3 1761 03929 1752

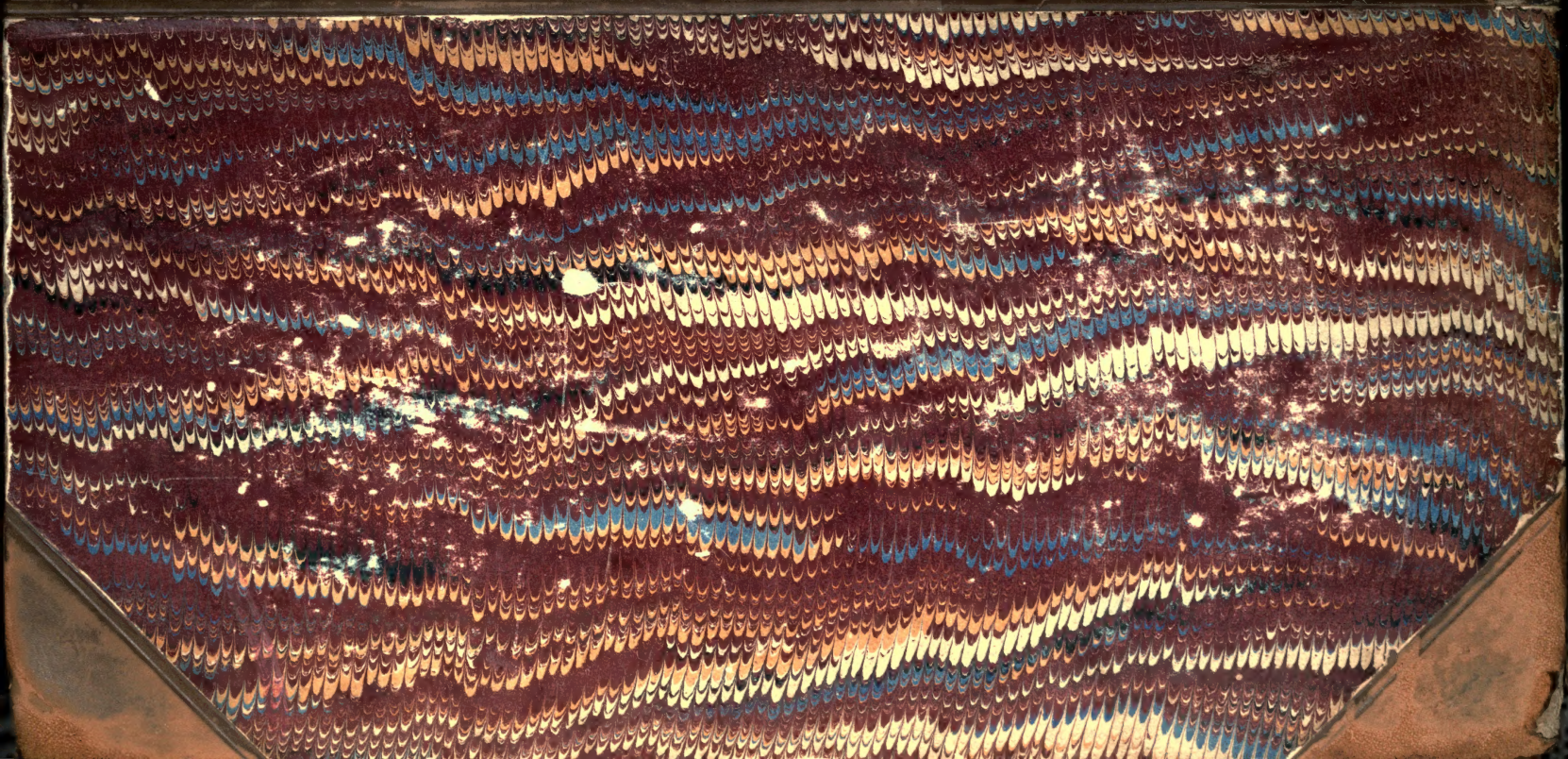

Bookcase H
Shelf 4

SELECTIONS

FROM

THE HENGWRT MSS.

PRESERVED IN THE PENIARTH LIBRARY.

VOL. II.

CONTAINING CAMPEU CHARLYMAEN, PURDAN PADRIC, BUCHEDD MEIR WYRY, EVENGYL NICODEMUS, Y GROGLITH, BREUDDWYT PAWL, SEITH DOETHION RUVEIN, IPOTIS YSPRYTAWL, LUCIDARIUS, YMBORTH YR ENEIT, ETC., ETC.

Edited, with a Translation,

BY THE LATE REV. ROBERT WILLIAMS,

RECTOR OF CULMINGTON, CANON OF ST ASAPH,

AND THE TRANSLATION CONTINUED BY THE

REV. G. HARTWELL JONES, M.A.,

PROFESSOR OF LATIN, UNIVERSITY COLLEGE, CARDIFF.

LONDON:

BERNARD QUARITCH,

15 PICCADILLY, W.

1892.

QL
795
W5
V.2

PRINTED BY CHAS. J. CLARK,
4, LINCOLN'S INN FIELDS, W.C.

PREFACE.

The publication of the translation from the middle of the eighth chapter of Purdan Padric onwards, for which alone I am responsible, has been delayed owing to the serious difficulties encountered in its execution.

The text being in many places incomplete or inaccurate, especially in the earlier part, it was found necessary to collate Canon Williams' transcript with the manuscripts, which I was enabled to do hurriedly by the courtesy of W. R. M. Wynne, Esq., of Peniarth, or with other versions at the Bodleian and elsewhere, some of which I saw after the sheets had been printed off. By consulting the originals, from which these were translated in the first instance, most of them in Latin, I have succeeded in conjecturing the first readings or tracing the growth of the mischief. These documents, written in various languages, I have discovered in English libraries or abroad, while engaged in other kinds of research. Still, many passages remain doubtful. Pages 453-6 inclusive, which were left unfinished by the late Canon Williams, have been collated with and corrected against the original MSS. by Mr. Egerton Phillimore.

A few notes have been added, but they deal with

a few points only, since I have in my work chiefly followed Canon Williams in consulting rather the interests of the general reader than those versed in Old-Welsh, who will easily see why I have adopted a particular version, or how I have supplied *lacunæ*.

The short accounts that precede them, indicating sources of information simply, with no pretence to being bibliographies, may prove useful to anyone who cares to investigate the history and variation of the tracts or legends.

It remains for me to thank Canon Silvan Evans, Egerton Phillimore, Esq., and Prof. Powel, in particular, for the assistance they have kindly rendered.

G. H. J.

University College, Cardiff.
June 10, 1892.

CAMPEU CHARLYMAEN.

1.—Pan yttoed charlys yggwylua y sulgwyn yn seint dynys. yn gwiscaw coron y vrenhinyaeth am y benn : ac yn gwiscaw cledyf y teyrnas am y ystlys ar warthaf y gwiscoed mawrweirthawc. ar berson brenhinawl ar ansawd vrenhineid. a deckeynt. ac a hoffynt yr adurn odieithyr. Ac ar hynny y brenhin arderchawc a dywat wrth y wreic. yr honn y credei ef rybuchaw ohonei. a damunaw idaw y vot ymlaen neb ynyr ansawd honno. vygkarrediccaf. heb ef. aweleist. neu a glyweisti neb un derchauedic ar lywodraeth teyrnas mor wedus cledyf ar y ystlys ar meu i. kynn vonedigeidet y damgylchyno coron ygkylch y benn ar meu i. A hitheu gan edrych yny chylch a attebawd ynryvuan gan deuawt gwreigawl. na weleis arglwyd. heb hi. Minheu agigleu bot un. pei as gwelut ti euo yn adurnn brenhinawl. y gorffywyssei dy holl vocsach di herwyd hofftter y berson. Y voned ynteu a gyfadeuynt ragori rac dy teu di. Ar atteb annosparthus hwnnw a gyffroes y brenhin ar lit ac irlloned. ac yn bennaf oll. o vot y sawl gwyrda aoed yny gylch yn gwarandaw yr ymadrawd. Reit yw ytti. heb ef. menegi y mi y brenhin. kymeint y arderchogrwyd ae voned ar hwnn adywedeisti. A nynheu agyrchwn parth ac attaw ef. val y bernych di am gwyrda inheu. gwedy an gwelwch gyuarystlys yn adurn brenhinawl. pwy wedussaf ohonam. Ac ny byd diboen iti o dywedeisti ev. namyn or vuanhaf agheu y gyt ath gelwyd ytheruynnir. Ofynhau aoruc y vrenhines. pan welas y brenhin yn kyffroi ar lit. a cheissaw teckau y hatteb ynvyt yn rywyr. Nyt gwedus. heb hi. y beth ysgawn ysgaelus. ac anheilwg o volest. kyffroi gwr prud bonhedic. Ac yn bennaf oll pryt na rygerdo

nac o dryc ewyllys. nac o brudder hynny. namyn o gellweir caryat. ac o chware. yr hwnn a gyrbwylleis heuyt. heb hi. nas canmoleis i evo. oe vot yndewrach no thydi. namyn oe vot gyfoethogach. ac yn vwy y niueroed nor teu di a dyelleis i. A gwedy yr ymadrodyon hynny y vrenhines a dygwydwys ar tal y deulin rac bronn y brenhin y erchi trugared. A chynnic y llw ygan y veint a vynnei o reith. pan yw or ware. a chellweir y dywedassei kymeint ac adywat. ac nat yr kywilyd na gwaradwyd. Ar nyt arbetto idaw ehun. heb y brenhin. namyn trwy gelwyd llad y eneit. nyt teilwg y hwnnw caffel trugared. Reit yw yti. heb ef. menegi ymi y brenhin adywedeist. Pa ffuryf heb hi. y gellir manac ar vrenhin ny aller caffel y gyfryw. Ac yna y tygwys y brenhin y goron y teyrnas. wedy y irllonhaw ohonaw dieithyr mod. onyt enwei y brenhin a rygyrbwyllassei. y lledit y phen a chledyf yn diannot. A phan gigleu y vrenhines llw y brenhin. y gwybu vot yn dir idi enwi y brenhin rygyrbwyllassei. yr hwnn aoed dewisach genti pei rydawssei ymdanaw. O vrenhin enrydedus. heb hi. dyro di ymi nawd a channyat y dywedut. Hu gadarn yr hwnn yssyd yn llywyaw amherodraeth corstinobyl a dyelleis i. yr hwnn a giglefi bot yngymeint y gyuoeth ac olut. ac nat oes neb a allo nae wybot nae gyfrif. eithyr duw ehun. yr hwnn awyr kyfrif y syr. a thywawt y weilgi. yr hwnn a giglef bot yn gynn amlet y wyrda. ac yn wychet. ac nat oes gwyr brenhin eithyr rei teu di. a allo yngyffelybu udunt. Yr. hwnn a giglefi y vot yn gymryt a bot yn didan ac yn digrif gan aedrycho arnaw atal eu golwc arnaw. Os gwir rydywedeisti. heb y brenhin. ti a geffy vadeueint am dy ymadrawd. Os geu ynteu. megys y gweda y euawc. yndiannot yth lebydiir. A hyt nat annotter gobyr dy gewilyd it. nyt anuodaf inheu mynet y wybot yr hu hwnnw.

II.—Gwedy llewenyd y wled a gwiscaw coron y deyrnas yn seint dynys. ac ymchoelut y brenhin y paris. eisted aoruc yn y neuad vrenhinawl. ac wyrda yn y gylch. y rei bonhediccaf yn nessaf idaw. ac a vei lei eu

boned yn bellach y wrthaw. Yno yd oedynt yn gyndrychawl. y deudec gogyuurd. nyt amgen turpin archescob. rolond nei y brenhin. oliuer y getymdeith. gwallter o orreins. naimys gadarn a gwychyr. oger o denmarc. gereint. gerrard. brengar. bertram llaw gadarn. bernard iarll evrard dygirwyd. a llawer o wyrda. a marchogyon ereill. y rei a hanoed eu boned. ac eu rieni o dayar ffreinc. yny veint vydin mor vonhedic a honno. Yd oed y brenhin wedy rygyflehau yny kymherued. a phawb yn barawt y warandaw. a gostec da. y dywat y brenhin wrthunt. Om ffydlonyon i. y rei rybroueis i. eu gwychter. ac eu molyant y gyniuer gweith. y mae hynt gryno yn ych gwahawd chwi ygyt a mi yr awr honn. nyt amgen. y pererindawt dayar caerusalem. yny lle yn prynnwyt ni o waet yn harglwyd. a gwedy y bererindawt y reig bot ym ymwybot a hu vrenhin. yr hwnn a goffa y vrenhines y ragor ragofi. A gwedy yr ymadrawd brenhinawl. a theruynnu y cwnsli. y gwyrda a ymparotoyssant y eu hynt gyt ar brenhin. a rei aoed digawn meint eu gallnoed or eidunt ehunein. brenhinawl chalaethder ac eu gwnaeth yn vwy eu gallu. Ef a rodes udunt llurygeu. a chledyfeu a helymeu. a phob kyfryw arueu. or a vei reit y wasanaeth marchogyon. Ac nyt reit yni na gohir na llauur y ganmawl y rodyon. pan allo y rodyon ymdangos yn amlwc o helaethder y rodawdyr. Eur. ac aryant a chwanegwys y racdywededigyon rodyon hynny. A phwy bynnac a vynno gwybot meint hynny. ef a digawn ehun adnabot eu bot yn ehalaeth yny medylyho. ac yd edrycho mawredigrwyd eu rodawdyr. A gwedy kymryt arwyd y groc ar eu hysgwydeu. y brenhin ac wyrda a gymmerassant hynt. parth a dayar caerusalem. ar vrenhines ynteu o gyffredin gyghor y gwyrda a edewit ymparis. yn boenedic o vryt a dolur. a thristit.

III.—A gwedy eu kerdet odieithyr y dinas. wynt a gyrchassant gwastatrwyd ehalaeth. ac amhyl. ar maestir hwnnw a gyuodes yn dwst ac yn blwr. gan amylder y meirch. ac yn eu kynhwryf yny oed y dwst yn kyuodi uch y penneu yn wybyr. ac yn tywyllwch y gudyaw y

rygtunt ar awyr. ac a pheleidyr yr heul. ac yn awr hanner dyd ymgyffylybu gan ogyuadau y nos yn eu hol yn diannot. Amylder a riuedi y niuer hwnnw a adawn ni val peth anneiryf. pan vei petwarugein mil o tywyssogyon. pwy eithyr duw holl gyuoethawc. a allei riuedi y niuer. ac eu canlynei hwynteu. Ac yna y kilywys y brenhin ychydic ywrth y wyrda. a galw attaw bertram iarll. a dywedut wrthaw val hyn. Digrif yw gennyfi. heb ef. gwelet amylder y niuer bonhedic hwnn. nyt mwy o genedyl nac o weithredoed. a pha deyrnas a allei y gallu ymgyffylybu a theyrnnas ffreinc. Neu pwy or brenhined a ellit y varnu yn gyfoethach. nor hwnn a vei arglwyd ar y sawl gyuoethogyon hynn. edrych y veint ar sawl vilyoed a raculaena yny vydin gyntaf. a thewet y bydinoed yn eu hol hwynteu. A gwedy hynny o ymadrodyon. ef a ymhoeles y brenhin bonhedic ar y niuer. ac eu hannoc y gerdet. mal y gellynt gwplau eu llauur. a chymessuraw diwarnodeu. ac eu hymdeitheu. val y gellynt perffeithaw eu hynt. Adaw ffreinc aorugant. a bwrgwin. ar almaen. a groec. a hwngri. Ny bu yn hynny. nac a veidyei nac a allei eu llesteiraw. Ac ual na bo hwy na blinach yr ymadrawd. noc y bu yr hynt udunt hwynteu. hwynt a doethant yr dinas kyssegredic. a gwedy gwneuthur offrymeu dylyedus. a gwassanaeth duw yn gyntaf. herwyd gorchymun yr euengyl. yn herwyd dylyedus wassanaeth. ac urdas. odyna wynt a gymerassant eu llettyeu. ac eu gwledeu. ac eu hanregyon. ac eu gwirodeu. y bawp onadunt herwyd eu hanryded.

IV.—Pan dyuu y bore trannoeth. y brenhin ac wyrda a gyrchassant mynyd oliuet. ac yna y doethant yr eglwys. yn yr honn y credir rydywedut or arglwyd. ae deudec ebestyl. y pader yn gyntaf. ac yno y dywedir bot y deudec cadeir yn eisteduaeu yr deudec ebestyl. pan dywat yr arglwyd y pader. ar tryded eistedua ardec ygkymherued y rei hynny. yr honn a gredir y bot yn eistedua yr arglwyd. At y creireu kyssegredic y nessawys y brenhin bonhedic yn llawen. ac y gorffwyssswys ychydic. gan y eisted yn y gadeir

gymheruedaf. ar deudec gogyuurd o ffreinc a eistedassant yny cadeireu ereill. yghylch eu brenhin. Ac ar hynny nachaf idew. rydoethoed o bell yn eu hol. a doeth yr eglwys. a phan welas ef y brenhin ar tywyssogyon yn y gylch. ymgynnull aoruc yn diruawr ofyn a sythu. a chilyaw or eglwys. a chyrchu kyndrycholder y padriarch. ac adolwyn idaw y vedydyaw yn diannot. a dywedut aoruc. rywelet ohonaw yr arglwyd. ae deudec ebestyl yn eisted yny gylch yn yr eglwys a dywetpwyt uchot. Ac wedy bedydyaw yr idew. a galw kynnullcitua y dinas. y vynet y brocessiwn parth ar eglwys a dywetpwyt. wynt agerdassant parth ac yno. dan ganu ympneu. a chywydolyaetheu. A phan welas charlys y vydin honno yn dyuot yr eglwys. ar padriarch herwyd y urdas yn ol y dwybleit. yr hwnn a vanagei y padriarchawl abit y vot yn padriarch. kyuodi ef ae wyrda aorugant yny erbyn ef. a dinoethi eu penneu. ac yn uvud darestygedic erchi y vendith. a chymryt y ganthaw euegyl tagneued. A ryuedu aoruc y padriarch mawredigrwyd y gwr. a gouyn idaw pwy oed. ac o ba le pan dathoed. a pha du yd aei ar niuer hwnnw. Charlys heb ef wyfi. yn ffreinc ym ganet. llywyawdyr y wlat honno wyf inheu. agwedy yd adolwyf ved yr arglwyd. darpar yw gennyf vynet y gyndrycholder Hu vrenhin corstinobyl. a gigleu gorhoffter a ragor clot idaw rac ereill. yr hwnn onyt cristyawn a darestyghafi ef y gristonogawl ffyd. val y deelleis. ac yd ystygheis hyt hynn deudec brenhin anffydlawn. Ac adnabot aoruc y padriarch yny gyndrycholder anryded y brenhin. yr hwnn a racatwaenat o glybot y glod. a dywedut wrthaw val hynn. Gwynvededic vrenhin wyt. a mawrhydic dy weithredoed. a mawrhydic dy aruaeth. val hynny y gwledychir. val hynny y deuir ar y deyrnas ny diffyc vyth. A diamheu bot yn teilwg y kyfryw vrenhin athydi. eisted ymywn y gadeir arglwydiawl honno. ac nyt eistedwys yndi hi dyn eiroet eithyr tidi. namyn o bell y hadoli. Ac wrth hynny yd achwanneckeir dy enw di weithon. canys gobrynneist o vawredigrwyd dy weithredoed. ac yth elwir charlymaen weithon o hynn

allan. A chymryt yr ychwannec enw hwnnw a oruc yn llawen. a diolwch yr padriarch hynny. ac estwg y ben ac erchi idaw ychydic kyfran o greireu caerusalem. Nyt ychydic. heb y padriarch. a geffy di. namyn kyfran chalaeth val y gellych enrydedu ffreinc. y wlat awdam ni y bot yn teilwg oe anrydedu. Ac yna y rodes ef idaw ef breich seint symeon. aphen seint lazar. a ran o waet ystyphan verthyr. a baryf peder ebostol. ac amdo iessu grist. ae gyllell. ae garegyl. ac un or kethri a bwywyt yndaw ar y groc. ar goron drein. a pheth o laeth bronneu meir. ac chrys. ac esgit idi. a diolwch yn vawr aoruc charlymaen yr padriarch. val y mae blin eu datkanu. rac mawrweirthocket y rod. Ac yny lle yd ymdangosses gwyrth y creireu. nyt amgen. dyuot crupyl dan parllafonec ny rygerdassei seith mlyned kynno hynny attunt. ac yn diannot caffel y bedestric. Ac y ducpwyt yna y crefftwyr kywreinhaf. or a gaffat. y wneuthur llestri odidawc urdasseid o eur ac aryant. y arwein y creireu hynny yn anrydedus yndunt. A gwedy y caeu yn dichleis y gorchymynnwys y brenhin y catwadaeth y turpin archescop. Ac yna y bu y brenhin petwar mis. ac y dechreuis gwneuthur eglwys ar y gost chun. ac yd edewis dogyn o gost oe chwplau. A phan gychwynnwys ymeith odyno. bendith y padriarch ae gannyat a gymerth drwy rat duw. ac adaw idaw o delei oc wlat. pan vei gyffwrw idaw. yd aey yr yspaen y ymlad ar pagannyeit. Ar gouunet hwnnw a gwplaawd charlymaen yn arderchawc. pan gymerth rolond ar deudec gogyuurd ynglyn mieri fuched dragywyd dros nuched amserawl.

V.—Ac yna y menegys charlymaen oe lu. bot eu hynt parth ac at hu y corstinobyl. A llawenhau a oruc pawb onadunt yr hynt honno. a chychwyn aorugant. Ar padriarch agerdawd ygyt ac wy y dyd hwnnw. ac a drigyawd ygyt ac ef y nos honno. a thrannoeth y bore y gwahannwys y padriarch ac ef. trwy adaw idaw y vendith. ac euegyl tagneued. Y brenhin ae lu aebrwydassant eu hynt. ac a doethant yn agos y gorstinobyl. val y gwelynt y keyryd ar kestyll. ar muroed. ar neuadeu. ar

llyssoed. ar eglwysseu uchel arbennic. ar clodyeu urdasseid yrygtunt ar dinas. Wy a welynt. ac a dywanassant ar weirglawd diruawr y meint. a digrifwch edrych arnei o amryual vlodeuoed. a llysseuoed a gwascawdwyd. wedy ryblannu yndi yn urdasseid. a gwyd yn meithrin llonydwch. a yechyt drwy arogleu. ac eu harogleuei. gwedy eu hardhau ac eu teckau yny chylch o gylch. y plannwyd hydwf odidawc trwy dechymyc kywreinrwyd. Yno yd oedynt o vonedigyon kyfrwg rif teir mil. yn gynhardet o wisgoed mawrweirthawc. val kyt bei brenhin pob un onadunt. neu deyrn dylyedawc. Rei onadunt yn gware seceyr. eraill yn gware gwydbwyll. Ereill yn arwein gweilch. a hebogeu ar eu dwylaw. Ereill yn ymdidan a morynyon ieueinc bonedigeid o verchet teyrned. a diruawr riuedi yno onadunt. Ar veint vonedigeidrwyd honno a ryuedawd charlymaen yn vawr. a galw attaw un or gwyrda aoruc. a gouyn idaw pa le y gallei ef ymgaffel y ymdidan ar brenhin aoed arglwyd ar niuer bonedigeid hwnnw. Kerdwch heb ef ragoch. yny weloch lenn o bali. wedy rydynnu ar pedwar piler o eur. ac y dan y llenn honno y mae y brenhin a ovynny di yn eredyc. ar llenn yny diffryt rac gwres yr heul.

VI.—A bryssyaw a oruc y brenhin yr lle y managassei y marchawc idaw. ac yno y cauas hu vrenhin yn llauuryaw eredyc yn vonedigeid. Amryued oed yr aradyr. eur oed y swch ar cwlltwr. mein rinwedawl mawrweirthawc oed yr ieuawr. Ac nyt ar y draet yd ymlynei y brenhin yr ychen. namyn oe eisted ymywn kadeir o eur. a deu vul gadarn yn y harwein o bop tu idi yn difleis didramgwyd. Ac wrth y gadeir adanei yd oed meinc o aryant ygkynhael traet y brenhin. menic hardwedus am y dwylaw. a ractal eur am y ben oe diffryt rac tragwres yr heul. Llenn o bali uch y benn wedy rydynnu ar petwar piler o eur. aoedynt ar pedeir bann y gadeir. yny law. yn lle iren y gymell yr ychen y eredic. ydoed wialen eur. kynn vuanet y tynhei y kwysseu. a chynn tecket. a llinyeu a tynnit wrth lywyawdyr gyfyawn. Ac nyt yr bot yn reit yr brenhin

y credyc. namyn cof oed gantaw y hanuod o etiued y gwr y dywetpwyt wrthaw. pany gyrrwyt o baradwys. Yn chwys a llauur dy gorff. a gnif dy gallon. bit dy ymborth. Adaf oed hwnnw. Ac val y doeth charlymaen yn deissyuyt at y brenhin. kyfarch gwell aoruc pob un onadunt y gilyd. ac y gouynnwys hu idaw pwy oed. ac o ba le pan dathoed. a pha achaws oed y dyuodyat. a phy du y tynnei y llu mawr hwnnw. Charlymaen heb ef wyfi. ac o ffreinc pan wyf. a brenhin y lle hwnnw wyf. a rolond vy nei. i. yw hwnn. y gwas jeuanc clotuorussaf. Mi a diolchaf y duw. heb yr hu. gwelet o honafi yn gyndrychawl y brenhin a giglef lawer o weithredoed y glot. ae volyant. gan adelei o ffreinc. Ami adolygaf y chwi trigyaw ygyt a mi vlwydyn. val y gallom yn hynny o ysbeit ymgytymeithassu ac ymadnabot. ac ymrwymaw ymywn getymdeithas. A phan eloch y wrthyfi. mi aagoraf vy eur dei ywch. y dwyn genwch ych gwlat a alloch y gychwyn o eur. Ac yr awr honn och achaws chwi mi a ollygaf yr ychen. ac a teruynnaf y gweith kynn y amser.

VII.—Ac yna gollwg yr ychen aoruc hu. ac ysgynnu ar vul hard uchel esmwyth tec gwastatvalch hydwf. a chyweirdeb brenhinawl arnaw. ac y ymdaat a wedei y bop brenhin. Ac ar gam chalaeth ef a gerdawd gyt ae westei hyt y llys. a brenhin hu a anuones or blaen y rybudyaw yvrenhines ac y gyweiraw y neuad vrenhinawl or adurn teckaf a balchaf or a ellit. Ac yna y doethant y mywn wynt. ac eu niuer. a disgynnu o vywn yr kwrt. ar pauiment oed oll o marmor. ar gradeu heuyt aoedynt or un ryw defnyd. Ac yna y disgynassant yr neuad vrenhinawl yn yr honn yd oed anneiryf lluossogrwyd o wyrda yn gware seccyr. a gwydbwyll. ac amryuaelon chwaryeu ereill. A niuer mawr a doeth yn erbyn charlymaen. ac dylwyth. y gyfarch gwell idaw yn anrydedus. ac y peri kymryt eu meirch. ac eu ystablu. Odidawc ac anryued vu gan vrenhin ffreinc ae wyrda ansawd y neuad. Yn y llawr yn ysgythredic yd oed delweu yr holl aniueileit gwyllt. a dof. yny kynted. Yn y penn issaf is y kynted yd oed delw y mor yn

yscriuennedic a phob ryw creadur pysc. or a vacker yny mor. Yny ystlyseu y neuad ydoed delw yr wybyr. a phob ryw ederyn a ehedei yndaw. val kyt bei awyr. Penn y neuad a oed yn ffuryf a drych y ffuruauen. ar heul. ar lloer. ar syr. ar syggneu. yn ossodedic yny furuauen. yny oed yn dywynygu ympenn y neuad. herwyd amryuaelon amseroed. Kwmpas oed yny neuad. a diruawr golofyn y meint ar weith piler yny perued. a gortho o eur didlawt cadarn yny gylch. a chywreint ysgwthyr yny teckau o diruawr ethrylith cann piler o varmor gwedus. cwmpas oed yny gylch yn gynn bellet o vessur y wrth y piler perued. val y dygei y cwmpas mawr yr ystlysseu y wrthunt hwynteu. Ac wrth pob piler or cant delw gwr o euyd gwedy rydineu o gywreinrwyd ethrilythus. a chorn yn llaw pob un onadunt yny dala yn gyuagos oe eneu. val y tebygei pawb or ae gwelei eu bot yn barawt y ganu eu kyrn.

VIII.—Ac yna gyntaf y duc y brenhin ar gof ymadrawd y vrenhines. ac yn y vedwl yd oed bot yn vadeuedic idi a dywedassei. am y geffylybu ef a hu gadarn. A thra yttoed charlymaen ae niuer yn ryuedu gweith y neuad. nachaf y wrth y mor a oed ysgwthyr yny penn issaf yr neuad gwynt deissyuyt yn dyuot ar von rot melin. ac yn troi y neuad yn gyflym ar yr un piler. val y troes rot y velin ar y werthyt. Ac yna y dechreuawd y delweu aoed ar y pilereu canu eu kyrn. yn un ffunyt a chyt bei ysbryt buchedawl yndunt. yn eu kymell y ganu. a chymrawu aoruc charlymaen am y damwein deissyuyt hwnnw. a heb allu sefyll yn y kynhwryf hwnnw. namyn eisted ar y pauiment oe anuod aoruc yny kyffro troedic hwnnw. ac aoed oe wyrda yn keissaw ymgynnal yn eu sefyll. a gwympynt ar lawr y neuad. yny vu da gantunt kudyaw eu penneu. ac eu llygeit. rac aryneic edrych ar vuander y droua honno. A hu yn eu ehofni. ac yn erchi udunt na bei hir gantunt yny orffwyssei y kynnhwryf hwnnw. A phan nessawys awr osper. y peidwys y gwynt. ac y tewis y kyrn. ac y gorffwysswys kyffro y neuad. Yna y kyuodes charlymaen ac y niuer y vynyd. a phan oed barawt pob

peth y kudywyt y byrdeu. oc eu llieineu. a daruot ymolchi. brenhin ffreinc aeth or neilltu yr neuad. ae niuer o bop tu idaw. val y dewissei eu hanryded. Or tu arall yr neuad yd oed hu ac niuer ynteu. ar vrenhines yn nessaf idaw. ac ynessaf y hitheu y merch. yr honn ny ellit y cheffylybu y neb o bryt a thegwch yny hoetran. Oliuer a dodes y olwc arnei. ac yn diannot ymfflymychu oe charyat. a damunaw yny vryt ae vedwl y bot ygyt ac ef yn ffreinc. val y gallei gwneuthur y damunet ae ewyllys wrthi. Nyt oed hawd y neb traethu nac adrawd y gyniuer anrec aoed yno. neu y gyniuer amryw drythyllwch aoed yno o vwyt. a llynn herwyd esmwythter. na chlust y warandaw. na thauot y draethu. na llygat y welet y kyfryw. ac nys credei neb onyt ae gwelei. Chwaryeu y chwaryydyonn. kywydolaetheu y kywydolyon o aghlywedigyon vessureu keinneadeth. ac amryw geluydodeu organ. val y gwelit udunt eu bot chun gwedy dychymygu grym y geluydyt.

IX.—Pan daruu vwyta a noethi y byrdeu oc eu llieineu. a chyuodi or accuryeit y vynyd. a gwrteithaw eu meirch ac eu hebrannu yn diwall ehalaeth. a chymryt or ysquiereit eu lletyeu. A phan gyuodes y brenhined. ar gwyrda. y ar y byrdeu. Hu gadarn a ganhebryngwys charlymaen ac deudec gogyuurd y ystauell ysgyualaf. Hir a blin oed datkanu gweith yr ystauell. ae chywreinrwyd. namyn ar vyrder. Ny oruc dynawl ethrylith y chyffelyp. Ny buassei yndi diffyc goleuat eiroet. Yndi ymywn ydoed colofyn eureit. ac o leuuer maen carbunculus oed yny phen. yn dydhau yn wastat. pan diangei y dyd. Yno ydoed y deudec wely. gwedi dineu o latwn dogyn eu hardet. o syndal a phali. a phorphor. ar trydyd gwely ar dec oed yn eu perued wynteu heb amryw vwyn yndaw amgen noc eur. a mein gwerthuawr. ac ar hwnnw y dillat oed adas y ryw defnyd oed y danaw. Brenhin ffreinc aaeth yr gwely perued. ar deudec gogyuurd aaethant yr gwelyeu ereill. a gwassannaethwyr aoedynt yn heilaw gwin arnunt ar eu gwelyeu. Yn drws yr ystauell yd oed odieithyr maen mawr. a cheued yndaw. ac yn hwnnw y gor-

chymynnwys hu gadarn y un oc wassannaethwyr ymdirgelu. a gwarandaw ymdidan y ffreinc y nos honno. Ac ymdidan aoruc y ffreinc yrygtunt ehunein o ymadrodyon drythyll kellweirus. val y mae gnawt trwy veddawd.

X.—Ac yna y dywat rolond. Nini a dywedwn hwaryeu odidawc heno awnelom avory rac bronn hu gadarn. ac wyr. Mi a hwaryaf yn gyntaf heb y charlymaen. Paret hu gadarn avory gwiscaw arueu deu wr am y cadarnnaf oc wyr. ar pennaduryaf o rei ieueinc. ac ysgynnet y marchawc cadarnaf a goreu a vo gwiscedic o deu arueu march. Mi adrawaf a chledyf y gwr ar uchaf y arueu y benn ar un dyrnawt trwy y gwr ar march hyt y llawr. yny vo y cledyf hyt gwayw yn y dayar o agherd y dyrnawt. Dyoer. heb y gwarandawr. ys drwc ymedrawd hu gadarn lettyu y ryw wr hwnn. A minheu abaraf. avory pan vo dyd. rodi canyat ywch y vynet ymdeith. a hynny a dywat y gwarandawr yny vedwl. val nas clywei neb. Gware ditheu garu nei heb y brenhin wrth rolond. Benffyccyet hu gadarn heb y rolond fagittot y gorn ef ymi. a minheu a dodaf lef arnaw odieithyr y dinas. val y bo kymeint. a chyn aruthret y dwrd. ac na bo dor ar borth. nac ar ty yny dinas. kyt boet dur pob un ohonunt. na bwynt seingyl oll. ac yny del y dwrd hwnnw am benn hu gadarn ehun. yny diwreido blew y varyf oll. ae noethi oe dillat. yny vo briwedic y gnawt oll. Dyoer. heb y gwarandawr. llyma gellweir dybryt. ac yn anaduwyn am vrenhin. a cham a wnaeth hu lettyu y ryw westei hwnn. Oliuer. heb y rolond. gwary ditheu weithon. Gan gannyat charlymaen mi a chwaryaf. Rodet hu gadarn y verch nosweith y gytorwed ami. y vorwyn awelsawch chwi gynne. hi a dwc tystolyaeth arnafi cwplhau ohonafi yn y nos honno digrifwch godineb gann weith wrthi. Dyoer. heb y gwandawr. ti vydy vedw gann weith kynn gwneuthur o honot kywylyd kymeint y hu gadarn a hwnnw. a chynny wnelych weithret. ti a dywedeist val y gobryny boen ymdanaw a vo gormod gennyt. A hwarcet yn archescop ni. heb y charlymaen. Gwaryaf arglwyd heb ynteu. Paret hu gadarn avory tri emys

ygyt y redec. a mi ac eu ragotaf ar eu hystlys. ac ysgynnaf ar y trydyd dros y deu. ac a hwaryaf a phetwar aual. ac ae taulaf bob eilwers om dwylaw yn yr awyr. ac ae herbynnaf. ac o dygwyd yr un onadunt yr llawr o un om dwylaw. nac yr kyffro y meirch. nac yr eu buander. nyt oes boen nys diodefwyf arnaf. Dyoer. heb y gwarandawr. nyt anaduwyn y gwary hwnn. ac nyt lle kwyn ymdanaw. Minheu a hwaryaf weithon. heb y gwilym o oreins. o gannyat charlymaen. Y bel hayarn a welsawch chwi gynneu ger bronn y neuad. nys tynnei ugein ychen oe lle. mi a daflaf a hi y gaer yny vo ugein kyfelin or gaer yr llawr gan y dyrnnawt. Dyoer heb y gwarandawr. nyt eidaw nerth dyn gallu hynny. ac ny henyw o gedernyt dynawl. ac ef a vyd reit ytti avory y broui. a thi a wybydy y mae gwac uocsach yw y teu di.

XI.—Ar oger o denmarc y daw gware weithon. Yn llawen arglwyd. heb y tywysawc. Y piler mawr a welsawch gynneu yn kynnal y neuad. mi a ymavaelaf ac ef. ac ae tynnaf oc le. yny vo y neuad yn dygwydedic. ac yny lletho avo y danei. Dyoer. heb y gwarandawr. dyn ynvyt yw hwnn. ac nyt oes le yma y bresswylyaw ygyt a hynn. Naim tywyssawc bieu hware weithon. heb y charlymaen. Yn llawen. arglwyd. heb hwnnw. Bennffyccyet hu avory ymi y lluryc dromhaf a vo idaw. ac a honno ymdanaf. mi a neidaf yny vwyf ar benn y neuad. ac odyno yr llawr. ac odyno yn llym. mi a neidaf. yny vwyf ar neill law hu. ac yno a ymysgyttwaf yny vo modrwyeu y lluryc yn dattodedic. val kyt bei crasgalaf vei eu defnyd. Dyoer. heb y gwarandawr. hen esgyrn yw dy teu di. ar gieu gwydna yssyd it. os gwir aaruaethy. Brengar bieu gware weithon. heb charlymaen. Parawt arglwyd wyfi y hynny. paret hu gadarn avory rodi cledyueu y varchogyon yn eu seuyll. ac eu blaenoed y vynyd. ydan y twr uchaf idaw. a mi aymellygaf o benn y twr yn un cwymp yny vwyf ar vlaen y cledyueu. yny dorro eu blaeneu yn diargywed ymi. Dyoer heb y gwarandawr. nyt dyn a dyweit yr awr honn. ac nyt corff dynyawl yw yr eidaw. namyn

hayarn neu atmant. os gwir a dyweit. Bernart bieu gware weithon. Yn llawen heb hwnnw. Yr auon awelsawch chwi gynneu odieithyr y dinas. mi ae trossaf oe chanawl. yny vo llawn yr ystradoed ar tei. hyt na bo yny dinas lle heb dwfyr yndaw. ac yna y gwyl hu y niuer ar vawd ac ereill ar nawf. ac a breid y dieinc hu chun y benn y twr uchaf rac meint y morgymlawd. Dyoer heb y gwarandawr. nyt synhwyrus y dyn a dyweit val hynn. a mi abaraf yn vore avory y vwrw or dinas am bwyth y gelwyd.

XII.—Y evrart digyrwyd y daw gware weithon. Mi awaryaf yn llawen heb ynteu. Paret hu gadarn avory llenwi perwyn o blwm brwt. a minheu a eistedaf yndi yny rewho ym kylch. ac yna ymysgytwaf yny el kwbyl or plwm y wrthyf. Dyoer. heb y gwarandawr. hayarn neu dur yw cnawt hwnnw. or cwplaa y aruaeth. Naymer. gware ditheu weithon. Mi awnaf arglwyd. heb ynteu. Heulrot yssyd ym o groen ryw bysc. ac a honno avory am vympenn mi a sauaf ger bronn hu pan vo yn kinnawu. a mi a vwyttaf ygyt ac ef. ac a yfuaf heb gygraf arnaf. a mi a gymeraf hu erbyn y deu droet ac ae dodaf. yn y seuyll ar y benn. ar warthaf y bwrd. ac yna y byd kynhwryf mawr. ac ymffust yny neuad. a phawb onadunt yn ymgnith ae gilyd. Diamheu. heb y gwarandawr. colli or hwnn y bwyll. ac ny bu gerth pwyll y gwr a lettyei y ryw bobyl honn. Gwaryet bertram bellach. Parawt wyfi heb ef. Mi agymeraf dwy taryan avory. un o bop tu ym megys dwy adein. ac aesgynnaf dan ehedec ar benn y mynyded uchaf awelsawchi doe. ac a ymdyrchauaf yr awyr trwy yr wybyr dan ysgytweit y taryanneu o bop tu ym. odeuawt edyn amysgawn. val ym gweler oduch yr holl adar. A mi a yrraf ffo. ar wyth milltyr odieithyr y dinas. ar yr holl vwystuileit odieithyr y coedyd. ar emeith a diwyll y tired rac ofyn yr edyn. Nit digrif. heb y gwarandawr. y gware hwnn. namyn dihirwch. a chollet a vac y vonhedigyon a digrifhey o hely. Gereint. heb y charlymaen. gware ditheu weithon. Mi awnaf arglwyd. y mae twr uchel yn emyl hu. a philer ympenn y twr.

Doter dwy geinnawc a chledyf noeth yn gynnunyawnet ac yn gyngywreint ac y bwrwyf yr uchaf yn digyffro yr issaf. a heb y hyscogi oe llc. ac a ordiwedaf y cledyf kyny syrthyaw yr llawr. Llyma. heb y gwarandawr. y gware dewissaf gennyf o honunt. canys kywreinach a llei yndaw o gywilyd y hu noc yn yr un or lleill.

XIII.—A gwedy daruot udunt y gwaryeu hynny. kyscu aorugant. Ar gwarandawr a doeth hyt at hu. ac a dywat idaw y geir yny gilyd val y dywedassei y ffreinc. gan achwanegu o ethrot arnunt. val y gwna anhydywr oe arglwyd. yny vu gyflawn hu o lit. Ac yna y dywat hu trwy y lit. bot yawnach y charlymaen. pan vei vedw. kysgu no gwatwaru am vrenhined. neu y kellweiraw. neu a obrynnassem nynheu yn kellweiraw o dillyc anryded. a gwassanaeth yny letty. neu a gaffei ynteu a vei well yny wlat chun. ar kellweir ar gwatwar a orugant. ac a dywedawssant. mi a vynnaf avory udunt eu cwplau. ac onys gallant. ni a dialwn arnynt eu gwac vocsach o nerth yn breicheu. an cledyueu. A phan doeth y dyd trannoeth. hu aberis y gant o varchogyon gwiscaw ymdanunt arueu a dillat ar eu gwarthaf y eu cudyaw. Ar marchogyon a orugant val y gorchymynnwys hu udunt. a dyuot yr neuad y eisted ygkylch y brenhin.

XIV.—Brenhin ffreinc ynteu. val yd oed deuawt gantaw. awarandawawd bylgein. ac offeren. ac oryeu yr dyd. a gwedy hynny dyuot yr neuad a oruc. a phan doeth y dechreuis hu ymliw ac ef yn chwerw. Paham charlymaen. heb ef. y kellweirut ti vivi am gwyrda neithwyr. pan oed iawnach it orphwys. a chyscu gwedy dy veddawt. Ae ryw anryded hwnnw a teleisti y hu gadarn am y letty ae enryded. Ae velly y mae deuawt genmychi talu y anryded yr neb ae anrydedho. ac ef a vyd reit y chwi cwplau hediw oc ych gweithredoed. ac onys cwplhewch. yn dal ych gwac uocsach. chwi awybydwch peth yw awch yn cledyueu ni. Kymryt kymraw aoruc charlymaen gan yr ymadrawd hwnnw. a racuedylyaw ychydic. ac yn atteb idaw y dywat. Oia vrenhin kyssegredic anrydedus. eb ef.

paham yr peth gorwac diffrwyth y bydy lidiawc di. ac y kyffry dy brudder. ath doethineb. yr dywedyt ynvyttrwyd a masswed. or neb avedweisti dy hun oth wirodeu da. ac ny wydem ni vot neb yth ystauell ti. namyn ny hunein. A deuawt yn gwlat ni oed gwedy diawt prydu geireu hwaryus y chwerdit amdanunt. am gwplhau hagen y geireu a dywedy di. mi a ymdidanaf am gwyrda. ac ogyt gyghor ti a geffy atteb. Dos titheu y gymryt gyghor. ac nyt oed le y ymgyghor am yr hynn ny allei vot. a gwybyd di pan diegych di ygennyfi. na chellweiry di vrenhin arall y vyth.

XV.—Ac yna yd aeth charlymaen y le dirgel. ef ae wyrda y gymryt y kyghor. Ha wyrda heb ef. neun twyllwys y gyuedach neithwyr yn dybryt. o ymadrodyon ny wedei y hudolyon eu traethu. neu y groesanneit. ac edrychwch ynn pa delw yd ymdiaghom y wrth vygwth hu gadarn. Bit yn gobeith. heb y turpin. yn duw or nef. ac archwn idaw dwywawl gyghor or dihewyt yn bryt. Ac yna dygwydaw yn eu gwedi rac bronn y kreireu kyssegredic aorugant. a gwarandaw eu gwedi aoruc duw. ac anuon angel oe hyfuryttaw. ac y gadarnnhau eu medwl. gan edrych eu halltuded. ac erchi y charlymaen kyuodi yvynyd. amenegi idaw gwarandaw o duw y wedi. yr hwnn yssyd gedernyt didramgwyd y bop gwann. ac ef ae cwplaei trwy nerth duw yr hynn a dewissei hu or holl waryeu. a gorchymynn y charlymaen na vanagei y neb y gennadwri dwywawl honno.

XVI.—Kyuodi yn llawen hyuryt aoruc charlymaen. oe wedi. a hyuryttaw y wyr a dyuot yn y lle yd oed hu. Arglwyd vrenhin. heb ef. gan dy gannyat. mi a ymadrodaf athi. Neithwyr yd oedem ni yn gorffowys yth ystauell di. yn diogel genhym rac na thwyll na brat nac ygennyt nac y wrthyt. sef yd ymdidanassom val yd oed deuawt genhym yn an gwlat o draethu gwaryeu. Sef yd oedut titheu yn mynnu cwplau y gwaryeu hynny trwy weithret. Dewis y gware a vynnych yn gyntaf. Mi adewissaf. heb yr hu. Oliver adywat peth anaduwyn. y gallei ef kytyaw ganweith yn un nos a merch i.

Ef a geiff y verch. heb ef. ac ny lywyo hu gadarn teyrnas o law hynn. o byd unweith yn eisseu or cant o byd didial. nac euo nac un or ffreinc. Gowenu aoruc charlymaen. ac yndiret ynduw a dywedut. Ac ny barnaf vnheu vot yn vadeuedic idaw ef yr un. Y dyd hwnnw a treulwys y ffreinc yn llewenyd. a digrifwch. a chwaryeu. ac ny omedit wy yny llys o dim aerchynt. ac or a debyckit y vynnu ohonunt. A phan doeth y nos ef a ducpwyt y vorwyn at oliuer yr ystauell. A phan weles y vorwyn Oliver. y gofynnwys idaw. A unben bonhedic. heb hi. Ae y lethu morynyon oth ormod waryeu y deuthosti yma. Vygkaredic. heb ef. na vit ofyn arnat. o chredy di ymi. ys mwy o lewenyd adigriuwch a vac vyggwaryeu i yti nac o dristit. A gorwed ygyt aorugant. ac ymgaru ar vorwyn yn serchawc aoruc. a hynny heb nemawr gohir. ef a gyttyawd a hi bymthegweith. Ar vorwyn a vlinawd yn vawr. ac awediawd oliuer arbet idi. rac mor ieuanc oed. a gwannet y hannyan. a thygu idaw or cwplaei y rif aedewis. y byd varw hi yn diamot. Ac yna y dywat Oliuer. O thygy di. heb ef. cwplau ohonafi y riuedi a edewis. mi a arbedaf it wrth dy ewyllys. Y chret a rodes y vorwyn idaw ar tygu ohonei trannoeth ger bronn hu. Ac ynteu aarbedawd idi. ac nyt aeth y nos honno dros ugeinweith.

XVII.—A phan dwyrwys y dyd drannoeth. y doeth hu y drws yr ystauell. a gofyn a gwplassei y riuedi a dywedassei. Do ysgwir. arglwyd. heb hi. gan achwanec. Y brenhin yna trwy y lit a dywat vot yn tebic gantaw. y mae trwy gyuarwydon y gwnaethoed ef hynny. a dywedut. cam a wneuthum inheu llettyu hudolyon. A mynet aoruc hyt at charlymaen y lle yd oed yn eisted yn y neuad. ae wyrda yny gylch. a dywedut wrthaw val hynn. Charlymaen. heb ef. y mae y gware kyntaf yn dangos dy vot ti yn hudawl. A mi a vynnaf etwa ethol arall. Yn llawen. heb y charlymaen. ethol yr un a vynnych. Byrryet Wiliam o orreins y bel hayarn val y hedewis. ac o diffyc dim oe edewit. ny dyffic vygkledyf i om deheu i yn ych llad chwi. Gwilym o orreins a vyrrywys y vantell y wrthaw yn diannot.

ac a derchauawd y bel hayarnn val y hedewis oe lawn nerth dyrnawt ar y gaer. yny vu cant kyuelyn ar y gaer trwydi yr llawr. Llityaw aoruc hu yn vawr am hynny. yn vwy no meint. a dywedut wrth y wyrda. Nyt tebic a welafi wyrda. heb ef. y hwary. namyn y gyuarwydon. ac y mae eu gweithredoed yn dangos herwyd y tebygafi eu bot y amwyn vyn teyrnas i oc eu swynneu. Etholet hu gadarn etwa y gware a vynno. heb y charlymaen. o digrifuaa y vedwl gan yn chwaryeu ni. O dichawn bernart. heb hu. dwyn yr auon odieithyr y dinas ymywn. dyget. Yna y dywat bernart. gwedia arglwyd vrenhin yn gadarn val y cwplao duw ar ny a allom ni y gwplau. Dos di yn dipryder. heb y charlymaen. a bit dy obeith yn duw. y gwr nyt oes dim anwybot idaw. ac ar ny ellych di y gwplau. euo ae cwpla. Ac yna yd aeth bernart gann ymdiret yn duw parth ar auon. a gwedi gwneuthur arwyd y groc ar y dwfyr. y dwfyr a ufydhaawd yr gorchymynnwr. ac a ymedewis ae channawl. ac y ymlit y tywyssawc aoed or blaen. yny doeth yr dinas ymywn. Yna y gwelas hu gadarn y niueroed ar vawd. ac ar nawf yn y tonneu. ac y ffoes ynteu yr twr uchaf idaw. ac nyt oed diogel gantaw yno. Ac y dan y twr hwnnw oed brynn uchel. ac yno yd oed charlymaen ae getymeithon yn edrych ar newyd diliw bernart. ac yn gwarandaw ar hu yn rodi gouunet y duw yar vann y twr yr peidyaw y morgymlawd hwnnw. a dywedut y rodei y wrogaeth y vrenhin ffreinc. ac yd ystygei. ac ef. ae gyuoeth oe benndeuigaeth ef.

XVIII.—A phan gigleu charlymaen y geireu hynny. kyffro aoruc ar trugared. a gwediaw duw y beidyaw or dwfyr hwnnw. ac y ymhoelut dracheuen. ac yn diannot yd aeth y dwfyr oe le val kynt. Ac yna disgynnawd hu or twr. ac y doeth yny oed charlymaen. a dodi y dwylaw ygyt y rwg dwy charlymaen. a gwrthot y arnherodraeth arnaw. ae chymryt y gantaw oe law oe daly y danaw ef. a chan y gyghor. Ac yna y gouynnwys charlymaen y hu a vynnei ef cwplau y gwaryeu. Na vynnaf. heb yr hu. ys moe a wna y gwaryeu hynny o

dristit ym noc o lewenyd. Kymerwn ninheu. heb y charlymaen. y dyd hwnn yn llawen anrhydedus. can duc duw nini yn tagnouedwyr. a charyat y ryghom. gan gwplau ohonaw ef yr hynn ny allem ni y gwplau. a gwnawn processiwn ygkylch yr escopty. ac yny vo mwy enryded y dyd. gwiscwn an coroneu. a cherdwn gyuarystlys y ymdangos ymplith yn gwyrda. Kyfunaw aorugant. a cherdet gyuarystlys. a phawb yn edrych arnadunt yn graff am eu gwelet yn eu gwisc vrenhinawl. A mwy oed charlymaen no hu ar nod troetued. ac a berthynei ar hynny o let yny dwy ysgwyd. Ac yna y bu amlwc gan bawb o wyrda ffreinc vot yn gam a barnassei y vrenhines am hu. ac ar charlymaen yd oed y ragoreu. A gwedy y processiwn hwnnw. Turpin a gant udunt offeren yn anrydedus. a gwedy yr offeren wynt a gymmerassant y gantaw bendith archesgobawl. ac yr llys y doethant. ac yr byrdeu yd aethant. ac nyt oed hawd y berchen tauawt menegi y gyniver amryw. ac amryuaelon anregyon a gostit yno. a drythyllwch. ac esmwythder. A phan teruynwyt y wled honno. hu a beris dangos y charlymaen y tryzor. ac eurdei y rodi idaw yr hynn a vynnei oe dwyn gantaw y ffreinc. Nyt ef a darffo. heb y charlymaen. nyt o gymryt rodyon y gwnaethpwyt brenhin ffreinc. namyn oe rodi yn ehaleth. ac nyt reit dwyn tryzor y ffreinc. rac llygru eu bryt. ac eu syberwyt. namyn llyna aoed yno llawer o wyr ymlad da. a docnet o arueu da y eu kynnal.

XIX.—Ac yna y doeth merch hu gadarn at oliuer y eruyn y dwyn ygyt ac ef y ffreinc. ac oliuer aedewis idi hynny. os gattei hu gadarn. Ac ny adei hu y verch y wrthaw mor bell a hynny. Ac yna y menegis charlymaen y bawp oe wyr. vot eu hynt parth a ffreinc. Ac yna ysgynnu ar eu meirch a orugant. wedy y ymwahanu yn garedic. a mynet dwylaw mwnwgyl yn llawen hyuryt. Ac yna yd aethant gwyr ffreinc oeu gwlat. a llawen oed ef charlymaen yna. am ryystwng o hu idaw heb ymlad. nac ymdaraw. na cholli un gelein. Ac wynt a doethant y ffreinc val y daruu gyntaf udunt. a llawen

vuwyt wrthunt yno. a diolwch y duw vot yn rwyd racdunt eu pererindawt ac eu hynt. A gorffwys aorugant. a bwrw eu lludet y wrthunt. Ac yna yd aeth charlymaen val yd oed deuawt gantaw kynno hynny. mynet y eglwys seint dynys y wediaw rac bronn yr allawr. ac y diolwch y duw bot yn rwyd y hynt racdaw. ae bererindawt. a gwedy offrymu yr allawr o offrwm teilwg. rannu aoruc y creireu a dathoed gantaw y eglwysseu ffreinc. a rodi kerennyd aoruc yr vrenhines. a madeu idi y godyant ae gewilyd.

XX.—Hyt yma y traetha ystorya a beris Reynallt. vrenhin yr ynyssoed y athro da. y throssi o weithredoed charlymaen o rwmawns yn lladin. ac amrysson y vrenhines val y traethwyt uchot oll. ac nyt ymyrrwys turpin yn hynny. cannys gwr eglwyssic oed. a rac gyrru arnaw beth gorwac ny pherthynney ar leindit. O hynn allan y traetha turpin o weithredoed charlymaen yn yr yspaen. ac o enw duw a iago ebostol. val yd estygwyt y wlat honno y gret crist. Ac val y bu y kyfrageu hynny. y peris turpin eu hyscriuennu yn lladin. ac val y dyallei bawp wy aei gwelei o genedyloed aghyfyeith. a hynny oll yn enw charlymaen ar volyant ac enryded idaw. ac amherawdyr ruuein. a chorstinobyl. y gwyr a vuassei ygyt. ac yghyt oessi. yny kyfrageu hynny. Ac yn kymryt gwelioed a gouut yndunt oc eu dechreu hyt eu diwed ol yn ol yn dosparthus val y buant. ac y dichawn pawb oc au darlleo. neu eu gwarandawho. na oruc ef dim yn orwac. namyn perued y wirioned wedy eu dyall o ysbrydawl gyghoreu. a berthynant ar volyant crist. a llewenyd egylyon nef. a lles y eneiteu gristonogyon ae gwaranndawho.

YMA WEITHYON Y DECHREU EBESTYL TURPIN ARCHESCOP REMYS AR LEOPRANT DEAN GRAWNDWUYR.

XXI.—Turpin o rat duw archescop remys. a gwastat getymdeith charlymaen amerawdyr. yn anvon annerch yghrist y dean y grawndwuyr. canys y diwed hwnn yd adolychassawch chwi y mi. pan yttoydwn yn vien yn egwan o greitheu a gwelioed. yscriuennu attawch chwi.

pa delw y rydhaws charlymaen an clotuoraf amerawdyr ni dayar yr ysbaen ar galis y gan sarassinyeit. Ny phedrussafi ysgrivennu awch brodoryaeth chwi yn diffleis diamheu blaynwedeu ac ystlysseu y amryvedodyon weithredoed ef. ay volyannus vudugolyaetheu ar sarassinyeit yr ysbaen a weleis i vyhun. ac a edrycheis arnadunt om priawt lygeit vyhun. yn kytgerdet ac ef yr ysbaen ar galis. Pedeir blyned ar dec y bu charlymaen ay luoed. ac yn yscrivennedic mi ay hanvonaf ywch. A chany allws awch awdurdawt chwi. megis y hysgrivennassawch chwi attaf i. caffel kwbylder na llwyrder nac ysbyssrwyd or mawredigyon weithredoed a budugolyaetheu. a oruc charlymaen yn yr ysbaen ar galis. yg cronic seint dynys. Wrth hynny dyallet dy ymni di. na bu achaws y awdur y llyvyr ar gweithret hwnnw. nat yscrivennei weithredoed charlymaen ae ymladeu yn yr ysbaen. yn llwyr ac yn graff. namyn oe vot yn vlin ac yn ysmala eu hyscrivennu. rac meint oed y gweithredoed. Ar nep ny bu yn gyndrychawl yn yr ysbaen nys gwydyat. Ac eissyoes nyt anduhuna y llyuyr hwnn yn dim ar cronic byth hirhoetlawc a grymus a ryngych bod duw. amen.

LLYMA DECHREU LLYTHYR TURPIN.

XXII.—Canys y gogonedussaf yago ebostol crist. pan aeth yr ebestyl ereill ay disgyblon y amryuaelyon bedryuannoed byt y bregethu. ac yd aeth yn gyntaf yr galis. ac eu hymchwelut ar ffyd grist. Ac odyna wedy llad o herot vrenhin pen yago ebostol. y duc y disgyblon y gorff o gaerussalem dros voroed hyt y galis. ac y pregethassant wynteu yno wedy evo. Ac odyna ym penn ysbeit o evyrllit eu pechodeu. ymadaw a ffyd gatholic. ac ymchwelut ar eu hangret. a thrigaw ar hynny yn oes charlymaen amerawdyr ruvein a ffreinc. a cheisser. ar kenedloed ereill. yd oed vrenhin arnadunt. Ac ual yd oed y charlymaen hwnnw wedy ry vlinaw o lawer o lauuryeu y bedryuannoed byt. yn goresgyn amryuaelon deyrnassoed. nyt amgen lloegyr. a ffreinc. ar almaen. a lotaringia. a byrrgwyn. ar eidal. a brytaen.

ac aneirif o deyrnassoed ereill. Ac amryual geyryd a dinassoed a chestyll or mor bwy gilid a geissyws o dwywawl ganorthwy. y eu dwyn o law sarassinyeit. ac y eu darystwng y gristonogawl bendeuigaeth. A gwedy yr vlinaw o orthrwm lavur ynteu yd aruaythwys kymryt gorffwys o hynny allan. ac nat elei y ymrwydreu.

XXIII.—Ac ar hynny ef a arganuu ar y nef mal fford o syr. a dechreu o vor ffrigia. ac yn tynnu yr almaen. ac y wlat ruuein. ac yrwg ffreinc ac angyw. ac yn unyawn y wasgwyn ac y nauarr. ac yr yspaen hyt y galys. yny lle ydoed corff y gwynuydedic iago yn gorwed heb y adnabot. A gwedy gwelet o charlymaen y fford honno yn llawer o nosseu. y medylyawd peth aarwydoccaei hynny. Ac val y bydei velly. ynychaf rysswr mawr delediw. anhawd menegi y veint ay decket. yn dyuot attaw drwy y hun. ac yn dywedut wrthaw val hynn. Pa beth a vedylyy di vy mab. Arglwyd. eb y charlymaen. pwy wyt ditheu. Mi yago ebostol. eb ynteu. mab maeth y grist. mab y zebedeus. brawt y yevan euangelystor. yr hwnn a deilyngws ef o dwywawl rat y ethol ar vor galilea y bregethu yr bobyl. yr hwnn a ladassei erot greulawn y benn a chledyf. yr hwnn y mae y gorff yny galis yny sathru o sarassinyeit yn dybryt gewilydyus. A ryvedu yd wyf i na rydheeisti vyn dayar i y gan sarassinyeit. athi wedy rydhau y gyniver wlat a rydheist. Ac wrth hynny y managaf i ytti vegis y goruc yr arglwyd didi yn gadarnaf or brenhined dros wyneb yr holl vyt. Ac yn bennaf dy ethol ditheu ohonaw ef y rydhau vyn dayar inheu y gan sarassinyeit. ac y rodi coron dragywyd ytt am dy lavur. Fford y syr a weleisti ar y nef a arwydoccaa dy vynet ti a diruawr luyd y wrthynebu yr paganyeit anffydlawn. ac y rydhau vy hynt ynheu am tir. ac y ofwy vy eglwys am bed hyt y galis or lle hwnn. A gwedy ytitheu mynet yr holl boploed or mor pwy gilyd y bererindawt ym. ac y gymryt madeueint oc eu pechodeu. ac y datkanu molyanneu duw ae nerthoed. ar gwyrtheu a wnel. ac oth dyd ditheu hyt yn diwed byt ydant. Ac yr awr honn kerda gyntaf y gellych.

a mi a vydaf ganorthwywr yt ym pob peth. ac am dy lafur mi adygaf it coron yn y nef. a hyt y dyd diwethaf y byd dy enw yny molyant. Ac velly yd ymdangoses y gwynuydedic ebostol teir gweith y charlymaen. a gwedy clywet o honaw hynny. aruer aoruc or ebostol awl edewit. a dywynnu attaw lluoed mawr. a chyrchu yr yspaen y wrthlad y genedyl anffydlawn.

XXIV.—A chyntaf caer adamgylchynnwys pamphilonia. ac wedy eisted dri mis wrthaw nys cauas. canys y muroed cadarnaf aoed yn y chylch. Ac yna y gwediwys charlymaen ar yr arglwyd val hynn. Arglwyd iessu grist. heb ef. dros dy gret ti y deuthom ni yr gwladoed hynn y wrthwynebu y genedyl anffydlawn. dyro ym y gaer honn yr enryded dy enw. Or gwynuydedic iago. os yn wir yd ymdangosseist ym par ym y gaer honn. Ac odyna o rod duw. a gwedy iago. y dygwydwys y muroed oc eu grwndwal. ac a uynnwys vedyd or sarassinyeit a adawd yn vyw. ac ar nys mynnawd a ladawd. A gwedy clybot y gwyrtheu hynny. yn honneit y darostygei y sarassinyeit y charlymaen y ffordd y kerdei. ac yd anuonynt teyrngedoed yny erbyn. a rodi y dinassoed ar keyryd ar kestyll idaw. a darystwg idaw eu deyeryd yn uvyd drethawl. A ryuedu yn vawr a oruc y sarassinyeit cadarnet y ffreinc. ac eu grymusset ac eu hardet. A chan uwrw eu harveu eu herbynnyeit yn anrydedus. Ac yuelly y doeth hyt y galis. yny dyvu hyt ar ved yago ebostol. Ac yna gossot y wayw yny mor gan diolwch y duw. ac y yago ebostol. am y dwyn yr lle ny allassei vrenhin o gret dyvot eiryoet. Ar gallisyeit a ymchwelassei ar y sarassinyeit wedy pregeth yago ebostol ay disgyblon. ac a gymerassant vedyd y gan durpin archesgob. a ymchwelws onadunt ar ffyd gatholic. ac ar nyt ymchwelws a las. neu a wnaethpwyt yn geith. Ac odyna y kerdws yr holl yspaen or mor hwygilid.

XXV.—Holl geiryd a dinessyd yr yspaen a gauas charlymaen yna. rei heb ymlad. rei gan diruawr ymlad. a chehuydyt. eithyr lucern ehun. y dinas cadarnnaf yn y glyn ir. ny allwys y gaffel. ac yn y diwed y gogylch-

ynwys. ac yd eistedwys yny chylch petwar mis. A gwediaw duw a iago. y dygwydwys y muroed. ac y mae yn diffeith yr hynny hyt hediw. achaws dwfyr aaeth drosti. ac yna y keffir pyscod mawr duon. Rei hagen or dinessyd ereill aoresgynnwys brenhined ffreinc. a brenhined yr almaen. kynn charlymaen wrth gristonogaeth. ac odyna yd ymhoelassant ar dedyf sarassinyeit yny doeth ynteu. A gwedy agheu ynteu. llawer o vrenhined a thywysogyon ffreinc aaethant yr yspaen y aflonydu ar sarassinyeit. Clodoneus y brenhin kyntaf cristawn o ffreinc. Clovis. Pipinus. Carolus Martellus. Carolus caluus. Ludovicus. a charlymaen. a oresgynnassant rann or yspaen. a rann arall aadawssant y charlymaen. Hwnn hagen yn y dydyeu ef a oresgynnwys yr yspaen o gwbyl. a phetwar dinas a emelldigwys ef. gwedy goruot arnadunt o orthrwm lauur. ac or emelldith honno y maent yn diffeith etwa. yr hynny hyt hediw. Sef rei oedynt Lucerna. Ventosa. Capara. Adama.

O ANSAWD MAHUMET GEUDUW Y SARASSINYEIT.

XXVI.—Pob geu duw. a geu delw. or a gauas charlymaen yn y dydyeu ef yn yr yspaen. a distrywys ef yn gwbyl. eithyr un geu duw aoed yn y lle aelwit alandalyf. Enw hwnnw oed yn eu hieith wy Salamcadis. sef oed hynny o sarassinec yn an yeith ni lle duw. herwyd cyuarwydyt y wrth y sarassinyeit. Mahumet. gwr a adolasant wy tra oed vyw yn lle duw udunt. a wnaeth delw yn eilun y briodolder ehun. ac o geluydyt y gamgret ae swynogleu y dodes yn y delw lleg o dieuyl. ac ae insseil y cayws arnadunt. A chyn gadarnet vu yr insseilyat ar y delw. ac na allwys neb y thorri byth o hynny allan. Canys val y dynessaei o cristiawn ar y delw honno. yn diannot y periglei. a phan delei sarassin y adoli. neu y wediaw mahumet. yechyt a gaffei yn diannot. Ac o damweinnyei y ederyn disgynnu arnaw. marw vydei yndiolud. Ac ar varyan ar lann mor y mae y delw o vaen keu hen. ac arnaw ysgwthyr kywreint o weith sarassinyeit ar warchaf y

dayar. praff a phedrogyl oed y adanei. ameinach veinach y vyny racdi. hyt yn gyvuch ac ehetva bran. achedei yn uchel. Ac ar warthaf y maen hwnnw yd oed delw. wedy ry dineu or elydyn teckaf. ar lun dyn yn seuyll ar y draet. ae wynep tuar deheu. ac agoryat dirvawr y veint yny llaw deheu idaw. Ar egoryat hwnnw. herwyd y dyweit y sarassinyeit. a dygwyd oe law ef yn diwed eu hamser wy. Nyt amgen pan aner brenhin o ffreinc a darystygo yr yspaen oll y gyfreith crist. Ac yn y lle pan welont wy yr egoryat yn dygwydaw oe law ef. yd cudyant wynteu eu swllt yn y daear. ac yd adawant y wlat.

VAL YD ADEILWS CHARLYMAEN YR EGLWYSSEU.

XXVII.—Or eur ar swllt a gynnullws charlymaen yn yr yspaen. ef ae dywyssogyon. yd anghwanegws ef eglwys iago ebostol. ac a trigyawd yno teir blyned. yn y chyweiryaw yn advwyn hard wedus. o glochdyeu a chlych a gwisgoed a llyureu a phob kyfryw dotrefyn creill a vo reit wrthunt. ac aosodes escop. a chanonwyr yndi herwyd reol a gosot yssider. pab oed hwnnw a chonffessor. Ac o wedill y tryzor hwnnw o eur ac aryant. pan aeth dracheuyn. ohonei y goruc llawer o eglwysseu. Nyt amgen eglwys y wynuydedic veir wyry yny grawndwvyr. ac eglwys iago ebostol yn yr un lle. ac eglwys iago ym biternn. ac eglwys iago yn twlys. ac eglwys iago yggwasgwyn. y rwg caer axa ac eglwys yevan. fford yd eir sein iac. ac eglwys iago ymparis. y rwg sein a mynyd y merthyri. ac anneirif o vanachlogoed y gyt a hynny. ar hyt y byt a oruc charlymaen.

O VRENHIN YR AFFRIC.

XXVIII.—Ac ympenn yspeit wedy ymchwelut o charlymaen y ffreinc. y doeth pagan brenhin yr affric. aygolant oed y henw. a llu dirvawr y veint ganthaw. y geissyaw goresgyn yr yspaen. gan lad a gwrthlad kiwdawd gristonogyon. a adawssei charlymaen yny dinassoed ar kestyll ar keyrod. A phan gigleu charlymaen hynny. kychwyn a oruc yr eil weith yr yspaen. a lluoed

mawr ganthaw. ac ygyt ac ef tywyssawc ymladeu Milo o engeler. a pha ryw aggreifft a dangosses duw yni oll yna. am yrrei a attalo gantunt gymun y rei meirw. ac eu haelussenneu yn gam. Pan yttoed charlymaen yn lluestu yghaer baion. ae lu. y cleuychwys marchawc. a romaric oed y henw. a gwedy gwanhau a chymryt kymun ohonaw. a dillygdawt y gan offeirat. gorchymyn a oruc y gyfnesaf idaw gwerthu y varch. a rannu y werth yn alusenneu rac y eneit y eissywedigyon. Ac wedy y varw y gar a werthwys y varch yr can swllt. sef oed hynny pum punt. ac ny rodes dim o werth y march rac eneit y marchawc. namyn prynnu idaw ehun bwyt a diawt a dillat o werth y march. Ac megis y gnottaa duw dial yn ebrwyd cam weithredoed. ympen y decvet dyd ar hugeint ynychaf y marchawc a vuassei varw yn dyuot attaw nosweith. ac ef yn cysgu na chysgu. ac ymdangos idaw. ac yn dywedut wrthaw val hyn. Can cymynneis i vyn da yn alusenneu dros vy eneit. gwybyd di vadeu o duw ymi vym pechawt. a chan ettelyeisti vy alusenneu dros vy eneit yn enwir anffydlawn dec nieu ar hugeint. etnebyd di vy attal i ohonot ti ym poeneu uffern dec nieu ar hugeint. Gwybyd ditheu y bydy erbyn auory ympoeneu uffern. or lle y deuthum inheu ohonaw. ac y bydaf ynheu ymparadwys. ac gwedy yr ymadrodyon hynny. yd aeth y marw ymeith. a deffroi aoruc y byw yn dechrennedic. Ar bore drannoeth y datkanws y vreudwyt yr niver a weles. ac val y bydynt y niveroed yn ymdidan am hynny. ynychaf yn dissyvyt y clywynt. uch eu penn yn yr awyr. llevein a godwrwf megis breverat llewot. neu utva bleidyeu. neu vugunat aniveilyeit aruthyr. Ac yn diannot o berued y llu. yny iechyt ae vywyt y ysglyfyeit or dieuvyl y gwr a welsei y breudwyt. ae dynnu yr awyr. Ac yn gyflym mynet a wnaethpwyt oe geissyaw. ar veirch ac ar draet. pedeir nos a phetwar diwarnawt y vynyded a glynnyeu hep gaffel dim. Ac ympenn y deudecvettyd. val ydoed y llu yn kerdet drwy diffeith navarr ac alauar. y caffat y corff yn varw. ac yn vriwedic yssic. ar yscithred carrec uch benn

y mor. teir milltir ffrenic yny huchet. ymdeith petwar niwarnawt or lle y hysgytwyt. Ac ny orffowysws y devyl ac duc nes noc yno ac ef. ac adaw y corff. a dwyn yr eneit uffern ganthunt. Ac am hynny gwybydet pawb a attalyo ganthunt yn gam alusenneu y rei meirw eu bot yn kyuyrcoll tragywydawl.

O YMLAD AYGOLANT AC O VLODEUAT PELEIDYR.

XXIX.—Odyna y kerdassant yn ol aygolant o le y le. ar hyt yr yspaen charlymaen ay holl luoed. Ac wedy y ymlit ef yn geluyd wynt a ymgawssant ac ef ar vaystir gwastat ar lann avon. a elwit gwy ymewn gweirglodyeu. Ac yny lle wedy hynny. o arch a gorchymyn charlymaen y gwnaethpwyt eglwys yr gwynnvydedigyon verthyri. ffawcwnd a phrimitif. Ac yno y mae eu corfforoed yn gorffowys. Yny lle yd adeilwyt dinas a manachloc gyvoythawc arbennic. Ac wedy nessau y lluoed y gyt yn gyvagos. yd anvones aygolant ar charlymaen dewis y ymlad idaw. Ay ugeint yn erbyn ugeint. ay deugeint yn erbyn deugeint. ay cant yn erbyn cant. ay mil yn erbyn mil. ay deu yn erbyn deu. ay un yn erbyn un. Ac yna yd anvones aygolant cann marchawc yn erbyn cant o wyr charlymaen. ac y llas oll y sarassinyeit. Ac eilweith yd anvones aygolant yr eil cann wr o ordethol y ymlad ar cant hynny. ac y llas y sarassinyeit oll. Ac yna yd anvones aygolant deu cann marchawc yn erbyn deucant y charlymaen. ac y llas y sarassinyeit oll. Odyna yd anvones aygolant dwy vil yn erbyn dwy vil. ac ar ny las or sarassinyeit a ffoassant. Odyna yd aeth aygolant y trydyd dyd y goylyaw pwy a orffei. ay evo ay charlymaen. Ac yna y cauas ar y goel gorvot o honaw ef ac oy wyr. Ac yna yd anvones ynteu ar charlymaen dyuot trannoeth or deu lu ygyt. y wybot pwy a orffei onadunt. a hynny aorugant.

XXX.—Ar nos honno paratoi eu harveu a oruc y cristonogyon. ac eu kyweiryaw erbyn y vrwydyr drannoeth. a gossot eu gleifyeu yn eu seuyll yny dayar rac bronn eu pebylleu yny gweirglodyeu ger glann

yr avon. A phan doethant drannoeth y edrych eu harveu. yd oedynt yn tyvu or dayar. a risc arnadunt. ac a bric deilyawc. nyt amgen y rei a gymerei onadunt palym merthyrolaeth dros ffyd duw yn y kyfrang kyntaf. Ac eithyr y mae kennat ryvedu a orugant y gwyrthyeu dwywawl hynny. ac ysgrivennu aorugant. a thorri eu peleidyr aorugant yn gyvuch ar dayar. Ac or hyn aedewit yno y tyvawd coet mawr. ac y mae etwa yr onn or peleidyr onn. Peth anryved a llewenyd mawr yr eneidyeu. a diruawr gollet y gorfforoed. beth odyna yn y kyfranc hwnnw y llas deugein mil o gristonogyon. Milo tat rolant a gymyrth palym merthyrolaeth. gyt ar niver a vlodeuassei eu peleidyr. Ac yna y llas march charlymaen. ac yna y seuis charlymaen ar y draet. ar y drydyd o gristonogyon. yn perued y sarissinyeit. ac ae gledyf llad llawer onadunt yn y gylch. A phan ucherws y dyd. pawb aaeth oy bebyll. A phan doeth y bore drannoeth yd oed pedeir llong o emyleu yr eidal. a phedeir mil yndunt o wyr arvawc yn dyvot yn borth y charlymaen. a phan adnabu aigolant y rei hynny. ac achaws eu dyuotyat. ffo odyno a oruc. a dyuot ffreinc a oruc charlymaen.

XXXI.—Ac am y kyfranc hwnnw y mae yawn dyall yechyt a ymlado dros grist. canys val y paratoes charlymaen arueu kyn mynet y vrwydyr oe wyr ymlad velly. ymbaratown ninheu yn erbyn an pechodeu. nyt amgen. ffyd yawn yn erbyn kamgret. Uvyddawt yn erbyn syberwyt. Diweirdeb yn erbyn godineb. gwedi wastat yn erbyn prouedigaeth kythreul. Anghanoctit yn erbyn tra golut. Gwastatrwyd yn erbyn anwastatrwyd ac anwadalwch. Tawedogrwyd yn erbyn tra chywira drwc. Uvyddawt yn erbyn nawrydigrwyd cnawt. Ac a wnel velly blodeuawc vyd y leif dyd brawt. Owia duw. mor detwyd a mor vlodeuawc vyd eneit budigawl yn teyrnas nef. yr honn a ymlado yn erbyn pechodeu yn didramgwyd tra vo yma. cany cheiff coron vrenhinyaeth ar ny orffo o ymlad. Ac vegis y trengis ymladwyr charlymaen yn ymlad dros ffyd grist. velly y dylywn ninheu menegi yn ymlad yn erbyn an pechodeu. val y go-

brynnom caffel palym vlodeuawc oc an budugolyaeth yn teyrnas nef.

XXXII.—Ac yna y duhunws aygolant a llawer o amryw genedloed o sarassinyeit. y rei ny wdam ni eu henweu. nac eu boned. nyt amgen un vrenhinyaeth ar bymthec. eu brenhined ac eu lluoed ganthunt. Ac yna yd anvones aygolant ar charlymaen. y erchi idaw dyuot y ymwelet ac ef yn dagneuedus. a niver bychan ganthaw o varchogyon. ac ef a rodei idaw y wryogaeth. ac ef a ystyngei oc bendeuigaeth. ac ef a rodei idaw a allei naw meirch vwyhaf y dwyn o eur ac aryant a thlysseu. A hynny o ystryw y geissyaw gwelet charlymaen ae atnabot. val y gallei eilweith ym brwydyr ymgaffel ac ef oe lad. Ac eissyoes charlymaen a atnabu panyw twyll oed hynny. ac ef a doeth. a dwy vil o varchogyon diffleis ganthaw. hyt ar bedeir milltir y wrth gaer ageni. yny lle yd oed aygolant. Ac ar y drugeinvet y kerdws charlymaen. hyt ar benn mynyd a oed ger y llaw. or lle y gwelit y dinas yn amlwc. Ac yna yd edewis y getymdeithyon. a symudaw gwisc a oruc. ac yn dielw ae daryan ar y gevyn ar y gwrthwynep. wedy adaw y wayw val yd oed deuawt y gennat ar ryvel. ac ar y eil marchawc dyuot yr dinas yr oed aygolant yndaw. Ac yny lle ynychaf niver or dinas yn dyuot yn eu herbyn. ac yn govyn udunt pwy oedynt. Kennadeu charlymaen ym ni. eb wynt. yn dyuot ar aygolant awch brenhin chwitheu. Ac y doethant yny vuant rac bronn aygolant. Charlymaen. eb wynt. an gyrrawd ni yma. ac y mae ynteu ar y mynyd uchot ar y drugeinvet marchawc. Ac ef a vynn vot yn varchawc ytt. a rodi gwryogaeth ytt. a rodi idaw hynn a dywedeist. ac a adeweist idaw. Ac am hynny dyret ditheu attaw ef ar dy drugeinvet. y ymdidan ac ef. Ac yna y gwiscws aygolant arueu amdanaw. ac eu gyrru wynteu or blaen y erchi y charlymaen aros. ac ny wydyat aygolant panyw charlymaen aoed yn ymdidan ac ef. Ac yna y cauas charlymaen atnabot aygolant. ac yd edrychawd ansawd y gaer. a pha le hawssaf ymlad a hi. Ac yna y gwelas ansawd y brenhined aoed yno oll. ac y doeth ar y drugein march-

awc a adawssei ar y mynyd. ac odyno y doethant hyt y lle. yd oed eu dwy vil o wyr wedy eu hadaw. Ac yna y doeth aygolant a seith mil ganthaw y ymlit charlymaen. ac y geissyaw y lad. Ac nyt arhoes y ffreinc wynt. namyn mynet y eu gwlat dracheuyn. Ac yna kynullaw llu a oruc charlymaen. ac a hwnnw dyvot hyt ygkylch caer agenny. ae gogylchynu a orugant. Ac wedy bot chwe mis wrthi. pan oed barawt gan charlymaen kwbyl oe beiryanneu hyt yn oet dyd. dechreu ymlad a hi aoruc. Ar nos honno yd aeth aygolant ae vrenhined ae benmaduryeit drwy ffenestri yr ystevyll bychein a gogoueu adan y dayar drwy avon aoed yno. Gwaron oed y henw. a dianc a oruc odyna y gan charlymaen. a thrannoeth y doeth charlymaen y vewn y dinas gan dirvawr lewenyd. Ac yna y llas or sarassinyeit deng mil hep a diengis drwy yr avon.

XXXIII.—Odyna y kerdws aygolant hyt ysconnas. dinas arall aoed idaw. ac yno y trigws aygolant. a dyuot a oruc charlymaen hyt yno ef ae lu. ac erchi y dinas. ac nys rodei namyn kynnic cat ar vaes idaw. ar hwnn a orffei kymerei y dinas. A nosweith kyn yr ymlad tynnu pebylleu a orugant. a pharatoi eu bydinoed ar weirglodyeu yssyd yrwng y castell talaburgus ar gaer. ger glan avon taranti. a rei or cristonogyon a sangassei eu peleidyr yny dayar yn emyl eu pebylleu. a thrannoeth y cawssant eu peleidyr yny dayar. wedy tyvu risc a deil arnadunt a blodeu. nyt amgen y rei a gymerynt palym verthyrolyaeth yr ffyd grist. A llawenhau a oruc y rei hynny am welet yr anryuedawt dwywawl hwnnw. ac yn gyflym tynnu eu peleidyr or dayar aorugant. a chyrchu y sarassinyeit. Ac yny diwed y dyd hwnnw y kymerassant coron verthyrolyaeth. ac nyt oed vwy eu llu no phedeir mil. Ac yna heuyt y llas march y charlymaen. ac ef a seuis ar y draet gan alw cannorthwy duw a meir. a galw y nerthoed attaw. ac o law gadarn llad llawer onadunt. Ac yny diwed y gyrrws charlymaen wynt ar ffo y vewn y gaer. a diengis yn vyw onadunt. ac eu hymlit ygkylch o gylch y gaer eithyr y tu ar yr avon. a phan

doeth y nos. y ffoes aygolant ay lu drwy yr avon. a hynny a wybu charlymaen. ac eu hymlit aoruc a llad brenhin agab a brenhin bugi. Ac yny las pedeir mil ny orffowyssws charlymaen ay lu.

XXXIV.—Ac ar y ffo hwnnw y kerdws aygolant pyrth ciser. ac yd aeth pamphilonia. ac anvon ar charlymaen. ac erchi idaw dyuot yno y gymryt brwydyr. A phan doeth hynny attaw. ynteu a ymchwelws ffreinc y gynnullaw lluoed mwyhaf a allws o bell ac agos. a ryd a chaeth. Ac yr a uei o geithiwet arnadunt eu rydhau y dyuot yr lluyd hwnnw. a rodi udunt breinnyeu ac arglwydiaetheu a erchynt udunt. ac y eu hettivedyon wedy wynt. ac a oed ygkarchar eu rydhau. Ar angkenogyon ef ay gossymdeithawd. Ar rei noeth ef ay gwisgawd. ac aoed ysbeilyedic oy dylyet ef ay hatuerawd idaw dracheuyn. ac a rodes y bob ryw dyn y vreint ay dylyet. A phawb or aoed dysgedic yn arueu. ac a oed ysgwieryeit a urdws yn anrydedus o abit marchawc urdawl. Ac a wahanassei y wrthaw oy garyat ef oc eu heuyrllit wy. ef ay ymchwelws attaw o wir gygweinnyeint. Ac ar vyrder kyueillyon o dynyon a gymmyrth ef yn dylwyth y vynet yr yspaen y ystwng paganyeit. Eb y turpin archesgop. minheu obleit duw ac oy awdurdawt awch ellyngaf oc awch holl bechodeu.

XXXV.—Ac yna y kynnullwyt y gyt pedeir mil ar dec ar rugeint a chann mil o varchogyon grymus kyfrwys yn ymlad a sarassinyeit hep assaueryeit a phedyt. y rei nyt oed hawd allu rif arnadunt. Ac yuelly yd aethant yr yspaen. Pennaf gwr y henw aoed yno yn ryvelwr wedy charlymaen turpin archesgob remys. a annogei y bobyl ffydlawn ac a bregethei udunt yr ymlad a sarassinyeit. ac ay rydhaei oc eu pechodeu. Ac ef ehun a ymladei ym blaen y cristonogyon. Rolant tywyssawc lluoed. yarll cenoman. ac arglwyd blam. nei charlymaen mab y tywyssawc milo o engeler o chwaer charlymaen y vam. gwr mawrhydic moliannus a phedeir mil o ymladwyr aruawc. ac ef a vu rolant arall. ac ny chymhwyllir ef yma yr awr honn. Oliuer dywyssawc lluoed marchawc da. mab reinnier yarll. a their mil o wyr

aruawc ganthaw. Ystultus yarll liwn. mab yarll oed. a their mil ganthaw. Ac yn yr amser hwnnw yd oed yn ynys brydein gwr un henw a hwnnw. ac nys crybwyllir yma. Engeler duc o wasgwynn a phedeir mil o ymladwyr kyfrwys ym pob arveu. ac yn enwedic o saethu. Ar amser hwnnw yd oed engeler arall yn yarll ym peittwf. ac ny dywedir yma dim amdanaw. y llall hagen a hanoed o genedyl gwasgwynn. ac a oed tywyssawc ar gaer acwittain. dinas yssyd y rwng y teir gwlat. benont. a biturr. a pheittwf. ar dinas hwnnw a adeilws yn gyntaf augustus cesar. ac arodes yn henw arnaw acwittan. ac arodes yn ystyngedic idaw hynn o wladoed. Biturinus. benonicas. Pictarmin. a sconias ac engolismus. ar kynydeu darystyngedic wrthunt. Ac am hynny y gelwir y wlat honno oll acwittan. Ac wedy llad o engeler a dyledogyon y wlat honno yn rwncyual. yr hynny hyt hediw y mae yn diffeith oy dyledogyon. ac ny bu un dyledawc ohonei ehun ay gwledychei. Gayffrei brenhin burdegala a their mil ganthaw o wyr da. Gelerus Gelinus. salomon ketymdeith ystultus. Bawtwyn brawt y rolant. Gandebolt brenhin ffrygia a seith mil o ryswyr ganthaw. Arnallt de bellanda a dwy vil o ryswyr ganthaw. Naaman tywyssawc banni a dec mil o rysswyr ganthaw. Oger brenhin denmarc a dengmil ganthaw. Lambert tywyssawc bituri a dwy vil o wyr ymlad ganthaw. Samson dywyssawc byrrgwyn a dengmil o ryswyr. Constans pennadur o ruvein ac ugein mil ganthaw o ryswyr. Reinaldus de alba spina. Gwallter de termis. gwillterinus garinus duc lotharingia a phedeir mil ganthaw. Hago. Albert de Burgundie. Berard de Mibles. Gwimart Estorintus. Tedric. Ivonius. Brengamus. Haco. Ganelon. sef oed hwnnw gwenwlyd. yr hwnn a vu vradwr gwedy hynny o wyr charlymaen. Sef oed riuedi llu daear freinc ehun. deugeint mil o varchogyon. nyt oed riuedi ynteu ar bedyt. Y gwyr heuyt uchot oed rysswyr clotuawr grymus yn ymlad or kyvoethogyon kywoethocaf. or kedyrn cadarnaf yn ymlad dros gristonogawl ffyd yny byt hwnn. Ac vegis y keissyws an arglwyd ni yessu grist ay deudec ebestyl

trossi y byt y gristonogaeth. yvelly y keissyws charlymaen vrenhin ffreinc ac amerawdyr ruvein. ygyt ar ymladwyr a rifwyt uchot. trossi yr yspaen y gristonogaeth.

XXXVI.—Odyna yd ymchwelassant. ac yd ymgynnullasant y emyleu byrgwyn y eu bydinaw. a gorthoi y lluydoed hynny a orugant. ar hyt y wlat ay llet. yny glywit eu kynhwrwf ar deudec milltir ffreinc. Ac odyna kyntaf lle a gyrchws pyrth ciser ernallt de belland. ac a gerdws hyt ym pamphilonia. Ac yn nessaf idaw ynteu ystultus ay lu. Ac odyna astarangus vrenhin a duc engeler ac eu lluoed. Odyna gandebold a chonstans ac eu lluoed. Ac yn olaf oll charlymaen ay luoed. a rolant yn achub yr holl dayar o avon rwime hyt ym mynyd ymdeith tri diwyrnot y wrth y gaer a ffordd sein iac. Ac wyth niwyrnawt y buant yn adaw pyrth ciser. ac yn hynny charlymaen a anvones ar aygolant y erchi y gaer ar dinas. neu a rodei vrwydyr ar vaes idaw. Ac wedy gwelet o aygolant na allei gynnal y dinas yn erbyn charlymaen. dewissach vu ganthaw rodi cat ar vaes idaw no ffo. neu y varw yn dybryt yny gaer. ac anvon aoruc aygolant ar charlymaen y erchi idaw ef ae luoed ymbaratoi yn vydinoed. a rodi kennat y aygolant y ymwelet ac ef. ac y ymdywedut val yd oed yny damunaw.

VAL Y DOETH AYGOLANT Y YMWELET A CHARLYMAEN.

XXXVII.—Ac yna y rodes charlymaen kennyat i dyuot y ymwelet ac ef. A symudaw aoruc charlymaen. ef ae luoed. or gaer yd oed yndi. ef ae luoed a gyweiryassei chun y dyffrynt gwastat aoed agos udunt. Ac o blith y lu ar y drugeinvet o bennaduryeit y doeth aygolant. yny vyd rac bronn charlymaen. y lle yd oed yny gadeir vrenhinawl ygkymerved y lu. milltir y wrth y gaer. ac ar y dyffrynt gwastat hwnnw yd oed y deu lu. y lle adassaf y ymgyuaruot y rwng deu lu. chwe milltir a geffynt o hyt. a chwech o let yn wastattir tec. Ac yna y dywat charlymaen wrth aygolant. ti a dugost o dwyll y arnaf i dayar yr yspaen a gwasgwynn.

y rei a geissyeis i o anorchuygedic dwywawl gedernyt. ac ae darystyngeis. ac ae hymchweleis ac wynt ac eu brenhined y dedueu crist. ac ym pendeuigaeth inheu. A phan ymchweleis inheu ffreinc. y lledeisti cristonogyon duw. a diuetha vygkayroed inheu am kestyll a wneuthost. o dan a hayarn yr holl dayar ae gwerin. A hynny oll ydwyf i yny gwynaw yngyndrychawl. A chany byt yd atnabu aygolant yeith arabic a dywedassei charlymaen. ryved vu ganthaw a llawen vu am wybot o honaw yr yeith. Pan vuassei charlymaen ar dalym yn twlws y dysgassei dywedut sarassinec. Mi ath wediaf di. eb yr aygolant wrth charlymaen. ar dywedut ymi paham y dygut ti. neu y keissyut tir a dayar. ny bu eidaw nathat na hendat na gorhendat ytt ygan an kenedyl ni. Llyma yr achaws eb y charlymaen. Am ethol oc an arglwyd ni yessu grist. creawdyr nef a dayar. an kenedyl ni yn gristonogyon ym blaen y genedyl deu di. ac y gossodes udunt arglwydyaeth ar holl genedloed y dayar. Ath genedyl ditheu sarassinyeit yny veint oreu y gelleis i. mi ae trosseis ar gret crist ae ffyd. Anteilwng. eb yr aygolant. yw ystwng oc an kenedyl ni yr einwch chwi. canys gwell o ragor yw an dedyf ni nor einwch chwi. Canys y nini y mae mahumet. yr hwnn a vu anvonedic y gan duw ynni. ay gymynnediw a gadwn. ac a gynhalywn. a dwyweu holl gyuoethawc yssyd ynni. y rei a dengys ynni. ac a venic o arch mahumet y peth adel ynni rac llaw. drwy y rei y mae an bywyt ni. ac y koelywn udunt. Aygolant. eb y charlymaen. yd wyt ti yn kyueilyorni. canys kymenediweu duw a gynhalywn ni. a chwitheu yssyd yn kynnal gorwac kymenediwyeu dyn. Nini a gredwn. eb y charlymaen. yr tat ar mab ar yspryt glan. ac ae hadolwn. A chwitheu a gredwch y diawl ac oe delweu. ac ae hadolwch. An eneidyeu ni a gynhalywn pan del angheu ynn. ac a ant baradwys y vuched dragywyd. a chwitheu uffern yd ewch. Ac am hynny y mae amlwc bot yn well an ffyd ni nor einwch chwi. a chanyt etweynwch chwi greawdyr nef. ac na mynnwch chwi y atnabot. ny dylywch chwitheu kyfrann nac o nef nac o dayar. namyn awch medyant.

ac awch ymdiryet yssyd yn dyawl gyt a mahumet awch duw. Ac am hynny aygolant gwna un o deu peth. ay kymer vedyd a byd vyw. ae dos y ymlad ym erbyn i a byd varw. Boet pell y wrthyf i. eb yr aygolant. kymryt bedyd. ac ymdiwat a mahumet vyn duw holl gyvocthawc. namyn ymlad a wnaf a thi gan yr amvot hwnn. os an dedyf ni a vyd dewissach gan duw nor einwch chwi. a goruot ohonam ni arnawch chwi. diamheu vyd yna vot yn oreu an dedyf ni. Os yr einwch chwitheu a vyd dewissach gan duw. a goruot o honawch chwi. bit y kewilid ar gwaradwyd yr nep y gorffer arnaw. llewenyd a molyant yr nep a orffo. Ac wrth hynny os vyngkenedyl i y goruydir arnei am dianc i. mi a gymeraf vedyd.

XXXVIII.—Ac ar y geiryeu hynny y duhunassant o bop parth. Ac yn diannot yd etholet ugein marchawc o bop tu. ac eu gellwng y ymlad. Ac ar hynt y llas yr ugein sarassin. Ac odyna yd anvonet deugeint yn erbyn deugeint. ac y llas y deugeint sarassin. Ac odyna yd anvonet cant yn erbyn cant. ac yn y lle y kiliws y cristonogyon dracheuyn. ac y llas rei onadunt. a rac ouyn eu hangeu y ffoassant. Ac or rei hynny y gellir dyall cristonogyon ffydlawn. canys pwybynnac a vynno ymlad dros ffyd duw ny dyly ef kiliaw dracheuyn. Ac vegis y llas wynteu y duw am ymchwelyt dracheuyn. val hynny ffydlonyon crist y rei a dylyant ymlad yn gadarn yn erbyn pechodeu. ot ymchwelant dracheuyn. marw vydant yn dybryt yn eu pechodeu. Ot ymladant yn diffleis didramgwyd ac eu gelynyon. wynt ae lladant nyt amgen y dievyl a wassanaytha. ac a ennyn gosgymon y bechodeu. Ny choronheir neb mal y dywot yr ebostol ar nyt ymlado yn sauedic. Odyna yd anvonet deucant yn erbyn deucant. ac y llas oll y sarassinyeit. Ac yna wedy kyngreiryaw o bob parth. y doeth aygolant y ymdidan a charlymaen. ac y gyuadef arnaw bot yn well dedyf y cristonogyon noc eu dedyf wynt. A dywedut a oruc wrth y genedyl ehun. y kymerei ef vedyd. ac erchi udunt wynteu oll y gymryt. A rei a vu duhun am hynny. ac ereill ny bu.

VAL Y TREMYGAWD AYGOLANT VEDYD.

XXXIX.—A thrannoeth ygkylch awr echwyd. a chyngreir y rygthynt y ymdreidyaw. y doeth aygolant ar charlymaen. ar vedwl y vedydyaw. a phan doeth y ymwelet a charlymaen. yd oed charlymaen ae niveroed yn kymryt eu kinyaw. a byrdeu hard brenhineid rac eu bronn. Ac ereill yn barawt hep neb yn bwytta arnadunt. Ac ar rei or byrdeu ydoed marchogyon urdawl yn eisted. Ar ereill rei ac abit myneich duon amdanadunt. Ereill a gwisc canonwyr amdanadunt. Ac yna y govynnws aygolant y charlymaen ansawd pob rei oll onadunt. herwyd eu hamryaual abit. Ac ynteu a attebawd idaw ef. Y rei a wely di a dillat durrud un lliw amdanadunt. esgyb yw y rei hynny ac offeiryeit yn an dedyf ni. a wynt a vanagant ynni gorchymynneu an dedyf. ac an gellyngant oc an pechodeu. ac a rodant ynn bendith an arglwyd grist. Y rei a wely ditheu ac abit meneich duon amdanunt. Abadeu kyssegredic yw y rei hynny. a vyd yn gwediaw duw drossom ni. Y rei a wely ditheu ar abit wenn amdanadunt. canonwyr y gelwir y rei hynny. ac syd yn daly wrth vuched seint etholedic. yn gwediaw drossom. ac yn canu offerenneu a phylgeinneu ac oryeu y dyd drossom. Ac ym plith hynny yd arganvu aygolant y mewn congyl deudec reidus yn bwytta. hep vwrd hep liein hep nemawr o vwyt nac o diawt. Ac yna y govynnws aygolant pa ryw dynyon oed y rei hynny. Kenedyl duw. eb y charlymaen. yw y rei hynny. a chennadeu y yessu grist. yssyd deuawt gennym ni eu porthi beunyd ygkyueir y deudec ebestyl. Y rei yssyd yth gylch di. eb yr aygolant. yssyd anrydedus ac amylder o vwyt a diawt a phob da. Ar rei a dywedy eu bot yn genedyl y duw. ac a gadarnhey yssy varw o newyn a noethi. ac yssyd ym pell y wrthyt. ac a dreithir yn waradwydus. Drwc y gwassanaetha oe arglwyd a erbynnyo y gennadeu mor dybryt a hynny. Mawr a gewilid a wna oe duw a wassanaetho velly oe weissyon. Dy dedyf di a dywedassut y bot yn da. a hitheu yn drwc. a thuhun yn dangos y bot yn ffals. A chan gennat sorredic mynet

ymdeith. A rac dielwet y gweles ansawd y reidussyon y gwrthodes y vedydyaw. Ac o hynny allan y geniver reidus a weles charlymaen o gret. ef ay gossymdeithws yn diwall o vwyt a dillat. Ac or kyfranc hwnnw y gellir atnabot bot yn vawr cabyl y cristyawn gall-uvawr ny wassanaetho reidus o gristyawn yn uvyd. canys o hynny o damwein ac achaws. na mynnws aygolant nay bobyl eu bedydyaw. Beth a vyd dyd brawt yny praw yr nep a draetho anghanogyon yn drwc. Pa delw y gwerendeu ef aruthyr lef yr arglwyd pan dywetto. Kerdwch y wrthyf i y rei emelltigedic yny tan tragywyd. canys pan vu newyn a sychet ac anwyt arnaf i. ny cheueisi y gennwch chwi na bwyt na diawt na dillat. Edrychet pawb ohonawch panyw bychan a dal y ffyd ae dedyf y gristyawn hep weithredoed da oe gwpplau. Mal y dywawt yr ysgrythur. Megis y mae marw corff hep yr eneit. yuelly y mae ffyd yndi chun hep weithredoed da. Megis y gwrthodes y brenhin pagan bedyd. euelly y mae ovyn i na bo ffrwythlawn y vedyd y gristyawn ny chwpplao o weithredoed gyt a chredu oe gallon.

MAL Y LLAS AYGOLANT.

XL.—Odyna drannoeth y doethant o bob parth ar vedwl ymlad ar yr amvot y dywedassynt uchot. sef riuedi a oed yn llu charlymaen. pedeir mil ar dec arrugeint a chant. a chann mil a oed y aygolant. a phedeir bydin a oruc y cristonogyon. a phymp bydin a oruc y sarassinyeit. Ar vydin gyntaf onadunt a gyuaruu ar cristonogyon a las oll. Ac odyna y dyvu yr eil vydin. a honno heuyt a las oll. A phan weles y sarassinyeit hynny. ymgynnullaw a orugant. a rodi aygolant yn eu perued. A phan weles y cristonogyon hynny. eu gogylchynu a orugant. Ac or neill tu udunt yd oed ernallt de belland ac lu. Ac or parth arall yd oed estult ae lu. Ac or tu arall yd oed arastagnus vrenhin ac lu. Ac or parth arall udunt yd oed charlymaen ae dywyssawc ymladeu. ac eu bydinoed yn dodi gawr ar eu kyrn cliffeint yn duhun wrawl. ac yn kythrudaw y

sarassinyeit oc eu trydar. A chan ymdiryet yn duw eu kyrchu a oruc y cristonogyon udunt. a dechreu eu llad ac eu distryw yn wychyr. A chyntaf y kyrchws ernallt de belland wynt ef ae lu. ac ef a bwryws a gyvarvu ac ef o bob tu idaw. yny doeth yr lle yd oed aygolant. A phan doeth ygkedernyt y niver y lladawd ernallt y benn. a chwynvan vawr a vu yna. a chythrudaw y sarassinyeit yn vwy no meint. Ac ny diengis odyna onadunt namyn brenhin sibli a goruchelvaer cordubi. ac ychydic o niver paganyeit. a ffo a oruc hynny onadunt. ac nyt oed anydyfnach y gwaet udunt yn eu hymlit. noc y deuei yr budugolyon hyt ym bras eu hesgeiryeu. ac a odiwedassant or sarassinyeit yny gaer a ladassant oll. A llyna val y gorvu charlymaen ar aygolant o amvot ragori y dedyf. Ac am hynny gwell yw dedyf cristonogaeth no nep dedyf or byt. O gristyawn. o chynhely di ffyd da oth gallon. ac chwpplau oth weithret yny veint y gellych. ef ath dyrcheuir yn diamheu yar yr engylyon gyt a christ dy benn. yr hwnn yd wyt aylawt idaw o mynny esgynnu kret gadarn. canys mal y dyweit yr arglwyd. pob peth yssyd herwyd yr a gretto. Ac yna wedy ymgynnullaw y lluoed y gyt. llawenhau a orugant or veint vudugolyaeth honno. Ac odyno yd aethant hyt ym pont argay ar fford seint yac. ac yno y lluestassant oll.

XLI.—Odyna y nos honno yd ymchwelassant y cristonogyon y wrth charlymaen. o chwant yspeil y rei a ladessit. a hynny hep gennyat charlymaen. hyt y lle y buassei y vrwydyr. Ac val yd oedynt ac eu beichyeu arnadunt o eur ac aryant yn dyuot drachevyn. y doeth udunt goruchelvaer cordubi. a niver a oed ygyt ac ef yn llech. ac eu llad oll ygkylch mil o rivedi. Y rei hynny a arwydokaa cristonogyon a ymlado a phechodeu. ac a ymchwelo udunt dracheuyn. canys val y gorvu y gwyr hynny ar eu gelynyon. ac yd ymchwelassant dracheuyn oc eu llad wynteu ar eu gelynyon. yuelly pob cristyawn a orvei ary bechawt val y meirw. nyt amgen y pechodeu. Ac ual y collassant eu buched yma. y neb a doeth y yspeilyaw o dybryt angheu. Val hynny pawb or a...el

yngkreuyd ac ymadaw ar byt. ac a ymyrro eilweith ar negesseu bydawl. wynt a gollant vuched nevawl. ac a ant y angheu tragywyd.

XLII.—A thrannoeth y menegit y charlymaen bot furre vrenhin navarr yn mynnu ymgyuragot ac ef. a phan doeth charlymaen y vynyd garzim. y llunyeithwys y tywyssawc hwnnw brwydyr trannoeth yny erbyn. Ar nos kynny vrwydyr yd erchis charlymaen y duw menegi idaw y neb a dygwydei yny vrwydyr honno oe wyr ef. a thrannoeth gwedy gwiscaw y lluoed. nachaf groes goch ar ysgwyd y neb a ledit or cristonogyon ar warthaf eu llurugeu. A phan arganuu charlymaen hynny. attal y niver hwnnw aoruc yny capel rac eu llad yny vrwydyr. Oia duw heb ef. mor anhawd ym ordiwes a brodyeu duw. ac ymganlyn ae ffyrd. Wedy daruot y vrwydyr. a llad furre. a their mil or sarassinyeit gyt ac ef. ac ef a gauas charlys y niuer a warchayassei yny capel yn veirw. sef oed eu riuedi ygkylch degwyr a deugeint a chant. O gyssegrediccaf vydin ymladwyr crist. kyny lado cledyf eu gelyn wy. eissoes ny chollasant palym y vudugolyaeth. ac yna y goresgynnwys charlymaen mynyd garzim. ar holl o navarr yny cidaw ehun wrth y gristonogaeth.

O YMLAD FFERRACUT.

XLIII.—Ac yna y kennattawyd y charlymaen bot yn nager cawr. ferracut y enw. o genedyl goliath. a doeth o eithauoed siria gwlat. ac anuonassei amilald brenhin babilon y ryuelu a charlymaen. ac ugein mil oe genedyl gantaw. Nyt oed ar hwnnw ofyn na gwayw na chledyf na saeth. kynny bei namyn ar y deugeinuet o wyr kadarn. Ac yna y kyrchwys charlymaen hyt yn nager. A phan adnabu ferracut y dyuodyat. y doeth allan or gaer. y gynnic ymlad ac un ac un. Ac yna yd anuones charlymaen oger o denmarc idaw. A phan yd arganuu y cawr ef yn y maes. kyrchu attaw aoruc yn ysgaelus. ae gymryt yn y holl arueu y dan y vreich deheu. ae dwyn yggwyd pawb hyt y gaer. yn un agwed a chyt bei dauat war. Y veint oed deudec cufyd yn

y hyt. a chufyd yn hyt y wyneb. a dyrnued idaw chun yn hyt y drwyn. pedeir cufyd yn hyt y vreicheu. ae ysgeired. a their dyrnued yn hyt y vyssed. Odyna yd anuonet attaw ar vedwl ymlad ac ef Reinallt or dreinwen. ac yn diannot y duc ynteu ygharchar yr castell. Odyna yd anuonet constans vrenhin ruuein. a hywel iarll. ac wynteu. un adan y vreich deheu. ar llall adan yr asseu a duc yr castell. Odyna yd anuonet pob deu wr yny vu ugeint. A rei hynny heuyt a orchymynnwys ygharchar. A gwedy gwelet o charlymaen hynny. a ryuedu ac ef ae niuer hynny. ny lauassawd anuon attaw o hynny allan. Ac eissoes wedy caffel o rolond tywyssawc ymladeu o vreid gannyat y gan charlymaen. y doeth y ymlad ar cawr. ac aryneigus oed charlymaen ymdanaw rac y ieuaget. ac ynteu yn amgeledus ymdanaw ef. Gwediaw ar yr arglwyd a oruc ar gadarnhau y nei oe nerth y hun.

XLIV.—A phan weles y cawr rolond yn dyuot attaw. y ysglyuyeit a wnaeth ac law deheu mal y lleill. ae dynnu y ar y varch y rygtaw ar goryf. A phan yttoed yn y arwein parth ae gastell. galw y nerthoed a oruc rolond. ac ymauel ar cawr erbyn y vreuant. gan ymdiret yn duw. ac ymhoelut y wdyf yn y wegil ar y varch. a chwympaw yll deu hyt y llawr y ar y meirch. Ac yn diannot cyuodi ell deu ygyt. a chaffel pob un y varch. Ac yn y lle gossot o rolond ar y cawr a dwrndard y gledyf. a thebygu y lad. Ar march a drewis yn deu hanner ar un dyrnawt. A gwedy bot ferracut ar y draet. ac yn bygythyaw rolond ae gledyf. y daraw ynteu o rolond ar y vreich yd oed y cledyf yn y law. a chanyt argywedei yr vreich y dyrnawt. y gledyf eissoes a aeth oe law. Ac yna wedy colli y gledyf o ferracut. keissaw rolond ae dwrn a oruc. ac nys cauas. namyn y march yn y dal yny dygwydwys yn varw. Odyna yd ymladassant ar eu traet ac eu dyrneu ac a meini. A phryt gosper erchi kyggreir hyt trannoeth a oruc ferracut y rolond. Ac ymadaw trannoeth a orugant ar dyuot y ymlad heb veirch heb leifeu ell deu. A gwedy amodi yr ymlad yd aethant at eu pebylleu.

XLV.--A thrannoeth y doethant ar eu traet gwawr dyd yr ymlad val y hamodyssynt. Ferracut eissoes a duc gantaw cledyf. ac ny rymhawys idaw. canys rolond a dugassei gantaw trossawl troydic hir. ac a hwnnw yd amdiffynwys y hun hyt ducher. ac a ffustwys y cawr. ac nyt argywedwys idaw dim. A mein mawr heuyt a oed yn y maes y taflawd yn hyt y dyd ef. ac nyt argywedawd idaw dim o hynny heuyt. A gwedy blinaw or cawr ae orthrymu o gyscu. erchi kygreir y rolond wrth gyscu. Ac val yd oed rolond yn was syberw mawrurydic. dodi carrec a oruc y dan y benn. val y bei lonydach y kysgei. Diogel oed idaw ynteu. canys ammot a oed y rygthunt na christyawn a rodei kygreir y sarasin. na sarasin a rodei y cristawn. y chadw yn gywir. A phwybynnac ae torrei yn dirybud. y lad awneit idaw. A gwedy kyscu dogyn or cawr. deffroi a oruc. A rolond yn eisted ger y law. ac amouyn ac ef o rolond. pa ryw gedernyt. a pha ryw galedi a oed yn y gnawt. pryt na allei na gwayw na chledyf na maen na phren argywedu idaw. Ny ellir vy mrathu. heb y cawr. namyn ym bogel. A phan gigleu rolond hynny trossi mal kynys deallei. canys yspaenec a dywedei. ac er ieith honno y gwydyat rolond ohonei digawn. Ac ar hynny edrych a oruc y cawr ar rolond. ac amouyn ac ef val hyn. A phwy dy enw ditheu. heb ef. Rolond heb ef yw vy enw. O ba genedyl. heb ynteu. pan wyt ti. mor gadarn yd ymerbyny di a miui. Nyt ymgyuaruu a mi eiroet dy gyngadarnet ti. O genedyl ffreinc pan wyfi. heb y rolond. nei y charlymaen. O ba dedyf yd henyw y ffreinc. heb y ferracut. O dedyf gristonogawl y pan ym ni o rat duw. heb y rolond. ac y bendeuigaeth crist y darestygwn. a thros y dedyf hyt y gallom yd amryssonwn.

XLVI.—A phan gigleu y pagan enwi crist y gouynwys ynteu. pwy y crist y credy di idaw. Mab duw. heb y rolond. yr hwn a anet or wyry. a diodeuawd yn y groc. ac a gladwyt ym med. ar trydydyd y kyuodes o veirw. ac a aeth dracheuyn ar deheu duw. Ninheu a gredwn. heb y cawr. pan yw un duw yw creawdyr nef

a dayar. ac na bu idaw na mab na that. namyn megis na enis neb evo. na enis ynteu neb. ac wrth hynny y vot ynteu yn un duw. ac nyt ynt yn dri. Gwir y dywedy. heb y rolond. y vot ef yn un duw. pan dywedy ditheu nat tri ef. yd wyt yn cloffi yth ffyd. O chredy di yn y tat. cret yn y vab. ac yn yr yspryt glan. Canys duw dat yw ef. a mab. ac yspryt glan. un duw yn deir person. Os tat y dywedy di. heb y fferracut. bot duw. ar mab yn duw. ac yspryt glan yn duw. tri duw ynt. yr hyn nyt gwir. ac nyt un duw. Nac ef. heb y rolond. namyn un duw. ac yn dri y pregethaf inheu efo. ac un yw a thri. Y teir person gogyuoet ynt a gogyffelyp. un ryw y tat. ac un ryw y mab. ac un ryw yr yspryt glan. Yn y personeu y mae priodolder. ac yn dwyolyaeth y mae unolder. ac yny medyant y mae kyffelybrwyd. Un duw trindawt a adolant yr egylyon yn y nef. A thri a welas abraham. ac ef a adoles un. Dangos ym hynny. heb y cawr. pa delw y mae y tri yn un. Dangossaf yt. heb y rolond. trwy y creaduryeit dayrawl. Megys y mae tri pheth yn y delyn pan vo yn canu. nyt amgen. keluydyt. a thanneu. a llaw. ac eissoes un delyn yw. val hynny y mae tri pheth yn duw. tat. a mab. ac yspryt glan. ac un duw yw. Ac val y mae yn yr amandlys tri pheth. nyt amgen. risclin. a phliscin. a chnewillyn. ac eissoes un amandlys yw. Val hynny y mae teir person y un duw.

XLVII.—Yn yr heul y mae tri pheth. gwynder a goleuat a gwres. ac eissoes un heul yw. Yn olwyn y venn y mae tri pheth. both. a breicheu. a chylch. ac eissoes un olwyn yw. Ynot dy hun y mae tri pheth. corff. ac aelodeu. ac eneit. ac eissoes un dyn wyt. val hynny y mae duw yn un ac yn tri. Ny wn i hagen. heb y cawr. pa ffuryf y genis y tat y mab. mal y dywedy di. A gredy di. heb y rolond. gwneuthur o duw adaf. Credaf. heb y cawr. Mal na anet adaf. heb y rolond. y gan neb. ac eissoes ef a anet meibyon idaw ef. y velly ny anet duw tat gan neb. Ac eissoes ef a anet meibyon idaw ef. y velly ny anet duw tat gan neb. Ac eissoes ef a anet meibyon idaw ef. y velly ny anet duw tat gan

neb. Ac eissoes ef a anet y vab ef yn dwywawl val y mynnwys. kyn noc amseroed. val na ellir y datcanu. Da y dywedy di. heb y cawr. pa delw y bu dyn yr hwn a vu duw.ny wnn i dim o honaw. Yr hwn a wnaeth nef a dayar. heb y rolond. ac a grewys pob peth o dim. evo a wnaeth y vab yn dyn yn y wyry heb defnyd gwrawl. namyn oe gyssegredic yspryt ef. Yn hynny y llavuryaf vi. heb y cawr. Pa delw heb gyt gwr y genit mab o wyry. mal y dywedy di. Duw. heb y rolond. yr hwn a ffuruawd adaf heb gyt gwr. ac vel y ganet adaf heb vam o duw tat. val hynny y ganet y vab ynteu o vam heb dyn yn tat. Canys y ryw anedigaeth honno a weda y duw. Diruawr gewilid yw gennyf vi. heb y cawr. pa delw y genit o wyry heb dyn. Yr hwn. heb y rolond. a wna y pryvyn y mywn y ffaen. ac a wna tyvu pryf creadur y mywn y pren. a llawer o byscawt ac adar a gwenyn a nadred heb gyt gwryw. ynteu a wnaeth yr vorwyn wyry heb gyd gwr geni duw a dyn. Canys y neb a wnaeth y dyn kyntaf. mal y dywedeis i. yn hawd heb neb ryw gyt dyn. hawd y gallwys ynteu wneuthur geni y vab ynteu or wyry heb gyt gwrawl. Ef a allei. heb y cawr. y eni o wyry.ac os mab duw eissoes yw ef. mal y dywedy di. ny allei varw o neb ryw vod. cany byd marw duw byth. Da y dywedy. heb y rolond. gallu o honaw geni or wyry. a chanys ganet megys dyn. wrth hynny marw vu val dyn. Canys pawb or a aner a vyd marw. a chanys credadwy yw y anedigaeth. a chredadwy yw y varwolyaeth. neu y diodeuedigaeth. ac odyna y gyuodedigaeth o veirw. Pa delw y gellit gredu y gyuodedigaeth. heb y cawr. Canys a aner. heb y rolond. a vyd marw. Ar hwn a vu varw a gyuodes y trydydyd.

XLVIII.—A ryuedu yn vawr a oruc y cawr. pan kigleu y geir. ac atteb idaw val hyn. Rolond. heb ef. gorwac yw a dreitheist wrthyf hyt hyn. ny allei byth gyuodi dyn o varw yn vyw. Nyt mab duw ehun. heb y rolond. a gyuodes yn vyw o varw. namyn or a vu o dynyon o dechreu byt. ac a vo hyt y diwed a gyuodant rac bron y gadeir ynteu. y gymryt tal eu gweithredoed. mal y gwnel pawb. nac yn drwc nac yn da. Duw or

planhigyn a wna tyvu y pren yn uchel. Ar gronyn gwenith wedy y drewho yny dacar ac varw. ac gwna y tyvu ac y ffrwythaw y vyw dracheuyn. Ynteu a wna kyuodi pawb yn y dyd diwethaf o veirw y vywyt. Edrych ar anyan y llew. canys y llew oe vreuerat a vywhaa y genawon y trydydyd wedy y ganer yn varw. pa ryued yw kyuodi o duw dat y vab ynteu y trydydyd o veirw. ac ny dyly bot yn ryued genyt gyuodi mab duw o varw. pan gyvottynt llawer o veirw. kyn noc ynteu. Canys elias ac eliseus a wnaethant byw o veirw. haws oed y duw dat y gyuodi ynteu. Ar hwn a gyuodes llawer o veirw. kyn y diodef. hawd vu idaw y hun gyuodi o veirw. ac ny allei agheu attal hwnnw. yr hwn y ffy agheu racdaw. ac oe ymadrawd y kyuyt twryf y meirw. Mi a welaf yn dogyn a dywedy. heb y cawr. Pa delw y dyscynnawd ynteu or nefoed. nyd wn dim y wrthaw. Yr hwn a discynwys yn hawd o nef. a yscynwys yn hawd ar nef. ar hwn a gyuodes trwydaw y hun. hawd yd yscynwys ar nef. Kymer aggreifft o lawer o betheu. Rot y velin. y van a vo issaf yr awr hon. a vyd uchaf yr oric honno. Ederyn yn yr awyr. kyhyt ac y discyno. yd yscyn. O discynny ditheu o le uchel y le issel. ti a elly ymhoylut dracheuyn hyt y lle y discyneist ohonaw. Doe y kyuodes yr heul yn y dwyrein. ac y dygwydwys yn y gorllewin. a hediw a gyuodes yn yr un lle y doeth doe o honaw. Wrth hynny or lle y doeth mab duw o nef yd ymhoylwys dracheuyn. Wrth hynny vinheu a ymladaf a thydi. heb y cawr. gan ammot os gwir dy ffyd di goruot arnaf vi. Os geuawc hitheu goruot arnat ti. A bit yn waratwyd tragywydawl y genedyl y neb y gorffer arnaw. ac yr budugawl yn volyant. ac enryded tragywyd.

XLIX.—A chyrchu y pagan a oruc rolond yn diannot. a cheissaw rolond a oruc ynteu ae gledyf. A neidaw a oruc rolond ar y tu asseu idaw. ac erbyn y cledyf ar y drossawl. a gwedy torri y trossawl. rolond y gyrchu a oruc y cawr. ac ymauel ac ef. ae taraw y rygtaw ar dayar yn diannot. Ac yna yd adnabu rolond nat oed idaw fford

y ymdiang. dechreu galw ar vab y gwynuydedic veir wyry a wnaeth. Ac ar hynny ymlithraw pob ychydic ydanaw. ynny yttoed ar y warthaf. a dodi y law ar y gledyf. ac vrathu yn y vogel. ac ymdiang y gantaw. a gan oruchel lef galw or cawr ar y duw val hyn. Mahumet. Mahumet. vyn duw i. canorthwya ym. canys yr awr hon yd wyf varw. Ac ar y discrech honno y doeth y sarassinyeit y ysglyfyeit of gantunt yr castell. ac yd ymchoylwys rolond yn yach ar y niuer. Ac yn diannot cyrchu y gaer a orugant y gyt ar sarassinyeit a oedynt yn dwyn corff y cawr. a gwedy llad y cawr val hynny. y gaer ar castell a oresgynassant. ar gwyr a rydhawyt oc eu carchar.

L.—Gwedy ychydic o amser y datcanwyd yr amherawdyr. bot Ebraham brenhin cordubi. a brenhin sibli. ac almansor. a ffoyssynt kyn no hynny o pampilon. yny aros. yny ragot. ar odeu brwydraw ac ef. a niuer seith dinas gantunt. A llunyeithu brwydyr a oruc charlymaen yn eu herbyn. A phan doeth y cordubi ae lu gantaw. y doeth y brenhined a dywetpwyt uchot. ac eu lluoed gantunt yn aruawc ar deir milltir allan or gaer. Ac ygkylch dengmil oed llu y sarassinyeit. ac ygkylch chwe mil o cristonogyon. Ac yna y gwnaeth charlymaen teir bydin. Ar vydin gyntaf or marchogyon clotuoraf. ar eil o pedyt. ar tryded o varchogyon. ac velly y goruc y sarassinyeit. A phan yttoed y vydin gyntaf o arch charlymaen yn kyrchu y sarassinyeit. dyuot pedestyr rac bron pob marchawc udunt a gwasgawt baruawc cornyawc amdanunt kyffelyb y dieuyl. a thelyneu yn llaw pob un onadunt yn eu canu. a thumpaneu yn ffustyaw. ac yn gwneuthur dwrd y ysgodigaw y meirch. A phan gigleu meirch y cristonogyon y lleisseu hynny. ac y gwelsant eu haruthyr wasgodyeu. dychrynu a orugant. hyt na allei eu marchogyon eu hattal. mwy no chyt bei yndunt orffwyll. A phan welas y dwy vydin ereill yn ffo. ymhoelut a orugant wynteu. A phan welas charlymaen hynny ryvedu a oruc eithyr mod. yny adnabu pa achaws oed hynny. a llawenhau a oruc y sarassinyeit. ac eu hymlit.

ac yn herwyr y doeth y cristonogyon y vynyd. a oed ar dwy villtir or gaer. ac yna o kytundeb yd ymglymawd y cristonogyon y eu haros ar vrwydyr. A phan welsant hwy hynny. kilyaw dracheuyn ychydic a orugant. ac yna y tynnwys y cristonogyon eu pebylleu hyt trannoeth. A phan dyuu y bore a chymryt kyghor. y gorchymynnwys charlymaen y pob gwr march dodi penwisc o liein a brethyn. y gudyaw eu llygeit rac gwelet y gwascodyeu diawlic. a bydaru eu clusteu rac clybot eu lleisseu uffernawl. keluydyt enryued yn diannot. Gwedy gwarchae clusteu y meirch ac eu llygeit. y kyrchassant yn hy gan ysgaelussaw eu lleisseu bredychus. Ac or bore hyt hanner dyd y gordiwedyssant y sarassinyeit. a llawer onadunt a ladyssant. ac ny ladyssant eissoes cwbyl. ac ymdyrru ygyt a oruc y sarassinyeit. ac yn eu perued benn ac wyth ychen y danei. ac ar y venn eu hystondard wynteu wedy y dyrchauel. Ac eu deuawt hwynteu oed na ffoei neb onadunt. tra welynt yr ystondard yn seuyll. A phan adnabu charlymaen hynny. ruthraw a oruc ymplith eu bydinoed yn dangylchynnedic o nerth dwywawl. gan eu bwrw deheu ac ar asseu idaw yny doeth ar y venn. Ac yna taraw oe gledyf yny vu yr llawr y peiryant a gynhalei yr ystondard. ae hestwg hitheu yr ystondard a oruc yr llawr. Ac yna y dechreuis y sarassinyeit ffo o le y le yn wasgarawc. Ac yna gawr y lluoed a dodet o bop parth. ac y llas wyth mil or sarassinyeit. ac ebraim brenhin sibli y gyt ac hwynt. ac almansor a dwy vil gyt ac ef a gyrchwys y gaer. A thrannoeth gwedy goruot arnaw eturyt y gaer yr amherawdyr gan amnot kymryt bedyd o honaw. a darestwg y dan charlymaen. a daly y dinas y danaw. Ac odyna rannu a oruc charlymaen cantreuoed yr yspaen. ae chymhydeu. ae cheiryd ae dinassoed. yr neb a vynnei oe wyr y hun presswylaw yno. a holl yspaen a rannwys yuelly y dywyssogyon y hun. eithyr tir y galis y hun nys mynnwys neb o ffreinc. rac y drysswch. Ny bu o hynny allan yn y dydyeu hynny a allei aflonydu ar charlymaen yn yr yspaen.

LI.—Ac yna gwedy dillwg y wrthaw y nieuroed

mwyaf oc luoed. ac eu hadaw yn yr yspaen. y kerdwys charlymaen parth a seint iac. ac a gauas yno yn presswylaw a wnaeth yn cristonogyon. A ymhoylei onadunt hwynteu yn sarassinyeit. ay y lad a wnay. ay y anuon y alldudyaw y ffreinc. Ac yna y gossodes escyp ac offeiryeit. ac anrydedu a oruc. a dyuynnu cwnsli ygkaer compostel o dywyssogyon ac escyp. Ac yna o gyghor y cwnsli y gossodes ef. o anryded seint iac. ufydhau o holl preladyeit a thywyssogyon a brenhined cristonogyon yr yspaen ar galis. a rei kyndrychawl. a rei a vo rac llaw yn escyp seint iac. Yn iria ny ossodes ef un escob. namyn y bot y dan compostella. Ac yna o arch charlymaen y kyssegreis inheu turpin archescop remys. a naw escyp gyt a mi. eglwys ac allawr y seint iac yn anrydedus. hanner meheuin y hun. A darestwg yr holl yspaen a oruc y brenhin yr eglwys honno ar galis. ac a rodes yn y argyfreu pedeir keinnawc pob blwydyn. yn treth o bop ty yn yr yspaen ar galis. a rydit udunt wynteu y gan y brenhin o bop keithiwet. Ar dyd hwnnw y gossodet galw yr eglwys honno yn ebostolawl eistedua. o vot enw iago ebostol yn gorffwys yno. ac yndi hitheu bot kynnulleitua esgyb y wlat. a bot breint y escop y lle hwnnw y urdaw escyb a brenhined y wlat. Ac or diffyc cristonogaeth yn un or dinassoed ereill. neu y degeir dedyf o bechodeu y bobyl. o gyghor yr escop hwnnw y deuant dracheuyn. ac o iawn dylyet y dylyir yno eu gwastattau. Canys megys y gossodet cristonogawl ffyd effesus trwy ieuan ebostol brawt iago yn y dwyrein. val hynny y gossodet eistedua cristonogawl ffyd yn y galis yn y gorllewin. ac eistedua ebostolawl. A llyna yn diamheu y dwy eistedua a erchis y deu ebostol y crist ar y deheu. ac ar yr asseu. yny deyrnas.

LII.—Teir eistedua ebostolawl penyadur a ossodet yn y byt oc obryn onadunt. nyt amgen. Ruuein. ar galis.ar india. megys y rodes duw pennaduryaeth y gytymdeithas ae gyfrinacheu. nyt amgen. y bedyr a iago. a jeuan yn ragor rac ebystyl ereill. val ymae yn yr ysgrythur ar euegylyeu. Y ragor hwnnw a dangosses

duw udunt hwynteu yn y byt hwn drwy y teir eistedua bennyadur uchot. Ac o iawn dylyet y gossodet ruuein yn benaduryaf eistedua yr ebystyl. canys pedyr tywysawc yr ebystyl ae kyssegrwys oe bregeth ae briawt waet ae aghlad. Compostella yw yr eil eistedua benaduryaf o dylyet. Canys iago ebostol oed bennaf ymplith yr ebystyl o bennaduryaf deilygdawt. a mwyaf o anryded a hynauyaeth ac adwynder wedy pedyr ebostol. Ac yn y nef y mae penmaduryaeth idaw arnunt. Ef gyntaf a verthyrwyt. ef a cadarnhawys weith arall oe bregeth. ac a kyssegrwys o gladu y gorff kyssegredic. ac y mae yny oleuhau o wyrtheu. ay chyuaethogi o aneirifedigyon donyeu. Y tryded eistedua yw yr india. Canys yno y pregethwys jeuan ebostol y euegyl ynteu. ac o gytsynnyedigaeth escyp a ossodassei ynteu yn y dinasoed. ac a geilw ynteu egylyon yny llyuyr. Yr eglwys honno a gyssegrwys ynteu oe dysc ae wyrtheu. ac oe briawt gladedigaeth. Ac o deruyd damweineu pedrus ny aller eu teruynu. ay oblegyt byt. ay oblegyt eglwys yn yr eisteduaeu ereill. ac eu hanawster ac eu pedruster yn yr holl vyt. yn y teir eistedua pennyadur hynny y trychir. ac y teruynir yn deduawl. Wrth hynny y galis yn nechreu amseroed wedy y rydhau y gan y sarassinyeit o nerth duw ar gwynuydedic Jago. a chanorthwy charlymaen yr hynny hyt hediw y mae yn adwyn wastat yn gristonogawl gatholic.

LIII.—Pryt Charlymaen oed gwr tec gwedus. wyneb grudcoch a gwallt gwineu arnaw. ac aruthyr y olwc. Wyth droetued yw droet y hun oed y hyt. a mwyhaf traet oed y rei eidaw. Llydan oed ygkylch y arenneu. aduein oed am y arch. praff oed y vreicheu ae esgeireu. cadarn oed y holl aelodeu. Doethaf a chyfrwyssaf. ymrwydyr y marchawc gwychaf. Dyrnued a hanner yn hyt y wyneb. ae varyf dyrnued a hanner. Dyrnued yn y drwyn. a throetued yn llet y tal. Llygeit llew yn disgleiraw yn gynloywet a maen carbunculus. Hanner dyrnued yn hyt pob ael idaw. Pan edrychei yn llidyawc. dychrynu a digalonni a wnay y neb yd

edrychit arnaw. Wyth dyrnued oed arraed y wregys ymdanaw heb a oed odieithyr. Bychydic o vara a yssei. ac aclawt maharen. neu dwy iar. neu wyd neu yscwydawc hwch. neu baun. neu greir. neu yscyuarnawc yn cwbyl. Kyn gadarnet oed ac y trawei varchawc aruawc. ae varch yn aruawc. o warthaf y ben hyt y dayar ac un dyrnawt a chledyf. Pedeir pedol ar unweith a ystynnei yn hawd rwg y dwylaw. Marchawc aruawc yn seuyll ar y law a dyrchauei yn yscaelus yn gyuuwch ac wyneb. Haclaf oed o rodyon. Kyfyawnhaf yn y kyfreitheu. Goerhwyr oed yny ymadrodyon. Yny pedeir gwyl yn y vlwydyn pennaduryaf y dalyei lys yn yr yspaen. ac y gwiscei coron am y ben. a theyrnwialen yny law. nyt amgen. duw nadolic. a duw pasc. a duw sulgwyn. a duw gwyl iago ebostol. Rac bron y gadeir yn wastat o deuawt amherawdyr y dygit cledyf noeth. Ygkylch y wely beunoeth y bydei chweugeinwyr gwastat yn aruawc yn y warchadw. ar deugeint onadunt a warchatwei y ran gyntaf or nos nyt amgen. dec oduwch y ben. a dec od is y traet. a dec ar y tu deheu. a dec or tu asseu. ac yn llaw pob un onadunt cledyf noeth. ac yny llaw asseu y pob un onadunt tapyr kwyr yn llosci. Ac val hynny deugeint marchawc ereill yn yr eil trayan or nos. ac val hynny deugeint marchawc ereill yn y trydyd trayan or nos. hyt y dyd yn y gadw. ar lleill yn kyscu.

LIV.—Ac ossit a digrifhao gwrandaw y vawr weithredoed ef. y am hynny beich mawr gwrthrwm yw yni eu datcanu hwy. mal y datcan galafrus yn odidawc. A pha delw odyna y lladwyt charlymaen o garyat y galafrus hwnnw y elyn ef. nyt amgen. bravant vawr syberw brenhin y sarassinyeit. a pha delw wedy y goresgynnwys amrauael deyrnassoed. a cheiryd. a chestyll. a dinassoed. ac a darestygwys yn enw y drindawt yn gristonogyon. A pha delw y gossodes llawer o vonachlogoed. ac eglwysseu ar hyt y byt. a pha delw y llunyeithawd corfforoed llawer ac escyrn y seint ar hyt y byt. ac y llehaawd yn eur ac aryant. a pha delw y cauas amherodraeth ruuein. a pha ffuryf y kerdwys y gaerusalem. A pha ffuryf y

duc gantaw odyno croc yr arglwyd. or honn y berthoges ef llawer o eglwysseu. ny allafi nac hysgriuennu nac datcanu. mwy hagen y diffyc y llaw ar pin noc weithredoed mawrhydic ef. Mal yd ymhoelwys ef hagen or vrwydyr yn rwncyval y ffreinc. ac val y bu y vrwydr yglyn mieri. ac val y gwnaeth diwed y varchogyon yn yr yspaen. ac val y seuis yr heul yn un dyd oet tri diwarnawt y dial y cristonogyon ar y sarassinyeit. ac val y gwnaeth arwylant y wyrda. ac y cladwys hwy. Ac val y bu y kwnsli yn seint Dynys pan doethant drachеuyn. ac val yd adeilwys y lys y hun. ac eglwys yr arglwydes veir yny grawndwuyr. a pha ffuryf y bu diwed charlymaen yn y lle hwnnw. ni a dywedwn yn niwed y llyuyr hwn ar vyrder. Ar llyuyr hwn a ymhoeles Madawc ab Selyf o ladin ygkymraec. o adolwyn a deissyf Gruffud vab Maredud vab ywein vab Gruffud vab Rys.

LV.—Brenhin yr ynyssed. anrydedus brenhin yr ynyssed. Reinallt arderchawc brenhin yr ynyssed kenedlawc yn dridyblyc o wyrth a gweithret a chenedyl. A myui yn gymelledic oth arch di y dechreueis y gweithret hwn. y dodwn i deruyn pei na bei rac keryd vy anallu. Ac wrth hynny y bu dewisach gennyfi adaw y llyuyr hwnn yn anorffen. noe ymhoelut oth arch di o rwmans yn lladin. yn yr hwn ny chyfadefaf vi vy mot yn awdur. namyn yn dyallwr ystoryeu. Ac wrth hynny. tydi leawdyr. o cheffy di yn y llyuyr hwn dim agkredadun. neu agkyfun y wirioned. na liwia yr golystawdyr. namyn yr awdur. y gweithret kynntaf. cany dylyir galw yn euawc datcanwr geu arall. namyn y neb a vo dychymygyawdyr y awdur kyntaf yr geu. Ac or llyuyr lladin hwnnw yd ymhoelwyt hwn yghymraec. A phwy bynnac a vynno gwybot. neu gwrandaw y chwedyl grymus o wastatrwyd y vryt. ymosteget. a ninneu a draethwn idaw o ulodeu y chwedleu. nyt amgen. noc y wrth y grysmusaf charlymaen vab pepin. ben vrenhin ffreinc. yr amherawdyr bonedicaf a chyuoethocaf. ac arderchoccaf gorysgynnwr gwladoed anffydlonyon a gelynyon crist a vu erioet yn ruuein. Ar deudec go-

gyuurd o ffreinc. y rei a ymgarwys yn gymeint ac nat ymwahanassant eiroet yny las. Pan wnaeth gwenwlyt eu brat y anffydlawn genedyl y paganyeit. yn yr un dyd ef a las onadunt seith cant ac ugein mil. am yr hyn a gymerth charlymaen yndaw diruawr dolur a thristwch. yny doeth y agheu ynteu. Y chwedyl hwnn gwell yw. ac odidogach. cany cheffir gann veird. na chroessanneit. rei a beidwys oll ac ef. am na wybuant dim y wrthaw. namyn canu y danger a landri y neb y gwybuant y wrthunt. ac or hyn a ellynt ehunein y dychymygu. Ny wybuant hwy hagen dim or collet dissyueit a deuth yr amherawdyr charlymaen.

LVI.—Pan yttoed charlymaen vrenhin ffreinc. duw gwyl vil veib. yn y dinas a elwir paris. wedy ry gynnal o honaw yn y llys gwyleu y nadolic yn arbennic anrydedus. ar deudec gogyuurd o ffreinc ygyt ac ef. ac aneirif o ieirll a barwneit. a marchogyon urdawl. a phob rei onadunt yn digrifhau y brenhin ac niuer. ac yny lawenhau hyt y gellynt oreu o gytundeb. hwy a ossodassant dadleu. Ac yn hwnnw hwynt a ymgadarnhyssant drwy kyflyed yd eynt y ryuelu yn erbyn varsli vrenhin yr yspaen. a hynny wedi darffei vis ebrill. a chael onadunt llyseuoed newyd. a gwellt ir y meirch. Kyn canu gospereu hagen yn y dref. hwynt a glywynt chwedleu ereill. nyt amgen. no ry lad ugein mil oc eu ffreinc. onyt ystrywys duw onadunt. y gwr a wnathoed yr holl vyt. Nachaf sarrassin or yspaen. Otuel oed y enw. gwr a wedei yn anrydedus o bedeir fford. o arderchogrwyd o bryt. a chadernyt yn arueu. a chenedyl. a doethineb. yn dyuot yn gennat y varsli vrenhin. Ac a varchoccawys drwy baris yny doeth hyt yn llys y brenhin. Ac a dysgynnwys yn y porth. ac odyno y dyrcheuis y uynyd ar hyt y gradeu tu ar neuad. Ac yna Oger o denmarc. a gwallter o orreins. a naim tywyssawc cadarn a gyuaruuant ac ef. ac ynteu a erchis udunt hwy dangos charlymaen idaw. Ac a venegis udunt y vot yn genat y vrenhin nis carei ef o werth un bwttwn. a chyntaf ei hattebawd Gwallter. weldy racco ef yn eisted. heb ef. y gwr kyfyslwyt. ar varyf vawr. ar wisc du ymdanaw.

ar gwr ys yn eisted ar y neillaw. ar vantell yscarlla coch ymdanaw. Rolond y nei ef yw hwnnw. Ac oliuer iarll yw y gwr ys yn eisted ar y llaw arall idaw. ketymdeith rolond. ar deudec gogyuurd ys yn eisted o bop parth udunt wynteu wedy hynny. Myn Mahumet. heb y sarasin. bellach mi a adwaen charlymaen. a phoet tan drwc a fflam wyllt a losco y varyf. ac a hollto y gorff drwy gledyr y dwyuron hyt y sodleu.

LVII.—Ac yna dyuot racdaw gyr bron y brenhin a oruc val kynt. a dywedut wrthaw val hyn. Charlymaen. heb ef. gwrandaw arnaf i. kennat wyfi yr brenhin cadarnhaf a vu erioet ygkyfreith yr yspaen. gwr nyth annerchwys di o dim. canys dylyei achaws y vlyghau o honot. a llidyaw mahumet. a minheu poet y gwr val y credaf vi yndaw. ef ath ladho di ar holl getymdeithas ar niuer yssyd yth gylch. ac yn enwedic rolond dy nei. Gwr pei as caffwn i euo ymrwydyr. neu yn lle y gallei vy march redec yn y erbyn. am cledyf mi ay gwanwn ef yny vei yn ver drwydaw. Sef a wnaeth rolond yna chwerthin. ac edrych ar y brenhin. ac odyna dywedut wrth y sarassin val hyn. ty a elly dywedut dy holl ewyllys. heb ef. yr awrhon. heb y ludyas o neb or ffreinc it. Dichawn heb y charlymaen. tra vo da gennyt ti wrth vot yn diogel idaw om plegyt i hyt ympen yr wythnos. Ac yna y dywat Otuel. yn y ffyd y dywedwch hynny. heb ef. wrth na anet yn dyn y bo arnafi y ovyn. tra gaffwyf y cledyf hwn ar vyglun. curceus yw y enw. wrthaw ym urdwyt yn varchawc urdawl. ac nat oes etwa namyn mis yr pan ledeis i benneu mil o ffreinc ac ef. Ba du oed hynny. heb y charlymaen. Deuit y gof it dywedut yn. Mi a dywedaf ywch yn llawen. heb yr otuel. Neut ydynt wyth mis. ar nawuet yw hwn. yr pan dystrywyt ruuein dy dinas di arbennic. ac or hwn yth elwit yn amherawdyr o honaw. Garsi vrenhin ae varwnneit ae kymerth idaw ehun. ac yna y llas o rwg gwys a gwraged ugein mil. ac ychwanec mawr ygyt a hynny. ac y ffusteis inheu y sawl o honunt hwy am cledyf. hyt nat aeth y rhwd om hardwrn hyt ympen yr wythnos. Ac yna y dywat y ffreinc. gwaethiroed duw. heb wy. velly dy

eni di eiroet. Ac estud o lengrys. marchawc prouedic y daeoni oed hwnnw. a gyuodes y vynyd a throssawl mawr pedrogyl yn y law. ac a geisswys y daraw a hwnnw. A rolond a aeth yrygtunt. ac a dywat wrth estud val hynn. estud. heb ef. yr vygharyat i. o chery di vi o dim. peit ar sarasin. ac arbet ef. canys yttiw yn ymdiret ynofi. hyt na allwyf wneuthur drwc idaw. a gat idaw dywedut y holl ewyllys.

LVIII.—Ac yna sef awnaeth marchawc ac annwyt krynwr gantaw. prouycel y enw o sein gille. mynet or tu draegeuyn yr gennat heb wybot idaw. ac ae deu dwrn ymauel ygwallt y benn. ae tynnu gantaw yr llawr. Ac otuel a gyuodes yn llym y vynyd. ac a tynnwys curceus y gledyf. ae dwrn yn eureit. ac a dorreis benn y marchawc yarnaw. yny vyd yn gware yn emyl traet y brenhin. Ac yna sef awnaeth y ffreinc erchi y dala. ac ynteu a enkilywys ar neilltu oc eu plith wy. ae lygeit wedy yr gochi. a rei hynny yn troi yn y ben yn vuan. kynnhebic oed y lew newynawc. a vei yn rwym. ac a darffei y lidyaw. Ac a chyffro mawr yny neuad am y chwaen honno. ac ef a dywat o nerth y benn. a varwnneit. heb ef. na chyffrowch. myn mahumet. y gwr yd ymrodeis idaw. mi a wnaf seith cant o honawch yn veirw y kynhenoch. Ar amherawdyr yna a gyuodes y vynyd. ac a erchis idaw rodi y gledyf attaw ef. Ar sarasin a dywat nas rodei. a bod yn salw ynteu y geissaw. Ac yna rolond a erchis idaw y rodi attaw ef. ac ynteu a gymerei arnaw y rodi dracheuyn idaw pann ymwehenynt. a hyt hynny y differei rac gwneuthur o neb cam idaw yn oreu ac y gallei. Ac otuel a dywat wrthaw. Arglwyd tec. heb ef. a hwdy ditheu ef. ac adolwyn yw gennyf it y gadw yn da. wrth nas rodwnn i ef yti er seith dinas goreu yth gyuoeth. ac wrth heuyt y lledir dy benn etwa ac ef. Myn vy ffyd. heb yr rolond. gormod yd ymuolecheist o ragor. ac na wna bellach hynny. namyn dywet dy gennadwri. ac odyna kymer dy gannyat y vynet dracheuyn. A minheu a wnaf hynny yn llawen. heb ef. a rodwch ym ostec.

LIX.—Charlymaen. heb yr otuel. nys kelaf ragot.

kennat wyf y garsi amherawdyr. gwr ys yn kynnal gwlat yr yspaen. ac alisandyr. a busi. a thire. a sydon. a phers. a barbari. ac y mae pob gwlat o hynny yn darestwg idaw hyt yn femynie. Ef a erchis yt ymadaw ath gristonogaeth. wrth na thal un arllegen. ar neb ny chreto y hynny ynvydrwyd mawr a wna. a dyuot yn wr y vahumet. a gwasanaethu idaw. y gwr ys yn llywaw yr holl vyt. ath niueroed ygyt athi. ac odyna dyuot attaw ynteu. ac a at it gwlat auueryn. a manancie. a holl borthuaeu lloygyr. ae haberoed. y tu yma y vor rud. ac ef a dyry y rolond dy nei gwlat russi. ac y oliuer y getymdeith y wlat a elwir ysclaumie. Ny at ef ytti hagen callon ffreinc wrth yr daruod idaw y rodi y florien o sulic. mab iwlf goch brenhin barbarie. y gwas goreu or yspaen. a mwyhaf y glot ŏ digoni. a marchogaeth yn da. a goreu a dereu a chledyf gloyw. hwnnw a gynheil ffreinc yn ryd tagneuedus idaw. ac oe etiued. Ac yna y dywat yr amherawdyr. myn y ffyd. heb ef. gan nerth yr hollgyfoethawc ny byd y damwein velly. A pheth a dywedwch chwi y niuer a vegeis i eiroet am hynny. Amherawdyr dyledawc. heb yr barwnneit. ac niueroed. ni diodefwn ni yn dragywydawl caffel o sarassinyeit ffreinc yn eu baeliuaeth. namyn par dyuynnu dy gyuoeth ygkyt. ae lluydaw. ac odyna os mynny. llywya ni hyt y lle y gallom ymweled ar genedylaeth vudyr honno. ac ochafyn nynheu y garsi vrenhin hwnnw ymywn brwydyr. ny dieinc ef ac benn gantaw odyno ragom ni.

LX.—Ac yna y dywat otuel. mi ach clywaf. heb ef. yn dywedut ymadrodyon ynvyt. a rei yssyd yn bygythyaw garsi ynn awr. ef ae llad hwy etwa. ac ae darestwg. Canys pan weloch chwi veint y allu ef ae varchogyon. y glewhaf o honawch ni dichawn chwerthin. ac ef a vynnei kyn hynny y vot tu draw y normandi. Heb y neimys tywyssawc. eissoes. heb ef. pei dyuynnei charlymaen y allu ygyt. pa du y caffei ef arsi vrenhin a ymladei a niueroed charlymaen. Ry anyallus. heb yr otuel. yw dy ymadrawd. a ry ynvyt. pan vont ygyt seith cant a seith mil o honunt yn llurygeu gloywon. ac

arwydon o syrie. a bot yn gynt y diodefynt agheu ygkyt noc y ffoynt neb onadunt wrth y gilyd. A chyt a hynny neur deru udunt wneuthur dinas. ae chadarnhau yny chylch ogylch o geuryd a chlodyeu y rwg deuwr. atalye yw y enw. na wnaeth duw yn dyn a allei ludyas udunt vynet y hely. ac y byscotta y maes o honaw. nac ymywn. A phei delei charlymaen varyflwyt yno. ny a wybydem py diw y bei orderch. a phwy oreu a trawhei a chledyf gloyw. O daw hagen conners bilein. na dabre di charlymaen mwy no chynt. o gwney vygkygor. namyn gwarchadw di baris. ae cheyryd. hyt na disgynno arnei na barcut. na bran na phiot. wrth na elly di bellach dim yn reit gwyr. a chywilydyaw awnaeth y brenhin. yn gymeint ac na wydat beth a dywedei. Ac yna y kyuodes rolond y uyny yn gyflawn o irlloned. breit nat oed ynvyt. ac y deuth tu ar sarasin. ac y dywat wrthaw val hynn. bradwr diueryawc. heb ef. gormod a dywedy. a gormod yr ymhoffeist hediw yggwyd y ffreinc. ac myn y gwr a diodefwys poen yn y groc. pei na rodwn gret it. ath vot yn ymdiret ym. ti a vydut varw yr awr honn gennyf. o chaf hagen ymgyuaruot a thi mywn brwydyr. mi a rodaf it ryw dyrnawt am cledyf. val na hanffo gwr gwaeth bonhedic yrot vyth wedy hynny. Heb yr otuel. a nynheu a wybydwn hynny yr awr honn. a llyma vivi yn barawt od ydwyt yn keissaw ymwan. heb ef. yth wyssyaw ydwyf y bore avory yr weirglawd trwy amot na bo namyn un ac un. Heb y rolond. a gwna ditheu yn diogel y deuy yno. Hwdy vy ffyd. heb yr otuel. am credadunyaeth om holl ewyllys y deuaf. Ar neb o honam ny del. y vot yn llwfyr kyuadef byth. ac yn boen arnaw torri yspardunneu wrth y sodleu yn gwtta. ac na bo urdedic byth yn llys o hynny allan.

LXI.—Ac ar hynny. ymffydyaw a orugant. val yd oed diogel gan bob un onadunt y deuei y gilyd. Ac yna y dywat charlymaen o seint dynys wrth y sarasin. yr y ffyd y credy di ydi. heb ef pa blwyfogaeth yth wlat yth anet di yndaw. a phwy dy enw. Otuel. arglwyd. yw vy enw. heb y sarasin. a mab wyf

y galien vrenhin. gwr a ladawd o dynyon moc noc a geffy di yth holl gyfoeth yr awr honn. Am ceuenderw yw garsi vrenhin. am hewythyr oed fferacut. o tref y barbari a elwir nazared. yr hwnn a ladawd rolond ef. Ac avory y bore y dialaf ynheu arnaw ef yn annrugarawc. Heb y brenhin bonedic yna. digawn byth a dywedy. Ac yna galw a wnaeth ar reiner gwas y gwely attaw. ac erchi idaw. Kymer. heb ef. y gennat honn ygyt a thi. a dwc ef y ty gerner vygkyfeillt. a dyro idaw cann swllt yn lle y vwyt. a chann swllt ereill dros y varch. Ac odyna y gelwis Richart hen. a gwallter o liwns. ac oger ly danays. ac y dywat udunt. Ychwitheu. heb ef. y gorchymynnaf gwassanaethu ar y marchawc bonhedic hwnn. ae diwallu o bop peth or a vo reit idaw wrthaw. ac velly y buant hwy y nos honno. A thrannoeth pan oleuhawys y dyd. y kyuodes Charlymaen y vynyd. ac y peris kyrchu rolond. ac ydaethant y wedyaw yr capel. ac abbat seint omer a gant offeren udunt. ar brenhin a beris dyuot a phiol aryant yn llawn o parissennot. ac y offrwm ydaeth ef ar deudec gogyuurd. A rolond a aeth y offrwm a dwrndard y gledyf. a thracheuyn ac dillygawd o seith morc o aryant. A gwedy yr offeren. peri canu oryeu or dyd awnaethant. ac odyna dyuot or eglwys y edrych a welynt y sarasin. ac ynteu a dathoeth y gyfrwch ar brenhin. Ac yna y deuth otuel yn ryuygus racdaw. ac y gelwis ar y brenhin. ac y dywat yn valch wrthaw. Charlymaen. heb ef. mae rolond dy nei di. ac a gery yn vawr. ar gwr y mae holl ymdiret ffreinc yndaw. mi ae gwna yn annudonus. ac ae haglotuorhaf megys pei darffei ym oruot arnaw. onny chynheil yr amot a wnaeth a mi doe yggwyd yr holl lys a gwr a gwreic.

LXII.—Ac ar y geireu hynny y deuth rolond ynn greulawn o lit. ac y tyghwys. mynn yr ebestyl. heb eb. a diodeuassant benyt yr eu harglwyd. ny pheidwn ni hediw yr dyn orry syd vyw. yny gymellwyf arnat tewi. ae oth oruot. ae oth lad. ae o beri it ymhoelut ar ffyd gatholic. a gwna ditheu. heb yr otuel. a chymer dy arueu dan yr amot hwnnw. Os mivi a gilya. mi a

ganhadaf vygkrogi. Heb yr oliuer. balch iawn yw dy eireu. a heb ostwg o dim. a ryfedwch mawr yw or deuant yn da it. Ac yna yr un gogyuurd ar dec a arwedassant rolond y ystauell. ac a wisgassant ymdanaw arueu tec diogel. lluryc a wnaethoed buttor dysgybyl y galiant. y gwr kywreinaf a uu or grefft honno yny oes ef. A neimys tywyssawc a glymwys y carreieu ygkylch y vynwgyl. ac a dodes helym echtywynnedic am y benn. a vuassei eidaw y golias gawr. ac a gawssei charlymaen pan ladawd braiant. Ac odyna wynt a dugant idaw dwrndal y gledyf. yr hwnn oed ouer y neb yno y hoffi. wrth nat oed yn ffreinc na bychan na mawr nys atnapei. ac ny wyppei nat oed y gystal hyt y dwyrein odyno. A gwedy hynny y dodassant am y vynwgyl taryan drom gadarn. wedy yr ysgythru yn odidawc ac eur lliw. ac ac azur. Yn gyntaf y daroed ysgythru ygkylch y bogel y petwar prif wynt. ar deudec sygyn. ar deudegmis y vlwydyn. yny bei pob un onadunt yn kerdet yn erbyn y gilyd. Ac yn y kwrr issa idi uffernn. ac uch law hynny y nef ar dayar. wedy yr gwmpassu yn gywreint. Yn y deu gwrr ereill y daroed ysgythru yr heul ar lloer. a hynny trwy lauur mawr. ac ystudyaw. Yn y harwest nyt oed dim eithyr pali odidawc. ar ystyllenn oed maen daimawnt calet. Ac odyna wynt a dugassant idaw paladyr cadarn. a phenn da arnaw. ac ystondard odidawc o goch. a gwyrd. o vlaen y gwayw hyt y dwrnn. A ierins iarll a wisgwys ysparduneu eur ac aryant am y draet. March a ducpwyt idaw oed gynt y redei noc y kerdei y quarel. pan ellygit o albrast cadarn. hyt na wnaeth duw yn llwdyn arall kyfret ac ef. nac ae cannhymdaei ar tal y ergyt saeth y wrthaw. Y gyfrwy oed gristal. ae hoelon oedynt aryant. ar panel oed bali mawrweirthawc. ar gwarthauleu oed eur coeth ysgythredic.

LXIII.—Ac yna y iarll a ysgynnwys yn gyamysgauynet. ac na dodes nae droet yn y warthal. ac heuyt nat ymauaelawd ar goryf. a gollwg neit y varch yggwyd y niuer a wnaeth. ac ymhoelut at charlymaen drae-

geuyn dan chwerthin. a dywedut wrthaw. Arglwyd. heb ef. dyro ym dy gannyat ath vendith. ac odyna or daw y sarasin y ymlad ym ny byd gwarantrwyd idaw am y eneit. Nei. heb y brenhin. yr neb a wnaeth y nef ar dayar yth orchymynnaf. a phoet ef athiffero rac drwc. A dyrchauel y law a wnaeth. ac groessi. Ac yna rolond a vrathwys y varch tu ar weirglawd. a hyt yn oet y meibon ar morynyon ar y ol yn mynet. a phawb onadunt yn dywedut. y iessu yth orchymynnwn. ac yr arglwydes veir. a phoet adiffero hediw rac agheu. Ar un gogyuurd ardec a ysgynnassant yn gyflym ygyt ac ef. ac ae dugassant yrwg y deu dwfyr yssyd yn kerdet trwy y tref ymparis. Y neill onadunt yw sein. ar llall a elwir marin uawr. Y sarasin etwa yn seuyll rac bronn y brenhin. ac ef a dywat wrthaw yn wychyr. Charlymaen. heb ef. par ym luryc. a helym. a tharyan. a chledyf. March da buan yssyd y mynheu vy hun. nat oes un well noc ef hyt ymbeliant. a minheu a adawhaf yt yn wir ar vy ffyd am cledyf. os kyflymet ef a phan aeth ygennyfi. y lladaf rolond it kynn awr anterth. Ac yna llidyaw a oruc y brenin yn diruawr y veint. breid na holltes. a dywedut wrth y pagan. duw. heb. ef. ath lado di ath genedyl yn gyntaf. rac meint ym kyffroeist ar lit. a thristwch. ac eissoes arganuot belisent y verch aoruc yn dyuot oe hystauell parth ar neuad. A phan deuth ymywn echtywynnu aoruc yr holl neuad oc thegwch. megys hi vei yr heul awr hanner dyd vis mei. neu leuuer maen carbunclus. pan vei tywyll y nos. Ac ef a ymneidwys arnei ae vanec. ac a dywat wrthi. Merch. heb ef. i ti y gorchymynnaf y pagan hwnn yma. a gwisc ymdanaw ar ffrwst val na chollo dim oblegyt y arueu. Ymlad a gymerth arnaw yn erbyn rolond vy nei. Arglwyd. heb hitheu. yn llawen. ac ef a wneir hynny wrth dy ewyllys. Ac yna belisent a elwis ar phlandrin or mynyd tec. a roes ormuel dwy vorynnyon vonnedic creill. a hwynt ell teir a arwedassant otuel hyt ar fwrd o vaen marmor pedrogyl. Ac yna a wisgassant ymdanaw lluryc a vuassei eidyaw samuel vrenhin. a llun ederyn odidawc

ar y choler or tu racdaei. A phlandrin a glymwys y carreieu ygkylch y vynwgyl. ac am y benn helym galathiel vrenhin. homo pedrogyl oed. a gwedy gwneuthur yny chylch modrwyeu a blodeu amryual o eur. ae thrwyn ar weith ederyn bonhedic.

LXIV.—Ac odyna belisent a wisgwys ar y glun y gledyf chun. yr hwnn a vuassei athael vrenhin. sef yr oed hwnnw curceus. Kystal oed y awch ac un kyllell lem. Ac wedy hynny wynt a dodasant am y vynwgyl taryan newyd gadarn. kynn wynnet ar eiry. Y bogel oed o eur. y hoelon oed aryant. ac a dugassant idaw paladyr llinon cadarn. a phen llydan llym gloyw arnaw. Ac ystondard newyd kynn wynnet a blodeu yr alaw. a llun eryr yndi. ac yn dwyn sarff rwg y deutroet. a roes ormwel a wisgwys am y draet dwy yspardun oedynt gwerthyd a ryw gastell. Ae gyfrwy a ossodet ar migrados vuan y varch chun. kynt y redei pan dosturyit ac ysparduneu noc yr ehedei y saeth or llinyn. Ar amws drythyll llamsachus. val y gwelas y arglwyd. ae hadnabu. ac ynteu a ysgynwys arnaw. a gwell o ragor y gwydat ef y wrth ymlad nor kywreinhaf y wrth taraw a myrthwl. Ac yna gollwg neit kywreint a oruc y varch. ac ymhoelut draegeuyn at belisent. a dywedut wrthi. Unbennes vonhedic. heb ef. duw a diolcho it. da yawn yr wisgwyt ymdanaf. a dyro ym dy gennat. a marw vyd rolond gennyf ynheu yn diannot wedy hynny. Ac yna y dywat belisent. Ymogel di ynda hagen. heb hi. rac dwrndal. ac onyt ymdiffynny di ynda a churceus racdaw ef. ny chymelir dinas ohonat ti vyth bellach. Ac ar y geireu hynny y kerdwys otuel racdaw. ac oger lydanais. a neimys tywyssawc cadarn. ae canhebrygassant hyt y weirglawd. lle yd oed rolond. A charlymaen a dercheuis y ffenestri uchel. ac a elwis ar yr un gogyuurd ardec attaw. ac erchis udunt dyuot ygyt ac ef. ac a beris y bawp or ffreinc vynet or weirglawd. ae hadaw yr deu varchawc. Ac odyno yd erchis udunt wynteu ymlad pan vynnynt o hynny allan. Ac otuel a dywat y vot ef yn barawt. ac yna y dywat rolond wrth y pagan anffydlawn. Mi a andiffydaf a thi o hynn allan

bellach. heb ef. a minheu a thitheu. heb yr otuel. y kyffelybrwyd. Ac ymogel yn da ragof. wrth nath garaf o dim. ac y gouynnaf yt agheu fferacut vy ewythyr a ledeist.

LXV.—Ac yna brathu eu meirch ac yspardunеu yn gadarn aorugant. ac ymgyrchu yny yttoed y weirglawd y rwg y ffrost a meint y gwynt. ac y twrwf wynteu yn bennaf yn gyffrydyeit oll. ar dayar ygkyueireu arnei yn hollti. A gostwg gwaywar. ac hystondardeu yn chwythu yn aruthyr gan y gwynt. a gwan o bop un y gilyd yny daryan dyrnawt mawr yny dorres eu deu wayw yn gyffredin. ac eu lledyr brwt. Da vu hagen y llurygeu wrth na thorres un vodrwy ohonunt. ac nat ymystynnwys o dim. Ac racdunt y kerdassant y marchogyon grymus heb golli dim o un onadunt. Ac yna y dywat charlymaen. a duw. mawr a enryuedwch yw hwnn gennyfi. yr gynnal or sarasin un dyrnnawt yn erbyn rolond. Heb y belisent y verch. a oed yn seuyll ger y llaw. da yawn yw vy arueu i. heb hi. ae handygyawdyr hwynteu nyt llwfyr o dim. Ac gwedy y geireu hynny. rolond a tynnwys dwrndard y gledyf. ac a trewis otuel ar warthaf y helym echtywynedic yny dygwydwys y thrwyn yr llawr. a riuedi mawr or modrwyeu. ar blodeu tec. ar mein gwerthuawr ygyt ac wy. ar eilweith yn gyflym a drewis penn y varch yny vyd y wrth y gorff ympell yr llawr. Ac yna y dygwydwys otuel pan ballwys y varch idaw. ac a dywat deu eir. Mynn mahumet. heb ef. gweithred ansyberw rolond a orugost. llad vy march heb achaws. nae haedu ohonaw. ac nyt aa dy teu ditheu dan chwerthin odyna. A thynnu curceus y gledyf a oruc. ac y ystynnu y daryan or tu racdaw. a neidaw oe vlaen parth ac at rolond. ae daraw ar warthaf y helym yny dygwydwys y thrwyn yr llawr. a llithraw y dyrnawt ar y goryf vlaen. a tharaw y kyfrwy drwydaw ar march am y balueisseu. yny vyd y cledyf hyt y dwrn yny dayar. a dywedut geir bocsachus yn uchel. Mynn mahumet. heb ef. nyt oed dyrnawt mal yr hwn yr awr hon. A duw. heb y brenhin. mor oed drwm y dyrnawt hwnnw. Ac yr

arglwydes veir yd archaf ynheu amdiffyn ym rolond vy nei. Ac o dygwydwys y iarll nyt reit y neb y ryuedu. canys dygwydassei y varch yn varw ydanaw. Dwrndal hagen a oed yn barawt yn y law. ac ef a ossodes ar y sarasin ac ef. ac ae trewis ar wastat y helym yny dorres y phedwared ran. ar penn lluryc. ar neill hanner y glust ynteu hyt y maes. ac a holltes y daryan hyt y chymherued. ac ynteu hayach wedy yr lad. neu yr oruot. val y tebygei bawp. Yr oed hagen gan otuel glewder. a gallu mawr ar ymlad val kynt. ac a churceus a dalawd y dyrnawt idaw dracheuen. a rolond idaw ynteu yn helaethach. heb vynnu dim y gantaw yn rat.

LXVI.—Ac velly y buant yn kefnewidyaw dyrnodeu. ac yn glutaw ar ymlad o bob parth. val na thalei y llurygeu udunt dim yn erbyn eu cledyfeu. yny yttoed y weirglawd yn disgleiraw o vodrwyeu y llurygeu. Ac yna y dywat belisent. Llyna ymlad yn drut vonedigeid y maent hwy yr awr hon. heb hi. ac val na dichawn parhau ynnepell rac glewder a syberwyt y marchogyon. a dy yawn y mae dwrndal cledyf rolond yn trychu. eithyr na dyly ef y curceus dim. A duw. heb y brenhin. mal y twyllwys vy medwl. ac y gadawd vygkallon ym dywedut kelwyd. A dygwydaw yn groes a oruc tu ar dwyrein. a dodi gwedi at yr arglwyd yny megys hwnn. Duw holl gyuoethawc. heb ef. mal ydwyt vrenhin a llywyawdyr holl re genedloed gwyllt a dof. amdiffyn ym rolond vy nei. ac ymhoel gallon otuel sarasin val yr aruollo vedyd. ac y creto yth vendigeit enw ditheu. A chussanu y dayar aoruc. a chyuod yny seuyll. ac odyna dodi y benn drwy y ffenestyr. a gwelet y marchogyon yn ymlad val kynt. heb gymeint gantunt oc eu taryanneu. ac y kudyynt eu dyrneu or tu racdunt ac ef. Ac yna y dywat rolond wrth y pagan. Ymwrth heb ef a mahumet. ac a thervagawnt. a chret ymywn duw hollgyuoethawc. y gwr a diodeuwys poeneu yn prynu ninheu o dragywydawl geithiwet uffern. A chymmer rod vonedigeid. sef yw hwnnw. belisent verch charlymaen amherawdyr. am kefnitherw ynheu. my a baraf y rodi yt. a mi. a thi. ac oliuer a vydwn getyndeithon.

ac velly ny byd na chastell. na dinas. nac artal. ny caffom. ac nys darestygom ynni ehun. ac yr hynny moy no chynt. ny cheissafi gennyt ti werth un yspardun. Heb yr otuel. ffol y dywedy hynny. a meuyl idaw ath wnaeth yn yscolheic. a chyt bych yscolheic. a disgybyl ti. athro wyf ynheu val y dangossaf it. kyn yn gwahanu. Dyrnawt arodaf yt kymeint ac na ellych dywedut geir mwy nor einyawn. pan trawher ar ord hayarn.

LXVII.—Ac odyna sef a oruc rolond llidyaw yn diuessur y veint. ac a dwrndal yny law. ae dwrn yn aur coeth. taraw otuel ryuelwr ar warthaf y helym. yny neidawd y tan or cledyf. ac or helym. ac goglyt ychydic or sarasin val yr oed gyfrwys ar y wassannaeth. digwydaw y dyrnawt heb law y balueis. a thorri y lluryc deudyblic. ae holl aruer o benn y ysgwyd hyt yggwregys y lawdyr. Nyt ymgyuaruu hagen y cledyf a dim or kic. ac eissoes mawr yawn oed y dyrnawt. ac val y peris yr marchawc plygu. a dygwydaw hayach ar benn y lin yr llawr. Sef a wnaeth llawer or ffreinc yna gwediaw a hoffi y dyrnawt. a dywedut ry oruot y sarasin. ac na allei y amdiffyn ehun. nac ymlad bellach no hynny. Oed odit hagen onadunt hwy aadnappei otuel. nac ae gwellhei y ygkyfrageu kynno hynny. Mab galien vrenhin a neidwys y vyny yn amysgawn y dial y dyrnawt. a phei na wyppei rolond ymoglyt rac y dyrnawt hwnnw. ny trawhei dyrnawt vyth ar varchawc wedy hynny. Ar sarasin a symudwys lliw. ac lygeit yn troi yn ei benn yn vuan. megys llwdyn dic newynnawc. ac a dercheuis curceus y vynyd. ac a ossodes ar rolond ac ef oe nerth. ac ae trewis trwy y lit dyrnawt mawr ar warthaf y helym. pei na throei y cledyf y mywn y dwrn. val y trawssei y benn y arnaw. Ar eil a rodes idaw ar y parth asseu. a chymeint ac a oed oe daryan yny law a dorres yn deu dryll. ac a gauas or aruou ereill oll yny aeth y cledyf ympell yny dayar. a dygwydaw rolond y ar y deu troet yr llawr. Ac yn tynnu y gledyf attaw y dywat otuel. Mynn mahumet. da yawn y trycha vygkledyfi. ac arganuot a oruc y ffreinc yna hynny. ac ofynhau yn vawr veint y dyrnodeu. a gwelet

yr daruot udunt rwygaw a thorri eu llurygeu or tu racdunt. ac or tu draekeuyn. ac nat oed gantunt oc eu taryanneu kymeint ac a gudyei eu dyrneu. A dygwydaw ae hwynebeu at y dwyrein. ac ofyn mawr arnadunt am rolond eu harglwyd. Ac yr arglwyd duw y gorugant erchi danvon kygor da yr marchogyon. ac gwneuthur tagnoued yrygtunt. oe kygreiraw. ae o diogelrwyd arall.

LXVIII.—Ac ar y geireu hynny yny vyd colomen yn ehedec val y gwelei charlymaen. ae holl niuer. ar yspryt glan yn disgynnu ar benn ysgwyd otuel. Ac yna y dywat ynteu. val yr yttoed rolond yn mynnu y taraw y dial y dyrnodeu arnaw. Kilya dracheuyn. heb ef. ac arho. ny wn pa beth a weleis yn ehedec ger vymronn a symudwys vy medwl am hewyllys ar yr ymlad hwnn. triget ar hynn. ac oth garyat titheu mi a gymeraf vedyd. ac a archaf i veir vadeueint. a hi a vyd amdiffyn o hynn allan. ac yndi yd ymdiriedaf. Ac yna pan gigleu rolond hynny y dywat wrthaw dan chwerthin. Unbenn bonhedic. heb ef. a oes yth vryt ti hynny. Oes mynn vy ffyd. heb yr otuel. a mi a ymwrthodaf yr awr honn a mahumet. ac a theruagawnt ac apolin. ac a johun leuedic. ac holl getymdeithas. ac yna bwrw eu cledyfeu ar y glaswellt ywrthunt a wnaethant. a dodi o bop un or marchogyon grymus y dwylaw am vynwgyl y gilyd. A duw. heb y brenhin. mor yw mawr y gwyrtheu hynn. llyna wy wedy yr gyuunaw. heb ef. ac yn gwneuthur ryw amot yrdunt my a gymeraf arnaf. Ac ewchwitheu y edrych vy marchogyon dewr i. a hwynteu a aethant val y gellynt gyntaf. ar brenhin ehun a vrathwys march ar eu hol. Ac val y deuth yno. gouyn a oruc y rolond. a garu nei. heb ef. pa wed yd ymglywy di. a pha ryw amot a ry wnaethawch yryoch. Arglwyd heb ynteu. gwed da yd ymglywaf. wrth vy mot yn hollyach. ac yn llawen. ac na cheueis dim drwc yr ymlad ohonaf ar ymladwr goreu. a dewraf a uu eiroet o wyr agkret. a diolwch y duw neur derw ym wneuthur kymot ar hynn. y kymer otuel vedyd. a christonogaeth. ac aruoll ditheu ef yn hyuryt. a dyro idaw enryded. a gallu. wrth y ewyllys ehun. ac

ygyt a hynny belisent dy verch yn briawt idaw. A duw . heb y brenhin. val y gwnaethost yr awr honn vy mynnu i. a llyna yr hynn yd ocdwn ynheu yn mynet y erchi it y wneuthur.

LXIX.—A diaruu y marchogyon yn gyflym a wnaethant yna. A rolond a yscynnwys ar amws buan drythyll. ac otuel ar vul uchel rygygawc. a pharth ar dinas y deuthant wrth vedydyaw otuel. Ac eglwys veir ymparis a gyrchassant. a thurpin archescop remys a wisgwys yr ystol. ac a gymerth sallwyr. ac a dywat y letanie. Ac odyno y deuth uch benn y ffynnawn. ac ae bendigwys. Mawr hagen oed y niueroed o ieirll a barwnneit. a marchogyon. ar ymsag gantunt yn edrych ar vedydyaw otuel. A charlymaen ae delis wrth vedyd. ac odis iarll. a girat iarll normandi. ac ny symudassant wy y enw ef. namyn y alw yn otuel val kynt. Ac yna gwedy ymwrthot ohonaw ac agkret. a daruot y vedydyaw. y deuth belisent yn tegach no blodeu y ros. a dawns varyftec ae harwedawd parth ac at charlymaen. ar brenhin ae kymerth gerwyd y llawes. ac a dywat wrthi. Merch heb ef. tec yawn wyt. a da yw dy liw. a phwy bynnac ath gaffei un nos yny vedyant. ac wrth y gynghor. ny dylyei vot yn llwfyr vyth o hynny allan. namyn yn volyannus o lewder a digoni yn da. Ac velly y byd y neb ath geiff ditheu. o ryd duw hoedyl idaw. y mae ar y neb kynvygedus llawer o ffreinc. Ac wrth otuel y dywat. Vy mab bedyd. heb ef. yr awr honn y kyflewneist y dedyf yawn. canys ymwrthodeist a mahumet. a chymryt bedyd ohonat. ac yn lle hynny mi a rodaf it belisent vy merch yn orderch it. a gwlat verel ygyta hi. ac yvori. ar haste. a phlancente. a melan. a phanie. a lumbardie. Sef a wnaeth otuel yna gostwg ar benn y lin. a chan uvylltawt mawr a diolwch rodi cussan y troet y brenhin. a dywedut wrthaw val hynn. Arglwyd. heb ef. llyna beth ny wrthodafi. os da gann y vorwyn. da yw gennyf ynheu. Ac yna y dywat belisent. da gennyf. heb hi. a bellach mi a geueis vy yechyt. ac ny dyly dyuot ediuarwch ym vyth am vygkyualle. ac ny byd twyll garyat gennyf vinheu

yth gyfeir di yn tragywydawl. Heb yr otuel. A chanys bydy orderch ditheu ymi. oth garyat ti minheu a haedaf glot. ac enw. a llawer pagan ger bronn dinas atalie a vyd marw gan vygkledyf gloyw. canys keueis vedyd. Ac y titheu amherawdyr dylyedawc y gorchymynnaf vy gorderch. yny delhom y veyssyd lumbardi. a ni ae pieuvydwn hwy. ar gweirglodyeu ygkylch atalie. pan darffo ymlad garsi amherawdyr. Ac yna kyrchu y llys a orugant. y brenhin ae varwnneit ygyt ac ef. ae bwyt oed barawt. a gwedy dyrchauel y byrdeu. a thannu llieineu. y bwyt ydaethant. Ac rac blinaw y datcannyat. pan uu amser gantunt yw swper. a gwedy gwassannaeth diwall ar bawp. ar gwin yn amyl. y brenhin aaeth y ystauell. a phawb oe letty y orffwys. ac y gyscu yn y ol yr aethant. ac a gayassant y drysseu hyt trannoeth wedy kyuot yr heul.

LXX.—Ac yna y kyuodes y brenhin. ac yd ymgynnullwys y varwnneit yn y gylch. ac ydaeth y eisted ar vwrd o vaen mynor yr neuad. a ffon odidawc yny law. a hoelon eur wedy yr ffustaw yndi yn amyl. ac y dywat wrthunt mal hynn. Arglwydi varwnneit. heb ef. gwerendewch vi. a chyghorwch. Canys dylywch vyghyghori. am arsi vrenhin. val y clywsawch trwy y gedernit yr dyuot o honaw ym kyuoeth. ae vot yn llosci vygkestyll. ac yn torri vy dinassoed. ac yn distryw y gristonogaeth hyt y gallo bellaf. Ae ni a el y ryuelu yny erbyn ar hynt wedy y gauaf. ae ninheu a arhoom hyt yr haf. Heb y ffreinc. Auryued yw gennyf oll a dywedy am oedi. ac ystynny yr amser. canyt oes dim gan y garsi hwnnw na lu yn barawt. a pheunyd yn distryw dy wlat. a chynn dyuot yr haf. y deruyd idaw darestwg canys mwyhaf dy gyuoeth. os val y mae yr awr honn y para rac llaw. Ac wrth hynny y mae drwc pallu yr amseroed. A chanys hynny a gyghorwch chwitheu oll. heb y brenhin. yr vygkaryat inheu ymbarotawch erbyn daruot mis mawrth y gychwyn ar hynt dechreu mis ebrill. ac ar hynny y trigassant. Ac yna y peris yr amherawdyr ysgriuennu llythyreu. ac anuon y negesweisson a hwy dros y holl amherodraeth. y erchi na trickei un marchawc

na phedestyr. na pherchen bwa albrast. ny delei attaw ef y baris. erbyn y dyd kyntaf o ebrill. ac ar ny allei dyuot. anuonei pedeir keinnawc y seint dionys. A chyt bo hwyrach y del yr amser noc yr ym ni yny draethu. eissoes ef a daruu y mis hwnnw. a ionawr. a hwefrawr. a mawrth. A deuth yr amser amysgawn gossodedic. ar amherawdyr ymparis. ac deudec gogyuurd ygyt ac ef. nyt amgen. Rolond ac oliuer y getyndeith. ac anseis. a girat. ac engelers. ac otuel. ac estud o lengers. a thurpin archescop. ac gerers. ac ercold. ac otuel. a neimys tywyssawc. ac oger lydanais. Hwynt a dyrchauyssant y ffenestri uchel. ac odyno hwy a welynt yn dyuot gwyr yr almaen. a bauiers. a loriergs. ac angeuins. a gwasgwynn. a beriuers. a pheittaw. a phrovencel. a byrgwyn. a phlandrys. a phuers. a normandi. a bryttaneit. yn dyuot ae taryanneu wedi lliwaw yn petwaryraeneu. ac yn arwein y hemys drythyll yn eu deheuoed. ac yn anawd y neb o hynny o wladoed ymerbynneit ac wy. Nyt oed un march ohonunt ny bei petwar Isamer idaw. val y gellynt or bei reit udunt rac llaw wneuthur marchogyon onadunt. Ac ydan vynyd y merthyri ydaethant ynn vilyoed y gyuaros.

LXXI.—Ar dyd kyntaf o ebrill pan oleuhawys y dyd y kychwynnwys y brenhin ae lu o baris. ac y deuthant y seint dynys. Ac odyno y dechreuassant y fford. ac ynn ymelltigaw garsi. ac y kanyssant hwynteu eu kyrn. Ar sawl y buassei wreic tec idaw eiroet. neu orderch vonhedic yn mynet yna ygyt ar brenhin y lumbardi. a rolond a ossodet yn tywyssawc ar y llu or blaen. A naimys tywyssawc cadarn y gadw yr ol. Nyt edewis otuel hagen y orderch. namyn kymryt belisent gyt ac ef. ar geuyn mul o hwngri. oed gynt y rygyg noc y kerdei y herwlong gyntaf ar y mor. Seithgant o varwnneit aoedynt yn wyr llys idi. ac ar y bwyt. ac ar y dillat yn wastat. a phob un ohonunt yn arderchawc o allu mawr idaw ehun. a digoni yn da. A chyt bei hwy yr amser udunt hwy nor hynn yd oedem ni yny traethu hynn. hwynt a adawssant ffreinc. a burgwin. a mwngwi. ac Juori. a mwnt ferrawnt yny welynt atali. y dinas

cadarn. y lle yd oed garsi. ar genedylaeth anffydlawn ygyt ac ef. Ac yn hynny ny bu neb a teruysgei arnunt eu hynt. nac ae gallei pei ys mynnei. ac ydan vynyd pown. ar hyt glyn auon aelwit ton. ymywn gweirglawd y tannassant eu pebylleu. ac y lluestassant. Ac yna y peris yr amherawdyr yr ffreinc orffwys wythnos or dyd ygilyd. y vwrw lludet y marchogyon ae llavur y arnunt. a gollwg gwaet eu meirch. a gwaret eu cleuytyeu. ae medyginaethu. ac ni adwys ef heb gof dim oe kyfreideu. Ef a beris derchauel pont rac dyuot y pagannyeit attunt hwy. a rwymaw y kwppleu ar ystyllawt a heyrnn yn gadarn. A phan oed barawt y bont ydaethant y vwytta y llettyeu. Rolond hagen heb wybot y neb eithyr oliuer. ac oger lydaneis. a hwy ell tri yd aethant y wisgaw ymdanunt y adan prenn lawrus. ac odyna yd ysgynnassant ar eu hemys. ac a gerdassant trwy yr bont tu ar dinas y geissaw ay ymwanhei ac hwynt. kynn y dyuot dracheuen hagen. ny mynnei y goreu onadunt a digonei y vot yno. yr mwdwl o eur coeth idaw ehun.

LXXII.—Ac yna yd oed petwar brenhin o anffydlawn genedyl y pagannyeit wedy dyuot y hware milltyr vawr y wrth y dinas. pob un yn aruawc val y dewissei ehun. Ac onyt kelwyd a dyweit yr ystorya. y rei hynn oed eu henweu. Un onadunt oed balsamin vrenhin gwlat niniuent. Yr eil oed turabel vrenhin. gwr ny chynhelis nae ffyd nae aruoll eiroet wrth dyn. Y trydyd oed ascanard. gwr a ladassei mwy no mil o dynyon ae gledyf. Y petweryd oed clarel. nyt oed o dynyon hyt y lle y kychwyn yr heul gwr kydecket ac ef. ac ny chawssei eiroet dyn a gynhalei idaw yn ymwan. nac a sauei idaw un dyrnawt. nas byrrei yn yssic yr llawr. neu nas lladei. ac yn kerdet ar hyt y maes. ac yn arwein eu hemys ger y hafwyneu. ac yn tygu or bydynt yn vyw yn gyhyt ac y gellynt dwyn eu llu hyt ymperued y ffreinc. na bydei warantrwyd y charlymaen am y eneit yn eu herbyn. ac or deudec gogyuurd heuyt. o gwneynt y hewyllys. Ac yna y dywawt Clarel wrthunt. arglwydi. heb ef. y ryw vygwth hwnn nyt enillwn ni o dim. A mi a gigleu glotuori

Rolond yn vawr. ac nat oes hyt y dwyrein was well noc ef. ac yn erbyn y gledyf na thycka dim. Mi a archaf hagen ym duw i mahumet. ac y teruygawnt caffel o honaf i ymbroui etwa ac ef. a rodi idaw un dyrnawt ar warthaf y helym am cledyf. mi a gymeraf arnaf y byd calet yawn onys holltaf hyt y danned. a iawn wedawc oed ym hynny. peis caffwn wrth lad ohonaw sampson o vynyd brawnd vy mrawt yghyfranc dan vynyd pampelon. ac y bydaf varw rac dolur ony chaffaf y dial. Y ffreinc ynteu yn marchogaeth yr yttoedyut yn dirgel dawedawc gan ystlys y fforest aelwit y fforestant.

LXXIII.—Ac val y clywsant son y paganmyeit. sef a wnaethant kyseuyll a gwarandaw. Ac yn hynny eu harganuot o rolond hwy yn gyntaf. a dywedut wrth y getymeithon. Arglwydi. heb ef. bydwch hyuryt. a welwch lle y mae y paganneit y dan y greic yn seuyll. ac nyt yttynt namyn petwar hyd y gwypwyfi. Diolwch yr holl gyuoethawc. ni a allwn ymwan bellach yn diogel. gwir oll. heb y getymeithon. ac wrth dy vynnu oll ni a vydwn. Ac yna gostwg gwaywar ar gledyr eu dwyuron a wnaethant. a brathu meirch tu ac at y paganneit. Sef a wnaeth clarel dyrchauel y benn. ac edrych yn erbyn yr heul. ac arganuot y ieirll yn dyuot tu ac attunt wrth yr afwyneu. a galw y getymeithon yn vuan. a dywedut. arglwydi. heb ef. bit da ych callon. ac ych pwyll. mi a welaf tri marchawc o du draw yn brathu meirch parth ac attam. ewch yny herbyn. a gwybydwch beth a geissant. tri yd ydychwi. a thri ereill y maent hwynteu. Ac yna yn diohir y gellygwys y pagannyeit eu hafwyneu y meirch. a heb dywedut. nac amouyn na phwy oedynt. na pha du pan deuynt. na pheth a geissynt. taraw y gyt a orugant. Ascanard a ymwanawd yn erbyn rolond. ac ac gwant y dan bogel y daryan. yny holltes drwydi. a thorri y wayw yny vwn. ac rac daet yr arueu mwy no hynny nyt argywedwys. Rolond hagen ae gwant ynteu oc lawnnerth drachefyn. hyt na thalwys idaw nae daryan nae luryc nae holl arueu un arllegen. a thorri cledyr y dwyvron a hollti y gallon yn deu hanner. ae vwrw ynteu yn varw yr llawr. a dywedut deu eir dan chwerthin a oruc wrthaw. Mab putein. a

geueisti ymbroui a rolond. y gwr yd oedut yny vygythyaw yr awr honn. Turabel a ymwanwys yn erbyn oger ly cwrteis. ac a rodes dyrnawt mawr idaw yny daryan. a dec modrwy ar hugeint or lluryc. ar gwayw hayach yn ymgymyscu ae ystlys. Ny thalwys idaw hagen un byssen. Oger ae gwant ynteu trwy y daryan ac luryc ac holl arueu lliein. ae gorff ymelltigedic. yny vyd yn varw yr llawr. ac a dywawt deu eir letneis. Mab putein. Oger lydaneis wyfi. heb ef. ac wrth rodi y ryw dyrnodeu hynny y mae charlymaen ym caru.

LXXIV.—Balsamin vrenhin niniuent yn erbyn oliuer a ymwanwys. ac ae gwant yny taryan. y lle yd oed llun llew. ac ny thygywys idaw. Oliver hagen ae gwant ef yn gymhwys drwy y holl arwydoneu tec. ae arueu. ac gorff lleuedic ynteu. ac yn varw ae byrrywys yr llawr. ac a dywawt wrthaw val hynn. Yr diawl yth orchymynnaf. y gwyr yd ymrodeist dy hun idaw. Ac ar hynny y brathwys clarel y tu ac attaw. y dial y sarasin os arhoci oliuer. ac y deuth rolond ar draws yny erbyn. Ac ef ae gwant yna y sarasin ef yny daryan dyrnawt mawr. a da uu y arueu. a diogel ae differassant rac y agheu. yny dercheuis y varch y traet blaen a dygwydaw yn ol y bedrein ef a rolond yr llawr. Ac yna yd ymorelwis clarel yn uchel ar eu harwyd hwy nannawt. ac y ffoes tu ar dinas yn gyntaf ac y gallei. dan erchi yr duw hwnnw y groessi. ae amdiffyn. Ac eissoes oger ly daneis a gauas y vlaen. ac ae gwant dyrnawt mawr ymperued cledyr y dwyvron. ac ny thorres dim oc arueu rac eu daet mwy no chynt. yr hynny ef hagen aaeth yr llawr yn anwar. ac oliuer a gymerth y varch. ac a deuth ac ef geruyd y afwyn y rolond. ac a dywawt wrthaw val hyn. Arglwyd heb ef. ysgyn yn gyflym. a llyma varch it yn anrec y gan oger. y syd well nor teu di. a mi a tebygaf y tal gant o honaw. Ac yna yd ysgynwys rolond yn gyflym. heb dodi y troet yny warthafyl. nac ymauel ar goryf y sarasin wedy yr gyuot yny sewyll. a thynnu melle y gledyf. ac ae daryan yn ymdiffyn yn rymus. A rolond a deuth parth ac attaw. ac atynwys dwrndal allan. ac a drewis kymeint

ac a gyuaruu ac ef oc daryan hyt y maes. Clarel a ymdifferth. ac a ymladawd yn drut. ac ef a welas eissoes na thygyei idaw. ac a dywawt wrthunt. arglwydi. heb ef. gedwch ym vy eneit. a chymerwch vi yn vyw. adolwyn yw gennyf. a chwaen vawr gadarn a wnaethawch. A phwy yssyd bennaf o honawch. val y gallwyf rodi vygkledyf attaw. A rolond a gymerth y gledyf ygantaw. a hwynt a dugant idaw du ymdeithic. yr hwnn y lledyssit brenhin niniuent y arnaw. Ac yna y cawssei y kytymeithon bonedigeid yn hynny digawn o ymwan. a chlarel ygkarchar gantunt. ac yn tebygu y gellynt y dwyn ae anregu y charlymaen.

LXXV.—A chynn kerdet onadunt hagen dwy villtyr. yd oed udunt peth arall a ystyryynt amdanaw a vei vwy. canys daroed y sarasinneit ymgynnull yghyt pum cant a mil. val y gellit y hamcanu. Ac hwynteu yn clybot kyrn y rei hynny. ac yn gwelet eu helmeu yn echtywynnu. ae hystondardeu yn chwythu gan y gwynt. Ac val y harganuu rolond hwy. y dechreuis chwibanat. ac ymgadarnhau yny gwarthafleu. a thygu wrth oger. mynn yr arglwyd goruchaf. heb ef. a vynnwys y alw yn duw. o chaffaf ymgymyscu dwrndal ac wy hediw. ti am gwely yn eu trychu. ac yn eu llad. val yr el y chwedleu y tu draw yr mor. Arglwydi barwneit. heb yr oliuer. mi a gigleu doethon yn dywedut na dichawn dyn ymoglyt y drwc yn wastat. nar neb a el yn ymwaneu. a chyfrageu. Nat mynych y dianc yn yach yn bresswyl. Canys ban debycco dyn vwyhaf gaffel llonydwch a damwein da ohonaw. nessaf vyd idaw yna y teruysgu. Gwir oll. heb yr oger. a llyna yd oed reit yn vot ynda. ac ny weda yn vot yn llesc. canys gwelwch yn hyspys y pagannyeit. ac na allwn eu goglyt. a bot yn reit yn vynet drwy berued eu gwaywar. Ac wrth hynny yr awr honn y dyly pob un ohonam dangos y allu. Gellygwch yn Clarel heuyt. heb ef. cany dylyir llad y kyfryw yn gewilydyus nau hamherchi. Chwi a welwch na allwn y dwyn genhym. ac ef a eill damwein talu o honaw ynteu y bwyth yni amser arall. Myn mahumet. heb y clarel. medwl mawr. a challon aberis it

dywedut y geireu hynny. Ac yna yr eilweith y traythwys oger wrth y getymdeithon. rolond heb ef. gwr cadarn wytti. glew a diofyn ac ymogelus. a thywyssawc ar ymladeu. Ac oliuer heuyt prouedic yw y vot yn varchawc da. a minheu vyhun heuyt adiegheis o lawer o gyfrangeu kyuyg. Welwch racco y pagannyeit. heb allu o honam eu gwrthneu. ac nat oes amgen adolwyn y nynheu o ganhorthwy y hynn wrth hynny. Pwy bynnac ny thrawho yr awr honn ynda a chledyf. y drwc ehun a wna. a phrouedic vyd vyth y vot yn llwfyr.

LXXVI.—Ac ar diwed yr ymadrawd hwnnw. galw ar eu llewenyd a orugant. ac o un vryt hwy yll tri kyrchu eu gelynnyon. Ac yny lle wedy hynny ef a welit yno anneiryf or pagannyeit. rei yn veirw. rei yn gorwed yn vrathedic yn anobeith. Ac yna rolond a waant un or pagannyeit. beimier y enw. duach oed nor mwyar ffreinc duaf yn y byt. yn varw yr llawr ygkymherued y fford. Oliuer a gyrchwys baisan o fwnpelers. ac oger a gyrchwys morter sarasin. ac wy ae gwanyssant yn veirw yr llawr. Y tri hynny uu y rei kyntaf. Odyna aruer oe cleuydeu awnaethant. Rolond a gerdwys yn eu plith dan eu trychu pob un ac un ar bop dyrnawt a dwrndal. Y sarasinnyeit a gawssant oliuer yn agarw heuyt wrthunt. a hautcler. ef a wnaeth fford glyfiflet yn eu plith. ac y gallei petwar keirt gerdet gyuarystlys ar y hyt. Oger rymus ynteu a rodes defnyd oe voli. ef a gymhellwys y varch yny plith. ac a churtain ar hynt a beris pemeu dec ar hugeint ohonunt y ehedec y wrth y kyrff. Ac yna y deuth carmel o tabari. sarasin oed yn llywaw ar rei ereill oll yn gyweir o arueu diogel. ac ar penoble y varch. ac yny ieith ef y dywawt yn uchel. peth a wney ti mahumet emelltigedic. heb ef. beth a dywedwn i wrth yr amherawdyr garsi. am vot tri dyn yn goruot ar lu kymeint a hwnn. Mi a tynaf eneit un or tri hagen yr awr honn. a brathu y varch ac ysparduneu dan ysgytweit y wayw a oruc. a gwan oger trwy y daryan ae holl arueu. ac ynteu yn vrathedic yr llawr. Ac yna yd arganuu rolond gwaet oger yn ffreuaw allan. ac yn colli oll. ac y trewis y sarasin ar y helym

wastat. ac ny bu olud ar y cledyf yny aeth drwydi. ac y dywat wrthaw. culuert twyllwr heb ef duw o nef ath ymellticco. da a was a dugosti y getymdeithas ragof. A brathu march awnaeth ar hyt y maes dan trychu yr anffydlonyon genedyl.

LXXVII.—Ac yna sarasin ae hemellticco duw ef. Car y alfani. ac a roessei y vorwyn da honno idaw dlysseu y bore y dyd hwnnw. ac adawssei ynteu wrthi hi rodi dyrnawt clotuorus y un or cristonogyon. A phei nat ystyryei yr arglwyd duw o honunt wy. ef a wnaethoed oual tramessur udunt. Ef a want oliuer o dihewyt y vryt. a chadarn oed y arueu a differassant yno y eneit kynys brathei. hagen ef a vyrrywyt yr llawr. Y iarll ynteu a gyuodes yn amysgawn. ac a yscynwys ar bennople. y march da a uuassei eidaw carmel o tabari. val y dywetpwyt uchot. ac a elwis ar y gedymdeith. Arglwyd rolond. heb ef. na phrydera mwy no chynt. mi a rodeis vy ffyd it na phallwn vyth it. tra vydwn vyw. a mi ae kywiraf. Bellach y dechreuir trablud ac ymladeu y ffreinc a gwyr agkret. Ac yna y kyuodes oger ar ffrwst y vynyd. ac rac meint yr ymsag y niuer yny gylch. ny allwys ysgynnu ar y varch. A sef a wnaeth yna edrych ar hyt y gledyf. a dechreu y voli. Oia curtein. heb ef. mawr a beth y dylywn i dy garu di. Yn llys charlymaen tidi abereist vygkaru i. am clotuori. a hediw yn goruot arnam ni yn deu ymwahanu. Kyn vy marw hagen mi a vynnaf dy broui. a tharaw pagan a wnaeth ar warthaf y helym. a hollti y holl arueu ae benn ynteu hyt y danhed. A rolond yna aelwis arnaw. ac nys kigleu. rac meint y pagannyeit a oedynt yny gylch. val na wydat pa parth gyntaf yd ymdroei y ymdiffryt racdunt. Ac ysquiereit rei or sarasinneit yna yn dieidyl. ac ageissassant y lad. ac ynteu a ymdifferth yn rymus. Ac yn hynny yd arganuu clarel vrenhin ef yn diodef llawer o agkyffret. ac ynteu heuyt yn rodi dyrnodeu agheuawl ae gledyf. Ac erchi a wnaeth clarel yr ysquiereit peidaw ac ef. a dywedut wrthaw ynteu. Oger heb ef. dyro law ymi. ac na uit arnat un ofyn. Ti a elly ymdiret ynofi yn diogel it. ac

ny cheffy yn drwc tra allwyfi dy amdiffyn. Heb y moafle un or ysquiereit. ny elly ditheu. heb ef. y amdiffyn ef. ti ae gwely ef yr awr honn hayach wedy yr dryllaw yggwyd dy lygeit pob dryll y wrth y gilyd. Ac yna y kigleu clarel y geireu hynny. ac yd ynvydwys haeach o lit. a thynnu cledyf aoruc. atharaw penn moafle y arnaw hyt yn eithaf y maes. a dywedut wrthaw wedy hynny. Ti a beidy bellach. heb ef. ac oger. a chaffel march da awnaeth. a pheri y oger ysgynnu arnaw. ac odyna galw ar wyth sarasin oe lys ehun. o rei mwyhaf yd ymdiredei yndunt attaw. a dywedut wrthunt. Arglwydi heb ef. ystyrywch am ych neges ynda. a hebrygwch hwnn at alffani vyggorderch. ac erchwch idi peri y gadw ynda. A gellwg chwech ygyt ac oger a wnaeth. a rei hynny a beris idaw edrych y archolleu yn vynych tra vuant ygyt ac ef.

LXXVIII.—A phan yttoed alphani. merch y brenhin yn troi. ac yn gware yn y berllan. a gware a belam y dwy vorynyon ereill vonhedic ygyt a hi y gwelynt y paganneit hynny yn dyuot. ac y dywat un ohonunt wrth y lleill. Awn y gyfrwch a hwy. heb hi. ac y amouyn am eu hansawd ae medwl. Ac yna y dywat alfani wrthunt. Ha varwnneit heb hi. kyuarhowch ni. a dywedwch yn hwedleu. pa du y kyfaruuwyt ar marchawc hwnn. ae yny vrwydyr y delit ef. ac yr vrathwyt val hynn. Unbennes vonhedic. heb yr almafechen yr mahumet paham y gwettwery di ni. kymeint yw heuyt an llit yn callonneu ac na allwn chwerthin. kyt ys mynhem. Pwy awnaeth ywch hynny. heb yr hitheu. edrych nas kelych ragof. Y bwynard hwnn a deu ereill. heb ynteu. ladassant penneu cant oc an pagannyeit hediw pan vo lleihaf. a chlarel dy orderch a erchis ititheu yr y garyat ef. cadw hwnn ynda. a synnyeit wrthaw. Ymhoelwch chwi bellach. heb hitheu. a delwch etwa rei ereill. a dygwch attafi wy. Ef a daw yr haf kynn gallu ohonam ni hynny. heb ynteu. A cherdet dracheuyn a orugant. Ac yna y dywat yr unbennes hygar wrth y iarll. Dabre di bellach. heb hi. a thi a geffy ansawd da arnat a lletty. a dywet ym dy

enw. a phwy dy voned. Oger yw vy enw. heb ynteu. lydanais. ac yn llys charlymaen amherawdyr y mae vygkenedyl. Heb y vorwyn. mi ath atwen bellach yn da digawn. heb hi. ac yna y teir morynyon a arwedassant oger hyt y dan oliweden. ac odyna yn gyntaf a wrteithassant y varch. ac ae dugant yr ystabl. A gwedy hynny a dynnassant y arueu y amdanaw ynteu. ac odyna y golychyssant y vratheu yn destlus. ac ae dodassant y gyscu. ac aroessant idaw lysewyn bendigeit rinwedawl y vwytta. a blanhassei duw ehun yny erber. holl y iechit y gelwit. Nit oed dyn a allei y gwerthydyaw o da bydawl. Ac ynteu a gysgwys. ac aghen oed idaw. A phann dyhunwys. amysgawnach yd ymglywei. ac yachach nor aual yachaf ar y berllan.

LXXIX.—Peidwn bellach a dywedut am oger curteis. ny diffygei da arnaw. pan vei reit idaw wrthaw. a thraethwn y wrth rolond tywyssawc. ac oliuer y getymdeith. y gwyr aadawssei oger yny vrwydyr yn ymlad yn rymus ae cledyfeu. Ac yd oed etwa or paganneit vil yn eu herbyn. ny ellynt wy hagen taraw dyrnodeu kymeint. ac yn diludet ar y dechreu. ac wrth hynny sef a wnaethant ffo. ac nys ryuedei neb arnunt ony bei ynvyt. ar paganneit yn eu hymlyt. y geissaw llad eu penneu. Ac yna y peris Otuel keissaw a gouyn y ieirll ymhop lle yny llu. a gwedy na chaffat hwy. ef a wybu yn hyspys y mynet parth ac atali y geissaw ymwan. Ac yn vuan kerdet y wisgaw ymdanaw a seith cant marchawc urdawl ygyt ac ef aoruc ynteu. ar gwaethaf oll a digonei o hynny o niuer. val y gallei oruot ar vrenhin cadarn. A gwedy gwisgaw ymdanaw ysgynnu ar y varch a oruc Otuel. a mynet y gyfrwch ar brenin. a dywedut wrthaw arglwyd.—[*The sequel is wanting.*]

LXXX.—A gwedy y bererindod yr bed. ac ymrydhau y wyr oc eu blinder. y duc yr amherawdyr ar gof y edewit yr padriarch y tynnawd parth ar yspaen. ac aneirif luossogrwyd ganthaw y gwplau yny lle hwnnw y edewit. Ac ny orffwyssawd ef seith mlyned o

aulonydu ar y pagannyeit anffydlawn. Y dinessyd ar keiryd ar kestyll kedyrn a diwreidiawd. ar hyt y mor yr yspaen nyt edewis ef gedernyt heb y diua eithyr sarragis. nac a allei ymgynnal ractaw ynteu. Y dinas hwnnw a oed ar benn mynyd uchel diffwys. val nat oed fford y oresgynwyr y dyuot attaw. Ac yn y dinas hwnnw yd oed marsli vrenhin yr yspaen yn gwladychu. yr hwnn pet vei ganthaw ffyd gatholic. . . . caffel gwr bon. . . ach. na gwell noc ef. A chymeint a oed ganthaw o ragoreu ac ethrylith yn. . . neu ereill. hynny oll a oed ganthaw yn erbyn ffyd gristonogawl. a rwymedic o gwbyl y diwyll mahumet yn lle duw idaw. Ac yno eissoes yd oed ef yn ouynhau. a chynwrw mawr arnaw o hyrwydder charlymaen. a rydistrywassei oe gedernyt y dinassoed ac geiryd ac gestyll. ac yn aryneic ganthaw yn y diwed gallu o honaw darostwg y dinas yd oed ynteu yndaw. Wrth hynny dyfynu y wyr da aoruc ygyt y ymgyghor o ba rat. neu o ba ystryw y gellynt wy wrthwynebu y ruthyr charlymaen. canyt oed ganthunt allu yw wrthlad o gedernyt. A wyr da dosparthus. eb y marsli. aghen oed yni yr awr honn weithret brud. a phwy bynnac y bo doethinep ganthaw ymaruaethet y rodi y gygor ymherued hynn y ymwrthlad ar ruthyr hwnn y gan y ffreinc. Nyt oes yni. heb ef. amylder o niuer. ual y gallom gwrthwynebu udunt wy o vrwydyr. a channyat yw y ninneu o vrat gwrthlad yn gelyn. pryt na bo yn amylder yw wrthlad o gedernyt. Ac wrth hynny heb ohir dosperthwch beth a wneler. canyt oes yn na lle na deunyd y un gohir.

LXXXI.—Ac y rwg hynny o vilioed o bagannyeit ny bu a attepei yw arglwyd namyn Balacawnt. yr hwnn a oed lywyawdyr ar arglwydaeth. a holl gedernyt y glyn issel. Y pagan hwnnw prudaf oed onadunt. ac agreifft y brudder a oed amlwc arnaw o lwytet y wallt. ae varyf. ae vriger lwyt y dan y wregis draegeuyn. ae varyf lwyt dros y dwyvron y dan y wregis or tu racdaw. Nyt eissieu nerth heuyt yny prudder hwnnw. namyn y vot yn gyflawn o vilwryaeth. Ef a gyuodes ehun ymplith y lleill. ac a gymerth arnaw vaich. a chygor yr

holl deyrnas val hynn. Marsli eb ef. kymer grym a gobeith ynot. y mae gennyf i fford barawt y wrthlad gogyuadaweu Charlymaen. ae nerth. Anuonwn. eb ef. y charlymaen syberw annerch. a ffydlonder gwassanaeth. Anuon idaw helygwn. y rei yssyd digrif ganthaw ef. a gweilch. ac ehebogeu. a meirch mawr syberw araf buan. Anuon idaw lewot. a iyrch dof. Or rodyon hynny y gwdam ni llonydu a digrifhau y syberwyt ef. Ygyt a hynny anuonwn idaw cann meirch. a chann pynn arnadunt o vyssaneu eur. y rei yssyd didlawt gennym ni wrth dalu kyuarwysseu yw wyrda. a thal eu llauur y eu lluoed. Ac adawn vynet yny ol baris. erbyn gwyl vihagel. y gymryt bedyd. a ffyd gatholic. ac y rodi gwryogaeth idaw. ac y daly kedernyt yr yspaen ae harglwydyaeth a danaw. Ac val y gallo yn credu ar hynny. anuon idaw gwystlon oc yn meibion. ac nyt ymwrthodaf vi anuon un om meibion y agheu dros y bobyl. canys llessach yw yni llad rei ohonam. noc an llad yn gwbyl. neu golli ohonam yr yspaen. neu yn gwasgaru y allduded y gardotta. Ac or dychymyc hwnnw y gwasgarwn ni lu ffreinc. ac yd ymchwelant yn chwannawc lawen y eu gwlat. yr hynn y mae pawb yn y gyueir onadunt yn y damunaw ar y ymadrawd. Pan del hagen gwyl vihagel. ny chaiff charlymaen chwedyl newyd yn y byt y wrthym ni. A phan goder ef. yna y lledir penneu an gwystlon ni. a llessach yw yni eu llad wynt. noc yn llad ni oll. neu yn alltudaw ninneu o breswyluaeu yn rieni.

LXXXII.—Pawb onadunt a gytsynnyawd yr kygor hwnnw yn gyvun. gan ganmawl dychymyc balacawnt. A phan yttoed pawb yn mynnu kyuodi. a gwahanu or kygor. yd erchis marsli vrenhin y valacawnt kwplau o weithret y dychymyc. a chyrchu kynyrcholder brenhin ffreinc. ac yno rac y vron ef kwplau y twyll a dychymygassei. Riuaw naw ketymdeith a wnaethpwyt idaw. nyt oed vawr llei eu twyll nor eidaw ynteu. ac eu hystryw. Ef a orchymynwyt udunt ymgyweiryaw o dillat yn gynvonedigeidiet. ac yn gynsyberwet o adurn ereill a meirch. a chyt bei medeawdyr ar yr holl yspaen. bop un onadunt.

Deg mil a roes marsli udunt. kyn ganwelwet ar eiry oc eu lliw. anryued eu buander yn eu hymdyat. a hynny val nat oed hawd kynyrchu arnunt. a hep gyffro kymeint a blewyn ar eu marchogyon. Yn dreul udunt y rodet amylder o eur. gwassanaethwyr a rodet udunt a oed deilwg y wassanaethu pob kyfryw vrenhin. Eu hynt a gymerassant parth ac ar vrenhin ffreinc. Keigyeu or oliwyd a arwedassant yn eu dwylaw. yn arwyd eu bot yn gennadeu y erchi tagneued. a chytuundep.

LXXXIII.—Yna yd oed vrenhin ffreinc ygkordybi. dinas a rygawssei heuyt y dreis y gan y pagannyeit. a goludoed lawer idaw ae wyr. Ac am y vudygolyaeth honno yd oed y brenhin ae wyr da yn eisted y mewn herber. yn llawen ygyt a dan brenn godywyll. ac yn gware ymrauaelyon wareeu. Yna y cauas kennadeu y paganyeit y brenhin yn eisted. a chyuarch gwell idaw a orugant yn uvyd. ac val hynn y racvlaenawd balacawnt wrthaw y ymadrawd yn hyawdyl. Hanbych gwell vrenhin bonhedic. a hoedyl a iechyt yt y gan y gwr yssyd iechyt y bop peth. Yr hwnn a gymerth cnawt or wyry yr prynu kenedyl dynyawl. a groget. ac a disgynnawd y uffern yr rydhau y caeth oc eu poeneu. ac yny bei orchyuygedic agheu a gyuodes y trydyd dyd. ac odyna. ae disgyblon yn y welet. a esgynnawd ar deheu y dat. ac odyna yd ym ninneu yn y aros ef yn y vrwydyr. Ar ffyd honn y mae marsli ae bobyl yn y damunaw. ac yn chwennychu y agheu yr kyuadef crist. ac yn mynnu ymwrthot ac a wrthwynepo crist. Y mae yn roi yti y iyrch. ae lewot dof bonhedic. a meirch bonedigeid. a gweilch. ac ehebogeu. ac eur ac aryant yn yr amylder y gellych rodi rodyon ehelaeth yth wyr da. Yr awr honn yd wyt ar untu seith mlyned hep dy deyrnas. a hir drigiant yssyd yth adolwyn dracheuyn. ac erbyn gwyl vihagel. marsli ae bobyl a ant yth ol y ffreinc y gymyt bedyd a christonogaeth. ac y lywyaw yr yspaen a dan dy arglwydyaeth di. ac y rodi gwassanaeth ffydlawn yt ac yth etiued. tra vo y vywyt. Minneu a diolchaf y duw hynny. eb y Charlymaen. nyt oes dros hynny nac allwyf i y geissyaw. nac a vynnwyf y ganthaw ef.

LXXXIV.—A gwedy yr ymadrodyon hynny y medylyawd y brenhin dosparthus gan drossi y benn am gennadwri marsli. A gwedy byr vedwl dyrchauel y wyneb y tu ar y kennadeu. a gwedy edrych ychydic arnunt mynegi udunt vyrder dirgelwch y vedwl val hynn. Amrud bieu credu y ymadrodyon y elyn. ony ryd amgen gedernyt a diheurwyd ar y ymadrodyon. Marsli awch brenhin chwi. eb ef. yssyd eirioet wrthwynep y gristonogawl ffyd. ac wrth hynny kyt boent dissyuyt weithredoed yr yspryt glan. mi a vynnaf eissioes amgen gedernyt y ganthaw nay eirieu. A pha gedernyt a ryd ynteu. ac a achwaneca yw ymadrodyon. Ef a ryd yt gwystlon. deucant or meibyon deledocaf yn y eu dwyn gennyt y ffreinc. Ac o godiwedy di nyni a thadeu y meibyon yn euawc. ti a geffy y meibyon wrth dy ewyllys yw dienydu. Digawn yw hynny. eb y Charlymaen. Duw a gwplao idaw ynteu y aruaeth. A gwedy yr ymadrodyon hynny. y kennadeu a duepwyt y eu llettyeu. Ac wynt a diwallwyt yn gyn anryd-edusset. a chyt brenhin vei bob un onadunt. a breid vu o chauas y brenhin hun brytuerth y nos honno. yn achubeit vynych vedylyeu am ymadrodyon y kennadeu. A thrannoeth y bore. a gwedy gwarandaw offeren. dyuot ef ae wyrda y blas y kwnsli y ymgyghor am gennadwri marsli. vegys y clywassoch chwi. Llawer y mae yn y adaw o rodyon. ac y mae yn annod yn vynet dracheuyn y ffreinc. ac adaw yni dyuot ae bobyl ar vy ol yno ohonaw yr crist. ac y mae yn adaw kymryt bedyd yna. a chymryt y vrenhinyaeth y gennyf. ae daly a dan vy arglwydyaeth. Ac a welwch chwi gallu ohonam ni credu yw adewid ef. Y mae yn rodi gwystlon yn ar hynny.

LXXXV.—Pan daruu yr brenhin teruynu y ymadrawd. y kyuodes rolond y attep idaw herwyd y dyall. Pwy bynnac. eb ef. a twyllo unweith. ef a twyll eilweith os dichawn. a hwnnw a obryn y dwyllaw a gretto eilweith y twyllwr. Y brenhin arderchawc dosparthus. na chret ti y varsli. yr hwnn yssyd prouedic ys llawer o amser y vot yn dwyllwr. ac nyt aeth etwa oth gof di y twyll a

oruc ef iti. pan doythost gyntaf yr yspaen. Llawer o gedernyt a distrywssut ti yna. a llawer or yspaen a dugassut ti attat. ar un gennadwri honno a anuonassei varsli attat ti yna. Ar un peth hwnnw a edewis yr anffydlawn y wneuthur yna ac y mae yr awr hon. ti a anuoneist yna attaw deu oth wyr da y gymryt diheurwyt gantaw am hynny. nyt amgen basin a basil. ac ef a beris y brenhin enwir eu dihenydu. Pa beth yssyd iawnach weithyon noc na chretter idaw. y mae etwa galanas y gwyr heb y dial. Kyrchwn cesar augustam tra vo an nerth gennym. ac na ochelwn treulaw an buched yn y hamwyn. Ac nyt digywilyd yn. o gadwn a oruc o gywilyd heb y dial. nyt hawd bot yn ffydlawn gatholic. yr hwn yssyd yn wir pagan. A phan daruu y rolond teruynu y ymadrawd. nys attebawd charlymaen namyn ymodi blew y varyf lwyd ocd ar lyt y dwyuron. ac ny dyunawd neb or ffreinc. ac nyt anuunawd namyn gwenwlyd. hwnnw a gyuodes y uynyd y wrthwynebu y gyghor. Nyt canmoledic. heb y gwenwlyd. kyghor a drossei y syberwyt. ac a lesteiryo lles ac adwynder. Ac nyt lles gwrthot y neb a vynno tagneued a dyundeb. Dielw yw gantaw an gwaet ni ac an agheu a ennyc gwrthot varsli y wrth ffyd grist. ac an kyuundeb ninneu. Y mae ynteu yn medylyaw pwyll heb dwyll. pan vo yn adaw gwystlon yn. canyt hawd credu bot tat a drymycco bywyt y vab. kyn bwynt pagannyeit. Paham y coffa rolond i ediueirawc y peth a wnel pan vo yn dyuot yr yawn. ac na wrthyt duw ediueirawc.

LXXXVI.—A gwedy ymadrodyon gwenwlyd Naim a gyuodes y vynyd rac bron charlymaen. yr hwn a dangossei y lwydi ay oet ay brudder y vot yn dosparthus. a creitheu a gwelioed rygawssei y vot yn dewr. Canmawl. heb ef. a chytsynedigaeth a obryn cannyadu kyghor a dynno ar les ac adwynder. Titheu vrenhin bonhedic a glyweist kyghor gwenwlyd. yr hwnn a welir im y vot yn annoc lles ac adwynder. Anuoner ar varsli wr dosparthus yn gennat oth wyr da di. a vo huawdyr a threbelit y ymgeissaw ac ef. ac oy rwymaw drwy dogyn o wystlon ar yr hyn a adawho. Os hynny a ganhatta.

yawn yw credu idaw. ac y bawb onadunt a vynno dyuot y gret yn dylun a ni. Ac ar y kyghor hwnnw y trigwyt. ac yna y gouynawd y brenhin pa wr prud dosparthus a vei yawnaf y ellwg yno yn gennat yr neges honno. Mi. heb y rolond. a af yr neges honno. a goreu yw gennyf nam naccaer o vynet idi. Yna y dywawt oliuer. Rolond eb ef. ry hawd yw gennyt ti kyffroi dy annyan yn y neges honno. ac ny allei dy syberwyt ti godef balch eireu marsli heb wneuthur aerva. A mi a eruynnaf vyggadu yr neges honno. heb yr oliuer. Canys arauach yw vympwyll noc un rolond. y diodef geiryeu Marsli. Na adolyget yr un ohonawch chwi y neges honno. heb y charlymaen. nyt a yr un or deudec gogyuurd yr neges honno. Turpin archescop a gyuodes y geissaw y neges honno. ac a dywawt. Arglwyd vrenhin. heb ef. mivi a af yr neges honno. ac ae gwassanaethaf yn graff drybelit. a gat yth wyr da orffowys. canys blin ynt. ys pedeir blyned ar dec yn kynhal ryuel yn yr yspaen. Nyt gwedus. heb y charlymaen. y archescop vynet y ryw neges honno. namyn gwassanaethet offerenneu a chyghoreu dwywawl. Ac nat ymyrret neb o honawch ar wassanaeth y gilyd. namyn etholwch ym wr prud dosparthus. a wedo ido godef pwys y neges honno.

LXXXVII.—Ac yno y deuth cof y rolond aghanmawl o wenwlyd y kyghor. ac y dywawt ynteu. na well y wedei neb yr neges honno noc y wenwlyd. Dychymyc rolond yna a ganmolet. a dywedut o bawp val y dywedassei rolond am wenwlyd. Ac yna y dywawt Charlymaen. Aet ynteu yr neges honno. a damwein yw methu neges a uo canmoledic gan pawb. Rolond. heb y gwenwlyd. a beris imi vynet yr neges hon. ac yssyd yn keissaw vy niua i. Ac o hyn allan mi a vydaf aghedymdeith idaw val y gwypo. a mi ay aghanmolaf gan y gywiraw. nat a y vlwydyn hon heibaw yn gwbyl. nes dial y enwired ar y neb a beris y dychymyc hwn. Gwenwlyd. heb y rolond. ry barawt wyt y lidyaw. ac nyt gwedus goruot o dryc annyan ar gwr. namyn bot yn drech y gwr nor dryc anyan. a gwna di y neges a

orchymynwyt yt o anryded y gorchymynnwr. Ac nac edrych ar neb. tra vych yn ymdidan a Charlymaen. namyn ar charlymaen y hun. Mi a vydaf ufyd arglwyd yr hyn a orchymynnych di. ac a erchych y mi. heb y gwenwlyd. ac a af ar varsli. ac ny obeithaf om heneit mwy no basin a basil. a peris y pagan hwnnw eu diuetha. A rolond a uu kyghorwr y hynny heuyt oy syberwyt ay valchder. ac y velly y mae rolond etwa yn mynnu byrhau vy oys inneu. ac yssyd ym cassau. Ac am hynny arglwyd paham y kytsynny di ay syberwyt ef. am vy anuon i y bedrus agheu o annoc rolond. val y dihenydwyt basin a basil oy annoc ac oy gyghor. A nei mab chwaer itti yssyd vab y mi. bawtwin yw y henw. ac ardebic yw arnaw oy vabolyaeth y byd gwr grymus. a hwnnw a orchymynafi itti rac rolond. Rywan yw dy vedwl di. eb y charlymaen. a ry wreigeid. a chywilyd yw bot gwr mor vygwl y ymadrawd a hynny am vab. Ac ar hynny yn llidyawc ofnawc am y vynedyat ar varsli. bwrw mantell oed ymdanaw. ac ymdangos o wisc bur goch. val y gwelei pawb. Ac edrych a oruc ar rolond heb arbet oy anryded. a dattot wrthaw chwerwed y vedwl val hyn. Rolond tra syberw. heb ef. pa gyndared a pha dryc yspryt yssyd yth kyffroi di val na ellych orffowys. ac nas gedy y ereill. Seith mlyned yr awr hon yd etteleisti holl wyrda ffreinc yn yr yspaen yn llauuryaw ryuelu yn wastat. heb na hun gymedrawl. na bwyt na diawt yny amser. na gwahanu. ac yn arueu na nos na dyd. Dielw yw gennyt eu heneit. ac eu gwaet. ac yny lanwer dy gyndared di. ny didory pa veint o wyrda ffreinc a diuaer. A chyt bydwn i llystat itti. caryat tat a rodasswn i arnat ti. a gwaeth no llysuab oedut ti ymi. val yd ymdangosseisti yr awrhon. Os duw hagen am canyatta i dracheuyn y dyuot attawch. yr hyn a vynnut ti na delwn. mi a dalaf it bwyth yr hynt hon. Os vy nienydu a wneir. ti a geffy gelynnyon it yth oes. Ny lad y cledyf yr gogyuadaw ac ef yny trawer ac ef. heb y rolond. ac ouer yw bygythyaw y neb ny throsso y vedwl byth yr bygwth. Dos. heb y rolond. yr neges y gorchymynwyt it vynet idi.

yr hon yssyd dost gennyfi y orchymyn y wr mor llwfyr a thidi. ac ny cheueis vy hun vynet idi.

LXXXVIII.—Ac neur daroed yna gwneuthur cwbyl or llythyreu. ac eu negesseu ar varsli. Ac ystynnu a oruc charlymaen y llythyreu yna ar wenwlyd. Ac val y ryd y brenhin yn y law. ys dygwydant hwynteu yr llawr. ay law ynteu yn cryny. Ac yn eu dyrchauael y vynyd y doyth y chwys idaw y bop aelawt oy gywilyd y vot mor vygwl a hynny. a phawb yn adnabot arnaw hynny. ac yn darogan o gwymp y llythyr y deuei gwymp a vei vwy rac llaw. Ac yna atteb a oruc gwenwlyd val hyn. Val y molo yr hynt vyd hynny. ac ny thebygafi vot achaws ywch y oualu. a pharawt wyfi arglwyd y vynet yr neges hon. cany welaf allel dy drossi oth aruaeth. a chan dy gannyat arglwyd. Llyma ytti gannyat. heb y charlymaen. A duw or nef a rodo yt hynt da lwydyannus. a dyrchauel y law a oruc charlymaen. ac groessi. Dywet val hyn wrth varsli. Gyt ac a draetho y llythyr y mae charlymaen yn damunaw dy iechyt rac llaw. yr hyn a geffy. os ti a vynny gwneuthur a edeweist. dyuot yn ol y ffreinc y gymryt bedyd a ffyd gatholic. a dangos gwrogaeth idaw. a dodi dy dwylaw rwg y dwylaw ynteu. a chymryt hanner dy gyuoeth y gantaw. oy daly y danaw. Rolond y nei ynteu bieiuyd yr hanner arall yr kyuoeth oy daly yn yr yspaen. Ac ony wney hynny oth vod. ti ay gwney oth anuod. ac ef a daw y damgylchynu cesar augustain. dy dinas di. ac nyt a y wrthaw yny caffo. ath dwyn ditheu oth anuod yn rwym gantaw y ffreinc. ac yno yth gymhellir oth anuod yr hyn a gymer gennyt oth vod yr awr hon. A phan daruu yr brenhin dywedut hynny wrth wenwlyd kychwyn ymdeith a oruc gwenwlyd. a chan marchawc hard syberw. a hanoedynt oy dylwyth y hun. ay canymdaasant or llys y ymdeith. Ef a doeth yw bebyll. ef a ymbarattoes o adurn hard syberw. ef a ysgynnwys ar varch hard gadarn. ac yn hynny gwyrda yn y gylch yn y wassanaethu. ac yn ymgynnic idaw yn gedymdeithon y hynt. Nyt ef a wnel duw. heb y gwenwlyd. mynnu ohonafi dwyn neb y agheu gyt a mi. Llei o drwc yw

vy llad i vy hun. no llad neb o honawchwi gyt a mi. ac ysgawnach yw y chwitheu clybot vy agheu noy welet. Pan deloch hagen y ffreinc. annerchwch om parthret i vygwreic. a bawtwin vy mab. ac val y dylywch cadw ketymdeithas a mi yn varw val yn vyw. mi a adolygaf y chwi cadw yr un gedymdeithas honno ac wyntwy. A minneu a adolygaf ac y chwi ac udunt hwy canorthwyaw vy eneit o sallwyreu ac offerenneu. a rodi dillat y noeth. a bwyt y newynnawc.

LXXXIX.—Ac yn ol yr ymadrodyon hynny gwenwlyd a gerdwys gan y getymdeithon. y gyt a chennadeu y pagannyeit. a drycyruerth a gymerth y getymdeithyon ay dylwyth ymdanaw. Kynt bwy kynt. dedwyd a donyawc dywyssawc. ymhoyl attam dracheuyn yn yach. bychan yth garei ath anuones yr hynt hon. Bychan heuyt yth carei rolond dy lysuab. pan yth detholes y neges mor berigyl a hon. Lles oed idaw ef hagen pei delut ti dracheuyn yn iach. Lles oed idaw heuyt na chyuarffei ac ef gan varsli sarhaet na cham na chollet. canys ygan genedyl gymeint rygerdeisti. ac na eill charlymaen y hun dyffryt rolond rac agheu y gennym ni. ony deuy di yn iach attam ni. ac yn dibryder wedy cwplheych dy negesseu. A chyuarystlys a gwenwlyd y marchoges blacand yn wahanedic ywrth y pagannyeit ereill. vel oc eu blaen. ac ymdidan ac ef val hyn yn ystrywus. Llawer a vlina kybydyaeth. heb ef. yr hwn ny wyr dodi teruyn yny geissaw tra y caffo. a pho mwyhaf vo yr medyant. mwyhaf y chwennych ynteu. ac y llauurya y vedu a vo mwy. Edrych di. heb ef. y sawl ar veint ry geisswys charlymaen ych brenhin chwi drwy y gledyf. ac etwa nyt ydyw yn gorffwys o geissaw. hyt na at y chwant damblygu teyrnassoed idaw ef rodi gorffwys yw heneint. Corstinobyl ry gauas. ar calabyr. a ruuein. ar pwyl. a pha beth a oed reit idaw ynteu weithon trossi y andielw yr yspaen ninneu. Nytkebydyaeth a beiry bawp.heby gwenwlyd. llauuryaw yn wastat y geissaw. namyn gweitheu y peir syberwyt a chlot anheilwg o wastatrwyd bryt. a gweitheu ereill y peir mawredigrwyd brytgrymus llauur-

yaw. Yspellach y llauurya charlymaen ac yspennach y estwg teyrnassoed. yr ymhoelut anffydlonyon ar ffyd gatholic. no gyt yr eu medu adan y arglwydyaeth ef. ac y enw. Ac ny bu eiroet. ac ny byd bellach vyth neb a allo gwrthwynebu idaw ynteu. ac val hynny y dichawn y deudec gogyfurd. A ganedic vawredigrwyd gwyrda ffreinc ay gwna ynteu yn gynrymusset a hynny. ac eu hangerd. ac eu molyant.

XC.—Nyt barnadwy yn volyant. heb y pagan. namyn yn agkyghorus drudanyaeth ymrodi heb orffwys y lauuryeu gormod a perigyl agheu. Paham y bydant mor drut y sawl tywyssogyon a gwyrda yssyd o ffreinc. y gyffroi eu brenhin mor aeduet. ac mor wahodus. y orffwys ar y sawl berigleu y dygant. Rolond ehun. heb y gwenwlyd. yr hwn a dycco duw y agheu trwy dial. yssyd yn kyffroi y brenhin y hynny. ac yn an gorthrymu ninneu heb orffwys o boen a llauur. Diwarnawt. heb ef. yd oed charlymaen yn eisted y dan gwascawt pren godowyll. a dyuot rolond attaw. wedi gwiscaw y arueu. ac ystynnu aual coch idaw gan dywedut val hyn. Drwy yr aual hwn. charlymaen. heb ef. yd anrydedafi dydi o deyrnassoed a choroneu yr holl vrenhined. ar holl vrenhinyaetheu a darestygaf y dan dy arglwydyaeth di. Llawer a darestygwys ynteu. heb ef. a llawer etwa a darestwg. Yr yspaen hayach rydarestygwys. ac odyna yd a y estwg babilon. Ryued yw a dywedi. heb y blacand. O ba le y mae rolond yggobeith ar nerth kymeint. ac yd adawho y charlymaen darestwg yr holl vrenhined. Y obeith yssyd ygglewder y ffreinc. heb y gwenwlyd. y rei nyt llei a veidyant noc a vedylyant. ac nyt llei a allant noc a chwennychant. Ac nyt oes dim yr y uchet y dan y nef ny chredynt hwy y vot yn darestygedic udunt. ac y eu kedernyt. Pawb or ffreinc a garant rolond yn gymeint ac nat oes dim oe vynnu ef ny bei eu mynnu hwynteu. a mynnu pawb onadunt wynteu yn yr eidaw ynteu. yny ydynt hwy yn un vryt gyfun. Ac nyt oes dim gwahanredawl y rolond y hun. val na bo kyffredin udunt hwy. Holl swllt charlymaen yssyd yny vedyant ef. ac o hwnnw

y pryn ynteu ereill yn gedymdeithyon. ac y duc val yn rwymedic wrth y vynnu. A pha hyt bynnac y parhaei ymdidan rwg gwenwlyd a blaccant. am rolond y bu eu hymdidan. yny ymrwymyssant drwy eu haruoll y wneuthur brat rolond. o ba dwyll. neu o ba ethrylith bynnac y gellynt y defnydyaw. A gwedy ymwneuthur velly. yn gerenydus hwynt a doethant y gyt y saragys hyt rac bron Marsli.

XCI.—Ac yna yd oed varsli vrenhin yn eisted y mywn cadeir eur. ac yny gylch can mil o sarassinyeit yn gystal eu gostec. ac na chlywit geir ar ben un onadunt.yn aros ac yn damunaw eu kennadeu. ac atteb udunt y gan charlymaen. Ac rac bron marsli y doeth blaccand a gwenwlyd gantaw herwyd y llaw deheu. a chyuarch gwell idaw yn anrydedus yn y mod hwn. Mahumet ac apollo ar dwyeu ereill a wassanaethy di udunt ath anrydedo di varsli. ac ath gatwo drwy ganhorthwy y rei a cwplaassam ni awch kenadwri chwi wrth vrenhin ffreinc. Ac nyt attebawd marsli ef ar hynny. namyn dyrchauel y wyneb ay dwylaw y vynyd. a diolwch y duw ef hynny. Ac yn nessaf y hynny y dywawt blaccand wrthaw val hyn. Y gwr ieuanc bonhedic hwn. heb ef. ry anuones charlymaen attat ti. y datcanu it y mod ar ffuryf yr tagneued. Dywedet ynteu y datcanyat. heb y marsli. can ym parawt ninneu oy gwarandaw ef. A gwedy byr vedylyaw o wenwlyd. ef a dechreuis y ymadrawd yn y mod hwn. Yechyt i varsli y gan iachawdyr pob peth. ac agoret ynteu dy vryt ti ath vedwl y gymryt geireu y gennyf inneu. a berthyno y titheu ar dysc a yechyt. Charlymaen. heb ef. yssyd yn gorchymyn it. mal y hanuoneist attaw. kymryt bedyd a ffyd grist. ac y gyt a hynny ymrwymaw ohonat yggwrogaeth idaw ynteu. ac yggwassaneth uvyd. a daly y danaw y neill hanner yr yspaen. ar hanner arall a ryd ynteu y rolond y nei. Ac ot ey yn erbyn y gytuot honno. ef ath gymer trwy y gedernyt yn garcharawr oth gastell. ac ath dygir yn rwym hyt yn ffreinc. Ac yna y deruyd it un o deupeth. ae dy varw yn dybryt yth garchar. ae titheu wedy ath gymheller a

genhyedych idaw ef yr hyn oed well it y genhyadu yma oth vod.

XCII.—A chennadwri charlymaen a gyffroes marsli ar irlloned yn gemeint. a phei nas ymdiffynnei y gwyr ef. y rygyrchassei y gennat agattoed trwy y gyndared ar wialen eur aoed yn y law. A dodi y law ar y gledyf ynteu a oruc gwenwlyd. ac edrych ar y cledyf. ac ymdidan ac ef yn y mod hwn. A gledyf da. prouadwy yw gennyfi dy vot ti yn ffydlawn hyt hyn yn llawer o berigleu. yr awr hon minheu a brouaf dy ffydlonder di. Ni liwya charlymaen imi byth vy llad yma ymplith sarasinnyeit heb ymdiala. Hedychwn yr anuundeb hwn. heb y pagannyeit. ac ethrywyn a orugant y gwyr candeirawc. Ar rei prudaf onadunt a agreifftyassant varsli. ac ae gwahardassant. ac a dywedassant idaw. bot yn dybryt. ac yn anurd codi kennat. ac na warandawer y ymadrawd ay gennadwri heb gaintach. Mynno na vynno. heb y gwenwlyd. dir vyd idaw gwarandaw cennadwri charlymaen. ony agheu a daw ymi yny blaen. ac a warendeu o newyd yr ymadrawd a dechreueisi. A gwedy tynnu llinin y ysgin dros y vynwgyl. ae gledyf yn y law dynessau ar varsli. a dechreu datcanu kennadwri charlymaen o newyd val y clywei pawb. y gyffroi y gwr yny mod hwn. Yny vo mwy y doluryych di varsli. a mwy dy gyffro ath lit. mi a hyspyssaf ytti etwa kennadwri charlymaen. Sef yw hynny. gorchymyn ytti ymhoelut ar ffyd gatholic. ac ymadaw a geu dwyeu. a chymryt bedyd. a rodi ffydlonder yth creawdyr. ac ymrwymaw ar dal dy linyeu yggwrogaeth. ac yn uvyd wassanaeth y charlymaen. ac ynteu a ryd ytti hanner yr yspaen. ac y rolond y nei y ryd medyant ar yr hanner arall. Ac ony chyt dyuny a hynny. ef ath dynnir yn garcharawr o saragys. ac ath dygir yn rwym hyt yn ffreinc. y wneuthur yna oth anuod y peth ny chytuuny yma oth vod. neu ynteu y diodef agheu. val y gweda y anwir. Ac weithon kymer y llythyr cayat hwn y mae charlymaen yn y anuon yt. wrth uenegi it a vo hyspyssach y gennadwri ry dreitheis inheu ytti.

XCIII.—Marsli a dorres yr ynsel. ac a leawd y

llythyr yn un agwed ry ystudyei yn hir yn llyureu lladin. A gwedy y darllein cnithyaw a oruc y varyf lwyt y hun. a gwallt y ben o drycyruerth. a menegi udunt val hyn achaws y drycyruerth. Vy ffydlonyon i. gwerendewch chwi meint traha gorchymyn charlymaen ymi trwy y llythyr. yn achwanec datcannyat y gennat. Dwyn ar gof y mae bot galanas basin a basil y wyr ef heb y rydiwc idaw etwa. dros y rei y mae ynteu yn erchi anuon idaw algalif vy ewythyr inheu. y dienydu yn dial y lleill. ac hwyntwy wedy rylad oy kyghor ynteu. Ac y mae yn tygu na chanyatta yni un tagneued. na gadu vy eneit y minheu onyt gan hynny. ac wrth hynny awn yghyghor wrth rodi atteb trwy gyghor yr kennadwryaetheu trahaus hynny. A cherdet a oruc ychydic y wrth y lluosogrwyd hwnnw. ac eisted y dan wascawt prenn oliwyd. ac yny gylch ychydic niuer o rei prudaf a doethaf or aoed idaw. Ac ymplith y rei hynny algalif ewythyr y brenhin. a blaccand henafgwr. yr hwn a dechreuassei kyghori y bradwryaeth. Ni a dylywn. heb y blaccand. galw kennat y ffreinc yn kyghor. yr hwn a ymrwymawd a mi doe trwy ffyd ac aruoll. ar raglydu o honaw ef o hyn allan an lles ni. Galwer ynteu. heb yr algalif. Ac yn gyflym yd aeth blaccand attaw. ae gymryt erbyn y law. ae dywyssaw hyt y kyghor. Ac val hyn yd ymanhwedawd marsli ac ef. Mi ath dieniwaf wryanc. ac na dala var wrthyf yth vryt am y codyant. yssyd gyuadef gennyfi rylidyaw ohonaf wrthyt ti. Ac myn y vantell hon yr hon a vernir yn well noe chymeint or eur coethaf. neu o vein mawrweirthawc. mi ath dieniwaf di. A thra yttoed yn dywedut hynny. dodi y vantell am vynwgyl y tywyssawc. ae gyflehau y dan yr oliwyden ar y neillaw y tu deheu idaw. Ac eilweith dywedut val hyn a oruc. Gwenwlyd. heb ef. na phetrussa di. a mivi yn vyw y ymrwymaw a mivi ynghywir getymdeithas. ac ny mynnaf o hediw allan dy vot ti yn wahanredawl om kyghor i. A mi a vynnwn weithyon gyfrwch o heneint charlymaen. yr hwn a dengys y lwydi yn amlwc y vot yn oedawc. yr hwn yssyd diheu gennym rygwplau

ohonaw oe anedigaeth hyt yr awr hon deucant mlyned. Blinaw ryoruc o lauuryaw llawer trwy lawer o deyrnassoed. a llawer o vrenhinyaetheu a darestygwys oe arglwydyaeth. a llawer o vrenhined a gymhellwys oc eu teyrnassoed y alltuded. Ac weithyon amserawl oed idaw orffwys yn ffreinc y hun. y dreulyaw byrder y vuched trwy lewenyd a digrifwch a llonydwch.

XCIV.—Nyt velly y mae y brenhin charlymaen. heb y gwenwlyd. nyt hepkyr y oedran ef o vawredigrwyd ac angerd. Nyt oes lafur a arswytto. nac a gretto y vot yn anawd. ac nyt oes neb ryw gedernyt yr y jeuenctyt nac a veido. nac a allo gwrthwynebu y heneint ef. Mwy heuyt yssyd o volyant a chenedueu da ar charlymaen. noc a ellei neb y dywedut. ac ny ellit datcanu y gyniuer dawn a gauas charlymaen y gan ehalaeth rodyawdyr yr holl donyeu. Ny dywedafi eissoes na aller ychydic wrthwynebu y angerd ef. pei cospit rolond yr hwn yssyd law deheu y charlymaen. yr hwn y llauurya ef oe gedernyt y sawl ar veint a lauurya. Canys pa le bynnac y kerdo charlymaen ay lu. rolond a dric yn ol. ac oliuer y getymdeith. ar deudec gogyuurd. y gyt a chan mil or ffreinc y gadw y brenhin. ar llu blaenaf. rac perigleu yn ol. Ac nyt oes a veidyo ymbroui a chedernyt rolond. yr hwn yssyd vawrhydic oe clot. ac yr gerdwys idaw yn honneit. na ellir goruot arnaw nac ar y ryuyc. Ac y mae y minheu. heb y marsli. petwar can mil o pagannyeit agattoed yssyd gyn dewret. a chyn gyfrwysset yn arueu. ac na ellit caffel marchawc lu a vei tegach noc wynt. Pony thebygut titheu gallu ohonam ninheu ymerbynnyeit ymrwydyr a charlymaen ae lu. Peth ambell. heb y gwenwlyd. nyt heb ormot collet y gellynt awch anffydlonyon chwi ymgyuaruot ar sawl ffydlonyon hynny. reit vyd y chwi goruot o ystryw y neb ny ellwch y orchyuygu o gedernyt. Rodwch oc awch da y charlymaen rodyon kymeint eu meint. val na bo yn y holl lys ef neb ny hoffo eu meint. Ac ot anvonwch y gyt a hynny dec wystyl o wystlon. ef a ymchoel y ffreinc. ac oe deuawt ef a edeu yny ol y ran oreu oe varchawclu. y

amdiffyn y rei blaen rac brat yn ol. A minheu a gredaf. heb ef. panyw rolond ac oliuer a vyd tywyssogyon ar y cadw yn ol. ac ny allant hwynteu ymdianc y gennyt ti. o mynnwch ymgyuaruot ac hwynt yn wrawl. Ac o damweina ywch dygwydaw rolond oc awch nerth. ef a orffwys bygwth charlymaen. ac nych aflonyda o hynny allan.

XCV.—Ac ar yr ymdidan hwnnw sef a oruc marsli rodi cusan idaw. ac erchi dangos y dryzor idaw. a rodi atteb idaw val hyn. Anosparthus yw y kyghor a gerdo yn amylder ymadrodyon. ony byd diwed tervynedic arnaw o weithret. Ac wrth hynny wryanc da. bit dy lauur di ath ynni y adaw rolond yn ol charlymaen. ac an llauur ninheu. ac yn hynni vyd ymlad ac euo yn wrawl. pylc bynnac y caffom ni euo yn dywyssawc yn ol charlymaen. A hyn a dywedafi ar vy ymadrawd. mi ae cadarnhaaf om llw y lladaf fi rolond. onym lledir i yny blaen. Bit val y dywedy. heb y gwenwlyd. a minheu a baraf adaw rolond. y wrth charlymaen. a gwedy yd adawer. cwplewch chwitheu ych edewit arnaw ef. Ac yna yd erchis marsli dwyn attadunt llyuyr mahumet. yr hwn yd oed dedyf y pagannyeit yndaw. y dan yr oliwyden ir. ar warthaf taryan eureit y dodet y llyuyr. ac ymaruoll y hwnnw o varsli ae wyr da am agheu rolond. val y hedewssynt. Ac ar hynny y gelwis maldabrwn gwryanc da or pagannyeit ar wenwlyd. a rodi cledyf idaw. a dwrn eur oll idaw. a dywedut wrthaw val hyn. Myn y cledyf hwn. heb ef. yr hwn nyt aeth ar ystlys cledyf well noc ef. mivi a ymrwymaf yghedymdeithas a thydi. wryanc bonhedic anrydedus. Ac ymlaen dim un peth a archaf vinheu yth raclydu oth brudder di ymi lle y ymgaffel wrth ymlad a rolond. A minheu a rodaf ytti aruoll y creireu mahumet. onym lledir i yn gyntaf. y lladaf vi euo. Ac odyna y doeth ar wenwlyd cliborin. a rodi helym idaw. gan dywedut val hyn. Kymer y rod hon wryanc. val y mae gwiw it rod mawrydic. Nyt aeth am benn helym well no honn. yr honn y mae eur coeth yn rwymaw. ac yn sawduryaw y phetwaraeneu. Maen carbunculus heuyt yssyd ar y gwarth-

af. ygkymherued y petwar llafyn. ac o rym hwnnw y goleuhaa hyt nos vegys hyt dyd. Ot ym atwen i am raclyd. heb y gwenwlyd. mi a baraf it dy vynnu am hynny. Ac yn ol y rei hynny y doeth ar wenwlyd baimwnd gwreic varsli. ac ymdidan ac ef yal hynn. Amlwc yw arnat ti. heb hi. arwydon boned mawr. a marsli ae wyrda gan y dylyu yssyd yth enrydedu di. A minheu a enrydedaf dy wreic di or cae hwn. yr honn a wn i bot yn wiw idi enryded oth achaws di. Kyt boet mawrweirthawc eur y cae hwnn. heb hi. bychydic yw hynny eissoes wrth y mein mawrweirthawc yssyd yndaw. gwell yw y cae hwnn y hun no holl dlysseu cristonogyon. Ny allei holl olud awch charlymaen chwitheu ymgyffelybu ar cae hwnn herwyd y werth. A chyt boet mor vawrweirthawc y cae hwnn a hynny. ny byd ef namyn dechreu rod yth wreic di. cany byd dirann hi byth bellach nac om caryat. nac om da. Ac ynteu a gymerth y cae. gan y diolwch yr vrenhines. ac achwanegu yr ymadrawd hwnn. Os duw a ryd hoedyl ymi. heb ef. mi a attebaf ych enreded. ac ych rodyon. gan y dalu ac achwanec y danaw o okyr.

XCVI.—Ac ar hynny y doeth y trysorwr ar y brenhin. ac ar rodyon ac ar gwystlon gantaw oe hanuon y charlymaen. ac nyt y ran leihaf a duc y wenwlyd yn obyr bratwr. pwn deg meirch o eur coeth. Kymer hynn. heb ef. yr awr honn. dywyssawc bronhedic. a thi a geffy ae kymeint. ae a vo mwy. y gyniver gweith y hanuonych amdanaw. o phery ditheu ymi lle ac amser y boeni syberwyt rolond. Nyt reit. heb y gwenwlyt. trablinaw neb o adolwyn idaw gwneuthur y peth y bo ef chwannogach oe wneuthur. nor neb ae harcho. Edrych ditheu. heb y gwenwlyd. yn bot ninheu yn un vryt o hyn allan. ac na aller gwahanu yn kyfnessafrwyd byth bellach. Llyman y rodyon a edeweis i y charlymaen trwy vygkenadeu. a llyman idaw ef ugein gwystyl y gyt ar rodyon. ac y gyt a hynny agoryadeu saragys. A phan rodych ti idaw ef pob peth o hynny. coffa ditheu kymwyssaw ymi vy rodyon o agheu rolond. gwna un peth y adaw ef yn geitwat yn ol. Ac os hynny a

danweina. ef a geiff y gennyf vinheu brwydyr agheuawl. Bit val y dywedy. heb y gwenwlyd. a blwydyn vyd gennyfi pob awr or anotter agheu rolond yndi. Ac odyna ef a ysgynnwys ar y varch. ac a gymerth y fford gyt ar rodyon ar gwystlon y vryssyaw parth ar charlymaen. Ar dyd hwnnw ry gyuodassei charlymaen oe deuawt. a gwedy gwassanaeth pylgeint ac offeren. y parassei tynnu y bebyll mywn gweirglawd vawr dec. yny lle yd oed y gyt ac ef anneiryf amylder or ffreinc y gyt a rolond. Ac yn dirybud y doeth gwenwlyd vradwr. ac val y bei gywreinyach y twyllei. val hyn y dechreuis y ymadrawd wrth charlymaen. Yachaet y brenhin holl gyuoethawc charlymaen brenhin kyuoethawc. yr hwn yssyd wir yechyt. ac a ryd yechyt y pawb or a yachaer. Llyman agoryadeu saragys y mae marsli yn eu hanuon yt. a llawer o swllt. Ac y gyt a hynny ugein o wystlon bonhedic yth geitwadaeth ar gedernyt y dagneued. Ac y mae marsli yn adolwyn yt nas kerydych ef am algalif y ewythyr. kynyt anuoner yt herwyd dy arch. Canys seith mil o wyr aruawc ac dugant ym gwyd i y gan varsli. ac a gerdassant mywn llogeu ar ffo y ymdeith. ac ar niuer a oed yn ymwrthot a bedyd y gyt ac ef. Ac ni cherdassant mwy no dwy villtyr. pan gyuodes tymestyl arnunt. ac y bu debyccaf gan bawp eu bodi a diheuaf. Pei ynteu ry odiwedassei varsli ef yny holl gyuoeth ef ae vedyant. neu pei ry diagei yr tir or mordwy hwnnw. pei drwc pei da gantaw. ef a anuonit yti. A megys y hanuones marsli attawch trwy y genadeu y hun. y vegys hynny y hadewis wrthyf inheu dyuot yn ych ol chwi y ffreinc y gymryt bedyd yno. a ffyd gatholic. ac y wneuthur gwrogaeth y titheu. ac y gymryt y gennyt y veint a vynnych di y gannyhadu idaw ef or yspaen. yw dala ydan dy vedyant. Da y cwpleeist dy neges. heb y charlymaen. a thitheu a geffy molyant ac anryded mawr. tra vych vyw am y llauur hwnn.

XCVII.—Ac ar hynny kyrn kychwyn a berit eu canu yn arwyd yr llu. a llawenhau a oruc pawb or arwyd hwnnw. a dattynnu eu pebylleu. ac ymbarattoi y eu hynt dracheuyn. a chynnullaw y gyt eu daoed

gwasgarawc. a dodi eu swmereu ar eu meirch. a chymryt eu hynt damunedic dracheuyn. Ac nyt oed vwy no dwy villtir y wrthunt pyrth yr yspaen. pan doeth awr gosper y gymell arnadunt teruynnu eu iwrnei. Ac yna tynnu eu pebylleu ar y maestir. Yn eu hol hwynteu yd oed petwar can mil o bagannyeit aruawc yn eu hymlit yn diarwybot. ac nyt oed bell y wrth y ffreinc yd oedynt hwynteu y nos honno yn ymdirgelu. Y nos hagen a lauur y hynt charlymaen ai rhodes ar hun. a thrwy yr hun honno y dangosset idaw yn amlwc dyuot collet idaw rac llaw am y wyr. Ef a welit idaw y vot ympyrth yr yspaen. val yd oed hagen. a gleif a welei yn y law. ac ar hynny y deuei wenwlyd ar y ystlys. ac ysglyfeit y leif oe law. ac phrydyaw yny vei oll yn drylleu oduwch y benn. Ac ar y weledigaeth honno ny lesteirwys y hun dim ar charlymaen. Ef a welit idaw wedy hynny y vot yn ffreinc. ae vot yn arwein arth yn rwym wrth dwy gadwyn. Ar arth a welei yn rwygaw y dillat. ac yny vrathu yny vreich deheu yn greulawn trwy y kic ar croen hyt yr ascwrn. ac yny gnoi. ac yny yssu. ac yny dryllyaw. Ac yn hynny y gwelei lewpart yn dyuot y wrth yr yspaen. ac yn y gyrchu yn gyndeirawc. a phan dybygei y vot yn ymgaffel ac ef y deuei helygi oe lys ehun. ac erbyn y vrwydyr dros y arglwyd. ac ymerbyn ar llewpart. ay ymdiffyn ynteu yn diffleis. Ac ar hynny etwa nyt ymedewis y hun y charlymaen. namyn kyscu hyt tra barhawys y nos. Ar bore trannoeth kyuodi a oruc. a gwedy galw y wyrda attaw. gouyn udunt pwy a drigyei yn ol yn geitwat ar y llu. Nyt oes o honam ni. heb y gwenwlyd. yn atteb idaw. a allo hynny yn well no rolond. ac nyt oes o honam. nac a veidyo y beich hwn. nac a allo y amdiffyn yn well noc ef. Ac ar hynny edrych yn llidyawc a oruc charlymaen arnaw. a dywedut y vot yn ynvyt dibwyll. a bot yn amlwc bot dryc yspryt yn arglwyd arnaw. Pwy. heb ef. a vyd amdiffynwr ar y blaeneit. os rolond a dric yn geitwat ar y rei ol. Oger o denmarc. heb y gwenwlyd. a obryn yn da yr enryded hwnnw oe nottaedic dewrder. a gwedy clybot o rolond ryvarnu idaw ef o wenwlyd y gwassan-

aeth hwnnw. o deuawt gwr mwyn diuygwl. medylyaw a oruc trwy y weithret y chadarnhau. gan atteb idaw val hynn. A lystat da. mawr a garyat ry obrynneisti arnafi. o varnu ym enryded kymeint a hwnn. ac o gymessuraw vygkedernyt i a llauur kymeint ac ef. A chyt boet llauuryus mi ae kymeraf ef y gan y diolwch. Ac ny cheffir. heb ef. heuyt nac a vynno. nac a veidyo dwyn y gennyf y teilygtawt ry varnwyt ym. A minheu a gymeraf arnaf. heb ef. heuyt adawer vivi y gadw y llu. na chyll charlymaen yn y ol werth keinnawc. yny gwypwyfi ny dialwyf inheu om cledyf. ac om deheu. Ni a wdam dy vot yn dywedut gwir. heb y gwenwlyd. ac nyt oes neb ath atnapo ath amheuo am hynny.

XCVIII.—Ac yna yd aeth rolond y ymdidan a charlymaen. ac y adolwyn idaw dan anhyed ystynnu idaw y breint. rydaroed y wenwlyd y varnu idaw. trwy y bwa aoed yny law. o gwelit idaw y vot yn wiw yr gwassanaeth hwnnw. A minheu a adawaf yti. heb ef. yn gadarn na dygwyd y bwa om llaw i yny gymryt yr llyfyrder. mal y digwydwys y llythyr o law gwenwlyd. Ac ny rodes charlymaen atteb idaw ar hynny. namyn gostwg y wyneb yn trist tu ar dayar. ac ny allwys ymdiffryt rac wylaw. Ac ar hynny y doeth naym tywyssawc ar charlymaen. y lauuryaw canmawl ymadrawd gwenwlyd ae dechymyc val hynn. Arglwyd vrenhin. heb ef. na chyffroa rolond ar lit. oe annoc am ystynnu idaw keitwadaeth yr ol. canyt oes o hyn allan o honam ni a veidyo y divarnu ef o hynny can gwyr y enwi idaw. Anrydeda y gwryanc or anryded llauuryus hwnnw. canys ydiw yny damunaw. ac ystyn idaw ef trwy y bwa yssyd yth law. ac adaw idaw ran da oth varchawclu. val y gallont gynnal y glot ynteu yn ganmoledic. Ac o annoc naym y brenhin a ystynnwys y bwa y rolond. ac ynteu ae kymerth ef yn llawen gan y diolwch. Rolond garu nei. heb y charlymaen. tidi a dric yn geitwat yn ol. ac yny vo dibryderach it eissoes attal gennyt hanner vy marchawclu. Poet pell y wrthyf. heb y rolond. kywilyd kymeint ac y dottwyf vy ymdiret yn amylder riuedi. Digawn yw hynny. y

gyt am nerth i mil o wyr grymus a digono. a nerth rolond ac gledyf ynteu a ryd kyffelybrwyd y anneiryf o lu. Ac odyna ef a wisgwys arueu marchawc ymdanaw. a chyrchu pen bryn a oed yn agos idaw. ac o hyt y ben dywedut val hynn. A vo kedymeith ymi. heb ef. ac a digrifhao hediw o weith gwrawl. ymlynet vivi. Oliuer y ffydlonaf getymeith ef a doeth attaw yn diannot. ac yny ol ynteu y deudec gogyuurd a thurpin archescop. a llawered y gyt ac wynt. or a oed honneit. ac amlwc bot grwndwal kedernyt gantunt. Ac yn un voment. sef yr oed hynny deugeinvet rann awr. yd ymgynnullassant y gyt at rolond ugein mil o wyr da. Pan oed digawn gantaw ynteu caffel mil o wyr grymus. ny a allwys eissoes gwrthlad oc getymdeithas y sawl wyr da hynny yn ymgynnic idaw. Ac yna y rybudyawd Rolond Gwallter y ffydlonaf getymdeith ef. herwyd meint y ymdiret y ffydlonder. ac wrogaeth idaw ymlaen pawb yny mod hwnn. Kerda yn gyflym vy ffydlawn i. a chymer vil o getymeith. a ragodwch y ffyrd. ar mynyded. rac caffel arnam wall. a chaffel collet yn dirybud ygan yn gelynyon. Mi a dylyaf bot yn ufud waredawc yt. heb y gwallter. ac na synnya yn llesc yny gwassanaeth hwnn. A chyn teruynu y atteb. brathu y varch y ragot y mynyded ar ffyrd. y gyta mil o getymdeithyon. Oger o denmarc a racvlaenwys yn geitwat o vlaen y niuer a athoed y ffreinc. ac ychydic o riuedi y gyt ac ef. canyt oed perigyl hayach yny geitwadaeth honno. Rolond ynteu a edewit yn yr yspaen. a llawer gyt ac ef o wyr dewr clotuawr.

XCIX.—A phan yttoedynt yn kyrchu glynneu y mieri. nachaf brwydyr diarwybot udunt trwy vrat gwenwlyd. Mynyded uchel a glynneu issel godywyll adan y mynyded. a fford dyrys gyuyg agarw. y peth a vlinei yn vawr y ffreinc. a oedynt yn adaw pyrth yr yspaen. Ac odyna y gwelynt dayar gwasgwyn. Ac yna y dugant ar gof eu gwraged tec. ac eu plant. ac eu presswyluaeu yn prytwerth yn y gwlat. Ac o achaws hynny kyffroi pawb onadunt ar wylaw. o hiraeth. eithyr y brenhin ehun. Nyt o hiraeth am ffreinc hageu

yd wylei ef. namyn o ryadaw rolond yn yr yspaen. ac ar venegi idaw y perigyl trwy y hun. onys twyllei y vreudwydyon. Naym a ovynnwys y charlymaen py achaws yd wylei ynteu. Ac atteb a oruc y brenhin idaw. rywelet o honaw trwy y hun diruawr gollet y ffreinc trwy wenwlyd. ac vot ynteu yn ofynhau am rolond ae getymdeithyon. a thygu a oruc ef o chollei y gwyr hynny. na deuey ef byth oe gyulawn lewenyd. Ac arganuot a oruc y ffreinc eu brenhin yn wylaw. ac o hynny kyffroi wynteu ar dagreuoed. ac ouynhau a orugant wynteu. a dryc yruerthu am rolond ae getymdeithyon. Ac yn hynny yd oed varsli yn kynnullaw y bopyl. ac ar ymdeith diwarnawt y wrthaw ymgynnull attaw can mil o bagannyeit. A gwedy dyrchauel mahumet y benn y twr uchaf y enrydedu. ae wediaw y adolwyn y ganmawl. ac ganhorthwy am agheu rolond. Eu kychwyn a honnassant trwy trympeu. a chyrn. a pheiryanneu ereill. Kerdet a orugant y saragys. a llenwi y mynyded ar glynneu. a cherdet racdunt. yny welynt arwydon. a marchawclu. ac ystondardeu rolond. Ac ar hynny nachaf nei y varsli yn dyuot attaw y adolwyn idaw. y adu ef yn gyntaf y ymerbyn a rolond. yn y mod hwnn. A vrenhin enrydedus caredic. llawer chwys a llauur a diodefeis i yth wassannaeth di. llawer kedernyt a oresgynneis it. llawer gelyn it a darestygeis it yn ymladeu. Dros y gyniuer llauur hwnnw yd adolygaf yt y ganhyadu ymi ymgyuaruot yn gyntaf a rolond. Ac os hynny a deruyd ny byd gwrhydri ar ymhyo idaw gan ganhorthwy mahumet. yny bo ef yn varw gan vy arueu i. Ar enryded yd oed yny erchi ry ganhyadwys marsli idaw. ac yn gedernyt ar y cannyat ystynu idaw y vanec. A gwedy kymryt oe nei y vanec yn llawen. y diolwch idaw val hynn. A garu vrenhin. heb ef. mawr a enryded rydoeisti ym trwy rybuchet. dyro ym gyt a hynny getymdeithyon etholedic yny vom deudec y gyuaruot y gyt ar deudec gogyuurd o ffreinc. Mivi heb y ffalsaron. brawt y varsli. a ymrodaf ygyt a thydi yny gwassannaeth hwnn. garu nei. ac a gymerwn vi a thi arnam hediw gostwg syberwyt rolond ar deudec gogyu-

urd o ffreinc hyt ar dim. Ac yn diannot y doethant dec ar y deu hynny. a gwiscaw eu harueu. a dodi eu cledyfeu ar eu hystlys. a chymryt eu gleiueu. ac adaw y palffreiot. a chymryt eu hemys aruawc cadarn. a chan kynhwryf mawr dynessau at y ffreinc yn awydus.

C.—Ac ar hynny Oliuer a gigleu twryf y pagannyeit. ac ae menegis y rolond val hynn. A garu getymdeith. heb ef. hyt yd atwenn i. y mae brwydyr barawt ynn. Yr holl gyuoethawc a dywano yn hynny. heb y rolond. Nyt oes na mal na threth a dylyom ni y talu y charlymaen. namyn ymlad drostaw yn rymus. Mwyhaf detwydyt a varnafi. heb ef. caffel achaws a defnyd y dalu y kyfryw treth a honno. Aruerwn ninheu weithon yn ehalaeth or defnyd hwnnw. megys y gweda yr ffreinc. a racdodi ohonam angreifft waratwyd yr rei a vo rac llaw. ymdifferwn gan ymlad yn wychyr syberw. Ac ar hynny trossi ar y tu deheu idaw a oruc oliuer. a thrwy lynn coedawc arganuot toruoed mawr or pagannyeit yn dineu parth ac attunt. A garu getymdeith. heb yr oliuer. wrth rolond yna. A wely di y toryf racw. honn a wna hediw kynhwryf a teruysc mawr yn ffreinc ni. a hynny a wydat gwenwlyt anffydlawn. pan annoges yr brenhin yn hadaw ni yn geitweit. Nyt ef a wnel duw. heb y rolond. tybyaw gwenwlyd oe vot yn anffydlawn ymi. ac ynteu yn lystat ym. Oliuer eilweith a synnwys ar y pagannyeit yn dyuot. ac a dywat wrth y getymdeithyon. A wyr da grymus. y mae y vrwydyr yn ymdangos ynn. Kynhelwch y maes yn wrawl. Nyt y geuyn a dyly neb y dangos y elynnyon. namyn gosged aruthyr. ac wyneb agarw a vynno goruot ar y elyn. Atteb y ffreinc o un vryt uu hwnn. Pwy bynnac. heb wynt. a dangosso y geuyn y elynyon. Bar duw idaw ynteu. Oliuer eilweith a drosses at rolond y ymdidan ac ef. val hynn. Rolond garu getymdeith. heb ef. bychydic yd ym ni herwyd y niuer yssyd yn yn herbyn. a reit oed yn pei rodut lef ar dy gorn yr elifant y alw yn brenhin ae lu yn ganhorthwy yn. Nyt ef a wnel duw. heb y rolond. dielwi y ffreinc trwydofi yn gymeint ac y

gwahodo rolond neb yn ganhorthwy idaw kyn synnyaw brwydyr. pan vu eidaw rolond yn wastat rodi canhorthwy heb negydyaeth. Os y vrwydyr a damweina val y hedewy di. dwrndal vygkledyfi a vyd vygkanhorthwywr. yr hwnn a gerda hediw gan ganhorthwy duw val lluchyaden y dan y pagannyeit. Rolond vygkedymdeith. heb yr oliuer. mi a annogaf yt yr eilweith dodi llef ar yr eliphant. y alw yn brenhin ae lu draygeuyn. val y bo diogel yn drwy y nerth ef dileu o lyuyr y vuched y riuedi hwn o bagannyeit. Poet pell y wrthyf. heb y rolond. tyfu drwydofi gwaradwyd kymeint a hwnnw. nyt amgen ouynhau ohonafi o glybot bygwth brwydyr. a minheu heb ouynhau eiroet kyndrycholder brwydyr. cany bu le dibryderach gennyfi eiroet. no phan vydwn damgylchynedic om gelynyon. a minheu o bop parth. a dwrndal ym deheu yn eu tannu wy mal llucheden vuanllem. Ti am gwely i hediw yn ymlit yr anffydlonyon yn gynluttet. ac y bei lei boen gantunt eu marw. no gwelet dyrnodeu eu hymlynwr. Rolond garu getymdeith. heb yr oliuer. y tryded weith mi a annogaf yt galw charlymaen ae niuer traygefyn o lef yr oliffant. rac colli hediw y sawl wyr da hyn a edewit yth geitwadaeth di. a rac ymhoelut or genedyl anffydlawn honn yr lleoed ry oresgynwyt arnunt kynn o hynn. ac yn gallu yn yscawn eu dileu wy o gwbyl. gwedy yd ymhoelo charlymaen. Ni wnel duw. heb y rolond. y gennyfi gwaratwyd kymeint ac y bo arnaf ouyn lluossogrwyd yr hwn ny allwys lluossogrwyd gwrthwynebu idaw. Ni ellir byth lliwyaw y rolond y gymell o ofyn pagannyeit oe vot yn gornawr. nyt ef a darffo ynteu ymgyffelybu rolond ymrwydyr y helywr. yr hwnn nyt oes na gweith na llauur. namyn gwylltaw bwystuilet or llwyneu o lef y gorn. Gweithret rolond ynteu vyd val y bu eiroet. llad a dwrndal yn gadarn. trychu y marchogyon ar meirch trwyduut. yn eu kymherued. torri y cadeu gwrthwyneb. ac eu tannu. ay sathru adan draet vy march yn deisseu calaned a wnel dwrndal. Ac o hynn allan arbet ym o annoc peth mor waradwydus a hynn. rac bot yn yscael-

ussach yn ketymdeithas o hynny. a thrwy hynny lleihau yn kyvcillach. Mi a arbedaf yt. heb yr oliuer. ac ny chwaneccaafi bellach vy ymadrawd. namyn pa gollet bynnac a damweino yn bellach ny dylyir liwyaw nac cherydu y oliuer.

CI.—Ac ar hynny yd oed gwyrda ffreinc nesnes y eu gelynnyon. ac eu merthyrolyaeth rac llaw yny kyffroi ar dagreuoed. nyt yr ofyn eu hageu. namyn o hiraeth pawb onadunt am y gilyd. Sef a oruc oliuer herwyd y syberwyt eissoes eu hangreifftyaw gan eu hannoc ar damunet brwydyr val hyn. Ha wyrda. heb ef. pei na bei brouedic gennyfi lawer gweith ych gwrhydri chwi. mi a gablwn ych methyant. ac ych dagreuoed. ac ny chredwn eu bot o gygweinyeint. ac ediuarwch. namyn o lyuyrder ac ofyn. Peidwch weithon ac ych methyant. pa gamwed bynnac ry wnel pawb o honawch yw gilyd madeuwch. a chymodwch yn gyfun dagnouedus. ac na vit ohonam o hyn allan a vo ouyn arnaw y lad. yn ymlad tros wlat nef. canys gan golli buched amserawl y kerdir ar uuched tragywydawl. Ufydhau a oruc pawb y dysc oliuer ac ymvadeu. ac ymgerenhydu oc eu hen wydyeu. yr madeu o duw udunt wynteu eu godyant. Ac velly ymdyrchauel eu bryt ar y vrwydyr. hyt nat oed neb onadunt. ny damunei y varw yr crist. yr caffel ohonaw ynteu kyn agheu llad un o elynyon crist. Ac yna y dywat rolond yr ymadrawd hwn. Yr awr honn. garu getymdeith. y dywedeist yr ymadrawd a berthynei ar oliuer. velly yd atwen i dy vot yn etiued mawrydic. ac yn vab maeth y ffreinc. Kyuarwyneb ar ffreinc yd oed varsli vrenhin ar benn mynyd uchel. ac yny getymdeithas petwar can mil o varchogyon. Nyt oed yr un o hynny ny bei idaw march aruawc dewr cadarn. a dogyn kyweirdeb o arueu marchogyon. Ac o hynny yd etholes y brenhin can mil o varchogyon gordethol. y ymerbyn ar ffreinc yn gyntaf. ac attal ar y mynyd y lleill oll gantaw. yny vei reit canorthwy yr lleill. Y gwyr etholedigyon a discynnassant gan ystlys y mynyd. ac yn eu blaen y deudec gogyuurd. Ac yn vlaenaf onadunt hwynteu nei marsli a ffalsaron y ewythyr gynar-

ystlys ac ef. a llunyaethu a orugant eu llu yn deudec ran. a dyuot yn barawt wedy llunyeithu eu bydinoed parth ac eu gelynyon y eu kymryt. Rolond ac oliuer a lunyeithassant eu niuer hwynteu yn vydinoed. ac ymgadarnhau o bawb onadunt hwynteu yn eu harueu. rei a oed eu nerth val yd oed eu dysc. canyt ydoed eu grym yn erbyn y wiryoned.

CII.—A phan welas y pagannyeit y ffreinc wedy ry ymlunyeithu yn vydinoed. ac yn barawt y ymlad. ymgynnullaw a orugant yn deissyuyt o ouyn. o dybygu eu bot yn deu kyn amlet ac yd oedynt. val y mae deuawt gan y rei ofynawc. Ac yna y damunynt eu bot yn olaf. y rei a chwennychynt kynno hynny. herwyd clot ac enryded eu bot yn vlaenaf. A phan vu diamheu gan rolond caffel brwydyr. ymgyuodi y vryt a oruc ynteu ygglewder. a gosged yn llewenyd kyrchu y elynyon. heb vot yn vwy y aryneic no llew dyual bonhedic. pan dyrchauei y wyneb yn erbyn morynyon. Ac yna y dywawt ef wrth oliuer val hyn. A garu getymdeith. y gwyr da hyn yn wahanredawl megys etholedigyon a edewis charlymaen gennym ni. ymladwn ninheu ar pagannyeit ygyt ac wynt a throstunt yn wrawl. val y caffwynt wynteu angreifft o honam ninheu y ymlad yn wrawl. heb giliaw yr neb ryw berigyl. Kyrch ti a gleif. a minheu a dwrndal yny ryuedo pawb. ac yny diffirwythont oc an gwelo yn ymlad. Ac ar hynny turpin archescop a gyrchwys penn bryn a oed ger eu llaw. a galw y ffreinc yny gylch y yrru grym yndunt. a dechreu y ymadrawd val hyn. A wyrda grymus. coffewch panyw y gan grist ych gelwir yn gristonogyon. a megys y kymerth ef diodeueint yroch chwi. velly y dylywch chwitheu diodef ageu drostaw ynteu. a cheissaw y getymdeithas ynteu velly och ageu chwitheu. Disgynnwch y ar ych meirch. ac estygwch ar ych glinyeu a chymerwch ellygdawd y gennyf inheu y viccar ef. Ac na vit anyndiret gennwch hediw. o bydwch veirw. caffel a wnewch coroneu y gyt ar merthyri. A gwedy eu hellwg. a rodi bendith udunt. erchi udunt gyuodi. a gossot yn benyt arnadunt. na ffoynt rac y pagannyeit.

namyn ymerbyn ac wy o dyrnodeu mawr mynych. Ac yna ysgynnu a orugant ar eu meirch. ac yn diogel ganthunt wlat nef. gan yscaelussaw y halltuded dayarawl. oe marw a damunynt. yr caffel buched a vei well. y marw heuyt a damunynt yr caffel rei y llad oc eu gelynyon. Ac yna y dywawt oliuer wrth y ffreinc val hyn. Llyman y pagannyeit yn an kyrchu ni. Paham yd ymarhown nynheu ac wy oc eu kyrchu. a rodi udunt y dyrnodeu kyntaf. Kyrchwn vynyd llewenyd ac ystondard Charlymaen. a dodwn awr arnunt.

CIII.—Ac yn diannot kyrchu mynyd llewenyd a orugant y dodi gawr. a brathu y meirch ac yspardunеu. a chyrchu yr yspaenwyr. Ac ny ffoes y sarasinnyeit. ac velly yd ymgymysgwys y llu ffydlawn ar anffydlawn. Alsarot nei varsli oed vlaenaf or pagannyeit. ac angreifftyaw llu y ffreinc a oruc yn valch val hyn. Y ffreinc anffydiawn. chwi a ymgyuaruydwch a nini. ac a brouwch an nerthoed. drwc ych ketwis y neb a dylyei ych cadw. ynvyt uu charlymaen ych rodi ych colli ygketymdeithas rolond. A phan gigleu rolond y valchder. anniodef vu gantaw. Ac yn diannot o nerth traet y varch kyrchu y syberw. a gossot arnaw a gleif trwy y lit yny daryan. yny vu trwy y daryan. a thrwy y lluryc. a thrwy escyrn y vron. a thrwy ascwrn y geuyn. ae dyrchauel oe gyfrwy. ae vwrw yr llawr. ae ganhebrwng or ymadrawd hwn. ac ef yn dygwydaw. Byd varw gythreul. heb ef. ygyt ath syberwyt. ac nyt ynvyt charlymaen. ac nyt drwc y cymmynnwys charlymaen keitwadaeth y ffreinc ym. cany chyll ffreinc hediw trwydom ni nae chlot. nae syberwyt. Ac odyna annoc y getymdeithyon val hyn. Dwyssewch ar yr anffydlonyon. y damwein kyntaf ry ganhyadawd duw yn. y venegi yn bot yn einym y vudugolyaeth rac llaw. canys ydiw y wiryoned yn ymlad drossom. A phan welas ffalsaron agheu y nei. doluryaw a oruc a llidyaw. A gwedy idaw yscaelussaw kyny bei vyw ony chaffei dial agheu y nei ar y elynyon. racvlaenu y vydin a oruc yn awydus. ac ymoralw ar paganyeit. ac angreifftvaw y ffreinc. a menegi udunt y collei y ffreinc y henryded o

hynny allan. A phan gigleu Oliuer hynny. llidyaw aoruc. a dwyn ruthyr idaw a gleif. pan yttoed yn dywedut geiryeu ac ymadrodyon syberw bocsachus. a thrwy y daryan. ac luryc. a thrwydaw ehun y vrathu. ae vwrw y ar y varch yn varw yr llawr. ae ganhebrwng gan y angreifftyaw o eiryeu chwerw val hyn. Kymer hynny yn obyr am dy vygwth. a thrwy y kyfryw dyrnodeu hynny y catwn ni enryded ffreinc. A gemeit cadarn. heb ef. nac aryneigwch yr anffydlonyon. canys hawd yw goruot arnunt. a pharodach ynt y gymryt agheu noc y rodi. Ac yna yd annoges corsabrin y pagan creulonaf y pagannyeit ereill val hyn. Ymledwch wyr. heb ef. yn erbyn y ffreinc yn wrawl. canys bychan eu niuer. ac na allant wrthwynebu y ninheu. bychydic a dal charlymaen udunt hediw o rym. Ot ymledwch yn da y maent oll yn veirw yn an llaw.

CIV.—Pan gigleu turpin archescop hynny. llidyaw aoruc. a llywyaw y varch y tu ac attaw. a chyrchu yr anffydlonyon. a brathu corsabrin trwy y daryan ae luryc. ac escyrn y vronn. a thrwydaw berued yny vu yr llawr gan diruawr pwys. A phan welas ef oe orwed yn merwy yn anffurueid. ymadrawd ac ef aoruc val hyn yn chwerw. Geuawc vuost anffydlawn. llawer a grymya charlymaen yni yngyndrychawl. ac a dalwys hyt hyn. ac a dal o hyn allan. Dwyssewch yna ac hwynt. heb ef. kyversengwch wy. lledwch y rei marwawl. A getymdeithyon da. y mae y kyflauaneu kyntaf yn adaw yny vudugolyaeth. nyt oes na nerth na grym na dayoni yny lluosogrwyd racw. Ac yna dodi gawr arnadunt hyt y pen o vynyd llewenyd. ac oe awr ynteu gyrru grym a glewder yn holl lu ffreinc. Ac yn hynny gereint a gerart deu getymdeith. gweissyon dewr o ffreinc. a gyrchassant y pagannyeit o gyuundep a dwy leif. a gereint a vrathwys malkabrin. a gerart a vrathwys lannaliff. Ni bu olud a allei eu diffryt yny vu y gleiueu trwy y holl arueu. a thrwydunt chunein. ac y ar eu meirch yr llawr. Ac ar vyrder nyt oed vwy y tygyei yr pagannyeit eu harueu heyrn no gwiscoed lliein. y ymdiffryt rac arueu y ffreinc. Ac ar hynny Oliuer a ymorelwis ae getym-

deithyon. ac ae cannoles val hyn. Da yw yn gwyr ni. heb ef. ac ar nyt ydiw onadunt yn yngyrhaedu a brwydraw. mi a attwen glewder ganedic eu gwlat yndunt. Ac ar hynny engeler o wasgwyn a duc ruthyr y ar varch cadarn y un or pagannyeit a gleif o lawn nerth. yny dorres y daryan ar lluryc. a thrwydaw ynteu berued. ae vwrw yn un cwymp oe gyfrwy yr llawr yn varw. ac yn ol hwnnw rodi cwymp y getymdeith arall idaw yn varw. ae ganhebrwng val hyn. Ymdiret yr awr hon y vahumet. val hyn y keidw ef. ac y ymdiffyn y rei eidaw ef. kymer dy gyfloc yr awr hon yn uffern am wassannaethu yr teu arglwyd hwnnw. Deu oed etwa yn seuyll or deudec gogyuurd y pagannyeit. Margarit. a cernub ac wynteu a llywyassant eu llu yn erbyn y ffreinc. Y Margarit hwnnw y marchawc goreu oed. tec oed ynteu a dewr. ac amyscauyn. a chyfrwys ar varch. a llywyaw y march cadarn aoruc a chyrchu oliuer. a gossot arnaw a gleif yny daryan. yny dyllwys y daryan hyt ar y lluryc diogel. Ac nyt argywedwys yr lluryc. namyn torri yna y wayw gan y mwn. a dodi y gorn wrth y eneu. ac o sein y gorn galw y pagannyeit yr vrwydyr. Ac yn hynny ny orffwyssei rolond o taraw. a llad pwy bynnac a gyfarffei ac ef. ac nyt oed reit eilchwyl y darw a drawei ef vnweith. Tra barhawys y wayw. ac ef yd ymladei. ac ny pharhawys idaw namyn ar un gossot ar bymthec. ar gyniuer kelein a ladawd ac ef o riuedi. A phan daruu y wayw. kyrchu aruer a chanhorthwy dwrndal. A gwedy y dinoethi. lledauwynaw y varch a chyrchu cernub. ac o warthaf y benn dechreu y dyrnawt trwy yr arueu heyrn. a thrwy y pen. ar emennyd. ar mynwgyl. ac y rwg y dwy vron. a thrwydaw berued. a thrwy y kyfrwy. ar march llurigawc hyt y llawr. ae ganhebrwng or ymadrawd hwn. Kymer hynny yggobyr dy enwired. val hynny y gnottaa mahumet canhorthwyaw y rei eidaw.

CV.—Ac odyna y kerdwys rolond ymplith y lleill. ac y lladawd y sawl a gyrhaedei ac wy. o riuedi nat oed hawd y adrawd. namyn val hyn tannu y pagannyeit. mal medelwr cyflym yn medi yt aeduet. Ac ny orffwys-

sei y ffreinc creill heuyt o diua yr anffydlonyon. namyn pob un herwyd y gallei yn ymgyffylybu y rolond. A llawenhau aoruc turpin archescop o edrych arnunt yn hynny. ac eu moli. gan eu hannoc y vot yn well val hyn. Teilwg yw y ffreinc ardelw or gwyr hyn. yssyd yn yscaelussaw eu heneiteu yn y byt hwn. val y gallont ymgadw ymuched tragywyd. Ac yn hynny yd oed oliuer yn ymlit y elynyon a dryll y wayw yny law. ac a hwnnw taraw mawstarot ar awch y helym. yny blygwys y helym trwy y benffestin. yny gymhellwyt y lygeit oe heisteduaeu ymaes. ar emenyd yn redec yn eu hol wynteu. ac ynteu yr llawr yn varw ymplith mil o varchogyon oe getymdeithyon ehun yny gylch. Ac yn ol hwnnw taraw torkin a dryll yr un paladyr. ac ny allwys yr aryf parau gan dyrnawt kymeint a hwnnw. namyn torri yn vil o drylleu. yn wascaredic o bop parth idaw. A phan arganuu rolond hynny. y angreifftyaw a oruc val hyn. A getymdeith da. heb ef. nyt a ffynn y mae reitta ymlad yn y vrwydyr honn. namyn ar cledyfeu. ac yr arueu heyrn. Mae hawtcler dy gledyf di yn da. Ny bu reit ym hyt hyn y dinoethi. heb yr oliuer. ni doeth cof ym ef kevei tra yttoedwn yn ymlit y cwn. vy awyd yn eu llad ar aryf a oed ym llaw. Ac odyna tynnu y gledyf oe wein. ae dangos y rolond y getymdeith. gan daraw yttyen ac ef ar y helym ar penffestin. a thrwy yr arueu oll. a thrwy y gwr ar march hyt y llawr. yny oed ran o bop parth yr cledyf yn wahanedic onadunt. Yn y dyrnawt hwn yd atwein i dy vot ti yn getymdeith y rolond. heb y rolond. ac or kyfryw dyrnodeu hynny heuyt yd heydy getymdeithas charlymaen. ac yd ymgedwy ac enryded. Ac yna dodi gawr a orugant wy ell deu. y ar vynyd llewenyd. ar holl llu yn eu hol wynteu yn gyuun a dodassant awr. Ac ar hynny gereint a gerart y getymdeith a gyrchyssant dimoeth megys yn gyfun. ae vrathu o un onadunt yny daryan. ar llall yny lluryc. a thorri eu deu wayw y gyt yndaw. ae vwrw y ar y varch yn varw. Ac ar hynny y lladawd turpin archescop eu dewin. yr hwn a dwyllwys y dewin dabaeth y agheu yna. Ymlad

a orugant y deu lu yn anhebic hagen. y neill yn llad. ar llall yn diodef eu llad. ac yn llauuryaw y amdiffyn rac eu llad. Rolond. ac Oliuer. ar archescop yn gluttaw ac wy yna. ar deudec gogyuurd. ar ffreinc ereill heb orphwys yn tannu y bydinoed gwrthwyneb.

CVI.—A phan welas y pagannyeit nat oed neb ryw amdiffyn na brwydyr. na chadernyt. nac arueu a dyckei udunt rac eu llad. y kymerassant ffo ehun yn diogelaf medeginyaeth udunt rac agheu. a dangos eu keuyn yr ffreinc. ac adaw y maes. Ac eu hymlit aoruc y budugolyon udunt heb damunaw carcharoryon o neb onadunt. angen no thrwy eu hagheu. A llawen orawenus vu y ffreinc o gaffel y vudugolyaeth gyntaf. ac eissoes y dyghetuen a gymysgwys petheu gwrthwyneb yr rwyder hwnnw. canys gorthrymder gelynyon o newyd a doeth attunt yn diarwybot. y rei a oed vlin o ymlad. ac eu harueu yn vriwedic. bychan eu hymdiret yndunt. Oia duw meint y collet a doeth yr ffreinc yna o vrat gwenwlyd. y sawl ar veint o ganhorthwywyr a golles charlymaen . Yn y lle hwnnw y mae etwa collet y gwyr hynny yn parhau. ac eu heisseu yn ymdangos herwyd eu llwybyr yn amlwc. Oia duw. mor da y cauas y bradwr yny diwed tal y anffydlonder ymparis. ymherued eu gwlat ehun y barnwyt yr groc ar y decuet ar hugeint oe oreugwyr. Ar brenhin. kyt bei drist. a gymerth y vrawt honno. ac y peris y chwplau o weithret. ac velly kyt bei gwrthwyneb gantaw. a dialwys y gollet arall ac a didanwys y dolur trwy dolur arall. Or can mil hagen or pagannyeit ry doeth yn gyntaf am ben y ffreinc ni diegys yr un namyn margarit ehun. a hwnnw a datcanawd y varsli aerva y wyr. Ac odyna marw vu ynteu. canys briwaw ry wnathoed. y daryan ae harwest etwa am y dwrn. a thorri y wayw. a briwaw y luryc. a thorri y helym. ae benffestin. a briwaw y ben. a phedeir gweli yn y gorff. ae gledyf noeth yny law yn waetlyd yd edewis y maes yn lladedic hayach heb vawr geryd. ac y ffoes nyt yn anadwyn. ac adaw y gan mil o gedymdeithyon yn veirw wedy ry lad. A gwedy dyuot margarit rac bron marsli vrenhin yn y wed honno

nyt val gwr llwfyr. a ffoawdur. y gyghori a oruc val hyn. Marsli vrenhin yr yspaen. heb ef. reit yw yt yr awrhon a thi ath niuer marchogaeth yn erbyn y ffreinc ath holl lu yn diannot. canys o gellir goruot arnadunt yr awr hon y mae hawssaf. Briwedic yw eu taryanneu. a briwedic eu cledyfeu. ac eu gwaywar. a llawer o varchogyon dewr onadunt ry dygwydassant yn yr ymlad. a blin ynt hwynteu o lauur yn an llad ninheu. a llawer gwedy eu gwanhau. ac eu diffrwythaw yn vawr oc eu gwelieu. a choll eu gwaet. Ac wrth hynny yn diannot y mae dechreu brwydyr ac wynt. tra vo hawssaf goruot arnadunt. yn diannot y mae dial ar rei syberw agheu a gwaet an gwyr ninheu.

CVII.—A gwedy ymadrodyon y gennat. yn diannot y paganmyeit a wisgassant eu harueu. ac a ymlunyeithassant yn vydinoed. A marsli ac eu tywysswys ar hyt glyn coedawc. val y gellynt yn dirybudyach dyuot amben y ffreinc. A phan yttoydynt yn gyuagos yr ffreinc y dywawt marsli wrth y niuer val hyn. Rolond. heb ef. yssyd cadarnaf gwr a goreu gwyr y gedymdeithyon. a chany thyccya brwydraw or neilltu udunt. reit yw lunyeithu brwydyr o bop partl. udunt y eu gorchyuygu. Myvi heb ef. a drigaf y dan y bryn hwn. a deg mydin gennyf. Ac aet grandon. gwr dewr yw hwnnw. a deg mydin ereill gantaw y ymerbyn ar ffreinc. Ac a chyghor y brenhin y kytsynnywys pawb. Ac yna y gelwit grandon at y brenhin y rodi idaw arglwydyaeth ar y deg bydin hynny. ac ystondard eureit hynot o gwbyl. Ac y dan y bryn hwnnw y trigwys marsli ae niuer. a grandon ynteu ae deg bydin o hyt traet y meirch a gyrchassant y ffreinc. a honni eu kychwyn o vil o gyrn. A phan doeth y godwrd hwnnw at y ffreinc kythrudaw a wnaethant o darogan eu hagheu. a chwynaw pob un wrth y gilyd onadunt. Ac yny gwynvan honno eu didanu aoruc yr archescop udunt. gan adaw llewenyd gwlat nef yr goreu a ymladei onadunt. ac adaw poeneu uffern yr neb a ffoei ohonunt. Ac ymgadarnhau ar hynny aoruc pawb onadunt. ac ymadaw yn gyuun hyt na ffoynt vyth. Ac ar hynny

cliborinus y pagan cadarnaf or byt a racvlaenwys y getymdeithyon. a dwyn ruthyr y engeler o wasgwyn. ac vrathu a gwayw trwy y daryan ac luryc a thrwydaw ehun. a digwydaw y ar y varch yr llawr. a buched tragywyd a gymerth engeler. Ac ar hynny y budugawl a dodes gawr. hawd yw goruot. heb ef. ar y ffreinc. Ymledwch getymdeithyon. a chan ymlad torrwch vydinoed y ffreinc. Ac ar hynny ymoralw aoruc rolond ac oliuer. A getymdeith da. heb ef. a wely di meint y collet ry damweinwys yn ni rylad engeler. Ni wn ni. heb yr oliuer. medeginyaeth wrth y collet hwnnw amgen noe dial yn vuan. gan ganhorthwy duw nyt annodir y dial ynteu. Ac ar hynny dyrchafel y gledyf yn waetlyd uch y ben. a chyrchu cliborin oe lawn aruaeth. ac ny chauas y gledyf neb gohir. nac yn yr arueu. nac yn y gwr. nac yn y march. yny vuant yn dwy ran. Ac yn ol hwnnw llad alfacet a hen vlaccaud. ac ar un tu llad seithwyr yn dial yr un. Ac yn ol hynny Maldabrwn y pagan enwiraf. ac a dywedir rygaffel o honaw gynt caerusalem trwy vrat ar dineu gwaet o honaw trwy greulonder yn temyl y padriarch. A brathu y varch a oruc ac ysparduneu. a chyrchu samson a gleif ay vrathu trwy y arueu. a thrwydaw y hun. yny vyd y ar y varch yr llawr yn varw. ar eneit detwyd hagen yn kerdet ar vuched didramgwyd.

CVIII.—A phan welas rolond samson yn varw. dolur a gymerth y gyt a llit. a brathu y varch y gyrchu yr anffydlawn y ar y ystlys. ac taraw oe wregys y vynyd trwy y arueu. a thrwydaw y hun hyt y llawr. ac oe wregys y waret yn marchogaeth y march. Ac yna heuyt y collet ansel gwr grymus o ffreinc. Ae eneit a gyrchwys gedymdeithas engylyon. Ac ar hynny turpin archescop a vrysswys y dial hwnnw ar valquidon ry ladyssei. a thrwy y taryan. ar lluryc. ar arueu ereill. ac ysglyuyeit y ben y ar y gorff. Ac yr hynny corff yr anffydlawn yn ymgynhal y varchogaeth heb y ben. yn hir herwyd y grym. ar angerd ry aruaethassei yn y vywyt. Ac ar hynny grandon tywyssawc ymladeu y pagannyeit a duc ruthyr y ar y varch awydus y ereint.

ac vrathu a gwayw trwy y arueu. a thrwydaw chun a rodi cwymp idaw yr llawr y ar y varch yn varw. ar eneit detwyd eissoes yn kymryt buched rac llaw hep ouynhau. Ac ar hynny llad engeler y getymdeith val y bydynt getymdeithyon yn varw. val y buont yn y byt yma. ac yna y lladawd y pagannyeit ar un tu brengar. a gwimwnt o saxonia. ac astorius gyt ac wy. Ac yna y rodes y pagannyeit gawr ar y cristonogyon. ac wynteu a wybuant o un vryt bot y pagannyeit yn mynet drostunt. Ac yna y kyffroes rolond ar lit. a phan arganuu grandon ef yn lletauwynaw tu ac attaw. ffo aoruc. ae ragot a oruc rolond idaw. ac ef ae trewis a dwrndal. vny vu y gwr. ar march. yn dwy ran o bop parth y dwrndal. Ar dyrnawt hwnnw a lawenhaawd y cristonogyon. ac a tristaawd y pagannyeit. A gwedy llad y tywyssawc y ffoassant. ac eu hymlit a oruc rolond udunt ae wyr. ac eu adaw yn danvaeu. Canys mwy lawer a las yno no riuedi y rei ae lladawd. Ac yna y digalonnet y pagannyeit. hyt na ellynt wy gynhal eu harueu. Ac yna y cannasant y kyrn. ac ar kyrn yd ymladassant. ac velly y cwplaassant y vrwydyr trwy y kyrn y gnotteit annoc y gwyr yny vrwydyr.

CIX.—Ac velly y llas y pagannyeit. ac ychydic onadunt a diengis a ffoassant ar varsli. Ac nyt oed lei eu houyn yno. nac rac bron rolond ae lu. A thra welei rolond wy. ef ae hymlittyawd. a gwedy na welei ef neb yny gylch. ef a dywanawd ar sarasin du diffygyawl yn llechu y mywn llwyn. ae daly a oruc. a nydu pedeir gwialen. a gwneuthur petwar reuawc. ae rwymaw wrth bren yn diffleis a gwedy y rwymaw. mynet y bryn a oed agos idaw. Ac odyna ef a welei lawer or sarasinnyeit y gyt. ac ymhoelut a oruc y lyn mieri. y lle y kyrchei pawb or a vynnei adaw pyrth yr yspaen. Ac yna canu y gorn. ac ef a ymgynnullawd attaw yno amcan y gannhwr o gristonogyon. ac a hynny ygyt ac ef y doeth yr lle yd oed y sarasin yn rwym. Ac yna y tygawd rolond y lw mawr y lladei ben y sarasin. ony delei y venegi idaw y lle yr oed varsli. ae dangos idaw. canyt attwaenat rolond varsli yna etwa. Ac yn dian-

not rac y lad yd aeth y sarasin y dangos idaw varsli. ac o bell dangos y arwyd. a march coch mawr adanaw. a tharyan gronn oed arnaw. A rodi y vryt aoruc rolond arnaw. a chyrchu y vydin yn hy. ar hynn a oed o wyr ganthaw yn diuygyl. Ac arganuot a oruc rolond yn eu plith gwr a ragorei racdunt. a chyrchu aoruc rolond hwnnw. ae lad ar un dyrnawt. a ffo aorugant wynteu yna hwnt ac yma. vry ac obry. Taraw a oruc rolond yn eu hol. ac eu llad ac eu bwrw. ac eu hyssigaw. ac arganuot a oruc varsli yn ffo. ae ymlit a oruc rolond idaw ae lad. ac ny diengys un gwr o wyr rolond o hynny o gyfranc. namyn rolond e hun. gwedy y vrathu a phedeir gleif. ae vriwaw a mein. ae yssigaw.

CX.—A phan gigleu beligant hynny. yr eil brenhin or pagannyeit. disgreth varsli yn dygwydaw. ffo aoruc ynteu. ac adaw y wlat. Teodoric a bawtwin a rei ereill or cristonogyon oedynt yn llechu rac ouyn ymywn llwyneu. ac ereill a adoed yn ol charlymaen y byrth yr yspaen. ac neur daroed y charlymaen adaw aoed dyrys. a pherigyl or ffyrd. a dyuot yr diogelwch heb wybot dim or a daroed yn ol. a blinaw a oruc rolond gan bwys yr ymlad. a chan rodi y dyrnodeu mawr a chymryt y bratheu agheuawl a gawssei. A dyuot velly a oruc drwy drysswch a llwyneu hyt y pen issaf y byrth ciser. Ac yno y disgynnawd ef y ar y varch o dan bren wmbyr ymywn gweirglawd dec. a maen marmor wedy y gyuodi yny seuyll yn emyl y pren. a thynnu y gledyf aoruc oe wein. dwrndal y enw. Sef oed hynny. dyro dyrnawt calet. a dywedut aoruc wrth y gledyf val hyn o ymadrodyon dagreuawl. Or cledyf teckaf a gloywhaf. a gwedussaf. y kyuartalaf y hyt ae let. y gwynhaf a theckaf y dwrn o ascwrn moruil. ar groes eureit yny deckau. ac aual or beril teckaf ar y dwrn. ar canawl eur gwerthuorussaf yndaw. a dirgeledic enw duw. alpha et omega. yn ysgythredic yndaw. Y blaen llwydyannusaf. a mwyhaf y glot o nerth dwywawl. Pwy bellach a aruer o honot. pwy a vyd perchennawc arnat ti bellach. Y neb a vo medyannus arnat ny orchyuygir vyth. ny byd bygwl. ny chryn yr ouyn neb. Nyt

aryneigya yr ellyllgerd na chythreulyaeth. namyn gwastat diafyrdwl yd aruer. a dwywawl nerth yn damgylchynedic o nerth. ac ysprydawl ganhorthwy. a thydi y lledir y sarasinnyeit ar ny las onadunt. Clot y duw a ardercheueist. or gyniuer gweith y dieleist gwaet yn harglwyd ni iessu grist. yn trychu y pagannyeit. ac ydewon. A thydi y teruynir gwironned. a chyfyawnder. a thydi y trychir yr aelodeu a letrattaho. Or cledyf hawssaf ymdiret idaw. or goreu y awch. or llymaf or cledyfeu. Or cledyf ny chaffat eiroet y gyffelyp. ac ny cheffir byth. Y neb ath oruc. ny oruc na chynt na gwedy dy gystal. Nyt aeth yn vyw yd anwaedit arnaw yr bychanet y dyrnawt. Os marchawc llesc ofynawc ath geiff. neu sarasin. neu dyn anffydlawn. ys mawr a dolur yw gennyfi hynny.

CXI.—A gwedy yr ymadrawd hwnnw. rac ouyn dygwydaw y gledyf yn llaw sarasinnyeit. taraw tri dyrnawt aoruc ar y maen marmor. yny vyd y maen yn drylleu hyt y daear. yn dyargywed yr cledyf. Ac yna y rodes lef ar y gorn. y edrych a delei neb attaw or cristonogyon aoedynt yn llechu yn y llwyneu. neu a glywei neb or a athoedynt y byrth yr yspaen. val y delynt wrth y agheu y gymryt y varch ae gledyf. ac ymlit y sarasinnyeit. Ac yna y cant yr eliphant y gorn yn gyngadarnet. ac yny holltes y gorn yn deu hanner. a thorri y dwy waetwythen. ac ef a dywedir torri gieu y mynwgyl idaw yna. A llef y corn a duc agel o nef odyna hyt y lle yd oed charlymaen yn glyn y mieri. wyth milltyr y wlat yno. y tu a gwasgwyn. y lle yr oed charlymaen yn pebyllaw. Ac yn diannot y mynassoed charlymaen ymhoelut oe nerthau. Nac ef. arglwyd. heb y gwenwlyd. Cann oed kyfrin ef am agheu rolond. Gwybyd di. heb ef. or achaws lleiaf y kenit y corn. ac nat reit idaw ef wrth dy ganhorthwy di. namyn hely anyfeileit gwyllt y mae. ac am hynny y cant y corn. Ac o gyghor y bradwr y tewit yna am rolond. ac yna y dywanawd bawtwyn y vrawt ar rolond yn y lle yd oed yn ymgreinaw. ac yn damunaw dwfyr. ac nys cauas y vrawt idaw yn un lle. Ac yna erchi y vendith a oruc

y vrawt. ac ysgynnu aoruc ar y march rac y gaffel or sarasinnyeit. a mynet yn yd oed charlymaen. A phan aeth bawtwyn ymeith. y doeth attaw ynteu teodoric. ae gyffessu. ac dysgu y ymeiryawl a duw.

CXII.—Ac neur daroed y rolond y dyd hwnnw kymryt corff y arglwyd. a chyffessu yn llwyr wrth offeirieit. canys hynny oed eu deuawt y dyd yd elynt y vrwydyr. kyffessu a chymryt kymun. Ac ymhoelut y wyneb ar y nef a oruc rolond. a dywedut val hyn. Arglwyd grist. yr kynnal dy dedyf di. ath cristonogaeth y deuthum i om gwlat y alltuded aghyfyeith. a thrwy dy nerth di ath ganhorthwy arglwyd. y gorchuygeis i lawer o sarasinnyeit. ac y diodefeis anneiryf o dyrnodeu. a bonclusteu. a chwympeu. a gwelioed. a chellweir. a gwaradwyd. a blinder. ac oeruel a gwres. a newyn. a sychet. a gouut. a phoen. Y titheu arglwyd y kymynnaf inheu vy eneit. val yd estygeisti erofi. ac yr cristonogyon y byt. yth eni or veir wyry. a diodef ar y groc. ath gladu. ath varw. ath gyuodi y trydydyd. ath ysgynnu ar y nef. y lle nys edeweist eiroet o gyndrycholder dy allu di. Velly arglwyd y teilygych ditheu vy rydhau inheu am eneit y nef rag agheu tragywyd. A chyfadef yw gennyf inheu vy mot yn bechadur camgylus. eithyr y mod y mae cannyat y dywedut. A thitheu arglwyd. val ydwyt trugaroccaf madeuwr pob pechawt. ac a drugarhaa wrth bawb. ac ny cheissy di arglwyd gan ediueiryawc. namyn y ellwg oe holl godyant. ae bechodeu. yn yr un awr yd ucheneittyo. ac ymhoelo o honaw. A thi a vadeueist yr wreic a dorres y phriodas. ac a agoreist borth paradwys yr lleidyr yn kyffesu yny groc. Na naccaa ditheu vinheu arglwyd o vadeu ym vympechodeu. a pha beth bynnac a becheis i yth erbyn di madeu ym. a llehaa vi y orffwys dragywyd. canys tydi arglwyd yssyd greawdyr yr holl greaduryeit. a thi a dywedeist arglwyd. bot yn well bywyt pechadur noe agheu. Mi a gredaf arglwyd yt om holl galon. ac a gyfadeuaf am tauawt. can wyt yn mynnu dwyn vy eneit or vuched hon y vuched dragywydawl. ar synwyr yssyd gennyf yr awr hon a amgena o gymeint o

ragor y corff rac y cysgawt. A chan dynnu y groen ar y gnawt am y dwyvron. a dywedut val hyn gan dagreuoed cwynuanus. mal y datcanawd teodoric wedy hynny. Arglwyd iessu grist vab duw. a mab y wenuydedic veir wyry. mi a gyfadeuaf om holl galon. ac a gredaf dy uot yn brynwr arnaf. ar dyd diwethaf y kyuodaf or dayar. Ac yny cnawt hwn yd edrychaf ar duw yachawdyr pob eneit. A their gweith y dywawt yr ymadrawd hwnnw. gan ymauael ae gnawt yghylch y dwyvron. Ac yna dodi y law ar y lygeit. a dywedut val hyn. Ar llygeit hyn mi a edrychaf arnaw. Ac agori y lygeit a oruc. ac edrych ar y nef. a chroessi y dwyvron ac holl aelodeu. a dywedut val hyn. Ysgaelus yw gennyf pob peth dynawl bellach. canys yr awr hon y gwelafi peth ny welas llygeit. nys gwerendewis clusteu. nys ysgynnawd yghalon dyn y peth a darparawd duw yr neb ae caro ef. A derchauel y dwylaw a oruc ef dros y rei a dygwydassei oe getymdeithyon yn y vrwydyr honno. a gwediaw gantunt val drostaw y hun. can doethant y alltuded y wrthlad sarasinnyeit. ac y gynnal dy enw. ath dedyf gristonogawl. ac y dial dy waet. Ac y maent yma yn gorwed gwedy eu llad o sarasinnyeit yn ymlad drossot ti. A dilea yn drugarawc arglwyd manneu eu pechodeu wynt. a rydhaa eu heneiteu y wrth boeneu uffern. ac anuon dy archegylyon kyssegredic yn eu kylch. oc eu diffryt rac tywyllwch. ac eu dwyn y deyrnas nef. y gytwledychu ath verthyri di. val y gwledychy ditheu y gyt ar mab ar tat ar yspryt glan. heb dranc. heb orffen. Amen.

CXIII.—Ac yn hynny a theodoric yn ymadaw ac ef yny gyffes. ar y wedi honno y kerdawd eneit rolond oe gorff. ac y duc yr egylyon ef y orffwys dragywydawl. y lle ny byd na thranc na gorffen. gyt ar merthyri val y haedawd. ae gwynaw val hyn. Diwyllwr y temleu. Kynydwr kiwdadoed. Medeginyaeth diogel y ovidyon gwlat. Gobeith ysgolheigyon. Amdiffyn morynyon. Ymborth eissywedigyon. Hael wrth bellenigyon. Doeth y bwyll. ac o anyan. Ffynnawn ygneidyaeth. Prud o gyghor. Gwar y vedwl. Gwrawl y weithret. Eglur y

ymadrawd. Caredic gantaw pob dyn. val pei brawt idaw vei pob cristyawn. Ac yn ol y volyant ynteu poet tegwch yn marchogaeth. A phan yttoed eneit rolond verthyr yn mynet oe gorff. hanner mei chun. yd oed turpin archescop yn canu offeren or meirw y rac bron charlymaen. sef y doeth idaw val llewyc. ac yna y clywei cor o egylyon yn canu. Ac ny wydyat ef beth oed hynny. A gwedy kerdet goruchelder nef onadunt. Ynachaf traegeuyn bydin. ual gwyr a delei o gyrch ac anreith gantunt. yn mynet heibyaw. ac ymatteb ac wy aoruc. a gouyn udunt beth a arwedynt. Marsli. heb wy. ydym ni yny dwyn y uffern. ach cornawr chwitheu y mae mihagel yny dwyn y paradwys. a niver mawr gydac ef. A gwedy daruot yr offeren y dywawt turpin hynny ar vrys y charlymaen. Bit hyspys. heb y charlymaen. y mae eneit rolond y mae mihagel yny dwyn y nef. a llawer o gristonogyon y gyt ac ef. Ar diefyl. heb ef. yssyd yn mynet ac eneit marsli i uffern. Ac ar hynny nachaf bawtwyn yn dyuot ar charlymaen. brawt rolond. ac yn dywedut idaw cwbyl o damwein rolond. a march rolond gantaw.

CXIV.—Ac yn diannot ymhoelawd charlymaen ae holl lu. Ac yn gyntaf dyn or llu charlymaen a dywanawd ar rolond. yny lle yd oed ae dorr y vynyd. ae dwyvreich yn groes ar y dwyvron. Ae gwynaw a oruc drwy igyon ac ucheneidyaw. ac wylaw. a diwreidyaw blew y varyf. ae wallt. a dywedut val hyn o hyt y ben. Or vreich deheu ym corff i. y varyf oreu a uu. a thegwch holl ffreinc. ae kedernyt. ae hyder. ae hamdiffyn. Cledyf kyuyawnder. gleif ny phylei. lluryc aghyffroedic. penffestin llewenyd. helym milwryaeth. kyffelyb o glot y iudas machabeus. un gedernyt a samson. un ryw y angeu ac un saul vrenhin a ionathas. Y marchawc gwychaf a grymussaf yn ryuel. a doethaf ymplith llu oed. Distryw sarasinnyeit. mawred yr ysgolheigyon. amdiffynnwr cristonogyon. Kynheilat ymdiueit. a gwraged gwedwon. Ymborth achenogyon. Kynydwr eglwysseu. Kyffredin ymrodyeu. ketymdeith y bawp. tywyssawc lluoed ffydlawn. ac ar un geir blodeu. a

hyder achwyn holl gret yn erbyn eu gelynyon. A phan y dugum i dydi yr gwladoed hyn. pa delw y gallafi edrych arnat ti yn varw. paham na bydaf varw inheu y gyt a thydi. Gwae vi rac trueni. py wnafi bellach. Buchedoccaa di bellach gyt ac egylyon. ar merthyri. ar seint. a minheu amdanat ti bieu y kwynaw ar hiraeth. ar galar. ar trueni. val y bu cwynvan y davyd am saul. a ionathas. ac absalom. A thydi yssyd yn mynet. a minheu yssyd yn trigyaw yn drist oualus.

CXV.—Ac or kyfryw gwyn hwnnw kwynaw rolond y tra vu dyd aoruc. A deunaw mlwyd ar hugeint oed y dyd y llas. ac yny lle yd oed rolond yn varw. y tynnassant eu pebylleu y nos honno. ac iraw corff rolond a wnaethpwyt ac ireideu gwerthuawr. nyt amgen myrr. ac olew. a balsami. a gwneuthur arwylant mawr idaw o ganueu a chwynvaneu a gwedieu. a thapreu kwyr. a thaneu. a goleuni. ar hyt y coedyd. ar llwyneu yr enryded y rolond yn hyt y nos honno. A thrannoeth y bore gwedy gwisgaw eu harueu amdanadunt. mynet a orugant yr lle y buassei y vrwydyr. parth a glyn y mieri. Ac wynt a gawsant yno eu gwyr yn gelaned. ac ereill yn annobeith o vratheu agheuawl. Ac yno yd oed oliuer yn varw ae dorr y vynyd. ar y ystyn. gwedy y rwymaw a phetwar reuawc. a phetwar pawl drwydunt yn y dayar. Ac oe vynwgyl hyt y ewined wedy y vlingaw. ae vreicheu. ae dwylaw. a gwedy y ffenestru drwydaw a phob ryw arueu. Ny ellit adrawd y kwynuan ar drycyruerth oed yno. canys ef a glywit eu griduan. ac eu godwrd yn llenwi y glyn o leuein. Ac yna y tygawd y brenhin yr brenhin holl gyuoethawc. na orffwyssei o ymlit y pagannyeit yny ymordiwedei ac wynt. Ac yn diannot mynet a orugant odyno yn eu hol. Ac yna y seuis yr heul megys yspeit tri diwarnawt yn digyffro. ac y gordiwedawd wynt yglan auon ebra. ger llaw cesar augustam. A mynet a oruc yn eu plith. megys llew dywal a uei hir heb vwyt. A gwedy llad onadunt pedeir mil. ymhoelut a oruc drachefuyn hyt y glyn y mieri. a pheri kynnullaw y kelaned oed yno. ae dwyn ganthaw yn yd oed corff rolond.

CXVI.—Ac yna yd amouynnawd charlymaen oed wir ar wenwlyd wneuthur o honaw vrat rolond ae wyr. Ac yn diannot dodi deuwr y ornest y dangos y wiryoned am hynny. nyt amgen theodoric dros charlymaen. a phinabel dros wenwlyd. Ac yn diannot y llas pinabel. ac yna y peris charlymaen rwymaw gwenwlyd wrth petwar meirch cadarnaf or llu. a dodi petwar gwyr arnadunt. ac eu kymell y bedeir ban y byt. pob un onadunt yggwrthwyneb oe gilyd. ac y velly y cauas gwenwlyd y angeu. Ac yna iraw a orugant galaned y gwyr enwawc oll a myrr ac a balsami. ereill onadunt a halltwyt a halen. ac a ducpwyt y ffreinc. Ac yd oed dwy vynwent bennadur kyssegredic. un yn yr alatlen. gwedy y chyssegru o seith escyb. ac yny rei hynny y cladwyt y ran vwyaf or calaned. A chorff rolond a ducpwyt yn enrydedus hyt ymblif. ac yn eglwys seint rwmin y cladwyt. a baryssei y hun y hadeilat. A chanonwyr a ossodet yndi. ae gledyf a ossodet uwch y ben. ar eliffant y gorn a rodet is y draet. yn lle uchel yr enryded idaw a molyant a chlot. A gwedy daruot hynny. y rodes charlymaen deudegmil o ugeineu o aryant. ar riuedi o vyssaneu eur. a gwiscoed anrydedus. a bwyt a diawt yn didlawt y achenogyon. Ar tir ar dayar ar seith milltir yghylch eglwys seint rwmin ar castell ar llys ac a perthynei wrthunt. ar mor heuyt. a hynny oll o garyat rolond. Ac ef a rodes y ganhonwyr y lle hwnnw na bei arnadunt neb ryw geithiwet vydawl. namyn rodi dillat unweith pob blwydyn rac eneit rolond. kyuenw y dyd y llas. y deg achenawc ar hugeint. ae porthi y nos honno. A chanu dec sallwyr ar hugeint a dec offeren ar hugeint yn anryded y rolond ae niuer a verthyrwyt y gyt ac ef yn yr yspaen. val y bydynt rannawc ar y coroneu. Ac wynt a adawssant ar eu llw wneuthur hynny.

CXVII.—Ac ar hynny yd aeth charlymaen o vlif hyt yn vien. ac yno y bu yn gorffwys ychydic. yn kymryt medeginyaeth oe glwyueu ae vratheu. Ac odyna yd aeth y baris. ac yna y goruc kwnsli yn seint dynys. oe dywyssogyon ac escyb. yn eglwys seint dynys y diolwch

y duw ar sant y nerth ar grym a rodassei y estwng y pagannyeit. Ac yna y rodes ef holl ffreinc yn darestyg-edic y seint dynys. val y rodassei bawl ebostol a chle-mens bap. a orchymynassant gynt yr brenhined ar tyw-yssogyon uvudhau yr eglwys honno. a rodi pedeir keinnawc pob blwydyn o pob ty y adeilat yr eglwys. ac a ellygawd pob caeth yn ryd yr talu y treth honno. ar llawenaf ae talei a elwit ffranc seint dynys. Ac odyna y gelwit y wlat honno ffreinc. a chynno hynny gallí oed y henw. sef yw deall yr enw ffranc ryd o geithiwet pob kenedyl. canys wynt a dylyynt vot yn bennaf. Ac odyna yd aeth charlymaen hyt y lle a elwir dwuyr y grawn. parth a leodin. ac ef a beris wneuth-ur enneint dogyn y wres heb gilyaw yn dragywyd o geluydyt ac ardymher. Ac eglwys a adeilassei y wyn-uydedic veir a adurnawd o newyd o eur ac aryant a dotrefyn eglwyssawl. a pheri ysgriuennu yndi ac ysgythru y mywn neuad ar y parwydyd. yn llythyr a delweu eureit ystoryeu hen dedyf oll. ac ysgythru mywn neuad idaw ynteu oed yno hynny oll. a dodi cwbyl oe ymladeu yn yr yspaen. ar seith geluydyt y gyt a hynny o enrydedus kywreinrwyd.

CXVIII.—Granadec gyntaf a ysgriuennwyt. canys hi yssyd vam y keluydydeu. a hi a dysc pa sawl yssyd o lythyr. a pha delw yd ysgriuennir pob ymadrawd. a rannu y sillafeu a vo yndaw. a thrwy y geluydyt honno y dyeill y lleodron yn yr eglwys pwyll yr ymadrawd a darlleont. ar nep ny wyppo honno darllein yr ymadrawd a wna ac nys dyeill. vegys y neb ny bo yr agoryat gantaw. ny wyr beth a uo yn y llestyr ar clo arnaw yny dirgelu. Mussyc a ysgythrwyt yno. a honno a dysc keluydyt y canu. a thrwydi y teckeir gwassanaeth yr eglwys. ac y dysc y cantoryeit yr organ. ac ar ny wyppo honno. breuu a wna val eidon. Y gradeu ar pynckeu nys gwybyd. namyn val dyn a dynno ar vem-rwn lluneu wrth linyawdyr gyrgam. kyn agkywreinet a hynny yd ellwg ynteu y lef. A thrwy honno y dychymygwyt a vu o gerd delyn a chrwth. a thympan. a phibeu. ac nyt oes yndi namyn pedeir llin ac wyth

don. a thrwy y rei hynny y dyellir y petwar nerth a berthyn ar corff. ac wyth obrwy yr eneit. ae boned oe dechreu a gaffat o gywydolyaetheu egylyon. Dilechtit a ysgythrwyt yn neuad y brenhin. honno a dysc dywedut yr ymadrawd. a dosparth gwir a geu. ac a dysc amrysson or ymadrawd ae dyall. o byd yndaw dywyllweh. Rethoric oed yno. honno a dysc dywedut yr ymadrawd yn gyuyawn. ac yn llwybreid. ac yn kyfreithawl. huawdyl a dosparthus vyd ae gwypo. Geometria a ysgythrassit yno. honno a dysc messuraw y dayar. y dyffryned ar mynyded. ar glyneu ar moroed ar yspasseu ar milltiroed. ar neb a wyppo honno yn gyfyawn. pan edrycho let y vrenhinyaeth. ef a wybyd pa sawl milltir. neu pa sawl gwrhyt. neu pa sawl troetued a vo yndi o hyt a llet. ac velly am vaes neu kymwt. neu dinas. Ef a ednebyd pa sawl troetued a vo yndaw. a thrwy honno y kyuansodes yr amherodron rufein y milltiroed. ar ffyrd or dinas pwy y gilyd. Ac o honno y llauurya yr emeith disynnwyr y vessuraw y tired ar gwinllanneu. ar gweirglodyeu. ar meussyd ar llwyneu. Arithmetica a ysgythryssit yno. yr hon a traetha pob peth o gyfrif. ar neb ny wypo honno pan welo dwr yr y uchet. ef a wybyd pa sawl maen a vo yndaw. neu y gyniuer dauyn dwuyr a vo yn y ffiol. neu o lyn arall. neu y geniuer keinnawc a vei yn y das aryant. neu y gyniuer gwr a vo yn y llu. O honno y llauurya y seiri mein. kynyt adnapont y geluydyt y gwplau y tyroed uchaf. Astronomia a ysgythryssit yno. sef yw honno keluydyt or syr. o honno yd ednybydir damweineu a thygetuenneu racllaw. a chyndrychawl da a drwc ym pob lle. A vo kyuarwyd yn honno. pan el y hynt. ne pan damuno wneuthur peth arall. ef a ednebyd val y darffo idaw. O gwyl deu wr. neu deu lu yn ymlad. ef a wybyd pwy a orffo onadunt. neu a oruydei arnadunt. Or geluydyt honno yt atwaenat amherodron ruuein ansawd eu gwyr yn eithauoed bydoed ar brenhinyaetheu eithaf.

CXIX.—Ac ar ychydic o amser wedy hynny y dangosset y turpin archescop agheu charlymaen. Pan yttoed diwarnawt ger bron yr allawr yn vicn yn gwed-

iaw. ac yn canu dechreu awr. nachaf val llewyc idaw. a thra y geuyn bydin anneiryf y meint o varchogyon yn kerdet heibyaw. ac adnabot eu bot yn kerdet parth a loteringia. A gwedy eu mynet heibyaw. arganuot a oruc un tebic y vlewmon yn eu canlyn yn llibin. a gouyn a oruc turpin o hwnnw pa du yd eynt. Ni a awn. heb ynteu. hyt yn dwuyr y grawn erbyn agheu charlymaen. a dwyn y eneit y uffern. Minheu a archaf y titheu heb y turpin. yn enw yr arglwyd grist. pan teruyno ar awch hynt dyuot yma attaf vi. y venegi beth a vo oc awch hynt. Ac ny bu odric arnadunt. namyn o vreid teruynu y salym. nachaf wynt yn dyuot dracheuyn yn yr ansawd yd athoedynt yno. Ac wrth yr un y dywedassei wrthaw gynneu am y neges y gofynnawd. Yr gwr or galis. heb ef. heb pen arnaw a duc y sawl vein a gwyd oed yny eglwysseu ef. ac eu dodi yn y vantawl. a mwy y tynnawd hynny ar da noe bechodeu ef. ac am hynny y duc ef yr eneit y gennym ni. Ac ar hynny diulannu a oruc y kythreul ymeith. Ac am hynny y dyallawd turpin archescop mynet charlymaen y orffwys trwy ganhorthwy iago ebostol. y gwnaethoed charlymaen eglwysseu idaw. Canys daroed idaw y dyd y gwahannyssynt o vien anuon o bop un onadunt ar y gilyd y damwein a darffei udunt. A phan oed wann ef. a dyuot cof idaw y amot a thurpin. sef yd erchis y vab maeth idaw o varchawc. am adnapei bot ef yn agos y agheu. anuon ar turpin. Ac yny vu pythevnos wedy hynny nyt anuonet. a menegi idaw heuyt na buassei yach na nos na dyd. yr pan dathoed or yspaen. a rywneuthur onadunt arwylant y merthyri a verthyrwyt yno. pob blwydyn tra vu vyw yn enrydedus o eur ac aryant a bwyt. a diawt. a dillat. mal y dywetpwyt vry or blaen. ac offerenneu. a sallwyreu. a gwassannaeth marw.

CXX.—Ac yn yr un dyd ar un awr y gwelsei turpin y weledigaeth. y buassei varw charlymaen. nyt amgen nor petweryd dyd kyn calan chwefrawr. y petwared vlwydyn ardec ac wyth gant oed oet iessu grist yna. Ac yn eglwys gron yr arglwydes veir a wnaethoed

ehun yn dwfyr y grawn yn ymleu lodu y cladwyt yn enrydedus. Ac ef a dywedir dyuot arwydon y agheu ef teir blyned kyn y varw. nyt amgen. duaw or heul ar lloer seith niwarnawt ar un tu. ae enw ynteu adaroed y yscriuennu ar baret yr eglwys uchot a dywetpwyt. Nyt amgen. charlymaen brenhin ffreinc aberis ehun y dileu y porth mawr. a oed rwg yr eglwys ar neuad. a dywetpwyt uchot. dywieu gyfachauel a dygwydawd or grwndwal. Pont brenn a vuassei yno seith mlyned ar afon reinn. a gawssit cost a llauur yny hadeilat a doeth tan yndi ehun yny losces hyt y dayar. A diwarnawt ydoed charlymaen yn kerdet o le y gilyd. ar diwarnawt anhegar niwlawc. nachaf y gwelei fflam las o dan yn kerdet yn vuan. val y bei fflam o gyneu. yn kerdet or tu deheu idaw parth ar asseu gan y wyneb. a dychrynu rac y tan a oruc. a dygwydaw y ar varch y tu asseu. a dygwydaw y hebawc y ar y law y tu arall yr march. ac yn gyflym y achub oe wyr ef ae gyuodi y vynyd. Ac am hynny y mae diogel gennym ni y vot ef yn rannawc ar goronneu y merthyri a verthyrwyt uchot. herwyd y diodefawd llauur gyt ac wy. Ac am hynny y rodir yn agreifft yr neb a adeilo eglwysseu. paratoi vuched tragywyd a wna. Ac val hynny y rhydhawd charlymaen o gaethiwet y dieuyl trwy ganhorthwy y seint. y gwnaethoed ynteu eglwysseu udunt. y llehawyt ynteu yn nheyrnas nef.

CXXI.—Ac ny pharawd turpin wedy agheu charlymaen. namyn ychydic o amser y bu yn nychu o vriw a doluryeu a gwelieu yn vien. Ac gwedy y varw y cladwyt yno yn yr eglwys ger llaw y gaer. y tu draw y ron. ac yno y bu talym. Ac yny dydyeu hynny. y kymerth rei or ysgolheigon corff turpin yn ysgrin yn enrydedus. ac escobwisc amdanaw. ac y dugant yr gaer y tu arall y ron. ac y cladyssant yn yr eglwys. y mae yr awr hon yn y enrydedu. Ac yn kymryt coron yn y nef. mal yd haedawd o vynych laweryon lauuryeu. tra vu ar y dayar yn dial gwaet yr arglwyd grist. ac y mae y varwnat uch y benn o wydyr tec enrydedus. Ac velly y teruyna ystorya charlymaen. oe weithredoed

yn yr yspaen. ac yn llawer o teyrnassoed ereill yn treulaw y uuched amserawl dros uuched dragywydawl. yn ymlad yn erbyn pagannyeit. a gelynyon an gwir arglwyd ni iessu grist. yr hwn a barotoes idaw ynteu le yn y nef dros y lauur yn y byt hwn.

Llymma deruyn o ystoryaeu y charlymaen brenhin ffreinc oe weithredoed ef yn yr yspaen. yn erbyn y pagannyeit a gelynyon iessu grist.

Y llyuyr hwn amchweles Madawc ab Selyf. yr hwn a yscriuennawd Jeuan yscolheic. Oet yr arglwyd iessu grist. ac ef yn duw a anet o veir wyry. oet yn y kyuamser. nyt amgenach. MCCCXXXVI. 1336.

BOWN O HAMTWN.

I.—Yn hamtwn yd oed iarll a elwit Giwn. ac aruer a wnaeth na uynnei wreic yn y ieueingtid. a gwedy hynny pan ymdreiglawd parth a heneint y gwreickaawd. Sef wreic a uynnawd gwreic ieuanc tu draw y vor. a honno aoed yn caru gwr ieuanc arderchawc aoed amherawdyr yn yr almayn. Ac eissoes yn y kyfamser hwnnw y kauas hi ueichogi o racdywededic giwn y gwr priawt. A ffan rydyuu amser. mab a anet a elwit bown. ar mab hwnnw a rodet ar vaeth ar varchawc kyuoethawc a elwit sabaoth. A gwelet or iarlles y iarll yn llithraw parth ac amdrymder heneint. y dremygu ae yskaelussaw o garyat ar y racdywededic amherawdyr ieuanc. Ac ystrywyaw a wnaeth pa vod y gallei gwplau y serchawl damunedic ewyllys ymdanaw. Sef y mod y ystyryawd dyuynnu kennat at yr amherawdyr. ac erchi idaw yr y charyat hi dyuot duw calanmei y fforest ynyal a oed yn y iarllaeth giwn. yn gyuagos yr castell yd oedynt yn presswylyaw yndaw. a niuer mawr o varchogyon aruawc gyt ac ef. ac ymdirgelu yno. A dywedut y parei hitheu yr iarll vynet yn oed y dyd hwnnw a niuer yskyuala gyt ac ef heb arueu. ac yna y gallei ynteu llad penn y iarll. ae anuon idi hitheu yn anrec. ac o hynny allan y gellynt hwynteu bot y gyt yn dideruysc. Y gennat a gerdawd yr almaen. ac a ovynnawd yr amherawdyr. Y mae yn llys idaw a elwit calys. Tuac yno y kerdawd y gennat. ac yr calys y doeth. a dygwydaw ar benn y lin rac bron yr amherawdyr. a chyfarch gwell idaw. ac yn dirgeledic menegi y gennadwri idaw. A llawen fu yr amherawdyr wrth y gennat. a rodi amws idaw. a chymeint ac a uynnei o eur ac aryant yn yghwanec. Ac erchi idaw mynet drachefyn at y wreic

vwyaf a garei. a dywedut idi. y gwnaei ef pop peth or a archyssei hi idaw ef yn oet y dyd.

II.—Ar gennat a doeth dracheuyn hyt yn hamtwn at y iarlles. a menegi y gwnaei yr amherawdyr y hewyllys hi ymhob peth or a archyssit idaw. A llawen uu hitheu orawenus. a rywyr genthi y doei oed y dyd. A nos calanmei y kymerth y iarlles cleuyt arnei. ac y dywawt wrth y iarll y bot yn claf. Ac yna y doluryawd yn uawr am cleuyt y iarlles. ac y dywawt wrthi. A oes dim a allo gwaret it. ac o byd. na chel yr a gosto. Oes arglwyd heb hi. pei kawn beth o gic y baed coet yn ir. mi a gawn iechyt. A wdost ti pa le y keir kyuot ar vaed coet. Gwn arglwyd heb hi. yn yn fforest ni uch penn y mor y mae baed coet. medei y fforestwyr ymi. A minneu aaf auory yno yn vore. Sef a wnaeth hitheu yna kyuodi yny seuyll. a dodi y dwylaw am y vynwgyl. a rodi cussan idaw. A thrannoeth y gwiscawd y iarll ymdanaw. ac y kymerth y daryan ay wayw ae gledyf. heb arueu yn angchwanec. ac ar y petwyryd marchawc yd aethant tu ar fforest. A ffan yttoedynt yn y fforest yn keissaw y baed. y kyuodes yr amherawdyr o lechua. ac y dywawt wrth y iarll yn uchel. dyret hengleirych ragot. mi a ladaf dy benn. ac a baraf crogi bown dy vab. ath wreic a gymeraf y minneu. Ac yna y dywawt y iarll. yghorffi a rodaf yn erbyn dy gorff ti y amdiffyn vygwreic am mab. a ffe bei gyt a mi luossogrwyd o gedernyt. yscaelus a beth oed gennyf dy uygwth. ac os vy llad a derfyd ym. yn dibechawt ym lledir. ac yn y drindawt y dodaf vy ymdiret.

III.—Ac yna ymgyrchu a wnaethant. ar iarll a uyrywyt yr llawr. Yna y dywawt ef. hen wr wyf vi. a thitheu gwr ieuanc wyt. Ac yna kyuodi yny seuyll a wnaeth. a thynnu y gledyf megys gwr dewr. ac ymlad yn wychyr ar amherawdyr. Ac ar hynny y kyuodes petwar cant marchawc y vynyd. ae gyrchu ae vrathu degmrath. a llad y dri chedymdeith. a ffei bei aruawc wrth y ewyllys. ef a diaghei hyt yn hamtwn. A gwedy y oruot ef. dygwydaw a wnaeth ar benn y lin rac bron yr amherawdyr. ac erchi trugared idaw. ac

ystynnu y gledyf idaw. a chynnic y holl gyuoeth idaw. dieithyr y wreic ae vab. yr na ledit. Na uynnaf yrof a duw. heb ef. a chyuot y uynyd a wnaeth yr amherawdyr a thynnu cledyf. a llad penn giwn iarll. ac yn diannot y anuon yn anrec yr iarlles. A hitheu a uu lawen wrth yr anrec. ac a dywawt wrth y gennat. kymmer varch. a ffrysta yn erbyn yr amherawdyr. ac arch idaw dyuot racdaw yn llawen. ac auory ni a wnawn yn priodas an neithyawr. Ac ynteu a doeth racdaw yn llawen. ac val y dywawt y iarlles. hynny a wnaethpwyt.

IV.—A chyt ac y kicleu bown rylad y dat. sef a wnaeth ynteu kymryt drycyruerth yndaw. a lleuein yn uchel. ac wylyaw. a chyrchu y vam a wnaeth. a dywedut wrthi. Oia buttein druan prouadwy. paham y pereisti llad giwn vyn dad i. a gwae uinneu pan rodes yr arglwyd duw yt y pryt ar llauyn yn gyndecket ac y rodes. canys o achaws hynny y llas vynhat. Ac myn y gwr a anet or vorwyn wyry. os ef a ryd ymi hoedyl. hyt pan allwyf marchogaeth a gwiscaw arueu. mi a wnaf bot yn ediuar mywn dy gallon peri llad giwn vynhat i. Sef a wnaeth hitheu dyrchauel y llaw. a tharaw y mab hyny dygwyd yn llwrw y benn ar lawr y neuad. Sef a wnaeth dat maeth. sabaoth oed y enw. a marchawc dewr kyuoethawc oed. kyuodi y vyny ac achub y mab. ae dyrchauel y vyny rwg y dwylaw. athu ae lys mynnu mynet ar mab. Sabaoth heb hitheu. reit vyd it tyngu yr awr hon y pery hediw llad y mab hwnn. neu ditheu a grocker. neu a vlinger yn vyw. A minneu arglwydes a wnaf hynny yn llawen. Y mab a gymerth sabaoth. ac aaeth ac ef tu ae lys ehun. a chyt ac y deuth adref. peri llad hwch a wnaeth sabaoth. a chymryt dillat y mab. ae wlychu ygwaet yr hwch. a gwedy hynny y rwymaw y gyt. ae bwrw mywn dwfyr mawr. Ac yna y dywawt sabaoth wrth y mab. Mi ath caraf yn vawr o achos dy dat. ac wrth hynny. byd di wrth vyghyghor i. ac ef a daw lles yt o hynny. Mi a wnaf heb y mab yn llawen. Reit vyd yt. heb sabaoth. cadw vy wyn i yn y weirglawd obry. a chymryt gwisc

vugeileid drwc ymdanat. hyny el y pymthec niwarnawt hyn heibyaw. Ac gwedy hynny mi ath anuonaf y wlad arall at iarll kyuoethawc. yssyd gyueillt a chedymdeith gwahanredawl ymi. a phan ellych dwyn arueu a marchogaeth. dabre attaf ui. mi a thi a ryuelwn yn gadarn wychyr ar yr amherawdyr. Arglwyd dat duw a dalo yt. a minneu a wnaf hynny yn llawen.

V.—Trannoeth y bore y mab aaeth y gyt ar wyn yr weirglawd. sef a wnaeth ef edrych ychydic ar y llaw deheu. a phan edrych. ef a glywei. yn llys a ryfuassei llys y dat. y sawl gerdeu a glodest a sarllach ar neithawr y vam. ar nys clywssei kynno hynny y kyffelybrwyd. sef a wnaeth y mab anryuedu yn vawr beth oed hynny. a dywedut. Oia arglwyd nef. truan a beth yw hyn. vy mot i doe yn vab iarll kyuoethawc. a hediw yn uugeil wyn. ac eissoes mi a af y holi tref ynhat yr amherawdyr. a chymryt uugeil ffon gadarn yn y law. a cherdet tu ar llys a wnaeth ef. Ac yr porth y doeth. a chyfarch gwell yr porthawr a wnaeth ef. ac adolwyn idaw y ellwg y mywn. y ymwelet ar amherawdyr ae gedymdeithon. Ac anheilwg uu gan y porthawr ymadrodyon y mab. a dywedut a wnaeth drwy dicyouein. Ffo ymdeith herlot rubalt truant. bychan wyti. a mawr yw dy druansayth. a mab y buttein wyt. Gwir a dywedy ti. vy moti yn vab y buttein. kelwyd a dywedy ditheu am vy moti yn druawnt. neu yn rubalt. a dyrchaf llaw. ac ay ffon y daraw ar warthaf y ben. yny eheta y emennyd yghylch y glusteu ay ysgwydeu. A cherdet racdaw a wnaeth y mab. yny vyd yghynted y neuad rac bronn yr amherawdyr ae gedymdeithon. ac yn ehofyn wychyr gofyn yr amherawdyr. pwy a royssei gennat idaw ef. y dodi y dwylaw am vynwgyl y wreic a oed ar y neillaw. neu oe chussanu. canys royssei ef. canys y vam ef oed hi. A chan ys kymereisti vy mam i y dreis. a llad vynhat oe hachos hi. mi a wnaf uot yn ediuar yth gallon di hynny etwa. Taw herlot ffol. heb yr amherawdyr. Sef a wnaeth y mab yna llidiaw a sorri. ac rac llit tardu y gwaet drwy y eneu ae dwyffroen. ac eissoes dyrchauel y ffon a wnaeth y mab. a

dyrchaf llaw ar benn yr amherawdyr. ac daraw teirgweith ar y ben. yny dygwydawd ynteu a llewygu. Sef a wnaeth hithe y iarlles dodi llef uchel. ac erchi dala y traytur. Sef a wnaeth rei or marchogyon kyuodi y vynny. a thrwy un a thrwy arall diagk y mab. a ffo at y datmayth a wnaeth. Sef a wnaeth sabaot gouyn idaw pa ffo a oed arnaw. O lad vy llystat. heb y mab. vygalw yn herlot truawn a wnaeth. ac o achos hynny. mi a rodeis tri dyrnawt idaw ar y ben. ac om tebic i nys goruyd. Cam a wnaethost. heb y sebaot. a cherydus wyt. a bei buassut wrth vygyghor i. ny chyuaruydei a thi na thrallawt na gofit. Ac ar hynt ef a daw dy vam di. a hi a beir vy llad i neu vygrogi. Sef a wnaeth y mab yna ofnocau rac kyuaruot trallawt ac datmaeth. a gellwg dagreu ac wylaw.

VI.—Ac yna kyuodi sebaot y vyny. a chymryt y mab. a mynet oe gudyaw yr celerdy. Ar hynny nachaf yr iarlles yn dyuot. yn un or gwraged kyweiraf a gwisgocaf a theckaf ry welsei neb eiroet. a thrwy y llit gouyn bown y mab y sebaot a wnaeth. Beth a ovynny di imi or mab. mi ay lledeis megys y hercheisti doe. ac a rwymeis linin am y vynwgyl ef. ac am vayn mawr. ac ay byryeis y mywn dwfyr mawr anodyfyn. Kelwyd dwyllwr a geuy. Mi a baraf dy vlingaw ath losgi. ony rody ym y mab. Sef a wnaeth bown rac kyuaruot gofit ay datmaeth. kyuodi oe lechua. a dyuot rac bron y vam. Llyma viui o lit yt a holych hawl. nyt oes dim a dylyych y holi ym datmaeth. Kymryt idi hithe y mab. a galw deu varchawc attei. a rodi y mab yn eu llaw. ac erchi udunt mynet ac ef yr borthua. ac o cheynt neb ay prynei y werthu. onys keynt y lad. Wynt a gerdyssant racdunt tu ar borthua. ar mab gantunt. ac yn y borthua yd oed dromwnt. sef yw hynny log diruawr y meint. a honno a oed lawn o sarasinieit creulawn. Y sarasinieit a brynyssant y mab yn drut. nyt amgen yr y petwar pwys o eur coeth. A gwedy prynu y mab. hwyl a dyrchafyssant. a hwylaw a wnaethant. yny doethant hyt yn egipt. ac yno gestwg hwyl a wnaethant. a bwrw agoreu allan. Ar mab heb

orffowys yn wylyaw. na dyd na nos. o achos agheu y dat. a hiraeth yn ol y wlat.

VII.—Ac yn y wlat honno yd oed brenhin. ac Ermin oed y enw. a gwr gwynllwyt oedawc oed. a baryf hir oed arnaw hyt ar gledyr y dwyuron. ac un verch oed idaw. a iosian oed y henw. Ac yr dechreu byt hyt yn y hamser hi ny bu a ellit y chyffelybu idi o bryt a llun a haylder a diweirdeb. vegys y clywer rac llaw. Ac yr brenhin hwnnw yd anregwyt y mab. ar brenhin a fu lawen wrth yr anrec. A gofyn yr mab drwy ieithid o ba le pan hanoed. a thygu y vahom y duw ef na welsei eiroet. nac o bell nac o agos. mab kyndecet ac ef. a thygu o chrettei y vahom. na ellit y wahanu y wrthaw. nay estroni yr a dywettei neb. Arglwyd heb y mab. o loygyr pan hanwyfi. a iarll oed vynhat. a giwn oed y enw. ac a las yn wirion. a minneu. os duw a ryd hoydyl imi yny vwyf perchen march ac arueu. mi a dialaf ynhat yn deupennawc. Sef a wnaeth y brenhin yna truanhau wrth y mab. a gofyn idaw pwy oed y enw. Arglwyd heb ynte. bown yw vy enw. Bei crettuti y mahom vyn duw i. ys da wr vydut ti. ac nyt oes imi etiued namyn un verch. a honno am brenhinaeth i a rodaf it yr ymadaw ath gristonogaeth. Arglwyd heb y mab. na daly adlo am hynny. yr yssyd o dir a dayar a da gan y sarasinieit ar paganieit. nac yr dy verch ditheu yn ygwanec nyt ymadawn i am gristonogaeth. nac a iessu grist. ac nys gorffo a amdireto neu a gretto y vahom. A vab. heb y brenhin. gwastat iawn yw dy gallon. ac anawd yw dy drossi. a chyny wediych di vahom. mi a vynnaf itti wassanaethu om ffiol arnafi pob amser. a phan elych yn oetran gwr. mi ath urdaf yn varchawc urdawl. ac ath wnaf yn synsgal ar vy holl gyuoeth. ac yn ben ystondardwr im. Sef a wnaeth rei or marchogyon y llys daly kyghor wynt wrth y mab. rac y anwylet gan y brenhin. a meint y carei. a sorri wrth y porthmyn ay hanuonyssei yno. Gwedy mynet y mab yn pymthegmlwyd. neu yn un arbymthec. nyt oed reit or byt was ieuanc gryuach na thegach na ffurueidach noc ef. Ac nyt oed yny llys un

marchawc yr y gryuet a veidei ymdaraw. neu ymdrech ac ef. kany diaghei yr un yn disarhaet y wrthaw.

VIII.—Ac yn yr amser hwnnw y damweinawd dyuot baed coet yr kyuoeth ar wlat. a hwnnw nyt arbedei nac y uawr nac y vychan. a bei kyuarffei ac ef ugein marchawc kyweir o veirch ac arueu. ny dodei y baed sylw arnunt. mwy noc y pertris cwtta. Ac yn vynych y clywei bown dywedut am y baed hwnnw. sef a wnaeth ynte dydgweith kymryt y wayw ae gledyf heb arueu yghwanec. ac ysgynnu ar amws da. a cherdet racdaw tu ar lle y kicleu vot y baed. Sef a wnaeth iosian. merch y brenhin. kyuodi y ben y twr uchaf or castell. ac yn eiste ac edrych ar bown y fford y kerdei. kanys y ledratgaru ef yd oed hi. Ac yr coet yn lle yd oed y baed y doeth ef. ac ar hynt y baed ae harganfu. ac y gyt ac y gwyl. trwynffychein ac agori y safyn. ac yn diannot achub y gwr a wnaeth. Ynteu val gwas dewr a glew a vrathawd y march ac ysparduneu. ac idaw ac ae wayw gossot arnaw ae vedru. val y mynnawd duw yny sauyn. ac ar y hyt yny aeth y gwayw drwy y gallon. a chan hwrd y baed yn dygwydaw torri y paladyr y gwayw yn drylleu. Sef a wnaeth bown yna disgynnu y ar y varch. a. thynnu y gledyf. a llad pen y baed. ae dodi ar dryll y paladyr. a gwedy hynny ysgynnu ar y march. a chymryt dryll y paladyr yny law ar pen arnaw. ac ymhoylut dracheuyn tu ar llys a wnaeth ef yn llawen. Ac yd oed iosian yn edrych ar y gyfranc. ac yna y dywawt hi. Oia arglwyd. glew a beth a dewr a was yw bown. ac ony chafi y caryat ef. ny byd ym hoydyl. ac ny allaf vot yn vyw. Ar hyn nachaf dec fforestwr ar dec emys yn aruawc. wedy ry dygu kyflyoed y rygthunt. a duunaw ar lad bown yny achub. Sef a wnaeth ynte y haros a cheissaw y gledyf. ac neus atawssei heb gof yn lle y lladyssei pen y baet. Ac yna a dryll y paladyr ymlad a hwy. ac val y mynnawd duw. ar hynt llad petwar onadunt. ac ymhen talym eilchwyl llad deu. a ffo yr petwar ereill. ay dianc ynteu yn diurath. Ac yna y dywawt hithe. Oi vahom. glew a beth yw bown. a pha wed y bydaf uyw oy

garyat ef. ony chytsynya a mi. Ynte bown a doeth tu ar llys ar pen gantaw. ac a anregawd y brenhin ac ef. a llawen fu y brenhin wrthaw. ac a dywawt wrthaw. ys dewr a was wyti bown. a mahom athressawo ac athiffero rac pob drwc.

IX.—Ac yna mynet y droi y ben y castell. a gogwydaw ar un or bylcheu. ac edrych. Sef a wyl brenhin damascyl. a bradmwnd oed y enw. a chan mil o bagan-neit y gyt ac ef. ac yn bygythyaw Ermin vrenhin. ac yn tyghu y mynnyn hwy y verch ef. A phan gigleu ermin hynny. breid na thorres y gallon rac diciouein a blygder. Yna y dywawt bradmwnd yn uchel. ermyn heb ef. dyro di ymi dy verch di oth vod. ac om gomedy. mi ay mynnaf othanuod. ac ny adaf na thir na dayar na thref na chastell itti wedy hynny. A gwedy darffo ym gytsynnyaw a hi. mi ay rodaf hi yr dyn bawhaf om holl gyfoeth. os oth anuod y cahaf. Disgynnu a wnaeth Ermin o ben y castell. a galw y varchogyon y gyt. a datcanu udunt ymadrodyon bradmwnd ae getymdeithon. ac eu bygwth. a gofyn kyghor udunt a wnaeth. Sef a wnaeth iosian y verch dywedut yn gyntaf. mi a wn gyghor da. urdaw bown yn varchawc urdawl. ac ef a wna nerth mawr it a chanhorthwy. Canys y dyd arall yd oedwn o ben y twr yn edrych arnaw. pan y hachubawd dec fforestwr. a hwyntwy yn aruawc. ac ynteu heb dim arueu. gwedy ryadaw y gledyf heb gof yn lle y lladyssei pen y baed. ac eissoes a dryll y paladyr a oed yny law. ef a ladawd hwech onadunt. ar petwar a ffoyssant. A minneu ae hurdaf ef. Bown a elwit attunt. ac ermin a dywawt wrthaw. Mi ath urdaf yn varchawc urdawl. a gwedy hynny ti a arwedy vy stonderdi ymlaen vy gallu. Mi a wnaf dy ewyllys di arglwyd ymhobpeth. herwyd y gallwyfi oreu. Ac yna y hurdawd ermin ef yn varchawc urdawl. ac y gwiscawd arueu ymdanaw. nyt amgen. actwn da dilis ysgafyn. a lluryc dwy dyplic. yr hon ni ffwysei dec arugeint o fwnei y wlat. ac nyt oed aryf aallei argywedu un o hynny trwy y lluryc. Ac ar uchaf hynny quire diogel. a chynsallt hossaneu lluryc. a chrimogeu am y draet ay ysgeired.

ac ar warthaf hynny ysparduneu eureit. Am y ben y dodet penguch bwrkwm a ffaylet. ac ar warthaf hynny helym eureit echdywynedic. A gwedy hynny y rodes y brenhin cledyf idaw. ac y gwisgawd ymdanaw. ac ny bu eiroet y gystal. kan ny phylei. ac ny phlygei. yr a ffustit ac ef. ac nyt oed well y neb y vot yn aruawc. noc yn noeth. or y trewit ac ef. a morglei oed y enw. A iosian a rodes march idaw. ac arwndel oed y enw. ac ny bu na chynt na gwedy y gystal na y ganfuanet.

X.—Ysgynnu y bown ar y march a chymryt y daryan. a delw llew oed yny daryan. a honno a dodet ar yr ysgwyd asseu idaw. Ac yna y dywawt iosian wrthaw. ymhwyth. na vrath y march onyt yn wedeid. ac yn dyledus. A unbennes. dos di y ben y twr. ac edrych o brathafi y march yn anyledus. pan delwyf drachefyn. bonclusta fi. Dadigawn y dywedy. heb hi. Yna y kymerth bown corn mawr. ac y cant yn gadarn. Sef awnaeth pawb or dinas yna gwisgaw ymdanunt. a gwedy gwiscaw dyuot y gyt a wnaethant. Yna y dywawt Ermin wrth bown. kymer vystondardi. a cherda or blaen. a chwitheu ewch pawb gyt ac ef. vegys y dylech gyt a mi. pei elwn vy hun yr gyfranc. Edrych eu niver a wnaethant. sef yd oedynt deugeinmil o berchen meirch. Adaw y dref a wnaethant. ac yn y herbyn y doeth bradmwnd. a chan mil o berchen meirch gyt ac ef. a rodefon oed yn arwein y ystonderd ef or blaen. ac ny charawd hwnnw duw namyn mahom. a blewogach oed a garwach y vlew nor hwch arwaf y gwrych. neu yr draenawc. Sef a wnaeth bown yna ymgywreinyaw yn y gyfrwy. ac ystynnu y draet yny warthafleu a brathu arwndel ac ysparduneu. a chyrchu rodefon. a gossot arnaw ay wayw. ay vrathu ymherued y daryan yny dyr y daryan yn drylleu. ac yny aeth y gwayw trwydaw ynteu. a thrwy y holl arueu. yny dygwyd rodefon yn varw dan draet y varch. ac y dywawt bown wrthaw. Gwell fuassei itt trigyaw gartref no dyuot yma. ac ymchwelut at y gedymdeithon. a dywedut wrthunt. Arglwydi bydwn da. canys ni a gawsam dechreu da. ac nyt oes na ffrwyth na nerth yn y bopyl a welwch racco.

A hwynteu niuer bradmwnd a fu argysswr mawr arnunt o welet llad eu hystondardwr rac eu bron. ar glewhaf onadunt a fynnei y uot gartref. yna ymgyrchu a wnaethant. ac ar yr ymgyuaruot cynntaf. ef a las petwarcant o wyr bradmwnd. A gwedy hynny bown a dynnawd morglei y gledyf. ac ysgathru ac ef. vegys paladurwr yn llad y weirglawd. penneu y alon. ac eu dwylaw ae breicheu. a phob kyfryw aylawt or a gyuarfei ac ef. ae gedymdeithon ynteu yn wychyr lew yn llad pawb or a gyfarfei ac wynteu. Ac yna y dywawt bradmwnd yn uchel wrth y wyr. Lledwch im niuer ermin yn ebrwyd. ac onys lledwch ny chewch om da vyth werth un notwyd. Sef a wnaeth bown yna glaschwerthin. a dywedut. Bradmwnd. beth a vynneisti yr wlat hon. ae tybyeit cael iosian. byd kynt y key dy grogi wrth y iubet. pony wely dy daruot llad canmwyaf dy holl allu.

XI.—Beth a dreithir yghwanec. kyn hanner dyd neurydaroed llad holl allu bradmwnd. ac ynteu ehunan. ac ychydic o niuer y gyt ac ef. yn oledrat ar hyt y dyffryn a ffoyssant. a deu o wyr ermin yn garcharoryon ganthunt. a darpar oed gan bradmwnt peri eu blingaw yn vyw. a gwaethiroed duw na blingwyt. canys trallawt braff a baryssant y bown wedy hynny. A gwedy gwybot o bown ry ffo bradmwnd. brathu arwndel ar yspardueneu. a chynt y redawd y danaw noc yd ehettei y llemysten. neu yr walch. pan ehettynt gyntaf. Ac ar hynt ymordiwes a wnaeth a bradmwnd. a rodi dyrnawt idaw yny dygwydawd ynteu yr llawr. ac yna disgynnu y bown ae achub ar vessur llad y ben. Sef a wnaeth bradmwnd dygwydaw ar ben y lin. ac erchi nawd a thrugared. a chynnic y wrogaeth idaw. a daly y danaw petwar cant cited. a their mil y rwg kestyll a thyroed ae holl gyfoeth y am hynny. Na vynnaf. heb y bown. namyn gwra o honot y ermin. a chynnal dy gyuoeth y danaw ef o hyn allan. A minneu a wnaf hynny yn llawen. a rodi y wrogaeth ae gywirdeb yn llaw bown. y dalei o hynny allan y dan ermin. Ac yna y gellygawd bown ef oy wlat. a gwaethiroed nas lladawd. A bown

a rydhaawd y deu varchawc. a cham a wnaeth. A gwedy hynny ymhoylut dracheuyn a wnaeth bown ac gytymdeithon yn ryd gyt ac ef. a dyuot a wnaethant hyt rac bron ermin. Ac yna y dywawt ermin. mawr a beth y dylywn i dy garu di bown. a galw y verch a wnaeth. ac erchi idi mynet y dynnu arueu bown y ymdanaw. a gwedy hynny mynet yr ystauell y vwytta. a gwassanaythu arnaw yn didlawt. A hynny a awnaeth hitheu yn llawen. a gwedy bwytta. iosian a dywawt wrth bown. Arglwyd tec. heb hi. ny chelaf ragot. ac ny allaf y gelu bei ysmynnwn. llawer deigyr a wyleis i. a llawer nos y colleis vyghysgu oth garyat. ac ymhwyth na wrthot titheu vygharyati. ac os gwrthody. ny byd ym na hoydyl na bywyt. namyn o dicyouein mi a vydaf varw. A unbennes dec. na dala adlo am hynny can ny weda. Nyt oes nac amherawdyr na brenhin na iarll. or ath welei neu ath wypei. ny bei da ganthaw y wreica arnat. A bratmwnd vrenhin. gwr arbennic kyfoethawc. a ryfu yth geissaw. ac ny thygawd idaw. a minneu gwr gwlat arall wyf. heb na chastell na thref na thy ym helw. ac wrth hynny hwyrach y tyeyei. a gwaeth y gwedei ym ymgyffelybu ath thydi. A unben tec bonhedic. na wrthot vi. canys gwell yw genhyf tydi unben oth unbeis. no bei cawn brenhin a uei eidaw dec vrenhinaeth. Gwrthodaf yrof a duw. heb y bown. Sef a wnaeth hitheu yna diliwaw. a duaw vegys glo. a dygwydaw yr llawr a llewygu.

XII.—A gwedy y chyuodi y vyny. gellwg y dagreu a wnaeth. ac wylaw. a thrwy y llit y dywawt hi. Gwir a dywedeisti nat oed nac amherawdyr na brenhin. ny bei da ganthaw wreicca arnaf. a thitheu am gwrthodeisti vegys bilein profadwy. a gwell y gweduti yn glawdwr yn cladu clodyeu. ac yn kerdet ar dy draet yn anurdedic vegys pedystyr. noc yn varchawc urdawl anrydedus yn llys arbennic. a dos yth wlat vilein truawnt. A unbennes. heb y bown. kelwyd a geuy am ymot i yn vilein truawnt. ny henwyf or bileineit. ac amws a royssosti imi. kymer ef. ny mynnaf dy uacrayth yrdaw. a mi a debygasswn rydaruot im y brynu yn drut. pan

enilleis yth dat ti vrenhinaeth arall hediw y arnaw ef. Sef a wnaeth hitheu yna dygwydaw yr llawr a llewygu. a breid na holltes y challon rac llit a blwg. Kyuodi idaw ynteu yna y vyny. ac adaw yr ystauell. a mynet y dy porthmon or dref. a chyrchu un or gwelyau a wnaeth. a mynet y orwed yndaw. a llitiawc oed ef am ymadrodyon iosian. Sef a wnaeth hitheu. y gyt ac y kyuodes oe llewygva. kymryt ediuarwch am rydywedut o honei y mor serch ac y dywawt wrth bown. a galw ar vrawtvayth idi. ac erchi idaw mynet at bown. ac adolwyn idaw dyuot dracheuyn y ymdidan a hi. ac o rydywedyssei hitheu dim a uei wrthwyneb ganthaw ef. hi a wnaei iawn idaw wrth y varn. ae ewyllys ehun. Y gennat aaeth at bown. ac a dygwydawd ar ben y lin rac bron bown. a menegi y gennadwri idaw a wnaeth. ac adolwyn idaw mynet y ymwelet a iosian. Nac af y rof a duw. heb ynteu. ac o achos dy dyfot ti ar y gennadwri honno. kymer y wisc las racco. brethyn odidawc yw or parth draw yr mor. Y wisc a gymerth y gennat. a thrachefyn at iosian a doeth. a menegi idi na doi ef y ymwelet a hi. gofyn idi hitheu pwy a royssei y wisc odidawc honno idaw ef. Bown. heb ynteu. Myn mahom vyn duw i. kelwyd oed dywedut y vot ef yn vilein. a chan ny daw ef y ymwelet a mivi. mivi a af y ymwelet ac ef. A racdi y kerdawd hi yny doeth yr ty yd oed bown yndaw.

XIII.—Ac y gyt ac y gwyl ef hihi yn dyuot. kymryt idaw ynteu y vot yn kysgu. a chwrnu yn uchel a wnaeth ef. Dyuot idi hi racdi yny doeth hyt y gwely. ac eisted ar erchwyn y gwely a wnaeth hi. a dywedut wrthaw. Arglwyd tec duhun. Yd oed im ychydic ymdidan a vynnwn y dywedut wrthyt. pei da gan dy anryded di y warandaw. A unbennes. heb y bown. ludedic a briwedic wyf i. ac ymhwyth taw asson wrthyf. a gat ym orffowys. ac ys drwc a beth y diolcheisti imi vy llavur. Sef a wnaeth hitheu yna ellwg y dagreu yn hidleit. yny wlychawd y hwyneb hi oll gan y dagreu. A gyt ac y gwyl ef hi yn y drycyruerth hwnnw. truanhau yn y gallon a wnaeth wrthi. Ac yna

y dywawt hi drwy y hwylaw wrthaw ef. Arglwyd heb hi. trugarhaa di wrthyf. ac o dywedeis eireu cam wrthyt. mi a wnaf iawn it wrth dy vod. ac yn ygchwanec mi a ymadawaf a mahom. ac a gredaf y iessu grist. y gwr a diodefawd agheu ymhren crok. ac a gymeraf gristonogaeth er dy garyat ti. Sef a wnaeth ynteu yna kyuodi yn y eiste. a dodi y dwylaw am y mynwgyl hi. a rodi kussan idi. Sef yd oedynt yd edrych arnunt yn ymgussanu y deu wr a rydhayssei ynteu o garchar bratmwnd. ac ar hynt hwy a gyrchyssant ermin. ac a dywedyssant wrthaw. vot bown yn gwneuthur kewilyd a sarhaet mawr idaw. can yd oed ef yn kytgyscu ae verch ar oleu. ac yn gwneuthur y ewyllys ohonei. Sef a wnaeth ermin yna llitiaw ac o lit tynnu gwallt y benn. a gofyn udunt a oed wir hynny. Tygu llyein mawr udunt wynteu. y vot yn wir. ae rywelet onadunt wynteu. May ych kyghor chwitheu. heb ermin. canys o pharaf y lad. neu y grogi. kynt y bydaf varw i noc ef. o achos y vot yn vab mayth im. a meint y caraf ef. Mi a wn gyghor da. heb un onadunt. peri o honati ysgriuennu llythyr at bratmwnd. ac erch yn y llythyr kymryt y amdygyawdyr. ae dodi yn yr eol gatarnaf yn y helw ae lawnueich o heyrn arnaw. ac na ellygit odyno hyt tra vei vyw. Ac erchi y bown mynet ar llythyr at bratmwnd. a chymryt y lw ynteu ar y gristonogaeth. nas dangossei y llythyr hwnnw y neb. onyt y vratmwnd ehun. A minneu a wnaf hynny. heb yr ermin.

XIV.—Ar llythyr a wnaethpwyt. ac ar bown y gelwit. ac ynteu a doeth racdaw. ac ermin a dywawt wrthaw. Reit vyd it. heb ef. kymryt y llythyr hwn. a mynet ac ef hyt yn damascyl at vratmwnd. ac erchi idaw gwneuthur kymmeint ac yssyd yny llythyr. a thygu yth duw di. ac ar dy ffydlonder. na dangosych y llythyr y neb onyt y vratmwnd ehun. A minneu a wnaf hynny yn llawen. heb y bown. Moysswch y llythyr am march am cledyf im. nac ef. heb yr ermin. ry anesmwyth yw dy varch di. a rydrwm yw dy gledyf. Ac wrth hynny mi a baraf yt palffrei esmwyth. a

chledyf ysgafyn. megys y gellych yn dirwystyr kerdet ragot. Yn llawen vegys y mynnych ti arglwyd. heb y bown. Y llythyr a gymerth. ac ysgynnu ar y palffrei a wnaeth. a mynet racdaw. ar dyd hwnnw educher. a thrannoeth a thradwy y bu bown yn kerdet heb gael na bwyt na diawt. Y petweryd dyd yd yttoed ef yn kerdet. y gwelei palmer yn eisted dan vric pren. ac yn kymryt y giniaw. a ffedeir torth mawr o vara gwenith crwn rac y vron. a dwy gostreleit o win. Ac y gyt ac y doeth ar ogyfuwch ar palmer. kyfarch gwell a oruc y palmer idaw. ac adolwyn idaw disgynnu a chiniewi gyt ac ef. a hynny a wnaeth ynteu yn llawen. a bwytta yn rawth a wnaeth bown rac meint y newyn. ar palmer yny rodi idaw ynteu yn didlawt rybuchedic. Sef a wnaeth bown gwedy gwellhau y annyan drwy chwerthin gofyn yr palmer o pa le pan hanoed. Ni chelaf ragot. heb y palmer. o loygyr pan hanwyf. ac yn hamtwn ym ganet. a sebaot yw enw vynhat. gwr dewr kyuoethawc oed. pan deuthum y wrthaw. ac yr wlat hon y daethum inneu y geissaw mab a werthwyt yr sarassinieit o hamtwn. a bown oed y enw. Neur groget y mab a dywedy di ys llawer o amser. Sef a wnaeth y palmer yna dodi llef ac wylaw. a dywedut drwy drycyruerth. Oia arglwyd duw. beth a wnaf i bellach. canys diffeithawd vy mrawtuayth am ketymdeith. A varchawc heb y palmer. ay llythyr yssyd gennyt ac os ef. dangos im. canys gallei uot dy agheu yn y llythyr heb wybot it. Na dangossaf. yrof a duw. heb y bown. ny wnai vy arglwyd i hynny yr trychant cited or eidaw.

XV.—Yna ymwahanu a wnaethant a mynet dwylaw mynwgyl. a bown a ysgynnawd ar y varch. a than ganu kerdet racdaw yny doeth hyt yn damascyl. ar dinas hwnnw oed gyuoethocaf dinas ar y dayar. Sef achos oed hynny. nyt oed na thwr na thy na chaer yn yr holl dinas. ny darffei y eu toi oll o eur ac aryant. Ac ar ben y twr uchaf or castell yd oed delw eryr. wedy ry vyrw o eur coeth. ac y rwg y dwy grafangk yd oed maen carbwnculus. a hwnnw a oleuhaei y dref hyt nos.

yr y thywyllet. yn gyn oleuet ac y goleuhaei yr heul. pan vei eglurhaf. ar awyr yn diwybyr. Yr dinas y-mywn y doeth bown. a phan daw. ef a glywei y mywn temyl yn canu. amcan i vil o effeireit oe dedyf hwy. Ynteu a doeth y mywn. ac a gymerth mahom. ac ay torres yn drylleu. ac ac un or drylleu taraw un or effeireit yny dorres y vynwgyl. Sef a wnaeth y rei ereill oll ffo at vratmwnd. a menegi idaw dyuotyat y marchawc attunt a thorri mahom. a llad un oe ketym-deithon hwynteu. Tewch asson. heb y bradmwnd. bown vy arglwyd i yw ef. ac y mae arnaf y ofyn. Ar hynny nachaf ynteu bown yn dyuot. ac y gyt ac y gwyl bradmwnd ef. kyuodi yny erbyn a wnaeth. a chyfarch gwell idaw. a gofyn beth a wnaei oruot arnaw ef dyuot yno. Myn vy mhen. heb y bown. mi a wnaf yt y wy-bot. Darllein y llythyr hwn heb olud. neu minneu a lado dy benn ar cledyf hwn. Kymryt ofyn mawr y vradmwnd. ac nyt oed aylawt arnaw ny bei yn crynu. a chymryt y llythyr a wnaeth. ae darllein. A gwedy y darllein. llawen iawn fu. a chymryt bown erbyn y law deheu. ac erchi oy varchogyon kyuodi oll yn eu seuyll. ae gymryt ae rwymaw yn duruig gadarn. a menegi udunt erchi o ermin idaw ef pery crogi bown yn uchel. o achos kytgysgu o honaw ef a iosian y verch. Sef a wnaeth y marchogyon yn ebrwyd y achub. ac a chad-wyneu heyrn rwymaw y draet yn gadarn diogel. a dodi pwys am y vynwgyl. a bwyssei pymthec llat o wenith.

XVI.—Ac yna y dywawt bratmwnd wrthaw. bei na bei vy goruot o honot oth wayw ath cledeu. am bot yn wr it. mi a barwn dy grogi yn diannot. ac eissoes ny byd gwell a gey. Mi a baraf dy dodi ym geol. ac y mae degwryt arugein o dyfynder yndi. ac ny chey yno gwn-euthur dim or a uo da genhyt. dieithyr nadred yth vrathu. a ffryuet ereill gwenwynic. a ffetwaran torth o vara grut a gey beunyd. hyt tra vych vyw heb dim ygwanec. Reit yw imi arglwyd vot wrth dy vynnu di ath ewyllys. Mi ath borthaf di. neb y bradmwnd yr unweith hon yn da. a gwedy hynny ny chey dim onyt megys y dywedeis i gynne. Ac yna torri y vwyt idaw

a wnaeth bradmwnd. a gwedy bwyta o honaw. erchi a wnaeth bradmwnd yr gwyr y gymryt ay dwyn yr geol. A hwynteu a wnaethant hynny. ac yn llwrw y benn y bwrywyt y waelot yr eol. a ffei nas differei duw. ef a dorrei y vynwgyl kyn y vot hanner y fford. Yn yr eol honno yd oed amylder a cholubyr a ffryuet ereill gwenwynic. ar pryuet hynny oed yn y ofalu. ac yn y vrathu yn vynych. Sef y cauas ynteu dan y dwylaw trossawl petrogyl cadarn. ac a hwnnw ymdiffyn rac y pryfet. ac eu llad oll hayach. A hyt tra fu ef yn yr eol honno. ny chafas ef undyd trayan y wala o vara. a dwfyr o mynnei ynteu. dan y draet y kaei. a deu varchawc a ossodet oy warchadw ynteu. A dydgweith y dywawt bown. Oia arglwyd duw. llawer trallawt a gofut yd wyf i yn y gael yn yr eol hon. ac myn pedyr pei diagwn odyma mi a dygwn y goron rac ermin. a mi a rodwn idaw dyrnawt yn yghwanec. hyt na dywettei vyth wedy hynny ungeir wrth arall. Ny haydysswn arnaw peri vymphoini vel hyn. canys om cledeu i yd enilleis idaw brenhinaeth arall. a thrwy wylaw y dywawt bown yr ymadrodyon hynny. A nosweith yd oed ef yn kysgu y doeth pryf gwenwynic. a cholubyr oed y enw. ay vrathu ynghewillin y tal. sef a wnaeth ynteu duhunaw. a chael y pryf. ac ay drossawl y dyffust ay lad.

XVII.—Dyuot iosian at y that a gouyn bown. ny wydat hi dim or twyll ar brat a wnaethoydit idaw. Ny chelaf ragot. heb yr ermin. ef a aeth y loygyr y dial y dat. ac ny daw vyth yma dracheuyn. medei ef. Eissoes os marchawc bonhedic ewrteis ef. ny at heb gof. ac nys madeu y wreic vwyaf a gar. A hynny a dywedei y vorwyn yn vynych. a thrwm a gofudus oed genthi y hansawd am rygolli bown. a hi a ymgetwis yn diweir yn hir o achos y garyat ef. ac a getwis y march ar gledyf hefyt yn y medyant hi. Ar hynny dyuot brenhin dewr kyuoethawc. ac iuor o morbrant oed y enw. a phymthec brenhin a delynt y danaw. ac oedynt wyr idaw. a hwnnw a erchis i ermin y verch. ac ermin ae rodes idaw yn llawen. A hitheu iosian gyt ac y gwybu y rodi y iuor. drycyruerthu a wnaeth. ac ny bu eiroet

gyn dristet ac yna. Ac ar hynt gwneuthur gwregys sidan a oruc hi. a chanu coniuracion ar y gwregys a wnaeth hi. a dysgydoed kyn no hynny. sef yw grym y coniuracion. pwy bynnac wreic y bei y gwregys hwnnw ymdanei. ny dodei wr or byt y law erni. er y chwennychu. ac heb olud iosian a wisgawd y gwregys ymdanei rac y chwennychu o iuor. Ac ynteu iuor ae getymdeithon a gychwynyssant tu a mobrant. a iosian y gyt a hwynt. a hitheu heb dewi yn wylaw. ac y mobrant or diwed y doethant. Josian a beris arwein y march y gyt a hi. ac nyt oed neb a ueidei mynet yghyuyl y march. er pan gollasei bown. onyt hi ehunan. Ac ymywn ystabyl y rwymyt y march a dwy gadwyn hayarn. ac nyt oed neb a ueidei y wassanaethu. onyt or soler uch y ben bwrw y profandyr idaw. Sef a wnaeth iuor medylyaw y mynnei marchogaeth y march drwy y gedernyt ae gryfder ef. ac yr ystabyl y doeth ef. ac y gyt ac y daw ef ar ogyuywch ar march. y march a dyrcheif y draet ol. ac y trewis iuor ygcledyr y dwyuron. yny dygwydawd ynteu yr llawr. A chyt ac y dygwydawd yn enkil rac y march. y trewis y ben wrth y mur yny dorres yn anhygar. a ffei nas differei y wyr ef. y march ae lladyssei. ac y ystauell y ducpwyt ef. a medygon a ducpwyt attaw. oe vedeginaythu yny fu iach.

XVIII.—A gwedy bot bown chweblyned yn gwbyl ygharchar y dechreuis ef ymdifregu a iessu grist a dywedut. Oia arglwyd vrenhin nef a dayar. y gwr am gwnaeth ac am ffurfawd ar y delw. ac am prynawd yn drut ymbren crog yr creu y gallon. yd archaf it nam gettych yn y poeneu hyn a uo hwy namwyn vygrogi neu vy mligaw neu vy rydhau inheu odyma. Sef yd oedynt yn gwarandaw arnaw y deu ar a oedynt yn y warchadw. ac y dywetyssant hwy. Ef ath grogir di traytur auory. a disgynnu y un onadunt ar hyt raff yr gwayret ar uessur dwyn bown yr llawr uchaf. Ygyt ac y gwyl bown ef yn disgynnu. sef a wnaeth ynteu kyuodi yn y seuyll yn y erbyn. a chyt ac y daw y gwr yr llawr ar ogyfuch a bown. dyrchaf llaw. ay dwrn yn gayat. a tharaw bown ar uon y glust. yny dygwydawd ynteu yr

llawr. Oia arglwyd nef. heb y bown. praff a beth y gwanheeis i. canys pan ym byrywyt i yma gyntaf. a bot ygcledeu ym llaw. a chant pagan or parth arall. ny rodwn i geinawc erdunt hwy oll cant. ar yr un dyrnawt bychan y pagan hwn y dygwydeis inheu yr llawr. ac ony dialaf inneu y dyrnawt ny rodwn yrof wy piliedic. A dyrchauel y drossawl y vyny a wnaeth. a tharaw y pagan ac ef ar y ben. yny vyd y emennyd yghylch y trossawl. ac ynteu yn varw yr llawr. A chael cledeu y pagan o bown yna. ay dynnu allan. ar hynny galw or marchawc arall ar y gedymdeith. ac erchi ffrystaw a bown y vyny wrth y diuetha. Sef a wnaeth bown yna dachymygu kelwyd. a dywedut. Ry drwm wyfi. ac ny digawn chunan ym dwyn. a dabre ditheu oe gymorth ef. Mi a wnaf hynny yn llawen. a disgynnu a wnaeth ef ar hyt y raff yr gwaeret. Sef a wnaeth bown yna torri y raff ar cledeu yn uchaf y gallei oduch y benn. a dygwydaw y gwr ar vlaen y cledeu yny aeth y cledeu trwy y gallon. ac ynteu yn uarw yr llawr. a thri diwarnawt kyn no hynny ny chawssei ef dim bwyt.

XIX.—Ac yna gwediaw a wnaeth. ac ymdifregu a duw y rydhau odyno. a gwedy gwediaw ohonaw. trwy nerth yr arglwyd duw torri yr holl cadwyneu heyrn a oedynt arnaw. Ac ny bu lawenach ynteu eiroet noc yna. ac o lawenyd y neidawd uch y benn pymthec troedued at y not y neidawd. ac nyt oed un ofyn yno arnaw. a ffford chag oed honno. Ar hyt y ffford honno y kerdawd yny doeth y berued y dinas. ac edrych yn y gylch a wnaeth. a ffan edrych. yd oed yn nos. a ffawb yn kysgu. Ac yn ystauell ywrthaw y gwelei lugyrn a thapreu yn llosgi. ac idi yd aeth ef. ac nyt oed or byt wr gulach noc ef. canys culhau a wnathoed y gnawt yn y carchar. ac nyt oed ohonaw ynteu. onyt croen ac escyrn. ac wallt oed gyhyt ac y doei hyt y sodleu. Yn yr ystauell y gwelei varch yn bwyta y yt. ac amylder o arueu. ac amraualyon wisgoed. y rei yd oed arnaw y heisseu. ac ny welei dim bwyt. yr hyn achwennychei. Ac ar hynt y gwiscawd ef ymdanaw dillat ac arueu. heb neb ae kymhorthei onyt ehunan. A gwedy gwisgaw

ymdanaw wrth y ewyllys digawn o arueu. kymryt cledyf awnaeth. ac ysgynnu ar y march vegys marchawc ysgafyn. ac adaw y dinas. a dyuot tu ar porth awnaeth. Ar gwylwyr a ouynyssant idaw pwy oed ef. Gwr wyf i y bradmwnd. a bown a diegis or geol yr awr hon. a minheu a gymhellaf arnaw ef ymhoelut tracheuyn. Yna agori y porth o honunt hwynteu. ac erchi idaw ffrystaw. ar vahom y gorchymynyssant ef. ac ynteu a edewis y dinas. ac a gerdawd racdaw y nos honno. ac or diwed ef a doeth y gygroysfford. ac yna yd aeth ar didro. a chymryt yr unfford tracheuyn a wnaeth. ac am dalym or fford ef a wyl damascel. y dinas y diaghyssei o honaw. A medylyaw awnaeth ba le yd enkiliei. ac yna y dywawt ef. pei gwypwn i vy mwrw mywn tan ym llosgi. ny allaf i uynet uncan odyman yny gysgof. Ac yna disgynnu a wnaeth. a dodi y ben ar y dayar a chysgu. Pan duhunawd. ysgynnu ar y varch a wnaeth. a ffraff oed meint y ludet. y rwg na chawssei dim bwyt tri diwarnawt kyn no hynny. ac na chysgassei y nos honno dim. Ac yna y kerdawd racdaw yny doeth yr fford iawn. a than ganu kerdet racdaw yn llawen.

XX.—Ymhoelwch in at bratmwnd. Yn voredyd glas y dyd hwnnw y gelwis bratmwnd ar grandon y nei. ac erchi idaw mynet yr geol. a fferi yr gwyr a oedynt yn cadw bown dyuot y ymwelet ac ef. Ar macwy a aeth hyt yr eol. ac a elwis ar y gwyr. ac nys hattebawd neb. sef a wnaeth ynteu yna ennynnu lamp. ay ellwg wrth linin hyt ygwaelot yr eol. ac yno y gwelei y gwyr wedy rylad. ac heb dim o bown. Ymhoelut idaw ynteu drachefyn at y ewythyr. a menegi idaw rylad y wyr. a dianc bown. A ffan gigleu bratmwnd hynny. ef a lidiawd. ac a duawd yn gyn duet ar glo. a chymryt trossawl yny law. ac achub mahom y duw. ay vaedu yn gadarn ar trossawl. breid nas torres y drylleu. Ac yna y dywawt wrthaw. Ony chafi bown hediw. ny wnaf dim yrot. ac ny chey om da yn dragywyd werth un notwyd. A gwedy daruot idaw y vaydu y dywawt yn uchel. Gwisgwch ymdanawch varchogyon. yn ol bown yd awn yny gordiwedwn. ac edifar yw genhyf na chroget ys llawer

dyd. Hwynteu y marchogyon a wisgyssant ymdanunt. a their mil yd oedynt o riuedi. a ffawb onadunt yn begythyaw bown. A gwedy gwisgaw am bratmwnd y arueu. ef a ysgymmawd ar y amws. ac ymhell o vlaen y lu y kerdawd ef. ay nei yn y ol ynteu. ac nyt oed or byt march well noc varch. ar march hwnnw a brynassit y grandon yr y driffwys o eur coeth. Ac yny hol hwynteu yd yttoed y teir mil yn dyuot wrth yr afwyneu. A bratmwnd a ymordiwedawd a bown ar benn glan. ac y dywot wrthaw yn uchel. Ymoel dwyllwr drathgefyn vygwyr a ledeisti doc. a chyn vy swper inheu mi a baraf dy grogi. Ny beidaf i ymhoylut. heb y bown. canys lludedic wyfi rwg gwylat ac ymprytyaw. a thitheu llawn wyt o vwyt a llyn. ac wrth hynny bocsach vechan yw it vy goruot. ac eissoes mi a edrychaf a allwyf rodi dyrnawt it.

XXI.—Sef a wnaeth bradmwnd yna brathu y march. ac achub bown a thynnu y gledyf. ae daraw yny hyllt y darian. Ynteu bown trwy y lit a dynnawd gledyf. ac ae trewis ar y benn trwy y helym ay arueu. yny aeth ffiol y benn. a thalym or emennyd yndi. hyt yr eitha y maes. ac ynteu yn varw yr llawr. Ac yna y dywot bown wrthaw. Yrof a duw bratmwnd. da yd ymgyfarfuwyt a thi. canys kefeist dy urdaw yn effeirat gan esgob. kystal ac y kefeist. canys tebic wyt y effeirat yr awr hon. Ar hynny nachaf grandon y nei ar march da yn dyuot attaw. ac ef a dywawt wrth bown yn uchel. Kyn mynet na bwyt na diawt ym penn i. ti a vydy yggrec. A vackwy heb y bown. o gwney gyghor. ti a ymhoyly drathgefyn. ac a dygy dy ewythyr atref. canys effeirat yw newyd urdaw. ac ym kyffes o doy auo nes. mi ath wnaf am cledeu yn diagon idaw. Ac yna medylyaw y bown. bei caei y march oed y danaw. na bydei arnaw wedy hynny ofyn neb. Ac yna kymryt gwayw bratmwnd a wnaeth. a gossot ar grandon ac ef. ae vedru yn y daryan yny dorres y daryan. ac yny aeth y gwayw trwydaw ynteu. a thrwy y holl arueu yny dygwyd ynteu yn varw yr llawr. Ac yna y disgynnawd ef yar y varch. ac y kymerth y march da. ac yn

ymysgafyn yd ysgynnawd arnaw. ac heb un ofyn yna arnaw y kerdawd racdaw. a ffawb yn y ymlit ynteu. Ar hynny y doeth ef y lan dwfyr mawr. a hanner milltir oed yn llet y dwfyr. ac ny safei pont yn y dwfyr. ny allei na llong nac ysgraff arnaw ynteu. Sef a wnaeth bown dodi arllost y wayw yn y dwfyr y edrych a oed dwfyn. ac yn diannot y dwfyr a duc y gwaew gantaw o law bown. kyn gadarnet oed y dwfyr a hynny. Ac yna yd ofnocaawd bown yn vawr. ac y dechreuis wediaw a dywedut. Oia arglwyd duw vrenhin paradwys. a anet or vorwyn wyry ymbethlem. a diodefawd agheu ymphren croc yr yn prynu ni. ay gladu. ac odyno yd aeth y anreithaw uffern. ac y torres y drysseu. ac a uadeuawd y veir vadlen y houered ae ffechodeu. ac yn nawr y mae yn eiste ar deheu y tat. a dydbrawt adaw y varnu ar vyw a marw herwyd eu gweithret. ac y gorchymynnaf it iessu grist vy eneit am corff. canys gwell genhyf vy modi yn y dwfyr. nom cael or paganneit raco ym verthyru wrth y hewyllus.

XXII.—Ac y gyt ac y darfu idaw y wedi. brathu y march ac ysparduneu. ae lityaw ae gymhell yr dwfyr. ar march ar y neit kyntaf a vyryawd dec troetued arhugeint yn y dwfyr. A thrwy nerth y wedi a chedernyt y march. drwy drallawt a gofut drwod yd aythant. A gwedy eu dyuot drwod. nyt oed or byt wr lawenach noc ef. sef a wnaeth y march yna ymysgytweit. yny dygwydawd bown pedeir troetued y wrthaw. eilweith ysgynnu ohonaw ar y march. a thygu myn y gwr am prynod ym pren croc. yn llawen mi a rodwn y march am holl arueu yr hanner un dorth o vara gwenith peilleit. Ac yna gwedy diangk bown drwod. hwynteu y paganneit y trist aflawen a ymhoylyssant drachefyn. Ynteu bown a gerdawd racdaw yny doeth y emyl castell o vein marmor. ac ar ffenestyr or castell y gwelei wreic yangk dec yn gogwydaw. Oia arglwydes dec. yr y duw y credy di idaw. dyro ym un walyeit o fwyt. A varchawc heb hitheu. ouer yw it dy ymbil a mi am vwyt. canys cristawn wyt ti. am arglwyd inheu ysy gawr dewr dihafarch. a mi a af ar hynt y erchi idaw rodi

yt dy giniaw a drossawl heyernyn. Myn duw heb y bown. ony chaf vwyt. wreic da. mi a vydaf varw. Sef a wnaeth hitheu mynet at y cawr. a menegi idaw rydyuot marchawc attei. a begythyaw dwyn bwyt y dreis arnei. Mi aaf y ymwelet ac ef. ae drossawl heyernyn a gaflach a gymerth. ac at bown y daw. a gofyn idaw o ba le y ducsei y march yn lledrat. tebic yw yr march oed gan bratmwnd vy mrawt. Gwir a dywedy. heb y bown. mi ae hurdeis doe or tu yma y damascyl am cledeu yn effeirat. ac om tebic ny digawn ganu efferen vyth. Sef a wnaeth y cawr yna dyrchauel y drossawl y vyny. a cheissaw taraw bown ac ef. ac nys metrawd. namyn y march. yny dygwyd yn varw yr llawr. a bown yn ehwydyr a gyuodes y vyny. ac a dynnawd y gledyf. ac yn llitiawc a ossodes ar y cawr. a ffei metrassei. ef ay trawssei trwydaw. Sef a wnaeth y cawr yna y vwrw ar gaflach. ae vedru yny uordwyt. yny aeth y gaflach trwy y vordwyt. ac eilchwyl dyrchauel y drossawl. a cheissaw taraw bown ac ef. ac nys metrawd. namyn gan y ystlys yr llawr. Yna y gossodes bown arnaw ynteu. ae vedru ar ben y ysgwyd yny aeth y vreich deheu idaw ymdeith. ac yn gyflym y trewis y freich asseu ymdeith. ac yn ol hynny y benn ae deu droet. ae eneit a gymerth y kythreuleit yn didadleu.

XXIII.—Ac yna yd aeth bown y mwyn yr castell. ac yd erchis yr wreic dwyn bwyt idaw. a hitheu a dywot y cai digawn. ac nyt oed uawr y diolchei idi yr hynny. Yna y duc y wreic idaw bara peilleit gyhyt a oed reit idaw. a chic gwarthec. ac yn ol hynny kic garanot. a hwyeit. a gwedy hynny amylder o gic man adar. a gwin claret. digawn y gadarnet. ac ynteu a fwytaawd yn rawth megys dyn disynwyr. a ffeth diryued oed hynny. hir y buassei heb vwyt. A gwedy bwyta digawn o honaw. ac yuet kymedrolder. y gryfder oll ae lewder a gafas dracheuyn. Ac yna y dywawt wrth y wreic. moes im varch. a march a rodes hitheu idaw. ac ysgynnu a wnaeth ynteu ar y march. a cherdet racdaw hyt ygharusalem at y padriarch. a chyffesu wrthaw a wnaeth y holl bechodeu. a menegi idaw pa wed y llas y dat. a

ffa wed y gwerthyssit ynteu y sarassinieit. a ffa wed y buassei yn gwassanaethu y ermin vrenhin. a ffa wed y kyhudyssit ynteu wrth y brenhin. a ffa wed y hanuones ynteu. oe garcharu. at vratmwnd. a ffa wed y diegis ynteu or carchar. a ffa wed yd ymlitiwyt. a ffa wed y lladawd ynteu bratmwnd. a ffa wed y diegis drwy y dwfyr. a ffa wed y lladawd y cawr. Sef a wnaeth y padriarch yna truanhau wrthaw. a rodi idaw mil a deugeint bysant o eur dilifyn. a chymryt y gennat ae vendith. a medylyaw a wnaeth yd ai y ymwelet a iosian kyn y vynet y hamtwn. A cherdet racdaw tu ar eifft oe cheissaw hi yn llys y that. ac nyt yttoed hitheu yno. namyn ymamrwnt gyt ac inor. A ffan vyd ef dydgweith yn kerdet. y kyfarfu ac ef marchawc. a hyspys yr adnabu pawb onadunt y gilyd. ac y dwylaw mynwgyl yd aethant. ac ymdidan caredic a wnaethant. Ac ordiwed bown a ofynnawd Josian idaw. Y mae heb ynteu. wedy y rodi y vrenhin kyuoethawc. ac inor yw y enw o ymwbrawnt. dinas arbennic oed hwnnw. ac or mynny ymwelet a hi. tu ac yno y mae reit it vynet. Mynnaf yrof a duw. heb bown. Yna y menegis y fford. ac yd erchis idaw mynet trwy y dinas a elwir nuble. ac odyno y gartage. ac odyno ti a wely mwmwrawnt. Ac yna ymwahanu a wnaethant.

XXIV.—A gwedy dyuot bown y mamwrawnt. y clywei dywedut ry vynet inor. ae holl nifer y gyt ac ef. y hela. ac na thriciassei neb yn y llys ar castell onyt Josian ae brawtuaeth. A diruawr lewenyd a gymerth ynteu o glybot hynny. a thu ar llys yd aeth ef a chyseuyll yn emyl y llys a wnaeth. heb vynet y mywn. Sef y clywei Josian yn wylaw yn uchel. ac yn dywedut. Oia bown de hamtwn. mawr a beth yth gereis. ac yth caraf. a ffa wed y bydaf vyw inheu. canys colleis i didi. Sef a wnaeth ynteu yna truanhau wrthi. ac yna yn niwycyat palmer yd aeth y mywn yr llys. ac erchi y giniaw y iosian. Ti ae key yn llawen. heb hitheu. a chroyssaw wrthyt. a dyuot o honei e hunan. a rodi dwfyr idaw y ymolchi. a hitheu a wassanaethawd. ac a rodes idaw yn didlawt bwyt a llyn. A gwedy bwytta

hi a dechreuis ymdidan ac ef. a gouyn o ba le pan hanoed. a ffa dayar y ganydoed. O loygyr pan hanwyf. ac yno ym ganet. Sef a wnaeth hitheu yna kymryt diruawr lewenyd yndi. a gofyn yr palmer a atwaynat marchawc o loygyr a elwit bown de hamtwn. Atwen yn hyspys. heb ynteu. car imi oed y tat. vegys y dywetpwyt imi. ac nyt oes vlwydyn etto er pan y gweleis i ef yn llad cawr dewr. a brenhin kyfoethawc yn ygwanec. ac y mae ef yn y wlat yn iach lawen. ac yn dial y dat yn ffenedic. wedy rygymryt gwreic dec vonhedic kyfoethawc ac ffriodi. Gwreic heb Josian. Ie ysgwir heb ynteu. Sef a wnaeth hitheu yna dygwydaw yr llawr a llewygu. a ryued fu na bu uarw. A gwedy y chyfodi or llewycua. lleuein a wnaeth yn uchel a dywedut. Ystruan a amser ym ganet i. ac ys drwc a dyn y thygetuen wyf i. canys colleis i bown. ac nyt oed yn y byt dyn druanach y chyssyr no hi. na mwy y drycyruerth. Ac yna edrych yn graff a wnaeth hi yn wyneb y palmer a dywedut. Y palmer heb hi. bei nath welwn yn y diwygiat hwn. mi a gredwn ac a dywedwn y taw ti oed bown. Na vi heb ynteu. a mi ae kicleu ef yn dywedut yn vyneich am y march. ac a ydiw hwnnw genhyt ti. Och heb hi. y mae y march yna. ac nyt oes neb or llys yma a veido mynet yn y gyfyl. yr pan golles bown y arglwyd.

XXV.—Ar hynny y doeth y brawtuaeth hi attei. ac y gofynnawd hitheu idaw beth a dybyei ef am y palmer. ae bown oed ef. ae nyt ef. ac erchi idaw mynet oe y edrych. Ac ynteu a aeth. ac ar hynt a doeth etti drachefyn. ac a dywot wrthi. y mae bown oed y palmer. Y gyt ac y kicleu y march enwi bown. kymryt llewenyd a ryfic yndaw a wnaeth. a gweryru yn uchel orawenus a wnaeth. A hitheu a doeth at y palmer. ac a dywot wrthaw. Pony chlywy di y ryw ryfic ac ynni y mae y march yny gymryt yndaw. o achos clybot enwi bown unweith. Clywaf heb ynteu. a mi aaf oe edrych. ac a wybydaf a atto im y varchogaeth. Ac at y march yd aeth. ac ar hynt ysgynnu arnaw aoruc. ar march yna wedy cael y arglwyd a fu ryfugus llamsachus. a cherdet

gwalop ydanaw ar hyt y kwrt a wnaeth. yny doeth at Josian. A hitheu drwy y hwylaw a dywawt yna wrth y palmer. Yn awr y gwni yn wir y may tydi yw y gwr mwyaf a gereis. ac a garaf. ac yd oedwn ys llawer o amser yn damunaw y welet ar yr iessu grist. disgyn yr llawr. a llyma dy varch yt ath gledyf. ti ae key. Arglwydes heb ynteu. y cledyf dyro ym. ac ragof y kerdaf inheu tu a lloegyr. Nyt y uelly y byd. namyn pan elych di. minheu aaf gyt a thi. Arglwydes heb ynteu. gat ehunan. brenhines gyuoethawc wyt ti. a minheu gwr tlawt wyf. ac myn iessu grist iawnach oed ym dy gassau noth garu. canys dy dat a beris ygharcharu ygarchar drwc llawer o amser. a ffeth arall heuyt. y nos arall y kyffesseis i wrth y padriarch. ac ynteu a orchymynnawd im na chymerwn ym gwreic onyt morwyn. a thitheu ydwyt seith mlvned yn gwbyl gyt ac inor dy wr. ac o beut vorwyn yr hyt honno. ryuedawt mawr yw. A unben tec. heb hitheu. myn y gwr a dylyaf i y wediaw. yn wir mi a dywedaf na bei kyt cnawt hyt hyn eto erofi ac inor. ac awn y gyt y loygyr. a gwedy darffo vy medydyaw. onym key yn vorwyn. om un crys. gyr vi ymdeith. Yn llawen heb ynteu. Ac yna disgynnu awnaeth ef. a mynet dwylaw mynwgyl awnaethant. a mawr yd ymgerynt. a llewenyd praff a gymerth pawb onadunt. vegys y digawn pawb y wybot.

XXVI.—Ar hynny y gwelynt inor ar y bymthecuet o vrenhined yn dyuot o hela. a mil y rwg llewot a llewpardot a gawssynt y dyd hwnnw o hela. o ierch a beid coet. nyt oed neb a wypei eu riuedi. Y gyt ac y gwyl Josian inor yn dyuot. tristau yn braff a wnaeth hi. ac wylaw. a galw ar bonffei y brawtfaeth a dywedut wrthaw. Weldy racco inor yn dyuot. a mae dy gyghor ditheu. canys mawr yw vy ofyn na chawn gyfur y diagk. Nac wyl di. heb y bonffei. y kyghor goreu a vetrwyf. mi ay rodaf. unbrawt yssyd y inor y mywn y castell a elwir dabilent. a brenhin kyuoethawc yw. a baligrawnt yw y enw. A gwedy y del inor y mywn. aet bown attaw. a managet idaw bot y vrawt yn y castell. a bot

brenhin arall. a llu praff ganthaw yn ymlad ac ef. ac ony chai nerth yn ebrwyd. y goruydit ef. ac y keit y castell heb olud. a chyt ac y clywo ynteu hynny. ef a vyd trwm ganthaw y vryt. ac a luyda ar hynt. ac ef ae holl allu gyt ac ef a gerdant tu a dabilent. ac ny thric gyt a ninheu wedy hynny onyt ychydic o nifer. ac yna y gallwn diagk yn da. Llyna gyghor da. heb y bown. ar gwr a wnaeth y ffuruauen athiffero ditheu rac pob drwc. Ar hynny nachaf inor ar brenhined ereill oll yn dyuot ymywn yr llys. ae hela a dangosses idi hi ar hynt. A gwedy hynny edrych ar bown a wnaeth ef. a gofyn idaw o ba le pan hanoed. ac o pa le pan dathoed y palmer. Arglwyd heb ynteu. Mi a deuthum o nubie. varbari. or inde. o auffric. o asie. ac ny buumi yn dabilent. cany chawn fford y mywn. sef achos oed brenhin lwmbardi ae holl allu yssyd yghylch y castell. ac idrac yw y enw de ualri. Ar gwr bieu y castell yssyd y mywn. ac ony cheiff nerth a chanorthwy yn ebrwyd. ef a geir y ty arnaw. ac ynteu a difethit. Y gyt ac y kicleu inor hynny. tardu y gwaet trwy y eneu ae dwyffroen. Mahom heb ef. os gwr diuetha vyd vy mrawt i. ny bydaf vyw i wedy hynny. ac erchi y bawb gwisgaw eu harueu. ac eu fford a gymeryssant racdunt tu ac abilent.

XXVII.—A brenhin a edewis ef yny ol y warchadw Josian. a llwyt oed. a garsi oed y enw. a mil o varchogyon a edewit gyt ac ef. Gwedy gwelet o Josian adaw garsi oe gwarchadw hi. trwm oed genthi y bryt. a drwc oed y chyssyr. Sef a wnaeth bonffei yna dyuot attei ae didanu. a dywedut wrthi y parei ef idi diagk y nos honno. a llyma y ffuruf y digawn. Mi a atwen lyssewyn. ac ae caffaf yn y weirglod obry. ac nyt oes neb or a yfo dim oe sud ny bo medw. a minheu a af or lle. ac a vedaf pwn march or llysseu. ac ar y march y dygaf yman. a gwedy hynny mi ae briwaf mywn morter. ay sud yn ehelaeth a uyryaf yn y tunelleu gwin. a ffan vo garsi ychwinsa yn swperu dechreu nos. mi a wassanaethaf arnaw ae getymdeithon or gwin hwnnw yn ehelaeth didlawt. Ac yna y gwely di efo ae getymdeithon yn

dygwydaw yr llawr o veddawt. ac yn kyscu vegys moch. a gwedy hynny mi a bown a wisgwn yn arueu ymdanam. a titheu a wisgy ymdanat. A gwedy hynny ni a gerdwn ragom. a chyn dyhunaw garsi. ni a vydwn ymhell odyman. ac vegys y dywawt bonffei. hynny a wnaethpwyt. A gwedy medwi pawb ae dygwydaw yr llawr. ae kysgu. hwynteu a ymgyweiryssant. ac a wisgassant ymdanunt. A gwedy hynny bown a elwis ar Josian. a hitheu a doeth attaw. ac a dywawt wrthaw. Arglwyd heb hi. ni a dygwn dec swmer yn llawn o eur gyt a ni y fford y kerdom. Na dygwn heb y bown. pei ettwn i yn lloegyr wedy daruot im llad vy llystat. digawn o da a chyuoeth a gawn wrth vy ewyllus. gwir a dywedy arglwyd. heb y bonffei. ac eissoes reit vyd it rodi llawer dyrnawt kyn no hynny. a huryaw marchogyon y gyt a thi wrth ryuelu ath lystat. ac wrth hynny y mae da in dwyn yr eur. ar diareb a dyweit. Gwell un canyrthwy da no deu uys. Yn llawen heb y bown. a gwnewch chwitheu. Yna y dyrchafyssant y sumereu ar y meirch. ac a ysgynassant hwynteu. a chymryt eu fford. ac racdunt y kerdyssant. Trannoeth y bore y duhunawd garsi. y gwr a dylyei cadw Josian. a ffan duhunawd. ryuedu a wnaeth. paham y gwnaethyssit yn vedw. Ac edrych a wnaeth ynteu ar y vodrwy. ac yn y vodrwy yd oed maen carbwnculus gloyw. a ffwy bynnac a wypei gwneuthur coniuracion arnaw. y maen a vanagei idaw pob peth or a ouynnei idaw.

XXVIII.—Sef a wnaeth garsi yna gwneuthur coniuracion ar y maen. ac ef a welei yndaw yn amlwc rydaruot yr palmer dwyn iosian yn llathrut. Ar hynt y duhunawd ef y gedymdeithon. ac erchi udunt wisgaw eu harfeu ar ffrwst. a menegi udunt rydaruot yr palmer. y rodyssynt idaw y swper y nos gynt. mynet a iosian yn llathrut. a bei gwypei inor hynny. ys drwc a wyr eu dihenyd vydem ni. ac ar ffrwst y gwiscassant hwynteu ymdanunt. ac yn ol bown y kerdyssant mil o varchogyon. Bown a bonffei ae hargenuydant yn dyuot yn eu hol. ac yna y dywawt bown. Myn vyphenn mi a ymhoylaf dracheuyn. ac a rodaf dyrnawt y garsi. yny vo y ben

yn eithaf yr macs. hyt na del yn yn ol ni. ac na bo reit y neb ofyn y vygwth byth wedy hynny. ac a morglei vygcledyf vegys y gweloch. wedy hynny mi a ladaf penneu y bobyl racco. yny gaffo holl gwn y wlat digawn o vwyt onadunt. Arglwyd heb y bonffei. llyna vedwl ffol. y mae racco o nifer hyt na allei un dyn ymerbynneit ac eu hanner. ac na chymer di arglwyd yn lle drwc. mi a rodaf gyghor yssyd well. Mi a vedraf on blaen gogof braff. a meith yw dan y dayar. a gwedy yd elom y mywn yr ogof. nyn keiff neb. ac ni byd reit in ofyn neb. Ar kyghor hwnnw a wnaethant. ac yr ogof yd aethant. Ynteu garsi a fu yn eu keissaw hwy yn llawer lle. ac nys cafas. ac ny chyfarfu neb ac ef. or a wypei dim y wrthunt. Ynteu ae gedymdeithon yn llidiawc drist a ymhoylyssant dracheuyn. a hwynteu yn tri yn diogel aoydynt yn yr ogof. ac nyt oed dim bwyllwr ganthunt yssywaethiroed. Ac yna y dywawt iosian drwy y hwylaw wrth bown. Kymeint yw vy newyn ac na allaf vot yn vyw y nepell rac y veint. Ym kyffes heb y bown. llyna beth trwm a ffeth tost gennyf i bot yn gymeint dy newyn di a hynny. a minneu aaf y edrych a gyuarfo a mi un gwydlwdyn. ac a adawaf bonffei yth warchadw yny delof drachefyn. Duw a dalo it arglwyd. ac yr vygcharyat inheu na vit hir dy drigyan. Na vyd heb y bown. a brathu y varch. ac ymdeith yd aeth ef. Bonffei a Josian a drigyssant yno.

XXIX.—Ar hynny nachaf deu lew wenwynic litiawc yn y hachub. sef a wnaeth bonffei yna gwisgaw y arueu. ac ysgynnu ar y varch. a chymryt y wayw yn y law. a gossot ar un or llewot ae fedru. ac ny thorres y groen rac y galettet. Hwynteu y llewot a doethant o bob parth idaw. ar neill ae lladawd ef. ac ae llewas. ar llall y varch. Y gyt ac y gwyl hitheu hynny. dechreu lleuein yn uchel a wnaeth. ac nyt oed aelawt arnei ny bei yn crynu rac ofyn y llewot. Sef a wnaethant hwynteu y gyt ac y clywsant y hachub hi ar vessur y bwyta. ac ny at eu hannyan udunt llad neb neu y vwyta. or a uo etiued y vrenhin. Rwygaw y gwisc vliant a wnaethant. a chan eu hewined ar hyt y chnawt y gwyn

y redei y gwaet yn ffrytyeu. ae chymryt y rygthunt. a mynet a hi yny aethant y ben creig uchel. a thrwm oed genthi y challon ae medwl. a dechreu cwynuan a wnaeth hi a dywedut. Oia bown. hir a beth yd wyt yn triciaw. yr awr honn ym lladant y bwystuilet hyn. ac nym gwely yn gwbyl gwedy hynny. Ar hynny nachaf bown yn dyuot yr lle yd adawssei bonffei a Josian. wedy rylad danys o honaw. a ffan edrych. ef a wyl breich bonffei yno. ac or parth arall ef a wyl y droet. or tu arall ef a welei mordwyt y varch. ae droet. wedy rybiliaw hyt yr esgyrn. Sef a wnaeth ynteu yna galw ar Josian. ac erchi idi dyuot y ymdidan ac ef. a gwedy nas gwyl. ac nas kigleu. y dygwydawd ynteu y ar y march yr llawr. ac y llewygawd. Ac os drwc oed drycyruerth bown. gwaeth oed bei gallei drycyruerth y march herwyd y synwyr ef yn gweryru. ac yn cladu y dayar ae draet. a ffwy bynnac a vei yn edrych arnadunt. truan vydei yny gallon. yr cadarnet vei. gwelet eu drycyruerth. Yna kyuodi bown y vynyd. a dyuot yn y ansawd ehun ae lewder. ac ysgynnu ar arwndel y varch. a cherdet racdaw. ac edrych ar y greic a wnaeth. a ffan edrych. ef a wyl y llewot a Josian y rygthunt ygcharchar. Sef a wnaeth iosian llefein y gyt ac y gwyl bown. ac erchi idaw dial agheu bonffei y ysgwier. Mi a wnaf hynny. heb y bown. a thi a allut y wybot yn hyspys y dialaf. ef a vyd reit yr llewot vynet drwy vy nwylaw i.

XXX.—Y gyt ac y clyw y llewot ynteu yn dywedut. kyuodi udunt hwynteu y vynyd. Sef a wnaeth iosian dodi y dwylaw am vynwgyl y neill. ae attal herwyd y gallei oreu. sef a wnaeth bown erchi idi y ellwg. Na ellygaf heb hitheu. yny darffo yt llad y llall. Myn duw reit vyd it y ellwg. sef achos yw. pan uof i ym gwlat. ac ymplith y gwyrda. o dywettwn i. neu o bocsachwn ry daruot im llad deu lew. titheu a dywedut y mae ti a dalyssei y neill. hyt tra fum inheu yn llad y llall. a hynny nys mynnwn inheu yr yr holl gristonogaeth. Ac wrth hynny ellwg ef. ac onys gellygy. ym kyffes miui aaf ymdeith. a thitheu a drigyey yna.

Gellygaf arglwyd. a iessu grist athiffero rac eu drwc. Yna disgynnu bown y ar y varch. rac kyuaruot drwc ar march. a chywreinyaw y daryan ar y ysgwyd asseu. a thynnu y gledeu. Sef a wnaeth y neill or llewot or blaen y achub. a dyrchauel y deudroet vlaen. a gossot ar bown. ae vedru ar y daryan yny dorres y daryan yn drylleu. Sef a wnaeth ynteu bown gossot ar y llew ae gledeu. ac vedru ar y ben. ac ny wnaeth y dyrnawt hwnnw dim argywed yr llew rac calettet croen y ben. Yna agori y safyn yr llew ar vessur tagu bown. sef a wnaeth ynteu bown drwy y lit ae angerd gossot ar y llew. ae vedru yn y safyn yny aeth y cledeu ar y hyt. a thrwy y gallon. ac heb olud tynnu y gledyf a wnaeth ef. ar llew a dygwydawd yn varw. Y llew arall ae achubawd yn llitiawc wenwynic. ac a rwygawd lluric bown. hyt nat oed well hi no hen beis lom doll dreuledic. a dyrchafel y deudroet ulaen a wnaeth ef. a cheissaw gossot ar bown. Sef a wnaeth bown yn drebelit yna gossot arnaw ynteu. ae vedru ar y deudroet. yny aeth y draet a thalym or breicheu y wrth y corff. ac yny dygwyd ynteu yr llawr. a gwedy hynny y cwplaawd bown wassanaeth y llew yn da digawn.

XXXI.—A gwedy daruot idaw llad y deulew. ysgynnu ar arwndel a wnaeth. ac edrych ychydic oe vlaen a wnaeth. a ffan edrych. ef a wyl ar diwygyat dyn ryw aniueil gobraff y veint. ar nys gwelsei eiroet y gyffelyb. a ffon hayarn braff oed yn y law. ac ny allei degwyr cryf y dwyn uncam rac y thrymet. Ar yr ystlys yd oed yspodol drom unuiniawc. y rwg y deu lygat yd oed teir troetued chalaeth. a thal mawr amhyl. a duach oed nor muchyd. a thrwyn praff ffroenuoll oed idaw. a choesseu hir lymyon ysceyrnic. gwallt y ben oed vegys rawn meirch gre. y lygeit oedynt gymeint ar dwy sawsser vwyaf rywelsei neb eiroet. hwy oed y danned noc ysgithred y baed coel hwyaf y ysgithred. a geneu gobraff oed idaw. a phan dywettei dan agori y safyn vegys hen ellgi bwn aneglur agharueid y dywedei. a breicheu hirion cadarn. ac ewined caletlym. a chyn galetted oed y ewined yn wir. ac nyt oed mur maen yn y gristonogaeth nys

diwreidei ef yn gwbyl yn un dyd. Ar gwr hagyr aflunyeid hwnnw y gyt ac y gwyl bown. y dywet yn uchel. Reit vyd it twyllwr bradwr ymhoylut drathgefyn. a rodi iosian vy arglwydes im. a dugost yn llathrut. Sef a wnaeth bown anryuedu yn vawr praffder y gwr ae afluneidet. a chwerthin a dywedut. Tydi vilein heb y bown. yr y duw y credy di idaw. dywet ym ae kymeint pawb yth wlat ti a thidi. Kymeint myn vynduwi teruygawnt. a ffan fumi ym gwlat. hwynt a dywedynt na bydei o honaf inheu dim meint byth. ac rac kewilid yd edeweis ygwlat. ac y deuthum yr wlat hon. ac y gwrheeis i inor o mwmbrawnt. ac y gwassaneitheis yn gywir. a thitheu a dugost y wreic ef yn llathrut. ac myn mahom vy nuwi. mi a vriwaf dy ben di yn drylleu am ffon i y drom. Taw pagan ath son. heb y bown. a gormod yw dy vocsach oll. a phan ymladom. ony ladafi dy benn di yr mawr am cledeu. ny volaf fyhunan werth un uanec.

XXXII.—Ac heb olud brathu arwndel ac yspardduneu. a gossot ar y gwr du. a chopart oed y enw. ae vedru ygcledyr y dwyuron ae wayw. yny dyrr y paladyr yn drylleu. ac ny chyffroes un aelawt ar gopart yr y vedru. mwy noc yr na metrit. Ac yna dyrchafel y ffon idaw ynteu. a bwrw bown a hi. ac rac daet y diuachellawd bown. ny medrawd namyn derwen. a honno a diwreidawdaca dygwydawd yr llawr gan y dyrnawt. ac ar hynt dodi y law ar dwrn y yspodol a wnaeth ef ar uessur taraw bown. Sef a wnaeth y march yna dyrchauel y deudroet ol. a gossot ar y gwr du ygcledyr y dwyfron. ae daraw yghyueir y gallon. yny dygwydawd ynteu yr llawr. ar march yna ae dyludawd yn gadarngryf y rygdaw ar dayar. hyt na allei copart yn unwed kyuodi yn y seuyll. Yna disgynnu bown y ar y march. a thynnu y gledeu ar uessur llad penn copart. sef a wnaeth iosian yna dywedut. ac erchi y copart gwrhau y bown. a chymryt cristonogaeth. Ny wna ef hynny. heb y bown. a chan nys gwna. myn y gwr y credaf inheu idaw. heb y bown. mi a ladaf y benn am cledeu yn diannot. Sef a wnaeth copart yna dywedut yn uchel. yny datseinawd y coydyd

o bob parth. ac adolwyn y bown nas lladei. a dywedut y bydei wr idaw. ac y kymerei cristonogaeth yn llawen. Ny allaf credu it. heb y bown. Gelly ysgwir. heb y iosian. mi a vydaf warant y byd gwr ffydlawn it. Yn llawen. heb y bown. a minneu a gymeraf y wrogaeth ef. Yna kyuodi copart y vyny. ac heb olud rodi y wrogaeth y bown a wnaeth. a gwedy hynny bown a ysgynnawd ar y varch. a Josian a ysgynnawd ar y march hitheu. a chopart a gauas y ffon. ac ae kymerth.

XXXIII.—A gwedy hynny hwynt a gerdyssant racdunt yny doethant hyt yr mor. ac yn y borthua yd oed llog. a honno oed lawn o sarassinieit. a thrwy y mor yd oed yn eu bryt vynet tu ar cristonogyon. Ac y gyt ac y gwelsant hwy copart. llawen fuant. a dywedut a wnaethant. y mae detwyd y damweinawd udunt. canys goreu morwr or byt oed copart. a hwnnw ae dygei hwynteu yn diogel trwy yr mor. Y gyt ac y doeth copart ar o gyfuch a hwy. gofyn udunt pwy oydynt. ac o ba le pan hanoedynt. Ti a wdost ac an atwaenost ni yn hyspys. canys sarassinieit ym ni. Edewch y llog ar hynt. ac yna ae ffonn y kyffessu. yny aeth y hemennyd oc eu penneu. y sawl ny byryawd neit yn y mor oc eu bodi. A gwedy hynny y kymerth ef bown. ac y duc yr llog. a iosian yn y ol ynteu. a gwedy hynny y kymerth arwndel rwg y dwylaw. ac y dodes y mywn y llog. ac nyt edewis heb gof mul iosian heb y dwyn y mywn. A gwedy hynny dyrchauel hwyl a wnaethant. ac racdunt yd hwylyssant. a ffan oedynt tu a hanner y mor. eu gordiwedawd amonstius vrenhin y mywn herwlog hir. a llawer o niuer y gyt ac ef. ac yn begythyaw bown yn gadarn. ac yn tygu y vahom y lladei y ben. a gouyn ae copart a welei ef. Mi ysgwir. heb y copart. nyt ymgelaf. myn mahom vy nuw i. ef a vyd ediuar it y twyll hwn. Sef a wnaeth copart yna cael kyff mawr yn y llog. ay dyrchauel yn y law. a dywedut wrth amonstius. Ymhoel drathkeuyn lwtwn. ny rodwn i yroch chwi. nac yr ych ffyd egroessen. ac onyt ymhoyly. mi a rodaf it dyrnawt. Y gyt ac y clyw amostius copart yn y vegythyaw. diruawr ofyn a gymerth. ac yr

y vrenhinaeth oreu yn y wlat. nyt arhoei yr eil geir bygwth y gan copart. ac yna ymwahanu a wnaethant. a bown ae getymdeithon a hwylyssant racdunt. yny doeth yr borthua yssyd yn emyl kwlwyn.

XXXIV.—Ar dyd hwnnw yd aeth esgob y orymdeith yr borthua. ac ewythyr oed ef y bown. ac ny wydat bown y deirydeit idaw. Ar hynny nachaf bown yn dyuot yn erbyn yr esgob. a chyt ac y daw yn agos. kyuarch gwell idaw a wnaeth. ar esgob a ouynnawd y bown o ba le pan hanoed. O loegyr arglwyd pan hanwyf. ac yn lloegyr ym ganet. a mab wyf y giwn iarll. gwr a las yn gam. ac yn bechadurus. Grossaw duw wrthyt anwyl nei callon. ac ewythyr it wyfi. Pwy heb yr esgob y vorwynwreic ieuagk yssyd gyt a thi. Arglwyd heb y bown. ny chelaf ragot. hi am carawd i yn vawr. a minneu ac kereis. ac o achos hynny mi a fuum ygharchar seith mlyned. ac yn awr y kymer hi bedyd a christonogaeth. acyd emedeu a mahom y duw. Diolwch y duw hynny. heb yr esgob. a hediw mi ae bedydyaf hitheu. Ar hynny nachaf copart yn dyuot. ac yn gyrru y meirch a oed arnunt eu pynneu o eur ac aryant oe vlaen. Y gyt ac y gwyl yr esgob copart mor anffurfeid a hynny. dyrchauel y law y vyny. ac rac y ofyn. degweith yd ymswynawd. a gofyn y bown pa ryw gythreul oed hwnnw. Ny chelaf ragot arglwyd ewythyr. gwas ym yw. ac un or gwyr dewraf or byt oll yw. Gwas heb yr esgob. nyt ef a wnel duw y dyuot ef ym llys a miui yn dragywyd. Daw or byd da genhyti arglwyd. a ni a vynnwn y vedydyaw ef hediw. Pawed anwyl nei y bedydut ef. canys pei delynt holl wyr y dinas y gyt. ny ellynt hwy y dyrchauel ef or bedydlestyr. A ffan wyl copart yr esgob. ef a dybygassei may bugeil oed yr esgob. am y welet yn newyd eillaw. a gwedy torri y wallt. Ac yna ymdidan a wnaeth yr esgob ae nei. a dywedut y vot ef yn varchawc dewr. pan enillei ef y ryw was hwnnw. a menegi rydyuot y varwgywedyl ef. ae dienydu yn waradwydus or sarassineit. at sebaot y datmayth ae athro. y gan vab sebaot a ryfuassei ymplith sarassineit yn y geissaw

ynteu. ac o achos hynny y dechreuis sebaot ryuclu ar yr amherawdyr. ac eissoes ny allawd ymerbynneit ar amherawdyr. ac wrth hynny y gorfu arnaw adaw y wlat ae gyuoeth. a mynet y castell cadarn a wnathoed y mywn ynys yn y mor. ac ny cheit y castell hwnnw yn dragywydawl hyt tra barhaei fwyt yndaw. canny ellit ymlad ac ef o un fford. Ac or castell hwnnw y dygei sebaot ae allu kyrcheu y gyfoeth yr amherawdyr. gweitheu hyt dyd. gweitheu hyt nos. ac yuelly yd oedynt yn diffeith kyfoeth yr amherawdyr yn ffenedic wychyr. ac o gwney vyggyghor. ti a ey attaw oe gymorth. a minheu a rodaf yt yn nerth pumpcant marchawc yn gyweir. Duw a dalo it arglwyd. a minheu a wnaf hynny yn llawen.

XXXV.—A gwedy yr ymdidan hwnnw hwynt a gerdyssant racdunt tu ar llys. ac y eglwys y drindawt yd aethant. a iosian yn diannot a vedydywyt. ac ar copart y gelwit. ac ny ellit y dodi ef yn y bedydlestyr rac y veint. namyn kerwyn uawr a gyrchwyt. ae llenwi o dwfyr. Sef a wnaeth y dynyon ae delynt wrth vedyd keissaw y dyrchauel. ac yna y dywawt ynteu. Ofer yw ywch awch lafur. gedwch ym vy human mynet y mywn. a dowch chwitheu. a dodwch awch dwylaw arnafi. Ni a wnawn hynny yn llawen. heb y dynyon. ac nyt oes kyghor well no hwnnw. Yna y byryawd ef neit yn y gerwyn yn llwrwf y deudroet. ac oer yawn oed y dwfyr. Ac yna yd ymgeinawd ef ar esgob. ac y dywawt. beth a vynny di fugeil bilein. ae vy modi yny dwfyr hwnn. ryhir yd wyf gristawn. gellwg vi ymdeith. Ac ar hynt y kyfodes ef yn y seuyll. ac y byryawd neit y maes or gerwyn yn noeth lumun. a ffwy bynhac ae gwelei ef yna. ny welas eiroet delw ar dyn kyn hacret. na chyn dybrytet a honno. ac nyt oed debic y dim onyt y gythreul. yn keissaw eneideu wrth eu poeni. ac achub y dillat a wnaeth ef ar hynt. ac eu gwiscaw. A gwedy hynny yr neuad yd aethant oc eu bwyt. A gwedy bwyta. bown a ymgyweirawd. ac a wisgawd ymdanaw. a thu a lloegyr y kymerth y hynt. ar esgob a rodes idaw yn nerth vegys y dywedassei pumpcant marchawc kyweir. Ygyt ac y

gwyl iosian hynny. ellwg y dagreu awnaeth. a dyuot at bown. a dywedut wrthaw. may goganus oed idaw y hadaw hi yny ol ymplith tywyssogyon a marchogyon. canys gallei ry damhweinaw gwneuthur anuod arnei. a chytgyscu a hi. Na chymer yn drwc arnat heb y bown. a adawaf copart gyt a thi yth warchadw. ac ef athifer rac pob ryw ofut ac argywed. Yn llawen arglwyd. mal y mynnych di. a minheu a adolygaf yr arglwyd duw gallel o honaf inheu yny delych ditheu drachefyn. ac yna mynet dwylaw mynwgyl awnaethant.

XXXVI.—A gwedy hynny efo ae getymdeithon a ysgynyssant ar eu meirch. ac a gerdyssant tu a lloegyr. ac yna y dywawt ef wrth y getymdeithon. Kyn yn mynet at sebaot. ni a awn y ymwelet ar amherawdyr. a mi ae twyllaf vegys y gweloch. Yn llawen vegys y mynnych ti. ni ae gwnawn. Racdunt y kerdyssant yny doethant y hamtwn. y gyt ac y gwyl yr amherawdyr hwy. a don oed y enw. ef a doeth yn eu herbyn. ac edrych ar bown a wnaeth. a gofyn idaw o ba le pan hanoed. Pan hanwyf i arglwyd o ffreic o gastell digon. Pwy dy enw di. heb yr amherawdyr. Girat arglwyd. heb ynteu. yw vy enw. Ae ryuelwyr ywchi. ac a gymero da yr ryuelu. ac os ef mi ae rodaf ywch wrth awch ewyllys yr ryuelu o honawchi ar y bilein. a sebaot yw y enw. a hwnnw yssyd yn ynys yn y mor racco y mywn castell cadarn. ac odyno y mae yn goualu yn braff. Yr duw heb y girat. a digawn ef gwneuthur dim argywed it. Ym kyffes vacwy. heb y don. neur darfu idaw diffeithaw llawer om kyuoeth. weitheu hyt dyd. weitheu hyt nos. ac y velly y mae yn diffeithaw yn wastat. Ny dylyut ti arglwyd diodef hynny. ac o rody di imi oth eidaw. mi a dalaf sebaot yn vyw. ac ae rwymaf. ac ae dygaf hyt attat yth castell. Mi ae rodaf yt. heb y don. pob peth or a erchych. Nyt archaf yt yn awr onyt llenwi y llog hon o vwyt a llyn. a rodi digawn o arfeu ym ketymdeithon. A hynny a gewch chwitheu yn llawen. Ac heb olud y llog a lenwit. ac arfeu a gawssant. kymeint ac y vynnyssant. ac racdunt yd hwylyssant yny doethant hyt yn emyl castell sebaot. Ac y gyt ac y gwyl sebaot hwy.

ef a doeth yn eu herbyn. a gofyn y bown o ba le pan hanoed. a ffa le y ganydoed. Nyt ymgelaf ragot arglwyd athro. bown o hamtwn wyf i. ac y gyt ac y clyw sebaot hynny. y achub a wnaeth. a dodi y dwylaw am y vynwgyl. ae gussanu yn vynych. ac ny bu lawenet sebaot ciroet ac yna. ac nyt hawd traethu na menegi y llawenyd a gymerth pawb onadunt. ac oe bwyt yd aethant. a gwassanaeth fflwch didlawt rybuchedic a gawssant.

XXXVII.—Ymhoelwch in at iosian a edewsit ygcolon gyt a copart. A iarll or wlat yno dydgweith a edrychawd ar Josian. a hoffa yny byt fu ganthaw y thecet. ac enynnu awnaeth oe charyat. hyt na wydat or byt beth a wnai. rac meint y carei. a mynych y doi ynteu oc gorderchu hi. ac y gymic idi pob kyfryw da or a allei dyn y damunaw. A hitheu val morwyn gywir ae gwrthodes ef ae da yn untuawc. heb vynnu dim ganthaw. Gwedy gwelet o honaw ef na thycyei idaw kynnic da. nae gorderchu. y tygawd ynteu y mynnei ef hihi oe hanuod. canys cai oc eu bod. Milys. heb y iosian. gat vi yn llonyd. ac yn hedwch ny mynnaf i didi yn dragywyd. nac yr da nac yr dim arall. ac nyt oes arnaf dyofyn. tra vo iach copart. gwr am keidw ac am differ. yr dy vygythein di oll, yn diogel. Ygyt ac y clyw ef mae yghopart yd oed y holl ymdiret hi. yna y doeth ef at copart. a thrwy ueuyl ac ystryw y annerch malfei y gan bown. ac erchi idaw vynet y ymwelet ac ef hyt y castell a oed ymhell yn y mor. A chredu awnaeth copart idaw. a dywedut na medrei y fford. a gofyn idaw a doi yn gyfarwyd. Af yn llawen. heb y milis. ac ymywn ysgraff yd aethant. ac racdunt yd hwylyssant yny doethant hyt y castell. Ac ar hynt copart aaeth y mywn. ac ygyt ac yd aeth ef ymywn. Milys o dyuays a gayawd y porth a barreu heyrn. ac a chadwyneu heyrn yn gadarn diogel. hyt na allei neb dyfot allan fford yr porth yn dragywyd. onyt agorit odyallan.

XXXVIII.—Ynteu copart aaeth racdaw. ac ymhob lle yny castell y keissawd ef bown. a gwedy nas cafas. ef aaeth y ben y twr. ac odyno y gwelei Milys yn ymhoylut drachefyn. Sef a wnaeth copart yna gofyn y Milys pa

le yd ai. Mi aaf. heb ynteu. y briodi Josian. ac y gytgyssgu a hi. Y gyt ac y clyw copart hynny. y llidiaw a sorri awnaeth. ac heb olud ae ewined caletlym dechreu cladu y mur. ac ordiwed trwydaw yd aeth. A bwrw neit yn y mor heb olud awnaeth. a dechreu nofyaw. a ffan vyd y velly yn nofyaw. ef a wyl llog yn agos idaw. a honno oed lawn o borthmyn. yna y dywawt ef yn uchel. Arglwydi gedwch im vynet ymywn y llog attawch. Ygyt ac y harganfuant hwy y kythreul hwnnw yn dywedut. yn wir y tebygyssynt y mae kythreul oed ef. ac rac y ofyn. bwrw neit yny mor a wnaethant. Ynteu aaeth yr llog. a thu ar tir yd hwylawd. Yr un dyd hwnnw y doeth kennat at bown. a menegi idaw yr holl gyfranc. rydaruot y Milys iarll priodi Josian oe hanuod. Ynteu bown a wisgawd y arueu ar ffrwst. ac a ysgynnawd ar y varch. ar fford tu a chwlwyn ą gymerth heb neb y gyt ac ef. A gwedy daruot y milys priodi iosian oe hanuod. y nos honno y peris ef y dwyn hitheu y ystafell. a gwedy dyuot hi y mywn. yd erchis ef cau drws yr ystauell ody vaes. a hynny a wnaethpwyt. a gwely mawr ehalaeth uchel wedy eu dyrchauel ar pedeir fforch oed idaw. ac y hwnnw y kymhellawd ef arnei vynet. Ynteu ar eistedfa oed ar o gyfuwch hayach ar erchwyn. y gwr a eistedawd y ymdiarchenu. a mawr iawn oed y ffrwst y gwplau y ewyllys ar iosian. Y gyt ac y gwyl hi y ffrwst ef. ucheneidaw idi hitheu yn uchel. ac eissoes dyfot cof idi y gwregis. ae gymryt ae wneuthur yn redeguagyl. ac yn ehut hwimwth y dodes dros y ben am y vynwgyl. ac heb olud yr parth arall yr gwely y byryawd neit yr llawr. a ffen y gwregis yny llaw. ac y velly y delis y gwregis yn gryf ffenedic yn y dwylaw yny dagawd y gwr. ac yny dorres asgwrn y vynwgyl.

XXXIX.—Trannoeth y bore y doethant y varchogyon ae vacwyeit yghylch drws yr ystauell. ac erchi y milys kyfodi y vyny. canys talym or dyd oed. Hitheu a dywawt. Ofer yw awch son. mi ae tegeis yr neithwyr. Yna y torryssant drws yr ystauell. ac y kymeryssant iosian. ac y rwymyssant y dwylaw yn galet. ac yd

aethant a hi maes or dinas wrth y llosgi. a than mawr a gyneuwyt. A y gyt ac y gwyl hi hynny. ymdifregu ar arglwyd duw a wnaeth. ac adolwyn y vot yn drugarawc wrth y heneit. can daroed barnu y chorff. A wylaw a lleuein a wnaeth. a thrwy y drycyruerth y dywawt. Oia arglwyd iessu grist. truan a beth ymderw. a cham a beth y medreis. dodi vy holl garyat ar bown. ac ynteu ym ysgaylussaw. ac yn gadel vy nienydyaw heb wybot idaw. ac nyt ymwelwn bellach y gyt. Ac erchi effeirat a wnaeth. ac yffeirat a gauas. a ffawb or ae gwelei yna. yr cadarnet vei y gallon. a druanhei wrthi. Yr yffeirat ac kyffessawd yn gwbyl. ac ae hetelis yn hir rac truanet gantaw y dienydu. Ar hynny nachaf bown yn dyuot. a bugeil yn kyuaruot ac ef. Sef a wnaeth ef gouyn yr bugeil beth a wneit ar tan mawr a welei ef yn llosgi. Peth truan heb y bugeil. llosgi morwyn dec o achos tagu yr iarll o honei ae priodyssei hitheu oe hanuod. Nyt ym bywyt i. heb y bown. y llosgir hi. a brathu arwndel ac ysparduneu. a thu ar tan y kerdawd. Ar hymy nachaf copart or parth arall yy dyuot. ac ymherued y maes yn ymgyuaruot ar bugeil. a gouyn yn uchel idaw pa achos y llosgit tan kymeint ac yd oedit yn y losgi. Y gyt ac y gwyl y bugeil ef. dechreu dygarnffo. ac yn vynych uchel y dywedei. Benedicite. benedicite. Eissoes ny bu copart uncam o bedestric wrthaw a rodi tacua idaw. a gouyn ystyr ar achos yd oedit yn llosgi tan kymeint a hwnnw. Arglwyd. yr y gwr an prynnawd yd archaf dy drugared. morwyn a losgir yn y tan racco a briodet doe oe hanuod. Na losgir myn vyphen i hyt tra barhawyf yn vyw. ac yn ol bown ar hynt y kerdawd ef. ac at y tan y doethant. A bown a dynnawd morglei y gledeu. ac a hwnnw yd eillawd penneu y sawl a gyuarffei ac ef y ar y corfforoed. Ynteu copart pob dec y lladei ynteu ae ffon. Yna y dywawt bown wrth copart. Coffa y duffust yn dihauarch. Mi a wnaf hynny yn llawen.

XL.—A gwedy daruot udunt llad y bobyl heb diagk y nemawr onadunt. bown aaeth at Josian. ac a dorres y rwymeu a oed ar y dwylaw. ac a erchis y

copart mynet y erchi palffrei y iosian at yr esgob. ar march a gahat gan yr esgob heb olud. A gwedy dyuot copart dracheuyn ar march ganthaw. iosian a dodet ar y march. ac racdunt y kerdyssant yny doethant y gastell sebaot. Y gyt ac y gwyl sebaot Josian. mynet dwylaw mynwgyl idi. a llawen fu wrthi. ac yno y tricyssant hwy yn swiwrn. Ynteu sebaot a beris cadarnhau y kestyll. ac atwneuthur y muroed ar keyryd. a dyfynhau y clodyeu yghylch y castell. hyt na allei neb na dyuot y mywn. na mynet allan heb y gennat ef. A dydgweith y bore y gelwis bown ar un or marchogyon. a charfus oed y enw. ac un or gwyr glewaf a dewraf oed ef. ac erchi idaw mynet hyt yn hamtwn at yr amherawdyr. a dywedut idaw. y mae bown oed enw y marchawc a ryfuassei yn ymdidan ac ef y nos arall. ac ae twyllwys. Ac yn yghwanec dywet idaw y peiranna y grogi. neu y dienydyaw. dihenyd ny bo gwell idaw no hwnnw. canys oetran gwr yssyd arnaw. ac y digawn wisgaw arueu. a marchogaeth. ac amylder o varchogyon glew dewr anhygar gryf yssyd gyt ac ef. Y gennat a aeth hyt yn hamtwn at yr amherawdyr. ac yn ehofyn wychyr menegi idaw y gennatwri heb gelu dim. ac yn yghwanec y gennat a dywawt. Tydi a ledeist yn gamwedawc pechadurus giwn iarll tat bown. a hynny a vyd ediuar it yn ehegyr. Sef a wnaeth yr amherawdyr yna ar gyllell newydlif oed yn y law bwrw carfus a hi. ac nys medrawd. namyn macwy idaw ehunan a vedrawd. yny aeth y gyllell trwydaw. ac yny dygwydawd ynteu yn varw yr llawr rac y vron. Sef a wnaeth carfus yna ysgynnu ar y varch. a dywedut wrth yr amherawdyr. Ynuyt a beth y gwnaethost. llad dy vacwy erofi. a ffei ym byryut yr eilweith a uei well. velly ychydic y gellit dy voli. a mi a wn beth yssyd yn y rwystraw. ry issel neithwyr y kusseneist dy wreic. Gwarandaw arnaw yn graff. y gwr am hanuones i attat. bown o hamtwn yw y enw. ac ef yn vab ath trewis ar dy benn tri dyrnawt yny lewygeist. a marth idaw am nath ladawd. ac na vit hir genhyt. ef ath ledir yn ebrwyd digawn.

XLI.—Ac yna ymhoelut y carfus dracheuyn. ac at bown y doeth. a datcanu idaw y wed y gwnathoed y gennadwri. a ffa wed y lladyssei yr amherawdyr y vaccwy o achos hynny. yn keissaw y vedru ef. a ffa wed y dywawt ynteu. y mae ry isel y cussanyssei y wreic y nos kyn no hynny. Ac yna y chwardawd bown. ac y chwardyssant pawb oe gedymdeithon. a breid na dygwydyssant yr llawr rac chwerthin. Ynteu yr amherawdyr a gymerth goual mawr o achos y chwedleu ryglywssei. ac anuon gennadeu y brydein at y brenhin. ac yr almayn. ac adolwyn nerth a chanhorthwy. can ny buassei eiroet kyn reittet idaw. Ac yna y kennadeu a aethant racdunt. ac kennadwri a wnaethant. ac adolwyn y vrenhin prydein dyuot ehun gyt ae allu. Ynteu yn llawen a doeth a gallu praff gyt ac ef. y rwg marchogyon a ffedyt. ac amylder o wyr a meirch a deuth or almaen. ac y hamtwn y doethant. Ynteu down a elwis y allu y gyt. ac erchi udunt tewi a gwarandaw. ac yna y dywawt ef. Arglwydi. chwi a wdawch yn hyspys bot sebaot yn ryuelu arnaf ys llawer o amser. ac yn diffeithaw vyghyfoeth yn braff. ac ynawr y deuth bown de hamtwn. a llawer o varchogyon gyt ac ef yn borth idaw. a hwnnw yn vab ieuagk a bereis y werthu yr sarassinieit. Ac y gyt ac ef y mae ar delw dyn ryw aniueil gobraff. a thebygach yw ef y gythreul ymhell noc y dyn. a chopart. a gicleufi. yw y enw. ac ny digawn neb ymerbynneit ac ef rac y dewret. a mae awch kyghor awchchi wrth hynny. Ni a awn gyt a thi. ac a dalwn bown a sebaot a chopart. ac ae dygwn yn vyw hyt yman. vegys y gellych y dienydu wrth dy ewyllys. Ac yna y kymerth yr amherawdyr diruawr lawenyd am yr edewit hwnnw. Ac yna yd aethant y wisgaw ymdanunt eu harueu. a gwedy gwisgaw. racdunt y kerdyssant tu a chastell sebaot. ae llu a ranyssant yn dwy vydin. brenhin prydein a oed yn tywyssyaw y vydin vlaen. ar amherawdyr y vydin ol. Yn y herbyn hwynteu y deuth sebaot a bown ae niuer or castell. ac yn teir bydin y ranyssant y gallu. A sebaot a dodet y dywyssyaw y vydin vlaen. a bown yr eil. a chopart y

tryded. ac yghyueir pob canwr or eidunt. yd oed gyt ar amherawdyr mil o wyr.

XLII.—Ac yna y kerdawd sebaot a degmil gyt ac ef or blaen. ac yny erbyn ynteu y deuth brenhin prydein. ac y trewis sebaot ef ar y daryan. ac na bu amdiffyn idaw oe agheu mal kynt rac y dyrnawt hynnw. Ac yna y dywawt sebaot o nerth y ben. Haha ffelwn lwth. ath mellticco duw. kan ffeyleist yth gydymdeithon ar y dyrnawt kyntaf. A gwedy hynny y tynnawd sebaot y gledyf. ac erbyn y dyrnawt yny ffarhaei dim. ac y velly y peris ef yr vydin gyntaf dygwydaw. A phan welas yr amherawdyr hynny. nyt oed arnaw un chwerthin. a phan y gwelas bown ef yn y mod hwnnw. ef a dyuryssyawd attaw ar arwndel y varch. ac y gyt ac ef swrn o varchogyon aruawc. ac nyt oedynt . . . . . wynt no bown. A bown yna a vrathawd arwndel. ac a ystynnawd y daryan. ac ar y dyrnawt kyntaf a rodes. ef a ladawd Inor or gris. ac abat . . . . . wbrri. a phan daruu idaw llad yr abat. y brathawd y varch. a sebaot ae wyr gyt ac ef. ac yna y buant bawp. ac ny bygylawd neb onadunt yny lle y bei. Ac yna yd arganuu bown yr amherawdyr. ac y llawenhaawd trwy ewyllys drwc. a dywedut wrthaw. Myn duw. traitur os ti a dieinc ath vywyt odyna. ny atto duw y mi uynet odyma. ony chaffaf dy benn di yr maes. Ac yna y dywawt yr amherawdyr wrth bown. Ti lwttwn. pwy a uegythy di mor gadarn a hynny. os ymlad a vynny. dabre yr maes. Pan gigleu bown hynny. ny bu kyn lawenet eiroet. ac a kylyassant ergyt dwy saeth y wrth y llu. Ac yna bown a ystynnawd y daryan. ac a gymerth y wayw. ac a vrathawd yr amherawdyr ygkanawl y daryan yny glwyuawd yn vawr ar yr amherawdyr. ac y torres y gledyf. ac y tramkwydawd. Mal kynt kyuodi a oruc yn gyflym. a bwrw neit. a chaffel y dan y droet. a bwrw bown a hi yn dic. ae vedru yn y daryan yny dorres yn drwc. ac yna bown a dynnawd morglei y gledyf. ac a drewis yr amherawdyr ac ef yn gyflym. a phan welas yr almaenwyr hynny. dyuot a wnaethant yn ganhorth-

wy eu harglwyd. ac ae dodassant ar y varch. a medylyaw gallel eu maedu.

XLIII.—Ac ar hynny nachaf copart yn dyuot ae drossawl. ae vydin gantaw. ac eu bwrw pob dec pob deudec. Ac yna y dywawt bown wrth copart. Vygharedic i heb ef. pony wely di lle mae yr amherawdyr ar yr amws gwelw. ys da beth oed y ti uynet oe rwymaw. Arglwyd heb y copart. mi a wnaf dy vynnu di. ac yna y kerdawd copart racdaw. ac ae drossawl yd arllwyssawd fford idaw. ac nyt arbedawd neb yny doeth hyt at yr amherawdyr. ay gymryt a mynet ac ef yr castell. ae rwymaw yn galet. a diuryssyaw dracheuyn yn ganhorthwy oe arglwyd. A phan welas gwyr yr amherawdyr daruot dala eu harglwyd. trist uuant. cany ellynt parhau y nep pell. a gwrhau a orugant y bown. trwy ystynnu eu cledyfeu idaw. ac eu dala a orucpwyt. ac eu hanuon yr castell. A dyuot a oruc bown yr castell. a phan deuth ar ogyfuch a don. don a dywawt wrthaw. Arglwyd heb ef. ny thyckya y mi erchi trugared. namyn vygalanas a vadeuwn it. pei ar yr un dyrnawt y lladut vyphen. Mal ym gwares duw. heb y bown. mi a wnaf hynny. a heb odric y peris bown dwyn plwmen. a chladu pwll yn y dayar. a dodi y plwmen yn y pwll. ae lenwi o blwm brwt. a chymryt don ae vwrw mywn hwnnw. ac yna y dywawt bown. Ynawr y digawn syr don ymdrochi. ac or byd anwyt arnaw. ymdwymet. ac yna y redawd nebun at yr arglwydes y venegi idi chwedleu y wrth don y chymar. A phan gigleu hi y gennat yn dywedut y chwedleu hynny. hi ae byryawd a chyllell newydlif a oed yn y llaw. ac ae medrawd yny galon. ac ae lladawd. ac y drighawd hitheu y benn y twr uchaf. ac y byryawd neit odyna. yny dorres y mynwgyl. A phan gigleu bown hynny. nyt wylawd dim yr hynny. ac nyt aeth wrth y hanglad. ac yna goreskynnawd y dylyet. ac y kynhelis. mal y dylyei gwr dewr cadarn. a thalu eu gwassanaeth yr niuer a dothoed gyt ac ef. Odyna y deuth porthmyn y dref y erchi trugared y bown. ae anregu o lestri a thressor.

XLIV.—A gwedy daruot idaw gorchyuygu y elyn-

nyon. ef a gyrchod y wreic vwyaf a garei yr garret wrth y ffriodi. ac anuon yn ol escob colwyn y wneuthur eu priodas. Ac ynteu a deuth yn uuydlawen. a gwedy y dyuotyat. yr unbennes a arwedwyt yr eglwys. ac y gwneuthpwyt eu priodas. Ac adref y deuthant. ac eu bwyt a gymerassant. a gwedy bwyt ymolchi aorugant. ac odyna erchi y gwin. a gwedy yuet dogyn ohonunt. y gysgu yd aethant. ac mywn awr da y gweithredawd a hi. canys deu vab a enillawd yna. y rei a uuont glotuorus. pan deuthant mywn oetran. ar neill a elwit gi. ar llall miles. ac eissoes ny bu diboen udunt enill clot ac enryded. Ac am hynny diwarnawt medylyaw aoruc bown o vynet y ymwelet ar brenhin. ac erchi a oruc y varchogyon ay ysquiereit or rei dewraf ymgyweiraw y gyt ac ef. ac yna yn gyflym yd ymparatoassant wrth y arch. Y iarll a yskynnwys ar y varch. ac racdunt y kerdassant. ny orffwyssyssant yny doethant hyt yn llundein. a chyt ac ef petwarcant o varchogyon dewron clotuorus. A gwedy dyuot bown y lundein. ef a gymerth y lletty goreu yn y dref. a gwedy hynny y kerdawd ef a sebaot y ymgeis ar brenhin. ac y cawsant ef y mywn ystauell o uein marmor. ac y kyuarchassant well idaw yny mod hwnn. Duw yr hwnn a anet or vorwyn wyry yrom ni pechaduryeit. ac a uu teir blyned ar dec arugeint ar y dayar yn diodef penyt. ac a drywestawd deugein niwarnawt yr amdiffyn y bobyl. ac y gwerthawd iudas yr idewon yr dec arugeint aryan. y pocni ae ffrowyllaw. ac a diodefawd agheu ymphren croc. ac a uu varw. ac a gladwyt. ar trydyd dyd y kyuodes o veirw. ac y daw dyd brawt y varnu arnam ni oll. boet ef ath iachao di ath varwneit. Vygharedic i. heb y brenhin. py un wyt. a pha le yth anet. Myn vy ffyd. heb y bown. mi a dywedaf it. Bown ym gelwir. ac yn hamtwn ym ganet. a mab oedwni y giwn iarll hamtwn. yr hwn a garut ti yn vawr gynt. Cresso wrthyt. heb y brenhin. a dwc yma gussan. a mi a dlywn dy garu. ac yna yd ystynnawd y brenhin y gyfoeth. ay dylyet idaw. a bown a dalawd diolwch idaw.

XLV. — Ac yna y kyuodes sabaot. ac a elwis ar

bown. ac a erchis idaw talu teyrnget yr brenhin yn gyflym oy athro. Heb y bown. Duw a diolcho iti. ny thalafi teyrnget idaw ym bywyt. Ponyt oed y pechawt a thruan a 'ryfed. gwedy llad o don vynhat ac gledyf. rodi vy mam idaw. am dylyet. a godef vy nehol inheu. ac wrth hynny. hyt pan iawnhaer hynny oll. ny thalaf i teyrnget. Yna y dywawt y brenhin. Dy vam di a wnaeth hynny. poet duw ae dialo erni hynny. cany cheisseis. i. genthi gwerth un geinawc or eidi. a minheu a rodeis it dy dylyet. Gwir a dywedy. duw a dalo yt. heb y bown. Yna y dywawt y brenhin. Bown. heb ef. mi a deleis yt dy gyfoeth ath gestyll ath dinassoed kyfoethawc. ath borthmyn ath gedernyt. a giwn dy dat am carawd yn wedus. a drwc y teleis y bwyth oc vab. Arglwyd. heb y bown. canys ediuar yw genhyt. mi ae madeuaf it. a madeint duw it. Heb y brenhin. da y dywedeist. ac yna galw ar was ystauell attaw. Kymer y ffon. heb ef. a ryuu y giwn dy hamtwn gwr clotuorus. a doro y bown y vab. ar ffonn honno eur coyth yw. ac yna y gelwis y brenhin ar bown. a rodi y ffon y bown. trwy dywedut wrthaw. Mi ath wnaf yn benhaf yn lloygyr. Arglwyd. ti a rodeist ystyn a medyant im. Duw a dalo it. A thrannoeth oed duw sulgwyn y kyuodes y brenhin. ac yd anuones yn ol bown. ac yr eglwys yd aethant. A chyn mynet yr eglwys y gwiscawd y brenhin y goron am y benn. a bown ae kymhwyssawd am y benn. ac escob gris a gant yr efferen. ac yr allawr yd aethant. ac ar benn eu glinyeu yd offrymassant trwy ewyllys da. ac y gyt ac ef tywyssogyon clotuorus.

XLVI. — A gwedy yr efferen y marchogyon a ymdanassant y rygthunt. ac y dywedassant. Arglwyd. heb wynt. y sulgwyn yw hwnn. ni a dlywn marchogaeth yn meirch a vuont yn swiwrn. Gwir a dywedut. heb y rei. trwy dyghu y duw. yr hwnn a rodo distryw arnunt. Ac yna deu o honunt a varchoccaassant deu varch drythyll tu ar porth. y neill o honunt oed a cherdedyat uchel ganthaw. ar llall yn rygygawc. ac uchel oed y dyd. ac ef a vyrywyt o benn y twr dec

gaflach arugeint. Ac yna y marchogyon a ympentyrrassant y gyt. ac ar y plas beri arwein eu meirch. ac yna yd oed arwndel yn drythyll yn llaw bown. ac ystynnu a oruc bown y mywn kyfrwy ac gorfeu eureit. ac ymdidan a oruc ar brenhin. A thra yttoed ef yn yr ymdidan hwnnw. y marchogyon ereill a dugassant hynt o vlaen bown yn lledrat. Ac yna nyt ymarbedwys neb o honunt ae gilyd. ac yna y gwahardwys y brenhin wynt. hyt na thorrei neb o honunt aelodeu y gilid. Arglwyd heb y bown. am ffolineb . . . vedy ny ellir hynny. Eissoes tra yttoed bown yn ymdidan ar brenhin. y marchogyon a racvlaenassant tri gyrua march ymblaen bown. ac yna bown trwy digoueint brathu arwndel ac yspardunеu dan y voli. Y fford a gymerth hyt pann gyuodes dwst y fford. ac vwrw y gan y gwynt yn wybyr rygthaw ar gwyr. Welwch. heb y brenhin. meint y cam y mae yn y wneuthur yr march. ac ny bu hir hyt pan edewis ef y deu varchawc o wascwyn agos y deir milltir. ac yn y diwed ef ae hedewis oll. Ac ymdidan aoruc ef ae varch. a dywedut wrthaw. March heb ef. beth a daruu it. drwc myn duw y kerdeis hyt hyn. canys pann erlityassant y rwnssicit clotuorus. a phan ledeisi tenebres. yna ti ae hedeweist. ac yna kyntaf ti am urdeist. A phan giglеu y march y arglwyd yn y voli yn well noc y cauas oe broui. y fford a gymerth. a racdaw y kerdawd. hyt na bu ciroet ederyn a allei y ganlyn. o achaws y canmawl a oruc y arglwyd arnaw. ny orffwyssawd yny deuth ar gyffined tref y tat. ac yna seuyll a oruc y march. ac edrych aoruc bown ar y tir yny gylch. ac adnabot y vot yn dyuot y dref y tat. Oia duw tat kyuoethawc. heb y bown. llyma y tir y dylyei vynhat bot yn geitwat trwy nerth duw. ac yma y paraf i wneuthur tref a chastell. ac arwndel vyd y henw. yr anryded y arwndel vy march.

XLVII.—Ac yna yd ymhoylawd. ac ny orffwyssawd yny deuth y lundein. a disgynnu aoruc ar grad o vein marmor. Ac yna y deuth sebaot. Arglwyd heb ef. llawer a gysgeist. Athro heb y bown. mi a enilleis o redec vy march mwy noc yd enillwys vy holl kenedyl ar

vor. Ac yna bwrw golwc o vab y brenhin ar varch bown. ae chwennychu ae erchi y bown. Ffol iawn y dywedy. heb y bown. pei medut ti ar holl loygyr. ath vot yn vrenhin coronawc. a rodi ohonot ti y mi yr enryded hynny oll. yr hynny oll ny rodwn vy march yt. Ac yna y digyawd y mab yn vawr. a galw attaw kyghorwr a oruc. yr hwnn y rodo duw mawr drwc idaw. a hwnnw a dywawt wrthaw. Doro deugein marchawc newyd urdaw ym. a phan el bown wrth y vwyt y lys dy tat. canys dy tat ae gwahodes. ni a awn y dwyn y varch. Ac yna yd aeth bown y letty. a rwymaw a oruc y varch a dwy gadwyn. a chymryt y ffonn aoruc. a mynet yr castell. ac mal y harganuu y brenhin ef yn dyuot. galw arnaw a oruc. a gouyn idaw py wed y daruu idaw. Ac ynteu a dywawt mal y bu. Diolwch y duw hynny. heb y brenhin. Mi a orchyuygeis y marchogyon. a hyt ar vynhir uy hunan y marchockeeis. ac ae henilleis. Ac yna mi a wnaf gastell. a hwnnw a alwaf arwndel. o enw arwndel vy march. A minheu. heb y brenhin. a gadarnhaaf hynny yn llawen.

XLVIII.—A gwedy gwybot o vab y brenhin mynet o bown y lys y tat. ef ar deugein marchawc y gyt ac ef a aethant yr ystauell. lle yd oed march bown. A gwedy eu dyuot yr ystauell. dynessau aoruc mab y brenhin at y march. a dyrchauel aoruc y march y deudroet. ae daraw ar y benn. yny vyd y emenyd yghylch y glusteu. ac yny neidawd y lygeit oe benn. Ac yna yd ymyuaelawd y gwyr ac ef. ac y cawssant yn varw. ac yna y gwnaethant elor. ac ae dodassant arnei. ac y dan leuein dyuot a orugant yr llys vrenhinawl. ac y dywedassant. Arglwyd vrenhin. drwc yth gyweirwyt. march bown a ladawd dy vab. A phan gigleu y brenhin hynny. ynuydu a oruc. Arglwydi. heb ef. kymerwch bown. mi a uynnaf y grogi. canys mawr ym digyawd. Arglwyd heb y bown. nyt velly y gwney di. os da gennyt. mi a wnaf iawn it wrth dy vod. Vy arglwyd athro. heb y bown wrth sebaot. dos y edrych peth a wnaethpwyt. Ac nys gohiryawd sabaot. yny deuth hyt y letty. a phan deuth. y mab a welas yn varw. Ac yna y deuth

sabaot at bown. ac y dywawt y chwedyl hwnnw idaw. Syr heb y bown. ys drwc a chwedyl yssyd genhyt. A phan gigleu bown son y brenhin ac modwrd hwynteu. ef a dywawt bot yn well ganthaw colly y dylyet. a thref y dat. no godef y smachteu hwynt arnaw ef. Ac yna y dywawt y brenhin wrth bown. Lwttwn heb ef. gat ym hedwch. ac erchi y varchogyon heb ohir y dala. Ac yd ymauaelassant ac ef. a dywedut a oruc y brenhin. y crogit ac na werthit. ac na rodit ar vachniaeth. A phan daruu udunt y dala. brice o vristeu. glois o gaerloyw. a clarice o leicetre oed truan ganthunt. ac a vynnynt y dianc. ac y dywedassant wrth y brenhin. y mae gogan mawr a gwatwar idaw am y gwr a welsant yn gwasanaethu gyr dy vron. ac oth fuol dyuot a mynet. ac wrth hynny nyt iawn it peri y lad. a pha ny bei daet y march. ae glotuorusset. ni a vynnem y diuetha. A phan gigleu bown hynny. gwrtheb aoruc udunt. a dywedut y gyniuer tiryoed ym gwasanaethawd i y march yndunt. ny adwn i diuetha y march. ac yna y dywedassant y ieirll. myn y gwiryoned gwir a dywedy. Ac yna yd adolygassant y ieirll yr brenhin tyghu y wlat idaw. a rodi y tir y sabaot. a hynny a gannaehawd y brenhin yn uuyd.

XLIX.—Ac yna yr arwedawd bown arwndel allan. ac yd yscynnawd arnaw. ac y dywawt wrthaw. Mawr a beth yth garaf. pann yttwyf yn colli vyn dinassoed am kestyll oth achaws. a cherydus vo a didarpo. c.nys digawn a enilleis. a digawn a enillaf. or caffaf iechyt ac einoes. Ac yna y kymerth y gledyf ae daryan. a chymryt y gennat gan y brenhin ygwyd y varwneit. a phawb yn edrych arnaw hen ac ieueinc. Ac ymhoylut at y brenhin. a dywedut. reit vyd y mi mynet ragof. cany allaf trigyaw yn y wlat honn. namyn gorchymyn yd wyf it na ettych heb gof synyeit wrth sabaot. yr hwnn a garaf yn vawr. Ac myn duw holl gyuoethawc. os ef ageis dy yrru y ar y tir a ryuu ym tat i. a phei bewn i gwedy mynet hyt ar bedwyrann y mor. mi a deuaf y nerthu ef. ae gynyscaydu. eithyr hynn nac ymdiret ti ymi byth hyt pan y heydych dy hunan. Ac yna yd

ymhoyles penn y varch y wrth y brenhin. dan y vrathu ac yspardunеu. Ac yna y dywawt sabaot. Duw ath nertho. eithyr na bydaf lawen byth ym bywyt. am golli vy mab maeth. Yna y kerdawd bown racdaw yny deuth y hamtwn at iosian. a galw a oruc attaw y holl varchogyon. ac erchi udunt gwneuthur gwrogaeth y sabaot y athro. Ac y dywedassant y mae ofer yd oed yn dywedut. Yn wir heb ef. y goruyd arnawch hynny. canys y brenhin ae ystynnawd idaw. a gwahardadwy wyf inneu or wlat. Arglwyd heb iosian. beth a daruu it. ac ynteu a dywawt. vy marchogyon yn wylaw. Ac yna y dywedei pob un wrth y gilid. Mat yn ganet. can yttym yn colli y marchawc goreu o gret. Yna y gelwis iosian ar bown. a gouyn idaw pwy a arwedynt gyt ac wynt. a pha beth. Arglwyd heb y sabaot. terri vy mab. ac scopart a ant gyt athi. a chywynnu a orugant. ac yr mor yd aethant. ac yghwlwyn y doethant yr tir.

L.—A gwedy bot yno wers yn swiwrn. medylyaw a oruc mynet racdaw. Ac yna y gouynnwys copart y bown. beth a wnaei ymdanaw ef. Ynteu a dywawt y mae y adaw gyt a sabaot. ac y rodei tir deu varchawc idaw y ymborth arnaw. Ac ynteu ae diolches idaw ar y eir. ac a ymhoyles yn drist ac yn irllawn. Eissoes y dyd a ediw. ar nos a deuth. y kymerth y twyllwr y fford. a racdaw y kerdawd yny deuth trwy y mor y mambrawnt. ac mal y harganuu y brenhin ef. galw arnaw a oruc. a gouyn idaw pa le y buassei yn trigyaw yn yr hyt y bu. Arglwyd heb ynteu. ny chelaf ragot. mi a fuum ys blwydyn yn keissaw y palmer a lettyeist ti. ac ae gweleis. Yr mahwn. pa le y kefeist ef. heb y brenhin. Yn lloegyr arglwyd. yny lle y mae tir mawr idaw. ac o achaws gweithret dybryt a oruc y varch. nyt amgen no llad mab y brenhin. y deholet ef or wlat. ac wrth hynny moes ym gant o sarasineit dewraf gyt a mi oc geissaw. canys kyuarwyd wyf. i. a heb ohir y parannwyt y canwr idaw. a racdunt y kerdassant yny doethant hyt yghwlwyn. a boet dryc diwed udunt. Ac yna boreugweith yn uore y kyuodes bown ac y deuth sabaot attaw y gymryt kenyat y vynet y wlat. ac ynteu ae

kenhadawd. ac yna bown a therri a ymdryssassant o eur ac aryant. ac ar y tir y bu ganthunt kwynuan mawr a thristwch. wrth ymwahanu wynt ar marchogyon a sabaot. ar marchogyon a gerdassant racdunt.

LI.—Hynt bown uu mynet trwyr mor trwy drallawt. a gwedy eu dyuot yr tir. yskynnu aorugant ar eu meirch clotuorus. a marchogaeth yny doethant y fforest. a iosian yn marchogaeth y rwg bown a therri. ac yna dyuot amser y thymp idi. ac mor yg uu erni. dodi llef a oruc. Arglwydes heb y bown. a uynny di y mi drigyaw gyt a thi. yth cadw ac y wylat dy vab. ac y wneuthur yr hyn a uo da genhyt ti. a mi a rodaf vy llw ym bywyt na byd llei yth caraf no chynt. Arglwyd heb hi. ny vynnaf. cannys herwyd a giglef i. nat iawn bot gwr yny kyfryw le hwnnw. Dos di ychware. a gat rofi a iessu grist. ar arglwydes veir wrth escor. Hwynt a ymhoelassant y wrthi trwy dolur a thristwch. a hitheu a drigyawd chunan. ar amser da a deuth y ganet deu vab idi. A chan y gwannet hi. ny allwys leuein. pan doeth copart ar sarasinieit etti. ae chymryt. ac adaw y deu uab yn y lle y buassei y mywn deil yn ymgreinaw. a mynet a orugant a hi ganthunt tua mwmbrawnt. a boet iessu ae distrywo. Ac ymphen talym nachaf bown a therri yn dyuot y geissaw iosian. a chlybot y meibyon yn germein. a ffrystyaw a wnaethant. a dywedut rywyr ydym yn kerdet. A phan deuthant lle yd adawsont iosian. nachaf y gwelynt y meibyon mywn y deil. a heb dim o iosian. Oia iosian. py du yd aethost ti. mwy yth caraf na dim or awnaeth duw. Ac yna y torrassant eu crwyn gra. ac a dodassant y meibyon ymplyc y rei hynny. ac y kymerth bown y neill. a therri y llall. ac yscynnu ar y meirch. ac y geissaw iosian o vrenhinyaeth y gilid yd aethont. ac am nas cawssont. dic uuant a thrist.

LII.—Tewi weithon a wnawn am bown. a dywedut am sabaot. Mal yd yttoed yny ystauell yn kyscu. ef a welei breudwyt mal nat oed hoff ganthaw. sef ryw vreudwyt a welei. cant o lewot yn achub bown. ac yn dwyn y varch rac bown. ac odyna ef a welei y vynet y seint

gilys y geissaw trugared. A duhunaw aoruc. a menegi y wreic yr hynn a welsei. a hitheu a erchis idaw nas kymerei yn drwc arnaw. a dywedut daruot y bown colli iosian. a geni deu vab idi. Ac yna sabaot a gymerth gwisc pererin ymdanaw. ac a gauas llog vawr a elwit dromwnd. ac yn honno yd aeth trwyr mor. ac ny orffwysawd yny deuth y seint gilys. A phan deuth yr dywededic le. yr eglwys a gyrchawd. ac y offrwm yd aeth. ac ugein o gydymdeithon gyt ac ef oe wlat. Ac yn dyuot udunt or eglwys y kyhyrdawd ac wynt iosian. A phan y gwelas sabaot llawen uu. Arglwydes heb ef. mae bown a therri. Syr heb hitheu. ymwarandaw a mi. ef a damchweinawd geni deu vab ym mywn fforest. a thra yttoedwn yny damwein hwnnw. mynet a orugant bown a therri yr coet y droi. ac yn hynny dyuot or sarassinyeit racco am dwyn ganthunt. Ae sarassynyeit ynt. arglwydes. Ie heb hitheu. wely di y twyllwr a beris bown y vedydyaw. Sef aoruc sabaot dyrchauel y ffon. a tharaw y traytwr ar y benn. yny dygwydawd yn varw. ac o lef uchel erchi aoruc sabaot yr pererinyon taraw y sarassinyeit. Ac yna pererinyon ac eu ffynn a drawssant y sarassinyeit. a phorthmyn y dref a deuthont. ac y llas y sarasinnyeit oll. Ac heb ohir y kymerth sabaot iosian. Heb yr hitheu. yn digelwyd dywet ym pa wed yd arwedy ui trwy y gwledi hynn. Heb y sabaot. na vit arnat un ofyn. ti a wisky wisc gwr ymdanat. ac yn aruer gwr ti a gerdy. Heb hitheu. nyt afreit ym ymoglyt. Ac yna sabaot a gymerth gwisc pererin ymdanaw. ac ymdanei hitheu gwisc adfwyn gwrawl. Ac yna yd aeth iosian y rodyaw y varchnat. a phroui a oruc hi llysewyn. ac ny welas eiroet llysewyn well. canys a hwnnw y gallei wneuthur y mynnei ar y hwyneb ae chorff.

LIII.—Ac racdunt y kerdassant heb orffowys y geissaw bown a therri. a hyt ymratffort y deuthant. Ac yna y clyuychawd sabaot. ac y bu seith mlyned a thrimis kyflawn yn glaf. ac yn hynny dydgweith dechreu medylyaw am bown aoruc iosian. a chanu idaw. ac edrych ar hynny aoruc sabaot yn graff. Hynt bown ryuelwr uu

a therri pann doethant y maes or coet. kyhwrd ac wynt fforestwr cwrteis. ac amouyn ac ef aoruc yny mod hwnn. Py un wyt varchawc adfwyn. Myn vygeret heb ef. fforestwr wyf. a pha un wyt titheu. Syr bachler tebic wyt y wr ar ormot kerdet. ac y velly yd ym heb ynteu yn wir. gwreic a uu y mi. ny anet y chyntecket. ae cholli a wneuthum. ac wrth hynny trist wyf. ar deu vab hynn aanet idi. Doro y neill attaf vi. a mi a baraf y vedydyaw ae vagu. ac ny cheissaf gennyt ti werth un geinawc yr hynny. yny delych dracheuyn. heb y fforestwr. a diolch idaw a oruc bown canweith. a gouyn a wnaeth y fforestwr. py enw a dodit arnaw. gi o hamtwn. y dinas ar y mor. heb y bown. ac yn gyflym dwc yr eglwys. ac ymiachau a orugant. ac racdunt y kerdassant. Ac yna y kyhyrdawd pyscodwr ac wynt. ac y rodassant y mab arall attaw ar vaeth a degmorc ganthaw. ac y peris ynteu y vedydyaw. Ac yskynnu ar eu meirch aorugant ac ymiachau. ac ny orffwyssassant yny deuthant y dref a oed gyfagos. a chymryt eu lletty a orugant ynhy garsi porthman or dref. ac yn esmwyth y cawsant. A phan daruu udunt bwyta ac yuet dogyn. ac eu meirch dogyn. eu gwelyeu a oedynt barawt. y gysgu yd aethant. Ar bore pan uu eglur y dyd. edrych a wnaeth bown allan. a gwelet aoruc ef penyadur. ac amcan y vil o wyr gyt ac ef yn arfawc. Ac yna yd achubawd bown udunt yn gyntaf ar arwndel y varch clotuorus. ac yn gyntaf y trewis ef yr hwn a oed yn dwyn y maner. a hyt tra barhaawd y wayw. ef ae troes wynt y agheu. a therri vegys marchawc da a ladawd arall. ac a gymerth y amws herwyd y afwyneu. ac ae rodes y lettywr. yn hur y letty. a phei na damchweinei dyuot bown. ef a yspeilyssit y dref. ac ae lloscyssit.

LIV.—Pan deuth bown. ac eu hymlit. o lef uchel dywedut wrth wyr y dref. ef ach anreithir ony bydwch ffenedic yn awch amdiffyn trwy dewrder. hyt na cheffwch byth werth un geinawc oc yssyd yn y dref. Ac yna ymwan aoruc bown. ac ymhoylut a orugant oll at y trywyr. ar trywyr hynny aorugant. ac ny wydynt o py le pan hanoydynt. na pha le y gennyssit. a digyaw

aoruc bown wrth y bobyl hynny. a tharaw penn iarll y ergyt y arnaw. ac anuon yn anrec yr unbennes bioed y dref. A gwelet aoruc hitheu y dyrnodeu a rodes bown. a hoff uu genthi. a bwrw y charyat arnaw ef a oruc hi. Ac ar hynny y teruynawd y gyfrageu. a chyrchu eu llettyeu a orugant bown a therri. a pharawt oed eu bwyt gan y llettywr. A gwedy daruot udunt vwyta ac yuet dogyn. ef a athoed y rei ereill yr llys. a diolwch mawr a oruc hi yr marchogyon ae hanregawd. A gwell uuassei genthi pei cawssoedei y trywyr racdywededic. yr arglwydes a anuones y synyscal y erchi vynet yn ebrwyd y gyrchu y marchogyon. ac ynteu aaeth. ac ny ffynnyawd racdaw. A phan gigleu hi na doent. hi a aeth ehunan hyt attunt. a phan y gwelas bown hi yn dyuot. ymgymhwyssaw aoruc. a hitheu a gyuarchawd well idaw val hynn. Duw. yr hwnn an creawd. ath iachao di vygharedic. mi a anuoneis attat y adolwc yr dyuot attaf. a thitheu a diogeist. Arglwydes nys medylyeis. namyn os gallaf yn vore mi a gychwynnaf odyma y geissaw iosian vygwreic a golleis kyn echdoe y bore. ac y duw y diolchaf. deu vab aedewis ymi. Heb yr unbennes. ryued yw hynny. a thitheu kymer vi yn wreic yt os mynny. Vychwaer dec. heb bown. peit a hynny. yr yssyd ytti. ny wnawn i hynny. a bot yn dwyllwr. A thrwy hynny. tyfu kynhen y rygdunt. hyt pan digiawd bob un o honunt. ac y begythyawd y vrenhines peri llad y ben. Arglwydes heb bown. gwarandaw arnaf vi. trwy yr amot hwnn yma mi ath gymeraf yn wreic ym. ony chaffaf gyuot ar Josian ody vywn seith mlyned hynn a phetwar mis. Ac yn llawen. heb hi. da y dywedy. ac ar hynny y teruynwys yr amrysson rygthunt. ac y gysgu y nos honno yd aethant.

LV.—A thrannoeth y bore y kyuodes y iarlles. a thros y bont yr eglwys yd aethant. ac archesgob gris a gant yr efferen. ac a wnaeth eu priodas. a phan daruu yr efferen y llys a gyrchassant. dwuyr y ymolchi a gymerassant at eu bwyt yd aethant. a marchogyon urdolyon aduwyn yn gwasanaethu arnunt. A gwedy bwyt yd

erchis bown yr ieirll vynet ar neilltu y rodi udunt rydideu. a dyuot o honunt hwynteu y rodi gwrogaeth idaw ynteu. a gwedy daruot udunt talu teyrnget a gwrogaeth idaw. y dyd a ediw ar nos a dyuu. Y gysgu yd aethant ody vywn paleis brenhinawl. a thrannoeth pan dwyrhaawd y dyd y daeth duc uascal ay wyr. ac a gyhyrdassant a duc dostris. ac y gyt y daethant y ryuelu ar arglwydes y dref. ac y gyt ac wynt yd oed pymtheg mil o wyr aruawc. a gyrru ei meirch aorugant megys gwyr kyndeirawc. Ac ny orffwyssassant yny doethant yr dref. trwy distryw y wlat heb trugarhau wrthunt o dim. Ac yn vore y kyuodes bown a chlybot aoruc y son. a phan wybu ef yr ystyr. ef a orchymynwys y wyr gwiscaw y harueu. A gwelet a oruc y llurigeu ar helmeu yn discleiraw. ac y gwiscawd ynteu y gledyf. Ac yscynnu a orugant ar eu meirch. ac yscynnu yn gyntaf aoruc bown ar arwndel. a chyt ac ef terri marchawc clotuorus. ac ymlaen achub y soze. ac daraw yny holltes y daryan. ac yny ballwys idaw y luric. ac yny aeth ynteu yr llawr yn varw. Ac yna terri a achubawd. . . . a thrwy vawred y daraw yny dygwydawd yn varw yr llawr. Ac yna y dodes bown eri. ac erchis y varchogyon clotuorus ac eu cledyfeu awchus taraw dyrnodeu da. a phob un yn mynet dros y gilid. a mawr uu yr ymlad gan y cadeu trymyon. Niuer y dref a enillawd y maes. a rei ereill a gilyassant y ystlys brynn. ac o vlaen y niuer y marchoccaawd bown. a therri ny bu hwyra. ef a ladawd agos y deugein. Ac yna bown a ymlidyawd duc uascal. a phan ymhoelawd penn y varch at bown. ef a dorres bown y wayw yndaw heb odric. ac yny aeth ynteu yr llawr. ac yna tynnu morglei y gledyf a oruc ar vessur llad y benn. ac yna erchi trugared aoruc. ac ystynnu y gledyf at bown. ac ynteu ae kymerth. Ac odyna yd ymlidyawd ef duc dostris. ac ae trewis ar y luric dyrnawt mawrbraff. ac ar y helym yr eil dyrnawt. yny dorres yn deu. ac yny dygwydawd ynteu yn varw. Tec oedynt y bydinoed a orchyuygawd bown. ac ar hynny y teruynnawd y vrwydyr. ac yna yd aethant yr llys. ac eu bwyt a gymerassant. A mawr y carei bown

yr unbennes uonhedic. a seith mlyned y buant y gyt. ac ny bu kyt cnawt rygthunt mwy no chynt. A dydgweith mal yd oedynt velly. galw a oruc yr unbennes ar bown. a dybygy di caffel vy holl ewyllys i ual hynn. Ef ar allei y mi y gaffel. heb y bown.

LVI.—Weithon tewi a wnawn am bown. a menegi am sabaot. nyt amgen no dyuot gwaret idaw oe gleuyt. diolwch y duw. a galw ar iosian a oruc. Ni a awn y geissaw vy arglwyd. Iawn a dywedy. heb hitheu. Ac yna yskynnu a orugant ar eu meirch. ar fford a gerdassant. a dyuot a orugant diwarnawt am awr osper y dinas urdedic. a elwit amulis. gwedy keissaw eu harglwyd ar draws yr holl vrenhinyaeth. ac ynhy wrda or dinas kymryt lletty a orugant. Ac yna yd aeth sabaot yr llys. a phan deuth y mywn. kyntaf dyn a welas bown yn eisted ar veinc. a chyr y law y wreic vwyaf a garei yn yr amser hwnnw. cany wydat dim y wrth iosian. a chyrchu attaw ef a oruc. a chyfarch gwell idaw yn y mod hwnn. Arglwyd duw ath iachao di. ac a gerych. Ac yna y gouynnawd bown wrth sabaot. Py le yth anet. Arglwyd heb ef. pererin o vrenhinyaeth arall wyf i. ac yny dinas yd wyf ys dydyeu. a dyuot attat ti y erchi nerth yr duw. A thitheu vygharedic. heb y bown. a geffy digawn. A galw ar terri. a dywedut wrthaw. a wely di y tybycket ef y sabaot. a dyro vwyt idaw. Mi a rodaf digawn it. gann debyccet wyt ym tat. Duw a diolcho yt. heb y sabaot. Ef a dywedit ym gwlat dy uot ti yn vab ymi. Ac yna y diolches terri y duw welet y dat. a redec at bown. a dywedut wrthaw. y mae sabaot oed y pererin. Ac yn gyflym yd achubassant attaw. ac yd amouynnassant ac ef am iosian. Ac ynteu a dywawt y gwydat chwedleu y wrthi. a menegi y bot ynhy wrda yn lletty. Ac yna mynet aoruc bown a therri a sabaot tu ae lletty hi. a hitheu a ymolches or lliw a oed erni. yny ydeed yn y lliw chunan. a phan doeth bown a therri etti. y chymryt a orugant. ae harwein gyt ac wynt hyt at y duces. A phan y gwelas y dukes hi mor dec ac y gwelas. a mor adfwyn. gouyn a oruc y bown ae y wreic

briawt ef oed honno. Ie arglwydes. heb y bown. Kymer di dy wreic. heb hi. a dyro y minheu terri. Mi awnaf hynny yn llawen. Ac yna y llawenhaawd pob un or gwraged wrth y gilid. ac yna y deuth tatmaetheu y meibon ar meibon gyt ac wynt yr llys. ac yna y buwyt llawen wrthunt. canys menegi a oruepwyt udunt vot bown yn y dinas. Y fforestwr yn gyntaf a deuth a gi y vab maeth gantaw. ac ny bu hwyrach y pyscodwr nemawr noc ynteu. Ar fforestwr yn arwein gi gyr y law. ar pyscodwr yn arwein miles. a phan y gwelas bown wynt. galw aoruc arnunt. a llawen uu wrthunt pann y gwelas. a mynet dwylaw mynwgyl udunt ychwanec y ganweith. a diolwch y eu tatmaetheu yn vawr. A phriodi y dukes a oruc terri. a llawen uu iosian o achos ynryded terri. ac yny dyd hwnnw iach a llawen oed y meibon. a gwedy eu bwyt y chware yd aethont. a mawr uu y llywenyd ar glodest a ryuu ganthunt. A gwedy daruot y bown eu gwahanu. y chware tawlbort yd aethant. yr hwnn a dyscassit yn da udunt. Ac yna galw aoruc bown ar un oe wasanaethwyr. ac erchi idaw dwyn dogyn o arueu gloywon. ac urdaw tatmaetheu y meibon yn varchogyon urdolyon. a rodi y pob un o honunt petwar emys. a digawn o eur ac aryant. a gwedy hynny kennat a gymerassant. Ac yna y deuth pawb or barwneit ar dukes ar ieirll y rodi gwrogaeth y terri. yny megys y dywedir y ni yn yscriuenedic.

LVII.—Bellach y dywedwn am ermin. bot inor vrenhin yn ryuelu arnaw. a hynny a gigleu bown. a galw ar terri aoruc. ac erchi idaw anuon kenhadeu ar hyt y wlat y gynnull pymthegmil o varchogyon dewron clotuorus y vynet y gyt ac ef. Syr heb y terri. mi a af gyt athi. Nac ey ysguir. heb y bown. ot anuonaf vi ar dy ol. dyret titheu. namyn sabaot a vynnaf gyt a mi. canys ny phallawd ym eiroet. lle y bei reit wrthaw. A pha gyhyt bynnac y trigwys bown yn ciuil. ef aennillawd terri vab oe wreic briawt. ac yd ennillwys bown verch oe wreic ynteu. a bown oed enw mab terri. a betris oed enw merch bown. Ac yna yd erchis bown yr marchogyon peri trwssaw eu swmereu. Kennat a

gymerassant. a pheri y veibon yscynnu ar eu meirch. a iosian ae merch. a chyt ac wynt pymthegmil o varchogyon aruawc. ac ny orffwyssassant yny deuthant hyt ymratffwrt. A chennat a anuonassant oc eu blaen at ermin vrenhin. y venegi eu dyuodyat. ac yna yd oed ermin gwedy driggaw y ben y twr yr amser yd oedynt yn dyuot. ac arganuot bown yn dyfot a phymthegmil y gyt ac ef o wyr aruawc. Ac yna galw aoruc ar y ieirll ae varwnyeit. a dywedut wrthunt y gwelei bydin-oed marwawl. ac ar hynny nachaf y genhat yn dyfot. ac yn menegi yr brenhin y mae bown oed hwnnw ae niuer. ac erchi idaw nat ofynoccaei. Ac yna y diolches y brenhin y duw y welet yn y mod hwnnw. a phan deuth ar ogyfuwch ac ef. dygwydaw a oruc ar ben y linyeu rac bron bown. a dywedut wrthaw. Syr or gwneuthum dim gwrthwyneb. mi a wnaf iawn. Syr heb y bown. mi a uadeuaf iti. eithyr ny byd kyfundeb byth y rom. hyt pan gaffaf dial ar y gwyr am cam cyhudassant yn bechadurus. Heb y brenhin. ti ae keffy wynteu. Ac yna y kymerth bown hwynt. ac ae dryllywys yn drylleu. ac y deuth iosian. ac a gyhyrdawd ae that. ac a aeth dwylaw mynwgyl idaw. ac y gofynnwys idaw a oed gyfundeb y rygdaw a bown. Bu vy merch y dec. heb ynteu. Arglwyd. da y daruu yt. heb yr hi. canys goreu marchawc o gret yw. Odyna yd aethant yr llys vrenhinawl. ac yd arwedwyt iosian yw ystauell yn hard o bryt. ac odyna y galwassant ar swper. y barwneit ar meibon a deuthant racdunt oc eu stauelloed. A phan y harganuu y brenhin y meibon. galw aoruc arnunt. ac wynt a doethant attaw yn llawen. ac ynteu aaeth dwylaw mynwgyl udunt. a gouyn a oruc pwy henaf onadunt. Yn wir heb y milys. henaf yw gi, a thi a elly y wybot. canys mwy yw y gorff ef. a phedroglach. Ac yna bwrw aorugant eu mentyll y wrthunt. a redec a wnaethant ar hyt y llys. a gi a ragorawd ar milys yn ygwanec y vryt. ac eu harganuot a wnaeth y brenhin hwynt. a galw arnunt. Gi heb y brenhin. mi ath wnaf yn vrenhin coronawc. am holl vrenhinyaeth a rodaf yt. Arglwyd os da genhyt. nyt

velly y gwney. dyro ym tat os da genhyt. canys da y keidw ef. ac nyt wyf varchawc urdawl inheu. A mawr uu y llewenyd a uu yn y llys y dyd hwnnw. ac yuet y gwin a orugant. a phan oed gysgu arnynt y gysgu yd aethant.

LVIII.—Weithon tewi awnawn am ermin. a dywedut am inor vrenhin cadarn. py wed yd anuones y wyr y warandaw y wrth terri a bown a sabaot a milys a gi. a Josian priawt bown. A gwedy cael chwedleu y wrthunt. ac yna anuon a oruc ar hyt y gwledi y gynnull llu. ac yna y deuthant deg mil arugeint o wyr aruawc hyt ar weirglawd y dan castell bratmwnd. a mawr oed y son a oed ganthunt. Ac yna yd yskynnawd bown yr ystauell vrenhinawl. a gwiscaw yndanaw lluric a helym discleiredic. ac a wiscawd morglei y gledyf ar y ystlys. ac yd yskynnawd ar arwndel y varch mywn corueu eureit. ac y gyt ac ef oed degmil ar hugeint yn aruawc. a bown a atwaenat arwndel y varch. ae vrathu ac ysparduneu. a chyrchu un admiral. ae vrathu ae wayw. yny byryawd yn varw yr llawr. a thra baraawd y wayw ef ae byryawd a gyhyrdawd ac ef. A sabaot a gyrchawd arall ac ae lladawd. Ac yna bown a dodes cri. ac a erchis y wyr eu ffustaw. ac wynt a wnaethant wrth y ewyllys. Yna y dechreuwyt y vrwydyr hyt pan dryllywyt y llurigeu. a hollti y taryaneu. hyt pan uu drwc i inor y kyhwrd y dyd hwnnw. canys pymthegmil o wyr aruawc a golles. Ac yna yd ymhoelassant tua mwmbrawnd. a bown a sabaot ae hymlidyawd. ac ny thygyawd. ac ymhoelut aorugant y bradmwnd drachcuyn. a thec oed y vydinoed a orchyuygawd bown. Ac yna y deuth ermin yn erbyn bown. ac a dywawt wrthaw. O bown heb ef. mawr yw dy glot. ac y mywn yr llys yd aethant. ac eu diaruu a orugant.

LIX.—Chwedyl inor uu galw ar y synyscal attaw. a gouyn kyghor idaw. Ti wreanc heb ef. dyro gyghor ym am vygwyr a golleis. Arglwyd heb ef. ti a geffy gyghor da. anuon o honot hyt yn babilon heb oet at yr admiral y venegi idaw. ac y erchi idaw dyuot a phymthec brenhin coronawc gyt ac ef. a chyt a phob un

ugeinmil o wyr aruawc. Llyna gyghor da. heb y inor. ac yn diohir gwneuthur llythyreu. ac anuon kenhadeu hyt yn babilon. ac mal y gwelas yr admiral y llythyreu. ny orffwyssawd yny doeth ef ar pymthec brenhin gyt ac ef. ac ugeinmil gyt a phob un hyt ymwmbrawnd. A phan welas inor wynt. llawen uu. a mynet yny erbyn. a chyfarch gwell udunt. ac eu cressawu. ac eu kymryt y gyt ac ef yr llys. a menegi udunt yr hynn a wnathoed ermin a bown idaw. llad y wyr. a dwyn y dressor yn lledrat. a iosian y wreic ynrydedus. Yna y dywawt yr admiral. A elli di broui hynny. Gallaf heb y inor. corff yn erbyn corff. Da y dywedy. heb yr admiral. Yd oed y bown yspiwr yn gwarandaw arnadunt. a phan welas hwnnw y darpar a oed gan y niuer hwnnw. ymhoelut y bratfort a oruc. a menegi y bown ac ermin y darpar a oed ganthunt. A phan gigleu bown hynny. chwerw a dolurus oed ganthaw. ac heb ohir anuon kennat hyt yn ciuil at terri. A phan gigleu terri hynny. ny orffwyssawd na dyd na nos pymthegmil o wyr aruawc gyt ac ef. a bown y vab y gyt ac ef. hyt pan deuthant y vradmwnd. A phan welas bown wynt. llawen uu. ac yskynnu ar arwndel. a mynet yn eu herbyn. a dyuot at terri y dan chwerthin. a gouyn idaw a oed iach y wreic. Iach heb ynteu. duw a dalho yt. a thri meib yssyd ym. Myn vympen. heb y bown. bodlon wyf am hynny. a mynet dwylaw mynwgyl idaw a oruc. a mynet racdunt yny deuthant yr llys. A phan y gwelas iosian. llawen a hyfryt uu. Milys a gi a deuthant y dan redec attunt. a llawen uu terri pan y gwelas wynt. ac yna y dywawt terri wrth bown. Syr heb ef. par yth varchogyon clotuorus yskynnu ar eu meirch. cany oedwn ni vynet tu a mwmbrawnd. canyt dyly neb or a elei y ryuelu bot yn diawc. A heb ohir gwiscaw aorugant eu harueu ymdanunt. ac yskynnu a orugant ar y meirch drythyll. a marchogaeth aorugant hyt dyd a hyt nos.

LX.—A phan deuthant y vwmbrawnd lluestu awnaethant. a phan gyuodassant y bore. ny welynt neb a ymgyffelybei udunt. Ac yna kyrchu preid aorugant y maes oe muroed. ac yna y kyuodes y cri ar lleuein arn-

unt. ac y deuth yn yghwanec y deugein mil o wyr aruawc or dinas or sarassinyeit. ac o vlaen y rei ereill ffawcwnyeit. ac o ragu toruoed o genedyl a elwir donnes. ac o lef uchel oedynt kyrchu y cristonogyon. A phan gigleu terri hynny. brathu y varch ac ysparduneu. a tharaw dyrnodeu mawr ar eu penneu. a bown yn dyuot attaw. ac yn llad y sarascinyeit a elwit roffons. Y vrwydyr a barhaawd yn vawr ar y ffelwnyeit. a llawer lluric a dryllywys ac a vriwys. a bown yn ymgelydus am arwndel rag y ragwns. A tharaw un ar y ben yny dygwydawd yn varw maes oe gyfrwy. ae gedymdeithon nyt ymarbedassant. megys barwnyeit dewron. Mawr uu y vrwydyr a balch. a mawr ydoed bown a therri yn darestwg onadunt. A sabaot nyt oed lwfyr. canys y neb a drawei. marw vydei. Ac ar hynny nachaf inor yn dyuot a phymthegmil o arabieit y gyt ac ef. ac yna y kyhyrdawd bown ac wynt ar arwndel y varch. ac y tynnawd morglei y gledyf. a rodi dyrnodeu mawr ac ef ar eu taryaneu. hyt pan syrthynt. neu wynteu a ledit yn gyflym. A gossot a oruc ar inor. ac ynteu a erchis y nawd. ac erchi y dala ac na ledit. Mi a wnaf hynny heb y bown. Ac yny vrwydyr yd oed sabaot a therri yn rodi dyrnodeu diarbet. ac yna y brathawd yr admiral condin. a thrwy lef uchel erchi aoruc yr cristonogyon clotuorus rodi dyrnodeu yn iawn. A ffo a orugant y pawmwnys. a their milltir oed yn hyt y llu. a hyt yn mambrawnd y ffoyssant.

LXI.—Ac yna yd ymhoeles bown y dinas bratmwnd. ac y eu llettyeu yd aethant y marchogyon dewron. ac ymdiaruu aorugant. Ar meibon a redassant at eu tatdeu y dynnu eu harueu. ac a archassant y tat gwiscoed ac arueu. ac erchi idaw eu hurdaw yn varchogyon. canys mawr ym a chryfyon. Vy meibon y tec. ry dyner yw awch cnawd y dwyn arueu trymyon. a phan voch gryfyon chwi a geffwch ar vrys arueu. heb y bown. Ac yna yd oed bown a therri a sabaot ac inor ar veinc yn eisted. Peth. heb y brenhin mwmbrawnt. a gymery di o werth drossof i. ac nym dihenydych. Myn vymphen i. heb y bown. nyth dihenydir. tyghu a wney ffydlondeb. ac enwi y gwerth. A thyghu aoruc ef y dwyeu ef. y vahwn ac

appolin a thermagawnt y bydei uuyd ef wrth y hewyllys wynt. Ac yna yd enwis y brenhin swmp o da. nyt amgen no chan meirch. a chan pwnn arnunt o eur ac aryant. a thrychant gwely o eur ac aryant. a chymeint arall o gylchedeu a chlustogeu. a phetwar cant o ffioleu ac eu cloryeu arnunt. a phum mil o licineu bordeu o eur gwedy restru. a phum cant o lewot. a phump cant o eirth. a mil o swmereu eureit. a mil o lurygeu da gloywon ac a berthyn o helmeu. a hynny a rodaf it yr caffel vy mywyt. ac a vydaf i ryd weithon. Myn vymphen heb y bown. ti a drigy yny welwyf i y da. Ac yna galw a oruc Inor y genhyat attaw. ac erchi idaw vynet hyt y mwmbrawnt at y dirgeledic was ystauell sabaot. ac erchi idaw anuon attaw y da racdywededic. a menegi y vot yn caffel y rydit ae vywyt er hynny o da. Ac yna y kerdawd y genhat racdaw yny deuth ar sabaot. a rodi y llythyryn y law. ac edrych a orucyn y llythyr ae darllein. a dywedut wrth yr admiral y gorchymyn a deuth attaw. a diolwch y mahwn a orugant. A dygynnull a orugant y tressor. y gyt a deg mil o pawmwneit a anuonet y hebrwg y dywededic amryuaelon daoed. ac yn da ganthunt y gaffel yr kyuychanet a hynny o werth. ac yn un dyd y doethant hyt ymratmwnd. a bown ae herbynyawd wynt. a gellwg inor a orugant. a chollet mawr uu hwnnw y bown gwedy hynny. mal y treithir rac llaw.

LXII.—Weithon y traythwn o Ermin vrenhin. a thewi am inor. Cleuychu a oruc ermin. ac y mywn llofft yd oed yn orweidawc. a medylyeit a wnaeth taw hir y buassei yn llywyaw y vrenhinyaeth. a diolwch aoruc y duw. ac erchi peri dwyn gi vab bown gyr y vron. a dywedut a wnaeth y gwnaei ef y bore yn vrenhin. a miles yn duc. ac y velly y dosparthaf i vygkyuoeth. A phan gigleu bown hynny wylaw a oruc. a pheri dwyn y brenhin yr eglwys. ac anuon yn ol yr escob y gyffessu. a rydit a gauas oc holl bechodeu. a dygymot a duw. Ac yna yd urdwyt gi a bown vab terri. ac ugeint o uachleryeit gyt ac wynt. odyna peri dwyn y goron. a choronhau gi ohonei. Ac wrth hynny

yd oedynt escyb ac abadeu. a mawr uu yr offrwm a doeth yr allawr. Ac yn hynny yd aethant yr egylyon ar eneit yr nef. Bellach y mae gi vab bown yn vrenhin coronawc. a miles yn duc clotuorus. ac yn y dyd hwnnw y cladwyt y brenhin. a gwedy yr aglad yd yskymassant ar eu meirch. ac y dywawt yr un wrth y gilid. ymhoel tu ar maes. a dabre y ymwan a mi. a phan welo yn tat ni hynny. canmoledic vyd ganthaw. Ac yna y gwelit dyrnodeu gan varchogyon ieuinc. a phan welas bown yr ymwan. hoff uu ganthaw. a thygu. myn vymphen heb ef. bachylereit da vyd y rei hynn. or bydant vyw. ac yd ymerbynnant ac eu kyffelybyon Torri a orugant eu gwewyr. kedyrn oedynt eu llurygeu. nyt argywedawd neb o honunt ar y gilid. Yr arglwydes veir. heb ef. y gorchymynaf ymdiffyn ym vy meibon. Ac yna y dywawt bown o lef uchel. gedwch ar hynny bellach. A phan gigleu y meibon eu gwahard. wynt a gyrchassant y llys yn gyflym. a phan welas eu tat wynt yn dyuot. mynet yn eu herbyn a oruc. a phan yttoedynt yn mynet. ef a deuth sabaot at bown y erchi kennat. Arglwyd heb ef. mi a uynnaf genhat y vynet ym gwlat. y ymwelet am gwreic. ac am tir am dayar. canys seith mlyned yssyd yr pan yttwyf gyt athi. Hwde heb y bown y vantell honn o eur. a dwc yth wreic. ac anrecca y gennyfi hi or ffiol hon. cany chaffat eiroet ffiol well no hi.

LXIII.—Ac yna yd ymiachawd a bown ac ar niueroed. an yn rith pererin y kerdawd. ac fford a gymerth yny deuth hyt yn ciuil at terri. Ac odyna y deuth fford at y pab y gymryt y benyt am y trigyaw aoruc y wrth y wreic briawt yn yr hyt y bu. Odyna yd aeth hyt yn seint gilis. ac yna yd aeth yr llong. a dyrchauel hwyl. a dyuot y hamtwn a oruc. pan yttoydit yn canu cloch hanner dyd. Ac yn ymyl porth y llys y deuth. ac yna y kyhyrdawd a roboawt y vab ac ef. ac erchi lletty yr duw a oruc udunt. ac yr mwyn sabaot wynllwyt. Nyth nekeir heb yr arglwydes. ac yna mynet y gyt ac ef yr neuad heb odric. ac yna y dywawt sabaot wrthi. Arglwydes heb ef. dy annerch y gan sabaot ac deu uab. ac

y gan terri dy vab. ac y gan iosian. A phan gigleu hi hynny. llawen uu. a gofyn idaw aoruc hi. a atwaynat sabaot. Atwen heb ef. ac yna craff synyeit a oruc hi ar y eneu. ae adnabot. a mynet dwylaw mynwgyl idaw a oruc hi. Weithon y dywedwn am sabaot y vot yn hamtwn ar lan y mor. Bellach ymhoelut a wnawn at bown yr enrydedus ryuelwr ac eawn. Y inor yd oed enrithewl. a vibinis oed y enw. a hwnnw a ganei amryuaelon canueu y digrifhau inor vrenhin. ac yn hynny galw aoruc inor arnaw. a dywedut wrthaw. Digawn a gigleu oth ganueu di. a gelly di dwyn march bown y mi yn lledrat. mi a rodaf it gestyll a dinassoed. Heb yr ynteu. myn mahwn ti ae keffy. canys yr llyfnet vo y mur. ac yr uchet mi aaf drosti. Ac yna y kerdawd racdaw ar hyt y ffford yny deuth y vratmwnd. ac yna yd yskynnawd yr muroed. a chanu megys ederyn. Odyna ef a doeth yr ystabyl heb odric. ac agori y drws heb geissaw un allwyd. a gwelet arwndel aoruc. a thrwy twyll y ganueu cael ohonaw dyuot at y march. a rydhau y draet or rwym a oed arnunt. ac heb odric yskynnu arnaw. ac y mwmbrawnt y kerdawd yn un iwrnei. A phan y gwelas y brenhin. llawen iawn uu. a dywedut mae drwc y kyuaruuwyt a bown. a thygu hynny y vahwn ac apolin y dwyeu ef. A thrannoeth y bore. pan doeth gweisson bown yr ystabyl. ac na welsant y march. mawr oed eu hofyn ac eu tuchan. a dyuot aorugant gyr bron bown. ac erchi nawd a thrugared idaw. A phan gigleu bown dwyn y varch breid nat ynuydawd o digofeint.

LXIV.—Tewi weithon a wnawn am bown. a dywedut am sabaot a oed gyt ac wreic yn y ystauell yn kyscu. a gwelet breudwyt aoruc yn y fyd. nyt amgen no gwelet bown yn alarus. a daruot torri melascwrn y vordwyt. a duhunaw aoruc y wreic. a menegi idi a rywelsei. ac y dywawt. Arglwyd heb hi. ryhir yd wyt yn trigyaw. y wreic neu y varch a golles. Och heb sabaot. drwc ym daruu. ac heb ohir kymryt y bererin ffonn ae balmwydden. ac ymiachau ae dylwyth aoruc. ac yr mor yd aeth. ac ny orffwyssawd yny doeth y vratmwnd. A phan y

gwelas bown ef. llawen uu or dyuotyat. ac yna y kwynawd bown wrth sabaot. Athro heb y bown. vy march a ducpwyt yn lledrat. ac yn wir yt y mae ef gan inor vrenhin. Yssywaeth heb sabaot. ryhir uu vyn trigyan. Ef a gymerth y ffonn. ac or llys y kerdawd. Y fford a gymerth. ny orffwyssawd yny deuth y dinas inor. ac yna dydgweith y gorffwyssawd hyt pryt gosper. Ac yna dyuot aoruc gweisson y meirch ac eu meirch yr dwfyr. a phan welas sabaot wynt yn dyuot. da uu ganthaw. A phan welas ef arwndel. y adnabot a oruc. a dyuot yn eu herbyn. a chyfarch gwell udunt yn y mod hwnn. Mahwn awch iachao. y kyfryw amws nys gweleis eiroet. ymhoel y bedrein. y racwan mi ae gweleis. Heb y gwas. ty a geffy y welet oll. Ac ymhoelut pedrein y march at sabaot. ac yna yscynnu aoruc sabaot isgil y gwas yn amyscauyn. a dyrchauel y ffonn a wnaeth. a tharaw y gwas a hi. yny dygwydawd yn varw yr llawr. a rei ereill a varchoccassant yr llys. a menegi y inor dwyn arwndel. a thristaw yn vawr a oruc. ac o lef uchel erchi ohonaw y ygchwanec y cant yscynnu ar eu meirch. ac eu hymlit. ac yna rif onadunt ae hymlityassant.

LXV.—Hynt sabaot uu marchogaeth arwndel racdaw. a hwynt yny ymlit pob cant pob mil. A iosian mywn ystauell uchel. a thrwy ffenestyr uchel yn edrych allan. ac arganuot a oruc sabaot ar arwndel yn dyfot. yna mynet aoruc iosian at bown. a gi y mab. a dywedut wrthynt. Arglwydi heb hi. perwch awch holl niueroed gwiscaw arueu y vynet y ganorthwyaw sabaot. canys arabyeit yssyd yn chwerwdic yny ymlit. ac y mae ynteu yn arwein arwndel. yr hwnn yr oedut yn drist oc achaws. ac wrth hynny. arglwydi diuryssywch. Ac yna y gwiscassant agos y ugein mil ar vrys. ac y kymerth y brenhin y amws. a milys y varch ynteu. ac yna y kyhyrdawd a ffabur. ac y dywawt wrthaw. Ae ti ffabur a erlidyeist sabaot. Ac yna ef ae trewis ar y helym hyt y eneu. a briwaw y luruc hyt na allassant dim o amdiffyn idaw. a thra barhaawd y wayw y byryawd pob un or a gyhyrdawd ac ef. ac yna yr yscynnawd sabaot ar amws ffabur. ac arbet arwndel a oruc. cany wydat wrth dy-

uotyat bown yr macs. a. milys a duc ruthyr y admiral. ac ae lladawd. Ac yna y kyrchawd bown vab terri a chawr. ac ae lladawd. ac y velly y gwnaethant pob un yny gyfeir. megys marchogyon dewron peri pawb. or a gyhyrdei ac wynt. vot yn darystygedic udunt. Ar brenhin yn eu hannog. ac wynt yn uuyd wrth y orchymyn. ac y velly y parhaawd y vrwydyr hyt pryt gosper. ac o niuer Inor ny diegis dyn eithyr cant. A llawen uu rieni y meibon gan y gwelet ae tat. a dianc aoruc pawb o niuer bown yn iach hyt y castell. Yna y kymerth bown kyghor. py wed y gallei kynhal ryuel yn erbyn inor. canys mawr yw y allu. a dywedut wrth y vab a oruc. Drwc vyd yn hynt yn ryuelu yn erbyn gallu kymeint ac yssyd yn erbyn. ony chawn nerth. ac wrth hynny anuonwn gennat at terri duc ciuil y erchi idaw dyfot yn ganhorthwy yn. Y genhat a aeth racdaw. hyt pan deuth hyt at terri. a menegi aoruc y uot yn gennat y gan bown. ae annerch y gantaw. ac adolwyn idaw dyuot y ganhorthwyaw. Myn vygret heb y terri. mi aaf yn ufyd. ac yna anuon kennadeu ar hyt y dyd y orchymyn udunt dyuot attaw. yn oet dyd byrr. Ac yn ystot dyd ef a deuth attaw petwar duces. a degmil o wyr aruawc gyt a phob un onadunt. a gwedy eu dyuot y gyt. ef a dywawt wrthunt. Arglwydi heb ef. reit vyd yni vynet y vrenhinyaeth ystronawl y nerthu bown clotuorus. cany beidaf i pallu idaw. Ac yna yd yskynnawd y duc ar varch da. a cherdet racdunt trwy amryuaylon vrenhinaetheu yny doeth hyt ymratmwnd. Brenhin bratmwnd a oed mywn twr. ac arganuot a oruc barwnyeit ciuil yn dyuot. a mynet a oruc at y tat y venegi idaw. ae tat a wrthebawd idaw. Diolwch y duw. A phan discynnassant. yd aeth bown a iosian yn eu herbyn. a menegi idaw y mod y goruc inor ac ef. A gwrtheb idaw a oruc a dywedut idaw. Drwc y daw udunt hynny. canys nifer mawr a deuth gyt a mi.

LXVI.—Bellach y dywedwn am inor ffalst prouadwy. Pan gyuodes y bore drannoeth. anuon kenhadeu yn ol ugein admirales. a phymthec brenhin. ac wynteu a doethant wrth y ewyllys ef. ac y gyt y marchoccaassant

tu a bratmwnd megys kyndeirawc. eu son a gigleu niuer y dinas. a gwiscaw a oruc y brenhin. a niuer y dinas ymdanunt. ac yscynnu yn gyflym ar eu meirch. ac yr parth allan yd aeth y marchogyon grymussaf or deyrnas. Ac yna y gelwis inor ar iudas o machahda y erchi idaw rodi kyghor. canys os mi a gymer arnaf vrwydyr yn erbyn bown. y gyffelyb varchawc ny bu eiroet. a goreu wyf inheu om holl kenedyl. ac wrth hynny ni a ymgyhyrdwn. Iawn y dywedy heb y brenhin damaskyl. Ac yna yscynnu ar eu meirch. ac y ymwan yd aethant. A bown a yscynnawd ar y varch yn gyflym. a galw a oruc inor yn uchel ar bown. ac erchi idaw aros ychydic. a dywedut wrthaw. Syr heb ef. y mae gyt a thi kynnulleitua vawr o varwneit y dinas. ac y mae gyt a minheu brenhined ac admiralys. a mawr vyd hynny gwedy ymgymyscant. ac wrth hynny ymgyhyrdwn. Myn duw os mynhwn. ac os mi a ledir. neu a oruydir. ef a vyd tyghedic it pymthec brenhin. am tir am dayar yn ryd y titheu. a minheu ym mwmbrawnt. A gwrtheb aoruc bown idaw. a dywedut mae da oed gantaw hynny. ac ar hynny dyrchauel eu dwylaw. ac ymgadarnhau hyt pan oed diogel gantunt. ac yn gyflym yd aeth y marchogyon y wiscaw arueu ymdanunt. hwynteu ac eu meirch.

LXVII.—Ac yna y kerdassant ar neilltu. a gwediaw a oruc bown ar duw. yr hwnn ny dywawt kelwyd. ac inor aoed yn gwediaw ar mahwn ac apolin. ac yscynnu a orugant ar eu meirch. a rodi dyrnodeu mawr mynych ar eu taryaneu. a chedeirn oedynt eu llurugeu na thorrassant. ac ny dygwydawd un onadunt. Ac yna tynnu aoruc bown morglei y gledyf. a tharaw inor ac ef ar y helym dyrnawt mawr yny dygwydwys y blodeu ar mein. ac yny aeth y dyrnawt ar y march. yny dygwydawd y march yn varw yr llawr. A gwedy dygwydaw y march. ynteu a gyfuodes. a bown a discynnawd rac kyhwrd drwc ae varch. a phan welas inor bown yn discyn. tynnu cledyf aoruc. a rodi dyrnawt mawr y bown. yny dygwydawd y blodeu ar mein gan y dyrnawt. A blyghau a oruc bown. a gwneuthur

chwaen ffrangheid ffrwythlawn. yssigaw y vynwgyl. a llad y benn. a dygwydaw a wnaeth y corff ar y dayar. a belsabub a aeth ar eneit. Ac yna yd ymhoeles gi vrenhin ar y varch at bown. a milys a deuth attunt. ac ar yr hynt honno yd ouynoccaawd y bydinoed. ac yna y brathawd gi y varch at abraham ae daraw. a da y traweint y ffreinc a ffrwythlawn. A milys a gyrchawd arall or sarassinyeit. ac ae lladawd. nyt amgen no brenhin damaskyl. mab y abraham. A bown vab terri a ladawd arall. a sabaot a uyryawd arall. a therri duc ciuil a ladawd admiral. a bown o hamtwn a ladawd arall. ac enkyt un awr y teruynwyt y vrwydyr. Ac yna ar lann auon yd ymgynullassant y sarassinyeit. ac yna y delit dec admiral ar hugeint a dec mrenhin. ac ae dugassant ganthunt y vratmwnd. ac yna y dywawt y barwn pennaf ohonunt. O mynnwch chwi caffel tir mwmbrawnt. reit vyd ywch caffel arueu y pamwneit. canys clotuorus yw marchogyon ffreinc mywn arueu. a mi a gytunaf a chwi. ac a gredaf os mynnwch y duw creawdyr. ac a wrthodaf mahwn vyn duw a theruagawnt. ac y velly y dywawt heuyt y pymthec mrenhin.

LXVIII.—Ac ar y geir hwnnw y brathassant eu meirch tu ar llys. ac yn gyntaf y barwn pennaf ymwmbrawnt. ac yny ol ynteu gi vrenhin. a chyt ac ef pymthec mil yny ganlyn. ac ody vaes yd oed bown yn gwneuthur marthyrolyaeth mawr. A phan welas y pauwneit hynny trist uuant. ar porthcwlis a ystygassant a gi ody vywn. a chyt ac ef mil o varchogyon clotuorus. A phan welas y pauoneit wynt yn dyuot y lys inor. ffo a orugant. ac nit arbedassant na mawr na bychan. eithyr a alwei ar vedic onadunt. yny welei na mam na mab. a heb ohir nachaf hen bown yn dyuot attaw. ae niuer gyt ac ef. Ac yna yd aeth gi vrenhin yn erbyn bown. a dywedut wrthaw. Syr heb y bown. Duw a dalo it. ac yna anuon a orugant yn ol iosian y vratmwnd. ac yn ol escyb ac yscolheigon gwybydus. hyt na thrigyei neb heb dyuot. ac yn ol brenhin damaskyl heuyt. ac a vynn ei gret ar gyhoed. ac a vynnei heb ohir y vedydyaw. Heb

y brenhin damaskyl. mi a vydaf gristawn. ac a wrthodaf teruygawnt. ac y velly y dywawt pawb y gyt ac ef. Yna y dywawt bown. dygwch yma teruagawnt. ac y gossodassant yny seuyll rac bron bown. Mahwn heb y bown. ti a uuost mawrhydic eiroet. gwna hediw ffrwytheu mawr. ac yna y kymerth bown ffon bres. ac a trewis teruagawnt ac ef. ar escob a vyrywys dwfyr swyn arnunt. ac yna y neidawd costawcki coch ohonaw. ac a ffoawd. Edrychwch heb y bown. y py diw yd oedech yn credu. Heb y brenhin damaskyl. drwc yd oedem yn credu. ac y velly y gwnaeth yn tadeu kyn no ni. Y neb a gredawd mywn kelwydeu. madeuit duw udunt. a ninheu. heb y brenhined. a heb y petwar admirales. ny chredwn ni yn bywyt udunt. Ac anuon a orugant yn ol y gwraged. ac eu meibon. ac ereill yn ol eu tadeu. ac eu kyfnesseiueit. Ac wynteu a deuthant yn llawen. ny bu eiroet yscolheic. yr daet darlleawdyr uei. a allei enwi eu riuedi. gan veint y gynulleitua. a mawr uu y ryuedawt meint a vedydywyt. canys petwarmis y parhaawd y bedyd. ac escob yn pregethu udunt. Ac wylaw aorugant o ediuarwch. a ffustaw cledyr eu dwyuron. yr gogonyant y duw. ac yr tristwch yr diawl.

LXIX.—Yn awr gwerendewch am bown. Anuon aoruc yn ol y pab. ac ynteu a doeth attaw yn uvyd. a chyt ac ef deu escob. ac yscolheigon ereill llawer hyt ymwmbrawnt. A phan doeth y pab. yna dyuot a orugant yn y erbyn mawr a bychan. ac uchel oed y dyd. nyt amgen no duw sulgwyn. peri dwyn coron rac wyneb. ar pab ae bendigawd. ac ae dodes ar benn bown ymladwr. ac ar ol ynteu coronhau iosian. a mawr y drythyllwch ar llewenyd a uu yna. A phan yttoedynt y velly yn eu llewenyd. nachaf pedeir kennat yn dyfot rac bronn y brenhin. ac yn amouyn sabaot. Pan gigleu sabaot y amouyn. Mi. heb ef. yw yr neb yd yttywch yny amouyn. Heb y kennadeu. Brenhin lloegyr a dietiuedawd roboant dy vab. Ac yna doluryaw aoruc yn vawr. a dywedut y mae drwc oed hynny. Syr heb y bown. ti a bwylly mal kynt. Arglwyd heb y sabaot. mal y mynnych. Ac yna yd erchis sabaot yr kennadeu

mynet ar vrys at y wreic. ac at y vab roboant. y erchi udunt vot yn y castell hyt pan delei. Ar kennadeu a ymhoelyssant heb un gohir. A mawr uu y llewenyd ymplith y barwneit. ac y velly y parhaawd mis kyflawn. a chywynnu a oruc y pab. a thrigyaw aoruc bown ymwmbrawnt. Ac yna y daeth terri y erchi kennat y vynet y wlat. Nyt etwa heb y brenhin. reit vyd yt dyuot gyt a mi y loegyr y ganorthwyaw roboant. Ac yn llawen wrth dy orchymyn. Ac ymbaratoi a wnaethant. ac yna yd arwedawd gyt ac ef can mil o varchogyon aruawc clotuorus. Ac yna y kychwynnwys bown a therri duc. a milys y vab. a hyt ygkwlwyn y doethant at yr escob. ac odyna yd aethant y eu llongeu. a hwylaw yny deuthant hyt yn hamtwn. A phan welas gwreic sabaot a roboant wynt yn dyuot. mynet yny herbyn a orugant. a phan y gwelas bown wynt. amouyn ac wynt a oruc. pa beth a daruu yti. heb ef. wrth roboant. Myn duw. arglwyd vrenhin. mi ae dywedaf it bot brenhin lloegyr gwedy dwyn y meint kyuoeth oed ym. Myn vymphen heb y bown. ny ae goruydwn. Sef a oruc rei or dref. o nerth traet eu meirch. ac eu sparduneu. mynet hyt yn llundein. a menegi am bown ae lu. hyt na welas dyn eiroet y kyffelyb o veint. A phan gigleu y brenhin hynny. ruglaw y dal aoruc. ac anuon ar hyt lloegyr yn ol y varwneit. A phan glywsant y chwedleu. dyuot aorugant yn ufud. ac na orffwyssasant yny doethant hyt yn llundein.

LXX.—A gwedy eu dyuot at y brenhin. ef a dywawt udunt dyuot bown. ac yn vrenhin coronawc. a thybygu yd wyf y mae y ryuelu a mi a deuth. ac y mae arnaf i ouyn agheu. ac wrth hynny un verch yssyd y mi yn etiued. mi ae rodaf y vab ef. os kyghorwch. Y dywedassant oll mae da oed y kyghor hwnnw. ac anuon awnaeth escob llundein a phetwar ieirll ar kennadwri y annerch bown. ac y gynnyc hynny idaw. Ac y hamtwn y doethant. ac annerch bown y gan y brenhin a orugant. a menegi idaw am y gyfathrach racdywededic. Ac ual y doeth ewythred ar ogyfuwch ac ef. ef a aeth dwylaw mynwgyl udunt. Arglwydi heb y bown. diolchwch

idaw yn vawr. y cwyllys ni wydwn i. na bei dic ef wrthyf i. Nac yttyw ys gwir. heb wynteu. na vedylya. Ac yna y doeth bown a riuedi ugein mil o varchogyon dewron gyt ac ef. hyt rac bronn y brenhin. Ac yna yd erchis y brenhin idaw dyuot dwylaw mynwgyl idaw. a mynet a oruc. a dywedut aoruc y brenhin wrth bown. Mi a rodaf vygharedic verch yth anrydedus vab. a diolch a oruc bown idaw. Ac yna yd erchis etwert vrenhin ar ffrwst y bown peri dyfynnu milys y vab hyt rac y vron. canys vygharedic verch a rodaf idaw yn wreic priawt. Ac yna yr eglwys yd aethant y wneuthur eu priodas. ac escob llundein a gant yr efferen. Ac odyna yd aethant yr llys tywyssogawl. ac yna y gelwis etwert vrenhin ar miles. Dyret yma heb ef. mi a rodaf it vy merch. am brenhinaeth gyt a hi. Ac yny dyd hwnnw yd aeth eneit y brenhin oe gorff. ac yd aeth yr eneit y drugared duw. a gwylaw a orugant y corff hyt trannoeth. ac y cladassant. ac y trigwys milys yn vrenhin. Ac yna yd ymgynnullassant y gyt ieirll a barwneit. a gwedy bwyt y rodassant gwrogaeth idaw. Weithon y mae bown o hamtwn yn vrenhin coronawc. ae deu vab yn vrenhined. diolwch y duw. a goruot ar eu gelynyon. ac y trigassant pymthec niwarnawt. Ac yna y gorchymynwys bown y vab y sabaot. ac ynteu herwyd y barabyl a dyghawd yny vywyt na bydei balledic idaw. Ac yna y kerdawd bown vrenhin racdaw hyt yn hamtwn. ac yr borthua y doeth. ac y eu llogheu. Ac yna y kymerth terri gennat y vynet y wlat. ar nos honno yd aeth bown y dinas cwlwyn.

LXXI.—A thrannoeth y bore kymryt y genhat aoruc bown. a cherdet dros amryuaylon gwledi yny deuthant hyt yn ruuein. y dinas da. Ac yna yd oed archescob oe vrenhinaeth ef ae vab. ac yn drebelit y doeth y vab attaw. ac yr mor yd aethant. ac ny orffwyssassant yny deuthant hyt yn mwmbrawnt. A phan doethant yr llys. yd oed y vrenhines yn glaf gorweidawc. a phan welas hi y harglwyd. galw arnaw aoruc. Arglwyd heb hi. claf iawn wyf. ac ny pharhaaf nepell. A phan gigleu y brenhin hynny. ynuydu hayach aoruc. a dywedut.

Arglwydes. or bydi varw di. minheu a vydaf varw gyt athi. Arglwyd heb hi. pwy a gynheil dy gyfoetheu durdedic. Arglwydes heb ef. nym tawr ohonunt. eisswys diolchaf y duw. y mae i miui meib a allant kynhal vyghyfoetheu. ac yna y peris galw ar yr archescob. ac a dywawt wrthaw. Gwna orchymyn vy arglwydes. Mi a wnaf arglwyd yn ufud. Ac yna y kyffessawd. ac y dywawt y ewyllys. a thra yttoedynt yn hynny. ef a athoed bown y edrych y varch. a phan doeth yr ystabyl. ef a welei y varch yn varw. Ac yna yd ymchoelawd dan wylaw. ac yna y doeth y vab attaw y hyfrydu. ac val kynt abreid na cholles y synwyr. ac y deuth y mab at y vam. a dywedut wrthi. Vy mam heb ef. yd wyt yn llad vynhat. canys kymeint yw y duchan. ac na bu eiroet y gymeint. Vy mab y tec. heb yr hi. galw ar bown yma. ac yna y redawd y mab yn ol y tat. Vynhat y tec. heb ef. bryssya at vy mam. A phan welas bown hi. y kymerth ef hi rwg y vreicheu. a gorchymyn aorugant gi eu mab y duw. ac ar hynny y teruynassant wy ell deu. ac y doeth ynghwanec y gant o egylyon y dwyn eu heneideu yr nef at duw. Eu gwylaw a orugant y nos honno hyt trannoeth. ac nyt oed da gan gi urenhin eu cladu wynt ymplith dynyon ereill. ef a beris wneuthur ysgrin o vein marmor. a pheri urenhined urdedic ac escyb dwyn y kyrff yr eglwys a barassei ef e hun y gwneuthur. yn enw seint lawrens. ac yna y coronawyt gi o goron mwmbrawnt. Ac y velly y teruyna ystorya bown.

PURDAN PADRIC.

I.—Purdan padric y gelwir hwnn. Y brawt henri yr hwnn lleiaf or myneich. Mab ufyd er duw. ac enw yn rod uvydawt ygyt a chysylldedic annerch ygkrist. Y racdamunedic arglwyd y henri abbat osertyse. y anrydedus tat. chwi aorchymynnysawch ymi amon ynyscrivennedic ywch yr hynn adywedeis y glybot ynn an kyttrycholder or purdan. Hyspys yw y gwnafi hynny yn vodlonach o allu y gymell o arch ych tatolyaeth chwi y gyflewni y gweithret hwnnw. kanys kytamunwn. i. gulet crynodeb y lawer trwy vy gweithredoed. i. eissoes yn bennaf y gwnaf y ryw betheu hynny oth arch ti. namyn dirgeled ych tatolyaeth yn leihaf. Odyna nyt adefwn. i. byth y veint hwnn yma yn ofyn a charyat duw. lleu o honafi dim. neu y warandaw. kanys llyfaswn. i. dywedut o wynuydedic rigor bap. llawer amryw betheu awneir yn erbyn yr eneiteu gwedy ymadawont ar petheu dayrawl. a rac gossot ohonaw ef y petheu lluossoccaf o gorfforawl datkanedigaetheu. hyt pan dangossei ef aruthret y rei trist am eu gwall. a hyt ban ennynhei ef y rei llawen ar ouunet. Minheu a gwplaaf ych gorchymyn chwi. yn anrededussach ar grynodeb y rei mul. canys gossodedic yw yn llawer o agreitheu. y dyweit y pab hwnnw. dyuot egylyon da. neu rei drwc yn gytrychawl ar diwed yr eneiteu or poeneu. nyt amgen. pan elont or corff y rei atynnont yr eneiteu or poeneu os haedant. neu y rei da a dyccont yn berffeith y orffwys. Ef a dywedit heuyt y pab hwnnw. wybot weitheu or eneiteu kyn eu mynet or corfforoed llawer o betheu a delont rac llaw. ae o atteb y kytwybot y mywn. ae val y dangosso y gweithredoed o vaes. Yr eneiteu heuyt a elont ar ysglyff or corffor-

oed. ac a delont eilweith yr corfforoed dracheuen. y datkanant hwy ryw weledigaetheu. ac amlycter eu gweithredeu. a ffoeneu y rei enwir. ae o lewenyd y rei kyfyawn. eissoes yny damweinheu hynny ny wybydant hwy dim namyn o beth corfforawl. nyt amgen. avonyd. cafyneu. pynt. llogeu. tei. coetyd. gweirglodyeu. blodeu. dynyon hagyr. neu rei tec. ac y gwybydant o damweineu pob peth a nottaont y garu. herwyd llewenyd bydawl neu y ofynoccau herwyd poen. pan ellygher yr eneiteu or corfforoed trwy boeni y corff oe dwyn gyr y dwylaw. neu y lusgaw ger y traet. neu y grogi ger y vynwgyl. neu yny boeni. neu torri y vynwgyl. neu amgen dihenydaut aruthyr y diodef.

II.—Y rei hynny nyt mynych damweinant yni. diheuryd hagen amouyn odynyon llawergweith pa ryw wed yr eynt yr eneiteu or corfforoed a phy le y kerdant. a pheth a geffynt. a pheth a gymerynt. canys y rei hynny a gudyant racom ni. Mwy hagen y mae ofyn ac anhyfurydruyd y damweineu hynny yni noc y gofynwn ymdanunt. canycherdwys hynn y neb anhyspys yn digawn y diogelet. namyn hynn o hyspysrwyd a geffir. Y rei da ny daw agheu drwc yn ol buched da. nac agheu da yn ol buched drwc. kyt triccyo yr haededigaetheu hyt yr agheu. a gwedy agheu talu gobrwy udunt. eissoes hwy a boenir o amser or purdan yn y poen a dywedir y vot wedy agheu yr honn a elwir y purdan. yn yr hwnn y poenir y rei a uuchoccaont yma y neb y rei yn gradeu. Y rei gwiryon hagen a anuonir y muched tragywyd. Odyna megys y gossodir poen corfforawl y gan duw. velly yny poeneu hynny y maent lleoed corfforawl yn yr rei y dywedir bot gwahan boeneu. Y poeneu mwyhaf hagen a gredir y bot ar y rei y gweisc y cabyl y waeret. Diheu yw bot y llawenedigaetheu mwyhaf ar y rei y nesseir y arnunt trwy gyfyawnder yr lle pennaf. Yny chymherued hagen y mae petheu da. a phetheu drwc. yr hynn y welir y wedu yr datkannedigaeth hwnn yma. Ar peth a gredir y vot uffernn y dan y daear neu odis kyuet y daear megys carchar. neu gastell tywyll mal y dyweit

rei. nyt urdessir neb yn y lle hwnnw. A pharadwys yr hwnn yssyd yn y dwyrein ar y dayar yn y lle y dywedir bot eneiteu ffydlonnyon gwedy rydhaer o boeneu y purdan yn kymryt eu digriuwch gwynuydedic. Seint awstin a dyweit am eneiteu y rei meirw y bot o agheu hyt dyd brawt gan achwaneccau udunt yr hynn a gymeront megys y bo teilwg udunt. ae i orffwys. ae y boeneu. Y gwynvydedic awstin. a seint gregori a dywedant. yr eneiteu hep gorfforoed gallu y poeni o gorfforawl boen yn y tan. A llyma val y kedyrnheir hynny yn hysbys. Ympoen y purdan yn yr honn y purheir yr etholedigyon gwedy agheu. Diheu yw y poenir rei yn vwy noc ereill. rei yn llei megys y haedunt. Y boenn honno diheu yw na digawn dynyon y synhwyraw. canys bychan y synhwyrir y poenneu hynny y gan dynyon. eissoes yr eneiteu aelont or corfforoed. Ac elchwyl o arch duw a ymhoelant yr corfforoed y gan y rei hynny y datkenir neb ryw arwydoneu. Kyffelyb y betheu corfforawl y dangosir petheu ysprydawl. canys ony welit y ryw betheu hynny y gan y ryw eneiteu hynny. diheu oed nat adolygit y gan yr eneiteu a uuchocceynt yn y corfforoed yn disymut a wypynt o betheu corfforawl e hunan. Odyna ef a dywedir yn y chwedyl hwnn gwelet petheu ysprydawl o dyn marwawl. ac yny corfforaeth megys yn y corfforawl ffuryf a ryw. Y neb a dywat y chwedyl yni. ac yny ved y gwybu ynteu. mi ae dywedaf kynn diwed y chwedyl.

III.—Padric sant mawr a dywedir pan bregethei ef geireu duw yn gyntaf yn Iwerdon gan oleuhau anryfedodeu gogonyant. canys ef a lauuryus gallu o vwystuilawl eneiteu dynyon y wlat honno y gan drwc o aruthter poeneu uffernn. ae chadarnhau yn daeoni trwy adaw llewenyd paradwys udunt. Gwir a dywat y datkanwr a gyffylybwys dynyon y wlat honno y vwystuileit. Kanys pan oedwn. i. yny wlat honno ef a deuth attafi kynn y pasc gwr oedawc moel gwedy dygwydaw y wallt o heneint a llescu yn vawr. ac a dywat na chymerassei ef ciroet rinwedeu corff crist ae waet. Ac yn

y dyd hwnnw nyt amgen nor dyd nessaf yr pasc y mynnei ef y gymryt. a chyn gwelei ef vy mot. i. yn vynach ac yn offeirat y mynawd ef amlyccau ymi y uuched ef trwy gyffes hyt pan allei nessau a rinwed corff crist yn diogel. a chanyt atwannyat ef ieith y wlat honno. mi a gymereis y gyffes ef trwy gyfyeithyd. A phan yttoed ef yn gwneuthur teruyn ar y gyffes. mi a ovynheis idaw trwy y kyfyeithyd a ladasei dyn eiroet. Ynteu a dywat na wydat yn hyspys a ladasei mwy no phum nyn. a hynny yr anustruaw a ladasei. A megys nat oed argywedus ef y hynny mor vychan a ladasei. Ynteu a vrathassei lawer. ny wydaut ynteu a uuyssynt veirw hwy o hynny. ae na buyssynt. Ef a debygei nat aei ef ygkyfyrgoll yr y pechawt hwnnw. pan dywedeis. i. idaw ef y mae gorthrymaf pechawt oed hwnnw a mwyhaf y godyant gan y creawdyr y wneuthur. Beth bynnac hagen a orchymynnwn. i. idaw y gymryt er rydit oc bechodeu ef ae kymerei yn hegar. ac a vynhei y gynnal heb leiheu dim. Y mae hynn hagen heb y leiheu megys yn anyanawl y dynyon y wlat honno. megys y dynyon o genedyl arall. bo mwyhaf y dygwydont yn drycyoni trwy annwybot. Y mae parodach a gwastadach vydant wy yn gwneuthur eu penyt gwedy adnapont y bot y mywn cam a chyfueilorn. o achaws y ryw betheu hynny y dangosswn. i. y bot wy megys gwystuileit. Pan vynhei y gwynvydedic badric yr kenedloed yny iwerdon megys y dywedassei y ymchwelut o aruthter. a chyfueilorn poeneu. y garyat llewenyd. y dywedynt hwynteu nat ymhwelynt. nac yr gwyrtheu ryfed a welynt idaw ef y wneuthur. nac yr y bregeth ynteu. hyny welei un o honynt wy poeneu y rei drwc. a llewenyd y rei da. hyt pan vei hyspysach udunt y petheu a welynt. nor petheu aadawei ef udunt wy. Gwynvydedic badric hagen megis yr oed ef ommedauc y duw yr iechyt yr bopyl. gouunedussach uu yna y wyluaeu a dyrwesteu. a gwedieu. a gweithredoed da. a phan oed ef velly. yr arglwyd iessu grist gwaredawc a ymdangosses idaw. ac a rodes tyst yr evengyl a bagyl. y rei a enrydedir etwa yn werthuawr greireu megys y

mae teilwg. ar vagyl honno a elwir bagyl iessu. ar archescob pennaf yn y wlat honno a geiff y creireu hynny. megys arwyd pennaduryaeth yw. Yr arglwyd duw a duc padric odyno y le diffeith. ac y dangos idaw gogof gronn a thywyll oe mywn. ac a dywat wrth badric. Pwy bynnac a el dan benyt yn aruawc o ffyd yawn yr ogof honno. a thrigyaw yndi dydgweith a nosweith ef a purheir oe holl bechodeu. a gwedy kerdo trwydi ef a wyl yno poeneu y rei drwc. Ac o byd gwastat yn y ffyd ef awyl llewenyd y rei gwynvydedic. Ac yna y difflannwys yr arglwyd y wrth badric. ac adaw yn gyfulawn o ysprydawl digrifwch.

IV.—Y gwynvydedic batric a obeithei yma ymhoelut y bopyl o gyfeilorn. ae yr ymdangos or arglwyd idaw. ae dangos yr ogof idaw. Ac ar hynt kyweiraw eglwys a wnaeth yno. Ar gwynvydedic awstin yn tat ni a ossodes kynhonwyr o reol yr ebestyl yn yr eglwys honno. Ar ogof hagen aoed yny vynwent yny tal at y dwyrein yr eglwys. ac y gwnaeth ef mur yn y chylch. a phorth ar y mur. a chlo cadarn ar y porth hyt na chai neb mynet idi heb ganyat. A gorchymyn a oruc y porthor yr eglwys cadw anwyd yr agoryat. Ac yn oes y gwynvydedic awstin. ef aaeth llawer yr ogof y gymryt y penyt. A rei hynny pan delynt odyno atyggynt tystolaetheu ar welet o honunt y poeneu mwyhaf. ar llewenyd mwyhaf megys y gwelyt yn pwyssaw. Ar hynn a dywedei y rei hynny. a erchis y gwynvydedic badric y nodi yn yr eglwys. Ac o achaws tystolyaeth y rei hynny y kymerth rei or dechreu pregeth y gwynvydedic badric. A chanys yny lle hwnnw y purheir dyn oe bechodeu. Y lle hwnnw wrth hynny a elwir purdan Padric.

V.—Gwedy marw padric sant yr oed greuydwr da yn brior yn yr eglwys honno. a gwedy llescu o heneint o honaw. ac nat oed un dant yny benn namyn un. A megys y dyweit y gwynvydedic rigor. kyt boet iach hen eissoes gwan vyd yn wastat oe heneint ehun. Y gwr hwnnw a vynnawd kyweiraw lle idaw gyr llaw hundy y kanhonwyr hyt na wnelei ef volest y ereill o

wander y heneint ef. Y brodyr jeueinc a delynt y ofuwy yr henn hwnn dan veint oe garyat. a notteynt dywedut wrthaw trwy ware val hynn. Pa gyhyt tat y mynny ti trigyaw yn y uuched honn. neu pa bryt y mynny ditheu vynet odyma. ynteu a dywat val hynn. Gwell oed gennyfi vy meibon. i. vy mynet odyma kynno hynn nom byw ynheu yma val hynn. canyt oes yma ymi namyn trueni. Yn lle arall hagen mi a gaffaf ogonyant mawr. eissoes ewyllys duw a wneir ymdanafi om buched. Odyna y kynhonwyr a glywynt oe hundy yn y gell yd oed y brawt henn yndi egylyonn yn canu yn wastat yny gylch ef yn y mod hwnn yma. Gwynvydedic wyt ti. a gwynvydedic yw duw yr hwnn yssyd ytheneu di. y geneu ny chymerth yroet y digrivwch o vwyt. Y vwyt ef bara a halen oed. a dwfyr oed y diawt. Ynteu ordiwed megys y damunwys. a aeth yn detwyd ar yr arglwyd duw. Diheu yw hynn hagen yn amser padric sant ac yn amseroed ereill wedy hynny. mynet llawer o dynyon yr purdan. Rei ohonunt a doynt dracheuyn. ereill a bellynt yno ac ny doynt. Y gwyr kyfarwyd a berynt yscriuennu chwedleu rei a delynt odyno. ae damweineu yno.

VI.—Defawt oed ossodedic yno y gan badric. ac ae ketwis y gwr a uu yny le wedy ef. nat elei neb yr purdan onyt trwy gannyat yr escob. a heuyt dewis ohonaw oe briawt ewyllys mynet yr purdan dros y bechodeu. Y neb a ymlyccao yr escob y darpar trwy vynet yr purdan. yr escob a dyly annoc idaw peittyaw ar darpar hwnnw. a dywedut idaw. mynet llawer yno. ac na doethant byth dracheuen. O thric ynteu yn y darpar kymeret lythyr yr escob a doet at y prior yr lle hwnnw ar ffrwst. ar prior gwedy lleu y llythyr a dyly annoc idaw yn graff dewis penyt arall. ac nat el yr purdan. a dangos idaw y perigyl a gauas llawer yno. O thric ynteu yn y darpar: dyget y prior ef yr eglwys. a bit yno pymthec niwarnawt yn dirwestu. a gwedieu. a gwedy darffo hynny galwet y prior y cwuent ygyt. A gwedy offeren vore kymuner y pennydywr hwnnw. a cherdent ac ef parth a drws y purdan dan ganu pro-

cessio a letania a bwrw dwfyr swyn. Y prior hagen eilweith a dyly datkanu idaw ef ygwyd pawb yr ymdaraw a wna y kythreuleit yn y lle hwnnw ac ef. a meint a gollet o dynyon yn yr ogof honno. O byd gwastat ynteu yn y darpar. kymeret vendith pawb or offeireit. a gorchymynet y bawp wediaw drostaw. Ac ae briawt law dodet arwyd y groc yny tal. ac aet y drws yr ogof ymywn. Ac ar hynt caet y prior y drws ac ymhoelet dracheuen yr eglwys ae brocessio. Ar bore trannoeth doet yr eglwys. ac y drws yr ogof yn y processio. ac agoret y prior y drws. ac o chyferuyd y dyn a adoed yr purdan yn dyuot dracheuen. trwy lewenyd mawr dycker ef yr eglwys. ac yno y byd pymthec niwarnawt yggwyluaeu. a gwedieu. Ac ony delei ef yn yr un awr trannoeth. diheu oed y golli. ar prior a gaei y drws. ac yr eglwys y deuyn dracheuen.

VII.—Yn yr amsseroed hynn yma yn hoes ni hagen y damweinyws o rat kyffes: dyuot marchawc y ystyphan vrenhin. nyt amgen. noc ywein varchawc. At yr escob y deuth yd oed y purdan yn y escobawt. y gyffessu. a phann oed yr escob yn angreithaw y marchawc hwnnw am y bechodeu. ac yn dywedut codi duw ohonaw yn orthrwm. Ynteu a dodes ucheneit o amlwc ediuarwch y gallon y gwaei benyt dros y bechodeu herwyd ewyllys yr escob. A phann oed yr escob yn gossot penyt herwyd messur y bechawt. Ywein varchawc a dywat. kann gwneuthum. i. o godyant y duw kymeint a hynny. Mi a gymeraf benyt a vo trymach. nor holl benytyeu ereill. Gan dy gygor ti arglwyd ath vendith mi aaf yr purdan padric. megys y haedwyf caffel madeueint om pechodeu.

VIII.—Yr escob yna a gyghores idaw ef na chymerei y penyt hwnnw arnaw. ny chytsynnwys y marchawc gwrawl ac annoc yr escob am beidaw. Yr escob a dywat wrthaw colli llawer yno. y geissaw y ymhoelut ef y wrth y penyt hwnnw. ac ny allwys ef blyc ar y marchawc yn y benyt er ofyn hynny. Yr escob a gyghores idaw ef kymryt abit myneich neu gynhonwyr ymdanaw. y marchawc a dywat nas

kymerei yny elei yr purdan yn gyntaf. Yr escob a welas gwastatrwyd y edivarwch ef. ac ae hanvones ef at y prior yr lle yr oed y purdan. A llythyr gantaw y erchi y ellwg yr purdan herwyd deuawt y rei a benyttyit yno. A phan deuth ef ac adnabot or prior y neges. ynteu a datkanawd y perigyl ar collet adaroed y lawer yno. Y marchawc a dywat codi duw ohonaw yn vawr. a minheu aaf trwy ediuarwch penyttyaw hynny yn erbyn ych kyghor chwi yr purdan. Odyna y prior ae duc ef yr eglwys. ac yno herwyd deuawt y bu bymthec niwarnawt. yn dirwestu. ac yn gwediaw. A gwedy hynny y prior ar cwuent gwedy offeren ae kymunawd. ac a aethant ac ef parth a drws y purdan dan ganu a gwascaru dwfyr swyn. ac elchwyl y prior a annoges idaw nat elei yr penyt hwnnw. cany ellit na rifaw na gwelet y sawl wahanryw poen yssyd yno. Y marchawc a uu wastat yn y darpar. ar prior a dywat wrthaw val hynn. llyma yr awr honn dos y mywn yn enw yr arglwyd. a phy gyhyt bynnac y bych yn kerdet yr ogof dan y dayar ti a doy y oleuat. ac a wely vaes gwastat. a thi a wely neuad yny maes a gweith ryued arnei. A gwedy delych yr neuad ymywn ar hynt ef a daw attat gennadeu o bleit duw. ac a hyspyssan it beth a wnelych. a pheth a odefych a hynny yn graff. a gwedy el y rei hynny ywrthyt. ar hynt ef adaw ereill attat yth broui. Val hyn y damweinwys y rei a aethant yma yth vlaen di. a thitheu byd wastat yn ffyd grist. Y marchawc gwrawl hagen ny bu arnaw ef perigyl a glywssei ef y damweinaw y ereill yno. ac val y bu ef gadarnn gynt yn arueu yn ymlad a dynyon. yna kadarnach uu yn arueu o ffyd. a gobeith. a chyrchu a wnaeth y ymlad a dieuyl yn gyweir o gyfyawnder gan ymdiret yn trugared duw. Canys yn gyntaf ymorchymyn a wnaeth y wedieu pawb. a dyrchauel y law deheu a dodi arwyd y groc yny tal. ac yn llawen trwy y ymdiret mynet aoruc yr porth ymywn. ac ar hynt y prior a gaywys y porth o vaes. ac amhaelawd ar processiwn yr eglwys.

IX.--Ar marchawc yna a gymerth awen milwryaeth

o newyd yndaw. ac a gerdawd racdaw yn lew kyt bei ehun. a mwyvwy y ymdiret yn yr arglwyd a mwyvwy oed y tywyllwch idaw gan bop cam a gerdei ymywn. ac yny lle ef a golles y goleuat. a hyt nat oed dim namyn tywyllwch. ac or diwed ef a welei vychydic o oleuat oe vlaen yn yr ogof. ac yny lle ef a welei y neuad yn y maes mal y dywedyssit idaw. ac nyt oed yno oleuat onyt mal y byd yma y gauaf gwedy y del yr heul yn y hadeu. Nyt oed gant hagen yr neuad namyn pyst a breicheu yny chynnal. ar weith clawstyr myneich. Gwedy ymdeith ohonaw yghylch y neuad y etrych ryuedawt y gweith. ef aaeth ymywn. ac ot oed ryued gweith y neuad o vaes ryuedach oed ovywn. Ac ynteu a eistedwys enkyt bychan yn y neuad gan ymryuedu y chyweirdabeu ae gweith. a phan oed ef velly. llyma bymthegwyr o wyr creuyd newyd eillaw y barueu. a gwiscoed gwynyon ymdanunt yn dyuot yr ty ymywn. ac yny ressaw ef yn enw yr arglwyd. ac yn eisted y gyt ac ef yn distaw. ac un ohonunt megys tywyssawc arnunt tybygei ef oe degwch. ac y dywat wrthaw val hynn. Bendigedic vo enw duw yr hwnn a gadarnhawys darpar da yth gallon di. a phoet ef a gwpplao y daeoni hwnnw. annoc yti megys y dechreuis. a chan deuthosti yr purdan yth purhau oth bechodeu. Reit yw yti yn eill ae gwneuthur agheu yn anghen yn wrawl didarpar. ae titheu trwy lesged mynet dy eneit ath gorff ygkyfyrgoll. yr hynn nys damweinho duw yt. Hynn hagen gwedy y delom ni y wrthyt. ef a daw attat lloneit y ty o dieuyl. ac a dygant yr boen gorthrwm. ac a vygythyant dy dwyn y boeneu a vo trymach. a hwy a gnigyant yti dy dwyn dracheuen yr porth y deuthost trwydaw heb poen. ac yn didrwc gan vedylyaw kellweir it. ac o gallant wy dy dwyllaw ti velly. neu dy oruot. o godyant poeneu. neu aruthter eu bygytheu. neu o gytsynnyeit ohonat ae hadaweu gan adu ohonat udunt dy dwyllaw. dy eneit ath gorff a ant ygkyfyrgoll. a dot titheu dy ffyd ath obeith yn gadarnn yn yr arglwyd duw val hynn yma nat y ystygych ti y hadaweu hwy. nac y bygytheu. nac y poeneu. namyn megys y tremygu

wy yn wastat. ac ef ath purheir ditheu oth holl bechodeu. ac ygyt a hynny. ti a wely y poeneu a darparwyt yr pechaduryeit. a gorffwys y rei gwiryon yn eu llewenyd. Bit duw yth gof yn wastat. pan boenon hwy di. galw ditheu yr arglwyd iessu grist. ac ar hynt val y dywetych yr enw hwnnw. ti a vydy ryd or holl boeneu. Ac ni allwn ni ohir yma bellach ygyt a thi. namyn yr holl gyuoethawc duw yth orchymynwn. A gwedy rodi eu bendith idaw. yd aethant ymdeith y wrthaw.

X.—Y marchawc yna a ymgyweirawd y mywn milwryaeth o newyd. val yd oed wrawl yn ymlad a dynyon gynt. a arhoes yn barawt. ac yn gadarnn o arueu crist y amrysson yna yn erbyn kythreuleit. canys y neb a vynho amrysson yn erbyn dieuyl. ynn gyntaf y dyly gwiscaw lluryc kyfyawnder ymdanaw. a dodi helym iechyt tragywyd am y benn. y gadarnhau y vryt yggobeith goruot. ac amdifferet a tharyan y ffyd. a bit gledyf yr yspryt glan gantaw. nyt amgen. noc geir duw. ac yn ouunedawl galwet ar yr arglwyd iessu grist. hyt pan ynteu a ymdiffyno y vrenhinyaeth ef yn gadarnn. ac val na orffer ef o nerth y rei a ymdrawant yny erbyn ef. ac nas twyllo gwarder ynteu yr honn ny thwyll neb a ymdireto yndi. Pan oed y marchawc yna yn eisted e hun yn arhos ymlad a dieuyl. ac yn ofynawc. yn disymwth llyma y clywei twryf ygkylch y ty megys kyffro ar yr holl dayar. ac nyt oed lei y twryf hwnnw no chyt bei holl dynyon y dayar. a holl greaduryeit y mor. ar awyr oe holl allu yn gweidi. ac yn ymffust. Ac yny kynhwryf hwnnw pei nat ymdiffynit o nerth duw. ac o dysc y gwyr ae kyghorassei ef diwethaf. ef a gollassei y synnwyr. ac ot oed aruthyr clybot y twryf. aruthrach oed yn ol hynny idaw gwelet y dieuyl o bop parth idaw heb allu rif ar y sawl dieuyl oed yn ymffrwst yr ty. Rei yn ffuryf dieuyl. ereill yn dieuyl anffurueyd. ac yn y watwaru. ac yny gellweiraw. ac vegys yr gwaradwyd idaw yny gresseu. ac yn dywedut wrthaw val hynn. Dynyon a wassanaethassant yni. ac ny deuthant attam hyt wedy agheu. Pony dylywn ni rodi gwerth a vo mwy yti o anrydedu ohonat ti yn

kytymdeithas ni. yr honn y gwyssyneitheisti yn llauuryus yn gymeint ac na myneisti arhos dyd dy agheu. namyn yth uuched rodi dy eneit ath gorff y gyt yni. Hynn a wnaethosti mal y caffut tal a vei voe gennym ni. Titheu a geffy gennym ni yn amyl yr hyn a hedeisti. can deuthosti yma y diodef poeneu dros dy bechodeu. titheu a geffy genym ni yr hynn a geissy. nyt amgen poeneu. a doluryeu. O mynny di hagen ymhoelut gan hynn dy vot wrth yn kyghor ni a gwassanaethu ni rac llaw mal hyt hynn a wnawn yn lle dy gyfarws yti dy dwyn yr porth y deuthost ymywn idaw yn didrwc. mal y keffych lewenyd yny byt etwa. ac na chollych esmwythder dy gorff oll yma yn awr. Hynn a adawsant hwy idaw ef y geissaw y twyllaw. ae o aruthter ae o ofyn ae o hegarwch. Y marchawc. gwr y grist. ny chyffroes ef nac oe haruthter. nac oe hygarwch y adu y dwyllaw. namyn o ynryw vryt trymygu eu haruthter. ae hegarwch hep attep udunt o dim.

XI.—Odyna pan welas y dieuyl y marchawc yny tremygu. sef a wnaethant wy y achup ef yn aruthyr. a rwymaw y dwylaw. ae traet. a chywenaw tandawt mawr yn yty. ac yny gynneu honno y byrryassant y marchawc yn rwym. ac a bacheu heyrn y tynnu hynt ac yma drwy y tan dan leuein. Pan vyrrwyt ef gyntaf yn y tan. trwm oed gantaw ef y boen. a phan gyfawys ef dechreu ymgytyrnnhau y mywn duw y vrenhin ef. ac ymgyweiraw yn arueu ysprydawl milwryaeth o newyd a wnaeth. ac ny bu dim gantaw y boen. A phann uu aruthyr gantaw y vot yn y tan. y gelwis enw iessu grist. ac ar hynt y redawd ef or tan hwnnw megys or kyrrch kyntaf a duc y dieuyl idaw. ac val y gelwis ef enw y gwaraf iachwyadyr. ar hynt y diffodes yr holl gynneu hyt na chaffit un wrychonen o hynny. Pan welas y marchawc hynny glewach uu yny vryt ef. hyt na bei yn wastat arnaw ofyn y dieuyl. Odyna kynn gwelas ef gallu y goruot hwy mor hawd a hynny. ac o alw glan enw iessu grist.

XII.—Odyna y dieuyl a adawssant y ty ac o dan gwynnaw. ac erthwch yn aruthyr y kerdassant. ac y

dugant y marchawc y gyt ac wy. ac ef a welei rei yn ymadaw ac ef. ac ag ereill. rei hagen ohonunt a dugant y marchawc y gyt ac wy. ympell drwy vrenhinaeth uffernn. daear a oed yno a brenhinaeth tywyll. Ac ny welei ef dim yn honno eithyr dieuyl a oed y gyt ac ef. yn y dwyn. Gwynt poeth oed yn hwythu yno. breid y gallei ef y warandaw. ac rac kadarnnet y gwynt hwnnw. ef a debygei y vot yn tyllu y gorff ef trwydaw. wynteu ae tynnassant ef yn erbyn y gwynt hwnnw. parth ar lle y kychwynei yr heul hanner haf. a phan deuthont yno megys yn erbyn y byt. y dechreussant ymhoelut dracheuen parth ar lle y kyuyt yr heul. hanner y gayaf. ar asgellywynt oe hwyneb. a phann yttoed ef velly. ef a welei megys yn gyffredin. yr holl dayar yn lleuein yn truan. ac yn udaw. ac yn kwynaw. a phei mwyhaf y nessaei yno. eglurach y clywei ynteu hwy yn lleuein. ac yn cwynvan. Or diwed y dieuyl a deuthont ar marchawc gantunt y vaes mawr. a llydan. a hir. ac yn gyflawn o trueni. a dolur. ac ny weley y marchawc teruyn ar hynny. nac ar y maes. rac y hyt. Ar maes hwnnw oed gyflawn ρ dynyon. Gwyr a gwraged. hen a ieuenc. yn gorwed ae croth wrth y dayar. gwedy eu tynnu a hoelon heyrnn gwynyas trwy eu traet. ae dwylaw wrth y dayar. a weitheu wy a welit ynn knoi y dayar rac dolur. a gweitheu ereill yn lleuein dan gwynaw. ac udaw yn truan. ac yn erchi val hynn. arbet. arbet. neu trugarhaa wrthym ni. ac nyt oed yn y lle hwnnw y neb aadnappei beth oed trugarhau neu arbet. Dieuyl hagen a oed yny plith. ac arnunt heb orffwys yn y codi. ac yny maedu a ffrowylleu calet. Ac yna y dieuyl a dywedassant wrth y marchawc. Reit vyd yti odef y poeneu a wely ti oll. onyt ufydhei ti wrth yn kynghor ni. sef yw hynny. peidaw atharpar. ac ymhoelut trachefyn o honat. ac o mynny hynny. ny ath adwn y vynet dracheuen yn didrwc. ac ath dygwn yn tagneuedus yr porth y deuthost idaw. Ac ynteu a wrthodes hynny. ar dieuyl ae byrryassant ef yr llawr ar vessur y dynnu a hoelon heyrnn. megys yd oed e rei ereill. Ac val y gelwis ef enw iessu grist. ny allyssant hwy gwplau dim oe darpar.

XIII.—Odyna y kymerassant wy y marchawc ac y dugant ef y vaes a oed vwy y drueni oragor. Ar maes hwnnw eilweith oed gyflawn o dynyon. gwyr a gwraged. hen a jeueinc. gwedy eu tynnu. a hoelon heyrnn gwynyas wrth y dayar. a llyma y gwahan aoed yrwg y maes hwnn ar maes arall. Y rei a oed yn y maes arall oed ae croth yglyn wrth y dayar. a seirff tan oed yn eisted arnunt. ac yny llesgennu. a megys yn y knoi hwy o ansawd druan ae danned. a seirff tan ygkylch y mynygleu. rei ae breicheu ereill ygkylch y corfforoed. a fflam tan oe genau yn truanu y rei hynny. llyffeint duon heuyt anryued y gweith. a megys tan a welit yn eisted ar dwyvronn rei ohonunt. ac yn y brathu yn anffurueid megys darparu tynnu y callonnoed. ny orffywyssei y rei hynny trueni a agorit arnunt velly yn kwynaw ac yn udaw byth. Dieuyl hagen oed ymplith arnunt yn redec ar y traws. ac yny poeni yn llittyawc. gan y maedu a ffrywylleu tan. Ac ny welei ef teruynn ar y lle hwnnw gan y veint. onyt ar y llet or lle y dothoed idaw. ac ar y lle y daw drostaw. a phann oed ef yn mynet ar traws y meyssyd hynny. y dywat y dieuyl wrthaw val hynn. ti a odefy y poeneu a wely ti oll onyt y ymhoely drachgeuyn val y kyghorassam yt. a phan tremygawd ef y kyghoreu hwy. y mynnyssant wy y tynnu ef ar yr hoelon megys y rei ereill. ac val y gelwis ef enw iessu grist ny allassant wy dim oe darpar. nac oe medwl.

XIV.—Odyna y dugassant wy y marchawc ygyt ac wy yr trydyd maes. a hwnnw heuyt llawn oed o dynyon. gwyr a gwraged. meibon. a merchet megys yn gorwed a hoelon gwynias trwydynt yn y dayar. yn gyn amlet ac nat oed un votued o warthaf eu penn hyt y vlaen byssed y traet heb hoelon. a rei hynny breid y gellynt leuein. namyn dynyon ymron agheu y clywit eu rwgc. Ar dynyon hynny noeth oedynt. a gwynt oer yn eu trywanu. ac yny llosci. ar dieuyl yny poeni a ffrywolleu. Ac yna y dywat y dieuyl wrth y marchawc. ti a odefy y poenneu hynn oll. ony wney yn kyghor ni. ac ymhoelut dracheuen. a phann tremygawd ef y be-

gethyeu wy. y mynyssynt wy y boeni ef. ac val y gelwis ef enw iessu. ny allassant hwy dim drwc idaw ef yno.

XV.—Ac odyno y dugassant wy y marchawc y gyt ac wy yr petweryd maes. a hwnnw oed gyflawn o dan a phob ryw boen a geffit yno. Ac yna ydoed dynyon gwedy eu crogi a chadwyneu tan gyr y traet. ereill gyr y dwylaw. ereill gyr y breicheu. ereill gyr eu hysgwydeu. ereill gyr eu hesgeired. ae penneu yn issaf. ereill gyr eu gwallt. a than brwnstan yny kylch. ereill yn wbein ymywn tan ar vacheu heyrnn gwedy gossot yny llygeit. neu yny clusteu. neu yny trwyneu. neu yny gorchyuaned neu ympenn y bronneu. ereill ymywn ffyrneu tan brwnstan yny llosci. ereill yny poethi ar eilch. ereill yn pobi wrth tan a phynn tan trwydunt. megys bereu. ereill a phob ryw dawd yn dygwydaw yn dafyneu arnunt. ar holl dieuyl yny maedu a ffrywolleu tan gan amrysson. ef a welit yno pob ryw boen or a ellit y vedylyaw. Y marchawc a welei yno rei oe getymeithon a atwaenat yn hyspys. Nyt oed a allei dywedut yr utua. ar lleuein y truein y rei a welei ef yno. A llawn oed y meyssyd o dieuyl yn crogi dynyon gyt a rei ereill a grogyssynt yno. a phan vynessynt hwy poeni y marchawc yno. y gelwis ynteu enw iessu. ac y bu digodyant idaw.

XVI.—Gwedy y myned odyno y le arall. hwy a welynt rot o tan anryued y meint gyr y bronn. ac ar gylcheu y rot ydoed bacheu tan o bop parth. a dynyon ynibin ar y bacheu. ar neill emyl yr rot oed ygorucheldyr yr awyr. ar llall oed yn dyfynnder y dayar. a fflam o tan brwnstan oed yn kyuodi or dayar ygkylch y rot. ar fflam honno yn llosci y rei truein aoed ynibin wrth y bacheu. Ac yna y dywat y dieuyl. Y poeneu a odef y rei hynn oll ti ae godef ony mynny ymhoelut dracheuen. Ti a wely hagen yn gyntaf aodeuant hwy. dieuyl oed o bop parth udunt yn gwau trossolyon heyrnn yrwg breicheu y rot. ac yny throi yn gyfuanet nac oed hawd gwelet y dynyon oed ygkroc wrth y bacheu. namyn megys kylch tan y gwelit yn seuyll rac

ebrwydet y troci. A phan vyrryyssynt hwy y marchawc ar yr rot. ae dyrchauel or rot ef yn yr awyr. y gelwis ynteu enw iessu grist. ac y disgynnwys yr llawr heb argywedu dim idaw.

XVII.—Odyna y kerdassant y dieuyl ar marchawc ygyt ac wy parth a thy mawr. a mwc aruthyr ohonaw. a mawr oed let y ty. ny ellit hagen gwelet pa gyhyt oed. rac y hyt. A phann oed dalym y wrth y ty yn dyuot. ef a gymerth ofyn rac meint y gwres a weley yn dyuot or ty. a seuyll a wnaeth. ar dieuyl a dywat wrthaw. ennynva ysyd yma yny lle a wely ti. mynnych. na mynnych reit yw yti gerdet hyt yno ac ymneinnaw yndaw. Hwy a glywyn hagen y rei truein yn cwynaw. ac yn lleuein yn y ty. Pan deuth yr ty. ef a welas gweledigaeth aruthyr yno. kyflawn oed lawr y ty o bylleu crynnyon dwfyn. a rei hynny oed bop un wrth y gilyd mal yd oed anawd y neb vynet y ryctunt. a phob un or pylleu hynny oed lawn o amgen vwyn yn tawd brwt. ac yn sodi yndunt gwyr. a gwraged. meibon. a merchet. nyt riuedi bychan o dynyon. a rei ohonunt gwedy sodi oll. ereill hyt y haeleu. ereill hyt eu llygeit. ereill hyt eu geneueu. ereill hyt y mynnygleu. ereill hyt eu bronneu. ereill hyt eu bogel. ereill hyt y mordwydyd. ereill hyt y glinyeu. ereill hyt y ysgeired. ereill yn seuyll ae un troet yndaw. ereill ae dwylaw yndaw. ereill ar neill law yndaw. Pawp hagen ygyt yn lleuein. ac yndaw yn udaw. ac yn wylaw rac dolur. Ac yna y dywat y dieuyl wrthaw. Reit yw yti ymynneinaw ygyt a rei hynn yma. a dyrchauel y marchawc a wnaethant ar darparu y vwrw yny morbelleu hynny. ac val y gelwis ef enw iessu. y diffygyssant wy yny darpar.

XVIII.—Odyna y dieuyl a ducssant y marchawc ygyt a hwy y vynyd mawr. ac yny mynyd hwnnw yd oed lawer o dynyon noethon. gwyr. a gwraged. hen a jeueinc. ac yn grwm ar vlaen y byssed. a mwy oed niuer y mynyd hwnnw nor holl niueroed a welsei ef gynt. a rei hynny oll oed megys yn adolwyn agheu yn ergrynedic. ae hwyneb tu ar gogled. ac enryuedu a wnaeth y marchawc. beth a adolygei y niuer truan

hwnnw. Ac un or dieuyl a dywat wrthaw ef. Ac attoeth yn ryuedu yd wyt ti. beth a ery y bobyl mor ergrynedic a hynn yma. Ony chytsynnyy a ni. ac ymhoclut dracheuen. ti ae gwybydy yr ergryt a ery y bobyl honn. Breid y daroed yr dieuyl dywedut hynn. nachaf wynt garw or mynyd yn dyuot. ac yn ysglyffleit y dieuyl. ar marchawc. ar holl bopyl. ac yny bwrw ympell yr parth arall yr mynyd ymywn auon lynedic. ac oer. dan udaw. a chwynvan. Nyt oed oeruel kyffelyb yr oeruel yr auon honno. ac val y keissynt wy ymgyuot or dwfyr hwnnw. y dieuyl oed yno heb orffwys yn redec. ac yny sodi. Y marchawc yna a goffawys y amdiffynn. ac a elwis enw iessu grist. ac yr lann arall y dieghis.

XIX.—Odyna y dieuyl a tynnassant y marchawc gyt ac wy yn erbyn y gwynt twym. ar asseu. ac ef a welas rac y vronn fflam aruthur. a llyfedigrwyd brwnstan a tebygei y vot yn llosci. megys yn kychwynnu o bydeweu. a dynyon noethon. gwyr a gwraged. jeueinc. a hen. megys gwrychyon tan yn yr awyr y ar y phlam. ac elchwyl yn dygwydaw yn y pydeweu. ac yn y tan hwnnw heb orffwys. A phann nesseynt yno. y dieuyl a dywat. y marchawc. a wely ti y pydew hwnn ar fflam ohonaw. llyma y mae uffern. ac y mae yn cartref ni. a chan gytsynnyeisti a ni hyt hynn. ymma y trigyy titheu gyt a ni yn tragywyd. a phawb or an gwassanaethont ni. yma byth ygyt a ni y trigyant. Or doe titheu un weith or lle hwnn. dy eneit. ath gorff a ant ygkyfyrgoll. Or bydy titheu hagen wrth ygkyghor ni. ti aelly vynet yn didrwc dracheuen. Ynteu o nerth duw a tremygawd y hadaweu wy. ae bygytheu. ae kyghoreu. ac y dygwydassant y dieuyl tin drospenn yny pydeweu. ac y tynnassant y marchawc gantunt. a phei dyfnaf y dygwydei yny pydew. llet let y caffei. a mwy vwy y boen. a chymeint vu y boen yna. a hayach na deuth cof idaw enw yr arglwyd. ac eisswys val y gelwis dan ucheneittaw enw iessu grist. ar hynt grym y fflam ae taflawd yn yr awyr y gyt ar lleill. a disgynnu awnaeth yn y seuyll gyr llaw y pydew. a phan oed ef velly heb

wybet pa le yd aei. nachaf dieuyl ereill or pydew yn dyuot nyt amydwaynat ef ac wy. a rei hynny a dywat wrthaw beth a seuy ti yma. ac yma y dywat y ketymeithon yti vot uffernn. kelwydawc wynt. yn defuawt ni yw dywedut kelwyd yn wastat. hyt pan twyllom ni trwy gelwyd y neb ny allom ni y dwyllaw trwy wir. nyt yma hagen y mae uffern. namyn y lle y dugwn i diti yr awr honn.

XX.—Ac odyna y tynassant y marchawc a chadwyneu aruthyr mawr gantunt y avon lydan. lynedic. ac gwedy y hennynnu yn un fflam o dan brwnstan. ac yn gyflawn o dieuyl. ac yna y dywat y dieuyl wrth y marchawc. dan yr avon honn y mae uffernn. ac nyt ednebydy di vot uffernn yma. Pont hir a wely ti ar traws yr auon. a reit yw yti gerdet ar hyt y bont honno drwod. nynheu a gyffrown y gwynhoed mawr. ar tyrryaneu ar cyffleu wrth dy vwrw ti y ar y bont yn yr afon an ketymdeithon nynheu ath gymerant ti. ac athsont yn uffernn. a ni athebrygwn hagen yn gyntaf y etrych pa diogelet vo yti vynet trwyr bont. ac arwein gyr y vreich a wnaethant. a daly y law ae ffrydyaw. Tri pheth oed ofynawc yr neb a gerdei yr bont honno. Yn gyntaf rac culet y bont. o chaffei neb le y osot y troet arnei. breid y caffei yr eilweith. kyulet oed. ac ydoed amheu y neb allu seuyll arney rac y chulet. Y trydyd yw rac uchet y darchafei yn yr awyr aruthyr oed y gwelet. Ac yna y dieuyl a dywat wrth y marchawc. o mynny ufydhau yni. ac ymhoelut drachevyn. ty aelly vynet yn diogel yth wlat y wrth y perigyl hwnnw. Y marchawc ffydlawn ygkrist hagen a vedylywys y sawl berigyl y rydhaawd iessu ef ohonaw gan alw y enw ef. a gerdawd y bont dan vessuraw troeduedeu. a galw enw iessu grist. a dodi y ymdiret yn yr arglwyd awnaeth. a cherdet yn gadarn heb synnyaw beth oed llet y bont dan y traet. a bei uchaf y kerdei mwyvwy caffei. ac yn y lle ef a gynnydwys llet y bont val y caffei garr olwynnyawc mynet arnei. ar dieuyl a ducsynt y marchawc yno. a sauassant ar benn y bont heb allu mynet ymlaen hynny. namyn

y ymadolwyn ar lithraw y marchawc dros y bont. A phan welsant hwy ef ynn mynet yn ryd. kyffroi yr awyr a wnaethant o leuein. hyt pan oed anaws idaw odef yr udaw hwnnw. ar lleuein nor holl boeneu a diodefasei gynt oll y gantunt. A phan welas ef wy heb allu kerdet y bont. diogel uu gantaw yna y hynt gan goffau y war athro. Y dieuyl yna a vyrryassant bacheu heyrn ataw ef y geisaw y attal. ac ynteu aaeth yn didrwc y gantunt wy. A gwedy y vynet yn diogel etrych awnaeth yny gylch. a breid y gwelei y bont y wrthaw rac y llet.

XXI.—Gwedy y mynet y marchawc yn ryd y wrth y diefyl o bop peth. ef a welas mur mawr uchel rag y vronn or dayar hyt yr awyr. Ryued hagen oed uchet y mur hwnnw yn ychtywynnedic y gyweirdeb o vein gwerthuawr. ac eur. ac aryant. A phan nessaawd ef at y porth. y porth a agores yny erbyn. o hanner milltyr o let. a chweccet oed yr arogleu a doei y wrth y porth. a chyt bei yr holl vyt yn ireit gwerthuawr. a mawrder yr hynawster hwnnw a wnaeth idaw ef gymryt y nerthoed. mal y tebygei ef nat oed volest gantaw ef godef yr holl boeneu a diodefassei gynt. ac ef a edrychawd o vywn y porth. ac a welas gwlat oed eglurach nor heul pan vei egluraf. ac nyt oed ryued kyt hwennychei ef vynet ymywn yno. Gwynn y vyt oed y dyn yd agorit idaw y ryw borth hwnnw. ar neb a adawd y marchawc y dyuot yno nys twyllawd. canys pan deuth ef yno ymywn. y deuth y ryw processiwn yny erbyn yn gywir o grogeu. a llumanneu. a thapreu cwyr a cheigeu budugolyaetheu o eur megys na welat eiroet yny byt hwnn y ryw processiwn hwnnw y veint. Yno y gwelat ef dynyon ymhob ryw urdas. a phob creuyd. gwyr a gwraged. jeueinc. a hen. Rei megys escyp. ereill megys archescyp. ereill megys abbadeu. ereill megys kynhonwyr. myneich. ac offeireit. a gwassanaethwyr y lan eglwys. ymhob creuyd gwedy gwiscaw gwiscoed kyssegredic megys y gwedey y bawp herwyd y urdas. Un ryw ffuryf hagen oed ar wiscoed pawb ohonunt. ac yscolheigyon. a lleygyon ac a buyssynt vyw yn yr oes.

XXII.—Hwynteu a gymerassant y marchawc yna trwy lewenyd ac enryded mawr. ac a gerdassant ac ef ymywn dan ganu kywydolaetheu. a cherdeu ny chlywsit eiroet eu kyffelyb. Gwedy daruot y processiwn ar kywydolaetheu y deuth deu archescop. ac y kymerassant y marchawc yny ketymdeithas y dangos idaw y wlat. ae thegwch ae gogonnyant. ac yn gyntaf y dywedassant hwy. Bendigedic vo yr hwnn a gadarnnhawys dy vryt ti mywn gwastadrwyd y odef y poeneu a odefeist.

XXIII.—Ny a allei dauot y draethu. na llaw y yscriuennu y gyniuer didanwch a welas yn y wlat honno. a thrwydi y dugant ef y edrych y lleoed tec. Ky egluret oed lleuuer y wlat honno. ac na wdyn dim wrth lleuuer yr heul gan veint eglurder oed yno. Eglurder hanner dyd a welit yn tywyllu gan eglurder y wlat honno. Ny wydat ef teruyn ar wlat honno rac y meint. namyn y parth y deuth yr porth y mewn. Yr holl wlat hagen oed megys gweirglawd dec. ac yn hir. a thec oed o lawer o vlodeu. a phrwytheu. a llysseu. a gwyd. ac yno y mynnei ef triggyaw y tra vei vyw yn gwarandaw arogleu y rei hynny. Ny doy tywyllwch yno byth. canys lleuuer o eglurder y nef tragywyd a vydei yno. Ynteu a welei yno lawer o dynyon. gwyr. a gwraged. ar ny thebygei neb y welet yn yr holl vyt eiroet y gymeint a hynny yn un gynnulleitua. rei yn y lle hwnnw. ereill yn lle arall ar wahan. a hynny o bawp val y mynhei. a rei or vydin honn a gerdei yr vydin arall. ac velly o un y gilyd hyt pan lywenhaei y rei hynny o welet y rei ereill.

XXIV.—Coreu tec oed yn seuyll yny lleoed hynny. a molyant y duw a seinei yndunt o gywydolaetheu. a phynckeu melys. A chymeint oed y gwahan y rwg adwynder wynebeu rei ohonunt a rei ereill. o eglurder a chyweirder eu gwiscoed. ar gwahan a vyd rwg eglurder y seren ar llall. rei ohonunt a gwisc eur ymdanunt. ereill a phorffor gwyn a mein gwerthuawr glas yndaw ymdanunt. Ffuryf eu habyt ae gwisc a dangossei pob un ohonunt yr marchawc yn wahan-

redawl megys yd aruerynt y gwiscaw ynyr oes honn. ae herwyd anryded. ae herwyd urdas. Amgen liw hagen oed ar eu habit. ac o amgen eglurder y llewychynt. Rei ohonunt megis brenhined coronawc y gwelit. Ereill a dygynt gwisc eur yn y dwylaw. Nyt oed lei hagen tegwch a digrifwch a welei yr marchawc y rei kyfyawn yn y lle hwnnw. no hynawster a digrifwch y kerdeu teckaf. ac ny ellit dywedut melyset y clywit y kywydolaetheu seint o bop parth yn moli duw. Pawb hagen oed lawen oc briawt ewyllys. ae dedwydyt e hun. a phawb yn dyrchauel llewenyd y gilyd. Nyt oed reit y neb wrth dim digrifwch namyn gwarandaw hynnawster yr arogleu tec a glywit yno. Bendigaw duw a wnaei pawb pan edrychei ar y marchawc. a llawenhau oe dyuot yno. megys bei kychwynneu brawd udunt o veirw. Ef a welei atnewydhau pob peth oe dyuot ef yno. llawen oed pawb. Sein y seint a glywit yny coreu o bop parth. Nyt oed yno na gwres nac oeruel. na dim a allei argywedu. na chodyant y neb. tagnouedus a bodlawn oed pawb yno a hegar. Ef a welas yn y lle hwnnw ar ny a allei neb nae dywedut nae yscrivennu.

XXV.—Ac yna y dywedassant yr archescyb wrth y marchawc. llyma vrawt o nerth duw y gweleisti yr hynn a damuneist y welet yn dyuot. yma y gweleist poenneu y pechaduryeit. Ac yma y gweleist y gorphwys yssyd y rei kyfyawn. Bendigedic vo y creawdyr a brynwys pawb ac a rodes yti y ryw darpar o rat a wnaeth yti mynet trwy y poenneu gan wastatau yn ffyd. O garedic yr awr honn y mynnwn. i. yti atnabot pale oed y gweleisti y poenneu yndaw. a phywlat yw y wlat vendigeit honn.

XXVI.—O honn y byrrywyt adaf yn kyssefyn tat ni o achaws keryd neu gabyl y annufylltawt. Kynn hagen y vot yn annufyd y duw yd oed idaw lewenyd a gyffelybir yni. nyt yr hwnn a wely di. namyn geireu duw ehunan a glywei ef yn wastat yma. o leindit callon. ac o hynt goruchel weledigaeth. Diheu y gwelei ef yma y gwynvytedigyonn egylyon pan dygwy-

dwys ef trwy annufylltawt or gwynvytedigrwyd hwnn. ef a golles holl leuuer y vryt. a chany bu dyall gantaw pan oed yny anryded. ef a gyffybybwyt y annyueil ynvyt. ac ynteu a wnaethpwyt yn gyffelyp y ryw un hwnnw. Y holl blant ef a vyrrywyt y agheu val ynteu e hun o achaws y anffydlonder ef o gestedigawl gabyl.

XXVII.—A duunolyaeth yn gwar arglwyd ni duw. gwedy y gyffroi adaf. a ossodes yn harglwyd ni iessu grist y un mab ef. y gymryt knawt yr trueni dynawl genedyl. A gwedy y kymerom nynheu y ffyd ef trwy vedyd. ny haedwn ymhoelut yr wlat honn. gwedy an rydhaer or pechodeu a wnelom. a hen bechawt adaf. gwir yw yn pechu ni yn vynych trwy vreuolder y corff gwedy kymryt ffyd o honam. an aghenreit nynheu oed haedu madeueint on pechodeu trwy benyt. Y penyt hagen a gymerom ni y dodi arnam kynn agheu. neu yn y dyd diheu. kyn agheu diwethaf. ac nas cwplaom ni yn y byt hwnn. gwedyr el yr eneit or corff yny lleoed truein a weleisti yn gellygir ni gan gwynnaw y poeneu herwyd mesur y gweithret. Rei yspeit bychan. ereill a vei vwy. trwy y lleoed hynny hagen y down ni oll yr gorffwys hwnn. ac or diwed ef a iacheir pawb gwedy or aweleisti ympob lle yny boeni. ac a doant yr gorffwys hwnn. eithyr y rei a ettelir odis geneu pydew uffernn. a pheunyd ef adaw rei ohonunt gwedy eu purhau yma. a ninheu ae kymerwn hwy yn llawen. megys y kymerssom ni ditheu. trwy lewenyd oth aruthter. ath gerdet heb debygu dy dianc ohonaw. Ny wyr neb or a vo yny poeneu hynny pagyhyt y poenir ef yno. trwy hagen offerenneu. a seilym a gwedieu. ac alussenneu y rydheir y sawl y gwnelit drostunt oe poeneu. ac y dwyn y boeneu a vo llei. A haws y godef hyt pann rydhaer oe holl bechodeu trwy y ryw weithredoed da hynny. hyt pann delont yr lle hwnn yma. canyt oes neb ohonom ni a allo gwybot pagyhyt y dyly vot yma. namyn megys y dyallant y rei yssyd yny lleoed hynny. yspeit y gohir herwyd meint y cabyl. velly y mae yn gohir nynheu yma yn gorffwys herwyd y gweithredoed da a haedassam. ac yn vychan ae yn vawr. a chyn rydhaer

ni oll or poeneu hynny. nyt ym deilwg ni etwa y vynet y wlat y seint. Nyt oes neb ohonom ni a adnappo nar dyd nar teruyn yn symutter ni y le a vo gwell. yma hagen y mae ni orffwys mawr. a gwedy del y teruynn gossodedic. ef an dygir ni y lewenyd a vo mwy. ahwaneccau awna yn ketymdeithon ni beunyd o rei. a lleiheu o ereill. kanys beunyd yn wahanredawl y daw rei attam ni or poenneu. ac yd a ereill y wrthym nynheu y paradwys nefawl.

XXVIII.—Ac yna y dugant hwy y marchawc y gyt ac wy y benn mynyd mawr. ac yd archyssant idaw ef etrych pa liw a welei uch benn ar yr awyr. ar nef. Ac yna y dywat ef. mi a welaf heb ef yno megys eur yn llosci ymywn ffwrnn. Heb wynteu porth paradwys nefawl yw hwnnw. ac ar y porth hwnnw yd ant y rei a dyccer y genym ni y nef. Ac ny dyly dirgelu ragot ti dim or wed y pyrth yr arglwyd nini un weith beunyd o vwyt nefawl. ti a wybydy hagen yn awr y gyt a ni pan y bodho duw. pa gyffelyb vo y bwyt hwnnw. ar hynny nachaf megys fflam dan y disgynnwys ympenn pob un ohonunt. megys peledyr yr heul. ac or diwed y fflam aaeth yndunt. Odyna ef a disgynnwys yny gorff ac yny gallon kymeint o digrifwch. a melyster hyt na dyallei beth oed ae byw. ae marw. rac meint y melyster. Yn ebrwyd hagen yr aeth honno heibyaw. llyma heb wy y bwyt a daw yni un weith beunyd y gan duw yn porthi. Y neb ael y wrthym nynheu y nef or bwyt hwnn yd aruerha yn tragywyd. A chan gweleisti yn brouedic yr hynn a damuneisti y welet. nyt amgen. gorffwys y rei da. a phoenneu y rei drwc. reit yw yti vrawt mynet yr un fford y deuthost o honei dracheuen. ac o bydy gymhedrawl. a glan dy uuched o law hynn diogel yw ytt caffel y gorffwys hwnn. a nef yn y diwed. O llygry ditheu hagen dy uuched herwyd ewyllys dy gnawt. dy bresswylua a vyd yny poenneu a weleisti yn tragywyd. Dos tracheuen a diogel yw it. cany wely yr aruthter a weleisti gynt yn y mynyd yn awr yn dyuot.

XXIX.—Ac yna y dechreuis y marchawc yn ofynawc

ac yn trist gwediaw yr archescyb hyt na chymhellit ef y ymhoelut or llewenyd hwnnw y boeneu y byt hwnn yma. ny ellir yr hynn a dywedy ti heb wy. namyn duw a adnabu yr hwnn yssyd diheu y bawp megys y hardunywys ef. Ynteu a gerdwys yn truan ac yn trist. mynhei na mynhei. ac a gymerth eu bendith. ac yna trist o lesc. ef a ymhoelawd dracheuen yr un fford y dathoed. heb y volestu o neb ryw boen o rei gynt a welssei. a phorth yr ogof a gauas yn agoret. ac y blith y cwuent y doeth. ac y mynegis udunt y hynt. or pan a ethoed yr ogof y mywn hyt pann deu ymaes ohonei. Ac yna y peris y prior yscriuennu y damwein ef. ac yno y mae yn trigyaw hyt hediw.

(Obit' Elisse ap Gruffy' ap Eign Anno Dñi Mill'o cccclxxxix.)

The Welsh text is transcribed from *Llyvr Gwyn Rhydderch* in the Peniarth Library, and is a literal version from the Latin *Purgatorium Sancti Patricii*, printed in 'Florilegium Insulæ Sanctorum, seu Vitæ et Acta Sanctorum Hiberniæ. Quibus accesserunt non vulgaria monumenta. Hoc est Sancti Patricii Purgatorium, etc., quæ collegit et publicabat Thomas Messinghamus, Sacerdos Hibernus.' Fol. Parisiis, 1624.

Llyma mal y treithir o vuched meir wyry ac o vabolyaeth an harglwyd ny iessu grist. herwyd mal y yscriuenwys mathew euangelystor yn eurey. a sein jeronym o lyuyr mathew ae troes o yeith eurey yn lladin trwy adolwyn y gan chromatius ac elyodorus.

I.—Y mae chromatius ac elyodorus yn anvon annerch a charyat yn yr arglwyd oc eu karediccaf vrawt y geronym offeirat. Nyni a gawssam ganedigaeth meir wyry. a mabolyaeth an harglwyd ny iessu grist y mewn geu lyureu. yn yr rei y gwelsam lawer o betheu gwrthwyneb yn ffyd ni. ar petheu gwrthodedic oll a gudyassam rac rodi ohonam ni yr ancrist lewenyd drwy blyc ar grist. A gwedy edrych hynny ohonam y managassant deu wr. nyt amgen armenius a iunius yni. caffel o santeirwyd dy lyuyr yn eurey a yscriuennassei vathew euangelystor ae law ehun. yn yr hwnn ydoed vuched meir wyry. a mabolyaeth yn prynnyawdyr ni. Ac wrth hynny ny a wediwn dy garyat di yn yr arglwyd iessu grist. hyt pan wnelyd dy tynnu y llyuyr hwnnw yn lladin o eurey y gymryt o honaw arderchogrwyd crist. ac y vwrw ymeith ystryw geugreuydwyr. yr rei a ymgymysgant eu kelwyd gyt ar anedigaeth anrydedus y geissaw kymryt gantunt wy dysc drwc. val y kelynt chwerwder agheu drwy veluster buched. trugared garedic yw y titheu yn gwarandaw ni esgyb. a brodyr yth wediaw o dylyet caryat. ac a welych ditheu y vot yn yawn gwna. Iechit ytt y gan duw. a gwedia drossawm. Eronym bellach dracheuen yn anvon pob gleindit ac annerch y chromatius ac elyodorus esgyb. Canys ydych chwitheu yn chwennychu gwelet hynny. nyt

kudyaw dysc a dylyir. namyn y dangos yn amlwc. Mathew a vynnawd dangos y llyuyr hwnnw yn gyhoedawc. Y llyuyr hwnnw trwy nerth duw mynneu ae tynnaf yn lladin y chwi. Canys caryat crist yw ufudhau y wedieu seint val chwi. val y galloch dyuot ar vabolyaeth crist trwydofi.

II.—Yn y dydyeu hynny ydoed gwr yn yr israel. Joachym y enw. o lwyth iuda. a hwnnw bugeil deueit oed. ac ovynn duw arnaw yny vulder. yr hwnn nyt oed amgen bryder arnaw namyn cadw y deueit. or rei y porthei ef yr rei a ofuennyn duw. Ac yn rodi deuryw rodyon yn ovyn duw. y rei a lauuryeint yn y dysc. ac y rei a wasannaethei udunt oe wyn a mynneu. a gwlan. ae holl da bydawl. teir rann pob blwydyn. Un a rodei yr meibon ymdiueit ar gwraged gwedw. ar pererinyon ar aghennogyon. ar eil rann a rodey y rei a diwyllynt duw. ac or tryded rann ynteu ae dylwyth a ymborthey arney. Yn pymthegmlwyd y dechreuod y vuched velly. ac yn yr ugeinvet vlwydyn y kymerth wreic. anna y henw. verch ysachar o lin dauid. ac ugeinmlwyd y buant y gyt heb gaffel plant. Dyd gweith gwyl y doeth Joachim y gyt a niver a oed yn gwneuthur aberth y duw. a phan yttoed Joachim yn anluyaw y anregyon ynteu y duw. y doeth attaw un o hynauyeit y temyl. Ruben y enw. ac y dywot wrthaw. nyt cannyat y ti seuyll yn y temyl y aberth y duw. canyt vendigawd duw dydi y rodi plant yt yn yr ysrael. Kewilyd a fu arnaw yggwyd y bobyl. ef a gilyawd or temyl ac a wylawd. ac nyt ymchoelawd y ty. namyn ar y ysgrybyl. a dwyn y gyt ac ef bugelyd yr y mynet y eithauoed val na chlywei y wreic dim y wrthaw. Tra yttoed hitheu yn wylyaw yny gwedy y dywawt val hynn. Arglwyd cany rodeisti ymi veibon. paham y dugost vy gwr y gennyf. llyma pymhis na welas vy gwr. ac na wn pa du y bu varw. val y kaffwn peri y gladu. A hi yny wylaw yny herber. ac yny gwediaw. dyrchauel y llygeit ar yr arglwyd awnaeth. hi awelei ederyn yny llawrwyden. hitheu a vyryod ebwch ar yr arglwyd. ac a dywot. Arglwyd duw hollgyuoethawc. ti a rodeist y

pob creadur etyued. yr annyueileit. yr pryfet. yr pyscawt. ac yr adar. a llawenyd udunt yw eu plant. Mivi vy hun a dieithreist or rod hwnnw. titheu a adnabuost o dechreu vympriodas. i. pe rodut ym blant. ae mab ae merch. mi ae rodwn yth wassanaeth.

III.—A thra yttoed yn dywedut hynny. gar y bron hi y ymdangosses idi agel. yn dywedut. Anna nac ofnaha. canys yghygor duw y mae dy blant ti. ac a aner ohonat ti a vyd ryuedawt yr holl oesoed hyt y dywed. A gwedy dywedut or agel hynny mynet awnaeth ywrthi. Hi a ergrynnawd pan welsei yr agel yn dywedut yr ymadrawd. ac yna hi aeth ychudygyl. ac a yntredawd yr gwely. a megys marw. yn hyt y nos ar dyd y trigyawd yny gwely. Gwedy hynny hi aelwis y morwyn attei. ac a dywot wrthi. A wely di vygwedawt. i. am gouut. ac ny vynneisti dyuot attafi. Ac yna y hattebawd y morwyn hi dan trablud. a o chayod duw dy groth di. ac aduc dwy dy wr gennyt. beth awnafi yti wrth hynny. Anna pan gigleu y vorwyn yn dywedut hynny a wylod eilweith. Yn yr amsser hwnnw yd ymdangosses gwas jeuag yrwg y mynyded y lle yd yttoed Joachym wrth y ysgrybyl. ac a dywot wrthaw. Paham heb ef nat ymchwely di att dy wreic atref. Joachym a dywot. ys ugein mlyned ydym y gyt. ac am nat oed yn blant. my a gylieis or temyl yn waradwydus gewilydyus. beth a ymhoelaf attei pan ym bwrryer unweith ywrthi. yma y trigyaf i. gyt am deueit y tra vynno duw vy myw. drwy dwylaw vy meibon i. y rodaf y aghenogyon. a gwraged gwedw. a meibon ymdiueit. ar rei a diwyllynt duw. y rann om da. Ac idaw ynteu yd attebawd y gwas jeuang. Agel y duw wyf i a ymdangosseis hediw yth wreic ti yn wylaw. ac yn gwediaw. a mi ae dideneis hi. yr honn a wyppech di y keiff veichogi o honat. A honno temyl y duw vyd. ar yspryt glan a orffowys yndi. a hi a vyd gwynuydedic ar yr holl wraged. yn gymeint ac na dywetto bot y chyffelyp kynno hi na gwedy. Disgynn or mynyd ar dy wreic. a thitheu ae keffy hy eneit yny chroth. yr arglwyd duw a gyffroes hat yndi. ac ae gwnaeth yn

vam yr tragywydawl vendith. A ioachym ae gwediawd ac a dywot wrthaw. O cheueis i. rat gar dy vron di. eisted ychydyc yn temyl i. a bendicca dy was di. Yr agel a dywot idaw. na dywet di dy was. namyn dy gytwas. y un arglwyd ydym weisson. nyt amgen. y duw. Canys vy mywyt i. am diwawt anweledic yw yr dynyon. ac wrth hynny nyt myvi a dylyy ti y wediaw vynet yth temyl ti. namyn yr hwnn a rodut ymi. gwna aberth y duw ohonaw. Yna y kymerth Joachym oen. ac y dywot wrth yr agel. ny veidwn. i. wneuthur aberth y duw. pei na bei dydi ae harchei. a rodet gannyat ymi y aberthu. Yna y dywot yr agel. nyt annogwn. i. dydi y aberthu. pei nat adnabydassawn ewyllys duw ymdanat. Ac ef yn gwneuthur yr aberth. y gyt ar mwc or aberth yd aeth yr agel y nef.

IV.—Yna y dygwydawd ioachym yn dadolwch. or hwechet awr or dyd hyt bryt gosper. meibon a chynewitwyr a doethant attaw. cany wydynt paham y dygwydassei. a debegyssynt y vot ehun yn y lad. breid y drychauassant. A phan dywat ef udunt wy yr hynn a welsei o ryvedwch ac ovyn. wynteu a annogassant idaw gwneuthur yr hynn a archassei yr agel heb ohir. ac ymchwelyt at y wreic yn diannot. Gwedy treiglaw o ioachym yny vedwl beth a wnelei ae ymchwelut ae peidyaw. y dygwydawd kyscu arnaw. ar agel a ymdangossassei idaw y dyd hwnnw. ac ef heb gyscu. a ymdangosses trwy y hun. ac a dywot wrthaw. Myvi yw yr agel a rodes duw yn geitwat ytti. dysgyn yn diogel ac ymchwel ar dy wreic. y da a wnaethost ti ath wreic. y mae yn amlwc ger bron yr hollgyuoethawc. a ryw hat arodet yt. y kyuryw ny bu eiroet. ac nys cauas y prophwydi eiroet y kyffelyp. ac nys caffant vyth. A phan deffroes Joachym y gelwis attaw y veibon. ac y menegis udunt y vreudwyt. ac wynteu a wediassant duw. ac a dywedassant. Mogel bellach rac tremygu agel duw. kyuod a cherdwn. ac yn araf gadwn dan gerdet yr ysgrybyl y bori. Wynt a uuant dec niwarnawt ar hugeint yn dyuot. Yna yr ymdangosses yr agel y anna. a hi yn gwediaw. ac y dywawt

idi. dos yr porth aelwir y porth eur. a thi a gyuarvydy ath wr yno. canys hediw y daw attat. a hitheu a vryssyod. hi ae morynnyon. ac yny porth y seuis ac y gwediod. A gwedy hir aros pan dyrcheuis y llygeit. y gweles Joachym yn dyuot ae ysgrybyl gar y vronn. a hi a aeth dwylaw mynwgyl idaw. a hi a dalawd diolwch y duw. ac a dywot. Gwedw oedwn ac nyt wyf bellach. diffrwyth oedwn a beichawc wyf yr awr honn. A llewenyd mawr vu gan bawp oe chefnessafyeit ac eu ketemdeithon hynny.

V.—Nawmis gwedy hynny y ganet merch y anna. a meir vu y henw. Gwedy meithrin y verch teir blyned. yr aeth Joachym ac anna y temyl duw. y wneuthur aberth idaw. a rodi meir yn llawuorwyn idaw. ac ygketemdeithas y gwerydon. yr honn y dyd ac hyt nos a trigyawd ygwassanaeth duw. A gwedy gossot gar bron y temyl. hi aesgynnawd pymthec or gradeu y temyl. hyt nat edrychei veir ar y reeni mal y gnotaei maban jeuegtit. am hynny y ryuedawd pawb o hyneif yr eglwys. Yna anna yn gyulawn or yspryt glan. hi a dywot ygkyfedrychedigaeth pawb. Duw arglwyd y lluoed. cof yw gantaw y geir a dywot. ef a ovwyha duw y bobyl o law tramwy yny drossei ef y kenedloed a challonneu y rei ufyd. ac ef a agores y glusteu ef ar yn gwedieu ni. ac a bellaod y wrthym ni kyrcheu yn gelynyon. diffrwyth oed y vam. a hi a vagawd goruchelder yn yr israel. a llewenyd. Yr awr honn y gallafi rody offrwm y duw. ar ny allan vygelynyon. i. vygwahard. Duw a drosses y rei hynny ywrthyfi. ac a rodes ym lewenyd tragywydawl. Yttoed meir yn ryvedawt yr bobyl. yr honn pan oed teir blwyd a gerdei oganeu. ac yn berffeithaf y dywedei. Ac velly yd yttoed yn ystydyaw ymywn molyanneu duw. ac a oleuhaei hyt na thebygit y bot yn verch namyn yn vawr y hoet. canys kynn brudet y ymrodei y wedieu a chynn bei degmlwyd ar hugein. ac hwyneb ac oleuhaei yn gyn egluret a breid y gallei neb kyuedrych yn y hwyneb. Ymrodi a wnaei yn y du. ac y wneuthur gweitheu ny allei wraged yn yr oes yn eu gwneuthur. a hi a gynhalawd y reol honn yn oct tynner heb y thorri.

VI.—Or bore beunyd hyt traean dyd y gwediei. or nawuet eilweith yd aei y wediaw. yny ymdangossei yr agel idi. yr hwn a rodei vwyt idi. A gwellwell o hynny allan y dygrones yn ovyn a charyat duw. ac yny diwed gwedy kymryt dysc ohonei y gan werydon oed hyn a mwy no hi. yn diruawr garyat daconi y llauuryawd yny vei gyntaf hi yn y gwyluaeu. a dyscedigaeth yn doethineb kyureith. Ufuydach yn ufuydawt. adwyn yny cantygleu. karueidach ygharyat duw. glanach ymhob gleindit. perffeithach yn y nerthoed. Cadarn oed ac agkyffroedic yn y ffyd. a pheunyd gwellwell y kerdei yn y gleindit. Nys gwelsei dyn eiroet hi yn llittyaw. nac yn dywedut geir drwc eiroet. pob ymadrawd or dywettei oed gyulawn o rat. yny ettweinit bot duw yny thauot hi. ygwedi a chyssynededigaeth kyureith duw y trigei. a goualus yghylch y chetemeithesseu oed. rac pechu or un yny ymadrawd. neu dywedut drwc wrth neb. Duw a volei heb dewi. ymhob ymadrawd diolch a talei y duw. yny diwed genti kyntaf y dysgwyt pan ressaw dyn dyn arall. atteb duw a roda ytt. peunyd yd oed yn y phorthi hi yr hwnn a gymerei o law yr agel. ar hynn a delei ydi y gan wyr y temyl y aghennogyon y rannei. Yn vynych y gwelynt egylyon yn ymdidan a hi. ac yn ymadrawd yn garedicaf. Pwy bynnac hagen or rei cleiuyon y rodei hi y llaw arnaw. iach vydei.

VII.—Yna y knygyawd abysachar offeirat y rodyon amyl y esgyb y temyl yr y rodi yn wreic oe vab ef. Meir a dywot yna. ny dichon hynny na chymryt ohonafi wr. nac o wr vynneu. Yna y dywat y gwr pennaf. Duw a dihwyllir yny meibon. ac yn yr etiuedyon a anrydedir. vab y bu eiroet ympobyl yr israel. Ac yna y dywawt meir wrthunt. yn diweirdep gyntaf y molir duw. ac y anrydedir. kanys kyn abel ny bu wyryon neb. y offrwm ef aragawd bod y duw. yr hwnn ny ragawd bod y duw ae lladawd. Duw y goron hagen a gauas abel. coron weryndawt. a choron tros y aberth. cany adawd llygredigaeth yny gnawt. Ac velly y cauas hely. canys ketwis y gnawt yn wyry. hynny a

dyggeis. i. yny temyl o mabolyaeth. a hynny a vedylyeis ym callon na chymerwn vyth wr. Pan doeth y betwar vlwyd ar dec. y dywedyssant gwyr y temyl o deuawt gwreigawl na allei hi wediaw yny temyl. Ac yna y caffet ygkygor peri yr holl dinessyd a llwytheu yr israel y trydydyd bot pawb trwy dyvyn yny temyl. Gwedy dyuot yr holl boploed. y kyuodes ysachar hyt y gradeu uchaf. val y gallei pawb y welet ae glybot. a gostec a rodet idaw. Meibon yr israel. heb ef. gwerendewch vygeireu. i. yn da. yr pan adeilawd selyf y temyl honn. y buant merchet y brenhined ar prophwydi. ar offeireit yn gwediaw yndi. a phan doethant y oed deduawl wynt a gymerassant wyr. a herwyd y rei kynnog wynt bodlawn vu duw udunt. y mae meir ehun yn gwneuthur creuyd newyd yr honn yssyd yn ymrodi y duw yn wyry y tra vo byw. Ef a welit ymi bot yn iawn studyaw ohonam y gyt trwy nerth duw y geissaw atteb y ganthaw ar bwy rodit meir oe gwarchadw.

VIII.—Ar ymadrawd hwnnw a ragawd bod y bawp. a bwrw coelbrenn ar holl lwyth yr israel. ac erchi y bawp or a uei heb wreic idaw dyuot trannoeth yr temyl. a gwialen yn llaw pob un. Velly y gwnaethpwyt. a iosep oed hynnaf or temyl yrwg yr rei heb wraged udunt. a gwedy rodi y gwielyn yn llaw yr hynaf or temyl. ynteu a rodes y gwyeil yn aberth y duw. ac a erchis yr arglwyd gyghor. Yna y cauas atteb y gan duw. Dyro heb y duw y gwyeil oll yn y cor. a gat yno hyt avory. a doent avory y gyrchu eu gwyeil. ac o vlaen un or gwyeil yd ehetta colomen yr nef. ac ar berchen y wialen honno. roder meir oe chadw. Velly y gwnaethpwyt. ac yn voreawl trannoeth y doeth pawb yr temyl. a gwedy gwneuthur offrymeu. yr aeth yr esgob yr cor. ac ef a rodes y wialen yn llaw bawp. ac nyt aeth colomen or un. Ac yna y gwisgawd abysachar escopwisc ymdanaw. ac yd aethant y gyt ac ef hyneif y temyl. ac y dyvynnawd yr aberth. ac yr aeth y gwedy. Ac yna yd ymdangosses agel or nef idaw. ac y dywat. Y mae yma wialen verraf heb gyurif ohonat. ac nys dugost y gyt

ar lleill. honno pan y rodych yn llaw y neb pieu honno a dengys yr arwyd itt. Yna yd oed gwialen iosep kan oed hen gwedy yr vwrw y ymdeith. ac ynteu nys gouynawd. A phan yttoed iosep yn diwethaf oll. ysachar esgob aelwis arnaw yn uchel. Dabre. a chymer dy wialen. kanys tydi ydym yny aros. Josep a dynessawd yn ofnawc am alw or esgob yn uchel arnaw.

IX.—Yr awr y rodes y law ar y wialen. yd ehedawd colomen wynnach y lliw nor eiry. a gwedy ehedec rynnawd ohonei y nenn y temyl yd aeth yr nef. Yr holl bopyl a hoffes hynt yr hen. Gwynvydedic wyt ti. heb wynt. ytheneint. kanys duw athangosses yn aduyn y gymryt meir. Pan dywot yr offeireit wrthaw. kymer veir. kanys duw ath etholes or holl bopyl ac or holl lwyth. Josep yna ac eu gwediawd. ac a dywat yn gewilydyus. hen y wyfi. a meibon yssyd ym. paham y rodwch y verch vechan honn ymi. o oet a allei vot yn wyr ym. a llei yw noc un om hwyron. Abysachar escop uchaf a dywat yna. pony daw cof itt vegys y tremygod dathan ac abyron ewyllys duw. ar daear ac eu llygkawd. ac attoed ysderuyd y titheu y kyuryw. os tremygu a wney yr hynn a vynn duw ytt y wneuthur. Joseph ac hattebawd. ny thremygafi ewyllys duw. mi a vydaf geittwat idi y tra vynho duw hollgyuoethawc. roder rei or gwerydon y chetemdeitheseu oe chanlyn. Abysachar ac hattebawd. hi a geiff rei ohonunt yn didanwch idi yny del y dyd y kymerych di hi. Josep a gymerth meir a phymp or gwerydon y gyt a hi. ac a doethant y ty iosep. Y enweu y gwerydon hynny oedynt Rebecca. Serora. Jamia. Abygena. Zael. Yna y rodes yr escop udunt syndal a sidan a saffrwm a jacintus a llin a ffyrffor. yna y bwryassan brenneu y edrych beth a wnelei pob un. ac velly y gwnaethpwyt. ac y veir y doeth gweith or pyrffor yn temyl yr arglwyd. A phan y kymerth y dywedassant y gwerydon. kanys ieuhaf wyt ac ufydhaf. ti a hedeist gynnal y pyrffor. ac wynt val ar watwar y galw yn vrenhines y gwerydon. Atthra yttoedynt yn hynny yd ymdangosses agel y rygthunt. ac y dywat.

na phaedwch ae galw velly kyt as gwneloch herwyd gogan. chwi a dywedassawch gwir prophwydolyaeth. Y gwerydon a ergrynnyssan yggwyd yr agel, ac yn y eireu. ac wynt a dechreussant wediaw meir am vadeueint a gwediaw drostunt.

X.— Dydgweith arall ydoed meir yn llenwi llestyr yno o dwfyr. yd ymdangosses yr agel ydi. ac y dywat wrthi. Gwynvydedic wyt veir. canys ucheyryeist preswylua y duw yth uedwl. llyma y duw goleuat or nef y bresswylyaw ynot. a thrwydoti y goleuhaa yr holl vyt. Y trydydyd a hi yn gwneuthur gweith or pyrffor y doeth gwas jeuang attei. y degwch ny ellit y dattcann. Pan y gweles meir krynu o ofyn awnaeth. ynteu a dywat. meir nac ofynhaa. ti a geueist rat gan duw. ti a geueist veichogi. ac a vyd mab ytt. yr hwnn a vyd brenhin nef a daear. ac a wledycha yn oes oessoed. Y tra yttoed yn hynny ydoed iosep yn lle pell yn llauuryaw. ac yno ydoed gof prenn. a naw mis y trigyawd ef yno. a phan doeth tracheuen ydoed meir yn veichawc. ac o diruawr ovyn a gouit y gelwis ar yr arglwyd. Arglwyd heb ef kymer vy yspryt. i. canys gwell yw vy marw nom byw. Yna y dywat y gwerydon oed y gyt a meir. nyni wydam bot yn gyua y gweryndawd. ac yn anllygredic yd ymgetwis. canys gwastat yw yn gwediaw duw. peunyd yd ymdidan yr agel a hi. ac y duc ef y veir y hymborth. Pa delw y dichawn bot neb ryw bechawt yndi. ac o mynny di dywedut yn tyb ni. ny wnaeth neb hi yn veichawc hi onyt yr agel. Josep a dywat. beth a dwyllwch ohonafi val y crettwyfi y beichogi or agel. gallei y thwyllaw o arall yn rith agel. Ac wylaw a wnaeth. a dywedut. pa delw y beidyafi vynet yr temyl. neu y ymwelet ag offeireit duw. beth a wnafi. ac y medylyawd ymgudyaw ac adaw meir.

XI.—A gwedy llunyeithyaw o honaw ef kyuodi oe wely hyt y nos a ffo. nachaf yr agel drwy y hun yn ymdangos ef y nos honno. ac yn dywedut. iosep vab dd. nac aet ovyn arnat yr kymryt meir yn briawt ytt. kanys yr hynn yssyd yny chroth or yspryt glan y mae.

hi a esgyr ar vab aelwir iessu grist. hwnnw a wna yn iach oc eu pechodeu. Josep a gyuodes oc hun. ac a dalawd diolch y duw. ac a dywat wrth veir. ar gwerydon aoed y gyt a hi. ac a dattkannawd y weledigaeth. a didanwch a gymerth am veir. Mi a becheis. heb ef. canys bu typ gennyf wrth veir. Odyna y daeth y chwedylydaeth vot meir yn veichoc. a gwassanaethwyr y temyl ae delis hi a iosep. ac ae dugant ar yr hyneif y temyl. ar esgob a ymhwod ac ef yn serth. Neut wyt twylledic am wyry mal honn. yr honn a vagawd yr agel yny temyl vegys colomen. yr honn ny vynnod gwelet gwr eiroet. yr honn a gauas y dysc goreu ygkyureith duw. pei na wnaethoeduti treis arnei hy a wedyei wyry hediw. Josep a tygawd na chyhyrdassei a hi eiroet. Abysachar a dywat. duw yssyd vyw. ef a vyd reit ytt yuet dwfyr kyuryw ac a lewawd an harglwyd ni. ath bechawt a ymdengys yn diannot. Yna ydoed kynnulleidua yr honn ny ellit y rifaw. a dwyn a wnaethpwyt meir yr temyl yr arglwyd. ac yna wylaw a wnaeth yr offeireit. a reeni meir ac chyfnesseiueit. ac y dywedassant wrthi. kyffessa meir yr offeireit dy bechawt. vegys colomen y porthes yr agel dydi yn temyl duw. Ac yna y gelwit iosep wrth yr allawr. ar dwfyr a rodet idaw. yr awr y llewawd. y damgylchynnawd ef y dwfyr seith weith. ny rodes duw arwyd yn y byt arnaw. ef a vu diogel. canyt ymdangosses arwyd neb ryw bechawt yndaw.

XII.—Yna y gwnaeth yr offeireit ar gwassanaethwyr ar bopyl ef yn iach. canyt oes gwl ynot. A galw meir a wnaethpwyt. a gouyn ydi pa esgus oed genthi. neu pa arwyd a ymdengys yn vwy nogyt yr honn a dengys beichogy dy groth. Un peth a ouynnwn yt. canys glan iosep. adef yn pwy ath twyllawd. gwell yw ytti adef dy hun nogyt rodi o var duw arwyd yth wyneb y damllewychu ygkymperued y bopyl. Yna y dywat meir yn diergrynedic. ossit neb ryw lygredigaeth neu bechawt ynofi. duw ae hardangosso arnafi yggwyd yr holl boploed yny aller vy rodi. i. yn agkyffret y bawp. A hi a doeth y ymyl yr allawr. ac a gymerth y dwfyr.

ac ae llewas. ac a troes yn y chylch seith weith. ac ny chat na arwyd nac arllwybyr neb ryw bechawt yndi. A ryuedu a wnaeth yr holl bopyl y gwelet yn veichawc. ac ymodwrd y rygthunt yn amryual. un a dywedei o santeidrwyd. arall o dryc vedwl. Yna y gwelas meir typ rei or bobyl na buassei dogyn yd ymwnaethoed yn wiryon. A phawb yn gwarandaw hy a dywat yn uchel. Byw yw arglwyd pawb. ac yggwyd hwnnw y dywedafi na bu wr ym eiroet. namyn o dechreu vy oes yn teruynedic y rodeis y gouunet hwnnw y duw y mabolyaeth yny drychwyfi yn gyua yn enw y gwr am creawd. yndaw y mae vy ymdiret ym bywyt y wassanaeth ef chun. ac idaw ef ehun trigyaw heb lygredigaeth tra vwyf vyw. Yna yd aeth pawb ar tal eu glinyeu y gussanu y thraet. ac y erchi madeueint ydi am eu dryc typ. Ac yr holl bobyl. ar offeireit ar gwerydon drwy diruawr lewenyd ae hebrygassant hy adref. ac o lef uchel yn dywedut. Bendigedic vo enw yr arglwyd. kanys damllewychawd y santeidrwyd y holl bobyl yr israel.

XIII.—Wedy chydic o amser gwedy hynny y gwnaethpwyt kyureith ygkyuoeth cesar. ac yn gyntaf ygkyuoeth syria. na thriccyei neb ny hanffei or wlat yndi. namyn mynet pawb oe wlat. Yna y bu reit y veir a iosep vynet tu a beethlem. ac y dywot meir wrth Josep. my a welaf dwy bobyl o ymblaen. y neill yn wylaw. ar llall yn chwerthin. Taw heb y iosep. eiste ar yr aniveil. ac na dywat geireu gorwac. Yna yd ymdangosses mab tec udunt. gwiscedic o wisc echtywynedic. Josep heb ef. paham y dywedeisti vot yn orwac y geireu am y dwy bobyl. gwir a dywat meir. pobyl yr ydeon oed yn wylaw. ar bobyl arall yn chwerthin. yr hwnn yssyd agos y duw. mal yd edewis yn tateu ni. nyt amgen. abraham. ysaac. a iacob. yr amser a doeth yny del o lin euream rat a bendith yr holl bopyl. A phan dywot yr agel hynny. yd erchis yr assen seuyll. canys amsser y meir a doeth y escor. ac yd erchis y veir disgyn yr llawr y ar yr assen. a dos yr ogof a dan y daear. yn yr honn ny bu oleuat. namyn

tywyllwch eiroet. canys goleuat duw ny allei dyuot idi. Yr awr yd aeth y mywn. y dechreuod yr holl ogof oleuhau. mal pei hanner dyd. yna yd aeth y dywawl oleurwyd ymywn yn arderchawc. hyt na diffodei goleuat yndi nac yn nos. nac yn dyd.

XIV.—Ac yna yd esgores y wynvydedic wyry. pennadur yr eneiteu. Lleg o egylyon a doeth ygkylch y mab yr awr y ganet. yr hwnn adolyssant trwy dywedut yn uchel. gogonyant yn y goruchelder y duw a thagneued yr dynyon ar y daear. Yna y doeth ganedigaeth yr arglwyd. yd aeth iosep y geissaw gwraged at veir. a phan y cauas. yr ogof y doeth tracheuen. Yna y cauas y mab gwedy yr eni. ac y dywat ioseph. O wynvydedic veir. mi a dugum dwy wraged attat. a gerllaw drws yr ogof odieithyr y maent yn seuyll. ac rac diruawr oleurwyd dyuot yn hylithyr nys llauassant. Meir dan owenu a gwerendewis. Joseph a erchis idi tewy ae chwerthin. byd gall heb ef. yny delont ymywn rac bot yn reit itt wrth vedycynyaeth. Hitheu a erchis udunt yntredu attei. Zelomy a doeth. a salome nyt yntredod. Zelomy a dywat wrth veir wynvydedic. gat ti ymi gyhwrd athi. pan gyhyrdod. o lef uchel hi ae dywot. Arglwyd arglwyd mawr trugarha wrthyf. ny chlywyt. ac ny welet bronneu yn llawn o laeth. a geni mab ac mam yn wyry yn ymdangos. ac nat ocs lygredigaeth gwaet nae arllwybyr yr ganedic. na dolur ar y neb ae hesgores. gwyry kynn escor. a gwyry yn trigyaw gwedy escor val y mae yn amlwc. Yr hynn a glywaf. yny prouy. nys credaf heb salome odieithyr yny gwelwyd. ac ar y wynvydedic veir y doeth. ac yd erchis idi. gat ti ymi dy balualu y cretwyf ual y zelomi or hynn a glywaf. Yna y kanhadawd meir idi y phrouy. Hi a estynnawd y llaw. ac a diffrwythod y llaw yn diannot. ac o diruawr dolur wylaw aoruc yn ryulaenllym dan leuein a dywedut. Ti a adnabuost arglwyd ofynhau ohonafi dydi yn wastat. ar tlodyon a nertheis. a mi heb dal. a gwraged gwedw. a meibon ymdiueit mi ae canhorthwyeis. ac eissydedic iawn nyt aeth ywrthyf yn amnat or a archei. ac yr awr honn y dygwydeis o achaws vy agkredinyaeth yn trueny yn edrych dy veir wyry.

XV.—A phan dywat hi hynny yd ymdangosses gwas jeuang tec echtywynedic yn eglurder ger y llaw. ac a dywot wrthi. Dynessa ar y mab. ac adola ef. a dyro dy law arnaw. ef ath iacha yn diannot. ef yssyd iechyt yr rei gobeithawl. ac euo yssyd brynnawdyr yr holl oessoed. Yr awr y dynessawd ac y rodes y llaw ar odre y llenn a oed ygkylch y mab. y cauas ffrwyth y llaw. a chan dywedut yn uchel gwyrtheu mab duw. yd aeth allan dieithyr drws yr ogof. ac a uenegys a welsei. ac val y kawssodyat iechyt oe llaw. Ac ar y ffregeth hi llawer a gredassant. canys bugelyd aoed yny chylch hynny a geternheynt rywelet ohonunt egylyon berued y nos yn disgynn or nef. gan ganu ymneu a chywydolaeth yn moli duw. ac yny vendigaw. ac yn dywedut. Hediw y ganet y iachwawl pawb. yr hwnn yssyd grist arglwyd. yn yr hwnn y telir iechyt pobyl yr israel. A seren o osper hyt y bore a ymdangosses uch benn yr ogof. diruawr y meint ae goleuny. yr honn ny welsit yr dechreu byt y chyffelyp. ar prophwydi aoedynt ygkaerusalem a dywedasant panyw honno a dangossei ganedigaeth crist. yr hwnn a gadarnhei y adawedigaeth yn yr israel. ac yn yr holl genedyloed.

XVI.—Y trydydyd o anedigaeth an harglwyd ni iessu grist. meir a aeth or ogof ac a gyrchawd ystabyl. ac a ossodes y mab y mewn y presep. ar ych ar assen a gwediod. Yna yd eflewnit yr hynn a dywat ysayas prophwyt. Yr ych a adnabu y berchennawc. ar assen gorchymyn y harglwyd. yr anyueileit nyt amgen yr ychen ar assen yn seuyll yny perued yny wediaw. Yna yd eflewnit yr hynn a dywot abacuc prophwyt. Ymperued deu anyueil yth adnabydir. Yno ytrigawd meir a iosep. ar mab tridieu. Y hwechetyd y doeth y vethlem. ac yno y cwplaawd y seithued dyd. yna y duc iosep y mab y temyl yr arglwyd ac y ducpwyt kyulwyn. a deu bar o golomenot. Yny temyl ydoed gwr perffeith a gwirion. symeon y enw. ydoed deudec mlyned ar hugein a chant. gan duw y cawssoedat na bei varw yny welei grist vab duw yny gnawt yny vyw. A phan weles y mab. y dywot yn uchel iawn. neur ouwyawd duw y blwyf. ac neur eflenwis y edewit. Ac ar vrys

y doeth y adoli y mab. a gwedy hynny y kymerth y mab yny vantell dan wediaw. ac y cussannawd gwadneu y traet. ac y dywot. Yr awr honn y gedy ti dy was y tagneued.

XVII.—Yna ydoed yny temyl anna verch samuel o lwyth asser. a honno a vuchedoccassei gyt ae gwr oc gwyrdawt yr yn seithmlwyd. ac yna yd yttoed wedw drwy yspeit pedeir blyned a phetwar ugeint. ac yn y temyl yn wastat yn kynnal ympryt a gwedy. ac y wediaw y mab y doeth. ac y dywot. Yn hwnn y mae prouedigaeth y bopyl. Gwedy yspeit dwy vlyned y doethant y dewinyon or dwyrein y gaerusalem ac anreccyon mawr ganthun. ac ar hynt y gouynnyssant yr ydeon. mae y brenhin a anet yni. ny a welsem y seren ef yn y dwyrein. a nynheu a doetham y wediaw. Y chwedylyaeth aaeth ar erot vrenhin. ac yna y kynnullawd herot hyneif y ffarisewydon a dyscwyr y bobyl. a gouyn udunt. pony prophwydwys y prophwydi ganedigaeth grist. Wynteu a dywedassant vot yn wir hynny. ym bethlem. Yna y gelwis herot y dewinyon. ac y gouynnawd pa bryt yd ymdangosses y seren udunt. Odyna yd anuones y rei hynny y vethlem. Ewch heb ef tu a bethlem. gouynwch y mab. Gwelet a wnaeth ef vot y dewinyon. a aethoed y geissaw y mab heb diwat. ac yny dwyllaw. Yna y kyffroes ar irlloned drwy ennynedigaeth diruawr lit. ac yd anuones gennadeu oe keissaw yny eu herbyn y bop fford. ac erchi eu dala ac eu llad.

XVIII.—Gwedy na allwyt cael y dewinyon y anuones kennadeu y vethlem. ae holl teruyneu y erchi llad holl meibon bychein a geffit. Dydgweith kynn dyuot y kennadeu. ar dal y lle yd oedynt. nachaf agel or nef yn dyuot trwy y hun ar iosep. ac yn dywedut wrthaw. Dos ymdeith ti a meir ar mab genwch ar hyt dydryf a fford diffeith hyt yr eifft. Iosep a wnaeth herwyd gorchymyn yr agel. eu hynt a gymerssant. ar a gyrassant tu ar ogof y vynnu gorphwys yndi. Yna y disgynnawd meir y ar yr assen. ac eisted a wnaeth meir ar mab ar y harffet. Nachaf yn deisyuyt llawer o seirff yn dyuot or ogof. ac ofynhau awnaeth meir pan y gwelsant. Yna

y doeth y mab o arffet y vam yr llawr. ac y kerdod. ac y seuys ar y nadred. wynteu adolyssant iessu. ac a gilyassant y wrthunt. Yna yd eflenwit yr hynn a dywat ysayas prophwyt. Y seirff or daear. adeidolwch yr arglwyd. Y mab a gerdod oc eu blaen. ac a orchymynnawd udunt nat argywedyn y neb ryw dyn. Meir a iosep a ofynnawd rac gwneuthur o honunt godyant yr mab. a iessu a dywot wrthunt. Na delwch ofyn amdanafi. yr vy mot yn vab. perffeith wyfi. ac aghenreit yw y holl uwystuileit gwyllt or koedyd bot yn dof ger vy mronni. ac yn hynnaws. y llewot ar pardyeit. ar anyueileit creulawn aoed yn eu gwediaw. ac yn kytgerdet ac wynt. ac yn cetymdeithoccau yny diffeith. a pha du bynnac y kerdynt. yr anyueileit hynny a oed oc eu blaen yn mynegi ffordd udunt. ac yn gwediaw y mab.

XIX.—A phan welas meir hynny. ac amraualyon genedyloed bwystuileit yn eu herbyn. y delis ofyn. O lawen olwc y mab a edrychod arnei. ac a dywot. Vy mam i nac ofynhaa. nyt yr sarhaet ytt y deuant. namyn yr dy wassanaethu y dybryssyant. Ac yny bydynt dywededigyon y petheu ef a tynnawd y mab ofyn oe callonneu. Yna y kerdod y llewot gyt ar essyn ar ychen oed yn arwein y hagenreiteu. ac nyt argywedynt y neb. yr y presswyluaeu y gyt. namyn hynaws oedynt ymplith y deueit. ar meherin a dugassant gantunt o iudea. ac a oed y gyt ac wynt. y gyt ar bleideu y kerdynt. ac nyt ergrynynt dim. ac nyt argywedei yr un y gilyd. Yna yd eflenwit geireu y prophwyt. y bleid ar oen a besgit y gyt. y llew ar arth a borant beisswyn y gyt. Yna yd oed dau ychen yn dwyn kerbyt. ac eu haghenreiteu yndaw. Yna ydoed veir gwedy blinaw gan tra gwres yr heul yny ditryf. a phren palym a gyherdod ac wynt. a meir a dywat wrth iosep. Mi a orffywysaf ychydic dan wasgawt y prenn. Iosep a tynnawd meir y ar yr assen yr llawr. a phan eistedawd meir wynvydedic. edrych a wnaeth ar vric y prenn. a hi a welas y prenn yn llawn o aualeu. ac y dywot wrth Josep. Mi a hwenychwn peth o ffrwyth y prenn. pettei a allei eu caffel. Josep a dywot wrthi. Ryued yw gennyfi dywedut

ohonnoti hynny rac uchet bric y prenn. a medylyaw ohonat cael peth or ffrwyth o le kyuuch ac y mae. mwy yssiwet yw gennyf am dwfyr. kanyt oes dim yn y costreleu. ac nat oes le y ymgyghori y geissaw dwfyr. Yna y dywot y mab. ac yn eisted ar arffet y vam. ac edrych ar y prenn. Gostwg prenn dy vric val y gallom cael peth oth ffrwyth. Ac yna y prenn a ostygawd y vric hyt y llawr ger ymyl traet yr arglwydes veir. ac yna y kawssant dogyn or aualeu.

XX.—Gwedy daruot udunt gynnullaw yr holl aualeu. trigyaw a wnaeth y pren ae vric ar y llawr yny caffei gannyat y mab y gyuodi. Yna y dywot iessu. dyrchaf dy vric ac ymgadarnhaa a byd getymdeitheis yr gwyd ereill yssyd ymparadwys vyn tati. Yna yd ymdyrchauawd y vyny. ac o wreid y prenn yd ymdangosses ffynnawn loewaf ac oeraf a melyssaf. Pan lewyssant dwfyr y ffynnawn y kymerassan lewenyd diruawr. ac ymlenwassant or dwfyr. ac wynt ae hyscrybyl. yna y talassant diolch y duw. Dyd gweith arall ydoedynt yn kerdet odyno yd ymchwelod iessu y olwc ar y prenn palym. ac y dywot. Mi a orchymynaf yt prenn palym mynet un oth geigeu gan vy egylyon. i. ae blannu ymparadwys vyn tati. y vendith honn yma a rodaf ytti hyt pwy bynnac a orchyvygwyt yn amrysson da. amdanwynt y dywedir neur doethawch ar balym budugolyaeth. Ac euo yn dywedut hynny. nachaf agel o nef yn seuyll ar y prenn. ac yn dwyn un or keigeu. ac yn hedec yr nef. Pan welas pawb hynny syrthu a wnaethant megys meirw. Iessu a dywot. paham yd ergryna ych caloneu chwi. pony wdawch chwi y prenn hwnn a wnaethym ac a vynnaf y dwyn y baradwys. ac yno y byd yn tegwch y holl seinnyeu nef. megys y mae parawt yn y lle y goual hwnn gwedy yr hynt honn.

XXI.—Ac yna y dywot iosep. y mae gormot gwres yn yn lloscy. o reing bod ytt kerdwn gan ystlys y mor. val y caffom gorffwys yn y dinesyd ar yr arvordir yssyd. Iessu ae hattebawd. Josep nac ofynna. mi a vyrrhaf ytt y fford. val y teruynnych hediw ehun yr hynn aoed ar yn bryt y gerdet yn yspeit dec niwarnawt ar

hugein. Ac yr awr y dywot hynny. nachaf yn diannot y gwelynt mynyded yr eifft ae dinessyd. a dechreu llywenhau a wnaethant. ac y dinas a elwit sotraent y doethant heb ohir. yn y lle nyt oed gyfadnabot udunt wrth lettyaw. Gwyr yr eifft yny dinas hwnnw a doethant y le uchel y dyd hwnnw. ar offeireit y gyt ac wynt. ac yno beunyd y doent y wneuthur aberth y duw herwyd anryded dywolder. Pan aeth meir wynvydedic yr temyl. yr holl eu delweu a dygwydassant gar y bronn. val yn vriwedic megys kyn bythynt dim. Yna yd eflenwit yr hynn a dywat ysaias prophwyt. Llyma yr arglwyd yn dyuot ac yn erchewynu yr eifft. gar y vronn y dygwydant holl weithredoed geu dywyeu gwyr yr eifft. Yna y menegit hynny y affrondosius tywyssawc y dinas hwnnw. yna y doeth ef a llu mawr y gyt ac ef y tebygu gwneuthur dial ar yr rei y dygwydassei eu dywyeu oe hachaws. Yr temyl y mewn y doeth. ac yna y gweles yr holl eu dywyeu gwedy dygwydaw yn eu gorwed gar eu bronn. Yna y dynessawd ar y wynvydedic wyry. yr honn aoed ar mab yny arffet ac yn gwediaw. Ef a dywot wrth y llu oll ae getymdeithon ef. Panebei duw hwnn. ny dygwydassei yn dywyeu ny gar y vronn. ac ny ordewedynt yn vriwedic rac y ofyn. yr y rei yssyd yn arestwg oe vot yn duw udunt. peth a welwn ni yn dywyeu nyni yn wneuthur. ony wnawn ni yn gallach. perigyl yw yni oll haedu y anvod. an dyuot oll ar balledigaeth tragywydawl. megys y darvu y pharaon. ac y lu yr eifft. yr hwnn ny chredawd ef ae lu yn nerthoed hwnnw a vodes yn y mor. Yna holl bobyl y dinas hwnnw a gredawd idaw yn diannot.

XXII.—Gwedy kerdet or iessu yr eifft. pan yttoed ygalilea yn dechreu y bymet blwydyn oe oet. dyw sadwrn ydoed yn gware gyt a meibon ar lan eurdonen. ac y trosses y dwfyr or auon yn seithrann y seithlyn. ac ef a wnaeth gwndit gwahanredawl y bop un drwy y rei y kerdynt orhaeadyr val y harchei. ac eilweith dracheuen. Yna un or meibon mab y gythreul o gyghorvynus vryt a gaeod hyttynt y dwfyr aoed yn kerdet yr llynneu drwy y kwndit. ac a drosses y gweith

a lauryassei iessu. Yna y dywat iessu wrthaw. yn wir mab agheu wyt ti. a mab y gythreul. y llauur a wnathoedwn. i. paham y gwesgery ti. ar mab a wnaeth hynny a fu varw. Yna o lef aflonyd y lleuassant reeni y mab marw. yn erbyn a meir. a iessu. ac a dywedassant. ych mab chwi a emelldigawd yn mab ni. an mab ni syn varw.

XXIII.—Pan gigleu meir a iosep hynny. wynt a doethant ar iessu. rac gwneuthur eu brat or reeni y mab marw. a rac ovyn lleuein yr ydeon. Yna y dywat iosep yn gwydawc. ny beidafi dywedut wrthaw. Meir dysc ti euo. Hitheu a dywot. paham y pereisti yni kas y bobyl honn. a ni a gaffwn molest gan y niver hwnn. Vy arglwyd. i. beth a wnaeth y mab hwnn varw. Ynteu a dywot. teilwg oed o agheu. kanys ef a gwascarawd y gweith a lauuryasswn. i. Y vam a gwediod yna. vy arglwyd. i. na wna di velly. canys pawb a gyuodant yn yn herbyn. ynteu a adnabu bot y vam yn tristau. ac ae troet deheu ef ae trewis y mab marw ar y dwyffroen. ac a dywot wrthaw. kyuot vab enwired. nyt wyt teilwg ti y vynet y teyrnas vyn tat i. canys gwesgereist vy gweith i. Yna y kyuodes y mab yn vyw. a iessu a aeth ac a duc y dwfyr y hyttynt dracheuen yr awr y herchis.

XXIV.—Yna yggwyd pawb y kymerth iessu y dom or llynneu a wnaethoed. ac or rei hynny y gwnaeth deudec ederyn. dyw satwrnn oed hynny pan wnaeth iessu y petheu hynn. a meibon llawer y gyt ac ef. Pan welas un or ydeon euo ygyt ar meibon yn gwneuthur hynny. y dywot wrth Josep. Josep heb ef. pany wely di y mab iessu yn gwneuthur gweith dyw satwrnn. ef a wnaeth yr adar or llwch. Josep pan gigleu hynny ae hagreithawd. ac a dywat wrthaw. Paham dyw satwrnn y gwney di y ryw petheu hynn. yr hynn nyt ryd yni eu gwneuthur. Y iessu pan gigleu hynny a trewis y llaw yn y llall. ac a dywot wrth yr adar. Ehedwch. yr awr y herchis ef. wynteu a hedassant. a phawb yn y welet. ac yny gwarandaw. y dywat hedwch ar hyt yr holl vyt. a buchedoccewch. Pan welas pawb yr arwydon hynn. yd eflenwit pawb o ovyn. a moli duw a wnaethant gan ryuedu. ereill oed yn gwatwar

ymdanaw. Ac yna y daeth rei ar tywyssogyon yr offeireit. a menegi udunt wneuthur o iessu llawer o betheu ryued yggwyd popyl yr israel. ac yna y menegit hynny y deudec llwyth yr israel.

XXV.—Yna eilweith mab anna offeirat y temyl. yr hwnn a doeth ygyt a ioseph a gwialen yn y law. a phawb or bobyl yn edrych yn llittyawc a agores hyttynt a warchaeassei iessu. ac ef ae gollygawd y redec or raeadyr. Pan welas iessu hynny. ef a dywot wrth y mab a wasgarassei y llynneu. O waethaf hat enwired. O vab agheu. O weithret kythreul yn wir ffrwyth dy hat bit heb rym. ath wreid heb wlybwr. ath geigeu yn wyw heb dwyn ffrwyth. Ac yggwyd pawb gogwywaw a wnaeth y mab. a heb hir ohir marw. Odyna y kymerth iosep iessu. ac yd aeth ac ef atref. ae vam ygyt ac ef. a llyma yn deissyuyt yn wrthwyneb mab a llauurywr enwired dan redec. ac yn taraw y ysgwyd wrth ysgwyd iessu yr mwyn argywedu idaw. Y iessu a dywot. nyt ymchwely di or fford yd wyt yn y cherdet. Ac yn diannot y dygwydod yn varw. Yny y gwaedassant reeni y mab marw yn edrych ar hynny. ac yn dywedut. Padu y ganet y mab hwnn. amlwc yw pob peth a dywetto. ac a vynno yd eflenwir. Yna y dynessawd reeni ar iosep ac y dywedassant. Josep dos ymdeith a iessu. ny dichawn ef presswylaw yn yn plith ni. neu dysc titheu euo y vendigaw yn meibon ni heb ymelltigaw. Josep a dynessawd attaw. ac a dysgawd. paham y gwney di y ryw betheu hynn. y mae llawer yn doluryaw yth erbyn. oth achaws di y maent yn yn cassau nynneu. ac yd yttym yn diodef molest y bobyl oth achaws. Iessu a attebawd iosep. nyt oes un mab kymen. onyt megys y dengys eu tat herwyd keluydyt yr amser hwnn. am tat ynheu nyt emellticca neb onyt a wnel y drwc. Yna yd ymgynullawd pawb yn erbyn iessu yn y gyhudaw wrth Josep. Pan welas Josep hynny. diruawr ovyn rac pobyl yr israel a gymerth. yn yr awr honno y kymerth iessu y mab marw. ac erbyn y glust y dercheuis ywrth y llawr yggwyd pawb. A phan welsant wy iessu yn ymdidan ar mab megys

ae vab ehun. yspryt a ymchwelod yny mab. ac yn vyw y kyuodes. a ryuedu a wnaeth yr holl bobyl hynny.

XXVI.—Neb un athro Zachias y enw a gigleu iessu yn dywedut kyuryw eireu a bot yndaw anorchyvygedic doethineb a nerth. a doluryawd. ac a dechreuod yn anysygybleid dywedut yn erbyn iosep. Josep heb ef. paham na rody ti dy vab y dyscu dysc dynyawl. ac wrth hynny diogel bot yn well genwch ot gwn dyscu och mab. nogyt arhos bredycheu hyneif y bobyl. Reit yw y chwi anrydedu offeireit holl eglwysseu yr israel. a chymryt echwyn garyat y rygthun. ac velly y dysgit y rygtunt dysc caredic. Josep a attebawd idaw. pwy a allei attal y mab hwnn rac dyscu. pei tydi a allei dysgu idaw ef dynyawl geluydit. nys gwahardem ni. Pan gigleu Zachias yr atteb hwnn idaw gorchymynnawd Iessu y petheu a dywedeisti oll ac a enweisti. reit yw y dyn tebic yti eu cadw. estronnawl hagen wyfi ywrth ossodeu dynadon. a phell yw vy anssawd. i. ywrth ych emynogeu chwi. nyt knawdawl ren yw yr meu. i. y gyureith hagen a dysgeisti yndi y trigye. kynn honno yd oedwn. i. kyt tebyccych ti nat oes dysc kyffelyp yth teu di. dysc ti y gennyfi. mynneu nyt oes neb a allo vy nyscu onyt y gwr ydwyf yn y enw. hwnnw ae dichawn. kanys teilwg yw. a phan wyf ynheu dyrchauedic or daear. mi abaraf gorffwys medwl. ac aruer y kenedloed. panych ganet chwi nys gwthost. myvi ae gwn vy hun. a pha amkan y vuchedoccaa pawb ar y daear.

XXVII.—Yna yd ergrynnassan yn ovynnawc pan y clywyssant yn dywedut hynny. a than leuein y lleuassant. O. O. O. Illyma beth mawr a ryued iawn. anryued ny chlywyssam ni hynn eiroet. nys klywir gan arall. na chan yr offeireit nar prophwydi. nar gramadecwyr. nyni a wdam o padu y ganet iessu. ac etto nyt pymlwyd. a pha delw y dichawn dywedut y ryw eireu hynn. Paham na chredwch chwi ymi heb ef. yny petheu a dywedeis. a chan dywedeis. i. y chwi y gwn. i. pa bryt ych ganet. yd ywch oll yn ryuedu. Euream y gwr a dywedwchwy y vot yn tat y chwi oll. mi ae

gweleis. ac ynteu am gweles ynheu. a mi a ymdideneis ac ef. Pan glywyssant wy euo yn dywedut hynny. ny veidod neb dywedut dim. a iessu a dywot udunt. Mi a vum yn ych plith chwi gyt ach meibon. ac nyt adnabuochwy vyvi. mi a ymdideneis a chwi. megys a gwyr prud. ac nym deallyssawch. kanys llei no myvi ywchwi. a bychan yw ych ffyd.

XXVIII.—Eilweith Zachias dysgwr kyureith a dywot wrth iosep a meir. Rodwchwi ymi y mab. a minneu ae rodaf y athro hegar a dysco idaw lythyr. ac. a. a gano. Yna Josep a meir yn glaear a dywedassan wrth iessu. ny awn a thi yr yscol. Yr aethan ac ef yr yscol y dyscu llythyr ar wr hen. Pan doeth yr yscol y mywn. yr athro a dechreuod or llythyren gyntaf. alpha a ovynnawd idaw. Iessu a dewis. ac ny dywot dim. gorchymynwr ar athro am nat yttoed yn lleu a gymerth gwialen yn y law. ac ae trewis ar y law. Iessu a ovynnawd paham y trewi ti vyvi. ac yn lle gwir gwybyd di. y neb ydys yn y taraw mwy y gwyr dyscu y neb ae tereu noc y dysger y ganthaw. Myvi a dysgeis ytti y petheu a dywedy di. namyn yr rei hynn oll deillon ynt. y rei a dywedant. ac a warandawant. kanys yttynt megys euyd yn seinaw. neu gloch yn canu. yn y rei nyt oes synnwyr na deall mwy noc yn datsein yr euyd. Ac y gyt a hynny y dywot iessu wrth zachias. Pob llyureu o alpha hyt yn thaw a wehenir herwyd amgeu anssawd. ac wrth hynny dywet ti ymi yn gyntaf beth yw taw. a mynneu a dywedaf y titheu beth yw alpha. Ac eilweith y dywat iessu. ac ny wdant alpha. pa delw y gallant dywedut gwybot thaw. geugrefydwyr dysgwch yn gyntaf beth yw alpha. a minheu ywchi pan dywetoch. b. A iessu a dechreuod dywedut enweu yr holl llythyr. ac amovyn. Dywet ti ymi dysgwr y kyureith y llythyren gyntaf o alpha. paham y mae idi ffigwr teir coglawc. ereill mein. ereill blaenllym y waeret. ereill crwnn. ereill cam. ereill dyrchauedic. ereill troedawc.

XXIX.—Pan gigleu y dysgwr hynny. aryneigaw a wnaeth gwybot o iessu enwi yr holl lythyr. ac eu han-

ssawd. ac y dywot yn uchel val yklywei pawb. Ny dyly hwnn buchedoccau ar y daear. namyn teilwg yw y dyrchauel ar y groc uchel. ny dyly ef diffodi y tan a dylyw poeneu ereill. mi a tebygaf y eni ef or blaen. pa groth ae harwedawd hwnn. neu pa vam ae magawd. neu pa bronneu ae llaethawd. Mi a ffoaf y wrthaw. ny a allafi diodef y geireu a dyweit. namyn vygkallon yssyd yn ergrynaw gwarandaw y ryw eireu a dyweit. nyt yttwyfi yn tebygu gallel o neb dilit y barabyl ony bei duw ygyt ac ef. Minneu gan oedwn dirieit a ymrodeis ymgwatwar gar y vronn. pan dybyeis gael dysgybyl. sef y kefeis yn athro. nyt reit ymi dywedut. namyn ony a allaf yr y mab o ungeir or kyule hwnn. cany allaf y diodef. hen wyfi ar mab am gorchyuygawd. kany allaf gaffel na dechreu na diwed ar a dywet. Anawd yw caffel na gwybot y dedyf gyntaf. yn diheu y dywedafi y chwi heb gelwyd herwyd y gallaf. y dirnabot gweithret y mab hwnn. a synnwyr y ymadrawd. a sentens diwed y barabyl ny welir y gytwedu y dynyon ny hanffont o dim daerawl. Ni wn. i. beth yw ef. ae hudawl ae duw. ae agel y duw yn dywedut yndaw. o ba du yd henyw. neu pa du pan doeth. neu beth vyd rac llaw. Yna iessu dan owenu a dywat wrthaw yggwyd pawb. Pan archwyfi. meibon anffrwythlawn a dyborthant ffrwyth. y deillon a welant. crupleit a gerdant. aghynnogyon a vydant oludawc. yny cof ganthunt trigaw o bawp ohonunt yn anssawd gyua drwy yr hwnn yssyd wreid melysder tragywydawl. A phan dywat iessu hynny yn diannot y talpwyt y bawp iechyt oe holl heinneu. ac ny veidawd neb dywedut wrthaw. nae warandaw.

XXX.– Odyna yd aeth meir a iosep gyt a iessu hyt yn dinas nazareth. ac y bu yna gyt a reeni. ac yd oedynt yno dyw satyrngweith yd aeth iessu y ware gyt a meibon ereill ar lofft. damweinawd hagen gythyaw o un or meibon y llall y ar y llofft yr llawr yny vu varw. A phan welsant reeni y mab marw hynny y dywedassant yn erbyn meir a iosep yn llittyawc. ych mab chwi a ythyod yn mab ni or llofft yr llawr yny vu varw.

Iessu a dewis. ac ny dywat dim. yna y doethant Josep a Meir ar vrys ar iessu. ae vam a dywot wrthaw. vy arglwyd i dywet ymi os tydi a vyryod y mab yr llawr. Ac iessu yn diannot a disgynnawd or llofft. ac a elwis y mab erbyn y enw. zeno. ar mab a attebawd idaw yn da. Iessu a dywot wrthaw. ae myvi ath vyrryod di yr llawr. Ynteu a dywot. nac ef arglwyd. a ryuedu a wnaeth reeni y mab marw. a moli duw a wnaethant am y gwyrtheu hynny yn urdasseid.

XXXI.—Ac odyno yd aeth iosep a meir hyt yn iericho. ac yna wyth mlwyd oed iessu. ac ydanuones meir iessu a llestyr prid ganthaw gyt a meibon ereill y gyrchu dwfyr yr ffynnawn. Damweinawd gwedy llenwi o iessu y llestyr or dwfyr dyuot un or meibyon ae ythyaw y llestyr ae torri. Iessu yna a erbynnyawd y dwfyr ar llestyr yn y vantell oed ymdanaw. ac ae duc y dwfyr heb golli dim oe vam. Hitheu pan y gwelas a ryuedawd. ac a adeilawd hynny yny challon yn gatwedic. Dyd arall damweinawd vynet o iessu yr tir yd oedit yn medi yndaw. ac efe a duc ychydic or gwenith oe vam. ac efe a heod ychydic. ac ar hynt y tyuawd yn amyl. ac a aduedawd. heb olud efe ae medawd. ac o hynny y caffat cant llestreit o wenith. ac efe ae rodes y bawb yn ehalaeth.

XXXII.—Fford oed o iericho y vynet y eurdonen. yr lle yd aethant meibon yr israel yn y lle y dywedit bot arch ystauen. ac wythmlwyd oed iessu yna. ac ynteu aaeth or dynas tu at eurdonen. Ac ar emyl y fford ar lann eurdonen ydoed y ryw le yd oed llewes yn meithrin y channawon. ac ny veidei neb kerdet y fford honno. Iessu a doeth yno. ac ef a adnabu bot y llewes yno ym meithrin y chanawon. ac val y gwelei pawb. ef aaeth ymywn. Pan welas y lleot iessu. yn y erbyn y doethant y adoli idaw. a iessu a eistedod ynyr agof. kennawon y lleot a redassant ygkylch y traet. ac a hwareyssant ac ef. Y lleot o bell y wrthaw a savassant. ac ae gwediassant. a llawenychu wrthaw awnaethant. Yna ydoed y bobyl o bell yn seuyll heb welet iessu yn dyuot. a dywedassant. pan na wnaethoed

hwnn neu y reeni pechodeu gorthrwm. nyt ymrodei oc vod yr lleot. A phan vedylyassant hynny. nachaf iessu yn dyuot dracheuen. ar lleot yn y racvlaenu. ar cannawon ygkylch y traet yn chware. ac eu reeni yn gostwg eu penneu idaw trwy uvydawt. Ar bobyl oed o bell yn seuyll heb veidyaw dynessau atunt rac y lleot. Y iessu a dywat yna wrth y niver val hynn. Mawr y mae gwell y bwystuileit no chwi. y rei yssyd yn adnabot. ac yn moli eu creawdyr. ac eu harglwyd. hwchwitheu dynyon a wnaethpwyt ar ffuryf duw ehun. ac ar y werthuawr drych nys etwenwch. ar anyueileit am hattwen. i. ac arafant ger vym mron. dynyon am gwelant ampellaf yn y byt yw udunt vy adnabot.

XXXIII.—Pan yttoed iosep. gof prenn oed. ac ny wnay weith eithyr gwyd eithyr. a gwelyeu prenn. damweinawd dyuot gwas jeuang attaw y erchi idaw gwely prenn o hwech cufyd. Josep a erchis y vab torri y prenn a hesglif herwyd y messur. ac ny chetwis hagen mod iawn ar y prenn. Un a wnaeth yn vyrrach nor llall. Joseph a vedylyawd yndaw gan ovuttyaw beth a wnelei. pan welas iessu euo yn ymouudyaw am hynny. Iessu a dywot wrthaw yn ymdidangar. dabre heb ef. a chyssylltwn y prenneu a gogyhydwn. Josep a wnaeth val y herchis. canys gwydat y gallei iessu wneuthur yr hynn a vynnei. ac wynt a kyssylltassant y gwyd eu penneu y gyt. a iessu a tynnawd attaw y pren byrraf. ac ae gwnaeth yn gyhyt ar hwyaf. ac y dywat wrth iosep. Gwna dy weith. ac velly y gwnaeth ioseph mal y harchawd.

XXXIV.—Eilweith yd erchis y bobyl y veir. a iosep. anvon iessu yr yscol y dyscu llythyr. a herwyd gorchymyn hynafeit. Yna y dugant iessu ar yr athro y dyscu ganthaw dynyawl geluydyt. ar athro hwnnw a dechreuod yn anhegar y dyscu. a dywedut wrthaw. dywet a. Iessu a dywot wrthaw. dywet ti ymi yn gyntaf beth yw b. a minheu a dywedaf y titheu beth yw. a. Odyna yr athro yn llittyawc a trewis iessu. ac yn y lle yr hwnn ae trewis a fu varw. Y iessu a ymchwelawd atref ar y vam. Joseph drwy ofynn a elwis attaw meir vam iessu. ac a

dywot wrthi. Yn wir gwybyd ti. trist yw vy eneit. i. hyt agheu o achaws y mab. ef allei dyuot un trwy y lit a tharaw y mab yny vo marw. Meir ae hattebawd ac a dywot wrthaw. A wr na chretty a allei o hynn vot. namyn ti a elly credu yn diogel. pwybynnac ae hanvones ef y eni ymplith dynyon. ef ae keidw rac dynyon drycysbrydawl. ac yny enw ef. ef ae hamdiffyn rac pob drwc.

XXXV.—Eilweith yr ydeon a archassant y ioseph a meir dwyn y mab ar athro ae dysgei drwy hegarwch. Meir a iosep rac ovyn creulonder y bobyl a gogyuydaweu offeireit tywyssogyon ae dugant yr yscol. ac yn gwybot na allei neb dyn rodi idaw dim dysc. yr hwnn ydoed gantaw o perffeithrwyd keluydyt a chwbled or gwybot y gan duw ehun. Pan doeth iessu yr yscol. ef a gyffroes or ysbryt glan. ac a gymerth y llyuyr o law y gwr a dysgei y kyfreith. pawb yn edrych. ac yn gwarandaw. Ef a dechreuod darllein. nyt petheu ysgriuenedigyon yn eu llyureu wy. namyn yn yspryt duw byw. megys y kerda raeadyr or ffynnawn. ar ffynnawn yn trigyaw yn gyflawn. Ac velly ydoed yn dyscu yr bobyl rinwedeu duw byw. a nerthoed yr holl gyuoethawc. yny dygwydod yr athro yr llawr gar y vronn ac adoli. callonneu y niver aoed yn gwarandaw yn dywedut arnaw. a arneigyod pan gigleu iosep hynny dan redec ef a doeth ar iessu rac ovyn marw yr athro. Pan welas yr athro ef. y dywat wrthaw. nyt dysgybyl arodeisti ymi namyn athro. pwy a dichawn kynnal y eireu. Yna yd eflenwit a dywetpwyt yn y sallwyr. Avon duw a eflenwit or dyfroed.

XXXVI.—Gwedy hynny y doethant meir a iosep a iessu hyt yn dinas aelwit capharnawn drwy arvordiret rac drycvet y bobyl a wyrthwyneppynt udunt. Gwedy preswylaw o iessu yno yn y dinas. ydoed neb un wr aelwit iosep. a berthawc oed. a hwnnw aoed niver uch y ben. ac ef yn varw. yn udaw ac yn gweidi. Iessu a dywot yna wrth iosep y tatmaeth. paham na rody di allu dy rat yr gwr a fu varw. ac a oed un enw athi. Josep ae hattebawd. py allu yssyd ymi. neu pa vedyant

y rodi benffic rat y neb. Yna y dywot iessu. tynn y llein yssyd am dy ben di. a gossot ar wyneb y gwr marw. a dywot iessu ath ellwg. ac yn diannot y cyuyt yn iach oe wely. Josep yn y llc a wnaeth mal y gorchymynnawd iessu. y ty y gwr marw y doeth. ar sud oed am y ben a ossodes am ben y gwr marw. ac yn y lle y kyuodes y gwr marw oc glaf wely. ac a ovynnawd pwy oed iessu.

XXXVII.—O dinas capharnaum wynt a doethant hyt yn dinas bethleem. ac yna y doeth meir a josep a iessu hyt yn ty iosep aoed yn y dinas hwnnw. ae bresswylua. Ac yr y ty y doethant. a dydgweith y gelwis iosep attaw y mab hynaf. iago oed hwnnw. ac yd erchis idaw vynet yr ard y gynnullaw cawl y wneuthur bressych. a iessu a doeth y gyt ac ef heb wybot idaw. y veir ac y iosep. A thra yttoed iago yn kynnullaw y cawl. neidyr ae brathod yn y law deheu ac rac diruawr dolur ef a leuawd. ac ac ef yn diffygyaw drwy wherwder ymadrawd a dywot. gwae vi gwae vi. y neidyr am brathawd ym llaw. Iessu oed yn seuyll ar y llaw arall. pan gigleu ef iago yn lleuein. y redod tu ac attaw. ac y kymerth y law yn y law ynteu. ac ny wnaeth dim eithyr hwythu ar y law. ac yn diannot y iachaawd y law. ac y bu varw y sarff. a meir a iosep ny wydynt pa daroed. eithyr klybot llef iago. yna menegis iessu udunt.

(The manuscript in Llyvr Gwyn Rhydherch ends here, and is followed on the same page by Y SEITH PECHAWT MARWAWL, which is now first printed. The Sequel of the Buched will be given in a subsequent page.)

Y SEITH PECHAWT MARWAWL.

I.—Yn y mod hwnn y dysgir y dyn py delw y dyly credu y duw. a charu. a chadw y degeir dedyf. ac ymoglyt rac y seith bechawt marwawl. ac erbynnyeit seith rinwed

yr eglwys yn anrydedus. a gwneuthur seith weithret y trugared yr gobrwyaw nef. Pawl ebostyl a dyweit na ellir reggi bod y duw heb ffyd. ac o achaws hynny. llyma val y mae ac y dyly dyn credu. Credu bot y tat ar mab ar yspryt glan yn un duw teir person. Credu yr un duw hwnnw creu a ffurfeidyaw nef. a daear. ac yssyd yndunt yn hollawl o greaduryeit. y rei ny welir. ar rei a welir. ac ef yssyd yn cadw. ac yn amdiffynn. ac yn tywyssaw. Credu dyuot un mab duw hollgyuoethawc ymru yr arglwydes veir. ae eni yn dyn. a bot meir yn vorwyn kynn esgor. a gwedy esgor. Credu y iessu grist un mab duw a anet o veir wyry. dyuot y diodef y dodi ar brenn croc. yr rydhau plant adaf o geithiwed uffernn. ae varw. ae gladu. a disgynnu y eneit y anreithaw uffernn or etholedigyon a oedynt yndi. Y trydyd dyd y kyuodes o veirw. ar deugeinvet dyd gwedy hynny yd esgynnwys ar nevoed. Ar decuettyd gwedy hynny yd anuones yr yspryt glan ar yr ebestyl. ae dysgyblon a oedynt y gyt ygkaerussalem. Credu y iessu grist rodi medyant a gallu yr ebestyl. a thrwydynt wynteu y urdolyon prelatyeit yr eglwys. y gaethau. ac y rydhau eneiteu y pobloed o bop ryw bechawt a vei arnunt. a hynny trwy rinwedeu yr eglwys. Credu kyuod pawb yny gnawt. ae dyuot rac bronn grist dyd brawt. y varnnu ar bawp herwyd y weithret priawt. a rodi nef tragywydawl yr sawl ae gobrwyho. a phoenneu uffernn yr sawl ae haedo. Gwedy cretto dyn yn ffydlawn y duw drwy y pynckeu hynn. hawd gantaw garu duw.

II.—A llyma y mod y dyly y garu. dyn a dyly garu duw yn vwy noe eneit e hun. neu y gorff. ac yn vwy no dyn or byt. ac yn vwy no da pressennawl y byt oll. megys y bei well gan dyn golli da pressennawl y byt oll. a cholli ketemdeithas dynyon y byt oll. a diodef pob ryw argywed. a thremyc oc aellit y wneuthur ar y corff. a diodef pob ryw agheu gwaradwydus no gwneuthur pechawt marwawl neu godi duw. dan y wybot idaw. neu oe vod. Gwedy duw dyn a dyly caru y eneit e hun yn vwy no dim. a gwedy y eneit ehun.

eneit y gymodawc. a gwedy hynn y gorff ehun. a gwedy hynny corff y gymodawc. Sef yw hynny. dyn a dyly caru eneit a chorff y gymodawc. a phuchaw y eneit a chorff y gymodawc. caffel kyffelyp da ac a buchei y gaffel oe eneit ehun. ac oe gorff. Ac yr keissaw gan dyn garu duw yn vwy no dim. ae gymodawc megys ehun. y gwnaethpwyt yr holl esgrythyr lan. Gwedy cretto dyn yn ffydlawn yny megys y dylyho. hawd vyd gantaw gwneuthur gorchymynneu duw. sef yw hynny erbynnyeit y degeir dedyf ae cadw. Kyntaf or degeir yw. Na vit itt eu dywyeu. yny geir hwnnw yd eirch duw tat hollgyuoethawc na wneler rinyeu ar swynneu. na chyvarwydon. na swynneu gwahardedic gan yr eglwys. Eil geir dedyf yw. na chymer enw duw yn orwac. sef gwahard duw yny geir hwnnw pob ryw annudon ac over lw. Trydyd geir dedyf yw. del yth gof gyssegru duw sul. yny geir hwnnw yd eirch duw. na wnel dyn e hun nae was. nae vorwynn nae anyueil gweithret. na phechawt marwawl yn dyd sul. neu yn dyd gwyl a warho yr eglwys. kanys yny dydyeu hynny arbennic y dyly dyn wediaw. a golochwydaw. a gwneuthur gweithredoed y trugared.

III.—Petweryd yw. anrydeda dy vam. a that. yn y geir hwnnw yd eirch duw y dyn wneuthur diwall wassannaeth drwy uvyllawt. ac enryded oe tat ae vam. ar kyffelyp wassannaeth ac enryded a hynny a dyly dyn y wneuthur oe brelat. ae beriglawr. ac y tat knawdawl neu y vam. Pymhet yw. na lad gelein. yn y geir hwnnw yd eirch duw y dyn na latho ae law. nac oe arch. nac oe gyghor. nac oe annoc. nac oe ystryw. nac oe gyttsynnyaw. na rodi ehofyndra o amdiffynn lleidyat. Ac yny geir hwnnw duw a eirch y dyn na wnel argywed ar gorff dyn arall oe daraw. neu oe garcharu. neu oe doluryaw. Ac yny geir hwnnw yd eirch duw na dyccer ymborth na da dynyon tlodyon drwy gamwed. ac na atter y dynyon tlodyon y varw o eisseu. ac na chattwo dyn lit o digassed yn erbyn y gymodawc. Hwechet yw. na wna odineb. yny geir hwnnw yd eirch duw na bo kyt cnawt rwg gwr a gwreic odieithyr

priodas. Seithuet yw. na wna letrat. yny geir hwnnw yd eirch duw na dycco dyn da y gymodawg heb wybot idaw. nac y treis. nac oe anvod. nac oe gymell. nac o dwyll. nac o occkyr. Wythuet yw. na gam tystolyaeth. yn y geir hwnnw yd eirch duw na chattarnnhao dyn gwelet trwy dwg. trwy y colletto y gymodawc oe glot neu oe da presennawl. Nawvet yw. na hwennycha na thir na thy dy gymodawc. sef yw hynny drwy dwyll neu gamwed. Decuet geir dedyf yw. na hwennycha wreic dy gymodawc. nae was. nae vorwynn. nae anyucil. sef yw hynny na hwennycha da kynhwynnawl trwy dwyll neu trwy gamwed. Gwedy catwo dyn y degeir dedyf. reit yw idaw ymgadw rac gwneuthur neu gytsynnyaw yn un or seith bechawt marwawl.

IV.—A chyntaf ohonunt yw syberwyt. sef yw syberwyt ymryvygu o dyn yny geudawt. a cheissaw ymdyrchauel yn uch noc y dylyo. neu ymgyuartalu o dyn ac uch noc ef. A cheigeu yr pechawt hwnnw ynt anufyllawt. gwarthaw dyn neu y tremygu. neu codet. gwneuthur hoffder o greuyd neu o bechawt. bot yn ryuygus yr golut bydawl. neu vonhed. neu gampeu da. ar y kyffelybedigyon weithredeu. Eil pechawt marwawl yw kenvigen. sef yw hynny bot yn drwc gan dyn gwelet y gymodawc yn gynnedu ar da bydawl. neu gampeu da. neu greuyd. neu vot yn llawen gantaw gwelet gouut neu drwc yn damweinaw idaw. Trydyd pechaw marwawl yw digassed. sef yw hynny. cadw llit a gwennwyntra yn erbyn y gymodawc o dyn. o achaws collet neu gam a wnelit idaw. a cheissaw ymdial ac ef ar drwc trwy eir neu weithret. Petweryd pechawt marwawl. llesged a diogi. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt yscaelussaw gwassannaethu duw yn yr amsser y dylyho dyn y wneuthur. neu y gyrchu torri godunnet. peittyaw a phenyt a dottei y beriglawr arnaw. anobeithaw am trugared duw. tristau yr colli da bydawl. neu dynyon. ar kyffelybrwyd weithredeu. Pymhet pechawt marwawl. agawrder a chebydyaeth. sef yw hynny. hwennychu o dyn. neu geissaw da bydawl mwy no digawn. Sef yw digawn y dyn bwyt. a dillat. med

selyf doeth. neu wedy caffei dyn da bydawl y garu yn ormod. neu yn llawgaet o honaw. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt treis. a lletrat. ac okyr. a phob twyll kyfnewit oc a wnel dyn ac arall.

V.—Hwechet pechawt marwawl yw glythineb. sef yw hwnnw. kymryt o dyn o achaws digriuwch cnawtawl bwyt. neu lynn mwy no digawn. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt keissaw o dyn tra destlussrwyd. neu tra chyweirdeb ar vwyt. neu lyn. y gymryt tra gormod o honunt. trwy y bei wrthrwm ar gorff. neu ar eneit. neu y golli y synnhwyreu neu nerth y gorff. neu gymryt bwyt neu lyn kynn offeren duw sul. neu yn dydyeu gwyleu arbennic. neu yn vynychach noc unweith yn dydyeu catcoreu. am y wilaeu seint ar garawys. Seithuet pechawt marwawl yw godineb. sef yw hynny gweithret kyt cnawt. neu ewyllys ar weithredu. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt kyt cnawt rwg gwr a gwreic odieithyr priodas. neu a gwreic adyat. torri priodas. torri morwynndawt. treissaw gwreic. pechu yn erbyn anyan a dyn neu ac anyueil. Er medycynaethu eneit dyn or seith bechawt marwawl y rodes duw seith rinwed yr eglwys. sef yw enweu y rei hynny. Bedyd. bedyd escop. kymmyn. penyt. agguenn. urdeu kyssegredic. a phriodas. Sef yw rinwed y bedyd. bod yn vadeuedic diboen y dyn y holl bechodeu gwedy bedyd. a heb vedyd. nyt oes fford na gobeith y dyn y gaffael nef. ac o achaws hynny. duw oe vawr trugared a rodes medyant a gallu y pob ryw dyn y vettydyaw rac perigyl agheu.

VI.—Eil rinwed yw bedyd escob. a hwnnw a rodir y dyn yr cattarnnhau yny ffyd. ac yn e gristonogaeth. ac or rinwed y bedyd hwnnw haws vyd y dyn wrthlad y kythreul. ac ymgadw rac pechodeu. Trydyd rinwed yw. Kymun. sef yw hynny. corff crist dan liw bara. a gwin. nyt amgen. crist yn hollawl. o eneit a chorff. a dwywolaeth megys yn y nef y mae. a hynny oll dan liw bara a gwin. a hwnnw a rodir yr tagnouedu duw a phechaduryeit. ac yr glanhau eneit dyn o bechodeu madeuawl. ac yr chwaneccau rat y wrthlad pechodeu.

Petweryd yw penyt. sef yw hynny. poeni o dyn ehun o arch y beriglawr drwy gwbyl ediuarwch. a chyffes lan. ac yn teir rann y dosperthir y penyt. yn wedi. ac yn ympryt. a chardawt. megys dyn a godho duw o dorri y orchymyneu. trwy ediuarwch a chyffes lan gwediet ar duw y gaffel y trugared. yn lle y digriuwch a gymerth yny bechawt. poenet dyn y gorff trwy ympryt. a phererindodeu. a gweithredoed gobrwyus. ac o achaws na wyr dyn vot yn gymeredic gan duw y wedi neu y weithret. roded gardadeu oc da pressennawl er enryded duw ac er gwediaw drostaw. Pummet rinwed yw aggennu. sef yw hynny. dodi olew kyssegredic ar dyn ymywn cleuyt periglus. yd aggennit dyn trwy leindit buched. madeuedic vyd idaw y holl bechodeu madeuawl. ar neill beth a dywedir y damweinaw idaw. ae y dyuryssyaw y agheu. ae caffel iechyt ar vyrr o amsser. a dyn a dyly aggennu y gynifer gweith y dygwytho ymywn cleuyt periglus.

VII.—Hwechet rinwed yw urdeu kyssegredic. sef yw hwnnw. teilygdawt. a medyant y wassannaethu rinwedeu yr eglwys. Seithuet rinwed yw priodas. a honno a wnaethpwyt yr dibechu kyt cnawt rwg gwr a gwreic yr ennill plant. Gwedy gwyppo dyn nerthoed a gryvnyant rinwedeu yr eglwys. ac aruer onadunt drwy berffeithrwyd. dylyedus yw idaw wybot seith weithret y trugared. ac gwneuthur yr gobrwyaw idaw ogonyant yn y nef. Sef ynt y gweithredoed hynny. Rodi bwyt y newynawc. Diawt y sychedic. Lletty y bellynnic. Dillat y noeth. Gouwyaw claf. Rydhau carcharawr. Cladu y marw. Ar ny allo gwneuthur y seith weithret hynny yn gorfforawl. Kyghor yw idaw y gan y seint gwneuthur y pymp weithret hynn yn ysprydawl. Kyghori annoeth. ac lessau. a chospi enwir er y dysgu. a phob trist galarus y didanu. Kyt doluryaw a gwan drwy y garu. a thros pob aghyfyeithus gwediaw duw y trugarhau.

EUANGEL NICODEMUS.

I.—Yn yr awyr y pechwys adaf ymparadwys. y gwrthladwyt o honei wedy y bechawt. a llef a dodes oe welet ynoeth. Ac drugared yr arglwyd y kudywyt or deil. ac orubuchet y kauas edewit. Y rodet idaw olew trugared yn diwed yr oessoed. Ac odyna y daeth adaf hyt yglyn ebron ygyt ac eua y wreic. ac yno y diodeuawt lawer o lauuryeu trwy chwys a chygreineint y gallon. Ac yno y ganet idaw deu vab kayn ac auel. Ac val ydoedyn yn aberthu herwyd eu deuawt. yd edrychwys yr arglwyd ar offrymeu auel. ac nyt edrychwys ar offrymeu kayn. kanys o wrthwyneb y gallon yd aberthei. A phan adnabu kayn nat edrychei yr arglwyd ar y aberth. llittyaw aoruc o gyghreineint. a llad auel y vrawt. A phan welas adaf rylad y vrawt o gayn. y dywat mae llawer o drygoed a doeth o achaws gwreic. byw yw duw o byd achaws ym bellach a hi. Ac ymgynhal a oruc ohonei deucant mlyned. Ac eilweith o gymynedyw y gan duw y bu achaws ydaw a hi. ac y bu vab ydaw o honei aelwis ef seth.

II.—A hwnnw a fu ufyd y tat. A phan yttoed adaf yn dec mlyned ar hugein a chant ar yulinaw o honaw yn diwreidaw drysswch a miery. gogwydaw a oruc yny korff. a daly tristwch a medylyaw yn y vryt. y tyuei oi lin diruawr drwc yn y byt. blinaw aoruc oe vywyt. Ac yna galw seth y vab attaw. a dywedut wrthaw. vy mab heb ef. Mi ath anuonaf hyt ymparadwys at cherubyn archagel. yr hwn a geidw prenn y vuchet. a chledyf tan troedic yny law. Parawt wyf vy heb y mab. manac ymy y ffford. a phy beth a dywettwyf wrthaw. Dywet ydaw vy rydigyaw om bywyt. ac adolwyn ydaw y gennyt. gan y wediyaw anuon gennyt hysbysrwyd o

olew trugared a edewis yr arglwyd ym. pan ym gyrrwys o baradwys. Parawt vu seth. ac yn y mod hwn y disgwys y tat y fford idaw. Kerda heb ef y gwrthwyneb y glyn rot ar dwyrein. ac yn diben y glyn ti a geffy fford dissathyr iawn aghwt hyt ymparadwys. Ac val y bo hysbys gennyt dy fford. ti a geffy ar y fford ar llwybyr tec hwnnw oleuy dy vam a that yn wyw grin llosgedic. pan doetham o baradwys kyn wrthrymet vu yn pechodeu ac na thyuawd na blewyn na llessewyn y fford y sathryssam ac an tract y dayar.

III.—Odyna val hynny y kerdwys seth yn rybuchedic ygan y tat parth a ffaradwys. Ac vel y dynessawys y baradwys. nachaf mal tan yny gylch o oleuat paradwys. ac ofyn a vu arnaw o debygu vot tan yny gylchynu. Ae tat eissoes ae rybudassei rac y damwein hwnnw. Ac ymgroessi aoruc ynteu a dodi arnaw arwyd y teir.....ac odyna y daeth yn rwyd hyt ymparadwys. A phan weles yr agel ef. y gouynnwys ydaw pa achaws y doeth yno. Vynthat yssyd heb ynteu daruodedic o heneit. ac y llydedic bellach oe vywyt. ac am hanuones i attati yth wediaw am hyspysrwyd idaw o olew y trugared aedeweist idaw. val y danuonych di gennyfi idaw. Dot ti dy ben drwy wychet y porth. heb yr agel. ac edrych o vywn yn graff beth a welych yno. A phan dodes y benn ymywn. ef a welas kyuryw degwch val na allei dauawt y draethu. eu hamryuael dygenedloed ffrwytheu a blodeu a werendewis. nar kyuryw kywydolyaeth. ac organ nys clywssei dyn eiroet. Ef a welei yno heuyt ffynnawn eglur. ac ohonei pedeir ffrwt yn llithraw. Enweu y pedeir auon oedynt physon. gyon. tigris. euffrates. Ar pedeir auon hynny yssyd yn gwassanaethu dwfyr echwyd yr holl vyt. Ac uch benn y ffynnawn ydoed prenn diruawr y veint ac aml y geigeu yn kellucinneu noeth heb risc heb deil arney. ac yna y tynnwys ef y benn dracheuen at yr agel y datkanu idaw yr hynn rywelsei yn llwyr. Ac yna yd erchis yr agel ydaw edrych dracheuen ymywn y welet petheu ereill. A phan edrychwys y gwelas yno y prenn llwm gynneu yn damgylchynnedic o deil a

risc. ac yn gyfuuch ar nef. ac ymblaen y prenn ydoed mab newyd eney a debygei ef yr awr honno. A throssi y olwc tu ar daear. ac yno y gwelei gwreideu y prenn yn mynet trwy y daear hyt yn uffernn. ac yno yd adnabu ef eneit avel y vrawt. Ac odyna ydymchwelawd y trydeweith at yr agel. y datkanu rywelsei. Ac yna y dehogles yr agel ydaw y weledigaeth am y mab. Y mab ryweleist di heb ef. mab duw yw hwnnw. yr hwn yssyd yn kwynnaw pechodeu dy rieni dy. ac ae kwynn yny del kyffawnder yr amsser. A hwnnw yw yr olew aedewit yth rieni di. Hwnnw a wna y trugared dros dy rieni di. a thros eu hetiued. Ar trugared honno yw priodolder caryat.

IV.—Ac gwedy dyscu seth or agel val hynny. pan yttoed amynet ymdeith y rodes yr agel idaw tri gronyn o geudawt aval y prenn hwnnw. val yr archassei y tat idaw. a menegy idaw y diffodei y tat ar benn y tri dieu gwedy y delei seth at adaf. A dot titheu y tri gronyn hynn a dan wreidon y davawt ef. ac onadunt y kyuodant teir gwialen. Un onadunt a vyd o ryw cedrus. Yr eil a vyd o ryw cypressus. Ar trydyd a uyd o ryw y pinus. Trwy y cedrus y deellir y tat or nef. kanys uchaf prenn y dyfyant yw. Trwy cypressus y deellir y mab. kanys goreu prenn yw y arogleu. a melyssaf y ffrwyth. Trwy y pinus y deellir yr yspryt glan. herwyd amylder y ffrwyth. Ac odyna y daeth seth at y tat. ae neges yn rwyd dracheuen gantaw. A phan datkanawd y adaf y neges llawen vu. A llyna yr un weith y chwardawd adaf yr pan doeth yr daear. ac o hyt llef a dodes y dywat. Arglwyd heb ef digawn yw hyt vy mywyt. kymer vy eneit atat. A chyn penn y tri dieu val y dywat yr agel y diffodes adaf. Ac yglyn ebron y cladawd seth y vab ef. ar tri gronyn a dywetpwyt uchot dan wreidon y tauot. Ac o rei hynny y kyuodes teir gwialen ar oet byrr. A chymeint oed hyt pob un ae gilyd. Ar gwyal hynny a drigassant o eneu adaf hyt at noe. Ac o noe hyt at vream. ac o vream hyt at voessen. heb na thyfu na chrydu mwy no hynny. na symutaw dim or un anssawd.

V.—Ac odyna pan aeth moessen y dwyn pobyl yr israel o geithiwet yr eiffyt. y gan pharao vrenhin trwy vor rud. ac y bodes pharao ae bobyl. ac y doeth moessen hyt y glyn ebron. a phobyl duw y gyt ac ef. Ac val y dyccoed voessen gwedy lluestu. bendigaw y bobyl a wnaeth y vynet y darchauel y teir gwialen a oedynt o eneu adaf. a chan y dysgu o yspryt y proffwydolyaeth. Achup y teir gwialen aoruc. ac eu tynnu. A phan y tynnwys o eneu adaf y kawssant kyfryw arogleu. val y tebygynt yna eu bot yny daear adawedic. A phan y tynnwys moessen wynt y dywawt. panyw y trindawt a arwydocceint. A llawen vu voessen o gaffel yr arogleu ar arwyd da hwnnw. ac y cadw yn anrydedus a wnaeth. a gwisc yn eu kylch yn greireu annwyl. A deugein mlyned y buant yn y diffeith. ac o darffei kyuaruot a neb or llu yacheit ae dolur. ae brath pryf gwenwynic. neu gynnurch arall. y rodei y prophwyt y gwyal yn y eneu. ar awr honno y bydynt iach.

VI.—Ac yna y damweinawd erchi or bobyl y voessen dwfyr or garrec. a goganu voessen am dwfyr. Ryued yd edrychwch heb y moessen. a allafi bobyl atkas agkredadun dwyn dwfyr y chwi or garec honn. A tharaw deu dyrnawt ae wialen ar y garrec. yny rodet dwfyr ehalaeth ohonei val y gallei o dynyon ac anyueileit caffel digawn ohonei. Ac yna yn diannot ydymdangosses yr arglwyd y voessen. ac ymdidan ac ef val hynn. Kannyt ymdiredeisti ym henw. i. heb ef. rac bron pobyl yr israel. nyt arwedy titheu wynteu yr daear adawedic. Pwy arglwyd heb y moessen ac ae duc wynteu. Byw y wyfi heb y duw oda neb onadunt yno eithyr caleph a iosue. Yna y dyallwys moessen bot y dyd ef yn dyuot. Ac yna yd aeth yr penn issaf y lyn thabor. ac yno y plannawd ef y gwyal yny daear. a cheryllaw idaw ynteu. ac odyna mynet yny bed a wnaeth a diffodi. Ac yno y bu y gwyal hynny mil o vlynnyded hyt ar amsser dauid vrenin iudea.

VII.—Ac ympenn mil o vlynnyded gwedy moessen broffwyt. y dysgwyt dauid trwy yr yspryt glan y vynet o honaw y vynyd thabor. y gyrchu y gwielin a blannasoed voessen yno. A dauid a aeth yno. ac a duc y

gwielin hyt ygkaerussalem. canys duw a racwelei bot iechyt pobyl dynawl onadunt. trwy rinwed y groc. Ac yna y kerdawd dauit hyt yn arabya. Ac ympen y nawuettyd y doeth y vynyd. ac yno y kauas dauid y gwyal a vanagassei yr agel idaw. A phan y tynnawd wynt or daear. arogleu mawrweirthawc agauas dauid ae holl gynnulleitua or gwyeil. mal y tebygyn ac y credyn oll y bot ympeth nefawl. Ac val ydoed dauid yn ymchwelut y kyfaruu ac ef o lauuryaw llawer. llawer o heinnyeu amryw. a phawb onadunt a gauas iechyt. o nerth y groc. Ac wynteu o llef prophwydolyaeth yn lleuein. ac yn dywedut. hediw y mae duw yn rodi iechyt yr byt trwy nerth y lan groc. a thrwy yr ysbryt glan. A chan lewenyd mawr yr aeth pawb onadunt parth ac gadref yn iach. Ac ympen y nawnieu y doeth dauid dracheuen y gaerussalem. a medylyaw awnaeth. pa le y planney y gwial hynny yn anrydedus. Ar nos honno y dodes wynt y mewn gogof o garrec a oed ger llaw dwfyr. val y gallei tranoeth ar ehag eu plannu. Yno y nos honno y getwis geitweit. a goleuat ergaigl ygyt ac wynt. ac yd aeth ynteu y orffwys. Ac eissoes o nerth dwyuawl yr honn yssyd raclonder yn wastat. yr honn ny thwyll ac ny thwyllir. ydyrchauawd y gwyal yn eu seuyll. ac eu gwreideu yny garrec. a chymyscu y teir gwialen yn un. A phan welas y brenhin yr anryuedawt hwnnw. y dywat. Bit ofyn duw ar holl genedloed y daear. kanys mawredic a molianus yw yny weithredoed.

VIII.—Ny symudwys y brenhin wynt or lle hwnnw canys daroed y duw y gossot yn rywedawt. A dauid awnaeth mur ygkylch y prenn yn tec wedi plannu o dwynw wynt. hyt ympen y dec mlyned ar hugeint. Ac ar dwf pob blwydyn. y peris y brenhin pob blwydyn dodi kylch o aryant. val y gwyppei beth vei dwf y prenn kyssegredic pob blwydyn. ac y meint aga dyfuawd arnaw y vlwydyn gyntaf a dyfuawd pob blwydyn arnaw wedi hynny. Sef oed hynny cufyt pob blwydyn. Ac ympen y dec mlyned ar hugeint. gwedy gwneuthur diruawr bechawt o dauid. a hoed barn duw y doeth dauid dan y prenn kyssegredic y wylaw o

ediuarwch am y bechawt. ac y dywedut yr arglwyd y miserere. A gwedy gorffen y salym y dechreuis adeilat temyl yr arglwyd yn dadolwch am y bechodeu. A phedeir blyned ar dec y bu dauid yny gwneuthur gweith ygkylch y temyl. ac eissoes canys gwr llad kalaned rygwnaethoed dauid. ny mynnwys yr arglwyd gorffen y ty ohonaw. a dywedut wrthaw. nyt ateily di ymi ty. kanys gwr gwaet wyt. Pwy arglwyd heb y dauid ac hadeila ynteu. Selyf dy vab heb yr arglwyd. Ac yna y dyallwys dauid na bydei hwy y bara ef no hynny. ac yna y gelwis attaw hynnafyeit. a phennaduryeit y dinas. ac y dywat wrthunt. Gwerendewch selyf val mynnheu. canys yr arglwyd ry detholes ef.

IX.—A gwedy marw dauid ae cladu ygwydua y brenhined. y gwledychwys selyf yn iudea. ac y cwplaawd y temyl gan lewenyd yn yspeit deudec mlyned ar hugeint. Ac ymron y gorffen. gwedy na chaffei na seiry maen na seiry prenn yn holl coetyd lybany. trawst a wedei o hyt yny temyl. nac yn holl goettyd y teyrnassoed ercill yn eu kylch ogylch. megis od'ir ac agheu y torrassant y prenn hwnnw. ac y gwnaethant trawst o honaw. Ac un cufyd ar dec ar hugeint yny hyt. ac gwedy vessuraw velly. ach cufyd yn hwy noe dylyet wrth linyn pan dyrchauwyt. ac y prouet velly. Sef achaws y prouynt. pan vei y trawst ar y llawr. hwy vydei arnod cufyd nor messur. A phan dyrcheuit yn y le. arnod cufyd y bydei vyrach. achan aedrychawd arnaw. a galw y brenhin awnaethant y dangos ydaw eu hanryuedawt. Ac yna yd erchis y brenhin dodi y prenn yny temyl. megys yd anrydedit y gan a deley yr temyl y mewn.

X.—Odyna yd aeth y seiry y geissaw trawst a wedei. ac y cawssent yn rwyd. ac y cwplayssant temyl dauid yn llawen hyfuryt. Ac yna yd oed deuot gan y teyrnassoed ogylch caerussalem dyuot y bererindawt y temyl yr arglwyd y adoli duw. Ac yna y damweinawd anrydedu y trawst hwnnw y gan bawp or a deley yr temyl. Ac yna y dywetpwyt y wreic santeid a elwit maximilla bot yn agkeluyd yd eistedei ar y prenn kys-

segredic. ac yna y clywei y dillat yn lloscy yny chylch. Ac o ymadrawd prophwydolyaeth y dodes y llawn llef. ac y dywat. Vyn duw i am harglwyd. i. iessu grist. A phan gigleu yr ydeon enwi ohonei hi iessu grist. y llebydyassan hy a mein. A honno vu y merthyr kyntaf a diodefuawd merthyrolyaeth yn enw crist. Ac odyna y tynnassant yr ydeon y trawst or temyl. ac y burryassant ymywn llyn a oed ger llaw y dinas. a elwit probatica piscina. ynyr honn y golchit peruedeu anyucilcit a offrymyt yr temyl. Ac eissoes ny mynnawd yr arglwyd bot y prenn kyssegredic hwnnw heb wneuthur gwyrtheu pa le bynnac y bei. namyn beunyd yrwg echwyd a hanner dyd y disgynnei egylyon yny llynn. a chyffroi y llynn awneynt. Ar dyn kyntaf a delei yr llynn kyffro y dwfyr. o pa heint bynnac a vei arnaw ef. y caffei waret a iechyt.

XI.—A phan welas yr ydeon y gwyrtheu hynny y tynnassant y prenn or llynn. ac y dodassant yn bont ar auon y sathru. val y bei llei y wyrth. Ac yno y bu y prenn yn gorwed ar llanneu yr auon honno. yny doeth sibilla vrenhines hyt ygkaerussalem y warandaw doethineb y gan selyf vab dauid. A pharthret ac yd oed y trawst yn gorwed y doeth. a phan arganuu hi y prenn. estwg y phenn a wnaeth. ac adoli idaw. a diosc y harchennat. a dyrchauel y dillat. a mynet trwy y dwfyr is y law. a dywedut o ymadrawd prophwydolyaeth. Y daear a wlypa o chwys o arwyd y manac hwnn. ef a daw or nef trwy yr oessoed rac llaw brenin. nyt amgen a varno yny gnawt. a phawb ae gwelant yn gynrychawl a drwc a da onadunt yn y dyd diwethaf. a phawb a daw yn y gnawt y varnu arnadunt. or a vo yn gorwed a dan y prid ar meyn. ac a vurryant y arnunt eu bedeu. Ac y llysc tan y daear ar mor ar awyr. ac y tyrr pyrth uffern dywyll. A phawb yn y gnawt a welant hynny. ar ffynnhoneu a loscant o dan yn tragywyd. Yno y dattodir ar bawb eu gweithredoed kudedic. ac a egyr duw dirgeledigaeth eu callonneu. Yna y byd cwynvan adeinkryt. Yna y tynnir y gwres ae lleuuer y gan yr heul. ac y dygwyd y syr ac y dymchwel y nef.

ac y palla goleuni y lleuat. ac yd ystygir y brynneu. ac y dyrcheuir y glynneu. Ac ny byd dim ny wastataer. na mor na mynyd. na uchel na yssel. ac yna y gorffwys pob peth. ar daear a wriwir ac a loscir. ar ffynnoneu ar auonyd a loscant. ac y daw yna corn or uchelder awyr aruthyr y gan bechaduryeit. Ac yna y cwyn y byt eu cam weithret. ac yna y traisir y daear yar uffern y dangna. ac yna y darestygant yr holl vrenhined rac bronn yr un arglwyd. Ac yna y twysca auon o vrwmstan. gyt a than gwyllt or nef. y lloer y traissir o honey hy.

XII.—Llawer y gyt a hynny wrth selyf vab dauid dracheuen y dywed sibilla. ac yno y bu y prenn hwnnw yn gorwed hyt yr amsser y diodefawd Crist arnaw. a phan varnawd yr ydeon grist y agheu. y dywat un or ydeon o ymadrawd prophwydolyaeth. Kymerwch prenn y brenin yssyd yn gorwed dieithyr y dinas. a gwnewch ohonaw groc y vrenin yr ydeon. Ac yna y daeth yr ydeon odieithyr y dinas. a thorri y tryded ran or trawst. ac ac hwnnw y gwnaethant croc yr arglwyd. o seith cufyd yndy o hyt. a thri chufyd yny breich ar veint. ac y symmudhassant hy hyt y lle a elwir caluaria. Ac ar honno y crogassant yn harglwyd ny iessu grist. yr iechyt yr ae cretto y daw yr hwnn y mae enryded a gogonyant tragywyd ganthaw.

Y GROGLITH:

OR,

THE MASS OF GOOD FRIDAY.

I.—Gwdawch chwi heb yr iessu wrth y disgyblonn y byd pasc penn y deudyd. ac y rodir un mab duw y grogy. Yna yd ymgynnullassant tywyssogyon yr offeireit. a hynnafyeit y bobyl hyt yn llys tywyssawc yr offeireit. cayphas y enw. ac ymgygor ar daly iessu o vrat ae lad. Ac yna y dywedassant na wedei hynny yn dyd

gwyl. rac tyfu kynhwfryd yny bobyl. Ac eissoes val y doeth iessu yn bethania yn ty symon glauur. y doeth gwreic attaw a llestreit o ireit gwerthuawr genthy. Ac yna yd oed yr arglwyd yn gogwydaw. sef a wnaeth hy dineu yr ireit am y benn. A sorri aoruc y dysgyblon o welet hynny. a govyn paham y collit yr ireit. ef a ellit heb wynt y werthu yr llawer. ae rodi y aghennogyon. Ac ynteu iessu a wybu hynny. ac atteb udunt. paham yssoruchwchy wrth y wreic. canys llauur da rylauurwys wrthyfy. canys yn wastat y keffwch aghennogyon y gyt a chwy. ac ny cheffwch vyvy. yr ireit a anuones y wreic honn ar vyghorff y. arwyd vyghladu y goruc. Minneu a dywedaf ychwi. yn wir palebynnac or holl vyd y traethir yr evegyl hwnn. ef a dywedir ary dyf hy rywneuthur o honn y gweithret hwnn.

II.—Ac yno y daeth un or deudec ebestyl. iudas scarioth oed y enw at y tywyssogyon yr offeireit y dywedut wrthunt. pabeth arodwch chwi ymi. ami a rodaf ywch ef. Ac wynteu a ossodassant idaw ef dec ar hugeint aryant. Ac odyna y keisswys ynteu kyffuryf ar y rody ef. Y dyd kyntaf hagen y gouynnawd y disgyblon idaw pa le y mynny di ynny paratoy pasc ytty. Ac ynteu aerchis udunt wy mynet yr dinas at neb un. a dywedwch idaw y gan yr athro. mae vy amsser yn agos. ygyt a thi y gwnaf vy am disgyblon vym pasc. Ac vegys y gossodes yessu arnunt y goruc y disgyblon. a ffarattoi y pasc awnaethant. a gwedy gosper kyueistydyaw aoruc ygyt ae deudec ebestyl. Ac val yd oedynt yn bwytta y dywat ef. my a dywedaf ywch yn lle gwir. panyw un ohonawch amryd. i. Ac yna y tristassant wy. ac y gouynnwys pawb onadunt. Ae my. ae minheu. Y neb yssyd yn rody y law yn y dysgyl ygyt a my. hwnnw am ryd. Mab dyn val yd yscriuenwyt ohonaw. ac eissoes gwae hwnnw yr hwn yr rodir mab dyn trwydaw. da uassei idaw na enyt. Ac yna y gouynnwys iudas. ae myvy athro. hynny rydywedeisti. heb ynteu. Ac val yd oedynt yn bwytta. y kymerth yessu vara ae vendigaw ae torri. ae rody y dysgyblon. a dywedut wrthunt. Kymerwch a bwy-

tewch. hwnn yw vygkorffi. a chymryt caregyl ae rodi udunt. Yuet pawb o honawch o hwnn, canys hwnn yw vygwaet. i. ynewydefyf a ellygir dros lawer y madeueint pechodeu. Mi a dywedaf ywch hagen nac yfuaf vy bellach or kyfryw win hwnn. hyt y dyd y bwyf ygyt achwi yn yuet ynteyrnas vyn tat. i.

III.—Ac wedy daruot eu hymynn. yd aethant y vynyd oliuet. ac yno y dywawt iessu wrthunt. Pawb ohonawch chwi a dodef teruysc om hachaws. i. heno. canys yscriuenedic yw. mi a trawaf y bugeil. ac odyna y gwasgarant y deueit or cadw. Ac eissoes gwedy kyuot vyfy. my ach raculaenaf chwi yggalilea. Ac yna yd attebawd pedyr idaw. Kyt ymwahano pawb a thi nyt ymwahanaf. i. byth. Mi a dywedaf yt yn wir. heb yr iessu. Kynn canu heno or keilawc yd ymdiwat di deirgweith a mi. Ac yno y dywawt peder wrthaw ynteu. A chyt boet reit ym varw gyt athi nyth wadaf. ac val hynny y dywot pawb or dysgyblon. Ac yna y doeth iessu ac wynteu y gyt ac ef yr tref Jesemany. ac yna y dywat ef wrth y dysgyblon. Eistedwch yman hyt tra elwyf racco y wediaw. A chymryt peder a deu vab zebedeus ygyt ac ef. a dechreu kymryt tristwch yndaw. a dywedut wrthunt. Trist yw vy eneit. i. erbyn agheu. Kynyhelwch yma a gwediwch ygyt amy. a cherdet ychydigyn awnaeth. a dygwydaw ae wyneb wrth y llawr y wediaw. ac yna dywedut. Vyntat. i. os gallu avyd. kerdet yr agheu honn y wrthyf. i. Ac eissoes nyt herwyd vy mynnu. i. namyn val y mynnych dy. Ac odyna dyuot ar y disgyblon. ac y cauas wynt yn kysgu. ac y dywat wrth beder. ny elleist wylat un awr ygyt a my. Gwylwch a gwediwch rac ych mynet ym prouedigaeth. parawt yw yr yspryt. ac eissoes gwan yw y knawt.

IV.—Odyna yd aeth eilweith y wediaw. Vyn tat. i. heb ef. ony eill yr agheu honn vynet ywrth. i. yny kymerwyf. bit dy vynnu dy. Ac eilweith y daeth attunt. ae caffel yn kyscu. kanys gorthrwm oed y llygeit ganthunt. ac eu hadaw aoruc. Ar trydeweith yd aeth y wediaw yn un ymadrawd. ac odyna y doeth

at y disgyblon. ac erchi udunt gyscu a gorffwys. Llyma heb ef yr awr yn dyuot. yr honn y rodi mab dyn yn llaw pechaduryeit. Kyuodwch awn. llyma yn agos y neb yssyd ym rody. Ac ef etwa yn dywedut. llyma iudas un or deudec yn dyuot. ac y gyt ac ef torof vawr achleuydeu ac a ffusteu gwedy ry anuon o tywyssogyon yr effeireit. ar y anuon or hyneif y bobyl. yr hwnn ae rodes ef a venegis udunt yr arwydon. Pwy bynnac yd elwyfi idaw dwylaw mynogyl. hwnnw yw ef. delwch ef. Ac yn y lle dynessau attaw awnaeth iudas. a dywedut. Hanpych gwell athro. ae gussanu. Ac yna y dywot iessu. Arglwyd getymdeith heb ef. y pa beth y daethosti. Ac yna y doethant ac y rodasant law arnaw. ac y dalyassant ef.

V.—Ac yna y doeth un or rei aoed y gyt a iessu. a thynnu cledyf a tharaw clust un o weisson tywyssawc yr offeireit. ac yna y dywat iessu y hwnnw. Dot dy gledyf yny le. a lado a chledyf. a chledyf y lledir. pony thebyguty pei my a archey ym tat. i. mwy no deudec leng o egylyon ym hamdiffynn. or mod hagen y cwplaer yr ysgrythur y mae reit y wneuthur. Ac yna y dywot yr toruoyd. megys y daly lleidyr y doethawch chwy ym daly. i. a chledyfeu ac a ffusteu. a pheunyd yd oedwn yn eiste yny temyl ac ych dyscu. ac nym dalyassawch. O achaws hagen cwplau yr ysgrythur y gwnaethpwyt hynny a darogan y prophwydy. Ac yna y ymadawssant y disgyblon oll ac ef. ac y ffoassant.

VI.—Ac wynteu a dugant iessu gwedy daly hyt at cayphas tywyssawc yr offeireit. yr lle yd oedynt yr athrawon ar offeireit gwedy ry ymgynnullaw y gyt. Pedyr hagen ae ry canlynassey ef o bell hyt yn llys tywyssawc yr offeireit. ac ymywn yd eistedwys ygyt ar gwassanaethwyr y edrych y teruyn a vei ar iessu. ac yn hynny y doeth tywyssawc yr offeireit ac holl gygor yn keissaw ffalst tystolyaeth yn erbyn iessu val y rodit y agheu. A gwedy dyuot llawer o ffalst tystyon. ac na chawssan dim yny erbyn. yny diwed y doeth deu ffalst tystyon y dywedut. Hwn heb wy a dyweut. mi a

allaf distryw temyl duw yn un awr. ac ar ben y tridieu y hadeilat. Ac yna y kynodes tywyssawc yr offeireit y ovyn idaw a oed dim a attepey yr peth yd oedyt yn y tystu yny erbyn. ac yna y dywat iessu. ti ae dywedeist heb ef. ac eissoes tewi a oruc iessu. Ac yna y dywawt y tywyssawc yr offeireit wrthaw eilweith. mi ath tyghedaf ti trwy duw byw yny dywetych hynn ot wyt crist vab duw. Ac yna y dywat iessu. ti ae dywedeist heb ef. Ac eissoes heb ef mi a dywedaf ywchi o law hynn ygwelwch vab dyn yn eisted ar deheu nerth duw. ac yn dyuot yn wybyr y nef. Ac yna y rwygawd tywyssawc yr offeireit y dillat. ac y dywat. Guattar am duw heb ef. Pa eisseu tyston yssyd arnam ny weithon. ef a haedawd agheu. Ac yna y poerassant yny lygeit ae dagu. ae vonclustyaw. ac ereill a dodynt eu llaw ar y wyneb ac ae bonclustynt ef. ac erchi ydaw prophwydaw pwy ae trawssey.

VII.—Yna ydoed pedyr odyallan ac y doeth morwyn attaw. a gouyn ydaw ae y gyt a iessu o galilea ydoed ef. Ny wn pa dywedy. heb y pedyr. ac ymdiwat ac ef yggwyd pawb. ac val ydoed yn mynet or dinas. nachaf gwreic arall yn y welet. ac yn dywedut wrth y tylwyth aoed yno. ponyt ygyt a iessu o nazareth ydoed hwnn. ac eilweith yd ymdiwadawd ac ef nas adnabuassey eiroet. Ac ychydic yn ol hynny at bedyr y niuer a oed yn eu seuyll. a dywedut wrthaw. Diheu yw panyw ohonunt ydwyt val y mae amlwc ar dy ymadrawd. Ac yna y dechreuys ef ymtyghedu. a thygu hyt nas adnabuassey eyroet ef. Ac yna y cant y keilawc. ac y coffawys peder or geir a dywedassey iessu. y diwadey crist teirgweith kynn canu or keilawc. Ac odyna mynet allan y wylyaw yn chwerw awnaeth.

VIII.—Pan doeth hagen y bore yd aethant y gygor tywyssogyon a hynafyeit y bobyl yn erbyn iessu wrth y rody y agheu. ae dwyn gantunt yn rwym a orugant. ae rody y bilatus o ynys bont oed raglaw yna. A phan welas iudas y gwr ae rodassey ef udunt. panyw gwr dihenyd vydey iessu. o ediuarwch y duc ef y dec ar hugein y tywyssogyon yr offeireit ac yr hynafyeit y

bobyl dracheuen. a mynegi udunt rybechu ohonaw gan rodi gwaet y gwiryon. Pa beth heb wy a berthyn arnam ny o hynny. ti a welo. ae bwrw a oruc ef yr aryan yny temyl. ac ymgrogy ehun. A gwedy kymryt yr aryant o tywyssogyon yr offeireit y dywedassant. Nyt kannyat yny rody yr aryant hynn yny yn llestyr kyffredin. canys gwaet gwerth yw. A gwedy ymgygor onadunt y prynassant ohonaw tir crochenyd y gladu alltutyonn yndaw. ac yr hynny hyt hediw y gelwir y tir hwnnw yn eu hyeith wy acceldemac. sef oed hynny tir y gwaet. Ac yna y cwplawyt yr ymadrawd a dywat Jeremias prophwyt. sef ymadrawd oed. Wynt a gymcrassant dec ar hugein o aryant. rywerth y gwerthwyt ac y prynnwyt y gan veibon yr israel. ac a rodassant hwnnw yn tir crochenyd megys y menegys yr arglwyd yny.

IX.—Ac yna y seuis iessu racbron yr raglaw. ac y gouynnwys y raglaw ydaw ae ef oed vrenin yr ydeon. Ti a dywot heb yr iessu. Ac yr ryguhudaw o tywyssogyon yr offeireit ar hyneif. nyt attebawd dim. Ac yna y dywat pilatus. pony chlywy di y tystolaetheu y maent wy yny dywedut yth erbyn di. Ac nyt attebawd iessu ar un geir idaw val y bu ryued iawn y gan y raglaw. Ac yn y dyd honneit uchel yd oed deuawt gan y raglaw gadu yr bobyl yr un carcharawr a dewissynt. ac ydoed yna ganthaw garcharawr balch. barrabas oed y enw. a dugessit yr carchar am rylad kelein ohonaw. Ac gwedy ymgynnullaw ygyt ohonunt. y dywat pilatus. pa un a vynnwch chwi y adu. ae barrabas ae iessu. yr hwnn aelwyt crist. canys gwydyat panyw trwy gygheruynt y rodyssynt yno. Ac val ydoed yn eisted yn lle brawdyr yd anuones y wreic attaw y vynegy nat ymyrreily y gwaet gwiryon hwnnw. a llawer heb hy ry diodeueis. i. hediw trwy vy hun amdanaw ef. Tywyssogyon yr offeireit eissoes ar hyneif yn annoc yr bobyl erchi barraban a dienydyaw iessu. Ac atteb udunt aoruc y raglaw. pa un or deu a vynnwch chwi y vadeu. barraban heb wy. Pa beth awnaf ynheu heb y pilatus am iessu. yr hwnn a dywedir crist. Croccer heb wyn-

teu oll. Pa drwc a wnaeth heb ef. cadarnach cadarnach yd erchynt wynteu y grogy ef.

X.—Pan welas pilatus nath tygyei y ymadrawd namyn yn vwy o teruysc. kymryt dwfyr y ymolchy aoruc. a dywedut yggwyd y bobyl. Diargywed wyfi o waet y gwiryonn hwnn. a chwi a welwch. Bit arnam ni ac ar yn meibon wedy ni y waet. heb y bobyl. Ac yna y gollygwys ef barraban. ac y rodes iessu yn boenedic y grogy. Ac yna y kynullwys marchogyon y raglaw yr holl bobyl at iessu. ae dwyn yr dadleu. ae damgylchynu. a gwiscaw mantell goch ymdanaw. a phlethu coron o drein yspydat. ae dody am y ben. a rody prenn corssen yn y law yn lle teyrnnwialen idaw. Ac estwg ar eu glinyeu rac y vron. a dywedut wrthaw dan gellweir. Hanpych gwell vrenin yr ydeon. a phoeri arnaw. a chymryt y gorssen oe law. ae vaedy a hi ar y benn. Gwedy gwattwaru velly. dyosc y vantell goch y amdanaw. ae wiscaw oe dillat ehun. ac doyn oe grogy. A phan oedynt yn mynet y cawssant neb un dyn or syronieit. symon y enw. a hwnnw a gymellassant y dwyn y groc ef. ac y doethant yr lle a elwit golgotha. nyt amgen.....ac a rodassant idaw gwin a bystyl oe yuet. A phan y provadwys ny llewas.

XI.—Ac wedy y rody ar y groc y rannassant y dillat a phrenn ymdanadunt. y cwplau a dywetpwyt drwy y prophwyt. Wynt arannassant vyn dillat. ac a uuryassant brenneu ymdanunt. Ac yna yd eistedassant y warchadw. a dody yn yscriuenedic uch y ben y dadyl hwn. Hwnn yw iessu brenyn yr ydeon. Ac yna y croget deu lleidyr y gyt ac ef. un or tu deheu idaw. ac arall or tu asseu. ac a elei heibiaw yn gwatwaru y dan nugyaw y penneu arnaw. a dywedut wrthaw. Hwnn a distryw temyl duw. ac ympen y tridieu ae hadeila. iachaa dy hun. ot wyt vab y duw. dysgyn or groc. Ac yn gynhebic y hynny y dywedynt tywyssogyon yr offeireit ygyt ar athraon ar hyneif. Ereill a wna ef yn iach. ac ny eill iachau ehun. os brenyn yr isrel yw. disgynnet yn awr or groc. a ni a gredwn idaw. ymdiret y mae ef y duw. rydhaet ef os myn. Iessu a dywawt

mab wyf y duw. Ac velly y kellweirynt y lladron a grogyssit ygyt ac ef. ac o awr hanner dyd hyt yn awr naon y doeth tywyllwch ar y daear oll. ac ygkylch awr naon y lleuawd iessu o lef mawr. a dywedut hely. hely. lama sabatany. sef oed hynny ygkymraec. vyn duw. i. vyn duw. i. paham yd edeweisti vyvy. Ar rei a oed yno yn seuyll. ac yn gwarandaw. a dywedynt. helyas y mae ef yn y alw. Ac yn y lle redec o un ohonunt a chymryt yspwg ae wlychu y mywn gwin egyr. ac dody ar vlaen gwialen. ae rody idaw y yuet. Ereill a dywedynt. gat y edrych a del helyas y rydhau ef.

XII.—Ac eilweith y dodes iessu lef mawr. ac yna y danuones y yspryt. Ac yna y torres gwisc y temyl yn dwyran. or gwarthaf hyt y gwaelawt. a chyffroy y daear. ac ymffustaw or kerryc. ac agory y mynnwenoed. a llawer o gorfforoed seint a gyuodassant. ac aaethant or mynnwenoed. ac a doethant yr temyl. gwedy kyuody wynteu yd ymdangossyssant y lawer. Y gwr pennaduryaf hagen aoed y gyt ac ef yn cadw iessu a uu arnynt ovyn mawr. a dywedut. Diheu oed eissoes vot hwn yn vab y duw. Ac yno ydoedynt llawer o wraged ry doethoedynt o bell. ac ae canlynyssant o alilea. ac yn eu plith meir vagdalen. a meir vam iago. a ioseph. a mam veibon zebedeus. a phan oed prynhaon hwyr y doeth neb un wr berthawc o arymathia. y enw iosep oed. a hwnnw aoed dysgybyl y iessu. hwnnw a doeth y erchi corff iessu. Ac yna yd erchis pylatus rody y corff y iosep. ef a gymerth y corff ac a troes yny gylch llenlliein wen lan. ac ossot yn y vynwent newyd a torrassey ehun ydan or garrec. a throssy llech vawr ar wyneb y bed. a mynet ymdeith.

XIII.—Ac yna ydoedynt meir vagdalen a meir arall yn eisted gyfarwynneb ar bed. ac odyna trannoeth gwedy hynny y doethant tywyssogyon yr offeireit. ar pharisewydyon hyt ar pilatus. a dywedut wrthaw. Arglwyd heb wynt. cof yw gennym dywedut or brawdyr hwnn. ac ef yn vyw. y trydyd dyd mi a gyuodaf o veirw. ac wrth hynny arch gadw y bed hyt y trydyd dyd rac dyuot y disgyblon ae doyn yn lletrat. ac odyna y

gyuody o veirw. ac yna y byd y keueilorn diwethaf gwaeth nor kyntaf. Ac yna y dywat pilatus. yma genwch chwitheu geitweit. ewch a chetwych mal y gwdawch. ac wynteu aaethant yn gadarn ygkylch y bed. a cheitweit y gadw y maen.

XIV.—Ac odyna gwawr dyd dywssul y doethant meir vagdalen. a meir arall y edrych y bed. ac odyna nachaf diruawr kynhwryf yny daear. kanys agel yr arglwyd as disgynawd or nef. ac a dynessawd y troy ac ymchwelut y maen. ac y eisted arnaw. Kyffelyb oed y welet y lucheden. ae dillat val yr eiry. ac yna rac y ovyn ef y dechrynnwys y keitweit. ac y dygwydyssant mal meirw. Ac y dywawt yr agel wrth y gwraged. na vyt ovyn arnawch. my a wn panyw iessu yr hwn a groget a geisswch. nyt ydiw yma. ef a gyuodes megys y dywot. dowch edrychwch y lle y dodet yndaw. Ewch yn gyfulym a dywedwch y disgyblon ac y beder y rygyvody. ac ef ach raculaena chwi ngalilea. yno y gwelwch euo megys y dywot y chwi.

XV.—Ac yna y cudywys yr ydeon yn lle dirgel yny daear y groc y diodeuawd crist arney. Ac odyna ympen y trydyd vlwydyn ar dec ar hugeint a chant gwedy diodef on arglwyd ny iessu grist. yny gwledychey gwr mawr anrydedus. constans y enw. dywyllwr y duw. yny seithuet vlwydyn oe teyrnnas. yd ymgynnullasant kenedloed agyuyeith y ymlad yn erbyn rufein ar auon danubium. pan uenegid hynny y constantinus. y kynnullwys ynteu lluy mawr. ac y kerdwys yn eu herbyn. Wynteu rydoethynt y teruyneu gwyr rufein yn agos y danubium. Pan welas hagen eu hamylder. tristau aoruc val rac y agheu. ar nos honno y doeth attaw gwr gwympaf. ae gyuody a dywedut wrthaw. Custenyn na vit ovyn arnat. Edrych ar y nef uch dy benn. Ac edrych aoruc ynteu. ac yno y gweley arwyd croc grist gwedy ryossot yn eglur o diruawr leuuer. ac uch y benn yn ysgriuenedic y tityl hwnn. Yn yr arwyd hwn y goruydy di.

XVI.—A phan welas Custenyn yr arwyd hwnn. y gwnaeth ynteu y kyffelybrwyd yr arwyd hwnnw. val

yr hwn ry welsey yny nef. A chyuody a wnaeth. a chyrchu val hynny. a dody oe vlaen arwyd y groc. ar dyd hwnnw llad llawer onadunt. Ar dyd hwnnw y rodes duw vudygolyaeth y custenyn vrenin. drwy nerth y groc. Odyna y doeth custennyn y dinas. ac y gelwys attaw holl offeireit. a geuduyeu. ac abertheu aoed yna. a gouyn y bawp onadunt py oed yr arwyd hwnn. neu pa beth oed. ac nyt oed attepey idaw o dim. Yna eissoes y dywat rei panyw arwyd duw or nef. Pan doed y chwedyl ar vychydic o gristonogyon a oed ynyr amsser hwnnw. y doethant wynteu ar y brenin. ac y mynegassant idaw rinwedeu y trindawt a diodeuedigaeth mab duw ygknawt. ac val y ganet. ac y diodefuawd. ac y kyuodes y trydydyd gwedy diodef ar y groc. Ac yna ydanuones custennyn vrenin ar eusebius. y gwr aoed bap yna yn rufein y alw attaw. a hwnnw a deuth attaw. ac a bedydywys ef yn enw yn harglwyd ni iessu grist. Ac yna y kadarnawd ef yn ffyd grist. ac yd erchis adeilat eglwysseu. a distryw temleu y geuduyeu. a fferffeith oed custennyn yn y ffyd. gan lauuryaw yr yspryt glan herwyd euegylyeu crist. Ac gwedy kyuarwydaw or euegylyeu pa le y crogassit crist y arglwyd ef. yd anuones ynteu y vam ef. elen oed honno. y geissaw y kyssegredic prenn y groc yr arglwyd. ac y adeilat eglwys yno. Rat yr yspryt aoed ar y wynvydediccaf elen vam yr amherawdyr. val y managey yr yspryt idi. y llauurya hitheu o bop peth. a diruawr garyat a rodes hi ar yn harglwyd ni iessu grist. Ac odyna y kychwynnawd y geissaw y iachuyawl brenn y groc kyssegredic.

XVII.—A gwedy dyallu yn ystyryawl ohonei ae chyuotedigaeth o veirw. ny hanbwyllawd hi. ac ni orffwyssawd hi yny gauas arwyd budugolyaeth crist. yn y lle y gossodyssit y arglwydiawl gorff ef arnaw. Ac yn y mod hwnn y cauas hi. yn yr wythuetyd ar hugeint or eilmis y doeth elen a lluy mawr genthy y dinas caerussalem. ac yno y kynnullassant kynulleitua vawr or ydeon. ac nyt or dinas ehun. namyn or dinas ae gylch o gylch. ac o dinassoed creill or y bey eu pres-

swyluot. A diffeith oed caerussalem yna. yn gymeint ac na chaffat yna o niuer eithyr teir mil o wyr. Ac yna y dywat y vrenines wrth y niuer hwnnw. Mi a adnabum yn llyureu y prophwydi ry vot ych kenedyl chwi yn karedic duw ni. a gwrthlad ohonawch doethineb y wrthych. a gwneuthur drwc ohonawch yr neb ach gwaredey or drwc. ae rody y agheu. y neb a rodey lleuuer y ach llygeit oe haelony. ac ych goleuny a troassawch yn tywyllwch ywch. ach gwironed a troassawch yn gelwyd. Ac o hynny ydoethywch yr emelltith yssyd yscriuenedic yn ych dedyf. Etholwch yr awr honn ohonawch y niver goreu awyppo ych dedyf. ac attepont ym or a ouynnof udunt.

XVIII.—Ac wynteu a aethant yn ofnawc dracheuen dan gaentach y rygtunt hunein. ac a detholyssant riuedy mil o wyr. ac y dugant hynny at elen. y doyn tystolyaeth drostunt or lleill ar eu bot yn gyuarwyd yny dedyf. Ac yna y dywawt elen wrthunt. Gwerendewch chwi vygeireu. i. a chymerwch yn ach clusteu vy ymadrawd. i. Pony dyellwch chwi yn llyureu y prophwydi mal y prophwydwyt o diodeuyat crist. Canys yn gyntaf y dywetpwyt. mab a enir. ac nyt adnebyd y vam o gyt gwr. Ac eilweith y dywat dauid darogannwr y molyanneu. Mi a racwelwn yn wastat ym gwyd. i. canys ydiw ar vyndeheu. nyt arneigaf ef. Ysayas proffwyd a dywot heuyt ywch. meibon aanet ym. ac a dechreuys wy. ac wynt am tremygassant. i. yr ych a adnabu y berchennawc. ar assen aadnabu bresep yr arglwyd. nyt a adnabu yr ysrael hagen vyvy. ac nym hadnabu y bobyl. a phob yscrythyr a traethawd o honaw. ac wrth hynny chwi a ufydhewch yr dedyf a gyveilornassawch. Etholwch yr awr honn ohonawch y niver a attebont yn graff. gwybot y dedyf val y galloch atteb ymi ar vygouynneu. Ac yna gorchymyn yr marchogyon eu gwarchadw yn graff.

XIX.—Ac yna yd etholyssant o gygor y rei kyuarwydaf onadunt yn y dedyf. a goreu ae gwydat pymkanhwyr o riuedy. a dyuot ac wynt rac bron elen. Pwy y rei hynn. heb yr hitheu. Y rei hynn. heb wynt.

yw y rei goreu a wyr y dedyf. Ac eilweith y dyscwys hi wy val hynn. O chwi ynvydyon meibon yr israel. val ydywch yn ymlit deelly achryeeny. ac a dywedwch nat mab iessu y duw. ac a darllewch y dedyf. ar prophwydi. ac nys dyellwch. ni heb wy adarllewn ac ae dyallwn. Pa achaws arglwydes heb wynt y dywedy di wrthym ni kyuryw a hynny. dangos yn amlwc mal yd attepom ac y mannaccom yt or petheu a dywedy. Ewch etwa. heb hi. a detholwch yr athraon goreu a wyppo y dedyf o honawch.

XX.—Ac yna y gouynnassant y rygthunt e hunein. pa achaws ydoed y vrenines yn y llauur hwnnw ac wynt. ac yna y dywawt un o honunt. iudas y enw. Mi a wn heb ef y myn hi gouyn y ni or prenn y crogassant yn tadeu ni iessu yndaw. ac wrth hynny edrychwch rac y gyuadef o neb o honawch. canys yna y diueir deduefeu yn ryeni ni. hyt ar dim. Zacheus vyn teit. i. heb ef. ae menegis ym tat. i. am tat inheu ae menegis ymynheu. pan vu varw. ac a erchis pan ovynnher y pren y kyvyrgolles yn ryeni ni grist yndaw. yr an lloscy ni nas mynackeur. o hynny allan ny wledycha kenedyl yr ydcon namyn yn diliw. o hynny allan pob rei a adolant y grist. kanys hwnnw a wledycha yn tragywyd. hwnnw yw crist vab duw byw. A minneu heb ynteu a ovynneis ym tat paham y rodynt wy law arnaw ef. o gwypynt pan yw crist oed. Gwarandaw vi vy mab. ac o ednebit y enw ynteu. cany chyuneis ac wynteu. namyn annhunaw ac wynt. ac eissoes wrth agreithaw ohonaw ef ar hyneif ac ar eskyp. wrth y kyuyrgollassant wy yno oe grogy gan tebygu gallu marw o anuarwawl. ac y diodassant yar y groc. ac cladassant. ac ynteu a gyuodes y trydydyd o veirw. ac a ymdangosses yn amlwc y dysgyblon. ac yna y credwys dy vrawt. heb ef. ac y dechreuys dysgu yny enw. ac o gytgygor dwy genedyl or ydeon y llebydywyt a meyn. a phan yttoed yn mynet y eneit o honaw derchauel y dwylaw ar y nef. a gwediaw val hynn. Arglwyd na chyuedliw y pechawt hwnn at hwy. Gwarandaw vy mab. a mi a dysgaf o grist. ac oe waret-

ogrwyd. Kanys pawb aoed yn eisted ger bron y temyl. ac yn ymlyn y gwr ar a grettey y grist. A hwnnw a gyffroes y bopyl am benn ystyphan dy vrawt ti. ac wared iessu. Ef ae gwnaeth yn un oe dysgyblon. ac wrth hynny y credassam ni. mi an tadeu idaw. canys gwir vab duw yr ydiw. a thitheu vy mab. nac afulonyda arnaw. nac ar grettont idaw. a thitheu a geffy buchet dragywyd. A hynny a dysgwys symeon vy tat ymi mal y clywych chwi. pa beth a vynwch chwi o ovyn pren y groc. ny chlywyssam ni heb lleill eyroet dim o hynny y gan dyn or a dywedy hediw yni. ac os o hynny y byd y gouyn. ymogel rac y dywedut byth. Ac val yttoedynt ynyr ymdidan hwnnw. nachaf y marchogyon yn galw arnunt y gan y vrenhines.

XXI.—A thra yttoedynt yn dyuot. yd oed elen yn barnu na chaffey dim or wyroned gantunt am a geissei. herwyd eu trigyant. ac yna yd erchis y vrenines eu lloscy. Ac rac ofyn hynny y rodassant wy iudas yn llaw hi. a dywedut ydi panyw hwnnw oed y prophwyt gwirion a wydaut y dedyf yn da. a gweithredoed hwn arglwydes. heb wynt. a vennyc yti a damuno dy gallon. a phawb or aoed yn kadarnnhau hynny. Ac wynt oll aellygwys elen y ymdeith. ac atal iudas ehun y gyt a hi. a menegy idaw bot yny dewys ae vyw ae varw. ac erchi idaw dewys. Pwy heb y iudas a vey yn y diffeith a newyn arnaw y dodit bara rac y vron. a uwyttay gerryc. Os titheu heb yr elen a vyn bot nac yny daear nac yny nef. dywet ym pale y mae mawrweirthawc bren y groc. val y kaffer oe weithredoed budugolyaeth. Y mae heb y iudas ygkylch deucant mlyned yr hynny hyt hediw. a ffa delw y gallem nynheu ieueing gwybot dim o hynny. Kynno hynny heb y vrenhines y bu ymladeu gwyr groec. Athro pawb hediw heb hi yssyd gof ganthunt a las yno. a phale y cladpwyt y gwyr hynny. val y meneic y llyureu udunt. Nyt oes arglwydes heb y iudas genym ni dim or gweithredoed a dywedy yn yscriuenedic. Pony ychyna deueist dy hun. heb y vrenhines. bot y gweithredoed yn betruster y dyweist. heb y iudas. ac y mae gennyf ynheu

ymadrodyon yr euegylyeu. heb yr elen. a vanagant yny lle y croget yr arglwyd. Dangos ti ym y lle a elwir caluaria. heb hi. a minheu a baraf y glanhau y lle. ac accattoed yscaffaf. i. vy damunet. Ny wybum. i. eiroet y lle hwnnw. heb y iudas. can nym ganadoed yna. Myn y gwr a groget heb yr elen. nyt a bwyt yn dy ben yny dywedych ymi wironed ymdan y pren.

XXII.—Ac yna yd erchis hi y dodi ef ymywn gogof o le sych. ae warchae ef yno hyt ympen y seith niwarnawt. Ac ympen y seithuet niwarnawt llef mawr a dodes or ogof. a gwediaw am y dwyn odyno. a dywedut y dangossey groc crist. A phan dyuoyt or ogof. y kerdwys hyt y lle ydoed croc crist yn gorwed yndaw. ac y dyrchauant y lle yn eith eurey. a dywedut val hynn. Duw duw ti awnaethost nef a daear. ac a vessureist y nef o let dy law. ac o vychydic ti a vessureist y daear. ac a vyd yn eisted ar cherubyn. wynteu a heduanant ygkerbydeu awyrawl. ac yn diruawr leuer yn y lle ny eill dynyawl anyan gerdet. ti a wneuthost y petheu hynny oll. ac dinassoed oll dy hun. ar dy wasanaeth dy hun. Ac wyth aniueil a wheeh adeinawc. pedwar onadunt ar eu hedua a dywedant. sanctus. sanctus. sanctus. a cherubyn y gelwir archagel "hymny y rei". a deu onadunt a ossodeist ymparadwys y gadw prenn y vuched. ac ef a elwyr seraphyn. ty yssyd arglwyd ar pob peth. canys nyni yw dy weithredoed di. ti a rodeist yr euegylyeu. ny chredwys ac ygwaelawt uffern y maent yno wynt yn lloscy. ar drewant seirff. ac ny a allant wrthwynebu yth orchymynneu di.

XXIII.—Ac weithon arglwyd os ewyllys genyt gwledychu mab meir yr hwnn a anuonet y gennyt. a phey nat gennyt ti y dad oed ny wnathoed y gwyrtheu awnaeth. a phey na bei dy vab vei ny chywynnei o veirw. Ac wrth hynny dangos yn dy wyrth. val y gwerendeweist voessen dy was. ac y dangosseist idaw eskyrn iosep yn tat ni. Velly arglwyd os ewyllys gennyt ti y dangossych ditheu y minheu y swllt cudedic. a dyrchaf mwg ac arogleu gwerthuawr y ysgynnu or lle y mae. val y crettwyf y grist a groget. canys ef brenhin

yw yr israel. yr awrhonn ac yn yr oes oessoed. A phan daruu y iudas dywedut y wedi. y kyffroes y daear yno. a chyuody o honei mwg mawr ac arogleu gwerthuawr o honno. mal y tebygkynt y vot yn yreideu gwerthuawr. a tharaw y dwylaw y gyt o llewenyd aoruc iudas. a dywedut. ar vy gwironed ti yw crist yachwyawl y byt. Arglwyd mi a diolchaf y ti. heb ef. a mi yn anheilwg. na thwylleist vi oth rat ti. mi ath wediaf arglwyd iessu grist. coffa vi a dilea vym pechodeu. a dot vi ygkyuriuedy y gyt ac ystyphan vy mrawt. yr hwnn ayscriuenwyt ygkyuriuedy dy deudec ebestyl ti. Ac wedy dywedut hynny o honaw. Kymryt cledeu a chladu ymynws. a gwedy cladu ugein troetued y cauas teir croc ygkud. ar teir a duc yr dinas.

XXIV.—Ac yna y gouynnwys elen pa un onadunt oed croc crist. ninneu a wdam panyw un or rei ereill y croget y lladron arnunt. ac eu gossot yny temyl y aros gogonnyant crist. Ac awr y nawn y ducpwyt gwreag yn varw. Wely arglwydes garedicaf. heb ef. yr awr honn yd adnabydy ti prenn y wir groc ae nerth. a dody pob un or dwy groc ar y marw. ac ny chyuodes. A phan dodes iudas croc yr arglwyd ar y marw. y kyuodes yn vyw yndiannot. y gwr jeuanc a vuassei varw. ac a oed gwelet hynny yn moly duw heuyt. Ac yna yd oed y deual kyghoruynnus yn wastat a chyndared vawr arnaw yn lleuein yn yr awyr oduch eu penn. Heb ef. pwy yr hwn ny at ymi kymryt eneideu y rei meu. pawb rytynneisti attat o iessu nazareth. a llyma y prenn a-dangosseist di ym herbyn. i. Judas tydi a wnaeth hynn. ponyt iudas oed heuyt yr hwnn y cwpleis trwydaw y brat gynt. ac y kyffroeis y bobyl ar wneuthur enwired. ac yr awr yr ydys ymbwrw inheu trwy iudas. Minneu a gaffaf peth a wnelwyf yth erbyn ti. mi a gyuodaf vrenin arall a ymadao ar crogedic. ac a ymlyno ym oleu. i. ac ath anuono titheu yr poenneu enwir. a phan yth loscer ti a ymwedy ar crogedic. A chan lit trwy yr yspryt glan y dywat iudas. Crist a gyuodes o veirw. yno ath gyuyrgollo titheu y gwaelawt y tan tragywyd-awl. Ac anryued vu gan elen eu gwarandaw ar hynny. ac ar ffyd iudas.

XXV.—Ac odyna gan lafur ac ymgeled mawr y kyulehawys elen y vawrweirthawc croc yn eur ac yn aryant. ac y meyn mawrweirthawc. gwedy gwneuthur llestyr ydi o diruawr gywreinrwyd. ac adeilat eglwys ygkaluaria. Ac yna y kymerth iudas bedyd. ac a ymdangossey yn ffydlawn oe arwydon kynno hynny. ac yna elen ae gorchymynwys yr esgob aoed yna ygkaerussalem. A chynn mynet elen etwa odyna yr aeth eneit yr esgob ar grist. ac elen a geissawd esgob yno. sef yd urdwys eusebius esgob rufein iudas yn esgob ygkaerussalem. ac a symudwys y enw. ac ae gelwys genriacus. Ac odyna eilweith val ydoed ffydlawn elen o ffyd duw. ac yn dyall ynyr ysgrythur lan o hendedyf ac o newyd dedyf. ac yn ffydlawn o rat yr yspryt glan. gouyn y kethri a wnaeth a uuassey yn traet yr arglwyd ae dwylaw yn graff. Ac yna y dywat wrth iudas yr hwnn aelwit genriacus ry gaffel ohonei y damunet am y groc. ac eissoes. heb hi. nyt llawen gennyf nar geueis y kethri a uuant trwy gnawt yr arglwyd ym prenn y groc. ac ny bydaf lonyd yny gwplao yr arglwyd vyn damunet. a dynessa di. heb hi. y wediaw yr arglwyd yn awr.

XXVI.—Ac yna y doeth genriacus esgob sant. a llawer o vrodyr seint y gyt ac ef. rygredyssynt y iessu grist trwy gaffeledigaeth y groc. a chyvody y marw yn vyw. a dyrchauel awnaeth y dwylaw ae lygeit ar y nef. a tharaw y dwyvron. ac ae ocholl gallon galw ar yr arglwyd. a chyuadef y vot ar gyueilorn. a gwynvydu pawb or a gredyssynt y grist. ac a greto etwa idaw. A hir y bu yn gwediaw ar dangos idaw y ryw arwyd mal y dangossassei am pren y groc. y dangos am y kethri. Ac ar diwed y wedi. pan dywedit amen. y gwnaethpwyt y ryw arwyd hwnn. ac ae gwelas a doeth yno. goleuhau o diruawr eglurder or lle y kaffadoed y groc yn eglurach no lleuer yr heul. Ac yn y lle yd ymdangossant y kethri heyrn hynny a uuessynt yntraet yr arglwyd yn llathru or daear mal eur. Ac yna y dywed y bobyl. yr awr honn yd atwaenwn ni yr hwn y credwn idaw. Ac wynteu ae kymerawssant wy yn anrydedus.

ac ae dugant yn enrydedus y elen. a hitheu ar tal y deulin ae hadoles wy. a medylyaw aoruc hitheu yn gyflawn o doethineb. a diruawr wybot pa beth a wneley onadunt wy. Ac gwedy medylyaw o honei. ac ymgeissaw ac ereill a wyppey iawn. yr yspryt glan a anuones yndi y ryw synwyr hwnn y dywedut onadunt yr hyn a vanagessei y prophwydi kynno llawer o amseroed. a chenedloed. Ac yna galw attei gwr ffydlawn dysgedic. ac aoed arbennic gan lawer mal y tystyn. a hynn a dywat wrthi. Cadw orchymyneu y brenin. a llauurya enrhyded brenhinawl. kymer yr hoelyon hynn. a gwna onadunt trostreu yn ffrwynn march y brenin. a rei hynn a vydant arueu ny aller gwrthwynebu udunt. kanys ohonunt y byd budugolyaeth y brenin. a thagneued y ryuel. ger llaw geir prophwyt a dywat. Ar dyd hwnn peth auo ar ffrwyn y march aelwir sant yr arglwyd.

XXVII.—A gwedy cwplau or wynvydedic elen pob peth oe neges ygkaerusalem. gan ymdiret yn ffyd iessu grist. y peris ymlit yr ydeon o gylch caerusalem ar ny chrettynt. ac eu deol o wlat iudea. A chymeint vu santeirwyd genriacus esgob ac y ffoynt y dieuyl or lle y bynt trwy y wedi ef. ac heuyt yd iachaei pob ryw gleuyt or avei ar dynyon. Ar wynvydedic elen arodes llawer o rodyon yr esgob santeid hwnnw. ac ae hedewis yny tagneued. gan rody gorchymyn llawer o wyr a gwraged a gerint grist. y anrydedu cof y dyd yr hwn y caffat y kyssegredic groc trydydyd wedy calan mei. Pwy bynnac a anrydedo y groc a vydant gyurannawc ygyt a meir vam duw. yn yr oessoed tragywydawl.

HANES PONTIUS PILATUS.

I.—Yn yr amsser gynt yd oed vrenin. eres y enw. a fu achaws knawtawl a morwyn aoed y henw pila. ac oed verch y velinnyd aoed y enw atus. Ac o honno y bu vab yr brenin. ae vam a gyuanssodes enw y mab oe henw ehun. ac o enw y that. ac a dodes arnaw pilatus. Ac wedy vot yn teir blwyd ef. yd anuones pila ef ar y brenin y tat. Ac yna ydoed mab arall yr brenin or vrenhines. aoed o gyuoet hayach a ffilatus. Ac wedy eu dyuot oll y gyt. yd oed eu dosparth ell deu amrysson yn vynych o daflu a bwrw maen. a chaentach o bop un ohonunt ae gilyd. Ac eissoes val ydoed vonedigach y mab deduawl nor mab aneduawl. or ragor hwnnw ydoed wychach ynteu ympob gware. Ac o hynny ydwhrydwys pilatus o gyghoruynt wrth y vrawt. a than gel y lladawd y vrawt. A phan doeth hynny at y brenhin. dolur vu gantaw. a gwedy hynny galw y gygor awnaeth attaw y ofyn pa beth awneley am y llofrud yskymun hwnnw. Pawb onadunt a annogynt y dienydyaw. Ac eissoes ymedylywys y brenin nat oed da deudyblygu wenwired or un. namyn y anuon ygwystyl dros teyrnget a dylyei wyr rufein idaw bop blwyd. canys da oed cantaw dianc y vab heb y dienydyaw. ae rydhau heuyt or teyrnget.

II.—Ar un amsser hwnnw ydoed vab y brenhin ffreinc ygwystyl dros teyrnget gan wyr rufein. A gwedy ymgetemeissaw o honunt y gwelas pilatus ragoreu hwnnw yny dedyfeu yn vwy noc ef. o annoc kyghoruynt heuyt y lladawd hwnnw. A gwedy medylyaw o wyr rufein pa beth a wnelynt ymdanaw. y dywedassant. os hwn heb wynt a adawn yn vyw gwedy llad y vrawt ohonaw. a llad o mab brenhin ffreinc. ef a allei vot.....gwyr rufein anafau y dynyon ynuyt hynn. canys dihenyd ry haedwys. anuonwn ef

ynys bont yn vrawdyr. ar y bobyl ny diodefyssynt brawdyr arnunt eiroet. Ac un o deu peth a derbit y euo. ae ef a warhao y bobyl wyllt honno. ae ynteu a dienydyer yn haededic. Ac yna yd anuonet pilatus at y genedyl dyual a ledyssynt eiroed eu brawdyr. Ac ynteu a adnabu aoed yny erbyn. ac yn ystrywys dygymot ac wynt awnaeth. a chadw y vuched yn eu plith. ar genedyl enwir honno a darystygwys. weitheu o vygytheu. weitheu ereill o dadolwyn yn hygar. weitheu o boen. weitheu o rodyon. Ac wrth oruot ohonaw ar genedyl mor anhygar a honno. y gelwit o hynny allan pilatus o ynys bont. A phan gigleu erod greulawn ystryweu pilatus. llawen vu. canys ystrywys oed ynteu. ae wahawd attaw awnaeth. a rody medyant idaw ar wlat iudea a chaerusalem. kymeint ac a oed yn y law e hun.

III.—Ac gwedy kynullaw diruawr swllt yno. mynet aoruc ar swllt hwnnw heb ganyat herot. ae dwyn y tyberius amherawdyr. a chymryt ystyn y gan yr amherawdyr ar y medyant a uuassei idaw y gan herot. Ac or achaws hwnnw y tynawd gelynyaeth y rwg herot a pilatus. yny ymgymodassant yn amsser diodefeint yn harglwyd ni iessu grist. Ac herodes achaws arall hagyr y dywedir y rygthunt yn ystoryaeu yscolawl. sef oed hynny. nebun dyn am gwnaeth yn vab y duw. ac a twyllassei llawer or ydeon. A gwedy eu dyuot ohonaw yr lle a elwir gazarim. y lle y dywedassei hwnnw y diskynnei ohonaw ar nef. pilatus ae lladawd ac a oed y gyt ac ef. rac twyllaw ohonaw yr ydeon ereill val hynny. ac or achaws hwnnw y buant elynyon pilatus ac herot. canys herot bioed galilea. A phob un or deu achaws hynny a eill bot yn wir. ac eissoes pan rodes pilatus yr arglwyd yr ydeon y grogy. ovyn uu ganthaw gody tyberius amherawdyr am rygyuyrgolli gwaet gwiryon o honaw. yd anuones at yr amherawdyr nebun yd ymdiredei idaw y excussaw drostaw.

IV.—Ac yn hynny y dygwydwys heint a chlauri ar yr amherawdyr. ac y menegit idaw bot medyc

ygkaerussalem a iachaei oc ymadrawd bop dyn. Ac ny wydat ef daruot y pilatus ar ydeon y grogi ef. ac yr anuones yr amherawdyr ar pilatus anwylwas idaw yd ymdiredei yndaw yn vawr oc gyfrinach. valesianus oed y enw. y erchi idaw gyntaf ac y gallei anvon hyt nos attaw y medyc a oed yno. yr hwnn a allei y wneuthur ef yn iach val y dawedadoedit idaw. A phan hynny doeth ar pilatus. a menegi idaw kennadu hwnnw yr amherawdyr. dechrynu aoruc pilatus. ac erchi oet pythewnos oe geissaw. Ac val yd oed y gennat yn aros. yd ymgauas a gwreic brud. veronic oed y henw. ac yd ymouynnwys a honno pa le yd ymgeffit a iessu grist. Och. heb honno. vy arglwyd. i. am duw. i. oed ef. Gwedy rody or ideon ef. heb hi. at pilatus trwy gyghoruynt. ynteu ae rodes y agheu. ac a orchymynwys y grogy.

V.—Ac yna y dolurywys ynteu yn ormod. Dolur mawr yw gennyf. heb ef. y peth a erchis vy arglwyd ym na allaf y cwplau. Ac yna y dywat y veronic wrthaw. Mi. heb hi. a ercheis ym harglwyd ym gosgeth y wynep. a gwasgu y wynep ymywn llein a wnaeth. ae rody ym rac hyt vydei gennyf welet y wynep pan elei y bregetheu. val y gallei y delw vyndidanhau yny absen ef. ac ynteu arodes ymi o herwyd hwnn. heb hi. y anrydedus osgeth ef yn ysgythredic ar llein. Mi a gredaf. heb hi. pey edrychey dy arglwyd ar yr ysgrythur honno yn dihemeuus y caffey jechyt val y bu oreu ciroet. A werthir y delw. heb ef. nac yr aur nac yr aryant. Na werthir. heb hi. namyn er gwaryeu hyt bryt. My a af. heb hi. gyt athi y dangos y delw yr amherawdyr. ac edrychedarney. ac odyno y deuhaf dracheuen. Ac yna y doeth valesianus a veronic y gyt ac ef yn rufein. a mynegy y tyberius amherawdyr ry rody iessu o pilatus yr ydeon y gwr a damuney ynwyr y hageu. ae ossot ohonunt wynteu trwy gyghoruynt ar y groc. ac wrth hynny ydoeth y wreic prud honn a delw wyneb Jessu hwnnw genthy y dangos yti. ac od edrychy ar y delw ef. yn diannot y keffy jechyt.

VI.—Ac yna y peris yr amherawdyr tanu pali a syndal y fford y deuey y delw. ac erchy y dangos rac y vronn. Ac y gyt ac yd edrychwys arney y cauas holl iechyt. Ac yr hynny etwa y mae y delw yn rufein yn eglwys yr ebestyl yn rufein peder a phaul y dangos yr bobyl. ac yna y gelwir veronica o hynny hyt o enw y wreic ae harwedassey. Odyna o arch tyberius amherawdyr y delit pilatus ac y ducpwyt y rufein. Ac yna y duc pilatus gantaw beis. yr honn nytt oed yna wnyant arney. a phan gigleu cesar rydyuot pilatus y rufein. llenwy aoruc o gyndared. ac erchi y doyn rac y vronn. Ac y gyt ac y gwelas yr amherawdyr ef. dihaw aoruc a chyuodi yn diryon yny erbyn. ac ny allawd dywedut un geir garw wrthaw. ac yn y absen y bydey val gelyn ydaw. ac yn y wyd y bydey tagneuedus wrthaw. Ac val y gollygey y wrthaw y llanwey o llit. ac y parey y alw dracheuen. ac y tygey y bydey y dihenyd. ac nat oed iawn idaw yn vyw yuch y daear. Ac wrth hynny val y delei dracheuen y difflannei y holl var. ae lit y ganthaw. a hynny a vu ryued gan bawp. a chan yr amherawdyr heuyt. Yn absen pilatus kyndared a gymerey. ac yn y wyd na bedei un llit ganthaw.

VII.—Ac yn trydedweith y p. puet hynny. ac yna y doeth veronic ar yr amherawdyr ac y dywat wrthaw. vot ymdanaw y beis a wnaeth y ogonedus vam iessu grist. ac na allei neb un argywed idaw y tra vey y beis ymdanaw. Ac yna y peris pilatus tynnu y beis y amdanaw. ac ar hynny y llitywys yn greulawn. Ac val ydoed yr amherawdyr yn ryuedu y damwein. y menegit idaw panyw peis y iessu grist oed yny diffryt. Ac yna yd erchis yr amherawdyr y rody y garchar yny bey teruynn ymdanaw o gygor doethon. pa dihenyd a dylyei y gaffel. Ac o vrawt y rodet diliw y pilatus yr agheu dybryttaf. A phan gigleu pilatus hynny y gwnaeth ehun y dihenyd ae gyllell. ac or agheu hwnnw y teruynnwys. A phan wybu yr amherawdyr hynny. y dywat rygaffel ohonaw yr agheu dybryttaf mal y barnadoed idaw. ac yna y rwymwyt ef wrth lwyth

diruawr y veint. ac y byrrwyt yn avon tybris. ac yna llawenhau aoruc y dieuyl or corff halawc hwnnw. Yna y dechreuwys y corff budyr darwein a gwneuthur morgymlawd yn y mor. ac yn y dyfwyr. a gwneuthur tymhestleu a mellt a taranneu. a chenllysc yn yr awyr mal ydoed aruthyr gan bawp or ae gwarandawei.

VIII.—Ac wrth hynny y tynnwys gwyr rufein y corff or avon tybris. ac yr gwatwar ymdanaw y dugant hyt yn vygena. ae vwrw yno dros y benn yn auon rodro. sef yw vygena fford uffern. canys avon emelldigedic oed. ac yno ydoed y kythreuleit yn cartrefu yn wastat. Ar bobyl aoed yno heuyt ny allassant diodef avlonydwch y dieuyl am benn y corff. y gwrthlassant y wrthunt heuyt y llestyr emelldigedic. ac y dugant ef y teruyneu losan y gladu. a gwedy gorthrymu y rei hynny o ormod aulonydwch. y dugant wynteu o dyno ywrthunt. ae vwrw ymewn pydew aoed ymywn mynyd aoed yn lle y dywedir bot eira y pdoed dreinic yn kymerwi. Ac val hynny y daruu y pilatus.

Llyma mal y treithir historia Judas.

IX.—Ef a darllewyt yn nebun ystoria bot gwr ygkaerussalem. a ruben oed y enw. ac a elwyt heuyt o lin iren o luyd iudas. neu o lin ysachar herwyd ereill. A gwreic aoed idaw oed y henw cylorea. A nosweith gwedy bot kyt idaw ae wreic. kyscu aoruc hi. a breudwyt a welei. a deffroi yn dechrynedic aoruc. ac datkanu y gwr dan ucheneitaw a chwynuan. Ef a welit ym. heb hi. eskor ohonaf ar vab bonhedic. ac a vei achaws kyuyrgoll kenedyl ysgymyn. Ae datkanyat a prophydy di. heb y ruben. Ae o duw ae drwc yspryt. ae o seithuc y duwyt yr arwein hynny. Os beichogy a geueis. heb y wreic. diamheu nat seith yw namyn gweledigaeth.

X.—A phan doeth ydi amsser escor. mab a anet ydi. ac ofyn y bobyl a fu arnunt am hynny. a medylyaw beth a wneint amdanaw. a chyt bei aruthyr ganthunt y mab ny allassant arnunt y diua. Ac eissoes rac eu

distryw or genedyl y buryassant ef ymywn boly croen yn y mor. ar tonneu ae bwrryawd odyno ynys aelwit scarioth. Ac yno y caffat ac y gelwit iudas scarioth wedy hynny. Ac ydoed brenhines y lle hwnnw diwarnawt yn gorymdeith ger llaw glan y traeth. yd arganuu llestyr gan y tonneu yr tir. ac yd erchis y brenhines y agori. A phan agoret. nachaf vab gorthedod y vryt. a chan ucheneitaw y diwat hi. ia wir vab duw. heb hi. a allaf vi caffel didanwch ei plant hwnn yn etiued ym rac adaw vy teyrnnas yn dietiued. canyt oes ym etiued. A pheri aoruc meithrin y mab dan gel. a dechymygu y bot yn veichawc.

XI.—Ac yn yr amsser y dywat geny mab ydi. A honny hynny yn gyhoedawc ar hyt y teyrnas. Ar tywyssogyon a lawenhawd yn vawr y bobyl o vot etiued yr vrenhines. Ar mab a berit y veithrin herwyd y mawredigrwyd. ac ny bu hir wedy hynny y cauas y vrenhines veichogy or brenhin. ac escor aoruc ar vab. Ac gwedy eu meithrin ell deu ygyt. ac y tyfu yn oetran. kaentach awnaethant yn vynych. a iudas awnaei godyant y vab y brenin. a pheri idaw wylaw yn vynych. ac anniodef vu gan y vrenhines hynny. cany pherthynei iudas ydi. Ae vaedu yn vynych aoruc. ac yr hynny ny pheidey ar mab. Yny diwed y menegit y iudas nat oed fab ef yr brenhines. namyn y vot yn vab dywan. Ac yna y daeth kewilyd ar iudas. a llad mab y brenhin awnaeth. ac odyno y ffoes rac ofyn y dihenyd ygyt a chetemeithon y gaerusalem. ac yno ydymwascwys a llys pilatus a oed raglaw yno. Ac val y kyuuna pob peth a vo yn un deuawt ae gilyd. y kytwedawd yn y lle deuodeu iudas a rei pilatus. ac wrth hynny y bu iudas agarw ganthaw ef. Ac wrth hynny ef y iudas medyant a roes yr eidaw yn gwbyl. ac ar un anmeit y llunyeithynt ell deu pob peth.

XII.—A diwarnawt yd arganuu pilatus oe lys perllan. ac y damunawd yr aualeu yn gymeint ac na allei bot hebdunt. ar berllan honno aoed eidaw ruben tat iudas. Ac nyt atwaenat ruben iudas. na iudas ruben y tat. achaws darvot y vwrw ef yr mor ynewyd-

eny. hyt na wydat iudas o ba daear pan hanoed. Pilatus aelwys attaw iudas. ac a dywat wrthaw bot yn gymeint y damunet ar yr aualeu. ac onys caffey y tebygey y varw. Ac yny lle y neitawd iudas yr berllan. ac yn gyflym y kymyrth yr aualeu. Ac yn hynny nachaf ruben yn dyuot. ac yn caffel iudas yn kynnull yr aualeu. ac odyno ymrysson a wnaethant ac ymgeinaw ac ymlad. ac or diwed y lladawd iudas benn ruben. ac yna y duc ef yr aualeu y pilatus. ac y datkanawd idaw y damwein. A phan doeth y dyd ar nos yn daruot y caffat ruben yn varw. ac yna y tebygwyt panyw damwein arall a gyfaroed ac ef. Ac yna y rodes pilatus iudas holl allu ruben. a ciborea gwreic ruben yn wreic y iudas.

XIII.—A diwarnawt ydoed ciborea yn ucheneitaw. gouyn a wnaeth iudas pa daroed ydi. Vy mot. heb hi. y direitaf gwreic or gwraged oll. Mi. heb hi. a vodeis vy mab yny mor. ac a geueis vy gwr yn varw ymperllan vy hun. ac whaneccan vyn dolur vy rody y pilatus a mi yn truanhaf gwreic y neithoryeu y ti. A gwedy daruot idi datkanu y damwein. y datkanawd iudas ..... at ynteu. ac yna y caffat panyw y vam a dugassei yn wreic. a phanyw y tat a ladassei. Ac yna o ediuarwch y daeth ciborea at yn harglwyd ni iessu grist y adolwyn idaw madeueint oe phechodeu. Ar arglwyd aoruc y mab yn disgybyl idaw. ac yn un oe ebestyl. A chun vu gantaw iudas. ac y gwnaeth yn vaer idaw. ac odyno y cauas yn vradwr yno. ac arwedey y llestyr y bydey yndunt yr hynn a rodit y grist.

XIV.—Ac yn yr amsser y diodefawd yr arglwyd. y bu dolur gan iudas na werthwyt yr ireit a doeth y iraw yr arglwyd yr dec ar hugeint o aryant. mal y dygey yn llettrat yr aryant hwnnw. Ac odyna y doeth ynteu. ac y gwerthawd yr arglwyd yr dec ar hugeint aryant. a phob un ohonunt a talei dec keinnawc or aryant aruer. Ac val hynny y kywerthydyei ef y gollet o gwerth yr irat. neu val y dyweit ereill o bop da a rodet y crist y llattratei ef y decuet rann. ac wrth hynny dros y decuet rann a gollassei ef o werth yr ireit. y

gwerthwys y arglwyd yr dec ar hugeint. Ar rei hynny o ediuarwch a duc tracheuen. ac odyna yd ymgroges e hunan. ac ac ef yn dibynu y rwygawd y berued. a gellwg y amyscar yr llawr. ac yn hynny yd arbetwyt y geneu. canyt oed teilwg oc halogy. achaws y vot wrth eneu yr arglwyd. Teilwg hagen oed yr amyscar a vedylyassei y brat eu rwygaw ac eu dygwydaw. a theilwg oed heuyt y guduc y doeth y brat ohonaw y dagu or magyl ef yn yr awyr vry. A chanys codyassei ef yr egylyon yn y nef ar dynyon yn y daear. y dieithrwyt ynteu o teyrnas yr egylyon. ar dynyon ae ketemdeithassawd ygyt ar dieuyl yn awyr.

Arwydon cyn dyd brawt.

Llyma yr arwydon a vydant yn pymthec niwarnawt kyn dyd brawt. a gauas morud esgob o lyureu sein jeronym. a morud esgob a gant yr eglynyon. Gwyn gwarandaw dy synnwyr. a draetha y llyureu mor llwyr. gwrtheu goleu gwelhitor. dyrcheuir mor hyt awyr. Morud meidrawl y deuawt. oblegyt duw ae dywawt. meynt yr arwydon a vyd pymthecuettyd kynn dyd brawt. Y petwarydyd ar dec. y dyrcheif mor mawr athrec. O defynder daear derwynt hyt nas kerryeid gwynt gwanec. Trydyd ar dec trwy deithi mor wrthret gwelet gweilgy. pryt pan eler y syllu. nyt meu y bu yt wy. Deudecvettyd duc digawn. anyueileit mor mawrdawn. pan del pob pysc oe odep. hyt ar wynep yr eigawn. Unvetyd ar dec yn geugant. creadurieit ycgrynant. rac ovyn diliw diarchar. adar daear dirwestant. Decuettyd herwyd anyan. ny eill dynyadon dydan. mor diffeith nys rydyffawd. rac meint eu ffrawd ffrydyeu tan. Nawet gwedy decuet daw. duw e hun yny lunyaw. ufeliar tan trwy esgyr. ergyr or syr y syrthaw. Wythuettyd herwyd arwyd ryuel nys argel arglwyd panul breoed a brynneu. eglwysseu diheu digwyd. Seithuettyd dyd darogan mein mwyhaf oll a hollan. ac ygwd duw dywedan. rac aryneic bryw

briwan. Arwydon chwerw chwechuettyd. y daw gwaet or gwellt ar gwyd. an harglwyd an argledryd. can cawssam gret a bedyd. Pymhettyd defnyd dyar. dedueu diheu diarchar. Dygyn dangos aros etwyr. delw ytgrin dyn a daear. Petwarydyd prif ergyt arneit. anyueileit byt gan wyllyoed kyhoed y kerdant. gan gydont ydhant y gyt. Trydydyd dyd trueny. rac arneic brawd puy ny. or a gollo pawp o gar. ar wyneb daear dyvy. Eil dyd kynno dyd diliw. detueu trist crist agenhyw. can vilyoed kyhoed. can gwdant na bydant vyw. Undyd douyd dybyd oll. pobloed plant adaf obell. a mut a drut a drythyll. yn llwyr yn y llawn dyall.

(These Englynyon, so far, with considerable variations, are printed in the *Myvyrian Archæology*, j, 362, and attributed to Llewelyn Vardh, A.D. 1230-1280. The reading now given is more correct, and contains, in addition, the following:)

Sef yw rat yr awyrlladen. pan dyrcheuir duw gwir dyn. deu tr. trindawt undawt un. tat mab yspryt g. o'espryt glan. Yggleindit rydit rac gwerthevyr guyl y gwelwn grist vrenhin. duw nef dawn adef dewin yn rith y gwenith ar gwin. Or gwin ar awyrllat at ren. y gwelwn goleu gymyn. duw yn y lun ehunan donyawc vuched diwed dyn. Dyn yw effeirat yr ffurueidaw pobyl odon rac perigyl attaw. a mawrdoeth gyuoeth ganthaw. ac ni brawt rwg y dwylaw. Rwg dwylaw oed tec teilwg gwawr. gwelet rwyl vrenhin nef a llawr. mab llen wych darllen a llawn medyant . . . . . ym gogonyant mawr. Godaut gredwch dawn hedwch da. pan weloch verch awyrlladen hagen hi duw nef ys ef ys yno.

LLYMA PROPHWYDOLYAETH SIBLI DOETH.

I.—Sibli oed verch y briaf vrenhin o heccube y mam gwreic briaf. a honno aoed arnei amrauaelon enweu. yn ieith roec y gelwit tyburrina. yn lladin allumea. Sibli a dangylchynawd amravalyon brenhinaetheu y dwyrein. nyt amgen. yr asya a gwlat alexander mawr. a galilea a cicilia a phampilia. a galacia. a gwedy daruot idi culenwi y vann honno or byt oe dewindabaetheu. odyno hy a aeth hyt yn ethyopia gwlat y blomonyeit. Odyno y babilon y doeth. ar affric. a libia. a pentapolis. a mawritania. ac ynys y palm. Yn yr holl wledyd hynny y pregethawd. ac o daroganneu prophwydolyawl y kyulenwis petheu da y rei da. petheu drwc y rei drwc. Nyni a wdam yr venegi ohonei hi yny bardoniaetheu petheu a delynt rac llaw. y rei diwethaf yn amlwc y ardangos. Wrth hynny tywyssogyon rufein pan glywssant clot y racdywededic sibli. wynt ae kenadassant. a hynny ygkyfedrychedigaeth amherawdyr rufein.

II.—Yr amherawdyr a anuones attei gennadeu. ac a beris y doyn y rufein yn anrydedus. Canwyr o hynauyeit rufein rywelsynt pob un yr un nos un ryw vreudwyt. y gweledigaeth y dangossei udunt trwy eu hun yggoruchelder nef megys naw heul yn ymdangos. Yr heul kyntaf oed loew. ac yn golehau yr holl daear. Yr eil heul oed vwy a goleuach. ac yndaw eglurder . . . awyrawl. Y trydyd heul . . . . . losgi . . . . . oed ac aruthyr. ac yny droet e . . . dig. Y petweryd heul orch . . . . daeu ac yndaw petwar paladyr yn goleuheu. Y pymhet oed dywyll a gwaedawl. ac yndaw megys llugorn yn taranawl dywyllwch. Y hwechet aoed diruawr y thywyllwch. ac yndaw pwynt blaenllym

megys poynt scorpion. Pryf yw y scorpion bychan y gorffolyaeth. unveint ac wchileryr. ac oerach y wenwyn no dim. Y seithued oed tywyll heuyt ac aruthyr o liw gwaet. ac yndaw megys cledyf petwar minyawc. Yr wythuet oed ardmenedic. ac yny berued lliw cochwydawl. Y nawuet heul oed rydywyll yny chylch ogylch. ac yny perued un paladyr yn goleuhau.

III.—Pann ercheuynawd sibli y gaer rufein y mewn. bordeisseit y dinas. pany gwelssant. a ryuedassant yn vawr am y thegwch i o anrydedus osgeth tec. ac erdrym y phryt yggolwc pawb. hyawdyl y geireu doethmabus. ac o bop tegwch arderchawc y chorff. Ac yr gwarandawyr y hymadrawd aoed safwyrus. a melys ymdidan a gyfranney. Yna y doethant y gwyr rywelsynt yr un breudwyt attey. ac y dechreussant wrthi yn y mod hwnn eu hymadrawd. Athrawes ac arglwydes mor wedus gorff ath teu ti. y kyuryw arderchogrwyd bryt kynno thi ar wreic yr holl daear nys rywelsam. canys gwdost manac yn rac llaw yn damweineu tyghetuenawl. Hitheu val hynn a attebawd. nyt kyuyawn yn lle kyulawn o betheu budyr. a llygredic o amryuaelon brouedigaetheu dangos rinwed gweledigaeth a del rac llaw. namyn deuwch gyt a mi hyt ympenn y mynyd raccw. yr hwnn yssyd oruchel ac eglur. Ac yno mi a vanagaf ywch yr hynn a del rac llaw y dinas rufein.

IV.—Ac yno y doethant y gyt mal yd herchis. ac ydi hi yno y managassant y gweledigaeth. ar breudwyt a welsynt. A hitheu a dywot. Y naw heul rywelsawch a arwydocaant y kenedloed a delwynt rac llaw. ar amrauelder oed arnadunt a dengys amrauael vuched y a byd y veibon y kenedloed hynny. Yr heul kyntaf a venyc y genedyl gyntaf. yn yr honn y bydant dynyon mul. ac eglur y garu rydit. A gwirion vydant a hynawys a thrugarawc. ac a garant y tlodyon. a digawn eu doethet. Yr eil heul yr eil genedyl. a dynyon vydant a vuchedocant yn eglur. ac a amylhawynt yn uawr. ac a diwhuyllant duw heb drycdyuyaeth. ac y gyt vuchedokaont ar y daear. Y trydyd heul y trydyd genedyl.

ac y kyuyd kenedyl yn erbyn kenedyl. a llawer o ymladeu a vyd yn rufein.

V.—Y petweryd heul y betwared lin. ac yn yr amser hwnnw y daw dynyon a wattont gwironed. ac yny dydyeu hynny y kyuyt gwreic. a meir vyd y henw. ac ydi y byd gwr. ioseph y enw. ac y creir or veir honno mab heb gyt gwr a gwreic. drwy rat yr yspryt glan yn vab y wir duw. ae enw a vyd iessu. A meir a vyd gwyry kynn esgor a gwedy escor. yr hwnn a aner o honno a vyd gwir duw a gwir dyn. megys y managassant yr holl brophwydi. ac y eulenwa kyureith gwyr eurey. ac y kyssyllta y petheu priawt y gyt. ac a dric y teyrnas yn oes oessoed. A phan aner hwnnw y daw lleg o egylyon ar y deheu. ac ar y asseu y dywedut gogonyant y goruchelder y duw. ac yny daear tagneued yr dynyon. ac a daw llef y arnad y dywedut. hwnn yw vy mab. i. karedic yn yr hwnn yr ryggeis. i. vod ymi yndaw.

VI.—Yno y doedynt effeireit gwyr eurey rey yn gwarandaw. ac y dywedassant wrthi val hynn. Yr ynadrodyon y syd aruthyr. tawed y vrenhines honn. Sibli a attebawd udunt. Oi ideon agheu yw bot velly. ny chredwch hagen idaw ef. wynteu a dywedassant na chredwn. kanys tystolyaeth a geir a rodes yn tadeu ni. hitheu. ac ny duc ef y law y wrthym ni. Hitheu eilweith a attebawd udunt. Duw nef aenir megys y mae ysgrivenedic. kyffelyp vod oe tat. a gwedy hynny mab drwy oessoed a tyf. ac y kyuodant yny erbyn brenhined a thywyssogyon y daear. Yny dydyeu hynny y byd y cesar arderchawc enw. ac a wledych yn rufein. ac a darestwg yr holl daear idaw. Odyna y kyuodant tywyssogyon yr offeireit yn erbyn iessu. yr hwnn a wna llawer o wyrtheu. ac wynt ae dalyant ef. ac wynt a rodant idaw bonclusteu o ysgymynyon dwylaw. ac yny wyneb kyssegredic y poerant. poer gwenwynawl. ac a dyry ef y geuyn gwerthuawr udunt oe uaedu. ac yr kymryt amarch y gantunt. ef a dew. Yn vwyt idaw y rodant bystyl. ac yn diawt gwin egyr a ballofuyant. ac ar brenn diodefeint ae crogant. ac ae

lladant. Ac ny rymhaa hynny udunt dim. kanys y trydydyd y kyuyt o veirw ac yd ymdengys y disgyblon. ac wynt yn edrych yd ysgyn yr nef. ac ar y teyrnas ny byd diwed.

VII.—Wrth wyr rufein y dywot sibli. Y pymhet heul y bymhet lin arwydocca. ac yn yr oes honno yd ethyl iessu deu bysgodwr o galilea. ac oe briawt gyureith y dysc wy. ac y dyweit. Ewch ar dysc a gymerassawch y gennyf. dysgwch hwnnw yr holl bobloed. a thrwy dec icyth a thrugein y darestygir yr holl genedloed. Y hwechet heul y hwechet genedyl yw. ar dinas hwn yma a wledychant teir blyned. Y seithuet heul y seithuet genedyl vyd. ac y kyuodant ac y gwnant lawer o laduaeu yn daear gwyr eurey yr duw. Yr wythuet heul yr wythuet genedyl vyd. ac y vegys yn digenedylu y byd rufein. ar gwraged beichawl a udant yn eu trallodeu a doluryeu. ac a dywedant. a debygy di a esgorwn ni. Y nawuet heul y nawuet lin vyd. ac y kyuodant gwyr rufein yn ormes ar lawer.

VIII.—Odyna y kyuodant deu vrenhin o syria. ac eu llu ny ellir rif arnaw. moy nac ar dywot y mor. Ac wynt a gynhalyant dinessyd a brenhinaetheu gwyr rufein. hyt ygkacedonia. Yna y tywelltir amylder oe waet. Y petheu hynn oll pony coffawynt y dynassoed ar kenedloed a ofnahant yndunt. ac a wahanant yr dwyrein. A gwedy hynny y kyuodant deu vrenin or eifft. ac a ymladant a phetwar brenhin. ac ae lladant ac eu llu. ac wledychant teir blyned a hwemys. Ac wedy hynny y kyuyt arall. c. y enw rackyuoethawc yn ymlad. yr hwnn a wledycha dec mlyned ar hugeint. ac adeila temyl y duw. ac a eflawna y gyureith. ac a wna wironed yr duw ar y daear. A gwedy y rei hynny y kyuyt brenhin arall yr hwnn a wledycha ychydic o amsseroed. ac wynt a ymladant ac ef. ac ae lladant. Gwedy hwnnw y byd brenhin andon. ac o andon y daw. a. ac o. a. y daw. a. ac o honnaw ynteu. a. ar eil kyntaf. a. avyd gwr ymladgar. a diruawr ryuelwr. Ac or. a. hwnnw y daw. R. ac or. R. hwnnw y daw. l. ac y hwnnw y byd medyant ac un vrenhinyaeth eisseu o ugein.

IX.—Ac gwedy y rei hynny y kyuyt salicus o ffreinc. k. y henw. hwnnw a vyd gwr mawr. a gwar. a chyuoethawc. a thrugarawc. A hwnnw a wna kyuyawnder a gwironed ac aghenogyon. Kymeint vyd rat hwnnw yny wironed. a phan vo yn kerdet y fford ac y gostygyant y gwyd eu blaenwed yny erbyn. ar dwfyr yny erbyn ny wyrhaa. kyffelyb idaw yn amherodraeth rufein kynnoc ef ny bu. ac ny daw rac llaw. Ac gwedy ynteu y daw brenhin. l. y enw. gwedy l. y daw B. ac gwedy B. y daw xxx[a] in. B. enw bop un onadunt. Ac or B. y daw. a. a hwnnw gwr aflonyd vyd. katarnn yn ymlad. a llawer a gerda o vor a thir. ac ny cheiff y elynyon le llaw arnaw. ac efe aa vegys yn deholedic dieithyr y teyrnas. Ae eneit or diwed aa y teyrnas nef ar duw.

X.—Odyna y kyuoyt gwr. V. y enw. ffranc or neill parth. lwmbart or parth arall. a hwnnw a vyd medyant idaw yn erbyn y elynyon. ac a ymladant ac ef. ac yn y dydyeu hynny y daw brenhin. o. y enw. a hwnnw a vyd kyuoethoccaf a chadarnha. ac a wna trugared yr tlodyon. ac a varnn yn iawn. ac o hwnnw y daw. o. arall mwyhaf y allu. ac adantaw ynteu y bydant ymladeu yr cristonogyon ar paganyeit. a llawer o waet a dywelltir. A vij mlyned y wledycha. ac y nef yr aa y eneit. o hwnnw y daw brenhin o. y enw. a hwnnw a beir lladuaeu. a gwr mawr y drwc. a heb ffyd yn gwironed. a thrwy hwnnw y bydant llawer o drycoed. ac gwaet a dihwyllir yn amyl. ac a dan y allu ef y distrywir llawer o eglwysseu. yn y brenhinaetheu llawer o drallodeu a vydant. Ac yno y kyuyt kenedyl yny teyrnas. a elwir capadocia. a theyrnas pampilia a geithiwant. yn amsser hwnnw am nat yntredant drwy drws y dauatty. Hwnnw a wledycha teir blyned. ac gwedy ynteu y daw brenhin. h. y enw. ac yn y dydyeu hynny ymladeu llawer a vydant. ac ar samaria y ryuela. a brenhinaeth pentapolis a gyrcha. Y brenhin hwnnw a hanoed o genedyl y lwmbardyeit. Odyna y kyuyt brenhin. O. y enw. o ffreinc ac a ryuela ar wyr rufein. ac y bydant ryueloed ac ymladeu. a hwnnw a vyd gwr kadarn galluawl. ac ychydic o amsser y gwledycha.

XI.—Odyna y kyuodant gwyr o.....aria. a gwyr creulawn y gyt ac wynt. ac y keithiwant lleoed a elwir tarentus. a hairo. a llawer o dinessed a anrheithant. a gwyr rufein pann vonnon dyuot. ny byd a wrthwyneppo udunt. onyt duw y duwyeu. ac arglwyd yr arglwydi. Ac yna y daw yr eidon. ac y diwreidant persiden. megys nat achupper y dinessyd a wediont. a phan delhont y ymgyfaruot. y gwnant ffos ger llaw y dwyrein. ac y ymladant yn erbyn gwyr rufein. ac y lluneithant tagneued y rygthunt. Ac yno y daw gwr ryuel dyborthyawdyr brenhin groec y dinas. ierapolis. ac y distriw temloed y geuduwyeu. ac yna y doant kylyon mawr a chwilot. ac y bwytant yr holl wyd. a holl ffrwytheu brenhinaetheu capadocie. a atil a yssan. ac o newyn yd hirgystegi. Ac gwedy hynny ny byd. ac y cyuyt brenhin arall. gwr ymladgar. R. y enw. yn wir y gwledycha. ac gwybyd ditheu yn llegwir yd anteilygant yny erbyn llawer or gwyr nessaf. ar rei kyuoethawc.

XII.—Ac yn y dydyeu hynny y bredycha brawt y llall y agheu. ar tat y mab. ar brawt a gyttyaw ae whaer. a llawer o bechodeu yskymun a vyd yn y daear. Yr hen wyr a wnant gyvelogach ar morynyon. ar dryc offeireit gyt ar twylledygyon werydon. Yr escyp drwy y drycweithredoed ny chredan yn iawn. a gordmenedigaeth gwaet a vyd ar y daear. A themleu a lygrir drwy letradawl budyr gyt. a chytyaw y gwyr ar lleill. yny ymdangosso eu gweledigaeth udunt yn waradwyd. Ar dynyon yna gribdeilwyr vydant. a threisswyr yn cassau gwironed. ac yn caru kelwyd. a brawdwyr rufein a symudir os hediw yd anuonir y varnu heb rodi udunt. trannoeth wynt ae haduarnant yr un vrawt yr da. ac ny varnant y iawnder namyn geu a ffalst. ac yn y dydyeu hynny y bydant dynyon cribdeilaw.....ac yn kymryt rodyon dros bop kelwyd. Ac y distrywir kyureith a gwironed. ac y kryn y daear yn ymrauaelon leod. ac ynyssed. a dinessyd. a brenhinaetheu a ossodir o uoduaeu. ac y byd tymhestloed a ball ar y dynyon. ar daear a diffeith drwy y gelynyon. ac ny rymhaa gwacter y duyeu eu didanu.

XIII.—A gwedy hynny y kyuyt brenhin. k. y enw. a phan del. ef a wledycha ennyt. nyt amgen dwy vlyned. ac ymladeu a wnant yny amsser. Ac gwedy ynteu y daw brenhin. a. y enw. ac ef a gyneil y deyrnas drwy yspeit amsser. ac ef a daw y rufein. ac ae keithiwa. ac ny allant rodi y eneit yn llaw y elynyon. ac yn dydyeu y vuched ef a vyd gwr mawr. ac a wna gwironed yr tlodyon. ac a wledycha hir amsser. Ac gwedy ef y kyuyt vrenhin arall. B. y enw. ac ohonaw ynteu y kerdant. xij. B. enw pob un. Ar diwethaf a hennyd o lumbardi. ac a wledycha can mlyned. Gwedy hynny y daw brenhin o ffreinc. B. y enw. yna y byd dechreu doluryeu. y kyuryw ny bu yr dechreu byt. ac yn y dydyeu hynny y bydant ymladeu llawer a thrallodeu. ac gordinenedigaeth gwaet. ac ny byd a wrthwyneppo yr gelynyon. Ac yna heuyt y krynn y daear drwy dinessyd a brenhinaetheu. a llawer o deyrnassoed a gaethiwir. Rufein a diwreidir o tan a chledeu. Rufein a gymerir yn llaw y brenhin hwnnw. a dynyon treisswyr a vyd whannawc a chreulawn. ac yn cassau y tlodyon. ac ygkyuarssagu y rei diargywed. ac yn iachau y rei argywedus. Ac yna y bydant y rei argywedussaf. ac enwiraf. ac arglwydiaetheu yn eu teruyneu a gaethiwir. ac ny byd a wrthwyneppo udunt. neu at eu diwreido oc eu chwant. ac eu dryc dyuyaeth.

XIV.—Ac yna y kyuyt brenhin o groec. constans y enw. a hwnnw a vyd brenhin y groec. ac yn rufein. Hwnnw a vyd mawr y gorffolyaeth. a thec y edrychet. ac echdywynedic oe olwc. a gwedus lun ar y gorff yn adurnyant anrydedus. ae teyrnas deudec mlyned a chant. Yn yr amser hwnnw y bydant goludogyon ar y daear a dyr y ffrwytheu amlet. ac na werthir y messur gwenith mwy no cheinawc. ar messur olew yr keinnawc. Ar brenhin hwnnw a vyd a llythyr gar y vron yn wastat. ac yn yr llythyr yn yscriuenedic. brenhin groec a darestwg idaw pob teyrnas gristonogawl holl dinassoed. ac ynyssoed y paganeit a distrywa. ac eu temloed a diwreida. ar holl paganyeit a dric y gret. ac yn yr holl temloed y werthuawr groc a dyrcheuir. Yna y dechreu ef

rodi ethiopia ar eifft yn dywawl wassannaeth. ac ar ny wedio yr groc kyssegredic o leas cledeu y teruynir. A phan gwplaer cant ac ugein mlyned. yr ydeon a trossir y gret or arglwyd. ae ved ynteu gwynvydedic a vyd gogonedus y gan bawp. Yn y dydyeu hynny y kyuyt y dyethir iuda. a gwlat yr israel yn ffydlonder a bresswyla.

XV.—Yn yr hwnnw amser y kyuyt tywyssawc enwired o lwyth dan. yr hwnn a elwir anticrist. hwnn a vyd mab colledigaeth. a phenn syberwyt. ac athro kyueilorn. kyn lawn o dryc enwired. yr hwnn a drossa y byt. ac a wna arwydon. a bredycheu drwy ffalst dangossedigaetheu. ef a dwyll trwy hudolawl geluydit lawer yn gymeint ac y gweler ef yn anvon y tan or nef. ac y lleihaer y blynydoed megys y missoed. ar missoed megys yr wythnosseu. ar wythnosseu val y dydyeu. ar dydyeu val yr oryeu. Yna y kyuodant o deheu dwyrein kenedloed kyhynet or rei a werthwys alexander nyt amgen. goc a magoc. yna y mae dwy vrenhinaeth ar hugein. riuedy y rei ny wys mwy nor tywawt yn y weilgi. Pan welo brenhin y rufeineit y geilw y lu. ac y ryuela ac wy. ac y llad hyt y teruyn eithaf.

XVI.—A gwedy hynny y daw y gaerusalem. ac yno y gwrthyt goron y teyrnas. a phob brenhinawl abit y dedyf y deyrnas y duw dat. ac yn arglwyd ny iessu grist y vab. Yn y oes ef y deuant y deu egluraf. nyt amgen. hely ac enoc. y venegi bot yn dyuot rac llaw. ac y llad yr anticrist y rei hynny. Ar trydydyd y kyuodant trwy duw. ac yna y byd gouid mawr. y kyuryw na bu na chynt nac gwedy. yr arglwyd a vyrhaa y dydyeu hynny o achaws y detholedigyon. A mihagel a lad yr anticrist ymynyd oliuet. gwedy racvenegy o sibilla y petheu hynn. a llawer o betheu ereill a deloynt rac llaw. Ac ymha arwydon y duw daw y varnu. A sibilla a dywot o dewindabaeth. arwyd y varnn a wlych y daear o chwys. O nef y daw brenhin rac llaw drwy oessoed yny gnawt y varnu y byt. Odyna ffydlawn ac anffydlawn a welant duw goruchel y gyt a seint yr oes yny teruyn hwnnw.

XVII.—Ac yna y deuant yr eneiteu yn eu corfforoed

yr varnn. Yna y bydant drein amyl yny daear anywyll-edic. ac y bwrw y bedeu y vyny a vo yndunt. ac y llysc tan y daear ar awyr ar weilgi. ac y tyrr pyrth y twll uffernn. ac y rodir yr eneiteu da ryd oleuat. ac y rei drwc fflam tragywydawl ac eu llysc. Ac yna yd adef pawb y dirgeledigyon pechodeu. Duw a ardengys keternyt goleuat. yna y byd kwynvan. a chrynn danned. yna y twylla yr heul. ac y drycheuir geuri yn y syr. ac y try y nef. ac y palla goleurwyd y lleuat. Yna y gostygir y lleoed uchel. ac y drycheuir y glynnyeu. ny byd nac uchel nac issel ar y daear ny wneler yn gyn wastatet. Yna y gorffwyssant pob peth. ac y palla yr daear yn torredic. Ac yna y llysc tan yr auonyd ar ffynhonneu. ac yna y daw llef or nef. corn or goruchel-der praff y odwrd. ac y byd trist y rei truein yn kwy-naw eu pechawt ac eu hamryvaelyon lauuryeu. Ac yna y dengys y daear uffernawl defnyd. Ac yggwyd ydan-sodir pob peth ac y bwrir. ac yna y dygwyd tan brwm-stanawl or nef a dwfyr or un defnyd. Ac ar hyn y teruyna prophwydolyaeth sibilla gyt ac breudwyt.

BREUDDWYT PAWL EBOSTOL.

I.—Dyw Sul dydd detholedig yw. yn yr hwnn y caff-ant yn y dydd hwnnw yr eneidieu. a vont yn y poeneu. orffwys yn ddiboen drwy lewenydd. A gwybyddet pawb pann yw y Bawl ebostol. ag i vihagel yr Archan-gel y dangosses Duw udunt uffern. Ag yna Pawl a welas gyr bron pyrth uffern dderi tanllyt. ag wrth y keingkeu pechadurieit ygkroc. rei onadunt gyr blew y penneu. ereill gyr y dwylaw. ereill gyr y bruanteu. ereill gyr y tavodeu. ag ereill gyr y breicheu. Ac yna y gwelas Pawl yn lle arall ffwrn yn llosgi. a seith fflam amliw yn kyfodi o honei. a llawer yn y poeni ynddi. Ag ygkylch y ffwrnn yd oeddynt seith pla. cyntaf oedd eiry. ar eil oedd tan. ar trydydd oed Ia. pedwerydd oedd waet.

pymhet oedd seirff. chwechet oedd mellt. seithvet derewant. Ag yr ffwrn honno yd anvonir eneidieu pechaduryeit. ny wnelont eu penyt yn y byt hwnn. rei o honunt yn wylaw. ereill yn udaw. ereill yn cwynaw. ereill yn keissaw y hangheu ag nys keffynt. kanny bydd marw eneit yn dragywyddawl. Wrth hynny lle ofuynawg yw uffern. yn y lle y mae tristwch heb lewenydd. a dolur tragywyddawl. ag amylder o ddagrau. a chwynnyan callon. ag oervel mawr. drwy losgedigaeth eneideu. Yno y mae rot o dan. a mil o yrdd arnei a diefuyl ac try unweith beunydd. ag ar bob gweith y llosgit mil o eneidieu.

II.—Odyna y gwelas Pawl avon aruthyr. yn llawn o bryvet kythreulig. megys pyscawt yn y mor. yn llyngku eneideu pechaduryeit megys bleiddeu yn llygku deveit. Ag ar yr avon honno yd oedd bont. yd aei yr eneideu kyfuyawn iddi yn ddidramgwydd. ag eneideu y pechaduryeit a ddygwyddynt ynddi. Llawer yssydd o bresswylvaeu drwg yn uffern. megys y dywedir yn yr evengyl. Rwymwch wynt yn ffagleu oe llosgi. yno y poenir kyffelyb gyt a chyffelyb. godinebus. y godinebus treiswyr gyt a threiswragedd. enwir gyt a enwiryonn a phawb a gerddei y bont honno herwydd y gobrynei. Ac yno y gwelas Pawl llawer o eneideu ympoen. rei o honunt hyt y glinnyeu. ereill hyt y bogel. ereill hyt y gwefussau. ereill hyt y haeleu. ereill hyt ygwarthaf y penneu.

III.—Yna yd wylawdd Pawl. ac y gofynawd yr angel pwy oeddunt y rei hynny. Heb angel yna. y rei a wely di hyt y glinneu a oganant ereill. pan elont yr eglwysseu. a rhai a wely di hyt y bogel a wnaethant pechawt godinebus. ag nys penytyassant hyt angheu. E rei a wely di hyt y gwefusseu a oganassant yn eglwysseu heb warandaw geireu Duw. a rei a wely di hyt y hayleu a lawenassant o gwympeu y kymodogyon. Odyna ef a welei lle ofynawc yn gyfulawn o wyr a gwragedd yn knoi y tavodeu. Llyma heb angel wrth Bawl yr ockyrwyr a wnaethant usur ag ockyr. ag ae kessasant. ag ny buont trugarawg wrth y gweineint. ag wrth

hynny y byddant wy yn y poen hwnn hyt ddyddbrawt. Odyna Pawl a welas lle arall o bob ryw boen ynddaw. ag yno yd oeddynt morwynnyon duon pyglyd a gwiscoedd duon pyglyt amdanunt. a dreigeu tanllyt. a seirff a nadredd gwenwynig yn dorcheu am y mynygleu. a naw kythreul ysgithrawg a chyrnn tanllyd arnunt yn y harheilaw. ag yn y ag agkreiffyaw. ac yn dywedut wrthunt. Adnabyddwch chwi vab Duw byw. y gwr a brynawdd y byd. oe werthvawr waet. a gofyn a oruc Pawl yna yr Angel. pwy oeddynt. Llyma heb ef y neb ny chedwis y diweirdeb. ag a bechasant wrth y karant. ag a torrassant y priodassau. ag a laddassant y plant ag ae byrryassant yn vwyt yr pryfet. neu mywn dwfuyr oe boddi. neu ygkyfuyrgoll arall. ag ni wnaethant y penyt cynn angheu.

IV.—Odyna ef a welei gwyr a gwragedd y mywn tan a ja. ar tan yn llosgi y neill hanner uddunt. ar oervel yn y credu or tu arall. ag yn y kryfuachu. Llyma. heb yr Angel. y neb a argyweddawdd yr ymddifeit ar gwragedd gweddwon. Odyna ef a welei yn lle arall hen wr yn cryni rwg pedwar kythreul. ag yna ynteu yn wylaw. ag yn udaw. a Phawl a ovynnawd pwy oedd hwnnw. Escob gwallus. heb yr Angel. yw ny chedwis kyfreitheu Duw. ac ny bu divar o eir na gweithret na meddwl namyn kebydd twyllwr a chamryvygus. ag am hynny y bydd arnaw ynteu anneirif o boeneu hyt ddydd brawt.

V.—Ag yna y dywat Pawl. Och. Och. Och. gwae wynt y pechaduryeit y geni. Ag yna y dywat yr Angel wrth Bawl. paham yd ochi di Pawl. ny weleist etto nemawr o boeneu uffernn. ac yna dangos pydew a oruc iddaw. a seith inseil arnaw. Saf o bell. heb yr Angel. kanny elli ddioddef derewant y pydew hwnn. a phan agoret geneu y pydew. ef a gyfodes derewant o honaw. val y tybygei Bawl. y vot yn waeth na holl boeneu uffern. Pwy bynnag. heb yr Angel. a ddygywydd yn y pydew hwnn. ny bydd cof ef byth gyr bronn Duw. y rei hynny. heb yr Angel. ny chredassant y grist. y gwr a ddioddefawt angheu yr pobyl y byd. ag ny chredas-

sant kymryt o honaw gnawd dyn. nae eni o veir wyry. ag ny chymerassant vedydd yn enw Duw. ag ny thalassant ddegemheu yr eglwysseu. ag a tremygassant y kyfnesseifieit. ag ny chymerassant gymmun o gorff Crist. nae waed.

VI.—Odyna y gwelas Pawl gwyr a gwragedd yn noethon. a phryvet a nadredd yn eu bwytta. a hynny pob un ar warthaf y gilydd. megys deveit y mywn phalt. a chyndewed oedd y lle yd oeddynt ynddaw ag or nef hyt llawr. ag ef a glywei cwynvan a griddvan ag wylovein. megys taran yn yr awyr. Ag edrych a oruc Pawl o bell y wrthaw. ag ef a welei eneit pechadur y rwym gann seith gythreul. wedyr ddwyn yr awr honno or corff. ag ynteu yn gweiddi. ag yn ydaw. ac engylyon nef yn llevein. ac yn dywedut. Och. och. eneit truan. pa beth a wnaethosti. Hyeu meddeu un or diefyl. llyma yr eneit a tremygawdd gorchymynneu Duw ac gyvreitheu. ag yna darllein chartyr. ae pechodeu ae weithredoedd drwg yn yscrivennedig ynddi. ag yn y varnu yghyfuyrgoll. ar dievyl yn y gymryt ag yn y anvon yr tywyllwch eithaf yn y lle ydoedd wylyaw. a chrynnu dannedd. a thristwch heb lewenydd. Ac yna y dywat yr Angel. cret ti Bawl. pannyt val y gwnel dyn yn y byd yma y keiff ef rac llaw.

VII.—Odyna y gwelei ef engylyon yn dwyn eneit mynach gwynn oe gorff. ag yn y anvon yr nef. ag yna klywei Pawl llef miloviloedd o engylyon yn llawenhau wrthaw. ag yn dywedut. O eneit dedwyddaf. bydd lawen heddiw. kann gwnaethost ewyllys Duw. ag yna dyrchavel yr eneit gyr bron Duw. y ddarllein y weithredoed da rywnaethoedd. Ag yna y dug Mihangel yr eneit y Baradwys. lle yd oeddynt yr engylyon yn derbynnyeit yr eneideu gwiryon. a gawr o lewenydd a roddassant. val pei vot yr heul ar lloer ar nef ar ddayar yn kyffroi. Ag yna llevein a oruc y pechaduryeit or poeneu. a dywedut. trugarhaa wrthym vihangel Archangel. a thitheu wynvydedig Pawl Ebostol. eiriolwch drossom ar Dduw. canys ni a wddam y mae trwy ych gweddieu chwi y kynnhelir y nef ar ddayar. wylwch chwitheu. a

nynheu a wylwn y gyt a chwi yn y drugarhao Duw wrthych. ag yny roddo Duw noddfa ywch. a llevein a oruc y nifer. a oeddant yn y poeneu. a llevein a oruc Mihangel a Phawl Ebostol. a miloedd o engylyon y gyt ag wynt. yny glywit y llef yn y pedwerydd nef. yn dywedut. Arglwydd grist. trugarhaa wrth veibon y dynyon.

VIII.—Ag yno y gwelas Pawl y nef yn cyffroi. a Duw ar goron ar y benn. ar nifer a oeddynt yn uffern yn gwaeddy. ag yn dywedut. Trugarhaa wrthym. vab Duw byw goruchel. ag yna y klywei Bawl lef yn dywedut wrthunt. Paham na wnaethawch ddim or da. val y gallewch erchi bendith a gorffwys. mi a roddet ar y grog. ag a pwywyt yr hoelon ym dwylaw. ag a roddet gwenwyn ym oe yvet. ag am gwanpwyt ar gwayw. ag a ymroddeis vy hun y angheu. yr ych bywyt chwi. a chwitheu geuawg vuawch. a lladron kebyddyon kynghorvynnus balch. a distryw yr Eglwysseu. ag attal degemeu. a phob amravael ddrwg. heb wneuthur dim da. nag un prut. nag alussen.

IX.—Ag yna y gostyngawdd Mihangel Archangel a Phawl Ebostol. a miloedd o engylyon gyr bron Duw y addolwyn iddaw roddi gorffwys Dyw Sul yr eneideu a oeddynt yn uffern. Mi a roddaf. heb yr Arglwydd Iessu. yr Mihangel ag yr Pawl ebostol. ag yr vyn daioni vy hun. orffwys uddunt o awr nawn Dyw Sadwrn hyt awr prim Dyw llun. ag yna drychavael y ar y penneu a oruc Etyrval dryssawr uffern. a cerebius y gi. a thristau yn vawr. a llawenhau a oruc y niver a oeddunt yn uffern. a dywedut y gyt oll. ni ni a ddywedwn dy vod ti yn vab y Duw byw. kan roddeist ti yni orffwys Ddyw Sul ehun. ag wrth hynny. pwy bynnag a henrydeddo Dduw Sul. ef a vydd gyfrannawg. ag a orffwys gyt ag engylyon nef.

X.—Ag yna y gofynnawd Pawl yr Angel. Py sawl poen y sydd yn uffern. ar angel a ddywat. pet ei pedeir mil. a deugein mil a chanmil yn rifau poeneu uffern. a phedwar tavawt hayarnn ymhen pob un o honunt. ny phereynt yn rifau poeneu uffern. wrth hynny. pwy

bynnag ohonam ni a glywho meint poeneu cristonogion agkredadwy. a meint llewenydd eneideu buchedd dawl kyfyawn. a meint a ddioddefawd Crist yrhom ni. colli y waet yn wiryon. yr cariad ar gristonogyonn. nynheu a ddylyhem haeddu y voddyant ef. val y caffem buchedd tragywyddawl. yn teyrnas gwlat nef. Llyma yr achos y daeth bar Duw yn ych plith. a methyant ar ych llavur. ag ar a veddwch o dda. ag y daw pobl y pagannyeit y ddodi ych cyrff yn achubawl geithiwet. o achos na chedwych Dduw Sul santeidd bendigedig. y amlhaant ych plith kribddeiledigyonn vleiddeu. a chwn kynnddeirawg. wynt ach soddant yn dyfynnder gofut. a minheu a ymhoelaf vy wyneb y wrthych. ac y wrth ych tei. a wnaeth ych dwylaw. Pob kyfuryw ddrwg a wnaethawch yn erbyn vy santeidd Eglwys i. mi ae dialaf. am ach roddaf yn oresgyn alldudyonn. ag ach soddaf. megys y soddes gynt Somr ag Ovir. a lynkwys y ddayar wynt yn vyw am y pechodeu. a phwy bynnag a drammwyho y le amgen yn dydd santeidd Sul. noc ym heglwys i. kannys ty y weddi yw. neu y pererindod seint. neu y ofuwy kleifon. neu y angladd meirw. neu y tangnoveddu rwg digassogyonn. a wnel amgen o weith yny. megys eillyaw gwallt. neu varveu. neu y kneifaw. neu olchi penneu. neu dillat. neu bobi bara. neu weith arall gwaharddedig gann yr Eglwys Catholic. yn dydd arbennig Sul. ny chaffant gann Dduw. yn dydd nag yn nos. ysprydawl vendith. namyn yr emelldith. a hayddasant ysywaeth. a mi a anvonaf yn y tei glevydyeu anorffenedig arnunt ag ar y plant. a mall ar y hannyveileit. a phwybynnag nag a ddadleuho. nag a vrattao. nag a wnel amryssoneu. neu pynkeu angkyfuleus. namyn gweddiaw o ewyllys bucheddawl ym henw i. ag ym heglwys. mi a anvonaf yn y plith amravaelon colledeu yn amlwg hyt pann vethont.

XI.—Gwarandewet yr koll bobyl agkrededin. a gwarandaw ti o genedylyaeth anghyfyawn. at yr hwnn ni mynhy gredu iddaw. bychan yw dy dyddyeu. a pheunyd y mae dy dyddyeu athiwedd yn nessau. a minheu wyf pwyllig wrth pechaduryeit dayarawl y edrych a

ymhoelant y wir benyt. ag edivarwch. a chyffes lan. Gwarandawet holl pobloed y pressent na roddant ehofyndra y tyghu cam lyein yr vygharyat i. nag y ammhercliu eglwysseu. na gwneuthur lledrad yn dydd santeidd Sul. Achaws y dydd hwnnw y kyvodes yr Arglwydd o veirw yn vyw. ag yd ysgynnawdd ar nefoedd. ag y mae yn eistedd ar ddeheulaw Duw dad hollgyvoethawg. ag oddyno y daw y varnu ar vyw ag ar veirw. ag yn chwech nyheu y gwnaeth Duw nef a dayar ag y sydd ynddunt yn hollawl o greaduryeit. y rei a welir. a rei ny welir. ag yn y seithvet dydd y gorffwyssawdd oe holl weithredoedd. Ag velle y mynhaf y chwitheu orffwys o weithredoedd bydawl. pawb rydd a chaeth. a chadw Dyw Sul o brytnawn Dyw Sadwrn hyt pann gyfuotto yr heul Dyw llun. neu vinheu ach ymelldigaf ger bronn vyn tat yssydd yn y nef. Ag ny wledychwch y gyt a mi. nag y gyt am angylyon yn teyrnas goruchelder nef. ag onny chedwch gywirdeb tu ag at ych alldrawon. a chadw Dyw Sul yn gyfnodedig ddilavur. mi anvonaf tymhestloedd arnawch. ag ar ych llauur hyt pann periclont. ag na chaffoch ymborth diofuut. dygwch ych degemeu yn gywir ym heglwys i trwy ewyllys bucheddawl.

XII.—A phwy bynnag nys dycco y ddegwm yn gywir or da a venthyccyawdd Duw iddaw. Ef a geiff bar Duw ar y gorff ae eneit. ag ny wyl buchedd tragywyddawl. yn y lle y mae yn gobeithaw y welet. namyn newyn a vydd arnunt. canys pobyl agkredadwy ynt. yn defnyddyaw barnneu uffernawl uddunt. a minheu nys maddeuaf uddunt yn yr oessoedd. ony chadwant vy gorchymynneu i. Pwybynnag a gattwo Ddydd Sul santeidd mi a agoraf uddunt ffenestri nefoedd. ag a amlhaa pob da uddunt o lavur y dwylaw. ag a hwyhaaf y blynyddoedd yn y byt hwn yma trwy yechyt a llewenydd dayarawl. ag ny bydd trabluddyeu gofualus yn y berin. a mi a vyddaf gannorthwywr uddunt. ag wynt a vyddant lawuaeth y mynheu. A gwybyddwch y mae vi y ssydd yawn Arglwydd. ac nat Arglwydd namyn mi.

canys mi a ddileaf pob drwg a goflieileint y wrthych. ony bydd offeirat ny thraetho yr Ebostol honn ym pobyl i. ae mywn tref ae mywn eglwys ae mywn dinas. vy mar a ddysgynn arnaw tragywyddawl. Traethont yr bobyl val y crettont yn Dyw Sul arbennig. ag y gallont haeddu trugaredd nefawl. canys Duw chun a anvones yr yscrivennedig rybudd hwnnw yr pechaduryeit. hyt ar allawr eglwys Peder a Phawl yn Rufein. oe rybuddyaw am weith sulyeu ag wyleu.

PWYLL Y PADER: VAL Y TRAETHAWDD HU SANT.

I.—Llyma Pwyll y Pader ae ddyall val y dyweit Hu Sant. Hu Sant o Seint Victor ymparis a ddyweit o weddi y pader val hyn. gan ymddiret y gallwn weddiaw val meibon y tad. yr rei y dysgwys ef weddiaw val hyn uddunt. Pater noster qui es in celis. Sef yw pwyll hynny. yn tad ni. yr hwnn y sydd yn y nefoedd. Seith arch yssydd yn y Pader. megys y dywetpwyt uchod. yn y obrynhom nynheu. cafiel trwy y rei hynny seith ddonyeu yr yspryd glan. a thrwy y seith ddonyeu hynny. seith nerthoed yr eneit. val y gallom nynheu. trwy y seith nerthoed hynny yn rydd mynet y wrth y seith pechawt marwawl. a dyvot ar y seith gwynnvydedigrwydd. Seith ryw pechawt marwawl yssydd. y rei y maent achos a defnyd yr holl pechodeu ereill oll. Sef ynt y seith hynny. gogoleit bawb racddunt. nyt amgen. Syberwyt. Kynghorveint. Irllonedd. Tristit bydawl. neu lesgedd gwneuthur da. neu warandaw da. neu ddyscu.

II.—Pymhet pechawt marwawl yw chwant. a chebyddyaeth. Whechet yw glythineb a meddawt. Seithvet yw godineb. y rhei a yspeilant ddyn o garyat Duw. a holl nerthoedd Duw. ag o ddonnyeu yr yspryd

glan. Y pedwaredd o honunt a boena yr yspeiledig. Y pymhet a vwrw yr yspeiledig yn grwydrat. Y chwechet a dwyll y crwydrat gwrtholedig. Seithvet a sathra. ac a ddielwha y twylledig. Syberwyt a ddwg Dduw y gann ddyn. Kynghorveint a ddwg y gyfnessaf y gantaw. Irllonedd a ddwg ddyn racddaw ehun. canys amlwg yw. na medd irllawn arnaw ehun. Yr yspeiledig o bob da a yspeilir. val y dywetpwyt uchot. Kanny cheiff ef lewenydd ynddaw ehun. nag yn Duw. nag yn y gyfnessaf. Trwy dristit y poenir ef heb ddim llewenydd. Y nessaf y hwnnw y daw chwant. yr hwnn a vwrw y poenedig y geissaw llewenydd yn y petheu bydawl. kann colles ysprydawl lewenydd. a oedd yn y gallon. canys annyanawl yw yr eneit na ddigawn vot heb ryw lewenydd. ae yn y byd hwnn. ae rac llaw.

III.—Yn nessaf y hynny a daw glythineb. yr hwnn a lusc. ag a lynn y bryt chwannog. achubedig. yn y petheu trangkedig oddieithyr. hyt ar ormod bwyt a diawt. Yn ol hwnnw yn ddiwaethaf oll y daw godineb. yr hwnn a gaethiwa. ag a estwng ymwylledig y gaethiwet pechawt. Wrth hynny trwy syberwyt y hwydda y gallon. trwy gynghorveint y gwylhwa. trwy irllonedd y tyrr. trwy tristit y briwir. trwy gebyddyaeth y gwesgerir. trwy lythineb y buttreir ag gwlychir. trwy odineb y sethrir. megys yn llwch hyt yr eigawn. Y weddi gyntaf or pader a ddodir yn erbynn syberwyt pann ddywetter. Sanctificetur nomen tuum. Sef yw pwyll hynny. kadarnnhaer dy enw ti Arglwydd. val y bych tad ti yni. a nynheu yn veibon y titheu. val y bo arnam dy ofuyn di. ath garyat. ath enrydedd. yny ymhoelom ni attat ti trwy ufuylldawt. megys yd ymadawssam ath ti trwy syberwyt. Yn y wedd honn y roddir dawn yspryd ofuyn y ddyn. trwy yr yspryt hwnnw y dywedir ar ufylldawt. yn y gaffo yr ufudd teyrnas gwlat nef trwy ufuyddawt. yr hwnn a golles y syberw trwy syberwyt. megys dyweit Crist yn yr evengyl. Gwynn y byt yr henghennogyon ufydd. canys wynteu bieu teyrnas gwlat nef.

IV.—Yr eil weddi vydd yn erbyn kynghorveint. nyt amgen. Adveniat regnum tuum. Sef yw hynny. Doet dy teyrnas ti arnam ni. megys y mae yn y nef. yn y ddayar. Pwy bynnag a archo velle. cas vydd gantaw kynghorveint. yr honn weddi y rhoddir yspryt gwaredogrwydd. yr hwnn a ardymhera callon parth ag ar buchedd dda. yny ddel ar veddyant dayar y rei byw. ag yna y damuna y gwar digynhennus ddyvot pawb y gyt ag ef. Y drydedd weddi or pader y fydd yn erillonedd pan ddyweiter. Fiat voluntas tua. sicut in cælo. et in terra. sef yw pwyll hynny. Bit arnam dywyllys di. megys y mae yn y nef. yn y ddayar. Y neb a eirch velle. ny mynn gynhennu na chyffroi ar ddrwg yn y gallon. namyn dangos bot iddaw ef pob peth. a ragho y vodd ag ewyllys Duw. Yr weddi honn y roddir yspryt gwybot. yn y ddel y ddyscu y gallon. ag y adnabod y doluryau. drwy y mae yn y addef. ag yna annoc y pechawt. A phybeth bynnag a garho o dda. y mae o drugaredd Dduw iddaw. wrth hynny trwy edivarwch. irllonedd a heddychir. ag a eddewir ar wir llewenyd a diddanwch. wrth hynny y dyweit Krist yn yr evengyl. Gwynn y byt y rhai a gwynant ag a ddoluryant yma. canys wyntwy o hynny a ddiddenir rhag llaw.

V.—Y pedwaredd weddi y sydd yn tristit. Sef yw y weddy honno. Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. sef yw pwyll hynny. Dyro ti yn bara beunyddyawl. sef yw y tristit hwnnw blinder bryt gyt ag afulewenydd callon ag eneit. a hynny a vydd pan vo bryt ag eneit yn chwerw heb hwenychu da tragywyddawl. Yna y mae reit yr eneit claf waret ae gywiraw o vywn. wrth hynny y rydd Duw yr yspryd kadernid hwnnw a ddrychavo yr eneit yn y vo kyfuach y ddamunho porth tragywyddawl. yr yspryd kadernyt hwnnw a ennynn callon dyn y chwennychu y wironedd. wrth hynny y dyweit Krist yn yr evengyl. Gwynn y byd y rhai a vydd sychet a newyn arnunt o ddamunhaw y wironedd. canys y rei hynny a gaffant elehwyl y cyflawnder o bob melyster nefawl. a hynny yn tragywyddawl.

VI.—Pymhet weddy sydd ynerbyn chwant a chybyddyaeth. sef yw hynny. Dimitte nobis debita nostra. sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. sef yw ystyr y geireu hynny. Maddeu di Arglwydd yn pechodeu yni a wnaetham yth erbyn. megys y maddeuwn nynheu y ereill oth drugaredd ditheu. yr hwnn a wnaethant yn herbyn nynheu. ag yr weddy honn y roddir rat ag yspryt. Kynghor yr hwnn a ddysc yni trugarhau wrth ereill yny obrwyhom. ag y gobrynnhom nynheu caffel trugaredd y gann Dduw. ag herwydd hynny y dyweit Iessu Grist yn yr evengyl. Gwynn eu byt y rei trugarawc. canys wyntwy elchwyl a gaffant trugaredd.

VII.—Y chwechet weddy y sydd yn erbyn glythineb. or honn y dywedir. Et ne nos inducas in temtationem. sef yw pwyll y geireu hynny. Na ddwg ti ni ymprovedigaeth. sef yw hynny. Nat ti yn gellyon trwy gytsynnedigaeth diddanwch pechawt marwawl. Yr weddy honno y roddir rat yspryt a dyall. yn y vo y bwyt a gadarnhaoyr eneit. sef yw hwnnw ymmadrawdd Duw. yn gwahawdd y chwant oddieithyr. ag velle ni ddigawn eissewedig gnawd gorvot ar ddyn. Wrth hynny Iessu Grist ehun a wrthebwys yr kythreul. pan welas bot newyn ar Grist. gwedy yr anprydyaw o honaw deugeinos. a deugein pryt. yr hwnn a annoges iddaw torri y newyn y gorff. gan wneuthur bara or mein. ag yna y dyweit Iessu. nyt ymara ehun. heb Duw. y mae buchedd dyn. yn y dangossei ef yn amlwg. pryt pann porthir eneit dyn or bara or mein. Sef yw hynny. rat a melyster a charyat. a phan gaho yr eneit chweith ar y bara hwnnw. bychan y prydera erbyn yr amser a vydd rac llaw. wrth hynny yn erbyn glythineb y mae dyall ag yspryd. yr hwn a wna llygat yr eneit yn gyngraffet ac yn gynnoleuhet. ag yn gynlannet. megys y ganer or yspryd ddeall. a gleindyt callon. yr hwnn a obryn gwelet Duw. megys y dywedir yn yr evengyl. Gwynn y byd y rhai glan y callonneu. canys y rhai hynny rac wyneb a welant Dduw.

VIII.—Seithvet weddy a ddodir yn erbyn godineb. sef Libera nos a malo. sef yw pwyll hynny. Ryddha di

ni Arglwydd y gann ddrwg. Doeth synnhwyrawl ywr neb a eirch ryddit. yr hwnn y roddir rat. ag yspryt bydawl. y doeth hwnn a roddir pann gynnull o bryt ehun yn hollawl o vlas ysprydawl velyster. trwy damunet pethau nefawl. ag velle ni wasgerir. ag ny wneir dyn rydd trwy ewyllys a damunet y gnawd vyth. wrth hynny yn erbyn diddanwch oddieithyr y roddir diddanwch ysprydawl o vywn yr eneit. ag yn y veint vwyhaf y dechreuho ysprydawl vryt caffel blas ar wybot iddi ehun. yn y veint honno y tremycca knawdawl velyster. ag velle pan vo bryt dyn yn tangnoveddus. ac na chwennycho ddim bydawl oddieithyr. Ag velle yspryt doethineb a gychwyn yn y gallon. y ardymheru y chwant oddieithyr. ag y gyweiraw tangnovedd ynddi ehun. yn y gynnullher y meddwl ar bryt ar lewenyd ysprydawl. mywn y gallon. A herwydd hynny y dywedir yn yr evengyl. Gwynn eu byt y rei tangnoveddus yn eu callonneu. canys y rei hynny rag wyneb a gerir yn teyrnas nef rac bron Grist Arglwydd. lle y mae llewenyd tragywyddawl. heb trangc a heb orffen. Amen.

RINWEDDEU GWRANDO OFFEREN.

Pump rinwedd offeren sul ynt y rei hynn. cyntaf o honunt yw bod yn hwy dy hoedyl. ar vod pob offeren vyth a warandewych. Eil yw maddeu dy vwyt amryt or sul y gilydd. Trydydd yw maddeu dy van pechodeu or sul y gilydd. Pedwerydd yw. a gerddych y gyrchu offeren Sul. bot yn gystal itt. a phei as roddut o dref dy tat yn dirdawn y Dduw. Pymhet yw. ot a dyn yr Purdan. gorffwys a geiff. yn gyhyt a phob offeren a warandawo.

RINWEDDEU GWELET CORFF CRIST.

Rinweddeu gwelet corff Crist yw rei hynn. Pann ganer offeren. maddeu it dy vwyt amryt y dydd y gwelych. dy ymadroddyon diffrwyth ny choffeir it. Annudoneu anwybot nyth geryddir o honunt. ny ddaw angheu deissyvyt yt y dydd hwnnw. or byddy varw y gwelych breint kymmunawl a vydd arnat y dydd hwnnw. a hynny o achos kymryt y bara offeren. Tra werendewych offeren Sul. ny hennhey kyhyt a hynny. Pob cam a gerddych y gyrchu dy offeren Sul. angel ae kyfurif ytt. ag am bop cam. gobrwy a geffy. Ny thrig drwg yspryt y gyt a thi. y tra vych yn kyrchu offeren Sul. Oth o gyfuarch dy ssul. ath ovynnhaf ar dy wul. py wnaf am offeren Sul. Offeren Sul os keed trwy ffydd a chret a chrevydd. gwynn y vyd dy gyweithudd. Oth o gyfuarch o ddifuri. ath ovynnhaf trwy deithi. pwy wnaf o byddaf hebddi. O byddi hebddi. heb lavur arnat. heb anghen. hyt yr wythnos. na chwardd wen.

RHYBUDD GABRIEL ANGEL.

AT VEIR YW HWNN PAN DDYSGYNNAWD IESSU GRIST YN Y BRU HI.

Ef a anvonet gabriel angel y gann Duw y ddinas o Alilea. yr hwnn a oedd y enw nazaredd at wyry. briawt y wr yr hwnn a oedd y enw Joseph o lwyth Dafydd. Sef yw hynny o tylwyth Davydd. ag enw y vorwyn oed Veir. a mynet y mywn a oruc yr Angel attei. a dywedut. Henpych gwell gyfulawn o rat. y mae yr Arglwydd y gyt a thi. Bendigedig wyt ti yn y gwragedd. Mal y kigleu hi. hitheu a gynhyrvawdd yn y

ymadrawdd ef. ag a veddylyawdd pa ryw annerch oedd honno. Ar angel a ddywat wrthi. Nag ovna di veir ti a gevaist rat y gann Dduw. a llyma yd aruolly ti yth vru vab. athi a elwy y enw Iessu.yr hwnn a vydd mawr. a mab y goruchaf y gelwir. ag ef a rydd iddaw Arglwydd Dduw eisteddva Davydd y dat. ag a wledycha yn ty Iago tragywyddawl. ac ny bydd diwedd ar y teyrnas ef. A dywedut a oruc Meir wrth yr Angel. Py vodd y bydd hynny. kanny chytssynnaf a chyt gwr. Ar Angel a ddywat yn atteb iddi. Yr yspryd glan oddyarnati a ddaw ynot. a grym y goruchaf a vydd gyscawt ag amddiffyn yti rac pob pechawt. ar sant a enir o honat ti a elwir Mab Duw. A llyma Elizabeth dy gares ti. hi a aruolles mab yn y heneint. a hwnn yw y chwechet mis yr honn a elwir anvab. canys pob ryw beth or a allo bot yn eir gwir a ddigawn Duw. A dywedut a oruc Meir wrth yr Angel. Llyma law vorwyn yr Arglwydd. byd y mi herwydd dy eir di. Amen.

LLYMA EVENGYL IEUAN EBOSTOL.

I.—Llyma synnwyr evengil Ieuan ebostol. herwydd y dyall ar synnwyr a roddes Duw yr neb ae troes o Ladin yghymraec. A gwybyddet pawb oc ae darlleo pann yw geireu yr evengyl ynt. y rei y mae y llunyeu y danunt. ar geireu ereill heb linnyeu. geiricu y neb ae troes yghymraec y synnhwyraw ag y amlyccau yr evengyl. *In principio erat verbum.* yn y dechreu yd oedd y geir. sef oedd hynny. yn y tad yd oedd y mab. canys geir Duw oedd y vab. ar geir a oedd gyt a Duw. ag wrth hynny y dylywn ni wybot nat un personn y tat ar mab.

II.—A Duw oedd y geir. canys y geir yssydd vab. ar mab yssydd Dduw. a hwnnw oedd yn y dechreu y gyt a Duw. canys gogyvoet yw y mab ar tat. A thrwy y geir hwnnw y gwnaethpwyt pob peth. a hebddaw ef ny wnaethpwyt dim. canny bu wneuthuryat amgen ar y byt. eithyr dywedut o Dduw. pann ddywat y eir. ag yn

y eir. sef yw hynny pann anet y mab. Bit pob peth yn yr amser hwnn ar amser. A val y dywat ag y gorchymynnawdd. velle y bu. Ag ny bydd dim onnyt a ddywat ef ar y eir y byddei. ag eissoes ny ddywat Duw. ag nys gorchymynnawdd vot pechawt. ag achos hynny arwydd yw nat dim pechawt. eithyr camwedd ag eisseu kyfuyawnder.

III.—Ar hynn a wnaethpwyt ynddaw ef bywyt oedd. sef yw hynny. kyffelybrwydd a dechreu pob peth. megys y mae yn Duw bywyt yw. canys pob peth ac yssydd yn Duw bywyt yw. a Duw yw. Ar bywyt hwnnw yssydd leufer yr dynyon. ag nyt lleuver yr annyveilyeit heb ddyall. heb synnhwyreu gantunt. namyn lleuver ysprydawl yw a oleuhaa eneideu dynyon. Ar lleuver a lewyrcha ymplith y pechaduryeit. canys pechawt yssydd tywyllwch. Nys amgyffredawdd ef. sef yw hynny pechaduryeit nys erbynassant ef. ag nys adnabuant ef. megys deillonn yn eistedd ygoleuat yr heul heb y gwelet. ag achos dyvot y goleuat hwnnw ygknawt dyn. a phreswylaw megys heul mywn wybren. neu oleuat mywn llugorn.

IV.—Wrth hynny yd anvonet dyn y gann Dduw. ae enw Ieuan. Ieuan oedd hwnnw vedyddwr a anet yn erbyn annyan o ddeu hen ddyn. ag a orucpwyt yn sant ymru y vam. Hwnnw anvonet yn righill o vlaen mab Duw y rybuddyaw pawb. ag y vaneg y doey. Nyt oleuat oedd ef. namyn ef a anvonet yn tyst y roddi tystyolaeth or goleuat. megys y crettei pawb y drwyddaw ef. sef yw trwy y tystyolaeth ef. Yd oedd ef hagen wir oleuat y oleuhau pob dyn or byd. canys oe bleit ef ydeith y oleuhau pob dyn or byt. ag eissoes llawer a gayant y llygeit yn erbyn y goleuat hwnnw. ag ny vynnant y welet.

V.—Yn y byt yd oedd lleuver. sef yw hynny mab Duw. a thrwyddaw ef y gwnaethpwyt y byt. trwy vab Duw. ag eissoes nyt adnabu y byd ef. sef yw hynny nyt adnabu dynyon bydawl a oeddynt pechaduryeit y byd. Oe briawd y deuth. sef yw hynny o wlat yr Israel oedd megys gwlat briawt iddaw. a thref tat wahan-

redawl yna. cany chredei neb yn Duw yna onnyt wynt.

VI.—Ae eiddaw nys aruollassant. ag nys kymerassant megys yn Dduw ae Harglwydd. Pwybynnag hagen ae kymerth ef. ef a roddes udunt allu a meddyant oe bot yn veibon y Dduw. Ag ny ddichawn neb dwyn y arnaw y vreint. onnys mynn ehun. nyt y rei anner o waedeu o gyt gwr a gwreic. sef yw hynny. y rei ny anner o bechodeu. nag o ewyllys y knawt. namyn y rei anner o Dduw. canys y neb a aner o Dduw. a aner o rat yr yspryt glan. a rei a aner o weithret gwr a gwreic a ennyn o weithret knawdawl. A chynn y vot yn vab y Dduw. reit yw iddaw y ddadeni trwy ddwfyr y bedydd. a rat yr yspryt glan.

VII.—Ar geir a wnaethpwyt yn gnawt. sef yw hynny. Duw a wnaethpwyt yn ddyn. ag a presswylawdd ynom ni. sef yw hynny yn plith ni. a ni a welsam y ogonyant ef. yr honn ny allei neb y gwelet. onny bei wiscaw o honaw ef gnawt dyn. ae ogonyant ef megys gogonyant un mab Duw. a anet o Dduw kyfulawn o rat a gwironedd. Canys y ddynyolyaeth ef ae eneit a roddet yr holl roddeu. ar holl wybodeu. yr hwnn ny roddet y neb eithyr iddaw ehun. a hynny yn hollawl.

VIII.—Dangos py wedd y dyellir y tat. ar mab. ar yspryt glan un Duw. Kynn bo perffeithach Duw no chreadur or byt. a hynny o ffyrdd heb rif arnunt. eissoes ny allwn ni na dyall y perffeithrwydd ef. nae dywedut ar yn tavawt. onnyt trwy kyffelybrwydd y petheu a welwn. ag a ddeallwn yn y creaduryeit. ag yn enwedig yn dyn a wnaethpwyt ar ddelw Duw. Yny eneit dyn y mae cof a deall neu veddwl ag ewyllys. a chynn bwynt wy yn un eneit. amgen beth yw bob un o honunt ae gilydd. a phob un o honunt wy sydd yn y gilydd. canys cof sydd gof gantaw pob un or tri. ar meddwl a ddyall pob un or tri. ar ewyllys a vyn ag a gar pob un or tri.

IX.—Or cof weithonn y genir meddwl. ar meddwl hwnnw geir yw. a ffurvir ag a lunir ygkallon dyn. a

chyt a hynny or cof ar meddwl y daw yr ewyllys. velle yn Duw hollgyvoethawg o achos y vot yn yspryt dyallus dylyedus y mae tri pheth val kyffelyb yr tri vry. eithyr y bot yn perffeithach. ag yn ddiveiach. sef ynt y tri pheth hynny. y tat. ar mab. ar yspryt glan. Y tad yssydd megys cof. canys val y mae y cof yn dechreu y meddwl ar ewyllys. ac cof y daw yna y meddwl neu eir. ag o honunt wynteu y daw ewyllys megys yspryt. ag velle y tad Duw yssydd dechreu yr mab. canys or y ganet mab Duw. megys y genir geir or cof. ag wrth hynny. mab Duw geir y tad yw. a geir y gelwir.

X.—Ag or tad ar mab y deuth caryat. ag unnolyaeth rwng y tat ar mab. A hwnnw yr yspryt glan. ar tri hynny sydd ogymeint a gogystal. ag un vonedd. ag un dyall ag un gallu. canys y tri hynny y sydd un Duw diwahan. ar tri y ssyd ogyvoet. a phob un ohonunt wy y ssydd yn y gilydd. kanny bu y tad eiroet heb vab iddaw. ag ny bu heb ddywedut geir. Ag eissoes ny ddywat namyn un geir. ag ny bu y tad ar mab eiroet heb garyat ag unnolyaeth y rygtunt. a hwnnw yw yr yspryt glan. Velle y daw or heul paladr yr heul. ag or heul ar paladr y daw gwres. ar tri hynny gogyvoet ynt. eithyr nat ynt un annyan diwahan. val y teir person.

XI.—Velle hevyd y daw nant or ffynnawn. ac or ffynnawn ar nant y daw llyn. ag yr hynny dwfuyr ywr tri diwahan. eithyr nat ynt o gyfuoet. canys kynt y bydd y dwfuyr yn y ffynnawn. ag yn y nant. noc yd a yn llyn. Wrth hynny nyt oes dim yn yr holl pechaduryeit. kyffelyb na thebig o gwbyl yr un Duw ar teir personn. ag eissoes pwybynnag a ddyallo yn amlwg yr hynn a ddywetpwyt. am eneit dyn ag am y creaduryeit ereill. haws yw iddaw welet a chredu py wedd y mae y tad. ar mab. ar yspryt glan yn teir personn dosparthedig. Ag yn un Duw.

Yn y modd hwn y treythir o chwedleu Seith Doethion Rufein. o waith Llewelyn Offeiriad.

I.—Diawchleisyawn a oedd Amherawdyr yn Rufein. a gwedy marw Eua y wreic. a gadu un mab o etiued yddunt. ynteu a ddyvynnawdd attaw seith o ddoethion Rufein. nyt amgen eu henweu. Bantillas. Augustus. Lentillus. Malquidas. Catonias varchawc da. Jesse. Martinus. Ar gwyr hynny gwedy eu dyuot a ovynnassant yr Amherawdyr beth a vynnit ag wynt. a phaham y dyvynnassei hwynt yno. Llymar achaws. heb yr Amherawdyr. un mab yssydd ym. a govyn i chwitheu. att bwy y rhoddaf ef i ddyscu moesseu. a deuodeu. a myvdrwydd. a magyat da iddaw. Y rofu i Dduw. heb y Bantillas. un o ddoethion Ruvein. pei roddut attafi dy mab ar vaeth. mi a ddysgwn iddaw kymeint ag wnn i mi am chwech kedymdeith ympen y seith mlyned.

II.—Ie heb yr Augustus. rodder attafi y mab. ag erbyn y chwech mlynedd. mi a baraf iddaw gwybot kymeint ag a wddam ni yn seith. heb y Cato. herwydd y messureu a gymero y mab oe ethrylithyr. ae dysc herwydd. herwydd hynny yd adawafi y ddyscu ef. Os attafi y roddir ar vaeth. heb y Jesse. mi ai dysgaf yn oreu ag y gallwyf. a gwedy daruot y pob un or chwegwyr addaw dysgu y mab yn oreu ag y gellynt. yna y kavas yr Amherawdyr yn y gyghor roddi y vab ar vaeth attunt ell seith. Ac adeilyat ty a wnaethpwyt uddunt ar lan avon Tyber oddieithyr Rufein yn lle karueid. erdrym. gwastatsych. Ac wynt a ysgrivennassant y seith gelvyddyt yghylch o gylch y ty. ag a dysgassant y mab yn y oedd aeduet y synhwyreu. a chymhenddoeth y barableu. ac arafgall y weithredoedd.

III.—Ac yn yr amser hwnnw yr Amherawdyr a briodes gwreic. a gwedy y dwyn y lys a chysgu genthi. amovyn a wnaeth hi ac un ac arall a oedd etivedd yr Amherawdyr. A diwarnawt y doeth hi y ty gwrach ysgymmun. unllegeidiawc. heb un dant yn y phen. a dywedut wrth y wrâch. yr Duw mae plant yr Amherawdyr. Nit oes iddaw yr un. heb y wrâch. Gwae vinneu. heb hi. y vod ef yn anvab. Yna y truanhaawdd y wrâch wrth yr yscymmun arall. gan ddywedut. nyt reit itti hynny. darogan yw iddaw gaffel plant. ag agatuyd ys o honat ti y keiff. kynys kaffo o arall. ag na vydd trist. un vab yssyd iddaw ar vaeth y gan doethon Rufein. Ag yna y doeth hi ir llys yn llawen orawenus. a dywedut wrth yr Amherawdyr. Pa ystyr y keli di dy blant ragofi. heb hi. Nys kelaf vinneu bellach. heb ef. ag avory mi a baraf vynet yn y ol oe ddangos ytti.

IV.—Ar nos honno val yd oedd y mab ar athrawon yn gorymdeith. wynt a welynt yn eglurder y syr. a chyffroedigaeth y sygneu ur dihenydd y mab ony bei amddiffyn kymmen arnaw. Ar mab hevyt a welas hynny. ag ef a ddywedodd wrth yr athrawon. Pei amddiffynnewch chwi vyui y seith niwarnawt oc awch doethineb. Minneu vy hunan a amddiffynnawn yr wythuet dydd. Ag addaw y amddiffyn a wnaethant. a thrannoeth nachaf genadeu y gan yr Amherawdyr y erchi uddynt ddwyn y mab oe ddangos yr Amherodres newydd. Ag wedy y ddyuot yr neuadd. ae rassawu oe dat ar nifer. ni ddywat ef un geir mwy no chyt bei mut. A drwg yr aeth ar yr Amherawdyr welet y vab yn vut. ac erchi y ddwyn y ddangos yw lysvam. A hitheu pan y gweles a fflemychawdd oe garyat. ag ae duc y ystauell dirgeledic. a thrwy gytgamgaryat a geirieu serchawl y dywat hi wrthaw ef. Ar gwas ae tremygawdd. ag a edewis y tu iddi.

V.—A hitheu pan welais i thremygu a ddodes ddiaspat uchelgroch oruchel. a than ysgythru y phen oe harddunyant ae gwisgoedd. a gwneuthur gwallt melyn yn vonwyn briwedic. a chyrchu hi ac ystauell yr Amherawdyr. a rhyvedd nat oedd yssic penneu y bissedd

rac ffestet y maeddei y dwylaw y gyt. y mynet i gwynaw treis a gordwy wrth yr Amherawdyr rac y mab. a dywedut y vot ef yn keissiaw dwyn treis arnei hi. Ac yna y tynghawdd yr Amherawdyr trwy y lit y llw mwyaf. un am vudannaeth i vab nat oedd waeth gantaw y varw noe vyw. yr eil o achaws sarhaet y vrenhines. na byddei y eneit ynddaw hwy noc hyt trannoeth.

VI.—Ar nos honno y dywat yr Amherodres wrth yr Amherawdyr. ef a ddervydd ytti am dy vab. val y darfu gynt ir pren Pinus mawr o achaws y binwydden vechan a oedd yn y ymyl. a changen or vawr yn llesteiryaw ir vechan dyfu. Ac yna yd erchis y Bwrdeis. bioedd y gwydd. y arddwr torri kangen or binwydden hen a oedd yn llesteiryaw ar y vechan gyvodi. a gwedy torri y geinc. y pren yn gwbyl a grinawdd. ag yna yd erchis y torri oll. Megys hynny y dervydd y titheu am dy vab a roddeist y veithrin att y seithwyr doeth yr collet itti. y mae ef tan gêl yn keissiaw duundeb y gwyrda yth ddistryw di. ac y wledychu ehun heb olud. A llidiaw a oruc yr Amherawdyr. ac adaw y ddiuetha trannoeth. a gwedy treuliaw y dydd hwnnw. ar nos honno. ar arddunіant a digrifwch yr vrenhines. yn ieuengtid y dydd trannoeth y kyvodes yr Amherawdyr a gwisgaw ymdanaw. a chyrchu y dadleudy. ag ar hynt govyn ir doethon pa adoet a wneit ar y vab ef.

VII.—Ac yna y kyvodes Bantillas y vyny. a dywedut val hyn. Arglwydd Amherawdyr. heb ef. os o achaws mutaniaeth y mab y dihenyddir. iawnach yw bot yn drugarawg wrthaw am hynny. na bot yn greulawn. canys gorthrymach yw iddaw ef yr anaf hwnnw noc i neb. Os am gyhuddet y vrenhines. unffunyt y dervydd ytt am dy vab. ag y darvu i varchawg ardderchawg bonheddig am vilgi a oedd iddaw. Beth oedd hynny. heb yr Amherawdyr. ym kyffes nis managaf ytt ony roddi dy gret. na ddihenyddyer yn oed y dydd heddiw. Na ddihenyddir. myn vygret. heb eb. a dywet ym dy chwedyl.

VIII.—Ydoedd gynt yn Rufein marchawc ae lys

wrth ystlys y gaer. a dydd gweith ydoedd twrneimant. ac ymwan rwng y marchogyon. sef a wnaeth yr Amherodres a thylwyth mynet hyt ar van y gaer y edrych ar yr ymwan. heb adaw un dyn yn y llys onyt un mab y marchawg yn cysgu y mywn crut. ae vilgi yn gorwedd yn y ymyl. a chan weryrat y meirch ag angerdd y gwyr. a thrwst y gweiwyr yn syflad wrth y taryaneu eurgrwydyr y kyffroes sarff o vur y castell. a chyrchu neuadd y marchawc. ac arganvot y mab yn y crut. a dwyn ruthyr iddaw. a chyn ymgael ac ef. bwrw or milgi buan llym neit iddi. a chan y hymladd ae hymdaraw. eill deu. ymchoelut y crut. ai wyneb i waeret. ar mab ynddaw. ar ki buan llym bonheddig a laddawdd y sarff. ae gadaw y ddryllieu man yn ymyl y crut.

IX.—A phan ddaeth yr Arglwyddes y mywn. ac arganvot y ki ar crut yn waetlyt. dyvot yn erbyn y marchawc y dan lefein a gweiddi. y gwynaw rac y ki a laddassei y un mab. ar marchawc. trwy y lit. a laddawd y ki. Ac yr diddan y wreic. ef a ddoeth y edrych y vab. a phan ddoeth. y oedd y mab y holl iach y dan y crut. ar sarff yn ddrylleu man yn y ymyl. Ac yna yd aeth yn drwg ar y marchawg ladd ki kystal a hwnnw. o eir ag annoc y wreic. velly y dervydd y titheu o ladd dy vab. o gyhuddet ac annoc dy wreic. Ac yna y tynghawdd yr Amherawdyr na leddit y mab y dydd hwnnw.

X.—A gwedy teruynu eu kynghoreu ae dadleu. yr neuadd y doethant. A phan wybu yr Amherodres vot yn well gan yr Amherawdyr ymddiddan no bwytta. kyntaf ymddiddan a oruc hi. gouyn a ddihenyddwyt y mab. Na ddo. heb ef. Mi a wn. heb hi. pan yw doethon Rufein a beris hynny. un ansawdd y dervydd ytti. o gredu uddunt hwy. ac y darvu gynt yr baedd coet am y bugeil. Pa ddelw vu hynny. heb yr Amherawdyr. Myn vy nghret nys dywedaf ony roddi dy gret ar ddihenyddyaw y mab y uory. Dihenyddir myn vy nghret. heb ef. Llyma y chwedyl. heb hi.

XI.—Pren ffrwythlawn brigawclas a oedd gynt y mywn fforest yn ffreingk. ar baedd ny mynnei ffrwyth

pren yn y coet. namyn ffrwyth y pren hwnnw. A dydd gweith yd arganvu y bugeil y pren. a gwelet y ffrwyth yn dec. ac y garueidd velus aedduet. a chynnullaw coeleit or ffrwyth. Ac ar hynny nachaf y baedd yn dyvot. ag ny chafas y bugeil o ennyt o nyt dringhiaw y vrig y prenn rac ofn y baedd ae goeleit ganthaw. Ar baedd gwedy na chafas y ffrwyth megys y gorddyfnassei. ffroeni a disgyrnu dannedd a oruc. ac arganvot y bugeil ymbric y prenn. a thrwy y eil dechreu diwreidaw y prenn. A phan welais y bugeil hynny. gollwng y ffrwyth ir baedd a oruc. ar baedd pan gafas dogyn. ef a gyscawdd y dan vric y prenn. ac ef yn kysgu. disgyn y bugeil yr llawr. ac a dyrr breuant y baedd a chyllell. velly y dervydd y vaedd Rufein. ac y dygir ffrwyth yr amherodraeth y ganthaw. Myn vy nghret. heb yr Amherawdyr. ni bydd byw hwy noc efory. Trannoeth trwy y lit. kyrch y dadleudy a oruc yr Amherawdyr. ac ar hynt erchi dihenyddyaw y mab.

XII.—Ac yna y kyvodes Augustus y vyny. a dywedut val hyn. Arglwydd. heb ef. ni wnel Duw ytti wneuthur am dy vab. megys y gwnaeth ypocras am y nei. Beth oedd hynny. Myn vynghret nys managaf ytt. ony roddi dy gret na ddihennyddyer y mab heddiw. Ni ddihenyddir. myn vynghret. heb ef. Nei vab chwaer a oed y Ipocras. a goreu ffysygwr a oedd or byt. a gwedy anvon kennat o vrenhin ungarie y erchi y ypocras ddyvot y iachau mab a oedd iddaw yn glaf. ac ny allawdd ef vynet. namyn gollwng y nei yno. Ar gwas pan ddoeth yr llys. ef a vwryawdd golwc ar y brenhin. ac ar y vrenhines. ac ar y mab. a gwedy na weles ef ddim o annian y brenhin yn y mab. govyn a wnaeth y vam y mab pwy oedd y dat. gan ny allei y veddigynaethu yn y wypei anyan. a natur y genedyl y hanoedd o honei.

XIII.—Ac yna y dywat hitheu i gael ef. o ordderchat o Iarll Navarr. ac yna y peris ef roddi kic ych ieuangk yr mab. yn y vu holl iach. ac wedy y ddyvot adref. y govynnawdd y ewythyr iddaw pa wedd yd iachawdd y mab. A chig ych ieuangk. heb ef. Os

gwir a ddywedy di was. heb ef. o odineb y kaffat ef. Gwir yw. heb y mab. A phan welas Ypocras y nei mor gelvydd a hynny. meddylyaw a oruc y ladd. ac erchi iddaw ddyvot y orymdeith y gyt ag ef. A gwedy y ddyvot y le disathyr dirgeledic. a dywedut wrth y nei. mi a glywaf. heb ef. arogleu llysseu da. Minneu ae clywaf. heb y mab. ae mynny di wyntwy. Mynnaf. heb ef. ac ar mab yn gostwng y vedi y llysseu. y vrathu a chyllell trwyddaw yn y dygwydd yn varw yr llawr. ac yna y cablawdd pawb Ipocras. ac yd ymelldigwyt. A velly. Arglwydd amherawdyr. y dervydd y titheu. ac yd ymelldigir o phery ddihenyddyaw dy vab. ac ynteu yn wirion. Na pharaf. heb ef.

XIV.—Ar nos honno. gwedy darvot bwyt. govyn a oruc yr Amherodres. a ddaroedd dihenyddyaw y mab. Na dderyw. heb yr Amherawdyr. Un ffunyt y dervydd ytti o gredu y ddoethon Rufein ac y darvu gynt y wr a ladawd y vab y benn. ae gladdu yn yr ysteuyll bychein. Pa ddelw vu hynny heb ef. Nys dywedaf ytt. ony roddi dy gret ar ddihenyddyaw y mab auory. Llyma vyghret y dihenyddiyr. Mi a giglef gynt vot Amherawdyr yn Rufein. a chwannoccaf dyn or byt y dda bydawl oedd ef. a gwedy darvot iddaw gasglu a chynnull llonet twr o eur ac arryant. a thlysseu mawrweirthawc. ef a ossodes kebydd ofnawc kyvoethawc yn geidwat ar y da. Sef yd oed gwr gotlawt kallonawc yn y ddinas. a gwas ieuangc dihavarchlym yn vab iddaw. ar gwr ae vab a ddoethant o hyt nos am ben y twr. ac ae torrassant ag a ddugant a vynnassant or da. a thrannoeth pan ddoeth y keitwat y edrych y twr.

XV.—Neur daroedd dwyn diuessuredd or da yn lledrat. ac yna yn ystrywgall meddylyeit a oruc y keitwat. a gossot kerwyneit o lut ardymeredic. geir bronn y twr yn y lle y torrassyt. pei kaffei y lladron oe dangos yr Amherawdyr rac y amheu ef. ar lladron gwedy treulaw yd hwnnw ar dir a dayar a phlasseu. ac wrth eu digrifwch. wynt a ddoethant drachefyn tu ar twr. ac wynt. ac eu hisgafel ganthunt. yn kyrchu allan. ny wybu y tat ungeir yny vydd hyt y wregis yn y

gerwyneit lut. ac yna gofyn kynghor a oruc y vab. Nys gwn. heb y mab. onnyt torri dy benn a chleddyf. ae guddyaw yn lle dirgel. canys oth orddiweddir ath eneit ynot dy gystuddyaw a wneir ytt. ath boeni ony addefych y da. ac yna y manegy ditheu. Och arglwydd vab. heb ef. nyt velly y gwnei a mi. trugarockaf gwr or byt yw yr Amherawdyr. ar da yssydd barawt. am eneit a gaffaf inneu y eturyt drachefyn. Myn y gwr y credaf iddaw. heb y mab. ny bwriafi y tripheth yn antur yr lladd dy ben dy y arnat. Pa dri pheth ynt y rei hynny. heb y tat. y da kyndrychawl yssydd gennifi. am eneit vy hun ar tir ar trefneu a bryneist ditheu. ac yn greulawn estrongar lladd pen y dat y arnaw. velly y peir dy vab dy ladd ditheu o chwant dy deyrnas yssydd well nor swllt. Myn vynghret. heb ef. ny bydd y eneit ynddaw hwy noc auory. a thrannoeth pan weles y dydd kyrchu y dadleudy. ac erchi dihenyddyaw y mab.

XVI.—Ac yna y kyvodes Lentillus y vyny. a dywedut val hyn. Arglwydd Amherawdyr. heb ef. un ansawdd y deruydd ytti. o pheri ddihenyddyaw dy vab. ac y darfu gynt y hen wr da kyvoethawc am wreic ieuangc dec a oedd iddaw a garei yn vawr. Beth a oedd hynny. heb yr Amherawdyr. myn Duw nys managaf. ony roddi dy gret. na ddihenyddier y mab heddiw. Na ddihenyddier. heb ef. a dywet ym dy chwedyl. Hen wr da bonheddig a oedd gynt. ac ef a briodes morwyn ieuangc uonheddic. ag ni bu hir gwedy y dyuot yngyt yny vwriawdd hi serch lledradeidd ar was ieuangc o lys yr arglwydd. a gossot eluyt ag ef a wnaeth. ag yn kylch y ran gyntaf or nos pan oedd drymmaf y gwr yn kyscu y kyvodes hi y vyny. ag y doeth att y gordderch. ac ny bu hir gwedy y mynet yny ddyffry y gwr. ac ymdroi yn y wely. ac val ryvedd vu ganthaw. clybot y wely yn wag oe gymmar. a thrwy lit ac eiddigedd y kyvodes y vyny. a cheissyaw y ty amdani. a phan nas cafas y doeth ef drachefen tu ar drws. a chau yr drws yn gadarn. a thyngu trwy y lit na sanghei y ty hwnnw tra vei vyw.

XVII.—A hitheu gwedi ymlenwi yn y digrifwch serchawl gyt ae gordderch. ychydic kyn y dydd y doeth tu ar drws. a gwedy na weles y drws yn agoret. erchi agori a oruc. Llyma vynghret. heb y gwr. nat agorir y ty ymma ragot ti yth oes. ac auory yggwydd dy genedyl mi a baraf dy lebyddyaw a mein. Llyma vynghret. heb hi. vot yn gynt y bwriwn neit. or lle ydwyf yn y bysgotlyn yma ym boddi. noc yd arhown yr adoet hwnnw arnafi. ac arganuot maen mawr yn y hymyl a oruc. a dyrchavel y maen ar ei hysgwydd a wnaeth. ae vwrw ir llyn yny glywyt y cwymp dros yr holl lys. A gwaethaf yn y byd yd aeth anraw ef hynny. a dyvot allan a oruc. y edrych a orddiweddei yr eneit ynddi. a hitheu yn gyflym riueryawc a aeth y mywn. a chau y drws yn gadarn arnei. ae vegythyaw ynteu am torri priodas. ac adaw y ty ae wely yr amser hwnnw yn y nos. A thrannoeth yngwydd brawtwyr y ddinas ar swyddogyon. y bu reit yr gwr ddioddef y poen ar dial a ddylyei hi y gael am y drygeu. Ac velly y somma dy wreic ditheu am dy vab. a hi yssydd ddrwg a chamgelus. ar mab yssydd ar y iawn. Ni ddihenyddiyr ef heddiw. heb ef.

XVIII.—A gwedy bwyt y dywat y vrenhines. mi a wn na adawdd doethon Rufein ddihenyddyaw y mab heddiw. Na ddo. heb ef. Unffynyt y dervydd ytt o gredu yddunt am dy vab. ac y darvu gynt y un o ddinaswyr Rufein am bren ffrwythlawn brigawglas a oedd annwyl ganthaw. Beth oedd hynny heb yr Amherawdyr. Nys dywedaf ytt ony roddi dy gret ar ddihenyddyaw y mab auory. Didenyddiyr. myn vy nghret. Llyma y chwedyl. heb hi. Y wr o Rufein yd oedd pren perffrwyth yn tyfu yn y erber. A cheing uniawndec yn kyvodi o von y prenn. ag yn kyrchu yr awyr. Ac ot oedd annwyl gann y gwr y pren ar ffrwyth. annwylach oedd y gaing o achaws y thecket. Y rof a duw. heb y garddwr. pei vy nghygor a wnelut. ti a berut torri y gaing y wrth y prenn. Paham heb ef. Am nat diogel itt gael ffrwyth y prenn. tra vo y geing racko yn ysgynbren. ac yn gynhalbren dryg-

ddynyon a lladron. ag nat oes ffordd y ddringyaw yr pren. nac y gaffael y ffrwyth onyt trwy y gaing racko. Myn vynghret heb ef. ny thorrir dim or gaing mwy no chynt yr hynny. A bit velly. heb y garddwr. Ar nos honno ef a ddoeth lladron yr prenn ae yspeilyaw oe ffrwyth. ac adaw ynteu yn annoeth vrigawcdwn erbyn y boreu drannoeth. kyn noethet a hynny y gedy doethon Rufein ditheu o ffrwyth dy deyrnas. ony ledy geing y gan dy vab. Lleddir. myn vynghret. y bore auory heb ef. ac wynteu kymeint yr un.

XIX.—A thrannoeth trwy lit ac annoc y vrenhines. kyrchu y dadleudy a wnaeth yr Amherawdyr. ac erchi dihenyddyaw y mab. a doethon Rufein y gyt ag ef. Ac yna y kyvodes Malquidas y vyny. gwr aduwyn brud oedd hwnnw. a dywedut val hyn. Arglwydd Amherawdyr. heb ef. os o annoc dy wreic y pery ddihenyddyaw dy vab. ef ath somir. val y somes y bleidd y bugeil. Pa wedd vu hynny. heb yr Amherawdyr. Nys managaf ony roddi dy gret na ddihenyddier y mab heddiw. Na ddihenyddiyr myn vynghret. a manac ym dy chwedyl. Llyma y chwedyl. heb ef. namyn dinas gyvoethawc gadarn a oedd yn y dwyrein. a seithwyr kymhenddoeth synhwyrus a oeddynt yn cadw ac yn llywyaw y ddinas. Ac nyt yn y kaerwyr ar dinaswyr yd oedd gedernit y ddinas. namyn yn doethineb y gwyr ae kymhendawt. ac yn hynny doeth brenhin creulawn cadarn y geissyaw goresgyn y ddinas. A gwedy eistedd yn y gyferbyn. gossot peiryanneu wrthaw. ny thygyawdd yr brenhin ddim. rac kymhennet y gwyr o vywn yn cadw eu dinas. A phan welais y brenhin ystrywgar na cheffit y ddinas o ymladd. ef a wnaeth yn ddiueryawc addaw kilyaw y wrthaw. ac nat ymladdei a niver y ddinas. yr anuon attaw y seithwyr uchot. Ar bobyl ddisynnwyr heb welet y brat. ar dolur a oedd yngkudd dan y deil. a gredassant gelwydd. a ffalsedd eddewityon y brenhin. a gymherassant y gwyr ac ae rwymassant. ar veddwl eu hanvon iddaw allan.

XX.—Ac yna y kyvodes un or doethon y vyny. ac a ddywat val hyn. Ha wyr da. heb ef. un ansawdd y

dervydd i chwi o gredu yr brenhin creulawn racko gwedy roddowch chwi nyni yn y vedyant ef. ac y sommes gynt y bleidd y bugeil. Pa wedd vu hynny. heb ynteu. Bleid creulawn enwir a oedd yn keissyaw kyfle a chyflwr ar y bugeil ar aniveileit y eu lladd. ac ny adef gauaelgwn buanllym a oedd yr bugeil seibynt iddaw nag ynghoet nac y maes. Ar bleidd pan weles hynn a eddeweis heddwch a thangnevedd tragwyddawl yr bugeil ae ysgrybyl. yr daly y kwn ae rwymaw ae roddi attaw ef. Ar bugeil ynvyt a gredawdd y eiryeu kelwyddawc y bleidd. ac a anuones y kwn ir bleidd. ac ynteu yn gyflym a laddawdd y kwn. a gwedy hynny yr ysgrybyl. ag or diwedd y bugeil. Velly y lladd y brenhin creulawn racko chwytheu oll. o credwch iddaw. gwedy y darffo yddaw yn ladd ninneu. Byw yw Duw o chredwn iddaw. nac och roddwn vyth yn y vedyant. ac yna oe kynghor wy y goruuant arnaw ef. ac y llas. Hyn Arglwydd a ddywedaf inneu ytti yn wir. megys y mynnassei ef y lladd wy. pei credassant iddaw. ac val y lladdawdd y bleidd y bugeil. o gredu iddaw. velly y lladd dy wreic ditheu. o chredu iddi. ac o phery an lladd ninneu oe hannoc hi. Na pharaf myn fy ffydd. heb ef.

XXI.—Ac yna gwedy darvot bwytta y dywat y vrenhines wrth yr Amherawdyr val hyn. Megys y tynn arogleu y deil ar y blodeu yr ymlynyat y ar y drywedd. yn y gollo y llwdwn ganthaw. velly y mae doethon Rufein yth tynny ditheu o eiryeu tec a pharableu eureit am dy vab. ony gollych dy vrenhinyaeth ath gyuoeth. kanys un ansawdd y dervydd ytti o gredu yddunt wy ac y darvu gynt y Rassian Amherawdyr. Beth vu hynny. heb ef. Llyma vy ffydd. heb hi. nas dywedaf. ony roddi dy gret ar ddihenyddyaw dy vab avory. E ddihenyddir heb ef. Llyma y chwedyl heb hi. Fferyl a ossodes colofyn ym perueid Rufein. ac ar ben y golofyn drych o geluyddyt nigromawns. ac yn y drych y gwelei senedwyr Rufein. pa deyrnas bynnac a geissynt. na wrthwyneppei neb yddunt. ac yna yn gyflym yr eynt am ben yr honn a vynnynt ac a ddaros-

tyngynt hi uddynt. Ar golofyn ar drych oeddynt yn pery y bob teyrnas ofynhau rac gwyr Rufein yn vwy no chynt. ac yna y kynnigawdd Brenhin y Pwyl aneiryf o dda yr neb a gymerei arnaw ddiwreiddaw y golofyn. a thorri y drych.

XXII.—Ac yna y kyvodes deu vroder un vam y vyny a dywedut val hyn. Arglwydd vrenhin heb wynt. pei kaffem ni ddeupeth. ni a ddiwreiddem y golofyn. Pa wedd yw hynn. heb ef. Yn drychafael ar urddas ac enrydedd a vei vwy ychlaw. a chyfreidieu kyndrychawl yn yr awr honn. Beth yw hynny. heb ef. Dwy varileit o eur heb wynt. canys chwannockaf dyn or byt yw Gracian. A hynny a geffych heb y Brenhin. ac eur a berit udunt. ac wynteu a gyrchassant ar eur tu a Rufein. ac hyt wynt y gladdassant y deu varil yn ymyl y ddinas ger llaw prif ffordd. A thrannoeth wynt a ddoethant yr llys. a chyvarch gwell yr Amherawdyr. ac ymgynnic yn wyr iddaw a wnaethant. Pa wassanaeth da. pa geluyddyd a wddawch chwi. pan gymerafi chwi yn wyr ym. Ni a wddam. heb wynteu. a vo eur ac arryant kuddiedic yth deyrnas di. a ni a barwn ytt y gael o gwbyl. Ewch chwi heno gwedy ych bwyt tu ach lletty. ac edrychwch erbyn avory a vo eur kuddiedic ym kyvoeth i. ac or bydd manegwch ym. ac o chaffaf hynny. yn wir mi ach kymeraf yn anwyleit ym.

XXIII.—Ac ymeith yd aethant yw lletty. a thrannoeth y deuth y mab ieuaf hyt rac bron yr Amherawdyr. a dywedut ry gael o honaw ef a y dewidabaeth. bot barileit yn ymyl y porth y ddinas ygkudd. Ac yna yn ddiannot y peris yr Amherawdyr vynet y geissyaw hwnnw. a gwedy y gael ae dwyn iddaw. y kymerth yn annwyl ydaw. A thrannoeth y daeth y mab arall. a dywedut rygael o honaw ynteu ar y breuddwyt bot barileit o eur ygkudd yn y Porth arall yr ddinas. A gwedy profi hynny. credadwy vu y gweissyon a hoff o hynny allan. ae kymreit yn annwyleit iddaw. Ac wynteu yna a ddywedassant bot eur y dan y golofyn a warchei y deyrnas yn dragywydd.

ac yna y dywawt seneddwyr Rufein. o dywreiddyt y golofyn. na byddei gyngadarnet Rufein o hynny allan a chynt. A ni adawdd chwant eur ac aryant yr Amherawdyr bot wrth gynghor y gwyr hynn. Diwreiddyaw y golofyn a beris ef. a hynny a dyrr y drych. a drwg yd aeth ar seneddwyr Rufein hynny. ac yn gyflym dyvot am eu ben. ae ddaly ae rwymaw. a chymell arnaw yfed eur brwt. gan ddywedut wrthaw val hyn. Eur a chwennychaest. eur a vynny. Velly ny att dy ddihiryaw ac eureit barableu y gredu vy nghyghoreu i. am ddihenyddyaw dy vab. yny wnelont dy agheu ath adoet yn ddybryt. Myn vyngliret. heb. ef. ny bydd byw dyeithyr hyt avory. A thrannoeth y bore yd erchis ddihenyddyaw y mab.

XXIV.—Ac yna y kyvodes Cato hen. gwr kymhenddoeth. a dywedut val hyn. Arglwydd amherawdyr. nyt yn ol ymadroddyon ffals kelwyddawc a glywo dy glusteu y dyly di varnu. namyn trwy amynedd. a cheissyaw gwrionedd y varnu gwir y rwng hen ac ieuangc. a chy aghywiret vydd dy wreic ytti. yr honn yd wyt yn y charu. ac yny chredu. ac y bu gwreic y Syryf o Lesodonia. Cato. heb yr Amherawdyr. pa wedd vu hynn. Llyma vy ffydd nas managaf. ony roddi dy gret na ddihenyddiyr y mab heddiw. Na ddihenyddyir. myn vyngret. heb ef. Yd oedd gynt gwas jeuangk o Rufein yn Syryf Lesodonia. a diwarnawt yd oedd yn naddu paladyr. ae wreic yn kyttgam ac ef. ac ynteu yn gware a hi. ac yn hynny ef a gyvarvu blaen y gyllell ef ae llaw hi. yn y ddoeth y gwaet. a chynddrwc yd aeth arnaw ef hynny. ae vrathu ehun dan ben y vron ae gyllell yn y ddygwydd yn varw yr llawr. a gwedy gwneuthur y gyweirdeb ae wassanaeth yn y lys. ef a dducpwyt tu ar llan y gladdu.

XXV.—A ryvedd nat yssic penneu y byssedd rac ffestet y maeddeu y dwylaw y gyt. yn kwynaw y gwr. ywch oedd pob llef a ddiaspadei nac a oedd o gorn a chloch dros wyneb yr holl ddinas. A gwedy claddu y gwr a chiliaw pawb or eglwys. y mam a erchis ir unbennes dyvot y gyt a hi adref. a hitheu a dyngawdd

ir gwr a oedd ywch y phen nat aei hi oddyno yny vei varw. Ni elly di. heb i mam. gywiraw y geir hwnnw. ac am hynny jawnach yw ytt dyvot yth lys dy hun y gwynaw dy wr. no thrigyaw yn lle ofnoc aruthyr mal hwn. mor unic a hynny. Mi a brofaf ae gallwyf. heb hi. ag yna y peris y mam kynneu tan goleu o brwsgyl geyr y bron. ac adaw bwyt a dyawt y dreulaw pan ddelei newyn arnei. wrth na chyfeirch newyn y borthi. ar nos honno yd oedd marchawc pedrydawc kadarn or gaer yn gwilyat herwr a grogassit y dydd hwnnw. ac y byd yn troi o bell. ac agos ef a welei oleuat amlwc lle nys gwelsei kyn no hynny eiryoet. a brathu y varch a wnaeth y edrych pa le yd oedd y tan. a pha achaws y gwnathoeddit. A phan ddoeth ef a welei mur a mynwent ac eglwys. a than uchel goleu yn yr eglwys. a ffrwynglymmy y varch a oruc ef wrth borth y vynwent. ac yn y aruot ae arveu dwyn hwyl yr eglwys. y edrych pwy a oedd ynddi. a phan ddoeth nyt oedd namyn morwynwreic ieuangc yn eistedd odduch bedd newydd gladdu. a than goleu divwc rac eu bronn. a dogyn o vwyt a diawt yn y hymyl. A govyn a wnaeth ef beth a wnaei dyn mor ieuank o oetran. mor ddinerth o gorff ag mor aduwyn o bryt. yn lle mor ofnawc a hwnnw ehunan. Ac yna y dywawt hitheu nat oedd arnei ofyn kymeint a hwyret yd oedd angheu yn dyvot iddi.

XXVI.—Ar marchawg a ddymunawdd iddi pa achaws oedd hynny. Claddu heb hi. y gwr mwyaf a gereis yrmoet. ac a garaf tra vwy vyw yn y lle hwn heddiw. diogel vu garu honaw ynteu vynneu yn vwy no neb pan ddyckei y adoet ehun om hachaws inneu. A unbennes. heb y marchawc. pei vynghynghor a wnelut. ti a drout or meddwl hwnnw. ac a gymerut wr a vei gystal ath wr ditheu dy hun. neu a vei well. Na vynnaf. myn y gwr yssydd ych ym penn. gwr vyth wedy ef. A gwedy ymddiddan rynnawdd onadunt. y marchawc a gyrchawdd tu ar crocwydd. a phan ddoeth. neur athoeddit ag un or lladron ymeith. a drwg yd aeth arnaw ef hynny. canys gwassanaeth y marchawg oedd.

dros y dir ae ddaear. cadw gwyr bonheddic a grogut rac eu dwyn oe kenedyl y eu claddu.

XXVII.—A thraegefyn y doeth ef att yr unbennes. a menegi y gyfranc ar damchwein iddi. Pei roddut dy gret ar fy mhriodi i. mi ath ryddhawn or pwnck hwnnw. heb hi. Llyma vy ffydd. heb ef. ith briodaf. Llyma val y gwnelych. heb hi. Dattcladd y gwr yssydd yma. a chrog ef yn lle yr herwr. a hynny nys gwybydd neb ond nyni yn dau. A dattgladdu y pwll a wnaeth ef yny ddoeth tu ar corff. Llyma hwn. heb ef. Bwrw y vyny. heb hitheu. Ym kyffes. heb ef. haws oedd gennifi ymladd a thrywyr byw no dody vy llaw ar un gwr marw. Miui ae dodaf. heb hi. a bwrw neit esgudlym yn y pwll. a thaflu y corff yny vydd ar lan y pwll. Dwc di efo tu ar crogwydd. heb hi. Nys gwyr Duw. heb ef. ymi nac ym march allel ymdeith. onyt yn anawdd. rac meint o arueu ymdanaui. Mi ae gallaf. heb hi. dyrchaf ef ar vy ysgwydd i. A gwedy y gael ar i hysgwydd. hi a gerddawdd brasgammeu gwrawldrut ag ef yny ddoeth hyt y crocwydd. Och. heb y marchawc. pa dda yw hynny. yd oedd dyrnawt cleddyf ar ben yr herwr. Taraw ditheu. heb hi. ddyrnawt ar ben hwn. Na thrawaf ym kyffes. heb ef. Ym kyffes. heb hi. mi ae trawaf.

XXVIII.—A tharaw dyrnawt mawr a chleddyf ar ben y gwr. Ie. heb y marchawg. pa dda yw hynny. yd oedd yr herwr yn vantach. Minneu a wnaf hwn yn vantach. heb hi. a chael maen mawr. a dyrchavael llaw arnaw yny vydd lleddir y wefuseu ae ddannedd yn ddrylleu o angerdd. a chadernyt y dyrnawt. Ie heb y marchawc yna. aruoel oedd yr herwr. Minneu a wnaf hwn yn aruoel. heb hi. a chymryt penn y gwr y rwng penn y ddeulin hi. ae deudroet wrth y ddwy ysgwydd. na gwreic yn kneifyaw. na gwr yn eillyaw. ny bu yr un gynt yn hynnio penn y gwr no hi. ag ar vyrder oe dal hyt yn uchafion y jat. ny edwis un blewyn heb i dynnu ymeith mwy noc y gedeu y memrennydd ar y memrwn. A gwedy darvot iddi hynny. hi a erchis yr marchawc y grogi. Llyma vynghret nas crogaf. ac nas crogi ditheu.

a phettut un wreic di or byt. ny mynnwn i ddim o honat ti. kanys pan oeddut ti mor aghywir a hynny wrth y gwr ath briodes yr un verch. ag a ddug y adoet oth garyat. ys aghywir a beth vyddut ti ini. heb welet golwg arnaf eiryoet hyt heno. ag am hynny dos di y ffordd y mynych. wrth na mynnafi di vyth. Ym kyffes y Dduw. Arglwydd Amherawdyr. kyn anghywiret a hynny rac llaw vyd y wreic yd wyt yn peri dihenyddyaw dy vab yr awr hon oe hachaws. Llyma vyngret ni ddihenyddiyr. heb ef.

XXIX.—A gwedy darfot bwytta. y vrenhines a ovynnawdd ir Amherawdyr a ddaroedd dihenyddyaw y mab. Na dderyw. heb ef. Ny ddervydd vyth. heb hi. tra vo byw doethon Rufein. canys megys y tynn y vammaeth y mab y ar y lit ae gyffro. trwy sonnyaw. a thrabluddyaw yn eu glustieu. neu ddangos rhiw betheu ffol masw iddaw. velly y mae doethon Rufein ith tynnu ditheu y ar dy gyffro. am vy ngwaradwydd i. am kewilydd. y gan dy vab di. trwy eu son ae hymddiddanev ar y ryw liw ar gelwydd a ddangossant ytt. Ag un ansawdd y dervydd ytt or diwedd. o gredu yddunt ag y darvu gynt ir brenin a welei drwy y hun y ddallu beunoeth. Pa ddelw oedd hynny. heb yr Amherawdyr. Nys managaf ytt ony roddi dy gret ar ddiua y mab auory. Llyma vyngret y diueir. heb ef.

XXX.—Yd oed brenhin gynt. heb hi. ar un o ddinassoedd Rufein. ag ef a osodes seithwyr y lywyaw y ddinas. ar gwyr a ymroddes y gynnullaw aur ag aryant a thlysseu. yny oed gyvoethoghach y tlotaf onadunt. o dda kyndrychawl nor brenhin. A hynny a wnaethant wy oe kytgynghor. val y keffynt ladd y brenhin. a rhannu y vrenhinyaeth y rygktunt. a hynny o nerth a chadernyt eu da. A pheunoeth y gwelei y brenhin trwy ei hun peir. a seith troet yn kyvodi o honaw yn un ffynut a chyt bei ffyrydan kadarn ydanaw. a gwrychyon a deuynt or rei hynny am y lygeit. ac ae dallei. dybygei ef. Ag yna yd anuones ef kennadeu yn ol dewinyon breuddwydyon. a gweledigaetheu. a ddelynt rac llaw yn oes oessoedd y pob lle. Ar kennadeu a

ddamchweinawdd ar was jeuank a gawsei ei ragor y gan Dduw o yspryt dewinyaeth y ddehogyl breuddwydyon. ar gwas a dducpwyt hyt rac bronn y brenhin. Ar brenhin gwedy y ddyvot a venegis iddaw y vreuddwyt. Ie. heb y gwas. dehogyl dy vreuddwyt a wnaf. ath gynghory ditheu amdanaw. ag ony byddy wrth gynghor. ef a ddaw dy vreuddwyt ytt oddieithyr dy hun. val yd wyt yn y gwelet drwy dy hun. Llyma dy vreuddwyt. heb y gwas. y peir a welyt drwy dy hun a arwyddockaa y ddinas hwn. y seith draet a welyt ynt y seithwyr yn y llywyaw. y rei sydd yn berwi o ormod kyvoeth a golud. ac yn darparu brat ytt. ony leddir wynt yn ebrwydd.

XXXI.—Ac ny bu y brenhin wrth gynghor y gwas. ony laddasant wy efo. a dwyn y vrenhinyaeth y arnaw. velly ny byddy ditheu am dy vab. a doethon Rufein y rei yssydd yth vradychu. ac yth dwyllaw ar eirieu. yny gaffont gyfle yth ladd. ac y ddwyn dy deyrnas y arnat. onys lleddy di wynt yn ebrwydd. Llyma vy nghret. heb ef. y lleddir wynt auory. A thrannoeth drwy y lit kyrchu y dadleudy a oruc. ac erchi crogi y vab. a doethon Rufein y gyt ag ef. Ag yna y kyvodes Jesse y vyny. a dywedut val hyn yggwydd pawb or niver. Ny ddyly Arglwydd bot yn anwadal. na gadu y ffalsedd a chelwydd y drossi. ag val y sommes y vrenhines y brenhin gynt am y marchawc. velly y somma dy wreic ditheu. Tydi. pa ddelw vu hynny. heb ef. Myn Duw nys managaf ytt. ony roddi dy gret na ddibennyer y mab heddiw. Na ddihenyddiyr. heb yr Amherawdyr.

XXXII.—Llyma y chwedyl. heb ynteu. Yd oedd marchawc gynt a welei y vot beunoeth y mywn twr uchel yn ymgaru ag arglwyddes jeuangc delediw ny welsei eiryoet olwc arnei oddieithyr y hun. a churyaw yn vawr a wnaeth o garyat yr unbennes. sef a gafas yn y gynghor mynet y grwydraw bydoedd a dinassoedd amdanei. ac val y bydd yn kerddet. ef a welei gaer uawr vylchawg. a chastell ffyryf mawr amlwc yn y ymyl. a ffyryf dur aruchel yn y castell kynhebic y liw

ac lun. yr hwn a welei y vot ynddaw beunoeth. ef ar wreic vwyaf a garei. A thu ar twr. y kyrchawdd. ar briffordd y dan y castell a gerddawdd. yny ddoeth yn ogyfuwch ar twr. a bwrw golwc ar y twr a wnaeth. ag arganvot y wreic vwyaf a garei ynddaw. a llawen. a da gantaw y gwelet. ar ddinas a gyrchawdd. a daly lletty ynddaw y nos honno. A thrannoeth drwy vawredd dyvot tu ar porth y castell. a galw y porthawr attaw. ag erchi iddaw vynet y ouyn yr brenhin. a vynnei varchawc ieuange diffals diwyt yn wr iddaw. a dyvot a oruc att y brenhin a dywedut velly wrthaw. Gollynger y mywn. heb ef. y edrych a ellir defnydd o honaw. Ar marchawc a ddoeth yr llys. a chanmoledic a vu gan bawb y ddyvodyatt ef. ac ar vyrder cynganmoledicket vu. ae wneuthur or brenhin yn oruchel dros y gyvoeth.

XXXIII.—Ag yna y dywat ef wrth y brenhin bot yn reit iddaw gael lle dirgeledic y vyddylyaw ygkylch swydd. a chyfrif kymeint ag a oedd arnaw. Edrych y kyfle a vynnych. a chymmer ef. heb y brenhin. Llyma a vynnwn i arglwydd. heb ef. gadu ym adeilat ystauell yn ymyl y twr. canys diamsathir yw yno. Da gennifi hynny. heb y brenhin. Ag ar hynt y marchawc a beris adeilyatt ystauell hardd iddaw yn ymyl y twr. a phery ir saer gwneuthur ffordd ddirgeledic iddaw vynet ir twr att wreic y brenhin. Ar saer a wnaeth y ffordd yny ymgauas ar vrenhines y wneuthur y vynnu o honei. Ag val ydoedd ddiwarnawt yn bwytta ar yr un bwrdd ar brenhin. yd arganvu y brenhin y vodrwy amwylaf yn y helw am vys y marchawc. ac yn llidiawc edigus govyn· iddaw. beth a wnai ei vodrwy ef ar law y marchawc.

XXXIV.—Ar marchawc yn ystrywgar a dygawdd na bu veddiannus ddyn arnei eiryoet namyn efo. ag am hynny arglwydd galw dy gof attat. ag edrych pa du y cedweist dy vodrwy. wrth na bu hon eiryoeth yth deu di. ag ymgynhewi a oruc y brenhin. a bwytta a ryveddy gwerth y vodrwy. a gwedy bwytta y brenhin a gychwynnawdd tu ar twr y ovyn ir vrenhines y vodrwy.

Ar marchawg oe ffordd ynteu a dduc y vodrwy iddi oe dangos ir brenhin. pan y govynnei. Ar brenhin pan ddoeth a ovynnawd y vodrwy. a hitheu ae dangosses iddaw. Ac yna y goruc y brenhin y agkreiffio ehun yn y veddwl am gystuddiaw y marchawc. ac am dybyaw y wreic. ac wynteu yn wirion ar y vryt ef. Ac yna y dywawt y marchawg wrth y vrenhines. myui aaf i hely y gyt ar brenhin avory. ag mi ae gwahoddaf ef wrth y vwyt ym ystavell i pan ddel o hely. ag a ddywedaf iddaw ddyvot y wreic vwyaf a garaf om gwlat ym ol. a bydd ditheu yn erbyn ninheu ag amryw wisc amdanat. ag yr a gymero ef o adnabot arnat ti. na at arnat yd adnabot ef. nae welet eiryoet hyt yna. ag velly y gwnaeth. A thrannoeth yr aeth y hely. a gwedy canu corn lladd. a darvot hely. y marchawc adolygawdd ir brenhin. dyvot y vwytta oe ystauell ef y dydd hwnnw.

XXXV.—Ar brenhin a ddeuth. cyntaf dyn a wyl y wreic yn ystavell y marchawc. a govyn iddi a wnaeth. beth a wnaci hi yno. a pha ffordd y deuth yno. Anawdd iawn. heb hi. iw ym vynegi ytti y genifer ffordd amdyfrwys a ymdecis om gwlat hyt yman. ni wn inneu lle jawnach ymi vot noc yn ystavell y gwr mwyaf a garaf. ac os bwrw kyueddnabot yr wyt yn ol kyffelybrwydd. edrych di pa le y mae y neb yr wyt yn y geisiaw. wrth na weleisti olwc arnafi eiryoet hyt heddiw. Ag yna kynnewi a oruc y brenhin. a meddylyaw na welas eiryoet wreic na modrwy mor debic ae wreic ef ae vodrwy y wreic a modrwy y marchawc. A gwedy bwyt y brenhin a aeth tu ar twr y geissyaw deheurwydd am y wreic val y cafas am y vodrwy. A hitheu ae racflaenawdd ef y ffordd arall. ac a symmudawdd eu gwisc. a gwisgaw i chartrefwisc ehun amdanei. ac ynteu pann ddaeth. ae hanghreifftyawdd ehun yn y veddwl am y gamadnabot ar marchawc.

XXXVI.—Ag ympenn yspeit o amser y marchawg y weles nat oedd ddiberigyl iddaw kynnal karadas a gwreic y brenhin yn un wlat ag ef. ygkwaethach yn y lys ae gastell ehun. ac ef a gafas yn y gynghor paratoi llong. ae llenwi o bob da. Ac yna ef a erchis kannyat

ir brenhin y vynet tu ae wlat. wrth na buassei yr ys hir o amser yn y wlat. ar brenhin ae kanhadawdd. A thrannoeth ef a ddeuth kyn y kychynnu ae ordderch att y brenhin. ir lle yr oedd ef yn gwarandaw offeren. ag adolygawdd yr brenhin peri ir offeiryatt ehun gwneuthur rwym priodas y rygktunt ell deu. Ar brenhin a aeth tu ar twr. a phan ddoeth. yr oedd y twr yn wag. ae wreic gwedy mynet gyt ar marchawc. Velly arglwydd amherawdyr y somma dy wreic ditheu. o gredu iddi. a phery dihenyddyaw dy vab oe hachaws. Na pharaf yn wir. heb ef.

XXXVII.—Ar nos honno y dywawt yr amherodres. a dan ucheneidyaw. a thristyt. wrth yr Amherawdyr val hyn. Ef a ddervydd ytt val y darfu y stiwart brenhin Germania. Beth oedd hynny. heb yr Amherawdyr. Nys managaf ony roddi dy gret ar dihenyddiaw y mab yuory. Yn wir. heb ef. ef a leddir. Llyma y chwedyl. heb hi. Y brenhin hwnnw a dyuassei heint ynddaw. ag a hwyddawdd. a gwedy y veddyginaethu yn jach. yr erchis y meddyc yddaw keissyaw gwreic ar y wely. Ac yr erchis ynteu y ystiwart llogi gwreic iddaw yr naw morgk. Sef a oruc yr ystiwart. o chwant y da. roddi y wreic briawt ehun ar wely y brenhin. A gwedy bot achaws yr brenhin y nos honno a gwreic yr ystiwart. ef a ddoeth trannoeth y gwr i erchi iddi gyvodi y vynyd. ar brenhin nys gadawdd. ac y datkanawdd ynteu eu gam ae garedd yggwydd y brenhin. ag y deholet ef ar kyvoeth. ag y kavas y wreic ossymdeith digawn y gan y brenhin. Velly y dervydd y titheu o chwant gwrandaw geiryeu y seithwyr doethon yth eholir oth gyvoeth. a minneu a gaffaf digawn o dda y gan vy nghenedyl. Ar brenhin a lidiawdd or geir hwnnw. ag a dyngawdd y lleddit y mab drannoeth. A thrannoeth heb gyghor gwyr da yd erchis crogi y mab.

XXXVIII.—Ag yna y deuth Mathin. a dywedut wrth yr Amherawdyr val hyn. os o annog yr amherodres heb gyvreith. a heb varn gwyrda. y lleddy dy vab. ef a ddervydd ytt val y darvy y wr hen doeth am y wreic.

ac ny managawdd y chwedyl hony roddes nawdd yr mab hyt trannoeth. Ag yna y dywat. gwr da hen a briodes morwyn ieuangk. ag a gywir wrthaw vlwyddyn. a gwedy hynny ymddiddan a oruc hi ae mam yn yr eglwys. dywedut nat oedd vawr o ddigrifwch serchawl. yr oedd hi yn y gaffel gan y gwr yn y gwely. ag am hynny y bot hi yn karu gwas ieuangk. Ie. heb y mam. prawf yn gyntaf annwyt dy wr. a thorr y planbren bychan ffrwythlawn teg yssydd yn tyvu yn yr erber. ag yssydd annwylach ganthaw nor un or prenneu ereill. a hitheu a wnaeth hynny. A gwedy darvot iddi y dorri. ac ddodi ar y tan. yr arglwydd a ddoeth adref o vwrw gweilch. ag a adnabu y prenn. a gwedy govyn ohonaw pwy a dorrassei y prenn. y dywat y wreic pan yw o eisseu tan y gwnaethoed hi hynny. y beri tan iddaw erbyn y dyvot adref. A thrannoeth ymgael ae mam a wnaeth yn yr eglwys. a menegi iddi y ddamwein oll. ag y dywat y bot yn karu gwas ieuangk.

XXXIX.—Ag eissoes o annoc y mam. hi a broves y gwr yr eilweith. Val yr oedd y gwr yn dyvot o hely. bytheiades a oedd iddaw. a garei yn vwy nor holl gwn. a redawdd ar ffwrur y ffwrkot. Sef a wnaeth ysglyfyeit kyllell un or gwyr. a lladd yr ast. A gwedy i hanghreithyaw oe gwr am wneuthur hynny yn y wydd ef. hitheu a ddywat. pan yw o ddrwc annian am lygru y phan newydd y gwnaethoed hi hynny. ag na wnai vyth y cyfryw. ag yna y tewit wrthi. A thrannoeth gwedy dywedut y mam hynny. hi a ddywawt y bot yn karu gwas ieuangk. A gwedy govyn oe mam iddi pwy a garei. hitheu a ddywat. nat marchawg oedd. namyn yr offeiriat plwyf. ag na wnai vocsach. canys kyrirmachwr da oedd. Ie. heb y mam. meddylya yn gyntaf. rac bot yn greulonach dial y gwr hen. gwedy llittio no gwr ieuangk. a phrawf ef y drydedd weith.

XL.—O annoc y mam. hi ai proves val hyn. val yd oedd ddiwarnawt yn gwneuthur gwledd y voneddigyon a phenaduryeit y dinas. gwedy gossot pawb i eistedd. a gwassanaethu arnadunt or anrec gyntaf. hitheu a rwymawdd agoryat y phrenuol wrth y lliein a oedd ar

y bwrdd. a chyvodi a oruc. a redec tu ar pen arall yr ty. a thynnu y lliein. yny ddigwydd yr llawr a oedd arnaw o vwyt. a llyn a phetheu ereill. Ag yskussyaw a oruc a dywedut. mae i kyrchu kyllell a vae gwell oc arglwydd y daroedd iddi y ddamwein hwnnw. Ag yna o orchymyn yr arglwydd y dodet llicineu o newydd ar y byrddeu. a bwyt a llyn arnadunt. a thrannoeth y bore kyvodi a oruc y gwr y vynyd. a pheri kynneu tan mawr. ag ymliw ae wreic am y tri gweithret a wnaethoedd hi hynny. Ag oe hanvodd hi ef a beris iddi dwymyaw y braich wrth y tan. ag a beris ellwng gwaet arnei. hyny yttoedd yn llewygu. Ag yna rwymaw y dwy vreich. ae dodi yn y gwely. a hitheu anuones att i mam y ddywedut y lladd. ae mam a ddeuth attei. a dywedut wrthi. Ponny dywedeis i ytti. nat oedd dial drymach. noc vo hen wr gwedy llityo. ag eilweith dywedut wrthi. a gredy di bellach yr gwr ieuangk. Na chredaf dioer vyth. heb hi. a thra vyw y bu diweir a gwastat.

XLI.—Ymogy sydd reit y titheu arglwydd Amherawdyr. heb y Martin. rac dygwyddaw y mywn karedd kymeint ac y lleddych dy vab yr ethrot dy wreic. a bydd diogel ytt y dyweit y mab auory. Ni chredafi hynny. heb y brenhin. A phan venegis y brenhin yr vrenhines. y dywedei y mab dranoeth. kythruddyaw yn vawr a oruc hi. ag ni wybu hi dim dychymyg o hynny allan. A thrannoeth pan gyvodes yr heul ar byt yn oleu diwybyr. yr amherawdyr ar gwyr da ar doethon a aethont ir eglwys. a gwedy gwarandaw offeren yn dwywawl. yr aethant oddieithyr y vynwent y eistedd ar ben carreg i le amlwc.

XLII.—Ag yna y daeth y mab geyr bron yr amherawdyr rwg deu wr or doethon. a gwedy addoli y arglwydd dat. ac erchi iddaw y gerennydd. herwydd na hadyassei ef y var ae anvodd. Ar gwr uchaf. heb yr ef. y gwr a wyr pob peth or a vu. ac a vydd. y ddangosses ym. ac ym athrawon yn amlwc trwy yr arwydd ar y lleuat. ar seren oleu eglur yny hymyl o dywedwn i un geir yr un or seith niwarnawt na

ddianghwn rac angheu. ac yna arglwydd dat. heb y mab. am y weledigaeth honno y teweis i arglwydd. ar amherodres yn ethrot. ag ym kyhuddaw. megys pei byddwn gelyn ytt. a cheissyaw dwyn dy amherodraeth. ath thiwetha. a thebic yw hi wrthyt ti amdanafi. ac y bu rwng y marchawc bonheddic gynt ae un mab ar y mor. Beth oedd hynny. heb yr Amherawdyr. Marchawc ae vab a oeddynt y mwyn ysgraff ar y mor. a dywot dwy vran a greu uwch y penneu. a dysgynnu ar gwr yr ysgraff. a greu pob eilwers. a ryvedd vu gan y marchawg hynny. Ar mab a ddywat wrth y dat. bot y brein yn dywedut y byddei da gan y dat. gaffel daly blaeneu y lewys tra ymolchei. ae vam yn taly twel iddaw.

XLIII.—A llidyaw a oruc y marchawg or geir hwnnw. ac ysglyfyeit y mab. ae vwrw yn y mor dros y ben. a mynet ymeith ar ysgraff. Ac o dwywawl dynghet ymlusc or mab ar eu ddwylaw ae draet. hynny ymgavas a charreg yrwng allt a mor. ag yno y bu tridieu. a their nos heb vwyt. a heb ddiawt. Ac yno y kavas pyscodwr y mab. ag y gwerthawdd ef y ystiwart o wlat bell yr ugein morc. ag rac aduwynet y voesseu a daoet y devodeu ae wassanaeth. ef a gafas enrydedd mawr gan yr arglwydd. Ag yn hynny brenhin y wlat honno a oeddit yn y orthrymu yn vawr. o achaws bot teir bran yn greu uwch y ben nos a dydd. A galw y gyt y holl wyrda ae ddoethon ag addaw roddi y un verch. a hanner y vrenhinyaeth. yr neb a ddehoglei iddaw greuat y brein. ag ae gwylltyei vyth y wrthaf ef. a gwedy na chyffit neb a allei hynny. noc ae gwypei. O ganyat yr ystiwart y kyuodes gwas ieuangc. a dywedut wrth y brenhin. a chadarnhau y eddewit y gwnai ef gymeint ag yr oedd y brenhin yn y erchi. A gwedy kanadu hynny. y mab a ddywat val hyn. yr ys degmlynedd a mwy. heb ef. bu newyn ar yr adar. ac ar aniveileit ereill. Yr hynaf or brein a edewis y wreic ym perigl angheu o newyn. ag aeth y wlat arall y geissyaw bwyt. ar bran racko oedd ieu no hwnn. ag a drigawdd y gyt a hi yr hynny hyt heddiw.

Ag yr awr hon gwedy amlhau ym ymborth. y daeth y vran hen drachefyn. ag y mae yn holi y wreic yr llall. ar bran arall yn y hattal racddaw. A phellach oc eu kytsynnedigaeth y maent yn dodi ar dy varn di tervyn eu dadyl. canys pennaf wyt.

XLIV.—Ag yna o duundeb y gwyrda y barnawdd y brenhin y wreic yr hwn ae differth rac y marw o newyn. ac nys dylyei yr hwn ae gedewis dim o honei. A phan welas y brenhin hynny hehedec a wnaeth y deu vran y gyt yn llawen orawenus. ar hen vran a hedawdd ymeith dan ermein a gweiddi. Ag yna y kavas y mab enrydedd gan y brenhin. ag ae barnwyt yn wr doeth. Ag o gytgynghor y roddet merch y brenhin yr mab. a hanner y vrenhinyaeth. A dyddgweith val y bydd y mab yn mynet trwy y ddinas. ef a welei y vam ac dat yn lletty yn ty bwrdeis. wedy adaw y wlat o eisseu da. a dyvot yr geissyaw da hyt yno. Ag ygkylch gosper ef a anvones ysgwier y dy y bwrdeis y ddywedut iddaw y byddei y brenhin ieuangc yn kenewi y gyt ag ef drannoeth. Ar bwrdeis yn llawen. heb yr ef. graessyo a geiff. a goreu aller iddaw. A thrannoeth pan vu amser gan y brenhin. ef a ddeuth y letty y marchawg. A phan ddeuth. y marchawg a gymmerth lavwr a chawc y gynnic dwfr y ymolchi yr brenhin ieuangc. ac nys gadawdd ynteu. a dywedut dan awenu yn llawen. arglwydd dat. heb ef. llyma wedy yr dyvot yr hyn a ddywedeis ytti. ag yr oedd y brain gynt yn greu ar yr ysgraff. pan vwryast ti yvi yny mor. ac nad oddwn yn deisyf hynny. canys Duw ae troes yn dynghet y mi. ac o hyn allan y kytwledychy di. a mam. y gyt a myvi. tra vych vyw. Megys hynny arglwydd dat. val y bu hwnnw ufydd a gostygedic oe dat. velly y keffy ditheu vyui yn ufydd ytt. yr meint vo vy ngallu yn y byt hwn. Ag er Duw na chret di geissyaw ohonafi treissyaw dy wreic di. Ti a wddost peri o honat ti dyhun ym. oc harch hi. yggwydd gwyrda vynet y hystafell. ac ymgynnic im. mal nat oedd gyfyawn iddi. a gwedy gwrthod ohonafi. hitheu regys agheu vy eneit. a am greffinawdd

c hun. ac a dynnawdd gwaet oc wyneb. ac gwallt hi y ar y phen. Ac yr hynny oll. myui arglwydd dat a odefaf dy varn di ath wyrda arnafi. Ac yna y gelwit ar yr amherodres ei atteb rac bron. a hitheu a dywat wneuthur o honei hi hynny. rac dwyn or mab gyuoeth y dad a hitheu. Ac wrth varn yr amherawdyr ae wyrda llosget corff yr amherodres. ac o uarn y goruchaf vrawdyr. sef oedd hynny Duw Arglwdd kyfyawn trugaroc ac amddeffyn y gwirion rac drwc. ae duc y vlaenwedd goruchel ac y diwedd enrededdus gogoneddus. Ac velly y teruyna chwedyl seith doethon Ruvein. o weith Llewelyn.

Llyma ddechreu stori yr olew bendigeid. Gwedi droi o lyfr Lucas or Llading yn gymraeg.

I.—Nasciens kefnder i Bredyr ap Efrog. y penaf o varchogion y fort gronn. or pan y gossodes merddin yn uthur bendragon hyd talm o oes Arthur. ag yna yr aeth nasciens yn feudwy ir kapel peryglus yn ynys wydrin. a bodloni Duw a oryg yn gymaint ag y defai angel y wasnaythu y yfferenay val y gwelas arthur ehun. pan ddanfones Mayr y groes aur y arthur. yr hon yssydd y mynachlog lassynbri. yn y lle y roes arthur ehun. ag am hynny y dug ef daryan werdd a chroes wen a delw fayr ar braych ddehay yn eiste yn y ran uchaf or darian.

II.—Ar Nasciens hwnnw trwy orchymyn yr ysbryd glan a yscrifenodd ystoria saint greal y gyd yr hwn y mae blaes feudwy yn kyfuno ag ef. a hwnnw a llyfr o ddig merddin yn y kapel guedr milwryeth arthur ai farchogion. ar llyfr yssydd yn tystolaythu kyssegry o

grist ehun Jossebus vab Josseb o Aramathia yn esgob yninas farar. ai yrddaw ag olew bendigaid. yr hwn a ddug saith engylion nef i Joseph ai fab ai ddeuddec neieint. feibion y chwaer. a ffedwar kant o bobl eraill or rai nessaf iddo o ffydd a chred a chrefydd. a gorchymyn a ddayth or nef. y erchi y Joseph a hynny o nifer oll ddyfod i ynys brydain a dwyn yr olew gyda hwynt. ag velly y gwnaethant.

III.—Koel oedd frenin yn ynys brydain yna. ar olew hwnnw a gafas Defrig archescob y gyssegry arthur yn frenin. pan dynnodd y kleddyf or maen ynghaer fudei. ag or achos hwnnw y gorfu ef ar bob gormes. ai goron ef ai arfay yssydd uchel greiriay y frenhiniaeth. achos y gyssegry ef ar olew bendigeid or nef. ai roi y arthur i ddystrywio pob gormes anysbrydol oblith y saint ar kristynogion. ac yna y kollodd yr olew hwnnw heb wybod o neb ple r aethodd hyd yn yr amser y kiliodd Thomas o gaer gaing or du allan rag Henri frenin lloeger.

IV.—A thomas aeth at Alexander bab y ddinas sange. kans yno roedd escob Ruvein yr amser hwnnw. ag y dangossodd Thomas y kam gyfreithiaw oi ddaoedd Henri frenin ar freder y gwneuthur ai fol i ddaoedd Thomas nosswaith yn eglwys golwmbe yn gweddio. ar brenhines y morwynion. a ffoddi gras i frenin lloyger i garu Duw. ag i drugarhay wrth gyfiawn. ag ar hynny ef a welay yr arglwyddes fayr wyry ag eryr yn i llaw. a chrued o bann gwerthfawr yn y llall. ac yn roi y krued yn yr eryr. ag yn roi yr eryr yn llaw thomas. ac yn dywedyd wrtho. kymmer yr olew bendigedig i gyssegry rai o frenhinoedd ynys brydain ag ef. ag nid yr rai yssydd yr awr hon. nar rai y ddel nessaf. kans ysgymmyn ywr yr rai hynny. ag am i pechoday y kollant lawer oi kyfoythay. y brenin kyntaf a yrdder ar olew hwn. ef a gayff ag a enill drychefen a golles yr rai eraill. ag adeilad lawer demlay i dduw. ag a yr y paganied ar ffo o babilon. ag a gayff y fuddygoliaeth ar bawb. tra fo yr eryr gydag ef. Tithay thomas dos di adref. a thi a fyddy ferthur a sant.

V.—Yna y gofynodd Thomas i fayr pale y kadway ef yr eryr. ag yna y dywad mayr y may gwr yn y dref yma a elwir Wiliam vychan. a hwnnw a heniw o bicardi. o dref a elwir siprina. ai yru oi vynachlog ar gam a wneythbwyd. ag ef a fydd abad yno etto. a dyro di yr eryr yn i law ef. ag arch iddo i gyddyo yn y kornel nessaf ir gorllewin yn eglwys saint gregori dan faen marmor. a phennaf ar y pagannied fydd o achos kael yr eryr. a thomas a roes yr eryr yn llaw y mynach. ar hwedl yn yscrifennedig y gyd. ar mynach ai roes mewn kist blwm yn y ddayar. ag wedy hynny y ryfelodd sawden o babilon ar kristynogion yn ffest. ac ydd enillodd y tir bendigaid. ag yn gofyn yw dduwiau awnaeth ef parfaint a allay ef. i enill o dir kristynnogion.

VI.—Ar duwiau a ddywadassant y kerdday ef ragddo yny ddelay frenin y llewpartdiaid ar eryr eur ar gwyr arfogion gwedi sawdio o werth gwlan. a hwnnw a enill y tir ag a ddifa llawer or serssinied trwy wrthie yr eryr a nerth y gwyr a gafas y bara yn y ddiod. a ryfeddy a wnaeth sawden pwy oedd y brenin hwnnw. ag un or paganied a ddywot may brenin lloyger oedd hwnnw. kans tri llewpart o aur yssydd yni arms. a llawn o ddefaid yw. ag or yd y gwneyr y ddiod. ag yna y gofynodd sawden ir duwieu ple roedd yr eryr. a hwyntay a ddywedassant yn hysbys. ag yna y roed kri aoedd neb a fedrai y wlad honno i gyrchy yr eryr. Yna y dywaid marchog urddol o griston ag a oedd ynchar-char gydar sersinied. mae o bicardi hanoedd ef. ag yna y dywed sawden y kay ef i ellwng yn rydd. a chwbwl oi gydmeithion. er dwyn yr eryr iddo ef. ag addo a wellay arno gyda hynny a wnaeth. ag addo hynny a wnaeth y marchog. a chael yr eryr ar cruwed yn y gist blwm. a chael y hwedl dyrogan gydag ef. a ddywedassai fayr. Ag wedi darllen or marchog yr ystori honno. meddwl a wnaeth mae llai pechod oedd iddo dori i lw wrth y paganied pegan. na gwneythyr kolled ir kristynogion yn dragywyddol. a roi an ne . . . fendigedig or nef yn wylo anffyddlonion ag ankristynogion a dyfod a wnaeth i ynys brydain ar eryr. a roi i Henri frenin ag erchi i

gadw ymhlith yr uchel greirieu. ag nas rodday at neb. nes dyfod rybydd y gan Dduw fal y harchay fayr yn yr yscrifen. ac felly y gwneythbwyd. ar trydydd ai kymerth trwy ddwyfol rybudd yn y ddegfed vlwyddyn oi oed yn y deyrnas. ag wedy hynny ni wyddys pale i ddaeth etto hyd pan welo i arddangos. ac velly y terfyna ystoria yr olew bendigedig.

Llyma ddechreu Ystorya Gwlat Ieuan Vendigeit.

Llyma lyvyr a anvones Brenhin yr India y Amherawdyr Constantinobyl. yn yr hwnn y dyellir llawer o amravaelonn betheu odidawg. ag ynddaw y mae petheu newydd. a phetheu ny chlywyspwyt yn llyvreu ereill eiroet ag ny cheffir. A llyma grym y llyvyr hwnnw.

I.—Ieuan offeirat o gyvoeth a nerth Duw yn Arglwydd ni Iessu Grist. Brenhin y ddayrawl vrenhines. ag Arglwydd yr Arglwyddi. yr gwr y sydd yn lle Duw. nyt amgen y lywawdyr Rufein. y sydd yn anvon annerch a llewenydd o rat pryddest. a thrwy hynny gann ysgynnu ar betheu a vont uwch. ef a venegit wrth yn mawrwrdaeth ni y carut ti yn ardderchowgrwydd ni ar amled yn goruchelder ni. A ni a adnabuam drwy yn negeswas ni y mynit ti anvon yn ni petheu brywys a rei digrif. ag val yd wyf ddyn i. da yw gennif hynny. Ag or petheu einym nynheu gan yn negeswas ni nynheu a anvonwn petheu ereill y titheu. ag ni a anvonwn ag a ddamunwn wybot a oes gennit ti ffydd yawn y gyt a ni. ag a gredu yn hollawl yn Harglwydd ni Iessu Grist.

II.—Pann adnappo y rei einym ni yn bot ni yn ddynyon. y tebyg dy Roegwyr ditheu dy vot ti yn Dduw.

eissoes kann adwaenam ni dy vot ti yn varwawl. a darestwng o honat ti y dynawl lygredigaeth. o sit arnat ti eisseu dim o betheu a berthynant ar lewenydd. hysbyssa di trwy dy negeswas ti. ag o gynedig rybucheiddrwydd yn haelder ni. ti ae keffi. Kymer di yr anrec honn ym henw i. ag arvera di o honei. a nynheu yn llawen a arverwn oth anregion titheu. hyt pann vo velle yd ymgadarnnhaom yn nerthoedd ni wers dra gwers. ag yn arwyddon it ar hynny. meddylya di ag edrych or mynny dyvot at y genedyl yd henym ni o honei. ni ath ossodwn ar y petheu mwyhaf yn yn llys ni. ag velle di a elly arveru on amled ni. ac or petheu amhyl sydd yn yn plith ni. ag o mynny ymhoelyt drachefen. ti a ymhoelu yn gyvoethawg. Coffa hagen y petheu newyddaf. sef yw y rei hynny dy ddiwedd. ac ny phechy yn dragywydd.

III.—O mynny hagen adnabot yn mawrwrddyaeth ni. ag ardderchowgrwydd yn goruchelder ni. ac ym pa diredd yr arwyddocka yn gallu ni. dyall ti. a heb petruster cret ti vy mot i yn Ieuan offeirat. Arglwydd yr Arglwyddi. yn raculaennu holl vrenhinoedd y ddayar. o nerth a gallu yn holre oludoedd vry yssydd y dan y nef. Deuddec Brenhin a thrugeint y ssydd yn trethawl ymi. Minheu a roddeis ovunet vy mot yn Gristawn. gorchygnerth yn rybucheiddrwydd ni yw. y hamddiffyn ae cynnal on cardodeu ni. Goddunet hevyd yw gennym ni gofwy bedd yn Harglwydd ni y gyt allu mawr. megys y gwedda y ogonyant yn mawrwrddyaeth ni ddarestwng ag ufyddhau gelynyon croc Crist. a dyrchafel y enw bendigedig ef. ag y kerdda yn tir ni or India eithaf. yn yr honn y mae corff Thomas Ebostol yn gorffwys. a thrwy y diffeith yd ymystyn y gorllewin yr heul. ag yr ymhoel ar wyr y Vabilon diffeith gyr llaw twr Babilon.

IV.—Deuddeg Brenhindref a thrugeint a wassanaetha yn gaeth yni. ag odit o rei hynny y sydd yn Gristonogyonn. a phob un o honunt un y sydd ae brenhin trwyddi ehunan. a rei hynny oll y sydd trethwyr yni. yn yn tir ni y genir anifeileit. eliffeit. a dromedharu.

a chameleit. ag ypotamy. a chocodrilli. a metagalinarii. Cametenirii. Ownsirete. Panthere. Onagri. Llewot gwnnyon a chochyonn. eirth gwnnyon. a mwyeilch gwynnyon. keilogeu redyn mudyon. Griffones. Tygres. Lamie. Jene. Boves agrestes. Sagitarii. dynyon gwyllt. dynyon a chyrnn arnunt. chorniti. correre. Satiru. a gwragedd or un ryw genedyl a honno. Pigmei. cenofali. Kewri a deugein kufyt yn y huchet. dynyon unllygeidiawc. a cyclopes. ar ederin a elwir ffenix. a hayach hollre genedyl anifeileit or y sydd y dan y nef. Amyledd yssydd yn yn tir ni o laeth a mel. yghyfeir arall yn yn tir ni. nyt argywedda neb ryw wenwyn. ny chrogleissa llyffan. ni chwibana seirff ymywn llysseu. ni a allant anifeileit gwenwynig presswylaw yno. na gwneuthur argywedd y neb. Ymplith y ryw genedyl a elwir y Pagannyeit drwy neb un vrenhindref yni. y kerdda avon a elwir Idon. ar avon honno. wedy y del o paradwys. a gerdha yn afleu drwy y vrenhinyaeth honno oll o amravael gerddedeu. ag yno y keffir mein annyanawl. a llyma eu henweu hwy. Smaragdi. Saphir. Carbunculi. Topazion. crisoliti. Onichim. Berilli. Ametisti. Sardine. a llawer o vein gwerthvawr ereill.

V.—Yno y genir y llyssewyn a elwir Affidos. Pwy bynnag a arwedho gwreidd y llyssewyn hwnnw gantaw. ef a ffy yr yspryd drwg y wrthaw. ag a gymell arnaw ddywedut pwy vo. a phwy y enw. ag wrth hynny ny leveis yr ysprydoedd drwg yn y lle hwnnw lygru neb. Ym Brenhinyaeth arall yni y tyf yr hollre pybyr. ag y kynnullir. ag y kyfnewidir wynt yr gwenith. a chrwynn. a brethyn a ymborth dynyon. ar tiredd hynny tiredd coedawg ynt megys helygog dew. ag yn llawn oll o seirff. a phann aeddvet y pybyr. y doant y pobloedd oll or brenhinaethau nessaf. ag a ddygant gantunt us a mynws. a gwrysc sych. ac yr enynnant y coet gylch o gylch. a phann vo dirvawr wynt yn chwythu y dodant tan o vywn ag o vaes yr coet. hyt na allo un or seirff vynet y maes. ag velle y mywn y tan. wedyr ennynner yn gadarn y bydd marw y seirff oll. onyt y rei a gaffa

y gogofeu. A gwedy y darffo y tan oll y deuant pawb. a gwr a gwreic. a bychan a mawr. a phyrch yn y dwylaw. ag y doant yr coet. ag y byryant y seirff oll y maes or coet. ag y gwnant gruceu uchel o honunt hyt yr awyr. A gwedy y darffo uddunt ysgytwaw y mynws hwnnw. y sychir y grawn a gynnuller o blith y briwydd hynny. ag y berwir y pybyr. Pa ffuryf hagen y berwir ny edir y ddyn gwlat arall y wybot.

VI.—Ar coet hwnnw sydd ossodedig y dan vynydd Olimpy. ag oddyno y mae ffynnawn ardderchawg yn dyvot. a phob ryw vlas y ssydd ar y dwfyr hwnnw. a symut y vlas a wna ym pob awr or dydd ar nos. ag oddyno nyt pellach noc ymdeith tridieu y wrth Paradwys. or honn y gyrwyt Addaf o honei allan. Pwy bynnag a yfo o ddwfr y ffynnawn honno ar y gythlwng. ny ddaw klevyt iddaw allan or dydd hwnnw. ag yn dragywydd y bydd un oedran degmlwydd ar hugeint. Yno hevyt a mae mein a elwir midiosi. a rei hynny a ddwg eryrot parth ag attam ni. a thrwy y rei hynny yd atnywockaant hwy. ag y caffant y lleufer gwedy as collont. Pwy bynnac a arwedho y maen hwnnw ar y law. ny ddiffyccya lleufer vyth iddaw. ac or mynn ymgelu. ef a wna nas gwelho neb. Ffo cas a wna y wrth pawb. ag annog kyfundeb. a gwrthladd kyghorvynt. Llyna hevyt beth ryvedd y ssydd yn gwlat ni y gyt a phetheu ereill. Mor tywawt y sydd yno. ar gro yn kerddet heb ddwfyr. ag ef a leinw yn tonneu megys mor arall. ag ny orffwys vyth. ag ny ellir vynet arnaw ar veis. nag o un wedd arall. na phyryw tir y sydd or parth draw iddaw. ny ellir o un ffordd y wybot. Ef a geffir hagen y parth arall attam ni amryfael genedyl o byscawt kefelysset. a chystal ag na welas dyn eiroet y kystal.

VII.—Y mae hevyt ar ymdeith tri diwarnawt or mor hwnnw ryw vynyddedd. y daw avon o honunt o vein. a hynny yn redeg megys dwfyr. a thrwy yn tir ni y ret hyt y mor tywawt. Ag wedy el yr avon yn y mor y difulanna y mein hyt na welher vyth o hynny allan. Tri diwarnawt yn yr wythnos y kerddant ag y

llithrant y mein. rei mawr a rei bychein. ag y dygant gantunt rei wydd hyt y mor tywawt. a thra vo yn kerddet ny eill neb vynet drosti. y pedwar diwarnawt ereill y keffir ffordd. Llyma ryveddawt arall. y sydd yno gyr llaw y diffeith yn emyl y mynyddedd ny phreswyla neb yno. y mae avon y dan y ddayar. ac ny cheiff neb ffordd iddi onnyt damwein. ef a egyr y ddayar weitheu. a phwybynnag yna a vo yn kerddet heibyaw. ef a geiff ffordd ir avon. ag ar ffrwst y mae rhaid iddaw kerddet. rac attoeth cayu y ddayar arnaw. a pha beth bynnag or tywawt a ddycko gantaw. mein gwerthfawr vyddant. a gemmeu. Ar avon honno a gerdha hyt y mywn avon arall moe no hi. ag yn honno nyt oes dim or gro nar tywawt. namyn mein gwerthvawr. ar avon honno yd a dynyon y wlat honno iddi ag y tynnant. ag y gantunt y dygant odyno amyledd o vein gwerthvawr a gemmeu. ag ny lyvassant wy werthu y rei hynny pann y mynaccont yn gyntaf yn ardderchogrwydd ni. ag or mynnwn ninneu hwy ymplith yn heurgrawn ni. ni ae kymerwn. ag a roddwn uddunt hanner y gwerth. Os ny mynnwn ynheu. rydd yw uddunt wy y gwerthu yn y lle y mynnont. Ef a vegir meibon yn y wlat honno wrth geissaw y mein megys y gallont vot yn vyw dan y dwfyr tri mis neu pedwar.

VIII.—Y parth draw yr avon veinawg honno y mae deg llwyth or Iddeon. kyt tebycont wy eu bot yn vrenhinedd. eissoes keith yni ynt wy. a threthwyr yn ardderchogrwydd ni. Y mywn brenhinaeth arall yni. gyr llaw y lle y bydd yr ynys. y mae pryvet. a elwir yn yn ieith ni Salamandre. Ar pryvet hynny a allant vot yn vyw namyn y mywn tan. a chrwyn a vydd yn eu kylch megys crwyn y pryvet a wna y Sidan. a nyddu y rei hynny yw gweith arglwyddesseu yn llys ni. ag o hwnnw y gwneir pob ryw arver yn yn ardderchogrwydd ni. Ar dillat hynny ni ellir eu golchi namyn y mywn tan mawr kadarn. yn eur ag aryant. a mein gwerthfawr. a dromedaryeit a chameleit y mae amylder yn eglurder ni. Ni bydd ychennawg neb yn

yn plith ni. dyn got ny cheffir yno. pawb o ddynion gwlat arall. nyt amgen gwesteion a phererinyon a ervyll yn ynawster ni. Lleidyr na threisswyr nag aghawr ni cheffir yn yn plith ni. nyt oes neb ryw gynghorvynt yn yn plith ni.

IX.—Amyledd o bob ryw oludoedd y ssydd yn dynyon ni. nyt amyl meirch yn plith ni. a meirch dielw vyddant. Ni thebygwn ni neb ar y ddayar kyffelyb yni o oludoedd. Ban elom ni aryfel yn lly yd erbyn yn gelynyon teir croc ar ddeg mawr ardderchawg. gwedy eu gwneuthur o eur ag aryant. a mein gwerthvawr ynddunt. un ym pob kerbyt yn lle arwyddon rag yn bronn ni a barwn eu harwein ag yn ol pob un ohonunt. Deuddeg mil o wyr arvawg. a chan mil o bedyt o wyr ymladd heb a vo wrth y pynn vil. ag ynkylch dwyn bwyt a diawt. Pan gerddom nynheu hagen ar yn heddwch rac bronn yn mawrwrdaeth ni. y racvlaena crog brenn heb ysgrythyr yn y byd arnei noc o eur noc o aryant. hyt pann cof del yni yn preswyl dioddefaint yn Harglwydd ni Iessu Grist. a llestyr yn llawn o bridd. hyt pann adnappom ni mynet on cnawd ni yn y briawt vonedd. sef yw hynny yn bridd. a llestyr arall yn llawn o eur a ddygir rac yn bron hyt pan ddyallo pawb yn bod ni yn Arglwydd yr Arglwyddi.

X.—Or bob ryw oludoedd or y sydd yn y byd yd amlha ag y racvlaena yn mawrdaeath ni. Ni ddyweit neb gelwydd yn yn plith ni. ag ni eill neb y ddywedut. a phwybynnag a ddywetto gelwydd dan y wybot iddaw. ar hyt y byd marw. ag ny delhir adlo ymdanaw. Pawb o honam ni a erlynn y wironedd. a charu a wna pawb o honam ni y gilydd. wers tra gwers. ny wledycha neb ryw bechawt yno. Pob blwyddyn yd awn ni y pererindawt yr lle y mae corff Daniel Prophwyd. a lluoedd mawr y gyt a ni y Babilon diffeith. a hynny yn arvawg. o achaws aniveileit a elwir tygryddot. a ryw seirff ereill a elwir deviles. Yn yn gwlat ni y dellir ryw byscawt. ag o waet y rei hynny y lliwir y porffor gwerthussaf.

XI.—Llawer o leoedd y sydd yni. kenedylaeth

ddewraf yn y byt. a hagyr. Ni a arglwyddockawn y kenedloedd a elwir Amazoneit. a Bragmanyeit. Y llys y presswyla yn ardderchogrwydd ni ynddi. a wnaethpwyt ar ansawdd a chyffelybrwydd y llys a urddassawdd Thomas Ebostol y Wyndofforus brenhin yr India. ae yspoydeu ae hadeilediga etheu yn hollawl kyffelyb yw iddi. Pyst y neuadd ae hystyffyleu ae phethyneu a hennynt o ryw brenn a elwir cethim. Toat y neuadd a henyw o ryw lysseu a elwir hebenus. sef achaws yw hynny hyt na aller o neb modd yn y byd y llosci. Ar y kyrreu eithaf ar pen y neuadd honno y mae deu aval o eur. ac ym pob un ohonunt y mae maen gwerthvawr a elwir carbunck. hyt bann oleuhao yr eur y dydd. ar mein y nos. Y ranneu mwyhaf or neuadd a henynt or mein a elwir Sardonici yn gymysgedig a cerastes. sef achaws yw y hynny. hyt na allo neb yn lledrat ddyvot a gwenwyn gantaw y mywn. Petheu ereill or neuadd a henyw or llysseu a elwir hebenus. Y ffenestri a oeddynt o vein cristal. Y byrddeu y vwytta arnunt yn yn llys ni. rei o honunt eur ynt. ag ereill o vein gwerthvawr Amestic. Yr ystyffyleu a gynneil y byrddeu o ascwrnn morvil ynt. Rac bronn yn llys ni y mae heol. yn yr honn y gnottaa yn gwironedd ni y edrych ar ymladdwyr yn ornest. Penn y neuadd ae pharwydydd a henyw o onichino. sef achaws yw hynny. hyt pan gychwynno hynny yn ymladdwyr o nerth y mein. Yn y neuadd honno ni ennynnir goleuat y nos. namyn a vacco yr ireit gwerthvawr a elwir Balsamwm.

XII.—Yr ystafell y gorffwys yn goruchelder ni ynddi. a gyweirwyt o weith curyfedd. a hynny o eur. a phob ryw vein gwerthfawr or byt. ytmus. achos ragor maen onichinus yn lle goleuat. Ygkylch hwnnw y gwneir gweith pedryfual kymeint ag ehunant hyt pann vo o nerth y rei hynny yd ardymherer enwiredd y maen onix. Ireit gwerthvawr a lysc yn wastat yn yr ystavell honno. Yn gwely ni a henyw o saffir o achaws nerth diweirdeb. Gwragedd teckaf yn y byd y sydd yni. ag ny ddoant attam namyn pedeir gweith yn y

vlwyddyn. o achos etiveddu. a gwedy hynny yd ymhoel pob un yn y lle yn gynnyachet a bersabe y wrth Dafydd.

XIII. Un weith yn y dydd y bwytteir yn yn llys ni. ag ef a vwytta beunydd ar yn bort ni ddeg mil ar hugeint o ddynyon. heb a el ag a ddel o westeion. A rei hynny oll a gymerant y cost oc yn llys ni ag ar veirch. ag ar pethau ereill. Y vort honno a henyw or gwerthvawr vaen a elwir ysmar-l agdus. a honno y mae deu ystyphwl yn y chynna o Ametist. nerth y maen hwnnw yw ny at heb y veddwi. tra vo yn eistedd arnaw. Rac bronn amhmogeu yn neuadd ni gyr llaw y lle y mae yr onestwyr. y mae disewilua ddirvawr y huchet. ag y dringir iddi drwy pumb gradd ar hugeint a chant. ar graddeu hynny. rei o honunt a henyw o vein portfiret gwedy kyffinyeu o waet seirff ag ireit alabawstrwm. y trayan issaf y rei hynny a henyw o vaen cristal a jaspis. a sardim. a rann arall uchaf a henyw o ametist ag ambra a jaspis a sardonic a phanthera. Y ddisewylva honn a gynnhelir o un post. ag ar hwnnw y bydd bas. sef yw hynny ryw weith maen a elwir velle. ag ar y bas hwnnw dwy colofn. sef yw y rei hynny breicheu. ag ar y rei hynny bas. ag ar honno pedeir colofn. ag elchwyl bas ag ar honno un vreich ar bymtheg. ag velle y kerddir ar y gweith yn y ddelher y ryvedi pedeir colofn a thrugeint. ag oddyna y lleiheir rif y basseu. ar colofneu hyt pann ddelher ar un. a hynny gan ysgynnu y vynyd megys yd amlhawyd gynt yn ysgynnu hyt ar pedeir a thrugein.

XIV. Y colofneu hagen ar baseu o un ryw genedyl vaen gwerthvawr ynt. ar gradden yd ysgynnir drwyddynt yn gornelder. y golofn uchaf y mae disewylva yn ossodedig o ryw gelvyddyt radlawn. hyt na eill neb yn yr hollre tir y sydd darystyngedig yn ni. gwneuthur dim yn hollawl na thwyll na brad. na chyfarwyddon yn yn erbyn ni. neu y rei cinym ni. na wellher or disewylua honno yn amlwg. ag eu hadnabot pwy vont na pheth a welhont. Ef a vydd yn wastat yn cadw y ddisewylva honno teir mil o wyr arvawc ddydd a nos. rac o ddamwein gallu y thorri neu y bwrw yr llawr.

XV. Pob mis yn y vlwyddyn ef a vydd seith brenhin yn gwassanaethu ym pob un o honunt yn y urddas. ag o tywyssogyon ddeu a deugeint. O'ieirll un ar bymtheg a deugeint a thrychant. Y rysedi hwnnw a vydd yn wastat ar yn bort ni. heb y rei a vo gossodedig yn amravaelon wassanaetheu yn yn llys ni. Ar y bort ni y bwyttaont beunydd. ar y deheu ddeu-ddeg archescob. ag ar y llaw asseu ugein escob. a phedri arch or lle y mae bedd Thomas Ebostol. ar gwr y sydd yn lle pab.

Hystoria Idrian Amherawdyr ac Ipotis Ysprytawl.

I.—Llyma y llyver a elwir Ipotis. sef yw hynny Doethineb Ysprytawl. Pwy bynac a vynno dysceu doethineb ag ysprytolion orchestion. gwrandawed ar yr ymdhidhan ar amovyn a vu rhwng Epoptes ar Amherawdyr anghredadyn gynt oedh yn Rhuvein Vawr. a hwnnw a alwyd Adrian Amherawdyr. Sef y doeth mab adhvwyndeg ag yspryt nefawl ynddaw. a gostwng ar dal ei lin ger bronn yr Amherawdyr a chyfareh gwell iddaw a oruc y mab o garedigawl lewenydd. Ar Amherawdyr ai hattebodd drwy uvylltawl waredog-rwydd. ac a ofynnodd iddaw y pa le y pann doethoedd. Ar mab a ddywawt. neur deuthum y wrth vy mam am tad yssydd oruchaf Justus. y ddysceu dynyon anneallus ansynwyrol. Poet cyflawn vych ditheu o gyfreitheu Duw ai ddoethineb. Pwy sy ddoeth. eb yr Amherawdyr. Doeth yw. heb y mab. y neb a amochelo rac pechodeu marwawl. ag a ennillo nefawl drugaredd. Oth gyfarchaf vab. heb yr Amherawdyr. Pwy yw dy enw di. Epoptes ym gelwir eb y mab. o achaws gwybot o honaf gyfarwyddyt nefawl. Dywet ym vab.

eb yr Amherawdyr. beth yw nef. Rin a dirgelwch Duw. Py beth yw Duw. eb yr Amherawdyr. Duw sydd heb ddechreu iddaw. ag a vydd heb ddiwedd arnaw.

II.—Yr Amherawdyr a ofynnawdd yr mab. Canwyf mor anhyspys. dywat pa air gyntaf a ddoeth o eneu Duw. Y map a ddywot. y mae evengil Ieuan yn testu mae In principio erat verbum. sef yw hynny. yn y dechreu yd oedd y geir. sef yn y Tad Dduw yr oedd y mab. canys geir Duw oedd y mab. a chyt ar geir yd oedd y Tad ar Mab ar Yspryt Glan. ar teir person yn y Drindawt. ag yn un Duw. ag ni ddigawn yr un o honunt vod ywrth y gilydd. Yr Amherawdyr a ddywat yna. O vab teg. ti a vuost yn y nefoedd. Bum heb ef. By sawl nef yssydd yr hollgyvoethawg Dduw. Seith nef y maent. ag yn y nef goruchaf ysydd y mae y Drindawt o nef. y Tad ar Mab ar Yspryt Glan. ar teir person val y dywetpwyt uchot. Y maer Drindawt y Tad ar Mab ar Yspryt Glan yn un ac yn dri. ag ni ddigawn neb lleyc na yscolheic ddyall veint y llewenydd yssydd yno. hyt pan yspeiler oe lewenyd dydd brawt.

III.—Yr eil nef yssydd is o radd dann hynny. ac yno y mae llewenydd a digrifwch cymeint. mal na ddigawn neb ei draethu. Y drydedd nef yssydd yn llewyrchu mal grisial llewychedic. yn llawn o lawenydd damunedic. o achwysson perigloryon. a gwyryfon. achonffessorieit. yn canu moliant a gwasanaeth y Dduw hollgyvoethawc or nef. Y bedwaredd nef ywr nef eurawl. yno y mae llewenydd ysprytawl. ac amravaelion mein gwerthvawr rhinweddawl. a phlas gossotedic ynghyfeir y rhai tlodion. a rhai gwirion. ar gweniaid. ac yno digrifwch heb dristyt. ac iechyt heb ddolur. a goleuni tragwyddawl heb dywyllwch. Y bumed nef hirvaith a llydan yw. lle y mae dwyvoliaeth ysprytol. a christianogawl verthyri. a dioddefeint Crist. ac ony bei ei ddynolyaeth ef ai ddioddefeint. neur athoedd y byt ar gyfyrgoll y gyt.

IV.—Y chwechet nef ywr ecclwys lan gatholic. yn

lle mac bydhinoedd dwyvawl yn canu dedhvawl wasanaeth yn herwydd eu hurddas y Dduw. ag yn llawn o engylyon yn kanu molvant y Dduw hyt ddydd a nos heb orphwys. Y seithvet nef yw Paradwys. medd yr ystoria. yno y bydd yr eneitieu yn gorphowys. pann ddarffo eu purhau o boeneu purdan yn gwbyl ac yn ddidramgwydd tragwyddolter. Llyma. heb y mab wrth yr Amherawdyr. y seith nef. y maent yn eiddaw ein Iachawdur ni Iessu Grist. Yr Amherawdyr yna a ovynnawdd yr mab. pa sawl crefydd angelyon yssydd yn y nef. Dec heb y mab. Y maent yn y nef o engylyon naw crevydd. Cyntaf yw Cherubim. Sef yw hynny. angel y kanhorthwy. yr eil yw Seraphin. ar trydydd yw throni. Y pedwerydd yw dominationes. neu arglwyddiaetheu. ar punet yw tywyssogaetheu. ar hwechet yw meddianneu. ar seithved yw nerthoedd. sef yw hynny rinweddawl grevydd. Ar wythvet yw engylyaeth. ar nawvet yw archangylyaeth. ar ddegvet yw crevydd cnawdawl. ag o honunt cyflawn vydd y plas. A nef arall yssydd islaw hynny. a golles Lucifer am y gamsyberwyt. ag yno y bydd dynyolyaeth yspry-tol bendicedic. yn tywyssawc kyfyawn ni.

V.—Yna y govynnawdd yr Amherawdyr yr mab. Pa beth a wnaeth Duw y dydd cyntaf. Cyntaf y goruc ef engylyon nef. ag archengylyon. a hynny a oruc ef ar ddyw sul. Dyw llun y goruc ef yr wybren. ar lleuat. ar heul. ar syr. y roddi goleuni ohonunt. a dyw mawrth y gwnaeth Iessu y moroedd. ar tiredd ar ffynhoneu. ar dyfroedd hallt a chroew. y ardymheru y ddayar yn galet. ac yn nowsaidd er tyfu coedydd a llyseu ar glaswellt. a phob peth ffrwythlon daearol. Dyw mercher y goruc ef y pysgot yn y dyfroedd. ar ednot yn yr awyr y ehedec. ac erchi uddynt vynet o gylch y byt oll. y gynhorthwyaw y ymborth y gnawdolion ddynion. A dyw ieu y gorug Crist yr holl yscrubyl y tir gwyllt a dof. a rhoddi tiroedd a mynyddoedd a bywyd daearol uddunt. y nerthu ymborth yr dynion plant Adda. ac erchi uddunt troi dynyon y da presennawl. Dyw Gwener y goruc

ef Adda ar ei lun ai ddelw ehunan. a dodi enaid yddaw a rhat yr Yspryt Glan. ai wneuthur yn arglwydd ar paradwys. ag o asen y Addaf y gwnaeth Eva. ac ai rhoddes yn gymhar yddaw ymharadwys. A dyw Sadwrn. wedy meddylyaw o honaw bob peth. y bendicodd ef y weithredoedd. trwy ewyllys da. oedd yn uchel ag yn isel. ag erchi uddunt amlhau pob un yn y van ohonunt. Dyw Sul rac wyneb y gorffwyssawdd Duw. brenhin nef a daear. ac a erchis y bob dyn ar a vynnai rann oi weithredoedd ef. gymeryd yn ei gof orffwys y dydd hwnnw o hynny hyd dydd varn. ac ymogli rac pechodeu marwawl. a gwasanaethu Duw ar ecclwys lan gatholic.

VI.—Hyn a ddichawn bot yn wir oll a ddywedi di ymi. a dywedi di ymi pwy ywr gwr ny anet ac a vu varw. Y mab a ddywawt y mae Addaf a roddes Duw iddaw vywyt ym paradwys. ac ae gwnaeth oe law ehun. Yr Amherawdyr yna a ofynnawdd ir mab drwy lewenydd a wyddiat ef o ba sawl amryfal defnydd y gwnaethpwyt cnawt dyn ohonunt. Y mab a ddywawt. y mae seith defnydd. nyt amgen. pridd a dwfyr. awyr. tan. heul. gwynt. a mein gerllaw y mor. a hevyt or yspryt glan. Or pridd y gwnaethpwyt cnawt dyn. ag or dwfyr y waet. or tes y wres ai anian. or awyr y synwyr. or heul ei galon ai olwc ai gampeu da. or mein ei escyrn. or gwynt ei anadl. ai eneid o rat yr yspryt glan. Ar neb a vo ynddo y rhann vwyaf or ddaear. amdrwm ddiawg gystuddedic vydd ei veddwl ai weithret oherwydd annyan ddaerawl. ag amdrwm ei veddwl ae weithred.

VII.—Ar a vo mwyhaf y defnydd ynddaw or dwfyr morawl a vydd llafurus trablyddus. gyghorvynnus. chwenychus am tir a dayar a golud presennawl. a hynny vydd palledic iddaw wrth y reit or diwedd. o achos vot yn kynnebic golut dayarawl y lanw a threi. herwydd anwadalrwydd. Pwybynnag a vo ynddaw y defnydd mwyhaf or gwynt. ef herwydd annyan a vydd amyskawn a gorwyllt yn y gallonn. ag yn y veddwl. o ddywedut anosparthus eirieu. heb ddyall heb synwyr ynddunt. Ar neb a vo ragor yndhaw o ddefnyddyeu yr awyr.

herwydd annyan. doeth a synhwyrol a chanmoledic vydd ei eir ai weithret. Ar neb a vo ynddaw y rhan vwyaf or heul. aruthyrgryf ac amhwyllog vydd. a gwresawc ymyscawn ac efurivet. Ar hwn a vo ynddaw ragor or tan. glew a thanbaid ac ymladdgar vydd. a gwresawc ei gnawt. Ar hwn a vo ynddaw ragor o ddefnydd y maen. ef a vydd gwastadawl ei veddwl ai weithret. a da vydd ei synwyr ai gof. a chywir ei air ai weithret. a da vydd mewn llavurboen. a glas vydd lliw ei gnawt. Ar neb a hanffo ynddaw vwyhaf o ddefnydd y gann yr yspryt glan. ef a vydd kyflawn y gallonn o veddwl da a geir prudd. a gweithret dda kyfyawn wrth dlawt a noeth. a charu Duw. a gwneuthur gweithredoedd da a wna. ac amrafaelon benydyeu.

VIII.—Yr Amherawdyr a ovynnawdd yr mab. pa beth oedd mor. y mab a ddywawt mae ffordd wylltveith y cherddet. ti a elli vynet ynddaw kynngybellet ag na ddelych byth dracheven yr tir. Oth kyfuarchaf vab synnhwyrawl. heb yr Amherawdyr. py amser y gwnaeth Addaf y kam y gyrwyt ef oe achos o paradwys. Y mab a ddywawt mae rhwng awr anterth a hanner dydd y colles Addaf ei valchder. ag y gyrrawdd agel cannhorthwy ef a chleddeu awchlym gloew tanllyt y ddiffeithwch ynial. y wledychu byth ef ai eppil yn dragywydd y mewn gofeilueint. a gouut engiriawl.

IX.—Truan vu y Addaf. heb yr Amherawdyr. bot yn gyffolet a hynny. py sawl pechawt a oruc Addaf. pan gymerth ef cnawt yn ryceni ni. Seith pechawt marwawl gyt ae ragoreu. heb y mab. a gogelet pawb racdunt. sef ynt y rhai hynny. syberwyt. lleiddiat. kamgret. glythineb. kynghorvynt. llesgedd. a diogi. a lledrat. Pa ddelw y gwnaeth ef y seith bechawt ar unweith. Ynkamsyberwyt y pechawdd Addaf. balch ac angharedic vu pan wnaeth ef ewyllys y cythreul. a thorri gwaharddon Duw. Lleiddyat dogyn oedd ef pann laddawdd ei eneit ehun. ai eppil yn ei ol. Agkredadwy oedd ynteu. o achos iddaw wneuthur gorchymmynheu y kythreul. a chyfulenwi y holl ewyllys. Y glythineb y pechawt ynteu. yn honnedic. pann lewas

ef yr afal a waharddawdd Duw rac ddaw. ag rac y wreic. Kynhorvynnus chwennychawl oedd ynteu. pann chwennychawdd moe noc a oedd reit iddaw wrthaw. ag ef yn meddu yr holl baradwys.

X.—Lleider oedd ynteu pann gymerth yr afal gwaharddedic oddiar Dduw. a dylyedus oedd iddaw ddioddef angheu am y ledrat. Diawc vu ef panna allodd godi oddiyno. gwedy yr oer weithret hwnnw. ony dhaeth Duw ehun atto. a gofyn yddaw. beth a wney di weithon. Ynteu a ddywawt. arglwydd mi ath glywaf yn dywedut yn eglur. ac ydwyf yn annobeithyaw am dy welet. Yno y govynnawdd Duw y Addaf. paham y gorugeisti ti hyn o weithret gwaharddedic. Addaf a ddywawt wrth Dduw. Eva vyngwreic a roddeist yn gymar ym. a erchis ymi wneuthur hynn. Eva a ddywawt yna. y neidr heb yr hi. a wnaeth ym wneuthur y gweithret hwnnw. ag am hannoges. ag am twyllawdd. Yna y govynnawdd Duw yr neidr. paham bryf budyr uffernawl y pereisti uddyntwy bechu val hynn. Y neidr kythreulawl a ddywawt yna wrth Dduw. kenvigen oedd gennyf veddu o honuntwy ar lewenydd paradwys. yr hwnn a gollais i am vynkamsyberwyt. Yna y dywawt Duw wrth Addaf. o achos dy gamweithret. ti a lewi dy ymborth drwy chwys a llavur a gwres ag oervel or dydd hwnn allan. ag oddyna y dywawt wrth Eva. am dy gam annog ditheu ar y pechawt hwnn. titheu a vyddi dan oruchgwr a chystegeu govalus. dan amarch a gofal. ag a ddygy ffrwyth drwy ronan a chwynfan. a gloesion angeu gofalus. ti a chwbl oth eppil or dydd hwnn allan.

XI.—A gwedy hynny y dywat Duw hollgyvoethawc wrth y kythreul oedd yn rhith neidr. tydi bryf uffernol wyt yn gwneuthur provedigaetheu ar ddynyon. ag am hynny ti a ymlusgi ar dy voly o hynn allan. a phawb or ath welo a fydd ofnawc rhagddot. ac a vydd dygasoc yti. hyt pann ddelych y bervedd y ddayar. Ac yna y dywawt Duw. morwyn addvwyn a enir ar hynt. a honno a ddistryw dy holl allu di. ath holl veddyant y gyd. Yn y modd hwnn gwledychawdd Addaf ddeuddeg

mlynedd ar hugeint a nawcant pan vu varw, y uffern yd aeth, ae holl eppil gyt ag ef, ac ef a fy eneit Addaf yn uffern. ag eneidieu ereill. pedeir mil o vlynyddoedd a chwechant a phedeir blynedd a seith awr. ag yna hollgyvoethawg vrenhin nef a anvones radeu yr yspryd glan. ag a ddisgynnawdd yn bry yr arglwyddes veir vorwyn. heb achos nac gweithret kytknawt. Deuddeg mlynedd ar hugeint a hanner blwyddyn y bu Iessu yn kerddet yn y byt hwnn. a deugein niwrnawt yd ymprydyawdd ef tros bobyl y byd. a gwedy hynny y daliawdd yr Iuddewon Iessu Grist. ac y dodet ar y grog. ag y prynawdd ynteu ni yr creu y gallon. a gwedy hynny ef a ysgynnawdd y uffern. y ostwng meddiant yr holl gythreuleit. ag a ollyngodd Addaf ag Eva or rhwymedigion boeneu yr oeddynt ynddunt. a llawer o eneidieu hevyt. nyt amgen Dafydd Broffwyd. a Moesen. ag Abraham benn ffydd. ar sawl a oedd oll tan gaethiwet hevyt. ef a kynnwysawdd ym Paradwys. lle y mae llewenydd tragywyddawl heb orffen arnaw.

XII.—A gwedy kychwynnu o Iessu o veirw yn vyw. yd usgynnawdd ar nefoedd. ag y mae yn eistedd ar ddeheu Duw tat hollgyvoethawg. yn Dduw gwir. ag yn wir ddyn. ag oddyno y mae yn barnu. ag y daw ddyddbrawt. y varnu ar bawb herwydd y weithret priawt. ag yna ffol vydd y neb nyt ofuynnhao. ac ny bo brewychus erbyn y dydd hwnnw. Y Cristonogion bucheddawl a ant yr llewenydd. ar rei ereill drwg eu ffydd a ant ir poeneu. Heb yr Amherawdyr. llyna ddillyngdawt teg. Oia vab synnhwyrawl. heb ef. py bwnc y twyll y kythreul ddyn bydawl. ag yr haredd yr eneidieu y uffern. Y mab y ddywat. y mae seith pechawt. a lluossawg ynt ymplith y knawdawl ddynyon. Cyntaf yw o honunt meddwl drwg ygkallon dyn. Ar eil yw. lladd kelanedd yn wirion. a hynny a ddwg dyn y mywn honnedigaeth ddrwg kewilyddus. ac onny chyffesa hynny yn gwbyl. ef a a y eneit yr brydreddyonn boeneu. Kamsyberwyt yw arall. Glythineb. godineb yw un or rei gwaethaf. Kygkorvynt yw pechawt chwenychawl. a drwg yw. ag a tynnant yr eneideu y uffernawl boeneu.

XIII.—Yn ystoria Pawl ebostol y mae yn dywedut. keluyddyt wrth boeneu uffern. Kynghorvynt yssydd blas iddaw chun gwahanedig. val ffynnyawn o bres. yn llawn o grochaneu yerin. ag y edi yn lloski yn amlwg. a phann gyffroo. y bydd godwrdd mawr val trysteu yn yr awyr. ag yn gyfulawnet o eneidieu ag y gallont vot. a than gwyllt yn llosci a gyfuarcho ag ef. Kynnhebig yw chwant bydawl i olwyn benn. gwr yn y ieuegtit yn ennill campeu. a chlot. ag yn ymroddi oll y gynghorvynt. a chwant. kenfigen. a hevyt am hanner y oes. na pheidei yna. namyn y threulaw velle hyt y diwedd. yn ddiheu ony pheid. ef aa y eneit yr poeneu. o achaws kyghorvynt hwenychawl nyt oes ben iddaw. mwy noc i olwyn. Kamsyberwyt yssydd aruthyr ddrwg. balchg yw ag a gollasant yr engylyon teckaf. a oedd yn y nef. ag egluraf. ag addwynnaf. o achaws y kamsyberwyt. llewenydd nef. ae diheiniaw yn gythreulig gofutdron yn uffern. ag ettwa y maent rei o honunt ymplith y dynion bydawl yn y troi y ar eu hysbrydolyon veddylyeu. y ymrwymaw y mywn pechodeu marwawl. ag o achaws hynny kyffesa di gamsyberwyt. Pan vo dy anustyr gorff yn y ddayar yn guddiedig. ar pryvuet yn bwytta dy ystlysseu ath cnawt a ryuuassei ryvygus. ath eneit yn rwymedig ovudyus. ag yna y gelly ti vot yn ofualus o vot eiroet kamryfyg yth gallonn. canys ffieiddaf pechawt ygkyvreith Dduw yw camsyberwyt.

XIV.—Godineb ywr gwaethaf uwch y ddayar or pechodeu ag amrypheiddaf. Ef a debig hocrellwr godinebus na anet ar eilun dyn neb cyn ddigrifet. a chygampusset ag ef. ar kyffredin wragedd godinebus a ddygant liaws o ddynyon y uffernawl boeneu. yn yr ysgrythyr lan. y mae yn dywedut. y mae rwyt gythrculig yw godineb. Glythineb sydd ry gyffredin ymplith y bobloedd ysywaeth. pan vwynt veddw. y keiff y cythreul veddyant ar lawer o honunt. pann tyngont y waet Duw. ae archolleu yn over. ag y ddioddeiueint. ag am hynny y kaffant wy emelldith Duw. ag ony chyffesant y glythineb a orugant ygkatkoreu. a chynn offerenneu yggwyleu arbennig. wynt a gaffant swyddeu yn uffern.

XV.—Am ddywedut. heb yr Amherawdyr. Py beth a rwystra y ddyn wneuthur penyt. a bot unolyaeth yr yddaw an yechawdur ni. Y mab a ddywat yna. y mae petwar pwnc. nyt amgen llesgedd. annobeith. kewilydd. petwerydd yw. na chrettei bot Duw hollgyvoethawg mor drugarawg ag y mae. canys or cyffesa dyn yn llwyr gwbyl y bechodeu. ny ddial Duw y weithredoedd kyssuledig arnaw. Yr Amherawdyr a ovynnodd yr mab. Pa beth vwyhaf a ddwg dyn y lewenydd nef. Y mab a dywat. mae geir da kywir prud. a meddwl kyfuyawn. a gweithret dda adnabyddus. Ny orucpwyt eiroet weithret dda ny bei veddwl da ar y dechreu. ag ny orucpwyt eiroet weithret ddrwg ny bei veddwl drwg ar y dechreu. Pwy bynnag a vo gantaw jeith eglurdda. ac alon yn mynnu dial arnaw. ef a ddigawn o synnwyr jeithdeg oc elyn gwneuthur yn getymeith. velle o un weithret gobrwyawl y dichon dyn ennill trugaredd nef.

XVI.—Am ddywedut vab. heb yr Amherawdyr. Py sawl angheu a ddaw y ddyn? Y mab a ddywat mae tri angheu. cyntaf o honynt yw angheu bydawl knawdawl. a wahanaa y corff ar eneit yn gadarn. ac yn ffyrf. Yr eil yw angheu kywilyddus. sef yw hynny. dyn y vo marw mywn dylyet gofeindus. neu honedigaeth ddrwg oganus. Y trydydd angheu yw angheu a ddel yr neb ny chaffo gyfurannu o weithredoedd Iessu Grist. cynn gwahanu y corff ar eneit or byt yma. hevyt y govynnawdd yr Amherawdyr. py sawl pechawt. heb y kyffesu tu ac ar Duw. a ddwg dyn heb gaffael maddeuant nefawl? y mab a ddywedoedd. y mae deu bechawt. un o honunt yw kamgret. na chretto dyn yn ffyddlawn ddiskyn Iessu Grist ymru yr Arglwyddes veir. hep gytcnawd ag un gwr. ae eni yn ddyn. a bot meir yn vorwyn kyn escor. a gwedy escor. a chredu iddaw ddioddef ymprenn croc. yr prynnu plant Addaf a boenеu uffern. ac gychwynnu o veirw yn vyw y trydydydd. a gwedy hynny ysgynnu ar nefoedd. ac vot yn eistedd ar ddeheulaw Duw dad hollgyvoethawg. ag ar ny chretto y hynny. colledig vydd oe eneit.

XVII.—Annobeith yw pechawt arall. y neb rydarffo iddaw pecheu yn erbyn Duw. o annoc cythreul. ny thebyg iddaw byth caffael maddeueint. ag nys keiff. onny phaid or annobeith hwnnw. ae eneit a a ygkyfuyrgoll. Oth gyfuarchaf. vab teg. heb yr Amherawdyr. py beth a wisg dyn y ymgadw rac kythreul. kytwybot dda. a meddylyaw am ddioddeiveint yr Arglwydd Iessu Grist. a meddylyaw pa wedd y gostyngawdd Iessu ar tal y lin. ar vynydd oliuet. ag ef a ddeith iddaw yna chwys gwaetlyt rac ofn angheu. a phann yttoedd yn rhwym wrth y piler. ef a vaeddwyt ag ysgyrsseu gan yr Iddewon. yny yttoedd y gwact yn phrydyeu o honaw. ag ef a ddug y groes ar eu gefuyn hyt yn mynydd Calvaria. yn yr honn y dioddefuawdd angheu arneu.

XVIII.—Yr Amherawdyr a ddywat yna. bynn oll a gredaf. eithyr dywat ym. py benyt a lawenhaa Dduw y gann ddyn. y mab y ddywat yna. pwy bynnag a wnel penyt kyvreithawl gossodedig. atto periglawr arnaw trwy ewyllys damunedig. ef a geiff trugaredd nef. Eil pwnc yw merthyrolyaeth. nyt amgen haelder yn tlodi. ymgynnal heb gyvoeth. a charu y gyt gristawn. a chwynnyaw y dlodi. ae ofueileint y gyt ag ef. onny ddigawn amgen nerth iddaw. a diolwch y Dduw hollgyvoethawg y dlodi ehun. a hynny yn ddistaw. a llyna ranc bodd y Dduw. Y trydydd pwnc yw dyn a hanffo o vreint a bonedd. ag a vo goludawg. ymmadaw o honaw a o ennill bydawl a digrifwch cnawdawl. hwnnw a geiff y ymosnieithaw yn y nef.

XIX.—Dywed ym vab. heb yr Amherawdyr. os gwybyddu. paham y mae yawnach un prydyaw dduw gwener no diwarnawt arall or wythnos. y mab a ddywat. y mae tri achos ar ddeg. cyntaf yw o honunt. Duw gwener y gwnaeth Duw Addaf. yn yr ynys a elwir Ebron. ag ae llunyawdd ar eu ddelw ehun. Yr eil yw. Duw gwener y byrwyt Adda ag Eva o Baradwys y waelawt uffern. Y trydydd yw. Duw gwener y lladdawdd Kayn Abel y vrawt. am hynny y kavas Kain emelldith Duw. Y petwerydd yw. Duw gwener y deith Gabriel angel yn gennat at Veir. pan ddisgyn-

nawdd brenhin nef y ny bru a chymryt cnawd heb gyt gwr. Y pymhet yw. Duw gwener y bedyddwyt Iesu Grist. Y chweched yw. Duw gwener y merthyrwyt Ystyphan verthyr o gynghor crodr creulawn. Y seithvet yw. Duw gwener y lladdwyt penn Ieuan vedyddwr. Yr wythvet yw. Duw gwener y dioddefodd Iessu ympren crog. y ryddhau pobyl y byt o boeneu uffern. Nawvet yw. Duw gwener y dioddefawd Meir anghen. ag ydaeth y hyspryt at y hun mab y lawenydd nef. Degvet yw. Dyw gwener y dioddefawdd Onndras ar y grog. ag y dywat. Arglwydd. heb ef. llyma a ddioddefi yr caryat arnat ti. Unvet ar ddeg yw. Dyw gwener y kavas Elen luyddyawg y grog. ryddaroedd yr Iddewon y chyddyaw yn y ddayar. o achos y dioddefei Crist arnei. ag ar honno y dioddefawdd ynteu. gwedy y dwynn y vynydd Calvaria. trwy anrydedd moliannus. Deuddeevet yw. Dyw gwener y merthyrwyt Peder a Phawl ebostol. Trydeddarddeg yw. Dyw gwener y rydd Duw varnedigaeth oe draet ae ddwylaw ae ystlysseu yn waedlyt. ag am hynny kymeret pawb ddyw gwener yn y gof. y wneuthur molyant y Dduw ynddaw trwy ymprydyeu a gweddyeu.

XX.—Dyw Sadwrn. da yw ymprydyaw. yr mwyn yr Arglwyddes Veir annerthawdd y dynnu yr eneidieu or poeneu. a hi a elwir yn ffynawn y drugaredd. y olchi ag y ryddhau pawb or a alwo arneu. Arweddwreic gwironedd y gelwir. o honei y deith Iessu Grist. Iachawdwr y byt. Bendigedig a vo y bobloedd a wassanaeth y vorwyn honno trwy ewyllys addwynnedig. Yna y dywat yr Amherawdyr Adrian wrth y mab. Mi ath tynghedaf di. vab Ipotis. cyn ymadaw a mi. yn enw y Tad. ar Mab. ar Yspryd Glan. Iessu Grist. yr hwnn a ddioddefodd yn angheu yr yn kyvodedigaeth ni. pa beth wyt ti. ae yspryt da. ae un drwg. Y mab a attebawdd yddaw yna val hynn. Mi ywr gwr ath orug di. ac at prynnawdd yn prit. ag yna yd ysgynnawdd y oruchelder y nef. or llc y pann dathoedd. Yr Amherawdyr yna a ostyngawdd ar tal y lin. a diolwch a orug y Dduw hollgyvoethawg yr hynt honno. A gwedi

hynny ymhoelut a oruc ar weithredoedd gobrwyawl ag alussenneu. gann wneuthur gogonyant ag arddunyant yr mawredd ag enrydedd y Dduw or nef. ag yn y modd hwnnw y tervynnha ymddiddan Idrian Amherawdyr ag Ipotis vab ysprydawl Duw. Amen.

The Editor has printed the earliest translation that he could find; but there is another copy in the Peniarth Library (*Hengwrt MS.* 306), all in the autograph of Dr. Thomas Williams, of Trevriw, which varies in orthography, and ends thus:—

A chwedy hynny ymchwelyd a wnaeth yr Imerotr yr ffydh gatholic. a gwneuthur gobrwyæ ac elusenæ a gweithredoedh da er gogoniant ac anrhydedh y Iesu Ghrist mab Duw byw holhgywaethoc brenhin nef a daear. Ac velhy tervyna'r ymadrodh a vu rhwng Adrian Imerawtr ac Epoptes vab yr ysprytol Dhuw vrenhin nef a daear.

Thos. Wiliem physycwr.
27 die o vis Rhacvyr. 1595.

Y lhyvran hwnn Epoptes a scrivenais alhan o hen lhyver a vuassai eidho Lewis ap Moris Gethin o Nanmor Deudraeth, o hen lhaw awduraidh. gywir orgraph. Am y defnydh barned y darlheydh. Lhawer o bethæ godidawc sydh yndhaw. Y Dhew bo'r diolch am ei holh dhoniæ ysprytawl a chorphorawl. Amen.

Historia y traethu val digawn y Tad. ar Mab. ar Yspryd glan vot un Duw.

Val hynn y digawn y Tad. ar Mab. ar Yspryt Glan vot yn un Duw. nyt amgen noc yn wir ddiphedrus.

Pwy bynnag a vynnho jachai y eneit. ae gorff. reit yw iddaw ef yn gyntaf peth kynnal ffydd gyffredin eglwys Iessu Grist. canys pwy bynnag nys kynnhalyo hi gyfyawn. ag yn ddiuei. diogel yw iddaw y kyll y

eneit ae gorff yn dragywyddawl. Ffydd gyffredin Eglwys Crist yw credu o honom ni yn un Duw yn Trindawt. ar trindawt yn un Duw. ae annrydeddu yn ufydd ac yn garedig. sef yw hynny. credu yn un Duw yn teir person. ar teir person yn un Duw. ag eissoes ny ddylem ni yr hynny credu bot y Tad. ar Mab. ar Yspryt Glan yn un person diwahan. val y maent yn un Duw. na chredu y bot yn tri Duw. val y maent yn teir person. ag wrth hynny amgen yw person y Tad. a pherson y Mab. ac. amgen yw person pobun ohonunt. a pherson yr Yspryt Glan. ac eissoes un yw dwywyolyaeth y Tad. y Mab. ar yspryt glan. a gogymeint eu gogonyant. a gogyfuoet yw. Canys un yw gogonyant tragwyddolyaeth y teir person. ag wrth hynny un yw y Tad. ar Mab. ar Yspryt Glan. Canys digreedig yw y Tad. a digreedig yw y Mab. a digreedig yw yr Ysyryt Glan. Sef yw hynny. ny chreuwyt yr un o honunt. A divessur yw y Tad. a divessur yw y Mab. a divessur yw yr Yspryt Glan. A thragywyddawl yw y Tad. a thragywyddawl yw y Mab a thragywyddawl yw yr Yspryt Glan. ag eissoes nyt ynt tri thragywyddawl. namyn un tragywyddawl. sef yw hynny un diwahan yw tragywyddolyaeth y tri. kynny bont un berson. ag velle nyt ynt tri digreedig. na thri divessur. y Tad. ar Mab. ar Yspryt Glan. namyn un digreedig. ag un divessur. A hollgyvoethawg ywr Tad. a hollgyvoethawg ywr Mab. a hollgyvoethawg ywr Yspryt Glan. ag nyt tri hollgyvoethawg. namyn un hollgyvoethawg. sef yw hynny. un yw holl allu y tri. ag velle Duw ywr Tad. a Duw ywr Mab. a Duw ywr Yspryt Glan. ag eissoes nyt ynt tri Duw. namyn un Duw. Ag Arglwydd ywr Tad. ag Arglwydd ywr Mab. ag Arglwydd ywr Yspryt Glan. ac eissoes nyt ynt tri Arglwydd. namyn un Arglwydd. sef yw hynny un yw eu harglwyddiaeth hwy. Ag wrth hynny megys yn kymellir ni o gristonogawl wironedd y gyffessu. ac y addef ar neilltu. vot y Tad yn Dduw ac yn Arglwydd. ar Mab yn un Duw. ag yn Arglwydd. ar Yspryt Glan yn un Duw. ag yn Arglwydd. velle y gweherddir yni trwy grevydd kyffredin gristonogaeth

ddywedut vot y tri Duw. neu tri Arglwydd. Y Tad bellach o ddefnydd neu o allu neb ny wnaethpwyt. ag ny chrewyt. ag ny a anet. y mab hagen a anet or Tad chunan. ag ny wnaethpwyt. ag ny chrewyt. Yr Yspryt Glan a ddeith. ag a ddeillawdd or Tad ar Mab. ag eissoes ny wnaethpwyt ef. ag ny chrewyt. ag ny a anet. ag wrth hynny yn y Drindawt honn nyt oes dim gynt noc gilydd. ag nyt ocs voe na llei noe gilydd. namyn yr holl teir person. gogyfuoet ynt. a gogymeint. Ag wrth hynny megys y dywedpwyt uchod ar y dechreu. yr un Duw yn y Drindawt. ar Drindawt yn yr un Duw a ddylyir y enrhydeddu. Ag wrth hynny pwy bynnag a vynno yachau y eneit ae gorff yn tragywyddawl. reit yw iddaw kredu val hynn yn y Drindawt. A chyt a hynny aghenreit yw y bop dyn o myn kaffel yechyt. a gwaret tragywyddawl oe eneit. credu kymryt o Iessu Grist an Harglwydd ni cnawt ag eneit dyn ymru yr Arglwyddes Veir. y wir vam ef. A hitheu val kynt yn vorwyn pob amser. Ag wrth hynny yn hyawngret ni yw kredu yn callonneu. ag addef ar yn tafodeu bot Iessu Grist yn Dduw ag yn Ddyn. ag yn vab Duw. ag a anet o rym ag annyan y Tad kyn yr holl oessoedd. heb ddechreu arnaw. ae eni yn ddyn o annyan y vam yn yr holl oessoedd yn Dduw perffeith. ag yn Ddyn perffeith. o eneit synnhwyrawl dylyedus. a chnawd dynawl iddaw. yn person genedlawg gogyfueint ae Dat obleit dwyolyaeth. a llei noc tat. obleit dyny-olyaeth. A chynn bo gwir Dduw ef. a gwir Ddyn. eissoes nyt deu ef. namyn un Duw. Iessu Grist nyt yr mynet deutroi y dwyolyaeth ygknawt. namyn o achos kymryt o vab Duw attaw ef y dynyolyaeth yn un person ag ef. megys pei plennyt keing o ryw brenn y mywn prenn arall. ag wrth hynny un Iessu Grist sydd wir Dduw a gwir Ddyn. nyt yn kymyscu y ddeu annyan yn un annyan. namyn o achos bot y ddwyolaeth ac ddynyolaeth yn un person. Canys megys y bydd un dyn o eneit dylyedus a chnawt. velle o Dduw a dyn y mae un Iessu Grist. yr hwnn a ddioddefawdd angheu yr yn gwaret ni. ac oddyno anreithaw uffern. ae gyvodi o

veirw yn vyw yn y trydydydd. Ac ysgynnu ar nefoedd. ag yn eistedd ar ddeheulaw Duw dat hollgyvoethawg. ag oddyno y daw y varnnu ar vyw. ag ar veirw. ag yna y kyvodant yr holl bobloedd meirw yn vyw yn y corffoedd yr varnn ag yna y bydd reit y bawp talu dylyet oe weithret priawt. A rei a oddiwedder ar dda a ant y vuchedd tragwyddawl. a rei ereill ar y drwg a oddiwedder. ag ar y cam a ant yr tan tragywyddawl. a hynny a gredir yn wir.

LUCIDAR.

I.—Llyma dhechreu llyuer yr hwnn a elwir Elucidarius. ynghymraec Egluryn. Canys ymhob dechreu ymae rhaid galw ar ganhorthwy y gan y gwr y sydh dhechreu pob peth. o mynnir cwplâu y weithret yn berpheith. Galwn inneu gannorthwy Christ Arglwydd yn y dechreu hwnn yw gwplau 'n berpheith. ac or canhorthwy hwnnw y gallwn ni vod yn hyf. Canys dywod Dauydd brophwyt yn y Salhwyr. Agos yw'r Arglwydh y bawb ai galwo. Y lhyver hwnn a eilw rhei amovyn Discipl ai Athro. sef yw ystyr hynny. y discipl yn ceissiaw y gann y Athro eglurhau ac yspyssu ydhaw petheu aneglur ac anhyspys gann bawb. Ar Athro a gytsynniawdh a damunet y discipl. rhac cyphelybu o rei or bobl y geluydhyt ef yr gwr a dhodes y swlht yn y dhaear ynghudh. Canys ny elher dim ag ef. Canny wna da y neb. Velhy Celuydhyt a doethineb a gwybot yn y galon y yscolhaic da. ony dhysc y erailh ny rymhaa haeach. Ac ef a elhir y gyphylybu yr swlht cudhiedic dann y dhacar. A chanys arvaeth yw gennyfi. hep yr Athro. rodhi yn y lhyver hwnn yspysrwydh am betheu dwywawl ysprytawl. val y herchys vy nghyt-dhisciplion yn lawer gwaith.

II.—Teruyn yw gennyfi y bawb or a dharlheuo yn y lhyver mau i. neu ai gwrandawo. gwedhiaw drosof vi. Vy henw ineu a vynnaf y gelu o bob ryw gyfrinach.

rac peri o gynghoruynt athraon a vo ynghyt oes a mi. neu athraon ereilh a vo gwedy mi. esceulusso a thremygu gwaith cynn grynoet a hwnn. Henw vy lhyver i. hep yr Athro. yn lhatin vydh Lucidarius. Sef yw ystyr hynny ynghymraec Egluryn. A deualhet bawb hagen nat er ei vot ef yn eglurach no lhyver aralh yw hynny. namyn o achaws eglurhau yndhaw ef petheu aneglur y bawb. Sail vyngwaith i. hep yr athro. a ossotof i ar garrec. sef y deuelhir drwy y garrec Christ Arglwydh. Odhyna. hep ef. ywrth y Syluaen hwnnw y cyuyt pedeir colofn yn y gwaith. Un or Colofneu uydh awdurtawt y prophwyti yn y dhyrchauel. Yr eil uydh teylyngtawt yr ebystyl yn y wastathau. Y drydedh uydh doethineb yr esponwyr yn y gadarnhau. sef yr esponwyr y neb ai hysbysso. Y bedwaredh golofn vydh cywreinrwydh yr athraon ac callder yn y rwymaw. ac yn eu hyassu. Ac or pedair colofn hynny. hep yr athro. drwy nerth y syluaen a dhywetpwyt drachefn. nyt amgen Christ Arglwydh a dhyelhir drwy y garrec. y prouaf vi ac y gwrantaf y petheu fydh yn vy medhwl y traethu onadhunt yn vy lhyver yn wir.

III.—Yman weithian y mae y discipl yn ymouyn ae athro am Dduw. Canys Duw yssydh ymlaen pob peth. Anrhydedhus athro clotuorus mi ath wedhiaf di. ac na phalla di ymi o wrthep or petheu a ouynnaf vy y ti. ar anrhydedh Duw a chrynodep yr ecclwys. Mi a wnaf hynny 'n llawen. hep yr athro. herwydh y galhwyf vi oreu om gwybodeu. drwy na orthrymmo y lhavur hwnn vyui. Gweithret y lhyver hwnn a berthyn at dhwy berson. nyt amgen ar y discipl yn gouyn. ac ar yr Athro yn atteb. Ar discipl a dhywat val hynn. O dydi glotuorussaf athro. mi a archaf yt atteb ymi yn dhilesc ar a ovynnafi yt. er anrhydedh y Dhuw ar ecclwys a lhes y minnau. Y meistyr a dhywat. mi ai gwnaf herwydh y galhwyf. ac ny orthrymmo y lhavur hwnn vyui.

IV.—Ef a dhywedir na wyr neb beth yw Duw. ac a welir bot yn dywylh adholi yr neb neu yr hynn nys gwydham ac wrth hynny o honaw ef y dechreuwn ni.

D. ac yngyntaf dim dywet ti ymi beth yw Duw. M. mi ai dywedaf yt. herwydh y mae canhiat yt y wybot. Y ryw alhu ysprytawl yw Duw. cymaint y hynawster ai degwch. ac y damunai y rhai yssydh yn degach saith waith no'r haul edrych vyth arnaw yn wastat hep orphowys. D. Pa ffurf y deuelhir y drindawt yn un Duw. M. Edrych di yn yr haul. yn yr hwnn y mae tri pheth. nyt amgen galhu tanlhyt. goleuni. a gwres. ac ny elhir eu gwahanu. Pai mynut ti dhwyn y gwres. ny bydhai haul. Drwy y tan y deuelhir y tat. drwy y goleuni y deuelhir y mab. drwy y gwres y dyelhir yr Yspryt Glan. D. Paham y gelwir ef yn Dat. M. Am ei vot ef yn ffynnawn ac yn vonedh y bob peth. Paham yn vab. Am y vot yn dhoethineb yr tat. megys y goleuni yn yr haul. D. Paham yn Yspryt Glan. Am ei vot yn gariat y bob un onadhunt wynt. nyt amgen yr tat. ac yr mab. ac yr Yspryt Glan. ac yn lhauuryaw ohonunt yn dragywydhawl or tat. a thrwy y map. ac yn yr Yspryt Glan y bydh pob peth. Y tat yw y Cof. y mab yw y dealh. ar Yspryt Glan yw yr ewylhys.

V.—D. Pa le y mae Duw yn cyfanedhu. M. Mi ae dywedaf yt. Cyt boet ef ymhob lhe herwydh galhu. eisoes yn y nef dhealhus y mae ei alhu ef ai gadernyt. D. Pa beth yw nef. M. Tri ryw nef a dhywedir ei bot. nyt amgen yn corphorawl a welwn ni yma. Eil yw yn ysprytawl. y credir bot yr Angylion yn ei cyfanhedhu. Trydydh yw nef dyalh. yn yr hwnn y mae y drindawt gwynuydedic wyneb yn wyneb. D. Pa ffurf y dywedir bot Duw ymhob lhe. Canys yn un voment y bydh or dwyrain. hyt y gorlhewin. yn lhuniaethaw pob lhe a phob peth. D. A dywedir y vot ef ymhob lhe yn wastat. Canys yn yr un amser ydh ardymhera ef bob peth. Ef a dhywedir nat ydyw ef yn un lhe. canys corphorawl yw y lhe. ac aghorphorawl yw Duw. ac wrth hynny nyt oes yn un lhe a gynhalio y neb y sydh yn cynnal pob peth. ac yndhaw y mae ein bywyt an cyfiawnder.

VI.—D. A wyr Duw pob peth. M. Gwyr pob peth or a vu. y sydh. ac a vydh. megys yr hwnn ysydh

gyrbronn. a chyn creu y byt. ef a wydhiat enwae 'r Angylion. au moeseu. ae hewylhys. au gweithredoedh. au geiriau. megys pai bydhynt gyr y vron. Canys Theos yngroec yw Duw. sef yw hynny ynghymraec. gwelet pob peth. D. Pa ffurf y dywat Duw wrth dhynion. neu wrth y angylion. M. Drwy synnyedigaeth y dyweit ef wrth ei engylion. a thrwy yr angylion wrth y dynion. D. A oedh neb namyn Duw ehun. M. Yscriuenedic yw. A wnaethpwyt yndhaw bywyt oedh. Canys ef a welai pob creatur or a wnaethpwyt wedy hynny gyr y vron. megys y gwyl saer da. yn y vedhwl a wyr pa wedh y lhunieytho y waith ai adail herwydh y ethrylith. ac am hynny y dywedir nat hyn Duw herwydh amser. onyt herwydh tailyngtawt.

VII.—Pa achaws a vu y greu 'r byt. M. Daioni Duw vu gneuthur erailh y gyfrannu y rat ac wynt. D. Pa wedh y gwnaethpwyt ef. M. ef a dhywat y air a phob peth a vu gneuthuredic yn yr awr honno. D. a dhywat ef o sain gairiau. M. y Gair yw y mab a greawdh pob peth ymewn o dhoethineb. D. a vuwyt ynhir creu y byt. M. yngynnebrwydhet ac y trewit yr amrant ar y lhalh. Ae yn rannau y creawdh ef y byt. pob peth y gyt ar unwaith. val y dywedir. yr hwnn a drig vyth a wnaeth pob peth y gyt. Ef a wnaeth ac a wahanawdh pob peth yn hwe diwarnawt yn rannau. nyt amgen yn y tri diwarnawt y gwnaeth ef defnydhiau. ac yn y rai erailh pob peth o vewn y defnydhiau. y dydh cyntaf y gwnaeth ef dydh tragwydholder. sef yw hynny lleuuer ysprydawl ywrth yr hynn corphorawl. yn y trydydh dydh y gwnaeth ef y mor ar dhaear. yn y tridiau erailh y gwnaeth ef pob peth ovewn y defnydhiau hynny. nyt amgen y dydh cyntaf ef a orug dhydh amserawl. Sef oedh hwnnw yr haul ar lhoer ar syr. yn y defnydh uchaf. sef yw hwnnw y Tan. yr ail dydh yn y defnydh peruedh. sef yw hwnnw y dwfr. y goruc ef y pysc ar adar. y pyscawt yn y rann dewaf or dwfr. ar adar yn y rann deneuaf. sef yw hwnnw yr awyr. yn y trydydh dydh y goruc ef yr aniueilieit a dyn or defnydh issaf nyt amgen noc or dhaear.

VIII.—D. a oes synhwyr gann y defnydhiau y adnabot Duw. M. Nit oes dim. medh Sain Jeronim. or a orug yr arglwydh crioet nys adnapo ef. Canys y petheu hynny a welir yni eu bot yn dhieneitiawl synhwyr a megys marw. wynt hagen a wydhant vyw yn duw. ac a synnyant y rhodhyawdur. y nef yndhiau ai hadwaen. Canys oi arch ef y rhet ac y try heb orphowys. megys y dywait Dauydh prophwyt. ef a orug y nef o dhealh. yr haul ar lloer ai synnyant ef. Canys hwynt a gatwant eu cwrs. ac a droant drachefn ydhaw ar y redeg. y dhaear ae synnya. Canys hi a dhwg y phrwythau ai gwreidhiau yn amserawl ac yn wastat. yr auonydh ae synnya. Canys wynt a'mchwelant drachefn yr lhe y llithront o honaw. y mor ar gwnnoedh ae synnyant. Canys wynt a uvudhaant ydhaw ac a orphwyssant pan y harcho udhunt yn dhiannot. Y meirw ae synnyant. Canys pann y harcho ef udhunt. wynt a gyuodant o veirw. uffern ae synnya. Canys y rai a lynco y hi ae haduer drachefn pan y harcho idhi. yr holh aniueileit mut ae synnyant. Canys wynt a gatwant y gyfraith a orchymynnodh duw udhunt. Pa ryw beth a dhywedir. ef a wnaethpwyt y gosper ar boreu. y gosper yw diwedh y dydh ar peth a orphenner. y boreu yw y dechreu.

IX.—D. dyweit athro a vo amlygach. M. ai dywedaf. yngyntaf y gosodes Duw megys brenhin cyuoethawc (a) lhys ardherchawc ydhaw a elwir teyrnas nef. ac odhyna nyt amgen y byt hwnn. Ac yndhaw ynteu lhe angheuawl nyt amgen uffern. Ac yr lhys honno y rhagwelas ef ry anuon o honaw rif hyspys o etholedigion. a hynny o angylion a dynion. nyt amgen y nawradh o angylion ar deeuet or dynion. D. paham y gwnaeth ef y naw or Angylion. M. ai dywedaf. o achaws y drindawt. Canys yn y naw y bydh tri tairgwaith. odhyno un radh o achos unolder. megys ydh adholer yn un. ac yn dri gann yr Angylion ar dynion. paham nat or Angylion ehunain y gwnaeth ef rif yr etholedigion. Dau ryw natur yn bennaf a wnaeth Duw. un ysprytawl ac aralh corphorawl. Sef y mynnawdh y bob un y voli. nyt amgen or ysprytawl megys or Angylion. pann dhywet-

pwyt. bid y goleuni. a gwnaethpwyt y goleuni. A dhywat Duw hynny o eiriau. na dhywat. namyn drwy y geiriau hynny y dangosir eu goruchel natur hwy yni am eu galw yn goleuni.

X.—D. Pa natur yw un yr angylion. M. Gallu ysprytawl. megis y dywedir. ef a wnaeth yr Angylion o fflamm dan. Ac henwae yw Gabriel Mihagel a Raphael. ysmwy y maent yn lhysennwau. Canys o dhamwain y gelwis dynion hwynt velhy. Ac nyt oes briawt yr enweu hynny arnunt wynt yn y nef. Ar angel cyntaf a dhamwain a elwit Satan. sef yw hynny gwrthwynebwr y dhuw. D. ym pa beth y bu ef wrthwynebwr y dhuw. pan welas ef y vot yn rhagori rac holh radhau 'r angylion o ogoniant a thegwch gann dremygu pawb. ef a aruaethawdh ymogyfuchaw a duw. neu vot yn vwy noc ef ac yn uwch. D. pa dhelw yn ogyfuwch neu yn vwy. M. ef a vynnassai gymryt ansawdh welh noc a rodhassai Dhuw ydhaw. oe gyfrannu ar erailh drwy greulonder o anvodh Duw a bot yn arglwydh arnunt. D. Beth vu hynny. M. o Balis lhys nef ef a gwympwyt ac a vwriwyt yr carchar issaf. A megys ydhoedh ef loewaf gynt y bu dywylhaf ef wedy hynny. A megys ydhoedh ef voliannussaf gynt o bob anrhydedh. y bu yscymunedicaf ef wedy hynny o bob cyfailorn. D. A wybu ef y digwydhai. M. pell iawn. D. pa hyt y trigiawdh ef yn y nef. ny bu yno hanner un awr. Canys ny safawdh yn y wirionedh. Canys pann wnaethpwyt ef y digwydhawdh. D. paham na bu ef hwy no hynny. M. rac archwaedhu ohonaw dhim or melyster ovewn. ac yntau y drais yn ceisiaw medhiant cymaint a hwnnw mor ebrwydh a hynny.

XI.—D. pa beth a bechawdh yr angylion erailh. M. Cytsymmyaw ac ef. D. pa ffurf. M. Da oedh ganthunt pai gorvuessit ar dhuw. mal y goruessynt wyntau ar yr angylion erailh. D. Beth a dharuu udhunt wy. M. ygyt ac ef y byrriwyt y rhai pennaf o honunt yr lhyn angheuawl yn uffern. D. Paham nat yn uffern y bwrriwyt wynt oll. M. er proui yr etholedigion drwydhynt. gann vot yn vwy eu gobrwyau ac y

dwylhaw erailh. gann eu rhodhi yr tan tragywydhawl yn y varnn dhiwedhaf. D. paham nas ymchwelassant wynt drachefn. M. nys gallassant. D. paham. M. Am dhigwydhaw o honunt hep y annog o nep udunt. Velhy ny dhyluant hwyntau caphael nerth gann neb y gyuodi. A pheth aralh heuyt oedh yn eu herbyn nyt amgen am dhewisaw y drwg o honunt. oc eu bodh. iawn oedh dhwyn y gantunt wyntau ewylhus pob daeoni. ar wrth hynny nys mynnassant. Ac wrth nas mynnassant nys gallhassant.

XII.—D. paham na phrynnawdh Duw hwynt megys ac y prynnawdh y dynion. M. yr angylion a grewyt oll y gyt. a nyt o un angel. megys y ganet yr olh dhynion o un dyn. wrth hynny os Christ a gymerai angylawl annian y gan un angel. a hwnnw ehun a brynnai. ar lhailh olh a vydhynt odhyeithr y prynnedigaeth. ac ny phrynnai yntau hwnnw ehun. ac ny alhai ef heuyt varw. Cany mynnawdh duw amgen iawn noc angau dros y bechawt. ac anuarwawl yw hynt yr angylion. ac am hynny nyt achubwyt. D. Paham na chreawdh Duw wyntau megys na phechynt ac na ellynt bechu. M. o achaws cyfiawnder megys ydh haedhynt obrwyau. ac or creynt wynt mal na ellhynt bechu. rwymedic vydhynt ac ny chephynt obrwy. megys pai os gwnelynt drwy gymelh. Ac wrth hynny Duw a rodhes udhunt rydh ewyllhys megys y gellhynt. ac y mynnynt dewissaw y da mwyaf. Ac os hynny a etholant oe bodh ehun. iawn oedh udhunt caphel tal a gobrwy. megys na elhynt bechu vyth.

XIII.—D. paham y creawdh Duw hwynt. ac ef yn gwybot y bydhai udhunt val y bu. M. o achos adhurn y weithret. Canys megys y dyt y lhiwydh lhiw du val y bo gwerthuawrussach y lhiw gwyn neu 'r coch ger y law. velhy o gyphelybrwydh y rhai drwg y bydhant eglurach y rhai cyfiawn. D. Paham na chreawdh ef angylion erailh yn lle y rhai hynny. M. Nys dlyai ony bai rai cyfryw ar rai hynny pai triccynt. yr hyn ny alhai vot. Canys yr awr y pechassant. hwynt a dhigwydhassant. D. A wybydh y Cythraul pob peth. M. o natur

angel ef a wybydh lawer. Ny wybydh ef hagen bob peth. Ac meggys y mae manwedheidhach natur angel noc un dyn. velly y mae cyfarwydhach noc ef y petheu a dhelont rhac lhaw. ny wydhont wy dhim o honunt. eithyr a gynnulhant or petheu a aethant heybiaw. a chymaint ac a gannattao Duw udhunt y wybot. Medhylieu dynion nae ewyllus. nys gwyr neb. namyn Duw ehun. ar neb y mynno Duw y vanegu ydhaw. D. a alhant wyntau pob peth ar a vynnont. M. ai dywedaf. nys mynnant. ac nys galhant. Ar y drwg hagen y maent graph arnaw. Ac ny alhant hagen wneuthur cymmaint ac a vynnont. eithyr cymaint ac a atto yr angylion da udhunt y wneuthur.

XIV.—D. Beth a dhywedi di am yr angylion da. M. Gwedy cwympaw y rhai erailh y cadarnhawyt hwynt. hyt na elhynt vyth na dygwydhaw na phechu wedi hynny. D. Paham nas gellhynt. M. Am nas mynnynt. D. Paham na chadarnhawyt y lhailh velhy. M. Am nat arhoassant yno cyhyt a hynny. D. Ae cwympau y lheilh a vu achos y cadarnhau wyntau. M. Nag ef. namyn y obryn ohonunt. Canys pann welsant wy y rai drwg yn dewis y drwg drwy syberwyt. sorri a orugant. a glynu wrth y da mwyaf yn gadarn. Ac ympwyth hynny y cadarnhawyt hwynt. A rhai a oedh anhyspys cynno hynny oe gwynuydedigrwydh o hynny alhan yspys dhiau oedhynt. D. Pa ryw lun yssydh ar yr Angylion. M. un agwedh a duw o ryw vodh. canys megys y trig lhun yr insail ar y cwyr. velhy y mae eulun Duw arnunt wyntau ae gyphelybrwydh. D. Pa gyphelybrwydh cyphelyb ynt. M. herwydh eu bot yn oleuni. ac yn angcorphorawl. ac yn gyflawn o bob tegwch. D. A wydhant wy neu a alhant bob peth. M. Nyt oes dim o vewn natur y defnydhiau anwybot udhunt. Canys yn Duw y gwelant wy bop peth. a phob peth or a vynnont wy y wneuthur. hwynt ae galhant.

XV.—D. A vu lai rif y rhai da er dygwydhaw y rhai drwg. M. Na vu namyn er cyflenwi rif y rai yr etholedigion. y crewyt dyn yn dhecuet. D. o ba beth

y crewyt dyn. M. o gadernyt corphorawl ac un yspryt-awl. y corphorawl or pedwar defnydh megys y byt. ac am hynny y gelwir ef y byt bychan. Canys or dhaear y mae y gic. or dwfr y waet. or awyr y anhatl. or tan y wres. Ae benn yn grwnn ar lun cwmpas y nef. ae dheu lygat yndhaw megys dau lugorn haul a lhoer yn echdywynnu yn y nef. Y vronn yn y lhe y mae y chwthiat ae bessychu yn cyphelybu yr awyr. yn y lhe y cyffroir y gwynt ar taranau. Y croth yn cymryt yr holh wlybwr. megys y mor yn cymryt yr holh auonydh. y draet yn cynnal holh bwys y corph. megys y dhaear yn cynnal pob peth. or tan nefawl y olwg. or awyr uchaf y glywet. or issaf y ymafuacliat. or dwfr y vlas. or dhaear y gerdhetiat. y galedi mewn y esgyrn or cerric. irder y gwydh mewn y ewinedh. Tegwch y gwelht mewn y walht. Ae synnwyr gyt ar aniueilieit. A lhyna y galhu corphorawl. Y gadernyt ae ansawdh ysprytawl a gredir y vot or tan ysprytawl. yn yr hwnn y dangosir delw ac eilun Duw.

XVI.—D. paryw dhelw. a pha ryw eilun yw un Duw. M. delw a gymerir yn eilun phuruedigaeth o ryw amnait a drych y duwyolder yssydh yn y drin-dawt. y dhelw honno yssydh yn yr enait. a thrwy honno y mae gwybot a vu. ac. a vydh. dealh y petheu cyndhrychawl. ar hynn ny weler. ac ewyllhus y dhewis y da. ac y wrthot y drwg. Ac yn yr un Duw y maent yr holl nerthoedh. A megys nat ymordhiwedh un creatur a duw. ac ef yn ymordhiwes a phob peth. velhy nyt oes un creatur ar a weler a alho ymordhiwes ar enait. Canys ef a ymordhiwes a phob creatur gweledic. Cany dhichawn y nef gwrthwynebu ydhaw val na medhylio am uffern. A lhyna y substans ysprytawl ef.

XVII.—D. A wnaeth Duw dhyn ae dhwylaw ehun. M. o erchi trwy eiriau o honaw ehun y gwnaeth ef. ac o hynny y dangossir bot yn vrauawl y annian ef. D. paham y gwnaeth ef dhyn o dhefnydh mor dhielw a hwnnw. M. er gwaradwydh yr cythraul. ac er cyth-rudh ydhaw. vot peth pridhlut tomlut llychawl megys hwnnw. yn medhu y gogoniant y dygwydhawdh ef

ohonaw. D. o pa beth y cafas ef y enw. Canys ef oedh y byt bychan. M. o bedair rann y byt y cafas y enw. y dhangos y cyflownai y genedyl ef y dhaear. a megys y rhagorai dhyn rhac pob peth ar y dhaear. D. paham y gwnaeth Duw yr aniueileit. ac nat oedh ar dhyn yna y heisiau. M. Ef a wydhiat Duw y pechai dhyn. ac y bydhai rait ydhaw ef wrth pob ohonunt. ac wrth hynny y gwnaeth hwynt olh. D. Ai Duw a wnaeth yr ednot ar gwybet. ar pryvet erailh olh. a argywedhant y dyn. M. Cymaint vu craphter Duw yn creu yr ednot ar chwain ar bywion ac yn creu yr angylion. D. y pa beth. M. Er moliant ydhaw ehun y goruc ef pob peth. y pryvet hagen a ry wnaeth ef rac balchyaw o dhyn y vedhyliau. pan vratho un o rai hynny dhyn. Na dhichawn ef wrthwynebu yr pryf lheiaf. cyt darostyngo duw pob peth dan vedhiant ydhaw ef. Canys nyt yr eirth ar lhewot a dhestrywassant Pharao gynt a oedh vrenhin. Namyn lhau a chwain a cyniphes. sef ydynt y Titieit. Y bywion hagen ar adrcop ar pryvet erailh a ymrodhant y waith a lhauur a orug Duw yr cymryt ohonam ninau angreifft y ganthunt wy y astudiaw ac y lauuriaw ar y da.

XVIII.—D. pa le y crewyt dyn. M. yn Ebron. yn y lhe y bu varw. ac y cladhwyt wedy. Ac odhyna y gossoted ef ymparadwys. D. pa ryw beth yw paradwys. neu pa le y mae. M. y lhe teccaf yn y dwyrain. yn yr hwnn y gossoted amrauaelion adiffygiau. megys pai bwytai dhyn o ffrwyth y rhyw brenn yn y amser na bydhai newyn arnaw o hynny alhan vyth. Ac o aralh o bwytai ohonaw. ny bydhai sychet arnaw. o aralh ny flinhai vyth. o aralh ny henhai vyth. Ac yn y diwedh yr hwnn a vwytai o brenn y vuchedh. ny chleuychai vyth. ac ny bydhai varw vyth. D. pa le y crewyt gwraic. M. ymharadwys. o ystlys gwr ac ef yn cysgu. D. paham or gwr. M. megys y bydhynt un gnawt ac un vedhwl drwy gariat. D. pa ryw gysgu oedh hwnnw. M. Lhewic ysprytawl. canys Duw ai duc ef o baradwys nefawl. yn y lhe y dangosset ydhaw y genit Christ. ar ecclwys ohonaw yntau. Ac yn y lhe pann dhephroes y prophwytawdh ef o honunt wy.

XIX.—D. paham na chreawdh Duw yr holh etholedicion ygyt. megys y crewyt yr angylion olh. M. a vynnawdh vot dyn yn gyphelyb ydhaw ehun. a hynny er geni yr holh dhynion ygann Adha. megys y ganet pob peth y gann Dduw. D. Paham y creawdh Duw wyntau megys y gellhynt bechu. M. Er bot yn vwy y gobrwyau. Canys Duw a roes rydtit udhunt y dhethol y da mawr. a thal am wrthot y drwg. D. Pa dhelw yd hilynt wy. pai trigyssynt ymparadwys. M. megys y gwesgir y lhaw wrth y lhalh. velhy ydh ymwesgynt wyntau heb dhim chwant wrth hiliaw. A megys y drychaif y lhygat y edrych. velhy y gwnai yr aelawt synnyedic hwnnw y wasanaeth. D. Pa wedh ydh esgorai hi. M. heb dholur arnai. D. a vydhai y mab hep alhu dywedut pann enit. megys yr awr honn. M. yr awr y genit ef a dhywedai. ac a gerdhai. ac ebrwydh hagen y defiycyai. ac o ffrwythau y gwydh a oedhynt yno. ydh ymborthai ac y bwytai. Ac yn yr amser gossotedic y gann Dhuw. y bwytai ef o bren y vuchedh. ac yn yr ansawdh honno y bydhai wedy hynny vyth.

XX.—D. Pa hyt y dylynt wy vot ymparadwys. M. yny gyflenwit rif yr etholedicionn ar angylion a dhygwydhassant o dhyno. D. Pa dhelw y galhai paradwys gynnal amser cymaint a hwnnw olh. megys ydh ant ymaith y genetl yr awr honn drwy anghau. ac y doant y rai erailh byw yn y hol. velhy y credit mynet y rieni gynt yn ansawdh a vai welh. ae hetiuedh hwynteu gwedy y bwyteynt o brenn y vuchedh. ynghylch degmlwydh a deugeint yn eu hol hwyntau. ac yn y diwedh y gwnaeth pawb yn gyphelyb yr angylion. D. A oedhynt noethion wy yna. M. oedhynt. ac nyt oedh vwy eu cywylydh oe haelodeu cudhiedic noc oe lhygait. D. paham y dywedir hwynt a welsant eu bot yn noethion wedy eu pechawt. yr hynn nys gwelsynt cynno hynny. M. Gwedy pechu onadhunt wy ydh ymlosgasant pob un o chwant y gilydh. ac yn yr aelawt hwnnw y dechreuawdh. ac wedy hynny y teruyse hwnnw a gerdhawdh ymysg y dynawl ettiuedh.

XXI.—D. Paham y bu yn yr aelawt hwnnw mwy

nac yn un o rai erailh. M. y wybot oe holl etiuedh eu bot yn argywedhus or un ryw garydh. D. a welsant wy dhuw ymparadwys. M. Gwelsant hwy ymrithiaw ohonaw yn ffurf aralh. megys y gwelas Eureham a Loth ar prophwyti erailh. D. Paham y twyllawdh y cythraul hynt. M. o achaws cenuigen. Canys cynghoruynt vu gandhaw dhyuot dyn yr anrydedh y dygwydhawdh ef ohonaw trwy valchder. D. Trwy ba phordh y cauas ef y broui. M. drwy syberwyt. Canys dyn a vynnawdh ef y vot yn y briawt vedhiant ehun. a dywedut yn y amlder e hun valhynn. nym cyphroir i vyth. D. Paham y gadawdh Duw y broui ef. ac ef yn gwybot y goruodhyt arnaw. M. Am wybot vaint o dha a wnai oi bechawt ef. D a dhywat y Cythraul dhim. M. Na dhywat. Diawl hagen a dhywat wrth y Sarph. megys y dywait hedhyw drwy dhyn a gapho arnaw graph. Ac val y dywat yr angel drwy 'r Asen. megys y gwypit beth a synniai y geiriau hynny drwydhynt wy.

XXII.—D. Paham drwy y sarph y twylhwyt y dyn. M. Am ei vot yn aniuail troedic llithredic. A diawl a wna y neb a dwylho ef yn droedic o dwylh. ac yn llithredic o odineb. D. a vu wybot drwc a da yn un aval. M. Na vu yn yr aual. namyn yn yr angyfraith. Canys cynn pechu y gwybu y dyn a da a drwc. Da drwy y broui. drwc drwy y wybot. D. a enit dynion drwc ymparadwys. M. Na enit. onit yr etholedicion ehunain. D. Paham yntau y genir y rai drwc yr awrhonn. M. o achos yr etholedicion lauuriaw. a phroui drwydhynt wy megys y prouir yr aur yn y ffurnais. D. Pa hyt buant wynt ymparadwys. M. Saith awr. D. Paham na buant wy yno hwy no hynny. M. Canys yn y lhe gwedy gwneuthur gwraic y troes hi ar gam.

XXIII.—D. Pa awr y gwnaethpwyt dyn. M. Yn y drydedh awr y gwnaethpwyt ef. ar ydh enwis yr holh aniueilieit. Ac yn y chwechet awr y gwnaethpwyt gwraic. ac yn y lhe y cymerth hi yr aual gwahardhedic. ac y hystynnodh ef yn anghau yw gwr. ac yr anghau ydhaw y bwytawdh ef. Ac yn y saithuet awr y

gyrrawdh yr arglwydh wynt o baradwys yndhiannot. D. Pa beth uu cherubim ar cledhyf tan yn y law. M. y Cledhyf yw mur tan yssydh ynghylch paradwys. er pann bechwyt yndhi hyt hedhiw. Cherubim yw angylawl gatwataeth megys tan. D. pa le ydh aeth Adha odhyna. M. y Ebron. yr lhe y gwnaethpwyt. Ac yno y creawdh ef vaibion. Ac yno y lhadhawdh Cain Abel. Ac yno Adha a vu cann mlynedh hep achaws ydhaw ac Eua. Ac y ganet Seth yna yn lhe Abel. ac o ettiuedh hwnnw y ganet Christ. A mi a vynnagaf ytt hynn yn wir. na bu o amser Adhaf hyt ar Noe dhafn glaw. ac na bu envys. ac na bwytai neb gic. ac nat yfynt win. a phob amser oedh megys gwannhwynn. ac amlder o bob ryw dha. Ac wedy hynny y symutwyt pob ryw beth o achos pechotau y dynion.

XXIV.—D. Pa bechawt a wnaeth Adha. pan yrrwyt o Baradwys. M. Chwenychu a wnaeth bot megys Duw. ac wrth hynny yn erbyn y gorchymynn y bwytawdh ef or prenn gwahardhedic. D. Pa dhrwc vu vwyta 'r aual. M. Cyndhrwc vu hynny ac na alhai 'r holh vyt gwneuthur iawn drostaw. Canys dyn a dylyai vot yn uuydh y vedhiant Duw ac oe ewyllus. a mwy yw no 'r holh vyt ewyllys Duw. Canys pai savut ti gerbron Duw. a dywedut o dhyn wrthyt y diflannai y byt olh onit edrychit drachefn. a dywedyt yna o Dhuw wrthyt. ny mynnaf i edrych o honotti drachefn. namyn edrych arnafi. Ny dylyt ti tremygu Duw. yr hwnn yssydh lawenydh y dynion ac yr Angylion. er rydtit y byt trangedic. A hynny a wnaeth Adhaf. sewyll gyrbronn Duw. ar cythraul yn galw arnaw. edrych a oruc ef drachefn at y cythraul. ac wrth hynny mwy vu y pechawt hwnnw a wnaeth ef. nac y galhai yr holh vyt y dhiwygu. Canys a wneuthur ohonaw ef y chwech pechawt marwawl yn yr un. am hynny y treiglawdh ef y chwech oes yn y ol y anghau.

XXV.—D. Pa rai vu y pechotau hynny. M. Cyntaf vu syberwyt. pann dhamunawdh vot yn gyphelyp y dhuw. Am hynny y gwnaethpwyt ef yn issaf o bob peth. Ac ef cynno hynny yn arglwydh ar bob peth.

Ac am hynny y dywedir. phiaidh yw gyrbronn Duw. pawb ar a ymdhrychauo y galon. Yr ail peth yw. anuvudh vu pann aeth dros y gorchymmyn. Ac am hynny anuvudh yw pob peth ydhaw yntau. or a oedhynt dharostyngedic ydhaw gynt. Ac am hynny y dywedir. tebyg yw pechawt cyfarwydhon y anufylltawt. Trydydh yw cypydhiaeth. am chwennychu ohonaw mwy noc a genhattaessit ydhaw. Ac am hynny yawn idhaw golli yr hyn a gynnhatwyt iddaw. Am hynny y dywedir. gwasanaeth gaudhuwiau yw cypydhiaeth. Pedwerydh pechawt yw lhetrat. Canys megys lhedrat oedh cymryt da dros wahardh yn lhe cysecredic. Ac wrth hynny y haedhawdh yntau y vwrw ymaes or Cysecr. ac am hynny y dywedir. a ysgymmuno y kyssegr. ef a vwrir odhieithyr y kyssegyr. Pumet yw torri priodas yn ysprytawl. Canys y enait ef oedh gyssylhtedic a Duw. A phann aeth ef ynghytymdheithas y Diawl gann dremygu Duw. y colhes yntau gytymdheithas Duw. am dhunaw ohonaw ac estrawn. Ac am hynny y dywedir. Ti a vwrru bawb yngcyuyrgolh or a dorro y priodas a thi. Chwechwet yw lhadh Celain. Canys ef ai byrryawdh ehun. ae holh ettiuedhion bendramynwgyl yn anghau. Ac am hynny y dywedir. a ladho ef a vydh marw. nyt amgen o anghau tragywydh. Odhyna pann oruc ef y pechawt y bu varw yr enait. ac y cladhwyt yn y corph.

XXVI.—D. Paham na bai lai y gerydh ef am y dwylhaw or yspryt enwir celwydhawc. M. Na vu herwydh Duw. Canys pwybynnac a orchymynnai oe was wneuthur yr ryw waith or a archo ydhaw. ac erchy ydhaw ymoglyt y ffoss. ag yna tremygu o honaw ynteu orchymmyn y arglwydh. a dygwydhaw oe vodh yn y ffos. ac adaw y gwaith yn anorphen. Pony bydhai ef gamgylus yna. Bydhai o dhwy ffordh. un am dremygu y arglwydh. ar lhalh am adu y gwaith yn anorphenn. Velhy y goruc Adha tremygu Duw. a gadaw y gwaith uvulhtawt y dhygwydhaw yn ffos anghau. D. Pa wedh y bu rait ydhaw ef ymchoelut. M. Ef a dlyawdh talu drachefn yr anrhydedh a dhuc gan Dhuw. a

gwneuthur iawn ydhaw heuyt dros y pechawt ry wnaethoedh. Canys cyfiawn yw yr neb a dhycco dha aralh. y dheturyt ydhaw drachefn. a gwneuthur iawn ydhaut heuyt dros y sarhaad.

XXVII.—D. Beth a dhuc ef y gann Dhuw. M. Cwbl or a vynnassai ef y wneuthur am y genedl ef. D. pa wedh y talawdh ef yr anrhydedh a dhuc. M. Gorchuygu y cythraul. megys y gorchyuygawdh y cythraul yntau. ae dhwyn ef. ae ettiuedh yr vuchedh. yn un phunut a phai trigyssynt yn y hansawdh. D. Pa wedh y gwnaeth ef iawn. M. Am wneuthur o honaw pechawt mwy no 'r byt. yntau a dhylyai talu drostaw y dhuw mwy nor holh vyt. Ny alhai ef wneuthur yr un or rai hynny. Ac am hynny y dywedir y vynet ef y anghau. D. Paham na dhivawyt yntau o gwbl yna. M. Ny alhwyt sumudaw gossodedigaethau Duw. Canys o genedl Adhaf ydh aruaethawdh ef gwplau rrif yr etholedigion. D. Beth a wnaeth ynteu. M. Am dhwyn o honaw y gann Dhuw y anrhydedh. a heb y dalu. yna y byrriwyt yntau ympoenau. D. Ac anrhydedh gann Dhuw poeni dyn. neu pa wedh y mae. M. am dremygu ohonaw melyster y dat yn y gogoniant. am hynny y symudawdh yntau megys gwas gwrthgas y vot ef yn dhuw pann boener. D. Paham na madheuai Dhuw ydhaw yntau. ac ef yn drugarawc. yr hyn ny alhai y dalu. A phan cymerai ef bechatur o dhyn yn dhiboen yr gogoniant. a bwrw o honaw Angel o achos un medhwl yngcyuyrgolh. M. A chyfiawn vydhai yr hynn ny alhai vot. Ac nit edewit dim yn teyrnas nef heb y luniaithaw. Ac wrth hynny dlyedus vu boeni pechatur. Canny dhodai neb tresor gemm wedy dygwydhaw yn y dom yn y gist. yny lanhai yn gyntaf.

XXVIII.—D. Beth a dharuu yn y diwedh ydhaw ef. M. Ciliaw a oruc megys gwas ffoawdur a da y arglwydh gantaw yn lhetrat hyt at vrenhin creulawn. Ac yna y danuoned mab y brenhin or lhys anrhydedhus ynol y gwas alhtut. ac y ostwng y brenhin creulawn hwnnw. ac y dhwyn dracheuyn y gwas ffoadur a da yn ewyllys y

brenhin. D. Paham na alhawdh dyn ymchwelut y gwympau. M. Megys y dygwydhawdh ef drwy aralh. ac nyt drwydhaw ehun. velhy y bu teilwng ydhaw yntau. pryt na alhai gyuodi ac ef yn y vynnu drwy ganhorthwy aralh. D. Paham nat anuones Duw Angel y brynnu dyn. M. Pai Angel a brynnai dhyn. ef a vydhai was dyn ydhaw. A dlyedus vu etrut dyn megys y bai gyphelyb y angylion. A gwann heuyt oedh annian Angel y brynnu dyn. Ac o chymerai heuyt gnawt dyn gwannach vydhai.

XXIX.—D. Paham na wnaeth dyn aralh or dhaear onyt Adhaf. M. Pai gwnelai Duw dhyn aralh or dhaear. ac rodhi yn y lhe ny pherthynai arnaw ef prynnu ettiuedh Adhaf. A heuyt dlyet oedh vot oe genedl ehun a wnelai iawn drostaw. D. Paham nat anuones ef patriarch neu prophwyt y brynnu. M. Y patrieirch ar prophwyti a gahat ac a anet ympechotau. ac wrth hynny ny elhynt wy prynnu cenetl dyn. Ac nyt rait eu prynnu hwyntau. Ac na dlyawdh Angel prynnu dyn. ac na alhai dhyn ehun wneuthur iawn y Dhuw. y cymerth mab Duw gwbyl o dhyn megys ydhoedh dhau anian ydhaw o gwbyl. Ac yno goruot ar gythraul herwydh y vot yn Dhuw. ac egori pyrth nef yr etholedicion. ae gwneuthur yn gyphelyp yr Angylion. Ac o annian dyn godhef anghau yn andlyedus. yr hynn oedh yn vwy no'r byt. ac oedh yn dlyet or dhyn ehun y wneuthur. D. Pa ham yntau y mynnawdh Duw y eni or wyry. M. o bedwar modh y mynnodh Duw wneuthur dynion. Un yw heb dat. heb vam. megys Adhaf or dhaear. Yr ail yw o dat a heb vam. megys Eua o Adhaf. y trydydh yw o vam a that. megys pob dyn o honom ni yr awr honn. Y pedwerydh yw o vam ehun megys Christ o'r wyryf. A megys y dauth anghau yr byt trwy Eua. velhy y dauth iechyt yr byt drwy y wyryf Vair. D. Paham o Vair mwy noc o vorwyn aralh. M. Am rodhi o honai godhunet yn gyntaf erioet y Dhuw. y gynnal gwyryfdawt yn y byt hwnn.

XXX.—D. Paham na dhaeth ef yngcnawt cynn

diliw. M. ai dywedaf. pai doethawdh ef cynn diliw. ef a dhywedit. mae y mae y gann y rieni a oedh newydh dhyuot o paradwys y dyscyssynt wy dhigon o dha. nai pan daethoedh ef yn y lhe wedy diliw. wynt a dhywedynt mae wrth Noe ac Eureham y dyscassei Dhuw bob peth or a dhywedessyt yna. D. Paham na dhoeth yntau yn amser y dhedhyf. M. Pai daethoedh ef yna. ef a dhywedai yr Idheuon mae y dhedhyf ai dyscyssai hwynt yn dogyn. Ar sarasiniait a dhywedai mae y doethion ae dyscyssai hwynt. D. Paham nat oedes yntau dhyuot hyt yn diwedh yr oes. M. o achos rhy uychan yna y discyplynt wrthaw. ac na chyflenwit rif yr etholedicion. Ac wrth hynny y bu rait ydhaw dhyuot ynghyflownder yr amser. D. Pa amser vu hwnnw. M. Ymperuedh y byt.

XXXI.—D. Pa ffurf y ganet ef or wyryf. M. Heb vudredh a heb dholur. D. Paham y bu ef naw mis ymru yr wyryf. M. Y dhangos y dygai ef bawb or a yttoedhynt yngwarchae trueni y byt hwnn ynghymdheithas yr angylion. D. Pa awr y ganet ef. M. Megys y dywait y prophwyt. hanner nos y daeth ef oe eistedhuau brenhinawl. D. Paham yn y nos. M. Y dhwyn y rhai a oedhynt yn tywyllwch cyfeilorn yr goleuni gwirionedh. D. A oedh synnwyr gan Christ. ac yntau yn vychan. M. Ef a wydhat pob peth megys Duw. yn yr hwnn ydhoedhynt holh tresor gwybot. a doethineb cudhiedic. D. A alhai ef dhywedyt pann anet. a cherdhet. M. Gallai pai as mynnai. ny mynnawdh ef hagen symutaw dynawl anian. D. A dhamweiniawdh neb ryw anryuedhawt. pann anet Christ. M. Damweiniawdh saith gwahanredawl. D. Pa rai oedh y rhai hynny. M. Y cyntaf. seren dhiruawr y goleuni a ymdhangosses. Yr ail. Cylch eurait a ymdywynnygawdh ynghylch yr haul. Y trydydh ffynnawn o olew a dardhawdh or dhaear. Y pedwerydh. Tangnedhyf a vu yn yr holh vyt. Pumhet yw. yscriuennu a wnaethpwyt yr holh vyt y dalu swlht y Ruuain. Chwechet yw. deng mil ar hugain orhai a ymorthodes a Duw. a las

yn yr un dydh. Seithuet yw. yr aniueiliait mut a dhywat.

XXXII.—D. A vynnwn wybot ystyr y rhai hynny ae rhinwedhau. M. Y ser a arwydhocaant y Saint. Ar Seren raceglur yw y pennaf or saint. sef yw hwnnw Christ. Y Cylch aur. yr hwnn a dhyscleiriawdh ynghylch yr haul. a arwydhocaa ecclwys Duw a oleuhaa o haul y gwirionedh. ac a goronawdh o borphor y dhiodhefaint ef. Y ffynnawn o olew a dardhawdh or dhaear yw ffynnawn y drugaredh a lythrawdh or wyryf Vair. ysgriuennu y byt a wnaethpwyt y ardhangos bot yr holl vyt yn dharostyngedic yr gwir vrawtwr. Tangnedhyf a vu yn y byt pann dhaeth gwir dangnedhyf yr dhaear. Y rhai a las a dhengys ydh ant yngcyuyrgolh. y niuer a ymwrthotto a duw. ac ae orchymynnau. Yr aniuail mut a dhywait. o achos ymchwelut pobul y Sarasiniait y voli Duw.

XXXIII.—D. Paham y doeth y tri brenhin ar tair anrhec y adholi Christ. M. Y dhangos mynnu o honaw tynnu attaw tair rann y byt. nyt amgen. yr Asia. Aphrica. ac Europa. D. Paham y ffoes ef yr Aipht. mwy noc y wlat aralh. M. y dhangos bot y wir Voesen yn dwyn o honi plant Adhaf o gaethiwet y cythraul. megys y duc Moesen gynt pobul yr Israel o gaethiwet Pharao vrenhin yr Aipht. Ac odhyna ympen y saith mlynedh ydh ymchwelawdh drachefn y Caerussalem nefawl drwy saith doniau yr Yspryt Glan. D. Paham na mynnawdh ef. na dyscu na gwneuthur gwrthiau yn y vu degmlwydh ar hugaint. M. Er rodhi agcraifft y bawb yn y byt hwnn. na dhysco ony dhel yr oedran dedhfawl.

XXXIV.—D. Paham y cymerth vedydh. ac ef yn gyflawn o rat a duwolder. M. Er cysecru y dwfyr y ni. D. Paham y bedydhiwyt ef yn y dwfyr. M. Am vot y dwfyr yn wrthwyneb yr tan. a megys y diphydh y dwfyr y tan. velhy y diphydh y bedydh y pechawt. A pheth aralh yw. y dwfyr ef a wlych pob peth budyr. ac ef a dhiphydh sychet. ac a welir gwascawt yndhaw. Velhy y gwlych rat yr Yspryt Glan budredh y pechodau

trwy y Betydh. a dileu sychet yr enait a wna o ciriau Duw. Ac o gysgawt Duw yw. ae dhelw a welir yndhaw. pan ymadawer ar pechotau.

XXXV.—D. A oedh dec Iesu herwydh anian. M. Cynn deccet oedh ac ymdhangosses yn y mynydh. D. Paham y bu varw Christ. M. o achos uvulhtawt. megys y dywedir. Ef a vu uvudh hyt yn anghau. D. A erchis y tat ydhaw ef varw. M. Nac erchis. D. Paham y lhadhawdh yr Iudheon Iesu. M. Am vuchedhoccau o honaw trwy wirionedh. a chynnal y wirionedh gann dhyscu cyfiawnder. yr hynn a gais Duw gan bob creatur dosparthus. D. Paham y gadai y tat lhadh y un mab. ag yn galhu y ludhias. M. Pann welas Duw y uab medhaf. yn mynnu perpheithiaw gweithret mor ardherchawc. ac ymladh ar brenhin creulawn. a rydhau y caeth oe vedhiant. Duw a gytsynniawdh ac ef ar y gweithret moliannus hwnnw. ac a adawdh ydhaw varw. D. Pa dhelw y bu gvfiawn gann Dhuw rodhi gwirion dros enwir. M. Am dwylhaw or gwaethaf y dyn mul. iawn vu yna rodhi y gwystl gorau drostaw y warchae y gelyn. ac y eturyt yn dhiargywedh yr hen rydhtit. Ac velhy y dangoses Duw y gariat ef yr byt. megys y dywedir. ti a rodhaist dy uab y brynnu dy was. D. Os ef ehun a rodhes ei uab oe vodh. beth a bechawdh Judas yr y rodhi ynteu. M. Y tat a rodhes y uab. ar mab ehun a ymrodhes er cariat. Judas hagen ae rodhes ef er chwant da.

XXXVI.—D. Paham y mynnawdh ef y varw ar y prenn. paham ar y Croc. M. Er prynnu pedwar bann y byt. D. Pa sawl awr y bu Christ yn varw. M. Deugeinawr. D. Paham er prynnu pedeir bann y byt y rhai a vuessynt veirw yn y decair dedhyf. D. Pa hyt y gorwedhawdh ef yn y bedh. M. Dwy nos a diwarnawt. D. Paham. M. Y dhwynos a arwydhoccaant y dhau ryw anghau yssydh. Un yr corff. ag un yr eneit. ar dydh a dhengys yr anghau. yr hwnn yssydh oleuni yn hanghau ninhau. ac un ohonunt. nyt amgen anghau yr enait a dhestrywiawdh ef. Ar lhalh a edewis er tralhawt yr etholedicion. a honno hefyt yn y diwedh.

pan dhel ef ai destrywia. D. Pa duy ydhaeth y enait ef wedy y varw. M. Y baradwys nefawl. megys y dywat wrth y lheitr. hedhiw y bydhi di y gyt a mi ymparadwys.

XXXVII.—D. Pa bryt y descynnawdh ef y uffern. M. Hanner nos. y nos y cyfodes. yn yr awr y destrywiawdh yr Angel yr Aipht yn yr un awr honno. sef oedh hynny hanner nos. yr yspeiliawdh Christ uffern. sef y cyfleodh er etholedicion ymparadwys. ac y golauhaodh ef y nos megys y dydh. val y dywedir. Y nos a olauhair megys y dydh. A gwedy hynny y gogwydhawdh y corph yn y bedh. a dephroi o veirw. Rhai ohonunt hagen a synniawdh mae er pann vu varw ef ony gyuodes y bu y gyt ar etholedicion yn uffern. Ac odhyna mynet ygyt ac hwynt y gyuodi. ac nyt velhy y bu. Cyhyt y bu ef yn uffern ac y bu yn y yspeiliaw. ac y bydh yn barnu dydhbrawt. sef yw hynny cyhyt y trewit yr amrant ar y lhalh. D. Paham na chyuodes ef yr awr y bu varw. neu nat ymarhoes yntau a vai hwy am gyuodi. M. Rac dywedut na buassai varw. neu pai cyuodai yntau ympenn lhawer o amser. petrus vydhai ai ef oedh. D. Paham y cyuodes ef mor ebrwydh a hynny. M. Er didhanu y rhai eidhaw a oedh drist am ei varw.

XXXVIII.—D. Paham y cyuodes y dydh cyntaf or wythnos. M. Er atnewydhu y byt o lawenydh y gyuodedigaeth ef yn yr unrhyw dhydh ac y gwnathoedh. D. Paham y trydydh dydh oe dhiodhefaint ef. M. er drychauel y vynydh y rhai a oedhynt veirw yn y poeneu yn y tri amser Dedhyf. ac amser cynn Dedhyf. ac amser y rat. ac yn cyuodi drwy ffydh y drindawt. o achaws ein dygwydhaw ni o eiriau a medhyliau a gweithredoedh. D. Paham na dhywedi di y mi pa le y bu ef yn y deugain niau. M. Gwedy y gyuodi ef o veirw y dhaeth y baradwys dhaearawl ygyt ac Eli ac Enoc. a rhai a gyuodyssant ygyt ac ef. D. Pa ffurf a vu arnaw ef. gwedy y gyuodi. M. Gloewach oedh ef saithwaith no'r haul. D. Pa ffurf y gwelsant wy y rhai a oedh eidhaw ef. M. Yn y ffurf y gnottayyssynt wy

cynno hynny y welet. D. A oedh dilhat amdanaw ef yna. M. Ef a gymerassoed gwisc or awyr. a phann escynnawdh ef ar y nef y divlannawdh y wisc yn yr awyr.

XXXIX.—D. Pa sawl gwaith ydh ymdhangosses ef. M. Deudhecwaith. wythweith yn y dydh cyntaf y Joseph o Arimathia a oedh yngharchar o achos y gladhu. megys y dengys ysgriuenn Nicodemus. Yr ail waith oe Vam ehun. val y dengys Sedulius. y drydedh waith y Vair Vagdalen. val y cadarnha Marcus. Y bedwaredh waith yr dhwy gwragedh yn ymchwelut ywrth y bedh. val y dywait Mattheus. Y pumhet waith y Iaco. val y testa Paul. Canys efe a rodhassai godhunet na vwytai ef byth yn y welai ef Christ yn vyw. Y chwechet waith y Betr megys y tystia Lucas. a dharoedh ydhaw ymwahanu ar Ebystyl erailh. Ac yntau yn wylaw yn wastat am y wadu ef. Y seithuet yr dhau dhiscipl ar y ffordh yn mynet y Emaus. val y tysta Lucas heuyt. Yr wythuet udhunt olh gan gwrthucher ar drysau yn gaead megys ydh escriuennawdh Ieuan Apostol. Y nawuet waith yn yr unuet dydh ar dhec udhunt olh pann deimlawdh Thomas y archolheu. Y decuet waith ar vor Tiberiadis. Yr unued ar dhec ym mynydh Galilea. Y deudhecuet vu yr un discipl ar dhec. ac wynt yn gwedhiaw pann aeth ef yr nef.

XL.—D. Paham y dywait yr Euangel mae y Vair Vagdalen ydh ymdhangosses ef yn gyntaf. M. Drwy awturtawt mawr y gwnaethpwyt yr euangelau. Ac nyt yscriuennwyt yndhynt onyt yr hynn a oedh hyspys gann bawb. Ac wrth hynny y dywedir. lhawer a wnaeth Iesu ar nyt yscriuennwyt yn y lhyver hwnnw. sef yw hynny yn yr euangel. Yn y lhyureu erailh pethau a yscriuenwyt yndhunt. petheu oedhunt yndhunt. petheu erailh ny dhodet. D. Ae ef ehunan a escynnawdh yr nef. M. Y rhai a gyuodassant. y gyt ac ef ydh escynnassant. D. Pa ffurf ydh escynnwys ef. M. Yn y modh ydhoedh cynn diodhef yny dhauth yr wybr. Ac wedy y gymryt or wybr ef yn y ffurf

hwnnw. ydh ymdhangoses yn y mynydh oe vynediat ar y nef. D. Paham nat escynnawdh ef yn y lhe wedy y gyuodi. M. O dri achaws. cynntaf yw. y alhu orhai eidhaw ef ehun dhywedyt yn wir drwy brawf y gyuodi. yr ail yw ympenn y deugeinuet dydh ydh escynnawdh ef y dhangos galhu o bawb ar a gyflawnhao y dengair dedhyf drwy y pedwar euangel escynnu yr nef ar y ol yntau. Trydydh yw yr eglwys yma yssydh Corph Crist. Ac wedy y tralhawt a odhefo hi yma dann yr Antichrist. ef a gredir y daw dydhbrawt hyt ympenn deugain niau. ac yna ydh yscynn pawb yr nef.

XLI.—D. Pa vodh ydh eiriawl drosom ni ar y dat ef. M. Gann dhangos y dhiodhefaint yn wastat. D. Paham nat anuones ef yr Yspryt Glan heb ohir o vewn y deugain niau. M. O dri achaws. Cyntaf yw. y ymgyweiriaw or ebystyl o wedhiau a dyrwest erbyn y dhyuot ef. Yr ail yw. y dhangos y mae y neb a gwplau gorchymmynau Christ a gymerynt yr Yspryt Glan. Trydydh megys y dhodhet dedhyf cariat y bobul Dhuw ympenn y dengniau a deugaint. gwedy eu rydhau or Aipht. velhy cymaint a hynny o amser y bobul Cret y rhodhet y rydit a golhessynt ar dref eu tat ymparadwys.

XLII.—D. Gwedy cyuodi Christ. a ydyw y gyflawn lawenydh yn awr ynghrist. M. O beth y mae. o beth aralh nyt ydyw. herwydh y berson ehun y mae ydhaw yn gyflawn. herwydh yr ecclwys yr honn yssydh corph ydhaw nyt ydyw. Canys nyt yttynt gwbwl gwedy darestwng dann y draet ef etto. y maent yr Iudheon yn gwatwar amdanaw. ar Sarasiniait yn y gelhweiriaw. a rhai heuyt yssydh a chamgret ganthunt yn y dwylhaw. a rhai drwc yssydh yn ymladh ac ef. Ac velhy yn y aelodeu ehunan y mae beunydh yn godhef gantunt. Pann gynnulhaw ef hynny olh attaw. y caiph ef y gyflawn lawenydh. D. Pa dhelw y mae'r ecclwys yn gorph ydhaw ef. M. Megys y mae corph ynglyn wrth y penn. ar penn yn lhywiaw arnaw. velhy y mae yr ecclwys drwy lendit corph Christ. gwedy ry gyssylhtu wrthaw. ac yn un ac ef. A phawb o rhai

cyfiawn yn y urdhas megys y aelodau. ar penn hwnnw yn y lywiaw. Lhygait y penn hwnnw yw y prophwyti. a dhywedassant y petheu a dhelai rhaclhaw. Ar ebystyl y rhai a dhygant lawer o gyfeilorni y oleuni gwirionedh. y clustiau ynt y rhai a wrandawont y da. y phroenau ynt y doethion dosparthus. y gwlybwr yw a vwrir ymaith or phroenau yw dynion a chamgret gantunt. a vwrir drwy varn y doethion o benn Christ y maes. y dannedh ynt esponwyr yr yscrythur lan. y dwylaw ynt amdhiffynwyr yr ecclwys. y dracl ynt y lhauurwyr yssydhyn porthi ecclwys Duw. y deint ynt y treiswyr yssydh yn gorthrymu dynion gwirion. ac a vwrir allan o groth yr ecclwys oe lhyncu or dieul hwynt drwy eisiwet ac anghau. megys y lhwnc y moch y soec ar budredh. Ar corph hwnnw a gyssylhtir ygyt yn un dyscrawling cariat am gorph Christ.

XLIII.—D. Paham y gwnair y gorph ef or bara. ae waet or gwin. M. Y gorph ef a wnair or bara. am dhywedyt o honaw. Bara byw wyfi. y waet yntau or gwin. am dhywedut ohonaw. gwir winwydhen wyfi. A megys y porthir y corph or bara. velhy y megir yr enait o vwyt nefawl. A megys y gwnair y bara or grawn lhawer. velhy y cynnulhir corph Christ o lawer or etholedicion. A megys y berwir y bara o nerth y tan. velhy y pobet Christ ymewn tanlhwyth y dhiodhefaint. Ar bara hwnnw a dhywedir ei vot yn gic. o achaws y aberthu drosom ni megys oen. A megys yd hitler y gwin or soec. ac or grawn. velhy y cyssylhtir corph Christ o lawer o rai cyfiawn. ac y gwasgwyt ymewn trauel y Groc. mal y gwescir y gwin yn trauel y gwin. Ac am vot bywyt ein henait ni yn y gwaet. am hynny y troir y gwin yn waet. Ac yn gwelet gosgedh y bara ar gwin yn eu heilun ehunain.

XLIV.—D. Pa dhelw y dywedir ei vot ef yn gic ac yn waet. M. Medh y Saint. diogel yw y mae ef yw y corph a anet o Vair wyryf. ac a diuynnawdh yn y Groc. ac a escynnawdh yr nef. A lhyna paham y trigiawdh ef yn rhith y bara ar gwin. rac bot yn aruthr gennyt gymryt yn dy enau y gwaet a welut yn defni

oe ystlys ef. neu vwyta cic y gorph ef. a thi yn y welet yntau. D. Pa iechyt yssydh ydhaw ef. M. Yndhaw y mae mwyaf. Megys y troir y bwyt yn gic yr neb ae bwytao. velhy y trossir pob ffydhlawn yn Gorph y Christ trwy y bwytaedigaeth hwnnw. wrth hynny cyt diodhef a Christ a wnawn ni trwy ymadaw a chwant y byt hwnn ac ae wytieu. ac yn cytgladhu a wnair ac ef. pann yn sodher yn y dwfyr Betydh. Ac wrth hynny y sodhir teirgwaith wrth gyfraith y Tair Person. A thrwy vwytaedigaeth y gorph ef. in gwnair ni yn un gorph ac ef. ac am hynny rait yw ein dwyn ni yr lhe y mae Christ.

XLV.—D. A vydhai vwy glendit yr neb vwyaf a gymerai ohonaw. megis y dywedir am y Manna. Na bydhai lai yr neb a gynnulhai ychydic ohonaw na lhawer. Velhy y mae pawb yn cymrut cymaint ae gilydh ohonaw yntau. Canys pawb a vwyta oen Duw yn gwbyl. sef yw hwnnw Christ. ac yntau val cynt yn y nef yn gyfann. D. Pa dal a gaiph y neb ae traetho ef yn gyfiawn ac yn deilwng. M. Dwy goron a gaiph. un am ei anrhydedhu ef. ac aralh am vot dedhfau teilwng ganthaw yn y gymryt.

XLVI.—Am yr offeiriait. D. Beth a dhywedi di am y rhai a wnel ei gymerut yn anteilwng. y rhai a dhycco eu buchedh yn erbyn cyfraith Dhuw a chyfiawnder. drwy odineb a phuteinrwydh a gwytyeu erailh. Neu a werthont. neu a brynnont ecclwyseu neu anrhydedh ecclwysic. ac a ladho pobul Dhuw yn y modh hwnnw o dhybryt dhisciplaeth. cynhebyc ydynt yr neb a uratawS Duw neu ae croges. prawf. Pony dhyly offeiriat canu offerenneu o achaws Duw ehun. ac yr iechyt udhunt wyntau. ac yr holh ecclwys canu offerennau. Hwyntau hagen er ennilh udhunt ehunain. ac er eu anrhydedhu wyntau o dhynion aberthasant. ac er eu cyuoethogi o dhaoedh amserawl. A phwy bynnac a wertho rinwedhae diodhefaint Christ er canmawl dynawl. neu er ennilh amserawl beth amgen. y maent yn gwneuthur yn waeth no gwerthu'r Arglwydh. A phann draethont o dhwylaw budyr a chytwybot halawg y maent yn y groci ef.

XLVII.—D. A vydh cerydh ar y bobul o achaws y rhai hynny. M. Am halogi o veibion Eli gynt Aberthau yr Arglwydh. wynt a las olh. ar bobul y gyt ac wynt haeach. Ac wrth hynny. os deilhion a dywysa y deilhion erailh. wynt a dhygwydhant y gyt yn y clawdh. Ac wrth hynny a gytsynnio ac wynt a vydhant gyfrannawc ar y poenau. D. A wnant y rhai hynny corph Christ. M. Cyt boet amperffeithiach y gantunt. eisioes trwy y geiriau a dhatcanont wy y bydh corph yr Arglwydh. Canys Christ ehun ae gwna ef ac nyt wyntwy. A thrwy y elynion y gwna ef iechyt yw veibion. Ac ny bydh gwelh o law y rhai goreu. corph yr arglwydh. na gwaeth o law y rhai gwaethaf. Megys na helyc pelydr yr haul gann domm yr ysteuylh bychain. ac na loewha ir y tywynu ar y Crairau.

XLVIII.—D. Paham y bydh drwc da cymaint a hwnnw yr neb ai cymero. M. Am y gymryt ef dros wahardh. Canys gwahardhedic yw y gymryt ef yn anteilwng. Nyt oes un aual drwc ymparadwys. ac eisoes ef a droses yn dhrwc yr dyn oe gymryt gann y cythraul. D. A alhant wy tangneuedhu y dhuw dros y bobul. M. Ysmwy y codhant ef. Canys halogi y Cysecr a wnant pann y sathront. a halogi y gwiscoedh ar lhestri cysecredic pann y teimlont. Aruthr a ffiaidh vydhant gann yr Angylion. ar Arglwydh yn ffo racdhunt. D. A wna Duw megys y dywedir. M. Y veibion a heuyt nyt y veibion ai lhidiant ef am eu budredhi. wrth hynny medh yr Arglwydh. mi a gudhiaf vy wyneb ywrthunt a rracdhunt y veibion y geilw ef hwynt o achos y offeiriadaeth hwynt. ac am y budredh y dywait yntau nat ynt veibion ydhaw. Ac ny chymer Duw eu haberth wynt namyn y ffieidhiaw. Ac am hynny y dywedir. vy enait a gasaa ych Aberth chwi. medh yr Arglwydh. Canys bara halawc a offrymassoch ymi. A channy alher halogi corph yr Arglwydh. herwydh y gallant wy. ef a halogir yn andosparthus. a megys bara aralh y cymerant. Ny chymerir hagen eu gwedhi hwy. namyn yn bechawt y bydh udhunt. Cany wrrendy Duw wynt. Ae bendith a drosir udhunt yn

emelhtith. Megys y dywedir. Mi a drosaf ych bendith chwi yn emelhtith ywch. medh yr Arglwydh.

XLIX.—D. A gymerant wy gorph yr Arglwydh. M. Meibion Duw ehun ai cymerant. a rhai nyt ydyw Duw y gyt ac hwy. cyt gweler eu bot wy yn y dhodi ef yn eu geneuau. nys cymerant val cynt. namyn Angylion ai duc ef yr nef. a chythraul a vwrw maroryn uffernawl yn eu geneu wyntau ae cymero. megys bara aralh. neu megys gwin aralh. y gwenwyn dreicieu a vwrw yn eu geneueu. megys y dywait Cyprianus. D. Ponyt un ryw a gymerth Judas a Phetr. M. Nac ef. Petr a garawdh yr Arglwydh. ac wrth hynny y cymerth y rinwedh ae nerth. A Judas ae casaawdh. ac wrth hynny yn ol y tamait hwnnw ydhaeth y cythraul yndhaw ef. D. A dlyir uvudhau y ryw offeiriait hynny. M. Lhe y gorchymynnont wy dha. ef a dhlyir bot yn uvudh udhunt ar eiriau Duw. ac nyt ar eu hewylhus hwy. yn y lhe y dyscont wyntau dhrwc. ef a dhlyir eu tremygu. canys rhaid uvudhau i Dhuw yn vwy nag y dhynion.

L.—D. A alhant wy elhwng. neu dilhwng. M. Galhant. ony bydhant wahardhedic o varn yr ecclwys. Canys Christ ehun drwy eu gwasanaeth hwy yssydh yn rhwymaw ac yn gellhwng. or bydhant wy hagen wahardhedic nys galhant. Canys tra vu Judas y gyt ar ebystyl. ef a brecethawdh ac a vatydhiawdh. ac a wnaeth wrthae. Ac wedy y giliaw y wrthunt. ef a ymdhangoses megys gelyn cyhoedhawc. Velhy tra vont wy yngcyphredinrwydh yr ecclwys. ef a vydh cadarn pob rhinwedh a wnelant. pryt na bont wyntau. diffrwyth vydh eu gweithredoedh. ac wrth hynny bleidhiae ynt. a phawb a dhyly eu goglyt. megys y dywedir. vympobul i ewch oc eu plith wy. rac eich bot yn gyfrannawc ac eu poenae. eu gochel wynt a dhlyeir o vedhwl ac ewylhus. rac cytsynniaw ae drycweithredoedh. D. Pa ryw gytsynniaw. M. Or molir drwcweithredoedh. neu o nerthir hwynt. ae o dha. ae o gyngor. Nyt y rhai yssydh yn gwneuthur y drwc ysydh deilwng o anghau. namyn a gytsynnio ac wynt ef a dhlyir eu gochel rac eu bot yn gwymp yr bobul.

LI.—D. A dlyir dywedut geiriae Duw y rhai drwc. M. Or gwybydhir eu bot yn honneit elynion y Dhuw ny dlyir eu dywedut udhunt. Canys twyllhwyr ynt. y neb a adhefo cyfrinach Arglwydh yr neb a wyppo y vot yn elyn ydhaw. odhyna y gorchymynnir val hynn. Na rodhwch y bara bendicedic yr cwn. ac na vwriwch y gemmae aur yr moch. rac eu sathru dann eu traet. a gwatwar amdanawch. Lhe ny wyper hagen eu bot wy velhy. ef a dlyir brecethu udhunt ae trossi yr iawn. Ar Arglwydh a brecethawdh gynt y Petr ar cbystyl erailh. am wybot bot Judas ar pharisdywysocion yn teruyscu. D. A dlyir eu godhef wynt val y godhefawdh Christ Judas. M. Ef a dlyir ymgyphelybu ac wynt yn y dhel Duw ehun ar nithlen gantaw y dethol y grawn o blith y peiswynn. ac y vwrw y gwyc yn y tan. ac y dhwyn y gwenith oe ysguboriau. D. Gwrthodtit Duw bob drwc ywrthyt gann dy gyflehau yn y nef. Ac yn y modh hwnnw y teruyna y lhyver cyntaf o ansawdh yr ecclwys. Bit lawen vy enait i yn yr Arglwydh. am ry waret ohonaw nywlenn anwybot yarnaf. ac am vyngoleuhau o baladr y doethineb. wrth hynny tegwch yr ecclwys mi a eruynnaf yt gennatau ymi gouyn yt bethau erailh etto. M. Gouyn ym yr hynn a vynnych. a thi a glywy y peth a chwennych.

LII.—D. Ef a dhywedir am dhrwc nat dim. A rhyuedh yr Arglwydh gyuyrgolhi angylion a dynion. er gwneuthur peth heb dhim o honaw. M. Os y ryw beth yw drwc. ef a welir y mae y gann Dhuw y bydh. Canys Duw a oruc pob peth. Ac yna y prouir y mae Duw yssydh awdur y drwc. Ac wrth hynny cam yw bwrw yngcyuyrgolh y rhai a wnel drwc. M. Gwir yw y mae Duw a wnaeth pob peth. Ac wrth hynny y prouir nat dim drwc herwydh galhu. Canys pob galhu yssydh dha. Ar drwc nyt oes alhu ydhaw. ac wrth hynny nyt dim. A megys y dywedir. Delhi y lhe ny bo golwc. a thywylhwch yn y lhe ny bo goleuni. Velhy y bydh drwc yn y lhe ny bo da. Cannyt ydynt un alhu. Canys tri pheth yssydh. Creatur. a natur. a gweithret. Creadur. megys y defnydhiau. Natur

yw megys yr hynn a dhel gantunt wyntau. Gweithret yw yr hynn a wnel dyn. neu a odhefo dyn neu angel. wynt a wnant bechotau. ac odhefant boenæ pechotæ. yr hynn nys gwnaeth Duw. yntau hagen ai gadawdh udhunt y wneuthur. megys y dywedir. Ny wnaeth Duw anghau. ac nyt oedh dim o bechawt amgen. onyt na wneler y gorchymyn. sef yw y drwc na chapher y da. Sef yw hynny lhawenydh. a theilwng oedh gyuyrgolhi y neb ny wnel a orchymynner udhunt.

LIII.—D. Pwy yntau yssydh awdur yr pechawt. M. Y dyn ehun. a diawl yn annogwr ydhaw. D. Ae gorthrwm pechawt. M. Pechawt dann wybot y vot yn bechawt. ystrymach nor holh vyt. A pha beth bynac o dhrwc neu o bechawt a wneler. ef a drossir o gwbyl yn voliant y Dhuw. D. Ponyt drwc lhadh celain. neu odineb. M. Da yw lhadh celain lawer gwaith. megys y bu dha lhadh o Dhauydh y cawr. neu ladh o Judith Olophernes. D. Paham y mae drwc yntau pann ladher. M. O dhryc anian y mae drwc y lhadh. priodas gyfiawn da yw. Godineb hagen yn erbyn cannyat. drwc yw. Ac am y dial wynt trwy gyfiawnder y trossir wynt ar voliant y Dhuw. A megys y molir Arglwydh a dalo yn dha eu lhauur oe vachogion. mwy no hynny ympelh y molir o dhiua yr herwyr ar lhatron. wrth hynny gogonedhus yw Dhuw o iachau y rai gwirion. a moliannus yw o gyuyrgolhi y rhai enwir.

LIV.—D. Yscriuennedic yw. na chassawdh Duw dhim ar a wnaeth. pa dhelw yntau y gelhir dywedut. Caru o Dhuw y rhai da. a chassau y rhai drwc. M. Ef a gar Duw pob peth ar a greawdh. ac ny dhodes ef pob peth yn un. A megys y car y lhiwydh pob lhiw. a rhai o honunt a vydh hagen hophach gantaw noc erailh. velhy y rhyd ef pob un o honunt yn y lhe eu gwedho. Ac wrth hynny y dywedir caru o Dhuw y neb a erbynno ef y lys nef. a chashau o honaw y sawl a sodho yn uffernawl garchar. D. Beth yw rhydh ewylhus. M. Rydhtit y dhewisaw y da neu y drwg. a hynny a gauas dyn cyntaf ymparadwys. Ac yn yr

amser hwnn ny dhychawn neb wneuthur da neu dhewisaw. heb gaphael rat y gann Dhuw.

LV.—D. Beth a dhywedi di am y neb a gymero abit credhyf. a chwedy eu proffes ymchwelut yr byt dracheuyn. M. Y rhai a dhechreuo wneuthur da. ac odhyna ymchwelut ar enwiredh. y rhai hynny y lhitia Duw wrthynt. A mynych y menyc y gwas ffordh yr mab a vo ar gyfeilorn y dhyuot at y dat. Ac odhyna ydh ymchwel ef at y dat. oe waith drachefn. Velhy y tynn y rhai drwc yr etholedicion y Christ at Dhuw. ac ydh ymchwelant wyntau ar y dryc lauuriau. A megys y dwc ofn cariat yr deyrnas. ac nyt a ef ehun. Velhy wyntau. A megys y gwasanaetha diawl y Dhuw. velhy y gwasanaetha y aelodau yntau yr etholedicion.

LVI.—D. Pa dhelw y gwasanaetha diawl y Dhuw. M. Am dremygu ohono ef Dhuw. ac ef yn dywysawc gogonedhus. Ponyt ymplas y nef y gwnaeth Duw yntau. megys gof lhauurus yn y byt hwnn. ac gymelh ef yn gaeth oc wasanaethu oe holl nerthoedh. megys y dywedir. Mi ath wnaf yn was caeth y mi yn dragywydhawl. Einon y gof hwnn yw poen a thralhawt. y veginau ae yrdh yw prouedigaethæ. y lifiau yw tafodae y goganwyr ar ymgeinaw a wnant. Ac ar y peiriannau hynny y purhaa ef eurait lestri y nefawl vrenhin. sef yw y rhai hynny etholedicion. y rhai a atnewydhaa ef trwy y purdan ar eilun Duw ehun. y rhai drwc a boena yntau. mal y poena y gelyn y lhalh. Ac velhy y gwasanaetha diawl y Dhuw. D. Pa dhelw y gwasanaetha y aelodau ef y rhai etholedicion. M. Pann dhyccont yr teyrnas trwy anhyedh neu wrthwynebedh. drwy anhyedh gann geissaw eu bwrw ynghyueilorn yn rhith lhes. a hynny drwy dwylh. Ac yna y bydh cadarnach y rhai da yn seuylh yn eu ffydh. odhyna drwy wrthwynebedh gann dhwyn y gantunt yr hynn y maent yn y garu yn vwy no iawnder. A chann eu gostwng hyt na wnelont damunet y cnawt o gwbyl. Ac velhy ydhant y nef drwy odhef gouut y gann y rhai drwc.

LVII.—D. Paham y bydh cyuoethawc y rhai drwc yman. a iach a chadarn. ac yngwrthwyneb y hynny y rhai da yn eisiwedic. a rhai drwc yn eu gostwng. M. Y rhai drwc y bydh amlder o achaws yr etholedicion. megys y tremyccont y rhai hynn. a welont y rhai gwaethaf ohonunt yn blodeuaw yndhaw. yn gyntaf cyuoethawc vydhant. megys y galhont o varn gyfiawn Dhuw gwrthladh drwy eu golut y drwc y maent yn y chwennychu. Yr eil yw. o gwnant dha wynt a gaphant dal amdanaw. Canys er y petheu daearawl y gwnant bob peth or a wnelont. Ac o dhyna y cymerant yma eu cyflog a thal am danaw. Cadarn vydhant yn gyntaf oe hachos ehunain. megys y galhont gwplau y drygau y maent yn eu garu. Yr ail waith o achaws y rhai camwedhawc. oe hamdhiffin wyntau yn eu drwc. Y trydydh achaws yw y gospi yr etholedicion onadhunt. ac oe emendau oe drycweithredoedh. Odhyna iach vydhant megys na synniant yma boen y gyt a dynion. y rhai ai lhysc wynt yn y gorthrymaf dholur raclhaw. y rhai da a vydh eisiau ac amarch a haint arnunt yma. rhac eu digrifhau hwynt ymewn petheu drwc. Ac y dhileu o gwnelynt yn erbyn Duw. Ac onys gwnelynt y gaphael tal gan Dhuw am y hammynedh.

LVIII.—D. Paham yngwrthwyneb y hynny y bydh cyuoethawc y rhai da a chedyrn a iachus. a rhai drwc yn dlodion ac yn wann ac yn heinus. M. Y rhai or etholedicion y rhodhir udhunt oludoedh y alhu oe da cwplau eu gweithredoedh da a vynnont y wneuthur. ac y dhangos udhunt wy. os esmwyth yma gantunt eu da amserawl. y mae esmwythach raclhaw o lawer y da tragywydhawl. Cedyrn vydhant. ynghyntaf oe hachos ehun. y alhu cwplau yr hynn a vedhyliont. Yr ail peth o achos yr etholedicion. y alhu rhodhi amdhiffin udhunt ar y da. Ar trydydh peth o achos y rhai drwc. y alhu y gostwng. rhac gwneuthur ohonunt cymaint ac a vynnont. Iach vydhant rhac tristau y rhai gwirion ac oe cleuyt wynt. ac oe lhawenhau wynt oe yechyt. yngwrthwyneb y hynny. y rhai drwc a boenir yman o eisiau a thralhawt a dolur. y dhyscu udhunt chwer-

wedh y poenæ y maent yn dyvryssiaw udhunt drwy eu camweithredoedh.

LIX.—D. Paham y bydh byw rai or rhai drwc. a rhai orhai da yn marw yn ehegyr. ag yngwrthwyneb y hynny rai or rai da a vu byw yn hir. a rai or rai drwc. yn marw yn ehegyr. M. Y rhai drwc a edir yn vyw yn hir y ofudiaw y rhai gwir. ac y burhau eu pechodeu drwydhunt. ac oe poeni wyntau yn vyw raclhaw. y rhai da yntau a dhygir yn ehegyr. er dwyn gwrthwynebedh y byt hwnn ywrthunt ac yw gossot yn lhewenydh tragywydhawl. yngwrthwyneb y hynny hoedl hir a rodhir y rhai gwirion y chwaneccau y gobrwyau. ac y ymchwelut lhawer o honunt ar dha drwy angcraifftiau. A rhai drwc a dhygir oe poeni. y vot aryneic ar yr etholedicion yssydh ar gyfeilorn. ac oe dwyn yr iawn.

LX.—D. A vydh detwydh y neb ny chyuarpho gwrthwyneb ac ef yma. M. Dyreittiaf dynion ynt y rhain a gapho y byt hwnn wrth eu cyngor ae hewyllhus o bob peth heb wrthwyneb udhunt. un ffunud ydh ydys yn meithrin y rhai hynny. A sych vydh yn y dodhi ar y tan. yngwrthwyneb y hynny dedwydhaf dynion yw y rhai a wahardher eu hewyllhus yma. ac a gyfarffo gouyt lawer ac wynt yma. Canys y rhai hynny megys meibion yn ol y gwarauffonnau a dhygir yr deyrnas. megys y dywedir. Duw a gospa pob mab ar a gymero. A gwybydhi cyt capho y rhai drwc goron brenhiniaeth yn y byt hwnn yma. anghenocion vydhont o gwbyl rhaclhaw. ac ny bydhant vyth heb poenæ arnunt. Ar etholedicion cyt boent ynghaethiwet ac yngharchar yma. cyuoethawc vydhant raclhaw. ac ny bydhant heb poenæ arnunt yn wastat yn y byt hwnn.

LXI.—D. Er cariat Duw par ymy glywet hynny yn amlygach. M. Y rhai drwc yssydh dlodion yn wastat. am vot bar Duw arnunt. ac na vynnant y du. ac wrth hynny nys galhant. Drwc hagen a wnant ac a alhant. Ac ef a brouet uchot am dhrwc nat dim. wrth hynny diogel yw nat oes dim ar y helw. Ny bydhant wyntau byth heb boen arnadunt. canys eu cydwybot greulawn

sydh yn eu lhosgi. penydiawl ofuyn sydh yn eu govalu. rac eu dala. ny bydhant heb obrwy. Canys diofn vydhant. a lhawen o hyspysrwydh rydhtit raclhaw. Odhyna y dywedir. gwirion a vydh heb ofn. a heb dychryn arnaw. A mi a vynnaf peth aralh yt. Ny dhamweinia dim o dha yrrai drwc. ac ny dhaw dim o dhrwc y rhai da. Ny bydhant wyntau byth heb poen arnunt. Canys eu cytwybot creulawn yssydh yn y lhosgi. a pheunydhiawl ofn yssydh yn eu govalu. rhac eu dala. a rhac eu lhadh. a rhac dwyn eu da. odhyma y dywedir. nyt oes tangneuedh. medh yr Arglwydh. y rhai enwir. yggwrthwyneb y hynny yr etholedigion sydh gyfoethawc. canys rhad Duw sydh arnunt wynt. a da vynnant ac a alhant.

LXII.—D. Yn enw Duw manac ym yrhynn ydhwyt ti yn y dhywedyt. M. Ponyt y rhai drwc a gaphant yma drythylhwch a gwledhau a digrifheir o edrych ac o'mgyssgu a gwragedh tec. ac a valchi'r or gwiscoed mawrwerthiawc. ac a ymdhrychafant o oludoedh. ac o adeiladau mawrydhic. yngwrthwyneb y hynny. y rhai da yma a garcherir. ac a vaidhir. ac a boenir o newyn a sychet. a gouytieu erailh. M. Pann vo rhwydh y dynghetuenn rhac y rhai drwc. a chaphel amlder onadhunt or daoedh. yna y tebyg ef rylyncu yr enwir o lawenydh. a phann dynner ef or dwfyr y cylh ei enait. a thebyc yw heuyt y dhyn y rhodher ydhaw dhiawt vechan o vel. odhyna heb dranc heb orphen cymelh arnaw y yfet y weilgi chwerw. Canys yn lhe y gwledhau y lhenwir hwynt or wermot chwerw. a chwerwedh megys Berthal gynt a gladhwyt yn y tan uffernawl. gwedy y wledhau. yn lhe cariat y gwragedh. y lhenwir wynt o vrwmstan drewaint. yn lhe gwiscoedh tec y gwiscir wynt o gythrudh. yn lhe y goludoedh ae hadeiliau. pryuet ae goresgyn hwynt yngogofau uffernawl. odhyna y dywedir. wynt a dhygant eu dydhiau yn dha ac a dhescynnant y uffern. ac ar ennyt pwynt bychan y dygwydhant.

LXIII.—D. Y rhai a dhywedi di eu bot yn dha. a chyuerfydh ac wynt y rhyw angcymmwynasau ar rai

hynny. tebyc ynt yr neb a archwaedhant pryuet. neu lyseu chwerw. Ag wedy hynny gwelh vydh blas y gwin. M. Ac yn lhe eu carchar wy yma. eu derbynir wyntau y bebylhau tragywydhawl. a thros eu hamarch wynt yma y caphant wyntau gogoniant raclhaw. a mawr lawenydh dros eu heisiau hwynt yma. ny bydh arnunt na newyn na sychet gwedy hynny vyth. Ac am govut y dolur wy yma. ny bydh arnunt na dolur na chwynuan. Ac y modh hwnnw y prouir bot y rhai gwirion yn gyuoethocion. ac yn wynuydedic vyth. a rhai enwir yssydh truain ac eisywedic.

LXIV.—D. O pa le y bydh teilyngtawt. M. Y gann Dhuw y mae pob teilyngtawt. a phob medhiant. ef a venyc hagen uchot paham y caiph rhai drwc vedhiant weithiau. a rhai da weithiau erailh. Beth a verny di yr neb a wertho neu a brynno teilyngtawt. M. Y neb ai prynno a aa ygyt a Simon Magus yngcyuyrgolh uffernawl. ac ae gwertho. ef a dhaw clauri ar ei enait y gyt a Giezi. D. A vydh mwy gan Dhuw gobrwy y prelatieit nac erailh. M. Y rhai a vo rhagor arnunt o deilyngtawt ecclwysic yma. megys Escop neu offeiriat. os wy a dhyscant y bobul o air ac angcraift. y gyfniuer enait a iachaer drwydhuntwy. y vaint honno o obrwy a gaphant wyntau yn ragor rhac erailh. Megys y dywedir. ef a gynnwysir hwynt yr holh da. os wyntau a tynn gair iechyt y gann y rhai yssydh y dann y medhiant. ac ae tywysant wyntau y ogof anghau drwy angcreifftiau dybryt. wyntau a gaphant y gyfniuer poen yn rragor rhac erailh. Ar gyfniuer enait a golhet oe hachaws gann eisiau pregethu udhunt. odhyna y dywedir. mwy a holir yr neb mwyaf or a orchymynner ydhaw. noc yr neb lheiaf. Ac eilwaith y dywedir. Y Cedyrn a odhefant boenæ yn gadarn. y pechadurieit bytawl megys brenhinedh ar brawtwyr. or barnant hagen yn gyfiawn. a thraethu y gweinieit yn drugarawc. mwy vydh eu gobrwy wyntau noc erailh y gann Dhuw. y gwr yssydh gyfiawn vrawdwr. Canys a wasanaetho yn dha. tal da a gaiph. os wyntau a vydh angcyfiawn. a gostwng y bobul drwy

greulonder. mwy vydh eu poenæ noc erailh. Canys calettaf y bernir ar y pennadurieit. a barn heb drugaredh a vydh ar y neb ny wnel trugaredh.

LXV.—D. Paham y godhef yr etholedicion gwrthwynebedh y byt hwnn ygyt ar rhai drwc. ae bot yn eu plith. M. Achos ymdreidhiaw ohonunt mewn petheu bydawl. ac am hynny y poenir hwynt o aflonydhwch y byt hwnn. a Duw yn holhgyuoethawc. val y dywedir. Ef a wnaeth pob peth ar a vynnawdh. ac eilwaith val y dywedir. Ti a elhy pob peth ar a vynnych. D. Paham y dywedir am danaw yntau vot rhyw betheu ny dhichawn ef eu gwneuthur. megys dywedut celwydh. neu gwneuthur yr hynn ny mynnawdh gynt eu gwneuthur. M. Nyt analhu yw hwnnw. namyn goruchel alhu. canyt oes neb ryw greatur a alho y drossi ef y symudaw yr hynn a ossodes. D. Beth yw rhacweledicaeth Duw. M. Adnabot y wybot y peth a dhel rhaclhaw. ac na elhir ei dwylhaw ef yn y wydh. ac ae heturyt megys y petheu cyndrychawl. D. A wybu Duw pob peth ar a dhel rhaclhaw. ac na elhir ei dwyllaw ef yn y wydh. a chynt heuyt y deruydh y nef ar dhaear noc y deruydh y eiriau ef. na symudaw dim o eiriau Duw. ef a welir bot yn dhir dyuot pob peth. ar ny dhamweiniassant erioet. Am anghenrhait. M. Dau ryw anghenrhait yssydh. un annyanawl. megys cyuodir haul yn y dwyrain neu dhyuot y nos yn ol y dydh. Aralh yw ewylhyssiawl. megys cerdhet o dhyn neu eistedh. Ar hynny a vynno Duw ei vot megys nef a daear. ny elhir gochel na dhel hynny. namyn anghenrhait yw bot hynny.

LXVI.—D. Pa beth yw o dhamweinia velhy bot pethau erailh a aat Duw udhunt wy vot. megys ewylhus dyn y wneuthur da neu dhrwc. a hynny y dhyuot pob peth or a wnel dyn rhaclhaw. M. Duw ae gwyr. ac a dhywat drwy y prophwyti y gwnair. Ac ny ossodes Duw anghenrait yn y byt. namyn dynion ehunain a ossodassant udhunt ehunain angenrait. pan wnaethant eu hewylhus o gwbl. D. A dhaw dim o dhamwain. M. Na dhaw. namyn pob peth o lunyaeth

Duw. D. Pa dhelw yntau y lhosgassant yr ecclwysae neu adeiliadæ o dhamwain. M. Nit dim damwain. Ac yscriuennedic yw na bydh dim ar y dhaear heb achaws ydhaw. Ac wrth hynny amlwg yw na losgir nac ecclwys na thuy yn y byt hwnn. ac na dhestrywir. onyt trwy y varnu o Dhuw yn gyntaf. ef a dhamweinia hynny heuyt o dri achaws. Cyntaf yw. ot adeilir drwy dha a geissier ac a ymlyner ar gam. Ail yw os y neb ae cyuanhedha ai helyc drwy aflan waithredoedh ac escymmundot. Trydydh yw os y perchennocion ae carant yn vwy na phebylhau tragywydhawl. A hyspys yw hynn. na bydh marw y lhwdn lheiaf y dhyn. ac na bydh claf. onyt y beri o Dhuw.

LXVII.—D. Os angau neu gleuyt yssydh boenæ y pechawt. paham y godhef yr ysgrybyl y poenæ hynny. pryt na wypont synnwyr y bechu. M. Drwy y rhai hynny y poenir dyn pann dristaer a dholur neu angenn. D. Ef a dhychawn hynny vot yn wir am yr aniueiliait dof. Beth a dhywedi dithau am y rhai gwylht. Yr haint a vo arnunt a dhamweina udhunt or awyr lhygredic. neu o achos pethau erailh gwrthwyneb a dhamweinont o bechawt. D. Beth yw Racanvonedigaeth Duw. Lhuniaeth a wnaeth Duw ehun. Gwneuthur y byt y drossi rhai oe deyrnas ef. ac ny dhychonn neb onadhunt mynet yngcyuyrgolh. ac yssydh reit eu gwneuthur olh yn iach. D. Ony dhychawn neb onyt y rhai da vot yn iach. paham y crewyt y rhai drwc. neu paham y cyuyrgolhir y rhai camwedhawc. M. Beth bynac a wnel y rhai da. ny alhant wy vynet yngcyuyrgolh. canys pob peth a lauuriant wy yn dha hyt yn oct eu pechawt. Canys gwedy y pechoteu gorthrymaf y bydhant ufudhach gann dhiolch y Dhuw eu hiechyt yn ffrwythlonach ynaa wnant nochynt. A rhai drwc a grewyt o achaws yr etholedicion. ac y wneuthur da o honunt o achos y rhai drwc. ac oe emendaw oe gwytieu. megys y beynt gogonedhussach o welet y rhai drwc. A phann welont y rhai hynny yn y poenæ mwyaf. mwy vydh eu lhawenydh hwyntau yna oc dianc. a chyfiawn yw yr rhai drwc oe hachos ehunain mynet yngcyuyrgolh.

Canys oe bodh ehunain y dewissasant y drwc ac y caryssant. Ac wy a vynnent eu bwy yn dragywydh.

LXVIII.—D. Paham y gat Duw yr etholedicion bechu. M. Y dhangos maint y drugaredh ef udhunt wy. D. A vydhant iach hwynt yr etholedicion ony lauuriant. M. Wynt a gaphant y deyrnas drwy wedhieu. neu drwy lavuriæ. megys y dywedir. drwy lawer o drallodeu y mae rhaid y ni dhyuot y deyrnas Dhuw. Canys y rhai bychain drwy chwerwedh angau a dheuant yr nef. Ar rhai oediawc a dheuant drwy eu lhauur. Canys yscriuennedic yw. yn tuy vyn tat inau y mae lhawer o gyuanhedhæ. a phawb a gaiph eu breswyluot herwydh ei briawt lauur. Ar mwyaf o honunt ei lauur. uchaf uydh ei le. Ar lheiaf. issaf vydh ei le. ac ny dhychawn neb lauuriaw mwy noc a dhangoso dwywawl rat ydhaw. Ac ny chaiph neb amgen breswyluot. noc a racwelas Duw ydhaw cynn dechrau y byt. Cannyt eidhaw neb onit a vynno Duw oe drugaredh. Velhy ny dhychawn y rhai drwc wneuthur mwy noc a atto Duw ydhaw ae dhwywawl rat. Ac ny bydh mwy eu poenæ noc a wyr Duw er dechrau byt hyt diliw. y dylyw onadhunt na da na drwc megys y dywedir. cynn gwneuthur onadhunt na da na drwc. Mi a gerais Jacob ac a gaseis Esau. A megys gwelir bot yn gamgylus yr neb a glywho lhawer ywrth Dhuw. ac nyt ufudhao ydhaw. velhy y gwelir bot yn dhiargywedh yr neb ny chigleu dhim ywrth Dhuw. ac or achaws hwnnw ny wnaethant ydhaw dhim gwasanaeth. a dynion a wnaethpwyt yr gwasaneuthu onadhunt eu Creawtyr drwy garu eu cyfnessaf herwydh annian. megys y dywedir. na wna dhim y aralh. onyt a vynny y ti dy hun. ny mynn neb letrata yarnaw nae ladh. na dwyn ei gymar racdhaw. wrth hynny na wnaet yntau hynny y aralh. A phann dremycco dynion eu cyfnessafiait yn y rhyw betheu hynny. y maent yn gwrthwynebu yr gwr yssydh wir gariat. A chyt nat oes yn y byt gongl nat atnaper Duw yndhi. Am hynny nyt oes esgus amdanaw.

LXIX.—D. A dhychawn y neb ny wypo dhim

ywrth Dhuw. ac a wnelont a da a drwc esgusodi di. M. Y neb nyt atnapo. nyt atnabydhir. ar neb nyt atnapont Dhuw o ffydh a gweithret. val y Sarasiniet. Duw ai cyuyrgolho hwynt megys y elynion. Ar neb a gretont y Dhuw. ac ny wypont y ewylhus. megys milanieit. ot ant yngcyuyrgolh. ny phoenir wynt yn orthrwm. val y dywedir. Gwas ny wnel ewylhus ei Arglwydh ac ef heb y wybot. gwareffon vechann a gaiph. pwybynac hagen drwy ethrylyth a wypo ewylhus Duw. ac nys gwnelont. megys yscolheicion. drudach y poenir y rhai hynny. megys y dywedir. A wypo ewylhus yr Arglwydh. ac nys gwnel. gwareffynn llawer a gaiph hwnnw. A phwybynac ny mynno gwrandaw da. ac a dremycco gwneuthur yr hynn a dhyly y wneuthur. dwy boen a gaphant. un dros y tremyc am y bechu ohonunt dann y wybot. Yr ail yw am dremygu dyscu da. megys y dywedir. y nefoedh a dhangossant eu hanwiredh. ar dhaear a gyuyt yn eu herbyn yn dydh cyndharedh yr Arglwydh. am dhywedut ohonunt wrth yr Arglwydh. Cilya ywrthum. ny mynnwn i wybot dy ffordh di.

LXX.—D. Ae yn dechreu byt y crewyt yr eneidyeu. ae ynteu beunydh o newydh. M. Duw a oruc pob peth ar unwaith y gyt. megys y dywedir. or a vydh y gyt wedy hynny. ef a neillduawdh pob peth. ef a grewyt yr eneitiau or dechrau o anweledic dhefnydh. ac wynt a ffurfhir beunydh ac a anvonir y eilun y corphoroedh. megys y dywedir. vyntat i a lavuriawdh. yr hwnn a ossodes eu calonnau yn inseiliedic. sef yw hynny y heneitiau pryt na chreo Duw namyn enait glan da. Ac wyntau yn uvudh ydhaw ef yn mynet yn y corphoroedh. D. Rhyuedh yw eu mynet wy y uffern. Pann vo marw y corph hwnnw. M. Gann Dhuw y mae pob daioni. a phob glendyt gantaw. Ny chreawdh ef namyn yr eneitiau glan da. a rhai hynny herwydh anniann a dhamunant mynet yn y corphoroedh. megys y damunwn inau ein byw herwydh anian. Eisoes pann elont wy y mewn y lhestr budr halawc hwnnw. cymaint y gwnant wy y ewylhus ef ac y carant ef yn vwy no Duw. wrth hynny

pann vo trech gantunt wy y lhestr budr hwnnw. y maent yngharchar yndhaw. no chariat Duw. iawn yw y Dhuw y gwrthladh hwyntau oe getymdheithas ef.

LXXI.—D. A wybydh yr eneitieu a vuont yngcorphoroedh y dynion bychain dim. M. Ef a dharlheir am Ieuan Vatydhiwr resymiaw oe enait ef. ac ef ynghroth y vam. Ac ef a rywybu dhyuot Christ attaw. wrth hynny amlwg yw nat oes eisiau synnwyr ar y rhai bychain. cyt boet eisiau gweithret. D. Paham y gelwir y corph a aner o Christionawl hat yn vudyr. M. Am y gaphael o hat aflan. megys y dywedir. Pwy a dhichawn gwneuthur yn lan y peth a gapher o hat aflan. ac yn lhe aralh y dywedir. yn enwiredh ym caphat i. D. Pann lanhaer dyn yn gwbyl drwy vetydh. ac yn wir bot priodas yn lan ac yn dha. paham y dywedir vot yn vudyr yr hat hwnnw. M. Dyn a lanheir o vewn ac odhieithyr drwy y Betydh. ac eilwaith ydh halocir y hat ef drwy chwant y cnawt. D. Pryt na alho y cymmysc hwnnw bot heb rwndwal digrifwch. ac ni dhichawn y rhith ny ffrwythawdh etto gwrthwynebu y rieni. pa dhelw y bydhai aflan hwnnw a cherydhus. M. O bechawt Adhaf y daw y bawb y cerydh hwnnw yn creu y plant megys o dreftadawl dlyet. Ac am hynny y bydh marw pawb yn Adhaf.

LXXII.—D. Pa dhelw y genir hwyntau yn vyw. M. Megys ot ymdhengys dyn drwy ffenestr ac yn awr honno kilyaw drachefn. velhy dyn a aner megys ymdhangos yr byt y mae. ac ymchwelut drachefn y angau yn y lhe. D. O madheuir y pechotau drwy y betydh y rieni. paham y betydhir y rhai a aner yn vyw o honunt hwyntau. M. O gwenwynir pastai ef a vydh gwenwynawl y bara. a phob peth or a dhel ohonei. velhy y bu Adhaf yn belhen lygredic. a phawb or a anet ohonaw a lygrwyt o bechawt. pai na wnelit yn vyw drwy vedydh yn angau y prynnawdyr. A megys y glanheir y rhieni drostunt ehunain yn y betydh. velhy y mae yn rhait atnewydhu y plant drostunt ehunain yn y dhedhyf drwy angau Christ. megys y dywedir. pawb a wnair yn vyw ynghrist. D. Paham

wedy ganer wynt y dwc Duw or byt wy cynn eu betydhiaw. M. Brodiæ Duw dirgeledic ynt. o achos yr etholedicionn hagen yw hynny. O welet y rhai hynny ympoenæ heb eu haedhu. ac wyntau yngogoniant heb y haedhu. yna y bydh mwy eu diolch wyntau y Dhuw am eu dianc oe rat ef or poenæ a obrynynt. D. Pa boen a vydh ar y rhai bychain. M. Tywyllhwch ehun. D. A argywedh dim y rhai bychain oc geni o gam welyeu. megys o buteinrwydh. neu o garessau neu o dhynion creuydh. M. Nac argywedha dhim o chaphant vetydh. mwy noc yr gwenith a dhyccit yn lhetrat. ae hau or lheitr ef. D. A argywedha pechotæ y rhieni yr meibion. neu bechotæ y meibion yr rhieni. M. Yscriuenedic yw. nat argywedha yr tat enwiredh y mab. nac yr mab euwiredh y tat. ony chytsynniant pawb o honunt ae gilydh. megys nat argywedhawdh Josue bot ei dat gynt yn dhrwc cynnoc ef. nae vab yn dha gwedy ef. Canny chytsynniasant. Canys o chytsynnia y rhieni ar plant. ar meibion ar rieni am eu drwc ehunain. yna ydhant ynghyuyrgolh.

LXXIII. — D. Am priodas anghennatedic. Ai gorthrwm priodi cares. M. Nac ef. herwydh annian. herwydh hagen gossot yr ecclwys mawr yw. D. Pa dhelw y proui di hynny. M. Nyt bwyta yr aual a vu dhrwc a phechawt. namyn y vwyta yn erbyn gorchymyn Duw. a vu vwyaf pechawt. D. Paham y cymerth y tatau gynt eu caressæ. M. Ny charai y gwyr gynt namyn eu cytymdheithionn. megys y dywedir. Car dy gytymdheith. a chasaa dy elyn. Ac wrth hynny y ducant merchet y eu ceraint. megys y gellhynt y eu caru. A nyni a dlywn caru ein gelynion. megys y dywedir. Cerwch ych gelynion. A chanys y gwaet a gymelh garu y ceraint. y gossodes yr ecclwys drwy yr Yspryt Glan cymryt merchet yr estronion. val y bo gwragedh rhom ni ar estronion yn rhwym cariat. ac odhyna y lhetaa drwy yr holh dhynawl genedl gariat y rhyngtunt. D. Pa dhelw y proui di hynny. nat pechawt priodi caressæ. Ponyt cennat y dhau vrodaur priodi y dhwy chwioredh. Canyat chwaer vyngwraic

i a vydh cares y mi oe gwaet hei. Eilchwyl vy mrawt inau a vydh car ym gwraic inau. drwy vyngwaet inau. os pechawt hynny weithiann herwydh anniann. paham y cymerth vy mrawt i vynghares i. ae gares yntau wrth hynny herwydh anian nyt oes yno bechawt. M. Herwydh gwahardh hagen y mae yn orthrwm. ac nys dlya.

LXXIV.—D. Pa dhelw y gwaherdhir cymerut y mamau betydh, neu y merchet betydh. M. Megys y mae dy wraig di yn vab yth vab herwydh cnawt. velhy y mae yr honn ae cymerth ef or dwfyr Bedydh a vydh ydhaw vam herwydh yspryt. ac velhy y mae honno chwaer yth wraic di. ath verch vetydh a vydh chwaer yth verch dithau. Ac velhy or dechreuy dithau verch y aralh ti a vydhi vrawt oe that. Ac velhy nyt canyat y neb gymryt y dhwy chwiorydh. nac y wraic gymryt y dhau vroder. Ac yn y modh hwnnw trwy rinwedh ecclwysic y gwaherdhir y cyfryw priodas honno yn gwbyl ac yn hollawl. O dydi vy enait i. lhawenhaa di. Canys damweiniawdh yt clybot a dhamuneist. a phelhach. dhysgawdyr bonhedhic dyro ym wir ratæ yr yspryt glan yssydh ynot yn amyl. A chann dywedaisti ymi uchot am brelatieit. dangos di y mi beth a synny di am wasanaethwyr erailh yr ecclwys. ac yn gyntaf am yr offeiriait. Or bydh da eu buchedh o angcraipht goleuni y byt ydynt. o dhyscant yn dha o air. halen y dhaear ynt. Ar gwasanaethwyr erailh megys ffenestri yn tuy Dhuw ynt. a thrwydhunt y tywynna lheuuer y gwybot. yr rhai a vo yn tywylhwch anwybot. O bydh da eu buchedh. ac na dhyscont yn dha tebyc ynt y varwarr yn lhosci heb oleuhau. o dyscant yn dha. ac yn dhrwc eu buchedh. tebyc ynt y ganwylh yn goleuhau y erailh. ac yn todhi ei chwyr ydhy hun oe losci. neu y gloch yn seiniaw yn dha y erailh. ac yn velys. ac yn y ffustaw ehun o vynych dhyrnodiæ. Ony buchedhocaant wyntau yn dha. ac ony dhyscant yn dha. mwc ydynt yn tywylhu y tan. ac yn lhygru drem y lhygait. Ac am y rhai hynny y dywedir. Y Ser ny oleuhassant. ac am hynny y dygwydhasant or nef.

LXXV.—D. Beth a dhywedi am y rhai a dremygassant y byt. megys y myneich. a rhai a gymerassant abit creuydh amdanunt. M. Or cwplaant hagen eu creuydh au haruedhyt gan vuchedhockau yn dha. wynt a vydhant vrawtwyr ar erailh y gyt a Duw. Onyt ef a wnant. truanach vydhant no dynion erailh. Canys ny chaphant na'r byt na Duw. Am y rhai hynny y dywedir. y uffern yn vyw ydhant. D. Beth a dhywedy di am y marchogion ar cedyrn. M. Ychydic o dha. canys o drais ydh ymborthant. ac ydh ymwiscant. ac y prynant y swydheu. ar tir ar adeiliadau. Ac am y rhai hynny y dywedir. eu dydhiæ a dheffyciawdh yngorwagedh. ac am hynny y mae arnunt bar Duw. D. Pa obaith yssydh yr Gler. M. Nyt oes yr un. Canys oe holh ynni y maent yn gwasaneuthu diawl. Ac wrth hynny Duw au tremygawdh. achos nat atnabuant wy Dhuw. A Duw a watwar amdanunt wyntau. Canys a watwaro. ef a watwerir.

LXXVI.—D. Pa obaith yssydh yr porthmynn. M. Ychydic. canys o dwylh. ac anudonau ac usur ac occyr y ceyssynt bob peth haeach oe cynnulh. D. Ponyt ant y bererindotæ. ponyt offrymant wy. pony rodhant wy elusenæ lawer. M. Er chwaneccau da udhunt. ac er cadw eu da. y gwnant wy hynny olh. ac am hynny y cymerant wy eu kyfloc yma. am y rhei hynny y dywedir. a ymdhirietto y olut. megys deveit y gossotir yn uffern wynt. ac angau ae pyrth. D. Beth a vydh yr rhai cywraint. M. Mynet haeach ynghyuyrgolh. Canys pob peth or a wnelont wy. drwy dwylh y gwnant. ac am y rhai hynny y dywedir. nyt oes tywylhwch na gwascawt hagen a gudhio y neb a wnel enwiredh. D. Beth a dhywedy di am y pererinion. M. Ar gyhoedh na alw di hwynt yn bererinion. namyn yn watwarwyr ar Dhuw. Canys celhweiriaw Duw a wnant. pan wnelont y drwc. a hynny yn y peth gwaethaf. pann ladhont dhynion. y canant. pann dyngont anudonæ. neu pann latrataont. y chwardhant. pan vont yn eu penyt y ceissiant amrauaelion anrhegion. ac y medhwant o amrauaelion wirodæ. a chymryt yn vwy noc

erailh gormodhion a wnant. ac am y rhai hynny y dywedir. yr Arglwydh a dhyry eu cic yr pryuet ac yr tan yr hwnn ny dhiphydh.

LXXVII.—D. Beth a dhywedy di am yr ynvydion. M. Y gyt ar dynion bychain y cyfrifir wynt. Canny wydhant gwneuthur gwelh noc a wnant. ac am hynny ydh iacheir wynt. D. Peth am lavurwyr y dhaear. M. Rhann vawr onadhunt a iacheir. Canys yn vul wirion y buchedhant. a phorthi y bobul a wnant oe chwys. megys y dywedir. Gwynn ei vyt a vwytao o lavur ei dhwylaw. D. Beth a dhywedi am y rhai bychein. M. Rhai onadhunt heb dhywedyt hyt ar tairblwydh. a hynny drwy gaphel betydh a vydhant iach. megys y dywedir. y rhyw rai a hynny biau teyrnas nef. y rhai pumlwydh. y rhai hynny mwy a aa onadhunt yngcyvyrgolh. noc y obrwy. Erailh a dhianc. megys y gwelir. ychydic a dhieng o vrwyder. a chyuyng yw y ffordh a dywys y vuchedh. ychydic a gerdha ydhi. Ac eissoes megys y dethol y golomen y grawn pur or us. velly y dethol Christ y etholedigion ai saint dirgeledic o blith yr holh genedloedh. A rhai cyuei a gymero genedyl y lhatron. Canys Duw a wybu drwy gariat pwy y galhawdh ef golhwng ei waet drostunt. yscriuennedic yw. Christ a vu varw dros y rhai anwir.

LXXVIII.—D. Paham. a pha dhelw gann hynny y bu ef varw dros bawb. Christ dros ei etholedicion ehun. y rhai a oedh enwir yna. a vu varw yna dros bawb hagen y dywait ef o bob cenedloedh ac o bob iaith. ac nyt yn yr amser hwnnw ehun namyn dros bawb rhaclhaw. a thros y rhai a oedhunt yn uffern. megys y dywedir. nym anvonet i namyn ar y deuait a golles tuy yr Israel. Cystal yw hynny a theyrnas y rhai a welont Dhuw. sef yw y rhai hynny yr angylion. y deuait a golhes yw yr etholedigion. a dhaeth Christ oe prynnu ae angau ef. megys y dywedir. Mi a ossotaf vy enait i dros vyn deuait. dros y rhai eidhaw ef y dywawt ef hynny. ac nyt am y rhai y dywawt ef y gair hwnn amdanunt. nyt ydychi om deuait i. odhyna ti a gephy yn yscriuenedic. dros y rhai hynn ydh archafi. ac nyt

dros y byt. Ar ailwaith y dywait. Ti ai ceraist hwynt cyn gossot y byt. Am y rhai hynny y dywedir. hwnn yw y gwaet a dhiuerir dros lawer. ny dhywawt ef dros bawb. Ni wnaeth angau Christ o les yrhai drwc. namyn cyfiawn gyuyrgolhedicaeth. yn y modh hwnn y bu varw ef drostunt hwy. Canys pob enwir er dechreu byt a gytsynniawdh ac angau Christ. ac am hynny y dywedir. ef a dhaw hynn olh o dhrygedh ar y genedyl honn.

LXXIX.—D. Os Christ yssydh wir trugaredh. ac trugaredh ef dros y holh weithredoedh. ac yntau gwedy y dhyuot y alw y pechaturieit. ac nyt y rhai gwirionn. paham na thrugarhaodh ef wrthunt wy. M. Trugarawc yw Duw wrth y rhai a adnapo ef eu bot yn druain. y rhai enwir a debygant eu bot yn wirion. ac wrth hynny ny eilw yr arglwydh hwynt. megys y dywedir. ny thrugarhei wrth bawb a wnel yr enwir. A chanys yntau yssydh drugarawc a chyfiawn. os ef a drugarhay wrth aelodau diawl. anghyfiawn vydhai wrth hynny trugaredh a vydh yr rhai gwirion. a chyfiawnder yr rhai enwir. a thrugarawc yw wrth yr holh weithredoedh. yr hwnn a dywnna yr haul ar wirion ac enwir. Ef a dhyry glaw udhunt ac ae pyrth hwy.

LXXX.—D. A oes arwydhion y galher atnabot y rhwng y da ar drwc. M. Oes. y rhai gwirion a vydh da eu cytwybot au gobaith. Ac wynebau hygar udhunt. ae lhygait yn echdywynnygu udhunt o dhawn. a cherdhetiat araf cyuartal gantunt. a melus eiriau o rybuchedh eu calonnau. y rhai drwc hagen a vydh eu cytwybot yn dhrwc o chwerwedh eu calonnau. ac yn wynebtrist. ac yn anwadal oe geiriæ ae gweithredoedh. ac yn angcyuartal eu chwerthinat. ac yn dhideimlawdyr eu tristit. ac yn anwadal eu cerdhetiat. y naill wers yn rhyhwyr ar lhalh yn rhy ebrwydh. Ar gwenwyn a vo yn eu calonnau a dywalhtunt o honunt. gan dhywedut o honunt geiriæ amlwg a chwerwedh. D. O madheuir y pechotæ yn angau Christ. paham ein betydhir ninau gwedy hynny. M. Medh Sant Awstin. pechodæ a vadheuir yn angæ Christ. o chymerir penyt yn ffydh ei angau ef.

LXXXI.—D. O besawl modh y madheuir y bechotæ y dhyn. M. O saith. D. Pa rai ynt y saith hynny. M. Cyntaf yw drwy y Betydh. yr ail yw drwy verthyroliaeth. Trydydh yw drwy benyt a chyphes. megys y dywedir. Mi a gyffessaf yt vy anghyfiawnder. a thithau a vadheuaist y mi vy anwiredh. Pedwerydh yw y madheuir drwy dhacræ. megys y dywedir. Gwynn eu byt y rhai a gwynant. Canys wynt a dhidhenir. Y pumet drwy elusen. megys y dywedir. val y diphydh y dwfyr y tan. velhy y diphydh yr elusen y pechawt. Chwechet yw drwy vadhau ohonam ni yr neb a wnaeth cam ynn. megys y dywedir. or madheuwchwi yr dynion eu camwedhæ. ych tat ae madhau y chwithau. Seithuet yw drwy weithredoedh cariat. megys y dywedir. Cariat a gudh lhuosogrwydh pechotæ. D. Beth a dal cyffes. M. Cymeint ac a dal Betydh. canys megys y madheuir y pechotæ dechreuawl yn y betydh. velhy y madheuir y pechotæ gweithredawl yn y gyffes.

LXXXII.—D. A oes varnn. M. Dwy varn yssydh y Dhuw. un yma drwy gyffes. ar lhalh y dydh diwedhaf drwy vrawtyr. ar diawl yn gyhudhwr. ar dyn yn gamgylus. yna yntau y bydh yr offeiriat Vicar Christ yn vrawtwr. ar dyn yn gyhudhwr. ae gytwybot yn ei vrathu y adhef ei veiau. A phwybynac a varner arnaw yma. ny chyhudhir yno. megys y dywedir. Ny varn Duw Arglwydh deuwaith yr un peth. Ac yn lhe aralh y dywait. o barnwn ni arnam. ny bernir yr ail waith arnam. D. A rymhaa penyt neu elusen. onyt ymadewir ar pechawt. M. Megys na rymhaa neb ryw vedheciniaeth y iachau y weli. ar hayarn y mewn yny dynner yr hayarn allan. Velhy ny rymhaant yr holh weithredoedh da. onyt ymadewir ar pechawt. Canys pwy bynac a wnel y pechawt. y mae yn gaeth y bechawt. ac ny dhychawn neb caeth rydhau caeth aralh. D. A dal dim yr rhai drwc wneuthur da. M. Ef a gaiph pob dyn dal am a wnelont. ae yma ae yn lhe aralh. wynt ae caphant yn y byt hwnn. megys y dywedir am y cyuoethawc gynt. Ti a gymeraist da yn dy vywyt. a

heuyt hwynt rraclhaw ae caphant. megys y dywedir. Chwi ae cephwch ar ei gannvet. Velhy yngwrthwyneb y hynny. am bob drwc ar a wnel dyn. ef a dhielir arnaw. ae yma. ae rhaclhaw yn lhe aralh. megys y dywedir. Ni bydh dim didal or drwc gyrbronn Duw. wrth hynny gwnaed dyn un o dhau. ae boeni ehun yma gann benytiæ ar ei gorph. ae yntau godhef barnnu gann Dhuw gann boeni rhaclhaw.

LXXXIII.—D. Paham y cennatawdh Duw yr Iudheon aberth cyfreithawl. pryt nat ymwaredynt oe pechotæ. M. Rhac aberthu o honunt yr gau dhuwiau. ar dheuot honno a dhyscyssynt wy gynt yn yr Aipht. pann yttoedhynt yno. Ac y hebyrgoui y deuot honno onadhunt y duc yr Arglwydh hwynt drwy y diphaith yn hir o amser. Achos aralh vu. Pobul yr Iudheon oedh gyscawt ac eilun pobul gristionawl arnunt. Ac velhy y rhacvlaenawdh Cysgawt y gwir Aberth yn yr Oen Pasch. neu yn y lho coch. neu yn y bwch. Pann dhaeth Christ hagen. y gwr yssydh wirionedh y rodhi y vendith a dedhyf. y teruynawdh ar y cyscawt hwnnw. ac a ymrodhes ehun yn Aberth gwahanredawl y dhwyn ac y dhestryw y pechotæ. D. Pryt nat anrhydedhai y gwyr gynt onyt yr un Duw yn y dechrau. paham y dechreuassant wy adholi yr gaudhuwiæ. M. Ef a dhywedir. y mae ym mabel. twr y Ceuri. y dechreuwyt hynny o waith gyntaf. Ef a dhywedir bot yn ei uchder pedair milltir ar hugaint. Ac yno bu y brenhin cyntaf or byt hwnn. Nembroth oedh y enw. ac a wnaeth delw Belu ei dat. a chymelh pawb or a oedhynt dharostyngedicion ydhaw. oe adholi. Ac erailh o ymgyphelybu ac wyntau. a wnaethant gaudhuwiæ yr brenhinedh a vai geraint udhunt. a chymmelh y bobul y hadholi. megys y gwnaeth gwyr Creta y Juppiter. gwyr Athenas y Cecrops. ar Lhatineit y Janus. ar Ruueinieit y Romulus. Y gaudhuwiæ gyntaf a beris ofn. medh Horas. a chythreulieit a eint yn y delwæ hynny gynt. ac a dwylhynt y bobul. gann rodhi attebion udhunt a gwatwar amdanunt.

LXXXIV.—D. Pa le y bu Babel. M. Yn y lhe y mae

Babilon vawr yr awr honn. ac a aadeilawdh Semiramis Vrenhines o diglist a phridhcist. val y gwrthnebai y diglist yr tan. ar pridhcist yr dwfyr. deudhec milhtir a deugaint yn y hyt. ae lhet a dhywedir ei vot. a dec cuuydh a deugaint yn tewdwr y mur. a dwy wryt a deugaint a chant yn y uchder. yn y dinas hwnnw gyntaf y dywedir aberthu yr gaudhuwiæ. ac yno y genir yr Antichrist. megys y dywedir. O Babilon ydhaa sarph a lynco yr holh vyt. D. Ai da mynet y Caerusalem. neu y bererindawt aralh. M. Ys oedh gwelh treulaw y da a elit ac ef wrth dlodion. pwybynac hagen a elai er cariat Christ. gwedi cyffessai y holh bechodæ. a da ganthaw o dref y dat ehun. neu dha a ennilhai oi chwys ae lauur. ac a vydhai ar yr hynt honno ymplith saint yn cymryt rhann oe gwedhiæ hwy. ac yn cyfrannu y dha ac wynt. neu a thlodion erailh.. y rhai hynny a volir ac a hophir. Ac am wneuthur cyfryw a hynny y molet Elen Luydhawc ac Eudoxia. pwybynac hagen a el y ryw le a hwnnw er balchder. neu er ceissaw clot orwac. lhyma y gyfloc a gaiph ef am hynny. nyt amgen gwelet y lheoedh teccaf. a chlybot y hophi. pwy bynnac hagen a el y pererintawt a da ganthaw a enilho o dwylh a thrais ac ocer. un ffunud ynt y gan Dhuw a dyn a ladhai un mab Arglwydh yngwydh ei dat. ac a dhelai ai dhwylaw yn waetlyt attaw.

LXXXV.—D. Paham na chennattawdh Duw y dhyn. gwedy y bwytai unwaith. galhu bot heb vwyt wythnos wedy hynny. M. Newyn yw un o boenæ pechawt. A dyn a grewyt val y gallyssai vot yn wynuydedic vyth. bai as mynnassai ehun. ae wedy dygwydhaw ohonaw. ny alhawdh ymchwelyt dracheuyn onyt trwy lauur. a phai na odhefai yntau newyn arnaw ac anwyt. ac angcymmwynasau erailh. ny lauuriai. ac velhy ny dheuai vyth yr deyrnas. Ac wrth hynny Duw a odhefawdh newyn arnaw. megys y bai dhir ydhaw lauuriaw. a galhu ohonaw or achos hwnnw dyuot dracheuyn. a dealh di hynny am yr etholedicion ehunain. Canys pawb a uydh er poen y rhai drwc.

LXXXVI.—D. A oes teruyn am hoedl dyn. megys na allo vyw dros hynny. na marw cynn no hynny. M. Ef a ossodes Duw y bob dyn pa hyt y dylys vyw yn y byt hwnn. ac ny dhichawn dyn vyw un voment yn hwy no hynny. Megys y dywedir. Ti a ossodaist teruynau. y rhai ny alhant vynet heybyaw. Ef a dhichawn dyn hagen varw o lawer modh. ac o lawer o ffyrdh. cynn noe teruyn y gann Dhuw. ae o ladh ac aruæ. ac oe ladh o vwystuiledh. ac oe wenwynaw. ae oe groci. ae oe losci. ae oe vodhi. megys y dychawn cyflogwas drwc oe dhrwc dheuodeu haedhu dwyn ei gyfloc ae yrru ymaith cynn yr oet. D. Prawf. M. Duw a dhuc meibion yr Israel or Aipht y rodhi udhunt y tir adhawedic. ac o achos eu pechotæ nys cawsant. namyn cynn eu dyuot yno y dygwydhassant olh yn y diffaith. D. Ai pechawt yr brawtwyr poeni y dynion camgylus. M. Pechawt onys poenant. canys wynt a ossoded yn dhialwyr enwiredh Duw yn y lhe hwnnw. D. Ai pechawt yr gwasanaethwyr dihenydhiaw y rhai camgylus. gwedy archo y brawtwyr udhunt. M. Nac ef. namyn ymolchi y maent yngwaet y pechaturieit.

LXXXVII.—D. Beth am y rhai a dhalier yna yn gwneuthur y drwc. ac a varner y dhihenydh. ac yn pwnc hwnnw dyuot ediueirwch yndhunt. a oes obaith udhynt y rhai hynny. M. Oes un mawr. canys drwy y boen honno y purheir. megys y lheitr yn y groc. erailh a iecheir o honunt drwy wedhiæ Saint. D. Pa achos y dysc y meibion yn welh no 'r hen dhynion. M. Am vot eu henait yn newydh yna yndhunt. ac yn lhym ympob peth. y rhai hen o dra penydiau. o welet a chlybot a vydh pwl eu synnwyr. a theneu. a hynny drwy vedhyliæ lhawer. D. O ba le y dauth yr Archystauen. M. Pann yttoedh gwyr Babilon yn ryuelu ar Caerusalem. o orchymmyn yr Arglwydh y cudhiawdh Jeremias ar prophwyti erailh hei ymewn bedh Moesen. ac yn diwedh y byt Eli ac Enoc drwy y vanegi or Arglwydh ae dwc hei odhyno.

LXXXVIII.—D. A dheualhawdh y prophwyti yr hyn

a yscriuenassant. M. Deualhasant. D. Paham mor tywylh mor anamlwc y gwnaethant hwy hynny. M. Ny dylyynt amgen. Canys y seiri main a adeiliant y mur. ar lhiwydh ae yscythra. Velhy y mesurawdh y patrieirch gynt magys lhe ecclwys Duw. ar prophwyti or Yscrythur lan a gladhassant y syluaen. ar Ebystyl oe pregethæ a dhrychafassant y pharwytydh. a rhai a dhaeth yn eu hol hwyntau oe hesponiat ae hyscythrassant. Nyt oedh hagen or yscrythur lan namyn yr hynn a yscriuennwyt y veibion Duw. ac y mae yr ecclwys yn agori udhunt bob peth caeedic o egoriat Dauydh prophwyt. Ny dhychawn y meibion hynny welet hagen. na deualh dim or hynn a dheualhant. canys carant. a chann ny chredant yndhunt. D. A oes Angylion yn cadw dynion o bob cenedl. M. Y mae angylion yn benaturieit yn lhunyeithiaw eu cyfreithiæ ae deuodæ o bob peth yn gyfiawn. ac angel a vydh yngcytymdeithas pob enait or pann anuoner yr corph. yn annoc ydhaw wneuthur da yn wastat. ac yn manegi y Dhuw ac yr angylion yn y nef i holh weithredoedh ef. a Duw yn gwybot pob peth. ar angylion yn gwelet yndhaw yntau pob peth.

LXXXIX.—D. Pa beth a elhir ei vanegi udhunt ar nys gwypont. M. Nyt oes dim amgen o venegi or angylion ein gweithredoedh ni y Dhuw. ac yr angylion erailh. onyt cytlawenhau onadhunt yn Duw o achaws ein lhes ni. Megys y dywedir. lhawenydh a vydh gann angylion Duw am un pechatur a wnel ei benyt yn y byt hwnn. yngwrthwyneb y hynny tristau a sorri a wnant wrthym am ein drwc weithredoedh ni. D. A vydhant wy ar y dhaear yn wastat y gyt arhai y maent yn eu cadw. M. Pann vo rhait wrthynt. hwynt a vydhant ac a dheuant oe nerthu. ac yn bennaf pann wedhier hwynt. ny bydh mwy eu godric yn dyuot or nef yr lhawr. ac odhyno dracheuyn. noc enhyt un voment. neu un pwnc. ac ar eu dyuot hwy attam ni velhy. ny thwylhir hwynt oc oe gogoniant evewn yr nef er hynny o dhim. Canys wynt a welant wyneb eu tat o ba du bynac y hanuoner hwynt. D. Pa ffurf ydh

ymdhangosant wy hr dynion. M. Yn ffurf dyn. Canys am vot dyn yn gorphorawl. ny dhichawn ef welet yspryt. wrth hynny y cymerassant wynt corphoroedh amdanunt or awyr. val y galho dyn eu gwelet au clybot.

XC.—D. A vydh y dieuyl yn pregethu y dhynion yn wastat. M. Bydh anneirif onadhunt ynghyuair pob pechawt a vo arnaw yn tynnu yr eneitiæ yn wastat ar eiriæ angcennatedic. ac yn manegu oc tywysawc drygiau y dynion dan chwerthin a gwatwar amdanunt. a phwybynac onadhunt wyntau a orpho gwirion arnaw. Angel y gwirion hwnnw ae bwrw ef yngwaelot uffern yngharchar. ac ny edir ef o hynny alhan vyth y amryson a neb or Saint. Ae tywyssawc hwy a dhyry un aralh or dieuyl yn lhe hwnnw. a megys y bwriwyt dyn o baradwys am oruot or diawl arnaw. velhy y bwrir y diawl yngharchar uffernawl pann orpho un or Saint arnaw. D. A alhant wy wneuthur aflonydhwch yr neb y mynnont. M. Na alhant wy vynet ymplith y genuaint voch. ony bydh y gadu o Dhuw udhunt. hwyrach hagen ympelh udhunt dyuot ymplith y dynion. Corph dyn drwy vedydh yssydh demyl yr Yspryt Glan. gwedy ry gysecru o olew cysecredic a Chrysma. megys y dywedir. Temyl Duw glan yw yr hynn a ywchwi. wrth hynny ef a vydh yn cyuanhedhu y demyl honno yn wastat ae yspryt glan. ae un aflan.

XCI.—D. Beth a rymhaa olew y dhynion gweinion. M. Peth mawr. pechotæ a gyffesser. ac ny wneler yr eilwaith. neu y rhai penytiawl a vadheuir drwy yr irait hwnnw. megys y dywedir. ot ydiw y mewn pechotæ. ac yn ediuar hagen gantaw a wnaeth. wynt a vadheuir ydhaw. onyt ediuar hagen gantaw ny rydhaa dim ydhaw nac y neb. D. A rymhaa ediueirwch yn y diwedhglwm. M. Pwybynac a ymarho. ac a annottao cymryt ediueirwch am y bechotæ. nyt ef yssydh yn ymadaw ar pechotau. namyn y pechawt yn y adaw ef. Cann ny mynn y pechawt ef yn was ydhaw hwy no hynny. pwy bynac yntau a vo ediuar gantaw o wir galon yn awr angau. ef a gaiph trugaredh

heuyt. megys y cauas y lheitr ar y groc. Ac am hynny y dywedir. pa bryt bynac y dotto pechatur uchennait. ef a vydh iach oe holh bechotæ. D. Y gann ba beth y dywedir angau. M. Y gann chwerwedh. neu y gann damait yr aual gwahardhedic. or hwnn y daeth angae ohonaw. Tri ryw angau yssydh. angæ anamserawl. megys un y dynnion bychain. Ac angæ chwerw. megys un y dynion ieuainc. ac angæ anianawl. megys un yr hen dhynion.

XCII.—D. O madheuir y pechotæ yn y Betydh. ac angau yn boen am bechawt. paham y daw angau yr etholedicion. wedy caphont vetydh. M. Val y bo mwy eu gobrwy o odhef angau yr Duw. Peth aralh yw. ony dhelai angau y bop dyn or a vetydhwyt. pawb a vryssiai y gymryt betydh or achos honno. ac nyt yr Duw. ac nyt ymchwelai neb velhy yr teyrnas. a Duw ehun a vadheuawdh pechotau yn y betydh. ac ny madheuawdh ef poen y pechawt. megys y cerdhynt y rhai gwirionn drwy ffydh a lhauur da. yn y lyncynt Angau y gann y vuchedh. D. A vadheuir y pechotæ yr rhai anuoledic yn y betydh. M. Madheuir. namyn gwedy hynny y syrthiant. wynt a ymchwelant yn y rhai a vadheuit udhunt gynt. megys y dywedir. Pob pechawt ar nys adhefaist ti. ac yn ol hynny y dywait. ef ai rhodhes ef yr poenæ yny dalai yr holh dlyet. D. Paham y gat Duw udhunt wy gaphel betydh a rhinwedhæ erailh. ac ef yn gwybot y deffyciynt o honaw. M. O achos yr etholedicion. mal y dywetpwyt uchot. y gymryt angcraift ywrthynt.

XCIII.—D. Pa ryw watwar yssydh am yr Yspryt Glan. ny madheuir nac yma na rhaclhaw. M. Anobaith y mewn penyt. canys yn yr Yspryt glan y rhodhir madheuaint or pechotæ. ac wrth hynny pwybynac a anobeitho o rat yr Yspryt Glan. ac ny phenytio. hwnnw yssydh yn gwatwar am yr Yspryt Glan. a lhyna y pechawt ny madheuir nac yma na rhaclhaw. D. Ae argywedh mawr y rhai da. eu lhadh neu eu marw o angau deisyuyt. M. Nac ef o dhim. Canny bydh marw o angau deisyuyt y neb a vedhylio yn wastat am

y varw. wrth hynny nac yr marthyru a heyrn. nac yr drylhiaw o vwystuilieit. nac oe losgi o fflammae tan. nac oe sodhi o donnau. nac oe marw o dhryc dynghetuen aralh. mawrweirthiawc vydh gyrbronn Duw angau y saint ef megys y dywedir. o ba angae bynac y bo marw gwirionn. ny dhygir ei wirionedh y gantaw. A rhyw angæ honno ny wna dhrwc yr enait namyn da. Canys beth bynac a bechawdh drwy dhynawl vreuoliaeth. ef a vadheuir ydhaw drwy chwerwedh ei angau.

XCIV.—D. Ai lhes yr rhai drwc orwedh yn hir yn eu gwelyeu cynn marw. M. Na les. canys o ba angau bynac y boent veirw yn deysyuyt yn dhrwc y teruyna y rhai drwc. Canny medhyliant am eu marw. ac wrth hynny gwaethaf angau yw un pechatur. D. Ae drwc yr rhai gwirion na chaphont eu cladhu y mewn cysecr. M. Na dhrwc. canys yr holh vyt yssydh demyl y Dhuw. herwydh y chysecru o wact Christ. wrth hynny beth bynac a wneler. nac ynghoet nac ymaes y cladher hwynt. nac yngwern. nac yn unlhe aralh y bwrier hwynt. nae hyssu o vwystuilieit wynt. nac o bryuet. wynt achlesir yn arphet yr ecclwys yn wastat. yr honn yssydh dros wyneb yr holh vyt. D. Ae da udhunt wyntau eu cladhu ymewn cysecr. M. Lhawer lhe a gysecrir o gyrph y rhai gwirion a gladher yndhunt. D. Ae lhes yr rhai da a vo yn y poenæ amserawl eu cladhu yn y cysecr. M. Lhes y wedhiaw drostunt o ecclwys Duw. Ac y dhyuot eu ceraint ae cytymdheithion yno y wedhiaw drostunt. ac uch eu penn yn yr ecclwysae. ac yn y monwennoedh. D. Ae da yr rhai drwc eu cladhu yn y cysecr. M. Ysmwy y mae drwc udhunt. gann eu gwascu drwy gladhedicaeth yr rhai y gwahenir hwynt ympelh ywrthunt. ae haedhu ohonunt. Ef a dharlheir. datcladhu or cythreulieit lhawer or rhai hynny. ac eu bwrw wynt or Cysecr ympelh y maes.

XCV.—D. Pelh yth wnel Duw oreuhaf athro ywrth bob drwc. a Christ ath wnel yn gytymdeith oe angylion ef. canys torret anneirifedicion bennæ y sarph. ac y mae erailh gwedy ry dadeni yn y lhe. Ageiniat oleuni yr eglwys. cymer gledhyf dy vonhedhic dauawt.

a thrycha coet y gouynnau ydhwyfi yngcyueilyorn yndhunt. megys y galhwyfi dhyuot y rwydhuaes y gwybotau drwydhot ti. Dywet ym pa dhelw y gwnair ynghylch y rhai a vo marw. M. Megys y daw gwr pwys ac aneirif lhuosogrwydh o varchogion gantaw. yn erbyn y wraic pwys ae dwyn gantaw gann ganneu a lhawenydh mawr. Velhy y daw yr Angel wrth dhiwedh gwirion a vo ceitwat arnaw. a lhawer o angylion y gyt ac ef y dhwyn enait gwraic pwys Christ o garchar y corph. gann ganu cywydholiaethau a cherdhae a diruawr oleuni ac aroglau hynaws melys y lys nef. neu yr ysprytawl paradwys. D. Ae lhe corphorawl yw paradwys. ai pa le y mae euo. M. Nyt lhe corphorawl yw euo. Can ny chyfanhedha ysprytoedh yn lheoedh corphorawl. lhe y mae preswyluot y rhai ysprytawl gwynuydedic a wnaeth doethineb tragywydhawl or dechreu yn y nef deualhus. yn y lhe y mae dwywolder a chariat. yno ydh ymchwelant wyneb yn wyneb. D. A dhycir yno eneitiau y rhai gwirion. M. Eneitiau y rhai perffeith pann elont oe corphoroedh a dhycir yno yn y lhe.

XCVI.—D. Pwy yw y rhai perffeith. M. Y rhai perffeith nyt digawn gantunt wneuthur a orchymynner udhunt. namyn gweuthur a wnant mwy noc a orchymynner udhunt. megys y mae y Merthyri ar creuydhwyr ar gweryfon. Canys merthyroliaeth gwyryudawt ac ymwrthot ar byt. can ny orchymynnwyt hynny. namyn y uot yn dhwywawl gyngor. am wneuthur hynny o honunt. y maent yn eidhynt wy teyrnas nef megys o treftatawl dlyet. megys y dywedir. pann rodho ef un oe garedicion. lhyna tref tat yr Arglwydh. Rhai or rhai gwirion yntau a anuonir oe dwyn yr lhe hwnnw. ac erailh a vydh y mewn preswyluae erailh tec. val y bo lhes ac anrhydedh udhunt wy. a iechyt i ninhau. D. Pwy yssydh gyfiawn. M. Y rhai a gwplant orchymynnæ Duw yn dhigwyn. Pann el eneitiau y rhai hynny oe corphoroedh. wynt a dhycir y baradwys dhaearawl. neu y ryw lewenydh ysprytawl drwy yr angylion. can ny chredir cyfanhedhu o

ysprytoedh yn lheoedh corphorawl. A heuyt y mae rhyw dhynion gwirion a dhywedir eu bot yn amperffeith. a phawb onadhunt eissyoes a gaphant Dhuw megys dynion priawt. wy a gaffant gwedy bont veirw herwydh y gobrwyont y lheoedh teccaf. A lhawer ohonunt cynn dydhbrawt drwy wedhiau saint ac elusenau y rhai byw a gymerir y ogoniant a vo mwy. A phawb hagen gwedy dydhbrawt a gytymdheithoceir ar angylion. Ac y mae lhawer or etholedicion heb perffeithiaw lhawer arnunt. sef yw y rhai hynny. y rhai a oetassant am benytiaw eu pechotau. A megys y rhodhir mab afreolus at y gwas oe vaedhu. velhy y cennathaa angylion da yr cythreulieit eu purhau wyntau. Ac ny alhant wy argywedhu udhunt dim mwy noc a haedhassant. neu a genniatho y saint udhunt y wneuthur.

XCVII.—D. Beth a dhychawn eu rhydhau hwy or purdan. M. Offerennae ac elusenae a gwedhiæ saint. a gweithredoedh erailh gwar. ac ynn bennaf y grymhaa udhunt. or gwasanaethant wyntau. ac wynt yn vyw gynt dros erailh yn y byt hwnn. y rhai hynny ae nerthant wyntau oe tynnu or poenæ. A rhai onadhunt a rydheir yn y seithuet dydh. erailh yn y decuet ar hugein. erailh ympenn y vlwydhyn. erailh ympenn lhawer o amser. pawb hagen dydhbrawt a vydh cyphelyb yr angylion. D. Paham y rhydheir hwy yn y dydhiæ hynny. mwy noc yn dydhiæ erailh. M. Tri a phedwar vydh yn y saith. drwy y tri y deuelhir ffydh y Drindawt. a thrwy y pedwar y deuelhir dyn a gyfansodhir or pedwar defnydh. ar enait or tair galhu. nyt amgen. dosparth a lhit a chwant. Ar holh amseroedh a dreiglir or saith niwarnawt. Ac wrth hynny y gwnair yn y seithuet dydh eu purhau wynt or purdan. mal y galher beth bynac a bechawdh yr enait or tair nerth drwy y pedwar defnydh yn erbyn saith rinwedh yr Yspryt Glan eu dileu. yn dhec ar hugein heuyt y rhydheir. a lhyma'r achaws. drwy y tri dec y cyuyt dec ar hugain. drwy y tri y dyelhir newydh dedhyf o achos ffydh y Drindawt. a thrwy dec y dyelhir hen dedhyf o achos y decair dedhf. a rhedec y mis yn

degniwarnawt ar hugain. ac velhy y dyelhir beth bynac a bechawdh dyn yn y misoedh hynny yn erbyn yr hen dedhf ar newydh y pechawdh. odhyna y vlwydhyn yw Christ. a megys y dywedir. Yr Arglwydh yw y vlwydhyn dangnefedhus. y misoedh yw yr ebystyl. Cwrs yr haul yw y vlwydhyn. Megys y dywedir. Cwrs y lhoer yw y mis. wrth hynny y gwnair purdan y vlwydhyn. Megys y madheuir ydhaw yn hynny o ennyt beth bynac a bechawdh yn erbyn Christ haul y wirionedh yr ecclwys yr honn yssydh leuat y deudhec mis. sef yw hynny dysc y deudhec Ebystyl.

XCVIII.—D. Pa beth yw y purdan. M. y rhai y bydh y purdan udhunt yn y byt. megys govytieu a cholhedeu a wnel dynion drwc udhunt. erailh drwy boeni ohonunt eu hun eu cyrph drwy wiliau ac amprytiau. a lhauuriau ar eu cyrph oe bodh. y erailh y bydh y purdan udhunt o golhi eu plant ae cenetl. ae da. ac y erailh o haint a dolur. y erailh o eisiæ bwyt a dilhat. y erailh o odhef angau chwerw arnunt. Gwedy angau y bydh purdan yr enait. ac o ormodh gwres y tan. ac o ormodh crynachedigaeth yr oeruel. ac o ryw genedloedh boenæ erailh. A mwy yw'r boen leiaf ohonunt nor boen vwyaf yn y byt hwnn ac a alhai dhyn ei vedhyliaw. A thra vont wynt yn y boenæ hynny. gweithieu ef amdhengys angylion neu saint erailh udhunt y gwnaethant wyntau anrhydedh udhunt. ac wyntau yn vyw yn y byt hwnn. ac a vwriant awel nefawl ac aroglæ hynaws arnunt. neu ryw solas a chysur. ony vont rydh y vynet yr neuadh ny chymer un mann yndhi drwc vyth. D. Ympa ryw ffurf y gossodir wynt yno. M. Yn ffurf eu corpheroedh y buont yndhunt yma. Ac ef a dhywedir am y dieuyl y rhodhir udhunt corphoroedh or awyr oe poeni yndhunt.

XCIX.—D. Pryt na synnio y corph dhim. ac na alho wneuthur dim drwydhaw ehun. onyt a wnel yr enait drwydhaw ef megys drwy beiriant. pa wedh y poenir y corph marw a phaham. M. Pann ryuelo dynion ar eu gelynion. wynt a dhestrywiant eu hadeilatæ yn gyntaf. neu au lhoscant. ac odhyno y diuair y perchennocion.

megys eu doluriaw o golhi eu da. ac o boeni eu cyrph. y corph weithion yssydh breswyluot yr enait. Ac am dremygu ohonaw y gwir greawtyr. y destrywir ef. ac y lhoscir ygyt ac ef. ac un ynt. Canys beth bynac a wnel yr enait. ef a dhywedir ei wneuthur or corph. ac wrth hynny iawn yw ei boeni y gyt ac ef. D. Pa sawl enait a dhoant yr nef. M. Y sawl a drigiassant yno o angylion.

C.—D. Da dhigawn ydh attebaist ym am hynny. Dywet ymi ympa dhelw y gwnair am vynetiat y rhai drwc. M. Pann drangont wy. y daw y cythreulieit yn heitiæ a phrystelhach vawr ganthunt yn aruthr eu gwelet. ac yn dhechrynnedic eu gweithret. ac yna y cympelhant yr enait or rac cadarn boen y vynet alhan or corph. ae dynnu gantunt yn greulawn y byrth uffern. D. Pa beth yw uffern. neu pa le y mae. M. Dwy uffern yssydh. yr uchaf ar issaf. yr uchaf yssydh yn y vann issaf or byt hwnn. ac yssydh yn gyflawn o boenæ. Canys yno ydh amlhaa diruawr wres ac oeruel mawr. a newyn a sychet ac amrauaelion doluriau corph. neu aflonydhwch medhwl. megys ofn a chywilydh. ac am hwnnw y dywedir. Dwc Arglwydh vy eneit i or carchar hwnn. sef yw hynny vy mywyt. uffern issaf. lhe ysprytawl yw. yn y lhe y mae tan andiffodhedic. Ac am hynny y dywedir. Ti a dhucost vy enait i o uffern issaf. ac y dann y dhaear y mae. A megys y cledhir corphoroedh pechaturieit yn y dhaear. velhy y cledhir eneitiæ y rhai drwc yn uffern y dann y dhaear. megys y dywedir am y cyfoethawc. ef a gladhwyt yn uffern.

CI.—D. Ef a dharlheir bot yn uffern naw poen gwahanredawl. pa rai yw y rhai hynny. M. Cyntaf yw tan. a gwedy yr ennynnai unwaith. ny dhiphodhai yr bwrw yn gwbyl arnaw. a chymaint yw rhagor ei wres rhac ein tan ni. a gwres ein tan ni rhac lhun tan ar y paret. Ar tan hwnnw a lysc. ac ny oleuhaa dim. Yr ail boen yw oeruel aniodhefedic. ac a dhywedir amdanaw. pai bwrit mynydh o tan yndhaw. ydhaei yn un iaen. Am y dhwy boen hynny y dywedir. yno y bydh wylaw a chrynnu dannedh. canys y mwc a gyphry y

lhygait y wylaw. ar oeruel a bair yr dannedh grynnu. Y drydedh boen yw pryuet anuarwawl o seirph a dreicieu aruthr o olwc a chwibanat. ac eu bywyt yn y fflam megys pyscawt yn nofiaw yn y dwfyr. Y bedwaredh boen yw drewiant anniodhefedic. ac nyt oes boen a alher ei chyphelybu y honno o drueni. Y bumet boen yw dyrnotieu y dieuyl yn curaw. megys gyrdh yn curaw haearnn. Y chwechet boen yw tywylhwch a gephir lhonaid lhaw o honaw. megys y dywedir. daear y tywyllhwch yw hei. yn y lhe nyt oes un urdhas. namyn aruthredh tragywydhawl yn y gyfanhedhu. Seithuet yw cywilydh rhac poenæ. Canys yno y bydh amlwc y bawb y holh weithret. ac ny elhir yna y cudhiaw. Yr wythuet boen yw aruthret gwelet y dieuyl ar seirph ar dreicieu. A chann wreichionn y tan y gwelant wy. wyntau hagen ar germain truanaf gantunt. ac yn udaw ac yn wylaw ac yn ymffust. Y nawuet boen yw catwynæ tan yn rhwymaw holh aelodæ yn un.

CII.—D. Paham y godhefant wy y sawl boen ar trueni hynny. M. Am walhygiaw ohonunt cytymdheithas nowradh yr angelion. cyfiawn oedh eu poeni wyntau or cyfryw naw boenæ ar rhai hynny. Canys y rhai a ymlosges yma o dan camchwant. iawn yw eu lhosci wyntau yn y tan hwnnw. Ar neb a sychawdh yma o oeruel drygioni. iawn yw eu crynachu yno o boenedic oeruel Canys ef a dhywedir odhieithr y tan ei vot yn gynwnnet ar haearn yn yr aelwyt. ac yn rhew o vewn olh megys pibonwy. neu y iaen y gauaf. val y dywedir. wynt a gerdhant o dhyfredh gormodh y wres gormodh. Ar neb y bu gynghoruynt a chas yma gantunt. megys pryuet yn ymgnoi. dlyedus yw bot pryuet yn eu hyssu wyntau yno. Ac am dhigrifhau ohonunt yma o dhrewiant godinneb. cyfiawn yw bot drewiant yn eu poeni hwyntau yno yn arw. Ac am na mynnassant cymryt cosp na phoen arnunt y gyt a dynion yma. wrth hynny y ffustir wyntau a phrewylhau yno heb orphowys. megys y dywedir. parawt yw y brotiau yr gwatwarwyr y guraw a gyrdh corph yr ynvydion.

pawb onadhunt yno. Ar rhai drwc atwaenant y rhai drwc ac y wydhant enwæ y rhai gwynwydedic. val y gwybu y cyuoethawc enwau Eurcam a Lazar. D. A wedhiant wy yr eneitiæ dros eu ceraint. M. Y rhai gwirion a wedhiant dros y rhai a garassant wy yn yr Arglwydh. neu dros y rhai a alwai arnunt oc diphryt rhac drwc. ac ae rhydhau o brouedigaeth y byt hwnn. ac oe emendau wynt ot ytynt yngcyfeilorn. megys y delynt ar hynt oe cytymdheithas hwy or cyfeilorn hwnnw. D. Pa dhelw y gwedhiant wy drostynt. M. Y damunet wy yw eu gwedhi. Canys beth bynac a dhamunant. wy au caphant y gann Dhuw yn dhiannot. Ae gwedhi wy yw presentiaw y Christ poenæ y corph. neu y da a wnaethont yrdhaw. ac eissioes ny wedhiant wy dhim onyt a gennatao Duw udhunt. ac o gwedhiynt yn amgen over vydhai udhunt eu gwedhi.

CVII.—D. A ydynt wy yn y cyflawn lawenydh. M. Namyn megys dynion a wahodhit y wledh a vydhant lawen pan dhelont am eu herbyn. goualus vydhant am eu cytcytymdheithionn a oedhynt yn ol yn trigiaw. pan dhelont wy hagen ygyt y bydh yna mwy eu lhawenydh o lawer. Velly y mae eneitiæ y Saint yr awr honn yn lhawenhau yn y gogoniant. ac yn hir gantunt amdanam ninneu. a phann gymeront eu corphoroedh a dyuot pawb y gyt. yna y cymerant eu cyflawn lawenydh. D. Pa un yw tuy Dhuw. ae preswyluae lhawer. M. Tuy Dhuw yw gwelet Duw dat holhgyuoethawc. ac yn y gwelet hwnnw y lhawenha y saint megys y mewn tuy. y breswyluae ae gyfanhedhae ynt amrauaelion bwythau a thalau dros y gobrwyau. D. A wybydh yr eneitiæ yr hynn a wneler udhunt yma neu y eraillh. M. Yr eneitiæ cyfiawn a wybydhant bob peth or a wneler. y rhai hagen yssydh yn y purdan nys gwdhont onys manac angylion. neu saint udhunt. y rhai hagen yssydh yn uffern. nyt mwy y gwydhant beth a wneler yma noc y gwdhom ninhau beth a wneler yno. Megys y bu gynt am y prophwyti. rhai onadhunt a wybu lawer o betheu ar nys gwybu eraillh. yn y modh hwnnw ymplith y rhai drwc rhai ohonunt

yn gwybot lhawer o bethau. ac erailh nys gwydhant dhim ohonunt. canny wydhant wy bob peth. A hynny a vanecir udhunt yn y duwolder. neu yn amgen a veneic dynion a vo meirw udhunt. ac a dhelont yno.

CVIII.—D. A alhant wyntau ymdhangos pann y mynnont. neu yr neb y mynnont nac yn gwiliaw y bont. nac yn cysgu. M. Llyma ytt. y rhai yssydh yn y purdan hagen. nyt ymdhangossant wy onys cennattaa angylion udhunt y geissiaw eu rhydhau. neu y vanegi y lhawenydh oe cytymdeithon am eu rydhtit. y rhai hagen yssydh yn uffern ny alhant wy ymdhangos y neb. ac o gwelir hwynt yn ymdhangos weithiau. nac yn hun nac ymaes o hun. nyt hwyntwy vydhant. namyn dieuyl yn eu rhith. ac wynt heuyt a rithiant yngosgedh angylion da y dwylhaw dynion. Os wyntau hagen a dhamweinia y ymdhangos o honunt yn wir. o obrwy un or saint vydh hynny. megys ydh ymdhangoses y lheitr y Vartin. yn y lhe y destrywiawdh yr alhawr. neu yr dysc. megys ydh ymdhangosawdh y enait y saint Benet yn rhith angcynuil. a phenn a lhosgwrn asen ydhaw. ac ganawl yn arth. A dywedut vot yn ei lusgaw nos a dydh ar draws lheoedh anyfrwys a drysswch. ac yn y diwedh y lhyncit yngcrothau uffern. D. Ym pa ffurf ydh ymdhangossant wy. M. Yn ffurf dyn gann gymryt ei gorph or awyr.

CIX.—D. O ba le y daw y breudhwydion. M. Wynt a dheuant weithiau y gann Dhuw. pann vanaccer peth a dhel rhaclhaw yn wir. megys y manegis y Joseph drwy y ser ar sygnae. y bydhai arglwydh ar y vrodur. neu heuyt pann dhyscer peth angenrhait y dhyn. megys y dyscwyt y Joseph aralh ffo yr Aipht ar mab Iesu gantaw rhac Herod. Gweithiau erailh y gann gythraul pann wneler peth dybryt y geisiaw lhesteiriaw da megys y darlheuir yn diodhefaint yr Arglwydh. val ydh ymdhangoses y diawl y wraic Pilatus. y erchi ydhi na dhihenydhiyt Iesu Christ. canys ef a wydhiat y colhai ef y vedhiant o hynny alhann. Gweithiau erailh y gann dhyn ehun. megys ydh ymdhengys ydhaw drwy y hun yr hynn a welo. neu a glywho. neu a vedhylio odhieithr y hun.

CX.—D. Bendicedic a vo gair Duw a vanegis y mi y sawl gyfrinach oedh. a hynny drwy dy enau dithau. Bai beidhiwn i yr awr honn y ofynn yt. mi a vynnwn glybot peth am Antichrist. M. Yn llawen ti ai cephy. Yr Antichrist ym Babilon vawr y genir o butein o genedl dan. ac a gyflenwir o gythreuliaeth yngcroth ei vam. a hudolion ae magant y aghor organ. ac ef a vydh arglwydh ar yr holh vyt. ac ef a ostwng holh dynawl berson o bedwar modh. nyt amgen yn gyntaf y gostwng y bonedhicion. gan rodhi udhunt oludoedh yr rhai a vydh aml ydhaw. canys pob swlht cudhiedic a vydh amlwc ydhaw. Yr ail modh yd ystwng y tlodion ydhaw rac y ofuyn. canys y creulonder mwyhaf a wna ef yr neb a gretto y Dhuw. Or trydydh modh ef a dwylh ac a dharestwng yr yscolheicion oe dhoethineb ef ae hudolder. canys ef a wybydh yr holh geluydhae ar Yscrythur Lan yn vyvyr. Or pedwerydh modh ef a dwylh y creuydhwyr o arwydhion a gwyrthiæ. canys ef a wna anryuedhodau aryneigus. megys peri tan or nef y losci rac y uron ef y neb a uo yn ei erbyn. ac ef a gyfyt y meirw y rodhi testiolaeth ydhaw.

CXI.—D. Ae cyuyt yntau wynt yn wir. M. Na chyuyt. namyn cythraul oe dhrycweithredoedh ef a gyrch y mewn corph dyn melhticedic. ac arwain hwnnw amdanaw a dywedut drwydhaw megys y gwelit y vot yn wir drwy hwnnw ac yn vyw. herwydh dywedut geuawc vydh ei holh weithredoedh ef. yn ei holh wyrthiau ae arwydhion. ac a adeilia o newydh yr hen Caerusalem. Ac yno ydh eirch y adholi ef yn wir dhuw. ac yna y doant yr Iudhewon o bob mann or byt. ae erbyn ef yn anrhydedhus. ac o bregeth Eli ac Enoc a ymchwelant wy y Christionocawl greuydh. a phawb o honunt hayach a odhef greulawn vyrthyrolaeth y gantaw. D. Ympa oet y daw Eli ac Enoc. M. Yn yr oet y cymerwyt wynt or byt hwnn. ar Antichrist ac lhadh wynt. ac ef a uydh medhiant yr holh vyt dair blynedh a hanner yn y eidhaw ef. odhyno ef a dynn y bebylh y vynet y vynydh oliuet y ymladh ar rhai gwirionn. Ac ef a dhywedir y byrrheir y dhydhiæ ef

yna o achos yr etholedicion. D. A vydh y dydhiæ yna hwy noc yr awr honn. M. Cyhyt vydh y dydh yna ac yw yr awr honn. megys y dywedir. ef a wastetty y dydh mal y lhunyeithaisti. namyn ef a dhywedir y byrhaa y dydh yna am vot yn vyrrach yr amser. canys tair blynedh a hanner y gwladycha ef. ac ef heuyt a dhywedir ac a gredir bot yn lhai cyrph y dynion yna noc yn awr. megys y mae lhai yr awr honn no yrhai gynt. D. Beth a vydh gwedy hynny. M. Ef a dhywedir y gadewir deugain niau y benytiaw y drwc ae angeret yr rhai a dhygwydhawdh noc o vygythau. nac o dwyllhouain yr Antichrist. odhyna ny wyr neb pa dhydh y bo dydhbrawt.

CXII.—D. Beth yw y corn diwedhaf. M. Pann rodhes yr Arglwydh y dedhyf ymmynydh oliuet. ef a glywit lhef y corn. Velhy y cymer yr angylion y corphoroedh or awyr a chyrn y gyhoedhi y vrawt gyhoedh. megys y dywedir. Ef a gan y gorn ac eilwaith y dywedir. Ef a dhiflanha y cof wy y gann sain y corn. ac yn uchel y dywedant. Cyuodwch y meirw. Megis y dywedir. hanner nos y daw y lhef. ac ar awr honno ennyt y trewit yr amrant ar lhalh y cyuyt yr holh veirw a da a drwc y vynydh. D. Pa un yw y gyuodedicaeth gyntaf. M. Megys y mae dwy anghau. velhy y mae dwy gyuodedicaeth. nyt amgen un yr corph. ac aralh yr eneitiæ. Pann becho dyn yna y bydh marw yr enait. ac am heuyt ymataw a Duw yn y vywyt. yn y corph megys yn y bedh y cledhir. pann ymhoelo yntau hagen drwy y benyt at Dhuw. y cyuyt megys o angau. A chyuodedicaeth aralh yssydh yr corphoroedh. D. Pa dhydh. M. Yn dydh pasch ehun. yn yr un awr ac y cyuodes Christ o veirw. D. A uydh neb yna. M. Bydh. cyn cyflawnet o dhynion ac y mae hedhyw. ac yn lhauuriaw megys y maent yr awr honn. Rhai yn aredic. erailh yn mordwyaw. erailh yn ateilat. erailh yn gwneuthur gweithiæ erailh.

CXIII.—D. Beth a uydh y rhai hynny. M. Pann gyuotto y rhai gwirion o veirw. Angylion ae tynn wynt yr awyr. yn erbyn Christ ae etholedicion.

ac a uo vyw heuyt a dynnir y gyt yno. ac yn y tynnedicaeth hwnnw y bydhant veirw ac y daw eu beneitiæ yndhunt dracheuyn. yr awr honno yna. ac velhy y daruu y Vair ac Ieuan apostol. megys gwedy y marw hei y cymerth ei chorph dracheuyn ac ydhaeth y nef. ac Ieuan a dherchafwyt yn y gorph ae enait y vynydh. ac yn hynny y credir y varw. ac yn y lhe y vyw dracheuyn. Y rhai drwc hagen yn y cynnwrf hwnnw a vydhant veirw. ac yn y lhe y hatvywhaant. a honno yw barn byw a meirw. D. A gyuyt y rhai a vuant veirw yn y mamau yna y vynydh yn vyw. M. Y sawl a gymerth yspryt buchedhawl a gyuodant. D. Pa oet. pa vesur uydh y hynny. M. Yn oet degmlwydh ar hugeint. na chynt na chwedy y hynny y buant veirw.

CXIV.—D. Ef a dhamweinia weithau y vleidhiau yssu dyn. a throssi y gic yn gic yr blaidh. ac yssu or arth y blaidh. ac yssu or lhew yr arth. pa dhelw yna y cyuodai y rhai hynny y dyn. M. Yr hyn a vu yn gic yr dyn a gyuyt. ac a berthyn ar y bwystuil a dric yn y lhawr. canys Duw a wyr wahanu yr hwnn a wybu y wneuthur pob peth o dhim. wrth hynny na bwystuilieit ae hysso. na physcot. nac adar. pawb a ffurfheir yn y gyuodedicaeth honno. mal na cholho un blewyn oe walht. D. A ymchwel y gwalht ar ewinedh yn eu lhe ehunain dracheuyn. neu a vydhant wy dhybryt or rhai hynny. M. Nyt oes alhu deualh a ymhoelant wy yn y hen lhe gynt. namyn megys y gwna crochenydh a dorro lhestr newydh gantaw. ac a wnel or un pridh hwnnw lhestr aralh heb ystyriaw py le ydhaw a vu glust neu waelawt. velhy y ffurfhaa Duw or un defnydh gorph anhebyc iawn yr lhalh. canys pelh vydh ywrthaw pob peth dybryt gwann. ac agos vydh attaw pob peth cyfiawn tec. canys Duw a dhichawn atgyweiriaw pob aelawt. a phob peth yn y le.

CXV.—D. Beth a vydh am y rhai y bu dau benn arnunt yma. neu vwy no dlyet o aelodau erailh. neu yn vreision. neu yn gulion. ae val hynny y cyuodant wy. M. Pwy bynac y bu dau benn ydhaw. deu corph

a gyuyt ydhaw. ac enait ymhob corph. ac ny bydh dim anwedheidh na dybryt arnaw. Canys holh iach a chyfan vydhant. a chyflawn o bob tegwch. D. Beth a dhywedy di am y rhai erthyl. M. A berthyno yr vam. yn y vam y cyuyt. ac a berthyno ar hat y tat. yn y tat y cyuyt ar ny bo enait yndhunt. D. Pa ryw gorphoroedh a vydh yndhunt wy. M. Rhai anuarwawl dilwgyr. a gloewach no gwytr. a gwynn vydh cyrph y saint. y rhai drwc y bydh cyrph anuarwawl heuyt a dolurus o angau heb teruynu vyth arnunt. a lhyggredic vydh. a hynny o bob rhyw boen arnunt ny elhir eu treulaw. a thywylh angae udhunt. D. Pa awr y bydh y vrawt honno. M. Hanner nos. yr awr y destrywiodh yr angel yr Aipht. ac ydh yspeiliawdh yr Arglwydh uffern. yn yr awr honno y rhydhaa yntau yr etholedicion or byt hwnn.

CXVI.—D. Pa dhelw y daw yr Arglwydh yr vrawt. M. Megys pann gyrcho amherawdyr oe dhinas ehun. y dycir ei goron oe vlaen ac arwydhonæ erailh. megys ydh adnaper drwy y rhai hynny y dhyuotiat ef. Velhy y daw Christ yr varn yn y flurf ydh escynnawdh yr nef. a holh radhau yr angylion ygyt ac ef. ar angelion yn dwyn ei groc oe vlaen. ac yn deffroy y meirw o lef ac o gorn y vynet yn ei erbyn. Ar holh dhefnydhiæ a gyphroant o demestyl gyndheiriawc o dan ac oeruel o bob mann. megys y dywedir. yr holh vyt a ymladh drostaw yn erbyn yr ynvydion. ac ynglynn Josaphat y bydh y vrawt yn ymyl mynydh yn wastat y bydh y glyn. Y glyn yw y byt hwnn. y mynydh yw y nef. wrth hynny yn y glyn. sef yw hynny yn y byt hwnn y bydh y vrawt. sef nyt amgen noc yn yr awyr. yn y lhe y gossotir y rhai gwirion. megys deueit ar dhehau Christ. ar rhai enwir megys mynnau ar y lhaw aswy ydhaw. or tu dehau ydhaw y vynydh yw ac yn y ogoniant. ac or tu assau yw y waeret yn y dhaear. A rhai gwirion a dhrycheuir y vynydh yn goruchelder o dhwy asgelh cariat. megys y dywedir. y saint a gymerant adanedh megys eryrot. y rhai enwir a estyngir y waeret yr lhawr o bwys y pechotæ y glynnassant wrthynt oe holh galon.

CXVII.—D. Ympa ffurf yr ymdhengys yr Arglwydh yna yr etholedicion. M. Yn y ffurf y bu y mewn y mynydh. y rhai enwir yr ymdhengys yn y ffurf y dibynnawdh ar y groc. D. A uydh y groc yno. nyt amgen no'r prenn y dibynnawdh yr Arglwydh arnaw. M. Na uydh. namyn goleuni ar uodh y Groc gloewach no'r haul. D. Paham y barna y mab. M. Am vot yn gyfiawn yr neb y gwnaethpwyt y sarhaet ydhaw cymryt iawn. cyt boet y tat ar Yspryt Glan yn cytlauuriaw ac ef. D. A oes yno eistedhua y dhau yntau y eistedh yndhi. M. Oes. megys y dywedir. ef a eistedh ar eistedhuae ei vedhiant. Christ a saif y ymladh dros ei wraic bwys. ac wedy gorchuycco ef y elynion. a chymryt ei wraic bwys attaw. ac eistedh yn y vedhiant. sef yw hynny dynoliaeth ynn gorphwys y mewn duwuolder. Ac eissyoes ar yr eistedhua y mae yn peri oe ecclwys orphowys oe holh lauur. a channys ymdhengys dyn yno. ef a gretir eistedh o honaw val brawtwr ar eistedhua a gymero or awyr. D. A uydh eistedhuæ yr ebystyl. M. Bydh. megys y dywedir. chwi a eistedhwch ar y deudhec eistedhua. eu cytwybot wynt yw heistedhuæ. yn y rhai gwedy gorchuygu y byt ae wytieu. megys budhugolion y gorphwyssant yn eu heistedhuae. ac ef a welir eistedh o honunt ar eistedhuæ or awyr. megys y dywedir. wynt a eistedhant yn y vrawt ar yr eistedhuæ.

CXVIII.—D. Pa ffurf y bydh y vrawt. M. Cymmyscedic ynt yr awr honn a drwc a da. Ef a debycir bot yn dha y rhai drwc. a bot yn dhrwc lhawer o rhai yssydh da. yna hagen y gwahana yr angelion y rhai da ywrth rhai drwc. A megys y gwahenir y grawn ywrth y peiswyn. ac yna y gwahenir yn bedeir gradh un or rhai perffeith y varnu y gyt a Duw ar y rhai erailh. Aralh or rhai gwirion a wnair yn iach trwy varnu. Y trydydh or rhai enwir a ant yngcyuyrgolh heb varnu. Pedwerydh o rhai drwc ant yngcyuyrgolh drwy varnu. D. Pwy ynt y rhai a varnant. M. Yr ebystyl ar merthyri ar meneich ar gwyryfon. D. Pa dhelw y barnant wy rhai gwirion. M. Dangos a wnant bot

ohonunt wrth eu dysc ae hangcreifft. ac wrth hynny teilwng ynt yr teyrnas. D. Pwy ynt y rhai a vernir. M. Y rhai a wnaethant weithredoedh y drugaredh yn y dhedhfolaf priodas. neu a brynnassant eu pechotæ o benyt. ac elusenæ. wrth y rhai hynny y dywedir. Dowchwi y teyrnas vendicedic vynhat i. canys pan vu newyn arnaf. chwi a rodhassawch ym vwyt. ac velhy rif ef holh weithredoedh y drugaredh.

CXIX.—D. A dhywedir hynny o sain geiriæ. M. Pann vo Christ yno yn ymdhangos yn dhyn. ac wyntau yn y cyrph yn seuylh. ef a elhir credu mae geiriæ a vydh yno a chyt bo amlwc y bawb drwy ba obrwy y cyuyrgolhir. neu y iacheir. drwy y geiriæ hynny yn vwyaf y dangosir ynn. D. Paham ydh iacheir hwynt. neu pa dhelw y bernir. M. Yn y lhys y dyry ef y gwyr tec hynny. D. Pwy ant yngcyuyrgolh heb varnn arnunt. M. Y rhai a bechawdh heb varnn. megys y paganieit ac Iudheon a vuant gwedy diodhef Christ. canys angcraifft a vu geitwataeth eu dedhyf wynt gwedy geni Christ ae dhiodhefaint. D. A wyl y rhai hynny Christ. M. Gwelant yr drwc udhunt. megys y dywedir. wynt a welant yr hwnn a vrathaassant. canys yr holh rai enwir a gytsynniassant am anghau yr Arglwydh. D. Paham y dywedir am danunt wy. na chyuyt y rhai enwir yn y varnn. M. Ny dhamweinia udhunt wy eu barnu yno. megys y gwnaethpwyt yma. ac am danunt y dywedir. Ti ai gossoti wynt megys cynneu dan gyrbron dy wyneb di.

CXX.—D. Pwy a vernir ac a ant yngcyuyrgolh. M. Yr Iudheuon a bechassant yn erbyn y dhedhyf cynn dyuot Christ yngcnawt. a dryc Christnocion a walhygiant Christ oe drycweithredoedh. wrth y rhai y dywedir. Ciliwch ywrthyf y rhai melhticedic. canny rodhassoch ym vwyt pann vu newyn arnaf. na diawt. pan vu sychet arnaf. Ac velhy y dywedir am holh weithredoedh y drugaredh y rhai erailh. or geiriæ hynny y dangosir y ni paham y cyuyrgolhir wy. panyw am dremygu ohonunt prynnu eu pechotæ oe helusenæ. A gwybydh di na dhywait ef. dowchwi y rhai bendicedic.

ac ewchwithau a mi ach melhtigaf. namyn dowchwi y rhai bendicedic. ac ewchwithau y rhai melhticedic. D. Pwy yntau a vendicawdh y rhai hynny neu ae emelhticawdh y rhai erailh. M. Yr Yspryt glan beunydh drwy enau eu cytymdheithion. ac angelion a vendica yr etholedicion. megys y dywedir. bendicedic ywch y gann yr Arglwydh. ac eilwaith y dywait. Bendith yr Arglwydh arnawch. Ar rhai drwc a ymelhtica drwy enau pawb. megys y dywedir. emelhticedic yw y rhai a gilia ywrth dy gymmynediwau di. D. Pa dhelw y barn y saint wynt. M. Dangos a wnaethant oe gobrwyau na vynnassant ganlyn eu gweithredoedh wynt nae geiriau. ac wrth hynny bot yn deilwng udhunt eu poeni. a rhai hynny a gynnyrfa yr Arglwydh ar lit. a than ae lhysc.

CXXI.—D. A uydh yn yr Arglwydh ae lhit ae cyndharedh. M. Nyt oes ymewn Duw y rhyw gyphro hwnnw. megys y dywedir. ef a varnn bob peth mewn gwastatrwylh. namyn pan varner. yna y rhai camgylus drwy gyfiawnder a gyfrgolhir. ac ef a welir y rhai yssydh yn diodhef hynny y vot yn lhitiawc. D. A uydh amdhiffynwyr y rhai gwirion. neu gyhudhwyr ar y rhai drwc. M. Y cytwybot y bawb y dangosir o oleuni' yngcroc megys yr ymdhengys yr haul yr awr honn y bawb. D. Pa beth a dhywedir y lhyuræ a egoret. a lhyuer y vuchedh. a meirw a varnwyt drwy y petheu a oedhunt yscriuenedic. M. Y lhyureu ynt y prophwyti ar ebystyl ar saint perffeith erailh. ar lhyurau hynny a egorir yna. canys eu dysc ac eu angcreifftiau a vydh amlwc yna y bawb. Ac yna megys yn y llyurau y gwyl pawb y petheu a dylyassynt eu gwneuthur. ae ochel. Lhyuer y vuchedh yw buchedh Iesu. ac yn hwnnw megys y mywn lhyuer y darlhea pawb pob peth or hynn a welhyggyassant. neu a wnaethant o orchymynau. Lhyuer y vuchedh yw grym dwywawl ac yno y gwyl pawb eu cytwybot megys yn yscriuenedic.

CXXII.—D. Beth a uydh yna yn ol hynny. M. Gwedy darpho y vrawt. diawl yna ae holh gorph. sef yw hynny y rhai enwir olh a vwrir yngcarchar. nyt

amgen y mewn tan a brwmstan bendramwnwgl. A Christ ae wraic bwys. sef yw hynny ae etholedicion y vudhugawl ogoniant. a ymchwel yr nefawl Caerusalem. y dinas y dat ef. D. Pa beth a dhywedir. ef a wasanaeth udhunt yn mynet heybiaw. M. Bwrw ymaith ffurf y was yw hwnnw. a dangos yw etholedicion pa ryw un yw ef yn y ogoniant. megys y dywedir. Mi a ymdhangosaf vy hun. D. Pa ryw beth a dhywedir Duw a vydh pob peth ymhob peth. M. Dyniolaeth Christ yw hynny. ar holl ecclwys a vydh. ac a wladychant yn y dwywolder ef. a Duw a uydh lhawenydh y bawb y gyt. ac y bawb or neilhtu. A phawb or neulhtu a gaphant lawenydh o edrych arnaw. D. Beth a vydh am y byt wedy hynny. M. Y dorri. canys megys y bu drech gynt dwfyr diliw nor byt. velhy y bydh uch y tan pymthec cuuhyt yna nor mynydh uchaf.

CXXIII.—D. A balha y byt yna o gwbyl. M. Symut y defnydhiæ a wnair yno o gwbyl. a phoenæ y pechawt nyt amgen noc oeruel a gwres. a chenlhysc a chynhyruæ. a mellt a fflammæ ac anghymmwynasse erailh. a ballant o gwbyl. y defnydhiæ pur hagen a drigiant yn y lhe megys y dywedir. Ti au symuti wynt. ac eu symutir. Canys megys y bydh angcyphelyb ansawdh a lhun ein cyrph ni yna noc yn awr. velhy y diffanna yr ansawdh yssydh yr awr honn. ac y bydh angcyphelyb y ffurf rhaclhaw herwydh gogoniant. megys y dywedir. ef a wna Duw nef newydh a daear newydh. Odhyna y nef ar haul ar lhoer. ar syr. ar dyfredh yssydh yr awr honn yn dyvryssaw ar vuan redec. megys damunaw eu symutaw y ansawdh a vai welh. yna y safant ac y gorphwyssant ac y symutir wynt yn anrhydedhus ogoniant. canys y nef a wisgir o ogoniant. yr haul a gaiph lheuuer saith niwarnawt. ar lheuat ar syr a wisgir o annywededic echtywynnedigrwydh. Y dwfyr a obrynnawdh gwlychu corph Christ yndhaw. ac a olches yndhaw y Saint o vetydh. a vydh rhagorus yna o wynnder a thegwch pob crystial. Ar dhaear a achlessawdh gorph yr Arglwydh

Dhuw yn y harphet. a vydh yn gwbyl megys paradwys. A chanys gwerynwyt hei gynt o waet y Saint. hei a vydh tec yn dragywydhawl o vlodeu arogleuvawr. heb grinaw vyth. a hynny yw symut y goruchaf Dhuw. Ar dhacar a oedh emelhticedic gynt yn dwyn yspydat a drysswch. yr Arglwydh ae bendicca. ac ny bydh na lhauur na dolur ar neb o hynny alhan.

CXXIV.—D. Ti am cyflenwaist i o dhaoedh dy symwyr di Arglwydh. a dhywedy dithau y mi weithonn pa ryw gyrph a vydh yr Saint. M. Gloewach vydhant yna saithwaith nor haul. ac ymysgafnach o vuander vydhant no medhwl. D. Ympa oet neu ympa vesur vydhant wy. M. Ef a dhywedir mae yn yr oet ar amser y cyuodes Christ o veirw. eissoes val y mae digrif yma gwelet y gwyr ar gwragedh a dynion byrion. a rhai hirion. ef a gredir bot yn dhigrifach o lawer gwelet pob gosgedh. ac yn wyr ac yn wragedh yn eu hoedran ar yn eu mesur ehunain. megys y mae digrif gwrandaw amrauaelion leisiau yn yr organau. neu yn y tannau. Ac am hynny mwyaf y credir cyuodi pawb ac ymdhangos yno yn yr oet. ac yn y mesur y damweiniawdh udhunt mynet o dhyna. D. Ae yn noethion. ae yn wisgawc y bydhant wy. M. Noethion vydhant. a discleiriaw a wnant o bob tegwch. ac ny bydh mwy eu cywilydh wy o un aelawt udhunt noc oe lhygeit. namyn iechyt vydh eu gwiscoedh wy. Canys yr Arglwydh a gudh eu cyrph wy o wisgoedh iechyt. au hainiau a vydh o wisg lhawenydh. a megys y bydh yma amrauael gras yr blodau. megys gwnnder y lili. a chochder yr rosis. velhy y credir bot amrauaelion vlodau neu liwiæ y gyrph y saint. megys amgen liw yr Merthyri. ac amgen yr gwyryfon. a hynny a gyfrifir yn lhe gwisgoedh udhunt.

CXXV.—D. A alhant wy wneuthur yr hynn a vynnont. M. Ny mynnant wy wneuthur dim namyn da. ac wrth hynny yr hynn a vynnont. wynt a alhant eu wneuthur. ac wynt a alhant vot. yn y lhe y mynnont heb oludh. D. Pa beth a wnant wy. M. Galw ar Dhuw a wnant. ac odrych arnaw. ae voli yn yr oes oesoedh

amen. D. Pa voliant yw yr eudhunt wy. M. Moliant Duw y gann y Saint yw lhawenhau o edrych arnaw. D. A gophant wy y drygoedh a dhiodhefassant gynt ar eu cyrph yn y byt. M. Ef a dhaw cof udhunt pob peth. D. A dholuriant wy am hynny. M. Ysmwy y lhawenhaant am orvot o honunt ar bob peth megys dyn a dhianghai gynt o bericl brwydr. ac a dhatcanai yn lhawen hynny oe gytgytymdheithion.

CXXVI.—D. Dy dauot eurait ti am duc i y oruchelder y dhaear. a dywait ym yr awr honn eu lhawenydh wy. M. Cymaint yw lhawenydh y Saint. ac nas gweles lhygat. ac nas clybu clust. ac nas medhylia calon dyn yr hynn a baratoes Duw yr neb ai caro ef. D. Beth yw hynny. M. Buchedh tragywydhawl. gwynuydedic dogyn o bob rhyw dha heb ryw eissiau. D. Dywait ym hynny yn amlygach. M. Lhyma yt. saith gogoniant gwahanredawl a vydh yr corph. ar gymaint aralh yr enait. Yn y corph y bydh tegwch a buanrwydh. a chadernyt a rhydhtit. ac iechyt. ar ewylhys a hirhoedl. yn yr enait ynteu y bydh doethineb ac adhurndeb. a chytymdeithas. a medhiant ac anrhydedh a diogelrwydh o lawenydh.

CXXVII.—D. Ti am drycheueist yn uwch no myhun orhyn y chwennychawdh vy enait y wrandaw. a mi a archaf y ti dhangos y mi o ryw vodh am bryt Absalom. M. A ryngai vodh y ti bettuti cynn deccet ac Absalom. Yr hwnn nyt oedh vann ar ei gorph. mwy noc ar yr eiry newydh odi. ac walht oedh cyn deccet ac y rhodhai wragedh yr Israel naw dalen o eur yr a dorrynt bob blwydhyn o ormodhion y walht. D. O wi or gogoniant hwnnw. M. Beth oedh gennyt ti y gyt a thegwch hwnnw. bai bydhut cynn vuaned ac Assael. y gwr a droai y jyrch y ffordh y mynnai o redec. D. O wi o diruawr anrhydedh hwnnw ar clot. M. Beth y gyt ar dhau hynny bai bydhyt cynn gadarnet a Sampson. y gwr a ladhawdh mil o wyr aruawc ac asgwrn gên asen. D. O wi or diruawr anrhydedh hwnnw. M. Beth y gyt a hynny ylh tri pai baut cynn rhydhet ac y bu Cesar Augustus. y gwr y bu gaeth yr holh vyt

ydhaw. D. O wi or eglurder hwnnw. M. Beth y gyt a hynny ylh petwar pai caphut pob peth wrth dewylhus. megys y caphai Selyf y gwr a gaphai bob peth a dhamunai ewylhus y galon. D. O wi or melyster hwnnw. M. Beth y gyt ar pum peth hynny bai bydhut dy hun cynn iachet a Moesen. y gwr ny siglawdh un dant ydhaw yn y oes. ac ny thywylhawdh un lhygat ydhaw. D. O wi or hynawster hwnnw. M. Beth y gyt a hynny pai bydhut cyhyt dy hoedl ac y bu Vathusalem. Y gwr a vu vyw mil o vlynydhoedh.

CXXVIII.—D. O wi or mawredicrwydh. ef a welit y mi pai rhodhit dewis y dhyn ar hynny olh. ef a dhewisai pob un o honunt ymlaen brenhiniaeth. Pwy bynac hagen a vai arnaw hynny olh o gampau dewisach oedh nor holh vyt. M. Rhait yw yti dewi etto tra vych yn gwrandaw pethau a vo gwelh. a pha beth y gyt ac a enwyt uchot. pai bydhut cynn dhoethet a Selyf. y gwr a oedh amlwc ydhaw pob peth cudhiedic. D. O wi o Dhuw o hynny. M. Beth y gyt a hynny olh pai bydhai pob rhyw dhyn cynn gytymdeithaset yt ac y bu Dauydh a Jonathas. yr hwnn a garawdh yn gymaint ae enait. D. O wi or gwynuydedicrwydh hwnnw. M. Beth y gyt a hynny pai bydhai bawb mor dyun a thi. ac y bu Lelius a Scipio. y gwyr ny mynnawdh yr un o honunt onyt a vynnawdh y lhalh. D. O wi or dundeb. M. Beth y gyt a hynny pai bydhai cynn gyuoethoccet ac a vu Alexander Mawr. y gwr a orescynnawdh yr Asia. ar Aphrica. ac Europa.

CXXIX.—D. O wi or goruchelder hwnnw. M. Beth y gyt a hynny olh pai cymaint dy anrhydedh di y gann bawb ar a bu Joseph y gann yr Aipht. y gwr a adholassant ydhaw megys pai Duw vai. D. O wi or parch. M. Beth y gyt a hynny olh pai bydhyt mor dhioual ac Eli ac Enoc. y gwyr yssydh yn eu cyrph ymparadwys ae heneidiæ yndhunt. D. O wi a duw or mawredicrwydh hwnnw. M. Beth y gyt a hynny olh bai caphut cyfryw lawenydh ac un dyn a dhyccit oc dhihenydhiaw. ac ar yr hynt honno ymafael ac ef ae wneuthur yn vrenhin. D. O wi or medhiant hwnnw.

M. Beth y gyt a hynny pai bydhai yt gytymdeith a garut yn gymaint a thi dyhun. ac ynteu yth garu dithau velhy. ac yn gyuoethawc o bob parth. ony bydhai dhaublyg y cariat hwnnw. D. O wi or diruawr lawenydh. M. Beth bettai yti lawer o cytymdheithion yn un ffunut ac y dywetpwyt uchot. pony bydhai yti y gyfniuer lawenydh. D. O wi or digrifwch. Cyn dhigrifet gennyfi dy ymadrawdh di a phob ryw olut. ef a welir y mi. pai eidhaw y dyn vai rai o honunt. ny dhywedaf inhau am gwbyl o honunt y bydhai deilyngach ef nor holh vyt. or bydhai yntau eidhaw ef hynny o gwbyl. ef a welit yntau ydhaw ei vot yn dhrwc. Iawn y berni di hynny.

CXXX.—O degwch y Saint. mwy lawer yw eu rhagor wy no hynny. Tegwch Absalon. dybrydwch vydhei hynny yno. canys eu tegwch wy a vydh megys eglurder yr haul. val y dywedir. y rhai gwirion a dhiscleiriant megys haul. Ar haul yna a vydh tegach seithwaith noc yn awr. megys y dywedir udhunt. Duw medh ef a atnewydhaa corph ein ufudhawt ni yn gyphelyb y eglurder ef. ac nac amheuet neb vot yn degach corph Christ no'r haul. canys tegach yw corph y creawtyr nor creatur. a dynion a dhywedir eu bot yn temyl y dhuw. ac ny dhywedir vot yr haul velhy. ac wrth hynny y bydh cyrph y Saint yngcorph eglurder Christ. yr hwnn yssydh loewach no'r haul. A Duw yn preswyliaw yndhunt megys ymewn temloedh. A rhait yw bot temloedh Duw yn vwy eu tegwch ae gogoniant no'r haul. a lhyna pa ryw degwch yw un y Saint.

CXXXI.—O vuander y Saint. Buander Asael lhesc ehwyrdra yw hynny yno. canys cynn vuanet vydhant wy yna. ac y tywynna paladyr yr haul or dwyrain. neu or gorlhewin yr dwyrain dracheuyn. neu y galho lhygat edrych yr awyr y vynydh. Cynn ebrwydhet a hynny y dichawn y Saint vynet or dhaear y oruchelder y nef. ac or nef dracheuyn hyt y dhaear. A hynny a dhichawn yr Angelion y wneuthur. ac wyntau a vydhant gyphelyb yr angelion. A lhyna y rhyw vuander yw un y Saint. O gadernyt y Saint. Cadernyt Sampson a vydhai

wenndit yno. canys cynn gadarnet vydhant ac y galhant ymchwelut y dhaear a blaen eu troet peis mynnynt. ac yn gynhawset udhunt wneuthur hynny a phob peth y gyt a hynny. ac edrych yr awr honn. ac nat amheuet neb gallhu or engylion hynny. ac wynteu a fydhant yna gyffelyb yr angylyon. a lhyna y ryw gadernyt yw un y Saint.

CXXXII.—O rydhtit y Saint. Rhydhtit Cæsar Augustus a vydhai gaethiwet y gantunt wy. canys ef a alhwyt dala hwnnw ae rwymaw ae glophi. Cymaint yw eu rhydhtit wy ac y gallhant mynet drwy pob peth. ac nat oes creatur a alho eu hattal megys na alhawdh y bedh attal corph yr Arglwydh yndhaw. hyt na chyuotai y vynydh. ac na alhwyt ei ludhias y mewn ar drysae yngaeat. a chynnhebyc vydhant wy ydhaw ef. a lhyma rydhtit y Saint.

CXXXIII.—O ewyllhus y Saint. Drythylhwch Selyf a vydhai druan gantunt wy. Owi or ewylhus a gaphant wy pann vo Duw. ffynnawn yr holh dhoedh yn peri udhunt eu dogyn. A dwy wynuydedicaeth yssydh. un yssydh lai ymparadwys. ac aralh yssydh vwy ynteyrnas nef. a channy phrouassam ni yr un o honunt wy etto. ny alhwnn ni cyphelybrwydh am danunt wy. namyn dau ryw drueni yssydh. un yssydh lai yn y byt hwnn. ac aralh yssydh vwy yn uffern. A chanys beunydh y prouwn ni y nailh onadhunt. ny a wydham hagen rodhi cyphelybrwydh am yr hwnn a brouet. megys pai dottut haearnn tanlhyt gwynias ar benn rhyw dhyn. Ef a dhoai yna dholur drwy bob aelawt ydhaw. Velhy yngwrthwyneb y hynny y caphant wy eu lhwyr ewyllhus ymbob aelawt udhunt y mewn. ac o vaes. Ewyllhus dyn yma yw gwelet lhawer o wyr a gwragedh tec. ac edrych adeiladeu rhaceglur. a gwiscoedh mawrweirthiawc. gwrandaw ceinhiadaeth melys. ac ymadrodhion cyson a thelynæ a sawtrinæ a phibæ. a cherdhau erailh cysson. ac aroglau ystor a lhyseuoedh ac amrauaelion ireidiæ gwerthuawr. a digrifhau o amryw wledhau. Teimlaw pethau claer medhal. medhu y gyt a hynny ar lawer o olut. ac

amrauaelion dhodrefnau a thlysau. A hynny olh a vydh udhunt wy heb deruyn vyth arnunt. O wi or ewylhus a gaiph y golwc yna. A chystal y gwyl y lhygait yn gaeat ac yn egoret yna. Ac wynt a welant brenhin y gogoniant yna yn ei degwch ai anrhydedh. ac wynt a welant yr olh angelion ar holh Saint o vywn ac o vaes a gogoniant Duw. a gogoniant yr Angelion. ar patrieirch ar prophwyti ar ebystyl. ar Marthyri. ar conffessorieit. ar gwyrydhon. ar holh saint. Ac wynt a welant eu lhygeit ehunain ae hwynebau. ae holh aelodau o vywn ac o vaes. a medhyliæ pawb yn wahanredawl. ac wynt a welant pob peth ar yssydh yn y nef newydh. ac yn y dhaear newydh. ac wynt a welant eu gelynion ae poenes wy gynt yn uffern yn wastat. ac o hynny olh mwy y lhawenhaant. megys na alher ei dhywedut.

CXXXIV.—O aroglau y Saint. ewylhus echtywynnedicaeth a gaphant. canys wynt a gymerant ac a gaphant yr oraglæ bonnedhiceidhaf o ffynawn hynawster. ac or Angelion. ac organæ y Saint. O vlas y Saint ewylhus eu blas a gaphant. canys gwledhau a lhawenydh a gymerant yngwydh Duw. a phann ymdhangoso gogoniant yr Arglwydh udhunt. y caphant eu dogyn. ac o ffrwythlonnder tuy dhuw y medhwir wynt. megys y dywait y prophwyti. ewylhus teimledicaeth a gaphant yn y modh hwnn. yn y lhe y cyuarfu ac wynt pob peth garw calet. ef a gyueruydh ac wynt pob peth yn claer ac yn hynaws. O olut y Saint. pob rhyw gyuoeth a golut a gaphant. canys yno y gossotir hwynt yn lhawenydh yr Arglwydh yn vairi ydhaw. ac yn vedhianussieit ar yr holh dha. a lhyna drythylhwch y Saint.

CXXXV.—O Jechyt y Saint. Jechyt Moesen. nychdawt a vydhai hynny yno. canys eu hiechyt hwy a vydhai y gann yr Arglwydh. A phai prouit eu taraw hwy neu eu brathu a heyrn lhifait. ny bydhai vwy y argywedhai udhunt hynny. no phaladyr yr haul yn tywynnu yn awr ar dhyn. A lhyna y rhyw iechyt yw un y Saint. O hoedl y Saint. Hirhoedl Mathusalem a

vydhai yno mal hir nychdawt angau. canys angau a phy rhacdhunt wy. a lhyna yr hoedl a gaphant wy yn medhu treftadawl hoedl o annificiedic vuchedh. a lhyna dhaoedh y gorph ef. D. Megys ffynnawn o dhwfr melys yn dadebru lhauurwyr sychedic. velhy y mae geiriæ dy enau bendicedic yn lhonydhu vy enait i.

CXXXVI.—Am dhoethineb y Saint. Doethineb Selyf. ynvydrwydh vydhai hynny gantunt wy. yn dhiogel. canys wyntwy a wydhant pob peth o wybot a phob cymmendawt o Dhuw. y gwr yssydh ffynnawn y bob doethineb. A hwy a wybydhant bob peth or a vu. ac yssydh. ac a vydh rhaclhaw. ac wynt a wybydhant. ac a atwaenant pob dyn ar a vo yn y nef. ac yn y dhaear. ac yn uffern. ae henwæ. ae cenedloedh. ai gweithredoedh. nac yn dha nac yn dhrwc y gwnaethant. Nyt oes dim a alh ymgelu racdhunt. canys wynt a welant bob peth yn haul y wirionedh. D. Och maint o daccreuoedh truain y mae ffynnawn dy huolder di yn cymhelh arnafi en gellhwng. a wybydh yr holh Saint a wneuthum i yma. M. Nyt cymaint ac a wnaethost ti dy hun a wybydhant wy. namyn a vedhyliaist ac a dhywedaist a thi ac aralh. nac yn dha nac yn dhrwc y bo. hwynt ai gwybydhant yn dhealhus. D. Beth yna a dal cyphes ac ediueirwch. oni dhileir ein pechawt. neu os y Saint a wybydh ein gweithredoedh dybryt ni. rhai a vydhai wrthrwm gennyfi eu medhyliaw. M. Beth a aryneigi di. Beth a ofynhei di. ae ofn y sydh arnat ti dy gythrudhiaw am dy weithredoedh. Or pechotæ dybryttaf a thruanhaf ar a wnaethost erioet. ac a gyffesaist. ac a olchet trwy benyt. ny bydh mwy dy gywilydh o honaw yno. no phai caphut welioedh gynt y mewn brwydyr. a daruot dy wneuthur yn iach o honunt. A lhyna y ti beth yw madhau pechotæ neu dileu hyt na phoener am danunt. canys wy a vadheuir trwy benyt a chyffes. ac a dhileuir o gytwybot Duw ar Saint.

CXXXVII.—D. Mi a vynnwn proui hynny drwy angcraifft. M. Ponny wdhosti ry ladh o Dauydh gelanedh. ae vot yn anniwair. D. Gwnn. M. Ponny

wydhost ti vot Mair Vagdalen yn bechatures. a gwadu o Betr Christ trwy y anudon. ac ymladh o Bawl ac ecclwys Duw yn greulawn. D. Gwnn. M. A gredi di eu bot wynt yn y nef. D. Credaf. M. Wrth hynny os tydi yn lhygredic etwa a wyr hynny. mwy y gwydhannt wy. ac wyntau yn rhydh o lygredicaeth a breuolder dy weithredoedh dithau. noc y gwydhost ti. Ac ny bydh cywilydh ar neb er hynny namyn bocsach yw gantunt eu dianc. D. A uydh gwrthunn gann yr angelion. neu y gann y Saint y rhai a wnaeth pechotæ dybryt val hynn. neu a vydh ffieidhiach gantunt y rhai no chynt. M. Na vydh. namyn lhawenach vydhant wrthynt.megys cytymdheithion a dhiengynt o vrwydrau. ac o bericlau erailh. Velhy y cytlawenhaa yr angelion ar Saint am eu diainc wyntau. A phob peth ar a wnaethosti o bechotæ. wynt ar da olh a drossir yt. a megys y bydh hoph gann vedhic iachau y claf anobeithus. velhy y bydh gogoniant gann Dhuw ar Saint ar angelion. eu gwneuthur wyntau yn iach. D. O wi or diruawr lawenydh.

CXXXVIII.—O gytymdeithas y Saint. M. Cytymdeithas Dauydh a Jonathas. gelyniaeth vydhai hynny gantunt wy. O wi or velus gytymdheithas yssydh yn eu plith wyntwy. Duw ae car wynt megys ei veibion. ac wyntau a garant Dhuw yn vwy noc wynt ehunain. O dundeb y Saint. Dundeb Lelius a Scipio angcyssondeb vydhai hynny gantunt wy. canys cynn dunet vydhant wy ar dhau lygat. canys y lhe ydh edrycho un. ef a drossa y lhalh yno yn dhiannot. beth bynac a vynno un o honunt. ef ai mynn Duw ar holh angelion ar holh Saint. D. Os Duw ar holh Saint a vynnant bob peth ar a vynnwyfi. minau yna a vynnaf vy mod yn gyphelyb y Betr. M. Diogel yw os mynni y bydhi yn dhiannot dioer. ny wedhiaf i dy vot ti yn Betr. namyn yngyphelyb ydhaw. Canys pai eudhunut ti dy vot yn Betr. ti a eudhunut na bydhut dy hun. ac ony bydhut dyhun. ac ony bydhut dy hun ny alhut dim. canny chwennych neb dhim mwy noc a obrynno. megys na chwennych y troet vot yn lhygat. nar

lhaw vot yn glust. neu y gwr vot yn wraic. canys pei chwennychynt wy mwy noe dlyet. ny chephynt moe cyflawn lawenydh. a phawb a gaiph yno gyflawn lawenydh: wrth hynny nyt eudhunant wy mwy no hynny. ac nyt oes neb dim a alho achwenycau eu lhawenydh wy yn vwy noc y bydh. Ar gogoniant ny bo yndhaw ehun. ef ai caiph yn y lhalh o gytymdhaith ydhaw. Megys y caiph Petr gogoniant gwyryudawt yn Ieuan Apostol: a Ieuan a gaiph gogoniant dyodhefaint ympetr. Ac velhy y caiph pob un gogoniant y gyt ac ar nailhtu. Ac wrth hynny beth a alhant ei dhamunaw mwy noe bot yn gyphelyb yr Angelion. Cymaint ac a dhywedais y ti olh. a mwy heuyt no hynny lhwy ae caphant.

CXXXIX.—O alhu y Saint. Amlet cyuoeth a galhu Alexander a vydhai gyfyngdwr a gofal gantunt wy. canys cymaint vydh eu medhiant wy. ac a galhant wneuthur nef newydh a daear newydh os mynnant. Canys meibion Duw ynt wy. a chytetivedhion y Christ. ac wrth hynny dwywau ynt. megys y dywait y prophwyt. Mi a dhywedais dwywau ychwi. A chanys dwywau ynt. wynt a alhant pob peth or a vynnont. D. Paham na wnant wyntau nef aralh. M. Nyt adewis Duw dim yn angcwbyl. pan oruc pob peth yn perffeith o vesur. rhif. a phwys. A phai gwnclynt wyntau nef aralh gormodh vydhai hynny. a lhawer peth a alhwn i eu gwneuthur ac nys gwnawn. megys lhamu neu redec. a hynny a gredir ei alhu or ebystyl. ac or saint uchaf. a ninhau heuyt o chanhietir y ni vuchedhoccau yn eu gwasanaeth wy. Am y rhai gwirion olh y dywedir wynt a vydhant gyphelyb yr angylion. Megys weithon pei delei vrenhin heybiaw a gwelet o honaw dyn gwann yn gorwedh yn y dom. a pheri o honaw y drychafael y vynydh ae olchi. ae wisgaw oe dhilhat ehun. ae gymryt yn vab ydhaw. a rhodhi brenhiniaeth yn tref tad idhaw. Velhy pann welas Duw ninau yn lhwch pechawt. yn drycheuis y vynydh trwy ffydh. ac in golches o dhwfyr y Betydh. a dodi enw ei teilyngtawt ehun arnam. an gwneuthur yn etivedhion ar ei

deyrnas cf. megys y dywedir. y sawl ae cymerth ef. ei a rodhes vedhiant udhunt y vot yn veibion y Duw. a hynny yr neb a greto yn y enw ef. A chyt gapho un ogoniant yn rhagorawl rhac aralh herwydh eu gobrwyau. Eissioes pawb a gaiph un tuy y Tat o nef cyt bo amravaelion gyfanhedhau yndhaw. yr un cyfloc hagen a gaphant. nyt amgen o edrych ar Dhuw a chytymdheithas yr Angelion.

CXL.—O anrhydedh y Saint. Anrhydedh Joseph a vydhai amarch gantunt wy. D. O wi or anrhydedh a gaphant wy pann vo Duw chun yn eu hanrhydedhu megys ei veibion. ar angelion yn eu perchi megys tywysocion. ar holh Saint yn eu hanrhydedhu megys dwywau. M. Dlyet yw hynny ar Dhuw peri hynny udhunt. canys lhunyaethawdh gwneuthur hynny o honunt. ac wyntau a obeithiawdh ef oe holh lauur. Dlyet yw hynny heuyt ar yr holh Saint. canys cymerassant y dhwy wisg. a hynny ar y canuet. y nef ar dhaear heuyt ae dyly a phob creadur. canys wy a ysmutir yn ansawdh ardherchawc. a hynny er gobrwyau udhunt.

CXLI.—O dhiogelrwydh y Saint. M. Diogelrwydh Eli ac Enoc goual ac ofn vydhai hynny ganthunt wy. canys cynn dhiogeled yw arnunt wy. ac nat oes arnunt wy ofn angau na. dryc tynghetuen. ac nyt aryneicant vyth colhi yr hynn a dhywetpwyt uchot olh. Canny dhwc Duw y gantunt hynny. ac wyntau yn garueidhia veibion ydhaw ef. ac ny allhant wyntau vyth ei golhi ef. ac wrth hynny nys colhant. O cyflawn llawenydh y Saint. M. Llawenydh dyn a dhyccit oe grogwydh. ai wneuthur yna yn vrenhin. tristit vydhai hynny y gantunt wy. D. Pa ryw lawenydh a gogoniant a gaphant wy. ac wynt yn caphel mynet y lawenydh yr arglwydh. M. O wi a Dhuw or lhawenydh a gaphant wy pann welont y Tat yn y Mab. ar Gair yn y Tat. ar Cariat yn yr Yspryt Glan. ymhob un o honunt wyneb yn wyneb yn dhibryder vyth. Lhawenydh a gaphant o gytymdheithas ar holh Saint. ac o dhaioni yr Arglwydh o vewn ac o vaes y arnunt ac y danunt. ac

yn y cylch. ac o bob parth udhunt. a gwelet eu cytymdeithion yn amyl udhunt pob rhyw dhigrifwch a drythylhwch. A hwnnw yw eu cyflawn lawenydh wy. a hynny yw. dogyn o bob rhyw dha heb neb ryw eisiau.

CXLII.—D. Ti am lhenweist i o lawenydh yny ym tynnwyt i hayach y arffet y nef. a gwelet wyneb yr Arglwydh yn yr wybr. ac wrth hynny lhawen wyf am dy ymadrodhion. megys y neb a gaphai yspail vawr. ac wrth hynny manac ym y poenæ. M. Megys y caiph y rhai yssydh gyfeilhion yn detwydh y Dhuw tragywydhawl ogoniant yn yr Arglwydh. velhy yngwrthwyneb y hynny y caiph y rhai diricit. ar truein elynion ef y poenæ tragywydhawl. A megys y goleuheuir y rhai hynny or tegwch mwyaf. velhy y bydh dybryt y rhai erailh or aruthredh mwyaf. a megys y bydh ysgawn y rhai hynn or weithret oruchaf. velhy y bydh orthrwm y rei ereilh or lhesgedh mwyaf. a megys y bydh cadarn y rhai da hynny or nerth pennaf. y bydh gorthrwm y rhai enwir or llesgedh mwyaf ac y bydh eidhyl y rhai enwir or gwendit mwyaf. A megys y caiph y rhai da drythyllwch o dhiruawr lawenydh ac ewyllus da. velhy y caiph y lhailh chwerwedh a diruawr trueni. Ac val y caiph y rhai da yr ehang rydhtit. Y caiph yr enwir cyfyng gaethiwet. A megys y grymhaa y rhai da yr hynn o ardherchawc iechyt. velhy y defycia y rhai enwir o gleuyt a gwander. A megys y bydh budhugawl a lhawen y rhai hynn o wynuydedic vywyt. velhy y cwynant y rhai enwir oc oe dolurus hirhoedl. A megys y bydh eglur y rhai da hynn o echtywynnedicrwydh doethineb. velhy y bydh tywylh y rhai drwc o aruthredh ynvytrwydh. a dolur a thrueni a wybydhant. A megys y cyssylhta melys cytymdeithas y rhai hynny. velhy y chwerwa ac y poena chwerwa elyniaeth y lhailh.

CXLIII.—A megys y mae Cyttundeb rhwng y rhai hynn ehunain. ac y rhyngtunt a phob creatur. velhy y bydh anysgymot y rhwng y rhai hynny ehunain. ac angcytundeb y rhyngtunt a phob creatur. A megys y drycheuir y rhai hynny o oruchaf alhu. velhy y gostyn-

gir y rhai drwc or analhu mwyaf. A megys y drycheuir y rhai hynny or anrhydedh mwyaf. velhy y gostyngir y rhai drwc or amarch mwyaf. A megys y lhawenhaa y rhai hynny o ardherchawc dhibryderwch. velhy ydh ergrynna y lhailh or mwyaf arynaic. A megys y bydh y rhai hynn yn canu or dywededic lawenydh. velhy ydh uta y lhailh or tristwch truanaf heb dranc a heb orphenn. Cas Duw a gaphant am geisiaw lhesteiriaw y adeilat ei dhinas ef hyt y gellhynt a chas yr angelion am geisiaw lhesteiriaw cwplau eu rhif hyt y galhassant. a chas y nef newydh ar dhaear newydh. a phob creatur am geisiaw lhesteiriaw gwelhau eu hansawdh hytra y galhassant. a chas yr holh Saint am lesteiriaw udhunt eu lhawenydh hytra y galhassant. Rhyuedh yw eu gwrthwyneb. Megys na elhir medhyliaw na chredu maint lhawenydh y rhai uchot. velhy ny elhir cyphelybu na thraethu maint poenæ y rhai erailh. ac am hynny y gelwir hwy yn gyuyrgolhedicion. am eu dygwydhaw ywrth vachedh Dhuw.

CXLIV.—D. Ny dheualhaf i hynny. M. Pann adeilawdh Duw vrenhinawl neuadh ydhaw. Y lhithrawdh y paret pann dhygwydhawdh yr angelion ohonei. A phann vynnawdh Duw eu gyweiriaw dracheuyn. ydh anuones y vab y gynnulhaw y main byw yr adeilat hwnnw. ac yscynnu yn y gerbyt ef a oruc ef. a dwyn attaw lawer o vain. ac adaw y rhai a dhygwydhawdh heb ei dwyn. Y cerbyt yw y petwar eu angelystor. ar main yw yr Ebystyl a dynnassant yndhaw ynghrist ac eu pregethau ar hyt y byt. ac a gynnulhassant lawer y mewn y adeilat Duw. y rhai a dhygwydawdh or cerbyt hwnnw yw yr dynion ny chreto yn iawn y Dhuw. megys y dywedir wynt a aethant ywrthym ni. canys hannoedhunt o honam ni y rhai a dhucpwyt yno. a gyflehawyt yn adeilat y lhys nef megys main pedrogyl trwy y goruchaf syr. sef yw hynny yr etholedicion. a lawenhaant or petwar nerth pennaf. nyt amgen prudhder a chadernit. a chyfiawnder a chymetrolter. or rhai hynny y cyweirir muroedh

Caerusalem. Y main erailh garw heb gaboli a vu anaf arnunt gann y penn saer. nyt amgen no rhai enwir a vwrriwyt yn tan uffern. y rhai gwirion a dhiengis odhyno a vydh mur cadarn ynghrist. drwy lawenydh tragywydhawl. Amen.

Duw ath gyflawnho dithau oruchaf athro o, ogoniant y Saint. y gann welet o honot brenhin nef yn y nef yn y anrhydedh. a daoedh Caerusalem yn holh dydhiau dy vuchedh. Amen.

Ac yn y modh hwnnw y teruyna Lucidarius. neu Egluryn. yn yr hwnn y cynnwysir lhaweroedh o bynciau arbennic gorchestol y mewn Dewiniaeth. y Copi ydh escriuennais o honaw oedh ar vemrwn o hen lhaw wastat rwym yscriuenn. wedy 'r orgraphu yn geluydhlawn ardherchogwaith. yn gogwydho ychydicyn tuar iaith dheauperthic Cymru. ac etto or buriaith dhiletiaithuloesc Cymraec. er serch ar yr honn. ac ar vyngcyt Gymru y cymerais y lhudhedicboen honn ar ei hailyscriuennu val hynn. A chyt bai 'r lhaw yn arw ac yn drwscyl genyf. etto y mae 'r edhyl ar ewyllhus yn dha er lheshau vyngwlat. a chatwriaeth iaith vy mam. Onyt yn bennaf er gogoniant Duw a Christ vympryn-wr. y'r hwnn y gyt ar Tat ar Yspryt Glan y bo mawl ac anrhydedh ac olh vawredicrwydh ac Imperotraeth yr awr honn ac yn oes oesoedh. Amen. Oetran Christ herwydh y Cnawt. 1594. Tho. Wiliem.

YMBORTH YR ENAIT.

I.—Y Lhyfyr hwnn yw y trydydh or Lhyver a elwir Cysecrlan Vuchedh, a enwir Ymborth yr enait, ac yndhaw y mae Tair rhann gwahanredawl. Y rhann gyntaf a draetha am y gwytiæ gocheladwy, ar Campau arueradwy. Yr ail rhan am dwywawl gariat, drwy yr hwnn y cyssylhtir Duw a dyn. Y drydedh rann a draetha am ber lewyguae a dhelon or Cariat hwnnw. Ac am weledicaeth a rodho yr yspryt yn y per lewyguae hynny. Ac am nawradh yr Angelion. Ac o hynny cyntaf y traethir am y gwytiæ, val y galher eu gochel ar vyrder. Canys anteilwng yw gwytus y gaphael dwywawl gariat. Ar Campus ai caiph megys y dywedir rhaclhaw.

II.—Saith Brif wyt yssydh y rhai a elwir ynn Bechotæ marwolion. Canys angau a barant yr enait, ac am hynny y gelwir wynt yn varwolion. Sef yw angæ yr enait gwahanu Duw ywrthaw, yr hwnn yssydh vywyt yr enait. Canys megys y bywhaa yr enait y corph, a hebdhaw y marwheir. Velhy y bywhaa Duw yr enait, a hebdhaw y bydh marw. Ac velhy angau yr enait yw gwahanu Duw ywrthaw drwy bechawt marwawl. Saith brifwyt bechawt marwawl yssydh ac a elhir eu deualh drwy un gair saith lythyrawc. Gann gymryt gair cyfan o bob lhythyren or Gair : sef yw y Gair : Bakagilh : or B. Cymer Balchder : or A. cymer Anghawrdeb : or K. cymer cynghoruynt. or A aralh cymer Anniweirdeb. or G. cymer Glythineb. Or J. cymer Irlhonedh : or lh. cymer lhesgedh. Ac velhy or un Gair y cynnulhir y Saith Brifwyt, sef yw hwnnw Bakagilh.

III.—Traether belhach am bob un onadhunt or neulhtu drwy dhangos yspysrwydh am bob un ona-

dhunt, ac eu Canghau. Ac yngyntaf am Valchder yr hwnn yssydh dhechreu y bob drwc. Balchder yw gormodh cariat chwant trahaus wrth vawrhau briawt bersonn drwy wydyus uchelder medhwl y dremygu a vo is. Ac am a vo uch no thi, eu gostwng yn gyuywch, a bot yn Arglwydh arnaw.

IV.—Un gaing ar bymthec yssydh y Valchder, nyt amgen, ymwychaw, Bocsachu, ymdrychauael, Anostwng, drudaniaeth, ymchwydhaw, Cynhennu, Anodhef, Anufudhdawt, Tremyc, Rhacymgymryt, Cellhwair, Gaugreuydh, Tralhafariaith. Traachup, Clot orwac.

V.—Ymwychiaw yw na odhefer yn uch nag yn gyfradh. Bocsachu yw ymwneuthur o dhyn y vot yn eidhaw, y peth nyt y diyw. Ymdrychauel neu wiwder, yw ymragori ar eiriæ neu ar weithredoedh, neu wisgoedh rhag erailh gann eu tremygu. Anostwng yw anymchwel medhwl o drudaniaeth y dharostwng y welh neu y bennach noc ef. Drudaniaeth yw hirdrigiat medhwl ar y drwc. Ymchwydhaw yw ymwrthladh yn dremygus awdurdawt neu orchymynnæ prelatieit, neu hynafion. Cynhennu neu ymserthu, yw lhefawr a bloedhgar gyngheussedh yn erbyn y wirionedh. Anodhef yw anwahardh teruysgus gyphro gwylltineb medhwl heb ei ffrwynaw. Anufudhtawt yw anostwng y prelatieit neu uchafion ar eu cymmynnediwau. Tremyc yw gwellygiaw neu walhus ebryfygu gwneuthur yr hynn a dlyer y wneuthur yn rhwymedic. Racymgymryt yw gomedh dlyedus anrhydedh y prelatieit neu y hynafion. Cellhwair yw afreolus ymgeiniaw cywilydhyus (watwar) drwy ytharus watwar, ac yn bennaf pann ei gwneler yn erbyn y Creawtyr. Geu greuydh yw cudhiaw gwarchedicion wytiæ, drwy gam ardhangos nerthussion gampau heb eu bot, Tralhafariæth, neu Tralhafarder yw ardhangos ysgafnrwydh medhwl trwy ormodh golhwng tra gorvagion ac ynvydion barablau. Traachup yw trachwant y gael anrhydedh er clot tranghedic. Gorwacrwydh neu glot orwac, yw gwytyus oruoledh am gampau ny bont arnaw, neu am y rhai a vont gann y ganmawl ehun, heb rodhi moliant y Dhuw amdanunt.

VI.—Traether belhach am Angawrder ai gainghau. Angawrdeb yw tra gormodh chwant o drachypydhiaeth y gynnulhaw da bydawl heb dharbot pa wedh y capher, ae gynnal yn amperffeith heb rodhi y gormodhion yr tlodion. un gaing ar bymthec yssydh y anghawrdeb, nyt amgenn: Simoniaeth, usur, herwydh, Anudon, lhetrat, Celwydh, Trais, Angcyuarch, Annorphwys, Camvarn. Drudaniaeth. Twylh, Brat. ffalster, ymolhwng, Camwedh. Simoniæth, yw prynnu neu werthu peth ysprytawl, neu berthynas ydhaw. Usur yw cymryt da aralh mwy no dlyet gann werthu'r amser. Lhetrat yw cymryt da aralh heb wybot yr perchennawc. Herwriaeth yw cribdhail da aralh yn dhirgel o anuodh y perchennawc. Anudon yw cadarnhau celwydh drwy lw. Celwydh yw dywedyt ffalsedh drwy ynni twylhaw aralh. Trais yw yspeiliaw aralh oe anuodh am ei dha yn angcyuarchus. Angcyuarch neu anuodh yw cymelh aralh yn angcyureithiawl y wneuthur y peth nys dlyo. Anorphwys, neu aflonydhwch, yw cyphroi aralh yn enwir heb achaws. Camvarn yw rhodhi barn angcyfreithiawl er cariat, neu er ofn, neu er chwant. Drudaniaeth yw cynnal yn ormodh y gyt ar drwc. Brat yw siomi aralh yn dwylhodrus, neu galhter chwedleu. Twylh yw dirgeledic vawr dynget drwy wenyeithgar gyfeilhach y siomi aralh. Ffalsedh neu dhichelh yw cudhiaw dryc vuchedh drwy dwylhodrus ymdhangos cyphelybrwydh sancteidhrwydh. Ymolhwng yw ymrodhi yn wahanredawl y gynnulhaw da bydawl heb oledyf na chywilydh na darbot pa wedh y capher. Camwedh yw gyrru ar aralh gwytieu, neu dryceu, neu veiau ny bont arnaw; drwy wybot na bont.

VII.—Traether belhach am Cynghoruynt ai gainghau. Cynghoruynt yw gwenngas a lhidiawgvar dhygasedh ar aralh drwy lawenhau am ei afles a thristau am ei les. Pymthec Caing yssydh y Cynghoruynt neu y Cynuigenn: nyt amgen, Gogan, Anglot, Absennat, clust hustingas, dybrytrwydh, emelhtigaw, Cyhudhaw, drycdhychymyc, Dygasedh, Anghywirdeb, Cas, Chwerwder, Anundeb, Gwatwar, Cuhudh. Gogan yw angclot-

uori aralh yn y absen, drwy vynnu lheihau ei glot a mwyhau y anglot. Anglot yw goganu aralh yn dwylhodrus yn ei absen. Absenair yw cyfartgar ogan hustungus am barablæ neu weithredoedh erailh yn y absenn. Clust hustungas yw cas hystyng dychymyc drwc, wrth vedhiannieit neu Swydhogion y golhedu aralh o dhygasedh arnaw. Dybrytruydh yw gwrthwynebu clot aralh am y weithredoedh da. Ymelhtigaw yw bwrw dryctyb yn erbyn gweithred dha ai chamystyriaw. Cyfarsangu a chudhiaw clot yw celu ar aralh y dha pann dlyit y vanegi. Dryedhychymyc yw gyrru neu dhychymygu ar araih newydh ogan yn gelwydhawc. Dygasedh yw anuynnu lhes neu dhamwain da y aralh: Angcywirdeb yw aniolwch y dha y aralh. Chwerwder yw gwenwynuar diphaith vedhwl diram o lawenydh. Gwatwar yw cellhweirus lawenydh drwy dhygasawc dhigrifwch angcymetrawl y dremygu aralh. Cyhudh yw manegi gwyt neu drwc ar aralh gerbron brautwyr wrth y golhedu. Cas yw angharu aralh drwy rybuchaw drwc ydhaw. Anundeb yw casau aralh hyt na mynnai bot yn un ac ef er neb ryw beth.

VIII.—Traether belhach am Anniweirdeb ai gainghau. Anniweirdeb yw lhithredic wylhtineb syrthedicaeth medhwl y mewn budron a halogion gnawdolion eudhunedæ. Saith gaing yssydh y anniweirdeb: nyt amgen ffornicrwydh, godineb. tralhosgrach, angcywilydh, pechawt yn erbyn anian, drycchwant, pechawt lhwdngar. Ffyrnicrwydh yw pob cyt cnawtawl y maes or gwely priawt. Godineb yw cytiaw o wr priawt a gwraic aralh, neu o wraic priawt a gwr aralh. Tralhosgrach yw pechu wrth gâr neu gares, neu gyfathrachdhyn o gyfathrach gnawdawl neu ysprytawl. Pechawt yn erbyn annian yw gellhwng dynawl hat yn amgen le aralh no'r lhe teruynedic y hynny. Drycchwant yw lhithredic ostyngedigaeth medhwl ar y wahardhedic vedhalrwydh eydhunet. Anghywilydh yw ardhangos anniweirdeb medhwl ar Arwydhion odhi eithr. Pechawt lhwdngar yw pechu wrth ansynnhwyrolion aniueilieit. Wyth peth yn achwysawl a

ennynnant odineb neu anniweirdeb nyt amgen: Seguryt, bwyt blyssic, diodydh gwerthuawrussion. Gware, Cusanu, Geiriæ sercholion, Rhudhion dirgeledicion, ymdhidhanæ cyfrinachus; nawuet yw golygon yn mynych edrych ar vorynnyon a rhianedh.

IX.—Traether belhach am lythineb ae Gaingæ. Glythineb yw anueitrawl trachwant y vwyta neu y yfet yn angcymhesur. Deudhec Caing yssydh y lythineb, nyt amgen Rythni a medhtawt ffolhaelder, anymgynnal, Angcymmetrolter, Angcywilydh. Gorwac ymadrawdh, Anniweirdeb, Anadhvwyndra, Anhynawster, Tordynn. Chwyt. Rythni yw cymryt gormodh bwyt. Medhtawt yw cymryt gormodh o dhiodydh, megys y dywait Cynnedhfæ medhwtawt yn y lhyfr aralh. Ffolhaelder yw diwalhtrein a dlyer ac ar ny dlyer ei rodhi. Anymgynnal yw rhagvlaenu teruyn gosodetic y gymryt bwyt neu dhiot gann dorri unprytieu a ossotto yr ecclwys Gatholic. Angcymmetrolter yw trachwennychu gormodh o vwyt neu dhiot. Angcywilydh yw dywedyt Croesan eiriæ angcreuydhus. Gorwac ymadrawdh yw dywedut geiriæ gwagmalion diystyr drwy orwagrwydh segyryt. Aniweirdeb glythineb yw ardhangos arwydhion odhieithr trachwant y medhwl o vewn y lythineb. Anadhvwynder yw ceissiaw gormodh anrhegion o vwyt blyssic, neu ormodh o dhiodydh gwerthuawrussion. Anhynawster yw arver o dra gormodh gwerthuawrussion wisgoedh am y gnawdawl gorph. Tordyn yw tra gorthrymder y galon gann ormodh destlusrwydh. Chwyt yw cymryt gormodh bwyt neu dhiawt ony orpho y atuer dracheuyn a hynny trwy chwydu.

X.—Traether belhach am Irlhonedh ae Gaingæ. Irlhonedh yn lhidiawcfar gwenwynuar wrth aralh, drwy ewyllyschwant y gael deisyuyt dhial am ei lit. Pedair Caing or dhec yssydh y Irlhonedh, nyt amgen, Cas, Anundeb, Cynnhennu, ymwychiaw, Anodhef, ymserthu, mawrdrycedh, enwiredh, dryc ewylhus, Cyndharedh, Teruysc, dryc anian, lhofrudhiaeth. Cas yw blinder medhwl am aralh o hen drycanian. Anundeb

yw ymwahanu orhai a nottaunt ymgaru. Cynhennu yw sarhaet ar eiriæ megys ymchwrnu. Sarhaet yw gwneuthur cam ac aralh ar air ac ar weithret yn angcyfreithiawl. Ymwychyaw yw ymsarhau drwy ymserthu ar eiriæ cođedicion. Anodhef yw anwahardh teruyscus wylhtineb medhwl heb ei doui. Ymserthu yw ymdorri drwy deisyfyt gyphro medhwl mewn anadhwynion ymadrodhion serthion. Mawrđrygedh yw dichelhus ystryw y golhedu aralh. Enwiredh yw beidhiaw drwy đrudaniæth gwneuthur drwc y aralh cyn nys galher. Dryc ewylhus yw rhybucho drwc y aralh cyn nys galher ar weithret. Cyndharedh yw colhi synhwyr o dra lhit. Teruysc neu gynnurf yw anwastatrwydh lhithredic gnawtoliaeth, a dhel o vreuoliaeth medhwl. Dryc annian yw ardhangos ar wyneb ac ymdhygiat gwarthaedic, chwerwder marwoliaeth medhwl. Lhofrudhiaeth yw Caing o Irlhonedh a wnair drwy weithret, megys pann ladho dyn aralh yn weithredawl. Chwechaing yssydh y lofrudhiaeth, un yw yr honn a dhywetpwyt lhadh dyn yn weithredawl. Eil yw casau aralh yn varwawl. Trydydh yw dryc ewylhus drwy eydhunaw angau y aralh, hyt na bo arnaw ef nas lhedhit oc vodh. Petwerydh yw anidharbot megys pai gwypai đyn vot aralh yn mynnu lhadh Celain, ac na rybudhiai y lhadhedic, namyn gelhwng heybiaw heb đarbot ei ladh. Punet yw rhodhi cyngor y ladh aralh. Chwechet yw dwyn y ymborth y gann eisywedic, megys pai gwelai đyn aralh yn marw o eisiau, ac nas nerthai ac ef yn ei alhu ar hynny.

XI.—Dywetter belhach am lesgedh ai gaingæ. Lhesgedh yw mwyglder medhwl yn gwalhygyaw gwneuthur da, neu yn blinaw rhac gorphenn y da dechreuedic, neu vlinder yn ymwrthladh ar drwc. Naw Caing yssydh y lesgedh nyt amgen Ergrynn, Mewyt, lheduryt, Gwelhyc, Ampruđder, anghalhder, Trumluawgrwydh, Anwybot, Gorwacrwydh. Ergryn yn ofynhau dechreu gwneuthur da. Mewyt yw blinder wrth orphenn y da dechreuedic. Lheturyt yw ofynhau dechreu peth mawr adhwyn. Gwelhyc yw gwalh am

wneuthur y peth a dlyer y wneuthur yn rhwymedic. Ampruđder yw na racweler am bethau a dhelont rhaclhaw or a alher y rhacwelet. Angcalhder yw gochel y rhy bechawt yny syrthyer yn aralh. Trymlyawcrwydh yw lhesgu o dhyn y orphen y peth a dlyho y wneuthur yn rhwymedic. Anwybot yw na rodho dyn ei weithret y gwplau dim or gwaith a dlyo ei wneuthur yn rhwymedic. Gorwacrwydh yw parablau securion eiriæ yn orwac.

XII.—O dair ffordh y pechir drwy bob un or saith brifwyt hynn, nyt amgen o vedhwl, a gair, a gweithret. A thrwy hynny oe holh gorph. Cyphelybrwydh a hynny a elhir y gymryt am valchder, yr hwnn yssydh gyph yr holh wytiæ. A hwnnw a vegyr o dair ffordh. nyt amgen am y tri rhyw dha a rodhes Duw y dhyn, sef yw y rhai hynny, da Anianawl, a da damweiniawl, a da ysprydawl. Am dha anianawl y megyr balchder, megys am gryfder, neu degwch, neu đewrder, neu huolder ymadrawdh, neu lef, neu ethrylithyr. Sef yw da anianawl Campæ a rodho anian y dhyn. Am dha damweiniawl y megys am geluydhyt neu wybodeu, neu anrhydedh neu gyuoeth neu teilyngtawt, neu vonedh, neu gariat gwyr mawr, neu ganmawl (gwisgoedh) gwyrda, neu amlder gwisgoedh gwerthuawrussion. Canys damweiniawl yw pob un o hynny. A da damweiniawl yw yr hynn a dhel o dhamwain. Am dha ysprytawl ratlawn heuyt y megyr balchder, megys am ufudhdawt neu Anmynedh, neu warder, neu vonedhigeidhrwydh, neu arafwch. Sef yw da ysprydawl, ratlawn, nertholion gampau ysprytolion a rodho yr yspryt glan y dhyn. A megys y megir balchder o bob un o hynn o air a medhwl a gweithret: velhy y megir pob un or gwytiæ erailh. A megys y mae pob un or gwytieu yn gyph y eu Caingae: velhy y mae Balchder yn gyph yr saith brifwyt.

XIII.—Traether belhach am y Campæ ysprydolion yssydh yn wrthwyneb yr gwytiæ. Saith y sydh or Campau hynny yn erbyn y saith Brifwyt. Ac ef a elhir eu deyalh ar un gair saith lythyrawc megys y

saith brifwyt, sef yw y gair hwnnw Cuchade. Or K. cymer Cariat yssydh wrthwyneb y gynghoruynt ae Caingæ, y gaingæ Cynghoruynt drwy wrthwynebu pob un y gilydh. Ac velhy am bob un or Saith Camp yn erbyn y Saith wyt. Or, U. cymer ufudhdawt yssydh wrthwyneb y Valchder. Or C. Cymetrolter yssydh wrthwyneb y Lythineb. Or H. cymer Haelioni yssydh wrthwyneb y Angawrdeb. Or A. cymer Anmynedh, a hwnnw yssydh wrthwyneb y Irlhonedh. Or D. cymer diweirdeb yssydh wrthwyneb y anniweirdeb. Or E. cymer ehudruydh (neu esgudrwydh), yssydh wrthwyneb y Lesgedh. Y prifwytieu brathau angeuolion ynt y ladh yr enait, ony bydh medhiciniaeth ae gwareto. Tri rhyw vedhiciniaeth yssydh yn eu herbyn, nyt amgen, Ediveirwch medhwl, Cyffess Tauawt, a heuyt gweithret: megys y megir y gwytieu o vedhwl, a gair, a gweithret. Ac velhy y teruyna y rhann honno or lhyfr hwnn or gwytieu gocheladwy ar Campau arueradwy.

XIV.—Traether belhach am dhwywawl gariat, drwy yr hwnn y Cyssylhtir y Creawtyr Duw, ai greatur dyn. Ac yn gyntaf rhait yw gwybot beth yw Cariat, ac o ba ffordh y daw cyfiawn gariat. Saint Awstin a dhywait val hynn: Beth yw Cariat. Cariat yw nebun vywyt yn cyssylhtu deubeth ynghyt, neu yn eudhunaw eu cyssylhtu. Dauryw Cariat yssydh, nyt amgen, Cariat serchawl trygiedic tragywydhawl: a Chariat alhylhadh diflannedic amserawl. Y Cyntaf a rodhir ar beth parhaus tragywydhawl, ac a gyssylhtir ac ef yn tragywydhawl. Yr eil a dhodir ar beth amserawl tranghedic ac y gyt ac ef y traing ac y diflanna. Y Cyntaf Cariat perffeith yw. Canys peth perffeithgwbl tragywydhawl a gar, sef yw hwnnw Duw. Yr eil Cariat amperfeith yw. Canys y vot yn caru y peth y galher ei gasau ac ymwahanu ac ef. Ac angau yw ymwahanu a pheth daruodedic. Y Cyntaf a elwir Cuedhserch, neu anwylserch. Canys eu y dyly vot serch a gyssylhto y serchawl ai gariat yn dragywydh. yr eil a elwir ynuytserch: Canys ynuyt yw y serch a dhiflanno y gyt ai

serchawl. Am hynny trancedic yw y Cariat hwnnw, ar dwylh gariat. Y Cyntaf yssydh berffeithgwbl eidhunserch anrhydedhus. Canys hwnnw dwywawl yw, gwrthyneb yr cariat aralh cnawtawl. A lhyma y ffordh y daw yr anwylserch gwynuydedic hwnnw.

XV.—Y drindawt vendicedic o nef creawdyr pob peth or a weler ac ar ny weler, yndhaw ehun y mae pob peth. Canys y dann dripheth y cynlhelhir pob peth, nyt amgen, Galhu, a gwybot, neu dhoethineb, a daeoni. Ar tri pheth hynny a briodolir a thair person y Drindawt, nyt amgen, yr Tat y priodolir y galhu, Canys ef yssydh holhalhuawc, a holh gyuoethawc. Yr Mab y priodolir doethineb a gwybot: Canys ef yw y gwir doethineb, a gymerth dynawl gnawt ac a wyr pob (peth) ryw beth. Yr yspryt glan y priodolir daeoni a thrugaredh. Canys ef yssydh holh drugarawc. Canys drwy y drugaredh y cymerth y mab y dynawl gorph a anet o Vair wyry. Y Tair person hynny cyt boet pob un onadhunt yn berffeithgwbl duw: Eissioes un duw ynt yn un duwolder tragywydhawl: heb vot yn vwy nac yn lhai y duwolder yn un or person noe gilydh, nac yn y tair person ygyt noc yn un onadhunt, nac un onadhunt yngynt noe gilydh, nac un yn ol y gilydh. Namyn y tair person yn gymharieit gyfoetion, gytragywydholion, ac a elwir o dhirgeledic enw Alpha a Omega. Sef yn hynny. A. ac Ω. dechreu a diwedh. A. lhythyren tair ronglawc yw, ac a arwydhocaa tair person y drintawt. Yn y gongl uchaf, y tat, yn y gongl issaf or tu deheu y mab: Canys ef a gyfeistedh ar dhehau Duw tat. Yn y gongl aralh issaf or tu asswy yr yspryt glan. Canys ef yssydh yn cymryt cariat anwylserch y rwng y tat ar mab. O. lhythyren gronn yw, heb dhechreu, a heb dhiwedh yndhi. Canys ympob lhe o beth crwnn y cair diwedh a dechreu. Ac er hynny nyt oes na diwedh na dechreu arnaw. Ac er hynny diwedh a dechrau yw yn ei chylch, a honno a arwydhoccaa un Duwolder y tair person yssyd dechreu a diwedh y bob peth, cynny bo dechrau na diwedh arnaw ef. A lhyna y Cylch tri ac un yssydh bob peth. Canys o honaw y mae pob

peth yn dyuot, a thrwydhaw ef y daw pob peth ac yndhaw y tric pob peth ; megys y dywait pawl ebostol. (Δ) Cyphelybrwydh y hynn a elhit y gymryt ar gylch crwnn petwar ronglawc a elhyt y scythru val hynn : nyt amgen gwneuthur y Cylch crwnn ar waith □ ac yn y cylch hwnnw yscythru A yn dri chonglawc, ac yn y gongl uchaf or A yscythru Duw tat, yn y gongl issaf ar y deheu yscythru mab Duw, sef yw hwnnw Iesu Ghrist, yn y gongl aralh or tu assau yscythru yr yspryt glan ar ffurf colomen yn lhawn o dân, yr hwnn a arwydhoccaa cariat anwylserch y sydh yn cymryt y rhwng y Tat ar Mab ar Yspryt Glan, sef yw hwnnw serchawl gariat y tat ar y mab, ar y Tat. O. lhythyren gronn yw heb na diwedh na dechreu arnei. Canys ymhob lhe arnei y cephir dechreu a diwedh. Honno a arwydhoccaa un duwolder y tair person. Yn y vann uchaf or Cylch hwnnw yn y lhe y mae y dwyrain, lhunier y Tat : yn y gogledh or tu dehau yr Tat, lhunier y mab : yn y dehau or tu asswy yr Tat. lhunier yr Yspryt Glân, yn anuon neu yn cymryt gwreichion o dân y cariat anwylserch y rhwng y Tat ar Mab yn y Gorlhewin y waeret, lhunier yr ecclwys lân Gatholic, yr honn yssydh wraic bwys briawt y un mab Duw dat : Sef yw honno yr ecclwys vudhugawl gynnulhedic o gyphredin luosydh ffydhlonion Christ o dhynion yr ecclwys ryuelus yma, ac Angylion yr ecclwys vudhugawl vry. Belhach o dan yr anwylserch yssydh yn cymret y rhwng y Tat ar Mab, yr hwnn y cyphelybir yr Yspryt Glân ydhaw. Ac yn wir efo a dhygwydh gwreichion yr ecclwys vudhugawl odhyno, ynghalonnau yr ecclwys ryuelus yma. Ac er bychanet vo gwreichion hynny ny alhant vot yn lhai namyn yn vwy nor holh vydyssiawt. Canys cyt ys galwer wynt yn wreichion (wynt), nyt ynt lai nor cwbyl dân yr hanwynt o honaw sef yw hwnnw yr Yspryt Glan y gyt, ac nyt lhai hwnnw noc unolder y Tair person, yr anwylserch gariat hwnnw a wahenir yn dhwy gaing. Un yw caru Duw yn vwy no phob peth, a charu dy gyfnessaf yn gymaint a thi dy hun.

XVI.—Caru Duw yn vwy no phob rhyw beth a dlyir o betair ffordh, nyt amgen, o holh galon, o holh vedhwl, o holh enait, o holh nerth: sef yw hynny yn dhoeth, hyt na bo neb ryw beth yn y galon a wrthwynepo oe gariat ef namyn rhodhi ydhaw ef yr holh galon. Canys ef ehun yssydh yn ei herchi: pann dhywait: vy mab moes y mi dy galon, sef yw hynny holh ewylhus dy galon hyt na gwaet yn y galon nas golhynger oe gariat ef or bydh rait. Or holh enait, sef yw hynny yn ber uelus, neu yn veluster hyt na bo digrifwch na pher velyster yr enait namyn Duw ehun. Ac na charer neb o gyfiawn gariat namyn ef, neu a dlyer y garu er ei gariat ef o holh nerth, sef yw hynny yn gadarn, hyt na bo neb ryw beth a alho dy wahanu ywrth gariat Duw. O holh vedhwl, sef yw hynny yn gofawdyr, hyt nat el dros gof gennyt vyth y gariat ef. Namyn cynnal yn dy gof na cherych neb ryw beth yn vwy noc ef.

XVII.—Caru dy gyfnessaf a dlyy yn gymaint a thi dy hun, sef yw hynny na rybuchych ydhaw drwc, ac nas mynnych mwy noc yt dyhun; ac a vynnyt y rybuchaw yt dyhun, y vynnu ydhaw yntau. Ac na ettych arnaw ormodh gwalh nac eisiau mwy noc arnat dy hun hyt y gellhych yn gyfiawn y amdhiffin, megys nat ymlycrych dy hun yn ormodh, oe garu ef yn vwy no thydi dyhun, hyt na ettych dim ar dy helw y achub dy angau dy hun, heb y rodhi y achup ei angau ef. Canys ny dlyy di garu neb yn vwy no thi dyhun. Eithr Duw, cyt ys cerych yn gymaint a thi dy hun. Dy gyfnessaf yw pob un o ffydhlonion Christ, sef yw hynny pob Christiawn ffydhlawn. Ac yn bennaf pawb or a oruc da yt. Cyt bych mwy vwymedic yth rieni ac yth geraint noc y estronion, ac yn vwy yth vwymir y garu dy rieni ath geraint ysprytolion, megys ecclwyswyr a chreuydhwyr, noth rieni ath geraint cnawtolion, megys y mae pennach yr yspryt no 'r cnawt, ac yn bennaf o hynny od wyt greuydhwr, dy gytgreuydhwyr ath tatae ysprytolion. pob ryw gariat aralh or a dhotter ar greadur aralh eithyr a garer er duw, ynvytserch yw,

ac ny henyw o wreichion yr Yspryt Glân. Ac wrth na henyw o gylch y drintawt, yr hwnn yssydh bob rhyw beth, ar dim y troir, a chyta dim y colhir. Sef yw dim absen a gwrthwynebedh y bob rhyw beth. Ac am hynny o dhieithyr cylch pob peth y mae, a chyt ac ef y mae pechawt. Canys un rhyw yw pechawt a dim. Ac am hynny y colhir y pechadurieit trigiedicion byth yn eu pechotæ y gyt a dim o achaws ymadaw onadhunt ar hynn yssydh bob peth drwy dhodi eu hynuytserch ar dhim, ac ymgyssylhtu ac ef. A belhach megys y cyssylhta yr ynvytserch amserawl dim neu bechawt dim, y serchawl a dim: velhy y cyssylhta, anwylserch tragywydhawlbeth, y serchawc a duw, yr hwnn yssydh bob rhyw beth yn tragywydhawl. Ac velhy drwy yr anwylserch gariat hwnnw a dhel o wreichion yr Yspryt Glân, yr hwnn yssydh anwylserch Cariat y Tat ar y Mab, ar mab ar y Tat, y cyssylhtir creadur dyn ac greawdyr Duw holh gynoethawc. Ac velhy y teruyna yr ail rhann or lhyfr hwnn, nyt amgen noc o dwywawl gariat.

XVIII.—Traether belhach am y drydedh rann, nyt amgen am berlewycuau a marwhunau, a dhelont or dwywawl gariat hwnnw, ac o nowradh yr Angelion. Gwedy ydh aruerych or dywededicion gampau uchot drwy ochel y gwytiæ, ac ymwrthot ac wynt, ac o syrthy udhunt, vedheciniaethu y brathau, drwy y medheciniaethau a dhywetpuyt uchot. Rait yw yt, ymrodhi o gwbyl o galon ac enait a medhwl yr dywededic anwylserch dwywawl gariat a dywetpwyt (uchot) vry. A chyt dlyych garu pob un or Tair person yn gymaint ae gilydh: ar Tair person y gyt yn gyt yn gymaint a phob un ar nailhtu, a phob un ar nailhtu yn gymaint a phob un y gyt. Eissioes o achaws Carennydh a chyfnessafruydh a chyfatuabot dy gic, nes yw yt ymdirioni ar Mab, noc ar Tat, neu ar Yspryt Glân. Canys ef a gymerth ein cnawt ni amdanaw, a gat or Yspryt Glan, ac a anet o Vair wyryf. Ac o herwydh hynny ein brawt ni yw efo, Cyt boet Duw Dat yn dat yn, ar Yspryt Glan yn datmaeth yn. Canys ei gariat ef, yw ymborth ein heneitiæ ni.

XIX.—Ac velhy y dywetpwyt yr Brawt yn ei vreudhwyt, Canys val y rhodhet neb yn brawt o greuydh y brodur pregethwyr yn ei benyt, ac yn dodi ei holh obaith yn y drintawt o nef. ac oe holh ewylhus ei galon yn gnottau yn ei vedhwl yn vynych, gussanu traet pob un or Tair person ar neullhtu yn un wedh a phai bayynt gyndrycholion y rhwng ei dhwylaw. Ac yn hynny dydhgwaith y boreudydh yn y varwhun, ef a glywai lef arafber garueidhlos yn dywedydh wrtho val hynn. Da iawn y gwnai di ein caru ni pob per[son] ar nailhtu. Ac eissioes canys anhawdh yw yti deualh traet y Tat neu yr Yspryt Glan, nae hatnabot, wrth hynny ymdirioni di yn garedic ar Mab, ac ymgar ac ef. Canys o honawch wi y henyw ef a throsoch ei ganet ef ac y diodhefawdh. Ac a wnelych di erdhaw ef, cymeredic yw gennym ni, ac yni y gwnei megys ydhaw ef. Canys un ym ni ac ef yn dri y gyt. Ac odhyna glutwedhiaw yn serchawl a oruc y Brawt ac yn garedic y drintawt o nef, y ardhangos ydhaw peth catwatwy trigiedic yn tragywydhol gof am y gwynuydedic dwywawl vendicetic vab hwnnw, drwy ymdhiret yn y drindawt ar gaphel y gantaw yr hynn a archer yn lut ydhaw yn gyfiawn, drwy teilwng wedhi.

XX.—Ac wedy lhythraw talym o amser wedy hynny hyt yny dhaeth gwyl y drindawt yn yr Haf, yna y boreudhydh wety bot y Brawt yn glut wedhiaw y drintawt wedy pylgain y Brodur yny vu dhydh ; Ar Brawt yna wedy ry olhwng oe benyt er ys talym cynno hynny : yna y boreudhydh y syrthyawdh marwhun ysprytawl ar y Brawt. Ac yn y varwhun honno, ef a welai herwydh ei debyc ef, vot y byt olh ygyt ar benn brynn uchel, a phawb yn ergrynnu yr ardherchawc weledicaeth a oedh yn dyuot yn ebrwydh. Ac yno yn y lhe, ef a welai y Brawt y nef olh yn ymdorri, ac yn ymagori, ac yn gelhwng o honei glaer haul anueitrawl eglurder. Ac y vann uchaf ydhei, megys wybren gannait, ae hanueitrawl ofyn ar bawb. Canys hei a alhei eglurhau pann vynnai, a thywylhu pann vynnai. Ac or tu assau yr ganheitlathr wybren honno : ydhoedh lhathredic fflam o dân arafdec serchlawn yn cymryt

gwres a goleuni y rhwng yr haul ae phaladyr. Ac or tu deheu yr wybren gyntaf yr oedh paladyr yr haul yn disgleiriaw, ac yn goleuhau yr holh vyt.

XXI.—Ac yna y dywetpwyt wrth y Brawt val hynn: yr haul a welaisti yn gronn heb dhiwedh heb dhechreu arnai, unolder Tair person y drindawt yw, heb dhechrau a heb dhiwedh arnunt. Yr wybrenn uchaf gannait ac ar bawb ei hofn, y Tat yw o nef ac a dlyyir ei ofynhau o vabawl ofn: sef yw hwnnw, ofynhau na wneler dim na neb ryw beth yn ei erbyn or ae codho ef, megys y dyly mab da ofynhau y dat drwy gariat hyt nas codho. y lhathredicflam wybrenn aralh o dan yw yr Yspryt Glan, yssydh dan yn cyniret anwylserch yrwng y Tat ar mab. Ar paladyr disgleirlathr or tu deheu yw un mab Duw dat yn lheuuer ac eglurder yr holh vyt. Ac velhy heuyt y gelhir ac y dlyir yscythru y Cylch hwnnw yma ar y modh y dywetpwyt vry. Ac yna y dywedir glutwedhiaw or Brawt drwy wylofain, am ardhangos ydhaw y mab a vai hyspysach no hynny.

XXII.—Ac yn ebrwydh gwedy hynny, nychaf y chywai y Brawt yn arafber ymadrawdh dhywedyt wrthaw: Dyret, lhyma y mab yn y dhangos yt. Ac yn y lhe nachaf y gwelai yn y disgleirlathyr eglurloew oleuni, baladyr ar eulun mab dyn anueitrawl divessur dragywydholserch, mawredh eglurder ei befrlawn degwch megys yn oed deudhecmlwydh: val ydh oedh y gwynvydedic Arglwydh Iesu Ghrist, yn yr amser y dechreuawdh dhyscu yn y Temyl. Ac yn mynnu chwanegu amrauael discleirdeb degwch carueidhserch, oe befrloew gochion gannhait lwysion dheurudh, hyt nat oedh neb ryw greadur ac ai gwelai, a alhai arnaw, na syrthiai arnaw yn y varwlewyc o draserch a thra diruawr gariat ar y perffeithgwbl anrhydedhus dwywawl deilyngserch wyneb hwnnw. A channy alhai neb ryw greadur gynnal yn ei gof nai vedhwl mil canuet rann disgleirder yr eirianlathr degwch a oedh arnaw. Eissioes cymaint ac a alhawdh y Brawt y gynnal y gantaw ef yn ei vedhwl o adhuwynbryt y nefoluab hwnnw ae ardherchawclun. Lhyma hyt y galhawdh ef: pryt y mab

ti ai cephy yn y lhyver aralh y ganlyn yma. A rac gadael yn ol yma'n stori mor odidawg wely ðarlheydh hygar er dy vwyn ac oc anwylserch y carueiðvap hwnnw ti ae cephi yma yn ehelaethlawn gwbyl grynno; darlhain yn vyvyriol, ystyria'n dosturiol, ac anrhydedha'n dhedhfol.

XXIII.—Lhyma Bryt map Deo mal yð ymðangosses Deo y nebun Vrawt Creuydlius a vynych wedhiassei ar y Tat or nef ar y dangos yðaw ac y gweles ef euo yn gwbl, eissoes yn y meint vwyaf ac y galhawdh y Brawt y deualh ae draethu herwydh oreu y gwybu y dywawt.

PRYT MAP DEO.

Y map, mab melynwyn aðveindwf oeð yn oet deudecmlwydh ac yn gymhetrawl y dwf. A dyat y gorph o hyt a phrafter wrth ei oet. Penn gogyngrwn gwedheidhlun oeð yðaw. A gwalht pengrychlathr pefrloew eureit melynlhiw arnaw yn un ffunut a phei gellit lhunyaw, neu veðyliaw dwy ysgubelh o van adaueð neu vân gasnot o eur trinowtawð. A hynny megys ar vwy no rychwant o bobtu yr dau wyneb glaerwynion. A thorriat pedawlfurv ar y gwalht ar y dal ac yn gyuuwch ac y gwelit lhawer or clusteu torriat y gwalht ar ystlysseu y penn. Ac ar y gwegil yn arwein arðrychafiat wedheidh vwynglaer crocet. Ar gwalht oll yn bengrychlathr hyt ar y iat. Ar yno yn benlhyfnlwys gribedicloew wrth gymhwysaw yr eur goron arnaw. Gwyndal gwastatlyfn cyuartal ehanglathr mereritliw yðaw, a dyrnveð amyl yr gwr mwyaf yn y byt, a rychwant ehelaeth yn y hyt or eneitrwyd y gilyd. Ac y dann hynny dwy burloew duon hirvainion aeliæ megys dwy veinc or muchuð ogloewðuaf a vei mewn dirvawr ðrych or cryssyant neu or mererit, lhathrwmaf alhei vot, neu gynhebyc y dwy veinbleth o vein sidan gloewðu ar dwy lawes or yscarlat claerwynnaf ar y vei. A rwng y dwy ael arlhwybr, pefrganneit dyscleirder

megys maen mererit lhathreit ynghymheruedh byrllysc or heben gloewduaf. Ac odhyna y dann y deu amrant gannheitlathr, ac ambellhvlew gloew duon arnunt megys ar yr aeleu, yđ oeđ đeu ruđellhion lygeit bwmpaid dremwalcheiđ. Ac o honunt yn gwanegu mân đagreu carueidhserch megys manwlith mis mei, neu van đafneu ariant byw, a hynny o anwylserch gariat ar y fydlonion greaturieit y rei hynny a đygwyđynt mewn calonneu y penytolion a wnelynt en penyt yn deilwng. Ar dagreu hynny a elwit gwlith yr Yspryt Glân. A diogel vyđei yna ry gaphael rat gann yr Yspryt Glân ae gwbyl anwylserch gariat. A rwng y đeu rudhellhion lygeit yđoeđ yn cyrchu byrrgrwn destluslwys eneu, trwyn cyuladhdrum uniawnllun, froeneu agoret ac yn gwanegu serchawluryt gariat o arafber gyphro y dwywolion froeneu Ac ynghylch y nefawl drwyn hwnnw, yđoeđ glaerwnion ganheitbryt wyneb cyngrynion a rychwant aml yr gwr mwyaf yn y hyt ac aralh yn eu lhet. Ar gwynuydedic wyneb hwnnw a oed cynn deccet a chynn egluret ac na ellyt cyphelybu yđaw nebryw greatur corphorawl na nefawl. Megys gwyn eiry ystwylh neu vlodeu Rosis, neu Lilis neu Avalhvlawt neu wawn gorvynydh, neu ysgewylh neu heul yspleunydh nefawl megys lhoer em dydh neu seren y morwyr Venus pann vei deccaf yn y nefawl gylch, neu heul hafđyd pann vei egluraf yn tywynnu dyscleirloew eglurder am hanner dydh vis mehevin yn yr haf. Ac odhyna deu berfeithloew gochion ruđiau trohellaidh fionlhiw yn dyscleiriaw megys gwawr voreu dydh haf, neu deu vlodeu o Rosis Coch, neu heul wrth ucher yn mynet yn y hađef; ac yn tywynnu ar vynyđ o eur perfeithloew, neu discleirwin gloew goch yn discleiriaw trwy lestr gwidrin teneu. Ac velhy yđoeđ gloewgocheđ y deurudh yn perfeithiaw claerwynder y cyssecredic wyneb, ac glaerwynder ynteu yn cymmyscu tegwch ar gloewgochion ruđieu. Ac ygyt yn egluraw discleirder ar y melynlhaes amlwalht. A hwnnw er goleuhau serchawl degwch arnynt wynteu. Ac ođyno purloew duedh yr aeleu ar amrannedh yn mwylhau

eglurder pob o honunt ar y gilydh, ac wynteu olh yn mwyhau tegwch yr holh gnawt, a thegwch yr holh gnawt yn gwanegu eu tegwch wynteu. odyna yd oedh yr anrhydedhus vap dwy wevus yn cyphroi cyflawnserch gariat ar bawb, a phawb arnaw ynteu, ac ychydic ardrychauiat y sercholion wevuseu megys mân wreychion a gyuodynt o fawrdan sychion ysgyrion pedryfholht ffenitwyd a phob ryw sawr. Sawr bervlas a chweith arnunt. Hyt nat oed na fucur na blewsbowdr na mêl cyntheit na gwin claret ae cyphlyppei. A rei hynny a elwit gwreichion serch yr Yspryt Glan, ac yn y lhe y syrthynt ynghaloneu y fydhlonion, lhosgradh anwylserch gariatyr Yspryt Glan a wneynt. Ac odyna yn y byrrgrwn destluslwys eneu ydoed manwynion dhanhedh ambelhion mewn gloewgochion orchuaned ynghylch tauawt arafber huawdlder ymadrawd. Ac is y byrrgrwn eneu gwedeid, ydhoedh elgeth ogronn gapolcdic wastadlyfn, ac y dann hynny mwnwgyl cylchawc wyn hirlwys. ac y dann hynny hirwynion weduslan vreiscion vreicheu wrth gynngrynion ysgwydeu arwreidweith. Ac odyna dwylaw hirwynion canheitlathr a byrrion ewinedh balassar cwrteision, a hirwynion vysedh anucidrawl dysgleirloew lewychder. Ar ardrychauiat dwyuron vilwreidh a chorph lheweidh ardcrchawc. Ac am y arch yn advein vonhediceidhlun. Ac odyna braswynion vordwydyd cadrweith a chynngrynion linieu y ryngthunt a hirwinon uniawnlun esgeirieu cyfladlun, eithyr bot yn vreisgach y crotheu udunt yn agos yr glinieu noc yn eu meinnedh. Ac y dann hynny tenerion hirwnion draet a chynngrynion vysed arnunt gwyn destlussion. Ac odyna tenerder yr holh ysprytawl gnawt destluslathr cymeredic or Yspryt Glân a gwynvydedic enedigaeth o Vair Wyry yn cyflenwi cyfladiat pob fydhlawn gnawt ac ef, o dragywydhawl gariat anwylserch.

XXIV.—Ac am y mab serchawlvryt hwnnw ydoed y cyfryw wisg a honn. nyt amgen peis a hosaneu or Stinos teneu claerwyn, sef yw yr Stinos, maen gwyrthuawr claerwyn ac a gephir yn yr yspaen eithaf, ac a

elhir y nyđu, a gwneuthur gwisgoedh or edauedh, ar wisg a wneler o honaw a olchir yn y tan pann vutrao, a byth y paraa, ac a elwir Urael. Canys ur o Eurei Tan yw o Gymraec, a botymae o eur perfeith ar bob lhawes or arđwrn hyt ymhenn yr elin, a Ruđeneu gwyrthuawr ymhob bwtwm. Ac velhy yđoeđ ar y dwyvron ae elgeth hyt y wregys a chrys a lhawdr o bisswm meinwyn am danaw. Sef yw y bissum meinllin o wlat yr Eipht. Ac esgydieu or cordwal purđu yn arwydhochau y dynawl gnawt a gymerth ef or đaear dywylh, a gwaegeu o eur yn cau ar vynygleu y draet. A lhafneu o eur yn gyflawn o wiwion emmeu o vynygleu y draet hyt ymlaen y vysedh. Ar uchaf y beis glaerwenn honno a arwydhoccei ganheitliw diargywedh yđoeđ ysgin o bali flamgoch gwedi bwyaw a gwaet pedeirmil a seithugeinmil o varthyri meibion diargywedh a las yn ceisiaw Christ yn ei enw ef cynn bot un o honunt yn dhwyvlwydh.

XXV.—A hynny olh o veibion a oeđynt yn y gylch ef yn canu gwawt yđaw ar ny alhei neb uwch y đaear nag is y đaear y chanu namyn wynt eu hunein. Ac ystyr y wawt a genynt hyt y galhei y brawt y dhyalh oedh hynn.

Diolchwn ion
yt ein rhođion
a ni 'n veibion
} vaboet dirym.

neu 'n difereist
pan 'n rhodeist
gwaet a greeist
} yn greu frwythlym.

mawr in cereist
in gwyareist
in bydyeist
} bydoedh erdhrym.

Ior Christ Geli
wrth dy voli
clyw ein gwedhi
} gwaet yn ciriawl.

Mae genym ni
oth ratæ di
cynn ein provi
} praw budugawl.

Gwaet heb danawt
heb gryfder cnawt } Ciwdawt dynawl.
heb rym ceudawt

Yn canu gwawt
Y Deo Drindawt } un deml dwywawl.
diwael undawt

Mawl dileturyt
yr Tat mawrvryt } cywyt cyweir.
Ar Glan yspryt

Moliant mebyt
meibion y byt } gwynvydedic Vair.
y vap gwynvyt

Mae 'n diveudawt
on cein volawt } gwaet heb ungair.
yn canu gwawt

Ynghyfundawt
Teir persondawt } undawt y gwneir. Amen.
tragywydawt

A hynny yđoed y meibion marthyri gweryfon yn canu yn wastat heb orphowys.

XXVI.—Ac wrth yr ysgin o bali flamgoch yđoed pân or Ermino manvaith yn arwydhochau y periclorion, rei o honunt o gor canheitrwyđ y gwerydhon, ereilh o gethinder y penytđynion gweđwon, a lhinyn o eurllhin or ysgwyđ ygilydh. A maen Carbunculus or ysgwyđ y gilydh yn cynnal deupen y lhinyn. A restr o eur yn gyflet a lhaw yn gogylchynu yr ysgin yn gyflawn o ruđennеu a gwynueinnieu yn rhwymedicion yn yr eur. Ac ym danaw yđoed wregys o gywreinweith wedyr wau o vân edaveđ eur yn gyflawn o werthuawrussion emmæ a maen Carbunculus lhewychedic yn waeg arnaw, a gwaelh o rudhaur yn cau arnei. A maen mererit disgleirwyn yn benn ar y gwregys. Ac nyt oedh wrthaw namyn insail o eur wedy yr yscythru ynđi Tarian ar arueu ereilh olh y gođefawdh Christ ac wynt. Ac a honno ydh inseilir calonneu fydhlonion Christ au henweu yn lhyver y vuchedh. Ac am benn yr ardherchawc vap yđoeđ Coron o eur perfeithgwbl. Ac yn rhwymedicion yn yr

eur deugein main o Jmerotrion vain gwerthuawrussion. Ar adwynvab a oed yn cyfeistedh Cadeir adhwyndec o asgwrn Eliphant disgleirlathr ganheitrwyd yn rhwymedic o bob main o wiwion lafneu rhudgoethaur yn gyflewnion o bob amherotrion vain gwerthuawrusson. Ac amlder o glustogæ pali a rei sidan a rei eurllhin y danaw ac yn y gylch ac y dann y draet. Ac yn y lhaw deheu ydaw ydoed teyrnwialen o aur mâl. Ac is y law ar benn y wialen maen Carbunculus lhewychloew, ac wrth y law maen aralh. Ac o hynny y vynu y wialen yn dair caing yn ymdangos Teir person y Trindawt o un cyph. Un o dwywolder yn lhywiaw tair bann y vedyssawt nef a daear ac uffern. A phan dehyuei y serchawluab yspryt y dwywolserch anadl ef a gyuodei o honaw ber arogleu y bawb yn gymaint, ac nat oed ryw arogleu na Rosis na lilis, na nebryw frwyth, na nebryw lyseu na myrr na Gwtt na bam na Sinam na'r Cassia na nebryw Ireit gwerthuawr ai cyphlyppei. Ac velhy yd oed y gwynuydedic nefoluab yn cyflenwi y pump synhwyr oe anueitrawl degwch yn cyflenwi y golwc oe arafber barabl dygrivwch yn cyflenwi y clywedigaeth or per wrychion meluster a dheuynt o wenygiat y gwevuseu ac o vân dagreu y lhygeit a syrthynt yn y caloneu yn cyflenwi y safyrvlas. Ac or ysprytawl anatlweheniat yn cyflenwi yr arogleu. Ac o denerder yr ysprytawl gnawt cymeredic or yspryt Glan a ganedic o Vair Wyry. yn cyflenwi y punet synhwyr cyphredin yr corph olh, Sef yw hwnnw Cyffadh neu Cyhwrdh. Ac nyt ryuedh y Creawtr y pump synhwyr eu cyflenwi oe ratæ ef.

XXVII.—Ac yna y syrthiawdh y Brawt geirbron yr auruab yn y varw lewyc o dra anwylserch gariat ar dwyuawluab hwnnw. Ae godi yn drugarawc a orug yr adwynuab gan dywedyt wrthaw, cyuot a char vi belhach yn gymeint ac y gelhych vwyaf och arglwydh eb y Brawt nyt oes diolch ym er dy garu. Canys nyt oed neb ar ath welei ar nyth garei, oes eb ef, canys nyt ymdangoswn yt onyt er vyngharu ohonot. Ac ny cheri di uyui yngymeint ac y carafi di. Ac etto ny

weleisti vi yn gwbl. A phann ym cerych ti am ceri yn amgen ystyr. A manac yr prydydhion a rei y rhodeis i uđunt gyuran om dygrivwch mai iawnach oeđ udunt ymchwelyt yr yspryt hwnn ym diwylhi ac ym moli nag y ganmawl ynvytserch gorwagion betheu tranghedicion yn amserawl.

XXVIII.—Belhach canys o đwyuawl gariat anwylserch yr yspryt Glan y rydh y dywededic yspryt weledigaetheu marwhuneu ar perlewycuae a delont or serchawl gariat hwnnw wrth hynny y dangoswn pa furv y galhont đyuot ac yn gyntaf pa . . . elh y dyuot. Gwybyđ dy uot yn đibechawt drwy gredu o honot y iawn fyđ yr ecclwys lân Gatholic a bot gennyt gyflawn obeith ynn y creawtr gan y obrynn arnaw or obrwyolion weithredoeđ creuyđussion a gwir gariat ar Duw ac ar dy gyfnessaf di, ac ymwrthot ar gwytieu ac ymarver ar campeu gwerthuawrussion, ac ymparattoi ac ymlunieithaw yn dy wely wedy pylgein awr wedy hanner nos yn ol yr hun gyntaf neu yr đwy wedy gwelych uot dy annian yn orphwyssawl wastat ardymer heb na rwy ormođ na ry eisseu arnaw yna drwy wir gariat a chwbl ewylhys dy gallon glan vedylia am wir degwch y carueiđuap hwnnw dwyuawl a đywetpwyt uchot. A thebyc y uot y rwng dy vreicheu a thitheu y rwng y vreicheu ynteu yn ymwasgu ac yn ymgaru ac ef gan gadarn gredu ac ymđiret wrthaw. Ac yna drwy weđiaw ef galw yn garedic yr Yspryt Glân, a dywet yr Emyn hwnn or Yspryt Glân ar dâl dy linieu yn crychneitiaw yđaw arholh ewylhys serchawl gariat.

Dyret Yspryt, Sant Creawtr byt, bydoedh eurnaf,
I'n caloneu a'n dwyvroneu vreiniawl hynaf,
govwya n bryt tro yn cyngyt, ceingadr waessaf,
lhawna olh ni, oth gariat ti gwrawl adaf,
Ti yw 'n radiwr an didhanwr y didhanaf,
fynnon vywrat rodh Douyd dat o dut uchaf,
Tân anwylyt serch an glendyt glan deml eurnaf,
bys Duw deheu doethion eirieu eirian wanaf,
Seithđyplyc rođ o seithryw vođ, vuđ nefolaf,
A ryđ yn hawđ yn ymadrawd meitrawl araf,
emyn goli yn oleuni lovne heul haf,

serchawl dineu yn synhwyreu serch synhwyraf,
cadarnhaa ni rac träa trwy nerth hytraf,
pelhaf yn elyn o ywrth pob dyn dynawl anaf,
dyro hedwch yn drwy elwch o dro alaf,
val y galhom ochel pob som symut waethaf,
pob argyweđ a phob dryged dreic arwraf,
dyro wybot y Tat drwyđot dro dwyuolaf,
ar map gwynuyt ar Glan yspryt ysprytolaf,
moliant mawređ yr Tat ryfeđ rwysc ađvwynaf,
mawl dilesteir y unmap mair morwyn deccaf,
ac anuonet map arglwyđ Cret creawtr pennaf,
yn anwyldan yr yspryt Glan glein anwylaf. Amen.

XXIX.—Ac ođyna ymđyro y ymgaru ar map gwynuydedic ath holh nerthoeđ yn unweđ a phei bei ef yn gorphorawl y rwng dy vreicheu ony glywych o nerth y serchawl gariat hwnnw y ryw verwineb yn y gieu ar gwytheu ac ar hyt yr holh gnawt ac yn y mwnygl megys o golusgion o đylieu mel cyntheit ac yn y galon megys dygrif serch llarico yn peri yđaw megys pergaroli neu'n peri crychneitiaw o nerth dygrifwch y peranwyl serch gariat hwnnw. Ac yna gwybyđ mei mawr wrychion yr Yspryt Glan a đywetpwyt uchot yr y uot yn ysgeiniaw ar đyrchauiat gweuusseu y cyssecredic uap yssyđ yn dyuot yth vwnygl ath đwyvron ac ymplith yr Yspryt Glan a dywetpwyt vry yr y vot yn gwanegu megys man đacreu oe rudhelhion lygeit yssyđ yn dyuot yth galon. Ac ymđyro yn vwyvwy yr pergariat hwnnw drwy dy gyulut ymwascu ar cariatuap. Cyt boet trahaus y nep y veđyliaw ymwascu ac ef, cissoes copha uot yn vwy y car y serchawl drugaredh ef ymwascu ath di yth garu, nac y gelhych di veđyliaw ymwascu ae garu ef. Ac yna copha yn hyspys na thröo dy vedwl ar neb beth cnawtawl nac ar điin aralh onyt arnaw ehun. Ac hyt y gellych lutaf galw ar yr enweu dirgeledic hynn drwy eu gwir serchawl ađoli yn dy veđwl a chredu yw gwyrthieu Messias + Sother + Emanuel + Tetragrammaton + Sabaoth + Adonai + Alpha + e ω Omega + Hagios + Deus. Amen. A thrwy dy gyulut serchawl alw ar y sercholion enweu

hynny ymđyro etwa a vo mwy y ganeitserch y nefawl uap hyt ony glyuych yn dy gylch ađvwynber arogleu ystor yn cyflenwi holh synhwyr dy ffroeneu ath eneit o đygryuwch y sawr hwnnw. Ac yna gwybyđ yr dyuot yr ysprytawl anatl ef attat ti, yny wypych y uot ef yn gorphorawl y gyt a thi cynnys gwelych. Ac yna dygyulut alw ar yr enweu vry o gwbyl ewyllys ony syrthio y nerth berlewycuae qn đisymmwth, hyt na mynnut dha or byt oll hebđunt. Ac yna ony elli amgen rac ryw serchawl gariat alw ar yr enweu olh, galw byth ar yr enw bendicedic hwnnw Jesu ✠ unmap Mair wyry. Ac yna o chlywy ryw ganeu dygryuion perarafief gwybyđ mae y angelion ef ae canant. Ac o gwely y ryw ganheitwen wybren yn đyssyuyt yn cyflenwi dy holl olwc ath holl galon o adhvwynserch tragwyđolder yn vwy yn dyscleiriaw megys llucheden gwybyđ mae ef ehun yn y ysprytawl oruoleđus gnawtedic yssyđ yno. Ac yna dy gyulut alw Jesu ✠ unmab Mair wyry yny syrthio arnat per varwhun dygrifdlos or mynych perlewycuae a racđywetpwyt. Ac yna o gweli yn y varwhun honno megys hun aralh prafach nor hun gyntaf yn dyuot yt, gwybyđ dy uot ođyeithr dy gnawtoliaeth yn ysprytawl hun dwywawl. Ac yna o daw cof rac per dygryuwch yr hun honno, galw oth serchawl vryt ar Iesu ✠ yn dy veđwl cynny elhych y đywedyt. Ac ođyna o gweli dybygi di dy uot yn caphael yn yr hun honno hun arall dryvroyt a vu perach ac arafach no gyt y rei ereilh yna ymđyro oll yr yspryt, ar weledigaeth a welych yn honno cywir vydh. Canys y gan yr Yspryt Glan y daw. Ac nyt reit y manegy y neb onyt y gyurinachus gytymeith o greuyđ, na bocsachu am danei rac na đel yr eilweith. Ar hun honno a elwir hun vudugawl. Canys budugoliaeth yw y chaphael a budugawl yw y neb ae capho. Yr amser pennaf yw or y dylych y cheissiaw yw die Satwrn wedy hanner nos yn lut ar y dyđ neu ynghyfrwng y nos ar dyđ wedyr ymparattoych cynno hynny o unpryt a gwedieu die Gwener a die Satwrn a thrwy lan gyphes ymrodi yr drindawt gyssecredic o nef. Ac ođyna y

dyđ[1] hwnnw nyt amgen no die Sul, cymer Cymmun corph Christ. Ar nos honno o anrhyded yr drintawt, ac o nerth a gwyrthieu corph Christ agatvyd ti a gephi hvn aralh berach no honno, a gweledigaeth a vo perfeithiach no honno. Ac odyno diolch yr drindawt, drwy dywetyt y geiriae hynn :

Moliant gogoniant a ganer—yn wawt
yr Drintawt vndawt vn Dwyuolder.
goruoled ryued ae riuer
ygyt Tat, a map, yspryt clyt clut eglurder.

Tervyn Pryt Map Deo.

Tebyc genyf mei Dauyd Dhu Athro ae cyfieithiod. Canys Darn o Pryt y map a gefeis ynghyt a Grammatæc Dauyd Dhu o Hiradue, ar dau or vn LLaw Dec orgraph ar vemrwn. A hedyw mae ef gennyf oe welet. 1596.

Tho: Wiliem physycwr. a'e scriuenodh
Adolwc gwedia drosof dharlheyd bonediceid ar vadeu o deo v'ymhechotæ.
Amen.

(Transcribed at Rhydycroesau, Nov. 7, 1868, R. W'ms.)

[p. 97] Nawrad Angelion nef.

Traether belhach am nawradh yr Angelion nef a pharyw dynion a dylyer eu cyphelybu ympob vn or gradeu hynny. Angelion yn Evrei, Maloth Sef yw hynny o Gymraec Cenhadeu. Canys Cennattau a manegi ewllys duw a wnant yr bobul. Naw rad a dyweit yr Scrythur Lan eu bot on angelion, nyt amgen Angelion Archangelion Cadeiriae Arglwydiaetheu, Tywyssocion, medianneu, nerthoed Cherubim a Seraphim.

[1] From this point to the end the Welsh text, left unrevised at the death of the late Canon Williams in 1881, has been carefully corrected against our own copy of the Canon's original in *Hengwrt MS.* No. 306, all in the autograph of Dr. Thomas Williams of Trefriw. The circumflex accents which this scholar almost invariably placed over his *u's*, as part of his peculiar system of Welsh orthography, have *not* been reproduced in the printed text.—E. P.

Angelion a vynegant y dynion negesseu bychein ar y archer vđunt eu manegi. a chyda wynt y cyfleheir dynion a wypont ychydic o betheu dwyuolion, ac a đyscont hynny yn garedic drugarawc y rei ereilh. Archangelion Tywysocion yr Angelion ynt, Canys y petheu mwyaf a vynagant. A rei o honvnt a gowsant eu henweu wrth eu gwasanaetheu megys y Tri hynn, mihancael, Gabriel, Raphael. mihacael a gyfieithir vn megys Duw neu alhu Deo. hwnnw anuonir yr lhe y bo gwyrthieu neu adhas betheu.

Gabriel a gyfieithir yn gedernyt. hwnnw anuonir yr lhe y manaccer dwyuawl gadernyt megys yr anuonet y vanegi y Vair wyry y bot yn gyflawn o gedernyt yr yspryt Glân. Raphael a gyfieithir yn veđeciniaeth Deo. hwnnw anuonir yr lhe bo reit wrth iechyt yr eneit neu gnawt megys yr anuonet y iachau Tobias hen oe đelhi. Gyt ar Archangelion y cyfleir dynion a wypont gyfrinacheu neuolion gymediweu[1] ac ae manaccant ac ae dyscant [p. 98] y ereilh yn garedic trugarawc.

Tywysocaetheu yw y rei y bo y danvnt Torvoedh angelion ac Archangelion wrth gwplau gwasanaetheu Duw ac a vont yn cyfeistedh ac ef, a chyt ac wynt y cynwysir dynion a arveront o ysprytolion gampae yn rhagorus rac pawb ac a wladychont oe campau, ar eu cytangelion ereilh vroder.

medhianheu yw y rei y bo holh nerthoedh yr angelion gwrthwynebion vđvnt yn darostwng hyt na chaphont argyweđu yr byt wrth eu mynnv. A chyt ac wynt y cynhwysir dynion a rođo yr yspryt Glân vđvnt veđiant y vwrw cythreulieit a drwc ysprytoedh o galonnau y rei ereilh.

Cadeirieu yw eisteduae y cyfeistedho y Creawtyr vđvnt wrth wneuthur y vrodieu ae gyfreitheu ynđvnt. Ac yno y cynwysir dynion a wladycho arnvnt euhvnein ac ar eu gweithredoedh ae međylieu wrth[2] ymrodhi y

[1] ? "Gymediveu", MS. The copy in *Llyfr yr Ancr* (written in 1346 and now at Jesus College, Oxford) reads "gymynedióyeu".

[2] A variant, or correction, *drwy*, is given in the margin.

ofnhau Deo megys y gallhont varnv yn gyfiawn ar ereilh. Ac y galho Duw arglwydh drwydvnt wy amgenv gweithredoedh eu cyt vroder.

Arglwydhiaetheu yw y rei a garo Racdywysocion a chyt ac wynt y cyfleir dynion gleinion a orchuyccont oe gleindyt ac serchowgrwydh yr holh wydieu a holh gnawtolion eudvnedeu.

Nerthoedh nefolion yw neb rei rinwedeu, neu wyrthieu ryuedolion a wnel lhuosogrwydh Angelion yn y byt yma, ac y gyt ac wynt y cynnwysir dynion a wnelont wyrtheu a ryuedhodeu ac arwydon rinwedeu.

Cherubim yw vchelion vedianheu ar yr angelion ac Angelion wyrthieu neu ryuedodeu y gelwir. ac a gyfieithir yn lhuosogrwydh gwybodeu. Panyw amlder celuydedeu, Ac y gyt ac wynt y cynnwysir dynion a vont gyflownion o nefolion wybodeu ac ysprytolion geluydydeu. [p. 99] wrth atnabot y drindawt o nef.

Seraphim yw lhuosogrwydh neu amlder serchawl gariat ar Dhuw yn ragorus ar yr holh radæ o angelion, ac a gyfieithir yn dan emyn[nu][1]. ac yrynghvnt a Deo nyt oes.....[2] [engylrad arall. kanys atuo nessaf y rad y du6 m6yaf y6. goleuni fflemycha6ldan karyat yndi. Ac yno y kynh6yssir dynyon a ymloscont o dwy-6a6l ann6ylserch garyat. yn gymeint ac y madeuont bop ry6 beth yr y garyat ef. Ac am hynny nessaf yw y du6 y m6yhaf ae karo. Ac uelly dr6y y caryat h6nn6 y kyssylltir dyn a du6. Amegys y mae du6 yn vywyt yr eneit. velly y mae y garyat yn ymborth ida6. kanys megys y g6ahana yr eneit dynya6l y6rth y

[1] There is a blank in the MS. here, large enough for a few letters to be supplied, presumably left by Dr. Williams in consequence of the illegibility of the original which he was copying. The end of the word "emyn*nu*" is supplied from *Llyfr yr Ancr*, which reads moreover "Kanys" for "Ac".

[2] Dr. Thomas Williams' MS. ends here abruptly, owing to the imperfectness of the original copied by him. The conclusion of *Ymborth yr Enaid* has been supplied from *The Red Book of Talgarth*, a MS. of the later fourteenth century, belonging to the Earl of Macclesfield, to whose kindness we are indebted for the opportunity of consulting it.—E. P.

gna6ta6l gorff o ny cheiff y corff y vyda6l ymborth. Velly y g6ahana du6 ar eneit onycheiff yr eneit y nefa6l ymborth. Sef y6 h6nn6 d6ywa6lber deil6ng garyat. Y perffeith garyat h6nn6 an rodho ni yr yspryt glan yr h6nn yssyd wir garyat yn kenniret annwylserch y r6ng y tat ar mab. ac a vuchedockaa yn vn d6y-wolder ac 6ynt yn dragywyda6l oes oessoed. amen. Ac uelly y teruyna y llyuyr aelwir ymborth yr eneit yr h6nn yssyd drydyd llyuyr or llyuyr aelwir kyssegyrlan uuched. Ysgythrer yma gylch o na6rad yr engylyon megys y perthyno y bop grad yn bria6t. Ac yny rad uchaf vn mab du6 megys ylluny6yt uchot yn dygynlut ymgaru ae ffydlonyon.]

TERFYN.

Mehefin 10, 1888.

THE GESTS OF CHARLEMAGNE.

The Gests of Charlemagne.

BEING A LITERAL TRANSLATION OF THE WELSH TEXT.

1.—When Charles was on the eve of Whitsunday at Saint Denis, wearing the crown of the realm on his head, and wearing the sword of the kingdom on his side over the costly apparel; and the royal person and regal state embellished and rendered lovely the adornment in an especial manner. And thereupon the noble king said to his wife, who, he believed, earnestly wished and desired that he should be before all in that state. My dearest, quoth he, hast thou seen, or hast thou heard of any one, raised to the government of a kingdom, whose sword on his side is so becoming as mine, whose head is so nobly surrounded with a crown as mine? And she also, looking around her, answered too soon, after the manner of women. I have not seen, Lord, quoth she. I have however heard that there is one, whom if thou sawest him in royal adornment, all thy boasting would rest, in regard to the loveliness of his person. His nobility also would confess that they excel thine. And that indiscreet answer stirred up the king to indignation and wrathfulness, and most chiefly, because as many good men as were about her heard the speech. It is needful for thee, quoth he, to declare to me the king, whose excellency and nobility are as great as thou hast said. And we also will go towards him, so that thou mayest judge, and my good men also, when ye see us side by side, who is the most becoming of us. And it will not be without pain to thee for saying so, but by the speediest death along with thy lie thou shalt be dispatched. The queen became afraid, when she saw the king stirred up to wrath, and she endeavoured when too late to apologize for her foolish answer. It is not becoming, quoth she, that a light heedless thing, and unworthy of annoyance, should excite a grave noble man, and most chiefly when that did not proceed from ill will, or seriousness, but from the joking of love and of play. The one also, to whom I alluded, quoth she, I did not praise him, of his being more valiant than thou, but that he was more wealthy, and his hosts also more numerous than thine, as I understood. And after those words, the queen fell down on her knees before the king to implore his mercy. And she offered her oath, according to whatever law he pleased, that it was from play and jesting that she had said so much as she had said, and not from shame and disgrace. Whoever spareth not himself, quoth the king, but through falsehood will destroy

his life, that one is not worthy to obtain mercy. It is needful for thee, quoth he, to declare to me the king thou mentionedst. In what manner, quoth she, can one declare a king, whose like cannot be found? And then the king swore by the crown of the realm, being enraged in an excessive degree, that unless she named the king to whom she had alluded, her head would be immediately cut off with a sword. And when the queen heard the oath of the king, she knew that it was indispensable for her to name the king, to whom she had alluded, and she would have been better pleased if she had been silent about him. O honourable king, quoth she, give me protection, and leave to say. Hu the Strong, who rules over the empire of Constantinople, is the one I meant, whose power and wealth I have heard are so great, that no one can ascertain or compute them, beside God himself, who knoweth the number of the stars, and the sand of the ocean. Whose good men I hear are so numerous, and so gallant, that the men of no king, save thine, can be compared to them. Whom I hear to be of such beauty, that it is a comfort and a pleasure to those that look at him, to withdraw their sight from him. If thou hast said the truth, quoth the king, thou shalt have forgiveness for thy speech. If false however, as a deceiver deserves, thou shalt be immediately stoned. And while the reward of thy shame shall not be delayed to thee, I also shall not delay to become acquainted with that Hu.

II.—After the joy of the feast, and wearing the crown of the realm at Saint Denis, and the return of the king to Paris, he sat in the royal hall, with his good men about him; the most noble nearest to him, and those whose nobility was inferior farther from him. There were present the twelve compeers, namely archbishop Turpin; Roland the king's nephew; Oliver his companion; Walter of Orange; Naim the strong and valiant; Oger of Denmark; Gereint; Gerard; Brengar; Bertram of the strong hand; earl Bernard; Evrard Dygirwyd, and many good men, and other knights, whose nobility and parents sprang from France, in an army of such extent and nobility as that was. The king was placed in the centre, and all ready to listen with good silence, the king said to them: O my faithful ones, whose gallantry and praise I have experienced so many times, a compact expedition is inviting you along with me at the present time, no otherwise than the pilgrimage to the land of Jerusalem, the place where we were redeemed with the blood of our Lord: and after the pilgrimage I shall be pleased to make myself acquainted with king Hu, whom the queen reminds to be superior to me. And after the royal speech, and the ending of the Council, the good men prepared themselves for their expedition along with the king, and those, whose powers were great enough of their own, royal munificence made their power greater. He gave to them breastplates, and swords, and helmets, and all such arms as were necessary for the service of horsemen. And neither delay nor labour is necessary to recommend the gifts, when the gifts can appear plainly from the munificence of the giver. Gold and silver were added to those aforesaid gifts. And whoever wishes to ascertain the greatness of those, he may himself know that they were

abundant, when he only considers, and looks at the magnificence of their giver. And after taking the sign of the cross on their shoulders, the king and his good men took their journey towards the land of Jerusalem. The queen however by the common counsel of the good men was left in Paris, being pained with care and grief and sorrow.

III.—And after they had proceeded outside of the city, they came to an extensive and ample plain, and that plain arose in dust and powder from the abundance of the horses; and in their tumult the dust arose above their heads in clouds, and in darkness, so as to hide between them and the air, and the rays of the sun, and at midday being like to the threatening of the night behind them incontinently. The abundance and number of that host we shall leave as a thing innumerable, when there were eighty thousand leaders, who besides Almighty God could count the number, and those that followed them also? And then the king retired a little from his good men, and called to him earl Bertram, and said to him thus: It is delightful to me, quoth he, to see the abundance of this noble host, not more for race than for deeds, and what kingdom can be compared to the kingdom of France? Or who of the kings can be judged more mighty than he, who is lord over these mighty ones? Look at the multitude, and how many thousands lead the van in the first army, and the density of the armies behind them. And after those words, the noble king returned to his troops, and exhorted them to march, that they might complete their labour; and to adjust the day's journeys and their travels, so that they might accomplish their expedition. They left France, and Burgundy, and Germany, and Greece, and Hungary. In that there were none that dared or were able to hinder them. And so that the account may not be longer, or more tedious, than the journey was to them, they came to the holy city, and after making due offering, and the service of God first, according to the command of the Gospel, according to due service and dignity, thence they took their lodgings, and their feasts, and their courses, and their liquors, to each of them according to their honour.

IV.—When the morrow morning was come, the king and his good men went to the Mount of Olivet, and then they came to the church, in which it is believed that the Lord and his twelve apostles first said the Lord's prayer: and there it is said that the twelve chairs were the seats of the twelve apostles, when the Lord said the prayer, and the thirteenth seat in the centre of these is the one believed to be the seat of the Lord. To the holy chairs the noble king came near with joy, and rested a little, sitting in the most central chair, and the twelve compeers of France sat in the other chairs around their king. And thereupon, lo a Jew, who had come from afar after them, came to the church, and when he saw the king and the princes around him, he was seized with excessive fear, and became rigid, and retreated from the church. And he sought the presence of the patriarch, and entreated him to baptize him immediately; and he said that he had seen the Lord, and his twelve apostles sitting around him in the church, which was mentioned above. And after baptizing the Jew,

and calling the congregation of the city to go in procession towards the church mentioned, they proceeded in that direction, singing hymns and songs. And when Charles saw that army coming to the church, and the patriarch, according to his dignity, after the two parties, whom the patriarchal habit shewed that he was the patriarch, he and his good men arose to meet him, and bared their heads, and humbly submissive implored his blessing, and received from him the gospel of peace. And the patriarch wondered at the magnificence of the man, and asked him who he was, and whence he came, and to what part he was going with that host. I am Charles, quoth he. In France was I born; I also am the ruler of that country; and after that I have visited the sepulchre of the Lord, it is my intention to go to the presence of Hu, king of Constantinople, of whose superiority and excelling renown above others I have heard, whom, if not a Christian, I will subdue to the Christian faith, as I have understood, and have subdued hitherto twelve infidel kings. And the patriarch recognised in his presence the honour of the king, with whom he was acquainted before, from hearing of his renown, and he said to him thus: A blessed king art thou, and grand thy deeds, and grand thy purpose, in that way will it be reigned, in that way wilt thou come to the kingdom that will never fail. And doubtless it is worthy of such a king as thee to sit in that lordly chair, and man has never sat in it besides thee, but worshipped it from afar. And in consequence thy name shall now be increased, for thou hast merited it by the grandeur of thy deeds; and now thou shalt be called Charlemagne from this time forth. And he took that additional name with pleasure, and thanked the patriarch for it, and bowed his head, and entreated him for a little portion of the relics of Jerusalem. Not a little, quoth the patriarch, shalt thou have, but an ample portion, so that thou mayest honour France, the country we know to be worthy of being honoured. And then he gave him the arm of Saint Simeon, and head of Saint Lazarus, and some of the blood of the martyr Stephen, and the beard of the apostle Peter, and the shroud of Jesus Christ, and his knife, and his cup, and one of the nails that were driven into him on the cross; and the crown of thorns; and some of the milk of the breasts of Mary, and her shift; and a shoe of her's; and Charlemagne thanked the patriarch greatly, so that it is tedious to recount them, so magnificent was the gift. And immediately the virtue of the relics shewed itself, inasmuch as a cripple came to them, suffering from palsy, who had not walked for seven years previously, and immediately he recovered his walking. And there were brought there the most skilful craftsmen, that could be had, to make splendid and noble vessels of gold and silver, to carry those relics honourably in them. And after enclosing them securely, the king commanded the keeping of them to the archbishop Turpin. And there the king continued for four months, and began to make a church at his own cost, and left a sufficient sum to finish it. And when he set out from thence, the blessing of the patriarch and his leave he took, with the grace of God, and promised to him, if he came to his country, when

he had an opportunity, that he would go to Spain to fight with the Pagans. And that vow Charlemagne fulfilled nobly, when Roland and the twelve compeers took eternal life at Roncesvalles for temporal life.

V.—And then Charlemagne made known to his army, that their expedition was towards Hu, to Constantinople. And all of them rejoiced at that expedition, and they set out. And the patriarch went with them that day, and remained with them that night; and the morrow morning the patriarch parted with him, leaving him his blessing, and the gospel of peace. The king and his army hastened their journey, and came near to Constantinople, so that they saw the fortresses, and the castles, and the walls, and the halls, and the courts, and the excellent lofty churches, and the noble dykes between them and the city. They saw, and deployed on a meadow of immense extent, and it was a delight to look at the various flowers on it, and plants and shady trees, planted in it grandly, and trees nurturing quietness, and health through perfumes, to those that smelt them; being made beautiful and fair all around; there was planted a noble luxuriance through skilful invention. There were there of noblemen among them to the number of three thousand, so handsome in magnificent apparel, as if each of them was a king, or sovereign prince. Some of them were playing chequers; others chess. Others carrying hawks and falcons on their hands. Others conversing with young noble maidens, the daughters of kings, and a very great number of them there. At the greatness of that nobility Charlemagne greatly wondered, and he called to him one of the good men, and asked him, where he could have the opportunity of conversing with the king, who was lord over that noble host. Go ye on forwards, quoth he, until ye see a veil of silk, drawn on four pillars of gold, and under that veil the king, whom thou askest for, is ploughing, and the veil defends him from the heat of the sun.

VI.—And the king hastened to the place, which the knight had declared to him, and there he found king Hu labouring at ploughing nobly. Wonderful was the plough; of gold were the share and coulter; precious stones of value were the yoke; and not on his feet did the king follow the oxen, but sitting in a chair of gold, and two strong mules drawing it on each side securely without falling. And on the chair beneath was a bench of silver supporting the feet of the king; handsome gloves on his hands; and a golden frontlet on his head to defend him from the excessive heat of the sun. A veil of silk was drawn above his head on four pillars of gold, that were on the four tops of the chair. In his hand, instead of a goad, to compel the oxen to plough, was a rod of gold; so rapidly did he draw the furrows, and so fair as lines are drawn with a just ruler. And not because the king was obliged to plough, but he bore in mind his descent from the heir of the man, to whom it was said, when he was driven from Paradise: In the sweat and labour of thy body, and pain of heart be thy sustenance. Adam was that one. And as Charlemagne came suddenly on the king, they saluted one another, and Hu asked him

who he was, and whence he came, and what was the cause of his coming, and to what part was he drawing that great host. I am Charlemagne, quoth he, and from France am I come, and I am the king of that place; and this is Roland my nephew, the most renowned youth. I thank God, quoth Hu, that I see in person the king, of the renown and praise of whose deeds I hear much, since he comes from France. And I beseech you to remain along with me a year, that we may in that interval become mutual friends and acquaintances, and bind ourselves in friendship. And when ye go from me, I will open my treasuries for you, to carry with you to your country as much gold as ye can set out with. And now for your sake, I will loosen the oxen, and end the work before its time.

VII.—And then Hu loosened the oxen, and mounted a handsome high mule, which was easy, fair, evenly proud, well grown, and royal trappings on it, and its excellence was suitable to every king. And with an ample pace he proceeded with his guests to the court; and king Hu sent before to warn the queen, and to put in order the royal hall with the fairest adornments, and the proudest that could be. And then they came in, they and their retinue, and dismounted within the courtyard; and the pavement was all of marble; and the steps also were of the same material. And then they descended to the royal hall, in which was a countless multitude of good men, playing chequers and chess, and various other games. And a great number came to meet Charlemagne and his family, to salute him honourably, and to cause their horses to be taken, and to be stabled. Excellent and marvellous was the state of the hall in the opinion of the king of France, and of his good men. In the floor were carved the images of all the wild and tame animals, in the porch. In the lower end below the porch was the image of the sea, written with every sort of fish, that is bred in the sea. In the sides of the hall was the image of the sky, and of every bird that flew therein, as if it were air. The top of the hall was in the form and aspect of the firmament, and the sun, and the moon, and the stars, and the signs, placed in the firmament, so that it shone in the top of the hall, according to the various seasons. There was a circle in the hall, and a column of very great size like a pillar in the centre, and a covering of strong gold without scant about it, and artistic carving beautifying it with a vast design. A hundred pillars of beautiful fair marble surrounded it, so far in measure from the central pillar, that the great circle bore the sides from them also. And by every pillar was the image of a man of brass, cast with skilful design, and a horn in the hand of each of them, being held near to their mouths, so that every one who saw them would suppose that they were ready to blow their horns.

VIII.—And then first the king called to mind the words of the queen, and in his thought she was to be forgiven for what she had said, in comparing him with Hu the Strong. And while Charlemagne and his retinue were wondering at the workmanship of the hall, lo, from the sea that was carved at the lower end of the hall, there came a sudden wind upon the base of a mill wheel, and turned the hall

rapidly on the one pillar, as the wheel of a mill turns upon its axle. And then the images, that were upon the pillars, began to sound their horns, exactly the same as if a living spirit was in them, compelling them to sound. And Charlemagne was terrified at that sudden event, and without the power of standing in that tumult, but sit on the pavement against his will he did in that whirling commotion; and those of his good men, who endeavoured to hold themselves up standing, fell on the floor of the hall, so that they were glad to hide their heads, and their eyes, from the terror of looking at the rapidity of that turning. And Hu was emboldening them, and telling them that it would not be long before that tumult would rest. And when the vesper hour came, the wind ceased, and the horns became silent, and the commotion of the hall stopped. Then Charlemagne and his retinue rose up, and when every thing was ready, the tables were covered with their cloths, and after washing themselves, the king of France went to one side of the hall, and his retinue on each side of him, as their honour selected. On the other side of the hall was Hu, and his retinue also; and the queen nearest to him, and next to her also her daughter, who could not be compared to any one in comeliness and beauty of her age. Oliver set his look on her, and immediately became inflamed with love of her, and desired in his mind and thought that she should be with him in France, that he might have his desire and will of her. It was not easy for any one to describe or relate the number of courses that were there, or how many varieties of enjoyment of meat and liquor according to ease, or ear to hear, or tongue to relate, or eye to see the like, and no one would believe it, save those that saw them. The plays of the players; the songs of the minstrels with unheard of measures of harmony; and the various arts of the organs; so that they appeared as if they had themselves invented the force of the art.

IX.—When eating was over, and the tables were bared of their cloths, and the grooms had risen up, and dressed their horses, and baited them with abundant plenty, the squires took their lodgings. And when the kings arose, and the good men, from the tables, Hu the Strong conducted Charlemagne and his twelve compeers to a secure chamber. It would be long and tedious to describe the workmanship of the chamber, and its elaboration, save with brevity. Human genius made not its like. There never had been in it a want of light. Within it was a golden column, and for light a carbuncle stone in its end, making it always day, when the day was gone. In it there were the twelve beds, drawn out of latten of sufficient beauty, of sendal, and silk, and purple; and the thirteenth bed was in the centre of them, with no other metal in it besides gold, and precious stones; and on it were the other clothes, suitable to such material as was beneath. The king of France went into the centre bed, and the twelve compeers went into the other beds, and the servants were serving wine to them on their beds. At the door on the outside was a great stone, with a lid in it, and in that Hu the Strong commanded one of his servants to hide himself, and listen to the conversation of the French that

night. And the French conversed among themselves with jesting voluptuous words, as is wont to be in a state of drunkenness.

X.—And then Roland said: We will relate to-night the excellent sports that we will perform to-morrow before Hu the Strong. I will play first, quoth Charlemagne. Let Hu the Strong to-morrow cause the arms of two men to be worn by the strongest of his men, and the chief of young ones, and let the strongest and best horseman, wearing the double arms, mount a horse. I will strike with a sword the man, on the top of the armour of his head, with one blow through the man and the horse to the ground, so that the sword will be the length of a spear in the ground from the force of the blow. Doubtless, quoth the listener, it was evil in Hu the Strong to lodge such a man as this. And I also will to-morrow, when it is day, cause leave to be given to you to depart; and that the listener said in his own mind, so that no one should hear. Play thou also, dear nephew, quoth the king to Roland. Let Hu the Strong lend to me Fagittot his horn, and I also will give a blast on it outside the city, so that the crash will be so great and so prodigious, that there will not be a door on a gateway, or on a house in the city, though every one of them be of steel, that they will not all be burst open, and so that that crash will come about the head of Hu the Strong himself, and his beard be uprooted, and he will be bared of his clothes, and all his flesh be bruised. Doubtless, quoth the listener, this is a senseless jesting, and unmeet about a king, and Hu did wrong in lodging such a guest as this. Oliver, quoth Roland, play thou also now. With the leave of Charlemagne I will play. . . . . And let our archbishop play, quoth Charlemagne. I will play Lord, quoth he also. Let Hu the Strong to-morrow cause three stallions to run together, and I will come against them on their side, and will mount on the third over the two, and I will play with four apples, and I will throw them one after the other in the air, and will receive them; and if one of them falls to the ground from my hand, either from the commotion of the horses, or their swiftness, there is no pain that I will not endure. Doubtless, quoth the listener, this play is not unbecoming, and there is no room for complaining of it. I also will play now, quoth William of Orange, with the leave of Charlemagne. The iron ball which ye saw just now in front of the hall, that twenty oxen could not draw from its place, I will throw it against the fortress, so that twenty cubits of the wall will be down to the ground from the blow. Doubtless, quoth the listener, that strength does not belong to man to be able to do that, and it does not spring from human power; and it will be needful for thee to-morrow to prove that, and thou wilt know that thine is a vain boast.

XI.—To Oger of Denmark the play now comes. With pleasure Lord, quoth the prince. The great pillar ye saw a little while ago supporting the hall, I will lay hold of it, and draw it from its place, so that the hall will fall down, and overlay what is beneath it. Doubtless, quoth the listener, this is a foolish man, and there is no room here to dwell with these. Naim the prince owns the play now, quoth Charlemagne. With pleasure Lord, quoth he. Let Hu lend

me to-morrow the heaviest breastplate that he has, and with that upon me I will jump until I am on one side of Hu, and there I will shake myself so that the rings of the breastplate will be loosened, as if their material was parched reeds. Doubtless, quoth the listener, old bones are thine, and thou hast the toughest sinews, if true what thou purposest. Brengar owns the play now, quoth Charlemagne. I am ready for that, Lord. Let Hu the Strong to-morrow cause swords to be given to horsemen standing up, with their points upwards, under his highest tower, and I will loose myself from the top of the tower in one fall, so that I shall be on the point of the swords, and the points shall be broken without harm to me. Doubtless, quoth the listener, it is not a man, that is speaking now, and not a human body is his, but iron or adamant, if he speaks the truth. Bernard owns the play now. With pleasure, quoth he. The river ye saw a little while ago outside the city, I will turn it from its channel, so that the streets and houses shall be full, and no place in the city without water in it; and then Hu will see his people drowning, and others swimming, and with difficulty will Hu himself escape to the summit of the highest tower, owing to the greatness of the inundation. Doubtless, quoth the listener, the man is not in his senses that speaks like this, and I will cause him to-morrow morning to be cast out of the city, in requital of his lie.

XII.—To Evrard Dy Gyrwyd the play comes now. I will play with pleasure, quoth he also. Let Hu the Strong to-morrow cause a boiler to be filled with hot lead, and I also will sit in it, until it be congealed about me, and then I will shake myself until all the lead goes from me. Doubtless, quoth the listener, iron or steel is that flesh, if he accomplishes his purpose. Naymer, play thou also now. I will Lord, quoth he also. I have a sun cap of the skin of some fish, and to-morrow with that on my head, I will stand before Hu, when he is dining, and I will eat along with him, and will drink without being noticed, and I will take Hu by his feet, and will place him standing on his head on the top of the table; and then there will be great tumult, and fighting in the hall, and all contending with one another. Doubtless, quoth the listener, this one has lost his senses, and the man was not of sharp wit, that lodged such people as these. Let Bertram play now. I am ready, quoth he. I will take two shields to-morrow, one on each side of me, like two wings, and I will ascend flying to the top of the highest mountains ye saw yesterday, and I will raise myself into the air through the sky, shaking the shields on both sides of me, after the manner of a light bird, so that I shall be seen above all the birds. And I will drive to flight, for eight miles outside of the city, all the wild beasts out of the woods, and the husbandmen that till the lands, from fear of the wings. Not pleasant, quoth the listener, is this play, but knavery, and loss it will cause to gentlemen that take pleasure in hunting. Gereint, quoth Charlemagne, play thou also now. I will, Lord. There is a high tower near Hu, and a pillar on top of the tower. Let two pennies be placed, belly to belly, on top of the pillar, and I also, at the distance of two

miles from them, will throw at them with a naked sword so evenly and so skilfully that I will throw the uppermost without disturbing the lower, and without stirring it from its place, and I will overtake the sword, before it falls on the ground. This here, quoth the listener, is the choicest play of them in my opinion, for it is more skilful, and has less of shame in it to Hu, than any one of the others.

XIII.—And after they had ended those plays, they went to sleep. And the listener came to Hu, and told him every word that the French had said, adding calumny to them, as a man hostilely disposed would do to his lord, so that Hu was filled with rage. And then Hu said in his rage, that it was more proper for Charlemagne, when he was drunk, to sleep, than to mock or to make fun of them ; and have we deserved to be made a jest of, from a failure of honour, and service in the lodging ? or could he get better in his own country ? And the jesting and mocking that they made and said, I will to-morrow that they shall fulfil them ; and if they cannot, we will punish them for their boasting, with the strength of our arms, and our swords. And when the next day came, Hu caused a hundred knights to put on armour, and clothes over them to hide it. And the knights did as Hu commanded them, and came to the hall to sit around the king.

XIV.—The king of France however, as was customary with him, heard matins, and mass, and the hours of the day ; and after that he came to the hall, and when he came, Hu began to upbraid him bitterly. Why Charlemagne, quoth he, didst thou make fun of me and my good men, when it was fitter for thee to rest, and sleep after thy drunkenness? Is it such honour as that, that thou payedst to Hu the Strong for his lodging, and his honour ? Is such your custom to pay their honour to those that honour you ? And it will be needful for you to-day to accomplish your deeds, and if ye do not accomplish them, in payment of your vain boasting, ye shall know what is the edge of our swords. Charlemagne was terrified at those words, and first considered a little, and in reply to him said: O holy noble king, quoth he, why for a fruitless empty thing wilt thou be enraged, and thy gravity and wisdom be disturbed, for the saying of folly and wantonness, by those whom thou thyself hadst made drunken with thy good liquors ? And we knew not that any one was in the chamber beside ourselves ; and the custom of our country has been after drink to compose playful words, which would cause laughter. To fulfil however the words thou sayest, I will converse with my good men, and from mutual counsel thou shalt have an answer. Go thou then to take counsel, and there is no occasion to consult together for what ought not to be ; and know thou, when thou escapest from me, that thou wilt never make fun of another king.

XV.—And then Charlemagne went to a secret place, he and his good men to take the counsel. O good men, quoth he, did not the feasting last night deceive us without thought of words, that became not conjurers to express, or buffoons ? And see for us how we shall escape from the threat of Hu the Strong. Let our hope, quoth Turpin, be in the God of Heaven : and let us implore of him godly counsel

from the devotion of our mind. And then they fell down in their prayer before the holy relics, and God hearkened to their prayer, and sent an angel to cheer them, and to strengthen their mind, looking at their exile: and he commanded Charlemagne to arise, and declared to him that God had hearkened to his prayer, who is strength without failing to all the weak, and that he would accomplish by the strength of God, whichever Hu would choose of all the plays; and he commanded Charlemagne not to make known to any one that heavenly message.

XVI.—Charlemagne arose joyfully and cheerfully from his prayer, and cheered his men, and came to the place where Hu was. Lord king, quoth he, with thy leave I will discourse with thee. Last night we were resting in thy chamber, feeling secure from any deceit or treachery either from thee, or by thee; so we conversed together, as is our custom in our country of relating plays. But thou art determined that those plays should be fulfilled by deeds. Choose the play that thou wishest first. I will choose, quoth Hu. Oliver said an unseemly thing, and if he fails at all of his promise, neither he nor one of the French shall escape. . . . . .

XVII.—And when the next day arose, Hu came to the door of the chamber, and asked if he had fulfilled his promise. Yes, truly, Lord, quoth he, and more. The king then in his rage said that he supposed it was through enchantments he had done that, and said: I also did wrong in lodging jugglers. And he went to Charlemagne, to the place where he was sitting in the hall, and his good men around him, and said to him thus: Charlemagne, quoth he, the first play shows that thou art a juggler, and I will yet choose another. With pleasure, quoth Charlemagne. Choose whichever thou pleasest. Let William of Orange throw the ball of iron, as he promised; and if there be any failure of his promise, my sword from my right hand will not fail to kill you. William of Orange immediately threw off his mantle from him, and lifted up the iron ball, as he promised, and with his full force struck a blow on the fortress, so that a hundred cubits of the wall through it were on the ground. Hu was greatly enraged at that, beyond measure, and said to his good men: The play in my opinion, good men, quoth he, is only like to enchantments; and their deeds shew, according to my supposition, that they will seize my kingdom by their enchantments. Let Hu the Strong again choose the play he wishes, quoth Charlemagne, if his mind is pleased with our sports. If Bernard, quoth Hu, is able to bring the river that is outside the city within, let him bring it. Then Bernard said: Pray, Lord king, strongly, that God may accomplish what we cannot accomplish. Go thou without anxiety, quoth Charlemagne; and be thy hope in God, to whom nothing is unknown, and what thou canst not accomplish, he will accomplish. And then Bernard, trusting in God, went towards the river, and after making the sign of the cross on the water, the water obeyed the commander, and left its channel, and followed the prince, that was before, until it came within the city. Then Hu the Strong saw his people drowning, and swimming in the waves; and he

also fled to his highest tower, and he did not feel secure there. And under that tower was a high hill, and there Charlemagne and his companions were looking on Bernard's new deluge, and listening to Hu, making a vow to God from the summit of the tower, that the inundation might cease; and saying that he would give his homage to the king of France, and that he would submit both himself and power to his sovereignty.

XVIII.—And when Charlemagne heard those words, he was stirred up to mercy, and prayed to God that that water should cease, and return again; and immediately the water went to its place as before. And then Hu descended from the tower, and came to where Charlemagne was, and placed his hands together between the hands of Charlemagne, and abdicated his empire, and received it from his hand, to hold under him, and by his counsel. And then Charlemagne asked Hu whether he wished the plays to be completed. No, quoth Hu, those plays will cause to me more sorrow than joy. Let us then, quoth Charlemagne, take this day for honourable joy, since God has brought us to be peacemakers, with love between us, and he has accomplished what we were not able to accomplish. And let us make a procession about the bishop's house, and that the honour of the day may be greater, let us wear our crowns, and let us walk side by side to show ourselves among our good men. They agreed, and walked side by side, and all looking upon them intently, because they saw them in their royal apparel. And Charlemagne was taller than Hu by the mark of a foot, and what was proportionate to that in the breadth of his shoulders. And then it was evident to all the good men of France, that the queen had judged wrongly in regard to Hu, and that Charlemagne had the superiority. And after that procession, Turpin sung mass for them honourably, and after the mass they received from him archiepiscopal blessing, and to the court they came, and to the tables they went; and it was not easy for the owner of a tongue to describe how many and various were the different courses that were expended there, and enjoyment, and ease. And when the feast was ended, Hu caused his treasure and gold houses to be shewn to Charlemagne, to give him what he pleased to carry with him to France. That shall not be, quoth Charlemagne; not for the taking of gifts was the king of France made, but to give them abundantly, and it is not needful to take treasure to France, lest their mind be corrupted, and their high mindedness; but there were good warriors there, and a sufficiency of good arms to maintain them.

XIX.—And then the daughter of Hu the Strong came to Oliver, to entreat him to take her along with him to France; and Oliver promised her that, if Hu the Strong permitted. And Hu would not permit his daughter so far from him as that. And then Charlemagne signified to all his men that their journey was towards France. And then they mounted their horses, having separated lovingly, and having embraced with pleasant joy. And then the men of France went to their country, and Charlemagne was well pleased then, because Hu had submitted to him without fighting, or striking, or losing one

body. And they came to France, as they had done at first, and they were welcomed there, and thanked God that their pilgrimage and their journey forward were free for them. And they rested, and threw from them their weariness. And then Charlemagne went, as was his wont before then, to the church of Saint Denis to pray before the altar, and to thank God that his journey forward, and his pilgrimage were free ; and after offering on the altar a worthy offering, he shared the relics, that he had brought with him, among the churches of France, and gave amity to the queen, and forgave her his vexation and his shame.

XX.—Thus far the History treats, which Reinallt, king of the Isles, his good lord, caused to be translated of the Gests of Charlemagne from Romance to Latin, and the contention of the queen, as has all been described above ; and Turpin did not meddle with that, for he was a churchman ; and lest a vain thing should be driven upon him, that belonged not to cleanliness. Henceforth Turpin will treat of the Gests of Charlemagne in Spain, and of the name of God and the apostle James ; how that country was subjected to the faith of Christ. And how those events happened, Turpin caused them to be written in Latin, and so that all might understand them, who saw them, of foreign nations, and all that in the name of Charlemagne to his praise and honour, and emperor of Rome, and Constantinople ; the men that were together, and were contemporaries in those engagements. And receiving wounds and pain in them from their commencement to their end successively in sections as they happened, so that all who read, or hear them, may know that he did nothing vainly, but the centre of truth, being understood of spiritual counsels, that pertain to the praise of Christ, and the joy of the angels of heaven, and advantage to the souls of Christians that hearken to them.

Here now begins the Epistle of Turpin Archbishop of Rheims to Leoprand Dean of Aix la Chapelle.

XXI.—Turpin, by the grace of God, archbishop of Rheims, and constant companion of the emperor Charlemagne, sends greeting in Christ to the Dean of Aix la Chapelle. For this end you requested of me, when I was in Vienne, weak from scars and wounds, to write to you ; in what manner Charlemagne, our most renowned emperor, delivered the land of Spain and Gallicia from the Saracens. I will not hesitate to write to your brotherhood securely and without doubt the summits and sides of his marvellous deeds, and his praiseworthy victories over the Saracens of Spain, which I saw myself, and looked upon with my own eyes, proceeding with him to Spain and Gallicia. Fourteen years was Charlemagne and his forces, and I will send them written to you. And as your authority, as you wrote to me, could not obtain a fulness, or completeness, nor information of the grand exploits and victories which Charlemagne achieved in Spain and Gallicia, in the Chronicle of Saint Denis. Accordingly let thy vigour understand, that the author of that book and those actions had no

reason that he should not write of the exploits of Charlemagne, and his battles in Spain, fully and with penetration, but that it was tedious and light to write them, because of the greatness of the exploits. And whoever was not present in Spain did not know them. And yet this book does not disagree with the Chronicle in any respect. Ever long lived and vigorous mayest thou please God! Amen.

HERE BEGINNETH THE LETTER OF TURPIN.

XXII.—It was the most glorious James, the apostle, when the other apostles and his disciples went to the various four quarters of the world to preach, that went first to Gallicia, and converted them to the faith of Christ. And thence, when king Herod had beheaded the apostle James, his disciples brought his body from Jerusalem over seas to Gallicia, and they also preached there after him. And thence in space of time, as the desert of their sins, they left the Catholic faith, and returned to their infidelity, and continued in it till the time of Charlemagne, emperor of Rome and France, and Germany, and the other nations, of which he was king. And as that Charlemagne was wearied with many labours in the four quarters of the world, conquering various kingdoms, namely England, and France, and Germany, and Lorraine, and Burgundy, and Italy, and Britanny, and numberless other kingdoms. And various fortresses and cities and castles from sea to sea he got possession of by divine aid, to rescue them from the hand of the Saracens, and to subject them to Christian sovereignty. And being wearied with oppressive fatigue, he resolved to take rest from that time forth, and not to enter upon wars.

XXIII.—And thereupon he observed in the heaven as it were a way of stars, beginning from the sea of Friezland, and drawing to Germany, and to the land of Rome, and between France and Anjou, and straight to Gascony and Navarre, and to Spain as far as Gallicia, wherein was the body of the blessed James lying without being known. And after that Charlemagne had seen that way for many nights, he contemplated what it might signify. And as he was doing so, lo, a great hero of handsome form, it is difficult to describe his size and fairness, came to him in his sleep, and said to him thus: What art thou thinking of, my son? Lord, quoth Charlemagne, who art thou also? I am the apostle James, the foster son of Christ, the son of Zebedee, brother of John the evangelist, whom he vouchsafed by divine grace to elect on the sea of Galilee to preach to the people; whom cruel Herod beheaded with a sword; whose body is in Gallicia, shamefully trodden on by the Saracens, and uncared for. And I am surprised that thou hast not delivered my land from the Saracens, when thou hast delivered so many as thou hast done. And therefore I will shew to thee how the Lord has made thee the strongest of the kings on the face of the whole world. And especially hath he elected thee to deliver my land from the Saracens, and to give thee an everlasting crown for thy labour. The way of the stars, which thou sawest in the heaven, signifies thy going with excessive armies to oppose the infidel

Pagans, and to free my journey and my land, and to visit my church and my grave even to Gallicia from this place. And after thee also, all the nations from sea to sea shall go in pilgrimage to me, and shall receive pardon of their sins, and declare the praises of God and his might, and the miracles that he performs; and they shall go from thy day also even to the end of the world. And now go thou as soon as thou canst, and I will be a helper to thee in every thing, and for thy labour I will bring to thee a crown in heaven, and until the last day thy name shall be in praise." And so the blessed apostle appeared thrice to Charlemagne, and when he had heard that, he made use of the apostolic promise, and summoned to him great armies, and went to Spain, to oppose the infidel race.

XXIV.—And the first city he besieged was Pampilonia, and after investing it for three months, he did not get it, for the strongest walls were around it. And then Charlemagne prayed to the Lord thus: Lord Jesus Christ, quoth he, for thy faith am I come to these regions to oppose the infidel race; give to me this city for the honour of thy name. O blessed James, if thou didst truly appear to me, procure for me this city. And then by the gift of God, and prayer of James, the walls fell to their foundation, and those of the Saracens, who consented to be baptized, he left alive; and those, who did not consent, he put to death. And after hearing of those miracles, the Saracens every where submitted to Charlemagne, wherever he went, and sent tributes to meet him, and gave the cities and fortresses and castles to him, and submitted their lands humbly to him to pay tribute. And the Saracens were greatly amazed at the French being so strong and powerful and handsome; and throwing aside their arms, they received them honourably. And so he came as far as Gallicia, until he came to the grave of the apostle James. And then he placed his spear in the sea, thanking God, and the apostle James, for bringing him to the place, where no king of Christendom had ever been able to come. And the Gallicians, who had relapsed to the Saracens after the preaching of the apostle James and his disciples, and had received baptism from archbishop Turpin, returned to the Catholic faith, and those who returned not, were slain, or made slaves. And then he traversed Spain from the one sea to the other.

XXV.—All the fortresses and cities of Spain Charlemagne got possession of. Some without fighting, others with very great fighting and art, except Lucern itself, the strongest city in the green valley, which he could not get; and at last he blockaded it; and sat around it for four months. And praying to God and James, the walls fell down, and it is desolate from that time to this day, because water went over it, and great black fishes are found there. Some nevertheless of the other cities the kings of France, and the kings of Germany conquered, before Charlemagne, to Christianity; and then they relapsed to the law of the Saracens, until he also came. And after his death also, many of the kings and princes of France went to Spain to harass the Saracens. Clodoneus, the first Christian king of France; Clovis; Pipin; Charles Martel; Charles the Bald; Lewis: and

Charlemagne, subdued part of Spain, and another part they left to Charlemagne. He however in his days conquered the whole of Spain, and four cities he cursed, after overcoming them with oppressive labour; and from that curse they are yet desolate from that time until this day. These were Lucern, Ventosa, Capara, Adama.

Of the State of Mahumet, the False God of the Saracens.

XXVI.—Every false God, and false image, that Charlemagne found in his days in Spain, he entirely destroyed, except one false god, that was in the place called Alandalyf. The name of that in their language was Salamcadis; which from Saracenic in our language is—"The place of God"; according to information from the Saracens. Mahumet, a man whom they worshipped as long as he was alive in the place of their god, made an image in the likeness of his own personality, and by the art of his false belief, and his enchantments, he placed in the image a legion of devils, and shut upon them with his seal. And so strong was the sealing on the image, that no one was able ever to break it from that time forth. For as a Christian approached that image, he immediately became in danger; and when a Saracen came to worship, or to pray to Mahumet, he would gain health immediately. And if a bird chanced to light upon it, it would die without hindrance. And on the margin of the sea there is an image of old hollow stone, and on it skilful sculpture of the work of Saracens above the ground; broad and square it was at the bottom, and tapering upward to the height that a crow generally flies, when it flies high. And on the top of that stone was an image made of the fairest latten, in the shape of a man standing on his feet, with his face toward the east, and a key of very great size in his right hand. And that key, according to what the Saracens say, will fall from his hand at the end of their time. Namely when a king of France was born, who would subdue all Spain to the law of Christ. And immediately when they saw the key falling from his hand, they would hide their money in the earth, and leave the country.

How Charlemagne built the Churches.

XXVII.—With the gold and the money that Charlemagne collected in Spain, he and his princes, he enlarged the church of the apostle James, and remained there three years, putting it in excellent order with becoming adornment of steeples and bells and robes and books, and all other such furniture as were required: and appointed a bishop, and canons in it, according to the rule and appointment of Isidore; who was a pope and confessor. And with the remainder of that treasure of gold and silver, when he went again, he made many churches with it. Namely the church of the blessed Virgin Mary in Aix la Chapelle; and the church of James in the same place; and the church of James, in Bitern: and the church of James, in Toulouse; and the church of James, in Gascony, between the city of Aix and the church of John, on the Jacobine road; and the church of James, in Paris, between Seine and the Mount of Martyrs; and

innumerable abbeys besides those did Charlemagne make in all parts of the world.

Of a King of Africa.

XXVIII.—And after a space when Charlemagne had returned to France, there came a pagan king of Africa, whose name was Aigoland, with an immense army, to try to conquer Spain; killing and opposing the garrisons of Christians, which Charlemagne had left in the cities, and the castles, and the fortresses. And when Charlemagne heard that, he set out a second time to Spain, having great armies; and along with him Milo of Engeler, general of battles. And what an example did God shew to us all there, in respect of those that withhold the will of the dead, and their alms wrongfully! When Charlemagne was encamped at the city of Bayonne, with his army, a soldier was taken ill, and his name was Romaric; and when he had become weak, and had taken the communion, and absolution from the priest, he ordered a kinsman of his to sell his horse, and share its value in alms for his soul among the poor. And after his death his relative sold his horse for a hundred shillings, which was five pounds, and gave none of the value of the horse for the soul of the soldier, but bought for himself meat and drink and clothes with the value of the horse. And as God is wont to take immediate vengeance on evil deeds, at the end of the thirtieth day, lo the soldier, that had died, came to him one night, while he was between sleeping and waking, and appeared to him, and said to him: "As I bequeathed my goods for alms for my soul, know thou that God has forgiven to me my sin; and as thou hast withheld my alms for my soul, wickedly false; know thou that I have been detained in the pains of hell for thirty days. Know thou also that thou wilt be by to-morrow in the pains of hell, from which place I also am come, and I also shall be in Paradise." And after those words the dead departed, and the living awoke in terror. And the morrow morning he related his dream to the people he saw, and while the people were conversing about it, lo suddenly they heard, above their heads in the air, loud shouts and clamour, like the roaring of lions, or the howling of wolves, or bellowing of prodigious animals. And immediately from the midst of the host, in his health and life, the devils seized in their talons the man who had seen the dream, and dragged him into the air. And they quickly went to seek him on horses and on foot, four nights and four days, to mountains and valleys without finding any thing. And at the end of the twelfth day, as the army was marching through the desert of Navarre and Alanar, his body was found lifeless, and dashed to pieces, on a rugged rock above the sea, three French miles high; a journey of four days from the place he was seized. And the devils that carried him did not rest nearer than there, and they left the body, and bore the soul with them to hell. And therefore let all know, who wrongfully withhold the alms of the dead, that they are utterly lost for ever.

Of the War of Aigoland and the Blooming of the Spears.

XXIX.—From thence they marched after Aigoland from place to place, through the length of Spain, Charlemagne and all his troops. And after pursuing him skilfully, they found him on a level plain on the bank of a river, called Beia, in meadows. And where after that, at the request and command of Charlemagne, a church was made to the blessed martyrs Facundus and Primitive. And their bodies rest where a city, and abbey of supreme richness were built. And when all the troops had come near, Aigoland sent to Charlemagne to choose his fighting with him. Either twenty against twenty; or forty against forty; or a hundred against a hundred; or a thousand against a thousand; or two against two; or one against one. And then Aigoland sent a hundred horsemen against a hundred of the men of Charlemagne, and all the Saracens were slain. And the second time Aigoland sent the second hundred of very select men to fight with that hundred, and all the Saracens were slain. And then Aigoland sent two hundred horsemen against two hundred of Charlemagne's, and all the Saracens were slain. After that Aigoland sent two thousand against two thousand, and those of the Saracens, who were not slain, fled. After that Aigoland went the third day to cast lots who would be victorious; whether he or Charlemagne. And then he found by the lot that he and his men would be victorious. And then he also sent to Charlemagne that the next day the two armies should come together, to ascertain which of them would conquer, and that they did.

XXX.—And that night the Christians prepared their arms, and put them in order against the battle on the morrow, and placed their spears standing in the ground in front of their tents in the meadows on the bank of the river. And when they came the next day to look at their arms, they were growing out of the ground with bark upon them, and with leafy branches; namely of those of them who would take the palm of martyrdom for the faith of God in the first engagement. And beyond what is permitted, they wondered at those divine miracles, and wrote them, and they cut their shafts close to the ground. And from what was left there grew large trees, and there are still ash trees from the ashen shafts. A wonderful thing and great joy to the souls, and excessive loss to bodies! What then? in that engagement forty thousand Christians were slain. Milo, Roland's father, took the palm of martyrdom, along with the number whose shafts had bloomed. And there the horse of Charlemagne was killed, and then Charlemagne stood on his feet, and with two (thousand) Christians, in the middle of the Saracens, and with his sword he slew many of them around him. And when the day declined, all went to their tents. And when the morrow morning came, there were four ships from the borders of Italy, and four thousand in them of armed men, coming to aid Charlemagne. And when Aigoland recognised those, and the cause of their coming, he fled thence; and Charlemagne came to France.

XXXI.—And with respect to that engagement it is right to understand the health of those that fight for Christ; for as Charlemagne prepared arms for his warriors, before going to battle; so let us also prepare ourselves against our sins: namely, right faith against wrong belief. Humility against pride. Chastity against lust: Constant prayer against the temptation of the Devil. Poverty against excessive wealth. Constancy against inconstancy and fickleness. Taciturnity against excessive performance of evil. Humility against grandeur of the flesh. Of him that so acts, the spear will be blooming on the day of judgment. O God! how happy and how blooming will be a victorious soul in the kingdom of heaven! which fights against sins without falling, while here; for he shall not have the crown of a kingdom, unless he conquers in fighting. And as the warriors of Charlemagne died fighting for the faith of Christ; so ought we also to shew our fighting against our sins; that we may deserve to have a blooming palm for our victory in the kingdom of heaven.

XXXII.—And then Aigoland united with various nations of Saracens, whose names we do not know, nor their origin; namely sixteen kingdoms with their kings and armies. And then Aigoland sent to Charlemagne to entreat him to come to visit him peacefully, with a small retinue of horsemen, and he would give him his homage, and he would submit to his sovereignty, and he would give him as much gold and silver and jewels as nine horses could mostly carry. And that was a stratagem, for the purpose of seeing Charlemagne, and becoming acquainted with him, that he might a second time meet with him in battle, and kill him. And nevertheless Charlemagne knew that that was a deceit, and he came with two thousand brave horsemen securely with him, to the distance of four miles from the city of Agen, where Aigoland was. And with sixty Charlemagne proceeded to the summit of a mountain that was near, whence the city could be plainly seen. And there he left his companions, and changed his dress, and ignobly with his shield on his back reversed; having left his spear, as was the custom of a messenger in war, and with only one horseman he came to the city, in which Aigoland was. And forthwith, lo a number from the city coming to meet them, and asking them who they were. We are messengers of Charlemagne, say they, coming to Aigoland your king also. And they came till they were in the presence of Aigoland. Charlemagne, say they, sent us here, and he also is on the mountain above with sixty horsemen. And he is willing to be a soldier of thine, and give thee homage, if thou wilt give him what thou saidst, and promisedst to him. And therefore come thou also to him with thy sixty to converse with him. And then Aigoland put on his arms, and sent them before to ask Charlemagne to wait; and Aigoland knew not that it was Charlemagne, who was conversing with him. And then Charlemagne had an opportunity of becoming acquainted with Aigoland, and he looked at the state of the fortress, and where it was easiest to attack it. And then he saw the state of all the kings that were there, and he came to the sixty horsemen he had left on the mountain, and from thence they came to the place,

where their two thousand men had been left. And then Aigoland came with seven thousand to pursue Charlemagne, and to try to kill him. And the French did not wait, but returned to their country. And there Charlemagne assembled an army, and with that came about the city of Agen, and besieged it. And after being six months by it, when Charlemagne had all his engines ready, on a certain day he began to assault it. And that night Aigoland and his kings and chieftains went through the windows of the small chambers, and caverns underground, through a river that was there. Its name was Garonne ; and they escaped thence from Charlemagne, and the next day Charlemagne came into the city with very great joy. And then there were slain of the Saracens ten thousand, besides those that escaped through the river.

XXXIII.—From thence Aigoland proceeded to Santonas, another city that he had, and there Aigoland remained ; and Charlemagne came there with his army, and demanded the city, and he would not yield it, but offered battle in the field to him, and whoever conquered should take the city. And one night before the battle they pitched their tents, and prepared their troops on meadows, that are between the castle of Talaburgus and the city, near the bank of the river Taranta. And some of the Christians had fixed their shafts in the ground near their tents, and the next day they found their shafts in the ground having grown, with bark and leaves upon them, and blossoms, namely those that would take the palm of martyrdom for the faith of Christ. And rejoice did those at seeing that divine miracle, and quickly they drew their shafts from the ground, and attacked the Saracens. And at the last on that day they took the crown of martyrdom, and their number was not more than four thousand. And then also was killed the horse of Charlemagne, and he stood on his feet, invoking the aid of God and Mary, and calling the powers to him, and with strong hand he slew many of them. And at last Charlemagne drove them to flight within the city, those who escaped alive ; and he pursued them round about the city, except the river side ; and when night came, Aigoland and his troops fled through the river, and Charlemagne knew that, and he pursued them, and slew the king of Algarve, and the king of Bugia. And Charlemagne and his troops did not rest until they had slain four thousand.

XXXIV.—And in that flight Aigoland proceeded to the Pass of the Pyrenees, and went to Pampilonia, and sent to Charlemagne, and told him to come there to take battle. And when that came to him, he also returned to France to collect the greatest armies he could from far and near, both free and bond. And those who were in bondage he freed, to come to that army, and he gave them privileges and lordships, that they asked for, and to their heirs after them, and those in prison he delivered. And the poor he provided for. And the naked he clothed, and those who had been despoiled of their due, he restored it to them again, and gave to every man whatever his privilege and his due. And all that were learned in arms, and were esquires, he dubbed honourably with the habit of knights. And those

whom he had separated from him from his affection, according to their desert, he converted to him in true fellow service. And in short friends of men he took as a family to go to Spain to subdue Pagans. Quoth the archbishop Turpin: I on the part of God, and by his authority will absolve you of all your sins.

XXXV.—And then were assembled together one hundred and thirty-four thousand valiant horsemen, cunning in fighting with Saracens, besides grooms and infantry, which it was not easy to number. And so they went to Spain. The chief man there as a warrior after Charlemagne was Turpin, archbishop of Rheims, who exhorted the faithful people, and preached to them to fight with the Saracens, and absolved them from their sins. And he himself fought in the van of the Christians. Roland, general of armies, earl of Cenoman, and lord of Blam, nephew of Charlemagne, son of the prince Milo of Engeler, by the sister of Charlemagne, his mother; a magnificent and renowned man, with four thousand armed warriors. And there was another Roland; but he is not treated of here now. Oliver, general of armies, a good knight, son of earl Reiner, with three thousand of armed men. Estult, earl of Lyon, he was the son of an earl, with three thousand. And at that time there was in the isle of Britain a man of the same name as he, and he is not treated of here. Engeler, duke of Gascony, with four thousand warriors, cunning in all arms, and especially in shooting. And at that time there was another Engeler, an earl in Peitou, and nothing is said of him; the other however sprang from the race of Gascony, and was prince of the city of Aquitaine, a city that is between the three countries, Benont, and Bourges, and Peitou; and that city Augustus Cæsar first built, and gave it the name of Aquitaine, and gave subject to it the following countries; Biturinus, Benonicas, Pictarmin, and Santonas, and Engolismus, and the commots attached to them. And for that reason all that country is called Aquitaine. And after Engeler and the proprietors of that country were slain at Ronceval; from that time until this day it is desolate of its proprietors, and there was no proprietor of itself to rule over it. Gayfere, king of Bordeaux, with three thousand good men. Geler, Gelinus, Salomon the companion of Estultus. Baldwyn, the brother of Roland. Gandebold, king of Friezeland, with seven thousand heroes. Arnold of Bellanda, with two thousand heroes. Naaman, prince of Bavaria, with ten thousand heroes. Oger, king of Denmark, with ten thousand. Lambert, prince of Berry, with two thousand warriors. Samson, prince of Burgundy, with ten thousand heroes. Constans, a chieftain of Rome, with twenty thousand heroes. Reginald of the White Thorn. Walter of the Warm Bath. Vulterinus. Garinus, Duke of Lorraine, with four thousand. Hago. Albert of Burgundy. Berard of Miblis. Gumard. Esturinite. Theodoric. Ivonius. Berengard. Haco. Ganelon. He was Gwenwlyd, who was afterwards the betrayer of the men of Charlemagne. The number of the troops of the land of France itself was forty thousand horsemen; and the infantry were without number. The men above also were famous heroes, valiant in battle, the richest of the rich, the strongest of the

strong, fighting for the Christian faith in this world. And as our Lord Jesus Christ, and his twelve apostles sought to convert the world to Christianity; so Charlemagne, king of France, and emperor of Rome, along with his warriors enumerated above, sought to convert Spain to Christianity.

XXXVI.—Thence they departed, and assembled, on the borders of Burgundy, to be placed in array, and those troops overspread the length and breadth of the country, so that their tumult was heard for twelve French miles. And thence Arnold de Belland first traversed the Pass of the Pyrenees, and marched to Pampilonia. And next to him also, Estultus and his troops. And then king Aristagnus, and Engeler, with their troops. Then Gandebold, and Constans, with their troops. And last of all Charlemagne with his troops. And Roland covering all the country from the river of Rume to the mountains, a journey of three days from the city and the Jacobine road. And eight days they were in leaving the Pass of the Pyrenees, and in the interval Charlemagne sent to Aigoland to demand the fortress and the city; otherwise he would give him battle on the field. And when Aigoland saw that he could not maintain the city against Charlemagne, he preferred to give battle on the field to flight, or to die basely in the fortress, and Aigoland sent to Charlemagne to command him and his armies to prepare themselves for battle, and to give leave to Aigoland to visit him, and to tell him what he wished.

How Aigoland came to visit Charlemagne.

XXXVII.—And then Charlemagne gave leave to come to visit him. And Charlemagne removed, he and his troops, from the fortress he was in, and occupied a level valley that was near them. And from the midst of his host Aigoland came with sixty chieftains to the presence of Charlemagne, in the place where he was in the royal throne in the centre of his host, a mile from the fortress. And on that level vale were the two armies; the most suitable place to meet between the two armies; six miles they occupied in length, and six in breadth on a fair level plain. And then Charlemagne said to Aigoland: Thou hast fraudulently taken from me the territories of Spain and Gascony, which I obtained by invincible divine strength, and subdued them, and I converted them and their kings to the laws of Christ, and to my sovereignty also. And when I returned to France, thou slayedst the Christians of God, and didst destroy my fortresses also, and my castles, with fire and iron, the whole country, and its common people. And of all that do I complain in thy presence. And as it happened that Aigoland was acquainted with the Arabic language, which Charlemagne had spoken, he was surprised, and much pleased that he knew the language. When Charlemagne was for a while in Toulouse, he learned to speak Saracenic. I pray thee, quoth Aigoland to Charlemagne, to tell me why thou takest, or seekest land and territory, that belonged neither to thy father, nor grandfather, nor great grandfather—from our race. This is the reason, quoth Charlemagne. Because our Lord Jesus Christ, Creator of Heaven and Earth, has

chosen our race to be Christians before thy race, and has appointed to them dominion over all the nations of the earth. And thy race also, the Saracens, in the greatest extent that I could, I have converted to the creed and faith of Christ. It is unworthy, quoth Aigoland, that our race should submit to yours; for our law is greatly superior to yours. For we have Mahomet, who was sent by God to us, whose precepts we keep and maintain; and we have almighty Gods, who shew to us, and declare by the command of Mahomet what will happen to us in future, by whom is our life, and we believe them. Aigoland, quoth Charlemagne, thou errest, for we keep the precepts of God, and ye also are maintaining the vain precepts of man. We believe, quoth Charlemagne, in the Father, and the Son, and the Holy Ghost, and worship them. And ye also believe in the Devil, and his images, and worship them. And our souls, we maintain, when death comes to us, will go to Paradise to live everlasting; and ye also to hell will go. And therefore it is evident that our faith is better than yours; and since ye know not the Creator of Heaven, and will not know him, ye do not deserve a share either of heaven, or of earth, but your possession and trust are in the Devil, along with Mahomet your god. And therefore Aigoland, do one of two things; either receive baptism and live; or go to fight against me, and die. Be it far from me, quoth Aigoland, to receive baptism, and deny Mahomet, my almighty god; but I will fight with thee on this condition: If our law is preferred by God to yours, and we conquer you, it will be undoubted then that our law is the best. If yours also will be preferred by God, and you be victorious, let the shame, and disgrace be to the conquered; joy and praise to the conqueror. And accordingly if my race should be conquered, and I survive, I will receive baptism.

XXXVIII.—And to these words they agreed on each side. And immediately twenty horsemen were chosen on each side, and were sent forth to fight. And forthwith the twenty Saracens were slain. And then forty were sent against forty, and the forty Saracens were slain. And then a hundred were sent against a hundred; and immediately the Christians retreated, and some of them were slain, and for fear of death they took to flight. And by these may be understood faithful Christians, for whoever will fight for the faith of God, ought not to retreat again. And as their God slew them also for withdrawing back, so the faithful of Christ, who ought to fight strongly against sins, if they relapse again, will die basely in their sins. If they fight bravely without falling with their enemies; they will kill them; namely the Devils that serve, and set on fire fuel to sins. No one shall be crowned, as the Apostle says, who fights not firmly. After that two hundred were sent against two hundred, and all the Saracens were slain. Then a thousand were sent against a thousand, and all the Saracens were slain. And then a truce being made on both sides, Aigoland came to converse with Charlemagne, and to confess that the law of the Christians was better than their law. And he said to his own people, that he would receive baptism, and commanded them also to receive it. And some agreed to it, and others refused.

How Aigoland despised Baptism.

XXXIX.—And the next day about the hour of evening, and a truce being between them to go and come, Aigoland came to Charlemagne, with the intention of being baptized; and when he came to visit Charlemagne, Charlemagne and his retinue were taking their dinner, and handsome royal tables before them. And others ready, but no one eating at them. And at some of the tables dubbed knights were sitting. At others some clothed in the dress of black monks. Others dressed in canons' clothes. And then Aigoland asked of Charlemagne the state of all of them. And he answered him: Those, whom thou seest in dark red clothes of one colour, are bishops, and priests in our law, and they declare to us the commandments of our law, and absolve us from our sins, and give to us the blessing of our Lord Christ. Those, thou seest also in the habit of black monks, are consecrated abbots, who pray to God for us. Whom thou seest dressed in white, those are called canons; who hold to a chosen holy life, praying for us, and singing masses, and matins, and the hours of the days for us. And among them Aigoland perceived in a corner twelve poor men eating, without a table, without a cloth, with scanty meat and drink. And then Aigoland asked what sort of men were those. People of God, quoth Charlemagne, are those, and messengers of Jesus Christ, whom it is our custom to feed daily in reference to the twelve apostles. Those about thee, quoth Aigoland, are honourable, with abundance of meat and drink, and every good. And those, who thou sayest are the people of God, and assertest it, are dying of famine and nakedness, and are far from thee, and are shamefully treated. Badly does he serve his Lord, that entertains his messengers so indifferently as that. Great shame does he to his God, who so serves his servants. Thy law, which thou saidst was good, is bad, and thyself shewest that it is false. And then with leave he went away offended. And because he saw the condition of the poor so vile, he refused to be baptized. And thenceforth as many poor Christians as Charlemagne saw, he abundantly supplied with food and clothes. And from that circumstance it may be recognised that it is a great reproach to an able Christian, who does not serve a poor Christian humbly, for on account of that event and cause, Aigoland and his people refused to be baptized. What will be the lot in the day of judgment when proved of those who treat the poor badly? How will they hearken to the terrible voice of the Lord, when he says: "Depart from me, ye cursed into the everlasting fire; for when I was an hungered and thirsty and cold, I had from you neither meat nor drink nor clothes." Let each of you consider that little will avail his faith and his law to a Christian without good works to fulfil them. As the Scripture says: "As the body is dead without the soul, so is faith in itself without good works". As the pagan king refused baptism; so there is fear that his baptism will not be fruitful to a Christian, unless he fulfils it with works, besides believing in his heart.

How Aigoland was Slain.

XL.—Thence on the morrow they came from all parts with the intention of fighting on the condition, that was said above. Now the numbers that were in the army of Charlemagne were one hundred and thirty-four thousand; and Aigoland had a hundred thousand; and the Christians made four divisions, and the Saracens made five divisions. And the first division of them that engaged with the Christians was all slain. And then came the second division, and that also was all slain. And when the Saracens saw that, they gathered together, and placed Aigoland in their centre. And when the Christians saw that, they surrounded them. And on one side of them was Arnald de Belland and his troops. And on the other part was Astolfo and his troops. And on the other side was king Aristagnus and his troops. And on the other side of them was Charlemagne and his general of battles; and their armies gave a blast on their ivory horns altogether with vigour; and confounded the Saracens with their din. And trusting in God the Christians attacked them, and began to kill and destroy them valiantly. And the first who charged was Arnald de Belland, he and his troops, and he overthrew all that met him on every side of him, until he came to where Aigoland was. And when he came to the strength of his retinue, Arnald cut off his head; and there was a great lamentation there, and the Saracens were troubled beyond measure. And there escaped of them thence only the king of Seville, and the chief governor of Cordova, and a few of the pagans, who took to flight; and the blood was no less deep to them pursuing, than that it came to the calves of the legs of the victors; and the Saracens, whom they overtook in the city, they slew all. And it was in that way that Charlemagne overcame, on the condition that his law was preferable. And therefore the law of Christianity is better than any law in the world. O Christian, if thou wilt maintain good faith in thy heart, and complete it with good works, as much as thou canst, thou wilt be doubtless raised above the angels with Christ thy head, of whom thou art a member; if thou wilt ascend, believe firmly; for as the Lord says: "Every thing is easy to him that believeth". And then when the troops were assembled together, they rejoiced at the greatness of that victory. And from thence they went as far as the bridge of Arge, on the Jacobine road, and there they all encamped.

XLI.—Thence that night the Christians withdrew from Charlemagne, coveting the spoil of those that were slain; and that without the leave of Charlemagne, as far as where the battle had taken place. And as they were coming back with their loads upon them of gold and silver; the chief governor of Cordova came to them, and a number that was along with him in hiding, and slew them all, about a thousand in number. Those are types of Christians, who fight with sins, and relapse to them afterwards; for as those men overcame their enemies, and returned again to be slain by their enemies, so every Christian that overcomes his sin, and receives his penance, ought not then to

return to his sin, like the dead, namely the sins. And as they lost their life here, who came to plunder, by sudden death; so all that enter religion, and leave the world, and again meddle with worldly matters, they will lose heavenly life, and will go to everlasting death.

XLII.—And the next day it was reported to Charlemagne, that Furra king of Navarre designed to war with him: and when Charlemagne was come to the mountain of Garzim, that prince prepared battle the next day against him. And the night before the battle Charlemagne entreated God to shew him who would fall in that battle of his men. And the next day when the troops were dressed, lo a red cross on the shoulder of those Christians who would be slain, above their breastplates. And when Charlemagne perceived that, he detained that number in the chapel, that they might not be killed in the battle. O God, quoth he, how difficult it is to overtake the judgments of God, and to follow his ways! When the battle was ended, and Furra was slain, and three thousand Saracens along with him, Charlemagne found those, whom he had kept in the chapel, dead; and their number was about a hundred and fifty. O most holy band of Christian warriors! though the sword of their enemy did not kill them, yet they lost not the palm of victory. And then Charlemagne conquered Mount Garzim, and the whole of Navarre, to his own possession, according to his Christianity.

Of the War of Ferracut.

XLIII.—And then it was announced to Charlemagne that there was in Nager a giant, whose name was Ferracut, of the race of Goliath, who was come from the extremities of the land of Syria, and Amilald king of Babilon had sent him to fight with Charlemagne, and twenty thousand of his men with him. That one feared neither spear nor sword nor arrow, for he was equal to forty strong men. And then Charlemagne marched to Nager. And when Ferracut knew of his coming, he came out of the city to challenge to fight in single combat. And then Charlemagne sent Oger of Denmark to him. And when the giant perceived him in the field, he approached him carelessly, and took him in all his armour under his right arm, and carried him in the presence of all to the city, just as if he were a tame sheep. His size was twelve cubits in length, and a cubit in the length of his face, and a palm in the length of his nose; four cubits in the length of his arms, and his legs; and three palms in the length of his fingers. Thence there was sent to him with the intention of fighting with him, Reginald of the White Thorn: and immediately he carried him also to prison in the castle. Then was sent Constans, king of Rome, and earl Howel, and them also, one under his right arm, and the other under his left, he carried to the castle. Then were sent every two men, until they were twenty. Those also he committed to prison. And when Charlemagne saw that, he and his retinue wondered at it, and he did not dare to send to him from that time forth. And nevertheless when Roland, general of battles, had with difficulty obtained leave from Charlemagne, he came to fight with the giant;

and Charlemagne was frightened for him, because he was so young, and he also being anxious about him. He prayed God to strengthen his nephew with his own strength.

XLIV.—And when the giant saw Roland coming to him, he snatched him with his right hand as he did the others, and drew him on his horse between himself and the pommel. And when he was bearing him towards his castle, Roland invoked the powers, and seized the giant by the windpipe, trusting in God, and turned his neck in the nape on his horse, and they two fell to the ground from off their horses. And immediately they two arose together, and each got his horse. And forthwith Roland set upon the giant with his sword Durendard, and thought of killing him. And he struck the horse in two halves with one blow. And when Ferracut had recovered his feet, and was threatening Roland with his sword, Roland struck him also on his arm, in which hand was his sword, and though the blow did not harm the arm, yet his sword went out of his hand. And then, after Ferracut had lost his sword, he sought Roland with his fist, and missed him, but he hit the horse in its forehead, so that it fell down dead. Thence they fought on their feet, with their fists, and with stones. And at vesper time Ferracut begged for a truce of Roland until the next day. And they mutually promised to come the next day to fight without horses, without glaives, they two. And after agreeing about the fight, they went to their tents.

XLV.—And the next day they came on their feet at the dawn of day to the fight, as they had covenanted. Ferracut however brought with him a sword, but it did not avail him; for Roland had brought with him a long twisted bar, and with that he defended himself until the evening, and he threshed the giant, and did him no damage. And great stones also that were in the field he threw all day long, and he did him no damage in that way either. And when the giant was tired, and oppressed with sleeping, he begged a truce of Roland, while he was sleeping. And as Roland was a noble high minded youth, he placed a stone under his head, that he might be more at ease to sleep. It was secure to him also, for a covenant was between them, that whether a Christian gave a truce to a Saracen, or a Saracen gave to a Christian, it should be kept faithfully. And whoever should break it without notice, he would be put to death. And after the giant had slept enough, he awoke. And Roland was sitting near him: and he was asked by Roland what sort of strength, and what sort of hardness was in his flesh, when neither spear, nor sword, nor stone, nor wood could harm him. I cannot be pierced, quoth the giant, except in my navel. And when Roland heard that, he turned as if he did not understand him, for he spoke Spanish, and of that language Roland knew enough. And thereupon the giant looked at Roland, and enquired of him thus. And what is thy name also? quoth he. Roland, quoth he, is my name. Of what race, quoth he also, art thou sprung? so strongly dost thou encounter me. There never met me one so strong as thou. Of the French race am I sprung, quoth Roland. Of what law are the French? quoth Ferracut. Of the Christian law are

we, by the grace of God, quoth Roland, and to the sovereignty of Christ do we submit, and for his law, as long as we can, we will contend.

XLVI.—And when the pagan heard Christ named, he also asked, who is the Christ in whom thou believest? The Son of God, quoth Roland, who was born of the Virgin; suffered on the cross; and was buried in a sepulchre; and the third day he arose from the dead; and went afterwards to the right hand of God. We also believe, quoth the giant, that one God is the Creator of heaven and earth; and that he has had neither son nor father; for as no one begat him, he also begat no one; and therefore he also is one God, and there are not three gods. Thou sayest truly, quoth Roland, that he is one God; when thou also sayest that he is not three, thou haltest in thy faith. If thou believest in the Father, believe in his Son, and in the Holy Ghost. For he is God the Father, and Son, and Holy Ghost; one God and three Persons. If thou sayest, quoth Ferracut, that the Father is God, and the Son God, and the Holy Ghost God; they are three Gods, which is not true, and not one God. No, quoth Roland, but one God; and I also assert him to be three, and he is one and three. The three Persons are co-eternal and co-equal; such as the Father is, such is the Son, and such is the Holy Ghost. In the persons there is distinction, and in divinity there is unity, and in the power there is equality. One God in Trinity do the angels worship in Heaven. And Abraham saw three, and he worshipped one. Shew me that, quoth the giant, how the three are one. I will shew thee, quoth Roland, by the earthly creatures. As there are three things in a harp, when it is played; namely, art, and strings, and hand; and yet it is one harp: so there are three things in God; Father, and Son, and Holy Ghost, and they are one God. And as there are in the almond three things, namely, the shell, the coat, and the kernel, and yet it is one almond. In that manner there are three persons to one God.

XLVII.—In the sun there are three things, whiteness, and brightness, and heat; and yet it is one sun. In the wheel of the wain there are three things; a nave, and spokes, and a tire, and yet it is one wheel. In thee thyself there are three things; body, and limbs, and soul; and yet thou art one man; in the same manner God is one and three. I know not still, quoth the giant, in what way the Father begat the Son, as thou sayest. Dost thou believe, quoth Roland, that God made Adam? I do believe, quoth the giant. As Adam, quoth Roland, was born of no one, and yet sons were born to him, so God the Father was born of no one; and yet a Son was born to him in a divine manner, as he pleased, before the times, as cannot be declared. Thou sayest well, quoth the giant. How he became a man, who was a God, I know nothing of it. He that made heaven and earth, quoth Roland, and created all things out of nothing, he made his Son a man in the Virgin without human seed; but of his holy Spirit. In that I am perplexed, quoth the giant; how a son could be born of a Virgin without human seed, as thou sayest. God, quoth Roland, who formed Adam without human seed, and as Adam

was born without a mother of God the Father, in the same manner his son also was born of a mother without man for a father. For such a birth as that was becoming to God. It is a very great shame to me, quoth the giant, how he was born of a virgin without man. He, quoth Roland, that makes the worm in the bean, and makes the creature worm to grow in the tree, and many fishes and birds and bees and snakes without male seed; he also made the Virgin maid, without the help of man, to produce God and man. For he that made the first man, as I said, easily without any human aid, could easily cause his son also to be born of the Virgin without human seed. He might, quoth the giant, have been born of a Virgin, and yet if he is the son of God, as thou sayest, he could in no manner die, as a god will never die. Thou sayest well, quoth Roland, that he could have been born of a virgin, and since he was born as a man, accordingly he died like a man. For every one that is born will die, and since his birth is credible, and his death is credible, or his passion, and thence his resurrection from the dead. How can his resurrection be believed? quoth the giant. Because what is born, quoth Roland, will die. And he that died arose on the third day.

XLVIII.—And greatly wonder did the giant, when he heard the word, and answered him thus. Roland, quoth he, vain is what thou hast declared to me hitherto; a man could never be raised to life. Not the Son of God himself, quoth Roland, arose to life from death, but all the men that have been from the beginning of the world, and shall be unto the end, shall rise before his throne also, to receive the reward of their deeds, according to their works, whether evil or good. God from the shoot causes the tree to grow high. And the grain of wheat, after it has rotted in the ground, and died, he causes to grow, and to fructify to life again. He also will cause every one to rise at the last day from the dead to life. Look at the nature of the lion, for the lion by his roaring puts life in his whelps the third day after they were born dead. What wonder is it that God raises his son also on the third day from the dead? and it ought not to be a wonder to thee that the Son of God arose from the dead, when many arose from the dead before him also. Since Elijah and Elisha made alive from the dead; it was easier for God to raise him also. And he that raised many from the dead, before his passion, it was easy for him himself to rise from the dead, and death could not restrain him, from whom death flees, and by his word the multitude of the dead will rise. I see sufficiently what thou sayest, quoth the giant. In what manner he also came down from heaven, I cannot at all understand. He that descended easily from heaven, easily ascended to heaven; and he that arose of himself, easily ascended into heaven. Take an example from many things. The wheel of the mill, the part that is lowest now, will be highest in a little while. The bird in the air, as long as it descends, will ascend. If thou also descendest from a high place to a low place, thou canst return again to the place thou descendest from. Yesterday the sun arose in the east, and set in the west, and to day it arose in the same place it came from yes-

terday. Accordingly to the place from whence the Son of God came, he returned again. Accordingly I also will fight with thee, quoth the giant, on condition that if thy faith be true that I shall be conquered. If false, that I shall be conqueror. And be it an everlasting shame to the race of him that is conquered, and to the victor praise and eternal honour.

XLIX.—And Roland immediately attacked the pagan, and he also aimed at Roland with his sword. And Roland jumped to his left side, and received the sword on his bar, and after the breaking of the bar of Roland, the giant attacked him, and seized hold of him, and struck him between himself and the ground forthwith. And then Roland perceived that there was not a way for him to escape, and he began to invoke the Son of the blessed Virgin Mary. And thereupon he glided by degrees under him, until he was above him, and put his hand on his sword, and stabbed him in the navel, and made his escape from him. And with a loud voice the giant invoked his god thus: Mahumet, Mahumet, my god, help me, for now I am dying! And at that outcry the Saracens came to snatch him with them to the castle; and Roland returned whole to his people. And immediately they attacked the fortress along with the Saracens, that were bearing the body of the giant; and after killing the giant in that manner, they got possession of the fortress and the castle, and the men were delivered from their prison.

L.—After a little time it was reported to the Emperor that Ebraham, king of Cordova, and the king of Seville, and Almansor, who had before then fled from Pampilonia, were awaiting him, in opposition, with the design of fighting with him, and they had the troops of seven cities with them. And Charlemagne put his army in array against them. And when he came to Cordova with his army, the kings above mentioned came with their troops in arms to the distance of three miles from the fortress. And about ten thousand were the troops of the Saracens, and about six thousand those of the Christians. And then Charlemagne made three divisions. And the first division of the most renowned horsemen, and the second of infantry, and the third of horsemen; and so did the Saracens. And when the first division by the command of Charlemagne attacked the Saracens, a footman came before every one of their horsemen, with a bearded and horned mask upon him, like to devils, and harps in the hands of each of them playing, and drums beating, and making a din, to terrify the horses. And when the horses of the Christians heard those voices, and saw their horrible masks, they were terrified, so that their riders could not hold them, more than if they were mad. And when the two divisions saw others in flight, they also retreated. And when Charlemagne saw that, he marvelled excessively, until he knew what was the cause of it; and the Saracens rejoiced, and pursued them; and the Christian fugitives came to a mountain, which was about two miles from the city, and there by agreement the Christians bound themselves to await them for battle. And when they saw that, they retreated a little; and then the Christians pitched their tents until

the next day. And when the morning came, and they had taken counsel, Charlemagne commanded every horseman to put a veil of linen and cloth to hide their eyes, that they might not see the devilish masks; and to deafen their ears so as not to hear their infernal sounds; an admirable contrivance. After securing the ears of the horses, and their eyes, they attacked boldly, without caring for their perfidious sounds. And from the morning until midday, they came up with the Saracens, and many of them they slew, and yet did not kill all. And the Saracens thronged together, and in their centre was a wain, with eight oxen under it; and on the wain their standard also was raised. And their custom was that none of them would flee, as long as they saw the standard standing. And when Charlemagne knew that, he rushed among their troops, being surrounded with divine strength, throwing them to the right and left of him, until he came to the wain. And then he struck with his sword until the machine that held the standard came to the ground, and he brought the standard also down to the ground. And then the Saracens began to flee from place to place in all directions. And then the shout of the armies was made on all sides; and there were killed of the Saracens eight thousand, and Ebraim king of Seville along with them; and Almansor with two thousand went to the city. And the next day being conquered, he gave up the city to the Emperor on condition that he should receive baptism, and submit to Charlemagne, and hold the city under him. And thence Charlemagne divided the hundreds of Spain, and its commots, and its fortresses, and its cities to whomever of his own men that wished to dwell there. And the whole of Spain he so divided among his own generals, except the land of Gallicia itself, which none of the French would have, on account of its roughness. Henceforward there were none in those days that could molest Charlemagne in Spain.

LI.—And then after dismissing from him the greatest number of his troops, and leaving them in Spain, Charlemagne marched towards St. James, and those, whom he found dwelling there, he made Christians. And those also of them, who had relapsed to the Saracens, he either slew, or sent them to exile in France. And there he appointed bishops and priests, and he gave honours, and summoned a council of princes and bishops at Compostella. And there by the advice of the council he appointed, in honour of Saint James, that all the prelates and princes and kings of the Christians of Spain and Gallicia, both the present and the future, should be subject to the bishops of Saint James. In Iria he appointed no bishop, but that it should be under Compostella. And there by the command of Charlemagne I also, Turpin archbishop of Rheims, and nine bishops with me, consecrated a church and altar to Saint James honourably, in the middle of June itself. And the king subjected the whole of Spain and Gallicia to that church, and gave for its endowment four pence every year as a tax from every house in Spain and Gallicia, and freedom to them also on the part of the king from every servitude. And on that day it was appointed to call that church an apostolic see, because

the name of the apostle James rested there; and because in it also was the congregation of the bishops of the country; and because the bishop of that place had the privilege of ordaining the bishops and kings of the country. And if there should be a failure of Christianity in one of the other cities, or of the ten commandments, from the sins of the people, by the advice of that bishop they should come again, and by right duty they ought to be made straight there. For as the Christian faith of Ephesus was appointed by John, the brother of James, so was appointed the seat of Christian faith in Gallicia in the west, and an apostolic see. And those doubtless are the two seats the two disciples asked of Christ, on the right, and on the left in his kingdom.

LII.—Three supreme apostolic sees were appointed in the world, on account of their merits; namely, Rome, and Gallicia, and India, as God gave the preeminence of his fellowship and his secrets; namely to Peter and James and John, in preference to other apostles, as it is in the Scriptures, and the Gospels. That preference God shewed to them also in this world by the above three supreme sees. And of due right was Rome appointed the most supreme seat of the apostles, for Peter, the prince of the apostles, consecrated it by his preaching, and his own blood and burial. Compostella is the second supreme see by right. For the apostle James was chief among the apostles of supremest merit, and the greatest in honour, and seniority and honesty after the apostle Peter. And in heaven he has preeminence over them. He first was martyred; he confirmed at another time by his preaching, and consecrated it by the burial of his holy body; and he enlightens it by his miracles, and enriches it with innumerable benefits. The third see is India; for there the apostle John preached his gospel also, and with the consent of bishops, whom he had appointed in the cities, and calls them also angels in his book. That church he also consecrated with his learning and miracles, and with his own burial. And should doubtful circumstances happen, which cannot be determined, either in respect of the world, or in respect of the church in the other sees, and their difficulty and doubtfulness in the whole world; in those three principal sees they are decided and resolved according to law. Accordingly Gallicia in those early times being freed from the Saracens by the power of God and the blessed James, and the aid of Charlemagne, from that time until this day it has continued honestly to be christian Catholic.

LIII.—In complexion Charlemagne was a fair and handsome man; of a ruddy face with brown hair, but stern in visage. Eight feet, of his own feet was his length, and his feet were the largest. He was broad across his loins; he was slender about his waist; stout were his arms and his legs; strong were all his limbs. The wisest and cleverest; in battle the most valiant soldier. A palm and a half was the length of his face, and his beard a palm and a half. A palm in his nose, and a foot in the width of his forehead. He had the eyes of a lion, sparkling as bright as a carbuncle stone. Half a

palm was the length of each of his brows. When he looked angry, whomever he looked upon became frightened and disheartened. Eight palms was the belt of his girdle about him, besides what was loose. He ate very little of bread, and a joint of a ram, or two hens, or a goose, or a shoulder of pork, or a peacock, or a heron, or a hare entirely. So strong was he that he could strike an armed horseman, and his armoured horse, from the top of his head to the ground with one stroke of a sword. Four horseshoes at once he could easily stretch between his hands. An armed soldier standing on his hand he could easily raise without effort even with his face. He was the most liberal in gifts. Most just in the laws. Fluent he was in his words. On the four principal feasts in the year he held court in Spain, and used to wear a crown on his head, and a sceptre in his hand; namely Christmas day, and Easter day, and Whitsunday, and the festival day of the apostle James. Before his throne constantly according to the custom of an emperor was borne a naked sword. About his bed every night six score orthodox armed men used to guard him; and forty of them guarded the first part of the night, namely ten above his head; and ten below his feet, and ten on the right side, and ten on the left side; and in the right hand of each of them a naked sword, and in the left hand of each of them a wax taper burning. And in that manner forty other knights the second part of the night, and so forty other knights the third part of the night, guarded him until day, and the others sleeping.

LIV.—And if any one takes pleasure in hearing of his great exploits, yet it is a great oppressive burden for us to relate them, as Galifer nobly relates them. And how afterwards Charlemagne, out of love of that Galafer, slew his enemy, namely Bravant, the proud king of the Saracens; and how he afterwards conquered various kingdoms, and fortresses, and castles, and cities, and subjected them to be Christians in the name of the Trinity. And how he founded many abbeys and churches all over the world; and how he put in order the bodies and bones of the saints all over the world, and enshrined them in gold and silver, and how he obtained the empire of Rome, and how he went to Jerusalem. And in what manner he brought with him from thence the cross of the Lord, with which he endowed many churches, I am not able either to write or relate them; the hand and the pen would sooner fail than his grand exploits. How he returned however from the battle at Ronceval to France, and how the battle occurred in the Vale of Briars, and how it made an end of his soldiers in Spain, and how the sun stood for three days as one for the Christians to be avenged on the Saracens; and how he gave funeral honours to his good men, and buried them. And how there was a council at Saint Denis, when they returned; and how he built his own palace, and a church to the Lady Mary at Aix la Chapelle; and in what form was the end of Charlemagne at that place; we will relate briefly at the end of this book. And this book Madawc ab Selyf translated from Latin into Welsh, at the request and desire of Gruffudh, the son of Maredudh, the son of Owein, the son of Gruffudh, the son of Rhys

LV.—The king of the Isles; the honourable king of the Isles. Reginald the noble king of the Isles, having a family thrice doubled in virtue, and deed and race. And I being compelled at thy request have begun this work, and I would put an end to it, were it only to correct my inability. And for that reason, I preferred leaving this book unfinished, to translating at thy request from Romance to Latin, in which I will not confess that I am an author, but one who understands histories. And therefore, thou reader, if thou findest in this book any thing incredible, or disagreeing with truth; do not stigmatize the interpreter, but the author of the first work; for it is not right to call him false, who is the relater of the fiction of another, but him who is the inventor to the first author of the fiction. And from that Latin book was this translated into Welsh. And whoever wishes to know, or listen to the vigorous story, of the evenness of his mind let him be silent; and we also will relate to him of the flowers of the stories, namely relating to the most valiant Charlemagne, son of Pepin, chief king of France, the most noble and mightiest Emperor; and most illustrious conqueror of the countries of infidels, and enemies of Christ, that ever was in Rome. And the twelve compeers of France, who loved one another so much, that they never separated until they were slain. When Gwenwlyd betrayed them to the infidel race of pagans, in the same day were slain of them twenty thousand and seven hundred, for which Charlemagne felt excessive pain and sorrow, until his own death took place. This story is better, and more excellent, since it is not possessed by bards, or buffoons; who have all avoided it, because they knew nothing of it, but sing of the dangers and exploits of those with whom they are acquainted, and what they can invent themselves. They knew nothing however of the sudden loss that came to the emperor Charlemagne.

LVI.—When Charlemagne, king of France, on the festival of the Thousand Sons, was in the city, that is called Paris, having kept at Court the Christmas holidays with supreme honour, and the twelve compeers of France along with him, and innumerable earls and barons, and knights; and all of them entertaining the king and his retinue, and rejoicing him as they best could by agreement, they appointed disputations. And in that they maintained by mutual oaths of assignation that they would go to war with Marsli, the king of Spain; and that at the close of the month of April, when they should have fresh herbs and green grass for the horses. However before Vespers were sung in the town, they heard other news, namely that twenty thousand of their French had been slain, unless God had destroyed them, who made all the world. Lo a Saracen from Spain, Otuel was his name, a man who was of honourable demeanour in four ways; in nobility of mind, and strength in arms, and race, and wisdom, coming as envoy for king Marsli. And he rode through Paris until he came to the court of the king. And dismounted at the gate, and thence he mounted upwards along the steps towards the hall. And then Oger of Denmark, and Walter of Orange, and Naim a strong prince, met him; and he also asked them to shew Charlemagne to him. And

he related to them that he was an envoy for a king that did not love him a button : and Walter first answered him : See thou him yonder sitting, quoth he ; the hoary man with the great beard, and clothed in black ; and the man that is sitting on the one hand, with the red scarlet mantle about him ; Roland his nephew is that one. And earl Oliver is the man sitting on the other hand of him ; a companion of Roland ; and the twelve compeers are sitting on each side of them also next. By Mahumet, quoth the Saracen, henceforth I know Charlemagne ; and may an evil fire and wild flame burn his beard, and split his body through his breast bone down to his heels !

LVII.—And then he advanced to the presence of Charlemagne, as before, and said to him thus : Charlemagne, quoth he, listen to me ; I am an envoy of the strongest king that ever was in the law of Spain : a man who salutes thee not at all, for he ought not, because thou hast made him angry, and enraged Mahumet and me also : be he the man that I believe in, he will kill thee, and all the company, and the number that is about thee ; and especially Roland thy nephew. A man, whom should I get in battle, or where my horse could run against him, I would pierce him with my sword, so that it would be a spit through him. Thereupon Roland laughed, and looked at the king, and then said to the Saracen thus : Thou mayest say all thy will, quoth he, at present, without any of the French hindering thee. He may, quoth Charlemagne, as long as thou pleasest, since he is secure, as far as I am concerned, until the end of the week. And then Otuel said : In the faith in which ye say that, since the man is not born, of whom I am afraid, whilst I have this sword, Curceus is its name, with it I was dubbed a knight, and it is not yet a month since I cut off the heads of a thousand French with it. In what part did that occur ? quoth Charlemagne. Let it come to thy remembrance to inform us. I will tell you with pleasure, quoth Otuel. Are there not eight months, and this is the ninth, since thy chief city Rome was destroyed, and of which thou art called emperor ? King Garsi and his barons took it for himself ; and there were slain of men and women twenty thousand, and a great many more besides ; and I also threshed so many of them with my sword, that the rust did not leave my wrist until the end of the week. And then said the French : More is the pity, say they, that thou wert born in that case. And Estud of Longres, a soldier of proved goodness was he, rose up with a great four sided staff in his hand, and tried to strike him with that. And Roland went between them, and said to Estud thus : Estud, quoth he, for love of me, if thou lovest me at all, touch not the Saracen, and spare him ; for he trusts in me, so that I cannot do him harm, and let him say all his will.

LVIII.—And thereupon a soldier, with the disposition of a mean fellow, Prouycel of St. Gille was his name, went behind the envoy, unknown to him, and with his two hands took hold of the hair of his head, and dragged him by it to the ground. And Otuel rose up quickly, and drew his sword Curceus, the hilt of which was of gold, and cut off the soldier's head, so that it was playing near the king.

And thereupon the French commanded him to be seized; and he retreated on the one side from them, and his eyes were reddened, and those turned in his head rapidly. He was like to a famished lion, that was bound, and stirred up to rage. And a great commotion being in the hall on account of that event,—he said as loud as he could: O barons, quoth he, be not excited; by Mahumet, the man to whom I have given myself, I will make seven hundred of you dead; if ye wrangle. And the emperor then rose up, and commanded him to give his sword to him. And the Saracen said that he would not give it, and that it was mean in him also to seek it. And then Roland entreated him to give it to him, and he also would undertake to give it back to him, when they separated; and until then he would defend that no one should do him wrong, in the best way he could. And Otuel said to him: Fair Lord, quoth he, take thou it then; I beseech thee to keep it well, because I would not give it to thee for the seven best cities in thy dominion, and because also thy head will yet be cut off with it. By my faith, quoth Roland, thou flatterest thyself too much; and do not so further, but tell thy message, and then take thy leave to return. And I also will do that with pleasure, quoth he, and give me silence.

LIX.—Charlemagne, quoth Otuel, I will not hide it from thee. I am an envoy of the emperor Garsi; the man that maintains the country of Spain, and Alexandria, and Busi, and Tyre, and Sidon, and Persia, and Barbary; and every country of those submits to him as far as Femynie. He commands thee to forsake thy Christianity, because it is not worth a single pear; and whoever believes in that commits great folly; and to become a man of Mahumet's, and serve him, the man that governs the whole world, and thy people along with thee, and then to come to him also, and he will assign to thee the country of Auvergne, and Manancie, and all the harbours of England, and its streams on this side of the Red Sea; and he will give to Roland thy nephew the country of Russia; and to Oliver his companion the country that is called Schlavonia. He will not however leave to thee the heart of France, because he has given it to Florien of Sulie, the son of Iulf the Red, king of Barbary, the best youth in Spain, and the greatest of renown in action, and a good rider, and the best that strikes with a bright sword: he will maintain France with peaceful freedom to himself and to his heir. And then the emperor said: By my faith, quoth he, with the strength of the almighty, that event will not be so. And what say ye, my people, whom I have ever nurtured, in respect to that? Noble emperor, say the barons, and his people, we will never endure that the Saracens should have France; but cause thy forces to be summoned, and put in array, and then, if thou pleasest, lead us to the place where we can visit that dirty race; and if we also get hold of that king Garsi in battle, he will not escape thence from us with his head.

LX.—And then Otuel said: I hear you, quoth he, saying foolish words; and those who are threatening Garsi now, he will slay them yet, and subdue them. For when ye see the greatness of his power

and his horsemen, the bravest of you will not be able to laugh, and he would wish before that that he was beyond Normandy. Quoth Neimys the prince: Nevertheless, quoth he, if Charlemagne summoned his power together, in what part would he find king Garsi to fight with the troops of Charlemagne? Too unintelligent, quoth Otuel, is thy speech, and too foolish, when there are together seven hundred and seven thousand of them in bright breastplates, and banners of Syria, and they would sooner suffer death together than that one of them would flee from the other. And besides that, did they not make a city, and fortify it all around with fortresses and dykes between two waters? Atalie is its name. God has not made a man that could prevent their going to hunt, and to fish outside of it, or within. And if the grey bearded Charlemagne should come there, we should know who would have the mastery, and who would best strike with a bright sword. If however the villain Conners should come, do thou not come forward Charlemagne more than before, if thou wilt do my advice, but guard thou Paris, and its fortresses, so that neither a kite nor crow nor magpie descends upon it, since thou canst do nothing in the need of men. And the king was so much ashamed that he knew not what he should say. And then Roland rose up, full of wrath, so that he was scarcely sane, and came towards the Saracen, and said to him thus: Leaky traitor, quoth he, thou sayest too much, and thou flatterest thyself too much in the presence of the French; and by the man that suffered pain on the cross, if I had not given my faith to thee, and that thou trustest in me, thou wouldest die now at my hands. If however I shall meet with thee in battle, I will give thee such a blow with my sword, that no nobleman will become worse for thee ever after. Quoth Otuel, and we also will know that now; and here am I ready, if thou seekest to combat, quoth he; I challenge thee to morrow morning to the meadow, on condition that we are by ourselves. Quoth Roland, and so thou also make it sure that thou wilt come there. Take my faith, quoth Otuel, and my credibility, that I will come with all my will. And whichever of us comes not, that he be ever confessedly a coward, and be liable to the penalty of having his spurs broken short from his heels, and that he be never honoured at court from that time forth.

LXI.—And thereupon they gave mutual pledges, so that each of them was sure that the other would come. And then Charlemagne of St. Denis said to the Saracen: By the faith, in which thou believest, quoth he, in what parish in thy country wast thou born, and what is thy name? Otuel, Lord, is my name, quoth the Saracen, and I am the son of king Galien, a man who has slain more men than thou hast in all thy dominion at present. And my cousin is king Garsi, and my uncle was Feracut, of the city of Barbary, that is called Nazareth, whom Roland killed. And to-morrow morning I also will avenge him without mercy. Quoth the noble king then: Thou sayest quite enough. And then he called Reiner, the page of the bed, to him, and commanded him. Take, quoth he, this envoy along

with thee, and lead him to the house of my friend Gerner, and give him a hundred shillings in lieu of his meat, and another hundred shillings for his horse. And then he called Richard the aged, and Walter of Lions, and Oger le Danais, and said to them: You also, quoth he, I command to serve this noble knight, and to supply him abundantly with every thing that he may need; and so they continued that night. And the next day, when the day dawned, Charlemagne rose up, and caused Roland to be fetched, and they went to pray to the chapel; and the abbot of St. Omer sang mass to them, and the king caused to be brought a vase full of perfume, and to offer he went and the twelve compeers. And Roland went to offer his sword Durendard, and afterwards he redeemed it for seven marks of silver. And after the mass, they caused the hours of the day to be sung, and then they came from the church to look if they could see the Saracen, and he also came to meet the king. And then Otuel came arrogantly forward, and called on the king and said proudly to him: Charlemagne, quoth he, where is Roland thy nephew, whom thou lovest greatly, and the man in whom is all the trust of France? I will make him perjured, and I will dishonour him, as if I had conquered him, unless he keeps his agreement he made with me yesterday, in presence of all the court, both man and woman.

LXII.—And at those words came Roland, full of wrath, and he swore. By the Apostles, quoth he, that suffered penance for their Lord, I will not stop to-day for any man alive, until I compel thee to be silent, either by conquering thee, or killing thee, or causing thee to turn to the catholic faith. And do thou then, quoth Otuel; and take thy arms on that condition. If I give way, I will consent to be hanged. Quoth Oliver: Very proud are thy words, without yielding at all, and it is a great marvel if they turn out well to thee. And then the eleven compeers conducted Roland to a chamber, and dressed him carefully with fair arms; a breastplate which Buttor made, a disciple of Galiant, the most skilful that was of that craft in his time. And Neimys the prince tied the thongs about his neck, and placed a glittering helmet on his head, which had belonged to the giant Goliath, and which Charlemagne obtained when he killed Braiant. And then they brought to him his sword Durendard, which it was vain for any one there to covet, inasmuch as that there was not in France, either little or great, who was not acquainted with it, and knew that there was none equal to it from thence to the east. And after that they placed about his neck a heavy strong shield, enamelled excellently with gold colour, and with azure. First about the boss were enamelled the four chief winds, and the twelve signs, and the twelve months of the year, so that each of them went against each other. And in the lowest border of it was hell, and above that the heaven and the earth, encompassed skilfully. In the other two borders were enamelled the sun and the moon, and that with great labour and studying. In its band was nothing but silk of rare excellence, and the knob was a hard diamond stone. And then they brought to him a strong shaft, with a good head upon it, and an

excellent standard of red and green, from the point of the spear as far as the handle. And earl Ierins placed spurs of gold and silver on his feet. A horse was brought to him, which ran faster than a quarrel went, when shot from a strong arbalist, such that God made no other beast of equal speed with it, nor would accompany it with the forehead for an arrow shot from him. His saddle was crystal, and its nails were silver, and the panel was precious silk, and the stirrups were pure gold engraved.

LXIII.—And then the earl mounted so lightly, that he did neither put his foot in the stirrup, nor take hold of the pommel; and he gave a leap with the horse in the presence of the people, and returned to Charlemagne laughing, and said to him: Lord, quoth he, give me thy leave and thy blessing, and then if the Saracen comes to combat with me, he will not have a warranty of his life. Nephew, quoth the king, to Him that made the heaven and the earth I commend thee, and may He defend thee from harm! And he raised his hand, and crossed him. And then Roland spurred his horse towards the meadow, and even the youths and maidens going after him, and all of them saying: To Jesus we commend thee, and the Lady Mary; and may they defend thee this day from death! And the eleven compeers mounted swiftly along with him, and brought him between the two waters that flow through the town in Paris. The one of them is Seine, and the other is called the Great Marin. The Saracen was still standing before the king, and he said to him boldly: Charlemagne, quoth he, get for me a breastplate, and a shield, and a sword. A good swift horse I have myself; than which there is not a better as far as Beliant; and I also promise thee in truth, and on my faith, and my sword, if he is as rapid as when he went from me, that I will kill Roland for thee before the hour of noon. And then the king became wroth in an excessive degree; he almost split, and said to the pagan: May God kill thee and thy race first! so much hast thou excited me to wrath, and sorrow. And already he perceived his daughter Belisent coming from her chamber towards the hall. And when she came in, the whole hall shone with her beauty, as if she were the sun at the hour of midday in the month of May, or the light of a carbuncle stone, when the night is dark. And he beckoned to her with his glove, and said to her: Daughter, quoth he, to thee I commend this pagan here; and dress him with speed, that he may lose nothing in respect of his arms. He has undertaken to combat with Roland my nephew. Lord, quoth she also, with pleasure, and that shall be done according to thy will. And then Belisent called on Phlandrin of the Fair Mountain, and Ormuel gave two other damsels, and they conducted Otuel to a square table of marble. And then they put about him a breastplate, that had belonged to king Samuel, with a figure of a noble bird on its collar in front. And Phlandrin tied the thongs about his neck; and on his head the helmet of king Galathiel; that was square, with rings and various flowers of gold made around it, and its nose made like to a noble bird.

LXIV.—And then Belisent placed on his thigh his own sword, which had belonged to king Athael, the name of which was Curceus.

So good was its edge, as of any keen knife. And after that they placed about his neck a new strong shield, as white as the snow. Its boss was of gold; its nails were silver; and they brought to him a shaft of strong split ash, with a broad keen and bright head upon it. And a new standard as white as the blossoms of the lily, with the figure of an eagle upon it, and holding a serpent between its feet. Ormwel gave two spurs, which he wore on his feet, and which were equal in value to some castle. And his saddle was placed on the swift Migrados his own horse; sooner did it run, when pricked with spurs, than the arrow flew from the string. And the wanton capering stallion, when it saw its lord, recognised him; and he also mounted it; and much better did he know of combatting than the most skilful in striking with a hammer. And then the horse gave a skilful leap, and he returned again to Belisent, and said to her: Noble lady, quoth he, God thank thee! Very well am I dressed, and give me thy leave, and Roland will be dead forthwith at my hands afterwards. And then Belisent said: Take good care of thyself, nevertheless, quoth she, against Durndal, and if thou defendest not thyself well with Curceus against him, a city will never be held by thee in future. And at those words Otuel proceeded onwards, and Oger le Danais, and Neimys the strong prince, conducted him as far as the meadow, where Roland was. And Charlemagne raised the high windows, and called the eleven compeers to him, and commanded them to come along with him, and caused all the French to go from the meadow, and leave it to the two knights. And thence he commanded them also to combat, when they pleased from that time forth. And Otuel said that he was ready; and then Roland said to the infidel pagan: I will defend myself from thee from this time forth, quoth he; and I also the like from thee, quoth Otuel. And take good care of thyself against me, as I do not love thee at all, and I demand of thee the death of Feracut my uncle, whom thou killedst.

LXV.—And then they pricked their horses strongly with spurs, and attacked each other so that the meadow between the hurry and strength of the wind, and their own turmoil chiefly was agitated, and the earth in acres of it splitting. And they lowered their spears, and their standards being wonderfully blown by the wind, they struck each of them a great blow on the shield of the other, so that their two spears were broken in common; and their boiled leather. Good however were the breastplates, as not a single ring of them was broken, and they did not stretch at all. And the valiant knights proceeded onwards without losing one of them. And then Charlemagne said: O God, this is a great marvel to me, that the Saracen maintains one blow against Roland. Quoth Belisent, his daughter, that was standing near: Very good are my arms, quoth she, and their bearer also is not craven in any respect. And after those words Roland drew his sword Durndard, and struck Otuel on top of his glittering helmet, so that its nose fell to the ground, and a great number of the rings, and the fair blossoms, and the precious stones

along with them; and a second time he rapidly struck the head of his horse, so that it was off his body far on the ground. And then Otuel fell, when his horse failed to him, and said two words: By Mahumet, quoth he, an ungenerous act hast thou done, Roland, in killing my horse without cause, or its deserving it, and thine shall not go from thence laughing. And he drew his sword Curceus, and extended his shield before him, and jumped forwards towards Roland, and struck him on top of his helmet, so that its nose fell to the ground, and the stroke slipped on the fore bow, and the saddle through and the horse in the shoulders, so that the sword was up to the hilt in the ground, and he said loudly a boastful word: By Mahumet, quoth he, there has not been a stroke like this present! O God, quoth the king, how heavy was that stroke! And I also pray the Lady Mary to defend for me Roland my nephew. And if the earl fell no one need wonder, for his horse had fallen dead under him. Durndal however was ready in his hand, and he set upon the Saracen with it, and struck him on the flat of his helmet, so that the fourth part of it was broken, and the top of the breastplate, and one half of his ear also on the field, and the shield was split as far as its centre, and he also on the instant killed, or conquered, as every one supposed. Otuel however had valour, and great power in combat as before; and with Curceus he paid the blow to him again, and Roland to him also with interest, without wishing anything of him cheaply.

LXVI.—And so they were exchanging blows, and sticking to fighting on all sides, so that their breastplates were of no avail to them against their swords, and the meadow glittered with the rings of the breastplates. And then Belisent said: That is a bold and noble combat which they are carrying on now, quoth she, and it cannot continue much longer owing to the valour and nobleness of the knights, and very well does Durndal, Roland's sword, cut; but it is of no avail against Curceus. O God, quoth the king, how my mind deceived me, and my heart allowed me to tell a lie! And he fell across towards the east, and offered a prayer to the Lord in this form. God almighty, quoth he, as thou art king and ruler of all the races wild and tame, defend for me Roland my nephew, and convert the heart of Otuel the Saracen, so that he may receive baptism, and believe in thy blessed name also! And he kissed the earth and stood up, and thence put his head through the window, and saw the knights combatting as before, without having as much of their shields as would cover their fists before them. And then Roland said to the pagan: Reject Mahumet and Termagaunt, and believe in God Almighty, the one who suffered pains to redeem us also from the everlasting bondage of hell. And accept of a noble gift, which is Belisent, the daughter of the Emperor Charlemagne, and my cousin also. I will cause her to be given to thee, and I, and thou, and Oliver will be companions; and so there will be neither castle, nor city, nor district, which we shall not obtain, and subdue to ourselves; and nevertheless more than before I will not seek from thee the value of a single spur. Quoth Otuel: Foolishly dost thou say that,

and shame be to him that made thee a scholar! and though thou beest a scholar and disciple thou, I also am a master, as I will show thee before we separate. A blow I will give thee, so great that thou wilt not be able to say a word, more than the anvil, when it is struck with the iron mallet.

LXVII.—And thereupon Roland was enraged beyond measure, and with Durndal in his hand, the hilt of which was pure gold, he struck the warrior Otuel on the top of his helmet, so that the fire jumped from the sword and from the helmet; and the Saracen inclined a little, as he was cunning in his service, so that the blow fell by the side of the shoulder, and broke the twofold breastplate, and all his harness from the top of his shoulder even to the girdle of his drawers. The sword however did not meet with any of the flesh, and yet very great was the blow, so that it caused the knight to bend, and to fall instantly on his knee to the ground. Thereupon many of the French prayed, and were delighted with the blow, and said that the Saracen was conquered, and that he could not defend himself or fight further than that. Peradventure there was none of them that was acquainted with Otuel, or had seen him in engagements before that. The son of Galien jumped up lightly to avenge the blow, and had not Roland known how to guard himself from that blow, he would never strike a blow on a knight afterwards. And the Saracen changed colour, and his eyes turned rapidly in his head, like an angry famishing beast, and he raised Curceus up, and set upon Roland with it in his strength, and struck him in his rage a great stroke on top of his helmet; so that if the sword had not turned in his hand, he would have struck off his head. And the second he gave him on the left side, and as much of his shield as was in his hand was broken in two pieces, and what he had of all the other arms, so that the sword went far into the earth, and Roland fell off his feet to the ground. And drawing his sword to him, Otuel said: By Mahumet, very well does my sword cut! And the French then perceived that, and greatly feared the greatness of the blows, seeing that they had torn and broken their breastplates before and behind, and that they had not of their shields as much as would cover their hands. And they fell with their faces to the east, being in great fear for Roland their lord. And to the Lord God they prayed to send good counsel to the knights, and make peace between them, either by a truce, or other security.

LXVIII.—And at those words there was a dove flying, which Charlemagne could see, and all his retinue, and the Holy Ghost descended on the shoulder of Otuel. And then he also said, as Roland was about to strike to avenge the blows upon him. Withdraw again, quoth he, and wait; I know not what I saw flying before me, which has changed my mind and will about this combat; let it remain at this; and out of love of thee also I will receive baptism, and I will pray of Mary pardon, and she will be a defence henceforward, and in her I will trust. And then when Roland heard that, he said to him laughing: Noble sir, quoth he, is there that in thy mind? Yes, by my faith, quoth Otuel; and I will now

reject Mahumet and Termagaunt, and Apolin, and the lousy Johun, and all their company. And then they threw from them their swords on the grass, and each of the valiant knights embraced the other. O God, quoth the king, how great are these marvels! There they have agreed, quoth he, and are making some covenant, I will take upon me. And go ye also to see, my brave knights; and they also went as fast as they could, and the king himself spurred horse after them. And as he came there, he asked Roland: O dear nephew, quoth he, how dost thou feel thyself, and what sort of agreement have ye made between you? Lord, quoth he also: I feel myself in good case, inasmuch as I am perfectly well, and in good spirits, and that I have had no harm, though I have fought with the best warrior, and the bravest that ever was of unbelievers. And thanks to God, have I not made an agreement on this condition, that Otuel will receive baptism, and christianity? And do thou also entertain him pleasantly, and give him honour, and power, according to his own will, and along with those Belisent thy daughter a wife to him. O God, quoth the king, how thou hast now accomplished my wish! and that is what I also was going to pray thee to do.

LXIX.—And then they quickly disarmed the knights. And Roland mounted a swift wanton stallion, and Otuel a lofty ambling mule, and towards the city they came for the purpose of baptizing Otuel. And they came to the church of Mary in Paris, and Turpin, archbishop of Rheims, put on the stole, and took a psalter, and said the Litany. And thence he came above the well, and blessed it. Great however were the numbers of earls and barons and knights, and the trampling of them looking at the baptism of Otuel. And Charlemagne held him at the baptism, and earl Odis, and Girat earl of Normandy, and they did not change his name, and called him Otuel as before. And then when he had abjured unbelief, and was baptized, Belisent came, fairer than the blossom of the rose, and the fair-bearded Dawns conducted her towards Charlemagne, and the king took her by the sleeve, and said to her: Daughter, quoth he, thou art very fair, and good is thy complexion; and whoever has thee for one night in his possession, and at his counsel, he ought never to be craven from that time forth, but commendable for valour, and acting well. And so will be whoever gets thee also, if God grants him life, and many of the French will envy him. And to Otuel he said: My godson, quoth he, now thou fulfillest the right law, for thou hast abjured Mahumet, and received baptism, and in lieu of that I will give to thee my daughter Belisent as a concubine to thee, and the country of Berel along with her, and Yvori, and Haste, and Plancente, and Melan, and Phanie, and Lombardy. Thereupon Otuel bent on his knees, and with great humility and thanks kissed the foot of the king, and said to him thus: Lord, quoth he, that is a thing I will not reject, if it pleases the maiden, it pleases me also. And then Belisent said: It pleases me, quoth she, and so far I have had my health, and repentance ought never to come to me for my partner, and there will not be deceit of love on my part in respect of

thee for ever. Quoth Otuel: And since thou wilt be my concubine, out of love of thee I also will deserve renown, and name, and many a pagan before the city of Atalie shall die by my bright sword, for I have received baptism. And to thee also, noble Emperor, I commend my concubine, until we come to the fields of Lombardy, and we will obtain possession of them, and the meadows about Atalie, when the war of the emperor Garsi is ended. And then they went to the palace, the king and his barons along with him, and their meat was ready, and after raising the tables, and spreading the cloths, they went to eat. And that the relation may not tire, when it was time for their supper, and after unfailing service for all, and the wine being ample, the king went into a chamber, and every one to his lodging to rest, and they went after him to sleep, and shut the doors till the next day after the rising of the sun.

LXX.—And then the king arose, and assembled his barons about him, and went to sit on a table of marble stone in the hall, and a rare staff in his hand, and nails of gold fastened in it frequently, and he said to them thus: Lords barons, quoth he, hearken to me, and advise, for ye ought to advise me with respect to King Garsi, who ye have heard has come into my dominion by force, and is burning my castles, and breaking my cities, and destroying Christendom as far as he is able. Shall we either go to war against him on an expedition after the winter, or shall we also wait until the summer? Said the French: We are all surprised at what thou sayest about delaying, and extending the time, for that Garsi has neither an army ready, and he is daily destroying thy country; and before summer comes he will have subdued most of thy dominion, if he will continue in future as he does now. And therefore it is bad to neglect the seasons. And since ye all also advise that, quoth the king; for love of me also prepare yourselves by the end of the month of March to start on an expedition the month of April, and on that they abided. And then the emperor caused letters to be written, and sent errand boys with them through his whole empire, to command that no horseman should tarry, or foot soldier, or the owner of an arbalist bow, from coming to him to Paris, by the first day of April; and whoever could not come, he should send four pence to St. Denis. And that we may not waste time in the relation, that month came to an end, and January, and February, and March. And the appointed time came speedily, the emperor being in Paris, and his twelve compeers along with him. Roland and Oliver his companion, and Anseis, and Girat, and Engeler, and Otuel, and Estud of Longres, and Turpin archbishop, and Gerers, and Ercold, and Neimys the prince, and Oger le Danais. They raised the lofty windows, and thence they saw coming the men of Germany, and Bavaria, and Lorraine, and Angevins, and Gasgony, and Beriners, and Peitou, and Provencel, and Burgundy, and Flanders, and Puers, and Normandy, and Bretons, coming with their shields coloured in four compartments, and leading their wanton steeds in their right hands, and it was difficult for any one in those countries to withstand them. There was not one horse of

them without having four attendants, so that they might, if they had need, make horsemen of them. And under the Mount of Martyrs they came in thousands to await.

LXXI.—On the first day of April, when the day dawned, the king and his army set out from Paris, and came to St. Denis. And thence they commenced their journey, cursing Garsi, and they also sounded their horns. As many as ever had a fair wife, or noble concubine, going along with the king to Lombardy; and Roland was appointed general of the van. And Naimys a strong prince to guard the rear. Otuel however did not leave his concubine, but took Belisent along with him on the back of a mule of Hungary, the amble of which was swifter than the progress of the quickest pirate ship on the sea. Seven hundred barons were attached to her court, and to the meat, and the apparel constantly, and every one of them noble of great power for himself, and performing well. And though the time was longer to them than we take to relate this; they left France, and Burgundy, and Montjoy, and Ivori, and Mount Ferrant, until they saw Atali, the strong city, in which was Garsi, and the infidel race along with him. And in the meantime there was no one that disturbed them in their journey, or could if they had been inclined; and under the mount of Pown, along the bank of a river called Ton, in a meadow they pitched their tents, and encamped. And there the emperor caused the French to rest for a week from the day altogether, for the horsemen to recover from their fatigue and labour, and to bleed their horses, and to attend to their diseases, and to apply remedies; and he forgot none of their needs. He caused a bridge to be raised, that the pagans might not come to them, and they bound the couples and the boards strongly with iron. And when the bridge was ready, they went to eat to lodgings. Roland however, unknown to any one save Oliver and Oger le Danais; they three went to dress themselves under a laurel tree, and thence they mounted their stallions, and proceeded through the bridge towards the city, to seek any one that would combat with them. Before they returned however, the best of them would have been satisfied not to have been there, for a heap of pure gold for himself.

LXXII.—And there were four kings of the infidel race of the pagans who had come to play a great mile from the city, each armed as he chose himself. And unless the history tells a lie, these were their names. One of them was Balsamin, king of Ninivent. The second was king Turabel, a man that never kept his faith or contract with man. The third was Ascanard, a man who had slain more than a thousand men with his sword. The fourth was Clarel; there was not of men as far as the place whence the sun sets out one so fair as he, and he never found a man that could maintain a combat with him, or could stand one blow from him, that he did not throw shattered to the ground, or would kill him; and they proceeded along the field, leading their steeds by their reins, and swearing that, if they lived long enough to lead their troops to the middle of the French, there would not be a warranty to Charlemagne of his life

against them, and to the twelve compeers also, if they accomplished their will. And then Clarel said to them: Lords, quoth he, by such a threat as this we shall gain nothing. And I have heard Roland greatly praised, and that there is not as far as the east a better youth than he, and that nothing prevails against his sword. I pray however to my god Mahumet, and to Termagaunt, that I may yet have a trial with him, and give him one blow on top of his helmet with my sword; I will undertake that it will be very hard, if I do not split it down to the teeth. And very fitting is that to me, if I had him, because he killed my brother Sampson of Mount Brawnd, in an engagement under Mount Pampelon; and I shall die if I cannot avenge him. The French also were riding secretly silent by the side of a forest, called the Forestant.

LXXIII.—And as they heard the sound of the pagans, they stood together, and listened. And therein Roland perceived them first, and said to his companions: Lords, quoth he, be cheerful, and do ye see where the pagans are standing under the rock? And they are only four as far as I know. Thanks to the Almighty! we can now combat securely. All true, says his companions, and we all will be at thy will. And then they lowered spears upon their breastbones, and spurred horses towards the pagans. Thereupon Clarel raised his head, and looked against the sun, and perceived the earls coming towards them by the reins, and called his companions quickly and said: Lords, quoth he, let your heart be well, and your discretion; I see three horsemen from beyond spurring horses towards us; go ye to meet them, and ascertain what they seek; they are three, and three others are ye also. And then without delay the pagans loosened the reins of their horses, and without saying, or asking either who they were, or from what part they came, or what they sought, they struck together. Ascanard combated against Roland, and pierced him under the boss of his shield, to that it split through it, and the spear was broken in the neck, and so good was the armour that beyond that it did no harm. Roland however pierced him also again with his full force, so that neither his shield nor his breastplate, or all his armour availed him a single pear; and he threw him also dead to the ground, and said to him two words laughing: Son of a harlot, hast thou been able to have a trial with Roland, the man that thou wert threatening just now? Turabel combated against Oger le Courteous, and gave him a great blow in the shield, and thirty rings of the breastplate, and the spear were instantly mingled with his side. However it availed him not a single pea. Oger pierced him also through the shield, and his breastplate and all his linen armour, and his cursed body, so that he was dead on the ground, and he said two neat words: Son of a harlot, I am Oger le Danais, quoth he, and for giving such blows as those does Charlemagne love me.

LXXIV.—Balsamin, king of Ninivent, combated against Oliver, and pierced him in the shield, in the place where was the figure of a lion; and it did not avail him. Oliver however pierced him conve-

niently through all his fair ensigns, and his arms, and his lousy body also. And he threw him dead to the ground, and said to him thus. To the devil I commend thee, the person to whom thou gavest thyself. And thereupon Clarel spurred towards him, to avenge the Saracen, if Oliver would await him; and Roland came across against him. And then the Saracen struck him in his shield a great blow, and good were his arms, and safely they defended him from his death, so that his steed raised its fore feet, and fell backwards on its haunches with Roland to the ground. And then Clarel cried out loudly to their ensign Nannawt, and fled towards the city as soon as he could; praying to that god to welcome him and defend him. And yet Oger le Danais anticipated him, and struck him a great blow in the middle of his breast-bone; and none of his arms were broken, owing to their excellence more than before: nevertheless he went to the ground ungently; and Oliver took his steed, and brought it by its bridle to Roland, and said to him thus. Lord, quoth he, mount quickly, and here is a steed for thee, a present from Oger, which is better than thine, and I think that it is worth a hundred of it. And then Roland mounted quickly, without putting his foot in the stirrup, or taking hold of the body of the Saracen after rising up; and he drew well his sword, and defended himself vigorously with his shield. And Roland came towards him, and drew out Dwrndal, and struck as much as met him of his shield along the field. Clarel defended himself, and fought bravely; and he saw however that it would not avail him; and he said to them: Lords, quoth he, leave me my life, and take me alive, I beseech you; and ye have performed a great action. And who is chief of you? that I may give him my sword. And Roland took the sword from him, and they brought to him a black courser, from which the king of Ninivent had been killed. And there the noble companions had enough of combating in that case, and Clarel a prisoner with them, and they thought that they could take him, and present him to Charlemagne.

LXXV.—Before however they had gone two miles, they had another matter to consider of greater importance, for the Saracens had assembled together to the number of one thousand and five hundred as they might be estimated. And they also heard the horns of these, and saw their helmets glittering, and their standards blown by the wind. And as Roland perceived them, he began to whistle, and make himself firm in his stirrups, and to swear to Oger: By the Lord supreme, quoth he, who willed to be called God; If I shall mingle Dwrndal with them to-day, thou shalt see me cutting them, and killing them, so that the news will go beyond the sea. Lords barons, quoth Oliver, I have heard wise men saying that man cannot avoid harm always, nor any that go into combats and engagements. That not often will he escape in health to his residence. For when a man supposes that he shall have mostly quietness and good fortune, then he is nearest to be disturbed. All true, quoth Oger, and there it is necessary to be good; and it would not be becoming to be feeble, for ye see evidently the pagans, and that we cannot avoid them, and

that we must go through the midst of their spears. And therefore every one of us must now shew his power. Set free Clarel also, quoth he, for such a one ought not to be killed shamefully, or dishonoured. Ye see that we cannot take him with us, and he may also chance to repay to us the service at another time. By Mahumet, quoth Clarel, a great mind and heart have caused thee to say those words. And then a second time Oger addressed his companions: Roland, quoth he, thou art a strong man, valiant and fearless and careful, and a prince in battles. And Oliver also is proved to be a good horseman, and I myself also have escaped from many a strait engagement. See ye yonder the pagans, quoth he, and we have no power to withstand them, and we have no succour to ask for against them. Whoever strikes not now well with sword, he will harm himself, and will ever be proved to be a coward.

LXXVI.—And at the end of that speech, they invoked their cheerfulness, and with one accord they three attacked their enemies. And immediately after that, innumerable pagans were seen there, some dead, and others lying hopelessly wounded. And then Roland struck one of the pagans, his name was Beimier, he was blacker than the blackest mulberries in the world, dead to the ground in the middle of the road. Oliver attacked Baisan of Montpelers; and Oger attacked the Saracen Morter; and they struck them dead to the ground. Those three were the first. After that they made use of their swords. Roland went among them cutting one after another at every stroke with Dwrndal. The Saracens had Oliver also very rough to them with Hautcler; he made a road so wide among them, that four carts could go along side by side. Oger the vigorous also gave occasion to be praised; he forced his steed among them, and with Curtein forthwith he caused the heads of thirty of them to fly from their bodies. And then came Carmel of Tabari, a Saracen, who commanded others, all well furnished with secure armour, and on Penoble his steed; and in his language he said loudly: What art thou doing, thou cursed Mahumet, quoth he; what shall we say to the emperor Garsi, when three men are vanquishing so great a host as this? I will draw the life of one, however, of the three now; and he pricked his steed with spurs, and brandished his spear, and he pierced Oger through his shield, and all his armour; and he was also wounded to the ground. And then Roland perceived the blood of Oger streaming out, and all spilt, and he struck the Saracen on the flat of his helmet, and there was no hindrance to the sword until it went through it, and he said to him: Culvert the deceiver, quoth he, may God of heaven curse thee! Thou hast deprived me of the companionship of a good fellow. And he spurred his horse along the field, cutting to pieces the unbelieving race.

LXXVII.—And then a Saracen, may God curse him, a kinsman of Alfani, and that good maiden had given him jewels on that day, and he also had promised her that he would give a commendable blow to one of the Christians. And if the Lord God had not regarded them, he would have caused anxiety beyond measure to them. He struck

Oliver with devotion of will, and strong were the arms that defended his life, as, though he did not wound him, nevertheless he was thrown on the ground. The earl however rose up nimbly, and mounted Penople, the good steed that had been the property of Carmel of Tabari, as was said above, and called upon his companion. Lord Roland, quoth he, be not more anxious than before; I gave thee my faith that I would never fail thee, as long as I lived, and I will make it true. At length trouble and battles are begun for France with the infidels. And then Oger rose up in haste, and from the press of the number about him, he was not able to mount his horse. And then he looked along his sword, and began to praise it. O Curtein, quoth he, I ought to love thee greatly. In the court of Charlemagne thou causedst me to be loved, and praised; and to-day we two are forced to be separated. Before my death however, I will prove thee; and he struck a pagan on the top of his helmet, and split all his armour, and his head down to the teeth. And Roland then called out to him, and he heard him not, for the number of pagans that were around him, so that he knew not to which side first he should turn himself to defend himself from them. And the esquires of some of the Saracens then vigorously endeavoured to kill him, and he also gave deadly blows with his sword. And in the mean time king Clarel perceived him suffering much tribulation, and he also defended himself vigorously. And Clarel commanded the esquires to leave him alone, and he also said to him: Oger, quoth he, give me thy hand, and have not any fear. Thou mayest trust in me safely, and thou shalt have no harm, as long as I can defend thee. Quoth Moafle, one of the esquires, thou canst not, quoth he, defend him; thou shalt see him rather now cut to pieces before thine eyes, each piece separate from the other. And then Clarel heard those words, and he was beside himself the more with rage, and he drew his sword, and struck off the head of Moafle to the end of the field, and said to him afterward. Thou wilt now leave Oger alone, quoth he: and he got a good horse, and caused Oger to mount it; and then he called to him eight Saracens of his own court, whom he mostly trusted in, and said to them. Lords, quoth he, consider well about your business, and conduct this one to Alfani my concubine, and command her to cause him to be well kept. And he dismissed six of them along with Oger, and those caused him to look at his wounds frequently, as long as they were with him.

LXXVIII.—And when Alphani, the king's daughter, was taking a turn, and playing in the orchard, and playing with Belam and two other noble maidens along with her, they saw those pagans coming, and one of them said to the others. Let us go to meet them, quoth she, and to enquire of their condition and intention. O barons, quoth she, wait for us, and tell us news; on what side was this knight met with, was it in the battle that he was caught, and wounded in this manner? Noble lady, quoth Almafechen, why dost thou mock us, so great also is the rage in our hearts, that we cannot laugh, though we wished. Who has caused that to you? quoth she also; see that thou

hidest it not from me. This boynard and two others, quoth he, have cut off the heads of a hundred of our pagans to-day at the least, and Clarel thy paramour has commanded thee also for love of him, to keep this one well, and take care of him. Return ye now, quoth she, and catch others likewise, and bring them to me. The summer will come before we can do that, quoth he also. And they returned again. And then the amiable lady said to the earl. Come thou now, quoth she, and thou shalt have good treatment and lodging; and tell me thy name, and what is thy nobility. My name is Oger Le Danais, quoth he also, and my kindred are in the court of the emperor Charlemagne. Quoth the maiden, I know thee now well enough, quoth she; and then the three maidens conducted Oger under an olive tree, and there they first attended to his horse, and led it to the stable, and after that they took his armour off from him, and then they washed his wounds, neatly, and put him to sleep, and gave him a blessed plant of virtue to eat, which God himself had planted in the garden; all heal it was called. There was not a man that could equal its value in earthly goods. And he then slept, and he had need. And when he awoke, he felt himself lighter, and more healthy than the healthiest apple in the orchard.

LXXIX.—Let us cease now to speak of Oger the courteous; good did not fail him, when he required it; and let us treat of the prince Roland, and Oliver his companion, the men whom Oger had left in the battle fighting vigorously with their swords. And there were yet of the pagans a thousand against them; they could not strike so many blows, and irresistible at the first, consequently they fled; and no one would wonder at it, unless he were a fool, and the pagans pursuing them, seeking to cut off their heads. And then Otuel caused his earls to be sought and asked for in every place in his army, and when he could not get them, he knew evidently that they had gone towards Atalia to seek combats. And soon he went to dress himself, and seven hundred knights along with him, and the worst of all that number were sufficient to conquer a strong king. And when he had dressed himself Otuel mounted his horse, and went to meet the king, and said to him, Lord. [The sequel is wanting.]

LXXX.—And after the pilgrimage to the sepulchre, and the freeing of his men from their weariness, the emperor recollected his promise to the patriarch, and drew towards Spain; having innumerable hosts to fulfil his promise in that place. And he rested not for seven years from molesting the infidel pagans. The cities and fortresses and strong castles he uprooted along the sea of Spain; he left not a stronghold without destroying it, except Sarragis, nor one that could maintain itself against him. That city was on the top of a high precipitous mountain, so that there was no room for conquerors to come to it. And in that city was Marsli king of Spain reigning, who had he Catholic faith, (it would be difficult) to have a more noble man or better than him. And so many excellencies and talents had he more than others; all that he had against the Christian faith, and

bound altogether to worship Mahumet instead of a god for him. And there nevertheless he was in fear, and in great tribulation from the success of Charlemagne, who had destroyed of his power the cities and his fortresses and his castles, and he was fearful that at last he would be able to subdue the city he was in. Accordingly he summoned his gentlemen to take counsel by what grace, or by what scheme they could oppose the onset of Charlemagne, for they had not power to withstand him with strength. O discreet gentlemen, quoth Marsli; we have need now of prudent action, and whoever has wisdom, let him be induced to give his counsel respecting this matter to withstand this onset of the French. We have not, quoth he, frequency of numbers, so that we can oppose them in battle, and leave there is for us also to oppose our enemy with deceit, when we have not numbers to withstand him by strength. And accordingly without delay determine what should be done, for there is neither place nor cause for any delay.

LXXXI.—And among so many thousands of pagans, there was none to answer his lord but Balacawnt; who was ruler over the lordship and all the strength of the nether vale. That pagan was the most prudent of them, and the proof of his gravity was evident from the grayness of his hair, and his beard, and his gray locks below his girdle behind, and his grey beard over his breast under his girdle in front. He did not want strength in that gravity, for he was full of warriorship. He arose himself among the rest, and took upon him the burden, and the counsel of the whole kingdom in this manner. Marsli, quoth he, take vigour and hope in thee; I have a ready way to withstand the threatenings of Charlemagne, and his power. Let us send to Charlemagne a magnificent salutation, and faithfulness of service. Send to him hunting dogs, which are in estimation with him, and hawks and falcons, and great noble horses, gentle and swift. Send to him lions and tame roebucks. With those gifts we know that his pride will be quieted and pleased. Along with those let us send to him a hundred horses, and upon them a hundred loads of gold bezants, which we have in abundance, to pay rewards to his gentlemen, and the payment of their labour to their hosts. And let us promise to go after him to Paris, by Michaelmas, to take baptism and Catholic faith, and to give homage to him, and to hold the power of Spain and its lordship under him. And that he may believe us in that, send to him hostages of our sons, and I will not refuse to send one of my sons to death for the people; for it is more profitable to us that some of us should be killed, than that all of us should be killed; or that we should lose Spain, or be scattered to exile to beg. And with this scheme we shall scatter the host of France, and they will return eagerly to their country, which all of them are inclined to desire according to their speech. When however Michaelmas comes, Charlemagne shall have not the least new tidings of us. And when he is enraged, then the heads of our hostages will be cut off; and it is more profitable for us that they should be killed, than that we should all be killed, or be banished from the abodes of our parents.

LXXXII.—Every one of them agreed to that counsel unanimously, praising the device of Balacawnt. And when all would rise, and separate from the council, king Marsli commanded Balacawnt to fulfil his device in action, and enter the presence of the king of France; and there in his presence accomplish the deceit he had devised. Nine companions were numbered for him; their deceit was not much less than his own, and their scheming. They were commanded to equip themselves with apparel as nobly and as magnificently with other adornment and horses, as if they were the proprietors of the whole of Spain, each of them. Ten thousand gave Marsli to them as pale as the snow in colour; wonderful their swiftness in their course, and that so that it was not easy to increase it, and without stirring as much as a hair on their riders. To pay their expenses abundance of gold was given to them, servants were given to them, that were worthy to serve every such king. Their journey they took towards the king of France. They carried branches of olive in their hands, a sign that they were ambassadors to ask for peace and agreement.

LXXXIII.—The king of France was then at Cordova; a city which he had also got possession of by force from the pagans, and much wealth for himself and his men. And for that victory the king and his gentlemen were sitting in a garden, merry together under a shady tree, and playing various games. There the ambassadors of the pagans found the king sitting, and they saluted him humbly; and in this manner Balacawnt prefaced his speech to him eloquently. Hail noble king, and long life and health be to thee from Him that is health to everything. Who took flesh of the Virgin to redeem mankind, and was hanged, and descended to hell to deliver the captives from their pains; and having overcome death he rose again the third day, and thence, his disciples seeing him, he ascended to the right of his father; and thence we also are waiting for him in the conflict. And this faith Marsli and his people are desiring, and coveting their death to confess Christ, and willing to reject whoever opposes Christ. He gives to thee his roebucks, and his noble tame lions, and horses of good breed, and hawks, and falcons, and gold and silver in such abundance, that thou canst give liberal gifts to thy gentlemen. Now thou art on one side seven years without thy kingdom, and long tarrying is requiring thee again; and by Michaelmas Marsli and his people will go after thee to France, to take baptism and christianity; and to rule over Spain under thy sovereignty, and to give faithful homage to thee and thy heir, as long as he lives. I also will thank God for that, quoth Charlemagne; there is not beyond that what I can seek, or would wish from him.

LXXXIV.—And after those words the discreet king considered, turning his head, about the embassy of Marsli. And after short meditation he raised his face towards the ambassadors, and after looking a little at them, he declared in short the secrecy of his mind thus. It is imprudent to trust the words of an enemy, unless he gives other strength and affirmation to his words. Marsli your king, quoth he, is ever an opponent to the Christian faith, and therefore,

though they may be the sudden acts of the Holy Ghost, I will nevertheless have other confirmation from him than his words. And what confirmation will he also give, and will add to his words? He gives thee hostages, two hundred of the most noble youths to be led by thee to France. And if thou findest us and the fathers of the youths guilty, thou wilt have the youths at thy will to put them to death. That is enough, quoth Charlemagne. May God perform to him also his purpose! And after those words, the ambassadors were conducted to their lodgings. And they were supplied as honourably as if each of them was a king, and scarcely had the king seasonable sleep that night, entertaining frequent thoughts about the words of the ambassadors. And on the morrow, and after hearing mass, he and his gentlemen came to the palace of the council to consult together about the embassy of Marsli, as ye have heard. He promises many gifts, and he recommends us to return to France, and promises us to come with his people after me there for the sake of Christ; and he promises to take baptism there, and to take his kingdom from me, and hold it under my sovereignty. And do ye see that we can believe his promise? He gives us hostages to that effect.

LXXXV.—When the king had ended his speech, Roland arose to answer him according to his understanding. Whoever, quoth he, deceives once will deceive a second time; and he deserves to be deceived that will believe a deceiver a second time, if he can. Noble discreet king, do thou not believe Marsli, who has been proved for a long time that he is a deceiver, and there has not gone yet from thy recollection the deceit that he did to thee, when thou camest first to Spain. Much strength hadst thou destroyed there, and much of Spain hadst thou brought to thee, and the same embassy Marsli sent to thee there. And the same thing the infidel promised to perform then as he does now; thou sentest then to him two of thy gentlemen to take affirmation from him respecting that, namely Basin and Basil, and the false king caused them to be put to death. What is more right now than that he should not be believed? The murder of those men is still unavenged. Let us go to Cesar Augusta, while we have our strength with us, and let us not shun expending our lives in defence of them. And it is not without shame to us, if we leave the shame he caused us without avenging it: it is not easy to be a faithful Christian for one that is a true pagan. And when Roland had ended his speech, Charlemagne did not answer him, but stroked the hair of his gray beard that was along his breast, and none of the French dissented, nor did one disagree except Gwenwlyd: he rose up to oppose this counsel. Not praiseworthy, quoth Gwenwlyd, the counsel that turns to haughtiness, and hinders advantage and gentleness. And it is not an advantage to reject him that wishes for peace and concord. Of no value to him is our blood and death, who exhorts the rejection of Marsli from the faith of Christ, and our agreement. He also intends wisdom without deceit, when he promises hostages to us; for it is not easy to believe that a father despises the life of his son, though they be pagans. Why does Roland remind a penitent

of the thing that he has done, when he comes to the right? And God will not reject a penitent.

LXXXVI.—And after the words of Gwenwlyd, Naim rose up before Charlemagne, whose hoariness, and his age and his gravity, shewed that he was discreet; and the scars and wounds that he had received, that he was brave. Praise, quoth he, and accordance does he deserve, that gives counsel tending to advantage. Thou also, noble king, hast heard the counsel of Gwenwlyd, who appears to me to be advising advantage and gentleness. Let a discreet man of thy gentlemen be sent as an ambassador to Marsli, that may be apt and perspicuous to seek him, and to bind him by a sufficiency of pledges to what he promises. If he grants that, it is right to believe him, and all of them that wish to come to unanimous confidence with us. And on that counsel it was rested; and then the king asked what prudent discreet man it would be most right to dispatch there, as a messenger on that errand. I, quoth Roland, will go on that errand and I shall be best pleased if I am not refused to go to it. Then said Oliver: Roland, quoth he, too easy is it for thee to rouse thy nature in that errand, and thy pride could not endure the proud words of Marsli without causing slaughter. And I will entreat to be left to that errand, quoth Oliver. For my temper is more gentle than Roland's, to endure the words of Marsli. Let not one of you entreat for that errand, quoth Charlemagne; not one of the twelve compeers shall go on that errand. Archbishop Turpin arose to obtain that errand, and said: Lord king, quoth he, I will go on that errand, and will perform it with quick perspicuousness; and let thy gentlemen rest, for they are weary, having been carrying on war for fourteen years in Spain. It is not becoming, quoth Charlemagne, for an archbishop to go to such an errand as that; but let him serve masses and godly counsels. And let none of you interfere with the service of the others; but choose ye for me a prudent discreet man, to whom it will be becoming to bear the weight of that errand.

LXXXVII.—And then Roland remembered that Gwenwlyd had disparaged his counsel, and he said, that that errand suited no one as well as Gwenwlyd. The device of Roland was then commended, and every one spoke of how Roland had said about Gwenwlyd. And then Charlemagne said. Let him then go on that errand; and it is a chance for him to fail in an errand that is commended by all. Roland, quoth Gwenwlyd, hath caused me to go on this errand, and is seeking my destruction. And henceforth I will be an adversary to him, as he shall know, and I will disparage him, by making it accurate that this year will not go by entirely, before his iniquity shall be avenged upon him, that has made this device. Gwenwlyd, quoth Roland; thou art too ready to be enraged, and it is not becoming that bad temper should prevail over a man; but that the man should be superior to his bad temper; and do thou this errand that is commanded to thee out of honour for the commander. And do not look at any one, when thou art conversing with Charlemagne, but at Charlemagne himself. I will be obedient lord to what thou com-

mandest, and enjoinest to me, quoth Gwenwlyd, and I will go to Marsli, and I will not hope for my life more than Basin and Basil, whom that pagan caused to be destroyed. And Roland was the adviser of that also in his haughtiness and pride, and so Roland is still desirous of shortening my life also, and hates me. And therefore Lord why dost thou agree to his haughtiness, in sending me to a startling death at the exhortation of Roland, as Basin and Basil were put to death in consequence of his exhortation and counsel? I have a nephew, a sister's son, named Baldwin, and he is likely from his youth, that he will be a powerful man, and him I commend to thee against Roland. Thy mind is too weak, quoth Charlemagne, and too womanish, and it is a shame that a man should be so threatening in his speech for a child. And thereupon, being enraged and fearful on account of his going to Marsli, he threw down a cloak that was about him, and appeared in a dress very red, as every one saw. And he looked at Roland without sparing his honour, and he unloosed the bitterness of his mind in this manner. Roland the very haughty, quoth he, what madness, and what evil spirit is exciting thee, so that thou canst not rest, and wilt not allow others? For seven years hast thou now detained all the gentlemen of France in Spain, labouring in wars constantly, without either competent sleep, or meat, or drink in their season; or separating, and in arms both night and day. Of no value holdest thou their lives, and their blood, and until thy madness is satisfied, thou will not care how many of the gentlemen of France are destroyed. And while I am thy stepfather, the love of a father I would have given to thee, and thou art worse than a stepson to me, as thou hast shown thyself now. If God however will grant me to come to you again, which thou wouldst not wish that I should come, I will pay thee a requital for this journey. If I am put to death, thou shalt have enemies during thy life. The sword will not kill, though it is threatened with it, until it is struck with it, quoth Roland, and vain it is to threaten one, who never turned his mind for a threat. Go, quoth Roland, on the errand to which thou wert commanded to go, which it is grievous to me that it was commanded to a man so cowardly as thyself, and that I was not myself permitted to undertake it.

LXXXVIII.—And then all the letters were made, and their errand to Marsli. And Charlemagne reached out the letters then to Glenwlyd. And as the king put them in his hand, they also fell to the ground, and his hand was shaking. And in raising them up, the sweat came upon every limb of him, out of shame that he was so threatening as that, and every one noticing that in him, and foretelling from the fall of the letter, that a fall would occur, which would be greater in future. And then Gwenwlyd answered thus. As the journey will turn out that will be, and I do not suppose that ye have cause to regard it; and ready am I, Lord, to go on this errand, for I do not see that I can turn thee from thy purpose, and with thy leave, Lord. Here is leave to thee, quoth Charlemagne. And may God of heaven give thee a good and prosperous journey; and Charlemagne

lifted up his head, and crossed him. Say thus to Marsli. Along with what the letter declares, Charlemagne desires thy health in future: which thou shalt have, if thou wilt perform what thou hast promised; to come after him to France to receive baptism and catholic faith, and show homage to him, and to put thy hands between his hands, and to take half of thy power from him, to hold it under him. His nephew Roland however shall possess the other half of the power to hold it in Spain. And if thou wilt not do that willingly, thou shalt do it against thy will, and he will come to surround Cesar Augusta, thy city, and he will not go from it until he gets possession of it, and he will take thee also against thy will in bonds to France, and there thou wilt be forced against thy will to give what he will now receive from thee being willing. And when the king had said that to Gwenwlyd, Gwenwlyd started on his journey, and a hundred fine stately knights, who sprang from his own family, convoyed him from the court to his journey. He came to his tents; he prepared himself with fine magnificent ornaments; he mounted a fine strong horse, and in the mean time gentlemen were serving about him, and offering themselves to be the companions of his journey. God forbid, quoth Gwenwlyd, that I should wish to bring one to death along with me. Less harm is it that I should be killed, than that any of you should be killed along with me, and it is lighter for you also to hear of my death than to see it. When ye come however to France, salute on my behalf my wife, and Baldwin my son; and as ye ought to keep company with me when dead, as when alive, I beseech you to keep the same company with them also. And I also entreat both you and them to aid my soul with psalters and masses, and to give clothes to the naked, and food to the hungry.

LXXXIX.—And after those words Gwenwlyd proceeded with his companions, along with the ambassadors of the pagans; and his companions and his family moaned for him. Sooner or later, happy and gifted prince, return to us in health; little loveth he, that sent thee on this journey. Little also loveth thee thy stepson Roland, when he chose thee to so dangerous an errand as this. It would, however, be an advantage to him, if thou shouldst return in health. It would also be an advantage to him, that no insult or wrong, or loss be met with from Marsli; for from so great a race hast thou proceeded, that Charlemagne himself will not be able to defend Roland from death at our hands, if thou wilt not come to us in health, and without concern, when thou shalt have completed thy errands. And by the side of Gwenwlyd rode Blacand, separate from the other pagans, as if before them, and conversing with him in this manner cunningly. Much does covetousness trouble, quoth he, which knows not how to put an end to the getting, as long as it can have it, and the greater be the possession, more will it covet, and labour to possess more. See thou, quoth he, how much your King Charlemagne has acquired with his sword, and yet he does not rest from getting, so that the desire of bending kingdoms to him will not allow him to give rest to his old age. Constantinople he got possession of, and Calabria, and Rome,

and Poland; and what need was there for him to turn to no account our Spain also? It is not covetousness that causes every one, quoth Gwenwlyd, to labour constantly in getting; but actions are caused by high mindedness, and renown unworthy of constancy of mind, and other actions are caused by the greatness of a vigorous mind in labouring. Charlemagne labours further, and more especially to subdue kingdoms, that the infidels may return to the Catholic faith; than for the sake of possessing them under his sovereignty, and his name. And there never has been, or ever will be hereafter one that can oppose him; and so will succeed the twelve compeers. And the inherent magnificence of the gentlemen of France will make him also as powerful as that, and their ardency and their praise.

XC.—It is not to be judged a praise, quoth the pagan, but an inconsiderate boldness to yield without rest to excessive labours, and the danger of death. Why are so bold the many princes and gentlemen, that are from France, to excite their king so ripe and so inviting to rest on the several dangers that they bring? Roland himself, quoth Gwenwlyd, whom may God lead to death in revenge, excites the king to that, and oppresses us also without rest with pain and labour. One day, quoth he, Charlemagne was sitting under the shelter of a shady tree, and Roland came to him, having put on his arms, and extended a red apple to him, saying thus:—By this apple, Charlemagne, quoth he, I honour thee with the kingdoms and crowns of all the kings, and all the realms that I shall subdue under thy lordship. Many he also has subdued, quoth he, and many yet he will subdue. Spain he has almost subdued, and thence he will go to subdue Babilon. It is wonderful what thou sayest, quoth Blacand. Whence has Roland so much hope and strength, that he should promise to Charlemagne to subdue all the kings? His hope is in the bravery of the French, quoth Gwenwlyd, who dare no less than they meditate, and no less can they perform than they desire; and there is nothing, however high under heaven, that they do not believe to be subject to them, and their strength. All the French love Roland so much, that there is not of what he wills, which is not their will also, and all of them will the same as he does, so that they are of perfect unanimity. And there is nothing peculiar to Roland himself, that is not common to them. All the money of Charlemagne is in his possession, and with that he also buys others for companions, and leads them as if bound to his will. And as long as conversation continued between Gwenwlyd and Blacand, it was about Roland that their conversation was, until they bound themselves by their contract to cause treachery to Roland, of whatever deceit, or whatever scheme they could make use. And after combining so, they came together in amity to Saragis, even to the presence of Marsli.

XCI.— And there king Marsli was sitting in a gold chair, and about him a hundred thousand Saracens, whose silence was so great, that a word was not heard from the head of one of them, awaiting and wishing for their messengers, and the reply given to them by Charlemagne. And before Marsli came Blacand, and Gwenwlyd with him

by the right hand, and they saluted him honourably in this manner. May Mahumet and Apollo, and the other gods which thou servest, honour thee Marsli, and preserve thee! by whose aid we have accomplished your message to the king of France. And Marsli gave him no reply to that, but raised his face and his hands upwards, and thanked God for that. And next to that Blacand said to him thus. This noble youth, quoth he, has Charlemagne sent to thee to declare to thee the manner and the form of the peace. Let him say then his declaration, quoth Marsli, for we also are ready to hear him. And after a short meditation by Gwenwlyd, he began his speech in this manner. Health to Marsli from the Saviour of everything, and may he open thy mind and thought to receive words from me also, that relate to thee also in learning and health. Charlemagne, quoth he, commands thee, as thou sentest to him, to receive baptism and the faith of Christ; and along with that to bind thyself in homage to him also, and in humble service, and to hold under him the one half of Spain, and the other half he will give to his nephew Roland. And if thou wilt go against that agreement, he will take thee by his strength a prisoner from thy castle, and thou wilt be brought in bonds to France. And there will happen to thee one of two things, either thy dying sadly in thy prison, or thou wilt be compelled to grant to him what it would have been better for thee to grant willingly.

XCII.—And the message of Charlemagne excited Marsli so much to wrath, that had not his men restrained him, he would probably have struck the messenger in his rage with the gold rod that was in his hand. And Gwenwlyd also put his hand on his sword, and looked on the sword, and addressed it thus. O good sword, it is proved to me that thou art faithful hitherto in many dangers; I will now also prove thy faithfulness. Charlemagne shall never reproach me, that I was killed here among the Saracens without avenging myself. Let us pacify this disagreement, say the Saracens, and they conciliated the mad men. And the most prudent of them reproved Marsli, and forbade him, and said to him, that it was sad and disgraceful to molest a messenger, and that his speech and message should not be heard without quarrelling. Whether he will or not, quoth Gwenwlyd, he must needs listen to the message of Charlemagne, unless death comes to me first, and he shall hear anew the speech which I commenced. And after drawing the string of his pelisse over his neck, and with his sword in his hand, he came near to Marsli, and began to declare the message of Charlemagne anew, so that all could hear, to excite the man in this manner. Though thou be the more grieved, Marsli, and be the more excited and enraged, I will declare to thee again the message of Charlemagne. That is to say, he commands thee to turn to the catholic faith, and to repudiate false gods, and to receive baptism, and give fidelity to thy creator, and bind thyself on bended knees in homage and humble service to Charlemagne; and he also will give to thee half of Spain, and to his nephew Roland he will give possession of the other half. And if

thou wilt not agree to that, thou wilt be dragged a prisoner from Saragis, and wilt be brought in bonds to France, to do there, against thy will, what thou wilt not agree to do here willingly, or otherwise to suffer death, as befitteth a wicked one. And now take this folded letter, which Charlemagne sends to thee, which will shew thee more plainly the message which I also delivered to thee.

XCIII.— Marsli broke the seal, and read the letter, in the same manner as if he was studying a long time in Latin books. And after reading he twitched his own gray beard, and the hair of his head in sorrow, and explained to them the cause of his sorrow. My faithful ones, hear ye what great presumption Charlemagne commands to me by the letter, in addition to the declaration of the messenger. He brings to mind that the murder of Basin and Basil is still unredressed to him, instead of whom he also commands that my uncle Algalif be sent to him, to be put to death in revenge for the others, and they having been killed by his own counsel. And he swears that he will grant us no peace, or leave my life to me also, only on those conditions; and therefore let us go to counsel about giving an answer by counsel to those presumptions messages. And he walked a little from that multitude, and sat under the shelter of an olive tree; and about him a small number of the most prudent and wisest that he had. And among those were Algalif the king's uncle, and the elder Blacand, who had begun the treason. We ought, quoth Blacand, to call the messenger of the French to counsel, who bound himself to me yesterday by faith and contract, that he would henceforth further our advantage. Let him be called then, quoth Algalif. And quickly Blacand went to him, and took him by his hand, and led him to the council. And thus Marsli addressed him. I will save thee from harm, young man, and do thou not entertain anger against me in thy mind for the vexation, which I confess that I caused, by my being enraged against thee. And by this mantle, which is judged to be better than its weight of purest gold, or of precious stones, I will save thee from harm. And while he was saying that, he put the mantle on the neck of the prince, and placed him under the olive tree on his right hand. And a second time he said thus. Gwenwlyd, quoth he, be not fearful, and while I am alive, to bind thyself with me in true companionship, and I will not from this day that thou be separated from my counsel. And I would now have regard of the old age of Charlemagne, whose hoariness shews plainly that he is aged; who we have no doubt has completed from his birth until now two hundred years. He has become weary with much labouring through many kingdoms, and many realms has he subdued to his sovereignty, and many kings has he forced from their kingdoms to banishment. And now it is timely for him to rest himself in France, to spend the shortness of his life in joy and pleasantness and quiet.

XCIV.—Not such is the king Charlemagne, quoth Gwenwlyd; his age will not dispense with magnificence and ardency. There is not a labour that he fears, or believes to be difficult; and there is no

strength from his youth, that will dare, or be able to oppose his old age. More also there is of praise and good qualities in Charlemagne than any one can say, and it is impossible to declare the amount of gifts that Charlemagne has received from the bountiful giver of all gifts. I will not say however that it is not possible to withstand a little his ardency, if Roland were punished, who is the right hand to Charlemagne ; who labours with his strength in what he undertakes. For wherever Charlemagne proceeds with his army, Roland remains behind, and Oliver his companion, and the twelve compeers, along with a hundred thousand French to guard the king, and the van, from dangers in the rear. And there is not one that dares to encounter the strength of Rolond, who is confident of his renown, which has come to him so evidently, that it is not possible to overcome him, or his presumption. And I also, quoth Marsli, have four hundred thousand pagans peradventure that are as brave, and as cunning in arms, and it is not possible to have a host of cavalry fairer than them. Dost thou not think then that we can encounter Charlemagne and his host in battle? Scarcely, quoth Gwenwlyd ; not without too much loss would your infidels meet so many faithful ones as those ; ye must overcome by stratagem those you cannot vanquish by strength. Give ye of your goods to Charlemagne gifts of such amount, that no one in all his court will not love their extent. And if ye send along with those ten pledges of hostages, he will return to France, and according to his custom he will leave in his rear the better part of his cavalry, to defend the van from treachery behind. And I also believe, quoth he, that Roland and Oliver will be commanders of the rear guard, and they also will not be able to escape from thee, if ye will encounter them manfully. And if it should happen to Roland to fall by your prowess, the threats of Charlemagne will cease, and he will not disturb you hereafter.

XCV.—And on that conversation Marsli gave him a kiss, and commanded his treasure to be shown to him ; and he gave him an answer thus. Indiscreet is the counsel that proceeds in abundance of words, unless there be a determinate end to it in action. And therefore, good young man, be it thy labour and exertion to leave Roland in the rear of Charlemagne, and our labour and exertion will be to fight with him manfully, wherever we shall find him commanding in the rear of Charlemagne. And what I say with my words, I will confirm with my oath, that I will kill Roland, unless I am killed first. Be it as thou sayest, quoth Gwenwlyd, and I also will cause Roland to be left behind Charlemagne, and when he is left, do ye fulfil your promise. And then Marsli commanded to be brought to them the book of Mahumet, in which was the law of the Pagans, under the green olive tree ; on a golden shield was the book placed, and that was consulted by Marsli, and his gentlemen respecting the death of Roland, as they promised. And thereupon Maldabrun, a good youth of the Pagans, called on Gwenwlyd, and gave him a sword, which had a gold hilt, and said to him thus. By this

sword, quoth he, than which a better never went on a side, I will bind myself in association with thee, noble honourable youth. And before all things one I will also ask of thee, that thou wilt of thy prudence arrange for me to have an opportunity to engage with Roland. And I also will give to thee the contract of the relics of Mahumet, that if I am not first killed, that I will kill him. And then Cliborin came to Gwenwlyd, and gave him a helmet, saying thus. Take this gift, young man, as thou art worthy of a magnificent gift. There went not on head a better helmet than this, which is bound and soldered in its four parts with pure gold. A carbuncle stone also is on its summit, in the middle of the four plates, and by the virtue of that it will be light all night as if it were day. If I know of arrangement, quoth Gwenwlyd, I will provide for thee thy will in that respect. And after those came to Gwenwlyd Baimond, the wife of Marsli, and conversed with him thus. The signs of great nobility are evident in thee, quoth she; and Marsli and his gentlemen are honouring thee as they ought. And I also will honour thy wife with this wreath, who I know is worthy of honour for thy sake. Though the gold of this wreath is of great value, quoth she, that however is little in comparison of the precious stones that are therein; better is this wreath itself than all the jewels of the Christians. All the wealth of your Charlemagne also could not be compared to this wreath in respect of its value. And though this wreath be as valuable as that, it will only be the commencement of gifts to thy wife; for she will never hereafter be without a share of my love, or of my goods. And he also took the wreath, thanking the queen, and added these words. If God grants me life, quoth he, I will respond to your honour, and your gifts, by paying for them a greater amount of interest.

XCVI.—And thereupon the treasurer came to the king, having the gifts and hostages to be sent to Charlemagne, and not the least share did he bring to Gwenwlyd, as the reward of a traitor, the load of ten horses of pure gold. Take this, quoth he, now noble prince, and thou shalt have as much or more, as often as thou sendest for it, if thou also wilt cause a place and time to pain the pride of Roland. There is no need to weary any one in beseeching him to do what he is more desirous of doing, than he who asks. See thou also, quoth Gwenwlyd, that we are of the same mind from this time forwards, and that our relationship cannot be separated in future. Here are the gifts that I promised to Charlemagne by my ambassadors, and here are for him twenty hostages along with the gifts, and besides those the keys of Saragys. And when thou givest to him all those things, remember thou also to adapt for me my gifts for the death of Roland; do one thing that he be left to guard the rear. And if that happens, he shall have from me also a deadly battle. Be it as thou sayest, quoth Gwenwlyd, and every hour will be a year to me, that the death of Roland is delayed. And then he mounted his horse, and took the road with the gifts and the hostages to hasten towards Charlemagne. And on that day Charlemagne had risen according to his custom, and after the service of matins and the mass, he caused

the tents to be pitched in a large fair meadow, where there were with him an innumerable multitude of French besides Roland. And without notice came Gwenwlyd the traitor, and that he might deceive the more skilfully, he began his speech to Charlemagne in this manner. May the Almighty king salve Charlemagne a mighty king, who is true health, and gives health to all that are salved! Here are the keys of Saragis, which Marsli sends to thee, and much money. And along with these twenty noble hostages to thy keeping for the confirmation of the peace. And Marsli entreats thee not to blame him about his uncle Algalif, that he is not sent according to thy command. For seven thousand armed men took him in my presence from Marsli, and went away in ships in flight, and as many as refused baptism along with him. And they had not gone more than two miles, when a tempest arose upon them, and every one thought without doubt that they were drowned. Should Marsli however overtake him in his whole dominion and possession, or should he escape to land from that voyage, whether he pleased or not, he shall be sent to thee. And as Marsli sent to you by his own messengers, so he promised to me also to come after you to France to receive baptism there, and catholic faith, and to do homage to thee also, and to take from thee as much as thou wilt grant him of Spain, to hold under thy sovereignty. Well hast thou accomplished thy errand, quoth Charlemagne, and thou also shalt have praise and great honour, as long as thou livest, for this labour.

XCVII.—And thereupon the horns of advance were caused to be blown, as a signal to the host, and all rejoiced at that signal, and they took their tents, and prepared themselves for their return journey, and collected their scattered goods together, and placed their baggages on their horses, and took their desired journey back again. And the gates of Spain were not more than two miles distant from them, when the vesper hour came to compel them to end their journey. And then they pitched their tents on the meadow land. After them however there were four hundred thousand of armed Pagans pursuing them without their knowing, and it was not far from the French that they also were hiding themselves that night. The night however and the labour of the journey put Charlemagne to sleep, and in that sleep it was shewn to him plainly that loss would come to him in the future in respect of his men. It seemed to him that he was at the gates of Spain, as he was indeed, and he saw a glave in his hand, and thereupon Gwenwlyd came to his side, and snatched the glave from his hand, and contrived that it was all to pieces above his head. And upon that vision Charlemagne was not hindered at all of his sleep. It appeared to him afterwards that he was in France, and that he was leading a bear bound with two chains. And the bear he saw tearing his clothes, and biting him cruelly in his right arm, through the flesh and skin as far as the bone, and gnawing him, and devouring him, and tearing him to pieces. And then he saw a leopard coming from the direction of Spain, and attacking him madly, and when he thought that he was engaged with it, a hound came from his own

court, and to the battle on behalf of his lord, and attacking the leopard, and defending himself also securely. And thereupon his sleep did not yet leave Charlemagne, but he slept as long as the night continued. And the next morning he arose, and after calling his gentlemen to him, he asked them who remained in the rear to guard the host. There is not of us, quoth Gwenwlyd, answering him, who can do that better than Roland, and there is not one of us that can presume on this burden, or can defend it better than he. And thereupon Charlemagne looked wrathfully, and said that he was a senseless fool, and that it was evident that evil spirit was lord over him. Who, quoth he, will be defender of the van, if Roland remains to guard the rear. Oger of Denmark, quoth Gwenwlyd, well deserves that honour for his habitual bravery; and when Roland heard that that service had been adjudged to him by Gwenwlyd, according to the custom of a gentle undaunted man, he thought that he would confirm it by his action, and he answered him thus. O good stepfather, much love hast thou deserved at my hands, in adjudging to me so great an honour as this, and in proportioning my strength to so great a labour as it is. And though it be laborious, I will take it with thanks. And there shall not also be found, quoth he, one that will, or dare to take from me the merit that has been adjudged to me. And I also will take upon me, quoth he, if I am left to guard the host, that Charlemagne will not lose after him the value of a penny, as long as I know that I am not deprived of my sword, and my right hand. We know that thou sayest truly, quoth Gwenwlyd, and no one that knows thee, will doubt thee of that.

XCVIII.—And then Roland went to converse with Charlemagne, and he sought him with confidence to extend to him the privilege, which Gwenwlyd had adjudged to him by the bow that was in his hand, if it appeared to him that he was worthy of that service. And I also will promise to thee, quoth he, strongly, that the bow will not fall from my hand in taking it through cowardice, as the letter fell from the hand of Gwenwlyd. And Charlemagne gave him no answer to that, but he bent his face sorrowfully to the ground, and he could not refrain himself from weeping. And thereupon prince Naim came to Charlemagne, labouring to recommend the speech of Gwenwlyd, and his device in this manner. Lord king, quoth he, do not rouse Roland to wrath, from his exhortation to extend to him the guardianship of the rear, for there is not henceforth one of us that will presume to name a hundred men in adjudging that from him. Honour the youth with that laborious honour, for he desires it, and extend to him by the bow that is in thine hand, and leave to him a good share of thy cavalry, that they may be able to sustain his renown also commendably. And at the exhortation of Naim the king extended the bow to Roland, and he also took it joyfully with thanks. Roland, dear nephew, quoth Charlemagne, thou wilt remain to guard the rear, and though it be of less anxiety to thee, yet retain with thee half of my cavalry. Be far from me, quoth Roland, so much disgrace as that

I should put my trust in the abundance of numbers. That is enough, along with my force a thousand valiant men will suffice, and the strength of Roland and his sword will give the likeness of an innumerable host. And then he put upon him the arms of a knight, and went to the top of a hill that was near to him, and loudly he said thus. Let him that is a comrade to me, quoth he, and takes pleasure to-day in a manly work, follow me. Oliver, his most faithful comrade, came to him without delay, and after him the twelve compeers, and archbishop Turpin, and many along with them, that were famous, and in whom it was evident that there was a foundation of strength. And in one moment, that is to say the fortieth part of an hour, there assembled together to Roland twenty thousand of good men. When it was sufficient to him also to have a thousand of valiant men, he could not however reject from his company as many good men as offered themselves to him. And then Roland directed Walter his most faithful comrade, on account of his trust in his faithfulness, and his homage to him, before all in this manner. Go quickly, my faithful one, and take a thousand companions, and take possession of the roads, and the mountains, lest we have harm, and have loss without notice from our enemies. I ought to be a humble guard to thee, quoth Walter, and do not think me lax in this service. And before ending his answer, he spurred his horse to take possession of the mountains and the roads, along with a thousand companions. Oger of Denmark went in advance as guard before the number that were from France, and a small number along with him, for there was no danger at all in that guarding. Roland himself was left in Spain, and many along with him of renowned men.

XCIX.—And when they were marching through the Vales of Briars, lo a battle without their knowledge through the treachery of Gwenwlyd. High mountains and low shady vallies under the mountains, and an intricate and narrow rough road, a matter that greatly wearied the French, who were leaving the gates of Spain. And from thence they saw the land of Gascony. And then they brought to mind their fair wives, and their children, and their beautiful dwellings in the country. And in consequence of that all of them were excited to weep from regret, except the king himself. Not from regret for France however did he weep but because of leaving Roland in Spain, and because the danger had been shewn to him in his sleep, unless his dreams should deceive him. Naim asked Charlemagne why he also wept. And the king answered him, that he had seen in his sleep a vast loss to France through Gwenwlyd, and that he also was afraid for Roland and his comrades, and he swore that if he lost those men, that he would never come to his full joy. And the French perceived their king weeping, and thereupon they also were excited to tears, and they also were afraid, and bewailed for Roland and his comrades. And in the mean time Marsli was collecting his people, and at the space of a day from him, there gathered together to him a hundred thousand of Pagans. And after raising Mahumet to the top of the highest tower, they honoured him and prayed to him, be-

seeching his commendation, and aid for the death of Roland. Their advance they proclaimed with trumpets, and horns, and other instruments. They marched to Saragis, and filled the mountains and the vales, and marched onwards until they saw the ensigns and cavalry and standards of Roland. And thereupon, lo a nephew of Marsli came to him to beseech him to let him first encounter Roland, in this manner. O honourable beloved king, much sweat and labour have I suffered in thy service, much strength have I conquered for thee, many an enemy have I subdued to thee in battles. In return for all that labour I beseech thee to give me leave to encounter Roland first. And if that takes place, there will not be valour for him to be confident in, with the help of Mahumet, that he will not be dead by my arms. And the honour that he asked for, Marsli granted to him, and in confirmation of that leave he extended to him his glove. And when his nephew had taken the glove joyfully, he thanked him thus. O dear king, quoth he, a great honour hast thou given me in the wished-for boon; give me with that chosen comrades so that we are twelve to encounter the twelve compeers of France. I myself, quoth Falsaron, a brother of Marsli, will join thee in this service, dear nephew, and we will undertake to-day, I and thou, to bring down the pride of Roland and the twelve compeers to nothing. And without delay ten came to those two, and they put on their armour, and put their swords on their side, and took their glaves, and left their palfreys, and took their strong armed stallions, and with great tumult they eagerly approached the French.

C.—And thereupon Oliver heard the noise of the pagans, and signified it to Roland thus. O dear comrade, quoth he, as far as I know, there is a battle ready for us. May the Almighty ward off that from us! quoth Roland. There is neither contribution nor tax, that we ought to pay to Charlemagne, but to fight valiantly for him. The greatest happiness I judge it, quoth he, is to have a cause and matter to pay such a tax as that. Let us make use of that matter abundantly, as it becomes the French, and give beforehand an example of disgrace to those that shall be in future, let us defend ourselves with high-minded boldness. And thereupon Oliver turned to his right, and through a shady vale he perceived great hosts of the pagans pouring towards them. O dear comrade, quoth Oliver then to Roland. Seest thou yonder multitude, that will cause to-day a great disturbance and commotion to our French, and that the faithless Gwenwlyd knew, when he exhorted the king to leave us as guards. God forbid, quoth Roland, that we should suppose Gwenwlyd to be faithless to me, and he also being my stepfather. Oliver a second time took notice of the pagans coming, and said to his comrades. O good valiant men, the battle is appearing to us. Maintain the field manfully. It is not his back that any one should shew to enemies, but a dire form, and rough face, that will prevail over his enemy. The answer of the French unanimously was this, Whoever, say they, shews his back to the enemy, The wrath of God be to him! Oliver a second time turned to Roland to converse with him thus. Roland, dear comrade, quoth

he, a few are we in comparison with the number that are against us, and needs is it that a sound should be given on thy ivory horn to call the king, and his host, to aid us. God forbid, quoth Roland, that the French should be so much disparaged through me, as that Roland should invite any to aid him, before experiencing battle, when it was the property of Roland always to give aid without refusal. If the battle happens as thou promisest, my sword Dwrndal will be my helper, which will go to-day with God's help like a flash of lightning through the Pagans. Roland, my comrade, quoth Oliver, I will exhort thee a second time to give a sound on the ivory to call the king and his host back again, that it may be secure for us with his aid to destroy from the book of life this number of pagans. Be it far from me, quoth Roland, that so much disgrace as that should rise through me: that is to say, that I should be afraid of bearing the threat of battle, when I never feared the presence of battle, for no place ever caused less anxiety to me, than when I was surrounded by my enemies; and I myself on every side, with Dwrndal in my hand, scattering them like a sharp and rapid flash of lightning. Thou shalt see me to-day pursuing the infidels so without hindrance, that it were less pain for them to die than to see the blows of their pursuer. Roland, dear comrade, quoth Oliver, for the third time I exhort thee to call Charlemagne and his army back again with the sound of the ivory, lest these good men that are left to thy keeping be lost, and lest this infidel race may return to the places where they were conquered before, and we could easily destroy them entirely, after Charlemagne returns. God forbid, quoth Roland, that there should be so much disgrace to me, as that I should be afraid of a multitude, whom a multitude could not oppose. It shall never be reproached to Roland that he was compelled through fear of pagans from being a ringleader: and may it never happen to Roland in battle to be likened to a hunter, to whom there is neither work nor labour, but to frighten wild animals from the bushes with the sound of his horn. The work of Roland however will be as it has ever been, to stay with Dwrndal strongly, cutting the horsemen and the horses through them, in their middle, breaking the opposing ranks, and spreading them, and treading them under the feet of my horse, in stacks of carcases, will Dwrndal perform. And henceforth spare me the exhorting of so shameful a thing as this, lest our company be impaired by that, and so our friendship be lessened. I will spare thee, quoth Oliver, and I will not add further to my speech, but whatever loss may in future happen, ought not to be laid to the charge or correction of Oliver.

CI.—And thereupon the gentlemen of France were coming nearer to their enemies, and their martyrdom before them excited them to tears, not for fear of their death, but for regret to each for the other. Then, however, Oliver in accordance with his pride rebuked them, exhorting them to desire battle in this manner. O good men, quoth he, if your valour had not been proved by me, I would curse your failure, and your tears, and I would not believe that it was from remorse and repentance, but from cowardice and fear. Cease then

from your debility, whatever wrong each of you have done to another forgive ye, and be reconciled with peaceful unanimity; and let there not be of us henceforth one that fears to be killed, fighting for the country of heaven, for by losing temporal life everlasting life will be gained. Every one obeyed the instruction of Oliver, and forgave one another, and became reconciled from their old vices, that God might forgive them also their trouble. And so they raised up their thoughts to the battle, so that there was not one, who did not desire to die for Christ, if he also might be able before death to kill one of the enemies of Christ. And then Roland said these words. Now dear comrade, thou hast said a speech that belongs to Oliver, so I know that thou art a noble heir, and foster son of France. Facing the French was king Marsli on the top of a high mountain, and in his company four hundred thousand horsemen. There was not one of those, that had not a strong powerful armed horse, and a complete sufficiency of the arms of horsemen. And out of those the king chose a hundred thousand of chosen horsemen, to encounter the French first, and he kept all the rest with him on the mountain, until there was need of aid to the others. The chosen men descended along the side of the mountain, and in the van of them the twelve compeers. And the foremost of them also the nephew of Marsli, and his uncle Falsaron, side by side with him. And they formed their army in twelve divisions, and they came ready, after having formed their troops, towards their enemies to take them. Roland and Oliver formed their men also in troops, and they strengthened themselves all of them in their arms. Some had their strength as was their learning, for their power was not against the truth.

CII.—And when the pagans saw the French formed in troops, and ready to fight, they collected together suddenly from fear, in supposing that they were twice as numerous as they were, as is the custom of the timorous. And then they wished that they were the last, those that desired before that, for renown and honour, that they were first. And when Roland had no doubt of getting battle; his mind was raised in bravery, and his form was joyful to attack his enemies, without having more dread than a noble fierce lion, when he lifts his face against maidens. And then he said thus to Oliver. O dear comrade, these good men distinctly as chosen ones did Charlemagne leave with us; let us then fight along with them, and for them manfully, so that they also shall have an example from us to fight manfully, without giving way for any kind of danger. Attack thou with glave, and I also with Dwrndal, so that all will wonder; and until they become powerless that see us fighting. And thereupon archbishop Turpin went to the top of a hill that was near them, and called the French about him to instil vigour into them, and he began his speech thus. O valiant gentlemen, remember that from Christ ye are called Christians, and as he took suffering for you, so ought ye also to suffer death for him also, and to seek his company by your own death. Dismount from your horses, and bend on your knees, and receive absolution from me also his vicar. And let it not be dis-

trusted by you to-day, that ye shall have crowns along with the martyrs. And when he had absolved them, and given them blessing, he commanded them to rise, and put as penance on them, that they should not flee from the pagans, but encounter them with frequent great blows. And then they mounted their horses, and felt secure of the country of heaven, disregarding their earthly banishment, they desired to die, to obtain a life that is better, and they were also desirous to die, that some of their enemies might be killed. And then Oliver said thus to the French. Here are the pagans attacking us. Why do we await them to attack them, and to give them the first blows? Let us go to the mountain of joy with the standard of Charlemagne, and let us give a shout to them.

CIII.—And without delay they went to the mount of joy to give a shout, and they spurred their horses, and attacked the Spaniards. And the Saracens did not flee; and so the faithful hosts mixed with the infidel. Alsarot, the nephew of Marsli, was the foremost of the pagans, and he reproached the host of the French proudly thus. Faithless French, ye shall meet us, and prove our strength; badly has he kept you, that ought to have kept you: foolish was Charlemagne to give you to be lost in the company of Roland. And when Roland heard his pride, it was intolerable to him. And without delay, as fast as his horse would go, he attacked the proud one, and set upon him with glave in his rage on the shield, that it was through the shield, and through the breastplate, and through the bones of his breast, and through the bone of his back, and he raised him from his saddle, and threw him to the ground, and addressed him in these words, as he was falling. Die devil, quoth he, along with thy pride; and Charlemagne is not a fool, and not badly did Charlemagne entrust the guarding of the French to me; for France to-day shall not lose through us either its renown, or its pride. And then he exhorted his companions thus. Press on the infidels; the first event God has granted to us, to signify that ours is the victory in future, for his truth is fighting for us. And when Falsaron saw the death of his nephew, he was grieved and enraged. And when he was careless of living, unless he should avenge the death of his nephew, he eagerly headed the troops, and called out to the pagans, and reproached the French, and declared to them that the French would lose their honour from that time forward. And when Oliver heard that, he became enraged, and rushed upon him with glave, when he was saying proud boastful words and expressions, and he struck him through his shield, and his breastplate, and through himself, and threw him dead from off his horse to the ground, and addressed him, reproaching him, with bitter words in this manner. Take that as reward of thy threat, and with such blows as those we will keep the honour of France. O strong warriors, do not dread the infidels, for it is easy to conquer them; and they are more ready to receive death than to give it. And then Corsabrin, the most cruel pagan, exhorted the other pagans thus. Fight men, quoth he, against the French manfully, for small is their number, and they are not able to

withstand us; of very little value to them is Charlemagne to-day in strength. If ye fight well, they are all dead in our hands.

CIV.—When archbishop Turpin heard that, he was enraged, and directed his horse towards him, and attacked the infidels; and he struck Corsabrin through his shield, and his breastplate, and bones of his breast, and through him in the middle, until he was on the ground with excessive weight. And when he saw him lying and dying unsightly, he spoke to him bitterly in this manner. Thou wast a liar, infidel; of great force to us is Charlemagne when present, and has been hitherto, and will be in future. Press there upon them, quoth he; trample upon them: kill the mortal ones. O good comrades, the first engagements promise to us victory; there is neither strength nor vigour nor goodness in yonder multitude. And then he gave them a shout, as loud as they could, from the mount of joy, and with his shout also he instilled vigour and bravery into all the host of France. And therein Gereint and Gerart, two comrades, brave youths of France, attacked the pagans unanimously with two glaves; and Gereint wounded Malkabrin; and Gerart wounded Lannaliff. There was no hindrance that could defend them, before the glaves penetrated all their armour, and themselves, and they were thrown from their horses to the ground. And in a short time their iron armour availed the pagans no more than linen garments, to defend against the arms of the French. And thereupon Oliver called out to his comrades, and praised them thus. Good are our men, quoth he, and of those who are not engaged in battle, I know the inborn bravery of their country is in them. And thereupon Engeler of Gascony, rushed with a strong horse upon one of the pagans with a glave and full force, so that he broke the shield and the breastplate, and through him also in the middle; and threw him dead in one fall from his saddle to the ground; and after him he gave a fall to another companion of his, who died; and he addressed him thus. Trust now in Mahumet; thus he keeps, and defends those belonging to him; take thy wages now in hell for serving that lord of thine. Two were still standing of the twelve compeers of the pagans, Margarit and Cernub, and they also directed their host against the French. That Margarit was the best horseman; he was also fair and brave, and light, and skilled on horseback; and he directed the strong horse, and attacked Oliver, and set upon him with a glave in the shield, so that his shield was holed as far as his secure breastplate. And he did not injure the breastplate, but broke the spear there by the neck, and he put his horn to his mouth, and with the sound of the horn he called the pagans to the battle. And therein Roland did not rest from striking, and killing whoever met him, and there was no need to strike a second time one he had once struck. As long as his spear lasted, he fought with it, and it did not last him beyond sixteen onsets, and so many carcases he killed in number. And when his spear was done for, he made use of the aid of Dwrndal. And after unsheathing it, he guided his horse, and attacked Cernub, and from the top of his head he began the

blow through the iron armour, and through the head, and the brains, and the neck, and between the breast, and through him in the middle, and through the saddle, and the loricated horse to the ground; and he addressed him with this speech. Take that as the reward of thy wickedness; in that manner is Mahumet wont to aid those who are his.

CV.—And thence Roland went among the rest, and killed as many as he reached, of number not easy to be mentioned, but thus he scattered the pagans, like a quick reaper reaping ripe corn. And the other French rested not also from destroying the infidels, but every one according to his power likened himself to Roland. And archbishop Turpin rejoiced in looking at them so, and praised them, and exhorted them to be better in this manner. It is worthy of France to claim these men, that are disregarding their souls in this world, that they may obtain eternal life. And during that Oliver was pursuing his enemies with a piece of his spear in his hand, and with that he struck Mastarot on the point of his helmet, so that the helmet bent through the bonnet, and the eyes were forced out of their sockets, and the brains ran after them, and himself on the ground dead among a thousand horsemen, his own companions, around him. And after him he struck Torkin with the piece of the same shaft, and the weapon could not last after so great a blow as that, but was broken into a thousand pieces, scattered on every side of him. And when Roland perceived that, he rebuked him thus. O good comrade, quoth he, it is not with sticks that it is most needful to fight in this battle, but with swords, and iron arms. Where is Hawtcler thy good sword? I have had no need hitherto to unsheath it, quoth Oliver; I did not remember that I had it, while I was pursuing the dogs; my desire was to kill them with the weapon that was in my hand. And then he drew his sword from its sheath, and shewed it to his comrade Roland; and he struck Yttyen with it on the helmet and the bonnet, and through all the armour, and through the man and the horse even to the ground, so that a part on each side of the sword was separated of them. By this blow I know that thou art a comrade of Roland, quoth Roland, and with such blows as those also thou wilt deserve the friendship of Charlemagne, and thou wilt guard his honour. And then they two gave a shout from the mount of joy, and the whole army after them with one accord gave a shout. And thereupon Gercint and Gerart his comrade attacked Dimoeth, unanimously, and one of them struck him in his shield, and the other in the breastplate, and they both broke their spears together in him, and threw him from his horse dead. And thereupon archbishop Turpin killed their prophet, whom the prophet Dabaeth betrayed to death there. The two armies fought however dissimilarly; the one killing, and the other enduring being killed, and labouring to defend themselves from being killed. Roland and Oliver, and the archbishop adhering to them there, and the twelve compeers, and the other French without rest scattering the opposing troops.

CVI.—And when the pagans saw that there was no kind of defence,

or battle, or strength, or arms that availed them against being killed, they took flight itself as the most secure remedy for them against death, and shewed their backs to the French, and left the field. And the victors pursued them, without desiring prisoners of any of them, otherwise than by their death. And full of joy were the French to have the first victory, and yet fate mingled things adverse to that success, for the oppression of new enemies came to them without knowing; they being wearied with fighting, and their arms broken, so that little was their trust in them. Alas, alas, the amount of loss that came to the French there by the treachery of Gwenwlyd, and how many aiders were lost by Charlemagne. In that place the loss of those men still continues, and the want of them shews itself plainly according to their path. Alas, alas, how well that traitor was paid for his unfaithfulness in Paris; in the middle of their own country there were judged to be hanged thirty of his best men. And the king, though he were sad, took that judgment, and caused it to be performed in deed; and so, though he was adverse to it, he avenged the other loss, and comforted his grief by another grief. Of the hundred thousand pagans however that first came against the French, not one escaped save Margarit himself, and he reported to Marsli the slaughter of his men. And then he also died, for he was wounded, his shield and its band being still on his arm, and his spear broken, and his breastplate bruised, and his helmet and bonnet broken, and his head bruised, and four wounds in his body, with his naked sword in his hand bloody, he left the field almost killed without much correction, and he fled not ungently, and left a hundred thousand comrades killed. And when Margarit had come to the presence of Marsli in that condition, not like a coward and fugitive, he counselled him thus. Marsli, king of Spain, quoth he, it is necessary for thee now, both thee and thy men, to ride against the French with all thy army without delay, for if they can be conquered, now it is easiest. Their shields are broken, and their swords are broken, and their spears, and many brave horsemen of them have fallen in the fight, and they also are wearied with the labour of killing us, and many are weakened, and greatly enfeebled by their wounds, and loss of their blood. And accordingly without delay is battle to be begun with them, when it is easiest to conquer them; without delay are the death and blood of our men also to be avenged on the proud ones.

CVII.—And after the words of the messenger, without delay the pagans put on their arms, and formed themselves in troops. And Marsli led them along a woody valley, that they might come with less notice against the French. And when they were near to the French, Marsli said thus to his men. Roland, quoth he, is the strongest man, and his comrades are the best men, and since it will not avail to fight on one side of them, it is necessary to form battle on every side of them to conquer them. I myself, quoth he, will remain under this hill, and ten troops with me. And let Grandon, he is a brave man, go with ten other troops to encounter the French. And with the counsel of the king all agreed. And then Grandon was called to the

king to give him the command of those ten troops, and a golden standard altogether remarkable. And under that hill Marsli remained with his men, and Grandon also with his ten troops, as fast as his horses could go, attacked the French, and proclaimed their advance with a thousand horns. And when that noise came to the French, they were disturbed by the foreboding of their death, and every one of them complained to the other. And in that complaint the archbishop comforted them, by promising the joy of the country of heaven to the best that fought of them, and promising the pains of hell to whichever of them that fled. And all of them strengthened themselves with that, and promised unanimously that they would never flee. And thereupon Cliborinus, the strongest pagan of the world, advanced before his comrades, and made an onset on Engeler of Gascony, and wounded him with a spear through his shield, and his breastplate, and through himself, and he fell from off his horse to the ground, and everlasting life received Engeler. And thereupon the conqueror gave a shout: it is easy, quoth he, to vanquish the French. Fight ye comrades, and by fighting break the troops of the French. And thereupon Roland called out to Oliver. O good comrade, quoth he, dost thou see how much loss has happened to us by the killing of Engeler? I know not, quoth Oliver, a better remedy for that loss otherwise than by avenging him quickly; with God's help his revenge also shall not be delayed. And thereupon he lifted his sword bloody above his head, and attacked Cliborin with full purpose, and the sword had no delay either in the armour, or in the man, or in the horse, before they became into two parts. And after him he killed Alfacet, and old Blacand, and on one side he killed seven men in avenging one. And afterwards Maldabrun, the most wicked pagan, who was said to have had possession formerly of Jerusalem by treachery, and pouring blood with cruelty in the temple of the patriarch. And he spurred his horse with spurs, and attacked Samson with a glave, and wounded him through his armour, and through himself, so that he was off his horse to the ground dead, and the happy soul however went to unfailing life.

CVIII.—And when Roland saw Samson dead, he was grieved as well as enraged, and he spurred his horse to attack the infidel on the side, and he struck him from his girdle upwards through his armour, and through himself to the ground, and from his girdle downwards riding the horse. And then Ansel was lost, a valiant man of France. And his soul went to the company of angels. And thereupon archbishop Turpin hastened to avenge him on Valquidon, whom he killed, and through the shield, and the breastplate, and the other armour, and struck off his head from his body. And notwithstanding the body of the infidel held to ride without his head for a long time according to the force and energy that he had exercised in his lifetime. And thereupon Grandon, prince of battles of the pagans made an onset from his eager horse upon Gereint, and wounded him with a spear through his armour, and through himself, and gave him a fall to the ground from off his horse dead, and the happy soul however received

future life without fearing. And after that Engeler his comrade was killed, so that they might be comrades when dead, as they were in this world; and then the pagans killed on one side Brengar, and Gwimont of Saxony, and Astorius along with them. And then the pagans gave a shout on the Christians, and they also knew with one mind that the pagans were going over them. And then Roland was excited to rage, and when Grandon perceived that he was reining towards him, he fled, and Roland anticipated him, and struck him with Dwrndal, so that the man, and the horse, were in two parts on each side of Dwrndal. And that blow gladdened the Christians and grieved the pagans. And after the prince was killed they fled, and Roland pursued them, with his men, and left them in piles. For many more were killed there than the number of those that killed them. And then the pagans were disheartened, even so that they could not hold their arms. And then they sounded the horns, and they fought with the horns, and so they completed the battle with the horns, with which they were wont to exhort the men in the battle.

CIX.—And so the pagans were killed, and the few of them that escaped fled to Marsli. And their fear there was no less than before Roland and his host. And as long as Roland saw them, he pursued them, and after that he saw none about him, he came accidentally upon a black Saracen, faint and weary, hiding in a bush, and he caught him, and having twisted four rods, and made four bandages, he bound him securely to a tree, and after binding him he went to a hill that was near to him. And from thence he saw many of the Saracens together, and he returned to the Vale of Briars, the place where all went to, that wished to leave the gates of Spain. And there the horn was sounded, and there gathered together to him about a hundred Christians, and with those along with him he came to the place where the Saracen was bound. And there Roland swore his great oath, that he would cut off the head of the Saracen, unless he made known to him the place in which Marsli was, and shewed it to him, for Roland did not yet know Marsli. And immediately, lest he should be killed, the Saracen shewed to him Marsli, and shewed his ensign, and a great red horse under him, and he had a round shield. And Roland set his mind upon him, and attacked the troop boldly, with what men that he had undauntedly. And Roland perceived in their midst a man that excelled among them, and Roland attacked him and killed him with one blow, and they also fled there here and there, up and down. Roland struck after them, and killed and cast them down, and crushed them; and he perceived Marsli fleeing, and Roland pursued him, and killed him, and not one of Roland's men escaped from that engagement, except Roland himself, having been wounded with four glaves, and bruised with stones, and crushed.

CX.—And when Beligand, the second king of the pagans, heard the moaning of Marsli falling, he also fled, and left the country. Theodoric and Baldwin, and some others of the Christians were hiding for fear in bushes, and others that Charlemagne left behind came to the gates of Spain, and Charlemagne left the intricate and

dangerous roads, and came to security, without knowing anything of what happened behind; and Roland was tired with the fright of the battle, and in giving the great blows, and receiving the great wounds that he had. And so he came through brambles and bushes to the lower end of the gates of Ciser. And there he dismounted from off his horse under a shady tree, in a fair meadow, and a marble stone was raised erect near the tree, and he drew his sword from its sheath; it was named Dwrndal. The meaning of that was, give a hard blow; and he addressed his sword thus with tearful words. O fairest and brightest sword, and most becoming; of most excellent dimensions in length and breadth, whose hilt is the whitest and fairest of ivory, decorated with a golden cross, and an apple of the most beautiful beryl on the hilt, and a most precious centre of gold in it, and the secret name of God, alpha and omega, engraved on it. The most successful point, and of the greatest renown by divine strength. Who shall use thee in future? Who shall possess thee now? Whoever possesses thee will never be conquered; he will not be daunted, he will not tremble for the fear of any one. He will not be appalled by goblin strains or devilry, but will exercise unperplexed steadiness, and divine strength, being surrounded by spiritual strength and aid; with thee shall be killed the Saracens who are not yet killed. The praise of God thou exaltedst, as often as thou avengedst the blood of our Lord Jesus Christ, cutting to pieces the pagans and Jews. With thee the truth is defined, and justice; with thee are cut off the limbs that steal. O sword, the easiest to trust in, the best in edge, and the keenest of the swords. O sword, that its like was never had, and never will be. He that made thee, made not thy equal before or since. He escaped not alive who was blooded, however little the stroke. If a slothful timid horseman should possess thee, or a Saracen, or an infidel, that would be a great grief to me.

CXI.—And after that speech, for fear of the sword falling into the hand of the Saracens, he struck three blows on the marble stone, so that the stone was in pieces along the ground, without injuring the sword. And then he gave a sound on his horn, to see whether any would come to him of the Christians that were hiding in the bushes, or whether any would hear, who had gone to the gates of Spain, that they might come at his death to take his horse, and his sword, and pursue the Saracens. And then he sounded his ivory horn so strongly, that the horn was split into two halves, and he broke the two blood-veins, and it is said that the nerves of his neck were then broken. And the sound of the horn brought an angel of heaven from that place to where Charlemagne was in the Vale of Briars, eight miles from that country, towards Gascony, where Charlemagne was encamped. And Charlemagne would have returned immediately to help him. Not so Lord, quoth Gwenwlyd. For he was privy to the death of Roland. Know thou, quoth he, that the horn is sounded for the least cause, and that he has no need of thy help, but he is hunting wild animals, and for that reason he sounded the horn. And by the counsel of the traitor no more was then said about

Roland, and then his brother Baldwin came accidentally to Roland, to the place where he was crawling, and desiring water, and his brother found none for him in any place. And then his brother besought his blessing, and mounted his horse, lest he should be taken by the Saracens, and he went after Charlemagne. And when Baldwin departed, Theodoric came to him also, and confessed him, and taught him to intercede with God.

CXII.—And it happened that Roland on that day had received the body of his Lord, and confessed completely to priests, for that was their custom on the day that they went to battle to confess, and take communion. And Roland turned his face towards heaven, and said thus. Lord Christ, to maintain thy law, and thy Christianity came I from my country to strange exile, and by thy strength and help, Lord, have I overcome many of the Saracens, and have suffered innumerable blows and buffetings, and falls, and wounds, and jests, and shame, and weariness, and cold, and heat, and hunger, and thirst, and affliction, and pain. To thee also, Lord, I commend my soul, as thou humbledst thyself for the sake of me, and for the Christians of the world, to be born of the Virgin Mary, and to suffer on the cross, and to be buried, and to die, and to rise the third day, and ascend to heaven, the place which thou never leftedst without the presence of thy power. So, Lord, vouchsafe to deliver me also, and my soul, to heaven from everlasting death. And I also do confess that I am a blameable sinner, but the manner it is granted to me to say. And thou also Lord, as thou art the most merciful forgiver of every sin, and hast mercy upon all, and thou Lord seekest for a sinner only to absolve him from all his trouble, and his sins, in the same hour that he groans, and departs from them. And thou forgavest the woman that broke her marriage, and openedst the gate of heaven to the thief confessing on the cross. Do thou also not refuse, Lord, to forgive me my sins, and in whatever I have sinned against thee, forgive me, and place me in everlasting rest; for Thou Lord art the creator of all the creatures, and thou saidst Lord, that the life of a sinner was better than his death. I believe in the Lord with my whole heart, and will confess with my tongue, since thou wilt take my soul from this life to everlasting life, and the feeling, which I now have, differs as much as the body from the shadow. And grasping the skin on his flesh about his breast, as Theodoric afterwards related, he spoke thus with wailing tears. Lord Jesus Christ, the Son of God, and the Son of the blessed Virgin Mary, I confess with all my heart, and believe that thou art my Redeemer, and that at the last day I shall rise from the earth. And in this flesh I shall look upon God, the Saviour of every soul. And thrice he uttered those words, grasping the flesh about his breast. And then he put his hand on his eyes, and said thus. With these eyes I shall look upon him. And he opened his eyes, and looked up to heaven, and crossed his breast, and all his limbs, and said thus. All human things are now disregarded by me, for now I see what eyes have not seen, nor ears heard, nor came into the heart of man what

God has prepared for him that loves him. And he raised his hands for those of his comrades, that had fallen in that battle, and prayed for them as if for himself; for they came into exile to fight against Saracens, and to maintain thy name, and thy Christian law, and to avenge thy blood. And they are lying here, having been killed by Saracens, fighting for thee. And mercifully blot out the spots of their sins, and deliver their souls from the pains of hell, and send thy holy archangels around them, to defend them from darkness, and bear them to the kingdom of heaven; to reign with thy martyrs, as thou also reignest with the Son, and the Father, and the Holy Ghost, without cessation, without end. Amen.

CXIII.—And in that time, when Theodoric left him in his confession, the soul of Roland left his body with that prayer, and the angels bore it to eternal rest, to the place where there is neither cessation, nor end, with the martyrs as he deserved, and he was thus lamented. The worshipper of temples. The augmenter of nations. A secure remedy for the afflictions of a country. The hope of scholars. The defence of maidens. The food of the needy. Liberal to foreigners. Wise in mind, and temper. The fountain of judicature. Prudent of counsel. Gentle his mind. Manly his action. Plain his speech. Every man was beloved by him, as if every Christian were his brother. And when the soul of the martyr Roland was going out of his body, in the middle of May itself, archbishop Turpin was singing the mass of the dead before Charlemagne, and there came to him as it were a trance, and then he heard a choir of angels singing. And he knew not what that was. And when they had gone to the height of heaven. Lo behind him a troop going by him, like men returning from an inroad with spoils, and he spoke with them, and asked them what they were carrying. Marsli, say they, we are bearing to hell, and your ringleader also Michael is bearing to paradise, and a great number with him. And after ending the mass Turpin mentioned that in haste to Charlemagne. Be assured, quoth Charlemagne, that it is the soul of Roland, which Michael is bearing to heaven, and many Christians along with him. And the devils, quoth he, are taking the soul of Marsli to hell. And thereupon lo Baldwin, the brother of Roland, comes to Charlemagne, and told him all that had happened to Roland, and having the horse of Roland.

CXIV.—And Charlemagne immediately returned with all his host. And the first man of the host was Charlemagne, who chanced to find Roland in the place where he was with his belly upwards, and his arms across on his breast. And he lamented him with sighs and groans, and wept and uprooted the hair of his beard and the hair of his head, and said thus with a loud voice. O the right arm of my body; the best beard that ever was; and the beauty of all the French, and its strength, and its boldness, and its defence. The sword of justice; a glave that is never blunted; an immoveable breastplate; the crest of joy; the helmet of warfare; like in renown to Judas Machabeus; of the same strength as Samson; his death being like that of king Saul and Jonathan. The most gallant and

bravest horseman in battle ; and the wisest he was among the host. The destruction of the Saracens ; the grandeur of scholars ; the defender of Christians. The support of orphans and widows. The food of the needy. The augmenter of churches. Universal in judgments ; a comrade to all ; the leader of faithful hosts ; and in one word the blossom and confidence of the complaint of all Christendom against their enemies. And when I brought thee to these countries, how can I behold thee dead ? why do not I also die along with thee ? Woe is me for sorrow ! what shall I now do ? Live thou henceforth with angels, and the martyrs, and the saints ; and I also have for thee the lamentation, and the regret, and the grief, and the misery, as David lamented for Saul, and Jonathan, and Absalom. Thou art gone, and I remain in anxious sadness.

CXV.—And with such lamentation as that did Charlemagne lament Roland, as long as it was day. And thirty-eight years was his age on the day that he was killed; and in the place where Roland was dead, they pitched their tents that night, and the body of Roland was anointed with precious ointments, namely myrrh, and oil, and balsam ; and they made great funeral obsequies for him of songs, and lamentations, and prayers, and wax tapers, and fires, and light, along the woods, and groves, in honour of Roland, all that night long. And on the next morning, after putting on their arms, they went to the place where the battle had been, toward the Vale of Briars. And they found there their men, some corpses, and others hopeless from deadly wounds. And there was Oliver dead, with his belly upwards, and stretched, having been bound with four bandages, and four stakes through them in the earth. And from his neck to his nails he was flayed, and his arms, and his hand, and perforated throughout with every sort of weapon. It is impossible to relate the lamentation and moaning that was there, for their groans and their tumult filled the vale with their cries. And then the king swore to the Almighty King that he would not rest from pursuing the pagans until he overtook them. And without delay they went from thence after them. And then the sun stood as for three days without moving, and he overtook them on the bank of the river Ebro, near Cesar Augusta. And he went among them, like a fierce lion that had been long without food. And after killing four thousand of them, he returned again to the Vale of Briars, and he caused the corpses to be collected that were there, and to be brought with him to the place where the body of Roland was.

CXVI.—And there Charlemagne enquired whether it was true that Gwenwlyd had caused the betrayal of Roland and his men. And without delay two men were put to combat to shew the truth of that, namely Theodoric for Charlemagne, and Pinabel for Gwenwlyd. And immediately Pinabel was killed, and then Charlemagne caused Gwenwlyd to be bound to four horses, the strongest of the host, and placed four men upon them, and forced them to the four divisions of the world, every one of them in opposition to the other ; and so Gwenwlyd met with his death. And then they anointed the corpses of all the

eminent men with myrrh and balsam ; others of them were salted with salt, and conveyed to France. And there were there two principal churchyards consecrated, one in Alatlen, which had been consecrated by seven bishops, and in those were buried most of the corpses. And the body of Roland was conveyed honourably to Blaye, and in the church of Saint Roman it was buried, which he himself had caused to be built. And canons were appointed in it, and his sword was placed above his head, and his ivory horn was put below his feet, in a high place in honour of him, and for praise and renown. And after that had been done, Charlemagne gave twelve thousand scores of money, and a number of gold bezants, and honourable vestments, and meat and drink unsparingly to the needy. And the land and territory for seven miles about the church of Saint Roman, and the castle and court, with their appurtenances, and the sea also, and all for the love of Roland. And he gave to the canons of that place, that they should be subject to no service, but to give clothing once every year for the soul of Roland, on the anniversary of the day on which he was killed, to thirty poor men, and to feed them that night. And to sing thirty psalters, and thirty masses, in honour of Roland, and those that were martyred along with him in Spain, so that they might be partakers of the crowns, and they promised on their oaths to do so.

CXVII.—And after that Charlemagne went from Blaye to Vienne, and there he rested a little, taking remedies for his diseases and wounds. And thence he went to Paris, and there he held a council in St. Denis, of his princes and bishops, in the church of St. Denis, to give thanks to God and the saint for the strength and vigour he had bestowed to subdue the pagans. And then he gave all France subject to St. Denis, as the apostle Paul, and the pope Clement had given it, who formerly commanded the kings and princes to obey that church, and to give four pence every year from each house to build the church ; and he freed every bondman to pay that tax, and he that paid most willingly was called the frank of St. Denis. And from that that country was called France, and before then Gallia was its name ; the signification of the name France is free from the bondage of any nation, for they ought to be the chief. And thence Charlemagne went to the place called Aix-la-Chapelle, towards Leodin, and he caused ointment to be made of sufficient heat, as never to become deteriorated in preparation or temper. And the church which he had built to the Virgin Mary, he adorned anew with gold, and silver, and church furniture, and he caused to be written in it, and carved in a hall upon the walls, in letters and golden images the histories of all the old law ; and he carved, in a hall that he also had there, all those things, and he put all of his battles in Spain, and the seven arts along with them of honourable embellishments.

CXVIII.—Grammar was first written, for that is the mother of the arts, and it teaches how many letters there are, and how every word is written, and to divide the syllables that are in it, and by that art the lecturers in the church understand the meaning of the sentence

which they read; and whoever understands not that, will read the sentence, without understanding it; just as a person, who has not the key, knows not what is in the vessel, which is secured by a lock. Music was carved there, and that teaches the art of singing, and by it the service of the church is beautified, and the singers learn the organ; and he that is ignorant of that, will bellow like a bullock. He will not know the degrees and the points, but like a man that draws lines on parchment with a crooked ruler, so unskilfully as that will he also utter his voice. And by that has been contrived all the tunes of the harp, and crowd, and drum, and pipes, and there are in it only four lines, and eight tones, and by those are understood the four powers belonging to the body, and the eight recompences of the soul, and the nobleness of it from the commencement was obtained from the strains of angels. Logic was carved in the hall of the king; that teaches to say the sentence, and to analyse the true and false; and teaches the contention of the words with the understanding, if they be in it obscurity. Rhetoric was there; that teaches us to speak a sentence justly, and easily, and lawfully; eloquent and discreet will he be that knows it. Geometry was carved there; that teaches to measure the earth, the vales and mountains, and the glens and the seas, and the distances in miles; and whoever knows that accurately, when he looks at the breadth of his kingdom, he will know how many miles, or how many fathoms, or how many feet, there are in it in length and breadth; and so in respect of a field, or commote, or city. He will know how many feet there be in it; and by means of that the emperors of Rome arranged the miles, and the roads from the city to every place. And with that the senseless husbandmen labour to measure their lands and vineyards, and the meadows, and the fields, and groves. Arithmetic was carved there, which treats of every thing in counting; and whoever is not ignorant of that, when he sees a tower, of whatever height, he will know how many stones are in it, or how many drops of water there are in the bottle, or of other liquor; or how many pence are in the heap of silver, or how many men there are in the host. With that the stone-masons labour, when they are ignorant of the art of completing the highest towers. Astronomy was carved there; that is the science of the stars; by means of that are known the accidents and fates of the future; and present good and evil in every place. Whoever is skilful in that, when he goes on a journey, or when he desires to do another thing, he will know how it will turn out to him. If he sees two men, or two armies fighting, he will know which will conquer, or be conquered. By that science the emperors of Rome knew the state of their men in the extremities of the world, and the furthest kingdoms.

CXIX.— And in a short time after that, the death of Charlemagne was shewn to the archbishop Turpin. When he was one day before the altar in Vienne praying, and singing prime, lo the likeness of a trance to him, and behind his back an innumerable troop of horsemen going by; and he knew that they were going towards Lorraine.

And after they had gone by, he perceived one like a black man following them loosely, and Turpin asked him, to what side they were going. We are going, quoth he also, to Aix la Chapelle by the death of Charlemagne, to convey his soul to hell. I also command thee, quoth Turpin, in the name of the Lord Christ, when your journey is ended, to come here to me, to inform me of the result of your journey. And there was no tarrying with them, for scarcely was the psalm ended, lo they returned in the state in which they went there. And of the one, to whom he had spoken of the errand before, he asked. The man of Galicia, quoth he, without a head, brought so many stones and timbers, that were in his churches, and placed them in the balance; and his good works outweighed his sins, and therefore his soul was snatched from us. And thereupon the devil vanished away. And by it archbishop Turpin understood that Charlemagne had gone to rest by the aid of the Apostle James, to whom Charlemagne had erected churches. The day they separated from Vienne, it was agreed to send to each other notice of whatever should happen to them. And when he was weak, and remembered his agreement with Turpin, he charged a foster son of his, a horseman, because he knew that he was near death, to send for Turpin. And it was a fortnight afterwards before he was sent; and he also informed him that he had not been well either night or day, since he had come from Spain, and they had celebrated the obsequies of the martyrs, that were martyred there; every year that he lived, honourably with gold and silver, and meat and drink, and raiment, as was said above before, and masses, and psalters, and service of the dead.

CXX.—And on the same day, and at the same hour, that Turpin saw the vision, Charlemagne died; namely the fourth day before the calends of February; the eight hundred and fourteenth year of our Lord Jesus Christ. And in the round church of the Lady Mary, which he had himself built at Aix la Chapelle, and on the borders of Lodu he was honourably buried. And it is said that signs of his decease came three years before his death, namely the darkening of the sun and moon for seven days at one period, and his name also that was written on the wall of the church, that was mentioned above. Namely, Charlemagne king of France, which he caused, was destroyed of itself; the great portico, that was between the church and hall, above mentioned, on Holy Thursday fell to the foundation. A wooden bridge that had been there seven years on the river Rhine, which had been built at great cost and labour, was burnt to the ground with fire self-kindled. And one day Charlemagne was going from one place to another, on a foggy unpleasant day, he beheld a blue flame of fire going from his right side to the left before his face, and he was frightened by the fire, and fell from off his horse to the left, and his hawk fell from his hand on the other side of his horse; and quickly his men took hold of him, and raised him up. And therefore we are assured that he is now a partaker of the crowns of the martyrs, that were martyred above, inasmuch as he suffered labour along with them. And therefore an example is given to those,

that build churches, that they are preparing life everlasting. And in that manner Charlemagne was delivered from the bondage of devils, by the aid of the saints, to whom he had erected churches; and he himself was placed in the kingdom of heaven.

CXXI.—And Turpin did not continue after the death of Charlemagne, but for a short time he languished from bruises, and pains, and wounds, at Vienne. And after his death he was buried in the church, near the castle, the other side of the Rhone, and there he was for a space of time. And in those days some of the scholars took the body of Turpin in a coffin honourably, with episcopal vestments about him, and brought him to the castle on the other side of the Rhone, and buried him in the church which he now honours. And receiving a crown in heaven, as he deserved by his many frequent labours, while he was on earth, avenging the blood of the Lord Christ; and his elegy is above his head, in fair honourable glass. And so endeth the history of Charlemagne, and his exploits in Spain, and in many other kingdoms, where he spent his temporal life for life everlasting; fighting against pagans, and the enemies of our true Lord Jesus Christ, who prepared for him also a place in heaven for his labour in this world.

Here end the histories of Charlemagne, king of France, and his exploits in Spain; against the pagans and enemies of Jesus Christ.

This Book Madawc ab Selyf translated, which John the Scholar wrote. The age of the Lord Jesus Christ, who being God was born of the Virgin Mary, was MCCCXXXVI (1336).

Bown of Hamtoun.

I.—In Hamtoun there was an earl, who was called Giwn, and he made a rule that he would not have a wife in his youth; and afterwards when he was turning towards old age he took a wife. The wife he fixed upon was a young woman from beyond the sea, and she loved a noble youth who was an emperor in Almaine. And yet in that mean time she became pregnant by the aforesaid Giwn her own husband. And when the time was come, a son was born, who was called Bown, and that son was put out to be fostered by a wealthy knight called Sabaoth. And when the countess saw the earl gliding towards the heaviness of old age, she despised and disregarded him, out of love for the aforesaid young emperor. And she devised a plan how she could fulfil her desired amorous will respecting him. The plan she fixed upon was to send a messenger to the emperor, and to desire him out of love for her to come on the calends of May to a desert forest, that was in the earldom of Giwn, near the castle in which they resided, and a large number of armed horsemen along with him, and to hide himself there. And she said that she also would cause the earl to go in the course of that day, with an easy retinue unarmed, and then he also could cut off the head of the earl, and send it a present to her; and afterwards they also could be together without disturbance. The messenger went to Almaine, and asked for the emperor. He is in a court of his called Calys. Thitherwards the messenger proceeded, and to Calys he came, and fell on his knees before the emperor, and saluted him, and secretly reported his message to him. And well pleased was the emperor with the message, and gave him a stallion, and as much as he wished of gold and silver in addition. And desired him to return to the woman that he loved most, and say to her that he would do every thing that she had asked him on the day appointed.

II.—And the messenger came again to Hamtoun to the countess, and related that the emperor would do her will in every thing that she had asked him. And full of joy was she also, and too slow in her opinion was the day appointed. And on the eve of the calends of May, the countess pretended to be unwell, and she told the earl that she was sick. And then he was greatly grieved for the disease of the countess, and said to her. Is there any thing that can relieve thee? and if there is, do not hide it, whatever it may cost. Yes Lord, quoth she; if I had a little of the fresh flesh of a wild boar, I should recover my health. Dost thou know where a wild boar may be met with? Yes Lord, quoth she; in our forest above the sea

there is a wild boar; as the foresters told me. And I also will go there to-morrow. Then she rose up, and put her hands about his neck, and gave him a kiss. And on the morrow the earl dressed himself, and took his shield, and his spear, and his sword, without additional arms, and with three horsemen they went towards the forest. And when they were in the forest seeking the boar, the emperor arose from a hiding place, and said to the earl loudly; come on, decrepit old man; I will cut off thy head, and cause thy son Bown to be hanged, and will take thy wife to myself. And then the earl said; my body I will give against thy body to defend my wife and my son; and if I had abundance of strength, of little regard would thy threat be held by me; and if I should happen to be killed, I shall be killed without sin, and in the Trinity I put my trust.

III.—And then they attacked each other, and the earl was thrown on the ground. Then he said; I am an old man, and thou also art a young man. And then he rose up, and drew his sword like a valiant man, and fought bravely with the emperor. And thereupon four hundred horsemen arose, and attacked him, piercing him with ten wounds, and killed his three companions, and had he been armed according to his will, he would have escaped to Hamtoun. And when he was conquered, he fell on his knees before the emperor, and implored his mercy, and reached his sword to him, and offered him all his wealth, except his wife and his son, that he might not be killed. No, between me and God, quoth he; and the emperor rose up and drew his sword, and cut off the head of earl Giwn; and without delay he sent it a present to the countess. And she also was much pleased with the present, and said to the messenger; take a horse, and hasten to meet the emperor, and tell him to come on joyfully, and to-morrow we will complete our marriage and nuptials. And he also came on joyfully, and as the countess had said, it was done.

IV.—And as soon as Bown heard of his father being killed, he lamented, and cried out loudly, and wept, and went to his mother, and said to her. O proved wretched strumpet, why hast thou caused my father Giwn to be killed? and woe is me that the Lord God has given thee the beauty and form, which he has given; for on account of those was my father killed. And by the man that was born of the Virgin Mary, if he will grant me life, as soon as I can ride, and wear arms, I will make thee to repent in thy heart to have caused my father Giwn to be killed. Thereupon she raised her hand, and struck her son, so that he fell headlong on the floor of the hall. Then his foster father, whose name was Sabaoth, and he was a brave and wealthy knight, arose and took hold of the son, and raised him up between his hands, and would take the youth to his own court. Sabaoth, quoth she also, it will be needful for thee to swear now that thou wilt cause this youth to be killed to-day, otherwise thou shalt be hanged, or flayed alive. And I also Lady will do that willingly. Sabaoth took the youth, and went with him to his own court, and as soon as he arrived home, Sabaoth caused a hog to be killed, and took

the clothes of the youth, and dipped them in the blood of the hog, and afterwards he tied them together, and threw them in a great water. And then Sabaoth said to the son. I love thee greatly for the sake of thy father, and accordingly follow thou my advice, and advantage will come to thee from that. I will do so with pleasure, quoth the youth. It will be needful for thee, quoth Sabaoth, to keep my lambs in the meadow below, and to take a poor shepherd's dress, until these fifteen days have expired. And after that I will send thee to another country to a rich earl, who is a special friend and comrade of mine; and when thou canst bear arms and ride, come thou to me; I and thou will war strongly against the emperor. May the Almighty God the Father repay thee! and I also will do that joyfully.

V.—The next morning the youth went with the lambs to the meadow, and there he happened to look a little to the right hand; and when he looked, he heard in the court, which had been his father's court, such songs, and revelry, and riotous mirth, that he never heard before that the like, and the youth wondered greatly what was the meaning of it, and said. O Lord of Heaven, a wretched case is this, my being yesterday the son of a wealthy earl, and to-day a shepherd of lambs; however I will go to demand my patrimony of the emperor: and he took a strong shepherd's staff in his hand, and went towards the court. And to the gate he came, and saluted the porter, and besought him to let him in to visit the emperor and his companions. And unworthy did the porter consider the words of the youth, and he said in anger: Flee away, ribald truant stripling; little art thou, and great is thy wretchedness; and thou art the son of a strumpet. Thou sayest truly that I am the son of a strumpet; but thou tellest a lie that I am a truant, or a ribald; and he raised his hand, and with his staff struck him on the top of his head, so that his brains flew about his ears and his shoulders. And the youth went onwards until he was in the entry of the hall in the presence of the emperor and his companions, and undaunted he bravely asked the emperor, who had given him leave to put his hands about the neck of the woman, that was by him, or to kiss her, for he had not given, because she was his mother. And since thou hast taken my mother by force, and killed my father for her sake, I will cause thee to repent of that yet in thy heart. Hold thy tongue, foolish stripling, quoth the emperor. Thereupon the youth became enraged and offended, and from rage the blood burst through his mouth and his nostrils; nevertheless the youth raised the staff, and laid hand on the head of the emperor, and struck him thrice on the head, so that he also fell down, and swooned away. Thereupon the countess uttered a loud cry, and commanded the traitor to be taken. Some of the knights also rose up, and between one and other the son escaped, and fled to his foster father. Sabaoth then asked him what was the cause of his flight. From killing my stepfather, quoth the youth; he called me a truant stripling, and in consequence of that, I gave him three strokes on the head, and in my opinion he will not

survive. Thou hast done wrong, quoth Sabaoth, and art blameable, and hadst thou remained by my counsel, neither affliction nor trouble would have happened to thee. And forthwith thy mother will come, and she will cause me to be killed, or to be hanged. Thereupon the youth became afraid lest affliction should meet his foster father, and he shed tears and wept.

VI.—And then Sabaoth rose up, and took the youth, and went to hide him in the cellar. Thereupon lo the countess came, one of the most perfect, and best dressed, and fairest women that any one had ever seen, and in her rage she demanded her son of Sabaoth. Why dost thou ask me for the youth? I killed him as thou commandedst yesterday. Thou art telling lies, deceiver. I will cause thee to be flayed, and to be burnt, unless thou givest to me the youth. Thereupon, lest affliction should happen to his foster father, Bown arose from his hiding place, and came before his mother. Here I am with wrath to thee, if thou makest any demand, there is no demand for thee to make of my foster father. She then seized the youth, and called two horsemen to her, and put the youth in their hands, and commanded them to take him to the port, and if they found any one that would buy him, to sell him, and if not, to kill him. They went outwards towards the port, with the youth, and in the port was a dromond, that was a ship of great size, and was full of cruel Saracens. The Saracens bought the youth dearly, namely for four pounds of pure gold. And after buying the youth, they hoisted sail, and sailed away, until they came to Egypt, and there they lowered sail, and cast out anchors. And the youth wept without resting either day or night, on account of the death of his father, and longing for his country.

VII.—And in that country there was a king, and his name was Ermin; he was an aged hoary man, and had a long beard down his breast, and he had one daughter, and her name was Josian. And from the beginning of the world there was not one that could be compared with her in beauty and form, and liberality and chastity, as will be heard onwards. And to that king the youth was presented, and the king was well pleased with the present. And he asked the youth, through an interpreter, from what country he came, and he swore to Mahumet his god, that he never had seen from afar or near a youth so fair as he was; and he swore that if he would believe in Mahumet, that he could not be separated from him, or alienated, for whatever any one could say. Lord, quoth the youth, I come from England, and my father was an earl, and his name was Giwn, and he was killed innocently; and I also, if God will grant me health until I possess a horse and arms, will avenge my father in two ways. Thereupon the king pitied the youth, and asked him what was his name. Lord, quoth he also, my name is Bown. If thou wouldst believe in Mahumet my god, thou wouldst be a good man, and I have no heir but an only daughter, and her and my kingdom will I give to thee on condition of thy giving up thy Christianity. Lord, quoth the youth, entertain no animosity for that, neither for

as much land and territory possessed by the Saracens and Pagans, nor for thy daughter in addition, would I forsake my Christianity, or Jesus Christ; and he will not prevail that trusts or believes in Mahumet. O youth, quoth the king, thy heart is very constant, and it is difficult to turn thee, and since thou wilt not pray to Mahumet, I will that thou serve me as cupbearer always, and when thou hast come to the age of a man, I will dub thee a knight, and will make thee the seneschal over all my dominion, and to be my chief standard bearer. Thereupon some of the knights of the court held a council respecting the youth, because he was so dear to the king, and he loved him so much, and they were offended with the traders that had sent him there. When the youth was fifteen years old, or sixteen, there was not in the world a youth stronger, or fairer, or more shapely than he. And there was not in the court a horseman, however strong, that would dare to combat, or contend with him, for none would escape from him without discomfiture.

VIII.—And at that time there happened to come a wild boar to the dominion and the country; and that one spared neither great nor small; and if twenty horsemen, complete in horses and arms, happened to meet it, the boar took no more notice of them, than of short-tailed partridges. And Bown often heard that boar mentioned, and one day he took his spear and his sword, with no other arms, and mounted a good stallion, and proceeded onwards towards the place where he heard the boar was. Josian, the king's daughter, then mounted to the top of the highest tower of the castle, and sat down, and looked at Bown on the way he was going, for she stealthily loved him. And to the wood, where the boar was, he came, and immediately the boar perceived him, and as soon as it saw him, snorting, and opening its jaw was what it did, and without delay it attacked the man. He however, like a brave and valiant fellow, pricked the horse with spurs, and fell upon it with his spear, and hit it, as God willed, in the mouth, and along it the spear went through the heart, and from the thrust of the boar in falling the shaft of the spear was broken in pieces. Then Bown dismounted from his horse, and drew his sword, and cut off the boar's head, and put it on the piece of the shaft, and after that he mounted his horse, and took the piece of shaft in his hand with the head upon it, and he returned towards the court joyfully. And Josian was looking at his concern, and then she said. O Lord, Bown is a brave and valiant fellow, and if I do not obtain his love, there will be no life for me, and I shall not be able to live. At this, lo ten foresters armed on ten stallions, having sworn mutual oaths between them, and agreed to kill Bown, attacked him. He then awaited them, and sought his sword, but he had forgotten it in the place where he had cut off the boar's head. And then he fought with them with the piece of shaft, and as God willed, forthwith he killed four of them, and in a short time again he killed two, and the other four fled, and he also escaped without a wound. And then she also said. O Mahumet, Bown is brave, and how shall I live with his love, unless he agrees with me. Then Bown came towards

the court with the head, and presented the king with it; and the king was well pleased with him, and said to him: Thou art a brave fellow Bown, and may Mahomet welcome thee and defend thee from all harm.

IX.—And then he went to take a turn to the top of the castle, and he leaned on one of the embrasures, and looked. He then saw the king of Damascus, and his name was Bradmund, and a hundred thousand pagans along with him, and threatening king Ermin, and swearing that they would have his daughter. And when Ermin heard that, his heart was almost broken by anger and passion. Then Bradmund said loudly; Ermin, quoth he, give me thy daughter willingly, and if thou wilt refuse me, I will have her against thy will, and I will not leave thee either land, or territory, or town or castle after that. And when I shall have settled with her, I will give her to the vilest in my whole dominion, if I have her against thy will. Ermin descended from the top of the castle, and called his horsemen together, and related to them the words of Bradmund and his companions, and their threat; and he asked their advice. Then his daughter Josian said first, I know a good counsel, to dub Bown a knight, and he will supply thee with strength and help. For the other day I was from the top of the tower looking at him, when he attacked ten foresters, and they were armed, while he was without arms, having left through forgetfulness his sword in the place where he had cut off the boar's head; he killed six of them, and the four fled. I also will dub him. Bown was called to them, and Ermin said to him. I will dub thee a knight, and after that thou shalt carry my standard in the van of my forces. I will do thy will, Lord, in every case, in the best way that I can. And then Ermin dubbed him a knight, and dressed him in armour, namely a good light secure acketon, and a two-folded breastplate, which thirty of the money of the country would not weigh, and there was not a weapon that could injure one of them through the breastplate. And above that a secure cuirass, with a cloak to cover the breastplate, and greaves on his feet and legs, and above them golden spurs. On his head was placed a bonnet of burkum, and a fillet, and on those a golden glittering helmet. And after that the king gave him a sword, and dressed him with it, and there never was its equal, since it would not become blunt, or bend, however it was struck, and it was not better for any one to be armed, than naked, if he was struck with it, and its name was Morgley. And Josian gave him a horse, and its name was Arundel, and there was neither before nor after its equal, nor so swift.

X.—Bown mounted the horse, and took his shield; and the image of a lion was on the shield, and that was placed on his left shoulder. And then Josian said to him; I pray thee, do not spur the horse but moderately, and duly. O Lady, go thou to the top of the tower, and see whether I spur the horse unduly; when I return, give me a box on the ear. Thou sayest well enough, quoth she. Then Bown took a great horn, and sounded strongly. Thereupon all in the city dressed themselves, and when they were dressed they came together.

Then Ermin said to Bown, take my standard, and go in front, and do ye all go along with him, as ye ought with me, if I were going myself to the engagement. They looked at their number, and they were forty thousand in the possession of horses. They left the town, and against them came Bradmund, and a hundred thousand possessing horses along with him ; and Rodefon was carrying his standard in front, and he loved no god but Mahom ; and he was more hairy, and rougher in his hair, than the roughest hog in bristles, or the hedgehog. What Bown did was to adjust himself in his saddle, and stretching his feet in his stirrups he pricked Arundel with spurs, and attacked Rodefon, and set upon him with his spear ; and struck him in the middle of his shield, so that the shield was broken into pieces ; and the spear went through him also, and through all his armour, so that Rodefon fell dead under the feet of his horse, and Bown said to him. It would have been better for thee to have remained at home than to come here ; and he returned to his comrades, and said to them. Lords, let us do well, for we have had a good beginning, and there is neither vigour nor strength in the people, that ye see yonder. And Bradmund's troops also were in great consternation, when they saw their standard bearer killed before them, and the bravest of them wished that he was at home ; then they attacked one another, and at the first meeting four hundred of Bradmund's men were slain. And after that Bown drew his sword Morgley, and with it, like a spearman mowing the meadow, he cut off the heads of his enemies, and their hands, and their arms, and every other limb that met him ; and his companions also boldly and valiantly slew all that met them. And then Bradmund said loudly to his men. Slay for me the troops of Ermin forthwith ; and if ye do not slay them, ye shall not have of my goods ever the value of one pin. What Bown then did was to smile, and say. Bradmund, what wouldst thou in this country? was it possibly to obtain Josian? sooner shalt thou be hanged on the gibbet. Dost thou not see that most all thy forces are slain?

XI.—What shall be said more? before mid-day all the forces of Bradmund were slain ; and he himself, and a small number along with him, fled stealthily along the valleys, having two of Ermin's men prisoners, and it was Bradmund's intention to have them flayed alive ; and alas God, that they were not flayed, for they caused ample affliction to Bown afterwards. And when Bown knew that Bradmund had fled, he pricked Arundel with the spurs, and it ran under him sooner than the sparrow hawk or falcon fly, when they first fly. And forthwith he overtook Bradmund, and he gave him a blow, so that he fell to the ground ; and then Bown dismounted, and seized him with the intention of cutting off his head. What Bradmund did was to fall on his knees, and implore protection and mercy ; and he offered his homage to him, and to hold under him four hundred cities, and three thousand between castles and lands, and all his dominion belonging to them. I do not wish it, quoth Bown, but yield to Ermin, and hold thy dominion under him from henceforth. I will do so willingly, and he gave his homage and his faithfulness in

the hand of Bown, that he would hold from that time under Ermin. And then Bown dismissed him to his country, and it is a pity that he did not kill him. And Bown released the two knights, and he did wrong. And after that Bown returned, and his companions free along with him, and they came to the presence of Ermin. And then Ermin said : I ought to love thee greatly Bown ; and he called his daughter, and commanded her to go to take off Bown's arms, and afterwards to go to the chamber to eat, and serve him abundantly. And that she also did joyfully ; and after eating Josian said to Bown. Fair Lord, quoth she, I will not hide from thee, and I cannot hide it if I wished ; many a tear have I wept, and for many nights have I lost my sleep for thee, and take care that thou refusest not my love ; and if thou refusest, I shall lose my life and existence, but of vexation I shall die. O fair Lady, entertain no animosity for that, as it is not becoming. There is neither emperor nor king nor earl, who should see and know thee, that would not be glad to have thee for wife. And king Bradmund, a sovereign wealthy man, was seeking thee, but without success, and I am a native of another country, without the possession of either a castle or town or house, and according to that I should probably prevail, and worse would it become me to compare myself with thee. O fair and noble sir, do not refuse me, for I prefer thee, Sir, with thy one coat, than if I had a king who possessed ten kingdoms. I will refuse thee, between me and God, quoth Bown. What she also did was then to lose her colour, and become black as coal, and fall to the ground in a swoon.

XII.—And when she was raised up, she shed tears, and wept, and in a rage she said. Thou hast truly said, that there is neither an emperor nor king, who would not be glad to have me for wife, but thou hast refused me like a proved villain ; and fitter art thou to be a ditcher delving a trench, and walking on thy feet undubbed as a pedestrian, than being an honourable knight in a princely court ; and go to thy country truant villain. O Lady, quoth Bown, thou art lying falsely in calling me a truant villain ; I am not sprung from villains ; and thou gavest me a stallion, take it, I will not have thy instruction for it, and I had thought that I had bought it dearly, when I gained to-day another kingdom for thy father. What she also did then was to fall to the ground, and swoon, and her heart was almost split by rage and anger. He also then arose, and left the chamber, and went to the house of a trader in the town, and sought one of the beds, and went to lie on it ; and he was enraged for the words of Josian. What she also did, as soon as she got up from her swoon, was to repent for what she had said to Bown, and she called her foster brother, and desired him to go to Bown, and to entreat him to return to converse with her ; and if she had said any thing that he disapproved of, she would make atonement to him according to his own judgment and will. The messenger came to Bown, and he delivered the message to him, and entreated him to go to converse with Josian. I will not go, between me and God, quoth he also ; but because thou hast come with that message, take yonder

blue vestment, which is of excellent cloth from beyond sea. The messenger took the vestment, and returned to Josian, and related to her that he would not come; she then asked who had given him that excellent vestment. Bown, quoth he also. By Mahom my god, it was a lie to call him a villain, and since he will not come to visit me, I will go to visit him. And onwards she went until she came to the house in which Bown was.

XIII.—And as soon as he saw her coming, he pretended that he was sleeping, and he snored loudly. She came forward until she was by the bed, and she sat on the side of the bed, and said to him. Fair Lord awake. I had a little conversation to hold with thee, if thy honour will be pleased to listen to it. O Lady, quoth Bown, I am wearied and bruised, and I pray thee not to speak to me, and let me rest; and badly hast thou thanked me for my labour. What she also then did was to shed tears abundantly, so that her face was all wet with her tears. As soon as he saw her in that affliction, he pitied her in his heart. And then she said to him through her weeping. Lord, quoth she, have mercy on me, and if I said wrong words to thee, I will make atonement according to thy will, and in addition I will forsake Mahom, and believe in Jesus Christ, who suffered death on the cross tree, and I will receive Christianity for love of thee. What he also then did was to sit up, and put his hands about her neck, and give her a kiss. Now there were looking at them kissing one another the two men whom he also had delivered from Bradmund's prison, and forthwith they sought Ermin, and told him that Bown was causing shame and great insult to him, for he was sleeping with his daughter in broad day, and treating her according to his own will. What Ermin then did was to become enraged, and in his rage he pulled the hair of his head, and asked them if that was true. They then swore great oaths that it was true, and that they also had seen it. What then is your counsel, quoth Ermin; for if I cause him to be killed, or be hanged, I would die sooner than he, because he is my foster son, and I love him so greatly. I know a good counsel, quoth one of them, that thou causest a letter to be written to Bradmund, and desire him in the letter to take the bearer, and put him in the strongest gaol that he possesses, and with a full load of irons upon him, and that he be not freed thence as long as he lived. And he commanded Bown to take the letter to Bradmund, and he took his oath also on his Christianity, that he would not shew that letter to any one, save to Bradmund himself. And I also will do so, quoth Ermin.

XIV.—And the letter was made, and Bown was called, and he came forward, and Ermin said to him. Thou must take this letter, quoth he, and go with it as far as Damascus to Bradmund, and ask him to do as much as is in the letter, and thou must swear to thy god, and on thy fealty, that thou wilt not show the letter to any one, except to Bradmund himself. And I also will do so joyfully, quoth Bown. Give me the letter, and my horse, and my sword. No, quoth Ermin; too uneasy is thy horse, and too heavy is thy sword.

And accordingly I will provide for thee an easy palfrey, and a light sword, so that thou canst proceed without hindrance. Willingly as thou pleasest Lord, quoth Bown. The letter he took, and mounted the palfrey, and went on his journey; and on that day until the evening, and on the next day, and the third day, Bown was travelling without having either meat or drink. On the fourth day that he was travelling he saw a palmer sitting under the branches of a tree, and taking his dinner, and four great round loaves of wheaten bread before him, and two bottles of wine. And as soon as he came up to the palmer, the palmer saluted him, and entreated him to dismount, and dine with him; and he did so with pleasure, and Bown ate greedily, because his hunger was so great, and the palmer supplied him abundantly with welcome. What Bown did, after satisfying his appetite, with laughing was to ask the palmer whence he came from. I will not conceal it from thee, quoth the palmer, that I come from England, and in Hamtoun was I born, and Sebaot is the name of my father; he was a brave rich man, when I came from him, and I also came to this country to seek a youth, that was sold to the Saracens from Hamtoun, and his name was Bown. Surely the youth thou mentionest was hanged long ago. What the palmer then did was to cry out and weep; and he said in affliction: O Lord God, what shall I do now? for my foster brother and companion is destroyed. O knight, quoth the palmer, hast thou a letter? if so, show it to me, for thy death may be in the letter without my knowledge. I will not shew it, between me and God, quoth Bown; my Lord would not do so for three hundred cities in his possession.

XV.—They then separated, and embraced, and Bown mounted his horse, and proceeded singing until he came to Damascus; and that city was the richest city on the earth. And the reason of that was, that there was neither tower, nor house, nor castle in the whole city, that was not all roofed with gold and silver. And on top of the highest tower of the castle was the image of an eagle, which was cast of pure gold; and between its two talons was a carbuncle stone, and that lighted the town all night long, however dark it might be, as light as the sun shines, when it is brightest, and the sky is without a cloud. Bown entered the city, and when he came, he heard in a temple singing about a thousand priests of their law. He also entered, and seized Mahom, and broke it in pieces, and with one of the pieces he struck one of the priests, so that he broke his neck. What the others did was to flee to Bradmund, and tell him of the arrival of a knight to them, who had broken Mahom, and killed one of their companions also. Do not say so, quoth Bradmund; he is my lord Bown, and I am afraid of him. Thereupon lo Bown himself came, and as soon as Bradmund saw him, he rose to meet him, and saluted him, and asked him what need there was for his coming there. By my head, quoth Bown, I will make thee to know. Read this letter without delay, otherwise I will cut off thy head with this sword. Bradmund became much frightened, and he had not a limb that did not shake, and he took the letter and read it. And after

reading it he was very much pleased, and he took Bown by his right hand, and commanded his horsemen all to stand up, and to take him, and bind him in strong fetters, and he told them that Ermin commanded him to hang Bown on high, because he had been sleeping with his daughter Josian. What the horsemen then did was to seize him immediately, and with iron chains they bound his feet firmly secure, and they placed about his neck a weight that weighed fifteen measures of wheat.

XVI.—And then Bradmund said to him: Were it not that thou hast conquered me with thy spear and thy sword, and that I was subject to thee, I would cause thee to be hanged without delay; and yet thou shalt not fare any better. I will cause thee to be placed in my gaol, and there are thirty fathoms of depth in it, and thou shalt do nothing there that thou mayest wish, but have snakes to bite thee, and other poisonous vermin; and thou shalt have every day the quarter of a loaf of gritty bread, as long as thou livest, with nothing more. I must needs be Lord at thy will and pleasure. I will feed thee, quoth Bradmund, for this once well, and after that thou shalt have nothing but what I said before. And then Bradmund cut his meat for him, and when he had eaten, Bradmund commanded the men to take him to the gaol. And they also did so, and he was thrown headlong to the bottom of the gaol, and had not God protected him, he would have broken his neck before arriving at half the way. In that gaol were abundance of vipers, and other poisonous vermin, and those vermin tormented him, and bit him frequently. What he found under his hands was a strong square crowbar, and with that he defended himself from the vermin, and very soon killed them all. And as long as he was in that gaol, he had not in one day the third part of a sufficiency of bread, and if he also wished for water, it was under his feet that he obtained it; and two horsemen were placed to guard him. And one day Bown said. O Lord God, much affliction and grief do I suffer in this gaol, and by Peter if I could escape from hence, I would take the crown from Ermin, and I would give him a blow in addition, so that he would never say a word afterwards to another. I did not deserve that he should cause me to be tormented thus, for with my sword I gained for him another kingdom; and in weeping Bown uttered those words. And one night when sleeping a poisonous snake came, and viper was its name, which bit him in the middle of the forehead; thereupon he awoke, and caught the vermin, and with his crowbar he battered it, and killed it.

XVII.—Josian came to her father, and asked for Bown; she knew nothing of the deceit and treachery that had been done to him. I will not conceal it from thee, quoth Ermin, he is gone to England to avenge his father, and he will never return here, as he said. Nevertheless if he is a noble courteous knight, he will not forget: and the wife who loves most will not forgive him. And that the maiden said frequently, and heavy and grievous were her feelings for losing Bown; and she kept herself chaste for a long time on account of his love, and she kept the horse and the sword also in her possession. There-

upon a brave and wealthy king came, and Inor of Mombraunt was his name, and fifteen kings held under him, and were his subjects; and he asked Ermin for his daughter, and Ermin gave her to him willingly. And Josian herself, as soon as she knew that she was given to Inor, she bemoaned her lot, and she never had been so sad as then. And forthwith she made a girdle of silk, and she chanted a charm over the girdle, which she had learned before; now the force of the charm was, that whatever woman had that girdle about her, no man of the world would lay his hand upon her, to covet her; and without hindrance, she wore the girdle about her, that she might not be coveted by Inor. And Inor himself and his companions started towards Mobraut, and Josian along with them, and she was weeping without ceasing, and to Mombraunt at last they came. Josian caused her horse to be led along with her, and there was no one that dared to go near the horse, since she had lost Bown, except herself. And in a stable the horse was tied with two iron chains, and no one dared to serve it, but the provender was thrown down to it from the loft above. What Inor did was to think that he would ride the horse by his strength and force; and to the stable he came, and as soon as he came opposite to the horse, the horse raised its hind feet, and struck Inor on his breast bone, so that he fell down to the ground. And as he fell backwards from the horse, he struck his head against the wall, so that it was broken hideously, and had not his men protected him, the horse would have killed him; and to a chamber he was carried, and physicians were brought to him, who attended him until he was recovered.

XVIII.—And when Bown had been six years altogether in prison, he began to address himself seriously to Jesus Christ, and said. O Lord King of heaven and earth, thou who hast made me, and formed me, in thy image, and bought me dearly on the cross tree to form the heart, I pray thee that thou wilt not leave me any longer in these pains, but have me hanged or flayed, or be delivered from here. Now there were listening to him the two that were guarding him, and they said. Thou shalt be hanged, traitor, to-morrow; and one of them went down along a rope to the bottom, with the intention of bringing Bown to the upper floor. As soon as Bown saw him coming down, he arose and stood up against him; and as soon as the man came to the floor, and opposite Bown, he raised his hand, and with his closed fist he struck Bown on the ear, so that he fell on the ground. O Lord of heaven, quoth Bown, how greatly am I weakened; for when I was first thrown here, and with my sword in my hand, and a hundred pagans on the other side, I would not give a penny for the whole hundred; but with one little blow from this pagan I have fallen to the ground; and if I also do not avenge the blow, I would not give for me a peeled egg. And he raised his crowbar, and struck the pagan with it on his head, so that his brains were about the crowbar, and he also fell dead to the ground. And Bown then got possession of the pagan's sword, and drew it out: thereupon the other horseman called to his companion, and told him to make haste

with Bown up, to destroy him. What Bown then did was to contrive a lie, and he said. I am too heavy, and he is not able to bring me by himself, and hasten thou here to help him. I will do that with pleasure, and he went down along the rope to the bottom. What Bown then did was to cut the rope with the sword as high as he could above his head, and the man fell on the point of the sword, so that it went through his heart, and he also fell dead on the floor; and for three days previously he had no food.

XIX.—And then he prayed; and addressed himself seriously to God to deliver him from thence; and when he had prayed, by the power of the Lord God he broke all the iron chains that were upon him. And he also was never happier than then, and out of joy he jumped upwards fifteen feet to the mark that he jumped, and he had no fear there, and that was a spacious road. Along that road he went until he came to the middle of the city, and he looked about him; and when he looked, it was night, and all were asleep. And in a chamber near him he saw a lamp and tapers burning, and into it he went; and there was not in the world a leaner man than he, for his flesh had become lean in the prison, and there was not of him also except skin and bone; and his hair was so long that it reached to his heels. In the chamber he saw a horse eating its corn, and abundance of arms, and various vestments, which he wanted; and he saw no meat, which he coveted. And forthwith he dressed himself with clothes and arms, with no one to help him save himself. And when he was dressed with a sufficiency of arms according to his will, he took a sword, and mounted the horse like a light horseman, and left the city, and came towards the gate. And the watchman asked him who he was. I am one of Bradmund's men, and Bown has now escaped from the gaol, and I also will compel him to return again. They also opened the gate, and told him to make haste; to Mahom they commended him, and he also left the city: and proceeded onwards that night, and at last he came to a cross road; and then he went direct, and took the same road back, and for a space of the road he saw Damascus, the city from which he had escaped. And he considered whither he should retreat, and then he said: if I knew that I should be thrown into the fire to be burned, I cannot go one step from hence before I sleep. And then he dismounted, and placed his head on the earth, and slept. When he awoke, he mounted his horse, and very great was his fatigue, between his not having had food for three days previously, and that he had not slept at all that night. And then he went onwards until he came to the right road, and singing he went onwards joyfully.

XX.—Return ye to Bradmund. In the early morning of that day Bradmund called his nephew Grandon, and commanded him to go to the gaol, and cause the men that were guarding Bown to come to visit him. And the youth went as far as the gaol, and called on the men, and no one answered; what he then did was to light a lamp, and to let it down by a string to the bottom of the gaol, and there he saw the men killed, and without anything of Bown. He

then returned again to his uncle, and reported to him that his men were killed, and Bown escaped. And when Bradmund heard that, he was enraged, and became as black as the coal, and took a crowbar in his hand, and seized upon Mahom his god, and battered it strongly with the crowbar, so that he almost broke it into pieces. And then he said to him. Unless I get hold of Bown to-day, I will do nothing for thee, and thou shalt never have of my goods the value of one pin. And when he had battered him he said loudly. Dress yourselves, horsemen, after Bown we will go until we overtake him; and I repent that he was not hanged since many a day. They also, the horsemen, dressed themselves, and three thousand were they in number, and all of them threatening Bown. And when Bradmund had put on his arms, he mounted his stallion, and far in advance of his host he proceeded, and his nephew after him, and there was not in the world a better horse than his; and that horse was bought for Grandon for three pounds of pure gold. And after them also there were three thousand coming by the reins. And Bradmund overtook Bown on the top of a bank, and said to him loudly. Return back, deceiver, my men thou killedst yesterday, and before my own supper I will cause thee to be hanged. I will not presume to return, quoth Bown, for I am wearied between watching and fasting; and thou also art full of meat and liquor, and therefore a small boast is it for thee to conquer me; and yet I will see whether I can give to thee a blow.

XXI.—What Bradmund then did was to spur his horse, and attack Bown, and draw his sword, and strike him so that his shield was split. Bown himself in a rage drew sword, and struck him on his head through his helmet and armour, so that the skull of his head, and much of the brains in it fell to the bottom of the field, and he also dead to the ground. And then Bown said to him. Between me and God, Bradmund, well was it met with thee, for thou hast been ordained a priest by a bishop, as well as thou hast been, for thou art now like a priest. Thereupon lo Grandon his nephew coming to him on a good horse, and he said to Bown loudly. Before meat or drink enters my head, thou shalt be hanged. O youth, quoth Bown, if thou wilt be advised, thou wilt return back, and wilt carry thy uncle home, for he is a newly ordained priest; and by my faith if thou comest nearer, I will make thee with my sword a deacon to him. And then Bown considered, that if he had the horse that was under him, he would afterwards be afraid of no one. And then he took Bradmund's spear, and set upon Grandon with it, and struck him in the shield, so that the shield was broken, and the spear went through him also, and all his armour, and he fell dead on the ground. And then he dismounted from off his horse, and took the good horse, and lightly mounted it, and without any fear he then proceeded onwards and all were pursuing him also. Then he came to the bank of a great water, and half a mile was the width of the water, and no bridge stood in the water, and it would not allow either ship or barge upon it. What Bown then did was to put the shaft of his spear in the water to see whether it was deep, and immediately the water swept the spear from

the hand of Bown, so strong was the water as that. And then Bown became greatly afraid, and began to pray and said. Hear thou Lord God, king of Paradise, that wast born of the Virgin Mary in Bethlehem, and sufferedst death on the cross tree to redeem us, and wast buried, and then thou wentest to spoil hell, and brokest the doors, and forgavest to Mary Magdalene her vanity and her sins, and now thou sittest on the right of the Father, and on the day of judgment wilt come to judge the quick and dead, according to their deeds; I commend to thee, Jesus Christ, my soul and body, for I would rather be drowned in the water, than to be taken by yonder pagans, to be martyred according to their will.

XXII.—And as soon as he had ended his prayer, he pricked his horse with spurs, and enraged it, and forced it into the water; and the horse on the first leap cleared thirty feet in the water. And by the force of his prayer, and the strength of the horse, with trouble and pain they went through. And when they were come through, there was not in the world a happier man than he; what the horse then did was to shake itself, so that Bown fell four feet from it; a second time he mounted the horse, and swore, by the one who redeemed me on the cross tree, I would willingly give the horse and all my arms for half a loaf of bread of fine wheaten flour. And then after Bown had escaped through, the pagans returned back sadly dispirited. Bown himself proceeded onwards until he came near a castle of marble stone, and on a window of the castle he saw a fair young woman leaning. Hark, fair Lady, for the sake of the God in whom thou believest, give me one fill of victuals. O knight, quoth she, it is vain for thee to implore me for meat; for thou art a Christian, and my lord also is a brave bold giant, and I will go immediately to tell him to give thee thy dinner with an iron crowbar. By God, quoth Bown, if I shall not have meat, good woman, I shall die. What she also then did was to go to the giant, and inform him that a knight had come to her, and threatened to take meat by force from her. I will go to visit him; and he took his iron crowbar and dart, and came to Bown, and asked him from whence he had taken the horse by stealth: it is like to the horse which my brother Bradmund had. Thou sayest truly, quoth Bown; I ordained him a priest yesterday on this side of Damascus with my sword; and in my thinking he will never be able to sing mass. What the giant then did was to raise his crowbar up, and try to strike Bown with it, and he did not hit him, but the horse, so that it fell dead on the ground; and Bown boldly rose up, and drew his sword, and in a rage set upon the giant, and if he had hit him, he would have struck him through. What the giant then did was to attack him with the dart, and he hit him in the thigh, so that the dart went through the thigh; and a second time he raised his crowbar, and sought to strike Bown with it, and he did not hit him, but it went by his side to the ground. Then Bown set on him also, and hit him on the top of his shoulder, so that his right arm was cut off, and quickly he struck off the left arm; and afterwards his head and two feet; and the devils took his soul without dispute.

XXIII.—And then Bown entered the castle, and commanded the woman to bring him meat, and she also said that he should have enough: and he had little thanks to her for that. Then the woman brought to him bread of fine flour, as long as he had need of it, and the flesh of cattle, and after that the flesh of cranes and ducks, and after that abundance of the flesh of small birds, and claret wine, of sufficient strength; and he ate greedily like a senseless man, and that was a thing not to be wondered at, for he had been long without food. And when he had enough, and drunk moderately, he recovered all his strength and bravery. And then he said to the woman: Give me a horse; and a horse she also gave to him; and he mounted the horse, and proceeded onwards as far as Jerusalem to the patriarch, and he confessed to him all his sins, and informed him how his father was killed, and how he had been sold to Saracens, and how he had been serving king Ermin, and how he had been accused to the king, and how he also sent him to Bradmund to be imprisoned, and how he also escaped from prison; and how he was pursued, and how he also slew Bradmund, and how he escaped through the water, and how he killed the giant. What the patriarch then did was to pity him, and give him a thousand and forty bezants of fine gold; and he took his leave and his blessing, and he thought that he would go to visit Josian before going to Hamtoun. And he went onwards towards Egypt to seek her in the court of her father, and she was not there, but in Mombraunt with Inor. And when he was one day on his journey a horseman met him, and each evidently recognised the other, and they embraced, and held a friendly conversation. And at last Bown asked him for Josian. She is given, quoth he, to a wealthy king, and Inor is his name, in Mombraunt; that is a capital city, and if thou wishest to visit her, thitherwards thou must go. I will, between me and God, quoth Bown. Then he showed him the road, and told him to go through the city called Nuble, and then to Carthage, and thence thou wilt see Mombraunt. And then they separated.

XXIV.—And when Bown was come to Mombraunt, he heard it said that Inor was gone, and all his people along with him, a hunting, and that no one remained in the court and castle except Josian and her foster brother. And excessive pleasure did he get in hearing that, and towards the court he went, and stood near the court, without going in. He then heard Josian weeping loudly, and saying. Alas, Bown of Hamtoun, greatly have I loved thee, and do love thee, and how shall I also live, since I have lost thee? What he also then did was to pity her, and then in the guise of a palmer he entered the court, and asked Josian for his dinner. Thou shalt have it with pleasure, quoth she also, and welcome to thee; and she came herself, and gave him water to wash himself, and she also served, and gave him abundantly meat and liquour. And after eating she conversed with him, and asked whence he came, and from what country he proceeded. I come from England, and there I was born. What she then did was to entertain excessive joy, and ask the palmer, whether he was acquainted with a knight of England, who was named Bown

of Hamtoun. I know him well, quoth he also; his father was a kinsman of mine, as was told to me, and it is not yet a year since I saw him killing a brave giant, and a powerful king in addition; and he is in the country in joyous health, and avenging his father prosperously, having taken a fair and noble rich wife, and married her. A wife, quoth Josian. Yes, assuredly, quoth he also. What she then did was to fall to the ground, and swoon away, and it was a wonder that she did not die. And when she was raised from her swoon, she cried out loudly, and said. Wretched was the time when I was born, and I am a person of evil fate, since I have lost Bown; and there was not in the world a person whose comfort was more pitiable, or whose lamentation was greater than hers. And then she looked eagerly into the face of the palmer and said. Palmer, quoth she, had I not seen thee in this guise, I would have believed and said that thou wert Bown. I am not, quoth he also; and I have heard him often speaking of the horse; is that in thy possession? Alas, quoth she; the horse is there, and there is no one of the court here that dares to go near it, ever since it lost Bown its lord.

XXV.—Thereupon her foster brother came to her, and she also asked him what he thought about the palmer, was he Bown or not; and she asked him to go and see. And he also went, and presently he came to her again, and said to her, that the palmer was Bown. As soon as the horse heard Bown named, he shewed joy and high spirits, and neighed loudly in a transport. And she also came to the palmer, and said to him. Dost thou not hear what high spirits, and energy the horse shews, because he has heard Bown once named? I hear, quoth he also; and I will go to see him, and I shall know whether he will allow me to ride him. And to the horse he went, and presently he mounted him; and the horse, then, having had his lord, was full of life and prancing, and went in a gallop under him along the court until he came to Josian. And she also weeping said then to the palmer. Now, I know in truth that thou art the man that I have loved most, and will love; and I was for a long time desirous of seeing him through Jesus Christ. Dismount, and here is thy horse for thee, and thy sword, which thou shalt have. Lady, quoth he also, give me the sword, and I also will go onwards towards England. Not so will it be, for when thou goest, I also will go with thee. Lady, quoth he also, let me alone; thou art a rich queen, and I also am a poor man; and by Jesus Christ it were more just for me to hate thee than to love thee; for thy father caused me to be imprisoned in a bad prison for a long time; and another thing also, the other night I confessed to the patriarch, and he also commanded me that I should take for wife only a virgin, and thou also hast been seven years altogether with Inor thy husband, and if thou wert a virgin during all that time, it is a great wonder. O fair sir, quoth she also; in truth I assert that there has been no cohabitation between me and Inor up to this time; and let us go together to England, and when I shall have been baptized, if thou dost not find me to be a virgin, with my one shirt, send me away. With pleasure, quoth he also. And

then he dismounted, and they embraced, and greatly loved one another, and both entertained very great joy, as everybody can know.

XXVI.—Thereupon they saw Inor with fourteen kings coming from hunting, and a thousand between lions and leopards they obtained that day from hunting; of roebucks and wild boars, there was no one that knew the number. As soon as Josian saw Inor coming, she became very sad, and wept, and called on Boniface, her foster brother, and said to him. See thou yonder Inor coming, and what is thy counsel also? for I am greatly afraid that we shall not have opportunity to escape. Do not look, quoth Boniface; the best counsel that I can, I will give it: Inor has one brother in a castle that is called Dabilent, and he is a wealthy king, and Baligraunt is his name. And when Inor is come in, let Bown go to him, and let him inform him that his brother is in the castle, and that another king, having a very large host, is fighting with him, and if he does not have aid quickly, he will be overcome, and his castle taken possession of without hindrance; and as soon as he hears that, he will be heavy in mind, and will forthwith put his army in motion, and he and all his forces with him will proceed toward Dabilent; and there will not remain with us after that but a small number, and then we can well escape. That is good counsel, quoth Bown; and may He that made the firmament protect thee from all harm! Thereupon lo Inor and all the other kings come within the court, and forthwith shewed her the game. And after that he looked at Bown, and asked him whence he came, and from what place he came a palmer. Lord, quoth he also. I am come from Nubia, Barbary; from India, from Africa, from Asia; and I have not been in Dabilent, for I could not have a way in, because the king of Lombardy and all his forces are around the castle, and his name is Idrac de Valri. And the man that owns the castle is within, and unless he obtains strength and aid immediately, the house will be shut upon him, and he also will be destroyed. As soon as Inor heard that, the blood gushed through his mouth and his nostrils. Mahom, quoth he; if my brother be a destroyed man, I shall not live after that; and he commanded every one to put on his arms, and they took their road onwards toward Dabilent.

XXVII.—And he left a king behind him to guard Josian; and he was gray haired, and Garsi was his name, and a thousand horsemen were left with him. When Josian saw that Garsi was left to guard her, she became heavy in mind, and bad was her comfort. What Boniface then did was to come to her, and comfort her, and he told her that he would cause her to escape that night, and this is the way in which it can be done. I am acquainted with a herb, and I shall find it in the meadow below; and there is no one who drinks of its juice, who will not be drunk; and I will go to the place, and will mow a horse load of the herbs, and will bring them here; and after that I will bruise them in a mortar, and I will throw their juice abundantly in the wine barrels; and when Garsi is supping just at

the beginning of night, I will serve him and his companions with that wine with unscanty abundance. And then thou shalt see him and his companions falling to the ground from drunkenness, and sleeping like pigs; and after that I and Bown will put on our arms, and thou also wilt dress thyself. And after that we will proceed onwards, and before Garsi awakes, we shall be far from here; and as Boniface said, so was it done. And when all had become drunken, and fallen to the ground, they prepared themselves, and dressed themselves. And after that Bown called to Josian, and she also came to him, and said to him. Lord, quoth she, we will carry ten packages full of gold along with us for our journey. No, quoth Bown; if I were in England after I had killed my stepfather, I should have enough of goods and wealth according to my will: thou sayest truly, quoth Boniface, and yet it will be needful for thee to give many a blow before then, and to hire horsemen along with thee to war with thy stepfather, and accordingly it is well for us to carry the gold; and the proverb says. Better is one good aid than two fingers. Willingly, quoth Bown, and do ye so. Then they raised the packages on the horses, and they also mounted, and took their road, and proceeded onwards. The next morning Garsi awoke, the man that ought to have kept Josian, and when he awoke, he wondered why he had been made drunk. And he also looked at his ring, and in the ring was a bright carbuncle stone, and whoever knew that a conjuration had been made upon him, the stone would show him everything that was asked of it.

XXVIII.—What Garsi then did was to perform a conjuration on the stone, and he saw in it plainly that the palmer had taken Josian by violence. Forthwith he awoke his companions, and commanded them to put on their arms in haste, and informed them that the palmer, to whom they had given his supper the night before, had taken Josian by violence; and if Inor knew that, we should be badly put to death: and in haste they also put on their arms, and after Bown there went a thousand horsemen. Bown and Boniface perceived them coming after them, and then Bown said. By my head, I will return back, and will give a blow to Garsi, so that his head will be at the end of the field, so that he will not come after us, and no one will have need ever to fear his threats afterwards, and with Morgley, my sword, as ye shall see, I will cut off the heads of yonder people, so that all the dogs of the country shall have their fill of meat from them. Lord, quoth Boniface, that is a foolish thought; there are yonder a number, the half of which one man could not encounter; and be thou not offended, Lord; I will give thee a counsel that is better. I know of a large cavern before us, which is extensive under ground, and when we have entered the cavern, no one will find us, and we shall have no reason to fear any one. And that counsel they followed, and they entered the cave. Garsi also was seeking them in many a place and found them not, and no one met him, that knew anything of them. He then and his companions returned again sadly enraged, and they three were safe in the cavern, and they had no

provisions, the more the pity. And then Josian said through her weeping to Bown. So great is my hunger, that I cannot live any longer for its intensity. By my confession, quoth Bown, that is a heavy matter, and I am very sorry that the hunger is so great as that, and I also will go to see if I can meet with any wild beast, and I will leave Boniface to guard thee until I come back. May God repay thee, Lord! and for my love do not tarry long. I will not, quoth Bown, and he spurred his horse, and went away. Boniface and Josian remained there.

XXIX.—Thereupon lo two poisonous lions enraged attacked them; what Boniface then did was to put on his arms, and mount his horse, and take his spear in his hand, and set upon one of the lions and hit it, and its skin was not broken because it was so hard. The lions also came on every side of him, and one of them killed him, and devoured him, and the other his horse. As soon as she sees that, she began to cry out loudly, and she had not a limb that did not shake for fear of the lions. What they also did, as soon as they heard, was to seize her, with the intention of eating her; and their nature will not allow them to kill, or to eat, one that is heir to a king. They tore her dress of fine linen, and from their claws along her white skin the blood ran in streams, and they took her between them, and went with her to the top of a high rock; and heavy were her heart and mind, and she began to complain, and to say. Alas, Bown, a long time art thou delaying; these wild beasts will kill me now, and thou shalt never see me again. Thereupon lo Bown comes to the place, where he had left Boniface and Josian, having killed a deer; and when he looked, he saw there Boniface's arm, and in another part he saw his foot; on the other side he saw the thigh of his horse, and his foot, having been peeled to the bones. What he also then did was to call for Josian, and desire her to come to converse with him, and when he neither saw nor heard her, he also fell off his horse to the ground, and swooned away. And if the affliction of Bown was bad, worse if possible was the affliction of the horse according to its sense, neighing and digging the ground with its feet, and whoever could have seen them, would have felt pity in his heart, however strong he might be, to see their affliction. Then Bown rose up, and came in his own condition and bravery, and mounted Arundel his horse, and proceeded onwards; and he looked at the rock, and when he looked, he saw the lions, and Josian between them a prisoner. What Josian did, as soon as she saw Bown, was to cry out, and beseech him to avenge the death of his esquire Boniface. I will do so, quoth Bown, and thou mightest have known for a surety that I will avenge him; the lions must needs go through my hands.

XXX.—As soon as the lions heard him also speaking; they also rose up. What Josian did was to put her hands about the neck of one of them, and restrain him as she best could; but Bown besought her to let him go. I will not let him go, quoth she also, until thou hast killed the other. By God, thou must needs let him go, and the reason is that when I am in my country, and among the gentlemen,

if I should say, or should boast, that I had killed two lions, thou wouldst say that thou heldest one of them, while I was killing the other, and that I would not wish for all Christendom. And therefore let him go, and if thou wilt not, by my faith, I will go away, and thou shalt remain there. I will let him go, Lord, and may Jesus Christ protect thee from their harm! Then Bown dismounted from his horse, lest harm should happen to the horse, and he arranged his shield on his left shoulder, and drew his sword. What one of the lions did at first was to seize him, and to raise its two forefeet, and set upon Bown; and he hit him on the shield, so that it was broken all to pieces. What Bown himself did was to set upon the lion with his sword, and hit it on its head, and that blow did no harm to the lion, because the skin of its head was so hard. Then the lion opened its mouth with the intention of choking Bown, and then he, Bown, in his rage and ardency set upon the lion, and hit it in the mouth, so that the sword went all along, and through its heart; and without hindrance he drew out the sword, and the lion fell down dead. The other lion seized him venomously enraged, and tore Bown's breastplate, so that it was no better that an old bare coat, worn full of hole; and it lifted its two forefeet, and endeavoured to set upon Bown. What Bown did was quickly to set upon it also, and hit it on the forefeet, so that the feet and a good part of the arms went from the body, and it also fell down to the ground; and after that Bown completed the service of the lion well enough.

XXXI.—And after he had killed the two lions, he mounted Arundel, and looked a little before him; and when he looked, he saw in the guise of a man some animal of considerable size, and he had never before seen his like, and a thick iron rod was in his hand, which ten men could not carry one step on account of its weight. On the side was a heavy one-edged spattle; between his eyes were full three feet, and a great ample forehead, and he was blacker than the jet; and he had a thick nose with distended nostrils, and long bare bony legs; the hair of his head was like the coarse hair of stud horses; his eyes were as large as the two greatest saucers that any one had ever seen; his teeth were longer that the tusks of a boar with longest tusks, and he had a mouth of considerable size; and when he spoke he opened his mouth like an old hound, and uttered an indistinct disagreeable sound; he had long strong arms, and hard sharp nails; and his nails were indeed so hard, that there was not a stone wall in Christendom, that he could not uproot altogether in one day. And that ugly misshapen man, as soon as he saw Bown, said loudly. Thou deceiver traitor must needs return again, and give me my lady Josian, whom thou stolest by violence. What Bown did was to wonder greatly at the thickness of the man, and his being so misshapen, and he laughed and said. Thou villain, quoth Bown, by the god in whom thou believest, tell me are all in thy country as big as thyself. They are, by my god Termagaunt, and when I was in my country, they said that I should never arrive at any size, and for shame I left my own country, and came to this country, and submitted to Inor of Mom-

braunt, and served him faithfully ; and thou also stolest his wife by violence ; and by Mahom my god, I will break thy head to pieces with my heavy rod. Hold thy tongue pagan, quoth Bown, and too much is all thy boasting ; and when we fight, if I do not cut off thy head, thou great fellow, with my sword, I will not praise myself to the value of one glove.

XXXII.—And without hindrance he pricked Arundel with spurs, and set upon the black man, and his name was Copart, and he hit him in the breastbone with his spear, so that the shaft was broken to pieces ; and not one limb of Copart was affected after being hit, more than if he had not been hit at all. And then he raised his staff, and aimed at Bown with it, but Bown escaped the grapple so well, that he only hit an oak tree, and that was uprooted and fell to the ground from the blow ; and immediately he put his hand on the hilt of the spattle, with the intention of striking Bown. What the horse then did was to raise its hind feet, and set upon the black man in the breast bone, and struck him against his heart, so that he also fell to the ground ; and the horse then strongly held him tight between him and the ground, so that Copart could not in any way stand up. Then Bown dismounted from his horse, and drew his sword with the intention of cutting off Copart's head ; but Josian then spoke, and besought Copart to submit to Bown, and receive Christianity. He will not do so, quoth Bown ; and since he will not do it, by the One in whom I myself believe, quoth Bown, I will cut off his head with my sword immediately. What Copart then did was to speak loudly, so that the woods resounded on every side ; and he implored Bown not to kill him, and said that he would be his man, and would receive Christianity with pleasure. I cannot believe thee, quoth Bown. Thou mayst truly, quoth Josian ; I will guarantee that he will be a faithful man to thee. With pleasure, quoth Bown, and I also will receive his submission. Then Copart rose up, and without hindrance he made his homage to Bown, and after that Bown mounted his horse, and Josian mounted her horse also, and Copart found his staff, and took it.

XXXIII.—And after that they proceeded onwards until they came to the sea, and in the harbour was a ship, and that was full of Saracens ; and it was their intention to go through the sea to the Christians, and as soon as they saw Copart, they were well pleased, and they said that it had happened happily for them, as Copart was the best sailor in the world, and he would bring them also safely through the sea. As soon as Copart came near them, he asked them who they were, and whence they had come. Thou knowest, and art evidently acquainted with us, for we are Saracens. Leave the ship immediately ; and then with his staff he attacked them, so that their brains went from their heads, of those who did not leap into the sea to be drowned. And after that he took Bown, and led him to the ship, and Josian after him also ; and afterwards he took Arundel between his hands, and placed him in the ship, and he did not forget Josian's mule, but brought it in. And after that they hoisted sail, and sailed onwards,

and when they had traversed half of the sea, king Amonstius overtook them in a long pirate ship, and a great number along with him; he threatened Bown strongly, and swore by Mahom that he would cut off his head; and he asked if it was Copart that he saw. It is I in truth, quoth Copart, I will not conceal it; by Mahom my God, thou shalt repent of this deceit. What Copart then did was to get a great log in the ship, and raise it in his hand, and say to Amonstius: Return again rascal, I would not give for you, nor for your faith, a hip; and if thou wilt not return, I will give thee a blow. As soon as Amonstius heard Copart threatening him, he became excessively afraid, and for the best kingdom in the country, he would not wait for the second threatening word of Copart; and then they separated, and Bown sailed onwards until they came to the harbour, that is near Cologne.

XXXIV.—On that day a bishop went on a journey to the harbour, and he was uncle to Bown, and Bown did not know his relationship. Thereupon, lo Bown came to meet the Bishop, and as soon as he came near, he saluted him, and the Bishop asked Bown whence he came. From England, Lord, am I come, and in England was I born, and I am son to Earl Giwn, a man who was killed wrongfully, and sinfully. The welcome of God to thee, dear hearted nephew, and I am thy uncle. Who is the young damsel that is with thee, quoth the bishop? Lord, quoth Bown, I will not hide it from thee; she loved me greatly, and I loved her, and for that reason I was in prison seven years, and now she will receive baptism and Christianity, and she will forsake Mahom her God. Thanks to God for that! quoth the bishop; and I will baptize her also to-day. Thereupon lo Copart comes, and driving before him the horses, which had on them the packages of gold and silver. As soon as the bishop saw Copart so misshapen as that, he raised his hand up, and from fear he swooned away ten times, and asked Bown what sort of devil was that. I will not hide it from thee, Lord uncle; he is my servant, and he is one of the bravest men in the world. A servant, quoth the bishop; God forbid that he should ever come to my court with me. He will come, if it please thee, and we would wish that he were baptized to-day. How can he be baptized, dear nephew, for if all the men of the city were to come together, they could not lift him from the baptismal font. And when Copart saw the bishop, he thought that the bishop was a shepherd, because he saw him newly shaved, and his hair cut. And then the bishop conversed with his nephew, and said that he was a brave knight, when he gained such a servant as that; and he related that news of his death had arrived, and that he had been shamefully killed by the Saracens, to Sebaot his foster father and master, by the son of Sebaot, who had been among the Saracens in quest of him; and for that reason Sebaot had begun to war upon the emperor; and yet he was not able to encounter the emperor, and consequently he was obliged to leave his country and dominion, and go to a strong castle, which he had made in an island in the sea; and that castle would never be taken, as long as provisions continued in it, for it

could not be attacked in any way. And from that castle Sebaot and his forces made incursions into the dominion of the emperor; sometimes by day, sometimes by night; and so they laid waste the dominion of the emperor with successful bravery; and if thou wilt do my counsel, thou wilt go to him to help him; and I also will give thee the aid of five hundred horsemen completely equipped. May God repay thee, Lord! and I also will do so joyfully.

XXXV.—And after that conversation they proceeded onwards towards the court, and to the church of the Trinity they went, and Josian was baptized without delay, and Copart was called for, but he could not be put in the baptismal font on account of his size, so a large tub was fetched, and filled with water. Vain for you is your labour, let me go in myself, and come ye, and put your hands upon me. We will do so with pleasure, say the men, and there is no better counsel than that. Then he jumped into the tub with his feet down first, and the water was very cold. And then he quarrelled with the bishop, and said: What wilt thou, villain bishop? is it to drown me in this water? too long am I a Christian, let me go away. And immediately he stood up, and jumped out of the tub stark naked, and whoever saw him then, he never saw the figure of so ugly a man, or so hideous as that; and he was not like to anything but a devil, seeking souls to torment them; and he immediately seized his clothes, and put them on. And after that they went to the hall to their meat. And after eating, Bown prepared himself, and dressed himself, and towards England he took his journey; and the bishop gave him for aid as he had said, five hundred horsemen fully equipped. As soon as Josian saw that, she shed tears, and came to Bown, and said to him; that it was a reproach to him to leave her behind him among princes and knights, for it might happen that they might commit a rape on her, and sleep with her. Be not dismayed, quoth Bown, I will leave Copart with thee to guard thee, and he will protect thee from all pain and harm. With pleasure, Lord, as thou pleasest; and I also will beseech the Lord God that I may be able to take care of myself, until thou comest back again; and then they embraced one another.

XXXVI.—And after that he and his companions mounted their horses, and marched towards England, and then he said to his companions. Before going to Sebaot, we will go to visit the emperor, and I will deceive him, as ye shall see. Willingly as thou pleasest, we will do it. Onwards they proceeded until they came to Hamtoun: as soon as the emperor saw them, and his name was Don, he came to meet them, and he looked at Bown, and asked him whence he came. I am come, Lord, from France, from the castle of Digon. What is thy name? quoth the emperor. Girat, Lord, quoth he also, is my name. Are ye warriors, and will ye take hire for warring? if so I will give you according to your will, that ye should war against the villain; and his name is Sebaot; and he is in an island in the sea yonder in a strong castle, and thence he is harassing extensively. For God's sake, quoth Girat, is he able to do to thee any harm? By

my faith young man, quoth Don, he has assuredly laid waste much of my dominion, sometimes by day, sometimes by night; and so he is always laying waste. Thou oughtest not, Lord, to suffer that, and if thou wilt give me some of thy goods, I will catch Sebaot alive, and bind him, and bring him to thee to thy castle. I will give thee, quoth Don, every thing that thou askest for. I will only ask thee now to fill this ship with meat and liquor, and to give a sufficiency of arms to my companions. And those ye shall have with pleasure. And without hindrance the ship was filled, and they obtained arms, as many as they wished, and they sailed onwards until they came near to the castle of Sebaot. And as soon as Sebaot saw them, he came to meet them, and he asked Bown whence he came, and where he was born. I will not hide myself from thee Lord master; I am Bown of Hamtoun; and as soon as Sebaot heard that, he took hold of him, and put his hands about his neck, and kissed him frequently; and Sebaot had never been so joyful as then, and it is not easy to declare and relate the joy which they all felt, and to their meat they went, and ample unstinted service as they wished for they obtained.

XXXVII.—Let us return to Josian, who had been left in Cologne with Copart. And an earl of that country one day looked at Josian, and her beauty was excessively admired by him, and he was inflamed with love of her, so that he knew not what he should do, so much did he love her; and often he came to woo her, and to offer her every benefit that a person could wish for. But she, like a chaste virgin, refused him and his goods decidedly, without wishing for any thing of him. When he saw that it was of no avail to him to offer goods, nor to woo her, he also swore that he would have her against her will, since he could not have her willingly. Milys, quoth Josian, leave me alone; and in peace I will never have thee, neither for goods nor for anything else; and I am not afraid of thee, while Copart is in health, a man that will keep and protect me safely, notwithstanding all thy threatening. As soon as he heard that in Copart all her trust was, he came then to Copart, and by scandal and trickery he addressed him as if it were from Bown, and desired him to go to visit him, even to the castle, that was far in the sea. And Copart believed him, and said that he did not know the way, and he asked him if he would come to direct him: I will willingly, quoth Milis, and they entered a barge, and sailed onwards until they came to the castle. And forthwith Copart went in, and as soon as he entered, Milys by device shut the gate with iron bars, and with iron chains strongly secure, so that no one could come out through the gate, unless it was opened from the outside.

XXXVIII.—Copart himself went onwards, and sought Bown in every place in the castle, and when he found him not, he went to the top of the tower, and thence he saw Milys returning back. What Copart then did was to ask Milys where he was going. I am going, quoth he also, to marry Josian, and to sleep with her. As soon as Copart heard that, he became enraged and offended, and without hindrance, with his hard keen nails, he began to dig into the wall,

and at last he went through it. And he leaped into the sea without hindrance, and began to swim; and when he was so swimming, he sees a ship near him, and that was full of traders; then he said loudly. Lords, let me come into the ship to you. As soon as they perceived that devil speaking, they really thought that he was a devil, and for fear of him they leaped into the sea. He then entered the ship, and sailed towards the land. On the very same day a messenger came to Bown, and informed him of all the concern, that the earl Milys had married Josian against her will. He Bown put on his arms in haste, and mounted his horse, and took the road towards Cologne, unaccompanied by any one. And when Milys had married Josian against her will, that night he caused her to be brought to a chamber, and when she was come in, he commanded the door of the chamber to be shut on the outside, and that was done; and a large spacious and high bed was raised on four supports that it had, and into that he forced her to go. He himself was on a seat that was almost even with the side; the man sat down to take off his clothes, and very great was his haste to accomplish his will on Josian. As soon as she saw his haste, she groaned loudly; and yet she recollected the girdle, and she took it, and made it into a slip knot, and she heedlessly and speedily placed it over his head about his neck, and without hindrance she jumped to the other side of the bed to the floor, with the end of the girdle in her hand; and so she held the girdle strongly and successfully in her hands, so that the man was strangled, and the bone of his neck was broken.

XXXIX.—On the next morning his horsemen and youths came about the door of the chamber, and desired Milys to get up, as the day was far advanced. She also said. Vain is your noise; I strangled him last night. Then they broke the door of the chamber, and took Josian, and bound her hands hard, and took her out of the city to burn her, and a great fire was kindled. And as soon as she sees that, she seriously addressed herself to the Lord God, and implored him to be merciful to her soul, since her body was judged. And she wept and cried, and in her affliction said. Alas, Lord Jesus Christ, a wretched matter has happened to me, and a wrong case have I lighted on; giving all my love to Bown, and he also disregarding me, and leaving me to be put to death, without his knowledge, and we shall never see one another any more. And she asked for a priest, and she obtained a priest; and everyone that saw her there, however strong his heart was, pitied her. The priest confessed her wholly, and detained her long, because he was so sorry for her being put to death. Thereupon lo Bown arrives, and a shepherd meets him. What Bown then did was to ask the shepherd what was being done with the great fire, that he saw burning. A pitiable thing, quoth the shepherd; to burn a fair maiden, because she had strangled the earl, who had married her against her will. Not in my life, quoth Bown, shall she be burned, and he pricked Arundel with spurs, and towards the fire he proceeded. Thereupon lo Copart arrives on the other side, and in the middle of the field he meets with the shepherd, and

he asks loudly of him for what reason so great a fire was being burnt, as they were burning. As soon as the shepherd sees him, he began to seek flight, and often he said loudly: Benedicite, benedicite. Nevertheless Copart was within a pace of giving him a choke, and he asked the reason why so great a fire as that was being burnt. Lord, for the sake of Him that redeemed us, I implore thy mercy; a maiden is being burnt in yonder fire, that was married yesterday against her will. She shall not be burnt, by my head, as long as I am alive, and he went immediately after Bown, and to the fire they came. And Bown drew Morgley his sword, and with that he shaved the heads of as many as he met from their bodies. Copart also with his staff slew ten at a time. Then Bown said to Copart. Remember to strike boldly. I will do so with pleasure.

XL.—And after they had killed the people, very few escaping, Bown went to Josian, and cut the bands that were on her hands, and desired Copart to ask for a palfrey of the bishop, and the horse was obtained from the bishop without difficulty. And when Copart had returned with the horse, Josian was placed on the horse, and they proceeded onwards until they came to Sebaot's castle. As soon as Sebaot saw Josian, he embraced her, and welcomed her; and there they remained at Swiurn. Sebaot then caused the castles to be strengthened, and the walls and fortresses to be repaired, and the moats about the castle to be deepened, so that no one could either come in or go out without his leave. And one day in the morning Bown called for one of the horsemen, and his name was Carfus, and he was one of the bravest and boldest men, and he desired him to go as far as Hamtoun to the emperor, and say to him, that Bown was the name of the knight that had been conversing with him the other night, and had deceived him. And besides that, tell him that he will cause him to be hanged, or to be put to death, and such a death he deserves; since he has now arrived at man's age, and is able to wear arms, and to ride, and a great number of brave bold horsemen of strength not easily liked are along with him. The messenger went as far as Hamtoun to the emperor, and undauntedly he boldly declared to him the message without concealing anything, and in addition the messenger said: Thou killedst wrongfully and sinfully Giwn, the father of Bown, and thou wilt repent of that quickly. What the emperor then did was to throw a knife newly ground, which was in his hand, at Carfus, but he did not hit him, but a youth, one of his own pages he hit, so that the knife went through him, and he also fell dead to the floor before him. Carfus then mounted his horse, and said to the emperor: A foolish thing hast thou done, in killing thy page instead of me, and if I were struck at a second time, it might be more successfully, so little canst thou be praised, and I know what hinders thee, too low didst thou kiss thy wife last night. Listen thou to him carefully, the man who sent me to thee; Bown of Hamtoun is his name, and he struck thee when a boy three blows on thy head, so that thou swoonedst; and it is a wonder to him that he did not kill thee; but it will not be long for thee, thou shalt be killed quickly enough.

XLI.—And then Carfus returned, and came to Bown, and reported to him how he had performed the message, and how the emperor had killed the page in consequence of that, when he sought to hit him; and how he also had said; that too low had he kissed his wife the night before that. And then Bown laughed, and all his companions laughed, and with difficulty it was that they fell not down to the ground from laughing. The emperor himself had much anxiety on account of the news he had heard, and sent ambassadors to Britain to the king, and to Almaine, and besought might and aid, for he had never been so greatly in need of them. And then the ambassadors proceeded onwards, and delivered their message, and entreated the king of Britain to come himself with his forces. He also came joyfully, and a mighty force along with him, between horsemen and infantry; and a great number of men and horses came from Almaine, and they came to Hamtoun. Then Down called his forces together, and commanded them to be silent, and to listen, and then he said. Lords, ye know evidently that Sebaot has been warring against me for a long time; and laying waste my dominion extensively; and now Bown de Hamtoun, and many horsemen along with him, are come to aid him, and him when a young boy I caused to be sold to the Saracens. And along with him there is in the shape of a man some huge animal, which is more like to a devil than to a man, and Copart, I hear, is his name; and no one can encounter him, on account of his bravery: and what is your counsel on this point? We will go with thee, and will capture Bown and Sebaot and Copart, and bring them here alive, so that thou mayest put them to death according to thy will. And then the emperor felt great joy from that promise. And then they went to put on their arms, and after dressing, they proceeded onwards towards Sebaot's castle, and they divided their host into two bodies; the king of Britain led the van, and the emperor the rear. Against them also came Sebaot and Bown and their forces from the castle. And Sebaot was put to lead the van, and Bown the second division, and Copart the third; and in proportion to every hundred men of theirs, there were with the emperor a thousand men.

XLII.—And then Sebaot marched with ten thousand with him in the van, and against them came the king of Britain, and Sebaot struck him on his shield, and there was no protection from death to him as before from that blow. And then Sebaot said as loudly as he could. Aha, greedy felon, may God curse thee! since thou hast failed to thy companions on the first blow. After that Sebaot drew his sword, and against his blow nothing prevailed, and so he caused the first division to fall. And when the emperor saw that, he was not inclined to laugh, and when Bown saw him in that state, he hastened to him on Arundel his horse, and along with him a small number of armed horsemen, and they were not (more backward) than Bown. And then Bown spurred Arundel, and extended his shield, and with the first blow that he gave he killed Inor of Gris, and the abbot of .....bury, and when he had killed the abbot, he spurred his horse,

and Sebaot and his men along with him, and there they were all together, and none of them were frightened where they were. And then Bown perceived the emperor, and rejoiced with ill will, and said to him. By God, traitor, if thou escapest with thy life from thence, may God not allow me to go from hence, and I will have thy head on the field. And then the emperor said to Bown. Thou glutton, whom dost thou threaten so strongly as that? if thou wilt fight, come on to the field. When Bown heard that, he was never so joyful, and they retired two bow shots from the host. And then Bown extended his shield, and took his spear, and wounded the emperor in the middle of his shield, so that the emperor was much hurt, and his sword was broken, and it fell. As before he rose up quickly, and gave a leap, and got it under his foot, and attacked Bown with it furiously, and hit him in his shield, so that it was badly broken; and then Bown drew Morgley his sword, and struck the emperor quickly with it, and when the Germans saw that, they came to aid their lord, and put him on his horse, and they thought that they could worst them.

XLIII.—And thereupon lo Copart came with his crowbar, and his division with him, and they threw them every ten, every twelve. And then Bown said to Copart. My beloved, quoth he, dost thou not see where the emperor is on the pale stallion? it would be a good thing for thee to go to bind him. Lord, quoth Copart, I will do thy will; and then Copart proceeded onwards, and with his crowbar he cleared a road for him, and he spared no one until he came to the emperor, and he seized him and took him to the castle, and bound him strongly, and he hastened back to aid his lord. And when the emperor's men saw their lord caught, they were grieved, for they could not continue for any length of time, and they submitted to Bown, by holding out their swords to him; and they were captured, and sent to the castle. And Bown came to the castle, and when he was near Don, Don said to him. Lord, quoth he, it will be of no avail for me to implore for mercy, but I would forgive thee my murder, if thou wouldst cut off my head at one blow. As God redeemed me, quoth Bown, I will do so; and without delay Bown caused a leaden cauldron to be brought, and a pit to be dug in the ground, and the cauldron to be put in the pit, and to be filled with hot lead; and he took Don, and threw him into it, and then Bown said: Now sir Don may bathe himself, and if he feels cold, let him warm himself; and then some one ran to the lady to tell her news of her consort Don. And when she heard the messenger saying that news, she threw at him a newly ground knife, which was in her hand, and hit him in the heart, and killed him; and she also climbed to the top of the highest tower, and she gave a jump from thence, and broke her neck. And when Bown heard that, he wept not at all on account of it, and went not to her burial, and then he took possession of his estates, and maintained them, as a brave mighty man ought, and he rewarded the service of the troops that had come with him. After that the traders of the town came to implore mercy of Bown, and presented to him vessels and treasure.

XLIV.—And when he had conquered his enemies, he took the woman whom he loved most to the garret to marry her, and he sent for the bishop of Cologne to perform the marriage. And he also came with obedient pleasure, and after his arrival the lady was conducted to the church, and their marriage was performed. And home they came, and took their meat, and after meat they washed themselves; and then they asked for wine, and when they had drunk enough, they went to sleep; and the marriage was favourably consummated, for two sons were then gained, who became renowned, when they arrived at age; and the one was called Gi, and the other Miles; and yet it was not without pain for them to gain renown and honour. And therefore one day Bown thought of going to visit the king, and he commanded his knights and his esquires, the bravest of them, to prepare themselves along with him, and then they quickly made themselves ready according to his command. The earl mounted his horse, and onwards they proceeded; they did not rest until they came to London, and along with him four hundred brave renowned horsemen. And when Bown was come to London, he took the best lodging in the town; and after that he went with Sebaot to seek the king, and they found him in a chamber of marble stone, and they saluted him in this manner. May God, who was born of the Virgin Mary for us sinners, and was for thirty-three years on the earth suffering penance, and fasted forty days to defend his people; whom Judas sold to the Jews for thirty pieces of silver; and was pained and scourged, and suffered death on the cross tree, and died, and was buried, and on the third day rose up from the dead, and will come in the day of judgment to judge us all, may He salve thee and thy barons! My beloved, quoth the king, who art thou, and where wast thou born? By my faith, quoth Bown, I will tell thee. I am called Bown, and in Hamtoun was I born; and I was son to Giwn earl of Hamtoun, whom thou formerly lovedst. Welcome to thee, quoth the king, and give me a kiss, and I ought to love thee; and then the king granted him his dominion and lands: and Bown returned thanks to him.

XLV.—And then Sebaot arose, and called on Bown, and desired him to pay tribute quickly to the king as his master. Quoth Bown. May God thank thee! I will not pay him tribute in my life. Was it not a wretched and wonderful sin, when Don had killed my father with his sword, to give my mother to him, and my estates, and to allow me also to be banished? until all that is made right, I will not pay tribute. Then the king said: Thy mother did that, and may God avenge on her that, for I did not seek of her the value of one penny of her property, and I have given to thee thy estates. Thou sayest truly; May God repay thee! quoth Bown. Then the king said: Bown, quoth he, I have restored to thee thy dominion and thy castles, and rich cities, and thy traders, and thy power, and thy father Giwn loved me becomingly; and badly have I made a requital to his son. Lord, quoth Bown, since thou repentest, I will forgive thee, and may God give thee pardon! Thou hast well said, quoth

the king, and then he called to him a servant of the chamber. Take the staff, quoth he, that belonged to Giwn de Hamtoun, a renowned man, and give it to his son Bown, and that staff is of pure gold ; and then the king called Bown, and gave the staff to Bown, saying to him : I will make thee the chief in England. Lord, thou hast given a grant and possession to me. May God repay thee ! And on the morrow, which was Whitsunday, the king arose, and sent to fetch Bown, and to the church they went. And before going to the church the king wore his crown on his head ; and Bown adjusted it to his head, and the bishop of Gris sang the mass ; and they went to the altar, and on their bended knees they offered in good will, and along with him renowned princes.

XLVI.—And after the mass the knights spread themselves and said : Lord, say they, this is Whitsunday, we ought to ride our horses, that were at Swiwrn. It is truly said, say some, swearing to God, who may he give destruction upon them ! And then two of them rode two wanton horses towards the gate ; the one of them had a high pace, and the other an ambler : and high was the day, and thirty darts were thrown from the top of the tower. And then the horsemen were accumulated together, and they caused their horses to be led on the place ; and there was Arundel wanton in the hand of Bown ; and Bown stretched himself in a saddle with golden bows, and he conversed with the king. And while he was in that conversation, the other knights started before Bown stealthily. And then none of them spared his companion, and then the king restrained them, that they might not break one another's limbs. Lord, quoth Bown, for folly . . . . that may not be. However, while Bown was conversing with the king, the knights had gone before Bown three courses of a horse, and then Bown in anger pricked Arundel with spurs, praising him. He took the road, until the dust of the road arose, and was carried by the wind a cloud between him and the men. See ye, quoth the king, how much wrong he is doing to the horse ? and it was not long before he left the two knights of Gascony nearly three miles behind, and at last he left them all. And he conversed with his horse, and said to him : Horse, quoth he, what has happened to thee ? badly by God hast thou gone hitherto, for when the renowned horsemen pursued, and when I slew Tenebres, then thou leftest them, and thou ordainedst me the first. And when the horse heard his lord praising him better that he had found him on trial, he took the road, and proceeded onwards, so that never was a bird that could follow him ; because of the praise that his lord had given him ; he rested not until he had come to the confines of his patrimony ; and there the horse stood, and Bown looked at the land about him, and he became aware that he was come to his patrimony. Alas God, mighty Father ! quoth Bown ; this is the land of which my father ought to be the guardian with God's strength, and here I will cause a town and castle to be made, and Arundel shall be its name, out of honour to my horse Arundel.

XLVII.—And then he returned, and did not rest until he came to

London ; and he dismounted on a step of marble stone. And then Sebaot came. Lord, quoth he, thou hast slept much. Master, quoth Bown, I have gained by the riding of my horse more than all my race have gained on the sea. And then the king's son cast his sight on Bown's horse, and coveted it, and asked Bown for it. Thou speakest very foolishly, quoth Bown ; if thou wert in possession of all England, and wert a crowned king, and thou wert to give me all that honour, notwithstanding I would not give thee my horse. And then the son was greatly offended, and he called to him a counsellor ; to whom may God give much evil ! and he said to him : Give me forty knights newly dubbed, and when Bown goes to his meat to the court of thy father ; for thy father has invited him ; we will go to steal his horse. And then Bown went to his lodging, and he tied his horse with two chains, and he took his staff, and went to the castle. And as the king perceived him coming, he called to him, and asked him how it had turned out to him. And he also told him how it was. Thanks to God for that ! quoth the king. I overcame the knights, and I rode to my own land, and gained it. And there I will make a castle, and that I will call Arundel, from the name of my horse Arundel. And I also, quoth the king, will confirm that with pleasure.

XLVIII.—And when the king's son knew that Bown was gone to his father's court, he and the forty knights along with him went to the chamber, where Bown's horse was. And when they were come to the chamber, the king's son came near to the horse, and the horse raised its feet, and struck him on his head, so that his brains were about his ears, and his eyes leaped out of his head. And then the men took hold of him, and found him dead, and then they made a bier, and placed him on it, and crying out they came to the royal court, and said : Lord king, bad is thy fortune, Bown's horse has killed thy son. And when the king heard that, he become frantic. Lords, quoth he, take Bown ; I will have him hanged, for greatly has he offended me. Lord, quoth Bown, not so wilt thou act, if it pleaseth thee ; I will do thee atonement according to thy will. My lord master, quoth Bown to Sebaot, go to see what has been done. And Sebaot did not delay long until he came to the lodging ; and when he came, he saw the son dead. And then Sebaot came to Bown, and told him that news. Sir, quoth Bown, bad is the news that thou hast. And when Bown heard the noise of the king, and the tumult of them also, he said that he would sooner lose his estates and patrimony than endure their buffets upon him. And then the king said to Bown. Scoundrel, quoth he, leave me peace ; and he commanded his knights without delay to seize Bown. And they took hold of him ; and the king said that he should be hanged, and not sold, or given in ransom. And when they had seized him, Brice of Bristol, Glois of Gloucester, and Clarice of Leicester, were very sorry, and would that he should escape, and said to the king, that it was a great reproach and mockery to him, with regard to a man whom they had seen serving before thee, and coming and going with thy will, and therefore it is not right for thee to cause him to be killed ; and were

it not that the horse is so good, and so renowned, we would destroy it. And when Bown heard that, he replied to them, and told them in how many countries the horse had served him, and that he would not let the horse be destroyed: and then the earls said: By the truth, thou hast said truly. And then the earls besought the king that he would adjure the country to him, and give the land to Sebaot: and that the king granted immediately.

XLIX.—And then Bown led Arundel out, and mounted him, and said to him: I love thee greatly, when I am losing my cities and my castles on thy account; and may he be blamed that is heedless, for I have gained enough, and I will gain enough, if I shall have health and life. And then he took his sword and his shield, and took leave of the king in the presence of his barons, and all looking at him, old and young. And he returned to the king, and said: I must needs go onwards, for I cannot tarry in this country, but I recommend that thou wilt not forget to take notice of Sebaot, whom I greatly love. And by God Almighty, if he should have occasion to drive thee from the land, which was my father's, and if I shall have gone to the quarter of the sea, I will come to aid him, and give him possession; but in this do thou not trust to me, until thou deservest it thyself. And then he turned his horse's head from the king, pricking it with spurs. And then Sebaot said: God help thee! but I shall never be happy in my life, for losing my foster son. Then Bown proceeded onwards until he came to Hamtoun to Josian, and he called to him all his knights, and commanded them to do homage to his master Sebaot. And they said that he was speaking vainly. Truly, quoth he, ye must do so, for the king has granted it to him, and I myself am forbidden the country. Lord, quoth Josian, what has happened to thee? and he also told her. His knights were weeping, and then every one said to the other: It is evil that we were born, for we are losing the best knight in Christendom. Then Josian called on Bown, and asked him whom they should take with them, and what things. Lord, quoth Sebaot, my son Terry and Scopart will go with thee, and they set out, and came to the sea, and they landed at Cologne.

L.—And after being there for some time at Swiwrn, he thought of proceeding onwards. And then Copart asked Bown what he would do in respect of him. He also said that he would leave him with Sebaot, and would give him the land of two knights to support him. And he also thanked him at his word, and returned sad and wrathful. However the day passed away, and the night came, when the deceiver took the road, and proceeded onwards until he came through the sea to Mombraunt; and as the king perceived him, he called to him, and asked him where he had been tarrying so long as he had been. Lord, quoth he also, I will not hide from thee; I have been for a year seeking the palmer, whom thou lodgedst, and I have seen him. By Mahom, where didst thou find him? quoth the king. In England, lord, where he has great lands, and on account of a horrid deed done by his horse, namely, killing the king's son, he was

banished from the country, and therefore give me a hundred of the bravest Saracens along with me to get him, for I am well informed. And without delay the hundred men were provided for him, and onwards they proceeded until they came to Cologne; and may a bad end be to them! And there one morning early Bown arose, and Sebaot came to him to take leave to go to his country; and he gave him leave; and then Bown and Terry provided themselves with gold and silver; and on the land they had great lamentation and sorrow, in parting with the knights and Sabaot; and the knights proceeded onwards.

LI.—The journey of Bown was going through the sea in affliction; and when they were come to land, they mounted their renowned horses, and rode until they came to a forest; and Josian was riding between Bown and Terry, when her time for childbirth was come, and she was in such straitness that she cried out. Lady, quoth Bown, wilt thou that I remain with thee to keep thee, and to watch thy son, and to do what thou pleasest? and I will take my oath in my life that I will not love thee less than before. Lord, quoth she; I will not, for according to what I hear, it is not right for a man to be in such a place as that. Go thou to play, and leave it between me and Jesus Christ, and the Lady Mary, at the childbearing. They retired from her in pain and sorrow, and she remained by herself; and the good time arrived when two sons were born to her. And she was so weak, that she was unable to cry, when Copart and the Saracens came to her, and they took her, and left the two boys in the place where she had been crawling in the leaves, and they took her with them towards Mombraunt; and may Jesus destroy them! And after a space of time, lo Bown and Terry come to seek Josian, and they heard the boys wailing, and they made haste, and said; we have come too late. And when they came to where they had left Josian, lo they see the boys in the leaves, but nothing of Josian. Alas Josian, what side art thou gone to? I love thee more than anything God has made. And then they tore their fur skins, and put the boys in the folds of those; and Bown took the one of them, and Terry the other, and they mounted the horses, and went to seek Josian from one kingdom to another, and because they found her not, they were angry and sorrowful.

LII.—We will now be silent about Bown, and speak of Sebaot. As he was in his chamber sleeping, he saw a dream, which he did not like; for he saw in a certain dream, a hundred lions seizing Bown, and taking his horse from Bown; and then he saw him going to St. Giles to seek mercy. And he awoke, and related to his wife what he had seen; and she also prayed him not to be distressed, and said that Bown had lost Josian, and that two sons were born to her. And then Sebaot put on him the dress of a pilgrim, and found a great ship, which is called a Dromond, and in that he went through the sea, and did not rest until he arrived at St. Giles. And when he came to the place mentioned, he entered the church, and went to offer, and twenty of his companions along with him from his country.

And as they were coming from church Josian met them. And when she saw Sebaot she was delighted. Lady, quoth he, where are Bown and Terry? Sir, quoth she also, listen to me, it happened that two sons were born to me in a forest, and while I was in that case, Bown and Terry went to the wood to take a turn; and in the mean time yonder Saracens came, and took me away with them. Are they Saracens, Lady? Yes, quoth she also; seest thou the deceiver whom Bown caused to be baptized? What Sebaot did was to raise his staff, and strike the traitor on his head, so that he fell down dead, and with a loud voice Sebaot besought the pilgrims to strike the Saracens. And then the pilgrims with their staves struck the Saracens, and the traders of the town came, and all the Saracens were slain. And without delay Sebaot took Josian. Quoth she also, without a lie tell me how thou wilt conduct me through these countries? Quoth Sebaot, let there be no fear upon thee; thou shalt put on a man's dress, and thou shalt go in the habit of a man. Quoth she also, it is not unnecessary for me to take care of myself. And then Sebaot took on him the dress of a pilgrim, and upon her also a neat manly dress. And then Josian went to the market, and she tasted a herb, and she never saw a better herb, for with that she could do what she pleased with her face, and her body.

LIII.—And onwards they proceeded without rest to seek Bown and Terry, and to Bradford they came. And there Sebaot was taken ill, and he was sick for seven years in full, and during that time one day Josian began to think of Bown, and to sing to him; and Sebaot looked on that fixedly. The journey of Bown and Terry, when they came out of the wood, was such that a courteous forester met them, and they enquired of him in this manner: Who art thou, gentle horseman? By my faith, quoth he, I am a forester, and who art thou also? Sir bachelor, thou art like a man who has travelled too much; and so we are indeed. Quoth he also, I had a wife, so fair a one was never born, and I lost her, and for that reason I am sorrowful, and these two boys were born to her. Give me the one, and I will cause him to be baptized and nurtured; and I will not seek from thee one penny for that, until thou comest again, quoth the forester. And Bown thanked him a hundred times, and the forester asked what name was given to him. Gi of Hamtoun, the city on the sea, quoth Bown, and quickly take him to the church. And they bade farewell, and proceeded onwards. And then a fisherman met them, and they gave him the other boy to be fostered, and ten marks with him, and he also caused him to be baptized. And they mounted their horses, and bade farewell, and they did not rest until they came to a town, that was near; and they took their lodging in the house of Garsi, a trader of the city, and they found it comfortable. And when they had eaten and drunk enough, and their horses enough, their beds were ready; to sleep they went. And in the morning when the day was clear, Bown looked out, and he saw a chieftain, and about a thousand men along with him armed. And then Bown attacked them first on Arundel his renowned horse, and first he struck him

that was carrying the banner, and as long as his spear lasted, he turned them to death, and Terry, like a good knight, killed another; and took his stallion by the reins, and gave it to the lodging keeper as hire for the lodging; and had not Bown happened to come, the town would have been plundered, and it would have been burnt.

LIV.—When Bown came, and pursued them, with a loud voice, he said to the men of the town; ye will be plundered, if ye are not successful in defending yourselves with bravery, so that ye shall never have the value of one penny of what is in the town. And then Bown fought, and they all returned to the three men, and those three men acted, and they knew not from whence they came, and where they had been born; and Bown was offended with those people, and struck off the head of the earl at a blow, and sent it a present to the lady that owned the town. And she also saw the blows which Bown gave; and he was beloved by her, and she cast her love upon him. And thereupon the contests ended, and Bown and Terry went to their lodging, and their meat had been made ready by their lodger. And when they had eaten and drunk enough, the others went to the court, and she gave great thanks to the knights, who had made her presents. And she would have been better pleased to have had the aforesaid three men: the lady sent her seneschal to command them to go quickly to fetch the knights; and he also went, and he did not succeed in his object. And when she heard that they would not come, she went herself to them, and when Bown saw her coming, he adapted himself, and she saluted him in this manner: May God, who created us, salve thee my beloved! I sent to thee to beseech thee to come to me, and thou also wert lazy. Lady, I did not think it; but if I can I will start early from hence to seek Josian my wife, whom I lost before the morning of the day before yesterday; and I thank God, she has left two sons for me. Quoth the lady; that is wonderful, and do thou also take me for wife, if thou pleasest. My fair sister, quoth Bown, cease from that, for all that thou hast, I would not do that, and be a deceiver. And in consequence of that, a quarrel arose between them, so that both of them were offended, and the queen threatened that she would cause his head to be cut off. Lady, quoth Bown, listen to me; on this condition, I will take thee a wife to me; if I do not meet with Josian within seven years of this, and four months. Willingly, quoth she; thou sayest well; and thereupon the dispute between them was ended, and they went to sleep that night.

LV.—And on the next morning the countess arose, and over the bridge to the church they went; and the archbishop of Gris sang the mass, and performed the marriage: and when the mass was ended, they went to the court; they took water to wash themselves; and gentle dubbed knights served them. And after meat Bown commanded the earls to go on one side to give them franchises; and they also came to give homage to him also; and when they had paid tribute and homage to him, the day was gone, and it was night. They went to sleep in the royal palace, and on the next morning when the day dawned, Duke Vascal came with his men, and they

joined the Duke Dostris, and together they came to war upon the Lady of the town; and with them were fifteen thousand of armed men; and they drove their horses like madmen, and they did not rest until they came to the town, destroying the country, without their having any pity at all. And Bown arose early, and heard the noise, and when he knew the meaning, he commanded his men to put on their arms. And he saw the breastplates and the helmets glittering, and he also wore his sword. And they mounted their horses; and Bown first mounted Arundel, and with him Terry, a renowned knight: and first of all he attacked Soye, and struck him so that his shield was split; and his breastplate failed him, and he also went dead to the ground. And then Terry attacked . . . . . and by might he struck him, so that he fell dead to the ground. And then Bown gave a cry, and commanded his renowned knights with their keen swords to strike good blows, and each going across the other, and great was the battle between the heavy troops. The people of the town gained the field, and others retreated to the side of a hill, and before the troops rode Bown, and Terry was not the latest; he slew nearly forty. And then Bown pursued Duke Vascal, and when he turned the head of his horse to Bown, Bown broke his spear in him without delay, so that he went to the ground; and then he drew Morgley his sword, with the intention of cutting off his head; and then he implored mercy, and extended his sword to Bown, and he also took it. And after that he pursued Duke Dostris, and struck him on his breastplate a tremendous blow, and on his helmet the second blow, so that it was broken in twain, and he also fell down dead. Fair were the troops that Bown conquered, and with that the battle ended; and then they went to the court, and their meat they took. And greatly did Bown love the noble Lady, and seven years they were together; and there was no consummation between them more than before. And one day as they were so, the Lady called to Bown: Dost thou suppose that I have all my wish in this manner? It is possible that I have it, quoth Bown.

LVI.— We will now be silent about Bown, and relate of Sebaot; namely, that a convalescence came to him from his disease; thanks to God! and he called to Josian: We will go to seek my lord. Thou sayest right, quoth she also. And then they mounted their horses, and took the road, and they came one day at vesper hour to a dignified city, called Amulis, having sought their lord across the whole kingdom; and they took their lodging in the house of a good man of the city. And then Sebaot went to the court, and when he entered, the first man that he saw was Bown, sitting on a bench; and by his side the woman that he loved most at that time, for he knew nothing of Josian, and he went to him, and saluted him in this manner. May the Lord God salve thee, and whom thou lovest! And then Bown asked of Sebaot: Where wert thou born? Lord, quoth he, I am a pilgrim from another kingdom; and I have been in the city for some days, and I come to thee to implore aid for God's sake. And thou also, my beloved, quoth Bown, shalt have enough. And

he called to Terry, and said to him: Dost thou see how like he is to Sebaot? and give him meat. I will give thee enough, because thou art so like to my father. May God requite thee! quoth Sebaot. It is said in my country that thou art a son of mine And then Terry thanked God for seeing his father, and he ran to Bown, and said to him, that the pilgrim was Sebaot. And quickly they seized him, and inquired of him for Josian. And he also said that he knew news of her, and related that she was in the house of a good man in lodging. And then Bown and Terry and Sebaot went towards her lodging; and she also washed herself from the colour that was upon her, so that she was in her own colour; and when Bown and Terry came to her, they took her, and led her with them to the Duchess. And when the Duchess saw her so fair as she was, and so gentle, she asked Bown if that one was his wedded wife. Yes, Lady, quoth Bown. Take thou thy wife, quoth she, and give me also Terry. I will do so joyfully. And then each of the women rejoiced together, and then the foster fathers of the sons came, and the sons along with them, to the Court, and they were welcomed, for it had been reported to them that Bown was in the city. The forester came first, having Gi his foster son; and the fisherman was not much later than he. And the forester led Gi by his hand, and the fisherman led Miles; and when Bown saw them, he called to them, and welcomed them, when he saw them, and embraced them more than a hundred times, and greatly their foster fathers. And Terry married the Duchess, and Josian was delighted on account of the honour of Terry, and in that day the sons were well and joyful, and after their meat they went to play, and great were the joy and revelling that they had. And after Bown had separated them, they went to play at throw-board, which had been well taught to them. And then Bown called to one of his servitors, and commanded him to bring a sufficiency of bright arms, and he ordained the foster fathers of the boys dubbed knights, and gave to each of them four stallions, and enough of gold and silver; and after that they took leave. And then all the barons and dukes and earls came to give homage to Terry; as it is told to us being written.

LVII.—At length we will speak of Ermin; that Inor was warring upon him; and Bown heard that, and called to Terry, and commanded him to send messengers along the country to collect fifteen thousand brave renowned horsemen to go along with him. Sir, quoth Terry, I will go along with thee. Thou shalt not go, esquire, quoth Bown; if I send after thee, then come; but Sebaot I will with me for he never failed me, when I had need of him. And during the time that Bown remained in Seville, Terry gained a son of his wedded wife; and Bown gained a daughter of his wife also; and the name of Terry's son was Bown, and Beatrice was the name of Bown's daughter. And then Bown commanded the horsemen to cause their packages to be trussed. They took leave, and caused the boys to mount their horses, and Josian and her daughter, and along with them fifteen thousand armed horsemen; and they rested not until they arrived at Bradford. And they sent a messenger before them

to king Ermin, to report their arrival; and then Ermin had climbed to the top of the tower at the time they were coming; and he perceived Bown coming with fifteen thousand of armed horsemen along with them. And then he called to the earls and his barons, and said to them that he saw deadly troops; and thereupon lo the messenger arrives; and reports to the king that that was Bown and his troops, and besought him not to be frightened. And then the King thanked God that he saw him in that state; and when he came near him, he fell down on his knees before Bown, and said to him: Sir, if I did any wrong, I will atone for it. Sir, quoth Bown, I will forgive thee, but there never will be concord between us, until I shall be avenged on the men who wrongly accused me sinfully. Quoth the King; thou shalt have them also. And then Bown took them, and cut them to pieces; and Josian came, and met her father, and embraced him, and asked him if there was concord between him and Bown. There is, my fair daughter, quoth he also. Lord, it has happened well to thee, quoth she; for he is the best knight of Christendom. Thence they went to the royal court, and Josian was conducted to her chamber, being handsome in countenance; and then they called for supper; the barons and the sons came forward from their chambers. And when the King saw the boys, he called to them, and they came to him joyfully; and he also embraced them, and he asked which was the elder of them. In truth, quoth Miles, Gi is the elder, and thou mayst know it, for his body is larger, and more square. And then they threw from them their mantles, and ran along the court, and Gi excelled Miles in addition to his aspect; and the King perceived them, and called to them: Gi, quoth the King, I will make thee a crowned king, and I will give thee all my kingdom. Lord, if it please thee, thou shalt not do so; give to my father, if it please thee, for he will keep it well, and I also am not a dubbed knight. And great was the joy that was in the Court on that day, and they drank wine, and when they were sleepy, they went to sleep.

LVIII.—Now we will be silent about Ermin, and speak of Inor, a strong king, how he sent his men to hear about Terry, and Bown, and Sebaot, and Miles and Gi, and Josian the wife of Bown. And after receiving news from them, he then sent along the countries to collect an army, and then thirty thousand armed men came to a meadow below the castle of Bradmund, and great was the noise they made. And then Bown went up to the royal chamber, and put upon him a breastplate, and a glittering helmet, and he wore Morgley his sword on his side, and he mounted Arundel his horse within golden bows: and along with him were thirty thousand armed; and Bown knew his horse Arundel, and pricked him with spurs, and attacked a certain admiral, and wounded him with his spear, so that he threw him dead on the ground; and as long as his spear lasted he threw and struck with it. And Sebaot attacked another, and killed him. And then Bown gave a cry, and commanded his men to strike them; and they did so with a will. Then the battle began, until the

breastplates were broken to pieces, and the shields were split, and the conflict of that day was bad to Inor, for he lost fifteen thousand of armed men. And then they returned toward Mombraunt, and Bown and Sebaot pursued them, and it was of no avail; and they returned to Bradmund again, and fair were the troops that Bown conquered. And then came Ermin to meet Bown, and said to him: O Bown, quoth he, great is thy renown; and they entered the court, and took off their arms.

LIX.—They say that Inor called his seneschal to him, and asked counsel of him. Thou young man, quoth he, give me counsel about my men that I have lost. Lord, quoth he, thou shalt have good counsel; send to Babilon without delay to the Admiral to report to him, and to beseech him to come, and fifteen crowned kings along with him, and with each of them twenty thousand armed men. That is good counsel, quoth Inor; and without delay letters were made, and messengers sent to Babilon; and as the admiral saw the letters, he did not rest until he came, and the fifteen kings along with him, and twenty thousand with each of them to Mombraunt. And when Inor saw them, he was well pleased, and went to meet them, and to salute them, and to welcome them; and he took them with him to the court, and reported to them what Ermin and Bown had done to him, killing his men, and taking away his treasure by stealth, and Josian his honourable wife. Then the Admiral said: Canst thou prove that? I can, quoth Inor, body against body. Thou sayest well, quoth the Admiral. Bown had a spy listening to them, and when he saw the preparation which those troops had, he returned to Bradfort, and reported to Bown and Ermin the preparation which they had. And when Bown heard that, it was bitter and grievous to him; and without delay he sent a messenger to Seville to Terry. And when Terry heard that, he rested not by day or night, and fifteen thousand armed men along with him, and his son Bown with him, until they came to Bradmund. And when Bown saw them, he was well pleased, and mounted Arundel, and went to meet them, and he came to Terry laughing, and asked him if his wife was well. She is well, quoth he also; may God requite thee! and I have three sons. By my head, quoth Bown, I am content with that, and they embraced, and went onwards until they came to the court. And when he saw Josian, he was joyful and well pleased. Miles and Gi came running to them, and Terry was delighted when he saw them, and then Terry said to Bown: Sir, quoth he, cause thy renowned horsemen to mount their horses, for we should not delay going to Mombraunt; for no one that is going to war ought to be idle. And without delay they put on their arms, and mounted their spirited horses, and rode all day and all night.

LX.—And when they came to Mombraunt they encamped, and when they arose in the morning, they saw no one that would be compared to them. And then they scarcely had gone out of the walls, when a cry and shout arose upon them, and there came more than forty thousand men from the city of Saracens; and in advance of the

others falconers, and in front troops of a race called Donnes, and with a loud voice, they attacked the Christians. And when Terry heard that, he pricked his horse with spurs, and struck great blows on their heads, and Bown came to him, and slew the Saracens, that are called Roffons. The battle continued greatly on the felons, and many a breastplate he shattered and broke, and Bown was anxious for Arundel against the scare-crows. And he struck one on the head, so that he fell down dead out of the saddle, and his comrades did not spare themselves, like brave barons. Great was the battle and proud, and greatly were Bown and Terry subduing them. And Sebaot was not timid, for whomever he struck he died. And thereupon lo Inor came, and fifteen thousand Arabs along with him, and then Bown engaged with them on Arundel his horse, and he drew Morgley his sword, and gave great strokes with it on their shields, so that they fell, or were quickly slain. And he set upon Inor, and he also implored his protection, and asked him to take him, and not to kill him. I will do that, quoth Bown. And in the battle Sebaot and Terry were giving blows unsparingly; and then he wounded the admiral Condin, and with a loud voice he commanded the renowned Christians to give blows rightly. And the Paynims fled, and three miles was the length of their host, and even to Mombraunt they fled.

LXI.—And then Bown returned to the city of Bradmund, and to their lodgings went the brave horsemen, and took off their arms. And the sons ran to their fathers to take off their arms, and they asked of their father vestments and arms, and besought him to dub them knights: For we are big and strong. My fair sons, too tender is your flesh to bear heavy armour, and when ye are strong, ye shall have armour soon, quoth Bown. And there Bown, and Terry, and Sebaot were sitting on a bench. What, quoth the king of Mombraunt, wilt thou take in ransom for me, so as not to put me to death? By my head, quoth Bown, thou shalt not be put to death; thou shalt swear fealty; and he named the ransom. And he swore to his gods, to Mahom and Appolin and Termagaunt, that he would be obedient to their will. And then the King named a sum of goods; namely a hundred horses, and a hundred loads of gold and silver upon them, and three hundred beds of gold and silver; and as many coverlids and cushions, and four hundred vessels with their covers upon them, and five thousand table cloths, bordered with gold, and five hundred lions, and five hundred bears, and a thousand of golden bars, and a thousand of good bright breastplates, and helmets belonging to them; and those I will give to thee in ransom for my life; and shall I now be free? By my head, quoth Bown, thou shalt remain until I see the goods. And then Inor called his messenger to him, and commanded him to go as far as Mombraunt, to his secret servant of the chamber Sebaot, and command him to send to him the goods aforesaid, and to report that he should have his life for so many goods. And then the messenger went onwards until he came to Sebaot, and gave the letter in his hand; and he looked at the

letter and read it, and told the admiral the command that had come to him; and they gave thanks to Mahom, and they collected the treasure, and ten thousand Paynims were sent to convoy the aforesaid various goods, and they were pleased to have him for so little as that of ransom; and in one day they came as far as Bradmund, and Bown met them, and they gave up Inor, and a great loss was that to Bown afterwards, as will be related onwards.

LXII.—Now we will treat of king Ermin, and be silent about Inor. Ermin fell into disease, and he was lying down in a loft; and he thought that he had been governing his kingdom for a long time, and he gave thanks to God, and caused Gi the son of Bown to be brought before him, and he said that he would make him king in the morning, and Miles a duke; and so I will determine my dominion. And when Bown heard that, he wept, and caused the King to be borne to the church, and sent for the bishop to confess him; and he had absolution from all his sins, and reconciliation with God. And then Gi and Bown the son of Terry were ordained, and twenty bachelors with them; then they caused the crown to be brought, and to crown Gi with it. And engaged in that were bishops and abbots; and great was the offering that came to the altar. And in that the angels took the soul to heaven. Henceforth Gi the son of Bown is a crowned king, and Miles a renowned duke, and in that day the King was buried, and after the funeral they mounted their horses, and the one said to the other: Turn towards the field, and come to combat with me, and when our father sees that, it will be approved of by him. And there were seen blows from the young knights, and when Bown saw the combat, he was delighted, and swore: By my head, quoth he, these will be good bachelors, if they will live, and encounter their like. They broke their spears; their breastplates were strong; neither of them injured the other. The Lady Mary, quoth he, I pray to defend for me my sons! And then Bown said with a loud voice: Give over that now. And when the boys heard their being prohibited, they went to the court quickly; and when their father saw them coming, he went to meet them; and when they were going, Sebaot came to Bown to ask leave. Lord, quoth he, I wish for leave to go to my country, for it is seven years since I am with thee. Take thou, quoth Bown, this mantle of gold, and take it to thy wife, and present her from me with this vase, for a better vase than it was never had.

LXIII.—And then he bade farewell to Bown and the troops, and in the guise of a pilgrim he went, and took his road, until he came to Seville to Terry. And thence he came to the Pope to take his penance for tarrying so long as he had from his wedded wife. From thence he went as far as St. Giles; and there he went into the ship, and hoisted sail, and he came to Hamtoun, when they were ringing the mid-day bell. And he came near to the gate of the court, and there his son Roboawt met with him; and he asked for lodging of them for God's sake, and for the sake of the hoary Sebaot. Thou shalt not be refused, quoth the Lady; and then they went along

with him to the hall without delay, and then Sebaot said to her: Lady, quoth he, I salute thee from Sebaot, and his two sons, and from Terry, thy son, and from Josian. And when she heard that, she was joyful, and she asked him, whether he knew Sebaot. I know him, quoth he; and then she took particular notice of his mouth, and recognised him, and she embraced him. We will speak of Sebaot, that he was at length in Hamtoun, on the sea shore. Now we will return to Bown, the honourable and intrepid warrior. Inor had an enchanter, and his name was Vibinis, and he used to sing various songs to entertain king Inor; and at that time Inor called upon him, and said to him: I have heard enough of thy songs; canst thou bring Bown's horse to me by stealth? I will give thee castles and cities. Quoth he also, by Mahom thou shalt have it, for however smooth the wall may be, and however high I will go over it. And then he proceeded onwards until he came to Bradmund; and there he ascended the walls, and sang like a bird. Thence he came to the stable without delay, and opened the door without getting any key, and he saw Arundel, and by the deceit of his songs he was allowed to come to the horse, and he freed his feet from the bond that was upon them, and without delay he mounted it, and to Mombraunt he came in one journey. And when the king saw, he was joyful, and said that it had happened badly to Bown, and he swore that by Mahom and Apolin his gods. And on the next morning, when the servants of Bown came to the stable, and saw not the horse, great was their fear and complaint, and they came to the presence of Bown, and prayed him for protection and mercy. And when Bown heard that his horse was stolen, he almost lost his senses in anger.

LXIV.—We will now be silent about Bown, and speak of Sebaot, who was with his wife in the chamber sleeping; and he saw a dream in his world, namely, seeing Bown in grief, and that he had broken the marrowbone of his thigh; and he awoke his wife, and related to her what he had seen, and she said: Lord, quoth she, too long art thou tarrying, he has lost his wife or his horse. Alas, quoth Sebaot; evil has happened to me: and without delay he took his pilgrim staff and his palm branch, and he bade farewell to his family, and went to the sea, and he did not rest until he came to Bradmund. And when Bown saw him, he was delighted with the coming, and then Bown complained to Sebaot: Master, quoth Bown, my horse was taken by stealth, and for a truth to thee, it is with king Inor. The more the pity, quoth Sebaot; too long has been my tarrying. He took his staff, and from the court he went. He took the road, and he did not rest until he came to the city of Inor; and there one day he rested until vesper time. And then the servants of the horses came with their horses to the water; and when Sebaot saw them coming, he was pleased. And when he saw Arundel, he recognised him, and he came to meet them, and saluted them in this manner. May Mahom salve ye! such a stallion I never saw; turn round his buttock, I have seen his forepart. Quoth the servant, thou shalt see him all. And he turned the buttock of the horse to Sebaot, and then Sebaot

mounted behind the servant lightly, and he raised his staff, and struck the servant with it, so that he fell dead to the ground; and the others rode to the court, and reported to Inor that Arundel was stolen; and he was greatly grieved, and with a loud voice he commanded more than a hundred to mount their horses, and pursue them; and then a number of them pursued them.

LXV.—The course of Sebaot was to ride Arundel onwards; and they pursuing them, every hundred, every thousand. And Josian in a high chamber, and through a high window looking out, perceived Sebaot and Arundel coming: then Josian went to Bown, and her son Gi, and said to them: Lord, quoth she, cause all your troops to put on their arms to go to help Sebaot, for Arabs are pursuing him in bitter rage; and he also is leading Arundel, on account of which ye were grieved, and therefore Lords make haste. And they armed themselves, nearly twenty thousand, in haste, and the king took his stallion, and Miles his horse also, and then he met Fabur, and said to him: Is it thou, Fabur, that art pursuing Sebaot? And then he struck him on the helmet as far as his mouth, and injured his breastplate, so that it was no protection to him; and as long as his spear lasted, he threw every one that met him; and then Sebaot mounted Fabur's stallion, and he spared Arundel, for he knew not of the coming of Bown to the field, and Miles made an onset on the admiral, and killed him. And then Bown, the son of Terry, attacked a giant, and killed him; and so they did each one with their opponents, and like brave knights, they caused all that met them to be subject to them. And the king exhorted them, and they were obedient to his commands; and so the battle continued until vesper time; and of the troops of Inor not a man escaped save a hundred. And the parents of the sons rejoiced to see them with their father, and all the troops of Bown escaped in safety to the castle. Then Bown took counsel, in what manner he could carry on war against Inor, for great is his might, and he said to his son: Bad will be our course in warring against so great a power as is against us, if we have not aid; and therefore let us send a messenger to Terry, Duke of Seville, to entreat him to come to aid us. The messenger went onwards, until he came to Terry, and reported to him that he was a messenger from Bown, and that he saluted him, and entreated him to come to aid him. By my belief, quoth Terry, I will go obediently; and then he sent messengers all day long to command them to come to him, within a short day. And in the course of a day there came to him four dukes, and ten thousand armed men with each of them, and when they were come together, he said to them. Lords, quoth he, we must needs go to a foreign kingdom to aid the renowned Bown, for I do not dare to fail him. And then the Duke mounted a good horse, and they proceeded onwards through various kingdoms, until he came to Bradmund. King Bradmund was in a tower, and he perceived the barons of Seville coming, and he went to the father to report to him, and his father responded to him. Thanks be to God! And when they dismounted, Bown and Josian went to meet them, and told him how

Inor had treated him. And he replied, and said to him: That will turn out badly for them, for a great number are come with me.

LXVI.—Now we will speak of Inor the proved deceiver. When he arose the next morning, he sent messenger to fetch twenty admirals, and fifteen kings; and they also came at his will, and they rode together towards Bradmund, as if mad: the people of the city heard their noise, and the king dressed himself, and the people of the city, and quickly mounted their horses, and to the other side went the most valiant horsemen of the kingdom. And then Inor called on Judas of Machahda, to ask him to give counsel, for if I undertake battle against Bown, a knight equal to him never was, and I also am the best of all my kindred, and therefore we will encounter one another. Thou sayest rightly, quoth the king of Damascus. And then they mounted their horses, and they went to combat. And Bown mounted his horse quickly, and Inor called loudly to Bown, and asked him to wait a little, and said to him: Sir, quoth he, there are with thee a great congregation of the barons of the city, and there are with me also kings and admirals, and great will that be when they have engaged, and therefore let us encounter one another. By God, if we will so, and if I am killed, or am vanquished, fifteen kings will be sworn to thee, and my land and territory free for thee also, and I also in Mombraunt. And Bown made answer to him, and said that he was agreeable to that, and thereupon they raised their hands, and confirmed the matter, so that it was secure to them; and the horsemen went quickly to put armour both upon themselves and their horses.

LXVII.—And then they proceeded on one side, and Bown prayed to God, who says not a lie; and Inor was praying to Mahom and Apolin; and they mounted their horses, and gave frequent great blows on their shields, and strong were their breastplates, that they were not broken, and neither of them fell down. And then Bown drew his sword Morgley, and struck Inor with it on the helmet a great blow, so that the flowers and stones fell down, and the blow fell on the horse, so that the horse fell dead on the ground. And after the horse had fallen, he also arose, and Bown dismounted lest harm should befall his horse, and when Inor saw Bown dismounting, he drew sword, and gave a great blow to Bown, so that the flowers and stones fell down from the blow. And Bown became angry, and performed an active and fruitful event, by crushing his neck, and cutting off his head, and the body fell down on the ground, and Belsabub took the soul. And then king Gi returned on his horse to Bown, and Miles came to them; and at that course the troops were frightened; and then Gi spurred his horse to Abraham, and struck him; and the French struck well, and fruitfully. And Miles attacked another of the Saracens, and slew him, namely, the king of Damascus, son of Abraham. And Bown, the son of Terry, slew another, and Sebaot threw another; and Terry, Duke of Seville, killed an admiral; and Bown of Hamtoun slew another, and in the space of one hour the battle was ended. And then on the bank of a river the Saracens were

collected together, and there were caught thirty admirals, and ten kings, and they were brought with them to Bradmund, and then the chief of them said: If ye wish to obtain the land of Mombraunt, ye must get possession of the arms of the Paynims, for the French knights are renowned in arms; and I will agree with you, and will believe, if ye wish, in God the Creator, and will repudiate Mahom, my god, and Termagaunt; and so said also the fifteen kings.

LXVIII.—And with that word they spurred their horses towards the Court, and first the chief baron in Mombraunt, and after him also king Gi, and along with him fifteen thousand following him, and outside Bown was causing great martyrdom. And when the Paynims saw that, they were grieved, and they lowered the portcullis, when Gi was within, and a thousand renowned horsemen along with him. And when the Paynims saw them coming to the court of Inor, they fled, and spared not either great or small, save those of them that called for a physician, so that he saw neither a mother nor a son; and without long delay lo the elder Bown coming to him, and his troops along with him. And then king Gi went to meet Bown, and said to him: Sir, quoth Bown; May God requite thee! and then they sent to fetch Josian to Bradmund, and to fetch bishops and knowing scholars, so that none should remain without coming, and to fetch the king of Damascus also, who wished to declare his belief publicly, and would be baptized without delay. Quoth the king of Damascus: I will be a Christian, and will forsake Termagaunt; and so said all along with him. Then said Bown: Bring hither Termagaunt; and they placed it standing before Bown. Mahon, quoth Bown, thou hast ever been grand, do to-day great fruits: and then Bown took a brass rod, and struck Termagaunt with it, and a bishop poured holy water upon them, and a red dunghill dog jumped out of it, and fled. See, quoth Bown, what sort of a god ye believed in. Quoth the king of Damascus: Badly did we believe, and so did our fathers before us. Those that believe in lies, may God forgive them! and us also, said the kings; and said the four admirals: We will not believe in them during our lives. And they sent to fetch their wives, and their sons, and others to fetch their fathers, and their relatives. And they also came joyfully; never was a scholar, however good a reader he might be, that could name their number; so great was the congregation, and it was very wonderful the number that was baptized, for the baptism continued for four months, and a bishop preached to them. And they wept in repentance, and beat their breast-bones, for the glory of God, and for the sorrow of the devil.

LXIX.—Now listen about Bown. He sent to fetch the Pope, and he also came to him obediently, and along with him two bishops, and many other scholars to Mombraunt. And when the Pope was come, then great and small came to meet him, and high was the day, no other than Whitsunday: they caused a crown to be brought forward, and the Pope blessed it, and placed it on the head of the warrior Bown; and after him also Josian was crowned; and great the pleasure and joy that were there. And when they were so in their joy, lo four

messengers came before the king, and asked for Sebaot. When he heard that he was asked for. I, quoth he, am the one ye are asking for. The messengers say: The king of England has disinherited thy son Roboant. And then he was greatly grieved, and said that that was bad. Sir, quoth Bown, thou wilt act discreetly as before.* Lord, quoth Sebaot, as thou pleasest. And then Sebaot commanded the messengers to go in haste to his wife, and to his son Roboant, to desire them to be in the castle until he came. And the messengers returned without any delay. And great was the joy among the barons, and so a full month continued, and the Pope set out, and Bown remained in Mombraunt. And then Terry came to ask leave to go to his country. Not yet, quoth the King, thou must needs come with me to England to aid Roboant. Willingly at thy command. And they prepared themselves; and then he led with him a hundred thousand of renowned armed horsemen. And then Bown and Duke Terry, and Miles his son, started, and came as far as Cologne to the bishop, and thence they went into their ships, and sailed until they came to Hamtoun. And when the wife of Sebaot and Roboant saw them coming, they went to meet them, and when Bown saw them, he enquired of them; What hath happened to thee? quoth he to Roboant. By God, Lord King, I will tell thee that the king of England hath taken from me all the dominion that I had. By my head, quoth Bown, we will conquer him. What some of the town did was to go to London, as fast as their horses could go, with their spurs, and reported about Bown and his host, which was so great that no one had ever seen its like. And when the king heard that, he rubbed his forehead, and sent along England to fetch his barons. And when they heard the news, they came obediently, and did not rest until they came to London.

LXX.—And when they were come to the King, he told them of the arrival of Bown, and that he was a crowned king: And I suppose that he is come to make war upon me, and I am afraid of death, and accordingly I have one daughter an heiress, I will give her to his son, if ye advise it. They all said that good was that counsel, and he sent the bishop of London, and four earls, on an embassy to salute Bown, and to offer that to him. And to Hamtoun they came, and they saluted Bown from the king, and reported to him the alliance aforesaid. And as the uncles came near him, he embraced them. Lords, quoth Bown, thank him greatly, I knew not his will, but that he was angry with me. He is not truly, say they also; do not think it. And then Bown came, and the number of twenty thousand brave horsemen along with him to the presence of the king. And then the King desired him to embrace him, and he went, and the King said to Bown: I will give my beloved daughter to thy honourable son; and Bown thanked him. And then king Edward in haste commanded Bown to summon Miles his son to his presence: For my beloved daughter I will give to him a wedded wife. And then to church they went to perform their marriage, and the bishop of London sang the mass. And thence they went to the princely palace, and then king Edward called on Miles: Come here, quoth he, I will give thee my

daughter, and my kingdom with her. And on that day the soul of the king went from his body, and the soul went to the mercy of God; and they mourned the body until the next day, and they buried it, and Miles remained king. And then the earls and barons gathered together, and after meat they gave him homage. Now Bown of Hamtoun is a crowned king, and his two sons, thanks to God, and they vanquished their enemies, and remained fifteen days. And then Bown recommended his son to Sebaot, and he also according to his speech swore that during his life he would not fail him. And then King Bown proceeded onwards even to Hamtoun, and he came to the port, and to their ships. And then Terry took leave to go to his country, and that night Bown went to the city of Cologne.

LXXI.—And on the next morning Bown took his leave, and traversed various countries until they came to Rome, the good city. And there was an archbishop from his kingdom, he and his son, and quickly the son came to him, and to the sea they went, and they did not rest until they came to Mombraunt. And when they came to the court, the queen was lying ill, and when she saw her lord, she called to him: Lord, quoth she, I am very ill, and I shall not continue long. And when the king heard that, he was almost out of his mind, and said: Lady, if thou wilt die, I also will die along with thee. Lord, quoth she, who will maintain thy lordly dominions? Lady, quoth he, I have no concern about them; but I thank God, that I have sons, who are able to maintain my dominions: and then he caused the archbishop to be called, and said to him: Do thou the command of my Lady. I will do it Lord obediently. And then he confessed, and said his will; and while they were at that, Bown went to look at his horse, and when he came to the stable, he saw his horse dead. And then he returned weeping; and then his son came to him to cheer him, and as before he almost lost his senses; and her son came to his mother, and said to her: My mother, quoth he, thou art killing my father, for so great is his groaning, that there never was its equal. My fair son, quoth she, call Bown here; and then her son ran to fetch the father. My fair father, quoth he, hasten to my mother. And when Bown saw her, he took her between his arms, and they recommended their son Gi to God; and thereupon they both terminated, and more than a hundred angels came to bear their souls to heaven to God. They mourned them that night until the morrow, and king Gi was not pleased to bury them among other men; he caused a shrine of marble stone to be made; and he caused ordained kings and bishops to carry their bodies to the church, which he himself caused to be made, in the name of St. Lawrence, and there Gi was crowned with the crown of Mombraunt. And so endeth the history of Bown.

The Purgatory of Patrick.

I.—This is called Patrick's Purgatory. The brother Henry, who is least of the monks. A humble son for God, and a name the gift of humility, and salutation conjoined in Christ. The foredesired lord to Henry, Abbot of Sartis, his honourable father. You commanded me to send written to you what I said was heard in our presence about the Purgatory. It is plain that I will do that the more willingly, because I am compelled by the command of your paternity to fulfil that work; for I would not desire that the compactness should be narrowed to many through my works; nevertheless, I will do such things chiefly at thy command, and conceal nothing in the least from your paternity. Next I would never confess this so much in the fear and love of God, that I had read any thing, or heard it; for I would not presume upon what the blessed Pope Gregory said about the many various things done against the souls, when they have parted with earthly matters; that he might explain the most abundant things of bodily revelations, so that he could shew the direful state of the sorrowful for their failings, and excite the happy ones to devotion. I also will fulfil your command the more honourably for the advantage of the simple; for it is established in several examples, that that pope avers, that good angels, or bad ones, come to be present at the close of the souls from pains; that is to say, when they go from the body, some drag the souls to the torments, if they deserve; or the good ones they lead them perfect to rest. It is also said that that pope knew sometimes from the souls, before they went from the bodies, many things that would come in future, either from the response of conscience within, or as the actions shewed without. The souls also that were snatched from the bodies, and came a second time to the bodies again, they declare some visions, and visibility of their deeds, and the pains of the wicked, and the joy of the just ones. Yet in those events they only know bodily things, namely rivers, boats, bridges, ships, houses, woods, meadows, flowers, ugly men, or fair ones, and they are acquainted with the accidents of every thing which they are wont to love, according to worldly joy, or to fear on account of pain, when the souls are loosened from the bodies, by tormenting the body, by bringing them by the hands, or dragging them by the feet, or torturing, or breaking the neck, or otherwise put them to death in a way dreadful to endure.

II.—Those things not frequently happen to us; it is affirmed, however, that men have often enquired in what manner the souls go out

of the bodies, and whither they go, and what they have, and what they take; for those things they conceal from us. The greater, however, is the fear and unpleasantness of those events to us, than that we should enquire about them, for this has never been acquired by any one unacquainted with sufficient certainty; but this information is obtained. To the good an evil death will not come after a good life, nor a good death after an evil life; though the merits may remain until death, and after death a reward may be paid, yet they are tormented for a time in purgatory in the pain which is said to be after death, and which is called the purgatory; in which those are tormented, who lived here in some of those degrees. The innocent ones however are sent to life everlasting. Thence as bodily pain is assigned by God, so in those torments there are bodily places, in which it is said that there are different torments. The greatest torments however are believed to be to those whom blasphemy presses down. Undoubted it is that the greatest joys are to those who come near by justice to the chief place. In the middle of it however are good things, and evil things, which will be seen to be in accordance with this narration. And the thing which is believed that hell is under the earth, or below the hollow of the earth like a prison, or a dark castle, as some say; no one is honoured in that place. And paradise which is in the east on the earth, in which place it is said that faithful souls, when freed from the pains of purgatory, enjoy their happy delight. St. Austin says of the souls of the dead, that from their death until the day of judgment, what they receive is increased to them, as they deserve, whether for rest, or for torments. The blessed Austin, and St. Gregory, say that the souls without bodies can be tormented with bodily pain in the fire. And thus that is evidently confirmed. In the pain of purgatory, in which the elect are purified after death; it is undoubted that some are tormented more than others, some less, according to their deserts. That pain it is undoubted that men cannot sufficiently realise, for little are those pains realised by men; yet the souls go from the bodies, and a second time by God's command they return to the bodies, which have certain signs to distinguish them. Like to bodily things are shown spiritual things, for if such things were not seen by those souls, it is undoubted that it would not be perceived by the souls that lived in the bodies immovable what they knew of bodily things themselves. Thence is said this story, that spiritual things were seen by mortal man, and in the personality, as in the bodily form and species. Who told the story to us; and in his grave he also knew; I will declare it before the end of the story.

III.—Patrick, a great saint, is said, when he first preached the words of God in Ireland, making clear the wonders of glory, to have laboured to call the beastly souls of the men of that country from evil by the terror of the pains of hell, and confirm them in goodness by promising to them the joy of Paradise. Truly does the historian say that likens the men of that country to wild beasts. For when I was in that country, there came to me before Easter an aged bald man, whose hair had fallen off from old age, and he was greatly enfeebled,

The Purgatory of Patrick.

I.—This is called Patrick's Purgatory. The brother Henry, who is least of the monks. A humble son for God, and a name the gift of humility, and salutation conjoined in Christ. The foredesired lord to Henry, Abbot of Sartis, his honourable father. You commanded me to send written to you what I said was heard in our presence about the Purgatory. It is plain that I will do that the more willingly, because I am compelled by the command of your paternity to fulfil that work; for I would not desire that the compactness should be narrowed to many through my works; nevertheless, I will do such things chiefly at thy command, and conceal nothing in the least from your paternity. Next I would never confess this so much in the fear and love of God, that I had read any thing, or heard it; for I would not presume upon what the blessed Pope Gregory said about the many various things done against the souls, when they have parted with earthly matters; that he might explain the most abundant things of bodily revelations, so that he could shew the direful state of the sorrowful for their failings, and excite the happy ones to devotion. I also will fulfil your command the more honourably for the advantage of the simple; for it is established in several examples, that that pope avers, that good angels, or bad ones, come to be present at the close of the souls from pains; that is to say, when they go from the body, some drag the souls to the torments, if they deserve; or the good ones they lead them perfect to rest. It is also said that that pope knew sometimes from the souls, before they went from the bodies, many things that would come in future, either from the response of conscience within, or as the actions shewed without. The souls also that were snatched from the bodies, and came a second time to the bodies again, they declare some visions, and visibility of their deeds, and the pains of the wicked, and the joy of the just ones. Yet in those events they only know bodily things, namely rivers, boats, bridges, ships, houses, woods, meadows, flowers, ugly men, or fair ones, and they are acquainted with the accidents of every thing which they are wont to love, according to worldly joy, or to fear on account of pain, when the souls are loosened from the bodies, by tormenting the body, by bringing them by the hands, or dragging them by the feet, or torturing, or breaking the neck, or otherwise put them to death in a way dreadful to endure.

II.—Those things not frequently happen to us; it is affirmed, however, that men have often enquired in what manner the souls go out

of the bodies, and whither they go, and what they have, and what they take; for those things they conceal from us. The greater, however, is the fear and unpleasantness of those events to us, than that we should enquire about them, for this has never been acquired by any one unacquainted with sufficient certainty; but this information is obtained. To the good an evil death will not come after a good life, nor a good death after an evil life; though the merits may remain until death, and after death a reward may be paid, yet they are tormented for a time in purgatory in the pain which is said to be after death, and which is called the purgatory; in which those are tormented, who lived here in some of those degrees. The innocent ones however are sent to life everlasting. Thence as bodily pain is assigned by God, so in those torments there are bodily places, in which it is said that there are different torments. The greatest torments however are believed to be to those whom blasphemy presses down. Undoubted it is that the greatest joys are to those who come near by justice to the chief place. In the middle of it however are good things, and evil things, which will be seen to be in accordance with this narration. And the thing which is believed that hell is under the earth, or below the hollow of the earth like a prison, or a dark castle, as some say; no one is honoured in that place. And paradise which is in the east on the earth, in which place it is said that faithful souls, when freed from the pains of purgatory, enjoy their happy delight. St. Austin says of the souls of the dead, that from their death until the day of judgment, what they receive is increased to them, as they deserve, whether for rest, or for torments. The blessed Austin, and St. Gregory, say that the souls without bodies can be tormented with bodily pain in the fire. And thus that is evidently confirmed. In the pain of purgatory, in which the elect are purified after death; it is undoubted that some are tormented more than others, some less, according to their deserts. That pain it is undoubted that men cannot sufficiently realise, for little are those pains realised by men; yet the souls go from the bodies, and a second time by God's command they return to the bodies, which have certain signs to distinguish them. Like to bodily things are shown spiritual things, for if such things were not seen by those souls, it is undoubted that it would not be perceived by the souls that lived in the bodies immovable what they knew of bodily things themselves. Thence is said this story, that spiritual things were seen by mortal man, and in the personality, as in the bodily form and species. Who told the story to us; and in his grave he also knew; I will declare it before the end of the story.

III.—Patrick, a great saint, is said, when he first preached the words of God in Ireland, making clear the wonders of glory, to have laboured to call the beastly souls of the men of that country from evil by the terror of the pains of hell, and confirm them in goodness by promising to them the joy of Paradise. Truly does the historian say that likens the men of that country to wild beasts. For when I was in that country, there came to me before Easter an aged bald man, whose hair had fallen off from old age, and he was greatly enfeebled,

and he said that he had never received the elements of the body of Christ and his blood. And on that day, namely the next day to Easter, he would receive them: and as he saw that I was a monk, and a priest, he would shew me his life in confession, so that he might approach the elements of the body of Christ in security; and as he was not acquainted with the language of that country, I received his confession through an interpreter. And when he was making an end of his confession, I asked him through the interpreter whether he had ever killed a man. He also said that he knew not for certain whether he had killed more than five men, and those he had killed not wilfully, and he was not grieved for that, because he had killed so few. He however had wounded many, but he did not know whether they had died from it, or not. He supposed that he should not go to perdition for that sin, when I told him that that was a most grievous sin, and the greatest affliction with the Creator to be done. Whatever however I should command him to receive to be freed from his sins, he would receive with pleasure, and would endure without lessening any thing. This however is naturally unlessened by the men of that country, as by men of another race, the more they fall into wickedness through ignorance. They will be more ready and steadfast to undergo their penance, when they have known that they are in wrong and error, on account of which things I will shew that they are like wild beasts. When the blessed Patrick would that the tribes in Ireland, as he said, should turn from the terror and perdition of torments to a love of joy, they also said that they would not turn, either for the wonderful miracles, that they saw him doing, or for his preaching, until one of them saw the torments of the wicked, and the joy of the good; until the things they saw would be more plain to them, than the things which he promised to them. The blessed Patrick however, as he was denied to God for the health of the people, was then more devoted in vigils and fastings and prayers, and good deeds; and when he was so, the Lord Jesus Christ the Saviour appeared to him, and gave the witness of the Gospel and a staff, which are still honoured as costly relics, as they deserve; and that staff is called the staff of Jesus; and the chief archbishop in that country receives those relics, as the sign of sovereignty. The Lord God led Patrick from thence to a desert place, and shewed him a cave, round and dark within; and said to Patrick: Whoever goes under penance, armed with true faith, into that cave, and remains in it the space of a day and a night, he shall be purified from all his sins; and when he proceeds through it, he shall see the torments of the wicked. And if he be steadfast in the faith, he shall see the joy of the blessed. And then the angel disappeared from Patrick, and left him filled with spiritual pleasure.

IV.—The blessed Patrick hoped here that the people would turn from error, either because the Lord had appeared to him, or because the cave was shewn to him. And straightway he prepared a church there. And the blessed Austin our father appointed canons of the rule of the Apostles in that church. And the cave however was in

the churchyard at the end to the east of the church; and he made a wall around it, and a gate in the wall, and a strong lock on the gate, so that no one should go into it without leave. And he commanded the porter of the church to keep the care of the key. And in the time of the blessed Austin, many went into the cave to take their penance. And those when they came from thence swore testimonies that they saw the greatest torments, and the greatest joy, as seen pressing. And what those related, the blessed Patrick commanded to be noted in the church. And on account of the testimony of those, some received from the beginning the preaching of the blessed Patrick. And because in that place man is purified from his sins; that place is consequently called the Purgatory of Patrick.

V.—After the death of St. Patrick a good religious man was Prior in that church, and when he was become feeble with old age, and had but one tooth in his head. And as the blessed Gregory says: Though an old man be healthy, he will always be weak from his own old age. That person would have a place prepared for him close by the dormitory of the canons, so that he should not cause trouble to others on account of the weakness of his old age. The young brothers, who came to visit this old man, from the greatness of their love for him, used to say to him in play thus: How long, Father, wilt thou continue in this life, or when wilt thou depart from hence? He also said thus: I would rather, my sons, have gone from hence than live here in this manner, for I have here nothing but sorrow. In another place however I shall have great joy; nevertheless the will of God will be done respecting me in regard of my life. After that the Canons heard from their dormitory in the cell, in which the old brother was, angels constantly around him in this manner: Blessed art thou, and blessed is God, who is in thy mouth, the mouth that never took its gratification of meat! His food was bread and salt; and water was his drink. He also at last, as he wished, went happily to the Lord God. This is undoubted, however, in the time of St. Patrick, and in other times after that, many men went into the Purgatory. Some of them came again, others were removed far off, and came not. The skilful men caused the stories of some of them to be written, and what happened to them there.

VI.—A custom was appointed there by St. Patrick, and the man kept it, who was in his place after him, that no one should go to the purgatory save with the permission of the Bishops; and also that he should choose of his own will to go to the purgatory for his sins. Whoever signified to the Bishop his preparation to go to the purgatory, the Bishop ought to exhort him to cease that preparation, and say to him, that many went there, and never returned. If he however continues in his preparation, let him take the bishop's letter, and go to the Prior to that place in haste; and the Prior, after reading the letter, ought to exhort him strongly to choose another penance, and that he should not go to the purgatory, and shew him the danger that many met with there. If he however will continue in his preparation, let the Prior lead him to the church, and let him be there

fifteen days fasting, and praying; and after that let the Prior call the convent together. And after morning mass, let that penitent communicate, and let them go with him towards the door of the purgatory, singing a procession and a litany, and sprinkling holy water. The Prior however ought a second time to explain to him, in the presence of all, the combating the devils would inflict upon him in that place, and how great was the loss of men in that cave. If he however is constant in his preparation, let him take the blessing of all the priests, and let all be commanded to pray for him. And with his own hand let the sign of the cross be put on his forehead, and let him enter the door of the cave. And forthwith let the Prior shut the door, and return to the church with his procession. And the next morning let him come to the church, and to the door of the cave in the procession, and let the Prior open the door, and if he meets the man, that went to the purgatory, returning with great joy let him be brought to the church, and there he will be for fifteen days in vigils and prayers. And if he did not come at the same hour on the next morning, it was undoubted that he was lost; and the Prior should shut the door, and they should return to the church.

VII.—In these times of our age however it happened, by the grace of confession, that a knight of King Stephen came, namely the Knight Owein. He came to the Bishop, in whose diocese the purgatory was, to confess; and when the Bishop was rebuking that Knight for his sins, and telling him that God was grievously offended with him; He then gave a groan, in evident repentance of heart, that he would undergo the woe of penance for his sins, according to the will of the bishop. And when the Bishop was assigning penance in proportion to his sin; The Knight Owein said: Since I have committed so much vexation to God as that; I will undergo a penance that is heavier than all the other penances: With thy counsel, Lord, and thy blessing I will go into Patrick's Purgatory, so that I may deserve forgiveness of my sins.

VIII.—The Bishop then counselled him that he should not undertake that penance; the valiant Knight did not agree to the counsel of the Bishop about desisting. The Bishop told him that many had been lost there; seeking to withdraw him from that penance; and he was not able to bend the knight in his penance for fear of that. The Bishop counselled him to take the habit of monks or canons upon him; the Knight said that he would not, until he first went into the purgatory. The Bishop saw the constancy of his repentance, and sent him to the Prior to the place where the purgatory was: And a letter with him to ask him to let him into the purgatory, according to the custom of those that did penance there. And when he came, and the Prior knew his errand, he also declared the danger and the loss that had happened to many there. The Knight said that God was greatly vexed with him: and I also in repentance will undergo that penance against your counsel, in the purgatory. Thence the Prior led him to the church, and there according to custom he was for fifteen days fasting and praying. And after that the Prior and Convent after com-

munion took him towards the gate of the Purgatory, singing the while and sprinkling holy water. And a second time the Prior exhorted him not to enter that *place of* penance, For, said he, the number of the manifold pains that are there could neither be counted nor seen. But the Knight was firm in his resolve, and the Prior then spake to him thus: Lo, now enter in the name of the Lord. And as far as ever thou canst go in the cave underground thou shalt come to light and shalt see a level plain. And thou shalt see a hall in the plain with wondrous work thereon. And after thou comest within the hall, there shall straightway come to thee messengers on the part of God, and they shall tell thee what thou art to do, and what to suffer, and that distinctly. And after these go from thee, anon there shall come to thee others, to prove thee. Even so it befell those who passed here before thee. As for thyself, be thou firm in Christ's faith. But the stout Knight felt no fear of the danger that he had heard of befalling others there; and, as he was formerly strong in armour when fighting with men, so then he was stronger in the armour of Faith and Hope. And he started to fight with devils, well equipped with righteousness and trusting in God's mercy. For first he commended himself to the prayers of all, and raised his right hand and made the sign of the cross on his forehead. And joyfully in his trust he went into the gate; and straightway the Prior shut the gate from without and returned with the procession to the church.

IX.—And then the Knight drank in martial inspiration anew, and went forward boldly, although he was alone. And still greater was his trust in the Lord, and still greater did he find the darkness at every step that he went inwards. And at once he lost the light, so that there was nothing but darkness. And at last he saw a ray of light before him in the cave, and straightway he saw the hall in the plain, as had been told him. And there was no light there, but such as there is here in winter, after the sun goes down into his dwelling-place. The hall had no walls, but posts and stays supporting it like a monks' cloister. After walking round the hall to look at the marvellousness of the work, he went in. And if the work of the hall was wondrous without, still more wondrous was it within. And he sat down a short while in the hall marvelling at its fittings and its make. And as he was doing so, behold, fifteen monks, with beards new shaven and clothed in white robes, came into the house and greeted him in the name of the Lord, and sat down together, he being silent the while. And one of them he conceived from his beauty to be as a prince over them. And he spoke to him in this wise: Blessed be the name of God, Who has strengthened the good resolution in thy heart; and so be it that He fulfil that goodness, and prompt thee, as He has begun. And as thou didst come to the Purgatory to be purified of thy sins, thou must either meet thy inevitable destiny with the valour that springs from presence of mind, or through weakness go, body and soul, to perdition, which may God not bring upon thee. However, after we go from thee, there shall come to thee the house full of devils, and they shall bring thee to

full sore pain, and threaten to bring thee to pains that are sorer. And they will offer to bring thee back to the gate that thou camest through, without pain or harm, thinking to make sport of thee. And if they can deceive thee thus, or overcome thee by the affliction of pains or by terror of their threats, or by thy consenting to their promises, through thy allowing them to deceive thee, thy soul and body will go to perdition. And do thou place thy faith and hope strongly in the Lord God in this wise, so that thou mayst not bend to their promises, nor their threats, nor their pains, but so as to despise them ever. And thou shalt be purified of all thy sins, and therewithal thou shalt see the pains that have been prepared for sinners, and the rest of the just in their joy. Be God ever in thy remembrance ; when they pain thee, do thou call on the Lord Jesus Christ, and straightway, as thou sayest that name, thou shalt be free from all the pains. And we cannot tarry here further with thee, but to the Almighty God we commend thee. And after giving him their blessing they went away from him.

X.—The Knight then braced himself anew in prowess. As he was manly when fighting with men erewhile, he then waited, prepared and strong with the armour of Christ, to contend there against devils. For whosoever would contend against devils should don the breastplate of Righteousness, and put the helmet of Eternal Salvation upon his head, to strengthen his spirit in the hope of victory. And let him defend himself with the Shield of the Faith, and have the Sword of the Holy Ghost, namely, the Word of God, and let him call devoutly on the Lord Jesus Christ, to the end that He may defend His kingdom strongly, and that he be not overcome by the strength of those who beat against him, and that Meekness may not disappoint him, which will never disappoint any that trust in it. When the Knight was then sitting alone, awaiting a conflict with devils and fearful, behold, he suddenly heard a din about the house, as if there was tumult on the whole earth. And that din was not less than if all the men of the earth, and all the creatures of the sea and air, were crying and belabouring one another with all their might. And in that turmoil, had he not been defended by the Strength of God, and the instruction of the men who had last counselled him, he would have lost his wits. And if it was terrible to hear the din, more terrible was it afterwards for him to see the devils on every side of him, while he was unable to count the number of the devils that were hurrying into the house—some in the form of devils, some shapeless devils, scoffing and jeering at him, and, as though in insult to him, greeting and speaking to him thus : These have served us, but came not to us till after death. Ought we not to give thee a greater guerdon for that thou hast honoured our fellowship, which thou didst serve so laboriously that thou wouldst not await the day of thy death, but in thy life gavest thy soul and thy body together to us ? This thou didst that thou mightest get a greater payment from us. Thou shalt get from us abundantly what thou hast deserved. Be-

cause thou camest here to suffer pains for thy sins thou shalt get from us what thou seekest, namely, torments and afflictions, but, if thou wouldst return on this condition, that thou abidest by our counsel and wilt serve us henceforth as heretofore, we will, as thy reward, bring thee to the gate by which thou camest in, without harm, that thou mayst yet have joy in the world and mayst not now lose here the ease of the body utterly. This they promised him, to try to deceive him, either by terror, or by fear, or by gentleness. The Knight, a soldier of Christ, was not moved either by their terrors or by their gentleness, to allow himself to be deceived, not he, but with like mind despised their terrors and their gentleness, without answering them anything.

XI.—Then, when the devils saw that the Knight despised them, what they did was to seize him violently, and bind his hands and feet, and prepare a great fire in the house. And in that blaze they threw the Knight bound, and with iron hooks drew him to and fro through the fire, shouting the while. When he was first thrown into the fire, sore was the pain that he felt, and when he recollected, he began to strengthen himself in God his King, and equip himself with arms of spiritual warfare anew, and he recked nothing of his pain. And when he found it terrible to be in the fire, he called on the name of Jesus Christ; and straightway he ran from that fire as from the first assault that the devils had made upon him. And as he called on the name of the most Gentle Saviour, forthwith the whole blaze went out, till not a spark of it was found. When the Knight saw this, he was bolder in his mind, so that he was not then in constant fear of the devils, since he saw that he could overcome them so easily through calling on the Holy Name of Jesus Christ.

XII.—Then the devils left the house and went on, wailing and groaning terribly the while, and took the Knight with them. And he saw some leaving him and the others, but some of them brought the Knight with them far through the Kingdom of Hell; there was land and a kingdom of darkness. And he saw nothing in it but devils that were with him, bringing him. A hot wind was blowing there; scarce could he feel it, and from the force of that wind he thought it was piercing his body through. Now they drew him against that wind, towards the place where the sun would rise in midsummer. And when they came there, as it were against the world, they began to return towards the place where the sun rises in midwinter, with the sidewind in their faces. And when he was thus placed, he saw as it were the earth crying out wofully all over and howling and wailing; and the nearer he drew, the clearer could he hear them shrieking and complaining. At last the devils came, and the Knight with them, to a plain great, broad, and long, and full of woe and anguish; and the Knight could see no end to that, or to the plain, for its length. And that plain was full of human beings, men and women, old and young, lying with their bellies to the earth, drawn with white hot iron nails through their feet and their hands to the earth; and sometimes they

were seen gnawing the earth for pain, and at other times crying out, wailing and howling wretchedly, and supplicating thus: Spare, Spare, or, Have mercy upon us. And there was none in that place that knew what was mercy, or sparing, but devils were amongst them and over them, afflicting them unremittingly, and beating them with hard scourges. And then the devils said to the Knight: Thou must suffer all the pains that thou seest, if thou wilt not obey our counsel, namely, abandon thy resolve and turn again. And if thou wilt do that, we will let thee go back unharmed, and will bring thee peacefully to the gate, into which thou camest. And he refused, and the devils threw him down purposing to stretch him with iron nails, as the others were. And, as he called on the name of the Lord Jesus Christ, they could not accomplish aught of their purpose.

XIII.—Then they took the Knight and brought him to a plain, the misery of which was still greater. And that plain likewise, was full of human beings, men and women, old and young, stretched with nails of white hot iron on the earth. And this was the difference between this plain and the other plain; those that were in the other plain had their bellies fixed to the earth, *but those in this plain had their backs to the earth*, and fiery serpents sitting upon them, and as it were gnawing them in piteous fashion with their teeth; and fiery serpents around the necks and arms of some of them, others around their bodies, and a flame of fire from their mouths distressing those. Black toads also, of wonderful shape and like fire, were seen sitting on the breasts of some of them, and biting them hideously, as though seeking to pluck out their hearts. These poor people, that were thus opened, ceased not to wail and howl; while devils were amongst them and over them, running across, and tormenting them wrathfully, beating them with scourges of fire. And he saw no end to that place for its size, but only its breadth from the place where he came to it, and the place where he goes over it. And when he was going across those plains, the devils spake to him in this wise: Thou shalt suffer all the pains that thou seest, if thou wilt not turn back as we have counselled thee. And when he spurned their counsels, they would have stretched him on the nails like the rest. And as he called on the name of Jesus Christ, they could fulfil nothing of their purpose or their thought.

XIV.—Thence they led the Knight with them to the third plain. And that too was full of human beings, men and women, boys and girls, as it were lying with white hot nails through them into the earth, so many that there was not one inch from the top of their heads to the tips of their toes without nails. And those could scarcely cry out, but their rattle was heard, like that of men on the point of death. And those men were naked, while a cold wind pierced them and burned them, and the devils tormented them with scourges. And then the devils said to the Knight: Thou shalt suffer all these pains, unless thou wilt do what we counsel and turn back. And when he spurned their preachments, they would have tormented him. And, as he called on the name of Jesus, they could do no harm to him there.

XV.—And thence they led the Knight with them to the fourth plain. And that was full of fire, and every sort of torment was found there. And there were men hung with fiery chains by their feet, others by their hands, others by their arms, others by their shoulders, others by their shins, with their heads down, others by their hair, with brimstone fire around them, others howling in fire, or with iron hooks placed in their eyes, or their ears, or their noses, or their palates, or the top of their breasts, others in furnaces of brimstone fire burning them, others being roasted on gridirons, others baked at a fire, with stakes of fire through them, like spits, others with every sort of molten metal falling in drops on them, and all the devils beating them emulously with scourges of fire. There was seen every kind of torment that could be conceived. The Knight saw there some of his companions that he knew well. None could describe the howling and crying of the poor wretches that he saw there. And the plains were full of devils hanging people together with others whom they had hung there. And when they would have tormented the Knight there, he called on the name of Jesus, and was freed from affliction.

XVI.—After they had gone thence to another place, they saw a wheel of fire of marvellous size before them, and on the circles of the wheel there were hooks of fire on every side, and men hanging on the hooks; and one edge of the wheel was in the heights of air, and the other was in the depth of the earth. And a flame of brimstone fire was rising from the earth around the wheel, while that flame burned the poor wretches that were hanging from the hooks. And then the devils said: All the torments which these suffer, thou shalt suffer, if thou wilt not return. Nay, thou shalt first see what they suffer. There were devils on every side of them inserting iron bolts between the spokes of the wheel, and turning it so rapidly that it was not easy to see the men that were hanging by the hooks, but it seemed stationary, like a circle of fire, for the swiftness with which it turned. And when they had thrown the Knight on the wheel and the wheel had lifted him up in the air, he called on the name of Jesus Christ and came down to the ground without any harm being done him.

XVII.—Thence the devils went, taking the Knight with them to a great house, and terrible smoke came from it. And great was the breadth of the house, but it could not be seen how long it was, for its length. And when he was a space from the house coming, he took fear because of the greatness of the heat, which he saw coming from the house, and he stood still. And the devils said to him: There is a burning heat here in the place thou seest; whether thou wilt or not, thou must needs go and bathe thyself in it. They could hear the poor wretches wailing and crying in the house. When he came to the house, he saw a fearful sight there. The floor of the house was full of deep round pits, and these were each close to other, so that it was hard for any one to go between them. And each of these pits was full of various metal molten hot, and sinking in them were men and women, boys and girls, no small number of people,

some of them sunk altogether, others to their eyebrows, others to their eyes, others to their mouths, others to their necks, others to their navels, others to their thighs, others to their knees, others to their shins, others standing with one foot in it, others with their hands in it, others with one hand in it, but all crying together and howling in it, and weeping for pain. And then the devils said to him: Thou must needs bathe with these here. And they lifted the Knight up with intent to throw him into one of these pools. And, as he called on the name of Jesus, they failed in their purpose.

XVIII.—Then the devils took the Knight with them to a great mountain. And on that mountain were many naked people, men and women, young and old, crouching on tiptoe. And the multitude on that mountain was greater than all the multitudes he had seen afore. And all those were as though imploring for death, terror-stricken, with their faces to the north. And the Knight marvelled for what that poor multitude could be imploring. And one of the devils said to him: Perchance thou wonderest what the people are awaiting so terror-stricken; unless thou wilt agree to our request, and turn back, thou shalt know the terror which this people are awaiting. Scarce had the devils said this, when, lo, a violent wind came from the mountain and caught up the devils and the Knight and the whole people, and hurled them far away to the other side of the mountain, into a fetid, cold river, they howling and complaining the while. There was no cold like the cold of that river; and, as they sought to arise from that water, the devils were there running unceasingly and sinking them. Then the Knight remembered his protection and called on the name of Jesus Christ, and he escaped to the other bank.

XIX.—Then the devils dragged the Knight with them facing the warm wind leftwards; and he saw before him a direful flame, and the fetor of brimstone, which he thought was burning, as if coming from pits, and naked people, men and women, young and old, like fiery sparks in the air upon the flame, and falling again into the pits and into the fire without ceasing. And when they drew near there the devils said: Knight, seest thou this pit and the flame from it? Behold, here is Hell and it is our home; and as thou hast agreed with us thus far, here shalt thou abide with us for ever; and all that serve us shall abide here with us evermore. If thou once comest out of this place, thy soul and body shall go to perdition. But if thou abidest by our counsel, thou canst go back unharmed. And of the strength of God he despised their promises, and their threats, and their counsels. And the devils fell head over heels into the pits and dragged the Knight with them. And the deeper he fell into the pit, the broader he found it and the greater his torment. And so great was his torment there that recollection of the name of the Lord almost failed to come to him. And nevertheless, as he called, groaning, on the name of Jesus Christ, straightway the strength of the flame tossed him into the air with the rest, and he descended on his feet hard by the pit. And

when he was so placed, without knowing where he was going, behold, other devils coming to him from the pit whom he did not know. And these said to him: Why art thou standing here? Was it here that thy companions told thee was Hell? They are liars; it is always our wont to lie, so that we deceive by lying whomsoever we cannot deceive by truth. However, Hell is not here, but where we shall take thee now.

XX.—And thence they dragged the Knight with them by terrible great chains to a broad, fetid river, kindled in one flame of brimstone fire, and full of devils. And then the devils said to the Knight: Below this river is Hell, and thou wilt not recognise that Hell is here. Thou seest a long bridge across the river, and thou must needs go across along that bridge. We will stir up the great winds and thunders, to hurl thee from the bridge into the river, and our companions shall take thee and shall sink thee in Hell, but we will lead thee first, for thee to see how safe it will be for thee to go over the bridge. And they led him by his arms and held his hand and hurried him. Three things were awful to any one that walked over that bridge. First, for the narrowness of the bridge; if one found room to set his foot thereon, hardly could he obtain footing a second time. Such was its breadth that it was doubtful whether anyone could stand on it by reason of its narrowness. The third is because of the height it rose to the air; it was awful to behold. And then the devils said to the Knight: If thou wilt obey us and turn back, thou canst come safely to thy country out of that danger. The Knight, however, trusting in Christ, bethought him from how many dangers Jesus had saved him by calling upon His name, and walked the bridge with measured steps, and called upon the name of Jesus Christ, and putting his trust in the Lord walked stoutly without feeling what was the breadth of the bridge under his feet. And the higher he walked, the bigger and bigger he found it, and at once the breadth of the bridge increased, so that a wheeled carriage might pass on it. And the devils that led the Knight there stood at the end of the bridge without going further, but longed that the Knight might slip over the bridge. And when they saw him going freely, they shook the air with yelling, until it was harder for him to bear the howling and yelling than all the torments he had suffered at their hands. And when he saw them unable to walk over the bridge, then his passage was sure, as he remembered his Gentle Master. Thereupon the devils threw hooks at him, to try to check him, but he went unhurt by them. And when he had gone safely, he looked about him, and hardly could he see the bridge from where he was for its breadth.

XXI.—When the Knight had got free from the devils in every thing, he saw a large and tall tower before him, reaching from the earth to the sky, while the height of the wall was wondrous, lustrously fitted as it was with precious stones, gold, and silver. And when he neared the gate, the gate opened before him half-a-mile wide, and as sweet were the odours that came from the gate as though the

whole world were precious ointment. And the abundance of that sweetness made him take strength, so that he thought he felt no trouble in suffering all the torments that he suffered before. And he looked within the gate and saw a country which was brighter than the sun, when it is brightest. And it was not strange if he wished to go in there. Blessed was the man to whom was opened such a gate as that, and he who allowed the Knight to come there deceived him not, for, when he went in there, there came such a procession to meet him, equipped with crosses, and banners, and wax tapers, and golden branches of victory, that he never saw in this world such a great procession as that one. There he saw men of every dignity and every religious order, men and women, young and old, some like Bishops, others like Archbishops, others like Abbots, others like Canons, Monks, and Priests, and Ministers of the Holy Church in every religious order, clad in consecrated garments, as befitted every one according to his degree. But the same fashion was on the garments of all of them, both clergy and laymen, as when they had lived on earth.

XXII.—These then took the Knight with joy and great honour, and went with him in, singing harmonies and strains that none had ever heard their like. The procession and the harmonies over, there came two Archbishops who took the Knight in their company to show him the country, and its beauty and its glory. And first they said: Blessed be He that strengthened thy spirit in firmness, to suffer the torments which thou hast suffered.

XXIII.—Tongue could not tell, nor hand portray, how many were the delights he saw in that country; and they took him through it, to see the fair places. So bright was the light of that country that they knew nothing of the light of the sun, for the greatness of the splendour that was always there. The brightness of mid-day seemed darkling by the brightness of that country: he knew no limit to that country, so great was it, except where he came in at the gate; but the whole country was like a fair meadow and long, and it was fair with many flowers, and fruits, and herbs, and trees. And there he was fain to dwell as long as he lived, inhaling their odours. Darkness never came there, for a light of the brightness of the heaven was always there. And he saw there many people, men and women, more than anyone would expect to see in the whole world, and that in one assembly; some in that place, others in another place apart, everyone as he listed. And some of this host were going to the other host, and so from one to the other, so that those rejoiced in seeing the others.

XXIV.—Fair quires were standing in those places, and praise to God sounded among them in harmonies and sweet notes. And as great was the difference between the comeliness of the countenances of some of them and of others, in respect of the splendour and adornment of their garments, as is the difference between the brightness of one star and another, some of them being robed in raiment of gold, others in purple and white, with blue precious stones therein.

The manner of their habit and their dress shewed each of them to the Knight as diverse as they were accustomed to wear them in this world, with respect both to their honour and their order. And there were various colours on their habit, and with various radiance they shone; some of them seemed like crowned kings, others carried golden raiment in their hands. But the beauty and delight which the Knight saw the righteous in that place possess, was not less than the gratefulness and delight of the fairest strains; and it could not be told how sweet it was to hear the sacred harmonies on every side, praising God, while everyone was joyful of his own peculiar will, and his own happiness, as everyone enhanced the joy of his fellow. No one had need of any delight but smelling the sweetness of the fair odours that were smelt there. Everyone blessed God when he looked on the Knight, and rejoiced that he had come there, as though a brother had risen from the dead. He saw that everything was renewed because of his coming there. Everyone was joyful; the strains of the saints were heard in the quires on every side. There was there neither heat nor cold, nor aught that could harm, nor vexation to any; there everyone was peaceful and content, and amiable. He saw in that place what no one could either tell or describe.

XXV.—And then the Archbishops said to the Knight: Behold, brother, of the strength of God, thou hast seen what thou didst desire to see by coming here. Here thou hast seen the sinners' torments. And here thou hast seen the rest that is to righteous folk. Blessed be the Creator who redeemed all, and gave thee such a preparation of grace, as made thee go through the torments, abiding steadfast in faith. O beloved, now we wish thee to know in what place it was that thou sawest the torments, and what country this blessed country is.

XXVI.—From this country Adam, our primal father, was cast out, for a punishment of, or curse on his disobedience. But before he was disobedient to God he had a joy like ours, not the joy that thou seest, but he always heard the words of God himself here from purity of heart and through lofty vision. In truth, he saw here the blessed angels. When he fell through disobedience from this bliss, he lost all the light of his spirit, and because he had no understanding when he was in his glory, he was likened to a foolish animal and so made like unto such. All his children were cast to Death like himself, because of his unfaithfulness.

XXVII.—After Adam had angered Him, God appointed our Lord Jesus Christ, His only Son, to take flesh for the misery of the human race. And we, after receiving His faith by baptism, are entitled to return to this country, after we had been freed from the sins we have committed, and the old sin of Adam. It is true that we often sin through frailty of the body, after we have received the faith, and it was our need to earn forgiveness of our sins, by means of penance. But the penance we take, to put upon us before death, or in the inevitable day before final death, if we do not complete in this world, after the soul passes from the body to the sad regions that thou

sawest, we are left there bemoaning the torments in proportion to the measure of the deed, some a short space, some a longer, but we all go through those places to this rest. And afterwards everyone is healed whom thou hast seen being punished in every place, and they come to this rest, except those that are kept below the mouth of the pit of Hell. And daily some of them come here after being purified; and we receive them gladly, as we have received thee with joy out of thy terror, and thy faring without hope that thou wouldst escape from it. No one who is in those pains knows how long he will be tormented there, but, through masses and psalms, and prayers and alms, as many as have them performed for them, they are freed from their torments, and are taken to torments that are lighter and easier to bear, till they are freed from all their sins, through such good works as those, till they come to this place, for there is none of us that can know how long he is to be here. But as those that are in those places understand, the length of the sojourn is according to the greatness of the curse, so our sojourn here depends on the good works that we have earned, whether it is to be little or great. And though we are all freed from those pains, we are not worthy yet to go to the land of the saints. There is none of us that knows the day, or the limit, when we shall be moved to a better place. But here we have great rest, and after the appointed limit comes we shall be taken to joy that is greater. And the number of our companions is daily increased by some, and lessened by others; for diversely, each day, some come to us from the torments, and others go from us to the Heavenly Paradise.

XXVIII.—And then they took the Knight with them to the top of a great mountain, and bade him look what colour he saw above on the sky and the heaven. And then he said: I see there, as it were, gold burning in a furnace. They said: That is the gate of the Heavenly Paradise, and to that gate those go that are taken from us to Heaven. And there ought not to be concealed from thee aught of the way our Lord feeds us once daily with heavenly food. Thou shalt know, however, now with us, when God pleases, what that food is like. Thereupon, behold, like a flame of fire it descended on the head of every one of them like sunbeams, and, finally, the flame entered them. Thence there descended into his body and his heart so much delight and sweetness that he understood not what he was, whether living or dead, for the greatness of the sweetness. And suddenly that passed away. Behold here, said they, is the food which comes to us once daily from God to feed us. Whoever goes from us to Heaven enjoys this food evermore. And since thou hast seen by proof what thou didst desire to see, namely, the rest of the good and the pains of the evil, brother, thou must needs go back the same road from which thou camest. And if thou art temperate and clean in thy life from henceforth thou art sure to get this rest and Heaven in the end. But if thou pollutest thy life, according to the will of thy flesh, thy dwelling place shall be in the pains that thou hast seen eternally. Go back, and it is safe for thee, for thou shalt

not see the terrors that thou sawest in the mountain now in coming.

XXIX.—And then the Knight began, fearfully and sadly, to entreat the Archbishops that he might not be forced to return from that joy to the pains of this world. What thou sayest cannot be, said they, but God knows what is fixed for every one as he has reverenced Him. But he went his way sad and wretched, whether he willed or no, and took their blessing. And then, sad and faint, he returned the same way that he came without being molested by any of the pains that he had seen before. And the door of the cave he found open, and he came among the monks of the convent, and told them of his faring from the time when he went into the cave till he came out of it. And then the Prior caused his adventure to be written. And there it remains to this day.

The Life of the Virgin Mary.

THIS IS HOW IS TREATED THE LIFE OF THE VIRGIN MARY AND THE INFANCY OF OUR LORD JESUS CHRIST, AS MATTHEW THE EVANGELIST WROTE IT IN HEBREW, AND ST. HIERONIMUS TURNED IT FROM THE BOOK OF MATTHEW, FROM THE HEBREW TONGUE INTO LATIN, BY A PETITION FROM CHROMATIUS AND ELIODORUS.

I.—Chromatius and Eliodorus send their dearly beloved brother Hieronimus, the priest, love and greeting in the Lord. We have found the Birth of the Virgin Mary and the Infancy of our Lord Jesus Christ in false books, wherein we saw many things contrary to our faith. And all the rejected passages we have hidden, that we might not afford Anti-Christ joy by occasion of Christ. When we had looked into this matter, two men, to wit, Armenius and Junius, told us that your Holiness had the book in Hebrew, written by Matthew the Evangelist with his own hand, wherein was contained the Life of the Virgin Mary with the Childhood of our Redeemer. And, therefore, we entreat thy love, in the Lord Jesus Christ, so far as to translate that book from Hebrew into Latin, to the end that the glory of Christ might be gathered therefrom and the devices of heretics be cast away who mingle their lies with the glorious truth and seek to impart wrong doctrine that they may conceal the bitterness of death through the sweetness of life. It were a merciful kindness that thou shouldst hearken to us bishops and brothers praying thee for their due of love. And that which thou seest to be right, do. Mayst thou have health from God, and pray for us. Further, Hieronimus later sends all sanctity and greetings to Bishops Chromatius and Eliodorus: Since ye desire to see it the teaching ought not to be concealed but shown openly. Matthew desired to show the book publicly. This same book, by God's aid, I will translate for you into Latin, since it is the love of Christ, to listen to the prayers of saints like you, so that you may come to the Childhood of Christ through me.

II.—In those days there was a man in Israel, Joachim by name, of the tribe of Judah. And he was a shepherd, fearing God in his simplicity. The same had no care save to tend the sheep with which he supported those that feared God, giving two kinds of gifts in the fear of God, to those who laboured in the teaching and to those that ministered to them, of his lambs and kids and wool and all his worldly goods, three portions each year. One he gave to orphan children and widows, to pilgrims, and to those in need; and the

second part he gave to those who worshipped God; and on the third part he and his family maintained themselves. In his fifteenth year he thus began his life, and in the twentieth he took to him a wife, Anna by name, the daughter of Ysachar, of the line of David, and twenty years were they without having children. One feast day Joachim came with a number of people that were sacrificing to God, and when Joachim was preparing to sacrifice his gifts to God, one of the elders of the temple came to him, Reuben by name, and said to him: It is not allowed thee to stand in the temple to sacrifice to God, for God has not blessed thee to give thee children in Israel. Shame came upon him before the people and he departed from the temple and wept; and he returned not home but went to his flocks, and took with him shepherds to go to regions far away, so that his wife might hear nothing from him. While she was weeping, in her prayer she spake thus: Lord, since Thou hast not granted me children, why hast Thou taken my husband from me? Behold, for ten months have I not seen my husband, and I know not where he died that I might cause him to be buried. And as she wept and prayed in her garden, she raised her eyes to the Lord and saw a bird in the laurel tree, and she sent forth a cry to the Lord and said: Lord God Almighty, Thou hast given issue to every creature, to beasts, to worms, to fishes, and to birds, and their offspring are a joy to them. From me hast Thou withheld this gift; Thou knowest my marriage from the beginning. If Thou shouldst give me children, either son or daughter, I would give it to Thy service.

III.—And while she was thus speaking, an angel appeared before her and spake: Fear not, Anna, for thy children are in the counsels of God, and he that shall be born of thee shall be the wonder of all ages to the end. And when the angel had thus spoken, he left her. She trembled when she saw the angel uttering these words, and then she went to her chamber and ascended her bed and, as if dead, she abode day and night in her bed. After this, she called her handmaid to her and said to her: Dost thou see my widowhood and my affliction and wouldst thou not come near me? And then the handmaid answered her troubled: If God has closed thy womb and taken thy husband from thee, how can I help it? When Anna heard the girl speaking thus she wept a second time. At that time a young man appeared among the mountains, where Joachim was with his beasts, and spoke to him: Why, said he, dost thou not return home to thy wife? Joachim said: For twenty years were we together, and since we had no children, I retired from the temple in dishonour and shame. Why should I return to her, when I have once been cast away from her? Here will I abide with my sheep, so long as God will that I live; by the hands of my lads, I will give the share of my possessions to the needy, and widows, and orphans, and those that worship God. And the young man answered him: I am an angel of God, who appeared to-day to thy wife who was weeping and praying, and I comforted her. The same thou shalt know shall conceive by thee. And she shall be a temple of

God, and the Holy Spirit shall rest in her. And she shall be blessed above all women, so much that no one can say that there has been or will be one like her. Descend from the mountain to thy wife and thou shalt find her having conceived; the Lord God has raised seed in her and made her a mother for everlasting blessing. And Joachim prayed, and said to him: If I have found grace before thee, sit awhile in my tent and bless thy servant. The angel said to him: Say not thy servant but thy fellow-servant; we are servants of one Lord, that is, God. For my food and drink are not seen by man, and, therefore, thou shouldst not ask me to enter thy tent. But as for that which thou wouldst have given me, make a sacrifice of it to God. Then Joachim took a lamb, and said to the angel, I would not have dared to pay sacrifice to God, unless thou hadst directed me, thou that gavest me leave to sacrifice. Then said the angel: I would not have exhorted thee to sacrifice, if I had not known God's will concerning thee. And when he was offering the sacrifice, the angel ascended to Heaven with the smoke from the sacrifice.

IV.—Then Joachim fell on his face worshipping, from the sixth hour of the day until evening. Then his lads and hirelings came to him, not knowing why he had fallen down, and, thinking that he was killing himself, could hardly raise him up. And when he told them what he saw, in wonder and fear they exhorted him to do what the angel bade him without delay, and return to his wife straightway. After communing with himself as to what he should do, whether he should return or not, sleep fell upon him, and the angel that had showed himself to him that day when he was not sleeping, appeared in his sleep and said: I am the angel that God gave as a guardian to thee; descend in safety and return to thy wife. The good that thou and thy wife have done is manifest before the Almighty, and such seed has been given thee as the prophets never found the like and never shall find. And when Joachim awoke, he called unto him his sons and told them his dream, and they worshipped God and said: Take heed henceforth lest thou despise the angel of God. Arise, let us set forth, and walking slowly let us suffer the cattle to feed. They were thirty days coming. Then the angel appeared to Anna while she was praying and said to her: Go to the gate which is called the Golden Gate and thou shalt meet thy husband there, for to-day he will come to thee. And she hastened, she and her servants, and she stood in the gate and prayed. And after waiting a long time, when she raised her eyes she saw Joachim coming with his cattle before him, and she fell upon his neck, and offered thanks to God, and said: I was a widow but am no longer; I was barren but now am with child. And great joy fell upon all her neighbours and companions thereat.

V.—Nine months after that a daughter was born to Anna, and her name was Mary. After rearing their child three years Joachim and Anna went to the temple of God to offer sacrifice to Him and give Mary as a handmaid to Him, and to join the company of the virgins who abode day and night in the service of God. And after

she had been placed before the temple, she climbed fifteen steps of the temple, so that Mary looked not upon her parents as an infant was wont to do. Therefore all the elders of the Church marvelled. Then Anna, filled with the Holy Ghost, spoke in the presence of all: The Lord God of Hosts remembers the words He spake. God will visit the people with the hand of visitation, to turn aside the nations and the hearts of the obedient, and He has opened His ears to our prayers and driven away from us the assaults of our enemies. The mother was barren, and she has reared a joy and exultation in Israel. Now I can offer sacrifice to God, and my enemies cannot forbid me. God turn them from me and give me everlasting joy. Now Mary was a marvel to all; when she was three years old, she walked firmly and spoke perfectly. And she so studied in the praises of God, that she was not deemed to be a girl, but old in years, for she gave herself up to prayer as seriously as if she were thirty years old, and her face shone so brightly that hardly could one look in her face. She would devote herself to work in His House to perform works that no women at that time could do, and she observed this rule in her tender age without breaking it.

VI.—Each day, from the morning until the third part of the day, she prayed; from the ninth hour she went again to pray, until the angel who gave her food appeared to her. And from that time forth she grew better and better in the fear and love of God; and at last, after being instructed by virgins older and bigger than herself, she worked steadfastly in the love of goodness, being the first in the vigils and learning in the knowledge of the law. More obedient in obedience, blameless in the Canticles, more devoted in the love of God, purer in all chastity, and more perfect in her strength was she; strong in the faith without fear, better day by day she walked in purity. No man saw her angry, or ever heard her utter an evil word; all her conversation was full of grace, so that it could be seen that God was in her tongue. In prayers and scrutiny of the law she spent her days, and was careful about her companions, that none of them might sin in word, or speak ill to anyone. She would praise God without ceasing; in every utterance she paid thanks to God. Lastly, from her first, men learnt when they met one another to say: God bless thee. Daily she was supported by that which she received from the hand of the angel, and what came from the officers of the temple she distributed to the poor. Often they saw angels conversing with her and speaking to her most lovingly; while upon whomsoever of the sick she set her hand, he became well.

VII.—Then Abysachar the priest offered ample gifts to the bishops of the temples, that they might give her to him as wife. Thereupon Mary said: It may not be that I take a husband, or a husband take me. Then said the highest officer: God is worshipped in children and is glorified in heirs, as it ever was among the people of Israel. And then Mary said to them: God is worshipped and glorified first in chastity; for before Abel no man was righteous;

his offering found favour with God; he that did not please God slew him. But Abel received two crowns, a crown of chastity and a crown for his sacrifice, for he never suffered corruption to taint his flesh. And so did Elias also receive, because he kept his flesh untainted. To do this I swore in the temple from my childhood, and resolved in my heart I should never take a husband. When her fourteenth year came, the officers of the temple said, that by the custom of women she could not worship in the temple. And then it was determined to summon all the cities and tribes of Israel on the third day, to assemble in the temple. When all the people had come, Ysachar ascended the highest steps, so that everyone could see and hear, and silence was accorded him: Ye sons of Israel, said he, hearken well to my words. Ever since Solomon built this temple, the daughters of kings, and prophets, and priests, have prayed therein, and when they came to the proper age, they took husbands, and as to those that went before them, God was favourable to them. Mary alone introduces a new creed, who gives herself as a virgin to God so long as she lives. It seems to me to be right to commune together by the power of God, to receive an answer from Him, to whom Mary should be given to be watched over.

VIII.—And his utterance pleased all, and they cast lots over all the tribes of Israel, and bade everyone that had no wife come next day to the temple, everyone with a rod in his hand. Even so it was done. And Joseph was the oldest of those in the temple among those that had no wives, and after placing the rod in the hand of the elder of the temple, he gave the rod as an offering to God, and asked counsel of God. Thereupon he received an answer from God: Place the rods in the choir, God said, and leave them there until to-morrow. And let them come to-morrow to seek their rods, and from the end of one of the rods a dove shall fly to heaven, and let Mary be given to the owner of that rod to keep. Even so it was done. And early next morning everyone came to the temple, and after making sacrifices, the bishop went to the choir. And he placed the rod in the hand of all, but a dove went from none. And thereupon Abysachar put on bishop's robes, and there came with him the elders of the temple, and summoned to sacrifice, and went to pray. And then an angel appeared to him from heaven, and said: There is here a very short rod that thou hast not counted, and thou hast not taken it with the rest. When thou shalt place it in the hand of him that owns it, it shall show thee the sign. Then the rod of Joseph, as he was old, had been cast away, and he did not ask for it. And when Joseph was the last of all, Isachar, the bishop, called upon him aloud: Come quickly, and take thy rod, since we are waiting for thee. Joseph drew near fearfully, because the bishop called upon him loudly.

IX.—The moment that he put his hand on the rod, a dove flew therefrom, whiter in colour than snow, and after flying a little time about the roofs of the temple, she sped to heaven. All the people wished the old man God-speed, saying: Blessed art thou, said they,

in thy old age, since God hath shown thee to be meet to take Mary. When the priest said to him: Take Mary, for God hath chosen thee out of all the people and all the tribes, Joseph then prayed them, and said humbly: I am old and have children: why give ye me this little damsel of an age that she might be my grandchild? Nay, she is smaller than any of my grandchildren. Then said Abysachar, the highest bishop: Dost thou not remember how Dathan and Abiron scorned the will of God, and the earth swallowed them? Perchance the same will happen to thee, if thou wilt despise that which God wills thee to do. Joseph answered: I will not despise the will of God. I will guard her so long as God Almighty wills: let some of the maidens, her companions, accompany her. Abysachar answered: She shall have some of them, to comfort her until the day come that thou shalt take her. Joseph took Mary and five of the maidens with her, and they came to Joseph's house. The names of those virgins were Rebecca, Serora, Jamia, Abygena, and Zael. Then the bishop gave them sendal, silk, saffron, hiacynthus, thread, and purple. They then cast lots to see what each should do, and so it was done; and to Mary fell the task of the purple in the temple of the Lord. And when she took it, the virgins said: Because thou art the youngest and most obedient, thou hast merited to support the purple, and as in mockery, they called her the Queen of the Virgins. And when they were so engaged, an angel appeared among them, and said: Cease not to call her so, though ye have done so in mockery, ye have spoken true prophecy. The virgins trembled before the angel and at his words, and they began to beseech Mary to forgive them and pray for them.

X.—Another day, Mary was filling vessels of water there, when the angel appeared to her and spoke to her: Blessed art thou, Mary, because thou hast raised a dwelling-place in thy mind. Behold, a light shall come from heaven to abide in thee, and through thee the whole world shall be illumined. The third day, as she was working the purple, a young man came to her, whose beauty could not be described. When Mary saw him, she trembled from fear, and he said: Mary, fear not, thou hast found favour with God; thou hast conceived, and shalt bear a Son, who shall be King of Heaven and Earth, and shall rule for ever. When these things were taking place, Joseph was far away working (and he was a carpenter there); and nine months he abode there. And when he came back, Mary was with child: and from great fear and grief he called upon the Lord; Lord, said he, take away my spirit, for it is better that I should die than live. Then the virgins that were with Mary said: We know that she is without stain, and she has kept herself uncorrupted, for she ever prays to God: each day the angel communes with her, and brings to Mary her food. How can there be any kind of sin in her? And if thou wouldst hear our surmise, no one made her conceive but the angel. Joseph said: Why do ye deceive me, to make me believe that the angel made her conceive? She might have been deceived by another in the form of an angel.

And he wept, and said: How shall I dare go to the temple or visit the priest of God? What shall I do? And he thought of hiding himself and leaving Mary.

XI.—And after he had formed the plan of rising from his bed by night and fleeing, behold, the angel appeared to him that night, in his sleep, saying: Joseph, son of David, fear not to take Mary to wife, for that which is in her womb is of the Holy Ghost. She shall bring forth a son who shall be called Jesus Christ: He shall make men whole from their sins. Joseph rose up from his sleep and paid thanks to God, and told Mary, and the virgins that were with her, and related the vision and comforted Mary; I sinned, said he, in suspecting Mary. Thereupon a rumour went abroad that Mary was with child: and the attendants of the temple took her and Joseph, and brought them to the elders of the temple, and the bishop rebuked him sternly: Art thou not a deceiver concerning a virgin like this, whom the angel reared in the temple like a dove, who never wished to see a man, who received the best teaching of the law of God? If thou hadst not offered her violence, she would have been a virgin to-day. Joseph swore that he had never touched her. Abysachar said: As the Lord liveth, thou wilt have to drink water, such as our Lord drank, and thy sin will quickly show itself. Then there was an assembly such as could not be numbered; and Mary was led to the temple of the Lord, and then the priests wept, and Mary's parents and her kinsmen, and said to her: Confess thy sin to the priests, Mary: as a dove did the angel feed thee in the temple of God. And then Joseph was called by the altar, and the water was given him. When he drank, he walked around the water seven times, but God made him no sign whatever on him; he was secure, for no sign of any sin appeared in him.

XII.—Then the priests and ministers and the people sanctified him, saying: Because there is no fault in thee. And Mary was called, and they asked her what excuse she had: Or what greater sign will appear than this that shows that thou art with child? One thing we ask of thee, since Joseph is guiltless, confess who deceived thee, for it were better that thou thyself shouldst confess than that God's wrath should set a sign to appear in thy face in the midst of the people. Then Mary said without trembling: If there be any corruption of sin in me, let God manifest it in me before all the people, so that I may be set as a warning to all. And she drew near the altar, and took the water, and drank it, and turned around the altar seven times; but no sign or trace of any sin was found in her. And all the people marvelled to see her with child, and strove together variously; one spoke from holiness, another from evil thoughts. Then Mary saw that some of the people suspected that her innocence had not been sufficiently proved, and spoke aloud in the hearing of all: The Lord of all liveth, and before Him I say that I never knew a man, but from the beginning of my life I definitely made that vow to God in my childhood, that I might appear perfect in the name of Him that created me. In Him is my trust, in my

life to serve Him alone, and for Him to abide without corruption, so long as I live. Then all fell on their knees to kiss her feet, and begged forgiveness for their evil suspicions. And all the people and the priests and the virgins with great joy attended her home, crying with a loud voice: Blessed be the name of the Lord, because He has manifested His holiness to all the people of Israel.

XIII.—A short time after this, a law was passed in Cæsar's dominion, and first in the province of Syria, that no one should remain in a country who was not descended therefrom, but should go each one to his own native country. Then Mary and Joseph were constrained to go to Bethlehem, and Mary said to Joseph: I see two people before me, one weeping the other laughing. Hold thy peace, said Joseph, sit on the beast and speak no vain words. Then a fair youth appeared to them clothed in a shining robe: Joseph, said he, why didst thou say that what she said about the two people was vain? Mary said but the truth: the people of the Jews were weeping, and the other smiling—that which is near to God, as our fathers chose, to wit, Abraham, Isaac, and Jacob. The time has come for grace and blessing to come to the whole people from the line of Abraham. And when the angel had thus spoken, he bade the ass stand, for Mary's time had come, that she should bring forth, and he bade Mary come down from the ass, saying: Go into the cave beneath the earth where there has been no light but always darkness, for the daylight could not enter therein. As soon as she went in, the whole cave began to shine, as if it were mid-day. The divine light entered mightily, so that the light was not extinguished therein by night or by day.

XIV.—And there the Blessed Mary gave birth to the Prince of Souls. A legion of angels came around the Son at the hour He was born, and they worshipped Him, saying aloud: Glory to God in the Highest, and Peace to Men upon Earth. Then the birth of the Lord took place. Joseph went to seek women for Mary, and when he found them, he came back to the cave. Then he found the Son already born, and Joseph said: O blessed Mary, I have brought two women to thee, and they stand by the door of the cave without, but they dared not enter lightly for the mighty splendour. Mary listened in joy. Joseph bade her cease laughing: Be discreet, said he, until they come in, lest thou mightest need physicking. She bade them come in to her. Zelomi came in, but Salome did not enter. Zelomi said to the Blessed Mary: Suffer me to touch thee. When she touched her, she spake with a loud voice: Lord, great Lord, have mercy upon me; never have been heard of or seen breasts full of milk, or a son born when his mother appears to be a virgin: and there is neither taint of blood nor trace of him that was born, nor pain on her that gave him birth: a virgin before bringing forth, a virgin she remains after bringing forth as she clearly is. What I hear I will not believe, unless I prove it, said Salome outside: and to the Blessed Mary she came, and begged her, saying: Suffer me to feel thee, and believe what I hear, as did Zelomi. Then Mary let

her prove her, and she put out her hand, and it straightway withered; and for great pain she wept bitterly, crying and saying: Thou knowest, Lord, that I have always feared Thee, and strengthened the poor and widows without reward, and helped orphan children; and those in sore need never left me wanting aught that they asked; and now I have fallen into woe by reason of my unbelief, from looking at Thy Virgin Mary.

XV.—And when she said this, a fair and resplendent young man appeared in glory by her side, and said to her: Draw near the Child and worship Him; and place thy hand upon Him; He will forthwith heal thee. He is the Health of those that hope, and He is the Redeemer of all ages. The moment that she drew near and placed her hand upon the hem of the cloth that was around the Child, she recovered the strength of her hand, and came out of the door of the cave, telling the works of the Son of God, and related what she had seen, and how her hand had been healed. And at her preaching many believed, for there were shepherds round about her. These affirmed that they saw angels at midnight descending from heaven, singing hymns and chants in praise of God, and blessing Him, and saying: To-day is born the Saviour of all. He is Christ the Lord, in whom salvation shall be restored to the people of Israel. And a star of great size and splendour appeared above the cave from even until morn, the like of which was never seen from the beginning of the world. And the prophets that were in Jerusalem said that it showed the birth of Christ, who would confirm His promise in Israel and all nations.

XVI.—The third day after the birth of our Lord Jesus Christ, Mary left the cave, and went to a stable, and placed the Child in the manger; and the ox and ass worshipped Him. Then was fulfilled that which the prophet Isaiah spake: The ox knew its owner, and the ass her lord's command; the animals, that is, the oxen and ass standing in the midst, worshipping Him. Then was fulfilled that which the prophet Habbakuk spake: Between two beasts shalt Thou be known. There Mary and Joseph and the Child tarried three days. On the sixth day he came to Bethlehem, and there the seventh day was fulfilled. Then Joseph brought the Child to the Lord's temple, and a gift was brought and two pair of doves. There was in the temple a perfect and righteous man, named Simeon, he was one hundred and thirty-two years old. He had received an answer from God that he should not die until he saw Christ, the Son of God, in the living flesh. And when he saw the Child he spake with a very loud voice: God has visited His people, and truly He has fulfilled His promise. And he came in haste to worship the Child. And after this he took the Child in his mantle, praying, and kissed the soles of His feet, and said: Lord, now lettest Thou Thy servant depart to peace.

XVII.—Then there was in the temple Anna, the daughter of Samuel, of the tribe of Asher, and she had lived with her husband from her maidenhood, since she was seven years old: and then she

was a widow for the space of eighty-four years: and was ever in the temple, observing fast and prayer. And she came to pray to the Child, and said: In Him is the trial of the people. After the space of two years the diviners came from the East to Jerusalem with great gifts, and straightway they asked the Jews: Where is the King that was born unto us? We had seen His star in the East, and we came to pray. The rumour reached King Herod: and then Herod gathered together the Elders, and the Pharisees, and the teachers of the people, and asked them whether the prophets had foretold the birth of Christ. They said that that was true, in Bethlehem. Then Herod called the diviners and asked what time the star had appeared to them. Thereupon he sent them to Bethlehem, Go, said he, towards Bethlehem; ask for the Child. He saw that the diviners who went to seek the Child were not come, and were deceiving him. Then he was stirred with anger, as his mighty wrath was kindled, and sent messengers to meet and seek them every way, and ordered them to catch and slay them.

XVIII.—When the diviners could not be found, he sent messengers to Bethlehem and all its borders, to bid them slay all the infants that could be found. One day, before the messengers came up to the place where they were, behold, an angel from heaven came to Joseph in his sleep and said to him: Go hence, thou, and Mary, and the Child with you, along the Wilderness and a desert road as far as Egypt. So Joseph did according to the bidding of the angel. They took their departure and reached the cave, purposing to rest therein. Then Mary came down from the ass; and Mary, with the Child on her lap, sat down, when, behold, many serpents came suddenly from the cave, and Mary was afraid when they saw them. Then the Child came down from His mother's lap to the ground, and walked and stood upon the snakes; and they worshipped Jesus, and left them. Then was fulfilled that which Isaiah the prophet spake: Ye serpents of the earth, worship the Lord. The Child walked before them, and commanded them to hurt no man. Then Mary and Joseph were afraid that they might do harm to the Child, and Jesus said unto them: Have no fear for Me, though I am a Child, I am perfect, and all wild beasts from the forests must needs be tame and gentle before My face. The lions and panthers and fierce animals were adoring them meekly, and walked and journeyed with them in the wilderness, and, whatever way they walked, these animals were before them, showing them the way and worshipping the Child.

XIX.—And when Mary saw that, and various kinds of wild animals meeting them, she took fear; but her Son looked on her with a joyful look, and said: Mother, fear not; they are not come to injure thee, but hasten to serve thee. And by these words the Son took away fear from their hearts. Then the lions walked with the asses and the oxen that carried their necessaries, and did harm to none, although they abode together, but were gentle among the sheep and wethers they brought from Judæa, and were with them; with the wolves they walked and had no fear, and not

one harmed other. Then were fulfilled the words of the prophet: The wolf and the lamb shall feed together; the lion and bear shall eat chaff together. There were there two oxen dragging a wain with their necessaries therein. Then Mary was wearied by the excessive heat of the sun in the desert, and they came upon a palm tree; and Mary said to Joseph: I will rest awhile under the shadow of the tree. So Joseph took Mary down from the ass to the ground. And when the Blessed Mary sat down, she looked to the top of the tree, and she saw the tree full of apples, and said to Joseph: I would fain have some of the fruit of the tree, if there were anyone to get them. Joseph said to her: I wonder that thou shouldst say so, seeing the height of the branch of the tree, and think of getting some of the fruit from so high a place; I long more for water, because there is none in the bottles, and there is no place to consult where to get water. Then said the Child, as he sat in His mother's lap, and looked on the tree: O tree, bow thy head, so that we may get some of thy fruit. And then the tree drooped its head down to the ground, close to the feet of the Lady Mary, and then they had apples in plenty.

XX.—When they had gathered all the apples, the tree and its summit remained on the ground, until it obtained the Child's leave to rise. Then said Jesus: Raise thy head, and grow strong, and join the company of the other trees that grow in My Father's Paradise. Then it rose up: and from the root of the tree there appeared a spring full, clear, and cold, and sweet. When they quaffed the water of the fountain, they rejoiced greatly, and took their fill of the water, both they and their beasts, and then they offered thanks to God. Another day they were faring thence, when Jesus turned His eyes to the palm-tree, and said: I command thee, O palm-tree, that one of thy branches be taken by My angels, and planted in My Father's Paradise. This blessing I shall give thee, that whoever conquered in a good contest, of them it shall be said: Ye have come to the palm of victory. And as He said this, behold, an angel from heaven stood on the tree, and took one of the branches and soared to heaven. When all saw this, they fell down as if dead, and Jesus said: Why do your hearts quake? Know ye not that I made this tree, and will bring it to Paradise; and there it shall be a beauty to all the saints of heaven, as it is ready in the place of this desert after this journey.

XXI.—And then Joseph said: There is too much heat scorching us; if it please Thee, let us walk by the side of the sea, so that we may have rest in the cities that lie on the coast. Jesus answered: Joseph, fear not; I will shorten the way for thee, so that ye shall finish, this very day, the distance that we intended journeying in the space of thirty days. The moment He said this, lo, at once, they could see the mountains of Egypt and its cities: and they began to rejoice, and soon came to a city named Sotraent, where they knew no one with whom they might lodge. That day, the men of Egypt in that city came to a high place, and the

priests with them, and there they were wont to come daily to pay sacrifice to God, according to the honour due to the deity. When the Blessed Mary went to the temple, all the idols fell before her, crushed as if they were naught. Then was fulfilled that which the prophet Isaiah spake: Behold the Lord coming and passing into Egypt: before His face all the works of the false gods of the men of Egypt shall fall. Then was this told Affrondosius, the prince of that city. Thereupon he came, bringing a great host, thinking to wreak vengeance upon those because of whom their gods had fallen. Into the temple he came, and there he saw all their gods fallen and lying before them. Then he drew near the Blessed Mary, who had the Child in her bosom, and was praying. He said to all the host, and his companions: If this one were not a God, our gods would not have fallen before His face, and would not be thus lying broken for fear of Him, by reason of those that acknowledge that He is their God. What we see our gods doing had we not better do with more wisdom? There is danger that we may all merit His indignation, and all come to failure everlasting, as befell Pharaoh and the host of Egypt, who did not believe, neither he nor his army, in the might of Him that drowned them in the sea. Then all the people of that city straightway believed in Him.

XXII.—After Jesus went to Egypt, when He was in Galilea, at the beginning of the fifth year of His age, one Sabbath, He was playing with children on the banks of Jordan; and He turned the water from the river in seven parts, to seven pools, and He made a separate channel for each one, through which they might pass from the stream as He directed, and back again. Then one of the children, a son of a devil, in envious mood, closed the course of the water that ran through the channel to the pools, and overturned the work that Jesus had wrought. Then said Jesus to him: Truly thou art a son of death, and son of a devil; why dost thou scatter the work that I have done? And the boy that did this died. Then, with troubled voices, the parents of the dead boy raised an outcry against Mary and Jesus, and said: Your Son cursed our son, and our son is dead.

XXIII.—When Mary and Joseph heard that, they came to Jesus, that they might not be denounced by the parents of the dead child, and for fear of the outcry of the Jews. Then said Joseph, privily: I dare not speak to Him; Mary, do thou school Him. She said: Why hast Thou roused against us the hatred of this people? And we shall meet with trouble from this multitude. My Lord, what caused this child to die? He said: He deserved to die, for he scattered the work which I made. Then His mother entreated: My Lord, do not so, for everyone will rise against us. He noticed that His mother was sad, and struck the dead child on the nostrils with His right foot, and said to him: Rise, son of iniquity, thou art not worthy to enter the Kingdom of My Father, for thou didst scatter My work. Then the child rose up alive. And Jesus went, and brought the water to its course again, the moment He commanded it.

XXIV.—Then, before all, Jesus took the mud from the pools that He had made, and of them He made twelve birds. It was the Sabbath when Jesus did these things, many children being with Him. When one of the Jews saw Him with the children doing this, he spoke to Joseph, Joseph, said he, dost thou not see thy Son Jesus doing work on the Sabbath? He has made the birds of the dust. Upon hearing this, Joseph chid Him, and said to Him: Why dost Thou such things on the Sabbath, which we are not free to do? When he heard this, Jesus clapped His hands, and said to the birds: Fly. The moment He bade them, they flew. While everyone looked on and listened, He said: Peace be over the whole world: and live. When all saw these signs, they were all filled with fear, and they praised God, wondering. Others scoffed at Him, and then came to the chief of the priests, and told them that Jesus had done many strange things, before the people of Israel: and then this was told the twelve tribes of Israel.

XXV.—Then, a second time, the son of Anna, the priest of the temple, who came with Joseph, having a rod in his hand, while all the people looked on, in anger opened the course that Jesus had closed, and he let it run from the stream. When Jesus saw this, He said to the child that had scattered the pools: O worst seed of iniquity, O son of Death, O work of a devil truly, let the fruit of thy seed be without strength, and thy root without moisture, and thy branches withered, without bringing forth fruit. And, before all, the child withered away, and not long after died. Thereupon Joseph took Jesus, and went with Him home, and His mother with Him, and, behold, a lad, a worker of iniquity, came suddenly to meet Him, running and striking his shoulder against that of Jesus with intent to hurt Him. Jesus said: Thou shalt not return from the way that thou goest. And straightway he fell down dead. Then the parents of the child, as they beheld this, cried: Where was this Child born? It is manifest that what He says or wishes will come to pass. Then the parents drew near to Joseph, and said: Joseph, take away Jesus; He cannot dwell in our midst; or do thou teach Him to bless our children without cursing. Joseph came to Him and schooled Him: Why dost Thou do such things as these? Many complain against Thee: because of Thee they hate us, and we suffer vexation from the people because of Thee. Jesus answered Joseph: No son is wise, save as his father taught him, according to the wisdom of this world: and My Father curses no one except one who does evil. Then all gathered together against Jesus, accusing Him to Joseph. When Joseph saw this, he took great fear because of the people of Israel. That same hour Jesus took the dead child by the ear, and raised him from the ground before all. And when they saw Jesus conversing with the child, as if with His own child, the spirit returned to the child, and he rose up alive, and thereat all the people wondered.

XXVI.—A certain teacher, Zachias by name, hearing Jesus speaking such words, and that there was in Him unconquerable learning and power, was grieved, and began to speak against Joseph like one

undisciplined : Joseph, said he, why dost thou not entrust thy Son to be taught human knowledge? and therefore it is certain that ye would rather that we should teach your Son than abide by the tradition of the elders of the people. Ye must honour the priests of all the churches of Israel, and cherish mutual affection for them, and so they would be taught how to love one another. Joseph replied : Who could keep this Child from learning? If thou couldst teach Him human art, we should not forbid thee. When Zachias heard this answer, Jesus commanded him : All the things that thou hast said, and named, men like thee must observe ; but I am a stranger to the ordinances of man, and My nature is far from your doors. Mine is no carnal parent ; but I was before the law in which thou didst teach men to abide. Though thou dost think that there is no learning like thine, do thou learn from Me ; for Myself, there is no one that can teach thee, save Him Whose Name I bear ; He can, for He is worthy; and when I am exalted from the earth, I will make to rest the thought and usage of the nations. When ye were born, thou knowest not: I Myself know it, and what time all on the earth shall live.

XXVII.—Then they trembled fearfully when they heard Him say this, and cried, saying: Oh! Oh! Oh! Behold, here is a mighty and marvellous thing! It is wonderful that we have never heard this ; it is not heard from another, neither from the priests, nor the prophets, nor the grammarians. We know whence Jesus was born, and as yet He is not five years of age, and how can He speak such words as these? Why do ye not believe Me, said He, in the things that I spake? and, because I said to you that I knew when ye were born, ye all marvel. Abraham, the man that ye say is the father of all of you, I saw, and he saw Me, and I communed with him. When they heard Him say this, no one durst say a word, and Jesus said to them : I was in your midst with your children, and ye knew Me not ; I conversed with you as with men of prudence, and ye understood Me not, because ye are less than I, and little is your faith.

XXVIII.—A second time, Zachias, a teacher of the law, said to Joseph and Mary: Give me the Child, and I will give Him to a loving master, who shall teach Him letters and instruct Him. Then Joseph and Mary said to Jesus gently : We will take Thee to school. They took Him to school, to learn letters with the old man. When He came into the school, the teacher began with the first letter, and asked Him Alpha ; but Jesus was silent, and said nothing. The preceptor and teacher, because He did not read, took a rod in his hand, and struck Him on His hand. Jesus asked : Why dost thou strike Me? And, verily, know that He who is struck knows better how to teach the one that strikes Him, than to be taught by him. I taught thee the things that thou dost say; but all these are blind who speak and hear, because they are like brass tinkling, or a bell ringing, in which there is neither sense nor understanding, more than in the sounding of the brass. And therewith Jesus said to Zachias : Every letter, from Alpha to Tau, is distinguished by its

different position, and, therefore, tell Me first what Tau is, and I will tell thee what Alpha is. And a second time Jesus said: They who know not Alpha, how can they say they know Tau? Ye misbelievers, learn first what is Alpha, and I will believe you when ye say B. And Jesus began to give the names of all the letters, and ask: Tell Me, teacher of the law, the first letter, Alpha, why has it three corners? why are some slender, others sharp-pointed at the bottom, others round, others crooked, others erect, others rounded?

XXIX.—When the teacher heard this he was astounded that Jesus knew how to name all the letters, and their position, and said aloud, so that all heard him: This Boy ought not to live on the earth, but He is worthy to be lifted up on the high cross; He ought not to put out the fire, and mock at other pains; methinks He was born before. What womb bare Him? or what mother reared Him? or what breasts suckled Him? I will fly from Him; I cannot endure the words He says, but my heart quakes at hearing such words as He speaks; I do not think any one can follow His discourse, unless God be with him. I myself, because I was luckless, exposed myself to ridicule before His face; when I thought I had a disciple, in fact, I found Him a Master; I must not speak; but unless I can bear the words of this Boy, I shall flee from this place, for I cannot endure Him; I am old, and the Boy has triumphed over me, for I cannot find either beginning or end to what He says. It is hard to find or know the first ordinance; I tell you certainly, without untruth, so far as I can know, that this Boy's work, and the sense of His discourse, and the concluding sentence of His parable, seem to have nothing in accord with men, and to be sprung from nothing earthly. I know not what He is, whether a magician, or God, or an angel of God speaking in Him; whence He is sprung, or whence He came, or what He will be hereafter. Then Jesus, smiling, said to him before all: When I command, the unfruitful shall bear fruit; the blind shall see; the halt shall walk; the needy shall be rich; until they remember to abide, all of them, in perfect estate, through Him who is the Root of everlasting sweetness. And when Jesus said this, straightway to all relief was given from all their maladies; and no one could speak or listen to Him.

XXX.—Thereupon, Mary and Joseph went, with Jesus, to the city of Nazareth, and He was there with His parents. And as they were there one Sabbath-day, Jesus went to play, with other children, in an upper room. Now, it happened that one of the boys thrust another from the upper room down to the ground, so that he died. And when the parents of the child saw this, they spoke against Mary and Joseph angrily: Your Son thrust our son from the upper room to the ground, so that he died. Jesus held His peace, and said nothing. Then Joseph and Mary came, in haste, to Jesus; and His mother said to Him: My Lord, tell me if Thou didst throw the child down? And Jesus straightway descended from the upper room, and called the child by his name, Zeno; and the child answered Him clearly. Jesus said to him: Did I throw thee down? He said: Nay, Lord. And

the parents of the dead child marvelled, and praised God reverently for those miracles.

XXXI.—And thence Joseph and Mary came as far as Jericho. And Jesus was then eight years old. And Mary sent Jesus, bearing vessels of earthenware, with other boys, to fetch water to the well. It so befell that, after Jesus filled the vessels with the water, one of the children came and pushed the vessels, and broke them. Then Jesus caught the water and the vessel in the mantle that He wore, and brought the water, without spilling any, to His mother. When she saw, she wondered, and stored that up for remembrance in her heart. Another day, Jesus happened to go to the field where reaping was going on, and He brought a little of the wheat to His mother; and He sowed a little, and at once it grew up plentifully and ripened. Without hindrance He reaped it, and therefrom a hundred vessels of wheat were taken, and He gave to all abundantly.

XXXII.—There was a road leading from Jericho to Jordan, to the place where the sons of Israel went, where the Ark of the Covenant is said to have been. And Jesus was then eight years old, and He went from the city towards Jordan. And on the side of the road, on the banks of Jordan, there was a place where a lioness was nurturing her cubs, and no one durst pass that way. Thither Jesus came, and He found that the lioness was there nurturing her cubs, and went in, so that all could see. When the lions saw Jesus, they went to meet Him, to worship Him; and, as Jesus sat in the cave, the lion's cubs ran about His feet, and played with Him, while the lions stood far away from Him, and adored Him, and rejoiced at Him. Then the people were standing afar off, and not seeing Jesus coming, said: If this Boy, or His parents, had not committed grievous sins, He would not have given Himself willingly to the lions. And while they thought this, behold, Jesus came back, with the lions going before Him, and the cubs playing around His feet, and their parents drooping their heads in obedience. And the people were standing afar off, not daring to draw near them, because of the lions. Thereupon Jesus spake to the multitude thus: Far better than ye are the beasts who know and praise their Creator and their Lord; ye men, who were made in God's own image, and in His precious likeness, know Him not. But the beasts know Me, and grow gentle before My face; men see Me, but the last thing in the world is it for them to know Me.

XXXIII.—While Joseph lived, he was a carpenter, and he wrought nothing save wooden beds. It happened that a youth came to him to order of him a wooden bed of six cubits. Joseph bade his Son cut the tree with a saw according to the measure. But He did not keep the right plan on the wood; one He made shorter than the other. Joseph thought within him, vexing, what he should do. When Jesus saw him grieving about this, Jesus spoke to him comfortably: Come quickly, said He, and let us join together the planks, and make them of the same length. Joseph did as He bade him, because he knew that Jesus could do what He listed, and they joined the ends of the

timber together, and Jesus drew to Him the shorter plank and made it equal to the longer, and said to Joseph: Do thy work; and so Joseph did as He bade him.

XXXIV.—A second time the people bade Mary and Joseph send Jesus to school, to learn letters according to the precepts of the elders. Then they took Jesus to the master, to learn from him human art, and this master began to teach Him roughly, and said to Him: Say A; Jesus said to him: Do thou tell Me first what B is, and I will tell thee what A is. Thereupon the master struck Jesus angrily; and at once he that struck Him died; and Jesus went back home to His mother. Joseph, in fear, called to him Mary, the mother of Jesus, and said to her: Verily my soul is heavy even unto death because of the Child; perchance one might come in anger and strike the Child, so that He die. Mary answered him, and said to him: O husband, believe not that this could be; but thou canst believe surely that whoever sent Him to be born among men, He will preserve Him from men of evil spirit, and in His name He will defend Him from all harm.

XXXV.—A second time the Jews bade Joseph and Mary take the Son to a master who might teach Him with gentleness. Mary and Joseph, for fear of the fierceness of the people and the threats of the chiefs of the priests, brought Him to the school, though they knew that no man could give Him instruction, which He had from perfection of science and fulness of knowledge, from God Himself. When Jesus came to school, He was stirred by the Holy Spirit, and took the book from the hand of the teacher that taught the law, while all looked on and listened. He began to read, not things written in their books, but in the Spirit of the Living God, as a torrent flows from its source while the source remains full. And so He was teaching the people the virtues of the Living God and the powers of the Almighty; so that the teacher fell to the ground before His face and worshipped. The hearts of the multitude that listened to Him speaking were astounded. When Joseph heard this, he came running to Jesus, for fear the teacher might die. When the teacher saw him, he said to him: No pupil didst thou give me, but a teacher. Who can bear His words? Then was fulfilled that which was said in the Psalms: The River of God was filled from the waters.

XXXVI.—After that, Mary and Joseph and Jesus came to a town called Capernaum, by the country on the sea, for fear of the malice of the people that opposed them. When Jesus dwelt in the city, there was a certain man called Joseph; he was a man of possessions, and many stood over him moaning and wailing, for he was dead. Then said Jesus to Joseph, His foster-father: Why dost thou not give the benefit of thy grace to him that is dead and had the same name as thyself? Joseph replied: What power or what means have I to confer a boon upon anyone? Then said Jesus: Take away the cloth that is on thy head, and place it on the face of the dead man, and say: Jesus sets thee free; and, forthwith, he will rise up whole

from his bed. Joseph straightway did as Jesus commanded him ; he came to the house of the dead man, with the napkin that was on his head, and placed it on the head of the dead man, and immediately the dead man rose from his sick-bed and asked who Jesus was.

XXXVII.—From the city of Capernaum they came to the city of Bethlehem, and then Joseph and Mary brought Jesus to the house of Joseph that was in that city, and his dwelling. And to the house they came, and one day Joseph called to him his eldest son (he was James) and bade him go to the garden to gather herbs to make pottage. And Jesus came with him, without the knowledge of Mary and Joseph. And while James was gathering the herbs a snake stung him in his right hand, and he cried aloud in great fear, and as his strength failed him, in bitter accents he exclaimed : Woe is me, woe is me ; the snake has stung me in my hand. Jesus was standing on the other side. When He heard James crying, He ran towards him and took his hand in His own, and only blew on his hand, when straightway his hand was healed ; and the serpent died. And Mary and Joseph knew not what had happened, but they heard James's voice. Then Jesus told them.

The Seven Deadly Sins.

I.—This is the way in which a man is taught how he ought to believe in God, and love and keep His Ten Commandments, and beware of the seven deadly sins, and receive the seven virtues of the Church with honour, and do seven works of mercy to merit Heaven. Paul, the Apostle, says that no one can please God without faith, and, therefore, this is how it is, and how a man ought to believe:—To believe that the Father, the Son, and the Holy Ghost are One God and Three Persons. To believe that One God created and fashioned heaven, earth, and every creature that is in them, those that are not seen and those that are seen; and He preserves, and defends, and rules. To believe that the Only Son of Almighty God came in the womb of Our Lady Mary, and was born man, and that Mary was a virgin before travail and after travail. To believe that Jesus Christ, the Only Son of God, who was born of the Virgin Mary, came to suffer, to be placed on the cross, to free the children of Adam from the bonds of Hell, and died, and was buried, and His soul descended to spoil Hell of the Elect that were therein; the third day He rose from the dead, and on the fortieth day thereafter He ascended into Heaven; and the tenth day after this He sent the Holy Spirit upon the Apostles, and His disciples that were together in Jerusalem. To believe that Jesus Christ gave power and might to the Apostles, and through them to the ordained prelates of the Church, to imprison and free the souls of the people from every kind of sin that was upon them, and that through the virtues of the Church. To believe that everyone shall rise in the flesh, and come before the face of Christ in the Day of Judgment, to be judged all according to their own works, and that Heaven everlasting may be given to such as merit it, and Hell-pains to such as deserve them. When a man believes faithfully in God through these points, it is easy for him to love God.

II.—And this is the way we should love Him. A man should love God more than his own life, or his own body, and more than any man in the world, and more than the present goods of all the world, so that a man should prefer to leave the society of the men of all the world and suffer every kind of injury and scorn, all that could be done to the body, and endure every disgraceful death rather than commit any deadly sin, or offend God wittingly or willingly. After God, a man should love his own soul more than anything, and after

his own soul, the soul of his neighbour; and after this his own body, and after that the body of his neighbour: that is to say, a man should love the soul and body of his neighbour, and wish the soul and body of his neighbour to receive the same blessings as he wished to receive for his own soul and body. And that a man may seek to love God more than anything, and his neighbour as himself, all the Holy Scriptures were written. After a man faithfully believes that as he ought, it will be easy for him to fulfil the commandments of God, that is, receive the Ten Commandments and keep them. The first of the Ten is this: Thou shalt have no other gods; in these words God the Father Almighty bids man make no mysteries, or enchantments, or cunning arts, or charms, forbidden by the Church. The second Commandment is this: Let not the Name of God be taken in vain; herein God forbids all perjury and every false oath. The third Commandment is: Remember to keep holy the Sabbath-Day: herein God commands that no man, or his man-servant, and maid-servant, or his beast, shall do any work, or commit any deadly sin on the Sabbath, or on Feast-day, that the Church forbids, for on those special days a man should pray, and worship, and do works of mercy.

III.—The fourth is: Honour thy mother and thy father. Therein God bids man do due service, in humility and honour, to his father and mother. And such service and honour a man also ought to render to his prelate and priest, as to a father or mother in the flesh. The fifth is: Thou shalt do no murder. Herein God commands a man that he may not slay with his hand, or by his command, or by his counsel, at his instance, or by his subtlety, or by his consent, or afford harbourage to shelter a murderer. And therein God commands man not to do injury to the body of another by striking him, or imprisoning him, or paining him. Herein God commands that the food or goods of poor men shall not be stolen wrongfully, and that poor men shall not be left to die of want, and that a man shall not nurse his wrath from hatred against his neighbour. The sixth is: Thou shalt not commit adultery; therein God forbids a man and woman to hold intercourse except in wedlock. The seventh is: Thou shalt not steal; herein God commands that a man shall not take his neighbour's goods without his knowledge, neither by rapine, nor against his will, nor by force, nor by deceit, nor by usury. The eighth is: Thou shalt not bear false witness; therein God commands a man not to affirm upon oath that he has seen, whereby he may rob his neighbour of his good report, or present goods. The ninth is: Thou shalt not covet thy neighbour's land, nor his house: that is, by deceit, or wrong. The Tenth Commandment is: Thou shalt not covet thy neighbour's wife, nor his man-servant, nor his maid-servant, nor his beast; that is, thou shalt not covet his proper goods by deceit, or injury. When a man has kept the Ten Commandments, he must refrain from doing, or consenting to, one of the Seven Deadly Sins.

IV.—And the first of them is Pride; pride consisting in a man's

presuming inwardly, and seeking to exalt himself higher than he ought, or a man's vying with one higher than himself. And the branches of that sin are disobedience, disparaging or scorning a man, or afflicting him; making light of faith, or sin; presuming upon earthly riches, or lineage, or great feats, and like actions. The second deadly sin is Envy, to wit, for a man to be displeased at seeing his neighbour increasing in worldly possessions, or great feats, or faith; or feeling delight in seeing affliction or evil befalling him. The third deadly sin is Hatred, that is, a man's nursing wrath and venom against his neighbour, because of a loss, or wrong, that has been done him, and seeking to avenge himself upon him with evil, by word, or deed. The fourth deadly sin is Sloth and Idleness; and the branches of this sin are, neglecting to serve God in the time that he ought, or seeking to break a vow; failing to perform penance that his priest has imposed upon him; despairing of God's mercy; being saddened at losing worldly goods, or men; and actions of the same kind. The fifth deadly sin is Avarice and Greed, that is, a man's desiring or seeking worldly goods more than is enough (enough for a man are food and clothes, says the Wise Solomon); or when a man has gotten worldly goods, to love them too much, or to be miserly with them. And the branches of that sin are plunder, and theft, and usury, and all deception in traffic, that a man does with another.

V.—The sixth deadly sin is Gluttony, that is, a man's taking food or drink, for bodily pleasure, in more than sufficiency. And the branches of that sin are, a man's seeking too much daintiness or too much preparation of food or drink; to take over much of them, so that he be heavy in body or mind, or lose his senses, or the strength of his body; or to take food or liquor before Mass on Sunday, or on Special Festivals, or oftener than once on Fast-days, on the Feasts of the Saints, and in Lent. The seventh deadly sin is Adultery, that is, the act of intercourse, or the wish; and the branches of this sin are, intercourse between man and woman outside marriage, or with one betrothed; violating the marriage-tie, violating virginity, ravishing a woman, or sinning against nature with man or animal. To heal the soul of man of the seven deadly sins, God gave the Six Virtues of the Church, their names being Baptism, Confirmation, Communion, Penance, Unction, Holy Orders, and Marriage. The virtue of Baptism is that all a man's sins are forgiven a man without penalty after baptism; and without it there is no hope, or way, for a man to reach Heaven. And for this reason, God, out of His great mercy, has given power and ability to every man to be baptized against danger of death.

VI.—The second virtue is Confirmation, and that is given to man to strengthen him in his faith and his Christianity; and by the virtue of this baptism, it will be easier for a man to resist the devil, and keep himself from sins. The third virtue is Communion, that is, the Body of Christ in the form of bread and wine, to wit, Christ wholly in Body, Soul, and Godhead, as He is in Heaven, and all this in the form of bread and wine. And that is given to reconcile God to sinners, and to purify the soul of man from pardonable sins, and to

increase grace to resist sins. The fourth is Penance, that is, for a man to punish himself at the direction of his priest, through full repentance and holy confession; and the penance is divided into three portions, that is, prayer, fasting, and alms. Thus, a man that offends God, by breaking His commandment, let him, through repentance and holy confession, pray to God that he may receive mercy. Instead of the delight that he took in his sin, let a man chastise his body, by fasting, and pilgrimages, and meritorious works. And because a man knows not that his prayer or work is acceptable to God, let him give alms out of his present goods, for the honour of God, and that prayers may be offered for him. The fifth virtue is Unction, that is, putting Holy Oil on a man in a dangerous sickness. If a man has been anointed through cleanness of living, all his pardonable sins shall be forgiven him, and one of the two things mentioned shall befall him, either a speedy departure to death, or recovery of health, in a short time. And a man ought to be anointed every time he falls into dangerous sickness.

VII.—The sixth virtue is Holy Orders, that is, worthiness and power to administer the virtues of the Church. The seventh virtue is Marriage; and this was done that man and wife may beget children without sin. When a man knows the strength and potency of the Church, and uses them by perfection, he is bound to know the seven works of mercy, and do them, to earn the reward of Glory in Heaven. These are the works:—To give food to the hungry, drink to the thirsty, shelter to the traveller, clothes to the naked, to visit the sick, to free the prisoner, and to bury the dead. If a man cannot perform these seven works bodily, the saints counsel him to perform these five works spiritually:—Advise and benefit the ignorant; chastise the ungodly, to teach them; comfort all the sad and mournful; and sympathise with the weak, by loving him; and for all strangers, pray God to have mercy upon them.

The Gospel of Nicodemus.

I.—In the hour that Adam sinned in Paradise, he was driven out of it after his sin, and he lifted up his voice at seeing himself naked. And by the mercy of the Lord he was concealed with the leaves, and, through a boon, he received a promise that the Oil of Mercy should be given him at the end of the ages. And then Adam came as far as the Vale of Hebron, with Eva, his wife; and there he endured many toils, with sweat and contrition of heart. And there were born to them two sons, Cain and Abel. And as they were sacrificing according to their wont, the Lord looked upon the offerings of Abel, but looked not upon the offerings of Cain, because he sacrificed with reluctance of heart. And when Cain was aware that the Lord looked not upon his sacrifice, he was infuriated with jealousy and slew Abel, his brother. And when Adam saw that Cain slew his brother, he said that many evils came because of woman: As God liveth, I will have no knowledge of her further. And he kept from her two hundred years. And a second time, by a command from God, he knew her, and he had a son by her, whom he called Seth.

II.—And this one was obedient to his father. And when Adam was a hundred and thirty years old, he was wearied of uprooting briars and thorns; he was bowed in the body, and was sad, and bethought him in his heart that much evil would grow in the world from his line, and he was tired of his life. And then he called Seth, his son, to him, and spoke to him, My son, said he, I will send thee to Paradise, to the Cherubim Archangel, who keeps the Tree of Life with a twisted sword of fire in his hand. I am ready, said the son; point me out the road and what I shall say to him. Tell him that I am sick of my life, and that I entreat him through thee in prayer, to send by thee assurance of the Oil of Mercy which the Lord promised me, when He sent me from Paradise. Seth got him ready, and in this wise did his father teach him the road. Walk, said he, opposite the vale towards the East, and at the end of the vale thou shalt find a road untrodden, that will lead thee to Paradise. And, that thou mayst have knowledge of thy way, thou shalt find on the road and that fair path the footprints of thy mother and father, withered, and dry, and scorched. When we came from Paradise, so manifold were our sins that no blade or herb grew on the road where we trod the earth with our feet.

III.—Thereupon, Seth, as charged by his father, walked so towards

Paradise. And as he drew near to Paradise, behold, there was, as it were, fire round about him from the light of Paradise, and fear came upon him, from thinking that fire encompassed him; and yet his father had warned him of this occurrence. And then he crossed himself, and marked himself with the sign of the *Trinity*. And then he came without hindrance. And when the angel saw him, he asked him why he came there. My father, said he, is spent with age, and tired of living longer, and sent me to thee to pray thee to give him assurance of the Oil of Mercy thou didst promise him, so that thou mightest send it to him by me. Put thy head through the wicket of the gate, said the angel, and look in steadily *to find* what thou seest there. And when he put in his head he saw such loveliness that tongue could not declare the diverse kinds of fruits and flowers there, or such music to which he listened, and an organ such as no man ever heard. There he saw, too, a clear fountain, and from it four streams gliding. The names of the four rivers were:—Pison, Gihon, Tigris, and Euphrates. And these four rivers are those that supply still water to the whole world. And above the fountain there was a tree of wondrous size, and upon it many branches, dry and bare, without bark, and without leaves. And then he drew in his head again to the angel, to declare to him fully what he saw. And then the angel bade him look in again, to see other things. And when he looked, he saw there the tree that was before bare, now surrounded by leaves and bark, and as high as Heaven; and at the point of the tree was a child, newly-born, as he thought, at that hour. And he turned his face towards the earth, and there he saw the branches of the tree passing through Earth to Hell, and there he recognised the soul of Abel, his brother. And then he turned the third time to the angel, to declare what he saw. And then the angel interpreted to him the vision about the child. The Child that thou didst see, said he, is the Son of God, who mourns over the sins of thy parents, and will mourn until the fulness of time shall come. And He is the Oil that was promised thy parents. He shall effect mercy for thy parents, and for their heirs. And that mercy is the property of love.

IV.—And after Seth had been so taught by the angel, when he was starting on his journey, the angel gave him three grains from the hollow of an apple from that tree, as his father had bidden him, and told him that his father would expire at the end of three days after Seth came to Adam. And do thou place these three grains under the roots of his tongue, and from them will grow three rods. One of them will be of the species of Cedar; the second will be of the species of Cypress; and the third will be of the species of Pine-tree. By the Cedar will be understood the Father in Heaven, for it is the highest of trees in its growth. By Cypress will be understood the Son, for it is the tree that has the most fragrance and the sweetest fruit. By the Pine will be understood the Holy Ghost, because of the abundance of its fruit. And then Seth came again to his father with his message, without let. And when he declared his message to

Adam, he rejoiced; and this was the only time Adam laughed since he came upon earth, and he cried continually, and spake, Lord, said he, enough is the length of my life; take my spirit to Thee. And before the end of three days, as the angel said, Adam expired. And Seth, his son, buried him in the Vale of Hebron, with the three grains aforesaid under the roots of his tongue. And from these arose after a short time three rods, and the length of them all was alike, and these rods lived in the mouth of Adam until Noah, and from Noah until Abraham, and from Abraham until Moses, without growing or extending any more, or changing at all from the same nature.

V.—And then, when Moses went to bring the people of Israel from the bondage of Egypt, from Pharaoh the King, through the Red Sea; and Pharaoh and his people were drowned; and Moses came to the Vale of Hebron, and the people of God with him; as Moses brought them out after encamping,—he blessed the people, to go to raise the three rods that were in Adam's mouth; and by learning from the spirit of prophecy, he seized the three rods and plucked them. And when he pulled them from the mouth of Adam, they found such fragrance, that they then thought they were in the Promised Land. And when Moses plucked them, he said that they signified the Trinity. And Moses was glad to find the odours and that good sign; and he kept them with honour, covered in cloth, as precious relics. And they were forty years in the wilderness. And if any one of the host had fallen into sickness, either from the sting of a poisonous insect, or any other affection, the prophet would place the rods in his mouth, and at that hour he was healed.

VI.—And then it happened that the people asked Moses for water from the rock, and murmured for water from Moses. Ye look strangely, said Moses: can I, hateful and unbelieving people, bring you water from this stone? And he struck two blows with his rod on the rock until water in abundance issued forth from it, so that men and animals could get plenty. And then, straightway, the Lord appeared to Moses, and communed with him thus, Because thou didst not trust in My name, said He, before the people of Israel, thou shalt not bring them to the Promised Land. Who, Lord, shall lead them? said Moses. As I live, said God, none of them shall go there, save Caleph and Joshua. Then Moses understood that his day was coming; and then he went to the lowest end of the Valley of Tabor. And there he planted the rods in the earth, and he dug himself a grave; and then he went into the grave, and expired. And there these rods remained a thousand years, until the time of David, the King of Judæa.

VII.—And at the end of a thousand years after Moses the prophet, David was taught through the Holy Ghost to go to Mount Tabor, to get the rods that Moses planted there. And David went there, and took the rods as far as Jerusalem, for God had foreseen that the health of the human race was of them by virtue of the Cross. And then David fared as far as Arabia; and at the end of the ninth day he came to a mountain; and there David found the rods that

the angel pointed out to him. And when he plucked them from the earth, David and all his company got very precious scents from the rods, so that all thought and believed that it was a heavenly thing. And, as David was returning, there met him many with afflictions, and many with divers diseases; and all of them received health from the power of the Cross, they calling aloud the while with the voice of prophecy, and saying: To-day God gives health to the world through the power of the Holy Cross, and through the Holy Ghost. And with great joy all of them went homeward, healed. And at the end of nine days David came back to Jerusalem, and bethought him where he should plant these rods with honour. And that night he placed them in a cave of stone that was near water, so that he might plant them next day in the open. And there he left keepers that night, and a light with them, and he went to rest. And already, by Divine Power, that which is ever abundance, which does not deceive, and is never deceived, the rods shot up, standing with their roots in the rock, and blended the three rods into one. And when the King saw that marvel, he said: The fear of God be upon all the nations of the earth, for mighty and praiseworthy is He in His Works.

VIII.—The King did not move them from that place, for God placed them marvellously. And David made a wall around the tree beautifully, after planting them, to bring them out at the end of thirty years. And on the increase of each year the King caused a circle of silver to be placed each year, so that he might know what the growth of the Holy Tree was each year; and the amount that grew on it in the first year, grew upon it each year afterwards, that being a cubit each year. And at the end of thirty years, after David committed grievous sin and deserved God's judgment, David came under the Sacred Tree, to weep, from repentance for his sin, and to say to the Lord the Miserere. And after finishing the Psalm, he began to build a temple to the Lord, as an atonement for his sins. And for fourteen years David was engaged in the work about the temple. And yet, since David was a man of slaughter, because of the carnage he had worked, the Lord willed not that the house should be finished by him, and said to him: Thou shalt not build Me a house, for thou art a man of blood. Who, Lord, shall build it? said David. Solomon, thy son, said the Lord. And then David understood that he would not last longer; and then called to him the elders and chiefs of the City, and said to them: Hearken to Solomon as ye have done to me, for the Lord has chosen him.

IX.—And after David died and was buried in the sepulchre of the kings, Solomon ruled in Judæa, and completed the temple with joy, in the space of thirty-two years. And just before finishing it, when neither the masons nor the carpenters could find in all the forests of Libanus a beam that would fit the temple in length, nor in all the wood of the other kingdoms round about, as if in constraint and necessity they felled that tree and made a beam of it, and *it was* thirty-one cubits in length. And after measuring it thus, it was a cubit longer than it ought to be by the line, when it was raised and

so proved. The reason why they tested was this;—that, when the beam was on the ground, it was a cubit's length longer than the measure; and when it was raised in its place, it was a cubit's length shorter. And when they looked to it, they called the King to show him their wonder. And then the King commanded them to place the tree in the temple, so that it might be honoured by all that came in to the temple.

X.—Then the carpenters went to get a beam to suit, and found it readily, and finished the temple of David in joy and gladness. And then there was a custom of the kingdoms round about Jerusalem, to make a pilgrimage to the temple of the Lord to worship God. And then it happened, that this beam was honoured by all that came to the temple. And then it was told a saintly woman called Maximilla that it was unseemly for her to sit on the Sacred Tree. And then she felt her clothes burning about her. And, with the utterance of prophecy, she raised her full voice and said: My God and Lord, Jesus Christ. And when the Jews heard her name Jesus Christ, they stoned her with stones. And she was the first martyr that suffered martyrdom in the name of Christ. And then the Jews dragged the beam from the temple, and cast it into a pool that was near their city, called Probatica Piscina (the Sheeps' Pond), wherein the entrails of animals that were sacrificed in the temple, were washed. And notwithstanding, the Lord did not suffer this Sacred Tree to be without performing miracles, wherever it might be; but each day, between eventide and morning, the angels went down into the pool, and troubled the water. And the first man that came into the pool *after the* troubling of the water, whatever might be the disease that was upon him, he received succour and health.

XI.—And when the Jews saw those miracles, they drew the tree from the lake, and placed it as a bridge over a river, to tread upon, so that its virtue might be less. And there the tree was lying on the banks of that river, until Queen Sibylla came as far as Jerusalem, to listen to the wisdom of Solomon, the son of David. She came to the region where the beam lay; and when she beheld the tree, she bowed her head and worshipped it, and took off her shoes, and raised her garments, and went through the water below it, and spake in the utterance of prophecy: The earth shall drip with sweat as a sign of this declaration; a king shall come from heaven through the ages hereafter, to wit, one who shall judge in his flesh; and all, both the good and the evil, shall see him among them at the last day. And everyone shall come in his flesh, to be judged of them that be under the earth and stones, and shall throw them from their tombs. And fire shall burn the air, and shall break the gates of Black Hell. And everyone in the flesh shall see this, and the fountains shall be burned with fire for ever. Then their hidden works shall be unveiled from all, and God shall open the secrets of their hearts. Then there shall be wailing and gnashing of teeth. Then shall the heat and splendour be plucked from the Sun, and the Stars fall, and the Heavens be overthrown, and the light of the Moon shall fail, and the Hills shall bow

down, and the Valleys be lifted up. And there shall be nothing which shall not be levelled, neither sea nor mountain, neither high nor low, and then all things shall rest, and the earth shall be bruised and burnt. And the fountains of the rivers shall burn. And then shall come a trump from the heights of the sky, awful to sinners. And then the world shall mourn over their evil deeds, and then the Earth shall be torn and expose Hell to view. And then all the kings shall bow down before the One Lord. And then a river of brimstone shall gather with wild fire from Heaven; the moon shall be torn from her.

XII.—Moreover, Sibylla said much afterwards to Solomon, the son of David, and there this tree remained lying, until the time that Christ suffered upon it. And when the Jews condemned Christ to death, one of them said with the voice of prophecy: Take the King's tree that lieth outside the City, and make thereof a cross for the King of the Jews. And then the Jews came outside the city, and cut the third part of the beam, and with that they made the Lord's cross, seven cubits in length and three cubits in breadth in the crosstrees, and removed it to the place called Calvaria. And thereon they hanged our Lord Jesus Christ, for the salvation of him that believeth in Him, who possesseth honour and glory for ever and ever.

The Mass of Good Friday.

I.—Ye know, said Jesus to His disciples, that after two days will be the Passover, and the only Son of God will be given up to be crucified. Then the chiefs of the priests and the elders of the people gathered together to the palace of the chief of the priests, who was named Caiaphas, and took counsel to catch Jesus by treachery and slay Him. And then they said it was not seemly on a day of festival, for fear a tumult might arise among the people. And already, as Jesus was in Bethlehem, in the house of Simon, the leper, a woman came to Him, having a vessel of precious ointment. And Jesus was there reclining at table. And she poured the ointment on His head. And the disciples were displeased at seeing this, and asked why the ointment was lost; it might, said they, have been sold for much money, and given to those in need. And Jesus knew this, and answered them: Why are ye displeased with the woman? for she has worked a good deed towards Me, since the poor ye have always with you, and Me ye have not: the ointment that this woman cast over My body, this she did for a sign of My burial. Verily, I tell you, wherever in the whole world this gospel shall be preached, it shall be told that she did this work.

II.—And then one of the Twelve Apostles, Judas Iscariot by name, came to the chiefs of the priests to say to them: What will ye give me, and I will give Him to you? And they bargained for thirty pieces of silver. And thenceforth he sought means to betray Him. Now, the first day the disciples asked Him: Where wilt Thou that we prepare the Passover for Thee? And He bade them go to the city to a certain man, and say unto him from the Master, My time is near; with thee I and My disciples will hold My passover. And as Jesus enjoined upon them, so did the disciples, and they prepared the passover; and after evensong He sat down together with the Twelve Apostles. And as they were eating, He said: I will tell you truly that one of you will give Me up. And thereupon they became sad, and each of them asked: Is it I? Is it I? He who puts his hand in the dish with Me, he will betray Me. The Son of man, as it was written of Him, *goeth*, but, woe to him through whom the Son of man shall be betrayed; it had been good for him if he had never been born. And then Judas asked: Is it I, Master? Thou hast said it, said He. And, as they were eating, Jesus took bread, and blessed and brake it, and gave to His disciples, and said

unto them: Take and eat, this is My body; and took a chalice and gave to them, saying: Drink of this, for this is My blood, in the the new law, that is shed for many for forgiveness of sins. But, I tell you that I shall not drink any more of such wine as this until the day that I shall be with you drinking it in the kingdom of My Father.

III.—And after finishing their hymn they came to the Mount of Olives. And there Jesus said to them: Each one of you shall suffer tribulation to-night for My sake, for it is written: I will smite the Shepherd, and then they will scatter the sheep from the keep. And yet, when I have risen, I will go before you to Galilea. And then Peter answered Him: Though all leave Thee, I will never leave Thee. I say unto you, said Jesus, before the cock crow to-night, thou shalt deny Me thrice. And then Peter said to Him: Even if it be necessary for me to die with Thee, I will not deny Thee. And so said all of the disciples. And then Jesus came with them to the village of Gethsemane. And there He said to His disciples: Sit ye here, while I go yonder to pray. And He took Peter, and the two sons of Zebedeus with Him, and began to be saddened, and spake unto them: My spirit is heavy unto death; bear up here awhile, and pray with Me. And He walked a little, and fell upon His face to the ground to pray, and then said: My Father, if it can be, let this death pass away from Me. And yet, not according to My will, but as Thou wilt. And then He came to the disciples and found them sleeping, and said to Peter: Thou couldst not watch one hour with Me. Watch and pray, that none of you fall into temptation; the spirit is ready, but the flesh is weak.

IV.—Then He went a second time to pray. My Father, said He, if this death cannot pass from Me except I take it, Thy will be done. And a second time He came to them and found them sleeping, for their eyes were heavy, and He left them. And the third time He went to pray in the same words; and then He came to the disciples, and bade them sleep and rest. Behold, said He, the hour is coming to give the Son of Man up into the hand of sinners. Rise, let us go; lo, he that betrays Me is at hand. And as He was still speaking, behold, Judas, one of the twelve, came, and with him a large crowd, with swords and staves, having been sent by the chiefs of the priests and the elders of the people. And he that gave Him up told them the sign: Whomsoever I embrace, that is He; seize Him. And straightway Judas drew near Him, and said: Hail, Master; and kissed him. And then spake Jesus: My good friend, for what purpose didst thou come? And then they came and laid hands on Him, and took Him.

V.—And one of those that were with Jesus came and drew a sword, and struck the ear of one of the servants of the chief of the priests. And then Jesus said to him: Put the sword in its place; he that slays with the sword, with the sword shall he be slain. Dost thou not think that if I asked My Father, *He would send Me* more than twelve legions of angels to protect Me; still, that the Scripture may

be fulfilled, it must be done. And then he spoke to the multitudes: Are ye come out to take Me, as if to take a robber, with swords, and staves? And I was sitting daily in the temple teaching you, and ye laid not hold on Me. Yet, to fulfil the Scripture and what the prophets foretold, these things were done. And then all His disciples forsook Him and fled.

VI.—And they brought Jesus, after taking Him, to Caiaphas, the chief of the priests, where the teacher and priests were assembled together. Now Peter had followed Him afar off, as far as the palace of the chief of the priests, and he sat inside with the servants to see the end that would befall Jesus. And meanwhile the chief of the priests and all his council were seeking false testimony against Jesus, so that He might be given over to death. And when many false witnesses came, and they found nothing against Him, at last two false witnesses came to say, This man, spake they, said I can destroy the temple of God in one hour, and at the end of three days build it up. And then the chief of the priests arose to ask Him whether He had anything to answer to that which they testified against Him. And then spake Jesus: Thou hast said it, said He: and still Jesus held His peace. And then the chief of the priests said to Him, a second time: I adjure Thee by the living God to tell this, whether thou art Christ, the Son of God. And then Jesus answered, Thou hast said it, spake He: and yet, said He, I tell you, hereafter ye shall see the Son of Man sitting on the right hand of the Power of God and coming in the clouds of heaven. And then the chief of the priests rent his clothes and said: He mocks God, what need have we of witnesses further? He has deserved death. And then they spat in His eyes, and choked Him, and buffeted Him; and others set their hands on His face and buffeted Him, and bade Him prophecy who struck Him.

VII.—Then Peter was without: and a damsel came to him, and asked him whether he was with Jesus of Galilea. I know not what thou sayest, said Peter, and denied it before all. And as he was going from the city, behold, another woman saw him, and said to the household that was there: Was not this man with Jesus of Nazareth? And a second time he denied Him, that he had ever known Him. And a short time after, the crowd that stood by came to Peter and said to him: It is certain thou art one of them, as thy speech clearly shows. And then he began to curse, and swear that he had never known Him. And then the cock crew, and Peter remembered the words that Jesus said, that he would deny Christ thrice before the cock crew. And then he went out to weep bitterly.

VIII.—Now when the morning came, the chiefs and elders of the people went to take counsel against Jesus, to give Him over to death: and they brought Him in bonds, and gave Him to Pilatus of the Isle of the Bridge, who was deputy there. And when Judas, the man that had given Him up to them, saw that Jesus would be put to death, in repentance he brought back the thirty pieces of silver to the chiefs of the priests and the elders of the people, and told them that he

had sinned in giving up the blood of the innocent. How does that concern us? Do thou thyself look to it. And he flung the silver in the temple to them, and hanged himself. And when the chiefs of the priests received the silver they said: It is not allowed us to place this silver in a public vessel, for it is the price of blood. And after taking counsel, they bought with it a potter's field, to bury strangers there; and from that time until to-day that land is called in their tongue Aceldema, that is, The field of blood. And then were fulfilled the words that Jeremiah the prophet spake, to wit: They took thirty pieces of silver, the price for which he was sold and bought from the sons of Israel, and gave it for a potter's field as the Lord declared it unto us.

IX.—And then Jesus stood before the governor, and the governor asked Him whether He was King of the Jews. Thou hast said it, said Jesus. And though the chiefs of the priests and the elders accused Him, he answered nothing. And then said Pilate: Dost Thou not hear the testimony that they speak against Thee? But Jesus answered him not a word, so that the governor marvelled greatly. And on the Great High Day it was a custom with the governor to set free for the people the one prisoner they chose; and he had then a prisoner, Barabbas by name, who had been brought to prison for committing murder. And when they all came together Pilate said: Which will ye have released, Barabbas or Jesus who was called Christ? because he knew that it was through envy that they placed Him there. And as he was sitting in the seat of the Judge, his wife sent to him, to say that he should not have anything to do with that innocent blood: and much, said she, have I suffered to-day, in my sleep, because of Him. Nevertheless, the chiefs of the priests and the elders were inciting the people to ask for Barabbas, and to put Jesus to death. And then the governor answered them: Which of the two will ye that I set free? Barabbas, said they. What shall I do, said Pilatus, with Jesus who is called Christ? Let Him be crucified, said they all. What evil has He done? said he. The stronger and stronger they commanded Him to be crucified.

X.—When Pilatus saw that his words did not avail but *that there was* more tumult, he took water to wash, and said, before the people: Innocent am I of this guiltless blood: see ye to it. His blood be upon us and our children after us, said the people. And then he released Barabbas, and gave up Jesus after torture to be crucified. And then the governor's knights gathered all the people together to Jesus, and took Him to the Judgment-hall, and surrounded Him, and dressed Him in a scarlet robe, and wove a crown of thorns, and placed it on His head, and gave Him a reed in his hand, instead of a sceptre. Then they knelt before Him, saying to Him in mockery: Hail, King of the Jews! and spat on Him, and took the reed from His hand, and smote Him with it on His head. When they had so scoffed at Him, they took off his red mantle, and dressed Him in His own garments, and took Him to be crucified. And when they went, they found a certain man of the Cyrenæans, Simon by name,

and constrained him to bear His cross, and came to the place called Golgotha, that is to say, *a Place of a Skull*, and gave Him wine and gall to drink. And when he tried it, He did not drink it.

XI.—And after they placed Him on the Cross, they shared His clothes, by casting lots for them, to fulfil that which was said through the prophet: They parted My garments, and cast lots for them. And then they sat to watch Him, and placed in writing above His head this accusation: This is Jesus, the King of the Jews. And there two thieves were hanged with Him, one on His right hand, and the other on His left. Those that passed mocked, bowing their heads, and said to Him: Thou that destroyest the temple of God, and at the end of three days dost rebuild it, heal Thyself. If Thou art the Son of God, descend from the cross. And in like manner spake the chiefs of the priests, as well as the teachers and elders: Others He makes whole, and cannot heal Himself: if He be the King of Israel, let Him now descend from the cross, and we will believe Him. He trusts in God; let Him free Him if He will. Jesus said: I am the Son of God. And thus did the thieves mock that were crucified with Him. And from the hour of noon until eventide darkness came upon all the earth. And about the ninth hour, Jesus cried with a loud voice: Eli, Eli, lama sabacthani, that being in Welsh, *Vyn duw. i. vyn duw. i. paham yd edeweist ti vyvy.* (My God, My God, why hast Thou forsaken Me?) And those that were standing and listening, said: He calls upon Elias. And straightway one of them ran and took a sponge, and dipped it in vinegar, and put it on the end of a rod, and gave it Him to drink. Others said: Let be, to see whether Elias will come to free Him.

XII.—And Jesus cried aloud a second time, and then yielded up the ghost. And then the veil of the temple was rent in twain, from the top to the bottom; and the earth did quake, and the rocks dashed together; and the graves opened; and many of the saints arose, and left their tombs, and came to the temple. After they arose, they appeared to many. Now the captain, *and those* that were with him, watching Jesus, were sore afraid, and said: Truly, this must have been the Son of God. And there were many women that came from afar and followed Him from Galilea, and among them Mary Magdalene and Mary, the mother of James and Joseph, and the mother of the sons of Zebedeus. And when it was late evening, a certain rich man of Arimathea, Joseph by name—and he was a disciple of Jesus—came to ask for Jesus' body. And then Pilatus commanded the body to be given to Joseph. He took the body and wrapped around it a white and clean linen cloth, and placed it in the new burial place that he had hewn for himself out of the rock, and turned a large stone on the face of the tomb and departed.

XIII.—And then Mary Magdalene, and the other Mary, were sitting over against the sepulchre. And afterwards, on the next day after this, the chiefs of the priests, and the Pharisees, came to Pilatus, and said to Him: Lord, said they, we remember that this

traitor said, when alive: The third day I shall rise from the dead. And, therefore, command that the grave be watched until the third day, lest His disciples come and steal Him away, and then He rise from the dead, and so the last error be worst than the first. And then said Pilatus: Ye have watchmen, go and keep watch as ye know. And they went eagerly around the tomb, with watchmen, to keep the stone.

XIV.—And then, at the dawn of Sunday, there came Mary Magdalene, and the other Mary, to look at the grave. Thereupon, lo, there was mighty commotion in the earth, for the angel of the Lord descended from Heaven, and came near to turn and overthrow the stone and sit thereon. To look upon, he was like the lightning-glance, and his raiment like snow. Then from fear of him, the watchmen were affrighted, and fell down as dead. And the angel said to the women: Fear not, I know that it is Jesus who was crucified that ye seek; He is not here; He has arisen as He said; come, see the place wherein He was laid. Go quickly, and tell His disciples and Peter that He is risen; and He will go before you to Galilea; there ye shall see Him as He hath told you.

XV.—And then the Jews hid in a secret place in the earth the cross upon which Christ suffered. And then at the end of a hundred and thirty-three years after our Lord Jesus Christ suffered, when a mighty honourable man, Constans by name, ruled, who knew not God, in the seventh year of his reign foreign nations gathered together to fight against Rome on the river Danubium. When this was told Constantinus, he, too, assembled a large host, and marched to meet them. They came to the borders of the men of Rome, close to Danubium. But upon seeing their multitude, he became sad, as if before his death. And that night there came to him a man, passing fair, and bade him rise, and said to him: Constantine, be not afraid, look at the heaven above thy head. And then he looked, and there he saw the sign of Christ's cross placed clearly by a flood of light, and above his head this legend written: In this sign shalt thou conquer.

XVI.—And when Constantine saw this sign, he made the like of that sign, similar to the one he had seen in heaven. And he rose, and so marched, and placed before him the sign of the cross. And that day he slew many of them. And that day God gave victory to King Constantine through the power of the Cross. Then Constantine came to a city, and called to him all the priests, and false gods, with the offerings that were there, and asked all of them what this sign was, or what thing it was. And there was no one that could answer him at all. Nevertheless, some then said that it was a sign of God from heaven. When the story reached a few Christians that lived at that time, they came to the king, and told him the virtues of the Trinity and Passion of the Son of God in the flesh, and how he was born, and suffered, and rose again the third day, after suffering on the cross. And then King Constantinus sent to Eusebius, who was then Pope at Rome, to summon him, and he came to him, and baptised him, in the name of our Lord Jesus Christ. And then

he waxed strong in the faith of Christ, and commanded that churches should be built, and that the temples of false gods should be destroyed: and Constantinus was perfect in the faith, by the working of the Holy Ghost, according to the Gospels of Christ. And after he had learnt from the gospels where Christ, his Lord, had been crucified, he sent his mother (she was Helen), to seek the Sacred Tree of the Lord's cross, and to build a church there. The grace of the spirit was upon the most blessed Helen, the mother of the emperor; as the spirit told her, she did every work, and much love did she set upon our Lord Jesus Christ. And then she started to seek the healthful Tree of the Sacred Cross.

XVII.—And when she had learnt by reflection her resurrection from the dead, she did not linger, or rest until she found the sign of Christ's victory, where his lordly body was placed. And in this way she found it. On the twenty-eighth day of the second month Helen came, bringing a great host, to the city of Jerusalem, and there they gathered together a large multitude of the Jews, and not from the city itself, but from round about the city, and from other cities, wherever their dwelling place might be. And Jerusalem was then a wilderness, so much so that there was not found there save three thousand men in number. And then the queen said to the multitude: I have learnt in the books of the prophets, that our beloved God belonged to your nation, and that ye rejected wisdom, and did wrong to Him who would deliver you from the evil, and gave Him over to death, who of His bounty gave light to your eyes; and your light ye turned into darkness for yourselves, and your truth ye turned to falsehood. And consequently ye came to the curse that is written in your law. Choose now from among you the number that know your law best and let them answer me to what I question them.

XVIII.—And they again became fearful, wrangling among themselves, and chose the number of one thousand men, and brought them to Helen, to bear testimony for them and the rest, because they were skilled in the law. And then Helen said to them: Hearken to my words, and receive my speech into your ears. Do ye not understand in the books of the prophets how the Passion of Christ was foretold? For, first, it was said: A son shall be born, but his mother shall know no man. And again David the prophet spake His praises: I foresaw the Lord ever before my face, since He is on my right hand; I shall not fear Him. Esaias the prophet likewise told you: Sons were born me, and I lifted them up, and they despised me. The ox knew its master, and the ass knew its lord's manger; yet Israel knew not me, and the people knew me not. And all scripture has treated of Him. And therefore ye obey the law from which ye went astray. Choose now from among you the number that will answer accurately, and that know the law, that ye may be able to answer me and my questions. And then she commanded the knights to watch them keenly.

XIX.—And then they chose by deliberation those of them that were most skilled in the law; and those that knew it best were five

hundred men in number, and they brought them before Helen. Who are these? said she. These, said they, are they that know the law best. And the second time she taught them thus: O ye fools, children of Israel, how ye follow the understanding of your fathers, and say that Jesus is not the Son of God, and read the law, and the prophets, but do not understand! We do read and understand it, said they. Wherefore, lady, said they, speakest thou such things as these to us? Show clearly how we shall answer, and inform thee of the things thou sayest. Go again, answered she, and choose the best teachers among you, that know the law best.

XX.—And then they asked among themselves, why the queen was engaged in this labour with them. And then said one of them, Judas by name, I know, said he, that she desires to ask us for the tree whereon our fathers crucified Jesus; and therefore, see ye to it, that none of you confess, for then the ordinances of our parents will be destroyed, even to nought. Zachaeus my grandsire, said he, told it my father, and my father told it me, when he died, and directed, that when the cross whereon our fathers executed Christ should be demanded, it should not be betrayed, not even if we were burnt by fire. Thenceforth the nation of the Jews shall not rule, but be blotted out; thenceforth all shall worship Christ, for he shall reign eternally. He is Christ, the Son of the living God. And, said he, I asked my father why they set hands on Him, if they knew that He was Christ, and if His Name was known. Hearken to me, my son, for I did not agree with them but disagreed with them; but still through His remonstrating with the elders and the bishops, and their executing Him by their crucifying Him, thinking that the immortal could die, and taking Him down from the cross and burying Him, and His rising from the dead on the third day, and showing Himself clearly to the disciples, then thy brother believed, said he, and began to teach in his name. And by common counsel of two tribes of the Jews he was stoned with stones. And when His spirit was departing from him, he raised his hands to heaven and prayed thus: Lord, upbraid them not with this sin. Listen, my son, and I will tell thee of Christ and His redemption. For everyone was sitting before the temple, and persecuted the man that believed on Christ. And this roused the people against Stephen, thy brother. He made him one of His disciples, and therefore we believed in Him, I and our father, since He is the true Son of God. And do thou, my son, not disquiet Him, or those that believe in Him, and thou shalt receive everlasting life. And this Simeon, my father, taught me, as ye hear. What will ye about her, asking of the Tree of the Cross? We never heard from any man, said others, aught of this that thou tellest us to-day; and if it is asked about this, see that ye never tell it. And while they were engaged in thus communing together, behold, the knights came from the queen summoning them.

XXI.—And while they were coming, Helen thought she would find nothing of the truth from them, about the matter that she sought, because of their tarrying. And then the queen commanded

them to be burnt. And from fear of this they put Judas in her hands, and told her that he was the just prophet that knew the law well. And this man's deeds, lady, said they, will show thee thy heart's desire. And all affirmed the same. And the rest, all of them, Helen let go, but kept Judas himself with her, and told him that it lay with him to choose whether to live or die, and bade him choose. What man, said Judas, who might be in the desert hungry, if bread were put before him, would eat stones? If thou wouldst fain be neither on earth nor in heaven, tell me where the precious tree of the cross is, so that victory may be won by its works. It is, said Judas, about two hundred years from that time to this, and how could we, being young, know aught thereof? Before that, said the queen, the battles of the men of Greece were fought. Every teacher to-day, said she, remembers who were slain there, and where those men were buried, as their books tell them. We have naught, lady, said Judas, written of the works that thou speakest. Didst thou not confess thyself, said the queen, that the works whereof thou didst speak were doubtful? And I have the words of the Gospels, said Helen, that tell where the Lord was crucified. Show me the place called Calvaria, said she, and I will let cleanse the place, and, perchance, I shall obtain my desire. I never knew the place, said Judas, for I was not born then. By Him that was crucified, said Helen, food shall not enter thy mouth, until thou tellest me the truth about the tree.

XXII.—And then she commanded that he should be placed in a cave in a dry spot, and shut up there until the end of seven days. And at the end of the seven days he cried aloud from the cave, and prayed to be taken out, and said he would show the Cross of Christ. And when he came out of the cave, he walked to the place where the Cross of Christ lay, and lifted up his voice in the Hebrew tongue, and spake thus: O God, O God, Thou didst make Heaven and Earth, and didst measure the Heaven by the breadth of Thy hand, and with a little Thou didst measure the earth and dost sit on the Cherubim; they fly in aerial cars, and in mighty splendour where human nature cannot traverse; Thou didst make all these things and the cities all Thyself for Thine own service; and eight animals with six wings; four of them in their flight, say Sanctus, Sanctus, Sanctus; and Cherubim the name of Archangel: and two of them Thou didst place in Paradise to keep the Tree of Life, and he is called Seraphim. Thou, Lord, art over all things, for we are Thy works; Thou didst give the Gospels; *those* that believe not *are brought to nought*, and in the bottom of Hell they burn there, where serpents stink; and they cannot withstand Thy commandments.

XXIII.—And now, Lord, if it be Thy will that the Son of Mary, Who was sent from Thee, shall reign—and were it not that he was with Thee, His Father, He would not have done the works he wrought; and if He were not Thy Son He would not have risen from the dead—therefore show us Thy miracle, as Thou didst hearken to Moses Thy servant, and didst show him the bones of Joseph, our

father. Even so, Lord, if it be Thy will, do Thou reveal to me the hidden treasure, and cause smoke and precious odours to rise from the place where it lies, so that I may believe in Christ who was crucified, for He is King of Israel now and for evermore. And when Judas finished saying his prayer, the earth trembled, and a great smoke arose therefrom, and from this again precious odours, so that they thought it was precious ointments. And Judas clapped his hands for joy, and spoke: Of a truth Thou art Christ, the Saviour of the world. Lord, I thank Thee, said he, that though I am unworthy, Thou of Thy grace didst not deceive me; and I beseech Thee, Lord Jesus Christ, remember me and take away my sins, and number me with Stephen my brother, who was accounted among the number of Thy Twelve Apostles. And when he had said this, he took a sword, and delved among the rubbish; and after delving twenty feet he found three crosses hidden, and he took the three to the city.

XXIV.—And then Helen asked which of them was the Cross of Christ. *They said:* We know that it is one of the others upon which the thieves were crucified. And they were placed in the temple to await the Glory of Christ. And at the hour of noon a young man was brought in dead. See, dearest lady, said he, thou shalt know the Tree of the Cross and its power. And they placed each of the two crosses on the dead, and he rose not. And when Judas placed the Cross of the Lord on the dead, the young man that was dead at once rose up alive, and those that saw it praised God also. And there the envious Devil was ever shrieking in the air above their heads with great fury. Who is this, said he, that does not suffer me to take the souls of mine own? Thou, O Jesus of Nazareth, hast drawn all to Thee, and this is the Tree that Thou hast shown against me. Thou hast done this, Judas. Was it not Judas likewise, through whom I fulfilled the treason formerly, and roused the people to work iniquity? And now through Judas I am cast down. I shall find what I may do against thee; I will cause to arise another king, who shall leave the Crucified One, and shall follow after me, and shall send thee to the pains of iniquity, and when thou art burnt thou wilt deny Him that was crucified. And in wrath, Judas spake through the Holy Spirit: Christ, who is risen from the dead, send thee there to perdition at the bottom of the everlasting fire. And Helen marvelled at hearing them on this matter, and at Judas's faith.

XXV.—And thereafter, with great toil and care, Helen set the precious Cross in gold, and silver, and in precious stones, after having made for it a vessel with great skill, and built a church on Calvaria. And then Judas received baptism, and showed himself faithful to his signs before this. And then Helen commended him to the Bishop that was then in Jerusalem. And before he went away, the soul of the Bishop went to Christ, and Helen sought for a bishop there. Now Eusebius, the Bishop of Rome, ordained Judas bishop in Jerusalem, and took away his name and called him Genriacus, And then a second time, since Helen was faithful by belief in God,

and understood the Old and the New Law in the Sacred Scriptures, and was faithful by the grace of the Holy Spirit, she asked for the nails that had been in the feet and hands of our Lord. And then she told Judas, who was called Genriacus, that she had gained her wish about the Cross. And yet, said she, it is no matter of joy to me that I have not got the nails that were driven through the flesh of our Lord in the Tree of the Cross, and I shall not rest until the Lord fulfil my desire. So draw near, said she, to pray now to the Lord.

XXVI.—And then Genriacus, Holy Bishop, came, and with him many holy brothers who had believed in Jesus Christ through the recovery of the Cross and the resurrection of the dead to life, and raised his hands and eyes to heaven, and beat his breast, and called upon the Lord with his whole heart, and confessed that he had gone astray, and blessed all that had believed in Christ and would yet believe in Him. And he was a long time praying that some sign might be shown him, as He had shown him about the Tree of the Cross, to show him about the nails. And at the end of his prayer, when Amen was said, some such sign as this was given, and those that came there saw it :—The place where the Cross was found was lit up with much brilliance, brighter than the splendour of the sun ; and at once the iron nails that had been in the hand of our Lord were displayed, glittering from the earth like gold. And then said the people : Now we recognise Him in Whom we believe. And they took them with honour, and brought them with honour to Helen. And she fell upon her knees, and worshipped them, and she reflected, being full of wisdom and great knowledge, what she should make of them. And after deliberating and enquiring with others that knew well, the Holy Ghost put in her heart this purpose, that they should declare what the prophets had revealed many seasons and generations before. And then she called to her a trusty and learned man, who was revered by many, as they testified, and this he said to her: Keep the commandments of the king and do kingly honours; take these nails and make of them sliders on the bridle of the King's horse ; and these will be arms that cannot be withstood, for from them the king shall have victory, and rest from war is at hand ; the words of the prophet said it. And this day what will be on the horse's bridle shall be called Consecrated to the Lord.

XXVII.—And when the Blessed Helen had fulfilled all her mission in Jerusalem by trusting in the faith of Jesus Christ, she caused the Jews that did not believe, to be driven from the neighbourhood of Jerusalem, and to be banished from the land of Judæa. And so great was the holiness of Bishop Genriacus, that the devils fled from where they were through his prayer, and likewise every kind of disease that was upon men he healed. And the Blessed Helen gave many gifts to that holy Bishop, and left him in peace, giving many commands to men and women that loved Christ, to honour the memory of the day when the Hallowed Cross was found, the third day after the first of May. Whosoever honours the Cross will partake with Mary, the Mother of God, in the ages everlasting.

The History of Pontius Pilate.

In the olden time there was a King named Eres and he had knowledge of a maiden called Pila, who was the daughter of a miller named Atus. And by her the King had a son, and his mother composed the child's name of her own name and that of her father and gave him the name of Pilatus. And when he was three years of age, Pila sent him to the King, his father; and there was there another son of the King, by the Queen, who was almost of the same age as Pilatus. And when they all came together, it was their wont, both of them, to contend frequently in slinging and putting stones, and each of them wrangled with the other. And still, as the legitimate son was nobler than the illegitimate, through his superiority he was stouter at every game. And for this reason Pilatus waxed insolent with jealousy towards his brother, and slew his brother covertly. And when it came to the ears of the King, he grieved, and after this he called to him his council to ask what he should do about that heinous murderer. All of them urged him to put him to death. Nevertheless the King bethought him that it was not well to make two iniquities of one, but better to send him as hostage for tribute that the men of Rome owed him each year; for it pleased him that his son should escape without being slain, and withal that he should be freed from the tribute.

II.—And at the same time a son of the King of France was hostage for tribute with the men of Rome. And after they had companied together, Pilatus saw the other's excellence in the ordinances, *that it was* greater than his; so, at the dictates of jealousy, he slew this man also. And when the men of Rome had thought what they should do with him, they said: If we leave this man alive after he has slain his brother, and killed the son of the King of France, he may rouse the anger of the men of Rome for the injuries of this foolish people. Since he has deserved execution, let us send him to the Isle of the Bridge, as a judge over the people that never suffered a judge over them; and one of two things will befall him—either he will tame that unruly people, or he will be deservedly destroyed. And then Pilatus was sent to the ferocious race that had ever slain their judges. And he understood what was before him, and craftily made a covenant with them, and kept his life in their midst, and that iniquitous people he subdued, sometimes by threats, at other times by entreating them gently, sometimes by punishment, sometimes by gifts. And through

his overcoming a people so ungentle, thenceforward he was called Pilatus of the Isle of the Bridge. And when cruel Herod heard of the stratagems of Pilatus, he rejoiced, for he too was subtle, and invited him to him, and gave him power over the land of Judea and Jerusalem, as much as was in his own hand.

III.—And after amassing vast treasure there, he proceeded to take the treasure without Herod's license, and brought it to Tiberius, the Emperor, and received from the Emperor an extension of the power that he had held from Herod. And for this reason hostility arose between Herod and Pilatus, until they were reconciled at the time of the Passion of Our Lord Jesus Christ. And as to Herod, another reason is told in the school histories for the strife between them. This was that some one or other had made himself out to be a Son of God and deceived many of the Jews. And after He had brought them to the place that is called Gazarim, where He had said that He would ascend to heaven, Pilatus slew Him and those that were with Him, to prevent His seducing other Jews in the same way; and this was why Pilatus and Herod were enemies, for Herod possessed Galilee. And each of the two reasons may be true. However, when Pilatus gave up the Lord to the Jews to be crucified, he was afraid of offending Tiberius the Emperor, about destroying guiltless blood; he therefore sent to the Emperor a person in whom he trusted, to make excuses for him.

IV.—Meanwhile disease and leprosy attacked the Emperor. And it was told him that there was a physician in Jerusalem that healed all men by His Word, and he did not know that Pilatus and the Jews had already crucified Him. And the Emperor sent to Pilatus a beloved servant of his, in whom he trusted greatly in his secrets, Valesianus by name, to bid him send him by night, as soon as he could, the physician there, who could make him whole, as it had been told him. And when this reached Pilatus, and he was told that the Emperor sent the message, Pilatus was alarmed and asked for a fortnight's time to seek Him. And as the messenger waited he found a discreet woman, Veronica by name, and questioned her, where Jesus could be found. Alas, said she, He was my Lord and God. When the Jews gave Him up to Pilatus through envy, he delivered Him to death and commanded Him to be crucified.

V.—And then he was exceedingly grieved. It is a great affliction to me, said he, that I cannot fulfil that which my lord commanded. Then Veronica spoke to him: I asked my Lord, said she, for the form of His face, and He pressed His face in a cloth, and gave it me for the length of the time that it was for me to see His face, when He went to preach, so that His image might comfort me in His absence. And He gave me on this account, said she, His revered features imprinted on a cloth. I believe, said she, that if this lord looked upon that impression, undoubtedly, he would find health, as good as ever it was. Is the image sold, said he, for gold or silver? It is not sold, said she, save for meekness of heart. I will go with thee, said she, to show the image to the Emperor, and let him look thereon and

then I will return. And so Valesianus, taking Veronica with him, came to Rome and told Tiberius the Emperor that Jesus, the man he wished for, had been given over iniquitously to death by Pilatus to the Jews, and that they in envy had placed Him upon the cross. And therefore this discreet woman has brought the impress of that Jesus's face to show thee: and if thou lookest upon His image, straightway thou wilt find health.

VI.—And then the Emperor caused the road by which the image should come to be spread with silk and fine sendal, and ordered that it should be shown before him. And as soon as he looked upon it he received full health. And from that time to this the image remains at Rome, in the Church of the Apostles Peter and Paul, to be shown to the people. And there it is called Veronica unto this day, after the name of the woman that had brought it. Thereupon, at the request of Tiberius the Emperor, Pilatus was taken and brought to Rome. And then Pilatus brought in his possession a coat, upon which there was no seam. And when Cæsar heard that Pilatus was come, he was filled with rage, and commanded him to be brought before him. And as soon as the Emperor saw him, he rose gently to meet him, and he could not say a harsh word against him, and in his absence he was like an enemy towards him, while before him he was peaceable towards him. And when he let him go from him he would be filled with wrath, and would cause him to be called back, and swear he should be put to death, and that it was not right for him to live on the face of the earth. Meanwhile, as he came back, all his wrath and anger would vanish from him. And that surprised all, and the Emperor as well; in Pilatus's absence he would fall into a passion, but to his face he felt no anger.

VII.—And this happened a third time. And then Veronica came to the Emperor and told him that he had on him the coat that His Glorious Mother made for Jesus Christ; and no one could do him any harm so long as he wore the coat. And then the Emperor let strip the coat from Pilatus, and he was fiercely enraged. And as the Emperor wondered at the occurrence, it was told him that it was Jesus Christ's coat that protected him. And then the Emperor commanded him to be put in prison until he should determine, by the counsel of wise men, what death he ought to receive. And judgment was given that Pilatus should be removed by the basest death. And when Pilatus heard this, he brought death upon himself with his knife, and thus he met his end. And when the Emperor knew this, he said that he had met with the foulest death, as he adjudged it him. And then he was bound to a weight of huge size and flung into the river Tiber. And there the devils revelled over that polluted corpse. Then the filthy carcase began to cause an overflow in the sea, and in the water, and caused storms and lightning and thunder and hail in the air, so that all that listened were amazed.

VIII.—Therefore the men of Rome took the corpse out of the river Tiber, and, to make sport of it, they brought it to Vigenna and threw it headlong into the river Rodro, (now Vigenna is the road to hell),

for it was an accursed river, and there the devils ever make their home. And the people that were there likewise could not endure the disturbance of the devils over the body; they thrust out from them also the accursed vessel and brought it to the borders of Losan to be buried. And when they again were oppressed by the excessive disturbance, they brought it thence, and cast it into a well that was in a mountain, where, it is said, the snow in the wells ever bubbles, And thus it befell Pilatus.

The History of Judas.

THUS IS HOW THE HISTORY OF JUDAS IS TREATED.

IX.—It has been read in some history that there was a man at Jerusalem, and his name was Reuben, and he was also called of the line of Iren of the tribe of Judas, or, according to others, of the line of Issachar. And he had a wife called Cyborea. And one night his wife fell asleep and saw a dream, and awoke in terror, and related it to her husband, groaning and lamenting the while. It appeared to me, said she, that I gave birth to a noble child, who would be the cause of perdition to a wicked generation. Whether it is an incantation that thou art prophesying, said Reuben, from God or from evil spirit or from vanity, this leads to mischief. If I have conceived, said the wife, doubtless it is no vanity but a vision.

X.—And when the time came that she should bring forth, a son was born her, and they feared the people because of it, and bethought them what they should do with him. And though they were in terror of the child, they could not do away with him. And yet, to prevent their being destroyed by the nation, they cast him in a leathern basket into the sea, and the waves threw him out to an island called Scarioth. And here he was found, and was called Judas Scarioth thereafter. And the Queen of that place one day was walking hard by the sea beach, and discovered a vessel *cast up by* the waves to land. And the Queen commanded that it should be opened. And when it was opened, behold, there was a child of comely form. And with a groan she spake, O truly Son of God, said she, can I find comfort in this child as my heir, so that I may not leave my kingdom heirless? for I have no heir. And she bade them nurture the child secretly and feign that she was with child.

XI.—And in due time she said that a son was born her, and commanded it to be published throughout the kingdom. And the princes rejoiced greatly, and the people, that the Queen had an heir. And it

was caused that the son should be nurtured as befitted his dignity. And no long time after, the Queen conceived and gave birth to a son. And when they were both reared together, and grew in years, they often wrangled, and Judas hurt the King's son, and made him weep repeatedly. And this was more than the Queen could bear, for Judas did not belong to her, and she beat the lad frequently ; but for all that, he would not let the son alone. At last it was told Judas that he was not the Queen's son, but a chance child. And then shame fell upon Judas, and he killed the son of the King. And he fled from there to Jerusalem with comrades, for fear of destruction. And there he joined himself to the court of Pilatus, who was Governor there. And as all things that resemble each other in character harmonise, the ways of Judas and those of Pilatus at once agreed, and therefore Judas was dear to him. And so he gave Judas authority over all his possessions, and they ordained everything with full accord.

XII.—And one day Pilatus espied an orchard from his palace, and longed for the apples so much that he could not do without them. And this orchard belonged to Reuben, the father of Judas. And Reuben did not know Judas, nor Judas his father, because he had been cast into the sea when newly born, so that Judas did not know from what land he was sprung. Pilatus called Judas to him, and told him that his desire of the apples was so strong that, unless he obtained them, he was likely to die. And at once Judas leapt into the orchard, and quickly took the apples. Meantime, lo, there was Reuben coming, and he found Judas gathering the apples. Thereupon they strove, and quarrelled, and fought together ; and at last Judas cut off Reuben's head ; then he brought the apples to Pilatus, and related to him the mishap. And when day came and night was ended, Reuben was found dead. And then it was supposed that some other accident had befallen him. And thereupon Pilatus gave Judas all Reuben's powers together with Cyborea, Reuben's wife, to be the wife of Judas.

XIII.—And one day Cyborea was moaning. Judas asked her what had happened to her. It is, said she, that I am the most hapless of all women ; I drowned my son in the sea, said she, and found my husband dead in my own orchard ; and it increases my woes that I was given by Pilatus, the most wretched of women as I am, in wedlock to thee. And when she had related her misfortune, Judas *related what had befallen* him. And then it was found that it was his mother that he had taken to wife, and it was his father that he had slain. And then in repentance Cyborea came to our Lord Jesus Christ, to entreat of Him forgiveness of her sins. And the Lord made her son His disciple, and one of His apostles, and Judas became dear to Him, and He made him His steward, and then he was found to be a traitor in His service, and he carried the wallet in which were the things that were given to Christ.

XIV.—And at the time that the Lord suffered, Judas was vexed that the ointment that came to anoint the Lord was not sold for thirty

pieces of silver, so that he might steal that money. And then he came and sold the Lord for thirty pieces of silver, and each one of them was worth ten pence in current money; and in that way he compensated himself for the loss of the value of the ointment; or, as others say, from all the goods that were given to Christ he stole the tenth part, and therefore, to make up for the tenth part of the worth of the ointment that he lost, he sold his Lord for thirty pieces. And these he brought back in remorse, and then hanged himself; and as he hung, his bowels were rent, and his entrails were let to the ground. And at the same time the mouth was spared, because it did not deserve pollution, for it had been kissed by the mouth of the Lord. The bowels, however, that had conceived the betrayal, deserved to be torn and to fall down. And the neck, too, wherefrom the treachery came, deserved to be choked by the halter in the air above. And because he had offended the angels in heaven, and men upon earth, he was estranged from the kingdom of angels, and the men made him the companion of the devils in air.

The Signs before Judgment Day.

These are the signs that shall come to pass during fifteen days before Judgment Day; which Bishop Morudd obtained from the books of St. Jerome; and Bishop Morudd sang the stanzas.

¶ Gwyn, listen thou to the import of what the books so fully declare: evident miracles shall be seen,—the rising of the sea even to the sky.

¶ . . . . God said it—the many signs that shall be the fifteenth day before the Day of Judgment.

¶ The fourteenth day the sea shall long remain in the depth of the earth, as far as the sight can pierce; so that the wind cannot reach the waves.

¶ The thirteenth day . . . . . how terrible to see the Ocean, since, when one goes to gaze, not where it was, it shall be.

¶ The twelfth day God shall cause the creatures of the abounding sea, all the fishes, to come to the surface of the Ocean from its depth.

¶ The eleventh day, it is certain, the animals shall tremble for fear of inevitable destruction; the birds of the earth shall forget their food.

¶ The tenth day . . . . men shall not have comfort; the waste sea shall not be extinguished by reason of the great force of the streams of fire.

¶ The ninth day after the tenth shall come, God himself fashioning it, sulphureous fire throughout the land impetuously falling from the stars.

¶ The eighth day, in accordance with the tokens, the Lord shall not conceal the war; when the heights and hills shall burn, the churches shall certainly fall.

¶ The seventh day, a day of prognostication; the largest stones all shall split, and in the presence of God shall speak; in terror of the judgment they shall rive.

¶ Bitter signs—the sixth day shall come blood from the grass and the trees, our Lord shall be our protector, who gave us, since we have received faith and baptism.

¶ The fifth day a matter for tumult . . . . . how men and the earth shall tremble!

¶ The fourth day, the chief stroke, the animals of the earth shall leap wildly; they shall roam . . . since they know they shall go together.

¶ The third day a day of misery, through the terror of judgment . . . . . what friends everyone has lost shall come to the surface of the earth.

The Wafer.

¶ This is the grace of the wafer, when God, Very Man, is elevated, Two, Three, Trinity, Unity, One, Father, Son, Holy Ghost.

¶ In the purity of freedom before the Sovereign meekly we shall see Christ, the King, God of Heaven. It is a gift to confess the Divine, in the form of wheat and wine.

¶ From the wine and wafer we shall see bright communion, God in his own image, the gifted life of man's end.

¶ Man is the priest to fashion the people, if they come for fear of danger to him, with great learning and power and Our Brother between his hands.

¶ Between his hands it was fair, worthy the dawn, to see the court of the King of Heaven and Earth.

The Prophecy of Sibylla the Wise.

1. Sibylla was a daughter of King Priam, her mother being Hecuba, Priam's wife, and she had divers names; in the Greek tongue she was called Tyburrina, in Latin Allumea. Sibylla made a circuit of various kingdoms of the East, to wit, Asia, and the land of Alexander the Great, and Galilea, and Cilicia, and Pamphilia, and Galatia. And after she had filled that part of the world with her divinations, thence she went as far as Ethiopia, the land of the Blomans; thence she came to Babylon, and Africa, and Libya, and Pentapolis, and Mauritania, and the Isle of the Palms. In all those countries she preached, and, by her prophetic forebodings, she fulfilled good things for good persons, evil things for evil. We know that she, in her poetry, foretold things that would come hereafter, the last things manifest to show forth. Therefore, the princes of Rome, upon hearing the renown of the afore-mentioned Sibylla, sent messengers, and that, too, with the approval of the Emperor of Rome.

II.—The Emperor sent messengers to her, and bade them bring her in honour to Rome. One hundred men of the elders of Rome saw the same dream, each of them, on the same night. The vision showed them in their sleep, as it were, nine suns appearing in the height of heaven. The first sun was bright, and it illumined the whole earth; the second was larger, and more brilliant, and therein was aerial splendour. The third was burning and awful. The fourth sun had in it four beams radiating. The fifth was dark, and bloody, and in it, as it were, a lamp amid darkness of thunder. The sixth was passing dark, and therein was a sharp point, as the sting of a scorpion. (The scorpion is an insect small in body, the same size as a beetle, and its poison is colder than anything.) The seventh likewise was dark, and terrible, of the colour of blood, and in it, as it were, a four-edged sword. The eighth was effused, with a ruddiness at its centre. The ninth sun was dark round about, and at its centre one ray shone.

III.—When Sibylla arrived at the city of Rome, the citizens of the city, on seeing her, marvelled greatly at her loveliness, her noble and comely form, and the beauty of her countenance, in the sight of all, the eloquence of her learned words, and at all the wondrous loveliness of her person. And to her hearers agreeable were her words, and sweet the discourse that she imparted. Then the men that had seen the same dream came to her, and began to converse with her on this wise: O mistress and lady, so shapely a person as thine, such excellency of beauty, we never saw in any woman before thee throughout the whole earth; since thou knowest, foretell to us the accidents of fate. Then she replied thus: It is not right to show the virtue of a vision that will come hereafter, in a place full of filthiness, and corrupted by divers temptations, but come with me to the summit of yonder mountain, that is high and bright, and then I will show you that which shall befall the city of Rome hereafter.

IV.—And there they came, all of them, as she asked them, and there they related to her the vision and dream they had seen, and she said: The nine suns that ye saw signify the generations that shall come hereafter, and their variety shows the variety of the life that the children of those generations shall have. The first sun shows the first generation, in which there shall be simple and renowned people, to love freedom; and they shall be innocent and gentle, and merciful, and shall love the poor, being abundant in their wisdom. The second sun is the second generation; they will be men that shall live brilliantly, and multiply greatly, and worship God without malice, and inhabit the world together. The third sun is the third generation; and nation shall rise against nation, and there shall be much fighting in Rome.

V.—The fourth sun is the fourth line, and in that line there shall come men that deny truth. And in those days a woman shall arise, Mary, by name, and she shall have a husband, called Joseph. And there shall be born a child of that woman, without the knowledge of man and wife, through the grace of the Holy Spirit, a Son of the

true God, and His name shall be Jesus. And Mary shall be a virgin both before and after travail; He that shall be born of her will be very God and very man, as all the prophets foretold; and He shall fulfil the law of the Hebrews, and He shall join together His own things, and His kingdom shall abide for ever and ever. And when He shall be born, a legion of angels shall come on the right hand and on the left to say: Glory to God in the highest, and on earth peace to men; and a voice shall come from above to say: This is My beloved Son, in Whom I am well pleased.

VI.—There were there some priests of the Hebrews, and they spake to her thus: Thy words are awful; let this queen hold her peace. Sibylla answered them: O ye Jews, it must needs be so; yet ye will not believe Him. They said: We will not believe, for a testimony and a word was given to our fathers, and He will not take away His hand from us. A second time she answered them: The God of Heaven shall be born, as it is written, that He shall be like His father, and thereafter the Son shall wax greater throughout ages, and there shall rise against Him the kings and princes of the earth. In those days Cæsar shall have a mighty name, and he shall hold sway at Rome, and he shall subdue the whole earth to himself. Then the chiefs of the priests shall rise against Jesus, and He shall work many miracles, and they shall take Him, and buffet Him with their cursed hands, and spit in His holy face venomous spittle, and He will offer His precious back to them to be beaten, and though He receive dishonour at their hands, He will hold His peace. For food they will give Him gall, and for drink they will give Him vinegar and gall, and they shall hang Him on the tree of passion, and slay Him, and naught shall this avail them, for on the third day He shall rise from the dead, and shew Himself to His disciples, and, as they gaze upon Him, He shall ascend into Heaven; and to His kingdom there shall be no end.

VII.—To the men of Rome spake Sibylla: The fifth sun signifies the fifth line, and in that age Jesus shall choose two fishermen from Galilea, and instruct them in His own law, and say: Go, and the teaching ye received from Me, teach all the peoples, and by three-score-and-ten tongues all the nations shall be subdued. The sixth sun is the sixth generation, and they shall rule over this city for three years. The seventh sun will be the seventh generation, and they shall arise and work much slaughter in the land of the Hebrews for the sake of God. The eighth sun is the eighth generation, and Rome shall be as if becoming no nation, and the women with child shall moan in their pangs and tribulations, and say: Thinkest thou that we shall bring forth? The ninth sun will be the ninth line, and the men of Rome shall arise to oppress many.

VIII.—There shall arise two kings from Syria, and their multitude will be countless, more in number than the sea-sand. And they shall hold the cities and kingdoms of the men of Rome, as far as Calcedonia. Then there shall be much bloodshed. All these things unless they remember, the cities and nations shall fear in them and

scatter them to the East. After this, there shall arise two kings from Egypt, and they shall fight with four kings, and slay them with their host, and shall rule three years and six months. And after these another shall arise, C. by name, very powerful in fight, who shall rule thirty years, and build a temple to God, and shall fulfil the law, and work righteousness for God's sake on the earth. And after these there shall arise another king who shall reign a few seasons, and they shall contend with him, and slay him. After him there shall be King Andon, and from Andon there shall come A., and from A. shall come A., and from him again A. ; and the second A. will be a fighter, and a mighty warrior. And from this A. there shall come R., and from R. L., and he shall hold power and twenty kingdoms, save one.

IX.—And after these a Salicus shall arise from France, K. by name ; he shall be a mighty man and gentle, mighty and merciful. And he shall do justice and righteousness to the poor. So great will be his grace in his righteousness that when he walks along the road the trees shall bow their heads before him, and the waters before him shall not linger. His like in the Empire of Rome never was before him, and shall not come after. And after him there shall come a King named L. Next to L. there shall come B. And after B. there shall come thirty-three kings, everyone called B. And from B. shall come A., and he shall be a restless man, strong in battle, and over much sea and land shall he fare ; his enemies shall not get as much as a hand's room on him ; and he shall go as it were an exile out of his kingdom. And at last his spirit shall go to the Kingdom of Heaven, to God.

X.—Then shall arise a man, V. by name, a Frank on one side, a Lombard on the other, and he shall have power against his enemies, and those that fight against him ; and in those days there shall come a king called C., and he shall be very powerful, and shall show mercy to the poor and shall judge righteously. And from him shall come another, O., greatest in power, and under him there shall be battles between the Christians and Pagans, and much blood shall be shed ; and seven years shall he rule and his soul shall pass to heaven. From him shall come a king, O. by name, and he shall cause carnage, mighty in his evil, without faith in righteousness ; and through him shall there be many evils and blood shall be often shed, and under his power many churches shall be destroyed ; in the kingdoms many tribulations shall come to pass. And there shall arise a generation in the kingdom called Cappadocia. And they shall reduce to bondage the kingdom of Pamphylia in those days, because they enter not through the door of the sheepfold. Three years shall he rule, and after him there shall come a king, H. by name, and in those days many battles shall be fought ; and he shall wage war on Samaria, and assault the kingdom of Pentapolis. That king is descended from the nation of the Lombards. Then there shall arise a king from France, O. by name, and he shall war against the men of Rome, and there shall be wars and battles, and he shall be a strong and powerful man, and he shall reign but a short time.

XI.—Then shall arise others, and savage men with them, and they shall bring into captivity places called Tarentus and Hairo, and shall waste many cities. And when the men of Rome wish to come, there will be no one who shall withstand them, save the God of Gods and the Lord of Lords. And then shall come the Jews, and they shall uproot Persiden, so that the cities that pray shall not be saved. And when they come to meet, they will make a trench near the East, and shall fight against the men of Rome, and make peace between them. And there shall come a wager of war, the King of Greece, to the city of Hierapolis, and he shall destroy the temple of the false gods. And then shall come great flies and beetles, and they shall eat all the trees and all the fruits of the kingdoms of Cappadocia, and Galatia they shall devour; and they shall be long afflicted with famine. And thereafter he shall not live. And another king shall arise, a fighter named R.; verily, he shall hold sway; and know thou certainly that many of those next to him, and of the powerful, shall rage against him.

XII.—And in those days brother shall betray brother to death, and father the son, and brother shall be united to sister, and many abominations shall be committed on the earth. The old men shall lie with maidens, and the wicked priests with virgins they deceive. The Bishops, through their evil deeds, shall not believe rightly, and bloodshed shall be upon the earth. And the temples shall be polluted by works of secret intercourse, so that their vision may appear to them a reproach; And men shall then be extortioners and oppressors, hating truth and loving falsehood; and the judges of Rome shall waver; if to-day men send for judgment without giving them aught, on the morrow they will repeal the same decision for the sake of rewards, and they shall not judge righteousness, but falsehood and perjury. And in those days there shall be extortioners and perjurers, taking rewards for every lie. And Law and Truth shall be destroyed; and the earth shall quake in divers places, and islands and cities and kingdoms shall be overwhelmed by deluges, and there shall be tempests and plague upon the inhabitants, and the earth shall be desolated by enemies, and the vanity of their gods shall not avail to comfort them.

XIII.—And after that a King shall arise named R.; and when he comes, he shall rule a while, namely two years; and they shall fight in his time. And after him shall come a King, called A., and he shall hold the kingdom for a space of time, and he shall come to Rome, and shall subjugate it, and they shall not be able to deliver his soul into the hand of his enemies, and in the days of his life he shall be a mighty man, and shall do justice to the poor, and shall rule a long time. And after him another king shall arise, B. by name, and from him shall proceed twelve, every one of them called B. The last shall come from Lombardy, and shall rule a hundred years. After him there shall come a king from France, called B.: then shall be the beginning of sorrows, such as never have been since the beginning of the world; and in those days there shall be

many battles, and tribulations, and bloodshed, and there shall be none who can withstand the enemies. And then, too, shall the earth tremble through cities, and kingdoms, and many cities shall be subdued. Rome shall be razed, by fire and sword; Rome shall be taken in the hand of that king; and oppressors shall be covetous and cruel, hating the poor, and trampling upon the innocent, and saving the harmful. And then shall be the guiltiest and most unjust people, and lordships on their borders shall be brought into captivity, and there shall be none to withstand them or uproot them from their greed and malice.

XIV. And then shall arise a king from Greece, named Constans, and he shall be King of Greece and in Rome; he shall be mighty in person, and of fair appearance, and of splendid presence, and comely shall be the form of his body, a glorious ornament, and his kingdom shall last one hundred and twelve years. At that time there shall be rich men, and the earth shall bring forth her fruits abundantly, and the measure of wheat shall not be sold for more than a penny, and the measure of oil for a penny. And that king shall always have a letter before him, and in the letter written, The King of Greece shall bring under his yoke every Christian kingdom. And all cities and all islands of the pagans he shall destroy, and uproot their temples, and bring all the pagans to faith, and in all temples the precious Cross shall be lifted up. Then he shall begin to give Ethiopia and Egypt to divine service; and he that does not worship the sacred Cross shall meet his end by the edge of the sword. And when one hundred and twenty years are fulfilled, the Jews shall turn to faith in the Lord, and His blessed tomb shall be glorified by all. In those days Judah shall be wasted, and the land of Israel shall abide in faithfulness.

XV.—At that time there shall arise a prince of iniquity, from the tribe of Dan, who shall be called Antichrist. He shall be a son of perdition and the head of pride and teacher of error, full of evil iniquity. He shall pervert the world, and work signs and prodigies through false representations; he shall deceive many through magical art, so that he shall be seen to launch the fire from heaven, and the years shall be shortened like the months, and the months like the weeks, and the weeks like the days, and the days like the hours. Then shall arise from the south-east nations so old of those whom Alexander sold, namely, Gog and Magog. There are twenty-two kingdoms there, the numbers of which are not known more than the sand in the ocean. When the King of the Romans sees them, he shall call together his host, and shall battle with them, and slay them utterly.

XVI.—Thereafter he shall come to Jerusalem, and there he shall reject the crown of the kingdom and all kingly attire, and shall resign his kingdom to God the Father, and Our Lord Jesus Christ, His Son. In his time there shall come the two most renowned, to wit, Elias and Enoch, to foretell that the Lord is coming after; and Antichrist shall slay them; and the third day they shall arise

through God ; and then there shall be much affliction, such as never was before, nor shall come after : the Lord shall shorten those days for the sake of the elect. And Michael shall slay Antichrist in the Mount of Olives. When Sibylla had foretold these things, and many other things that should come after, and in what sign God will come to judge, Sibylla spoke in divination : As a sign of judgment, the earth shall drip with sweat. From heaven a king shall come hereafter through the ages, in his flesh, to judge the world. Then faithful and unfaithful shall see the most high God, with the saints of the world at that end.

XVII.—And then the souls shall come in their bodies to the judgment. There shall be many thorns in the uncultivated earth. And the graves shall yield up those that are therein. And fire shall burn the earth, and air, and ocean, and break the gates of the pit of hell ; and the good souls shall be given free light, and the evil everlasting fire, to burn them. And then all shall confess their secret sins. God shall show forth the power of light. Then shall be weeping and gnashing of teeth. Then shall the sun be darkened, and there shall be cries in the stars, and heaven shall be turned, and the light of the moon shall fail. Then the high places shall be made low, and the valleys be lifted up ; there shall not be anything, either high or low, on the earth, that shall not be made level. Then shall all things have rest, and the earth shall be broken and fail, and then shall fire burn the rivers and fountains ; and then a voice shall come from heaven, a trump from the heights, loud of sound, and the wretched shall be sorrowful, lamenting their sins, and their various labours. And then shall the earth show substance of hell, and before the Lord all things shall be sunk and cast down, and then shall fire of brimstone rain from heaven, and water from the same substance. And so ends the prophecy of Sibylla, and her dream.

The Dream of Paul the Apostle.

I.—Sunday is a chosen day, whereon the souls that are in pains rest from their pain through joy. And let all know that it was to Paul the Apostle, and to Michael the Archangel, that God showed hell. And then Paul saw before the gates of hell a fiery oak-grove, and sinners hanging upon the branches, some by the hair of their heads, others by their hands, others by their throats, others by their tongues, and others by their arms. And then Paul saw in another place a furnace burning, and seven flames of divers colours rising therefrom, and many being tortured therein. And around the furnace there were seven plagues. The first was snow, the second fire, the third ice, the fourth blood, the fifth serpents, the sixth lightning, the seventh stench. And to this furnace are sent the souls of sinners that do not perform their penance in this world, some of them weeping, others howling, others lamenting, others seeking their death without being able to obtain it, for a soul dies not eternally. Wherefore hell is an awful place, where there is sadness without joy and pain everlasting, abundance of tears, and lamentation of heart, and great cold, through the burning of souls. There is a wheel of fire there, with a thousand tires of fire thereon, and devils turn it once daily, and at each turn a thousand souls are burnt.

II.—Thereafter Paul saw a terrible river, full of devilish beasts, like fishes in the sea, swallowing the souls of sinners, as wolves devour sheep. And on that river there was a bridge, to which the just souls passed without stumbling, and the souls of sinners fell upon it. In hell there are many evil habitations, as is said in the Gospel: Bind them in bundles to burn them. There like shall be tormented with like, the adulterous with the adulterous, ravishers with procuresses, the iniquitous with the iniquitous. And all walked along that bridge, according to their deserts. And there Paul saw many souls in pain, some of them up to their knees, others up to their navels, others up to their lips, others to their eyelids, others as far as the top of their heads.

III.—Then Paul wept, and asked the angel who these were. Then said the angel: Those that thou seest up to their knees mock at others when they go to churches; and those that thou seest sunk as far as the navel committed the sin of adultery, and did no penance until death. Those that thou seest up to the lips, railed in churches without listening to the words of God, and those that thou seest as far as the eyelids, rejoiced at the downfall of their neighbours. Then he saw a fearful place, full of men and women gnawing their tongues. Those, said the angel to Paul, are the usurers that practised usury

and sought it, and were not merciful towards the weak, and therefore they shall be in this torment until the Day of Judgment. Thereafter Paul saw another place with all kinds of torments, and there were maidens there as black as pitch, dressed in clothes as black as pitch, and fiery dragons and serpents, and venomous adders in coils about their necks, and nine devils with fangs and horns of fire upon them, attending to them, and reproaching and saying to them: Know the Son of the Living God, Him that redeemeth the world with His precious blood. And then Paul questioned the angel who they were. These, said he, are those that did not observe chastity, and sinned against their relatives, and broke marriage ties, and killed their children, and cast them out as food to the wild beasts or into waters, to drown them, or to any other death, and did not their penance before death.

IV.—Then he saw men and women in fire and ice, the fire burning one half of them, the cold tempering and shrivelling them on the other side. There, said the angel, are those that injured orphans and widows. Then he saw in another place an old man, quailing between four devils, and there he was, weeping and howling. And Paul asked who he was. A negligent bishop, said the angel, is he, who kept not the laws of God, and was not chaste in word or deed or thought, but a deceitful and proud miser, and therefore countless torments shall visit him until the Day of Judgment.

V.—And then said Paul, Alas! alas! alas! woe that they, poor sinners, were born! And then said the angel to Paul: Why dost thou groan, Paul? Thou hast not yet seen many of the pains of hell. And then he showed him a pit with seven seals thereon. Stand afar off, said the angel, for thou canst not endure the stench of this pit. And when the mouth of the pit was opened, there arose a stench therefrom, so that Paul thought it was worse than all the torments of hell. Whoever falls into this pit, said the angel, there shall be no recollection of him ever before God. Those, said the angel, did not believe in Christ, Him that suffered death for the people of the world, and believed not that He took man's flesh or was born of the Virgin Mary, and received not baptism in the name of God, and paid no tithes to the churches, and despised their neighbours, and took not the Sacrament of the Body of Christ or His Blood.

VI.—Then Paul saw men and women naked, and worms and adders devouring them, and that, too, one upon the other, like sheep in a fold. And the place where they were was as broad as from the heaven to earth, and he could hear mourning and groaning and weeping like thunder in the air. And Paul looked afar off, and he could see a sinner's soul bound by seven devils newly taken, at that hour, from the body, while he shrieked and howled while the angels of heaven cried, and said: Alas! alas! poor soul, what didst thou? Yea, answered one of the devils, this is the soul that despised the Commandments of God and His Laws. And then he read a charter, with his sins and evil deeds recorded therein, dooming him to perdition. And the devils took him, and

sent him to the uttermost darkness, where there was weeping and chattering of teeth, and sadness without joy. And then said the angel: Believest thou, Paul, that as a man acts in this world he shall have hereafter?

VII.—Then he saw angels bringing the soul of a white monk from his body, and sending him to heaven. And then Paul heard the voice of thousands of thousands of angels rejoicing over him, and saying: Oh, most happy soul, be joyful to-day, for thou hast done the will of God; and then they raised the soul before the face of God, to read His good works which He had done. And then Michael brought the soul to paradise, where the angels were receiving the souls of the just; and they gave forth a shout of joy, as if the sun, moon, and heaven, and earth were astir. And then the sinners cried out of their torments and said: Have mercy upon us, Archangel Michael, and do thou, too, blessed Paul the Apostle, intercede for us with God, for we know that it is through your prayers that heaven and earth are upheld; do ye weep, and we will weep with you, so that God may have mercy upon you, and God may give you a refuge. And the multitude that were in the torments cried aloud, and Michael and Paul the Apostle cried, and thousands of angels with them, until the cry was heard in the fourth heaven, saying: Lord Christ, have mercy upon the sons of men.

VIII.—And there Paul saw the heavens stirred, and God with a crown upon His head, and the multitude that was in hell shrieking, and saying: Have mercy upon us, Son of the Living God Most High. And then Paul heard a voice saying to them: Why did ye nothing good, so that ye might have asked for blessing and rest? I was placed upon the Cross, and the nails were beaten into My hands, and poison was given Me to drink, and I was pierced with the spear, and I gave Myself up to death for your life, and ye were false, and rapacious robbers, jealous, and proud, and destroyed the churches, and refused tithes, and did every variety of evil, without doing any good, either fast or alms at all.

IX.—And then Michael the Archangel, and Paul the Apostle, and thousands of angels bowed themselves before God, to entreat Him to give rest on Sunday to the souls that were in hell. For the sake of Michael and Paul the Apostle, and My own goodness, said the Lord Jesus, I will give them rest from the hour of noon on Saturday until the first hour on Monday. And then Etyrfal, the doorkeeper of hell, arose from their heads, with Cerebius, his hound, and sorrowed greatly. And the multitude that were in heaven rejoiced, and said, one and all: We say that Thou art Son of the Living God, for Thou didst give rest on Sunday itself, and, therefore, whoever honours Sunday shall share and rest with the angels of heaven.

X.—And then Paul asked the angel: How many torments are there in hell? And the angel said: If there were four thousand and forty thousand and a hundred thousand people counting the torments of hell, and four tongues of iron in the head of each, they would not hold out in

counting the torments of hell; therefore, whoever of us hears the greatness of the torments of unbelieving Christians, and the greatness of the joy of devout and righteous souls, and how much Christ suffered for our sakes, how He lost His blood innocently for love of Christians, we, too, ought to deserve His pleasure, so that we might win everlasting life in the kingdom of the region of heaven. This is why God's wrath came into your midst, and failure upon your labour and upon the goods ye possess, and the pagan people shall come to place your bodies in bondage and subjection. Because ye do not keep the holy and blessed Sunday; ravening wolves and mad dogs shall multiply amongst you, they shall plunge you in the depths of affliction, and I shall turn away My face from you, and from your dwellings which your hands made. Every kind of evil that ye have done against My holy Church I shall avenge, and I shall give you into the power of aliens, and I shall sink you, as I once sank Sovir and Ovir, which the earth swallowed up alive for their sins. And whoever journeys on the holy Sunday to any other place than My Church (for it is a place to pray), or to pilgrimages of saints, or to visit the sick, or to bury the dead, or to make peace between men at strife, whoso does work other than this, such as shaving hair or beards, or cutting them, or washing heads or clothes, or baking bread, or any other task forbidden of the Catholic Church, on the special day, Sunday, shall not receive from God spiritual blessing, by night or by day, but the curse they have merited, more the pity; and I shall send into their houses diseases unending upon them and upon their children, and plague upon their cattle. And whosoever disputes, or deals treacherously, or engages in strife or unseasonable matters, instead of praying with devout will, in My Name and My Church, I shall send into their midst divers losses manifestly, so that they fail.

XI.—Let all the unbelieving people hearken, and do thou, too, hearken, O unrighteous generation, to Him on Whom thou wilt not believe; short are thy days, and thy days and end draw nigh, and I am forbearing towards earthly sinners, to see if they will turn to true penitence and contrition and Holy Confession. Let all the people of the world hearken, that, for love of Me, they may not grow bold to swear false oaths, or dishonour churches, or commit theft on the holy Sunday. For on that day the Lord rose from the dead to life and ascended into heaven, and sits on the right hand of God the Father Almighty, and thence He shall come to judge the quick and the dead. And in six days God made heaven and earth, and creatures that are therein, altogether, those that are seen and those that are not seen, and on the seventh day He rested from all His labours. And so I will that ye also rest from the works of the world, all, bond and free, and keep the Sunday, from the evening of Saturday until the sun rise on Monday; else I shall curse you before My Father who is in Heaven, and ye shall not reign with Me nor with My angels, in the Kingdom of Heaven most high. And unless ye keep faith towards your sponsors, and keep Sunday regularly, without labour, I shall send tempests upon you, and upon your crops,

until they be endangered, and ye shall not have sustenance without affliction. Bring your tithes uprightly to My Church with devout will.

XII.—And whoever does not bring his tithe uprightly, from the goods that God has lent him, he shall meet with the wrath of God on his body and soul, and shall not see eternal life where he hopes to see it, but hunger shall be upon them, for they are an unbelieving people, preparing for themselves judgment of hell, and I shall not forgive them for ever, unless they keep My commandments. Whoever keep the holy Sunday, to them will I open the windows of heaven, and shall multiply for them all blessings of the labour of their hands, and shall prolong their years in this world, in health and earthly joy, and there shall be no anxious troubles among the people; and I shall be a helper to them, and they shall be My adopted children. And know that I am the true Lord, and that there is no Lord but Me, for I shall take away all evil and care from you. If there be a priest that does not declare this epistle to My people, whether in town, or church, or city, My wrath shall fall upon him everlastingly. Let them declare to the people that they may believe in the special day, Sunday, and may merit the mercy of heaven, for God Himself sent this written warning to sinners, unto the altar of the Church of Peter and Paul at Rome, to admonish them concerning the work of Sundays and Feast-days.

The Meaning of the Lord's Prayer,

AS EXPLAINED BY ST. HUGH.

I.—This is the meaning of the Lord's Prayer and its sense, as St. Hugh says. St. Hugh of St. Victor, in Paris, speaks of the Lord's Prayer thus, trusting that we can pray like sons to a father, whom he taught to pray as follows: *Pater noster, qui es in celis.* The meaning of that is: Our Father, which art in heaven. There are seven petitions in the Lord's Prayer, as was said above, that we may thereby deserve the seven gifts of the Holy Spirit, and through those seven gifts the seven powers of the soul, so that we may by these seven powers freely forsake the seven deadly sins, and come to the seven sorts of blessedness. There are seven kinds of deadly sins, which are the cause and substance of all the other sins. Those seven are (let all beware of them, namely), Pride, Envy, Anger,

Worldly Sadness, or Sloth in doing good, or listening to, or learning good.

II.—The fifth deadly sin is Greed and Covetousness; the sixth is Gluttony and Drunkenness; the seventh is Adultery. These rob man of the love of God, and all God's powers, and all the gifts of the Holy Spirit. The fourth of them pains the spoiled; the fifth drives the spoiled into error; the sixth deceives him who errs by backsliding; the seventh tramples and debases him that is deceived. Pride takes away God from man; Envy takes away his neighbour from him; Anger takes a man beyond himself, for it is manifest that an angry man has no power over himself. The despoiled will be despoiled of all blessings, as was said above, for he shall have no joy in himself, or in God, or in his neighbour; through Sadness he shall be pained, without any joy. Next to that comes Greed, which drives the one tormented to find joy in worldly things, because he has lost the spiritual joy that was in his heart, since it is natural for the soul not to be able to be without some joy, either in this world or hereafter.

III.—Next to that comes Gluttony, which drags and draws the mind, greedy and enslaved to the fleeting external things, even to excess of food and drink. Thereafter comes, last of all, Adultery, which leads the insensate captive and subject to the bonds of sin. Therefore, through Pride the heart swells; through Envy it withers; through Anger it breaks; through Sadness it is bruised; through Covetousness it is dissipated; through Gluttony it is soiled and sodden; through Adultery it is downtrodden, as in dust to the depths. The first petition of the Lord's Prayer is given against Pride, when it is said: *Sanctificetur nomen tuum.* The meaning of that is: Let Thy Name, O Lord, be strengthened, so that Thou mayest be a Father to us, and we children to Thee, so that we may fear, and love, and honour Thee, that we may turn to Thee through humility, as we forsook Thee through pride. In this form the gift of fear is given to man; through this Spirit he is led to humility, that the obedient by obedience may obtain the Kingdom of the region of Heaven, which the proud lost by pride; as Christ says in the Gospel: Blessed are the obedient poor, for theirs is the Kingdom of the Region of Heaven.

IV.—The second prayer is against Envy, namely, *Adveniat regnum tuum*, that is, Thy kingdom come upon us, on earth, as it is in heaven. Whosoever makes this request will hate jealousy; and to this prayer will be given the spirit of meekness, which will incline the heart towards a good life, until it attains to the power over the region of the living, and then the gentle and peaceful will desire that all may come with him. The third petition of the Lord's Prayer is against Anger, when it is said: *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra.* The meaning of that is, Thy will be upon us on earth as it is in heaven. Whosoever asks thus will not wish to quarrel or to be moved to evil in his heart, but will show that he has all things that satisfy his desire and God's will. To this prayer is granted the spirit of knowledge, until he comes to learn his heart and know its weak-

nesses through which it leads and urges to sin. And whatever good he loves, it comes to him of God's mercy. Therefore, through repentance anger is pacified, and he is led to true joy and comfort. Wherefore Christ says in the Gospel: Blessed are they that mourn and grieve here, for thereby they shall be comforted hereafter.

V.—The fourth prayer is against Sadness. That petition is: *Panem nostrum cotidianum da nobis hodie.* The meaning of that is, Give us this day our daily bread. This Sadness is weariness of mind with joylessness of heart and soul, and this happens when mind and soul are bitter without yearning for eternal good. Then the sick soul needs deliverance and correction within; therefore God will give that spirit of strength which shall elevate the soul until it is stronger to desire the everlasting support. That spirit of strength kindles the heart of man to long for the truth; therefore Christ says in the Gospel: Blessed are they that suffer from thirst and hunger to long for the truth, for they shall find fulness of all heavenly sweetness, and that everlastingly.

VI.—The fifth prayer is against Greed and Covetousness, namely, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* This is the sense of these words, Lord, forgive us our sins that we committed against Thee, as we, of Thy mercy, forgive others that which they did against us. And to this prayer shall be given grace and spirit of counsel which teaches us to have mercy upon others, until we merit and deserve to obtain mercy from God; and therefore Jesus Christ says in the Gospel: Blessed are the merciful, for they shall hereafter obtain mercy.

VII.—The sixth prayer is against Gluttony, whereby it is said, *Et ne nos inducas in tentationem.* The meaning of those words is, Do thou not lead us into temptation, that is, Let us not be corrupted by acquiescence in delight of deadly sin. To this prayer shall be given the grace of spirit and understanding, so that the food that strengthens the soul, that is, the Word of God, forbid external desire, and so the lustful flesh cannot overcome man. Therefore Jesus Christ Himself answered the Devil, when he saw that Christ was an hungered, after he had fasted forty nights and forty meals, who urged Him to relieve the hunger of His body, by making bread of the stones. And then said Jesus: Not by bread alone, without God, does man's life exist; in which He clearly declared that when man's soul is fed on bread from stones (that is grace and sweetness and love), and when the soul contracts a taste for that bread, little does he care for the time to come hereafter. Therefore, against gluttony, there is spirit and understanding, which will make the eye of the soul so strong, so bright, so pure, that there will spring from the spirit understanding, and purity of heart, which will deserve to see God, as is said in the Gospel: Blessed are the pure of heart, for they shall see God face to face.

VIII.—The seventh prayer is given against Adultery, namely, *Libera nos a malo.* The sense of that is: Deliver us, Lord, from evil. Wise and sensible is he that asks for freedom: to him shall be given

grace, and worldly spirit shall be given to this wise one, when his own bent draws him entirely, through taste of spiritual sweetness, by desire of heavenly things. And so man will never be dissipated, and never be freed, through the will and desire of his flesh. Therefore against external pleasures there shall be given spiritual comfort within the soul ; and the more the spiritual mind begins to conceive a taste to know for itself, in the same measure will it despise carnal sweetness ; and so *it is*, when man's heart is peaceful, it will not thirst for anything worldly from without. And so the spirit of knowledge will arise in the heart, to temper the external desire, and to furnish peace in itself, until the thoughts and mind are drawn to spiritual joy within the heart. And therefore it is said in the Gospel: Blessed are the peaceful in heart, for they shall be loved face to face before Christ, the Lord, in the kingdom of Heaven, where there is eternal joy, without ceasing and without end.

The Virtues of Hearing Mass.

The five virtues of Sunday Mass are these. The first of them is that your life will be longer for every Mass to which you have ever listened. The second is to have your unseasonable food forgiven, from one Sunday to the other. The third is to have your lesser sins forgiven, from one Sunday to the other. The fourth is that what you walk to attend Sunday Mass is as good for you as if you gave of your paternal estate as a free gift to God. The fifth is that if a man goes to Purgatory, he shall receive rest as long as each Mass to which he listens.

The Virtues of seeing Christ's Body.

The virtues of seeing Christ's Body are these: When Mass is chanted, for your unseasonable food to be forgiven for the day you see it; your words that are barren of fruit shall not be remembered against you. If you forswear yourself unconsciously, you shall not be chastised therefore; sudden death shall not come upon you that day. If you die *the day* you see it, the privilege of a communicant shall be upon you that day, and that because you have taken the bread at Mass. While you listen to Mass on Sunday, so long you shall not wax old. Every step you take to attend your Mass on Sunday, an angel shall count for you, and for each step you shall meet with reward. No evil spirit shall abide with you while you are going to Sunday Mass. "Addressing thee on Sunday, I ask thee on thy mule, what shall I do about Sunday Mass." "If Sunday Mass has been received through faith, and belief, and devotion, blessed will be thy household." "Addressing thee seriously, I ask thee by thy perfections, what shall I do if I be without it?" "If thou art without it, without compulsion, without necessity, through the week do not smile."

The Annunciation of the Angel Gabriel,

TO MARY, WHEN JESUS CHRIST DESCENDED INTO HER WOMB.

The Angel Gabriel was sent from God to a town of Galilea, called Nazareth, to a virgin, the wife of a man named Joseph, of the tribe of David, that is, of the house of David: and the name of the maiden was Mary. And the Angel went in to her and said: Hail, thou that art full of grace; the Lord is with thee; blessed art thou among women. As she heard, she was troubled at his word, and bethought her what kind of greeting that was. And the Angel said to her: Fear not, Mary; thou hast received grace from God, and, behold, thou shalt conceive a son in thy womb, and thou shalt call His Name

Jesus, Who shall be great, and shall be called, The Son of the Most High; and the Lord God shall give Him the seat of His father David, and He shall reign over the house of Jacob for ever, and of His kingdom there shall be no end. And Mary said to the angel, How shall this be? for I know no man. And the Angel said, in answer to her: The Holy Ghost from above thee shall come into thee, and the power of the Highest shall be a shadow and protection unto thee against all sin; and the Holy One that shall be born of thee shall be called the Son of God. And lo, Elizabeth, thy kinswoman, she has conceived a son in her old age, and this is the sixth month with her who was childless, for all things that can be a true word God can do. And Mary said to the Angel, Behold the handmaid of the Lord: be it unto me according to thy word. Amen.

The Gospel of John the Apostle.

I.—This is the sense of the Gospel of the Apostle John, according to the understanding and sense that God gave to him, who turned it from Latin into Welsh. And let all that read it know that those which have lines under them are the words of the Gospel, and the other words, without lines, are the words of him who turned it into Welsh, to expound and illustrate the Gospel.—*In principio erat verbum*: in the beginning was the Word, that is, in the Father was the Son, for the Word of God was His Son, and the Word was with God, and therefore we ought to know that the Father and the Son are not One Person.

II.—And God was the Word, for the Word is the Son, and the Son is God, and He was at the beginning with God, for the Father and the Son are coeval; and through that Word all things were made, and without it nothing was made, for there was no other creation of the world but God's speaking, when He spake His Word, and in His Word, that is, when His Son was born, Let all things be at such and such a time; and as He spake and commanded, so it was. And there shall be nothing, except what He said upon His Word that it should be, and yet He did not say and did not command that there should be sin, and therefore it is a sign that sin is nothing but trespass and want of righteousness.

III.—And that which was made in Him was life: that is, the similitude, and beginning, of all things; as He is in God He is life; for all that is in God is life, and is God. And that life is light for men, and not light for animals, devoid of understanding, devoid of sense, but it is spiritual light, that illumines the souls of men: and the

light shines amidst sinners, for sin is darkness. It apprehended it not: that is, sinners received and recognised Him not, as blind men sitting in sunlight without seeing it. And because that Light came in man's flesh, and dwelt like a sun in the sky, or a light in a lantern,

IV.—Therefore, a man was sent from God, and his name was John; that man was John the Baptist, who was born of two aged people, contrary to nature, and was sanctified in his mother's womb. He was sent as a herald before the Son of God to warn all, and to announce that He would come. He was not the Light but he was sent to give testimony of the Light, so that all might believe through him, that is, through his testimony. He was, however, a true light, to illumine every man in the world: since for His sake he came to illumine every man in the world; and nevertheless, many shut their eyes to that Light, and are not willing to see it.

V.—In the world there was Light: that is, the Son of God, and through Him the world was made, through the Son of God. And yet the world knew Him not, that is to say, worldly men, who were the sinners of the world, did not know Him. To His own He came, that is, to the land of Israel, which was like His own country, and His particular heritage, for no one believed in God then, but they.

VI.—And His own welcomed Him not, and received Him not as God and their Lord; but whoever received Him, to them He gave power and ability to be sons of God. And no man can take the right from him, unless he himself wishes. Not those that are born of blood and of man and wife, that is, those that are not born of sin, or of the will of the flesh, but those that are born of God, because, whoever is born of God, is born of the grace of the Holy Spirit, while those that are born of man and woman are inflamed with the lust of the flesh. And before he can be a son of God, he must be born again through the water of baptism and the grace of the Holy Spirit.

VII.—And the Word was made flesh, that is, God was made man, and dwelt in us, namely, in our midst, and we saw His glory, which no one could see unless He had put on the flesh of man, and His glory as the glory of the only Son of God, that was born of God, full of grace and truth, since to His humanity and soul were given all gifts, and all knowledge, which were never given to any one save Himself, and that wholly.

VIII.—*This is to* show how the Father and Son and the Holy Ghost are understood *to be* one God. Though God is more perfect than any creature in the world, and that in ways without number, still we cannot either comprehend His perfection or express it with our tongues, except through the similitude of the thing that we see and understand in the creatures, and especially in man, who was made in God's image. In the soul of man there is memory, and understanding or thought, and will; and though they are one soul, each one of them differs from other, and each one of them is in the other, for memory remembers each of the three, and the thought

understands each of the three, and the will desires and loves each of the three.

IX.—Now from the memory springs thought, and that thought is a word, and is framed and fashioned in the heart of man, and therewith from the memory and the thought proceeds the will. Similarly in God Almighty, because He is an intelligent Spirit, claiming obedience, there are three things like the three above, except that they are more perfect and more blameless; and these three things are the Father, the Son, and the Holy Ghost. The Father is like memory; for as the memory originates the thought and the will, out of the memory then comes the thought or word, and out of these comes the will like a spirit; and so God the Father is the beginning to the Son, since of *the Father* was begotten the Son of God, as the word springs from the memory. And accordingly the Son of God is the Word of the Father, and He is called the Word.

X.—And from the Father and the Son came Love and Unity between the Father and the Son, and that is the Holy Ghost; and these Three are equally great and good, and of one majesty, and one understanding, and one power, for they Three are one God indivisible, and the Three are coeval, and each one of them is in the other, for the Father was never without a Son, and He never was without saying a word; notwithstanding, He spake but one Word, and the Father and the Son never were without Love and Unity between them, and that is the Holy Ghost. Even so the rays of the sun come from the sun, and from the sun and its rays comes heat, and these three are coeval, except that they are not one indivisible nature, like the Three Persons.

XI.—So likewise a brook comes from the fountain, and from the fountain and the brook comes a lake; and still the three are water inseparable, but they are not coeval, for the water exists in the fountain and in the river, before it becomes a lake. Wherefore, there is nothing in all sinners similar or like at all to the One God, and the Three Persons. Nevertheless, whoever understands clearly what has been said about the soul of man, and about the other creatures, it is easier for him to see and believe in what manner the Father, and the Son, and the Holy Ghost are Three distinct Persons and One God.

The Seven Wise Men of Rome.

IN THIS WAY ARE TREATED THE STORIES OF THE SEVEN WISE MEN OF ROME, FROM THE WORK OF LLEWELYN, THE PRIEST.

I.—Diocletian was Emperor in Rome; and after Eva, his wife, died, leaving one son as their heir, he summoned to him seven of the wise men of Rome, their names being Bantillas, Augustus, Lentillus, Malquidas, Catonias, a goodly knight, Jesse, and Martinus. And these men, upon coming, asked the Emperor what was wanted with them, and why he had summoned them there. This is the reason, quoth the Emperor; I have one son, and I ask you to whom I shall give him to be taught manners and customs, and poetical measures, and to receive a goodly nurture. Between me and God, said Bantillas, one of the Wise Men of Rome, if thou shouldst give thy son to me to nurture, I would teach him as much as I know, I and my six companions, at the end of the seven years.

II.—Yes, quoth Augustus, let thy son be given to me, and by the end of six years I will make him know as much as we seven know. Then said Cato: According to the measure in which the child receives profit by his bent and teaching, even so do I promise to teach him. If he be given to me to nurture, said Jesse, I will teach him as well as I can. And after each of the six men promised to teach the son as well as they could, then the Emperor found it best in his counsel to give his son to the seven of them to nurture. And an edifice was built them on the banks of river Tiber, outside Rome, in a fair, strong, level, and dry spot. And they wrote the seven arts round about the house, and taught the son until his wit was mature, his parables proper, and his actions slow and sure.

III.—And at that time the Emperor married a wife; and after he took her to his palace, and slept beside her, she asked now of one, now of another, whether the Emperor had an heir. And one day she came to the house of a wicked hag, with but one eye, and without a tooth in her head, and she said to the hag: In God's name, where are the children of the Emperor? He has none, quoth the hag. Woe is me, said she, that he is childless! Thereupon the hag took pity on the other hateful woman, saying: Thou needst not do that; there is a prophecy that he will get children, and perchance it will be that he will get them by thee, since he will not get them by another; and be not sad, he has one son, who is being nurtured by the Wise Men of Rome. And then she came joyful and smiling to the palace, and said to the Emperor: With what purport dost thou conceal thy children from me? quoth she. I will conceal him no longer, said he; and to-morrow I will have him sent for, to show him to thee.

IV.—And that night, as the son and the teachers were walking abroad, they read in the brilliance of the stars and the disturbance of the constellations, that the lad would be destroyed, unless he were properly defended. And the son, too, saw it, and said to the teachers: If you will defend me seven days with your wisdom, I will defend myself on the eighth day. And they promised to defend him. And next day, behold, there came messengers from the Emperor to bid them bring the son, to show him to the new Empress. And after he came to the hall, and was greeted by his father and the company, he said not a word more than if he were dumb. And the Emperor was troubled to see his son dumb, and bade them take him to his step-mother. And she, upon seeing him, was inflamed with love of him, and took him to a hidden chamber, and, holding dalliance, spoke to him with words of love; and the son despised her, and left the chamber to her.

V.—And when she saw that he despised her, she uttered a cry, a loud and shrill wail, and, spoiling her head of her adornment and attire the while, and tearing her yellow hair from the roots, betook her to the chamber of the Emperor; and it was a marvel that the ends of her fingers were not bruised for the quickness with which she beat her hands together. And she went to the King's chamber, to complain to the Emperor against the son of the rape and violence, and to say that he tried to lay hands on her. And then the Emperor swore in his wrath the greatest oath of all, one for the dumbness of his son, that he did not care more if he died than lived; the second, because of the affront to the Queen, that his life should not remain in him longer than the next day.

VI.—And that night the Empress said to the Emperor: It will happen to thee, about thy son, as it once happened to the great pine-tree, because of the little pine that was near it, a branch from the big tree hindering the smaller from growing. And then the burgess that owned the trees bade his gardener cut down a branch from the old pine that prevented the small one from springing up. And after cutting the branch the whole tree withered; and then he commanded to cut down all. Even so it will happen to thee about thy son, whom thou didst entrust to the seven Wise Masters to nurture, to thy cost. He is covertly seeking to combine the nobles to ruin thee, and to reign himself without hindrance. Then the Emperor waxed wroth, and promised to put him to death next day. And after spending that day and night to give honour and pleasure to the Queen, when the next day was young, the Emperor rose and dressed himself, and repaired to the judgment-hall. And anon he asked the Wise Men what doom should be passed on his son.

VII.—And then arose Bantillas and spoke thus: Lord Emperor, quoth he, if for dumbness thy son is to be put to death, it is fairer to be merciful to him for that reason than to be ruthless, for that defect is more of an affliction to him than to any. If, for the charge of the Queen, *thou wilt put him to death*, it will happen to thee about thy son even as it befell a mighty and noble knight, touching a greyhound that

he had. What was that? quoth the Emperor. By my confession, I will not tell thee, unless thou wilt plight thy faith that thy son shall not be put to death in the course of this day. He shall not be put to death, by my faith, said he, and tell me thy story.

VIII.—There was once at Rome a knight, and his palace was by the side of the city. And one day there was a tournament and a contest between the knights. Now, the Empress and family went to the top of the city wall to witness the contest, leaving no one in the palace save the knight's only son, sleeping in a cradle, and his greyhound lying near him. And by reason of the neighing of the horses, and the excitement of the men, and the din of the lances clashing against the gold-spangled shields, a serpent was aroused from the wall of the castle, and it made for the hall of the knight, and espied the child in the cradle, and made a rush at him. And before it reached him, the fleet and active greyhound leaped upon him, and by their fighting and struggling, both of them, the cradle was overturned with its face downwards, and the child inside; and the fleet, active, noble hound slew the serpent, and left it in small pieces near the cradle.

IX.—And when the lady came in and saw the dog and the cradle bloody, she came towards the knight, calling and shrieking the while, to complain of the dog that had killed his only son. And the knight in his wrath slew the hound, and, to comfort his wife, he came to see his child; and when he came, the child was safe and sound under the cradle, and the serpent in little pieces hard by. And then the knight was troubled that he had slain so good a hound, at the word and instance of his wife. Even so it will happen to thee, by slaying thy son at the accusation and instance of thy wife. And then the Emperor swore his son should not be put to death that day.

X.—And after ending their counsels and arguments they came to the hall. And when the Empress was aware that the Emperor preferred to converse than to eat, she began to talk, asking whether the son had been put to death. No, said he. I know, said she, that it was the Wise Men of Rome that caused this. It will befall thee, from believing them, as it befell the boar of the wood, with regard to the shepherd. How was that? said the Emperor. By my creed, I will not tell thee, unless thou wilt plight thy faith that the lad shall be put to death to-morrow. By my creed, he shall be put to death, quoth he. This is the story, said she.

XI.—There was once in a forest in France a fruitful tree with green branches, and the boar would fain have no other fruit of the tree in the wood than the fruit of that tree. And upon a day the shepherd discovered the tree, and saw that the fruit was fair and lovely, sweet and ripe, and gathered an armful of the fruit. And meanwhile, lo, there was the boar coming; and the shepherd had only time to climb to the branches of the tree from fear of the boar, taking his armful with him. And the boar, failing to find the fruit as he had been wont to do, snorted and gnashed his teeth, and espied the shepherd on the branch of the tree, and began to uproot the tree. And when the shepherd saw that, he dropped the fruit to the boar.

And when the boar had had enough, he slept under the branches of the tree. While he slept, the shepherd descended to the ground, and cut the throat of the boar with a knife. Even so will it befall the Roman boar, and the fruit of his empire shall be taken from him. By my creed, quoth the Emperor, he shall not live later than to-morrow. Next day, in wrath, the Emperor betook him to the judgment-hall, and straightway commanded his son to be put to death.

XII.—And then Augustus arose, and spake on this wise: Lord, said he, God will not suffer thee to act towards thy son as Ypocras did concerning his nephew. What was that? By my faith, I will not tell thee, unless thou wilt plight thy faith that the lad shall not be put to death to-day. He shall not be put to death, by my faith, quoth he. Ypocras had a nephew, a sister's son, and he was the best leech in the world. And when the King of Hungary commanded Ypocras to come to heal a son of his that was sick, he could not go, but sent his nephew there. And the youth, on coming to the palace, cast a look on the King, and on the Queen, and on the son. And not seeing any of the King's nature in the son, he asked the mother who his father was, because he could not heal him, unless he knew the disposition and nature of the family from which he was descended.

XIII.—And then she said that she had gotten him in intrigue by the Earl of Navarre. And then he caused them to give the son the flesh of a young ox, until he became quite whole. And after coming home his uncle asked him how he healed the youth. With the flesh of a young ox, said he. If thou tellest the truth, my lad, said he, he was begotten in adultery. It is true, said the youth. And when Ypocras saw his nephew so skilful, he thought to slay him, and bade him come and walk abroad with him. And after coming to a place which was secret and untrodden, he spoke to his nephew. I perceive, said he, the scents of goodly herbs. I smell them, too, said the youth, and wouldst thou fain have them? I would, quoth he. And as the youth was bending down to pluck the herbs, he pierced him through with a knife, until he fell to the ground. And then all execrated Ypocras, and he was cursed. And so, lord Emperor, will it happen to thee, and thou wilt be cursed, if thou wilt cause thy son to be put to death, when he is guiltless. I will not, said he.

XIV.—And that night, after finishing their meal, the Empress asked whether the son had been put to death. No, said the Emperor. It will befall thee, through believing the Wise Men of Rome, even as it once befell a man whose son cut off his head and buried it in the jakes. How was that? quoth he. I will not tell thee, unless thou wilt pledge thy faith to put thy son to death to-morrow. There, I give thee my word; he shall be put to death. I have heard that there was once an Emperor in Rome, and he was the most covetous man of all worldly goods in the world. And when he had gathered and collected a towerful of gold and silver and right precious jewels, he placed a miser, timid and wealthy, as guardian over his goods. Now, there was in the city

a man somewhat poor, but courageous. And he had a young man, his son, lusty and nimble. And the man and his son came during the night on the top of the tower, and broke through, and took of the goods as much as they listed. And next day, when the guardian came to look at the tower,

XV.—A quantity beyond measure had been stolen. And thereupon the guardian subtly and craftily bethought him, and placed a tub of warm glue before the tower, where it was broken through, if haply he might catch the robbers, to show them to the Emperor, to prevent his doubting him. And the robbers, after spending those goods with their booty on estates, and land, and mansions, and at their pleasure, came again towards the tower. And when they were coming out with their booty, the father was not at all aware, until he was up to his girdle in the tubful of glue. And then he asked counsel of his son. I know none, said the son, except to cut off thy head with a sword, and hide it in a secret place; for if they come upon thee with thy life in thee, thou wilt be afflicted and tortured, until thou wilt confess the goods, and then thou wilt declare. O my lord and son, said he, not so wouldst thou do to me. The Emperor is the most merciful man in the world, and the goods are ready, and I shall have my life back again. By Him on whom I believe, said the son, I shall not adventure these three things, rather than cut off thy head from thee. What three things are they? said the father. The present goods I have, and my own life, and the land and chattels that thou hast bought. And savagely and barbarously he cut off his father's head. Even so will thy son cause thee to be slain, from a desire for thy kingdom, which is better than the treasure. By my faith, said he, his soul shall not remain in him later than to-morrow. And next day, when he saw the daylight, he betook him to the judgment-hall and commanded to put his son to death.

XVI.—And then Lentillus arose and spake as follows: Lord Emperor, quoth he, it will befall thee, if thou wilt cause thy son to be put to death, even as it once befell a good and wealthy old man about a fair young wife, whom he loved dearly. What was that? quoth the Emperor. By God, I will not tell thee, unless thou wilt pledge thy faith that thy son shall not be put to death to-day. He shall not be put to death to-day, said he, and tell me thy story. There was once a good and noble old man, and he married a noble damsel. And no long time passed after their coming together, before she set her love secretly upon a youth from the palace of her lord, and she made tryst with him. And about the first part of the night, when her husband was sleeping soundest, she rose and came to her paramour. And not long after she left, her husband awoke and turned in his bed; and it seemed strange to find his bed without his partner. And in displeasure and jealousy he got up and searched the house for her; and when he did not find her, he came back towards the door, and shut the

door firmly, and swore in his wrath that she should not set foot in that house so long as she lived.

XVII.—And when she had her fill of pleasure with her paramour, a little before daylight she came to the door. And not finding the door open, she bade him open. By my creed, said the husband, this house shall not be opened for thee so long as thou livest; and to-morrow, before thy family, I shall cause thee to be stoned with stones. By my creed, quoth she, ere that, I would rather leap from the place where I am into this fish-pond, to drown myself, than wait for that doom to come upon me. And she found a big stone near her, and raised it on her shoulder, and threw it into the pool until the fall was heard over the whole palace. And he took it as ill as ill could be, and came out to see whether he could find her life still in her. And she quickly ran in, and shut the door firmly after her, and threatened him for violating the marriage, and leaving his house and bed at that time of night. And next day, before the judges of the city and the officers, the husband had to bear the pains and penalties that she ought to have met with for her naughtiness. And so will thy wife deceive thee in the matter of thy son, and it is she that is wicked and blameworthy, while thy son is in the right. He shall not be put to death to-day, said he.

XVIII.—And after their meal, the Queen said: I know that the Wise Men of Rome did not let thy son be put to death to-day. No, quoth he. It will happen to thee through believing them about thy son, even as it once befell one of the citizens of Rome, about a fruitful tree, with green branches, that he held dear. What was that? quoth the Emperor. I will not tell thee, unless thou wilt pledge thy faith to put thy son to death to-morrow. He shall be put to death, by my faith. This is the story, then, said she. A man of Rome had a tree, with sweet fruit, growing in his garden, with a fine straight branch rising from the stock of the tree, and reaching to the sky. And if the man held the tree and its fruit dear, still dearer was the branch because of its loveliness. Between me and God, said the gardener, if thou wouldst follow my advice, thou wouldst order the branch to be cut down from off the tree. Why? said he. Because it is not sure whether thou wilt obtain the fruit of the tree, so long as yonder branch is a step for one to ascend, and to support evil persons and thieves; and there is no way to climb the tree or get the fruit save by yonder branch. By my faith, said he, for all that, none of the branch shall be cut off, any more than before. Be it so, said the gardener. And that night thieves came to the tree, and plundered the tree of its fruit, and left it quite bare, with broken branches, by the next morning. Even as bare of the fruit of thy kingdom will the Wise Men of Rome leave thee, unless thou wilt cut off a branch from thy son. To-morrow morning he shall be slain, by my faith, said he, and they every one of them.

XIX.—And next day, in wrath, and at the instance of the Queen, the Emperor betook him to the judgment-hall, and commanded that

his son should be put to death, and the Wise Men of Rome with him. And then rose up Malquidas (a gentle and sober man was he), and spake thus: Lord Emperor, if, at the instance of thy wife, thou wilt cause thy son to be put to death, thou wilt be deceived even as the shepherd was deceived by the wolf. In what way was that? quoth the Emperor. I will not tell thee, unless thou wilt pledge thy faith that thy son shall not be put to death to-day. By my faith he shall not be put to death; and tell me thy story. This is the story, said he. There was a wealthy and strong city in the East, and seven proper and wise men were keeping and governing the city. And it was not in the garrison, nor in the citizens, that the strength of the city lay, but in the learning and cleverness of the men. And meanwhile there came a cruel and mighty king, to try to subdue the city. And after sitting before the town, and planting engines against it, the king did not prosper, because of the cleverness of the men within, guarding their city. And when the subtle king saw that the town was not taken by fighting, he at once promised to retire from it, saying he would not fight the multitude in the city, on condition that they would send him the seven men aforesaid. And the senseless people, without seeing the treachery and the smart that was hidden underneath the leaves, believed the lie and deceit of the king's promises, and took the men, and put them in bonds, thinking to send them out to him.

XX.—And then rose up one of the wise men and spake thus, Good sirs, said he, it will befall you through believing yonder cruel king, after giving us into his power as the wolf formerly cheated the shepherd. How was that? said they. A cruel and wicked wolf was seeking occasion and opportunity against the shepherds and animals, to slay them, but fleet mastiffs, which the shepherd had, allowed him no rest, either in forest or field. And when the wolf saw this, he promised peace and quiet everlastingly to the shepherd and his beasts, if he caught the dogs and bound them, and gave them over to him. And the foolish shepherd believed the wolf's lying words, and sent the dogs to the wolf, and he quickly killed, first, the dogs, then the beasts, and at last the shepherd. Right so will ye all be put to death by yonder cruel king, if ye believe him, after he has slain us. As God lives, we will not believe him, nor ever give you up into his power. And then by their counsel they overcame him, and slew him. Thus, Lord, I tell thee soothly; as he would have slain them, if they had believed him, and as the wolf slew the shepherd, through his believing him, so thy wife will slay thee, through believing her, and if thou wilt cause us to be slain at her instance. I will not, by my faith, said he.

XXI.—And then, after finishing their meal, the Queen spoke to the Emperor on this wise: Even as the smell on the leaves and blossoms draws the sleuth-hound off the scent, until he loses the fawn, so the Wise Men of Rome draw thee away by fair words, and gilded parables, about thy son, until thou wilt lose thy kingdom and riches. For it will happen to thee, through believing in them, as it once befell the Emperor Gracian. What was that? said he. By my faith, quoth she, I will not tell thee, unless thou wilt give thy word to put thy

son to death to-morrow. He shall be put to death, said he. This is the story, said she: An alchemist placed a pillar in the heart of Rome, and on the top of the pillar a mirror of the art of necromancy. And in the mirror the senators of Rome could see that, whatever kingdom they sought, no one could withstand them; and then at once they would attack any kingdom they liked, and subject it to their yoke. And the pillar and mirror made every kingdom fear the men of Rome, more than before. And then the King of Poland offered boundless riches to anyone who would take upon him to uproot the pillar and break the mirror.

XXII.—And then rose up two brothers born of one mother, and spake thus: O lord the king, said they, if we had two things, we would uproot the pillar. How is this? said he. Our elevation to dignity, and still higher honour, and our present needs now. What are they? said he. Two barrels of gold, said they, for Gracian is the greediest man in the world. That ye shall have, said the king. And gold was ordered them; and they betook them with the gold towards Rome, and they buried the two barrels at night near the town by a highroad. And next day they came to the palace, and greeted the Emperor, and offered themselves as his men. What good service, what art do ye know, if I take you as my servants? We know, said they, what gold and silver is hidden in thy kingdom, and we will cause thee to get it all. Go to-night, said he, after taking your food, to your lodging, and look by to-morrow what gold is concealed in my possessions, and if there is, inform me, and if I get it, verily I will take you into my love.

XXIII.—And they went away to their lodging. And next day the youngest came before the Emperor and said that he had found in his divination that a barrelful was hidden near the city gate. Then at once the Emperor ordered it to be fetched. And after it was got and brought to him, he took him into his love. And next day the other youth came, and said that he too had learnt in a dream that a barrelful of gold was hidden in the other city-gate. And after proving this, the servants were believed and beloved from henceforth and taken to his love. And then they said that there was gold under the pillar that guarded the kingdom for ever. And then the senators of Rome said that, if the pillar were uprooted, Rome would not be as strong thereafter as afore. And the thirst for gold and silver did not suffer the Emperor to abide by the counsel of these men; he ordered the pillar to be uprooted, and thus broke the mirror. And the senators of Rome bore it ill; and they quickly fell upon him, and caught him, and bound him, and forced him to drink molten gold, addressing him thus: Gold thou didst desire, gold thou shalt drink. Even so let not *thy desire suffer thee to listen to the Wise Men of Rome, who* with gilded parables *prevent thee* from trusting to my counsels about putting thy son to death, until they work thy death and doom. By my creed, said he, he shall not live but till to-morrow. And next morning he commanded his son to be put to death.

XXIV.—Then rose up old Cato, a proper man, and spake thus: Lord Emperor, thou shouldst not judge by the deceitful and lying discourse

that thy ears hear, but by patience and after seeking truth, judge righteously between young and old. And thy wife, whom thou lovest, will prove as faithless to thee as was the wife of the Sheriff of Lesodonia. Cato, how was this? quoth the Emperor. By my faith, I will not tell thee, unless thou wilt give thy word that thy son shall not be put to death to-day. He shall not be put to death, by my creed, said he. A young man of Rome was once Sheriff of Lesodonia; and one day he was cutting a spear-shaft, and his wife was frolicking with him, and as he played with her, the point of the knife came in contact with her hand until the blood gushed forth. And he took it so ill, that he pierced himself through under the top of the breast with his knife, until he fell dead to the ground. And after performing the rites and services in his palace, he was taken to the church to be buried.

XXV.—And it was a marvel that the tips of her fingers were not bruised by the quickness wherewith she beat her hands together, as she made mourning for her husband. Every cry she uttered was louder than that of any horn or bell over the whole city. And after her husband was buried and everyone retired from the church, her mother bade the princess come with her home. And she swore by Him above that she would not leave until she died. Thou canst not fufil those words, said her mother; and therefore it is better for thee to come to thy palace, to make mourning for thy husband, than to abide in such a dreadful and strange place, so lonely as this. I will prove whether I can, said she. Therewith she bade her mother kindle a huge bright fire before her, and leave food and drink to be consumed, when hunger came upon her, for hunger may not be borne. And that night, a complete brave knight from the camp was watching an outlaw that was hanged that day. And as he turned his eyes far and near, he saw nigh him a clear bright light where he never saw any before, and he pricked his steed to see where the fire was, and why it had been lit. And when he came, he saw a wall, and graveyard, and a church, and a fire high and bright in the church. And he tethered his steed, and let him graze at the gate of the churchyard. And then and there in his arms he rushed to the church and looked to see who was therein, and when he came, there was no one save a young damsel sitting over a grave fresh dug, with a bright smokeless fire before her, and a portion of food and drink at her side. And he asked what so young a person of such a tender age, of so frail a body and gentle disposition, did in such a dreadful place by herself. And then she said that she had no fear whether death came to her soon or late.

XXVI.—And the knight inquired of her why that was. Because, said she, I have buried the man I loved best in my life, and shall love as long as I live, in this place to-day. Surely he also loved me more than any when he took away his own life for my sake. O princess, said the knight, if thou wouldst follow my advice thou wouldst turn from that thought, and wouldst take a husband who might be as good as thy own, or might be better. No, by Him that is above, I will not take a husband after him. And after they had conversed a while, the knight went towards the gibbet, and when he

came, lo, one of the robbers had been taken away; and he bore it ill, because it was the knight's service, for his ground and land, to keep gentle folk that had been hanged from being taken by their family to be buried.

XXVII.—And he came back again to the princess and told her of the conflict and the misfortune. If thou wouldst plight thy faith, quoth she, that thou wouldst marry me, I would free thee from that matter. There I give my word, said he, I will marry thee. This is how thou shalt do, said she. Dig up my husband that lies here, and hang him up instead of the robber, and no one will know it save us two alone. So dig up the hole he did until he came to the body. Here he is, said he. Throw him up, said she. By my confession, said he, it were easier for me to fight with three living men than set my hand upon one dead. I will put mine, said she, and she leapt lightly and nimbly into the hole, and threw the body up on the edge of the grave. Take him to the gibbet, said she. God knows, quoth he, how I or my steed can journey, but with difficulty, for the quantity of harness upon me. I can, said she; lift him upon my shoulder. And when she got him upon her shoulder she walked with long strides and with stout heart, carrying him until she came to the gibbet. Alack, quoth the knight, what good is that? There was the stroke of a sword upon the outlaw's head. Do thou strike a blow on his head. No, by my confession, I will not strike, quoth he. By my confession, said she, I will strike him.

XXVIII.—And she dealt her husband's head a heavy stroke with a sword. Yes, quoth the knight, what good is that? The robber was toothless. I will make this one toothless, said she. And she got a big stone and raised her hand against him until his lips were distorted, and his teeth were bruised to pieces by the force and strength of the blow. Yes, said the knight then, the robber was bald. I will make him bald, said she; and she took her husband's head between her knees with her two feet on his two shoulders. No woman shearing or man shaving ever was as quick as she in plucking her husband's head. And quickly from his forehead to the crown of his head she left not a hair without plucking it away more than the parchment-maker leaves on parchment. And after she had finished, she bade the knight hang him up. By my creed I will not hang him, and thou shalt not hang him up either, and if thou wert the only woman in the world, I would have none of thee, because, when thou wert so faithless towards the man that married thee when a maiden, and took his life for love of thee, a faithless thing wouldst thou be to me, never having set eyes on me until to-night. And therefore go thy way, where thou listest, for I will never have thee. By my confession to God, Lord Emperor, as unfaithful as this henceforward will thy wife be, for whose sake thou art now causing thy son to be put to death. By my creed, he shall not be put to death, said he.

XXIX.—And after finishing her meal the Queen asked the Emperor whether he had put his son to death. No, said he. Nor wilt thou ever, said she, so long as the Wise Men of Rome live, for as the nurse draws the child from his anger and fright, by singing and chant-

ing in his ears, or shewing him silly and trivial things, so the Wise Men of Rome are drawing thee from thy alarm, for the dishonour and shame I met with at thy son's hands, by their talk and discourse of the same complexion as the lies they showed thee. And it will befall thee at last, by believing them, as it once befell the king who saw himself blinded in his dreams each night. How was that? quoth the Emperor. I will not tell thee unless thou wilt pledge thy faith to destroy thy son to-morrow. By my faith, he shall be destroyed, said he.

XXX.—There was once, said she, a king over one of the cities of Rome, and he placed seven men to rule the city. And the men devoted themselves to amassing gold, and silver, and jewels, until the poorest of them was richer than the king in present goods. And this they did by common counsel, that they might slay the king, and divide the kingdom between them, and that too by the might and strength of their goods. And each night the king saw in his sleep a cauldron with seven feet *and vapour* rising therefrom, just as though there had been a mighty fire beneath; and sparks, it seemed to him, came from them about his eyes and blinded him, as he thought. And then he sent messengers to fetch diviners of dreams and visions of things that should come to pass everywhere hereafter for ever and ever. And the messengers happed upon a young man who had received his excellence from God, of the spirit of divination, to interpret dreams. And the youth was brought before the face of the king. And when he came, the king told him his dreams. Yes, said the youth, I will interpret for thee thy dream, and give thee advice about it; and unless thou wilt take counsel, thy dream will come to pass outside thy sleep, even as thou seest it in thy sleep. This is thy dream, said the youth. The cauldron that thou seest in thy sleep betokens this city; the seven feet that thou seest are the seven men that govern it, brimming over with too much riches and working treason against thee, unless they are at once slain.

XXXI.—And the king did not follow the counsel of the youth, until they slew him and took his kingdom from him. Even so will it happen to thee about thy son and the Wise Men of Rome, who now betray thee and deceive thee with their words until they get an opportunity to slay thee and take from thee thy kingdom unless thou wilt slay them quickly. By my faith, said he, they shall be killed to-morrow. And next day he went, in wrath, to the judgment-hall and commanded his son to be hanged, and the seven Wise Men of Rome with him. And then arose Jesse and spoke before all the company on this wise: A lord should not be fickle nor suffer deceit and untruths to turn him aside; and even as the queen deceived the king about the knight, so thy wife will deceive thee. How was that? said he. By God, I will not tell thee, unless thou wilt pledge thy faith that thy son shall not be put to death to-day. He shall not be put to death, said the Emperor.

XXXII.—This is the story, said he. There was once a knight who saw himself each night within a lofty tower, holding dalliance with a fair young lady on whom he had never set eyes, save only in

his dreams, and he pined away sadly for love of the princess. Now he found it best in his counsel to go and roam worlds and cities in quest of her. And as he fared, he saw a large fortress with embrasures and a strong castle, mighty and conspicuous beside it, and a strong and tall tower in the castle, in colour and shape like the one in which, in his dream each night, he saw himself with the lady he loved best. And towards the tower he went, and paced along the high road beneath the castle until he came opposite the tower, and he cast a glance at the tower and beheld therein the lady he loved best. And he was joyful and glad to see her; and he came to the city and lodged there that night. And next day, in pride, he came towards the gate of the castle and called the gatekeeper to him, and bade him go and ask the king whether he wanted a young knight, trustworthy and industrious, to be his man. And he went to the king and told him so. Let him be admitted, said he, to see whether he can be put to use. And the knight came to the palace, and his arrival found favour with all, and soon he was highly praised, and was placed by the king in high position over his riches.

XXXIII.—And then he told the king that he must have a retired place to think how many duties and accounts he had. Seek out a place to thy liking and take it, said the king. This is what I should like, Lord, said he, that thou shouldst allow me to build a room near the tower, for no man sets foot there. Good, said the king. And anon the knight ordered a fine chamber to be built for him near the tower, and he caused the mason to make a secret way for him to go to the tower to the king's wife. And the mason made the way until he got hold of the queen to do what he listed with her. And as one day he was eating at the same board as the king, the king observed the ring that he prized most in his possession on the finger of the knight, and, in anger and jealousy, he asked him what his ring did on the knight's finger.

XXXIV.—And the knight swore craftily that no man ever possessed it besides himself, and spake: Therefore, Lord, said he, recollect thyself and look where thou didst keep thy ring, for this never belonged to thee. And the king held his peace, and ate, and marvelled at the worth of the ring. And after eating, the king started towards the tower to ask the queen for his ring. And the knight by his own way took the ring to her, to shew the king, when he asked for it. And when the king came, he asked for the ring, and she shewed it him. And then the king reproached himself in his heart for grieving the knight, and for suspecting his wife, when she was innocent, as he thought. And then the knight said to the queen: I will go to hunt with the king to-morrow, and I will invite him to take his food in my chamber, when he returns from the chase, and I will tell him that the lady I love most has come from my country after me. Be thou there to receive us with a different robe; and though he might appear to know thee, do not pretend to know him, or to have ever seen him until then. And so she did. And next day he went to hunt. And after the horn sounded the death, and the chase ended,

the knight begged the king to come and take food in his chamber that day.

XXXV.—And the king came. The first person he saw in the knight's chamber was his wife; and he asked her what she did there, and by what way she came thither. Full hard, said she, is it for me to tell thee all the watery ways I followed, from my country here. I know no better place for me to be than in the chamber of the man I love best; and if thou dost suppose thou dost recognise me according to likeness, look thee out where the person is whomsoever thou dost seek, for thou hast never set eyes on me up to this day. And then the king held his peace, and reflected that he had never seen a lady so like his own wife, or a ring so like his wife's as that of the knight. The meal done, the king went towards the tower to obtain certainty in the matter of his wife, as he did about the ring. And she went before him by another way, and doffed her robe, and put on her house garment. And when he came, he reproached himself in his heart for mistaking the knight.

XXXVI.—And at the end of a space of time, the knight saw that it was not without danger to intrigue with the king's wife in the same country as the king, still worse in his own palace and castle. And he found it best in his counsel to get him ready a ship, and fill it with all kinds of goods. And then he asked leave of the king to go to his fatherland, since he had not been for a long time in his country. And the king gave him leave. And next day he came, before starting, with his mistress to the king, where he was hearing mass, and begged the king to cause his own priest to join the two together in the bond of wedlock. And the king went towards the tower; and when he came, the tower was empty, and his wife gone with the knight. Even so, Lord Emperor, thy wife will deceive thee from believing her and causing thy son to be put to death for her sake. Verily, I shall not, said he.

XXXVII.—And that night the Empress spoke to the Emperor, sobbing the whiles and in sadness: It will befall thee, as it befell the steward of the King of Germany. What was that? quoth the Emperor. I will not tell thee, unless thou wilt plight thy troth that thou wilt put thy son to death to-morrow. Verily, he shall be slain, said he. This is my story, said she. That king contracted a disease and swelled; and after he was fully healed, the leech ordered him to get a bedfellow. And he commanded his steward to hire one for nine marks. Now, what the steward did, from desire of the money, was to offer his own wedded wife. And when they had spent that night, the husband came next day to bid her rise. And the king would not let her. And he stated his wrong and his crime before the king; and he was banished the realm, and the wife received plenty of maintenance from the king. Even so will it befall thee. Through believing the words of the Seven Wise Men thou wilt be banished thy realm, while I shall have possessions enough from my family. And then the king waxed wroth at that word, and swore that his son should be slain the next day. And on the morrow, without the counsel of his noblemen, he commanded his son to be hanged.

XXXVIII.—And then came Martinus and spake to the Emperor on this wise. If, at the instance of the Empress, without law and without the judgment of nobles, thou wilt slay thy son, it will befall thee as it once befell an old sage in the matter of his wife. And he would not tell the story until he gave the son security until the next day. And then he said: A good old man married a young maiden, and she remained true to him for one year; and afterwards she conversed with her mother in church, saying that she had but little pleasure of her lord, and therefore she loved a young man. Yes, said her mother, first prove the temper of thy husband, and break the little plane tree, fair and fruitful, that grows in the garden and is dearer to him than any of the other trees. And she did so. And after she broke it, and put it on the fire, her lord came home from hawking, and noticed the tree. And when he asked who cut the tree, his wife said that she had done it for want of fire, to get him fire by his return. And next day she met her mother in church, and related to her the whole incident, and told her that she loved a young man.

XXXIX.—And still, at her mother's instance, she tried her lord a second time. As her lord was returning from hunting, a hound that he had, and loved more than all the pack, ran on to the fur of her mantle. So what she did was to snatch the knife of one of the men and kill the bitch. And when her husband rebuked her for doing it in his presence, she said that it was from ill-temper, that she did it because it had spoilt her new fur, and that she would not do the same again. And then he said no more to her. And next day, when her mother spoke to her, she said she loved a young man. And after her mother asked her whom she loved, she said that he was not a knight but the parish-priest. Yes, said her mother, bethink thee first, lest the vengeance of the old man, when he is wroth, be severer than that of a young man, and try him a third time.

XL.—At her mother's instance she proved him thus; as he happened to be making a feast one day for the nobles and chiefs of the city, after putting all to sit down, and serving them from the first course, she tied the key of her coffer to the cloth that was on the table, and rose, and ran towards the other end of the house, and pulled the cloth, until all the food and drink, and other things thereon, fell to the floor. And she excused herself, and said that it was because she went to fetch a better knife for her lord that this accident happened to her. And then, at her lord's command, cloths were placed afresh on the tables, and food and liquor thereon. And next morning her husband got up and caused a large fire to be lit, and remonstrated with his wife for the three deeds she had done. And, against her will, he made her warm her arm by the fire, and made them let her blood until she swooned. And then they bound her two hands, and put her in bed; and she sent to her mother to say that she was killed. And her mother came to her, and said to her: Did I not tell thee that there was no heavier avenger than an old man when wroth? And again she said to her: Wilt thou put trust

again in the young man? Soothly, I never will, said she. And so long as she lived she was chaste and constant.

XLI.—Thou, too, lord Emperor, said Martinus, must needs take heed against falling into sin, so far as to slay thy son, for the calumny of thy wife; and be sure thy son will speak to-morrow. I will not believe that, said the King. And when the King told the Queen that the son would speak the next day, then she was much troubled, and knew no device thenceforth. And next day, when the sun rose, and the world was light and cloudless, the Emperor, and the nobles, and the Wise Men, went to the church; and, after hearing mass piously, they went outside the churchyard, to sit on a stone in a conspicuous place.

XLII.—And then the son came before the Emperor between two of the Wise Men; and after making obeisance to his lord and father, and beseeching his love, for that he had not deserved his wrath and displeasure, he said: And He above, Who knows everything that has been and will be, showed it to me and to my teachers clearly, by the sign in the moon, and the clear bright star by its side, that, if I said one word on one of the seven days, I should not escape from death. And then, lord and father, said the son, because of that vision I held my peace, lord, while the Empress slandered and impeached me as if I were a foe to thee, and were trying to take thy empire, and to destroy thee. And her position towards thee about myself is like that of the noble knight and his only son on the sea. What was that? quoth the Emperor. A knight and his son were in a boat on the sea; and two crows came and cawed above their heads, and swooped on the edge of the boat, cawing by turns. This surprised the knight much. And the son told his father that the crows said that his father would be glad to be allowed to hold the ends of his sleeves, while he washed and his mother held him a towel.

XLIII.—And the knight waxed wroth at those words, and seized his son, and threw him into the sea, head foremost, and went away with the boat. And by Divine destiny the son dragged himself on his hands and feet, until he reached a stone between a cliff and the sea; and there he abode three days and three nights, without food and without drink. And there a fisherman found the son and sold him to a steward from a far country for twenty marks. And from the gentleness of his character, and the goodness of his manners, and his service, he found great honour at the hands of the lord. And at that time the king of that country was sorely troubled, because three crows were cawing over his head day and night. And he called together all his nobles and learned men, and promised to give his only daughter and half his kingdom to whosoever should interpret for him the croaking of the crows, and would scare them away from him for good. And when no one was found who could do this, or that knew it, by the steward's leave a young man rose up and spake to the king, and confirmed his promise, that he would do all the king commanded him. And after he granted leave, the lad spoke thus: Ten years ago and more, there was famine upon the birds and

the other animals. The eldest of the crows left his wife in danger of death from hunger, and went to a foreign country to get food; and yonder crow was younger than he, and he remained with her from that day to this. And now that the food has increased, the old crow has come back again and claims his wife from the other, while the other crow withholds her from him; and, further, by agreement they leave it to thy judgment to end their dispute, for thou art highest.

XLIV.—And then, with the accord of the nobles, the king adjudged the wife to the one that saved her from death by hunger, saying that the one that left her ought to have none of her. And when the king did that, the two crows flew together in joy and gladness, and the old crow flew away crying and shrieking the while. And then the youth received honour from the king, and he was judged a wise man. And by common counsel the king's daughter was given to the youth, with half of the kingdom. And one day, as the son was passing through the city, he saw his father and mother lodging at a burgess' house, having left their country for want of goods and come as far as there to find goods. And about evensong he sent a squire to the burgess' house to tell him that the young king would dine with him next day. And the burgess, in joy, said he: Welcome he shall have, and the best that can be given him. And next day, when the king's time came, he went to the knight's lodging. And when he came, the knight took a jug and laver to offer the young king water to wash; but he would not suffer him, and spoke, smiling for joy: Lord and father, behold, that has come about which I told thee at the time the crows formerly were cawing on the boat, when thou didst throw me into the sea, and I did not so choose, because God turned it to my luck; and henceforth do thou and mother share my kingdom so long as ye live. Right so, lord and father, even as he was obedient and submissive to his father, so shalt thou find me obedient to thee, to the best of my power in this life. And for God's sake believe not that I tried to ravish thy wife. Thou knowest thou didst thyself, at her request before the nobles, cause me to go to her chamber, and she made advances to me, such as were not right for her; and when she was rejected by me, she swore to take my life, and marred herself, and drew blood from her face and her hair from her head. And for all that, lord and father, I will bear thy judgment upon me, and that of thy nobility. And then the Empress was called upon to answer before him; and she said she had done so to prevent the son from taking his father's realm and herself. And by the judgment of the Emperor and his nobles, the body of the Empress was burnt, as well as by the judgment of the Supreme Judge, to wit, the Lord God, the Just and Merciful, and the Protection of the guiltless from evil, Who brought him to supreme dignity, and to an end of honour and glory. And so ends the story of the Seven Wise Men of Rome, from the work of Llewelyn.

The Blessed Oil.

This is the beginning of the account of the Blessed Oil, turned out of Lucas' Book, from Latin into Welsh.

I.—Nasciens, a cousin of Bredyr ap Efrog, the chief of the Knights of the Round Table, from the time that Merddin established it, under Uthur Pendragon, until a part of Arthur's age. And then Nasciens went as a hermit to the chapel Perilous in Ynys Wydrin. And he so pleased God, that an angel was wont to come to administer his mass, as Arthur himself saw, when Mary sent the Golden Cross to Arthur, which is in the monastery of Glastonbury, where Arthur himself placed it. And for that reason he carried a green buckler with a white cross and Mary's image on its right arm, sitting on the upper part of the shield.

II.—And that Nasciens, by the command of the Holy Spirit, wrote all the account of the Holy Grail, with whom Blaes the hermit agrees, both that and a book that Merddin brought to the Glass Chapel, *rehearsing* the prowess of Arthur and his knights. And the book bears witness that Josephus, the son of Joseph of Arimathea, was consecrated Bishop in Dinas Farar, and was ordained with Blessed Oil, which seven angels of heaven brought to Joseph, and his son, and his twelve nephews, his sister's sons, and four hundred other people, of the nearest to him in faith and creed and religion; and a command came from heaven to bid Joseph, and all the multitude, come to the island of Britain, and bring the Oil with them; and so they did.

III.—At that time Koel was king in Britain, and this Oil Dyfrig the Archbishop received, to consecrate Arthur as king, when he drew the sword from the stone in Caer Fudei. And for that reason he overcame all inroads, and his crown and arms are the high relics of the kingdom, because he was consecrated with the Blessed Oil from heaven. And it was given to Arthur to destroy every unspiritual oppression from among the Saints and Christians. And then that Oil was lost without anyone knowing where it went until the time that Thomas of Caer Gaint retired to escape from Henry, King of England.

IV.—And Thomas went to Pope Alexander, to the city of Sange, for there the Bishop of Rome was at that time. And Thomas showed the unjust robbery of his possessions, that King Henry was fain to commit. And as Thomas was one night in the church of Columba praying, and the Queen and her maidens begged that grace should be given to the King of England, to love God, and to be merciful towards the just, thereupon he saw the Lady Mary, the

Virgin, with an eagle in her hand and a vial of precious stone in the other, and putting the vial in the eagle, and placing the eagle in Thomas's hand, and saying to him: Take the Holy Oil to consecrate some of the kings of the Isle of Britain withal, but not those that now are, nor those that shall come next, since they are evil, and for their sins they shall lose much of their domains. The first king that shall be ordained with this Oil, he shall gain and win back what the others lost, and shall build many temples to God, and drive the pagans in flight from Babylon, and shall win victory over all, so long as the eagle is with him. And do thou, Thomas, go home, and thou shalt be a martyr and a saint.

V.—Then Thomas asked Mary where he should keep the eagle. And then Mary said: There is a man in this town named William the Little, and he is sprung from Picardy, from a town called Siprina; and he was unjustly driven from his monastery, but he shall yet be abbot there: and do thou place the eagle in his hand, and bid him hide it in the corner nearest to the west, in the Church of St. Gregory, under a stone of marble. And he shall be chief over the pagans, because he gets the eagle. And Thomas placed the eagle in the hand of the monk and the tale in writing altogether; and the monk placed it in a chest of lead in the earth. And thereafter Sawden of Babylon warred fiercely against the Christians, and won the Holy Land, and then asked his gods how much of the country of the Christians he could win.

VI.—And the gods said he should march onward until the King of the Leopards should come, and the golden eagle, and men of arms hired with the price of wool. And he shall win and destroy many of the Saracens, by miracles of the eagle, and the might of the men that got their bread in their drink. And Sawden wondered who that king was; and one of the pagans said that he was the King of England, for there are three golden leopards in his arms, and he is rich in sheep, and his drink is made of corn. And then Sawden asked the gods where the eagle was, and they told him clearly. And then there was made a cry whether there was anyone who could go to the country to fetch the eagle. Then a Christian knight, who was in prison with the Saracens, said that he was sprung from Picardy. Then Sawden said that he should be set free, and all his fellows, if he would bring him the eagle. And therewithal he promised what would better him; so the knight promised, and found the eagle and vial in the leaden chest, and obtained with it the tale of prophecy, which Mary had uttered. And when the knight had read that account, he bethought him that it was less sin for him to break his oath to the pagans, than cause a loss to the Christians for ever. And he brought the eagle to the Isle of Britain, and gave it to King Henry, and bade him keep it among the High Relics, and not give it to any until a warning came from God, as Mary directed in the writing. And so it was done. And the third took it by a Divine warning in the tenth year of his life in the kingdom. And after this it is not known as yet where it went, until *God* sees good to show it. And so ends the account of the Blessed Oil.

The Land of the Blessed John.

THIS IS THE BEGINNING OF THE ACCOUNT OF THE LAND OF BLESSED JOHN.

This is a Book that the King of India sent to the Emperor of Constantinople, in which many diverse strange things are understood, and in it there are new things that have never been found in other books, and never shall be found. And this is the force of that book.

I.—John the priest, by the might and strength of God, our Lord Jesus Christ, King of earthly kings, and Lord of lords, sends to him that stands in the place of God, namely, the Ruler of Rome, joy and greeting by the grace of poetry, and thereby rising to things that are above. It was told our majesty that thou lovest our excellence and the plenitude of our greatness; and we have learnt through our messenger that thou art fain to send us things that are amusing, and some that are pleasant, and, as I am a man, that is good in my sight. And of the things among us we send by our messengers other things to thee, and we send and desire to know whether thou hast the faith with us, and believest wholly in our Lord Jesus Christ.

II.—When those among us recognise that we are men, thy Greeks think that thou art a God. Yet, since we know that thou art mortal, and that thou art subject to human corruption, if thou dost desire any of the things that belong to joy, do thou notify it through thy messenger, and, by the wonted munificence of our bounty, thou shalt have it. Do thou take this gift, in my name, and make use of it, and we will joyfully use thy gifts, so that we may strengthen ourselves mutually in our power turn by turn, and, as proofs thereof, bethink thee and look to it. If thou wouldst fain come to the nation whereof we are sprung, we will place thee over the greatest things in our palace, and so thou canst make use of our abundance, and the many things that are in our midst, and if thou wouldst fain return, thou shalt go back rich. Remember, however, the last thing, that is, thy end, and thou wilt never more sin.

III.—Now, if thou wouldst fain know our majesty, and the excellence of our highness, and in what lands our power holds sway, understand and believe without doubt that I am John the priest, lord of lords, excelling all the kings of the earth in strength, and power, in all kinds of high riches that are under heaven. Seventy-two kings are tributary to me. I have taken a vow that I am a Christian; the greatest power of our righteousness is to defend and

support them from our alms. We are likewise under vow to visit the sepulchre of our Lord with a great host, even as it befits the glory of our mightiness to subject and subdue the enemies of the Cross of Christ, and to exalt His Blessed Name. And our land stretches from the extremities of India, where the body of Thomas the Apostle rests; and it extends through the wilderness to the setting sun, and reaches back, sloping to deserted Babylon, near the tower of Babylon.

IV.—Seventy-two kingships serve us in bondage, and of those but few are Christians; and each of them has a king, by itself, and these are all tributary to us. In our country are born animals,—elephants, dromedaries, camels, hippopotami, crocodiles, metagalinarii, cametenirii, ownsiritæ, pantheræ, onagri, white and red lions, white bears, white ousels, silent grasshoppers, gryphons, tigers, ogresses, hyenas, wild buffaloes, sagitarii, wild men, men with horns, chorniti, correre, satyrs, and women of the same race, pigmies, cenofali, giants forty cubits in height, one-eyed men, cyclopes, the bird that is called phœnix, and almost all the kinds of animals under heaven. In our country there is abundance of milk and honey; in another quarter in our land no poison hurts, no frog croaks, no snakes hiss in the herbage; no venomous animals can abide there, or do harm to anyone. In the midst of some races called Pagans, through one of our provinces, a river called Idon runs, and this river, after coming from Paradise, runs noiselessly through all that kingdom by various mazes. And here are found natural stones; these are their names, smaragdi, saphiri, carbunculi, topazion, crysoliti, onichini, berilli, amethysti, sardinæ, and many other precious stones.

V.—There springs the herb called Affidos. Whoever bears the root of that plant with him, it will drive the evil spirit from him, and will constrain him to say who he is, and what is his name; and, therefore, the evil spirits dare not corrupt any man there. In another kingdom of ours there grow all kinds of pepper, and they are collected and exchanged for wheat, and skins, and cloth, and men's food; and those regions are wooded, as if thickly planted with willows, and all full of serpents. And when the pepper ripens, all the people come from the nearest kingdoms, and bring with them chaff, and refuse, and dry branches; and they kindle the wood round about; and when a mighty wind blows, they set fire within and without the wood, so that not one of the snakes may escape; and so within the fire, after it has been thoroughly kindled, all the snakes perish, save those that reach caves; and when all the fire has died out, all come, men and women, small and big, with forks in their hands, and fling all the snakes out of the forest, and make high heaps of them sky high. And when they have finished shaking that refuse, the grain that is gathered from among the fagots is dried, and the pepper is boiled, but how it is boiled no one from another country is allowed to know.

VI.—And that forest is situate under Mount Olympy, and from there an excellent spring flows; and the water has every kind of taste, and the taste changes each hour, day and night. And from there, not further than three days' journey from Paradise, from which Adam

was driven out. Whoever drinks of the water of that spring during his fast, no disease will come upon him from that day forth, and he will ever be thirty years of age. There, too, there are stones called Midiosi; and eagles bring these towards us, and through these they revive and recover the light, if they lose it. Whoever bears this stone on his hand, light never fails him, and if he would fain hide himself, it will cause that no one may see him. It drives hatred from all, and induces unity, and repels jealousy. This, too, is a strange thing that our country has, among other things:—there is a sea of sand there, and the gravel moves without water, and it surges in waves like another sea, and never rests; and one cannot go on it by vessel or in any other way, nor can it be in any way known what kind of land there is beyond; but on the side towards us there are found divers kinds of fish, so sweet and so good that man never saw their like.

VII.—There are likewise, three days' journey from that sea, some mountains from which flows a river of stones, and that flowing like water, and it runs through our land to the sea of sand. And when the river reaches the sea, the stones disappear, so that they are not seen thenceforth. Three days in the week the stones move and slide, both small and great, and take with them some trees, as far as the sea of sand, and, so long as they move, no one can ever cross it; on the other four days a passage is obtained. This is another marvel that is there; hard by the desert near the mountains, where no one dwells, there is a river beneath the earth, and no one can find a road to it, except by chance; sometimes the earth trembles, and whoever then happens to be passing by can find a road to the river, and he must travel in haste, lest perchance the earth close upon him; and whatever sand he brings with him will be precious stones and jewels. And this river runs into another river larger than itself, and therein there is none of the gravel or sand, but precious stones; and into this river the men of that country go, and seize and bring with them thence a multitude of precious stones and jewels, and they dare not sell those, until they first inform our excellency. And if we would fain have them in our treasure, we take them, and give them half their value. If we do not want them, they are free to sell them where they will. Children are brought up in that land to seek the stones, so that they can live under the water three or four months.

VIII.—Beyond this stony river there are ten tribes of the Jews. Though they presume they are kings, yet they are subject to us, and are tributaries to our majesty. In another kingdom of ours, beyond the place where the island lies, there are worms, called in our tongue Salamandre, and those worms can live only in fire, and they have around them skins like the skins of worms that make silk. And to spin this is the work of our ladies in our palace, and thereof is made all kinds *of apparel* for the use of our majesty; and these clothes cannot be washed save in a large and strong fire. In gold, silver, precious stones, in dromedaries and camels, is the abundance of our

greatness. No one is poor among us; no adulterer is found there; all men of strange lands, to wit, guests and pilgrims, our gentleness receives. No thieves, no oppressors, no misers are found in our midst; there is no envy in our midst.

IX.—Our men have abundance of all kinds of riches; there are not many horses among us, and they are but sorry. We liken none on the face of the earth to us in riches. When we go to war in force against our enemies, we let carry before us fifteen large, magnificent crosses made of gold and silver, with precious stones therein, one in each car, in stead of standards, and behind each one of them twelve thousand men of arms, and a hundred thousand foot soldiers, without counting the five thousand who have to do with bearing food and drink. But when we walk abroad in peace, a wooden cross precedes our majesty, without any legend whatever, either of gold or silver, that the suffering of our Lord Jesus Christ may be brought back to our remembrance constantly; and a vessel full of earth, that we may recognize that our flesh returns to its own source, that is, to earth; and other vessels, full of gold, are borne before us, that all may understand that we are lord of lords.

X.—In all the kinds of riches that are in the world our greatness abounds and excels. No one tells a lie among us, and no one can tell one; and whoever tells a lie willingly, straightway he dies, and no illwill is borne about him. All of us follow after truth, and all love one another mutually; no kind of sin reigns there. Every year we go on a pilgrimage to the place where lies the body of Daniel the Prophet, taking great hosts with us, to deserted Babylon, and those too under arms, because of animals called tyri and some other serpents called deviles. In our country some fish are caught, and with the blood of these the most precious purple is coloured.

XI.—We have many places, the bravest nation in the world, and ugly withal. We lord it over the races called Amazons and Bragmans. The palace wherein our majesty dwells was made in the form and likeness of that which the Apostle Thomas ordained for Wyndofforus, King of India; and its wings and structures are exactly like it. The columns of the hall, its pillars, and its fretwork, come from some tree called cethim. The roofing of the hall is made of some plants called hebenus, the reason being that no one in the world can in any way burn it. On the farthest extremities on the top of that hall there are two apples of gold, and in each of them there is the precious stone called carbunculus, so that the gold may give light during the day, and the stones by night. The largest parts of the hall are made of stones called sardonichi, blended with cerastes, the reason being that no one may secretly bring in poison with him. Other things in the hall are made of the plants called hebenus; the windows were of crystal; the tables to eat on in our palace are, some of them, gold, and others of the precious stone amestic. The pillars that support the tables are of whalebone. Before our palace there is a street, wherein our justice is wont to look on those who fight in duel. The top of the hall and its walls are made of onichinus, the purpose being that

energy may arise in our combatants by the virtue of the stones. In that hall light is not kindled at night, save that which the precious oil called balsam feeds.

XII.—The chamber wherein our majesty rests was fitted with wondrous work, and that of gold, and every kind of precious stone in the world, because of the excellence of onichinus instead of light. Around this is made a work, four-square, as large as itself, that the harshness of the onyx may be tempered. Precious ointment is ever burned in this chamber; our bed is made of sapphire, because of the virtue of chastity. We have the fairest wives in the world, and they come in to us only four times in the year, that we may have heirs, and thereafter each one returns to her own place, as healthy as Beersheba from David.

XIII.—In our palace we eat once a day; each day thirty thousand men eat at our board, besides the guests that come and go. And these all receive their charges from our palace, both in horses and other things also. That table is made of precious stone called smaragdus, and it is supported by two pillars of amethyst. The virtue of this stone is that it suffers no one to get drunk so long as he sits thereon. Before the doorposts of our hall, near where the combatants are, there is a watch-tower of great height, and thereto one climbs by one hundred and twenty-five steps; and these steps, some of them are made of porphyry, blended with the blood of serpents, and alabaster ointment. The third part at the bottom of these is made of crystal, and jasper, and sardonyx, and another part, at the top, is of amethyst, and amber, and jasper, and sardonyx, and panthera. This watch-tower is supported by one pillar, and on this there is a base, that is, some stone-work so called, and on this base two columns, that is to say, arms; and on these there is a base, and on this four columns, and again a base, and on this sixteen arms; and so the work proceeds, until the number thirty-four is reached, and then the number of the bases lessens, and the columns, until they come to one, and that by ascending upwards, as they increased before, ascending to thirty-four.

XIV.—Now the columns and bases are of the same kind of precious stone as the steps through which men ascend. On the summit of the highest there is a watch-tower placed by some graceful skill, so that no one in the various kinds of land subject to us can work any fraud, or treachery, or dissensions against us whatever, nor those among us, without it being clearly seen from that watch-tower, and without its being recognised who they are, or what they do. There are three thousand men of arms ever guarding this watch-tower night and day, lest by chance it be broken or overthrown to the ground.

XV.—Each month in the year seven kings serve me, each one of them in his order, and forty-two princes, and three hundred and fifty-six earls. That number is always at our board, without those placed in the various duties in our palace. At our board there eat each day, on the right twelve archbishops, and on my left hand twenty bishops, and the patriarch from the place where is the grave of the Apostle Thomas, and he that is in place of a pope.

The Account of the Emperor Adrian and Spiritual Epotis.

I.—This is the book called Ipotis, to wit, Spiritual Wisdom. Whoever would fain learn wisdom and spiritual feats, let him listen to the discourse and questioning that took place between Epoptes and the unbelieving Emperor that was once in Great Rome, called the Emperor Adrian. There came a gentle and comely child having heavenly spirit in him, and he fell on his knees before the Emperor and greeted him with affectionate joy. And the Emperor answered him with humble meekness, and asked him whence he came. And the child said: I came from my mother and father, Justus, the most high, to teach men without sense and understanding. Be thou also full of the laws of God, and His wisdom! Who is wise? quoth the Emperor. He is wise, said the child, who bewares of deadly sins, and wins heavenly mercy. I greet thee, child, said the Emperor; what is thy name? I am called Epoptes, said the child, because I possess heavenly knowledge. Tell me, child, quoth the Emperor, what is heaven? The Virtue and Mystery of God. What is God? said the Emperor. God has no beginning and will be without end.

II.—The Emperor asked the child: Since I am so unlearned, tell me what word first fell from the lips of God. The child said: The Gospel of St. John testifies that *In principio erat verbum*, that is to say, In the beginning was the Word, namely, in God the Father was the Son, for the Son was the Word of God, and with the Word was the Father, and the Son, and the Holy Ghost, and the Three Persons in the Trinity, and One God, and none of them can be apart from other. Then said the Emperor: Fair child, thou hast been in heaven. Yea, I have been, quoth he. How many heavens has Almighty God? There are seven heavens, and in the highest heaven that is, are the Trinity of Heaven, the Father, the Son, and the Holy Ghost, and Three Persons, as was said above. The Trinity, the Father, the Son, and the Holy Ghost, are one and three, and no laic or clerk can understand how much joy is there, until he be robbed of his joy at the day of judgment.

III.—The second heaven is a degree below, and therein is such joy and such delight that no one can portray it. The third heaven shines like bright crystal, full of joy to the heart's desire, by reason of priests, and virgins, and confessors, singing praise and service to Almighty God from Heaven. The fourth heaven is that of gold; there is spiritual joy, and divers precious stones of virtue, and a mansion

placed to receive the poor and just, and weak; and there is pleasure without sadness, and health without pain, and everlasting light without darkness. The fifth heaven is large and long, where abides Spiritual Piety, and Christian Martyrs, and the Passion of Christ, and but for His Humanity and Passion, the world would have perished altogether.

IV.—The sixth heaven is the Holy Catholic Church, where godly hosts chant solemn service to God, according to their order, full of angels, hymning praise to God all day and night long without rest. The seventh heaven is Paradise, says the History; there the souls take rest, when they have been quite cleansed from the pains of Purgatory, wholly and without let ever more. These, said the child to the Emperor, are the seven heavens; they belong to our Saviour Jesus Christ. The Emperor then asked the child: How many orders of angels are there in heaven? Ten, said the child. There are in heaven nine orders of angels; the first is Cherubim, that is to say, Helping-angels; the second is Seraphim; the third Throni; the fourth Dominationes or Lordships; the fifth Principalities; the sixth Authorities; the seventh Powers, that is, Virtuous Religion; the eighth is the world of Angels; the ninth that of Archangels; the tenth Bodily Religion; and of them the palace is full. And below this there is another heaven which Lucifer lost for his false pride, and there abides the Spiritual and Blessed Humanity of our Righteous Prince.

V.—Then the Emperor asked the child: What did God make on the first day? First, He created the angels of heaven, and archangels; and these He created on Sunday. On Monday He made the firmament, the moon, the sun, and the stars, to give light. On Tuesday Jesus made the seas, and lands, and fountains, and salt and fresh waters, to temper the earth to hardness and softness, that the trees and herbs, and blades, and every fruitful thing on earth might grow. On Wednesday He fashioned the fish in the waters, and the fowls in the air to fly, and commanded them to go about the whole world, to help to nurture carnal man. On Thursday Christ created all the beasts of the earth, wild and tame, and gave them lands, and mountains, and earthly life, to strengthen men, the children of Adam, with food, and bade them turn men to present good. On Friday He created Adam in His own form and image, and put in him a soul and the grace of the Holy Spirit, and made him lord over Paradise; and from a rib of Adam He made Eve, and gave her to him as a partner in Paradise. And on Saturday, after He had thought of everything, He blessed His works, high and low, by good will, and ordered them to multiply, each in his place. The following Sunday, God, the King of Heaven and Earth, rested, and commanded every man that wished for part of His works, to remember to rest that day, from that day forth till the day of judgment, and beware of deadly sins, and serve God and the Holy Catholic Church.

VI.—All that thou tellest me may be true; and tell me who is the man that was not born, and died? The child said that it was Adam, to whom God granted a life in Paradise, and made him by His own

hand. The Emperor then asked the child in joy, whether he knew of how many various elements the flesh of man was formed. The child said : There are seven elements, to wit, earth, water, air, fire, sun, wind, stones by the sea, and likewise of the Holy Ghost. The flesh of man was made of earth ; his blood of water ; his warmth and nature of the sun's heat ; his understanding of the air ; his heart, his sight, and good qualities of the sun ; his bones of the stones ; his breath of the wind ; and his soul of the grace of the Holy Ghost. And whoso has in him the chief part of the earth, his thought and deed will be heavy, idle, and troubled, because of his earthly nature, and heavy will be his thoughts and actions.

VII.—And whoso has most of his element of sea-water will be laborious, tumultuous, envious, greedy for estate and land and present wealth ; and these will fail at last in his need, for earthly riches are like the ebb and flow of the tide, because of inconstancy. Whoever has in him the most part of wind, he will by nature be passing light, and exceedingly wild in his heart and in his thought, from saying disorderly words, void of understanding, void of sense. And whoso has more of the elements of air, according to nature, his word and deeds will be wise, and prudent, and praiseworthy. And whoso has in him chiefly of the sun, will be marvellously strong, indiscreet, vehement, light, and insufferable. And the man that has more of fire will be courageous, fiery, contentious, and heated in the flesh. And the man that has more of the element of stone, his thoughts and deeds will be constant ; his sense and memory will be good, his word and actions will be upright ; he will be good in toil and pain, and blue will be the colour of his flesh. And whoso has the largest element derived from the Holy Ghost, his heart will be full of good thoughts and prudent words ; his action will be good and just towards the poor and naked, and loving God, and performing good works, and divers penances.

VIII.—The Emperor asked the child what a sea was. The child replied that it was a road wild and long to travel. Thou canst go thereon so far that thou wilt never return to land. I greet thee, thoughtful child, quoth the Emperor ; when did Adam commit the sin, for which he was driven from Paradise ? The child said that it was between the hours of incense and mid-day that Adam lost his pride, and a Helping-angel drove him out with a sword, sharp-edged bright, and fiery, to the wild desert, to rule with his descendants for ever in cares and dire affliction.

IX.—It was sad for Adam, quoth the Emperor, that he was so foolish. How many sins did Adam commit when he took the flesh of our parents ? Seven deadly sins, with their varieties, said the child, and let everyone beware of them. And they are these :—pride, murder, heresy, gluttony, envy, sloth and idleness, and theft. How did he commit the seven deadly sins at once ? It was in false pride that Adam sinned ; he was proud and unloving, when he did the will of the Devil, and broke the prohibitions of God. He was enough of a murderer, when he killed his own soul and his descend-

ants' after him. He was unbelieving, because he did the commandments of the Devil and fulfilled all his desire. In gluttony he sinned manifestly, when he ate the apple which God forbade him and his wife to eat. He was envious and covetous, when he lusted for more than he wanted, since he possessed the whole of Paradise.

X.—He was a thief, when he took the apple forbidden of God, and he deserved to suffer death for his theft. He was slothful, when he could not rise therefrom after his vain act, until God Himself came to him, and asked him: What wilt thou now do? Then said he: O Lord, I hear Thee speaking plainly, and despair of seeing Thee. Then God questioned Adam: Why didst thou this forbidden act? Then said Adam to God: Eva, my wife, whom Thou didst give me as my partner, bade me do this. Then spake Eva, The Serpent, said she, made me do that deed, and urged me, and deceived me. Then asked God of the Serpent: Why, filthy worm of hell, didst thou cause them to sin thus? Then the Devilish serpent said to God: I was envious that they should possess the joy of Paradise, which I lost for my false pride. Then spake God to Adam: Because of thy wrong-doing, thou shalt eat thy bread by sweat and labour, and heat and cold, from this day forth. And then He said to Eva: For thy wrong prompting to this sin, thou shalt be under a lord and master, and pains of sorrow, under dishonour, and care, and shalt bear fruit in groans and lamentation, and anxious pangs of death, thou and all thy descendants from this day forth.

XI.—Thereafter, God Almighty spake to the Devil, in serpent's shape: Thou, worm of hell, dost cause temptations to men, and, therefore, on thy belly shalt thou go, henceforth, and all that see thee shall be afraid of thee, and shall hate thee, until thou comest to the bowels of the earth. And then said God: A gentle maiden shall soon be born, and she shall destroy all thy might, and all thy power utterly. In this way Adam ruled nine hundred and thirty-two years. When he died, he went to hell, and all his descendants with him. And the soul of Adam was in hell, with other souls, four thousand six hundred and four years and seven hours. And then the Almighty King of Heaven sent the blessings of the Holy Ghost, and descended into the womb of our Lady the Virgin Mary, without knowledge of the flesh. Thirty-two years and a half Jesus walked on this earth, and fasted for forty days, for the people of the world; and after this the Jews took Jesus Christ, and He was placed on the Cross, and bought us, to create the heart; and afterwards He descended into hell, to humble the power of all the devils, and released Adam and Eva from the pains of bonds in which they were, and many souls besides, to wit, the prophet David, and Moses, and Abraham, the head of the faith; and likewise as many as were in bondage He admitted to Paradise, where there is everlasting joy without end.

XII.—And when Jesus had risen alive from the dead, He ascended into heaven, and sits on the right hand of God Almighty, Very God, and Very Man; and therefrom He judges, and shall come at the Day of Judgment, to judge every one according to his own works;

and then that man will be a fool, that dreads not, and will not be fearful by that day. The good Christians shall go to joy, and others, bad in faith, shall go to punishments. That is a fair release! said the Emperor. O thoughtful lad! said he. In what matter does the Devil deceive worldly man and bring souls to hell? The child replied: There are seven sins, and these are numerous among carnal men. The first of them, evil-thoughts in the heart of man; and the second the murder of the innocent, and that will bring a man into shocking and painful exposure, and, unless he confesses it all, his soul will go to vile torments; false pride is another, likewise gluttony; and adultery is one of the worst; envy is a sin of covetousness, and it is evil; and these drag souls to the pains of hell.

XIII.—In the History of Paul the Apostle, he speaks a mystery of the pains of hell. Envy is a taste to itself, separated, like a well of brass, full of cauldrons, burning brightly. And when it is agitated, there arises a loud noise, like thunder in the air, and it is as full of souls as it can be; and a fierce fire burning him that touches it. Worldly desire is like a waggon-wheel; a man in his youth wins prizes, and glory, and resigns himself wholly to jealousy, and greed, and malice, and that for his life; he did not stop there, but spent it so to the end. Without doubt, unless he ceases, his soul will go to torments. Because of insatiable envy he has no end, any more than a wheel. False pride is terrible, and evil, and proud, and spruce; and the fairest, the brightest, the purest angels in heaven, through false pride, lost the joy of heaven, and are cleansed from their vilenesses infernally in hell. And still there are some among worldly men, that turn them from their spiritual thoughts, to bind them in deadly sins. And, therefore, confess false pride, before thy senseless body is hidden in the earth, and the worms devour thy sides, and thy flesh, once so proud, and thy soul in the bonds of misery. And then thou canst be careful of being falsely arrogant in thy heart, for the most abominable sin in the law of God is False Pride.

XIV.—Adultery is the worst, and the ugliest on the face of the earth. The adulterous procurer imagines that no one in the form of man was ever born, so delightful and so excellent as he; and the common adulteresses bring a host of men to the pains of hell. In Holy Scripture He says that adultery is a devil's net. Gluttony is too common among people, more's the pity; when they are drunk, the devil gets power over many of them, when they swear vainly by God's blood and His wounds, and His Passion; and for that they receive the curse of God; and unless they confess their gluttony, and keep fasts, and sing masses on special festivals, they shall have offices in hell.

XV.—Tell me, quoth the Emperor, what prevents man from doing penance, and having union with our Saviour? Then said the child: There are four points, to wit, negligence, despair, and shame; and the fourth is that he did not believe that God Almighty was so merciful as He is; for if a man confess his sins wholly and entirely, God will not wreak vengeance on him for deliberate deeds. The Emperor asked the child: What is the chief thing that brings a man to Heavenly Joy?

The child said that it was good, sincere, and prudent words, and just thoughts, and good, knowing actions. No good deed was ever done, unless there was good thought at the beginning; and no evil deed was ever done, unless there was evil thought at the beginning. Whoever has speech plain and good, if his enemies would fain wreak vengeance on him, he can by good sense, with fair words, turn his foe into a friend; even so, by one meritorious action, a man can win the mercy of Heaven.

XVI.—Tell me, child, said the Emperor, how many deaths befall a man? The child said: There are three; the first is death to the world and to the flesh, which severs the body and the soul strongly and firmly. The second is death of shame, that is to say, a man that dies in wretched debt or evil and disgraceful notoriety. The third death is death that comes to any that shall not share in the works of Jesus Christ, before the body and soul quit this world. Moreover, the Emperor asked: How many sins unconfessed towards God will bring a man to forfeit Heavenly forgiveness? The child said: There are two sins: one of them is heresy, that a man will not believe faithfully that Jesus Christ descended into the womb of our Lady Mary, without knowledge of man, and was born man, and that Mary was a virgin before and after travail,and believe that He suffered on the Cross to redeem the children of Adam from the pains of hell, and that he rose alive on the third day from the dead, and thereafter ascended into Heaven, and that He sits on the right hand of God the Father Almighty; and the man that does not believe thereon, his soul shall be lost.

XVII.—Despair is another sin; any one that has sinned against God, by the promptings of the Devil, is not likely ever to obtain forgiveness; and he will never win it, unless he ceases from that despair, and his soul will go to perdition. I greet thee, fair child, said the Emperor; what shall a man put on to keep himself from the Devil? A good conscience, and thinking of the passion of our Lord Jesus Christ, and thinking how Jesus fell on His knees, on Mount Olivet, and there came upon Him there a bloody sweat for fear of death, and when He was bound to the pillar, He was beaten with scourges by the Jews, until the blood streamed from Him, and He bore on His back to Mount Calvary the Cross whereon he suffered death.

XVIII.—Then the Emperor said: All this I believe, but tell me what penance from man gladdens God? Then spake the lad: Whoever does the legal penance imposed upon him by the priest, requested by desire, he shall meet with the mercy of Heaven. The second point is martyrdom, to wit, generosity in poverty, mutual support without riches, and love of a fellow-Christian, and sympathy with him in his poverty and cares, if he is not able to do more, and thanking God Almighty for his own poverty, and that silently, and thereby pleasing God. The third point is for a man coming from rank and nobility, and being wealthy, to resign it, both worldly gain and pleasure of the flesh; he shall rest from his labour in heaven.

XIX.—Tell me, child, quoth the Emperor, if thou knowest, why it

is better to fast on Friday than any other day of the week? The child said: There are thirteen reasons:—the first of them is that on Friday God made Adam in the Isle called Hebron, and fashioned him after His own image; the second is that on Friday Adam and Eve were driven from Paradise to the bottom of hell. The third is that on Friday Cain slew Abel his brother; therefore Cain received the curse of God. The fourth is that on Friday the angel Gabriel came as a messenger to Mary, when the King of Heaven descended into her womb, and took upon him flesh, without her knowing man. The fifth is that on Friday Jesus Christ was baptised. The sixth is that on Friday Stephen the Martyr suffered martyrdom, by the counsel of Herod the Cruel. The seventh is that on Friday the head of John the Baptist was cut off. The eighth is that on Friday Jesus Christ suffered on the tree of the Cross, to free the people of the world from the torments of hell. The ninth is that on Friday Mary suffered death, and her spirit went to her only Son, to the joy of heaven. The tenth is that on Friday Andreas suffered on the Cross, and spake, O Lord, said he, behold what I suffer for love towards Thee. The eleventh is that on Friday, Helen, the armipotent, found the Cross, which the Jews had concealed in the earth, because Christ had suffered on it; and on this He suffered after He was taken to Mount Calvary, through honour and glory. The twelfth is that on Friday Peter and Paul, the apostles, suffered martyrdom. The thirteenth is that on Friday God shall give judgment, with His feet, and hands, and sides bleeding. And therefore, let every one keep Friday in remembrance, to do honour to God thereon, through fasts and prayers.

XX.—On Saturday it is good to fast for the sake of our Lady Mary, who had power to take the souls from torments. And she is called a Fountain of Mercy, to wash and free all that call upon her; she is called the Bearer of Truth, because of her came Jesus Christ, the Saviour of the World. Blessed be the people that serve that Virgin with sincere will. Then said the Emperor Adrian to the child: I conjure thee, child Ipotis, before thou leavest me, in the name of the Father, the Son, and the Holy Ghost, and Jesus Christ, Who suffered in death that we might rise again, what art thou? A good spirit, or an evil one? The child then answered him thus: I am He that made thee, and redeemed thee for a ransom. And then He ascended into the height of Heaven, whence He came. Then the Emperor bent down on his knees, and thanked Almighty God straightway. And afterwards he turned to meritorious works, and alms, doing glory and reverence, for the majesty and honour of the God of Heaven. And so ends the discourse between the Emperor Adrian and Ipotis, the Spiritual Son of God. Amen. And afterwards the Emperor turned to the Catholic faith, and did meritorious services, and alms, and good works, for glory and honour to Jesus Christ the Son of the Living God Almighty, the King of Heaven and Earth. And so ends the conversation that took place between the Emperor Adrian and Ipotis, the Son of the Spiritual God, the King of Heaven and Earth.

Thos. Wiliem, physician, the 27th day of the month of December,

1595. This tract, Ipotis, I copied from an old book that had belonged to Lewis ap Moris Gethin of Nannor Deudraeth, in an old classical hand, perfect in style. Of the matter let the reader judge; there are many excellent things therein. To God be the thanks, for all His gifts, bodily and spiritual. Amen.

An Account to explain how the Father, the Son, and the Holy Ghost are One God.

This is how the Father, the Son, and the Holy Ghost can be One God, not different, and not really uncertain.

Whosoever will save his soul and body, before all things it is necessary for him to hold the Catholic faith of the Church of Jesus Christ, for, whoever does not hold it, justly and blamelessly, shall surely lose his soul and body everlastingly. The Catholic faith of the Church of Christ is that we believe in One God in Trinity, and the Trinity in One God, and honour Him obediently, and lovingly: that is to say, we believe in One God in Three Persons, and the Three Persons in One God. And yet we ought not for that to believe that the Father, the Son, and the Holy Ghost are One Person indivisible, as they are One God, nor believe that they are Three Gods as they are Three Persons. And, therefore, the Person of the Father is different, and the Person of the Son, and the Person of the Holy Ghost is different. And still, the Godhead of the Father, the Son, and the Holy Ghost is One, and Their Glory is equal and coeval, for the Glory of the Eternity of the Three Persons is One, and therefore, the Father, the Son, and the Holy Ghost are One, because the Father is uncreate, the Son uncreate, and the Holy Ghost is uncreate, that is to say, not one of Them was created. And the Father is incomprehensible, the Son is incomprehensible, and the Holy Ghost is incomprehensible; and the Father is eternal, the Son is eternal, and the Holy Ghost eternal. Nevertheless, They are not Three Eternals, but One Eternal: that is to say, the Eternity of the Three is One indivisible, as they are One Person, and so They are not Three Uncreate, or Three Incomprehensible, the Father, the Son, and the Holy Ghost, but One Uncreate, and One Incomprehensible. And the Father is Almighty, the Son is Almighty, and the Holy Ghost is Almighty; yet not Three Almighties but One Almighty, namely, the whole of the power of the Three is

One, and so the Father is God, the Son is God, and the Holy Ghost is God. And yet They are not Three Gods, but One God. And the Father is Lord, the Son Lord, and the Holy Ghost Lord; yet They are not Three Lords, but One Lord: that is to say, Their Lordship is One. And therefore, as we are compelled by Christian verity to confess and acknowledge, on one hand, that the Father is God and Lord, and the Son One God and Lord; and the Holy Ghost is One God and Lord; so we are forbidden by the Catholic Religion of Christianity to say, that there be Three Gods or Three Lords. Furthermore, the Father was made of the substance, or the power of none; He was not created, and He was not begotten. But the Son was begotten of the Father Himself, and neither was He made nor created. The Holy Ghost came, and proceeded from the Father and the Son, and yet, He was neither made, nor created, nor begotten. And therefore, in this Trinity, there is none afore other; and none is greater, or less than other, but the whole Three Persons are coeval and coequal. And so, as was said above, at the beginning, the One God is to be honoured in Trinity, and the Trinity in One God. And therefore, whosoever desires to save his soul and body for ever, must thus believe in the Trinity. And besides, it is necessary for every man, if he wishes to obtain salvation, and to preserve his soul eternally, to believe that Jesus Christ our Lord took upon Him flesh and soul, in the womb of our Lady Mary, His true Mother; and she was a virgin always, as before: and therefore, our right faith is that we believe in our hearts, and confess with our tongues, that Jesus Christ is God and Man, and Son of God, and was born of the Strength and Nature of the Father, before all the ages, without beginning, and was born Man, of the nature of His Mother, in all the ages, Perfect God and Perfect Man, of reasonable and noble soul subsisting, and human flesh, a person begotten equal to the Father as touching Godhead, and inferior to His Father as touching Manhood. And although He is Very God and Very Man, yet He is not Two Gods but One God, Jesus Christ, not by conversion of the Godhead into flesh, but because the Son of God took upon Him Humanity in One Person with Him, as if a branch of some tree were planted in another tree; and therefore, One Jesus Christ is Very God and Very Man, not confounding the Two Natures in One Nature, but because of His Godhead and Manhood being One Person. For, as one man is of a noble soul and flesh, so of God and Man, there is One Jesus Christ, Who suffered death for our salvation, and then spoiled Hell, and rose from the dead alive on the third day, and ascended into Heaven, and sat on the right hand of God, the Father Almighty, and thence He shall come to judge the quick and the dead. And then shall all the dead rise, alive in their bodies, for judgment, and then must each render an account of his own work, and some that are overtaken in good shall go to life everlasting, and others that are overtaken in evil and wrong-doing shall go to everlasting fire. And verily, this is believed to be true.

Lucidarius.

I.—This is the beginning of the book called Elucidarius, in Welsh Eglurun. Since at every beginning it is necessary to call for help from Him Who is the beginning of all things, if we would fulfil the work perfectly, let us call for the help of Christ the Lord, at this beginning, to complete it perfectly. And by this help we can be confident, for David the Prophet said in the Psalms: The Lord is nigh unto all that call upon Him. This book is called Some questions between the Disciple and his Master, the meaning being that the Disciple asks the Master to elucidate and explain the things that are obscure and uncertain generally. And the Master acceded to the Disciple's desire, lest some of the people might compare his skill to that of the man who hid his treasure in the ground, because nothing can be done with it, for it does good to none. Even so, skill and wisdom and knowledge in the heart of a good scholar, unless he teaches others, hardly avails, and it may be likened to the treasure buried beneath the earth. And since it is my purpose, said the Master, in this book to set forth things divine and spiritual, as my fellow-learners asked me ofttimes,

II.—I beg all that read in this book, or listen thereunto, to pray for me. My name I would fain to conceal in all secresy, to avoid causing, through jealousy on the part of teachers of my time or others that come after me, a work so compact as this to be neglected or despised. The name of my book, said the Master, will be in Latin Lucidarius; the meaning of that is in Welsh Eglurun. And yet let every one understand that it is not because it is more lucid than any other, but because things are elucidated in it that are obscure to all. The foundation of my work, said the Master, I shall build upon a rock: that is to say, by the rock is understood Christ the Lord. Then said he, from that foundation there shall rise four pillars in the work; one of the pillars shall be the authority of the prophets, lifting it up; the second the worthiness of the Apostles, making it even; the third the learning of the expounders, strengthening it, the expounders being whoever explain it. The fourth pillar shall be the skill of the teachers, and their wisdom, binding and welding it together. And from these four pillars, said the Master, through the strength of the foundation mentioned before, to wit, Christ the Lord, who is understood by the rock, I shall prove and avouch the things that are in my thoughts, to discuss them in my book truly.

III.—Here sometimes the Disciple inquires of the Master about God, for God is before all things.

Honoured and worthy Master, I pray you do not fail to answer the things that I ask of you to the glory of God and the stability of the

Church. I will do it gladly, said the Master, as well as I can with my knowledge, for that task does not burden me. The work of this book relates to two persons, namely, to the Disciple questioning, and to the Master answering. And the Disciple spoke as follows: O most worthy Master, I beg you to answer me stoutly what I ask you, for glory to God and the Church, and benefit to us. The Master said: I will do it as well as I can, and that task will not burden me.

IV.—It is said that no one knows what God is, and it seems blind to worship what we do not know. And therefore let us begin with Him. D. And first of all, tell me, what is God? M. I will tell you, so far as you are allowed to know. God is a kind of spiritual power. Such is His gentleness and fairness, that they who are fairer sevenfold than the sun would fain look on Him ever without ceasing. D. How is the Trinity understood in One God? M. Ever look at the sun, wherein there are three things, to wit, the power of fire, light, and heat; and they cannot be separated. If you desired to take away the heat, there would be no sun. By the fire is understood the Father; by the light, the Son; by the heat, the Holy Ghost. D. Why is He called Father? M. Because He is a Fountain and Source of all things. D. Why Son? M. Because He is the Wisdom of the Father like the light in the sun. D. Why Holy Ghost? M. Because He is Love to all of them: that is to say, to the Father, the Son, and the Holy Ghost; and by the work of the Father, through the Son, and in the Holy Ghost, working eternally, everything is made: the Father is the Memory; the Son the Understanding; and the Holy Ghost the Will.

V.—D. Where does God dwell? M. I will tell you. Though He is everywhere ascending to power, yet His power and might are in the intellectual Heaven. D. What is Heaven? M. There are said to be three Heavens, namely, one corporeal, which we see here; the second spiritual, which the angels are believed to inhabit; the third is the intellectual Heaven, wherein the Blessed Trinity is face to face. D. In what way is God said to be everywhere? M. Because, at one moment He is from the East to the West, disposing all places and all things. And He is said to be always in all places, because at the same time He tempers all things. It is said that He is not in one place, because the place is corporeal, while God is incorporeal. And therefore, there is nothing anywhere that can contain Him who contains all things; and in Him is our Life and Righteousness.

VI.—D. Does God know all things? M. Yes, He knows all things that have been, that are, and shall be, like that which is before Him. And before the world was created, He knew all the names of angels, and their manners, and their will, and their works, and words, as if they were before Him, for Theos is the word for God in Greek, that being in Welsh, *gwelet pob peth* (Seeing all things). D. In what way does God speak to men or angels? M. He speaks to His angels through perception, and through the angels to men. D. And was there any beside God Himself? M. It is written: What was made in Him was Life, for He saw before His Face every creature that were after-

wards made, as a good builder sees in his mind which knows how to fore-appoint his work and structure according to his intuition; and therefore it is said that God is not prior in time, but in dignity.

VII. D. What reason was there for creating the world? M. It was God's goodness to let others share His grace with Him. D. In what way was it made? M. He spake His Word, and in that hour every thing was made. D. Did He speak with the sound of words? M. The Word is the Son, who created all things in wisdom. D. Was He long creating the world? M. As quickly as one eyelid could close upon the other. D. Did He create the world in parts? M. Every thing together at once, as it is said: He who lives for ever and ever made every thing together. He made and distinguished all things in six days in parts, that is, in the three days He made the elements, and on the others every thing which is within the elements. On the first day He made the day of Eternity, that is to say, spiritual light from the corporeal. On the third day He made the sea and earth; on the three others He made all things within those elements, to wit, the first day He made the temporal day, that being the sun, and moon, and stars, in the highest element: that is, the Fire. The second day, in the middle element, namely the Water, He made the fish and birds; the fish in the thickest part of the water, and the birds in the thinnest, namely, the air. On the third day he created the animals and man of the lowest element: that is to say, of the Earth.

VIII.—D. Have the elements sense to know God? M. There is nothing, says St. Hierome, of those that the Lord ever made that does not know Him. For those things that seem to us inanimate and insensible, as if dead, nevertheless are living in God and perceive their Benefactor. The sky certainly knows Him, because at His command it runs and revolves unceasingly, as the prophet David said: He created Heaven by understanding. The sun and stars perceive Him, for they keep their course, and turn back to Him as they run. The earth perceives Him, for she yields her fruits and plants in due season, and continually; the rivers perceive Him, for they return to the place whence they glide; the sea and winds perceive Him, for they obey Him, and straightway, when He commands them, they rest. The dead perceive Him, for when he commands them, they rise from the dead; Hell perceives Him, for those whom it swallows it yields up when He commands it. All the dumb animals perceive Him, for they keep the law that God commanded them. D. What is meant by saying: Evening and Morning were made? M. The Evening is the end of the day and what comes to an end; the Morning is the beginning.

IX.—D. Master, tell me more clearly. M. I will tell you. First, God, like a mighty king, established a noble palace, called the Kingdom of Heaven, and then *a prison*, namely, this world. And therein he placed a deadly region, that is, Hell. To this palace he fore-saw that He would send a certain number of elect, and that of angels and men, to wit, the ninth degree of angels, and the tenth of men. D. Why did He make the nine of the angels? M. I will tell you; because of the

Trinity. Three goes into nine three times; therefore He set one degree because of unity, so that He might be worshipped as one and three by angels and men. D. Why did He not make the number of the elect of the angels alone? M. God made two principal natures, one spiritual, another corporeal: He wished each one to praise him, namely, of the spiritual as of the angels, when it was said: Let there be light; and the light was made. D. Did God say this by words? M. No, but through these words their exalted nature is shown to us, because they are called Light.

X.—D. What is the nature of angels? M. A spiritual power, as it is said: He made the angels of a flame of fire. And their names are Gabriel, Michael, and Raphael, or rather they are surnames, for men called them so by accident, and they have not properly those names in Heaven. And the first angel was by chance called Satan, that is, an opponent of God. D. In what was he an opponent of God? M. When he saw that He excelled all the degrees of angels in glory and beauty, despising all, he purposed to become equal to God, or to be greater and higher than He. D. How equal or higher? M. He wished to take a better position than God had gave him, to rule over others ruthlessly, against God's will, and to be lord over them. D. What happened afterwards? M. He fell from the Heavenly palace, and was thrust into the lowest dungeons, and as he was formerly brightest, so afterwards he was blackest; if he was before praised with all honours, afterwards he was cursed with all perdition. D. Did he know that he would fall? M. Far from it. D. How long did he remain in Heaven? M. He was not there half-an-hour, because he did not stand in the truth, for when he was made, he fell. D. Why was he not there longer? M. That he might not taste any of the sweetness within, as he sought so much power as that by force so soon.

XI.—D. What sin did the other angels commit? M. It was because they agreed with him. D. In what way? M. They would have been glad if God had been vanquished, so that they might have triumphed over the other angels. D. What happened to them? M. The highest of them were thrust with him into the deadly pit in Hell. D. Why were they not all thrust into Hell? M. To prove the elect through them, their rewards being greater, and to deceive others by placing them in eternal fire, at the Last Judgment. D. Why did they not turn back again? M. They could not. D. Why? M. Since they fell at no one's instigation, so they ought to have strength from none to rise. Moreover, another thing was against them, namely, that because they chose evil voluntarily, it was just to deprive them of all will to do good, and therefore they did not desire; and as they did not desire, they were unable.

XII.—D. Why did not God redeem them, as he redeemed men? M. The angels were created all together, and not from one angel, as all men were born of one man. Therefore, if Christ had received angelic nature from one angel, He would have redeemed him alone, and all the others would have been outside the redemption; and He would not have redeemed him by himself; and, besides, he could not have died, for

God desired no other satisfaction for his sin than death, and the angels are immortal, and, therefore, they were not saved. D. Why did not God so create them that they might not sin, and could not sin? M. For the sake of justice, so that they might merit rewards; and, if they had been created so as not to sin, they would have been bound, and could not have received reward, just as if they had acted through compulsion. And, therefore, God gave them free will, so that they might be able and might desire to obtain the chief good. And if they chose this of their own accord, it was right for them to receive payment and reward, so that they might never sin.

XIII.—D Why did God create them, when He knew that they would fare as they did? M. To adorn His work, for, as a painter puts on a coat of black so that the white or red close by may be more precious, so by comparison with the evil the righteous are brighter. D. Why did He not create other angels instead of these? M. None ought to have been created, except such as those if they had remained; which could not be, because at the hour that they sinned they fell. D. Does the Devil know everything? M. By reason of his angelic nature he knows much, but he does not know all things; and, as the nature of an angel is of finer texture than that of man, so he is more skilled than man. As to the things that come after, they know none of them, except what they gather from the things that have passed, and as much as God grants them to know. The thoughts or desire of men no one knows save God Himself, and to whomsoever God wills to reveal it. D. Can they do all the things they wish? M. I will tell you; they do not wish, and they cannot do them, but for evil they are powerful; and yet they cannot do as much as they wish, but as much as the good angels suffer them to do.

XIV.—D. What do you say about the good angels? M. After the others fell, they were confirmed, so that they could not fall or sin thereafter. D. Why could they not? M. Because they would not. D. Why were the others not so confirmed? M. Because they did not remain there so long. D. Was the fall of the others the cause of their being strengthened? M. No, their own merit; for when they saw the evil choosing the evil through false pride, they were displeased, and adhered stoutly to the highest good; and, as their recompense for it, they were strengthened. And some that were previously uncertain of their blessedness, thenceforth were confirmed past doubt. D. What form have angels? M. The same fashion as that of God in some way; for as the form of the seal remains on wax, even so the image and similitude of God is upon them. D. By what similitude are they like? M. Because they are light, and incorporeal, and full of all beauty. D. Do they know, or can they do all things? M. There is nothing in the nature of the elements that is unknown to them, for in God they see all things, and all things that they wish to do, they can.

XV.—D. Was the number of the good lessened for the fall of the evil? M. No, but to complete the number of the elect, man was created tenth. D. Of what was man created? M. Of bodily and

spiritual strength: the bodily of the four elements, like the world; and, therefore, he is called the "little world", for his flesh is of earth; his blood of water; his breath of air; and his heat of fire; and his head is round, in the form of the celestial sphere, and his two eyes therein like two luminaries, sun and moon, shining in the sky; his breast, where he breathes and coughs, is likened to the air where the winds and thunders rattle; his belly receiving all moisture, like the sea receiving all rivers; his feet bearing all the weight of his body, as the earth supports all things; his sight of the heavenly fire; his hearing of the highest air, his touch of the lowest; his taste of water; his walk of earth; the hardness in his bones of the stones; and the freshness of trees in his nails; the beauty of grass in his hair; and his sense in common with the animals. And that is his bodily power. His spiritual strength and condition is believed to be from the spiritual fire, wherein is shown the image and likeness of God.

XVI.—D. What kind of image and likeness is that of God? M. An image is a representative form of some conception and aspect of the Divinity that is in the Trinity; that image is in the soul, and thereby he has knowledge of what has been, and shall be; understanding of things present and those that are not seen; and will to choose the good and reject the evil; and in the same God consist all powers. And as no creature can comprehend God, while He comprehends everything, so there is no visible creature that can comprehend the Spirit, for He comprehends all visible creatures, since Heaven cannot prevent Him from thinking of Hell. And that is his spiritual substance.

XVII.—D. Did God make man with His own hands? M. At His own command, through words, He made him. And thereby it is shown that his nature is frail. D. Why did He make man of a material so vile? M. To disgrace the Devil, and to provoke him, that an earthly, filthy thing of dust like that should possess the glory from which he fell. D. From what did he derive his name? M. As he was the "little world", he received his name from the four parts of the world, to show that his race would fill the earth, and how man surpassed all things on earth. D. Why did God make the animals, when man did not then want them? M. God foresaw that man would sin, and that he would need them all, and therefore He made them all. D. Was it God that made birds, and flies, and all other creeping things, that harm man? M. The power of God in creating birds, and fleas, and ants, was as great as in creating the angels. D. To what end? M. For His own glory He made all things; the creeping things, however, he made that a man might not wax proud in his thoughts, when one of them bites a man. He cannot resist the tiniest worm, though God subjects all things to his power, for it was not bears or lions that destroyed Pharaoh, the king of old, but lice, and fleas, and cinyphes, that is, gnats. But ants, and the spider, and other creeping things, that devote themselves to work and toil, God made so that we all may take a pattern from them, to study and work for good.

XVIII.—D. Where was man created? M. In Hebron, where he

died, and was afterwards buried; and then he was placed in Paradise. D. What kind of thing is Paradise? or where is it? M. The fairest spot in the East, wherein were placed strifes and failures, so that if a man eat of the fruit of any tree in due time, he would not be hungry from that time forth; if he eat of another, he would not be thirsty; if of another, he would never grow weary; if of another, he would never grow old; and, finally, the man that eat of the Tree of Life would never fall sick, and never die. D. Where was woman created? M. In Paradise, of the rib of man, while he slept. D. Why of the man? M. So that they might be one flesh, and one mind, through love. D. What kind of sleep was that? M. A spiritual trance, for God took him to Heavenly Paradise, where it was shown him that Christ would be born, and from Him the Church, and at once, when he awoke, he prophesied of them.

XIX.—D. Why did God not create all the elect together, just as all the angels were created? M. He willed that man should be like Himself, and that, too, in order that all men might be born of Adam, as all things were born of God. D. Why did God create them so that they could sin? M. That their rewards might be greater, for God gave them freedom to choose the great good, and reward for rejecting the evil. D. In what way would they have procreated, if they had remained in Paradise? M. As one hand is pressed to the other, even so they would have been united without concupiscence, and as the eye raises itself to see. D. How would she have given birth? M. Without pain. D. And would the child have been speechless when born, as now? M. At the very hour of birth he would have spoken, and walked; yet soon he would have failed, and he would have fed upon, and eaten of, the fruits of the trees that were there. And at the time appointed by God he would have eaten of the Tree of Life, and ever after he would have been in that estate.

XX.—D. How long ought they to have been in Paradise? M. Until the number of the elect and angels that had fallen from there should be fulfilled. D. How could Paradise have contained them all that time? M. As the present generation passes away by death, and others living come after them, so it may be believed that the parents of old would have gone to a better estate, and their offspring again, after eating of the Tree of Life, about fifty years after them; and at last all would have been made equal to the angels. D. Were they naked there? M. They were, and felt no more ashamed of their secret members than of their eyes. D. Why is it said, they saw that they were naked after their sin, which they had not seen before? M. When they had sinned, they burned with passion for one another, and in that member it began, and thereafter that confusion spread among the children of men.

XXI.—D. Why was there confusion in that member, more than in one of the others? M. That all their descendants might know that they were liable to the same offence. D. Did they see God in Paradise? M. Yes, they saw Him assume another form, as Abraham, and Lot, and the other prophets saw. D. Why did the

Devil deceive them? M. From envy, for he was jealous that man came to the honour from which he fell through pride. D. In what way was he proved? M. Through pride, for man wished to be in his own power, and thus spoke in his abundance: I shall never be afraid. D. Why did God suffer him to be proved, when He knew that he would be overcome? M. Because he knew how much good He would make of his sin. D. Did the Devil say nothing? M. No, but the Devil said to the serpent, as he speaks nowadays through a man on whom he gets hold, and as the angel spoke through the ass, so that it was known what were the words, or the sound of the words, through them.

XXII.—D. Why was the man deceived through the serpent? M. Because he was a tortuous and slippery animal, and a devil will make anyone whom he deceives tortuous by deceit, and slippery by incontinency. D. Was the knowledge of good and evil in one apple? M. No, it was not in the apple but in the transgression, for before he sinned the man knew both good and evil—good through trial of it, evil through knowledge of it. D. Could evil men have been born in Paradise? M. No, none but the elect. D. Why, then, are the evil born now? M. For the sake of the elect, to work and prove them through them, as gold is proved in the furnace. D. How long were they in Paradise? M. Seven hours. D. Why were they not there longer? M. Because, as soon as woman was made, she at once turned to wrong-doing.

XXIII.—D. At what hour was man made? M. At the third hour, and he named all the animals; and in the sixth hour woman was made, and straightway she took the forbidden apple, and offered it to her husband as death, and he eat it to his death; and at the seventh hour the Lord drove them out of Paradise immediately. D. What was Cherubim, with the sword of fire in his hand? M. The sword is a wall of fire that surrounds Paradise, from the time that sin was committed there unto this day. Cherubim is angelic custody, like fire. D. Where did Adam go to from there? M. To Hebron, where he was made, and there he begat sons; there, too, Cain slew Abel, and Adam abode a hundred years, and knew not Eve; and then Seth was born in place of Abel; and of his line was born Christ. And I will tell you this truly: from the time of Adam until the time of Noah there was not a drop of rain, and there was no rainbow; and no one eat flesh or drank wine; and all time was like the spring, with plenty of all good things. And after this everything was taken away, because of the sins of the men.

XXIV.—D. What sin did Adam commit when he was driven out of Paradise? M. He lusted to be like God, and, therefore, against His commandment, he eat of the forbidden tree. D. What was the wrong in eating the apple? M. It was so wrong that the whole world could not do satisfaction for him, for man ought to have been obedient to the power of God, and His will; and the will of God is more than all the world; for if you were to stand before God, and a man said to you that the whole world would vanish unless you looked

back, and God said : I will not that thou shouldst look back, but look upon Me—you ought not to despise God, Who is joy to men and to the angels, for the freedom of the transitory world. This Adam did ; he stood before God, while the Devil called upon him ; he looked back towards the Devil ; and, therefore, the sin that he committed was greater than the whole world could amend, for, because of his committing the seven deadly sins in the one, therefore he drew the six ages after him to death.

XXV.—D. What were those sins ? M. The first was pride, when he desired to become like God. For that reason he was made lowest of all things, while before he had been lord over all ; and therefore it is said : An abomination before God is everyone whose heart is lifted up. The second is, he was disobedient, when he transgressed the commandment, and, therefore, all things disobey him that were subject to him of old ; and, therefore, it is said : The sin of the cunning is like unto disobedience. The third is greed, for that he coveted more than had been allowed him ; and, therefore, it was right that he should lose that which was granted him. Wherefore it is said : Covetousness is the service of false gods. The fourth is theft, for it was like robbery to take goods in spite of warning, in a sacred place ; and, therefore, he deserved to be thrust out of the sanctuary ; and, therefore, it is said : The man that profanes the sanctuary, from the sanctuary shall he be thrust out. The fifth is violating marriage spiritually, for his soul was joined to God ; and when he entered into the society of the Devil, despising God the while, he lost the society of God, for that he agreed with a stranger. And, therefore, it is said : Thou shalt send to perdition him that breaks the marriage with thee. The sixth is murder, because he hurled himself and all his descendants headlong to death ; and, therefore, it is said : He that slays shall die, that is, by death eternal. Then, when he committed the sin, the soul died and was buried in the body.

XXVI.—D. Why was not his chastisement less, since he was deceived by the wicked, lying spirit ? M. It was not according to God ; for suppose a man commanded his servant to do some work that he enjoined upon him, and bade him beware of the ditch, and then he despised his lord's command, and fell wilfully into the ditch, and left the work unfinished, would he not then be blameworthy ? He would, in two ways : one for despising his lord, the other for leaving his work unfinished. Even so Adam despised God, and left the work of obedience, to fall into the ditch of death. D. In what way ought he to have returned ? M. He ought to have paid back the honour which he took from God, and done Him satisfaction for the sin that he did, for it is just that the man who takes another's goods should restore them, and do him satisfaction for the injury.

XXVII.—D. What did he take from God ? M. All that he desired to do with his race. D. How did he repay the honour that he took away ? M. By overcoming the Devil, as the Devil had triumphed over him, and by bringing himself and his children to the life, just as if they had remained in their position. D. How did he do satisfaction ? M.

As he committed a sin greater than the world, he ought to have paid to God for it more than all the world; he could not do either of them; and, therefore, it is said that he went to death. D. Why was he not forthwith destroyed utterly? M. The ordinances of God could not be moved, for He purposed to complete the number of the elect from the race of Adam. D. What did he do? M. For taking his honour from God, and not paying it, he was then sent to torments. D. Is punishment of man an honour with God, or how is it? M. Because he despised the sweetness of His Father in glory, therefore he, like a perverse servant, when he is afflicted, felt that He was God. D. Why did not God, Who is merciful, remit him what he could not pay? M. *If He had done so, he would have said that He was unable*, and if He had taken a sinful man without penalty to glory, and thrust out an angel for one perverse thought, that would have been unjust; and this could not be. And nothing could be left in the Kingdom of Heaven without being ordered. And, therefore, it was due that a sinner should be punished, for no one would place a treasured jewel after it has fallen in the dung-hill into his chest, unless he first cleaned it.

XXVIII.—D. What happened to him at last? M. He fled like a runaway slave who has robbed and taken with him his lord's goods to a cruel king. And then the king's son was sent from the glorious palace after the runaway slave, and to subdue that ruthless king, and to bring back the runaway slave and the goods to the will of the king. D. Why could not man repair his falls? M. As he fell through another, and not through himself, so it was just for him, since he could not rise, when he wished, through the help of another. D. Why did not God send an angel to redeem man? M. If an angel had redeemed man, he would have been a slave to him, and it was due that man should be restored, so that he might be like angels. Moreover, the nature of an angel was weak to redeem man, and besides, if he took upon him man's flesh, he would have been weaker.

XXIX.—D. Why did He not make another man of earth besides Adam? M. If God had made another man of earth and straightway placed him, it would not have appertained to Him to redeem the offspring of Adam. Moreover, it was due that one of his own race should do satisfaction for him. D. Why did He not send a prophet or patriarch to redeem him? M. The patriarchs and prophets were begotten and born in sin, and, therefore, they could not redeem the race of man, and they needed to be redeemed themselves. And an angel ought not to have redeemed man, and man himself could not do satisfaction to God. The Son of God took upon Him perfect man, so that He had two natures perfectly; and then He triumphed over the Devil, because He was God, and opened the gates of Heaven to the elect, and made them like the angels, and by man's nature suffered death undeservedly, which was more than the world and a debt that man himself ought to have paid. D. Why then did God will that He should be born of the Virgin? M. God willed to make men in four ways: one without father and without mother, as Adam of earth; the second, from a father without a mother, as Eve from Adam; and the third, from

a mother and father, as each one of us now; the fourth, of the mother alone, as Christ of the Virgin. And as death came to the world through Eve, so salvation came to the world through the Virgin Mary. D. Why of Mary more than another maiden? M. Because she was the first that ever took an oath to God to observe virginity in this world.

XXX.—D. Why did He not come in the flesh before the Deluge? M. I will tell you. If He had come before the Deluge, it would have been said that they had learnt plenty of good from their parents who had newly come from Paradise; or if He had come immediately after the Deluge, they would have said that God had taught Noah and Abraham everything that had been then said. D. Why did He not come in the time of the Law? M. If He had come then, the Jews would have said that the law had taught them sufficiently, and the Saracens would have said that the learned men had taught them. D. Why did He not delay coming until the end of the world? M. Because too few would then have become disciples of His, and the number of the elect would not have been fulfilled. And, therefore, He must needs come in the fulness of time. D. What time was that? M. In the middle of the world.

XXXI.—D. In what way was He born of the Virgin? M. Without stain and without pain. D. Why was He nine months in the Virgin's womb? M. To show that He would bring all that were in the bonds of this world's misery to the company of the angels. D. At what hour was He born? M. As the prophet says, at midnight he came from His royal throne. D. Why in the night? M. To bring those that were in the darkness of error to the light of truth. D. Had Christ sense when still small? M. He knew everything, like God, in Whom all the treasures of wisdom and learning were hid. D. Could He speak and walk when He was born? M. Yes, if He had wished, but He would not alter human nature. D. Did any miracle happen when Christ was born? M. Yes, seven special miracles. D. What were they? M. First, a star of wondrous brilliance appeared. Secondly, a golden circle shone around the sun. Thirdly, a fountain of oil sprang from the earth. Fourthly, there was peace in the whole world. Fifthly, the whole world was enrolled to pay money to Rome. Sixthly, thirty thousand of those that rejected God were slain in one day. Seventhly, dumb animals spoke.

XXXII.—D. I would fain know their meaning and virtues. M. The stars betoken the saints, and the star passing bright is the chief of the saints, that is, Christ. The golden circle that shone around the sun signifies the Church of God, which shines from the Sun of truth and crowned His passion with purple. The fountain of oil that sprang from the earth is the fountain of mercy that welled from the Virgin Mary. The world was enrolled to declare that the whole world was subject to the True Judge. Peace reigned in the world, when true peace came to the earth. Those that were slain show that they will go to perdition, as many as reject God and His commandments. The dumb animal spake because the Saracens turned to praise God.

XXXIII.—Why did the three kings bring the three gifts to worship Christ? M. To show that He sought to draw to Him three portions of the earth, to wit, Asia, Africa, and Europe. D. Why did He flee to Egypt rather than to another country? M. To show that the true Moses was bringing therefrom the children of Adam out of the thraldom of the Devil, as Moses once led the people of Israel from the thraldom of Pharaoh, king of Egypt. And then, at the end of seven years, He came back to Heavenly Jerusalem through the seven gifts of the Holy Spirit. D. Why did He not wish either to teach or work miracles until He was thirty years old? M. To give an example to everyone in this world not to teach until he comes to the proper age.

XXXIV.—D. Why did He receive baptism, when He was full of grace and godliness? M. To consecrate the water for us. D. Why was He baptised in the water? M. Because water was contrary to fire, and as water puts out fire, so baptism blots out sin. And another thing, water cleanses every unclean thing, and quenches thirst, and an image is seen therein. So, too, the Holy Spirit cleanses the filth of sins through baptism, and takes away the thirst of the soul by the words of God, and it is of the reflection of God, and His likeness is seen therein, when sins are forsaken.

XXXV.—D. Was Jesus fair by nature? M. Yes, as fair as He appeared upon the mountain. D. Why did Christ die? M. On account of obedience, as it is said: He was obedient unto death. D. Did the Father command Him to die? M. No. D. Why did the Jews slay Jesus? M. Because He lived by truth, and maintained the truth by teaching righteousness, which God seeks from every rational creature. D. Why did the father suffer His only Son to be slain, when He had power to hinder it? M. When God saw His full gentle Son desirous of perfecting a work so mighty as to fight a cruel king, and to free the captive from his power, God agreed with Him in that glorious work, and suffered Him to die. D. How did it appear just before God to sacrifice the innocent for the wicked? M. Since the Worst deceived simple man, then it was right to give the Best hostage for him to besiege the enemy, and to restore him the former freedom without harm. And so God showed His love to the world, as it is said: Thou gavest Thy Son to redeem Thy servant. D. If He Himself gave His Son willingly, how did Judas sin in giving Him up? M. The Father gave His Son, and the Son gave up Himself for love, but Judas gave Him up from lust for possessions.

XXXVI.—Why did He wish Him to die on the tree? Why on the cross? M. To redeem the four quarters of the world. D. How many hours was Christ dead? M. Forty. D. Why? M. To redeem the four quarters of the world which had been dead in the decalogue. D. How long did He lie in the tomb? M. Two nights and a day. D. Why? M. The two nights signify the two kinds of death that are, one for the body and one for the soul; and the day shows the death which is light to our death; and one of them, that is, death of the soul, He destroyed, and the other He left to afflict the elect, and this, too, when

He comes at the end, He will destroy. D. Where did His soul go to after His death? M. To Heavenly Paradise, as He said to the thief: This day thou shalt be with Me in Paradise.

XXXVII.—D. When did He descend into Hell? M. At midnight of the night that He rose; at the hour that the angel destroyed Egypt, at that same hour, that is, at midnight, Christ spoiled Hell, namely, He placed the elect in Paradise, and illumined the night like the day, as it is said: The night shall be made light like the day. And thereafter He visited the body in the tomb, and awaked it from the dead. Howbeit, some of them thought that from the time He died until He rose He was with the elect in Hell, and that He then went with them to rise again; but it was not so. He was in Hell, spoiling it, so long as He will be judging on the Day of Judgment, that is, so long a time as it would take one eyelid to close on the other. D. Why did He not rise in the hour he died? or why did He not remain until they would be about to rise? M. Lest some should say that He had never died, or if He had risen after a long time, it might be doubtful if it was He. D. Why did he rise so soon? M. To comfort His own, who were sad at His death.

XXXVIII.—D. Why did He rise on the first day of the week? M. To renew the world with joy at His rising on the same day that He created it. D. Why on the third day of His Passion? M. To raise up those that had died in their torments, in the three seasons—of the law, and the time before the law, and the time of grace, and raising us up through faith in the Trinity, because we fall in words, and thoughts, and actions. D. Why do you not tell me where He was during the forty days? M. When He had risen from the dead, He came to the Earthly Paradise, with Eli and Enoch, and some that rose with Him. D. What form had He after He rose? M. He was seven times brighter than the sun. D. In what form did His own see Him? M. In the same form in which they had been wont to see Him before. D. Was He apparelled then? M. He assumed a robe from the air, and when He ascended into Heaven, the robe vanished in the air.

XXXIX.—D. How many times did He show Himself? M. Twelve; eight times on the first day—to Joseph of Arimathea, who was in prison for burying Him, as the writing of Nicodemus shows; the second time to His own mother, as Sedulius shows; the third time to Mary Magdalene, as Marcus maintains; the fourth, to the two wives returning from the tomb, as Matthew says; the fifth, to James, as Paul witnesses, for he had taken a vow that he would never eat until he should see Christ alive; the sixth time, as Lucas testifies, to Peter, who had separated from the other Apostles, while he ever wept because he had denied Him; the seventh, to the two disciples, on the road going to Emmaus, as Luke also testifies; the eighth, to them all towards evening, the doors being shut, as John the Apostle wrote; the ninth time, on the eleventh day, to them all, when Thomas felt His wounds; the tenth time, on the Sea of

Tiberias; the eleventh, on the mount of Galilee; the twelfth was to the eleven Apostles as they prayed, when he went to Heaven.

XL.—D. Why does the Gospel say that He appeared first to Mary Magdalene? M. The Gospels were written with great authority, and nothing was recorded therein except what was known to all, and, therefore, it is said: Jesus did much that was not written in that book, that is, in the Gospel. In the other books some things were recorded, others were not. D. Did He ascend to Heaven by Himself? M. They that rose ascended with Him. D. In what way did He ascend? M. In the form that He bore before His Passion until He came to the sky; and after the sky received Him, in the form in which He showed Himself on the mountain, at His going to Heaven. D. Why did He not ascend at once, after His resurrection? M. For three reasons—first, that His own might truly say, by proof, that He arose; secondly, He ascended at the end of the fortieth year, to show that all who fulfilled the decalogue, through the four Gospels, might be able to ascend to Heaven after Him; thirdly, the Church here, which is the Body of Christ, and after the tribulation she will suffer here, under Anti-Christ, it is believed that on the Day of Judgment He will come at the end of forty days, and then all shall ascend to Heaven.

XLI.—D. In what way does He intercede for us with His Father? M. By ever showing Him His Passion. D. Why did He not send the Holy Spirit without delay, within the forty days? M. For three reasons, first, that the Apostles might prepare, by fasting and prayers, for His coming; secondly, to show that whoever fulfilled the commandments of Christ should receive the Holy Spirit; thirdly, as the law of Love was given to the people of God at the end of fifty days, when they were freed from Egypt, even so, in such a period, to people of the Faith, the freedom that they had lost in their heritage in Paradise was restored to them.

XLII.—D. After Christ's resurrection has Christ full joy? M. He has partly, and partly not. As touching His own person, He has full joy; as touching the Church, that is, His body, He has not, for as yet they are not all subject and beneath His feet; the Jews mock Him, and the Saracens scoff at Him; again, some heretics deceive Him, and some evil ones fight against Him. And so, in His own members, He suffers from them every day. When He gathers them all to Himself, He shall have perfect joy. D. In what way is the Church His Body? M. As the body cleaves to the head, and the head rules it, even so the Church, through the holiness of Christ's Body, is joined to Him, and is one with Him, and all the just, in their order, are, as it were, His members, that Head governing them. The eyes of this head are the prophets that foretold the things that would come thereafter, and the Apostles, who bring back many from error to the light of truth. The ears are they that listen to the good; the nostrils are the wise and discreet, the mucus that passes from them are heretics, who are cast away through the judgment of the wise from the Head of Christ; the teeth are the expounders of Holy Scripture; the

hands are the defenders of the Church ; the feet are the labourers that feed the Church of God ; the issue are the oppressors that afflict innocent men and are cast away from the womb of the Church that devils may devour them through poverty and death, as swine swallow grain and filth. And this body is joined together into one about the Body of Christ with the cement of love.

XLIII.—D. Why is His Body made of the bread, and His Blood of the wine? M. His Body is made of the bread, and His Blood of the wine, because He said: I am the living bread; and His Blood of wine, because He said: I am a true vine ; and as the body is fed with bread, so the soul is nourished with heavenly food. And as bread is made of many grains, so the Body of Christ is collected from many of the elect ; and as bread is boiled by the force of the fire, so Christ was baked in the furnace of His suffering. And this bread is said to be flesh because He was sacrificed for us like a lamb ; and as wine is strained from malt and grain, even so Christ's Body is joined together of many of the just, and was pressed in the press of the Cross, as wine in a wine-press ; and since the life of our soul is in the blood, for that reason the wine is turned into blood, and the form of the bread and wine are seen in their own image.

XLIV.—D. How is it said that He is flesh and blood? M. The saint says: It is certain that He is the Body that was born of the Virgin Mary, and hanged on the Cross, and ascended to Heaven. And this is why He remained in the form of Bread and Wine, lest you might be frightened to take in your mouth the blood that you might see trickling from His side, or to eat the flesh of His Body when you see it. D. What health has He? M. In Him is perfect health ; as the food is turned into flesh for him who eats it, so every faithful one is converted into the Body of Christ through that eating. Therefore, we suffer with Christ by abandoning the desires of this world and its vices, and we are buried with Him when we are dipped in the water of baptism, and, therefore, we are dipped thrice by the law of the Three Persons, and by eating His Body we are made one body with Him, and, therefore, we must be taken where Christ is.

XLV.—D. Would the man that received most of it have greater holiness? M. No ; as it is said of the manna, he would not have less of it who gathered little, than one who gathered much, so everyone takes of it as much as the other, for all eat the Lamb of God entirely, that is, Christ, while He is, as before, whole in Heaven. D. What reward shall he have who handles it righteously and worthily? M. He shall have two crowns, one because he honours Him, and another because he has worthy character as he receives it.

XLVI.—About the Priests. D. What do you say about those who receive it unworthily? M. Those that lead their life against the law of God and righteousness, by adultery, and fornication, and other vices, or sell or buy churches, or ecclesiastical dignity, and kill the people of God in this way, by base teaching, these are like those who betrayed or crucified Him. D. Prove it. M. Ought not a priest to chant masses because of God Himself, and for salvation to

them, and to the whole Church? But they sacrificed for their own gain, and to be honoured of men, and to be enriched with temporal possessions. And whosoever sell the virtues of Christ's Passion for praise from man or for temporal gain, what do they do worse than selling the Lord? And when they handle it with soiled hands and defiled conscience, they crucify Him.

XLVII.—D. Does chastisement befall the people because of them? M. Because the sons of Eli polluted the sacrifices of the Lord, they were all slain, and the people with them almost; and, therefore, if blind lead the other blind, they all fall into the ditch, and, therefore, those that agree with them will share the punishments. D. Do they make the Body of Christ? M. However imperfect they may be, yet through the words that they recite the Body of the Lord is made, for Christ Himself makes it, and not they, and through His enemies He works salvation for His sons, and the Body of the Lord is not better from the hand of the best, or worse from the hands of the worst, even as a ray of the sun is not defiled by the dunghill, and its splendour is not brightened on the relics.

XLVIII.—D. Why does so great a good prove harmful to the man who receives it? M. Because he takes it in spite of warning, for it is forbidden to take it unworthily. There is no evil apple in Paradise, yet, notwithstanding, it turned into evil to man, by receiving it from the Devil. D. Can they make peace with God for the people? M. No; rather, they incense Him, for they pollute the sanctuary, when they set foot there, and they pollute the garments, and consecrated vessels when they touch them; they are abhorred and abominated by the angels, and the Lord shuns them. D. Does God do as it is said? His sons, yet not His sons, provoke Him to anger for their filthiness, therefore, saith the Lord, I will hide My face from them, and from before them. M. He calls them His sons because of their priesthood, and for their filthiness He says they are not sons of His: and God takes not their sacrifice, but loathes it, and, therefore, it is said: My soul hateth your sacrifice, says the Lord, for ye offered unto Me defiled bread. And since the Body of the Lord may not be defiled, as far as they can, it is defiled indiscriminately, and they take it like other bread. Howbeit, their prayer shall not be received, but to them it will be a sin, for God will not listen to them, and their blessing will for them be turned into a curse, as it is said: I will turn your blessing into cursing for you, saith the Lord.

XLIX.—D. Do they receive the Body of the Lord? M. God's own sons receive it, while those with whom God is not, though it may be seen that they place it in their mouths, do not take it as before, but the angels take it to heaven, and a devil throws an infernal ember into the mouth of those that take it like other bread or other wine; serpents cast their poison into their mouths, as Cyprianus says. D. Did not Judas take the same kind as Peter? M. Peter loved the Lord, and, therefore, he took its virtue and strength, while Judas hated Him, and, therefore, after that morsel the Devil entered into him. D. Ought such priests as those to be obeyed? M. Where they

command good we must obey them, at the words of God, and not at their wish; where they teach evil they ought to be despised, for God must be obeyed more than men.

L.—D. Can they remit or absolve? M. They can, unless they are forbidden by the judgment of the Church, for Christ Himself binds, or remits, through their service. If, however, they are forbidden, they cannot; for so long as Judas was with the Apostles, he preached, and baptized, and worked marvels, and when he retired from them he appeared like a public enemy. So, as long as they are in the communion of the Church, every virtue that they perform will be strong; when they are not, their works will be fruitless, and, therefore, they are wolves, and all ought to eschew them, as it is said: My people, go from their midst, lest ye be partakers in their punishments; they ought to be shunned in thought and will, for fear of consenting unto their evil deeds. D. Consenting in what way? M. If evil deeds be praised, or if they be strengthened, either by goods or by advice. It is not they that do the evil that are alone worthy of death, but the man that consents unto them ought to shun them, lest they cause the people to fall.

LI.—D. Ought the words of God to be spoken to evil persons? M. If it is known that they are manifestly enemies to God, they ought not to be spoken to, for they are deceivers who confess the secrets of the Lord to any they know to be an enemy to Him. Therefore it is thus commanded: Give not the Blessed Bread to dogs, and cast not golden jewels to swine, lest they tread them under their feet and scorn you. Howbeit, where it is known that they are so, we should preach to them, and turn them to the right. And the Lord preached formerly to Peter and the other Apostles, because He knew that Judas and the princes of the Pharisees made a tumult. D. Ought they to be suffered as Christ suffered Judas? M. They ought to be *suffered, but not* imitated, until God comes Himself with His winnowing-fan, to choose the grain from among the chaff, and to throw the tares into the fire, and to bring the wheat to His garners. D. May God ward off all evil from thee by placing thee in Heaven! And so ends the first book on the position of the Church. Be joyful in the Lord, O my soul, for that He has taken away from me the mists of ignorance, and illumined me with the rays of knowledge. Therefore, ornament of the Church, I ask thee to allow me to ask yet other things. M. Ask Me what you list, and you shall hear.

LII.—D. It is said about evil, that it is nothing, and it is strange for the Lord to damn angels and men for doing a thing, when there is nothing. If evil is anything, it is seen that it is from God, for God created all things, and then it is proved that God is the author of evil, and, therefore, it is wrong to damn those that do evil. M. It is true that God made all things, and, therefore, it is proved that evil is nothing according to power, for every power is good, while the evil has no power, and therefore, is nothing, as it is said: Blindness where there is no sight, and darkness where there is no light. Even so, where there is no good, there is evil, since they are

not power, for there are three things, the creature, and nature, and action. The creature is like the elements; nature is like that which comes from them; action is what a man does, or a man suffers, or an angel; they commit sins and suffer punishments for their sins. These God did not make, but He suffered them to act, as it is said: God made not death. And there was nothing in sin other than neglect to do the commandment: the evil is failure to obtain good, namely, joy, and it was just that those who do not what is commanded them should perish.

LIII.—D. Who, then, is the author of sin? M. Man himself, the Devil being his prompter. D. Is sin burdensome? M. Sin, with consciousness that it is sin, is heavier than the whole world, and whatever evil or sin is done is wholly turned to praise to God. D. Is it not evil to commit murder or adultery? M. It is often good to commit murder, as it was well for David to slay the giant, or for Judith to slay Olophernes. D. Why then is it evil when murder is committed? M. It is evil to slay from evil nature; a proper marriage is good, but adultery contrary to sanction is evil, and, vengeance is wreaked upon them righteously, because they are turned to glory to God, and as a lord is praised who rewards his knights well for their toils, far more is he praised for destroying outlaws and robbers. Therefore God is glorious from the salvation of the guiltless, and praiseworthy from the perdition of the iniquitous.

LIV.—D. It is written: God hated nothing that He made; how then can it be said that God loves the good, and hates the evil? M. God loves all things that He created, but did not place all things in one place; and as the painter loves every colour, and loves some of them more than others, even so He places all where it suits them, and, therefore, God is said to love whomever He receives into the palace of Heaven, and hates as many as He sinks in the dungeon of Hell. D. What is free-will? M. Freedom to choose either good or evil, and man first received this in Paradise, and at this time no one can do or choose good without obtaining grace from God.

LV.—D. What do you say about those who assume the garb of religion, and after their profession turn back to the world? M. As for those who begin to do good, and then return to iniquity, God is wroth with them, and often the servant points out a way to the erring son to come to his Father, and, then, he comes to his Father, back to his work; even so the evil draw the elect of Christ to God, and return themselves to their evil works. And as *the man that acts through* love leads to the Kingdom, but does not go himself, so do they; and as the Devil serves God, so his members serve the elect.

LVI.—D. In what way does the Devil serve God? M. For despising God when he was a glorious prince, God did not set him in the palace of Heaven, but as a laborious smith in this world, and constrained him to minister to Him, with all his powers, in bondage, as it is said: I will make thee My bondsman for ever. The anvil of

this smith is pain and tribulation; his bellows and mallets are trials; his saws the tongues of detractors, and the cursing they utter; and with these instruments he purifies the golden vessels of the Heavenly King, that is, the elect, whom he renews through purgatory in God's own image. The evil he punishes as one enemy does another. And thus does the Devil serve God. D. In what way do his members serve the elect? M. When they bring them to the Kingdom through timidity or opposition; through timidity, by seeking to cast them to perdition, in the guise of good, and that by deceit. And then the good will be stronger, as they stand in their faith. Then, through opposition, by taking from them what they love more than righteousness, and by subjecting them until they do not fulfil the carnal desires at all. And so they go to Heaven through suffering affliction at the hands of the evil.

LVII.—D. Why are the evil now rich, and healthy, and powerful, while, on the contrary, the good are indigent, and the evil subject them? M. The evil have abundance because of the elect, that they may despise that in which they see the worst of them flourishing. First, they are wealthy, so that they may, through just judgment of God, by their riches resist the evil which they desire; secondly, if they do good, they shall obtain reward for it, since it is for earthly things that they do all they do, and thence they receive their wages and reward for it. They are strong, first, for their own sake, so that they may fulfil the evils that they love; secondly, for the sake of the iniquitous, to protect them in their evil. The third reason is to chasten the elect by them, and to correct them from their evil deeds. Then they are healthy, so that they do not feel pain here with men who will drag them to most grievous torments hereafter. The good suffer want, and dishonour, and disease here, lest they may find pleasure in evil things, and be blotted out if they act against God, and if they do not, that they may receive reward from God for their patience.

LVIII.—D. Why, on the contrary, are the good rich, and powerful, and healthy, while some evil are poor, and weak, and diseased? M. To some of the elect riches are given to enable them to fulfil with their riches their good works that they would fain do, and to show them that, if they find their temporal possessions here easy, eternal blessings are easier far. They are strong, first, for their own sake, to be able to fulfil what they conceive; secondly, for the sake of the elect, to be able to succour them with their goods; thirdly, for the sake of the evil, to be able to subject them, lest they may do as much as they list. They are healthy, that the just may not grieve at their sickness, but, rather, rejoice at their health. On the contrary, the evil are now punished through want, and tribulation, and pain, to teach them the bitterness of the torments which they hasten upon themselves by their evil deeds.

LIX.—D. Why do some of the evil live, and some of the good soon die, while, on the contrary, some of the good live long, and some of the wicked soon die? M. The evil are allowed to live long

to prove the just, and to purify their sins through them, and to torment them more hereafter. The good then are soon taken away, to remove the adversity of this world from them, and to place them in eternal joy. On the contrary, long life is granted to the just to increase their rewards, and that many of them may turn to good through examples. And the wicked are taken to be tormented that dread may fall upon the erring, and to bring them to the right.

LX.—D. Is he happy whom adversity does not meet in this world? M. They are the most useless men who find this world to their counsel and desire in every thing, without obstacle. These are brought up just like dry timber placed on the fire. On the other hand, they are the happiest of men whose wishes are thwarted here, and who are met by much trouble here, for they are brought to the Kingdom, like children after the rods, as it is said: God chastises every man that He takes to Him; and know that though the wicked gain the crown of the kingdom here, in this world, they will be deprived of all to come, and they will never be without torments. And the elect, even though they be in captivity and prison here, will be rich hereafter, and they will never be without affliction in this world.

LXI.—D. For the love of God, let me hear that more clearly. M. The evil are ever poor, because the judgment of God is upon them, and they do not desire the good, and, therefore, they have not the power. Howbeit, evil they can and do work; and it was above proved of evil that it is nothing, therefore, it is certain they possess nothing. They are never without punishment, for their cruel conscience burns them. Terror watches over them daily, lest they be caught. *The just* are not without reward, for they are free from fear and joyful from certainty of freedom hereafter. Therefore it is said: The just will have no fear, no dread. And there is another thing I would fain tell you: no good comes to the evil, no evil comes to the good. They are never without punishment, for their cruel conscience burns them, and terror watches over them daily, lest they be caught, or slain, or robbed of their goods. Hence it is said: There is no peace for the wicked, saith the Lord. On the other hand, the elect are rich, for the grace of God is upon them, and good they desire, and can perform.

LXII.—D. In the name of God explain to me what you say. Is it not the evil that enjoy here gallantry, and feasts, and find pleasure in looking upon, and consorting with, fair women, and take pride in precious garments, and exalt themselves in riches and magnificent edifices; on the contrary, the good here are imprisoned, are beaten, are tortured by hunger and thirst and other afflictions? M. When Fortune is prosperous for the evil, and when they receive plenty of goods, then the wicked thinks to be absorbed in joy; but when he is drawn out of the water, he loses his soul. And he is like a man to whom a light draught of honey is given, and who is then forced to drink bitter sea-water unceasingly; for, instead of their feasts, they are filled with bitter wormwood and bitterness, as Berthal of old who was

buried in infernal fire after his feasts. Instead of the love of women, they shall be filled with stinking brimstone; instead of fair garments, they shall be clothed with anguish; instead of their riches and edifices, worms shall overcome them in the caverns of Hell. Thence it is said: They spend their days in riches, and they go down to Hell, and in the space of a brief moment they fall.

LXIII.—D. Those who you say are good, and are visited with such misfortunes, resemble men that taste worms or bitter herbs; and afterwards the taste of wine is better. M. And instead of their prison there they shall be received into everlasting tabernacles, and for their dishonour here they shall obtain glory and great joy hereafter; for their want here they shall not suffer either from hunger or thirst ever after, and for the affliction of their sorrows here they shall not either be pained or mourn. And in this way it is shown that the just are ever wealthy and blessed, and the wicked are miserable and needy.

LXIV.—D. Where does dignity come from? M. All dignity and all authority come from God; however, it is shown above why the evil sometimes obtain power, and at other times the good. D. What is your opinion of the man that sells or buys dignity? M. Anyone who buys it will go with Simon Magus to everlasting perdition, and for the man that sells it, leprosy will come upon his soul with Gehazi. D. Will prelates receive greater reward than others from God? M. Those who enjoy more ecclesiastical dignity here, like a bishop or priest, if they teach the people by precept and example, for every soul that is saved by their means so much more reward than others, in proportion, shall they receive, as it is said: They shall be set over all His possessions. If they take away the word of salvation from those that are under their authority, and lead them to the cave of death through base examples, they shall have, beyond others, as many torments as are the souls that were lost because of them, from want of preaching to them. Hence it is said: From him to whom more is committed more is required than from him to whom less is committed; and again it is said: The mighty shall suffer torments mightily, secular princes, like kings and judges. If, however, they judge righteously, and treat the weak mercifully, their reward will be greater than that of others from God, the Just Judge, for he that serves well shall receive good reward. If they are unjust, and subject the people by cruelty, their torments will be greater than those of others, for sterner judgment shall be passed upon the princes, and judgment without mercy shall be upon those that do no mercy.

LXV.—D. Why do the elect endure the adversities of this world with the wicked, and live in their midst? M. Because they are implicated in worldly things, and, therefore, they are afflicted by the unrest of this world. D. God, being all-powerful, as it is said: He made every thing that He willed; and, again, as it is said: Thou canst do all things that Thou desirest, why is it said of Him, that some things He cannot do, for instance, lie or do things that before He did not will to do? M. That is not want of power, but supreme

power, for there is no creature that can turn Him to move what He has laid down. D. What is God's Providence? M. Perception to know what is to come hereafter; and it is impossible to deceive Him in His presence, and He examines it like things present; and God knows everything that is to come hereafter, and He cannot be deceived in His presence, and Heaven and Earth shall pass away ere His words shall pass away, or any of the words of God be moved. D. It seems that all things must needs come that have happened. About necessity. M. There are two kinds of necessity, one natural, as for the sun to rise in the east, or the night to come after day; another voluntary, as for a man to walk, or sit; and that which God wills to be, like Heaven and Earth, its coming cannot be avoided, but it must necessarily be.

LXVI.—D. What if it so happens that there are other things which God suffers to be, such as man's desire to do good or evil, and that to come to pass, everything that a man does thenceforward? M. God knows it, and spake through the Prophets that it should be done. And God did not place necessity in the world, but men themselves placed necessity for themselves when they did their wish entirely. D. Does nothing happen by chance? M. No, but all things by God's Providence. D. How then have churches or buildings been burnt down by accident? M. It is no accident, and it is written that there will be nothing on earth without a cause, and, therefore, it is clear that no church or house is burnt down in this world, nor is it destroyed, except through God's first having judged it. Moreover, that happens for three reasons: first, if it is built by means that are sought and pursued wrongly; secondly, if any one that dwells therein defiles it by unclean acts and abomination; thirdly, if its possessors love it more than everlasting tabernacles. And this is known, that a man's smallest beast does not die, or fall sick, without its being caused by God.

LXVII.—D. If death or disease are penalties for sin, why do cattle suffer those penalties when they have no sense to sin? M. A man is thereby punished, when he is saddened by pain or need. D. That may be true of tame animals; what do you say of the wild? M. The disease that is upon them befalls them from the tainted air, or because of other contrary things that befall from sin. D. What is the predestination of God? M. An ordinance that God Himself made *before* creating the world, to turn some to His Kingdom; and none of them can perish, and all must be saved. D. If none but the good be saved, why were the evil created, or why do the iniquitous perish? M. Whatever the good do, they cannot perish, for all they do works for good, even their sin; for after their most grievous sins they will be more obedient, thanking God for their salvation; then they will act more fruitfully than before. And the evil were created because of the elect, and for them to do good for the sake of the evil, and to reform them from their vices, so that they may be more glorious by seeing the evil; and when they see these in the greatest torments, then greater will their joy be at their

escape. And it is just for the wicked to perish owing to themselves, for of their own free will they chose and loved the evil. And they would fain live for ever.

LXVIII.—D. Why does God suffer the elect to sin? M. To show them the greatness of His mercy. D. Are the elect saved if they do not labour? M. They obtain the kingdom through prayers, or through labours, as it is said: Through many tribulations must we come to the Kingdom of God; for infants come to Heaven through bitterness of death, and the aged come through their labours, for it is written: In My Father's house are many mansions. And everyone shall have his dwelling-place, according to his own labour, and the greater his labour the higher will be his place, the less his labour the lower his place; and no one can labour more than Divine Grace shows him, and no one shall have any other dwelling-place than that which God provided for him before the beginning of the world, for none can possess it save the man that God wills of His mercy. So the wicked cannot do more than God allows him of His Divine Grace. And their punishment shall not be greater than God knows from the beginning of the world to the Deluge they deserve, as it is said: Before they did either good or evil, Jacob I loved, but Esau I hated. And as it is seen that a man is blameworthy whoever hears much from God, and does not obey Him, so it is seen that it is no harm to those that have not heard from God and for that reason did Him no service. And men were made to serve their Creator by loving those nearest to them by nature, as it is said: Do nothing to others except what thou wouldst have done to thyself. No one wishes to be robbed, or killed, or to have his wife taken from him; therefore let him not do this to another; and when men despise their neighbours in such things as that, they oppose Him who is True Love; and as there is no corner in the world where God is not known, therefore there is no excuse for it.

LXIX.—D. Can those that do not know anything from God, and do both good and evil, be excused? M. Whoso does not know shall not be known, and those that know not God by faith and deed, like the Saracens, those God will damn, like His enemies. And whoso do believe in God, and do not know His will, like savages, if they err, they are not heavily punished, as it is said: The servant who does not do his Lord's will, when he does not know, shall be gently chastised, but whosoever intuitively knows the will of God, and does it not, like the clergy, he shall be more heavily punished; as it is said: The man that knows the Lord's will, and does it not, he shall receive many strokes; and whoever does not wish to listen to good, and scorns to do what he ought to do, shall meet with two punishments, one for contempt in sinning wittingly, the second for scorning to learn good, as it is said: The Heavens shall reveal their iniquity, and the Earth shall rise against them, in the day of the Lord's wrath, because they said unto the Lord: Depart from us; we would not know Thy way.

LXX.—D. Were souls created in the beginning of the world, or

rather anew each day? M. God made all things together and at once, as it is said: All things that will be; and thereafter He separated all things. The souls were created from the beginning of invisible element, and they are shaped every day, and are sent into the image of the bodies, as it is said: My Father worked, He that sealed their hearts; that is to say, their souls, since God does not create any save a pure and good soul, while they, obedient to Him, enter the bodies. D. It is strange that they go to Hell when that body dies. M. God possesses all goodness and all holiness; He created none but the pure and good souls, and these naturally long to pass into the bodies, as we wish to live according to nature. Nevertheless, when they pass into that unclean and defiled vessel, they do its will so far that they love it more than God; therefore, when they find this vessel, wherein they are imprisoned, stronger than the love of God, it is right for God to banish them from His society.

LXXI.—D. Do the souls that have been in the bodies of infants know anything? M. It is read of John the Baptist, that his soul, even when he was in his mother's womb, perceived and knew that Christ was come to him; therefore, it is manifest that infants do not lack sense, though they lack action. D. Why is the body born of Christian seed called unclean? M. Because it proceeds from unclean seed, as it is said: Who can make clean that which proceeds from unclean seed? And elsewhere it is said: In iniquity was I begotten. D. When a man is wholly purified by baptism, and *it is* true that marriage is both pure and good, why is it said that that seed is unclean? M. Man is purified within and without by baptism, and again his seed is defiled by the lust of the flesh. D. As this intercourse cannot take place without a basis of pleasure, and as the seed, not having yet fructified, cannot resist the parents, how could that be unclean and reprobate? M. This chastisement comes to all men through the sin of Adam, by procreation, as if by hereditary debt; and, therefore, in Adam all die.

LXXII.—D. How are they born alive? M. It is as if a man shows himself through a window and forthwith withdraws; even so man that is born shows himself, as it were, and turns back at once to death. D. If the sins are forgiven through the parents' baptism, why are those that are born of them alive baptised? M. If dough is poisoned, the bread will be poisonous, and everything that comes out of it; even so, Adam was a corrupt lump, and everyone born of him was corrupted by sin, unless he were quickened through baptism in the death of the Redeemer. And as the parents are purified for themselves in baptism, even so the children must be renewed for themselves in the law, through the death of Christ, as it is said: In Christ shall all be made alive. D. Why after their birth does God take them out of the world before they are baptised? M. The judgments of God are mysterious, but that is for the sake of the elect. Through seeing them in torments undeservedly, then their gratitude to God will be greater for their having, by His grace, escaped from the penalties they deserved. D. What torments will infants suffer? M. Only darkness. D. Is it any harm to infants that they are born in illicit wedlock, or in fornication,

or by kinswomen, or of men of religion? M. It does them no harm if they receive baptism, any more than it harms wheat that it should be stolen and sown by the thief. D. Do the sins of parents injure their children, or the sins of children their parents? M. It is written: The iniquity of the son does not injure the father, nor the iniquity of the father the son, unless all of them agree together; as it did not injure Joshua that his father formerly was evil before him, and his son was not good after him, because they did not agree; for if the parents agree with their children, and the sons with their parents, for their own evil then they perish.

LXXIII.—D. About prohibited marriage. Is it a grievous offence to marry a kinswoman? M. Not according to nature, but according to the ordinance of the Church it is a great sin. D. How do you prove it? M. It was not the eating of the apple that was evil and a sin, but to eat it against the commandment of God was a heinous sin. D. Why did the fathers formerly take to them their kinswomen? M. The men of old loved only their companions, as it is said: Love thy companion and hate thy enemy. And therefore they took to them damsels of their own kindred, so that they might be able to love them; and we ought to love our enemies, as it is said: Love your enemies. And since blood constrains us to love kinsmen, the Church ordained, through the Holy Spirit, that men should take the daughters of strangers, so that our wives may be a bond of love between us and strangers, and that then love may spread through all the human race among each other. D. How do you prove that it is no sin to marry kinswomen? M. Is it not allowed two brothers to marry two sisters? D. It is. M. My wife's sister becomes a kinswoman to me through her blood; again, my brother becomes a kinsman to my wife through my blood. If this is a sin according to nature, why did my brother take to him my kinswoman and his kinswoman? Therefore, there is no sin therein according to nature. Still, by prohibition it is burdensome, and he ought not to do it.

LXXIV.—D. How is it forbidden to marry god-mothers or god-daughters? M. As your wife is a mother to your son, according to the flesh, similarly, she that took him out of the baptismal water becomes a mother to him, according to the spirit, and so she is a sister to your wife, and your god-daughter will be a sister to your daughter. Even so, if you bring up another's daughter, you will be a brother to her father; and so no man is allowed to marry two sisters, or a woman to marry two brothers. And in that way, through the virtue of the Church, such a marriage is utterly and absolutely forbidden. D. Rejoice, O my soul, for it has fallen to thy lot to hear what thou didst desire; and further, noble teacher, impart to me the true graces of the Holy Spirit that abound in thee. And since thou didst tell me about prelates, show me what thou dost think of other ministers of the Church; and, first, about the priests. M. If their life is good, by their example they are the light of the world; if they teach well by word, they are the salt of the earth; and the other ministers are, as it were, windows in the House of God, and through them the light of their knowledge

shines to those that are in the darkness of ignorance. If their life be good, but they do not teach well, they are like embers burning without giving light; if they teach well, but their lives are evil, they are like a candle giving light to others, and melting its wax for itself to burn, or a bell, sounding well and sweet to others, but beating itself by frequent strokes. If they do not live well, or teach well, they are smoke darkening the fire, and damaging the sight of the eyes. And of these it is said: The stars gave no light, and for that reason they fell from Heaven.

LXXV.—D. What do you say about those that have despised the world, like the monks, and those that have donned the garb of religion? M. If they fulfil their religion and purpose by living well, they will be judges with God over others; if they do not do it, they will be more miserable than other men, for they have neither the world nor God; of these it is said: They go to Hell alive. D. What do you say about knights, and the strong? M. Little good, for it is by rapine that they feed and clothe themselves, and buy their offices, and their land, and their edifices, and of them it is said: Their days failed in vanity, and, therefore, the wrath of God is upon them. D. What hope is there for minstrels? M. There is none, for they serve the devil with all their might, and, therefore, God has despised them, for they know not God; and God has them in derision, for he that mocks shall be mocked.

LXXVI.—D. What hope is there for merchants? M. Little, for by deceit, and perjury, and usury, and profit, they acquired almost all their hoards. D. Do they not go on pilgrimages? Do they not make offerings? Do they not give many alms? M. Yes, to multiply goods for themselves, and to keep their possessions, they do it all, and, therefore, they receive their reward here; of them it is said: They that put their trust in riches shall be placed like sheep in Hell, and death shall devour them. D. What befalls the skilful? M. They perish for the most part, for all that they do they do through deceit, and of them it is said: But there is neither darkness nor shadow of death that shall hide him that works iniquity. D. What do you say about pilgrims? M. Do not publicly call them pilgrims, but scoffers of God, for they mock at God when they do evil, and that too in the worst things. When they slay men, they sing; when they perjure themselves, or when they steal, they exult; when they are doing their penance, they hunt for various gifts, and get drunk with various liquors, and they indulge in excesses more than others, and of them it is said: The Lord shall give their flesh to the worms and unquenchable fire.

LXXVII.—D. What do you say about idiots? M. They are counted with children, for they know not how to do better than they do, and, therefore, they are saved. D. What of the tillers of the earth? M. A great part of them are saved, for they live simply and innocently, and they feed the people by their sweat, as it is said: Blessed the man that eats of the labour of his hands. D. What do you say about infants? M. Some of them that have not spoken up to their third

year are saved, and that through receiving baptism, as it is said: Of such is the Kingdom of Heaven. As to those of five years and more, they go to perdition and not to reward; others escape, as it is seen few escape from a battle, and strait is the way that leads to Life; few fare to it. And yet, as the dove chooses the pure grain out of the husks, so Christ chooses His elect and His secret saints from all nations; and some He takes from the robber nation, for God knows through love for whom He could shed His blood. It is written: Christ died for the wicked.

LXXVIII.—D. Why, and how, then, did He die for all? M. Christ then died for His own elect that were then wicked; but then He speaks for all, of all nations, and of all tongues, and not in that time alone, but for all hereafter, and for those that were in Hell, as it is said: I was not sent to save the lost sheep of the house of Israel; that is as much as to say, the kingdom of those that see God, they being the angels. The lost sheep are the elect whom Christ came to redeem by His death, as it is said: I will lay down My soul for My sheep. It is of His own sheep that He says that, and not of those about whom He says thus: Ye are not of My sheep. Then you will find it written: For these, and not for the world, do I speak; and again He says: Thou didst love them before the world was founded. Of these it is said: This is the blood that is shed for many; but He does not say for all. The death of Christ brought not profit to the evil, but just damnation. In this way He died for them, because the wicked from the beginning of the world consented unto Christ's Death, and, therefore, it is said: All these evils shall come upon this generation.

LXXIX.—D. If Christ is true mercy, and His mercy is over all His deeds, and He came to call sinners, and not the just, why did He not have mercy upon them? M. God is merciful towards those He knows to be wretched; the evil think they are just, and, therefore, the Lord does not call them, as it is said: Have mercy upon none that do iniquity. And since He is merciful and just, if He showed mercy towards the devil's members, He would be unjust. Therefore the just are shown mercy, and the wicked justice, and He is merciful to all deeds. He that makes the sun to shine upon the just and the unjust, He sends rain upon them and feeds them.

LXXX.—D. Are there signs whereby the good and the evil can be distinguished? M. There are. The just are bright in conscience and hope, and with amiable faces, their eyes beaming with grace, their gait slow and equable, and their words sweet, from the generosity of their hearts. But the evil have an evil conscience, from the bitterness of their hearts, and they are sad of countenance, and their laughter is immoderate, and their moroseness unfeeling; their gait irregular, at one time too slow, at another too hasty. And the venom that is in their hearts they pour out from them, speaking plain words and bitterness. D. If sins are forgiven in the death of Christ, why are we afterwards baptised? M. St. Augustine says: Sins are forgiven in the death of Christ, if penance is received with faith in His death.

LXXXI.—D. In how many ways are sins forgiven a man? M. In

seven. D. What are they? M. The first is through baptism, the second through martyrdom, the third through penance and confession, as it is said: I will confess to Thee my unrighteousness, and Thou didst pardon me my iniquity. The fourth is forgiven through tears, as it is said: Blessed are the mourners, for they shall be comforted. The fifth through alms, as it is said: Even as water quenches fire, so alms extinguish sin. The sixth is through forgiveness on our part towards any that have done us wrong, as it is said: If ye forgive men their trespasses, your Father will forgive you. The seventh is through works of love, as it is said: Love covers a multitude of sins. D. What profit does confession bring? M. As much as baptism, for as original sins are forgiven in baptism, so actual sins are forgiven in confession.

LXXXII.—D. Is there judgment? M. God has two: one here, through confession, and the other on the last day, through judges, while the devil accuses and the man is culpable. In the former then, the priest, Christ's vicar, is judge, and man his own accuser, while his conscience goads him to confess his faults. And whoso is judged here is not accused there, as it is said: The Lord God judgeth not the same thing twice; and elsewhere He says: If we judge ourselves we are not judged a second time. D. Do penance or alms avail, if sin is not abandoned? M. As no physic avails to heal the wound with the iron still in, unless the iron be taken out, so all one's good works avail nothing, unless the sin is abandoned, for whosoever commits the sin is sin's captive, and no captive can free another captive. D. Does it profit the evil nothing to do good? M. Every man shall receive reward for all he does, either here or elsewhere. They shall receive them in this world, as it is said of the rich man of old: Thou didst receive good things in thy life. Moreover, they shall receive them hereafter, as it is said: Ye shall receive it an hundredfold. So, on the contrary, for every evil that a man does, vengeance shall be wreaked upon him, either here or elsewhere hereafter, as it is said: Before the face of God nothing evil passes unavenged. Therefore, let a man do one of the two, either punish himself here, by inflicting penance upon his body or else endure judgment from God by punishment hereafter.

LXXXIII.—D. Why did God grant the Jews legal sacrifice, when they did not save themselves from their sins? M. That they might not sacrifice to the false gods; and that custom they had learnt in Egypt formerly, when they were there; and that they might forget that custom the Lord had led them a long time through the wilderness. There was another reason; the people of the Jews had upon them the type and the image of Christian people; and so the type of the True Sacrifice preceded in the Paschal Lamb, or in the red calf, or in the goat. However, when Christ came, He who is Truth, to give His blessing and law, He put an end to this type, and gave Himself as a special Sacrifice, to take away and destroy sins. D. As the men of old at first honoured but one God, why did they begin to worship the false gods? M. It is said that it was at Babel, the Giants' Tower, that that was begun for the first time. It is said that it

was twenty-four miles high, and there the first king of this world lived; his name was Nimrod, and he made the image of Belus, his father, and compelled all his subjects to worship it. And others, to imitate them, made false gods for the kings, their kinsfolk, and compelled the people to do homage, as the men of Crete did to Jupiter, the men of Athens to Cecrops, the Latins to Janus, and the Romans to Romulus. It was fear, says Horace, that originated the false gods; and formerly demons used to enter into those images, and deceive the people, by giving them answers and mocking them.

LXXXIV.—D. Where was Babel? M. It was where great Babylon now stands, which Queen Semiramis built of bitumen and potter's earth, so that the bitumen might withstand the fire and the potter's earth the water. It is said to have been fifty-two miles in length and breadth, and the wall fifty cubits in thickness, and an hundred and forty-two fathoms in height. In this city sacrifices are said to have been first paid to the false gods, and there Antichrist will be born, as it is said: Out of Babylon there shall come a serpent that shall devour the whole world. D. Is it good to go to Jerusalem, or on any other pilgrimage? M. It were better to spend upon the poor the goods that one would take. But whoever would go for love of Christ, after confessing all their sins, with goods from their own heritage or possessions that they obtained by their sweat and labour, and would be on that journey in the midst of saints, taking part in their prayers, and sharing their goods with them, or with other poor, these are praised and esteemed. And it was for so acting that Helen, the leader of hosts, and Eudoxia were praised. But whoever goes to such a place as that from pride or to win empty glory, these are the wages that he shall receive for it, namely, to see the fairest regions and hear himself admired. But whoso goes on the pilgrimage taking goods gained by oppression and usury, with God he is just like a man that would slay a lord's only son before his father's eyes and would come to him with his hands blood-stained.

LXXXV.—D. Why did not God grant to man that, after eating once, he might be able to dispense with food for a week afterwards? M. Hunger is one of the punishments of sin, and man was so created that he might be ever blessed, if he himself wished. And after he fell, he could not turn back, save by labour. And if he did not suffer hunger and cold and other inconveniences, he would not toil, and so he would never come to the kingdom. And, therefore, God suffered hunger to come upon him, so that he might be constrained to toil, and that he might for that reason come back. And understand this of the elect themselves, since all will be for punishment to the wicked.

LXXXVI.—D. Is there a limit to the age of man, so that he cannot live beyond or die before it? M. God has ordained for every man how long he ought to live in this world; and a man cannot live a minute longer, as it is said: Thou didst set limits which cannot be passed; but a man can die by many means and in many ways before the end ordained him of God, either through being killed by arms,

through being killed by wild beasts, through being poisoned, through being hanged, or through being burnt, or through being drowned, even as a bad hireling by his bad habits may deserve to be deprived of his wages, and be driven out before the time. D. Prove it. M. God led the children of Israel from Egypt to give them the Promised Land, and because of their sins they did not obtain it, nay, before they arrived, they all fell in the wilderness. D. Is it a sin for judges to punish culprits? M. It is a sin if they do not punish; for God set them there to be avengers for iniquity. D. Is it a sin for the ministers to put culprits to death, when the judges have given orders? M. No, but they wash themselves in the blood of the sinners.

LXXXVII.—D. What of those who when caught doing evil and condemned to execution, are at the moment seized with remorse? Have these hope? M. Yes, great hope, for by this punishment some are purified, like the thief on the cross, others are saved by the prayers of the saints. D. Why is it that children learn better than old men? M. Because their soul is then young in them, and quick in everything. In the old, because of daily use of sight and hearing, the senses are dulled and enfeebled, and that through much thinking. D. Where did the Ark of the Testament come from? M. When the Babylonians were warring against Jerusalem, by the command of the Lord, Jeremias and the other prophets hid it in the tomb of Moses, and at the end of the world Eli and Enoch will take it from there, by the revelation of it by the Lord.

LXXXVIII.—D. Did the prophets understand what they wrote? M. They did. D. Why did they do it so darkly, so obscurely? M. They ought not to have done otherwise, for masons build the wall and a painter engraves it; even so the patriarchs of old measured, as it were, the place of God's Church, and the prophets by the Holy Scripture laid its foundation, and the Apostles by their preaching raised its walls; and some that came after them engraved them by their expositions. However, of sacred Scripture there was none save that written for the sons of God, and the Church opens to them all things hidden by the key of David the prophet. Still, their sons cannot see or understand any of that which they understand, for they do not love and do not believe in them. D. Do angels keep men of every race? M. There are angels who are princes ordaining their laws and customs in all things justly, and an angel accompanies every soul from the time that it is sent into the body, ever prompting it to do good, and reporting all its good works to God and the angels in heaven.

LXXXIX.—D. As God knows everything, and the angels see everything in Him, what can be reported to them that they do not know? M. That the angels report our actions to God means nothing more than that they rejoice in God, because of our welfare, as it is said: The angels of God will rejoice over one sinner that does his penance in this world. On the contrary, they are sad and vexed with us for our evil deeds. D. Are they always on earth with those whom they keep? M. When they are wanted, they are there, and come to strengthen

them, and especially whenever they are prayed to. There is no more delay in their coming from heaven to earth and back again than the space of one moment or second, and though they so come to us, nevertheless they are not a whit defrauded of their glory in Heaven, for they see the face of their Father wherever they are sent. D. In what form do they appear to men? M. In the form of man, for since man is corporeal, he cannot see a spirit: therefore they assumed bodies of the air, so that a man may see and hear them.

XC. D. Do devils always preach to men? M. A countless number of them preside over every sin that every man has, ever enticing souls to unlawful words, and reporting to their Prince the wickedness of men, laughing and mocking at them the while. And whoever of them is vanquished by one of the just, the angel of that just man casts him into prison at the bottom of Hell, and he is not suffered from henceforth to strive with any of the saints. And their Prince will set another of the devils in place of that one. And as man was cast from Paradise because the devil overcame him, even so the devil is cast into the prison in Hell when one of the saints overcomes him. D. Can they cause disquiet to whomsoever they will? M. They cannot enter among the herd of swine unless God suffers them, much less enter among men. A man's body is through baptism rendered a temple to the Holy Ghost after being consecrated by consecrated oil and chrism, as it is said: A holy temple of God is what you are. Therefore, in this temple there always dwells either a clean or an unclean spirit.

XCI.—D. Of what avail is oil to the weak? M. It avails much: sins that are confessed and not repeated, or those that are committed daily, are forgiven through that unguent, as it is said: If he is in sins, and yet he repents of his deeds, they are forgiven him; but if he repent not of them, it does not avail him or anyone. D. Does repentance avail in the last extremity? M. Whoever persists and delays the taking of repentance for his sins, it is not he that abandons his sin but it is his sin that leaves him, for his sin will not serve him any longer. Whoso then repents in sincerity of heart at the hour of death, he shall have mercy also, as the thief had on the cross, and therefore it is said: Whensoever a sinner utters a groan, he will be saved from all his sins. D. From what is death named? M. From bitterness, or from the morsel of the forbidden apple, from which there came death. There are three kinds of death: the untimely, such as that of infants; the bitter, as that of young men; and the natural, as that of old men.

XCII.—D. If sins are forgiven in baptism, and death is a punishment for sin, why does death come to the elect after they receive baptism? M. So that their reward may be greater by bearing death for God. There is another thing: if death did not come to every man that was baptised, all would hasten to receive baptism for that reason, and not for God, and so no one would return to the Kingdom. And God Himself forgave sins in baptism, but did not remit the punishment of sin, so that the just might walk through faith and good work until death should be swallowed up by life. D. Are the reprobate

forgiven their sins in baptism? M. They are forgiven, but afterwards they fall; they relapse into the sins that were forgiven them before, as it is said: Every sin that thou didst not confess; and afterwards He says: He gave him to the torments until he should pay the whole debt. D. Why does God suffer them to receive baptism and other virtues, when He knows that they would fall away from it? M. For the sake of the elect, as was said above, that they may take an example from them.

XCIII.—D. What kind of scoffing is that about the Holy Ghost, which is not to be forgiven either here or hereafter? M. Despair in penitence, for in the Holy Ghost forgiveness of sins is granted; and, therefore, whosoever despairs of the grace of the Holy Spirit, and does not repent, that man holds the Holy Spirit in derision; and that is the sin that is not forgiven either here or hereafter. D. Is it great harm to the good to be killed or die suddenly? M. No, not at all; for no one dies suddenly who always thinks of his dying. Therefore, though they die a martyr's death by the sword, or be torn by wild beasts, or be burnt by the flames of fire, or sunk in waves, or perish by any other misfortune, still the death of His saints is precious before God, as it is said: By whatever death the innocent dies, his innocence will not be taken from him. And such a death does no harm to the soul, but good, for whatever sin he committed through human frailty, it is forgiven him through the bitterness of his death.

XCIV.—D. Does it profit the evil to lie long on their beds before they die? M. It profits nothing, since by whatsoever death they die, the end of the evil is sudden and evil, for they think not of their dying, and, therefore, the worst of deaths is that of a sinner. D. Is it any harm for the just not to be buried in a sanctuary? M. It is no harm, since the whole world is a temple of God, forasmuch as it is hallowed by the blood of Christ; therefore, whatever is done, whether they be buried in forest, or field, or marsh, or whether they be flung elsewhere, or they be devoured by wild beasts, or worms, they are ever cherished in the bosom of the Church, which is spread over the face of the whole world. D. Is it well for them to be buried in a sanctuary? M. Many places are hallowed by the bodies of the just that are buried in them. D. Is it an advantage for the good that are in temporal afflictions to be buried in the sanctuary? M. Yes, the advantage of the Church of God's praying for them, and their kinsmen and fellows coming there to pray for them and over them in the churches and in the graveyards. D. Is it good for the evil to be buried in the sanctuary? M. Nay, rather they are harmed by being joined through burial to those who are far severed from them by their merits. We read that many of them are exhumed by the devils, and flung far away from the sanctuary.

XCV.—D. May God keep far from thee all evil, excellent master, and may Christ make thee a companion with His angels! As the heads of the serpent past numbers have been cut off, and others have sprung up in their place, bright light of the Church, take the

sword of thy noble tongue and fell the forest of questions in which I stray, so that I may through thee come to the open field of knowledge. Tell me what is done about the dead. M. Even as a bridegroom comes with a countless host of knights to meet the bride, and takes her, to the sound of songs and with great joy, so at the end of the just there comes an angel to guard him, bringing many angels with him, and he conducts the soul, Christ's bride, from the prison of the body, chanting hymns and songs the while, and amid a flood of light and soft and sweet scents, to the Court of Heaven or to the Spiritual Paradise. D. Is Paradise a corporeal place, or where is it? M. It is no corporeal place, for spirits do not dwell in corporeal places. The place where the spiritual and blessed dwell was made by the Eternal Wisdom from the beginning in the intellectual heaven, where there is godliness and love; there they see each other face to face. D. Are the souls of the just taken there? M. The souls of the perfect, when they quit their bodies, are straightway taken there.

XCVI.—D. Who are the perfect? M. The perfect are not satisfied with doing what is commanded them, but they do more than is commanded them, like martyrs, men of religion, and virgins, since virginity and renunciation of the world are not martyrdom, because that was not commanded, but it was Divine counsel. For doing that the Kingdom of Heaven is theirs, as it were, by hereditary right, as it is said: When He gives His beloved sleep, behold the heritage of the Lord! Some of the just then are sent to be taken to that place, and others abide in other fair mansions, so that they may have profit and honour, and we may have health. D. Who are just? M. They that fulfil the commands of God without complaining. When the souls of these quit their bodies, they are taken by the angels to earthly paradise or to some spiritual joy, for it is not believed that spirits dwell in corporeal places. And, moreover, there are some just men who are said to be imperfect. And notwithstanding all of them shall find God, like proper men. After they die, they shall win the fairest places according to their deserts; and many of them before the Day of Judgment, through the prayers of the saints and alms of the living, are taken to a greater glory. However, after the Day of Judgment all shall be associated with the angels; and there are many of the elect that are not much perfected, to wit, those that delayed doing penance for their sins; and as a dissolute son is given over to the servant to be beaten, even so the good angels suffer the devils to purify them, and they cannot injure them at all more than they deserved or the saints suffer them to do.

XCVII.—D. What can free them from purgatory? M. Masses, alms, and prayers of saints, and other gentle actions. And they avail them above all, if they in life performed service for others in this world; these strengthen them to take them out of torments. And some of them are freed on the seventh day, others on the thirtieth, others at the end of the year, others at the end of a long time; but on the Judgment Day all will be like

the angels. D. Why are they freed on those days more than on others? M. Three and four go into seven. By the three is understood the faith in the Trinity, and by the four is meant man, who is composed of the four elements and the soul of the three powers, that is, reason, anger, and desire. And all the times revolve from the seven days; and, therefore, they are purified on the seventh day by purgatory, so that whatever sins the soul committed by the three powers through the four elements, against the seven virtues of the Holy Spirit, may be blotted out. Moreover, they are freed in thirty days, and this is the reason: by the three tens we rise to thirty; by the three is meant the new law because of faith in the Trinity, and by ten is understood the old law because of the Decalogue. And the month runs in thirty days, and so it is understood that whatever sin a man committed in those months, he committed against the old law and the new. The year then is Christ, as it is said: The Lord is the peaceful year. The months are the apostles. The course of the sun is the year, as it is said: The course of the moon is the month. Therefore, the yearly purgatory is made so that in that space a man is forgiven whatever sin he has committed against Christ, the sun of truth, the Church, which is the moon, and the twelve months, to wit, the teaching of the twelve Apostles.

XCVIII.—D. What is purgatory? M. Some have purgatory on earth, like afflictions and losses that evil men cause them; others by punishing their own bodies through vigils, and fasts, and labours imposed upon their bodies voluntarily; others have purgatory by losing their children, their kindred, or their possessions; others by sickness and pain; others by want of food and clothes; others by enduring bitter death. After death there is a purgatory for the soul, both by excessive heat of fire and by excessive rigour of cold, and by other kinds of torments. And the least of these trials is greater than the greatest in this world that man could conceive. And so long as they are in those torments, sometimes there appear to them angels or other saints, to whom they did honour when they lived in this world, and they waft a celestial breeze and gentle fragrances, or some solace and comfort, until they are free to go to the mansion into no part of which is evil admitted. D. In what form are they placed there? M. In the form of the bodies that they tenanted here, and it is said of the devils that they are given bodies of the air, in which to torture them.

XCIX.—D. Since the body has no feeling and can do nothing through itself, unless the soul acts through it, as by an instrument, how is the dead body tormented, and why? M. When men make war upon their enemies, they first destroy their buildings, or burn them, and then the owners are cut off, that they may be pained at the loss of their possessions and the affliction of their bodies. The body now is the habitation of the soul, and because it despised the true Creator, it is destroyed and burnt with it, and they are one, for whatever the soul does the body is said to do also. And therefore it is right that it should suffer torment with it. D. How

many souls reach Heaven? M. As many as there were angels dwelling there.

C. D. Thou hast answered me well enough about that; tell me what is done about the departure of the wicked. M. When they expire, the devils come in swarms with much tumult; hideous to look upon are they and fearful their deeds. And then they force the soul with intense torment to leave the body and to be dragged cruelly to the gates of Hell. D. What is Hell, or where is it? M. There are two hells, the higher and the lower. The higher is in the lowest part of this world, and is full of torments, for there abounds intense heat, and great cold, and hunger, and thirst, and divers bodily pains, or unrest of mind like fear and shame; and thereof it is said: Lord, take my soul out of this prison, that is, my life. The lower hell is a spiritual region, where there is unquenchable fire; and thereof it is said: Thou didst take my soul from lowest hell. It lies beneath the earth, and as sinners' bodies are buried beneath the earth, even so the souls of the evil are buried in hell beneath the earth, as it is said of the rich man: He was buried in hell.

CI.—D. We read that there are nine separate torments in Hell, which are they? M. First fire; and when once kindled, even if the sea were poured full upon it, it could not be extinguished; and its heat exceeds our fire, as much as our fire exceeds fire in a picture on the wall; and that fire burns, but gives no light. The second torment is insufferable cold, and it is said of it that if a mountain of fire were thrown into it, it would all turn to one block of ice. Of these two torments it is said: There will be weeping and chattering of teeth; for the smoke will excite the eyes to weep, and the cold cause the teeth to chatter. The third torment is worms that never die, of serpents and dragons dread in aspect and hissing, and they live in the flames like fish swimming in water. The fourth torment is insufferable stench, and there is no torment that can compare with it for misery. The fifth torment is the devils' blows as they strike them, like hammers smiting iron. The sixth torment is darkness, of which one can take a handful, as it is said: It is the land of darkness where there is no order, but eternal horror abides. Seventh comes shame at torments, for there all their actions are manifest to all, and then they cannot be hidden. The eighth torment is the horror at seeing the devils, and serpents, and dragons, and owing to the sparks of the fire which they see, while they wail full piteously, and howl, and weep, and beat their breasts. The ninth torment is fiery chains that bind all their limbs together.

CII.—D. Why do they endure so many torments and such misery? M. Because they neglected the society of the nine degrees of angels, it was just to torment them with nine such torments as those, for as to those that burned here with the fire of unlawful desire, it is right to burn them in that fire. And whoever stiffened here with the chill of malice, it is right for them to shiver with tormenting cold. For it is said that outside, *from the heat of* the fire, he is as white as iron at the hearth, while within he is all frost like icicles or ice in winter,

as it is said: They pass from excessive waters into excessive heat. And whoso nursed jealousy or hatred on earth, as if worms gnawed them, it is their due that worms should ever devour them there. And because they delighted in the stench of adultery, it is just that stench should there afflict them sorely. And because they did not desire to take upon them chastisement or punishment with men here, therefore, they shall be there scourged with whips without rest, as it is said: The judgments are prepared for the scoffers, to smite with mallets the bodies of the foolish. And, because they loved the darkness of their sins here, and did not desire to come to the light of Christ, therefore, they shall obtain awful darkness in it, to torment them, as it is said: They shall see no light everlastingly. And because they failed to confess their sins, which they were not ashamed to commit, therefore, they shall be exposed to all, for shame and anguish, eternally. And because they did not wish here to see, or hear, what was good, it is right that they should be filled with wretched visions, and their ears with frightful hearing; and as they turn aside to all sins alike, they deserve to have each member bound with fiery chains there. And they will long to die, but death will flee from them.

CIII.—D. How are they placed there? M. With their bodies downward, their backs bent, their feet raised upward, with torments on every side and round about them. D. Alas, that men should ever be born, being thus tormented! M. Why do you weep? Why do you shed tears? It is the Devil himself, and his members, that so suffer. D. Who are his members? M. The proud, the envious, the deceivers, the unjust, the gluttonous, the drunken, the adulterous, the murderers, the cruel, the savage, outlaws, thieves, the unclean, the covetous, the violators of marriage, liars, perjurers, blasphemers, backbiters, and the quarrelsome among them, and the contentious. If they are overtaken in those matters, they go to the torments aforesaid, and never come back again. D. Alas, will the just see them there? M. The just will see the evil in their torments, so that their joy at their escape may be the greater, and the evil likewise before the day of judgment shall see the good in their glory, so that their pain may be greater, for having scorned to do the good. After the Day of Judgment the good shall see the wicked in their torments, but the evil shall see the good no more, from that time forth.

CIV.—D. Are the good pained at seeing the wicked in their torments? M. Even though the son may see his father, or the father his son in the torments, the mother her daughter, or the daughter her mother, the husband his wife, or the wife her husband, they are not a whit afflicted thereat; nay, rather they are delighted to see them so, as it is delightful to us to see fish leaping in the wave, as it is said: The just will rejoice when he sees vengeance visit the liar for his sin. D. Do the just pray for the liar there? M. It were against God, if they prayed for the damned; therefore, they are united to God, so that His judgments in all things please them. And therefore they rejoice to see them in such case.

CV.—D. In what kind of Hell were the just before Christ's coming? M. In the highest, in a place near the lowest, so that all of them could see each other. And those just ones, although they suffered no torment, seemed to be in Hell because they were severed from the Kingdom. And to those that were in the lowest it seemed that they were in Paradise, and it was from there that the rich man asked Lazarus to throw upon him a drop of the cold water. D. What kind of torment did they experience there? M. Darkness only, as it is said: Light shall draw those that dwelt in the kingdom of the shadow of death. And others of them were in torment; therefore the Lord when He was born came to highest hell to free those that were oppressed by devils. Then, when Christ died, He descended to lowest hell, to redeem the captive from the cruel enemy there, as it is said: Command those that are in prison to go forth, and those likewise that are in darkness to go out therefrom; for He shows that He calls those that were prisoners all in their torments, and says that the others are in the darkness. And the King of glory freed them all therefrom, and brought them to His joy.

CVI.—D. Do the souls know each other there? M. The souls of the just know all the just by name, and family, and their rewards, as if they had been always together. And they also know the souls of the wicked, so much so that they know why each one of them is there. And the evil know the evil, and know the names of the blessed, as the rich man knew the names of Abraham and Lazarus. D. Do they, the souls, pray for their kinsmen? M. The just pray for those they loved in the Lord, or for those who called upon them to deliver them from evil and to free them from the temptations of this world, and to correct them if they have erred, so that they may speedily come from that error to their society. D. In what manner do they pray for them? M. Their desire is their prayer, for whatsoever they desire they receive immediately from God. And their prayer is to present to Christ the torments of the body or the good that they did for His sake. And yet they do not pray for aught, unless God suffers them, and if they prayed otherwise, their prayers would be in vain.

CVII.—D. Are they in the full joy? M. No, but as men invited to a feast are glad, when they come, for their reception; they are anxious about their companions remaining behind, but when they come together, then their joy is far greater. Even so, the souls of the saints now rejoice in their glory, and they long for us. And when they receive their bodies, and all come together, then they will receive their full joy. What is the House of God and its many mansions? M. The House of God is to see God the Father Almighty, and in this vision the saints rejoice as in a house. The mansion and its dwellings are divers requitals and payments for their merits. D. Do the souls know what is done to them here or to others? M. The just souls know everything that is done, but those that are in Purgatory do not know, unless angels or saints tell them, while those who are in Hell know no more what is being done here, than we know what is done there. As it was once with the Prophets, some of them

knew many things that others did not know. In that way among the evil, some of them knew many things, and others did not know aught of them, for they do not know all things. And this is told them in the divinity, or else men that are dead and come there tell them.

CVIII.—D. Can they appear when they will or to whom they will, whether waking or sleeping? M. You must know that *the blessed appear when they will or to whom they will*, but those that are in Purgatory do not appear, unless angels suffer them to seek their freedom or to tell their joy at their liberty to their fellows. But those that are in Hell, they cannot appear to anyone; and if they are sometimes seen appearing, either in or out of sleep, it is not they but devils in their guise, and they, too, disguise themselves in the shape of good angels to deceive men. If, however, it happens that they really appear, that is done from the merit of one of the saints, even as the thief appeared to Martin, where he destroyed the altar; or to teach, as the soul appeared to Saint Benet, in the form of a monster, with the head and tail of an ass, and its middle a bear, and saying that it dragged itself night and day through dry and thorny regions, and at last was swallowed up in the womb of Hell. D. In what form do they appear? M. In the shape of man, taking his body from the air.

CIX.—D. Where do dreams come from? M. They come sometimes from God, when what is to come after is revealed truly, as Joseph showed by the stars and signs that he would be lord over his brethren, or also, when a man is taught something necessary, as another Joseph was taught to flee to Egypt, taking with him the Child Jesus, for fear of Herod; at other times by a demon, when some foul act is to be done, to try to hinder good, as it is read in the Lord's Passion, how the Devil appeared to Pilate's wife to command her that Jesus should not be put to death, for he knew that he would lose his power from thenceforth; at other times, by man himself, as there appears to him in his sleep what he sees, or hears, or thinks, outside his sleep.

CX.—D. Blessed be the Word of God that has revealed to me so many secrets, and that by thy lips! If I might now dare question thee, I would fain hear something about Antichrist. M. You shall hear it, gladly. Antichrist shall be born of a harlot of the tribe of Dan, and shall be filled with devilry in his mother's womb; and magicians shall train him in Corozain, and he shall be lord over the whole world, and he shall subdue every human person, in four ways, to wit:—first, he shall subjugate the nobles by giving them riches, of which he will have abundance, for every hidden treasure shall be manifest to him. Secondly, he shall subject the poor to him for fear of him, since he will show the greatest cruelty to any who believe on God. Thirdly, he shall deceive and subdue the scholars by his learning and enchantments, for he will know all sciences and Holy Writ by heart. Fourthly, he shall deceive the men of religion by signs and miracles, for he will work awful marvels, such

as causing fire from heaven to burn before him any that oppose him, and he will raise the dead to bear him witness.

CXI.—D. Will he really raise them? M. No, but by his evil deeds a devil will enter the body of the damned, and wear it on him, and speak through it, as if it seemed really through it and it were alive because of his speaking. All his works shall be deceitful, in all his miracles and signs; and he shall rebuild old Jerusalem. And there he shall command them to worship him as a true God. And then the Jews shall come from all parts of the world, and receive him with honour. And by the preaching of Eli and Enoch they shall turn to Christian faith; and almost all of them shall suffer cruel martyrdom at his hands. D. At what time will Eli and Enoch come? M. At the time when they were taken from this world, and Antichrist shall slay them, and he shall hold sway over the whole world for three years and a half; then he shall spread his tent to go to Mount Olivet, to fight against the just. And it is said that his days shall be shortened, because of the elect. D. Will the days be longer then than now? M. The day will be then as long as now, as it is said: The days shall be equalised, as Thou didst ordain. But it is said that the days shall then shorten, because the time is shorter, since for three years and a half he shall rule. And moreover it is stated and believed that the bodies of men shall be then smaller than now, as they are smaller now than those of old. D. What will happen afterwards? M. It is said that forty days shall be left for those that fell neither from the threats nor the deceits of Antichrist, to repent of their evil and unbelief. Thereafter no one knows when the Judgment Day may come.

CXII.—D. What is the last trump? M. When the Lord laid down the Law on Mount Olivet, the sound of the trumpet was heard; even so the angels shall take their bodies of the air, and trumpets proclaim the day of public judgment; as it is said: His trumpet shall sound. And again it is said: Their memory shall vanish at the trumpet sound, and they shall say aloud; Rise, ye dead, as it is said: At midnight the voice shall come, and at that hour, in the twinkling of an eye, all the dead, both good and evil, shall arise. D. Which is the first resurrection? M. As there are two deaths, so there are two resurrections, that is, one for the body, and another for the soul. When a man sins, then his soul dies, and also because he leaves God in his life, he is buried in the body as if in the tomb; but when he returns through his penance to God, he rises, as it were, from death. And there is another resurrection for the bodies. D. On what day? M. On Easter-day itself, at the same hour that Christ rose from the dead. D. Will anyone be there? M. *Yes, the world* will be as full of men as it is to day, working as they now do, some ploughing, others sailing, others building, and others doing other works.

CXIII.—D. What will become of those? M. When the just rise from the dead, *angels will sweep them to the air, to meet Christ and His elect.* And the living shall likewise be swept there with them, and in this passage they shall die, and their souls shall return to

them, there at that hour. And so it happened to Mary, and to John the Apostle, as after her death she received her body again, and went to heaven, and John was taken up in his body with his soul, and meanwhile he is believed to have died, and straightway come to life, but the evil shall die in that motion and straightway revive. And that is the judgment of the quick and the dead. D. Will those rise up alive who died unborn? M. As many as received the vital spirit shall rise again. D. What will be their age and stature? M. Their age will be thirty, whether they died earlier or later than that.

CXIV.—D. It sometimes happens that wolves devour a man, and the man's flesh turns to that of the wolf; and a bear devours the wolf, and a lion the bear; how then could the man rise from them? M. What was man's flesh shall rise again, and what belongs to the beast shall remain in the ground, for God knows how to separate them, He who knows how to make all things out of nothing. Therefore, whether beasts devour them, or fish, or birds, everyone shall be fashioned at that resurrection, so that he shall not lose a hair of his head. D. Will the hair and nails return to their own place, or will they be deformed thereby? M. It is impossible to understand whether they return to their old place, but as a potter does who breaks a new vessel and makes of the same earth another vessel, without reflecting where its handle or bottom was, even so, God with the same substance shapes a body very unlike the other, since everything deformed or weak will be far from Him, while everything just and beautiful will be near Him, for God can restore every member and everything in its place.

CXV.—D. What will become of those who have had two heads here, or more other limbs than they ought, or are gross, or lean? Will they rise in that form? M. Whoever has had two heads, for him two bodies shall rise, with a soul in each body, and there will be nothing uncomely or mis-shapen upon him, for they will be quite healthy and whole, and full of all beauty. D. What do you say about abortions? M. Those that belong to the mother will rise in the mother, and those that belong to the father in the father; in the father will rise those that have no soul in them. D. What kind of bodies will they have? M. Bodies immortal and undefiled and clearer than glass. The bodies of the saints will be white; the evil, too, will have immortal bodies afflicted by death, without their ever coming to an end, and defiled, and that because they cannot be consumed by all the torments that afflict them, and black death. D. At what hour will that judgment take place? M. At midnight, the hour when the angel destroyed Egypt, and the Lord spoiled Hell, at that hour He will free the elect from this world.

CXVI.—In what image will the Lord come to the judgment? M. As when an emperor enters his own city, his crown is borne before him and other insignia, so that his coming may be known thereby, even so Christ will come to the judgment in the same form as that in which He ascended into Heaven, and all degrees of angels with Him, the angels bearing the Cross before Him, and waking the dead with

their voices and trumpets, to go to meet Him. And all the elements shall be stirred by a furious tempest of fire and cold from all parts, as it is said: The whole world shall fight for Him against the foolish. And the Judgment will be in the valley of Josaphat. The valley will always be near a mountain. The valley is this world, the mountain is Heaven, therefore it is in the valley, namely, in this world, that the judgments will take place, that is, nowhere other than the air, where the just shall be placed like sheep on the right hand of Christ, and the wicked like goats on His left. On His right it is upward and in His glory, and on the left downward in the earth. And the just shall be lifted up on high by two wings of love, as it is said: The saints shall take wings like eagles; the wicked shall be sunk down to earth by the weight of their sins to which they cleaved with their whole heart.

CXVII.—D. In what form will the Lord appear there to the elect? M. In the form which He had on the mountain; to the wicked He shall appear in the form in which He hung on the Cross. D. Will the Cross be there, that is, the tree upon which the Lord hung? M. No, but a light after the manner of the Cross, brighter than the sun. D. Why will the Son judge? M. Because it is right that He to Whom injury was done should receive justice, although the Father and the Holy Ghost work with Him. D. Is there a throne for Him to sit on? M. Yes, as it is said: He shall sit upon the thrones of His might. Christ shall stand to fight for His Bride, and after He vanquishes His enemies, He will take His Bride to Himself and sit in His might, that is, humanity resting in divinity. And nevertheless on the throne He causes the Church to rest from all its labour, and since He appears there as a man, it is believed that He will sit like a judge on a throne that He takes from the air. D. Will the apostles have thrones? M. They will, as it is said: Ye shall sit on the twelve thrones. Their consciences are their thrones, on which, when the world and its vices have been overcome, they shall rest like victors on their thrones, and they will be seen to sit on thrones of air, as it is said: They shall sit at the judgment on the thrones.

CXVIII.—D. In what manner will the Judgment take place? M. At present the good and evil are mixed; it is supposed that the evil are good, and that many of those that are good are evil, but then the angels will separate the good from the evil, as the grain is separated from the chaff. And then they shall be divided into four degrees, one of the perfect, to judge the others with God; another of the just, that are saved by judgment; the third of the iniquitous that perish without judgment; the fourth of the wicked that perish through judgment. D. Who are those that will judge? M. The apostles, martyrs, monks, and virgins. D. In what way will they judge the just? M. They will show that they continued in their teaching and example, and, therefore, that they are worthy of the kingdom. D. Who are those that will be judged? M. Those that performed works of mercy in right lawful wedlock, or redeemed their sins by penance

and alms. To them shall it be said: Come to the blessed kingdom of My Father, for when I hungered, ye gave Me food: and so He will number all deeds of mercy.

CXIX.—D. Will that be said by the sound of words? M. When Christ appears there as man, and they stand in their bodies, it may be believed that there will be words there; and since it will be manifest to all through what deserts they perish, or are saved, they will be chiefly shown us by those words. D. Why will they be saved, or how will they be judged? M. These fair men He will place in the palace. D. Who will perish without judgment? M. Those that sinned without judgment, like the Pagans and Jews that came after Christ suffered, for after Christ's Birth and Passion the observance of their law was unbelief. D. Will those see Christ? M. They will, to their cost, as it is said: They shall see Him Whom they pierced, for all the wicked consented unto the death of the Lord. D. Why is it said of them that the evil shall not rise at the judgment? M. It will not fall to their lot to be judged there as was done here; and of them it is said: Thou shalt place them as a great fire before Thy face.

CXX.—D. Who shall be judged and perish? M. The Jews that sinned against the law before Christ came in the flesh, and wicked Christians that belied Christ by their misdeeds, and to them shall it be said: Depart from Me, ye accursed, for ye gave Me no food when I hungered, nor drink when I thirsted; and so it shall be said of all the merciful works of the others. By these words we are shown why they perish, that being because they scorned to redeem their sins by their alms. And know that He does not say: Come ye blessed; and: Depart ye, and I will curse you; but: Come ye blessed, and: Depart ye accursed. D. Who then blessed the former or cursed the others? M. The Holy Spirit, each day, by the lips of their companions, and Angels bless the elect, as it is said: Blessed are ye of the Lord; and again He says: The blessing of the Lord upon you. And the evil He curses by the mouths of all, as it is said: Cursed are they that swerve from Thy commandments. D. In what way will the Saints judge them? M. They showed them by their merits that they would not follow either their deeds or words, and that, therefore, they deserve punishment; and those the Lord will confound in wrath, and fire shall burn them.

CXXI.—D. Will there be in the Lord either wrath or fury? M. In God there is no such emotion, as it is said: He will judge all things calmly, but when judgment is passed, then the culpable will justly perish, and to those that so suffer He will appear wrathful. D. Will the just have defenders, or the evil accusers? M. Each man's conscience will be shown by the light of the Cross, as the sun now appears to all. D. What is meant by saying: The books were opened: and: The Book of Life: and: The dead were judged by the things that were written? M. The books are the prophets and the apostles and the other perfect saints, and those books shall then be opened for their teaching, and their examples will then be manifest

to all. And then, as in the books, all shall see the things that they ought to have done, or avoided. The Book of Life is the Life of Jesus, and therein, as in a book, everyone shall read every commandment of His that they have done, or failed to do. The Book of Life is the Divine power, and there everyone shall see his conscience, as if written.

CXXII.—D. What will happen afterwards? M. When the judgment is over, the Devil with all his body, that is, all the wicked, shall be cast headlong into prison, namely, into fire and brimstone, and Christ with His Bride, that is, with those chosen for triumphant glory, will return to the Heavenly Jerusalem to the city of His Father. D. What is meant by: As He passes He will minister to them? M. That means throwing away the guise of a slave, and showing to His elect what He is in His glory, as it is said: I will shew them Myself. D. What is the meaning of: God will be all in all? M. It means the humanity of Christ, and the whole church to come, and they shall reign in His divinity, and God shall be the joy of all together, and all separately, and all separately shall have joy by looking on Him. D. What will then happen to the world? M. It will be broken, for as the waters of the deluge prevailed over the whole world, so the fire will be fifteen cubits higher than the tallest mountain.

CXXIII.—D. Will the earth then entirely fail? M. The elements will be entirely removed there, and the torments of sin, to wit, cold and heat, hail and tumults, lightning and flames, and other inconveniences shall entirely fail, but the pure elements will remain where they were, as it is said: Thou shalt move them, and they shall be moved. For, as the condition and form of our bodies will then be unlike what they are now, even so the fashion of to-day will pass away, and the form hereafter will be unlike because of glory, as it is said: God will make a new sky and a new earth. Then the sun, the moon, and the stars, and the waters that now hasten, running swiftly, as if anxious to be removed to a better state, shall then stand still and rest, and they shall be of wondrous glory, for the heavens shall be clothed in glory, the sun shall receive seven days' light, and the moon and stars shall be clothed with unspeakable splendour. The water that merited to bedew the Body of Christ, and washed the saints with baptism, shall surpass every crystal in whiteness and beauty. And the earth that cherished the Body of the Lord in its bosom, shall be all like Paradise, and as it was once bedewed with the blood of the saints, it will be adorned with flowers, fragrant and unfading. And this is the change of the Most High God. And the earth that was once condemned to bring forth thorns and thistles, the Lord will now bless it, and there shall be no labour or pain on anyone from that time forth.

CXXIV.—D. Thou hast filled me with the blessings of thy intellect, lord; and now do thou tell me what kind of bodies the saints will have. M. They will then be seven times brighter than the sun, and lighter than thought in swiftness. D. Of what age, and what stature will they be? M. It is said of the age and time

when Christ arose from the dead; still, as it is pleasant here to see husbands and wives, and men short and tall, it is believed that it is pleasanter far to see every figure, both in husbands and wives, in their own age and their own height, as it is pleasant to listen to various voices in organs and lutes. And, therefore, it is more believed that all will rise and appear of the same age and height in which it happened that they departed from here. D. Will they be naked or clothed? M. They will be naked, and will shine with all beauty, and they will not be more ashamed, but health will be their raiment, for the Lord will veil their bodies with the raiment of health; and their diseases will be veiled in the mantle of joy. And as here flowers have various grace, the lily whiteness, and the rose redness, even so it is believed that the bodies of saints will have various flowers or hues, thus, the martyrs one colour, the virgins another, and this will count instead of raiment for them.

CXXV.—D. Can they do what they list? M. They do not desire anything but good, and therefore, what they will they can do. And they can be where they like without hindrance. D. What do they do? M. They call upon God, and gaze upon Him, and praise Him for ever and ever, amen. D. What is their praise? M. The praise of God by the saints is their delight in looking upon Him. D. Do they remember the ills that they formerly suffered in their bodies in the world? M. They do remember all things. D. Do they grieve thereat? Nay, rather they rejoice that they have triumphed over all things, as a man that had once escaped from the perils of battle, and related it joyfully to his companions.

CXXVI.—D. Thy golden tongue has taken me to the heights of the earth. And now tell me their joy. M. The joy of the saints is such as eye has never seen or ear heard; and the heart of man has never conceived what God has prepared for those that love Him. D. What is it? M. Eternal life, a blessed portion of every kind of good, without any want. D. Tell it more clearly. M. It is this, the body will have seven glories, and the soul as many others. In the body there will be beauty, fleetness, strength, freedom, health, pleasure, and long life. Then, again, the body will have knowledge, concord, fellowship, power, honour, security, and joy.

CXXVII.—D. Thou hast exalted me above myself in what my heart yearned to hear, and I beg thee to tell me somehow about Absalom's comeliness. M. Would you be glad if you were as fair as Absalom, who had no spot on his body any more than there is on snow fresh fallen; whose hair was so beautiful that the women of Israel gave nine talents of gold for what they cut each year of the exuberance of his hair? D. O what glory! M. What if, besides this beauty, you were as fleet as Ashael, who, by running could turn roebucks the way he wished? D. O what mighty honour and renown! M. What if besides these two qualities, you were as strong as Samson, the man that slew a thousand armed men with the jawbone of an ass? D. O what mighty honour! M. What if besides these three, you were as free as Cæsar Augustus was, the man to whom the whole

world was subject? D. O what splendour! M. What if besides these four, you had all things at your will, like Solomon, the man who got all his heart desired? D. O what pleasure! M. What if besides these five, you were yourself as healthy as Moses, the man who had not a tooth loosened, or an eye darkened, all his life? D. O what ease! M. What if besides that, you were as long-lived as Methuselam, who lived a thousand years?

CXXVIII. D. O what magnificence! It would seem to me that if you gave a man the choice of all of them, he would choose every one of them before a kingdom; while the man who was blessed with all these qualities would be preferable to all the world. M. You must still hold your peace, while you hear yet better things. And what if besides the aforesaid, you were as wise as Solomon, the man to whom all hidden things were manifest? D. O God! M. What if besides this, every man was as friendly towards you as David was to Jonathan, whom he loved as much as his own soul? D. O what bliss! M. What if besides, all agreed with you as well as Lælius and Scipio, neither of whom desired aught that the other did not desire? D. O what harmony! M. What if you also were as mighty as Alexander the Great, the man who subdued Asia, Africa, and Europe?

CXXIX.—D. O what sublimity! M. What if besides all this, you received as much honour from all as Joseph from Egypt, the man to whom they paid homage as if he were a god? D. O what reverence! M. What if besides all this, you were as secure as Eli and Enoch, who are in Paradise in the body with their souls in them? D. O God, what greatness! M. What if besides all this, you had such joy as a man who, while led to execution, is on the journey taken and made a king? D. O what power! M. What if besides you had a companion whom you loved as much as yourself, and he loved you as well, being rich in every way: would not that love be two-fold? D. O what mighty joy! M. What if you had many companions just like the aforesaid, would you not have as many joys? D. O what pleasure! Thy discourse is to me as pleasant as any riches. It seems to me that if a man possessed some of them, I will not say all of them, he would be worthier than all the world; if he possessed all that, he would seem to be a god. M. You judge that rightly.

CXXX.—D. O the beauty of the Saints! M. Their excellence is greater far than that. The beauty of Absalom would be ugliness there, for their beauty will be like the splendour of the sun, as it is said: The just shall shine like a sun. And the sun will then be brighter seven times than now, as it is said to them; God, says He, will renew the body of our humanity like His own splendour, and let no one doubt that the Body of Christ is fairer than the sun; for the Body of the Creator is fairer than of the creature, and men are said to be a temple of God, and it is not said that the sun is so. And therefore, the bodies of the Saints being in the body of the splendour of Christ, Who is brighter than the sun, and God dwelling in them as in temples, it must be that the temples of God are of greater

beauty and glory than the sun. And that is the kind of beauty the Saints possess!

CXXXI.—O the fleetness of the Saints! The fleetness of Ashael is there but slothful tardiness, for then they will be as fleet as when the sunbeam flashes from the East, or from the West to the East back again, or the glance of an eye up skyward. As speedily can the Saints pass from the earth to the height of heaven, and from the sky back to the earth. And thus the angels can do, and they will be like angels. And that is the kind of fleetness the Saints possess! O the strength of the Saints! The strength of Samson would be weakness there, for they will be so strong that they can overturn the earth with the point of their foot if they list, and for them it will be as easy to do that as it is now to see. And let no one doubt the angels' power to do so. And they will then be like the angels. And that is the kind of strength the Saints possess!

CXXXII.—O the freedom of the Saints! The freedom of Cæsar Augustus would be bondage with them, for he could have been caught and bound, and lamed. Their freedom is such that they can pass through everything, and there is no creature that can withhold them, even as the tomb could not withhold the body of the Lord from rising up, and He could not be restrained within, though the doors were shut. And they shall be like Him. And that is the kind of freedom the Saints possess!

CXXXIII.—O the pleasure of the Saints! The luxury of Solomon would be misery with them. O what pleasure they will have, when God the fountain of all blessings gives them their fill. And there are two kinds of blessedness, a lesser in Paradise, another greater in the Kingdom of Heaven. And since we have not yet proved one of them, we cannot form a comparison regarding them. But there are two kinds of misery, a lesser in this world, another greater in Hell. And as we prove one of them each day, we know how to offer a comparison regarding that which has been proved: as if a fiery, red-hot iron were placed upon a man's head, pain would thrill through all his limbs. Even so they, on the other hand, receive full pleasure in every limb, within and without. The desire of man here is to see many fair men and women, and behold splendid artifices and costly garments; to listen to sweet singing, agreeable discourse, harps, psalteries, pipes, and other harmonious melodies, and odours of resin and herbs, and various precious ointments, and pleasures of divers banquets; and to feel gentle and soft things, and therewithal to possess much wealth; and various furniture and jewels. And all this shall be theirs ever without end. O the pleasure the eyes shall have then! And the eyes shall see then as well when shut as when open, and they shall see the King of Glory there in His beauty and honour, and they shall see all the Angels, and all the Saints, within and without, and the Glory of God, and the glory of the angels and the patriarchs, the prophets, the apostles, the martyrs, the confessors, the virgins, and all the saints. And they shall see their own eyes and faces and all their limbs within and without, and everyone's thoughts separately,

and they shall see all things that are in the new heaven, and in the new earth; and they shall see their enemies that formerly afflicted them in hell alway, and at all this they shall rejoice more than words can tell.

CXXXIV.—O the smelling of the Saints! They shall have the desire of their smell, for they shall receive and have the finest perfumes from the fountain of sweetness. *O the hearing of the Saints! They shall have their desire of ever listening to the harmony of the heavens* and the angels, and the organs of the Saints. O the taste of the Saints! They shall have the desire of their taste, for they shall receive feasts and joy in the presence of God; and when the glory of the Lord appears to them, they shall receive their fill, and they shall be intoxicated with the fruitfulness of the House of God, as the prophets say. They shall have the pleasure of feeling in this wise—instead of everything rough and hard meeting them, everything shall meet them soft and pleasant. O the riches of the Saints! They shall have every kind of wealth and riches, for there they shall be placed in the joy of the Lord, as His stewards, and controllers of all the goods. And that is the luxury the Saints possess!

CXXXV.—O the health of the Saints! The health of Moses would there be decline, for their health would come from the Lord. And if you tried to strike or pierce them with whetted steel, the harm done them thereby would not be greater than that done by a sunbeam now shining upon a man. And that is the kind of health the Saints shall possess. O the age of the saints! The age of Methuselam would there be like the lingering decline of death, for death will flee from them. And that is the age they shall receive, possessing, as an heritage, an unfailing life! And those are his bodily blessings! D. As a spring of sweet water that revives thirsty toiler, even so the words of thy blessed lips appease my soul!

CXXXVI.—About the wisdom of the Saints. M. The wisdom of Solomon, it would be foolishness with them certainly, for they shall know all things from knowledge, and all wit from God. Who is the fountain of all wisdom. And they shall know all things that have been, and are, and shall be hereafter, and they shall know and recognise all men that are in heaven, and on earth, and in hell, together with their names, and families, and deeds they did, whether good or evil. There is nought that can be hid from them, for they shall see every thing in the sun of Truth. D. What a flood of sad tears the fountain of thy eloquence constrains me to shed! Do all the Saints know what I have done here? M. Not only do they know what you have done yourself; but what you have ever thought and said, you or another, be it good or evil, they know it intellectually. D. Of what avail, then, are confession and repentance, unless our sin is blotted out, or if the Saints will know our base deeds, which would be grievous to me to think upon? M. At what are you terrified? What do you fear? Are you afraid of being confounded for your deeds? As to the basest and saddest sins that you have ever committed, and confessed, and have been washed through penance, you shall then not be more ashamed of them

than if you had received wounds formerly in battle, and you had been healed of them. And there you have what is meant by forgiveness, or blotting out sins, so that there be no punishment for them, for they shall be forgiven through penance and confession and be blotted out from the conscience of God and the Saints.

CXXXVII.—D. I would fain prove that by an example. M. Do you not know that David committed murder and was incontinent? D. I know. M. Do you not know that Mary Magdalene was a sinner, and that Peter denied Christ through his perjury, and that Paul cruelly fought against the Church of God? D. I know. M. Do you believe that they are in Heaven? D. I believe. M. Then, if you, being still corruptible, know this, they, being free from corruption and frailty, know more of your deeds than you know. And no one will for that be ashamed, but their escape is to them a boast. D. Will the Angels or Saints abhor those that have committed foul sins like this, or will they abominate them more than before? M. No, they will rather greet them with more joy, like comrades that have escaped from battles and other perils; even so the angels and saints will rejoice with them upon their escape, and all the sins you have committed will be turned for you to good, and, as a physician delights to heal one sick past hope, even so God, and the saints and angels, will glory in making them whole. D. O what intense joy!

CXXXVIII.—O the fellowship of the Saints! M. The fellowship of David and Jonathan would be enmity with them. O what sweet fellowship there is in their midst! God loves them like His children, and they love God more than themselves. O the concord of the Saints! The concord of Lælius and Scipio would be discord with them, for they are as harmonious as the two eyes, for where one looks there the other at once turns; whatever one of them wills, God and all the angels, and all the saints will also. D. If God and all the saints will everything that I will, I, too, would then fain be like Peter. M. It is certain that if you wish, you will straightway be so. To be sure, I do not pray that you may be Peter, but like him, for if you desired to be Peter you would desire that you were not yourself; you would not be able to do anything, for no one longs for more than he deserves, just as the foot does not long to be an eye, or the hand an ear, or the man a woman; for if they yearned for more than their due, they would not receive their full joy; everyone there shall receive full joy, therefore they will not desire more than that, and there is nothing that can heighten their gladness more than it will be. And the glory that a man has not in himself he will have in the other by his company, as Peter will have the glory of virginity in John the Apostle; and John will have the glory of suffering in Peter, and thus each will have glory both together and apart, and, therefore, what can they desire more than to be like the angels? As much as I have told you, all this, and more also, will they receive.

CXXXIX.—O the power of the Saints! The extent of Alexander's might and power would be straits and anxiety with them, for their power will be so great that they can make a new earth and new

heaven, if they will, for they are sons of God and joint heirs with Christ, and, therefore, they are gods, as the prophet says: I said: Ye are gods. And since they are gods they can do everything they will. D. Why do they not make another heaven? M. God left nothing incomplete, when He made all things perfect in measure, number, and weight. And if they made another heaven that would be too much, and we are able to do many things that we do not; for instance, striding or running. And that, it is believed, the Apostles and the highest saints can do, and we, too, if we are allowed to live in their service. Of all the just it is said: They will be like the angels; as if now a king were to pass by and see a sick man lying in the mire, and caused him to be raised up, and washed, and dressed in his own raiment, and taken as his son, and given a kingdom as an heritage. Even so, when God saw us in the dust of sin, He raised us up by faith and washed us with the water of baptism, and gave us the name of His merit, and made us heirs to His Kingdom, as it is said: As many as He received, to them He gave the power of being sons of God, and that, too, to all that believe in His Name. And though one receives higher glory than another, according to their deserts, notwithstanding everyone shall have one house of the Father in Heaven. Though there are divers mansions therein, still they shall have the same wages, to wit, to see God and the fellowship of the angels.

CXL.—O the honour of the saints! The honour of Joseph would be disgrace with them. D. O what honour they shall have, when God Himself honours them like His sons, and the angels revere them like princes, and all the saints honour them like gods. M. God is bound to do this to them, since He foreappointed that they should do this, and they hoped for it with all their labour. The saints are likewise bound to do it, for they received the two robes, and that an hundredfold. The heaven and earth likewise are bound to do it, for they will be changed to a glorious estate, and that for their rewards.

CXLI.—O the security of the saints! M. The security of Eli and Enoch, it would be with them anxiety and fear, for they have so much security that they have no fear of death or misfortune, and they shall never be afraid of losing all that was spoken of above, for God will never take that from them, while they are His loving children, and they can never lose it, and therefore they shall never lose it. O the full joy of the saints! M. The joy of a man taken from his gallows and then created King, that would be sadness with them. D. What sort of joy and glory shall they have when they are allowed to pass to the joy of the Lord? M. O God, what joy they will have when they see the Father in the Son, and the Word in the Father, and the Love in the Holy Ghost, in each one of them, face to face, ever void of care. They shall have joy from the fellowship of all the saints, and from the goodness of the Lord, within and without, above and beneath them, and around them, and on every side of them, and from seeing their fellows abounding in every kind of pleasure and luxury.

And that is their full joy. And that is sufficiency of every blessing without any want.

CXLII.—D. Thou hast filled me with joy, until I have been almost taken up to the bosom of heaven, and seen the face of the Lord in the firmament, and, therefore, I am gladdened by thy discourses, like a man who might receive great spoil, and, therefore, tell me the punishments. M. As those that are happy friends of God shall have eternal glory in the Lord, so, on the contrary, the naughty, and His wretched enemies shall have eternal punishments. And as those are illumined by the greatest beauty, so the others shall be sad with the greatest horror, and as these find the highest work light, so the others find the greatest sloth burdensome; and as those good ones are strong with the highest power, the wicked shall find the greatest sloth burdensome, and the wicked shall be feeble from the greatest weakness. And as the good have pleasure from exceeding joy and goodwill, so the others shall have bitterness and exceeding misery. And as the good receive ample freedom, so the evil shall have oppressive bondage; and as the good are vigorous with excellent health, so the wicked shall fail from disease and weakness; and as these are triumphant and joyful for their blessed life, so the wicked shall lament their painful length of years; and as these, the good, are bright with the splendour of wisdom, so the evil shall be darkened by the horror of foolishness, and know sorrow and misery; and as sweet fellowship joins those together, so enmity shall embitter and torture the others.

CXLIII.—And as there is agreement among themselves and between them and all creatures, so they are at variance among each other, and there is discord between them and all creatures. And as those are raised by the highest power, so the wicked are humbled by the greatest powerlessness; and as those are raised by the greatest honour, so the wicked are humbled by the greatest disgrace; and as those rejoice from great freedom from care, so the others tremble with the greatest dread; and as these sing from the joy mentioned, so the others howl in the most wretched sadness, without ceasing and without end. They earn the wrath of God for seeking to hinder, so far as they could, the building of His Kingdom, and the wrath of angels for preventing their number from being completed so far as they could; and the wrath of the new heaven, and the new earth, and every creature, for seeking to hinder their estate from being bettered so far as they could; and the wrath of all the saints for hindering their joy so far as they could. D. The contrast between them is wonderful! As the greatness of the joy of the aforesaid cannot be conceived or believed, so the greatness of the punishments of the others cannot be compared or rehearsed. M. And therefore they are called Lost, because they fell from the life of God.

CXLIV.—D. I do not understand that. M. When God built Him a kingly hall, the wall slipped down when the angels fell therefrom. And when God willed to restore it, He sent His Son to gather the living stones to that building; and He ascended in His chariot,

and brought to Him many stones, and left those that fell without bringing them. The chariot is the four evangelists, and the stones are the apostles, who drew Christ and His preachings therein throughout the world, and gathered many into God's building. Those that fell from that chariot are the men that do not rightly believe in God, as it is said: They went from us, for they did not spring from us. Those that were brought there, and set in the building of the heavenly palace, like square stones, through the highest workman, that is, the elect, who rejoice in the four highest powers, to wit, prudence, strength, justice, and temperance, of those the walls of Jerusalem are repaired. The other rough, unpolished stones were damaged by the chief builder, that is to say, wicked people were thrown into hell fire. The just that escaped therefrom will be a strong wall in Christ through eternal joy. Amen. D. May God fill thee, noblest master, with the glory of the saints, seeing the King of Heaven, in Heaven, in His glory, and the blessings of Jerusalem during all the days of thy life. M. Amen.

And in that way ends Lucidarius, or Eglurun, wherein are contained many excellent and transcendent questions in Divinity. The copy from which I wrote was on parchment, in an old, regular, and stiff hand, written with a masterpiece of skill, tending a little towards the Southern dialect of Wales, and yet in pure Welsh, with no solecism of diction or accent, for the love of which and my fellow-Welshmen I took the pains of thus rewriting it. And though my hand be rough and clumsy, nevertheless the purpose and wish are good—to benefit my country, and preserve my mother tongue, but above all for the glory of God and Christ, my Redeemer, to whom, with the Father and the Holy Ghost, be praise, and honour, and all greatness, and dominion, now and evermore. Amen. The age of Christ according to the flesh 1594.

Thos. Wiliem.

The Food of the Soul.

I.—This book is the third of the book called the Holy Sanctuary of Life; it is named the Food of the Soul, and in it there are three separate parts. The first part treats of the vices to be shunned and the virtues to be practised; the second part of Divine love, whereby God and Man are joined together; the third part treats of pleasant ecstasies that come from that love, and of a vision that the Spirit gives in those pleasant ecstasies, and of the nine orders of the angels. And of those, first it is treated of the vices, so that they may be shunned quickly, for a vicious person is unworthy of receiving Divine love, and the virtuous receives it, as is said hereafter.

II.—There are seven chief vices, which are called deadly sins, because they bring death to the soul, and therefore they are called deadly. It is death to the soul for God to separate from it, Who is the life of the soul, for as the soul quickens the body, and without it it is deadened, so God quickens the soul, and without Him it dies. And so it is death to the soul for God to separate from it through deadly sin. There are seven chief vices in deadly sin, and they can be understood by one word of seven letters, by taking a whole word from each letter of the word. The word is Bakagilh: from the B let Balchder (Pride) be taken; from the A let Anghawrdeb (Covetousness) be taken; from the K let Cynghoruynt (Malice) be taken; from the other A let Anniweirdeb (Lewdness) be taken; from the G let Glythineb (Voluptuousness) be taken; from the J let Irlhoned (Anger) be taken; from the Lh let Lhesged (Sloth) be taken. And so the seven chief vices are combined from the one word, that is, Bakagilh.

III.—Let it be further treated of each of them separately, by showing certainty about each one of them and their branches. And first, of Pride, which is the beginning of every evil. Pride is love of arrogant ambition by magnifying one's own person, through vicious loftiness of mind, to despise those that are lower, and, with regard to those that are higher than thyself, to reduce them to the same level, and to be a lord over them.

IV.—Pride has sixteen branches, to wit, self-assertion, boasting, self-exaltation, insubordination, effrontery, puffing up oneself, abuse, impatience, disobedience, heedlessness, presumption, scoffing, false-religion, flippancy, ambition, and vain-glory.

V.—Self-assertion is when it cannot be borne for one to be higher than or equal to oneself. Boasting is for a man to make out that he owns a thing which does not belong to him. Self-exaltation or pomposity, is excelling others in words, or deeds, or dress, despising them withal. Insubordination is stubbornness of mind, from

effrontery to submit to one's better or superior. Effrontery is a dwelling of thought on the evil. Puffing oneself up is fighting against the authority or commands of prelates or elders contemptuously. Abuse or ribaldry is a shrieking and shouting contentiousness against the truth. Impatience is unchecked, turbulent, excitement of wildness of mind, without being bridled. Disobedience is insubordination towards prelates or superiors in their commands. Heedlessness is failure or carelessness in neglecting to do that which one is in duty bound to do. Presumption is refusal of due honour to prelates or elders. Scoffing is dissolute and shameful cursing through shocking derision, and especially whenever it is done against the Creator. False religion is concealing forbidden vices, by wrongly exhibiting potent virtues, without their existing. Flippancy is exhibiting lightness of mind by excessive utterance of very empty and foolish speeches. Ambition is a thirst for obtaining honour for the sake of fleeting fame. Vanity or vainglory is vicious triumphing in virtues that one does not possess, or in those that one does possess, while praising oneself, without giving praise to God for them.

VI.—Let it be further treated of Covetousness and its branches. Covetousness is an excessive desire of excessive greed to amass worldly goods, without heeding in what way they are gotten, and keeping them imperfectly, without giving the excess to the poor. There are sixteen branches to covetousness, to wit, simony, usury, robbery, perjury, theft, lying, rapine, compulsion, disquietude, false-judgment, effrontery, deceit, treachery, falseness, self-abandonment, and injustice. Simony is buying or selling a spiritual thing, or that connected therewith. Usury is taking of another's goods more than the due by selling the time. Theft is taking another man's goods without the knowledge of the owner. Robbery is seizing another person's goods secretly, against the will of the owner. Perjury is confirming a lie by an oath. Lying is saying what is false stoutly, deceiving another. Rapine is despoiling another perforce of his goods by compulsion. Compulsion is constraining another illegally to do a thing he ought not to do. Disquietude or restlessness is exciting another wrongly without cause. False-judgment is giving judgment illegally, either from love, or fear, or greed. Effrontery is keeping too much with the evil. Treachery is cheating another deceitfully or cunning conversation. Deceit is hiding great fortune through sycophantic friendship, to disappoint another. Falseness or craftiness is to conceal an evil life, by deceitfully showing a likeness to sanctity. Self-abandonment is devoting oneself selfishly to amassing worldly goods without swerving, or shame, or heeding how they are gotten. Injustice is imputing vices, or evils, or faults to another, which he has not, knowing that he has them not.

VII.—Let it be further treated of Malice and its branches. Malice is malignant and wrathful hatred of another through rejoicing at his disadvantage and sorrowing at his advantage. There are fifteen branches of malice or envy, to wit: detraction, disparagement, back-

biting, eavesdropping, baseness, calumny, concealment, evil invention, malevolence, disingenuousness, hatred, bitterness, disunion, ridicule, and accusation. Detraction is disparaging another in his absence, through wishing to lessen his reputation and increase his disparagement. Disparagement is detracting from another craftily in his absence. Backbiting is covert detraction or whispering about the speech or actions of others in their absence. Eavesdropping is malignant whispering of evil invention to authorities or officers, to bring loss upon another from hatred towards him. Baseness is opposing the reputation of another for his good deeds. Calumny is casting suspicion upon a good deed, and misinterpreting it. Suppression and concealment of praise is, with regard to another hiding his good, when it ought to be told. Evil invention is imputing or inventing against another some detracting report lyingly. Malevolence is grudging another advantage or good fortune. Dishonesty is thanklessness for one's good to another. Bitterness is a venomous, vile thought, devoid of joy. Ridicule is a jeering delight, through hateful inordinate pleasure to lower another. Accusation is reporting the vice or crime of another before judges, to his damage. Hatred is disliking another by wishing him ill. Disunion is hating another so far as not to wish to be one with him on any account.

VIII.—Let it be further treated of Lewdness and its branches. Lewdness is a slippery wildness, a lapsing of the mind into carnal, filthy, and polluting desires. There are seven branches of lewdness, to wit: fornication, adultery, incest, shameless, evil desires, and sins against nature. Fornication is intercourse outside the marriage-bed. Adultery is for a married man to consort with the wife of another. Incest is sinning with a kinsman or kinswoman, or a connection related in carnal or spiritual union. Evil desire is a slippery inclination of the mind towards forbidden and effeminate desire. Shamelessness is displaying the lewdness of the mind in external signs. There are eight things that induce and excite adultery or lewdness, namely, sloth, rich food, costly drinks, dallying, amorous expressions, secret gifts, private conversations, and frequent glances.

IX.—Let it be further treated of Voluptuousness and its branches. Voluptuousness is an infinite desire for eating or drinking immoderately. There are twelve branches of voluptuousness, to wit: greediness, drunkenness, extravagance, intemperance, incontinency, shamelessness, frivolous speech, licentiousness, excess, display, repletion and vomiting. Greediness is taking too much food. Drunkenness is taking too many drinks, as the "Habits of Drunkenness" says in the other book. Extravagance is squandering what should, and should not be given. Intemperance is exceeding the limit laid down for taking food or drink, by breaking fasts laid down by the Catholic Church. Incontinency is lusting after too much food or drink. Shamelessness is a scurrilous use of impious words. Frivolous speech is saying empty, meaningless words through the vanity of idleness. Voluptuous licentiousness is showing signs outside of the excessive desire of the thoughts within for voluptuousness. Excess is seeking

too many courses of dainty food or too many costly drinks. Display is using too much costly apparel on one's carnal body. Repletion is over-oppression of the heart, through too much daintiness. Vomiting is taking too much food or drink, until one is obliged to bring it up again, and that by vomiting.

X.—Let it be further treated of Anger and its branches. Anger is a wrathful and venomous passion towards another, through a desire to obtain revenge for one's wrath. Anger has fourteen branches, to wit: hatred, disunion, abuse, contumely, impatience, ribaldry, maliciousness, iniquity, ill-will, fury, turbulence, ill-nature, and murder. Hatred is trouble of mind about another from inveterate evil nature. Disunion is separation on the part of those that were wont to love one another. Abuse is damage in words like snarling. Damage is doing another harm in word and deed illegally. Contumely is damaging each other by mutual reviling with vexatious words. Impatience is unchecked turbulent wildness of thought, without being tamed. Ribaldry is breaking out through sudden excitement of mind into unseemly and obscene language. Maliciousness is deceitful craftiness to cause loss to another. Iniquity is daring through boldness to do harm to another. Ill-will is wishing another evil though one may be unable to do so in deed. Fury is losing one's senses through excessive wrath. Turbulence or disturbance is slippery instability of carnality that comes from frailty of the mind. Ill-nature is showing in the face and infamous conduct bitterness and deadliness of mind. Murder is a branch of anger that is committed through act, as when a man slays another actually. Murder has six branches; one is that which was mentioned, namely, slaying a man actually; the second bearing another deadly hatred; the third is ill-will through wishing another dead, so that he would not mind his being killed for what he cared; the fourth is improvidence, as if a man knew that another wished to commit murder, and he did not warn the victim, but let him go without providing against his being slain; the fifth is giving counsel to murder another; the sixth is stealing his nourishment from the necessitous, as if a man saw another dying from want, and did not strengthen him when he had the power to do it.

XI.—Let it be further spoken of Sloth and its branches. Sloth is lukewarmness of mind in failing to do good, or wearying of finishing the good begun, or weariness in contending against evil. Sloth has nine branches, to wit: hesitation, laziness, listlessness, failure, imprudence, indiscretion, drowsiness, stupidity, and vanity. Hesitation is fearing to begin to do good. Laziness is weariness in finishing the good begun. Listlessness is fearing to begin something great and virtuous. Failure is failing to do what one is in duty bound to do. Imprudence is if things that come after that might be foreseen are not foreseen. Indiscretion is avoiding one kind of sin so that one falls into another. Drowsiness is a man's being slothful to finish the thing he is bound to do. Stupidity is when a man does not give his work to complete any of the work which he is bound to do. Vanity is discoursing in idle words vainly.

XII.—It is sinned through each of these seven vices in three ways, to wit in thought, word, and deed, and thereby in one's whole body. A likeness to this can be taken about pride, which is the stem of all vices, and this is bred in three ways, to wit, in respect of the three kinds of good that God has given to man, these being natural good, accidental good, and spiritual good. In the matter of natural good pride is bred as about strength, or beauty, or bravery, or aptness of discourse, voice, or genius; that is to say, natural good is qualities that nature bestows upon a man. In the matter of accidental good pride is bred, as about skill, or knowledge, or honour, or power, or dignity, or lineage, or the love of great men, or praise from noble men, or abundance of precious raiment, for all of those are accidental, and accidental blessings are those that come by accident. In the matter of blessings of spirit and grace likewise, pride is bred, as about obedience, or patience, or benignity, or nobility, or gentleness, blessings of spirit and grace being powerful spiritual virtues which the Holy Ghost gives to a man. And as pride is bred from each one of these, in word, and thought, and deed, so each one of the other vices is bred. And as each one of the vices is a stem to its vices, so pride is the stem to the seven chief vices.

XIII.—Let it further be treated of the spiritual virtues that are opposed to the vices. There are seven of those qualities over against the seven chief vices, and they can be understood in one word of seven letters, like the seven chief vices, that word being Cuchade. From the K take Cariat (Love), which is opposed to jealousy and its branches (to the branches of jealousy by their opposing each other, and so with each of the seven qualities over against the seven vices); from the U take Ufudhdawt (Obedience), which is opposed to pride; from the C, Cymetrolter (Temperance), which is opposed to voluptuousness; from the H take Haelioni (Liberality), which is opposed to covetousness; from the A take Anmynedh (Patience), and that is opposed to anger; from the D take Diweirdeb (Continence), that is opposed to incontinence; from the E take Ehudruydh (Magnanimity) or Esgudrwydh (Activity), which is opposed to sloth. The chief vices are deadly stings to kill the soul unless there is a remedy to save it. There are three kinds of remedies against them, to wit, repentance of mind, confession of the tongue, and likewise action, as the vices are bred by thought, word, and deed. And so ends that part of this book concerning the vices that should be shunned, and the virtues that should be practised.

XIV.—Let it be further treated of divine Love through which the Creator God and His creature man are joined together. And first it must be known what love is, and in what way righteous love comes. St. Augustine speaks as follows: What is love? Love is a life joining two things together, or wishing to join them. There are two kinds of love, namely, the love of affection, which is abiding and eternal, and infatuation, which is evanescent and temporary. The first is set upon a thing enduring and eternal, and is joined to it eternally. The

second is set upon a temporary, perishable thing, and perishes and vanishes with it. The first is perfect love, for it loves the thing that is wholly perfect and eternal, that is, God. The second love is imperfect, because it loves a thing that might be hated, and from which it might separate. And it is death to separate from a transient thing. The first is called love of affection or attachment, for love that joins the lover to his love everlastingly ought to be the love of affection; the second is called foolish love, for the love that vanishes with its object is foolish. Therefore this love is perishable on false love. The first is wholly perfect; it is the affection that wishes well and is honourable, for that is godlike, opposed to the other love, which is carnal. And this is the way that blessed love of attachment comes.

XV.—The Blessed Trinity of Heaven, the Creator of all things that are seen and unseen, has all things in itself. For within three things everything is contained, to wit, power, knowledge or wisdom, and goodness. And those three things are properties of the Three Persons of the Trinity, that is, to the Father belongs the Power, for He is all-powerful and almighty; to the Son belongs wisdom and knowledge, for He is the true Wisdom which took man's flesh and knows everything; to the Holy Ghost belongs goodness and mercy, for He is all-merciful, since it is through His mercy that the Son took the human body that was born of the Virgin Mary. Those Three Persons, though they each of them are Perfect God, nevertheless are One God in one eternal divinity, without the divinity in one of the Persons being greater or less than other, or in the Three Persons altogether than in one of Them, or one of Them before or after other, the Three Persons being co-equal, co-eval and co-eternal, called by a mysterious name Alpha and Omega, that is to say, A and Ω, beginning and end. A is a triangular letter signifying the Three Persons of the Trinity; in the highest corner the Father, in the lowest corner on the right side the Son, for He sits on the right-hand of God the Father; in the other corner, the lowest on the left side, the Holy Ghost, for He it is that carries love of attachment between the Father and Son. O is a round letter without beginning and without end in it, for in every part of a round thing is found an end and beginning. And notwithstanding, end and beginning is in its circumference; and this signifies the One Divinity of the Three Persons, which is the beginning and end of all things, though there is no beginning or end on it. And that is the Circle of the Three and the One, which is everything, for from it everything comes, and through it everything comes, and in it everything abides, as Paul, the Apostle, says. A likeness to this might be taken in a round circle with a quadrangular figure which might be inscribed like this, namely, by making the round circle on a □ figure and around this inscribing A with three corners, and in the highest corner of the A inscribing God the Father; in the lowest corner on the right inscribing the Son of God, that is, Jesus Christ; in the other corner, on the left side, inscribing the Holy Ghost in the form of a dove full of fire, which signifies the love of attachment that passes between the Father and the Son and the Holy Ghost, that is, affec-

tionate love of the Father for the Son, and the Son for the Father. O is a round letter that has no end or beginning to it, for in every part of it there is found a beginning and end. That signifies the one Godhead of the Three Persons. On the highest place of that circle, where the East is, let the Father be fashioned; in the North, on the right side of the Father, let the Son be fashioned; on the right, on the left of the Father, let the Holy Ghost be fashioned, sending or carrying sparks of the fire of the love of attachment between the Father and the Son; in the West, downwards, let the Holy Catholic Church be fashioned, which is the Bride of the only Son of God, the Father, She being the Church Triumphant composed of general hosts of the faithful of Christ, of men of the Church Militant here and angels of the Triumphant Church on high. Further, affection passes between the Father and the Son to which the Holy Ghost is likened, and verily the sparks of the Triumphant Holy Catholic Church therefrom, into the hearts of the Church Militant here. And however small these sparks may be, they cannot be smaller, but larger, than the whole universe, for though they be called sparks, they are not less than all the fire from which they are derived, that is, all the Holy Ghost, and that not less than the Unity of the Three Persons. That affectionate love is divided into two branches: one is loving God more than all things, and loving thy nearest neighbour as much as thyself.

XVI.—It is meet to love God more than everything in four ways, to wit, with all the heart, with all the mind, with all the soul, and with all strength. That is, wisely, so that there be nothing whatever in the heart that may withstand His love, but giving the whole heart to him, for He Himself commands it when He says: My Son, give Me thy heart; that is, all the desire of thy heart, so that there be no blood in the heart that may not be shed for His love, if need be. With all the soul, that is, sweetly and pleasantly, or in sweetness, so that the soul may have no greater delight or sweet pleasure than God Himself, and that no one may be loved with righteous love save Him, or ought to be loved, for His love. With all strength, that is, mightily, so that there be nothing whatever that can sever thee from the love of God. With all the mind: that is, in remembrance, so that thou wilt never forget His love, but keep in thy memory that thou shouldst love nothing more than Him.

XVII.—Thou shouldst love thy neighbour as much as thyself, that is, thou shalt not wish him evil more than for thyself, and what thou wouldst wish for thyself thou shouldst seek for him. And do not allow him to feel too much want, or to be in need, more than thyself, so far as thou canst justly protect him; just as thou wouldst not corrupt thyself too much by loving him more than thyself, so as not to leave anything in thy possession to save thy own life, without giving it to save his life, for thou shouldst not love anyone more than thyself but God, since thou lovest Him as much as thyself. Thy neighbour is every one of Christ's faithful, that is, every faithful Christian, and chiefly everyone that has done thee good, since thou art more bound to thy parents and kin than to strangers, and

thou art more bound to love thy spiritual parents and kindred, like ecclesiastics and men of religion, than thy carnal parents and kinsmen, as the spirit is higher than the flesh, and above all if thou art a man of religion, thy fellows and spiritual fathers. Every other love that is bestowed upon another creature, except him who is loved for God, is infatuation, and does not proceed from the sparks of the Holy Ghost. And since it does not proceed from the Circle of the Trinity, which is everything, it turns upon nothing and is lost with nothing, nothing being the absence and contrariety to everything. And therefore it is outside the circle of everything, and with it is sin, for sin is of the same kind as nothing. And for this reason persistent sinners are ever lost in their sins with nothing, because they leave what is everything by bestowing their infatuation upon nothing, and joining themselves to it. And, further, as the infatuation, which is temporary, does not join anything, nor does sin join the affectionate to anything, even so love of attachment, a thing everlasting, joins the loving to God, Who is everything eternally. And so through the affection of that love that comes from the sparks of the Holy Ghost, Who is the affection of love of the Father towards the Son and the Son towards the Father, the creature man is united to His Creator, God Almighty. And so ends the second part of this book, namely, of Divine Love.

XVIII.—Let it further be treated of the third part, namely, of ecstasies and trances that come from that Divine Love, and of the nine orders of angels. When thou hast practised the virtues forenamed, by shunning the vices and renouncing them, and, if thou fallest into them, hast healed their stings through the remedies spoken of above, thou must give thyself wholly, heart, and soul, and mind, to the attachment of Divine love that was mentioned above. And while thou shouldst love each of the Three Persons as much as other, and the Three Persons all together as much as each One separately, and each One separately as much as all together, nevertheless, because of consanguinity, and kinship, and recognition of thy flesh, it is nearer for thee to put trust in the Son than in the Father or the Holy Ghost, for He took upon Him our flesh and was begotten of the Holy Ghost and born of the Virgin Mary. Wherefore He is our brother, while God the Father is a father to usa, nd the Holy Ghost a fosterfather to us, for His love is the food of our souls.

XIX.—And so the friar was told in his dreams. For a certain friar of the order of the preaching friars was placed in his penance, and he set his whole hope on the Trinity of Heaven, and with all his heart's desire was wont in his thought to kiss frequently the feet of each of the Three Persons separately, in the same way as if they had been present between his hands. And, meanwhile, being one day at dawn in his trance, he heard a voice slow, and sweet, and lovely, speaking to him thus: Thou doest very well in loving Us, each Person separately. And notwithstanding, since it is difficult for thee to understand the feet of the Father, or the Holy Ghost, or to recognize them, therefore delight lovingly in the Son and caress Him, since from thou He is descended, and for you He was born and

suffered. And that which you do for His sake is acceptable with us, and thou doest it to us as to Him, for we are One with Him, three together. And then the friar entreated the Trinity of Heaven affectionately and lovingly to show Him something to treasure constantly in everlasting remembrance about that blissful, divine, and blessed Child, through trusting in the Trinity to receive from Him that for which he asked Him steadfastly and righteously, by worthy prayer.

XX.—And after the lapse of a space of time thereafter, until the Feast of the Trinity came in the summer, then, at break of day, when the friar had been praying earnestly to the Trinity after the friar's matins till it was day (and the brother had now been absolved from his penance long before), then in the morning a spiritual trance came upon the friar. And in that trance he could see, as he thought, that the whole world was on the top of a high hill, while everyone trembled at the mighty vision that was soon coming. And then the friar saw all the heaven parting and opening, and letting down straightway therefrom a clear sun of intense brightness; and on the highest part of it a shining firmament, as it were, and intense fear upon all, for it could brighten at will and darken at will; and on the left side of that bright shining firmament there was a flashing flame of fire slow, and fair, and lovely, carrying heat and light between the sun and its rays; and on the right side of the first firmament there was a ray of the sun glittering and illumining the whole world.

XXI.—And then it was told the friar thus: The sun that thou sawest round, and without end and without beginning, is the Unity of the Three Persons of the Trinity, that have no end and no beginning. The highest shining firmament, which everyone feared, is the Father of Heaven, whom all ought to fear with filial fear, that is to say, fear to do anything against Him, or to offend Him, as a son should fear his father through love, so as to cause no offence. The shining flame of fire of the other firmament is the Holy Ghost, which is fire carrying love of affection between the Father and the Son. And the brilliant shining ray on the right is the One Son of God the Father, Who is the splendour and brilliance of the whole world. And so likewise that circle can and ought to be inscribed here in the way mentioned above. And then it is said that the friar entreated in tears to be shown the Child more manifestly.

XXII.—And forthwith after this, lo the friar heard himself addressed, slowly and sweetly: Come, behold the Child appearing to thee. And lo, straightway, he could see in the bright, shining, clear sheen of the light a ray in the image of a son of man, of infinite, measureless, and eternal love, the greatness of the resplendence of his fair beauty being such as at the age of twelve years, like that of the Blessed Lord Jesus Christ at the time He began to teach in the Temple. And he was fain to increase the various brightness of that lovely affectionate fairness from his beauteous, red, clear, shining, comely cheeks, so that no creature that saw him could look upon him without a trance falling upon him from deep affection and exceeding mighty love towards the consummate, glorious,

divine dignity of his face. And while no creature could keep in his memory or thought one-hundred-thousandth part of the brightness of the comely and shining beauty that he had, nevertheless, so far as the friar could treasure within him in his mind the gentle countenance of that Heavenly Child, this is as much as he could give of it. The Beauty of the Child thou wilt find it in the other book to follow here. And to avoid leaving behind now such a singular account, behold, gentle reader, for thy sake, and for the dearness of that lovely Child, thou shalt here find it abundantly all compact; read studiously, consider seriously, and honour dutifully.

XXIII.—This is the Beauty of the Son of God, as God appeared to a certain friar of a religious order who had often prayed to the Father of Heaven to show Him to him, and he saw Him wholly. But the friar spoke so far as he could understand and treat it, to the best of his knowledge.

THE BEAUTY OF THE SON OF GOD.

The Son was a Child of light yellow colour and of slender stature, in age twelve years, with corresponding size, and the bearing of His body in height and breadth accorded with His age. He had a head almost round, of graceful form, and on it hair curly and bright, beauteous and clear, of golden yellow, just as one could form or imagine two hanks of thin yarn or fine tissue of refined gold, and that as if on more than a span on each side of the two bright faces; and a cutting horseshoe-shaped on the hair of the forehead; and the hair was cut on the side of the head high enough to shew a great part of the ears, and on the back and leading to the elevation of the graceful, comely, bright pate as far as the forepart and there smooth and clean-combed and bright, by fitting the golden crown upon it, with a white forehead, level and smooth, even, and broad, and bright, of pearly hue, and as large as a hand-breadth of the largest man on earth and a large span in length from one temple to the other. And beneath that there were two pure, bright eyebrows, black, long, and slender, like two bars of brightest and blackest agate in a huge mirror of crystal or pearl, the brightest possible, or like two thin plaits of fine silk, black and glistening, on two scarlet sleeves, the most brilliant possible. And between the two eyebrows a mark, fair, shining, and glittering, like pearl flashing in the centre of a truncheon of the most polished and darkest ebony. And then under the two eyelids shining and clear with various colours, bright and dark, as on the eyebrows, there were two ruby eyes, round and with a hawk's glance. And from them there welled small tears, lovely and amiable, like fine dew in the month of May, or small drops of quicksilver, and that from affection towards the faithful creatures; those fell into the hearts of the penitent that did their penance worthily. And these tears were called the dew of the Holy Ghost. And then it would be certain that they received grace from the Holy Ghost, and perfect affection of love. And between His two ruby eyes there ran a short, round, dainty mouth, a compact, regular nose, open

nostrils emitting amiable love by the slow and sweet movement of His divine nostrils. And around that heavenly nose there was a pure bright face, as round as a large span of the biggest man in the world in length and another in breadth. And that blessed face was so fair and so bright that no creature of earth or heaven could be compared to it, like white snow at Epiphany, or rose, or lily or apple-blossoms, or gossamer, or oziers, or a splendid sun in heaven, like the moon at close of day, or the sailors' star, Venus, when brightest in the heavenly sphere, or the sun on a summer's day, when shining out bright and clear with brilliance at mid-day in the month of June in summer. And then two pure bright red cheeks round and ruddy, shining like dawn on summer's day, on two blossoms of red roses, or a sun towards evening going to his dwelling-place and flashing on a mountain of gold full brilliant and clear, as bright wine clear and red shining through a thin glass vessel. And so the clear redness of his two cheeks perfected the clear white hue of His Hallowed Face, and the clear whiteness of the Face blended beauty with the bright red cheeks, and together all throwing brilliance on His yellow flowing thick hair, and this to brighten lovely beauty on them. And from there the pure blackness of the eyebrows and lids increasing the brightness of each of them upon the other, and all of them increasing the beauty of the whole, and the beauty of the whole flesh increasing their beauty. Then the glorious Child had two lips exciting abundant love for all and in all towards Him; and a little on the rise of those lovely lips, as it were, tiny sparks rising from a large fire of bright split square faggots of fir and all sorts of savours and tastes, so that no first swarm's honey nor claret could compare with it. And these were called the sparks of the love of the Holy Ghost, and where they fell into the heart of the faithful they caused burning affection of the love of the Holy Ghost. And then in that mouth short, round, beauteous, and fair, there were small white rare teeth between bright-red gums and around a smooth, sweet tongue, with fluency of speech. And below the short, round, graceful mouth there was a round, smooth, level and sleek chin, and beneath this a round neck, long and spotless, and under that long, white arms, rounded and shapely, with shoulders as round, nobly framed. And then long white hands, bright and shining, with short nails, azure and elegant, and long white fingers unsurpassed, glistening clear in their brightness. And a rising martial breast and a mighty lion-like body, with slender and noble-looking waist, and then stout white thighs of robust build, and knees round between them, and long white legs of regular and symmetrical shape, save that their calves were thicker near the knees than in their thin part. And underneath these tender, long, white feet and toes round, white, and dainty. And then the tenderness of all the spiritual flesh was beauteous and splendid, received of the Holy Ghost and the blessed birth from the Virgin Mary, fulfilling the harmony of all faithful flesh with Him in eternal love of affection.

XXIV.—And on that Child of such lovely beauty there was a robe

of this kind, to wit, a coat and hose of Stinos, thin, clear and white (now Stinos is a precious clear-white stone that is found in the furthest extremity of Spain, and it can be spun, and garments made of the thread, and the garment made of it is washed in fire when soiled, and it lasts for ever, and it is called Urael, for Ur in Hebrew means Fire in Welsh), with buttons entirely of gold on each sleeve from the wrist to the top of the elbow, and precious rubies in each button. And so it lay on His breast and chin as far as the girdle, with a shirt and breeches of fine white Bissum about Him, Bissum being a fine linen from the land of Egypt, and shoes of pure black Spanish leather, signifying the human flesh that He took upon Him from the dark earth, and golden buckles on the instep of His feet, and plates of gold studded with precious jewels from the instep of His feet to the ends of His toes. And above that clear white coat, that signified transparent innocence, there was a robe of silk red as fire, dyed with the blood of one hundred and forty-four thousand martyrs, guiltless children that were slain in seeking Christ in His Name before any one of them was two years old.

XXV.—And all these children were singing His praise around Him, as no one above or under the earth could sing it save themselves. And the meaning of the Praise they sang, so far as the friar could understand, was this :

> We thank Thee, O Lord, for our gifts, we children of strengthless childhood.
> Thou didst protect us when Thou didst give us the blood that Thou didst create, fruitful blood.
> Greatly didst Thou love us, didst shed thy blood for us, didst create for us fair worlds.
> O Lord Christ the Mysterious, as we praise Thee, hear our prayer, Redeeming Blood.
> We have of Thy grace, before being proved, victorious proof,
> Blood without tongue, flesh without strength, breast without power, human race,
> Singing praise to God, the Trinity, Supreme Unity, One Divine Temple,
> Hearty laud to the great-souled Father and the Holy Ghost in skilful song,
> The praise of the childhood of the children of the World to the Blessed Child of the Blessed Mary.
> In the concord of the Three Persons, eternity, unity is made.

And that the children, martyrs, and virgins were singing ever without ceasing.

XXVI.—And on the robe of flame-coloured red silk there was a fur of ermine with fine spots, *some of them* signifying the priests, some of them of intense brilliancy, the virgins, others of dusky hue the sufferers of penance, others of widows, and a cord of gold thread from shoulder to shoulder, with a carbuncle from shoulder to shoulder, supporting the two ends of the cord, and a row of gold as broad as a hand encircling the robe, studded with rubies and brilliants set in the gold. And around His body there was a girdle of skilful work woven of gold thread full of precious gems, and gleaming carbuncle as a

clasp, and a bodkin of ruddy gold fastening it, with a pearl bright and white as an end to the girdle. And there was nothing attached to it save a golden seal having upon it a shield engraved, and all the other arms wherewith Christ suffered, and it is with this that the hearts of the faithful of Christ are sealed, and their names in the Book of Life. And on the head of the glorious Child there was a crown of gold throughout, and set in the gold forty imperial precious stones. And the gentle Child was sitting on a chair, goodly and fair, of elephant-bone shining and polished and glittering, bound with every kind of stone, valuable plates of ruddy refined gold full of all kinds of imperial precious stones. And there were abundance of satin cushions, and some of silk, and some of gold thread under Him, and beneath His feet, and in His right hand there was a sceptre of refined gold, and lower down at the end of the sceptre a carbuncle bright and clear, and by His hand another stone. And from there up the sceptre was in three branches, showing the Three Persons of the Trinity from one stem, One in holiness ruling the three regions of the universe, sky, and earth, and hell. And where the lovely Child breathed the spirit of His divine love there arose therefrom sweet fragrances upon all, so much that there were no kinds of scents either of roses, or lilies, or any sort of fruit, or any sort of herbs, or myrrh, or gum, or balm, or cinnamon, or cassia, or any kind of precious unguent that could compare with it. And thus the blessed heavenly Child was filling the five senses, by His boundless beauty filling the sight, by the pleasure of His slow and sweet discourse filling the hearing, by the sweet sparks of sweetness that came from the rippling of the lips, and by the small tear-drops from the eyes that fell into their hearts, filling the taste, and by the spiritual exhalation of His breath filling the smell, and by the tenderness of His spiritual flesh, received from the Holy Ghost and born of the Virgin Mary, filling the fifth general sense of the whole, that is, contact or touch. And no wonder that the Creator of the five senses should fill them with His blessings.

XXVII.—And then the friar fell down before the golden Child in his trance from intense affection of love towards that divine Child. And the Child raised him compassionately, saying to him: Arise and love Me further as much as ever thou canst. O Lord, said the friar, there is no thanks to me for my loving Thee, for there were no one that could look upon Thee without loving Thee. There is, said He, for I should not have appeared to thee but for thy loving Me. And thou dost not love Me as much as I love thee, and yet thou hast not seen Me wholly; and when thou seest Me, thou wilt love Me in a different sense. And tell the poets and those to whom I have given a share of My delight, that it were better for them to turn to this spirit, to worship and laud Me, than praise the infatuation of vanities that die away temporally.

XXVIII.—Further, since by divine love of affection of the Holy Ghost, the spirit mentioned gives visions, trances, and the ecstasies that come from that affectionate love, therefore we will show how they can come. And first, know that thou art sinless through

believing the true faith of the Holy Catholic Church, and that thou hast full hope in the Creator by deserving from Him from the meritorious religious works and true love towards God, and towards thy neighbour, and renouncing vices, and practising precious virtues, and preparing, and ordering thyself in thy bed after dawn an hour after midnight following the first sleep or the second. When thou seest that thy nature is restful and steady, and temperate, without any kind of excess or deficiency, then through love and whole desire of thy heart, think holily upon the true beauty of that living divine Child that was mentioned above. And imagine that He is between thy arms, and thou between His arms, embracing and caressing with Him, in strong faith and trust in Him. And then by praying to Him, call lovingly upon the Holy Spirit, and say this hymn to the Holy Spirit on bended knee, beseeching Him with all the desire of affectionate love :

> Come Spirit, holy Creator of the world, illustrious Lord of worlds, into our hearts and breasts, privileged ruler. Visit our mind, turn our purpose, gloriously mighty pledge. Fill all of us with Thy love by strong hand. Thou art our Blesser and Comforter, the most Comforting, the Fountain of living grace, the gift of the Lord, the Father, from highest region above ; Fire of love and purity of the holy golden temple ; finger of God's right hand ; fair crop of wise words ; sevenfold gift of several kinds ; heavenliest boon, which givest us easily speech measured and slow. Kindle for us, O mysterious One, bright light of heaven, the colour of a summer's sun ; shed amiably liveliest affection into our senses ; strengthen us against arrogance through valiant strength. Drive the enemy far away from all men, human harm ; give us peace through joy by a term of rich service, so that we may shun every deceit and bad feeling, every hurt, and all mischief of the fierce dragon ; grant us to know the Father through Thee, divinest service, and the Blessed Son, and the most Spiritual Holy Ghost. Praise and honour to the Father, abundance and gentlest dominion ; praise without let to the Only Son of Mary, fairest Virgin ; and may the Son of the Lord of Christendom, Highest Creator, send us the beloved fire of the Holy Spirit, most precious jewel. Amen.

XXIX.—And then devote thyself to caressing the blessed Child with all thy might, even as if He were bodily between thy arms, until thou feelest by the power of that affectionate love a kind of tingling in the nerves and veins, and along the whole flesh, and in the neck, as morsels of honeycomb of the first swarm's honey, and in the heart as a pleasant, gentle love, causing it, as it were, to carol sweetly, or dance from the force of the pleasure of that dear, sweet love of affection, and then know that the foresaid great sparks of the Holy Spirit, though sprinkling on the surface of the lips of the Holy Child, are coming to thy neck and breast, and amid the Holy Spirit above mentioned, though welling like small tears from His red eyes, are coming to thy heart. And devote thyself more and more to that sweet love by closely embracing the dear Child. Though it be arrogance for anyone to think of embracing Him, nevertheless remember that His loving mercy loves more to embrace thee, to love thee, than thou canst think of embracing and loving Him. And then remember clearly that thy thought must not turn to anything carnal, or any-

thing else save to Him alone. And with all the constancy thou canst, call upon these mysterious names, adoring them truly and lovingly in thy mind, and believing in their virtues: Messias ✠ Sother ✠ Emanuel ✠ Tetragrammaton ✠ Sabaoth ✠ Adonai ✠ Alpha ✠ ω Omega ✠ Hagios ✠ Deus, Amen. And through calling constantly and lovingly upon those dear names, devote thyself still more to the love of affection of the heavenly Child, until thou feelest round about the sweetness of resinous odours filling the whole sense of thy nostrils and soul with the delight of that savour. And then know that His spiritual breath comes to thee until thou knowest that He is bodily with thee though thou mayst not see Him. And then call constantly upon the above names with thy whole will, until the power of trances falls on thee suddenly, so that without them thou wouldst not desire to have all the goods in the world. And then if thou canst not do so, because of some affectionate love, call upon all the names, ever call upon that blessed name Jesus ✠ the One Son of the Virgin Mary. And then if thou hearest some pleasant chants of sweetest sound, know that it is the angels that sing them. And if thou seest some shining white cloud suddenly filling all thy sight and all thy heart with the gentle love of eternity, more glistening like a lightning flash, know that it is He Himself in His spiritual triumphant Incarnation who is there. And then call earnestly upon Jesus ✠ the Only Son of the Virgin Mary, until thou fallest into a pleasant trance, sweet and agreeable, from the frequent pleasant ecstasies forenamed. And then if thou seest in that trance as it were another sleep deeper than the first coming to thee, know that thou art outside thy incarnation in spiritual, divine sleep. And then if thy memory returns because of the agreeable sweetness of that sleep, call with thy loving heart upon Jesus ✠ in thy thought, since thou canst not tell it. And thenceforth if thou seest that thou dost seem to receive in that sleep a fitful slumber, sweeter and slower than all the others, then give thyself up wholly to the Spirit; and the vision that thou seest therein will be true, for it comes from the Holy Spirit. And thou must not tell it to anyone save thy private companion in the faith, or boast thereof, lest it may not come again. And that sleep is called the sleep victorious, for it is a victory to receive it, and whosoever receives it is victorious. The chief time that thou shouldst seek it is on Saturday after midnight, close upon the day, or between the night and the day, after thou hast prepared thyself previously by fasting and prayers on Friday and Saturday, and through holy confession given thyself up to the Sacred Trinity of Heaven. And thereafter, that day, that is, Sunday, take the sacrament of Christ's body. And that night, by the honour of the Trinity, and by the strength and the miracles of the body of Christ, perchance thou wilt receive another sleep sweeter than the other, and a vision that may be more perfect than the other. And thereafter thank the Trinity by saying these words:

> Let praise and honour be sung to laud the Trinity, Unity, One Divinity; thanksgiving marvellous be ascribed together to Father, Son, and Spirit of brightness.

The end of The Beauty of the Son of God.

[It seems to me likely that Davydd Dhu Athro translated it, for I found a piece of The Beauty of the Son of God, with a grammar of Davydd Dhu Hiradhug, the two by the same hand, finely written upon parchment; and to-day it is to be seen with me: 1596.

Tho. Wiliem, physician, wrote it. Pray for me, I beseech thee, gentle reader, that God may forgive my sins. Amen.]

Let it be further treated of the nine orders of the angels, and what sort of men ought to be compared with each of those orders. Angels *are called* in Hebrew Maloth, that is, in Welsh Cenhadeu (Messengers), for they convey and tell the messages of God's will to the people. Holy Scripture says the angels have nine orders, to wit: Angels, Archangels, Thrones, Lordships, Princes, Authorities, Powers, Cherubim, and Seraphim. Angels tell men the small messages that they are commanded to tell, and with them are placed men who know a little of divine things, and teach it lovingly and mercifully to others. Archangels are the princes of the angels, for they tell the greatest things. And some of them received their names by their services, like these three, Michael, Gabriel, Raphael. Michael is, by interpretation, One like God, or the Prince of God. It is he that is sent where there are suitable or fit things. Gabriel is, by interpretation, strength. He is sent where divine strength is shown, as he was sent to tell the Virgin Mary that she was full of the strength of the Holy Ghost. Raphael is, by interpretation, A Remedy of God. He is sent where the soul or flesh needs healing, as he was sent to heal old Tobias of his blindness. With the archangels are placed men that know the secrets of heavenly commandments, and tell and teach them to others, lovingly and mercifully. Principalities are those that have hosts of angels and archangels under them, in fulfilling the services of God, and sit with Him; and with them are classed men that practise spiritual virtues beyond all others, and by their virtues rule over their brothers elect. Powers are those to whom the strength of all the opposing angels is subject, so that they cannot harm the world at will. And with these are classed men to whom the Holy Ghost gives power to cast out devils and evil spirits from the hearts of the others. Thrones are seats whereon the Creator sits, while passing judgments and laws. And therewith are classed men who control themselves and their actions and thoughts by giving themselves up to the fear of God, so that they may be able to judge righteously towards others, and the Lord God may be able through them to excel the works of their brethren. Lordships are those that surpass princes; and with them are classed pure men, who by their purity and love overcome all vices and desires of the flesh. Heavenly powers are certain virtues or wonderful miracles performed by the multitude of angels in this world; and with them are classed men that work miracles and wonders and signs of virtues. Cherubim are high authorities over the angels, and they are called the angels of miracles or wonders, and are, by interpretation, multitude of forms of knowledge, that is, abundance of

forms of skill; and with them are classed men that are full of heavenly knowledge and spiritual skill in knowing the Trinity of heaven. Seraphim are the multitude of abundance of affectionate love towards God, excelling all the orders of angels, and is, by interpretation, a kindling fire, for between them and God there is no other order of angels; since the nearer it is in degree to God, the greater is the ardent love that it has; and therewith are classed men that burn with affectionate love, so much so that they forgive all things for His sake. And therefore he is nearest to God who loves Him most; and so through that love God and man are joined together. And as God is life to the soul, so His love is food to it, for as the soul of man separates from the carnal body if the body has not its earthly food, even so God separates from the soul, if the soul does not receive its heavenly food, that is, divine, sweet, worthy love. May that perfect love be given us by the Holy Spirit which is true love, carrying affection between the Father and the Son, and lives in one Godhead with them eternally for ever and ever. Amen. And so ends the book called The Food of the Soul, which is the third book of the book called The Holy Sanctuary of Life. Let a circle be inscribed here of nine orders of the angels, as it properly belongs to each order, and in the highest order the Only Son of God, as He was described above, eagerly embracing His faithful.

THE END.

NOTES.

PURDAN PADRIC.

THIS legend, which is found in the mythology of the Finns, Quiches, and Bretons, was published all over Europe in medieval times. See *Lehrbuch der Religionsgeschichte*, Band iii, p. 29, *Die Kelten*. The original was written by Henry, a monk of the Benedictine Abbey of Saltrey, in Huntingdonshire who obtained the account from Gilbert of Louth. The purgatory and lake Lough Derg, are referred to by Giraldus, *Typog. Hibern.*, c. v.

The Welsh follows closely the edition in Thomas Messingham, *Florilegium Insulæ Sanctorum*, Parisiis, 1624.

There is an English version, *The Adventures of Owayne miles*, in the British Museum (MS. Cotton, *Calig.* A. ii, fol. 19).

For a full account of the document see *Die älteste Schilderung vom Fegefeuer des heil. Patricius*—an exhaustive treatise by Dr. S. Eckleben, Halle, 1885.

The note appended by Canon Williams, referring to the death of Elisse ap Gruffydd ap Einion, in 1489, does not appear in *Llyfr Gwyn Rhydderch*.

Page	Line	
196	12	'communion'. An indistinct word following *offeren* in the MS. has been omitted by Canon Williams without warning.
197	24	'presence of mind', if the text is sound.
	27	*hynn* seems to have no meaning, and may be an echo of the word at the beginning of the line.
199	21	*chyweiraw*, MS.
201	8	*llesgennu*. If this word is to bear any meaning approaching the usual one, *e.g.*, 'crawling', we must suppose that some words have dropped out. The transcript is inaccurate and the MS. uncertain; it is not easy to extract sense out of the passage.
	15	*truein*, probably.
204	8	*lyuedic*. Cf. *llyuedigrwyd*, line 17.
	16	*gwynt twym*, *i.e.*, Auster.
	17-19	The sentences seem to be transposed.
205	17	*cyffleu* is unintelligible; *trysteu* (?).
	21	*ffrydiaw*. This I took to be ffrystyaw, but the Latin gives *fricabant*. Canon Silvan Evans has since then called my attention to a word—not quoted by Pugh—in *De Carolo Magno*, p. 91, where this word appears in the compound *cyffrydyaw* = 'brandish'.

206 30 *cheigeu budugolyaethau*. Cf. *Buched Meir Wyry*, 227, l. 24.

207 37 In the Latin text several colours come in between *purpureo* and *candido*.

209 6 and 7 are corrupt. The Latin gives *O detestabile scelus inobedientiæ* at the end of chapter xxvi.

14 *Dele* 'the' before 'faith'.

16, 17, probably corrupt.

210 20 *Dele* 'it' before 'descended'.

BUCHED MEIR WYRY.

The Latin versions are edited by Tischendorf in his *Evangelia Apocrypha* p. 51, under the title of 'Pseudo-Matthaei Evangelium'. This is only one out of many Apocryphal Gospels bearing an Ebionite character. Tillemont—*Eccl. Hist.*, Book I, S. Joseph—mentions a tradition that Joseph was buried in the valley of Jehoshaphat, and the Virgin Mary lived with S. John many years at Ephesus, dying in extreme old age. There is an interesting allusion to the events recorded here in Chaucer, *Canterbury Tales*, 'The Man of Lawes' Tale,' line 402.

The Welsh transcript is from *Llyfr Gwyn Rhydderch*, and is, with the exception of Bishop Morudd's *Arymydon cyn dyd Brawt*, the worst text in the whole collection.

212 17 For 'truth' read 'birth'.

216 26 It is possible that the translator mistook *exultatio*.

31 *oganeu*. MS. indistinct.

33 A copyist's eye seems to have caught *ac oleuhaei* below.

217 28 For 'to him' read 'to his son'.

219 3 The translator seems to have mistaken *abjectus*, which occurs in all the Codices, meaning 'despondent'.

221 16 The original gives *aquam potationis Domini*.

223 29 Read 'unless I see it'. Such is probably the sense required, but the MS. gives the same reading as occurs in the text.

225 7 The Latin, however, gives *quae rixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua*.

10 *prouedigaeth*. So MS., but perhaps it may = *ruinam* of one of the Codices; a natural conjecture would be *prynedigaeth* = *redemptio seculi* in the Latin.

12 Or 'from the East came'.

17 For 'and' read 'of'.

227 24 The Latin has *vicerint*. For the expression, compare *Purdan Padric*, 206, 30.

33 The Latin gives *deserti huius*, but *goual*, the MS. reading, admits of its usual sense.

228 3 The Codices fluctuate between *Sotrina, Sotine*, and *Sihene*.

25, 26 The text seems to be unsound.

231 7 *dyguyaul*, MS.

8 The meaning here is very doubtful.

11 Or 'learn'. It might also be passive, 'they would be taught to learn'.

231 19 amhiniogau (?). The Latin gives *foris*, and, judging from other passages where the translator has mistaken the original, he may easily have taken this word to be *foribus*.

233 3 The Latin gives *deludere tormenta*, and perhaps the translator has mistaken it for *diluere*. Another possible rendering is 'which the pains of others have deserved', *dyly* being aorist.

13 This passage is desperate.

24 So MS., but there may be some corruption here.

27 *yny cof.* The copyist began with *coo*, but cancelled it. A word might very easily have fallen out.

234 18 The Welsh is a clumsy, if not mistaken, rendering of *condo*.

235 14 So the MSS., but there must be corruption here. The Latin gives *iuga boum*, the Welsh for which has apparently disappeared in the process of mutilation and repetition—*gwyd eithyr*.

236 12 The MS. is indistinct here.

Y SEITH PECHAWT MARWAWL.

For several treatises on this subject see Migne's *Patrologiae Cursus*, Parisiis, 1844, *e.g.*, that by Halitgarius, *Episcopus Cameracensis* (105, p. 658), but I cannot say which the translator followed. He probably adapted. The Welsh appears also in *Llyfr yr Ancr*, 119.

238 32, 33 Read 'all the present goods in the world'.

239 8 In *Llyfr yr Ancr* the words *a charu duw yn vwy no dim ac* yny *mod y dylyho y garu hawd* . . . . come in here.

12 *na*, probably.

240 4 Supply *dwc*.

6 *Ancr* gives *celwyd* for the *gwelet* of the text.

242 15 Read, 'and it is said that one of two things will befall him. . .

EUANGEL NICODEMUS.

The Latin version from which this is taken is found in the British Museum, Royal 8 E. xvii (thirteenth century). The legend has appeared in many languages: *e.g.*, in the *Historia Scolastica* of Petrus Comestor (Pierre le Mangeur), in a compressed form; an old German poem, entitled *Van deme Holte des Hilligen Cruzes*, edited by C. Schröder, Erlangen, 1869; an old Flemish version, *Geschiedenis van het heylighe Cruys*; a French MS. of the thirteenth century in the British Museum; the *Speculum Historiae* of Vincent de Beauvais; not to mention the abridgments in the *Legenda Aurea* of Jacobus de Voragine (Troyes, 1517); the *Otia Imperialia* of Gervase of Tilbury (tertia decisio, ch. liv, ed. Liebrecht, p. 25); and Gottfried von Viterbo (who makes Hiontus the bearer of the message spoken of in c. iii). It has formed the subject of many paintings at Troyes and Florence.

243 13 Clearly *gyghorwynt* should be read.

21 *Dele* 'old', and read 'being wearied', etc.

244 5 The MS. is very indistinct here.

27 MS., but probably *a werendewis* ought to come after *kywydolyaeth*, though *gwrandaw* is used of other senses than that of hearing.

32 For 'still water' read 'water of baptism'.

245 3 For 'branches' read 'roots'.

15 *Ynmynet*, MS.

246 16 MS. mutilated.

34 *Cheryllaw yd idaw yntew*, MS.

39 and 247 1 For 'rods' read 'rod'.

247 20 *ergaigl*. This, at any rate, is not the reading of the MS.

29 ff. The text of the first few lines is doubtful.

39 *hoed* very doubtful.

248 6 MS. uncertain.

10 MS. uncertain.

26, 27 *aruod* (bis) in MS.

249 22 The Latin gives *portam*.

26 The original of the rest of the chapter is in Latin hexameters. The same lines occur at the end of *Prophwydolyaeth Sibli Doeth*, but the translation differs.

250 7 The MS. is uncertain here: it appears to be a weak translation of *Tartareumque chaos monstrabit terra dehiscens*.

Y GROGLITH.

As far as chapter xiv this closely resembles the Gospel account in St. Matthew xxvi. Then begins a story which spread widely in the Middle Ages, and has been translated into prose and verse in many countries, *e.g.*, Germany, Italy, and Spain. The discovery of the Cross ('on May 3, 328') is attributed by a Syriac MS. of the fifteenth century to Protonice, the wife of Claudius. It is also stated that it was taken by Chosroes, King of Persia, at the sack of Jerusalem, and recovered on September 14th, 615, by Heraclius.

251 14 The Latin gives *in memoriam eius*.

254 36 See *Hanes Pontius Pilatus*, chapter ii.

255 6 *i.e.*, *corbona*, treasury.

257 4 For 'ninth hour' read 'hour of noon'.

30 *Ydaw or garrec*, MS.

36 For 'traitor' read 'judge'.

258 4, 5 MS. There may be a lacuna here; *yn gadarn* would suit, expressing the *munierunt*, *signantes lapidem* of the Vulgate. Else, its meaning with *aethant* is very forced.

24 For 'who knew not God' read 'a worshipper of God'.

259 20 'for' would suit equally well.

29 Or 'the healthful tree, the Sacred Cross'; but the translator is not always careful in the use of the article.

31 MS. There may, however, be something wrong in the text; probably some words have dropped out.

260 25 The Latin in Psalm xvi, 8, gives *ne commovear*.

27 For 'lifted them up' read 'brought them up'.

260 37 Read 'in the law and those that knew it best, five', etc.

262 3, 4 *Ac wared iessu*, MS., but it is meaningless: it may be a repetition, but more probably there is a lacuna in the text.

263 21 Some words clearly have dropped out before *adeinawc*.

23 Read 'and the Archangel is called'. The text seems to yield no sound sense. The original may have been *yn ieith eurey*, or something of the kind, or the words *y rei hyuny*, which in course of time have been transposed.

264 19 Or 'most gracious lady'.

265 16 Insert 'strongly fixed' between 'been' and 'in the feet'.

266 15 This is probable, in spite of the punctuation: or else read 'the words of the prophet that said it are at hand'.

HANES PONTIUS PILATUS.

The lives of Pilate and Judas are very common in Latin manuscripts. The British Museum Additional 15.404 (thirteenth century) introduces into the life of Pilate the *wasp*-disease of Vespasian, cured by the holy cloth of Veronica. In Royal MSS. 20 A. xi (fifteenth century) there appears 'Passio Pilati et de origine ejus', and Royal 8 E. xvii (thirteenth century), 'De origine et pena Pilati.' The Welsh version is very like these two. The *Historia Judas* follows Royal 8 E. xvii.

---

267 1 *Eres*. Both the Latin MSS. that I have seen give *Tyrus*.

32 Apart from the lacuna, the text seems corrupt: it is difficult to reconcile the Welsh, as it stands, with the Latin.

269 4 *Volusianus* in the Latin.

30 Some abstract term seems to lurk in *gwaryeu hyt*. The Latin gives *devocionis affectu*.

35 The whole of this line seems mutilated.

270 13 The context points to *dihaw* being a corruption of *dilidiaw*.

18 There is some corruption or omission here.

271 10 No doubt *Rodano*.

19 This passage is mangled.

23 The Latin gives *Symeon*.

24 *Cyborea* in the Latin and MS.

31 More like *ydwyt* in MS.; the whole passage is probably corrupt.

272 7 This I take to be *gordethol*, literally 'very choice'.

15 Perhaps some words have dropped out here.

32 *Agarw*. The MS. is very indistinct.

ARWYDON CYN DYD BRAWT.

The original Latin of which these verses are a paraphrase appears as follows in the Bodleian Library, Ashmol. MS. 1280, f. 109*b*: *De xv^cim signis ante diem iudicij*. Ier[onymus] autem in annalibus hebreorum invenit signa .xv. dierum ante diem iudicij, set utrum continui futuri sint an interpolati non expressit. A prose version (Cotton. MS., *Titus* D. xxii) has been trans-

lated in *Y Cymmrodor*, vol. iv, 106-138, by Professor Powel, to whom I am indebted for the restoration of the text, which is very obscure in the MS. Naturally, many passages are uncertain.

PROPHWYDOLYAETH SIBLI DOETH.

The Latin is found in the British Museum, Egerton 810, ff. 106-109*b* written in Germany, thirteenth century), and Cotton, *Titus* D. iii, ff. 143-147*b*. The concluding verses (see chapter xvi, and compare *Evangel Nicodemus*, chapter xi) are translated from the hexameters of a Greek acrostic.

---

276 3 The Latin MS. gives *Tiburtina* and *Albunea*.
10 For 'palms' read 'palm'. The Latin gives *Palarmum*.
12 The translator seems to have taken the nominative singular *repleta* for the accusative plural.
278 19 *rey* seems an echo of the ending of *curcy*.
279 36 The MS. is corrupt here.
280 10 The MS. gives xxxiii.
281 3 The MS., agreeing with the Latin, gives Harro.
14 Either *byd hirgystegi* or the future must be read.
36 *sodir*, MS.
282 38 *dwg*, MS.
283 11 The translator seems to have confused *prodigia* with *prodicio*.
34 This and the following lines are a translation of the Hexameters that come at the end of *Evangel Nicodemus*.
284 8 *geuri*, if the text is sound. The translator does not seem to have been clear about the meaning of *chorus*.
17 Some letters, which look like *duw*, have disappeared in the MS. after *ygywyd*.

BREUDDWYT PAWL EBOSTOL.

This fiction is known in Greek, but it spread all over Europe in Latin and was translated into most languages. The last edition is by Herman Brandes (Halle, 1885). It probably arose from the phrase used in 2 Corinthians xii, 2 fol. A complete bibliography and interesting account of it is given by Th. Batiouchkof, in *Romania* for January 1891. There are several other copies of the *Ebostol*, which is added here, in Cotton MS., *Titus* xxii: *Llyfr yr Ancr;* and *Llyfr Llewelyn Offeiriad*.

---

284 32 'plagues'. The Latin gives *plagæ* (!).
285 10 For 'tires' read 'hammers'.
11 *Ilosgit*, however, may be the right reading.
286 7 For 'attending to', read 'reproving'.
18 *creddu*, probably, though *d* occurs generally in this tract.
287 9 So *Llyfr yr Ancr*. The *Iolo* MS. gives *chyn dyfned*.

287 23 For 'Believest thou' read 'Believe'.
288 28 The Latin, however—*eternaliter elevarit* caput suum *tristis super omnes* penas—points to a mistake.
289 6 Here I have had the advantage of the guidance of Prof. Powel's edition and translation in *Y Cymmrodor*, vol. viii.
9 v. l. *ygkeithiwet achubedic*.
290 19 Another reading is *athrawon*.
36 *gwerin*. *Llyfr Llewelyn* gives *cuguerin*.
291 2 It is hardly necessary to state that formerly the term Apostle was used for Epistle in our Prayer-book.

PWYLL Y PADER.

This is condensed from Hugo de Sancto Victore. *De modo orandi*. Parisiis 506. *Llyfr yr Ancr*, 123. contains another copy.

---

292 18 *tynn*, probably.
293 38 Before 'find', insert 'hereafter'.
294 16 There must be corruption here.
20 *gwahardd* should probably be read.
295 3 ff. These lines are corrupt.
12 Or *ag relle* may be resumptive, and superfluous.

RINWEDDEU GWRANDO OFFEREN.

See also *Llyfr yr Ancr*, 126*b*.

RINWEDDEU GWELET CORFF CRIST.

See also *Llyfr yr Ancr*, 126*b*.

The Tribanau at the end are apparently older, and, it will be observed incomplete.

RHYBUDD GABRIEL ANGEL.

See also *Llyfr yr Ancr*, 132.

EVENGYL IEUAN EBOSTOL.

Llyfr yr Ancr, 132*b*, gives another copy.

---

299 8 *wacd neu*, probably.
36 If the text is sound.

SEITH DOETHION RUVEIN.

These tales are mostly of Eastern origin, and were widespread during the Middle Ages, being found in nearly all modern languages. The *Historia Septem Sapientium*, from which the Welsh versions are directly descended, though with much variation, were translated by Jean de Hauteselve, a French priest in the diocese of Nancy, and published soon after the invention of printing. They are remarkable instances of literary, as opposed to traditional, transmission. The best account of the stories will be found in Loiseleur Deslongchamps' *Essai sur les fables Indiennes*, Paris, 1838. It comes also in *Llyfr Coch*, 527.

---

301 11 *mygydrwyd*. So *Llyfr Llew.*, but it must be *mynudrwydd*, 'courtesy', 'courteous behaviour'.

302 19 *wr dihenydd*. So *Llyfr Llewelyn*.

34 *ty*. also in *Llyfr Llew.*

304 1. 3 'city', or, better, 'castle'.

305 9 *y eil* must be a blunder.

306 36 *y da hrannr*. probably.

307 30 The first letter of this word, whatever it may mean, is indistinct in *Llyfr Llew.*

308 14 The meaning of *riuerycwc* I cannot divine, and the difficulty is increased by the fluctuation of spelling here and in 309, 31, where apparently the word is repeated.

309 6 For 'with broken branches', read 'and branchless'.

310 35 *Fferyl*. For 'alchemist', read 'Virgil'. The Roman poet is in old documents credited with remarkable powers.

312 10 So *Llyfr Llew.*, but probably *a yfy* should be read. *Llyfr Llew.* gives here *velly ny att dy chwant dithau y warandaw doethon rufein y rei y ssyd yth dihiryaw.*

313 8 For 'borne', read 'coaxed'.

9 The meaning *pedes* given in a gloss at Peniarth hardly suits here. Nor is the meaning given by Pugh, who quotes *Milwr pedrydawg Maelawr*, free from objection; how he arrives at the conclusion it is not easy to see.

19 *Morwynwreic* may be used in the technical sense which it bears in the *Laws* = 'maiden wife', as opposed to *gwraigwys*.

314 4 'conflict'; or 'chance', 'incident', a meaning which it often bears in the *Mabinogion*.

29 *Hedyc* (?).

315 3 *yr yn*, in *Llyfr Llew.*

37 *Dele* 'it seemed to him'.

316 17 *Dele* 'their' before 'words'.

318 27 *Llyfr Llew.* is illegible here.

319 28 Or 'deprived of his riches'.

320 31 This is no doubt *cyfrinachwr*. Trans., 'and he would not make a boast of it, because he was a good confidant'.

322 36 *Dele* 'the' before 'other animals'.

323 9 *welas*. So, too, *Llyfr Llew.*, but the sense requires *wnelas*.

YR OLEW BENDIGEID.

So far I have been unable to trace this to any of the well-known Latin documents dealing with à Becket, or to any other source. The whole of the text is very corrupt, and I have been obliged to paraphrase most of the earliest chapters.

---

324 13 Read *Peredyr*.

YSTORYA GWLAT IEUAN VENDIGEIT.

Prester John's letter to the Emperor Emanuel Commenus (1143-1180) has often been partially printed in Chronicles, but Dr. Gustav Oppert says in his book (*Der Presbyter Johannes*, Berlin, 1864) that it had never been completely printed before. The letter (of course, a fiction) is in Latin, and it is sometimes supposed to have been addressed to the Emperor Frederick Barbarossa. The Latin text is common in manuscripts. All the versions were published at Leipzig, in 1879, by F. Zarncke. The Welsh bears most resemblance to the text given in 'Epistola presbiteri Janelli', in vol. xviii of *Monumenta Germ. Historica*, p. 579 ff. (Codex E in Oppert's edition). The copy in *Llyfr yr Ancr* does not differ much from the present transcript.

---

327 25 *Dele* 'the' before 'faith'.

328 4 The Latin, *consueta largitatis nostre munificentia*, led me to think that this was some word connected with *cynneddarf*.

9 The Latin punctuates as I have rendered.

19 *arglwydocka*, surely.

329 1, 2 The original, for instance here—*metacalinarii cametennus tinseretc* (v. l. *tersitere*)—will both interest natural historians and illustrate the trustworthiness of the text.

3 *mwyeilch gwynnyon*: in the Latin *merulae albae*.

5 *Ancr* puts a full stop between *hores* and *agrestes*.

6 *chorniti*. This seems to be merely a repetition of the preceding word, but *Ancr* gives *coriuti*.

correre: *correit* in *Ancr*.

13 A couplet in the Latin:

Nulla venena nocent, nec garrula rana coaxat,
Scorpio nullus ibi, nec serpens serpit in herba.

18 *Yconus* in the Latin.

22 *Topazii* . . . . *Conchini* . . . . *Sardii* . . . . are read in *Ancr*.

330 29 For 'by vessel', read 'over shallows'. The Latin versions give *nari* or *navigio*.

331 31 *Salamandre*, a kind of lizard. Pliny, *H. N.*, xi. 36, mentions a winged insect, the *pyralis*, which is said to be generated and live in furnaces.

35 The Latin points to a lacuna.

332 9 Or 'to receive'; *Ancr* gives *yn llu yd yn erbyn*, which is clear enough.

15 For 'five thousand', read 'the beasts of burden'.

332 30 For 'ill-will', etc., read 'sorrow is made after him'.
36 The Latin versions give *tyros*, *tiros* here, but *tygres* occurs in chapter iv.
37 The Latin gives *deutersos*.
333 5 *Gundoforus* in the Latin.
32 If the text is right, *ytmus* (v. l. *ytinus*) may be some stone.
335 9, 10 *prothopapa*. Cf. chapter i, line 3, and Sir J. Maundeville's *Travels*, chapter xxvii, 'And alle the days of the Zeer, there eten in his Household and in his Court 12 Erchebysshoppes and 20 Bisshopes. And the Patriark of seynt Thomas is there, as is the Pope here.'

IPOTIS YSPRYTAWL.

This is founded upon a dialogue between Epictetus and the Emperor Hadrian, which is better known in English than the adaptation, but it has undergone great changes. There are variants in most European languages. The nearest to the Welsh that I have found is the French *L'enfant sage a trois ans interrogue par Adrian empereur, lequel luy demande*, but the Welsh is more diffuse, and the questions do not come in the same order. The old English metrical version, *The Catechism of Adrian and Epotys*, is not unlike: see the recent edition by L. T. Smith, 1886. The various readings given in the notes are taken from *Llyfr yr Ancr*, *Llyfr Coch o Dalgarth*, and Hengwrt MS. 306. Mr. Phillimore has kindly placed at my disposal a transcript with collations, from the two last.

336 21 *yspeiler*. This may be a mistake.
339 29 'varieties', or perhaps better 'opposites'.
340 8 For 'vain', read 'sad'. For this use of *oer* compare *oergrymp galanas* in the *Laws*.
27 Mr. Phillimore points out that *Llyfr Coch o Dalgarth* read *dan oruthyr gwr* (= sub impetu viri). So, too, *Ancr*.
341 30 *Ancr* gives *ac y harwed*.
342 4 Though *yerin* may possibly be 'of iron', there is probably corruption here. An old English version gives 'full of hokys abothyn and vndyr'.
14, 15 The real reading is *balch syw*, as Mr. Phillimore has shown.
28 v. l. *amherffeithiaf*, as an epithet of *hoerellwr*.
343 24 Probably a mistake for *gofuudus*, which *Ancr* reads.
344 18 Mr. Phillimore's transcript gives *a wnelo penyt cyfreithlon a ossotto y peryclor arno*.
28 Or rather 'obtain his reward in heaven'.
345 16 For 'he was taken', read 'taking it'.

CREDO ST. ATHANASIUS.

346 22 For 'not different', etc., read 'that is to say, truly, without doubt'
347 23 For 'as they are one', read 'though they are not one'

LUCIDAR.

This treatise was composed by Honorius Augustodunensis (of Autun), and was entitled *Elucidarium sive Dialogus de summa totius Christianæ Theologiæ*. It has been several times reprinted: *e.g.*, by J. Hoffory, Copenhagen, 1879; and an interesting Provençal version has just been published by G. Reynaud in *Revue des langues Romanes*, 4 série, t. iii, avril-juin *sqq.*, 1889, 'transcrite après un MS. du XVe siècle conservé à Carpentras'.

349 32 *crayn*, MS.
34 *Dele* 'to' before 'conceal'.
350 22 For 'sometimes' read 'now'.
35 Read 'so far as I can and that task does not burden me'.
351 3 *galhu* is frequently used to translate *substantia* in this treatise.
4 For 'fairness' read 'beauty'.
22 For 'ascending' read 'according'.
32 *ardymhera*, probably a mistranslation of *temperare*.
352 8 *Dele* 'and' before 'was there . . . .'
21 *yn* has no doubt fallen out before *creu*.
27 The Jesus College MS. begins here.
29 *Auer* reads *un* before *corphorawl*.
353 4 *dhisynhwyr*, no doubt.
8 For 'said' read 'says'.
27 The equivalent of *carcerem* must have slipped out here.
30 For 'ninth degree' read 'nine degrees'.
354 18 The Latin gives *imperare*. Could the translator have read *impertire*?
355 13 *Auer* omits *nyt*.
15 *a* not in *Auer*.
357 22 *Auer* cuts the knot here, reading *a ryw a meint ac drychyr dwyrolder* . . . .
24 *Auer* reads *idaw* before *gwybot*.
32 There is probably a lacuna here.
360 2 For 'offence' read 'chastisement'.
361 33 *am wneuthur*, *Auer*.
363 26 The missing words are supplied from *Auer*.
39 *ar da*, *Auer*.
369 11 For 'wives' read 'women'.
33 But *Auer* gives *yn y llyfreu ereill rei ydyscrifennwyt ereill nyt do*.

370 18 *gwplaei*, no doubt.

372 9 *Ancr* gives *ar gyfeir*.

21 *defodau* = *moribus*.

373 9 *y gantunt*, not in *Ancr*.

15 The text is corrupt, but the sense clear; *loewha ir* is evidently for *loywheir*.

377 12 So the Latin.

22 For 'mallets', read 'hammers'.

379 38 This passage is repeated lower down in the chapter.

382 23, 4 Read 'ever' before 'happened'.

383 17 'need'. But probably *anghen* should be read = *morte*.

384 21 There is no doubt corruption here; the Latin gives *secundum demeritum*.

385 6 For 'savages' read 'villains' (in its feudal sense).

23 The original reading was probably something like this: *duw a oruc pob peth or a rydh y gyt ar unweith megys y dywedir a gwedy hynny* . . . .

28 *Ancr* reads *a mynnheu a lauuryaf yr hwnn* after *lavuriawdh*.

386 6 *Ancr* reads *ry synnyaw* = *senserit*.

390 15, 16 The reading in *Ancr*—*y sei pymlwydd a mwy a ant* . . . .—follows the Latin more closely, but the text may be translated, 'more go to perdition than to reward'.

21 *cyuei*, probably a blunder. The text of the next few lines is not certain.

23 Only *gellyngawd* is given in *Ancr*.

393 25 The Latin however gives *Chayri*.

395 31 The Latin gives *quotidiano visu*, but the text may mean 'from excessive penance'.

397 32 *Ancr* also gives *rydhaa*; but the Latin has *prodest*.

398 4, 5, 6 This derivation of *mors—amaritudo—morsus*, which is more ingenious than convincing, cannot be reproduced in English.

8 The word *acerbus* was probably meant in the less common sense of 'untimely'.

31 *Dele* 'to be' before 'forgiven'.

399 1 *ferro* in the Latin.

400 15 The reading in *Ancr*—*preswyluot ysprytawl yr rei gwynnvydedic*—is nearer the Latin.

26 *Ancr* complicates the sentence by reading *yw* between *merthyroliaeth* and *gwyryudawt*; but the proper sense, no doubt, is something like this '. . . . . since martyrdom, virginity, and renunciation of the world *are voluntary*, because . . . .'

401 4 *dynion priawt*. Upon reflection I think this must be a mistranslation of the Latin *ut sunt conjugati*.

27 Insert 'the' before 'seven'.

402 35 Read 'except what the soul does . . . .'

403 32 'the sea': *y môr* must have fallen out. The Latin and *Ancr* prove this.

404 27 So the Latin and *Ancr*.

405 26 For 'them' read 'themselves'.

406 22 *Ancr* reads *dyuu*.

410 33 The italicised words are supplied from the Latin.

411 32 *cytlawn* may be the right reading.

413 6 For 'after the manner' read 'in the form'.

414 12 For 'since' read 'through'.

17 'without judgment': the Latin gives *sine judicio* in the question *sine lege* in the answer.

19 *angkret* = *idololatriae superstitio*.

415 23 'of the Cross'. So Latin and *Aner*.

416 2, 3 Instead of 'for' read 'to'. The Latin gives *cum triumphali gloria*.

418 19 Though *erythys* might be twisted to suit the context, it is more likely that the translator took *voluptas* for *voluntas*. Cf. chapter cxxxiii, line 1, where this is certainly the case.

20 The *a dwundeb* of *Aner* is probably right = *concordia*.

420 12 *yntau ydhaw* seems to be an echo of the preceding line, or a corruption of some words = *ex parte*.

dhrwc must be wrong. *Aner* follows the Latin in reading *dur*.

20 Both the text and *Aner* are probably corrupt, for the Latin reads *humanitatis nostrae*.

421 10 *glophi*. So *Aner*; but the Latin gives the verb *claudi*, to be shut up. The frequent mistakes into which the translator is betrayed point to a confusion of *claudi* with the nominative plural of the adjective 'lame'.

17 See note on 418, 19.

422 17 ff. The text is here mutilated beyond recognition.

426 16 The Latin gives *praeparacere*, and *obeithiawdh* may be a corruption.

427 24 The *yr* at the end probably ought to go out.

YMBORTH YR ENAIT.

This is made up of several documents strung together, some of which I have traced in the National Library of Paris. Most of it is given in *Llyfr yr Aner*, and the text is sounder here than in any other part of the volume. The first thirteen chapters are particularly instructive, as they show the evolution of terms. The *Pryt map Deo*, which also occurs in *Llyfr Llewelyn* and in Jesus College MS. xxiii, I have not seen in any Latin text: it looks as if it has been elaborated in Celtic hands. From page 452 to the end the text has been supplied by Mr. Phillimore.

---

436 21 Clearly *y megyr balchder* have slipped out owing to the resemblance between *megyr* and *megys*.

439 12 *cynniret* seems more appropriate here.

27, 28 There seems to be a slight anacoluthon or irregularity here.

445 24 A copy in *Y Greal* gives *din dydd*.

446 9 These two words *fucur* and *blewsbowdr* are unintelligible to me as they stand. The *f* in the former may be a mistake for *s*, and the reading *blas bowdr*, given in another MS. and printed in *Y Greal*, may be right.

446 15 'rare'. This is the only sense which suits; 'regular' might serve, but I have found no passage where *ambell* bears this meaning.

448 13 There is probably corruption here.

22 *manerth*, the reading in *Aner*, is preferable.

450 1 *Aner* reads *gwelych*.

11 *Aner* gives *ac yn gyntaf pann eidunych eu dyuot*.

31 *hynaf*. This is probably suggested by the use in the *Laws*, *e.g.*, *Hynafiaid Cantref*.

453 10 The text is very doubtful; *clyt* may mean 'comforting'.

454 26 *Aner* gives *eytetholedigion*.

PRINTED BY CHAS. J. CLARK, 4, LINCOLN'S INN FIELDS, W.C.

PB
2271
W5
v.2

Williams, Robert
Selections from the
Hengwrt MSS. preserved in
the Peniarth Library

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

Not wanted in RBSC